วิสุทธิมรรค

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)

VISUDDHIMAGGA

(PĀLI - THAI)

PART I

(PĀLI PART I FIRST SECTION)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

......

นายอนันต์ อนันตกูล

สร้างพระคัมภีร์ถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น

ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8296-06-7

วิสุทธิมรรค

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)

VISUDDHIMAGGA

(PĀLI - THAI)

PART I

(PĀLI PART I FIRST SECTION)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

นายอนันต์ อนันตกูล

สร้างพระคัมภีร์ถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น

ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8296-06-7

พระบรมราโชวาท

"ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวังให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้าขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นักศึกษาต่อไปภายหน้า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย"

(พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทานแก่คณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าน้อมเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖ โดยสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ญาโณทยมหาเถระ สมเด็จพระสังฆราช ทรงนำเข้าเฝ้าถวายพระพร พร้อมด้วยคณะสงฆ์)

คุณอนันต์ อนันตกูล
สร้างพระคัมภีร์ถวายเป็นพุทธบูชา

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ.๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปล พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุน โดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเศษ สัททาวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน.

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เพชรรัตน ราชสุดา

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕ นับเป็นอภิลักขิตสมัยมงคลวิเสสที่ล้นเกล้าล้นกระหม่อมทั้งสองพระองค์ ทรงมีพระราชกฤษดาภินิหารเป็นที่ปรากฏแก่สมณพราหมณาจารย์ทั้งปวงและพสกนิกรทวยราษฎร์ โดยที่พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงประเทศชาติ พระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นหลักชัยของบ้านเมืองจนทุกวันนี้ ทั้งนี้สำเร็จด้วยพระบารมีธรรม พระคุณธรรมที่ทรงดำรงอยู่ในทศพิธ-ราชธรรม มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ จึงจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อันเป็นผลงานของมูลนิธิฯ ตีพิมพ์ขึ้นถวาย ๖๑ พระคัมภีร์ เพื่อเป็นการสนองพระเดชพระคุณและเป็นอนุสรณียวัตถุธรรมบรรณาการ เนื่องในอภิลักขิตกาลพิเศษครั้งนี้

เพื่อให้การดำเนินงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการ และคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานสร้างพระคัมภีร์ เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จ-พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการอำนวยการ

๑. จอมพลประภาส จารุเสถียร
๒. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร
๓. ท่านผู้หญิงหม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
๔. ท่านผู้หญิงอรุณ กิติยากร
๕. พลโทประพัทธ์ กุวานนท์
๖. คุณหญิงสัตยวดี กุวานนท์
๗. อธิบดีกรมการศาสนา
๘. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์
๙. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร
๑๐. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย
๑๑. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์
๑๒. คุณหญิงชนัตถ์ ปิยะอุย
๑๓. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์
๑๔. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ
๑๕. คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ
๑๖. คุณหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์
๑๗. นางประภา จัยวัฒน์
๑๘. นางอวยพร ปัตตพงศ์
๑๙. นางอุษา จารุดุล
๒๐. นางยุพนา ธรรมโกวิท

๒๑. นางประไพ อมาตยกุล

๒๒. นางประสพศรี ประเสริฐสม

๒๓. นางลำยอง หะรินสุต

๒๔. นางประกอบเกียรติ ชาญเลขา

๒๕. ศาสตราจารย์พิพัฒน์ สุจินดา

๒๖. รองศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล

๒๗. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา

๒๘. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน

๒๙. นางประณัฐ เตชะเสน

๓๐. นางสมจิตต์ สิทธิไชย

๓๑. นางเสริมศรี เอกชัย

๓๒. นางสุกัญญา ดุจศรีวัชร์

๓๓. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์

๓๔. นางสาววิไลลักษณ์ จารุดุล

๓๕. นางสาวบุญนาค ศศะภูริ

๓๖. นางสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ

๓๗. นายปราโมทย์ สัชฌุกร

๓๘. นายพุธตรี กุวานนท์

๓๙. นายระพินทร์ จารุดุล

๔๐. นายมณีพันธุ์ จารุดุล กรรมการและเลขานุการ

๔๑. นายสิริ เพ็ชรไชย กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะผู้อำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑.	นายมณีพันธุ์ จารุดุล	ผู้อำนวยการ
๒.	นางอุษา จารุดุล	รองผู้อำนวยการ
๓.	นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑.	นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๙
๒.	พระมหาเฉลียว ชูเตชะ	ป.ธ.๙
๓.	นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	ป.ธ.๙
๔.	นายสมาน วงศ์ไพรกรณ์	ป.ธ.๙
๕.	นายสังคม ศรีราช	ป.ธ.๙
๖.	นายทวี ศรีทองอินทร์	ป.ธ.๙
๗.	นายธรรมจักร สิงห์ทอง	ป.ธ.๙
๘.	อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	ป.ศ.๙
๙.	นายหวั่น สมใจเพ็ง	ป.ธ.๙
๑๐.	นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘, ปริญญาโท
๑๑.	นางศิริรัตน์ ด้วงสน	ป.ศ.๘
๑๒.	นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘
๑๓.	พระมหาสัมฤทธิ์ เอกวงษา	ป.ธ.๗, ปริญญาตรี
๑๔.	นายสมพร ประะวรรณากร	ป.ธ.๗, ปริญญาโท

๑๕.	นายอดิเรก อินต๊ะพรม	ป.ธ.๗, ปริญญาตรี
๑๖.	นายบุญเพิ่ง แก้วยอด	ป.ธ.๗
๑๗.	นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗
๑๘.	นายเจริญ ผุดวรรณา	ป.ธ.๗
๑๙.	พระมหาสุทัศน์ เดียวสูงเนิน	ป.ธ.๖, ปริญญาตรี
๒๐.	อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖
๒๑.	อุบาสิกาสุทธิกาญจน์ เว้นบาป	บ.ศ.๖
๒๒.	นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)
๒๓.	อุบาสิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์	นักปริวรรตอักษร
๒๔.	อุบาสิกาพรม เกิดเกษม	นักปริวรรตอักษร
๒๕.	อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์	นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑.	นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์	สถ.บ.(จุฬา)
๒.	น.อ.สุรจิต สงสกุล ร.น.	ป.ธ.๘, Ph.D.
๓.	น.ท.ทองย้อย แสงสินชัย ร.น.	ป.ธ.๙
๔.	น.ต.วินัย ตะเภาพงษ์ ร.น.	ป.ธ.๙, Ph.D.
๕.	ร.อ.สารี อินสอน ร.น.	ป.ธ.๙
๖.	นายพิสิฐ เจริญสุข	ป.ธ.๙, อ.ม.(จุฬา)

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางถาวร ศรีปราสาท
๒. นางสาวฉวีวร จงเกษม
๓. นางสาวพวงเงิน อุชชิน
๔. นายพัฒน์ ประกอบบุญ
๕. ร.อ.เกษม กระจกทอง
๖. นางพิกุล บำรุงผล
๗. นางสุภา วรรณพงษ์
๘. นายเกษมวงศ์ บุรณศิริ
๙. นางจิตตรา อมะรักษ์
๑๐. นางทิพย์วดี ภู่ทอง
๑๑. นางมยุรี กลิ่นส่ง
๑๒. นางปนัดดา เอี่ยมวุฒิ
๑๓. นายเฉลิมชัย ทองมี
๑๔. นางชนก อภัยเสวตร์
๑๕. นางรัตยา บัวยังตูม
๑๖. นางอุบล แก้วจรัส
๑๗. นางชลอ วรรณจันทร์

ขอจงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ในธรรมของสมเด็จพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชานี้ เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๓๗ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

First published : 1994

ISBN 974-8296-06-7

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสัทธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระ-ปริยัติสัทธรรม** ในบรรดาพระสัทธรรมทั้งสาม พระปริยัติสัทธรรม มีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสัทธรรมยังดำรงอยู่ตราบใด **พระปฏิบัติสัทธรรม** และ **พระปฏิเวธสัทธรรม** ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสัทธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสัทธรรมและพระปฏิเวธสัทธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสัทธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันต-สาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธ-วจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่ **พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

กุลบุตรผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสัทธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ้ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถะ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสัทธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นธุระในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า คันถธุระ คู่กับ วิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสัทธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธาธิบายเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ในครั้งแรก มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนั้นเรียกว่า **อรรถกถา** มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้

บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหฬอันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา กุลบุตรจำต้องศึกษาภาษาสิงหฬก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่กุลบุตรผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆษะ พระพุทธทัตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหฬเป็นภาษาบาลี อันเป็นตันติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรรถกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจพระพุทธวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า **ฎีกา** มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า **มูลฎีกา** และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า **อนุฎีกา** แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนแง่ข้อขอดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า **คัณฐีบท** อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า **อัตถโยชนา** คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณ์พิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคหรืออภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์แก้ต่อมาเรียกว่า **ฎีกา** เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญชุสา แก้พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี แก้ปกรณ์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นตันติภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุตติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิดลุ่มหลงในอักขระและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้

ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ้งชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า **สัททาวิเสส** บ้าง **สัททศาสตร์** บ้าง **นิรุตติศาสตร์** บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์พิเศษ และสัททาวิเสสเหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวจนะ ทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ พระราชกฤษฎาภินิหาร ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการะแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักงันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ **มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ** ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องานเพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยก ดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค** บาลี-ไทย ภาค ๑ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑) นี้ **คุณไพบูลย์ และคุณอนันต์ อนันตกูล** ได้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินเป็นเจ้าภาพสร้างพระคัมภีร์ถวายเป็นพุทธบูชา เพื่อเป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ขออำนาจแห่งมหากุศลได้ดลบันดาลให้ **คุณไพบูลย์ และคุณอนันต์ อนันตกูล** ประสบความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๓๗

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ **ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย** นั้น มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัณฐี อัตถโยชนา ปกรณ์พิเศษ และสัททาวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกัน โดยแยกเป็นสองคอลัมน์เป็นสองพากย์ซ้ายขวาเป็นสองภาษา บาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแพร่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ การพิมพ์ **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๑ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)** ครั้งนี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกัน ตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ได้ดื่มรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

(นายมณีพันธุ์ จารุดุล)

ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

แนะนำ
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์ **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค** ภาษาบาลี ขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่ง เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี เพื่อให้เป็นพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ ความจริง พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นหลักสูตรและแบบเรียนของนักเรียนบาลีมาเป็นเวลาช้านานแล้ว เดิมเป็นอักษรขอม ผู้เรียนบาลีในชั้นสูงถึงขั้นเปรียญเอกจึงจะได้มีโอกาสได้อ่านได้แปล เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาโดยถ่องแท้ เพราะพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้บรรจุความรู้เกี่ยวกับเรื่อง **ศีล สมาธิ ปัญญา** ที่เรียกว่า **ไตรสิกขา** ไว้อย่างพิสดาร ผู้ได้ศึกษาวิชาทางพระพุทธศาสนา ถ้าไม่ได้ผ่านพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคก่อนแล้ว จะหาความแตกฉานในวิชาทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เลย ด้วยเหตุนี้ พระโบราณาจารย์จึงได้จัดพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมในแผนกบาลีสนามหลวง คือเป็นหลักสูตรแปลภาษามคธเป็นภาษาไทยในชั้นเปรียญธรรม ๘ ประโยค และแปลภาษาไทยเป็นภาษามคธในชั้นเปรียญธรรม ๙ ประโยคมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้

ความสำคัญของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นพระคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมาเป็นเวลากว่าพันปีแล้ว นับว่าเป็นวรรณกรรมชั้นอมตะของโลก อันเป็นที่ยอมรับของนักปราชญ์ทั้งหลาย เป็นวิทยานิพนธ์ชั้นเอกที่ไม่มีวิทยานิพนธ์อื่นใดเทียมเสมอ เป็นพระคัมภีร์ชั้นอรรถกถา

ที่มีคัมภีร์อันเป็นบริวารรองลงไปคือ **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา** และ **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคคัณฐีบท** ท่านผู้รจนาคือพระพุทธโฆษะผู้มีเกียรติคุณอันกึกก้อง ข้าพเจ้าได้อ่านพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีมาหลายคัมภีร์แล้ว จึงขอสันนิษฐานถึงความประสงค์ในการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคของท่านอาจารย์พุทธโฆษะไว้ดังนี้ :

๑. เพื่อแสดงภูมิปัญญาของท่าน ในการที่จะเข้าไปแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจากภาษาสิงหฬเป็นภาษามคธ เพื่อให้เป็นภาษาทางวิชาการพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปในโลก

๒. เพื่อให้กุลบุตรผู้เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ซึ่งได้บรรพชาอุปสมบทได้ศึกษาทางแห่งความบริสุทธิ์อันสงเคราะห์ลงด้วยไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ได้รู้ชัดตามเป็นจริง ปฏิบัติตาม แล้วจะบรรลุถึงผลคือความบริสุทธิ์โดยแท้จริง

๓. เพื่อให้เป็นหลักทางวิชาการพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า เป็นพระคัมภีร์แกนกลาง หรือศูนย์กลางของอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย คือ สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย ปปัญจสูทนี อรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย สารัตถปกาสินี อรรถกถาแห่งสังยุตตนิกาย และมโนรถปูรณี อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย

สำหรับข้อ ๓ นี้ต้องนับว่าเป็นหลักการอันสำคัญยิ่งในการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้นมาเพื่อให้เป็นหลักการสังวรรณนาความแห่งพระบาลีทั้ง ๔ นิกาย ในเมื่อจะพูดถึงหลักธรรมโดยอรรถาธิบาย เพื่อให้เกิดความแจ่มแจ้งเข้าใจชัดเจนของนักศึกษาทั้งหลาย โดยในอรรถกถาทั้ง ๔ นิกายนั้น ไม่จำเป็นต้องพูดถึงอีกให้เกิดความเยิ่นเย้อในอันที่จะอรรถาธิบายสืบต่อไป ดังนั้น ในการรจนาอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกายอันเป็นผลงานของท่าน คือ **สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถปกาสินี** และ **มโนรถปูรณี** พระพุทธโฆษะจึงได้กล่าวไว้ในคำปรารภตอนต้นแห่งพระคัมภีร์นั้น ๆ เป็นอย่างเดียวกันว่า

> "เรื่องศีล เรื่องธุดงค์ เรื่องกัมมัฏฐานทั้งหมด เรื่องฌานสมาบัติอันพิสดาร อันประกอบด้วยจริตและวิธี เรื่องอภิญญาทั้งหมด ข้อวินิจฉัยเรื่องปัญญา ขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ อริยสัจ ๔ ปัจจยาการเรื่องวิปัสสนาภาวนาทุกเรื่องที่ข้าพเจ้า(พระพุทธโฆษะ) ได้กล่าวแล้วในพระวิสุทธิมรรค เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่วิจารณ์เรื่องนั้นไว้ ณ ที่นี้ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคข้าพเจ้าได้รจนาไว้โดยความประสงค์ว่า พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ตั้งอยู่ท่ามกลางแห่งพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย จักประกาศเนื้อความตามที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกายนั้น ดังนั้นจึงขอให้ผู้ศึกษาได้จับเอาเนื้อความนั้นเข้าใจเนื้อความที่อยู่ในทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย นั้นเถิด"

จากข้อความดังกล่าวนี้ ทำให้เป็นที่แน่ใจว่า การที่พระพุทธโฆษะเข้าไปแปลพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาในสำนักมหาวิหาร จากภาษาสิงหฬเป็นภาษามคธนั้น ได้วางแผนไว้ล่วงหน้าในการจัดทำพระคัมภีร์ที่จะรจนาในโอกาสต่อ ๆ ไปอีกหลายพระคัมภีร์ จำจะต้องรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้เป็นหนังสืออ้างอิง เมื่อจะพูดถึงเรื่องธรรมะที่เป็นหลัก แม้ในพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีที่กล่าวกันว่าท่านอาจารย์พระพุทธโฆษะได้รจนาครั้งยังอยู่ในชมพูทวีปก่อนมาแปลหนังสือในลังกาทวีป ก็ได้กล่าวไว้ในคำปรารภว่า เรื่องกัมมัฏฐานทั้งหมด เรื่องจริต อภิญญา วิปัสสนา ทั้งหมดนี้ข้าพเจ้าได้ประกาศไว้ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่ถือเอาเรื่องนั้นมาพรรณนาไว้อีก จะพรรณนาเนื้อความไปตามลำดับบทตามพระบาลีทั้งสิ้น จากความข้อนี้ทำให้เราเห็นว่าแม้พระคัมภีร์อัฏฐสาลินีซึ่งตามประวัติว่ารจนาไว้ก่อนนั้นเฉพาะที่เห็นนี้ได้มีการแก้ไขขึ้นภายหลังการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ความสำคัญของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ได้อธิบายข้อธรรมตั้งแต่เบื้องต้นจนสูงสุดให้ประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธวจนะตลอดสาย แม้ศึกษาเพียงคัมภีร์เดียว ดังนั้น พระมหาเถระแต่ปางก่อนได้เห็นพระคัมภีร์นี้มีความสำคัญยิ่ง จึงได้วางไว้เป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในชั้นเปรียญเอกมาช้านานแล้ว

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์นี้ คือ **พระพุทธโฆษเถระ** ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** มีบอกไว้ท้ายพระคัมภีร์ ท่านได้รับคำอาราธนาของพระสังฆราช สังฆปาละ สำนักมหาวิหาร ให้รจนาขึ้น

ชื่อเสียงของพระพุทธโฆษะนี้เป็นชื่อที่เป็นมงคลนาม เพราะท่านได้สร้างงานด้านพระคัมภีร์ไว้มากมาย เพราะฉะนั้นประเทศไทยจึงได้ตั้งนามพระราชา-คณะผู้ใหญ่เป็นพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะมีชื่อว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนามาแล้วหลายองค์ด้วยกัน เพื่อจะแยกให้เห็นชัด ทางพม่าได้เติมคำว่า **มหา** นำหน้า ใช้เรียกพระเถระผู้รจนาพระคัมภีร์นี้ว่า **พระ-มหาพุทธโฆษาจารย์**

พระพุทธโฆษาจารย์ หรือ **พระพุทธโฆษเถระ** นี้ เป็นชาวชมพูทวีป คือ ประเทศอินเดียตอนเหนือ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๘๔๕ ถึง ๑,๐๐๐ ปี เกิดในตระกูลพราหมณ์ ที่ตำบลพุทธคยา แคว้นมคธ ใกล้กับสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีนามว่า **โฆษะ** ก่อนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้ศึกษาศิลปศาสตร์ทั้งปวง เรียนจบไตรเพท ได้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีป ถกเถียงโต้ตอบปัญหากะสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ปรากฏว่ามีสติปัญญามาก สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่น ๆ มิสามารถกล่าวแก้ปัญหาของพราหมณ์หนุ่มนี้ได้ แต่พราหมณ์หนุ่มนี้สามารถแก้ปัญหาที่สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่นถามได้ ดังนั้น พราหมณ์หนุ่มจึงมีชื่อเสียงกึกก้องครอบงำไปตลอดสกลชมพูทวีป ครั้งหนึ่งพราหมณ์หนุ่มเดินทางมาถึงวัดแห่งหนึ่งที่พุทธคยาได้รู้จักกับพระเรวตเถระผู้เป็นพระมหาขีณาสพ บรรลุปฏิสัมภิทาสี่โดยบังเอิญ กล่าวคือ วันหนึ่งพราหมณ์หนุ่มได้สังวัธยายมนต์ในคัมภีร์ปตัญชลีอย่างถูกต้องไพเราะจับใจอยู่ตลอดคืน พระเถระได้ยินเสียงพราหมณ์นั้นสังวัธยายอยู่ก็รู้ว่าเป็นผู้ที่มีสติปัญญามาก จึงเรียกพราหมณ์หนุ่มนั้นมาหา ได้สนทนากัน พราหมณ์หนุ่มได้ถามปัญหาต่าง ๆ ในคัมภีร์ไตรเพท ที่มีแง่เงื่อนซึ่งตนเองยังมีความสงสัย ไม่เห็นนัยกะพระเถระ พระเถระก็ตอบอธิบายได้หมด ครั้นแล้วพระเถระจึงถามปัญหาในพระอภิธรรมบ้าง พราหมณ์หนุ่มตอบไม่ได้ จึงถามว่า นี่ชื่อว่าอะไร พระเถระตอบว่า ชื่อพุทธมนต์ จึงขอเรียนพุทธมนต์ พระเถระตอบว่า เรียนได้เฉพาะผู้บวชเท่านั้น

พราหมณ์หนุ่มต้องการเรียนพุทธมนต์ จึงได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ได้เล่าเรียนพระพุทธวจนะคือพระไตรปิฎก ได้ปรากฏชื่อว่า **พระพุทธโฆษะ**

เมื่อพระพุทธโฆษะอยู่ที่วัดที่ตำบลพุทธคยานั้น ได้รจนาปกรณ์ชื่อว่า **ญาโณทัย** ไว้ในวัด แล้วเริ่มรจนาคัมภีร์อรรถกถาชื่อว่า **อัฏฐสาลินี** ซึ่งเป็นอรรถกถาพระคัมภีร์ธรรมสังคณีปกรณ์ และ **คัมภีร์ปริตตัฏฐกถา** คืออรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ พระเรวตมหาเถระได้เห็นอรรถกถาที่ท่านได้รจนาแล้ว จึงแนะนำท่านว่าในชมพูทวีปมีแต่บาลีพระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่มีอรรถกถาของบาลีพระไตรปิฎกอยู่เลย แต่ในลังกาทวีปมีอยู่ รจนาไว้เป็นภาษาสิงหฬ ขอให้พระพุทธโฆษะไปลังกาทวีปตรวจสอบดูอรรถกถาเหล่านี้ แล้วแปลกลับมาเป็นภาษามคธ จะได้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งปวง เมื่อพระเถระได้แนะนำอย่างนั้นแล้ว ท่านพระพุทธโฆษะก็มีปีติโสมนัส กราบลาพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสงฆ์ แล้วเดินทางไปลังกาทวีปทางเรือ ได้พบพระพุทธทัตตเถระกำลังสวนทางมา ณ ท่ามกลางมหาสมุทร ได้สนทนากันเกี่ยวกับเรื่องแปลพระคัมภีร์เป็นภาษามคธ แล้วได้เดินทางต่อไปจนถึงท่าเรือในลังกา ระยะเวลานั้นอยู่ในสมัยของกษัตริย์ลังกา ทรงพระนามว่า **มหานาม** มีนามอื่นอีกว่า "สิรินิวาส" บ้าง "สิริกุฑฑะ" บ้าง "สิริกูฏ" บ้าง (พ.ศ.๙๕๒-๙๗๔)

เมื่อพระพุทธโฆษะไปถึงลังกา ได้ไปพบพระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหารกรุงอนุราธปุระ แล้วได้ไปยังสำนักของพระสังฆปาลเถระ ซึ่งเป็นพระสังฆราชอยู่ในกรุงอนุราธปุระ ณ เรือนมหาปธานะ ได้ฟังอรรถกถาในภาษาสิงหฬ และเถรวาทะ ทั้งหมดแล้ว มั่นใจว่าเป็นคำอธิบายพระบาลีตรงตามพระพุทธประสงค์จริง จึงได้ขออนุมัติต่อพระสงฆ์ ขอโอกาสรจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นภาษามคธ เพื่อจะทดสอบความรู้ความสามารถของพระพุทธโฆษะ คณะสงฆ์ลังกาซึ่งมีพระสังฆปาล-เถระเป็นประธาน ได้มอบพระคาถา ๒ พระคาถาให้ท่านรจนาก่อนที่จะรับอนุญาตให้ตรวจดูพระคัมภีร์ทั้งหมด ท่านจึงรจนาพระคัมภีร์ชื่อวิสุทธิมรรคขึ้น รจนาได้ดีมากจนพระสงฆ์ลังกายอมรับความเชี่ยวชาญของท่าน ตามประวัติได้เล่าว่า เพื่อจะประกาศความเชี่ยวชาญของพระพุทธโฆษะนั้นให้ปรากฏ เทพยดาได้บันดาลให้คัมภีร์ที่รจนาหายไป ท่านพระพุทธโฆษะก็ได้รจนาขึ้นใหม่อีก เทพยดาก็บันดาลให้หายไปอีก ท่านก็รจนาขึ้นอีกถึง ๓ ครั้ง ครั้นแล้วเทพยดาก็ถวายคัมภีร์ที่ได้รจนาทั้ง ๒ คัมภีร์

คืนท่าน เวลานั้นจึงได้มีคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคเป็น ๓ คัมภีร์ พระพุทธโฆษะก็ได้นำคัมภีร์ทั้งสามจบนั้นถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ได้อ่านทั้งสามคัมภีร์สอบทานกันแล้ว มิได้มีความแตกต่างกันทั้งโดยพระคัมภีร์ หรือโดยอักขระ หรือโดยบท หรือโดยพยัญชนะ หรือโดยอรรถ หรือโดยเบื้องต้นเบื้องปลาย หรือโดยเถรวาทะ หรือโดยพระบาลีทั้งหลายสักแห่งหนึ่งเลย ทั้ง ๓ ฉบับเหมือนกัน เป็นการแสดงความสามารถอย่างยอดเยี่ยมของท่าน เทพยดาทั้งหลายได้สาธุการ พระสงฆ์ประมาณพันรูปประชุมกัน ในมหาวิหาร ได้เห็นความมหัศจรรย์ พากันยินดีชื่นชมโสมนัสสาธุการประกาศว่า ท่านองค์นี้เป็นพระเมตไตรยโพธิสัตว์แน่นอน และได้อนุมัติให้ท่านแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหฬเป็นภาษามคธได้

ในครั้งนั้น พระเจ้ามหานาม กษัตริย์แห่งลังกา ได้ทรงสดับเกียรติคุณของท่าน ได้เสด็จจากพระนครไปยังมหาวิหาร ทรงนมัสการพระสงฆ์ แล้วนมัสการพระพุทธโฆษะ นิมนต์ให้อยู่ในปราสาทแห่งหนึ่งชื่อปธานฆระ ด้านทิศทักษิณของมหาวิหาร ได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหฬเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคธ

อรรถกถาในภาษาสิงหฬแต่โบราณนั้น มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. มหาอรรถกถา

๒. ปัจจรียอรรถกถา

๓. กุรุนทีอรรถกถา

อรรถกถาที่ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา พระมหินทเถระนำมาจากชมพูทวีป แล้วรจนาไว้ด้วยภาษาสิงหฬ ชื่อว่า **มหาอรรถกถา**

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนาในเรือนแพ ซึ่งในภาษาสิงหฬเรียกว่าปัจจรีย ชื่อ **ปัจจรียอรรถกถา**

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนา ในกุรุนทีเวฬุวิหาร ชื่อว่า **กุรุนทีอรรถกถา**

วาทะที่พระอาจารย์ทั้งหลายในกาลก่อน มีพระอาจารย์ชั้นพระเถระเป็นต้นได้รจนาไว้โดยถือเอานัยแห่งพระบาลี ชื่อว่า **เถรวาทะ**

คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหพ ที่พระพุทธโฆษะได้แปลมาเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคธ มีมากกว่าครึ่งหนึ่งของคัมภีร์อรรถกถาทั้งหมด มีรายนามพระคัมภีร์ดังนี้

๑. วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ว่าด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และเป็นอรรถกถากลางของพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย

๒. สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก

๓. กังขาวิตรณี หรือมาติกัฏฐกถา อรรถกถาพระปาติโมกข์

๔. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย

๕. ปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย

๖. สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย

๗. มโนรถปูรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย

๘. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะและสุตตนิบาต

๙. ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท

๑๐. ชาตกัฏฐกถา อรรถกถาชาดก

๑๑. อัฏฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์

๑๒. สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์

๑๓. ปัญจปกรณัฏฐกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี เป็นอรรถกถาพระอภิธรรมทั้ง ๕ คัมภีร์ คือ ธาตุกถา กถาวัตถุ ปุคคลบัญญัติ ยมก และปัฏฐาน

๑๔. ญาโณทัย แต่งก่อนที่อินเดีย ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

๑๕. ปริตตัฏฐกถา อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

พระคัมภีร์เหล่านี้ ได้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวต่างประเทศเป็นอันมาก ท่านกล่าวว่าใช้เวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น ได้ทำงานสำเร็จ เกิดอัศจรรย์แผ่นดินไหว

ผลงานวรรณกรรมของพระพุทธโฆษะนี้ นักศึกษาภาษาบาลีทั่วไปได้ยกย่องและนับถือว่าท่านเป็นบูรพาจารย์ผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งของโลก

เนื้อหาของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไม่มีคำไหว้ครูเหมือนพระคัมภีร์อื่น ๆ เพราะถือว่าเป็นอรรถกถากลางของพระสุตตันตปิฎก มีคำเริ่มต้นที่เรียกว่านิทาน ตั้งเป็นกระทู้แบบเรียงความแก้กระทู้ธรรม ยกเป็นนิกเขปบท แล้ววิสัชนา บอกความประสงค์ของการแต่งพระคัมภีร์ แสดงความหมายของคำและย่อข้อความไว้ในเบื้องต้น ต่อจากนั้นได้แบ่งเป็นตอน ๆ ไว้ ๒๓ ปริเฉท คือ

ปริเฉทที่ ๑ ชื่อ สีลนิเทศ แสดงด้วยศีลมีประเภทต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๒ ชื่อ ธุดงคนิเทศ แสดงด้วยธุดงควัตร ๑๓ ประการ

ปริเฉทที่ ๓ ชื่อ กัมมัฏฐานคหณนิเทศ แสดงด้วยวิธีเล่าเรียนพระสมถกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๔ ชื่อ ปฐวีกสิณนิเทศ แสดงด้วยปฐวีกสิณเป็นต้นที่ ๑

ปริเฉทที่ ๕ ชื่อ เสสกสิณนิเทศ แสดงด้วยกสิณที่เหลือลง ๙ ประการ รวมกับปฐวีกสิณจึงเป็น ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๖ ชื่อ อสุภนิเทศ แสดงด้วยอสุภ ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๗ ชื่อ ฉอนุสตินิเทศ แสดงด้วยอนุสติ ๖ คือ พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ

ปริเฉทที่ ๘ ชื่อ เสสอนุสตินิเทศ แสดงด้วยอนุสติ ๔ ที่เหลือลง คือ มรณานุสติ กายคตาสติ อานาปานสติ อุปสมานุสติ รวมกับอนุสติ ๖ จึงเป็นอนุสติ ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๙ ชื่อ พรหมวิหารนิเทศ แสดงด้วยพรหมวิหารทั้ง ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ปริเฉทที่ ๑๐ ชื่อ อรูปนิเทศ แสดงด้วยอรูปสมาบัติ ๔ คือ อากาสานัญ-จายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ

ปริเฉทที่ ๑๑ ชื่อ สมาธินิเทศ แสดงด้วยสมาธิกับทั้งปฏิกูลสัญญา ธาตุ-ววัตถานนิเทศ

ปริเฉทที่ ๑๒ ชื่อ อิทธิวิธีนิเทศ แสดงด้วยฤทธิวิธีต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๑๓ ชื่อ อภิญญานิเทศ แสดงด้วยอภิญญา ๕ มีทิพยโสต ทิพยจักษุ และเจโตปริยญาณคือรู้วาระจิตแห่งผู้อื่นเป็นต้น

ปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อ ขันธนิเทศ แสดงด้วยปัญจขันธ์ และวิเสสนามแห่งขันธ์ต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๑๕ ชื่อ อายตนธาตุนิเทศ แสดงด้วยอายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘

ปริเฉทที่ ๑๖ ชื่อ อินทรียสัจจนิเทศ แสดงด้วยอินทรีย์ ๒๒ และอริยสัจ ๔

ปริเฉทที่ ๑๗ ชื่อ ภูมินิเทศ แสดงด้วยธรรมะ ๖ คือ ขันธ์ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ อริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท อันเป็นภูมิภาคพื้นแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ปริเฉทที่ ๑๘ ชื่อ ทิฐิวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์แห่งทิฐิ คือความเห็น

ปริเฉทที่ ๑๙ ชื่อ กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ที่ล่วงข้ามความกังขาสงสัยเสียได้

ปริเฉทที่ ๒๐ ชื่อ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ในการเห็นอริยมรรคด้วยญาณปัญญา ว่าสิ่งนี้เป็นอริยมรรค สิ่งนี้มิใช่อริยมรรค

ปริเฉทที่ ๒๑ ชื่อ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ในการเห็น ด้วยญาณปัญญาว่ามรรค ควรปฏิบัติสืบต่อขึ้นไป

ปริเฉทที่ ๒๒ ชื่อ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ในการเห็นอริยสัจ และพระนิพพาน ด้วยญาณปัญญาอันรู้เห็นจริงแจ้งชัด

ปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อ ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ แสดงด้วยอานิสังสผลแห่งการเจริญปัญญาในพระวิปัสสนากัมมัฏฐาน รวมเป็น ๒๓ ปริเฉทบริบูรณ์

พระวิสุทธิมรรคบาลีฉบับอักษรไทย

เดิมก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า พระคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นอยู่ในใบลานจารด้วยอักษรขอม พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ก็เช่นเดียวกัน ได้มีการปริวรรตจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย และตีพิมพ์เป็นเล่มสมุดเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๕ โดยเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ แต่ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมไตรโลกาจารย์เป็นผู้ชำระ ปรากฏในคำอุทิศที่แต่งไว้เป็นภาษาบาลีว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เมื่อมีพระชนมายุ ๔๘ พรรษา ได้ทรงมีพระประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระกุศล โปรดให้พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เฮง เขมจารีมหาเถระ) ชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค แล้วให้พิมพ์ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา อุทิศถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในพระคัมภีร์ได้บอกนามผู้ชำระครั้งแรกไว้เป็นภาษาบาลีว่า "เขมจาริตฺเถเรน ธมฺมติลเกน มหาธาตุวิหารวาสินา" ซึ่งแปลว่า พระเถระเขมจารีดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมดิลก วัดมหาธาตุ ได้ชำระ ทำให้ข้าพเจ้า สงสัยว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) ทำไมจึงใช้ภาษาบาลีในสมณศักดิ์ของท่านเช่นนั้น เพราะเจ้าประคุณสมเด็จไม่เคยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมดิลก และข้าพเจ้าเป็นศิษย์รุ่นสุดท้ายของเจ้าประคุณสมเด็จองค์นั้น ได้กราบนมัสการถามท่าน ได้รับคำตอบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแนะนำให้ใช้เช่นนั้น เพราะถ้าจะใช้ว่า ธมฺมติโลกาจริเยน เกรงว่าจะเป็นชื่อพระพุทธเจ้าไป และตำแหน่งพระธรรมดิลก ชื่อสมณศักดิ์ก็ยังไม่มีด้วย ข้าพเจ้าจึงแนะนำไว้เพื่อมิให้เป็นที่สงสัยของคนช่างสงสัยต่อไป

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับภูมิพโลภิกขุ

โดยที่พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญยิ่งดังกล่าวแล้ว มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ตั้งปณิธานที่จะทำพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นแนวยืน คือ ตัวพระคัมภีร์อันเป็นต้นหลักแล้วทำพระคัมภีร์อรรถาธิบายรอง ๆ ลงมาให้ตลอดสาย เพื่อเป็นหลักในการค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนา พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นได้มีคัมภีร์รองลงมา อรรถาธิบายความอย่างบริบูรณ์ คือ วิสุทธิมรรคมหาฎีกา และอย่างย่อ คือวิสุทธิมรรคจูฬฎีกา และวิสุทธิมรรคคัณฐีบท ดังนั้น จึงได้ตรวจชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคตั้งข้อย่อหน้าให้เหมาะสมโดยตรวจสอบกับฉบับฉัฏฐสังคีติ แล้วพระคัมภีร์รองลงไปก็จะได้ตั้งข้อให้ตรงกัน เพื่อค้นคว้าศึกษาได้โดยง่าย เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งหลาย จัดเป็น ๓ ภาค คือ

ภาค ๑ เริ่มแต่คำนิทานเป็นต้น และปริเฉทที่ ๑ ชื่อ **สีลนิเทศ** จนถึงปริเฉทที่ ๗ **ฉอนุสตินิเทศ**

ภาค ๒ เริ่มแต่ปริเฉทที่ ๘ **เสสอนุสตินิเทศ** จนถึงปริเฉทที่ ๑๓ **อภิญญานิเทศ**

ภาค ๓ เริ่มแต่ปริเฉทที่ ๑๔ **ขันธนิเทศ** จนถึงปริเฉทที่ ๒๓ **ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ** และ **คำนิคม** ลงท้าย

ในการแปลพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นภาษาไทยนั้น ภาค ๑ ตอนที่ ๑ และตอนที่ ๒ ภาค ๒ ตอนที่ ๑ และตอนที่ ๒ รวม ๒ ภาค ๔ ตอน นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ สถ.บ.(จุฬา) ได้แปลไว้

สำหรับพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคแปลเป็นไทย ภาค ๓ ตอนที่ ๑ ข้าพเจ้า นายสิริ เพ็ชรไชย เป็นผู้แปล ภาค ๓ ตอนที่ ๒ นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ เป็นผู้แปล

การจัดพิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๑ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑) นี้ คุณไพบูลย์และคุณอนันต์ อนันตกูล ได้บริจาคเงินสร้างเป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช และในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มูลนิธิภูมิโลภิกขุขออนุโมทนากุศลเป็นอย่างยิ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้
จงเป็นพลวปัจจัยสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา
ด้วยบุญกุศลแห่งการสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา
ขอให้สรรพสัตว์จงบรรลุถึงความสุขโดยทั่วหน้ากัน
ขอให้มโนรถที่อาศัยกรรมดีทั้งปวงจงสำเร็จแก่
ชาวโลกโดยพลัน เทอญ.

สิริ เพ็ชรไชย

(นายสิริ เพ็ชรไชย)
หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๓๗

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์

ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

นายมณีพันธุ์ จารุดุล อุปนายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

นางอุษา จารุดุล นายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการ ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และรองผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

นายสิริ เพ็ชรไชย กรรมการสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, กรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และหัวหน้าฝ่ายวิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๑
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑.	นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๙	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๒.	นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์	สถ.บ.(จุฬา)	แปล
๓.	อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖	จับคู่บาลี-ไทย
๔.	นายธรรมจักร สิงห์ทอง	ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๕.	อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๖.	นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘, พ.ม.พธ.บ.M.A.	กรรมการตรวจชำระ
๗.	นายจีรวัฒน์ ควรคำ	ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๘.	นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๙.	นายเจริญ ผุดวรรณา	ป.ธ.๗	อ่านทานตามต้นฉบับ
๑๐.	นายบุญเพ็ง แก้วยอด	ป.ธ.๗	ตรวจความเรียบร้อย และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๑๑.	นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗	ตรวจความเรียบร้อย และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๑๒.	นางศิริรัตน์ ด้วงสน	บ.ศ.๘	ตรวจความเรียบร้อยของเพลท
๑๓.	นางชลอ วรรณจันทร์		จัดทำรูปเล่ม
๑๔.	นายธรรมจักร สิงห์ทอง		ดำเนินการจัดพิมพ์

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

บาลี - ไทย

ภาค ๑

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)

VISUDDHIMAGGA

Pāli - Thai

Part I

(Pāli Part I First Section)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๓๗

สารบาญ
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค
บาลี-ไทย ภาค ๑
(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ

ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ	คำเต็ม	
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฏก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุนี.	วินยปิฏก	ภิกฺขุนีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฏก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฏก	จุลฺลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฏก	ปริวาร
ที. สี.	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ม. มู.	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ. ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
สํ. นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
สํ. ขนฺธ.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
สํ. สฬา.	สํยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺค
สํ. มหา.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม	
องฺ. ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
องฺ. จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาต
องฺ. ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย	นวกนิปาต
องฺ. ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาต
องฺ. เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ
ขุ. ธ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทคาถา
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุ
ขุ. เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทส
ขุ. จูฬ.	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทส
ขุ. ป.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํส
ขุ. จริยา.	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฏก

คำย่อ	คำเต็ม	
อภิ. สํ.	อภิธมฺมปิฏก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปิฏก	วิภงฺค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปิฏก	ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปิฏก	ปุคฺคลปญฺญตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปิฏก	กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปิฏก	ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปิฏก	ปฏฺฐาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง พระคัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬโปตฺถก	(ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรมฺมโปตฺถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฺฐสงฺคีติโปตฺถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามญฺญโปตฺถก	(ฉบับมอญ)
โป.	โปราณโปตฺถก	(ฉบับใบลานเก่า)
อิ.	อิงฺคลิสโปตฺถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ยุ.)
ก.	กตฺถจิโปตฺถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

as used in this pāli text

of

THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a า ā ิ i ี ī ุ u ู ū เ e โ o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ṅa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
ฏ ṭa	ฐ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ต ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	ํ ṃ	

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กุ ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

บาลี - ไทย

ภาค ๑

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)

พระวิสุทธิมรรค

ภาค ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

นิทานาทิกถา

๑. สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ
จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ
โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ[๑]

อิติ หิทํ วุตฺตํ. กสฺมา ปเนตํ วุตฺตํ ? ภควนฺตํ กิร สาวตฺถิยํ วิหรนฺตํ รตฺติภาเค อญฺญตโร เทวปุตฺโต อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน สํสยสมุคฺฆาตนตฺถํ[๒] :

กถาว่าด้วยคำนิทานเป็นต้น

๑. นระผู้มีปัญญา ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญาอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีความฉลาด เป็นภิกษุ เขาจะพึงถางชัฏนี้ได้.

ก็คำนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้. ก็เพราะเหตุไรเล่า จึงได้ตรัสคำนี้ไว้ ? ได้ฟังมาว่า เทพบุตรตนใดตนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ซึ่งประทับอยู่ใกล้เมืองสาวัตถี ในตอน

---

๑ สํ. ส. ๑๕/๒๐.
๒ ฉ. สํสยสมุคฺฆาฏตฺถํ.

กลางคืน แล้วทูลถามปัญหานี้ เพื่อถอนความสงสัยของตนว่า :

อนฺโตชฏา พหิชฏา
ชฏาย ชฏิตา ปชา
ตํ ตํ โคตม ปุจฺฉามิ
โก อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ[๑]

ชัฏภายใน ชัฏภายนอก หมู่ประชาถูกชัฏเกาะเกี่ยวไว้ ข้าแต่พระโคตมะ เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า ใครเล่าจะพึงถางชัฏนี้ได้ดังนี้.

อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ. ตสฺสายํ สงฺเขปตฺโถ : ชฏาติ ตณฺหาย ชาลินิยา เอตํ อธิวจนํ. สา หิ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ เหฏฺฐุปริยวเสน ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สํสิพฺพนฏฺเฐน เวฬุคุมฺพาทีนํ สาขาชาลสงฺขาตา ชฏา วิยาติ ชฏา, สา ปเนสา สกปริกฺขารปรปริกฺขาเรสุ สกอตฺตภาวปรอตฺตภาเวสุ อชฺฌตฺติกายตนพาหิรายตเนสุ จ อุปฺปชฺชนโต อนฺโตชฏา พหิชฏาติ วุจฺจติ. ตาย เอวํ อุปฺปชฺชมานาย ชฏาย ชฏิตา ปชา. ยถา

ต่อไปนี้ เป็นความหมายโดยสังเขปแห่งปัญหานั้น : คำว่า ชัฏ(ของรก)นี้ เป็นชื่อของตัณหาซึ่งมีข่าย. จริงอยู่ ตัณหานั้น เพราะเกิดขึ้นแล้ว ๆ เล่า ๆ ในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น โดยเกี่ยวกับเป็นไปในเบื้องต่ำและในเบื้องสูง จึงชื่อว่าชัฏ เพราะอรรถว่าเป็นดุจชัฏ กล่าวคือข่ายแห่งกิ่งก้านของต้นไม้มีกอไผ่เป็นต้น โดยความหมายว่าประสานกันไว้, ก็ตัณหานี้นั้น เรียกว่า ชัฏภายใน ชัฏภายนอก เพราะเกิดขึ้นในบริขารของตน

---

๑ สํ.ส. ๑๕/๒๐.

นาม เวฬุชฎาทีหิ[๑] เวฬุอาทโย, เอวํ ตาย ตณฺหาชฏาย สพฺพาปิ อยํ สตฺตนิกายสงฺขาตา[๒] ปชา ชฏิตา วินทฺธา, สํสิพฺพิตาติ อตฺโถ. ยสฺมา จ เอวํ ชฏิตา, ตํ ตํ โคตม ปุจฺฉามีติ ตสฺมา ตํ ปุจฺฉามิ. โคตมาติ ภควนฺตํ โคตฺเตน อาลปติ. โก อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ อิมํ เอวํ เตธาตุกํ ชเฏตฺวา ฐิตํ ชฏํ โก วิชเฏยฺย, วิชเฏตุํ โก สมตฺโถติ ปุจฺฉติ[๓].

และบริขารของผู้อื่น ในอัตภาพของตนและอัตภาพของผู้อื่น และในอายตนะภายในและอายตนะภายนอก. หมู่ประชา ถูกชัฏ ที่เกิดขึ้นอยู่อย่างนี้นั้น เกาะเกี่ยวไว้. ความว่า หมู่ประชา กล่าวคือหมู่สัตว์นี้ แม้ทั้งหมดถูกชัฏคือตัณหานั้นเกาะเกี่ยวไว้ คือรัดรึงไว้, ประสานไว้ เปรียบเหมือนต้นไม้ทั้งหลายมีต้นไผ่เป็นต้น ถูกชัฏมีชัฏไผ่เป็นต้น เกาะเกี่ยวไว้ฉะนั้น, ข้าแต่พระโคตมะ ก็เพราะเหตุที่หมู่สัตว์ถูกชัฏ คือตัณหาเกาะเกี่ยวไว้อย่างนี้ ฉะนั้น ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ข้อว่า ตํ ตํ โคตม ปุจฺฉามิ จึงมีความหมายว่า เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์. เทพบุตรร้องเรียกพระผู้มีพระภาคโดยพระโคตร ว่า พระโคตมะ. คำว่า ใครเล่าจะพึงถางชัฏนี้ได้ ความว่า เทพบุตรถามว่า ใครเล่า

---

[๑] ฉ. เวฬุคุมฺพชฏาทีหิ.
[๒] สี. สตฺตกายสงฺขาตา.
[๓] ม. ปุจฺฉีติ.

จะพึงถาง, คือใครเล่าเป็นผู้สามารถที่จะถางชัฏนี้ ซึ่งตั้งอยู่เกาะเกี่ยวธาตุทั้ง ๓ ไว้อย่างนี้ได้ ดังนี้.

เอวํ ปุฏฺโฐ ปนสฺส สพฺพธมฺเมสุ อปฺปฏิหตญาณจาโร เทวเทโว เทวานํ อติเทโว[๑] สกฺกานํ อติสกฺโก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา จตุเวสารชฺชวิสารโท ทสพลธโร อนาวรณญาโณ สมนฺตจกฺขุ ภควา เอตมตฺถํ[๒] วิสฺสชฺเชนฺโต :

ก็พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงทำพระญาณให้เที่ยวไปได้ไม่ติดขัด ในธรรมทั้งปวง ผู้ทรงเป็นเทพของเทพ เป็นเทพยิ่งเหล่าเทพ เป็นท้าวสักกะยิ่งเหล่าท้าวสักกะ เป็นพรหมยิ่งเหล่าพรหม เป็นผู้แกล้วกล้าด้วยพระ–จตุเวสารัชญาณ เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระทศพล–ญาณ เป็นผู้มีพระอนาวรณญาณ เป็นผู้มีพระสมันตจักษุ ทรงถูกทูลถามแล้วอย่างนี้ เมื่อจะทรงแก้ปัญหานี้ จึงตรัสพระคาถานี้แก่เทพบุตรนั้นว่า :

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ
จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ

นระผู้มีปัญญา ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญาอยู่ เป็นผู้มีความเพียร

---

๑ ฉ. เทวานํ อติเทโวติ อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.
๒ ฉ. ตมตฺถํ.

อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ
โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ

มีความฉลาด เป็นภิกษุ เขาจะพึงถางชัฏนี้ได้ ดังนี้.

อิมํ คาถมาห.

๒. อิมิสฺสาทานิ คาถาย
กถิตาย มเหสินา
วณฺณยนฺโต ยถาภูตํ
อตฺถํ สีลาทิเภทนํ
สุทุลฺลภํ ลภิตฺวาน
ปพฺพชฺชํ ชินสาสเน
สีลาทิสงฺคหํ เขมํ
อุชุํ มคฺคํ วิสุทฺธิยา
ยถาภูตํ อชานนฺตา
สุทฺธิกามาปิ เย อิธ
วิสุทฺธึ นาธิคจฺฉนฺติ
วายมนฺตาปิ โยคิโน
เตสํ ปามุชฺชกรณํ[๑]
สุวิสุทฺธวินิจฺฉยํ

๒. บัดนี้ ข้าพเจ้าเมื่อจะพรรณนาเนื้อความที่จำแนกคุณมีศีลเป็นต้น แห่งพระคาถาที่พระมเหสีเจ้า ได้ตรัสไว้นี้ตามความเป็นจริง ก็จักขอกล่าว วิสุทธิมรรค (ทางแห่งวิสุทธิ) ที่เป็นเหตุสร้างความปราโมทย์ แก่บรรดาพระโยคี ในพระศาสนานี้ ผู้ได้การบรรพชาในศาสนาของพระชินเจ้าที่หาได้แสนยาก ซึ่งแม้เป็นผู้ต้องการวิสุทธิ เมื่อไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งทางแห่งวิสุทธิที่สงเคราะห์ด้วยคุณ มีศีลเป็นต้น อันเป็นทางที่เกษม ที่ตรง แม้ว่าพยายามไปก็หาบรรลุวิสุทธิได้ไม่ เป็นวิสุทธิมรรคที่มีข้อวินิจฉัยหมดจดดี อัน

---

[๑] ฉ. ปาโมชฺชกรณํ.

มหาวิหารวาสีนํ
เทสนานยนิสฺสิตํ
วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺสํ
ตมฺเม สกฺกจฺจ ภาสโต
วิสุทฺธิกามา สพฺเพปิ
นิสามยถ สาธโวติ.

อาศัยนัยเทศนาของพระเถระ ชาวสำนักมหาวิหาร ดูกรสาธุชนทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้ากล่าววิสุทธิมรรคนั้นอย่างเคารพ ขอท่านทั้งหลายผู้ต้องการวิสุทธิแม้ทุกท่านจงตั้งใจฟัง.

๓. ตตฺถ วิสุทฺธีติ สพฺพมลวิรหิตํ อจฺจนฺตปริสุทฺธํ นิพฺพานํ เวทิตพฺพํ. ตสฺสา วิสุทฺธิยา มคฺโคติ วิสุทฺธิมคฺโค. มคฺโคติ อธิคมูปาโย วุจฺจติ. ตํ วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺสามีติ อตฺโถ.

๓. ในบทว่า วิสุทธิมรรค นั้น พึงทราบว่า พระนิพพานอันเว้นจากมลทินทั้งปวง บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ชื่อว่าวิสุทธิ. ชื่อว่าวิสุทธิมรรค เพราะอรรถว่าเป็นทางแห่งวิสุทธินั้น. เรียกอุบายบรรลุว่ามรรค(ทาง). ความว่า ข้าพเจ้าจักกล่าววิสุทธิมรรค (ทางคืออุบายบรรลุวิสุทธิอันได้แก่พระนิพพาน)นั้น.

โส ปนายํ วิสุทฺธิมคฺโค กตฺถจิ วิปสฺสนามตฺตวเสเนว เทสิโต. ยถาห :

ก็วิสุทธิมรรคนี้นั้น ในบางสูตร ทรงแสดงไว้ โดยเกี่ยวกับสักว่าเป็นวิปัสสนาเท่านั้น. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า :

"สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ
ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ

"เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อ–

อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข
เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา"ติ.[๑]

นั้นเขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี้คือทาง แห่งวิสุทธิ" ดังนี้.

กตฺถจิ ฌานปญฺญาวเสน. ยถาห :

ในบางสูตร ทรงแสดงไว้โดยเกี่ยวกับเป็นฌานและปัญญา. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า :

"นตฺถิ ฌานํ อปญฺญสฺส
นตฺถิ ปญฺญา อฌายิโน
ยมฺหิ ฌานญฺจ ปญฺญา จ
ส เว นิพฺพานสนฺติเก"ติ.[๒]

"ฌาน ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาก็ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฌาน ฌานและปัญญามีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นแลอยู่ในที่ใกล้พระนิพพาน" ดังนี้.

กตฺถจิ กมฺมาทิวเสน. ยถาห :

ในบางสูตร ทรงแสดงไว้โดยเกี่ยวกับเป็นธรรมมีกรรมเป็นต้น. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า :

"กมฺมํ วิชฺชา จ ธมฺโม จ
สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ
เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ
น โคตฺเตน ธเนน วา"ติ.[๓]

"กรรม ๑ วิชชา ๑ ธรรม ๑ ศีล ๑ ชีวิตที่อุดม ๑ สัตว์ทั้งหลายย่อมหมดจดได้ด้วยธรรมมีกรรมเป็นต้นนี้ มิใช่ด้วยโคตร หรือด้วยทรัพย์" ดังนี้.

---

[๑] ขุ. ธ. ๒๕/๕๑.
[๒] ขุ. ธ. ๒๕/๖๕.
[๓] สํ. ส. ๑๕/๔๖, ม. อุ. ๑๔/๔๗๑.

คุณสุพีร์ วรผลึก
อุทิศส่วนกุศลแด่ นายปรังฮิน และนางทิพย์ วรผลึก

กตฺถจิ สีลาทิวเสน. ยถาห :

ในบางสูตร ทรงแสดงไว้โดยเกี่ยวกับเป็นคุณมีศีลเป็นต้น. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า :

"สพฺพทา สีลสมฺปนฺโน
ปญฺญวา สุสมาหิโต
อารทฺธวีริโย ปหิตตฺโต
โอฆํ ตรติ ทุตฺตรนฺ"ติ.[๑]

"ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่นดี ปรารภความเพียร มีตนอันส่งไปในกาลทุกเมื่อ ย่อมข้ามโอฆะที่ใคร ๆ ข้ามได้ยาก" ดังนี้.

กตฺถจิ สติปฏฺฐานาทิวเสน. ยถาห :

ในบางสูตร ทรงแสดงไว้โดยเกี่ยวกับเป็นโพธิปักขิยธรรมมีสติปัฏฐานเป็นต้น. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า :

"เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา ฯเปฯ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา"ติ.[๒]

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย มรรคนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน, มรรค อันเป็นทางสายเดียวนี้คือสิ่งใดเล่า ? คือ สติปัฏฐาน ๔" ดังนี้.

---

[๑] สํ. ส. ๑๕/๗๔.
[๒] ที. มหา. ๑๐/๓๒๕.

คุณสุพีร์ วรผลึก
อุทิศส่วนกุศลแด่ นายปรังฮิน และนางทิพย์ วรผลึก

สมฺมปฺปธานาทีสุปิ เอเสว นโย. อิมสฺมึ ปน ปญฺหาพฺยากรเณ สีลาทิวเสน เทสิโต.

แม้ในโพธิปักขิยธรรมที่เหลือมีสัมมัปธานเป็นต้น ก็มีนัยนี้. ส่วนในปัญหาพยากรณ์นี้ ทรงแสดงไว้โดยเกี่ยวกับเป็นคุณมีศีลเป็นต้น.

๔. ตตฺรายํ สงฺเขปวณฺณนา : สีเล ปติฏฺฐายาติ สีเล ฐตฺวา, สีลํ ปริปูรยมาโนเยว เจตฺถ สีเล ฐิโตติ[1] วุจฺจติ. ตสฺมา สีลปริปูรเณน สีเล ปติฏฺฐหิตฺวาติ อยเมตฺถ อตฺโถ. นโรติ สตฺโต. สปญฺโญติ กมฺมชติ[2]เหตุกปฏิสนฺธิปญฺญาย ปญฺญวา. จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยนฺติ สมาธิญฺเจว วิปสฺสนญฺจ ภาวยมาโน, จิตฺตสีเสน เหตฺถ สมาธิ นิทฺทิฏฺโฐ. ปญฺญานาเมน จ วิปสฺสนาติ. อาตาปีติ วีริยวา. วีริยญฺหิ กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนฏฺเฐน อาตาโปติ วุจฺจติ. ตทสฺสตฺถีติ อาตาปี. นิปโกติ เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย สมนฺนาคโตติ อตฺโถ. อิมินา ปน[3]

๔. ต่อไปนี้ เป็นคำพรรณนาความอย่างสังเขปในพระคาถานั้น : สองบทว่า สีเล ปติฏฺฐาย แปลว่า ตั้งอยู่ในศีลแล้ว, ก็นระผู้ทำศีลให้บริบูรณ์อยู่นั่นเอง ท่านเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในศีล ในที่นี้. เพราะฉะนั้น ในคำว่า สีเล ปติฏฺฐาย นี้ จึงมีความหมายนี้ว่า ตั้งมั่นแล้วในศีล โดยการกระทำศีลให้บริบูรณ์. คำว่า นระ ได้แก่สัตว์. คำว่า ผู้มีปัญญา คือเป็นผู้มีปัญญา ด้วยปัญญาในติเหตุกปฏิสนธิอันเกิดจากกรรม. คำว่า เจริญจิตและปัญญาอยู่ คือเจริญสมาธิและวิปัสสนานั่นเทียวอยู่, เพราะว่าในคำว่าเจริญจิตและปัญญานี้ ทรงแสดงไขสมาธิไว้ ด้วย(คำว่า)จิตเป็นสำคัญ. และทรงแสดงไขวิปัสสนาไว้โดยชื่อว่าปัญญา.

---

[1] สี. ปติฏฺฐิโตติ.

[2] สี. กมฺมชาย.

[3] ฉ. ปน-สทฺโท น ทิสฺสติ.

ปเทน ปาริหาริกปญฺญํ[๑] ทสฺเสติ. อิมสฺมึ หิ ปญฺหาพฺยากรเณ ติกฺขตฺตุํ ปญฺญา อาคตา. ตตฺถ ปฐมา สชาติปญฺญา,[๒] ทุติยา วิปสฺสนาปญฺญา, ตติยา สพฺพกิจฺจปริณายิกา ปาริหาริกปญฺญา. ภิกฺขูติ[๓] สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ. โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ โส อิมินา จ สีเลน อิมินา จ จิตฺตสีเสน นิทฺทิฏฺฐสมาธินา อิมาย จ ติวิธาย ปญฺญาย อิมินา จ อาตาเปนาติ ฉหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ. เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส ปฐวิยํ ปติฏฺฐาย สุนิสิตํ สตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา มหนฺตํ เวฬุคุมฺพํ วิชเฏยฺย, เอวเมว สีลปฐวิยํ ปติฏฺฐาย สมาธิสิลาย สุนิสิตํ วิปสฺสนาปญฺญาสตฺถํ วีริยพลปคฺคหิเตน ปาริหาริกปญฺญาหตฺเถน อุกฺขิปิตฺวา สพฺพมฺปิ ตํ อตฺตโน สนฺตาเน ปติตํ ตณฺหาชฏํ วิชเฏยฺย สญฺฉินฺเทยฺย สมฺปทาเลยฺย. มคฺคกฺขเณ

บทว่า อาตาปี แปลว่าเป็นผู้มีความเพียร. จริงอยู่ ความเพียรเรียกว่าอาตาปะ เพราะอรรถว่า ทำกิเลสทั้งหลายให้เร่าร้อนแต่ต้นให้เร่าร้อนโดยรอบ. นระชื่อว่าอาตาปี เพราะอรรถว่า มีความเพียรที่เรียกว่าอาตาปะนั้น. บทว่า นิปโก(ผู้มีความฉลาด) ความว่า ท่านเรียกปัญญาว่าเนปักกะ(ความฉลาด), ได้แก่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ที่เรียกว่าเนปักกะนั้น. ก็ด้วยบทนี้ ทรงแสดงปาริหาริกปัญญา. จริงอยู่ ในปัญหาพยากรณ์นี้ ปัญญามาแล้วถึง ๓ วาระ. ในปัญญา ๓ วาระนั้น ปัญญาวาระแรก (ในคำว่า สปญฺโญ -ผู้มีปัญญา) เป็นสชาติปัญญา (ปัญญาเป็นไปพร้อมกับความเกิด), ปัญญาวาระที่ ๒ (ในคำว่าเจริญจิตและปัญญาอยู่) เป็นวิปัสสนา-ปัญญา, ปัญญาวาระที่ ๓ (ในคำว่า นิปโก -ผู้มีความฉลาด) เป็นปาริหาริกปัญญา ซึ่ง

---

[๑] สี. อิ. ปาริหาริยปญฺญํ.
[๒] ฉ. ชาติปญฺญา.
[๓] ฉ. อยํ ปาโร น ทิสฺสติ.

ปเนส ตํ ชฏํ วิชเฏติ นาม. ผลกฺขเณ วิชฏิตชโฏ สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺค-ทกฺขิเณยฺโย โหติ. เตนาห ภควา :

เป็นผู้นำในกิจทุกอย่าง. คำว่า เป็นภิกษุ ความว่า นระชื่อว่าภิกษุ เพราะอรรถว่าเห็นภัยในสังสารวัฏ. คำว่า เขาจะพึงถางชัฏนี้ได้ ความว่า เขาคือภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม ๖ อย่าง คือ ด้วยศีลนี้ ๑ ด้วยสมาธิที่ทรงแสดงไขไว้ ด้วย(คำว่า)จิตเป็นสำคัญนี้ ๑ ด้วยปัญญา ๓ อย่างนี้ ๑ ด้วยความ-เพียรนี้ ๑. บุรุษยืนบนแผ่นดิน พึงยกศัสตราที่ลับดีแล้วขึ้นถางกอไผ่ใหญ่ได้ ชื่อแม้ฉันใด, ภิกษุยืนอยู่บนพื้นดิน คือศีลพึงใช้มือ คือปาริ-หาริกปัญญา ที่กำลังคือความเพียรประคองไว้ยกศัสตรา คือวิปัสสนาปัญญาซึ่งลับได้ดีแล้วบนหินคือสมาธิ ถาง คือตัด ได้แก่ทำลาย ซึ่งชัฏคือตัณหาที่ตกไปในสันดานของตนนั้นแม้ทั้งหมดได้ ฉันนั้นเหมือนกัน. ก็ในขณะแห่งมรรคภิกษุนี้ชื่อว่ากำลังถางซึ่งชัฏนั้น. ในขณะแห่งผล ชื่อว่าถางชัฏได้แล้ว เป็นอัคร-ทักขิไณยบุคคลแห่งโลก พร้อมทั้งเทวดา. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า:

"สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ
จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ
โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺ"ติ.

"นระผู้มีปัญญาตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิต
และปัญญาอยู่ เป็นผู้มีความเพียร
มีความฉลาด เป็นภิกษุ เขาจะพึง
ถางชัฏนี้ได้" ดังนี้.

๕. ตตฺรายํ ยาย ปญฺญาย สปญฺโญติ วุตฺโต, ตตฺรสฺส กรณียํ นตฺถิ. ปุริมกมฺมานุภาเวเนว หิสฺส สา สิทฺธา. อาตาปี นิปโกติ เอตฺถ วุตฺตวีริยวเสน ปน เตน สาตจฺจการินา ปญฺญาวเสน จ สมฺปชานการินา หุตฺวา สีเล ปติฏฺฐาย จิตฺตปญฺญาวเสน วุตฺตา สมถวิปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ. อิมมตฺร ภควา สีลสมาธิปญฺญามุเขน วิสุทฺธิมคฺคํ ทสฺเสติ.

๕. ในพระคาถานั้น ภิกษุนี้ตรัสเรียกว่า สปญฺโญ(ผู้มีปัญญา) ด้วยปัญญาใด, กิจที่ภิกษุนั้นพึงกระทำในปัญญานั้นไม่มี. เพราะปัญญานั้นสำเร็จแก่เธอแล้ว ด้วยอานุภาพแห่งกรรมเก่านั่นเทียว. แต่ว่าอันพระโยคีนั้น พึงเป็นผู้มีปกติกระทำได้ติดต่อกัน ด้วยอำนาจแห่งวิริยะ และเป็นผู้มีปกติกระทำกิจด้วยสัมปชัญญะ ด้วยอำนาจแห่งปัญญา ที่ตรัสไว้ในคำว่า อาตาปี(เป็นผู้มีความเพียร) นิปโก (มีความฉลาด) นี้ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญสมถะและวิปัสสนา ที่ตรัสไว้ด้วยอำนาจแห่งจิตและปัญญา ฉะนี้แล. ในพระคาถานั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิสุทธิมรรค (ทางแห่งวิสุทธิ)นี้ไว้ด้วยศีล สมาธิ และปัญญาเป็นสำคัญ.

เอตฺตาวตา หิ ติสฺโส สิกฺขา, ติวิธกลฺยาณํ สาสนํ, เตวิชฺชตาทีนํ อุปนิสฺสโย, อนฺตทฺวยวชฺชนมชฺฌิมปฏิปตฺติเสวนานิ, อปายาทิสมติกฺกมนุปาโย, ตีหากาเรหิ กิเลสปฺปหานํ, วีติกฺกมาทีนํ ปฏิปกฺโข, สงฺกิเลสตฺตยวิโสธนํ, โสตาปนฺนาทิภาวสฺส จ การณํ ปกาสิตํ โหติ.

ก็ด้วยพระเทศนาเพียงเท่านี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงประกาศสิกขา ๓, พระศาสนามีความงาม ๓ ประการ, อุปนิสัยแห่งคุณวิเศษ มีความเป็นผู้ได้วิชชา ๓ เป็นต้น, การเว้นส่วนสุดทั้งสอง และการเสพข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง, อุบายก้าวล่วงภพมีอบายเป็นต้น, การละกิเลสโดยอาการ ๓ อย่าง, ธรรม อันเป็นปฏิปักษ์ต่อวีติกกมกิเลสเป็นต้น, การชำระสังกิเลส ๓ อย่าง, และเหตุแห่งความเป็นพระอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น.

กถํ ? เอตฺถ หิ สีเลน อธิสีลสิกฺขา ปกาสิตา โหติ, สมาธินา อธิจิตฺตสิกฺขา, ปญฺญาย อธิปญฺญาสิกฺขา.

ถามว่า ทรงประกาศไว้อย่างไร ? ตอบว่า ก็ในพระคาถานี้ อธิศีลสิกขาเป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยศีล, อธิจิตสิกขา เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยสมาธิ, อธิปัญญาสิกขาเป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยปัญญา.

สีเลน จ สาสนสฺส อาทิกลฺยาณตา ปกาสิตา โหติ. "โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ,

อนึ่ง ความที่พระศาสนางามในเบื้องต้น เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยศีล. จริงอยู่ ศีล

สีลญฺจ สุวิสุทฺธนฺ"ติ[๑] หิ วจนโต "สพฺพปาปสฺส อกรณนฺ"ติ[๒] อาทิวจนโต จ สีลํ สาสนสฺส อาทิ, ตญฺจ กลฺยาณํ อวิปฺปฏิสาราทิคุณาวหตฺตา. สมาธินา มชฺเฌกลฺยาณตา ปกาสิตา โหติ. "กุสลสฺส อุปสมฺปทา"ติ อาทิวจนโต หิ สมาธิ สาสนสฺส มชฺเฌ, โส จ กลฺยาโณ อิทฺธิวิธาทิคุณาวหตฺตา. ปญฺญาย[๓] ปริโยสานกลฺยาณตา ปกาสิตา โหติ. "สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนนฺ"ติ[๒] หิ วจนโต ปญฺญุตฺตรโต จ ปญฺญา สาสนสฺส ปริโยสานํ, สา จ กลฺยาณา อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ ตาทิภาวาวหนโต.

ชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งพระศาสนา เพราะมีพระพุทธวจนะว่า "ก็อะไรเล่าเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย, ได้แก่ศีลที่หมดจดดีอย่างหนึ่ง" ดังนี้ และเพราะมีพระพุทธวจนะว่า "การไม่กระทำบาปทั้งปวง" เป็นต้น, ก็ศีลนั้นชื่อว่างาม เพราะนำมาซึ่งคุณมีอวิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อนใจ) เป็นต้น. ความที่พระศาสนางามในท่ามกลาง เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยสมาธิ. จริงอยู่ สมาธิชื่อว่ามีในท่ามกลางแห่งพระศาสนา เพราะมีพระพุทธวจนะว่า "การทำกุศลให้ถึงพร้อม" เป็นต้น, ก็สมาธินั้นชื่อว่างาม เพราะนำมาซึ่งคุณมีอิทธิวิธะ (การแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้) เป็นต้น. ความที่พระศาสนางามในที่สุด เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยปัญญา. จริงอยู่ ปัญญาชื่อว่าเป็นที่สุดแห่งพระศาสนา เพราะมี

[๑] สํ. มหา. ๑๙/๑๙๒.
[๒] ที. มหา. ๑๐/๕๗, ขุ. ธ. ๒๕/๓๙-๔๐.
[๓] ฉ. ปญฺญาย สาสนสฺส.

พระพุทธวจนะว่า "การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง-หลาย" ดังนี้ และเพราะมีปัญญาเป็นคุณสูงสุด, ก็ปัญญานั้น ชื่อว่างาม เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า

"เสโล ยถา เอกฆโน
วาเตน น สมีรติ
เอวํ นินฺทาปสํสาสุ
น สมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตา"ติ[๑]
หิ วุตฺตํ.

"ภูเขาศิลา ที่เป็นก้อนทึบอันเดียวกัน ย่อมไม่สั่นคลอนไปเพราะลม ฉันใด บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหว ในเพราะนินทา และสรรเสริญฉันนั้น" ดังนี้.

ตถา สีเลน เตวิชฺชตาย อุปนิสฺสโย ปกาสิโต โหติ. สีลสมฺปตฺตึ หิ นิสฺสาย ติสฺโส วิชฺชา ปาปุณาติ, น ตโต ปรํ. สมาธินา ฉฬภิญฺญตาย อุปนิสฺสโย ปกาสิโต โหติ. สมาธิสมฺปทํ หิ นิสฺสาย ฉฬภิญฺญา ปาปุณาติ, น ตโต ปรํ. ปญฺญาย

อย่างนั้นเหมือนกัน อุปนิสัยแห่งความเป็นผู้ได้วิชชา ๓ เป็นอันทรงประกาศแล้วด้วยศีล. จริงอยู่ ภิกษุบรรลุวิชชา ๓ ได้เพราะอาศัยศีลสมบัติ, มิใช่บรรลุวิชชา ๓ ได้ เพราะอาศัยธรรมอื่นจากศีลสมบัตินั้น. อุปนิสัยแห่งความเป็นผู้ได้อภิญญา ๖ เป็นอัน

---

๑ ขุ. ธ. ๒๕/๒๕.

ปฏิสมฺภิทาปเภทสฺส อุปนิสฺสโย ปกาสิโต โหติ. ปญฺญาสมฺปตฺตึ หิ นิสฺสาย จตสฺโส ปฏิสมฺภิทาโย ปาปุณาติ, น อญฺเญน การเณน.

ทรงประกาศไว้ด้วยสมาธิ. จริงอยู่ ภิกษุบรรลุอภิญญา ๖ ได้เพราะอาศัยความถึงพร้อมแห่งสมาธิ, มิใช่บรรลุอภิญญา ๖ ได้เพราะอาศัยธรรมอื่น จากสมาธิสัมปทานั้น. อุปนิสัยแห่งความแตกฉานในปฏิสัมภิทา เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยปัญญา. จริงอยู่ ภิกษุบรรลุปฏิสัมภิทา ๔ ได้เพราะอาศัยปัญญาสมบัติ, มิใช่บรรลุปฏิสัมภิทา ๔ ได้ เพราะเหตุอื่น(จากปัญญาสมบัตินั้น).

สีเลน จ กามสุขลฺลิกานุโยคสงฺขาตสฺส อนฺตสฺส วชฺชนํ ปกาสิตํ โหติ, สมาธินา อตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาตสฺส อนฺตสฺส วชฺชนํ. ปญฺญาย มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา เสวนํ ปกาสิตํ โหติ.

อนึ่ง การเว้นส่วนสุดที่เรียกว่ากามสุขัลลิกานุโยค เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยศีล, การเว้นส่วนสุดที่เรียกว่าอัตตกิลมถานุโยค เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยสมาธิ. การเสพข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยปัญญา.

ตถา สีเลน อปายสมติกฺกมนุปาโย ปกาสิโต โหติ, สมาธินา กามธาตุ-

อย่างนั้นเหมือนกัน อุบายก้าวล่วงอบาย เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยศีล, อุบาย

สมติกฺกมนุปาโย, ปญฺญาย สพฺพภว-สมติกฺกมนุปาโย.

ก้าวล่วงกามธาตุ เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยสมาธิ, อุบายก้าวล่วงภพทั้งปวง เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยปัญญา.

สีเลน จ ตทงฺคปฺปหานวเสน กิเลสปฺปหานํ ปกาสิตํ โหติ, สมาธินา วิกฺขมฺภนปฺปหานวเสน, ปญฺญาย สมุจฺเฉทปฺปหานวเสน.

อนึ่ง การละกิเลสด้วยสามารถตทังคปหาน เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยศีล, การละกิเลสด้วยสามารถวิกขัมภนปหาน เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยสมาธิ, การละกิเลสด้วยสามารถสมุจเฉทปหานเป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยปัญญา.

ตถา สีเลน กิเลสานํ วีติกฺกมปฏิปกฺโข ปกาสิโต โหติ, สมาธินา ปริยุฏฺฐาน-ปฏิปกฺโข, ปญฺญาย อนุสยปฏิปกฺโข.

อย่างนั้นเหมือนกัน สำหรับกิเลสทั้งหลาย ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อวีติกกมะ (กิเลสก้าวล่วง) เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยศีล, ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อปริยุฏฐานะ (กิเลสกลุ้มรุม) เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยสมาธิ, ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัย (กิเลสนอนตาม) เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยปัญญา.

สีเลน จ ทุจฺจริตสงฺกิเลสวิโสธนํ ปกาสิตํ โหติ, สมาธินา ตณฺหาสงฺกิเลส-

อนึ่ง การชำระสังกิเลสคือทุจริต เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยศีล, การชำระ

วิโสธนํ, ปญฺญาย ทิฏฺฐิสงฺกิเลสวิโสธนํ.

ตถา สีเลน โสตาปนฺนสกทาคามิภาวสฺส การณํ ปกาสิตํ โหติ, สมาธินา อนาคามิภาวสฺส, ปญฺญาย อรหตฺตสฺส. โสตาปนฺโน หิ "สีเลสุ ปริปูรีการี"ติ[๑] วุตฺโต, ตถา สกทาคามี. อนาคามี ปน "สมาธิสฺมึ ปริปูรีการี"ติ[๒] อรหา ปน "ปญฺญาย ปริปูรีการี"ติ[๓]

สังกิเลสคือตัณหา เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยสมาธิ, การชำระสังกิเลสคือทิฐิ เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยปัญญา.

อย่างนั้นเหมือนกัน เหตุแห่งความเป็นพระโสดาบันและพระสกทาคามี เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยศีล, เหตุแห่งความเป็นพระอนาคามี เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยสมาธิ, เหตุแห่งความเป็นพระอรหันต์ เป็นอันทรงประกาศไว้ด้วยปัญญา. จริงอยู่ ตรัสถึงพระโสดาบันว่า "เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย" ตรัสถึงพระสกทาคามีก็อย่างนั้นเหมือนกัน. แต่พระอนาคามีตรัสไว้ว่า "เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ". ส่วนพระอรหันต์ตรัสไว้ว่า "เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในปัญญา".

---

๑ องฺ. ติก. ๒๐/๒๙๗.
๒ องฺ. ติก. ๒๐/๒๙๘.
๓ ฉ. ปริปูรการี, เอวมุปริปิ.

เอวํ เอตฺตาวตา ติสฺโส สิกฺขา, ติวิธกลฺยาณํ สาสนํ, เตวิชฺชตาทีนํ อุปนิสฺสโย, อนฺตทฺวยวชฺชนมชฺฌิมปฏิปตฺติเสวนานิ, อปายาทิสมติกฺกมนุปาโย, ตีหากาเรหิ กิเลสปฺปหานํ, วีติกฺกมาทีนํ ปฏิปกฺโข, สงฺกิเลสตฺตยวิโสธนํ, โสตาปนฺนาทิภาวสฺส จ การณนฺติ อิเม นว อญฺเญ จ เอวรูปา คุณตฺติกา ปกาสิตา โหนฺติ[1]

ด้วยพระเทศนาเพียงเท่านี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงประกาศคุณ ๙ อย่างเหล่านี้ คือสิกขา ๓, พระศาสนามีความงาม ๓ ประการ, อุปนิสัยแห่งคุณวิเศษมีความเป็นผู้ได้วิชชา ๓ เป็นต้น, การเว้นส่วนสุดทั้ง ๒ และการเสพข้อปฏิบัติ อันเป็นสายกลาง, อุบายก้าวล่วงภพมีอบายเป็นต้น, การละกิเลสโดยอาการ ๓ อย่าง, ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อวีติกกมกิเลสเป็นต้น, การชำระสังกิเลส ๓ อย่าง, และเหตุแห่งความเป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น โดยประการดังกล่าวแล้วนี้ และคุณหมวด ๓ อื่นๆ เช่นเดียวกันนี้.

---

[1] ฉ. โหนฺตีติ.

๑. สีลนิทฺเทส

สีลสรูปาทิกถา

๖. เอวํ อเนกคุณสงฺคาหเกน สีล-สมาธิปญฺญามุเขน เทสิโตปิ ปเนส วิสุทฺธิมคฺโค อติสงฺเขปเทสิโตเยว โหติ. ตสฺมา นาลํ สพฺเพสํ อุปการายาติ วิตฺถารมสฺส ทสฺเสตุํ สีลํ ตาว อารพฺภ อิทํ ปญฺหากมฺมํ[๑] โหติ.

กึ สีลํ, เกนฏฺเฐน สีลํ, กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ, กิมานิสํสํ สีลํ, กติวิธญฺเจตํ สีลํ, โก จสฺส สงฺกิเลโส, กึ โวทานนฺติ.

๑. ศีลนิเทศ

กถาว่าด้วยสภาวะที่มีอยู่แห่งศีลเป็นต้น

๖. ก็วิสุทธิมรรค นี้ แม้ทรงแสดงไว้ด้วยศีล สมาธิ และปัญญาเป็นสำคัญ อันสงเคราะห์เอาคุณเป็นอเนก โดยประการดังกล่าวแล้วนี้ ก็ยังจัดว่าทรงแสดงไว้โดยสังเขปยิ่งนักนั่นเอง. เพราะฉะนั้น จึงไม่เพียงพอ เพื่ออุปการะแก่ชนทั้งหลายทั้งปวงได้ เพราะเหตุนั้น เพื่อจะแสดงความพิสดารแห่งวิสุทธิมรรคนั้น จึงมีปัญหากรรม(คือการตั้งคำถาม) ปรารภศีลดังต่อไปนี้ก่อน.

อะไรคือศีล, ชื่อว่าศีลเพราะอรรถว่ากระไร, อะไรเป็นลักษณะรสปัจจุปัฏฐานและปทัฏฐานของศีลนั้น, ศีลมีอะไรเป็นอานิสงส์, ก็ศีลนี้มีกี่อย่าง, ก็อะไรเป็นความเศร้าหมองของศีลนั้น, อะไรเป็นความผ่องแผ้ว ดังนี้.

---

[๑] สี. ปญฺหกมฺมํ.

ตตฺริทํ วิสฺสชฺชนํ. กึ สีลนฺติ ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฏิปตฺตึ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาทโย ธมฺมา. วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ "กึ สีลนฺติ เจตนา สีลํ, เจตสิกํ สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีลนฺ"ติ.[๑] ตตฺถ เจตนาสีลํ นาม ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฏิปตฺตึ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนา. เจตสิกสีลํ นาม ปาณาติปาตาทีหิ วิรมนฺตสฺส วิรติ. อปิจ เจตนาสีลํ นาม ปาณาติปาตาทีนิ ปชหนฺตสฺส สตฺตกมฺมปถเจตนา. เจตสิกสีลํ นาม "อภิชฺฌํ ปหาย วิคตาภิชฺเฌน เจตสา วิหรตี"ติอาทินา[๒] นเยน วุตฺตา อนภิชฺฌา-อพฺยาปาทสมฺมาทิฏฺฐิธมฺมา. สํวโร สีลนฺติ เอตฺถ ปญฺจวิเธน สํวโร เวทิตพฺโพ ปาติโมกฺขสํวโร สติสํวโร ญาณสํวโร ขนฺติสํวโร วีริยสํวโรติ. ตตฺถ อิมินา

คำพูดต่อไปนี้ เป็นวิสัชนาในศีลนั้น. คำว่า อะไรคือศีล ตอบว่าได้แก่ธรรมทั้งหลายมีเจตนาเป็นต้นของบุคคลผู้งดเว้นอยู่จากทุจริตมีปาณาติบาตเป็นต้น หรือของบุคคลผู้ทำวัตรปฏิบัติให้เต็มอยู่. ข้อนี้สมจริงดังที่ท่านพระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ ในปฏิสัมภิทาว่า "อะไรคือศีล ตอบว่า เจตนาก็เป็นศีล, เจตสิกก็เป็นศีล, สังวรก็เป็นศีล, ความไม่ก้าวล่วงก็เป็นศีล" ดังนี้. ในบรรดาศีลเหล่านั้น เจตนาของบุคคลผู้งดเว้นอยู่จากทุจริตทั้งหลายมีปาณาติบาตเป็นต้นก็ดี ของบุคคลผู้ทำวัตรปฏิบัติให้เต็มอยู่ก็ดี ชื่อว่าเจตนาศีล. ความงดเว้นได้ของบุคคลผู้งดเว้นอยู่จากทุจริตทั้งหลาย มีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า เจตสิกศีล. อีกนัยหนึ่ง เจตนาในกรรมบถ ๗ ของบุคคลผู้ละอยู่ซึ่งทุจริตทั้งหลายมีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า

---

๑ ขุ. ป. ๓๑/๖๔.
๒ ที. สี. ๙/๙๕.

ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโตติ[๑] อยํ ปาติโมกฺขสํวโร. รกฺขติ จกฺขุนฺทริยํ, จกฺขุนฺทริเย สํวรํ อาปชฺชตีติ[๒] อยํ สติสํวโร.

เจตนาศีล. ธรรมคืออนภิชฌาอัพยาบาทและสัมมาทิฐิ ที่ตรัสไว้โดยนัยว่า "ภิกษุละอภิชฌา มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่" ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า เจตสิกศีล. ในคำว่า สังวรก็เป็นศีล นี้ พึงทราบสังวรโดยประการ ๕ คือปาติโมกขสังวร สติสังวร ญาณสังวร ขันติสังวร วิริยสังวร. ในสังวร ๕ ประการนั้น สังวรที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เข้าถึงพร้อมแล้ว ด้วยปาติโมกขสังวรนี้ ดังนี้ นี้ชื่อว่า ปาติโมกขสังวร. สังวรที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุย่อมรักษาจักขุนทรีย์, ย่อมถึงซึ่งความสำรวมในจักขุนทรีย์ ดังนี้ นี้ชื่อว่า สติสังวร.

ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ (อชิตาติ ภควา)
สติ เตสํ นิวารณํ
โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ

สังวรที่ตรัสไว้ว่า (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นี่แน่ะท่านอชิตะ) กระแสทั้งหลายเหล่าใดในโลก สติเป็น

---

๑ อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๑.
๒ ที. สี. ๙/๙๓.

ปญฺญาเยเต ปิถิยฺยเร[๑]ติ[๒] อยํ ญาณสํวโร.

เครื่องกางกั้นกระแสเหล่านั้น เราขอกล่าวถึงเครื่องป้องกัน(สังวร)กระแสทั้งหลายว่า กระแสเหล่านี้ อันบุคคลพึงตัดเสียได้ด้วยปัญญา ดังนี้ นี้ชื่อว่า ญาณสังวร.

ปจฺจยปฏิเสวนมฺปิ เอตฺเถว สโมธานํ คจฺฉติ. โย ปนายํ ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสาติ[๓] อาทินา นเยน อาคโต, อยํ ขนฺติสํวโร นาม. โย จายํ อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตีติ[๔] อาทินา นเยน อาคโต อยํ วีริยสํวโร นาม. อาชีวปาริสุทฺธิปิ เอตฺเถว สโมธานํ คจฺฉติ. อิติ อยํ ปญฺจวิโธปิ สํวโร, ยา จ ปาปภีรุกานํ กุลปุตฺตานํ สมฺปตฺตวตฺถุโต วิรติ, สพฺพมฺเปตํ สํวรสีลนฺติ เวทิตพฺพํ. อวีติกฺกโม สีลนฺติ สมาทินฺนสีลสฺส

แม้การพิจารณาแล้วจึงซ่องเสพปัจจัย ก็ถึงความรวมลงในญาณสังวรนี้นั่นเทียว. ก็สังวรนี้ใดที่มาแล้ว โดยนัยว่า เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ต่อความร้อน ดังนี้ เป็นต้น, นี้ชื่อว่า ขันติสังวร. อนึ่ง สังวรนี้ใดที่มาแล้วโดยนัยว่า ไม่ยอมรับไว้ซึ่งกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ดังนี้เป็นต้น นี้ชื่อว่า วิริยสังวร. แม้ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ ก็ถึงซึ่งความรวมลงในวิริยสังวรนี้นั่นเทียว. สังวรทั้ง ๕ อย่าง ตามประการที่กล่าวมาแล้วนี้ก็ดี, ความ

---

๑ ฉ. ปิธิยฺยเร, สี. ปิธียเร, อิ.ปิธียเร, (ขุ. จูฬ. ๓๐/๑๘).
๒ ขุ. สุ. ๒๕/๕๓๐.
๓ ม. มู. ๑๒/๑๘, องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๔๓๕.
๔ ม. มู. ๑๒/๑๙, องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๔๓๖.

คุณสุดใจ-คุณมนัส-คุณพรเพ็ญ คงเดช, คุณประวัติ-คุณเพียงใจ
คุณสุรศักดิ์-คุณธิดา มาโนช สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กายิกวาจสิโก อนติกฺกโม[1] อิทํ ตาว กึ สีลนฺติ ปญฺหสฺส วิสฺสชฺชนํ.

งดเว้นจากวัตถุที่ประจวบเข้าแล้วแห่งกุลบุตรทั้งหลายผู้กลัวบาปอันใดก็ดี ธรรมชาติแม้ทั้งหมดนี้ พึงทราบว่า ชื่อว่า สังวรศีล. คำว่า ความไม่ก้าวล่วงก็เป็นศีล ได้แก่ความไม่ก้าวล่วงทางกายและทางวาจา แห่งบุคคลผู้สมาทานศีล. นี้เป็นวิสัชนาปัญหาข้อว่า อะไรคือศีล ก่อน.

๗. อวเสเสสุ เกนฏฺเฐน สีลนฺติ สีลนฏฺเฐน สีลํ. กิมิทํ สีลนํ นาม. สมาธานํ วา, กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อตฺโถ. อุปธารณํ วา, กุสลานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน อาธารภาโวติ อตฺโถ. เอตเทว หิ เอตฺถ อตฺถทฺวยํ สทฺทลกฺขณวิทู อนุชานนฺติ. อญฺเญ ปน สิรฏฺโฐ,[2] สีสฏฺโฐ,[3] สีตลฏฺโฐ,[4]

๗. ในปัญหาข้อที่เหลือ ข้อว่า ชื่อว่าศีล เพราะอรรถว่ากระไร เฉลยว่า ชื่อว่าศีลเพราะอรรถว่าเป็นสีลนะ. ถามว่า ชื่อว่าสีลนะนี้คืออะไรเล่า. ตอบว่า ได้แก่ความตั้งไว้ด้วยดีก็ได้, ความว่า ได้แก่ความที่กรรมทั้งหลายมีกายกรรมเป็นต้น ไม่กระจัด-กระจายด้วยอำนาจความเป็นผู้มีศีลดี. ได้แก่ความเข้าไปทรงไว้ก็ได้, ความว่า ได้แก่

---

[1] สี. อวีติกฺกโม.
[2] สี. สิรตฺโถ.
[3] ฉ. สีลตฺโถ.
[4] สี. สีตลตฺโถ.

สิวฏฺโฐติ[๑] เอวมาทินาปิ นเยน เอตฺถ อตฺถํ วณฺณยนฺติ.

ความรองรับไว้ โดยเกี่ยวกับเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย. ก็ในสีลนศัพท์นี้ บัณฑิตผู้รู้สัททลักษณะ(สูตรของศัพท์)ทั้งหลาย ย่อมเห็นชอบความหมายทั้งสองนี้แหละ. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง พรรณนาอรรถในศัพท์ว่าศีลนี้ แม้โดยนัยอย่างนี้ว่า มีอรรถว่าสิระ(เศียร), มีอรรถว่าสีสะ(ศีรษะ), มีอรรถว่าสีตละ(เย็น), มีอรรถว่าสิวะ(เกษม) ดังนี้เป็นต้น.

๘. อิทานิ กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานีติ เอตฺถ :

๘. บัดนี้ จะวิสัชนาในปัญหากรรมข้อว่า อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของศีลนั้น นี้ :

สีลนํ ลกฺขณนฺตสฺส
ภินฺนสฺสาปิ อเนกธา
สนิทสฺสนตฺตํ รูปสฺส
ยถา ภินฺนสฺสเนกธา.

สีลนะ เป็นลักษณะของศีลนั้น แม้แตกต่างกันโดยอเนกประการ เปรียบได้กับความเป็นสนิทัสสนะ เป็นลักษณะของรูปที่แตกต่างกันโดยอเนกประการฉะนั้น.

---

[๑] ฉ. อิ. สีลตฺโถ.

ยถา หิ นีลปีตาทิเภเทน อเนกธา ภินฺนสฺสาปิ รูปายตนสฺส สนิทสฺสนตฺตํ ลกฺขณํ นีลาทิเภเทน ภินฺนสฺสาปิ สนิทสฺสนภาวานติกฺกมนโต. ตถา สีลสฺส เจตนาทิเภเทน อเนกธา ภินฺนสฺสาปิ ยเทตํ กายกมฺมาทีนํ สมาธานวเสน กุสลานญฺจ ธมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน วุตฺตํ สีลนํ, ตเทว ลกฺขณํ เจตนาทิเภเทน อเนกธา ภินฺนสฺสาปิ สมาธานปติฏฺฐานภาวานติกฺกมนโต. เอวํลกฺขณสฺส ปนสฺส :

เหมือนอย่างว่า ความเป็นสนิทัสสนะ เป็นลักษณะของรูปายตนะ แม้ที่แตกต่างกันโดยอเนกประการ ตามความต่างกันแห่งสีมีสีเขียวสีเหลืองเป็นต้น เพราะรูปายตนะแม้ว่าแตกต่างกันตามความต่างกันแห่งสี มีสีเขียวเป็นต้น ก็หาล่วงพ้นความเป็นสนิทัสสนะไปได้ไม่ ฉันใด. สีลนะที่กล่าวไว้โดยเกี่ยวกับเป็นความตั้งไว้ด้วยดี ซึ่งกรรมทั้งหลายมีกายกรรมเป็นต้น และโดยเกี่ยวกับเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งหลายนี้ใด, สีลนะนั้นนั่นแหละ เป็นลักษณะของศีลแม้ที่แตกต่างกันโดยอเนกประการ ตามความต่างกันแห่งธรรมมีเจตนาเป็นต้น เพราะศีลแม้ว่าแตกต่างกัน ตามความต่างกันแห่งธรรมมีเจตนาเป็นต้น ก็หาล่วงพ้นภาวะคือความตั้งไว้ด้วยดี และความเป็นที่ตั้งไปได้ไม่ ฉันนั้น. ส่วนว่า :

ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนตา
อนวชฺชคุโณ ตถา

ภาวะที่ย่ำยี ความเป็นคนทุศีลเสียได้
อนึ่ง คุณคือความเป็นธรรมที่หาข้อ

กิจฺจสมฺปตฺติอฏฺเฐน
รโส นาม ปวุจฺจติ.

ติเตียนมิได้ ท่านกล่าวไว้ ชื่อว่ารส โดยอรรถว่า เป็นกิจและสมบัติของศีลที่มีลักษณะอย่างนั้นนั้น.

ตสฺมา อิทํ สีลํ นาม กิจฺจฏฺเฐน[๑] รเสน ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนรสํ, สมฺปตฺติอฏฺเฐน รเสน อนวชฺชรสนฺติ เวทิตพฺพํ. ลกฺขณาทีสุ หิ กิจฺจเมว สมฺปตฺติ วา รโสติ วุจฺจติ.

เพราะฉะนั้น ชื่อว่าศีลนี้ พึงทราบว่า มีการย่ำยีความเป็นคนทุศีลเป็นรส โดยรสที่มีความหมายว่ากิจ, มีความเป็นธรรมที่หาข้อติเตียนมิได้เป็นรส โดยรสที่มีความหมายว่าสมบัติ. เพราะว่าในอาการทั้งหลายมีลักษณะเป็นต้น กิจนั่นเอง หรือว่าสมบัติ ท่านเรียกว่ารส.

โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ
ตยิทํ ตสฺส วิญฺญุหิ
โอตฺตปฺปญฺจ หิรี เจว
ปทฏฺฐานนฺติ วณฺณิตํ.

ศีลนั้นนั้น วิญญูชนกล่าวว่า มีความสะอาดเป็นปัจจุปัฏฐาน มีหิริและโอตตัปปะนั่นเทียวเป็นปทัฏฐาน.

ตํ หิทํ[๒] สีลํ กายโสเจยฺยํ วจีโสเจยฺยํ มโนโสเจยฺยนฺติ[๓] เอวํ วุตฺตโสเจยฺย-

จริงอยู่ ศีลนั้นนั้น มีความสะอาดที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ความสะอาดกาย ความสะอาด

---

[๑] สี. กิจฺจตฺเถน.
[๒] ฉ. ตยิทํ.
[๓] องฺ. ติก. ๒๐/๓๕๐.

ปจฺจุปฏฺฐานํ โสเจยฺยภาเวน[๑] ปจฺจุปฏฺฐาติ คหณภาวํ คจฺฉติ. หิโรตฺตปฺปญฺจ ปน ตสฺส วิญฺญูหิ ปทฏฺฐานนฺติ วณฺณิตํ, อาสนฺนการณนฺติ อตฺโถ. หิโรตฺตปฺเป หิ สติ สีลํ อุปฺปชฺชติ เจว ติฏฺฐติ จ. อสติ เนว อุปฺปชฺชติ, น ติฏฺฐตีติ. เอวํ สีลสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐาน-ปทฏฺฐานานิ เวทิตพฺพานิ.

วาจา ความสะอาดใจ ดังนี้ เป็นปัจจุปัฏฐานย่อมปรากฏ คือถึงภาวะที่พึงถือเอาได้โดยความเป็นธรรมสะอาด. ส่วนหิริและโอตตัปปะ วิญญูชนกล่าวว่าเป็นปทัฏฐานของศีลนั้น, ความว่า เป็นเหตุใกล้. จริงอยู่ เมื่อมีหิริและโอตตัปปะ ศีลจึงเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ทีเดียว. เมื่อไม่มี ก็ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้, และตั้งอยู่ไม่ได้เลย ฉะนี้แล. พึงทราบลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของศีล โดยประการที่กล่าวนี้เถิด.

สีลานิสํสกถา

๙. <u>กิมานิสํสํ</u> <u>สีลนฺติ</u> อวิปฺปฏิสาราทิ-อเนกคุณปฏิลาภานิสํสํ. วุตฺตเญหตํ

กถาว่าด้วยอานิสงส์ของศีล

๙. ข้อว่า <u>ศีลมีอะไรเป็นอานิสงส์</u> เฉลยว่า ศีลมีการได้มาซึ่งคุณเป็นอเนก มี

---

[๑] สี. อิ. สุจิภาเวน.

"อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข ปนานนฺท[๑] กุสลานิ สีลานิ อวิปฺปฏิสารานิสํสานี"ติ.[๒]

อวิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อนใจ) เป็นต้น เป็นอานิสงส์. ข้อนี้สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า "ดูกรอานนท์ ก็กุศลศีลทั้งหลาย มีอวิปปฏิสารเป็นผล มีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์" ดังนี้.

อปรมฺปิ วุตฺตํ "ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา สีลวโต สีลสมฺปทาย. กตเม ปญฺจ. อิธ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปนฺโน อปฺปมาทาธิกรณํ มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ, อยํ ปฐโม อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทาย. ปุน จปรํ คหปตโย สีลวโต สีลสมฺปนฺนสฺส กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ, อยํ ทุติโย อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทาย. ปุน จปรํ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปนฺโน ยญฺญเทว ปริสํ อุปสงฺกมติ ยทิ ขตฺติยปริสํ ยทิ พฺราหฺมณปริสํ ยทิ คหปติปริสํ ยทิ สมณปริสํ, วิสารโท อุปสงฺกมติ อมงฺกุภูโต, อยํ ตติโย อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทาย.

ยังตรัสไว้แม้อีกข้อหนึ่งว่า "ดูกรท่านคฤหบดีทั้งหลาย อานิสงส์ ๕ อย่างเหล่านี้ ย่อมมีแก่ท่านผู้มีศีล เพราะความถึงพร้อมด้วยศีล. อานิสงส์ ๕ อย่างอะไรบ้าง. ดูกรท่านคฤหบดีทั้งหลาย ผู้มีศีลถึงพร้อมด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมประสบกองโภคะใหญ่ เพราะเหตุแห่งความไม่ประมาท, นี้เป็นอานิสงส์ข้อแรก ย่อมมีแก่ท่านผู้มีศีล เพราะความถึงพร้อมด้วยศีล. ดูกรท่านคฤหบดีทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง กิตติศัพท์ที่ดีงามของท่านผู้มีศีลถึงพร้อมด้วยศีลย่อมฟุ้งไป, นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๒ ย่อมมีแก่ท่านผู้มีศีล เพราะความถึงพร้อมด้วยศีล. ดูกรท่านคฤหบดีทั้งหลาย

---

[๑] ฉ. อานนฺท.
[๒] องฺ. ทสก. ๒๔/๓๓๕.

ปุน จปรํ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปนฺโน อสมฺมูโฬฺห กาลํ กโรติ, อยํ จตุตฺโถ อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทาย. ปุน จปรํ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปนฺโน กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, อยํ ปญฺจโม อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทายา''ติ.[๑]

ยังมีอีกข้อหนึ่ง ผู้มีศีล ถึงพร้อมด้วยศีล จะเข้าไปหาบริษัทอื่นใด ไม่ว่าขัตติยบริษัท ไม่ว่าพราหมณ์บริษัท ไม่ว่าคฤหบดีบริษัท ไม่ว่าสมณบริษัท, ย่อมเป็นผู้องอาจเข้าไป ไม่เก้อเขิน, นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๓ ย่อมมีแก่ท่านผู้มีศีล เพราะความถึงพร้อมด้วยศีล. ดูกรท่านคฤหบดีทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง ผู้มีศีล ถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมเป็นผู้ไม่ลุ่มหลงกระทำกาละ, นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๔ ย่อมมีแก่ท่านผู้มีศีล เพราะความถึงพร้อมด้วยศีล. ดูกรท่านคฤหบดีทั้งหลาย ผู้มีศีล ถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หลังจากตายเพราะกายแตกทำลาย, นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๕ ย่อมมีแก่ท่านผู้มีศีล เพราะความถึงพร้อมด้วยศีล'' ดังนี้.

อปเรปิ ''อากงฺเขยฺย เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จสฺสํ มนาโป

ยังมีอานิสงส์แห่งศีลแม้อื่นอีกเป็นอเนก มีความเป็นที่รักที่ชอบใจเป็นต้น มีความสิ้นไป

---

[๑] ที. มหา. ๑๐/๑๐๒, องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๘๑, วิ. มหา. ๕/๘๘.

จ ครุ จ[๑] ภาวนีโย จาติ, สีเลเสฺวว
สฺส ปริปูรีการี"ติ[๒] อาทินา นเยน ปิยมนาปตาทโย อาสวกฺขยปริโยสานา อเนกา สีลานิสํสา วุตฺตา. เอวํ อวิปฺปฏิสาราทิอเนกคุณานิสํสํ สีลํ. อปิจ :

แห่งอาสวะเป็นที่สุด ซึ่งได้ตรัสไว้โดยนัยว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าหากภิกษุพึงหวังว่า ขอเราพึงเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่อง ของเพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์ทั้งหลาย, ก็ขอภิกษุพึงเป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลายเถิด" ดังนี้เป็นต้น. ศีลมีคุณอเนกประการ มีอวิปปฏิสารเป็นต้น เป็นอานิสงส์ โดยประการดังกล่าวแล้วนี้. อนึ่ง :

สาสเน กุลปุตฺตานํ
ปติฏฺฐา นตฺถิ ยํ วินา
อานิสํสปริจฺเฉทํ
ตสฺส สีลสฺส โก วเท.

เว้นศีลใดเสีย ที่พึ่งของกุลบุตรทั้งหลายในพระศาสนาก็หามีไม่ ใครจะพึงกล่าวกำหนดอานิสงส์ของศีลนั้น ได้เล่า.

น คงฺคา ยมุนา วาปิ
สรภู วา สรสฺสติ[๓]

แม่น้ำใหญ่ทั้งหลายที่ไหลไปสู่ที่ลุ่ม มีคงคาก็ดี ยมุนาก็ดี สรภูก็ดี สรัสวดี

---

[๑] สี. มนาโป ครุ, อิ. ม. มนาโป ครุ จ.
[๒] ม. มู. ๑๒/๕๘.
[๓] ฉ. อิ. สรสฺวตี.

นินฺนคา วาจิรวตี
มหี วาปิ มหานที.
สกฺกุณนฺติ วิโสเธตุํ
ตํ มลํ อิธ ปาณินํ
วิโสธยติ สตฺตานํ
ยํ เว สีลชลํ มลํ.

ก็ดี แม่น้ำอจิรวดีก็ดี แม่น้ำมหีก็ดี หาอาจชำระมลทินของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ได้ไม่ น้ำคือศีลแล ย่อมชำระมลทินของสัตว์ทั้งหลายได้.

น ตํ สชลทา วาตา
น จาปิ หริจนฺทนํ
เนว หารา น มณโย
น จนฺทกิรณงฺกุรา.
สมยนฺตีธ สตฺตานํ
ปริฬาหํ สุรกฺขิตํ
ยํ สเมตีทํ อริยํ
สีลํ อจฺจนฺตสีตลํ.

ศีลอันเป็นอริยะนี้ มีความเยือกเย็นเหลือเกินที่บุคคลรักษาดีแล้วย่อมระงับความเร่าร้อนใด ของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ได้ ลมที่พัดไปกับฝนก็ระงับความเร่าร้อนนั้นไม่ได้ แม้แก่นจันทน์แดงก็ไม่ได้ สร้อยคอก็ไม่ได้ แก้วมณีก็ไม่ได้ และรัศมีอ่อน ๆ ของพระจันทร์ก็ระงับไม่ได้.

สีลคนฺธสโม คนฺโธ
กุโต นาม ภวิสฺสติ
โย สมํ อนุวาเต จ
ปฏิวาเต จ วายติ.

กลิ่นที่ฟุ้งไปได้เสมอ ทั้งในที่ตามลม ทั้งในที่ทวนลม อันเสมอด้วยกลิ่นศีล ชื่อว่าจักมีได้แต่ที่ไหน. บันไดอย่างขึ้นสู่สวรรค์ ก็หรือว่าประตูในอันเข้าไปสู่

คุณซูเกียว แซ่แต้ และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สคฺคาโรหณโสปานํ[๑]
อญฺญํ สีลสมํ กุโต
ทฺวารํ วา ปน นิพฺพาน-
นครสฺส ปเวสเน.
โสภนฺเตวนฺน ราชาโน
มุตฺตามณิวิภูสิตา
ยถา โสภนฺติ ยติโน
สีลภูสนภูสิตา.

นครคือพระนิพพาน อย่างอื่นที่เสมอด้วยศีลจักมีแต่ที่ไหน. เหล่าพระราชาประดับด้วยมุกดาและแก้วมณีแล้ว หางดงามเหมือนเหล่านักพรต ผู้ประดับด้วยเครื่องประดับ คือศีลแล้วงดงามอยู่ไม่.

อตฺตานุวาทาทิภยํ
วิทฺธํสยติ สพฺพโส
ชเนติ กิตฺตึ หาสญฺจ
สีลํ สีลวตํ สทา.
คุณานํ มูลภูตสฺส
โทสานํ พลฆาติโน
อิติ สีลสฺส วิญฺเญยฺยํ
อานิสํสกถามุขนฺติ.

ศีลย่อมกำจัดภัย มีภัยคือการติเตียนตนเองได้เป็นต้น ได้โดยประการทั้งปวง ยังเกียรติและความบันเทิงให้เกิดแก่ท่านผู้มีศีลได้ในกาลทุกเมื่อ. บัณฑิตทั้งหลาย พึงทราบกถามุขว่าด้วยอานิสงส์ของศีล อันเป็นมูลแห่งคุณทั้งหลาย อันมีปกติกำจัดกำลังของโทษทั้งหลาย โดยประการดังกล่าวแล้วนี้เถิด ฉะนี้แล.

---

๑ ก. สคฺคาโรหณโสปาณํ.

สีลปฺปเภทกถา

๑๐. อิทานิ ยํ วุตฺตํ กติวิธญฺเจตํ สีลนฺติ, ตตฺริทํ วิสฺสชฺชนํ. สพฺพเมว ตาว อิทํ สีลํ อตฺตโน สีลนลกฺขเณน เอกวิธํ.

จาริตฺตวาริตฺตวเสน ทุวิธํ. ตถา อาภิสมาจาริกอาทิพฺรหฺมจริยกวเสน, วิรติอวิรติวเสน, นิสฺสิตานิสฺสิตวเสน, กาลปริยนฺตอาปาณโกฏิกวเสน, สปริยนฺตาปริยนฺตวเสน, โลกิยโลกุตฺตรวเสน จ.

ติวิธํ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน. ตถา อตฺตาธิปเตยฺยโลกาธิปเตยฺยธมฺมาธิปเตยฺย-

กถาว่าด้วยประเภทแห่งศีล

๑๐. บัดนี้ คำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า ก็ศีลนี้มีกี่อย่าง ดังนี้ใด, ต่อไปนี้เป็นวิสัชนาในคำนั้น. ก่อนอื่น ศีลนี้ทั้งหมดนั่นเทียว จัดว่า มีอย่างเดียว โดยลักษณะ คือสีลนะของตน.

จัดว่ามี ๒ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นจาริตตศีลและวาริตตศีล. จัดว่ามี ๒ อย่าง อย่างนั้นเหมือนกัน โดยเกี่ยวกับเป็นอภิสมาจาริกศีล และอาทิพรหมจริยกศีล, โดยเกี่ยวกับเป็นวิรัติศีลและอวิรัติศีล โดยเกี่ยวกับเป็นนิสสิตศีลและอนิสสิตศีล, โดยเกี่ยวกับเป็นกาลปริยันตศีล และอาปาณโกฏิกศีล, โดยเกี่ยวกับเป็นสปริยันตศีลและอปริยันตศีล, และโดยเกี่ยวกับเป็นโลกิยศีลและโลกุตรศีล.

จัดว่ามี ๓ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นหีนศีล มัชฌิมศีล และปณีตศีล. จัดว่ามี

วเสน, ปรามฏฺฐาปรามฏฺฐปฏิปสฺสทฺธิวเสน, วิสุทฺธาวิสุทฺธเวมติกวเสน, เสขาเสขเนวเสขานาเสขวเสน จ.

๓ อย่าง อย่างนั้นเหมือนกัน โดยเกี่ยวกับเป็นอัตตาธิปเตยยศีล โลกาธิปเตยยศีล และธัมมาธิปเตยยศีล, โดยเกี่ยวกับเป็นปรามัฏฐศีล อปรามัฏฐศีล และปฏิปัสสัทธิศีล, โดยเกี่ยวกับเป็นวิสุทธศีล อวิสุทธศีล และเวมติกศีล, และโดยเกี่ยวกับเป็นเสขศีล อเสขศีล และเนวเสขานาเสขศีล.

<u>จตุพฺพิธํ</u> หานภาคิยฐิติภาคิยวิเสสภาคิยนิพฺเพธภาคิยวเสน. ตถา ภิกฺขุภิกฺขุนีอนุปสมฺปนฺนคหฏฺฐสีลวเสน, ปกติอาจารธมฺมตาปุพฺพเหตุกสีลวเสน, ปาติโมกฺขสํวรอินฺทฺริยสํวรอาชีวปาริสุทฺธิปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลวเสน จ.

จัดว่ามี <u>๔ อย่าง</u> โดยเกี่ยวกับเป็นหานภาคิยศีล ฐิติภาคิยศีล วิเสสภาคิยศีล และนิพเพธภาคิยศีล. จัดว่ามี ๔ อย่าง อย่างนั้นเหมือนกัน โดยเกี่ยวกับเป็นภิกขุศีล ภิกขุนีศีล อนุปสัมบันนศีล และคหัฏฐศีล, โดยเกี่ยวกับเป็นปกติศีล อาจารศีล ธัมมตาศีล และปุพพเหตุกศีล, และโดยเกี่ยวกับเป็นปาติโมกขสังวรศีล อินทรียสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล และปัจจัยสันนิสสิตศีล.

<u>ปญฺจวิธํ</u> ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลาทิวเสน. วุตฺตมฺปิ เจตํ ปฏิสมฺภิทายํ "ปญฺจ สีลานิ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ

จัดว่ามี <u>๕ อย่าง</u> โดยเกี่ยวกับเป็นปาริสุทธิศีล ๕ มี ปริยันตปาริสุทธิศีลเป็นต้น. แม้ท่านพระสารีบุตรเถระ ก็ได้กล่าวถึงศีล

ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ ปฏิปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลนฺ''ติ[1] ตถา ปหาน-เวรมณีเจตนาสํวราวีติกฺกมวเสน.

๕ อย่างนี้ไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ว่า "ศีลมี ๕ คือปริยันตปาริสุทธิศีล อปริยันต-ปาริสุทธิศีล ปริปุณณปาริสุทธิศีล อปรามัฏฐ-ปาริสุทธิศีล ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีล" ดังนี้. จัดว่ามี ๕ อย่าง อย่างนั้นเหมือนกัน โดยเกี่ยวกับเป็นปหานศีล เวรมณีศีล เจตนาศีล สังวรศีลและอวีติกกมศีล.

๑๑. ตตฺถ เอกวิธโกฏฺฐาเส อตฺโถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพ. ทุวิธโกฏฺฐาเส. ยํ ภควตา ''อิทํ กตฺตพฺพนฺ''ติ ปญฺญตฺตสิกฺขา-ปทปูรณํ, ตํ จาริตฺตํ. ยํ ''อิทํ น กตฺตพฺพนฺ''ติ ปฏิกฺขิตฺตสฺส อกรณํ, ตํ วาริตฺตํ. ตตฺรายํ วจนฏฺโฐ. จรนฺติ ตสฺมึ สีเลสุ ปริปูรีการิตาย[2] ปวตฺตนฺตีติ จาริตฺตํ. วาริตํ ตายนฺติ รกฺขนฺติ เตนาติ วาริตฺตํ. ตตฺถ สทฺธาวีริยสาธนํ จาริตฺตํ, สทฺธาสาธนํ วาริตฺตํ. เอวํ จาริตฺตวาริตฺตวเสน ทุวิธํ.

๑๑. ในส่วนแห่งศีลเหล่านั้น ความ-หมายในส่วนแห่งศีลที่มีอย่างเดียว พึงทราบตามนัยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วนั่นเทียว. ในส่วนแห่งศีลที่มี ๒ อย่าง มีวินิจฉัยดังนี้. การทำให้เต็มซึ่งสิกขาบท ที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า "ข้อนี้ภิกษุควรกระทำ" ดังนี้อันใด, นั้นชื่อว่า จาริตตะ. การไม่กระทำความประพฤติที่ทรงห้ามไว้ว่า "ข้อนี้ภิกษุไม่ควรกระทำ" ดังนี้อันใด, นั้นชื่อว่าวาริตตะ. ต่อไปนี้เป็นความหมายแห่งคำใน ๒ บทนั้น.

---

[1] ขุ. ป. ๓๑/๖๑.

[2] อิ. ตสฺมึ ตํ สมงฺคิโน สีเลสุ ปริปูริการิตาย, ฉ. ปริปูรการิตาย, เอวมุปริปิ.

คุณอมร-คุณพเยาว์ เตชอัครกุล และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภิกษุทั้งหลาย ย่อมประพฤติในศีลนั้น คือดำเนินไปโดยความเป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลายได้ เพราะเหตุนั้นศีลนั้นจึงชื่อว่าจาริตตศีล. ภิกษุทั้งหลายย่อมป้องกัน คือย่อมรักษาสิกขาบท ข้อที่ทรงห้ามไว้ได้ด้วยศีลนั้น เพราะเหตุนั้นศีลนั้น จึงชื่อว่าวาริตตศีล. ในศีล ๒ อย่างนั้น จาริตตศีลมีศรัทธาและวิริยะเป็นเหตุให้สำเร็จ, วาริตตศีลมีศรัทธาเป็นเหตุให้สำเร็จ. ศีลจัดว่ามี ๒ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นจาริตตศีล และวาริตตศีล โดยประการดังกล่าวแล้วนี้.

ทุติยทุเก. อภิสมาจาโรติ อุตฺตมสมาจาโร. อภิสมาจาโรว[1] อาภิสมาจาริกํ. อภิสมาจารํ วา อารพฺภ ปญฺญตฺตํ อาภิสมาจาริกํ, อาชีวฏฺฐมกโต อวเสสสีลสฺเสตํ อธิวจนํ. มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภาวภูตนฺติ อาทิพฺรหฺมจริยกํ,

ในทุกะ (ศีลหมวด ๒) ที่ ๒. คำว่า อภิสมาจาระ ได้แก่ความประพฤติดีสูงสุด. อภิสมาจาระนั่นเอง เป็นอภิสมาจาริกะ. อีกอย่างหนึ่ง สิกขาบทที่ทรงบัญญัติปรารภอภิสมาจาระ ชื่อว่าอภิสมาจาริกะ, คำว่า อภิสมาจาริกะนี้ เป็นชื่อของศีลที่เหลือจาก

[1] ฉ. เอว.

อาชีวฏฺฐมกสีลสฺเสตํ อธิวจนํ. ตํ หิ มคฺคสฺส อาทิภาวภูตํ, ปุพฺพภาเคเยว ปริโสเธตพฺพโต. เตนาห "ปุพฺเพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุทฺโธ โหตี"ติ[๑] ยานิ วา สิกฺขาปทานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานีติ วุตฺตานิ, อิทํ อาภิสมาจาริกสีลํ. เสสํ อาทิพฺรหฺมจริยกํ. อุภโตวิภงฺคปริยาปนฺนํ วา อาทิพฺรหฺมจริยกํ. ขนฺธกวตฺตปริยาปนฺนํ อาภิสมาจาริกํ. ตสฺส สมฺปตฺติยา อาทิพฺรหฺมจริยกํ สมฺปชฺชติ. เตเนวาห "โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ อาภิสมาจาริกํ ธมฺมํ อปริปูเรตฺวา อาทิพฺรหฺมจริยกํ ธมฺมํ ปริปูเรสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี"ติ[๒] เอวํ อาภิสมาจาริก-อาทิพฺรหฺมจริยกวเสน ทุวิธํ.

อาชีวัฏฐมกศีล (ศีลมีสัมมาอาชีวะเป็นข้อที่ ๘). ศีลชื่อว่าอาทิพรหมจริยกะ เพราะอรรถว่า เป็นภาวะเบื้องต้นแห่งมรรคพรหม-จรรย์, คำว่า อาทิพรหมจริยกะนี้ เป็นชื่อของอาชีวัฏฐมกศีล. เป็นความจริงว่า อาชีวัฏฐมกศีลนั้น เป็นภาวะเบื้องต้นของมรรค, เพราะภิกษุพึงทำให้บริสุทธิ์ในตอนต้นเลยทีเดียว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า "ก็กายกรรม วจีกรรม อาชีวะของเธอ เป็นอันบริสุทธิ์ดีแล้วในกาล-ก่อนทีเดียว" ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง สิกขาบททั้งหลาย ที่ตรัสว่าสิกขาบทเล็กสิกขาบทน้อยอันใด, นี้ชื่อว่าเป็นอภิสมาจาริกศีล. ศีลที่เหลือชื่อว่าเป็นอาทิพรหมจริยกศีล. อีก-อย่างหนึ่ง ศีลที่นับเนื่องในอุภโตวิภังค์ (ภิกขุวิภังค์ ภิกขุนีวิภังค์) ชื่อว่าเป็นอาทิ-พรหมจริยกศีล. ศีลที่นับเนื่องในขันธกวัตร

---

[๑] ม. อุ. ๑๔/๕๒๓.
[๒] องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๖.

ชื่อว่าเป็นอภิสมาจาริกศีล. อาทิพรหมจริยกศีล ย่อมถึงพร้อมได้ เพราะความถึงพร้อมแห่งอภิสมาจาริกศีลนั้น. เพราะเหตุนั้นนั่นเทียว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อว่าภิกษุนั้นไม่ยังอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว ก็จักยังอาทิพรหมจริยกธรรมให้บริบูรณ์ได้ดังนี้ ฐานะนี้หามีได้ไม่" ดังนี้. ศีลจัดว่ามี ๒ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นอภิสมาจาริกศีลและอาทิพรหมจริยกศีล โดยประการดังกล่าวแล้วนี้.

ตติยทุเก. ปาณาติปาตาทีหิ เวรมณิมตฺตํ วิรติสีลํ. เสสํ เจตนาทิ อวิรติสีลนฺติ เอวํ วิรติอวิรติวเสน ทุวิธํ.

ในทุกะที่ ๓. ศีลจัดว่ามี ๒ อย่างโดยเกี่ยวกับเป็นวิรติศีลและอวิรติศีล อย่างนี้คือ เพียงความงดเว้นจากทุจริตทั้งหลายมีปาณาติบาตเป็นต้นได้ ชื่อว่า วิรติศีล. ธรรมชาติที่เหลือมีเจตนาเป็นต้น ชื่อว่า อวิรติศีล.

จตุตฺถทุเก. นิสฺสโยติ เทฺว นิสฺสยา ตณฺหานิสฺสโย จ ทิฏฺฐินิสฺสโย จ. ตตฺถ ยํ "อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภวิสฺสามิ

ในทุกะที่ ๔. ชื่อว่านิสสยะ(ที่อาศัย) ได้แก่นิสสยะ ๒ อย่าง คือตัณหานิสสยะ และทิฏฐินิสสยะ. ศีลจัดว่ามี ๒ อย่างโดยเกี่ยวกับ

เทวญฺญตโร วา"ติ[๑] เอวํ ภวสมฺปตฺตึ อากงฺขมาเนน ปวตฺติตํ, อิทํ ตณฺหานิสฺสิตํ. ยํ "สีเลน สุทฺธี"ติ เอวํ สุทฺธิทิฏฺฐิยา ปวตฺติตํ, อิทํ ทิฏฺฐินิสฺสิตํ. ยมฺปน โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจ ตสฺเสว สมฺภารภูตํ, อิทํ อนิสฺสิตนฺติ เอวํ นิสฺสิตานิสฺสิตวเสน ทุวิธํ.

เป็นนิสสิตศีล และอนิสสิตศีล อย่างนี้คือ ในนิสสยะ ๒ อย่างนั้น ศีลใดที่บุคคลผู้หวังอยู่ซึ่งภพสมบัติทำให้เป็นไปอย่างนี้ว่า "ด้วยศีลนี้ เราจักเป็นเทพเจ้าหรือเทวดาตนใดตนหนึ่ง" ดังนี้, ศีลนี้ชื่อว่า ตัณหานิสสิตศีล. ศีลใดที่บุคคลทำให้เป็นไปด้วยสุทธิทิฐิ อย่างนี้ว่า "ความหมดจดจักมีได้ด้วยศีล" ดังนี้, ศีลนี้ชื่อว่าทิฐินิสสิตศีล. ส่วนโลกุตรศีล และโลกิยศีล อันเป็นสัมภาระแห่งโลกุตรศีลนั้นนั่นแหละ อันใด, นี้ชื่อว่า อนิสสิตศีล.

ปญฺจมทุเก. กาลปริจฺเฉทํ กตฺวา สมาทินฺนํ สีลํ กาลปริยนฺตํ. ยาวชีวํ สมาทิยิตฺวา ตเถว ปวตฺติตํ อาปาณโกฏิกนฺติ เอวํ กาลปริยนฺตอาปาณโกฏิกวเสน ทุวิธํ.

ในทุกะที่ ๕. ศีลจัดว่ามี ๒ อย่างโดยเกี่ยวกับเป็นกาลปริยันตศีลและอาปาณโกฏิกศีลอย่างนี้คือ ศีลที่บุคคลสมาทาน กระทำกำหนดกาลไว้ ชื่อว่า กาลปริยันตศีล. ศีลที่บุคคลสมาทานตลอดชีวิต แล้วทำให้เป็นไปได้อย่างนั้นทีเดียว ชื่อว่า อาปาณโกฏิกศีล.

---

[๑] ที. ปา. ๑๑/๒๕๑, ม. มู. ๑๒/๒๐๗, องฺ. สตฺตก. ๒๓/๕๗.

คุณอมร-คุณพเยาว์ เตชอัครกุล และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฉฏฺฐทุเก. ลาภยสญาติองฺคชีวิตวเสน ทิฏฺฐิปริยนฺตํ สปริยนฺตํ นาม. วิปรีตํ อปริยนฺตํ. วุตฺตมฺปิ เจตํ ปฏิสมฺภิทายํ "กตมนฺตํ สีลํ สปริยนฺตํ. อตฺถิ สีลํ ลาภปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ ยสปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ ญาติปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ องฺคปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ ชีวิตปริยนฺตํ. กตมนฺตํ สีลํ ลาภปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ (ปุคฺคโล) ลาภเหตุ ลาภปจฺจยา ลาภการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ, อิทํ ตํ สีลํ ลาภปริยนฺตนฺ"ติ? เอเตเนว อุปาเยน อิตรานิปิ วิตฺถาเรตพฺพานิ. อปริยนฺต-วิสฺสชฺชเนปิ วุตฺตํ "กตมนฺตํ สีลํ น ลาภปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ (ปุคฺคโล) ลาภเหตุ ลาภปจฺจยา ลาภการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ, กึ โส วีติกฺกมิสฺสติ, อิทนฺตํ

ในทุกะที่ ๖. ศีลจัดว่ามี ๒ อย่างโดยเกี่ยวกับเป็นสปริยันตศีล และอปริยันตศีล อย่างนี้คือ ศีลมีทิฐิเป็นที่สุด ด้วยอำนาจแห่งลาภ ยศ ญาติ อวัยวะและชีวิต ชื่อว่าสปริยันตศีล. ที่ตรงข้ามกันชื่อว่าอปริยันตศีล. แม้ท่านพระสารีบุตรเถระก็ได้กล่าวถึงศีลนี้ไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า "ถามว่า ศีลมีที่สุดนั้นเป็นไฉน. ตอบว่า ศีลมีลาภเป็นที่สุดก็มี, ศีลมียศเป็นที่สุดก็มี, ศีลมีญาติเป็นที่สุดก็มี, ศีลมีอวัยวะเป็นที่สุดก็มี, ศีลมีชีวิตเป็นที่สุดก็มี. ถามว่า ศีลมีลาภเป็นที่สุดนั้นเป็นไฉน. ตอบว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะลาภเป็นเหตุ เพราะลาภเป็นปัจจัย เพราะลาภเป็นการณ์ ย่อมก้าวล่วงสิกขาบทตามที่ตนสมาทานไว้, ศีลนี้นั้น ชื่อว่ามีลาภเป็นที่สุด" ดังนี้เป็นต้น. ศีลมีที่สุดแม้นอกนี้ก็พึงขยายให้พิสดารโดยอุบายนี้แหละ. แม้ใน

---

[๑] ขุ. ป. ๓๑/๖๒.

สีลํ น ลาภปริยนฺตนฺ''ติ? เอเตเนว อุปาเยน อิตรานิปิ วิตฺถาเรตพฺพานีติ เอวํ สปริยนฺตาปริยนฺตวเสน ทุวิธํ.

สตฺตมทุเก. สพฺพมฺปิ สาสวํ สีลํ โลกิยํ. อนาสวํ โลกุตฺตรํ. ตตฺถ โลกิยํ ภววิเสสาวหํ โหติ ภวนิสฺสรณสฺส จ สมฺภาโร. ยถาห ''วินโย สํวรตฺถาย, สํวโร อวิปฺปฏิสารตฺถาย, อวิปฺปฏิสาโร ปาโมชฺชตฺถาย, ปาโมชฺชํ ปีตตฺถาย, ปีติ ปสฺสทฺธตฺถาย, ปสฺสทฺธิ สุขตฺถาย, สุขํ

การวิสัชนาอปริยันตศีล ท่านก็กล่าวไว้ว่า "ถามว่า ศีลไม่ใช่ศีลมีลาภเป็นที่สุดนั้นเป็นไฉน. ตอบว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะลาภเป็นเหตุ เพราะลาภเป็นปัจจัย เพราะลาภเป็นการณ์ ก็ไม่ทำแม้ความคิด เพื่ออันก้าวล่วงสิกขาบทตามที่ตนสมาทานไว้ให้เกิดขึ้น, เขาจักก้าวล่วง(ด้วยกายและวาจา) ได้อย่างไร, ศีลนั้นชื่อว่าไม่ใช่ศีลมีลาภเป็นที่สุด" ดังนี้เป็นต้น. ศีลไม่ใช่ศีลมีที่สุดแม้นอกนี้ ก็พึงขยายให้พิสดารโดยอุบายนี้แหละ.

ในทุกะที่ ๗. ศีลจัดว่ามี ๒ อย่างโดยเกี่ยวกับเป็นโลกิยศีลและโลกุตรศีลอย่างนี้คือ ศีลที่เป็นไปกับอาสวะแม้ทั้งหมด ชื่อว่า โลกิยศีล. ศีลที่ไม่เป็นไปกับอาสวะ ชื่อว่า โลกุตรศีล. ในศีล ๒ อย่างนั้น โลกิยศีลย่อมเป็นธรรมชาตินำมาซึ่งภพวิเศษ และเป็นสัมภาระ(องค์ประกอบ) แห่งการสลัดออก

---

[๑] ขุ. ป. ๓๑/๖๓.

สมาธตฺถาย, สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺถาย, ยถาภูตญาณทสฺสนํ นิพฺพิทตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถาย, วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺถาย, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย, เอตทตฺถา กถา, เอตทตฺถา มนฺตนา, เอตทตฺถา อุปนิสา, เอตทตฺถํ โสตาวธานํ, ยทิทํ อนุปาทา จิตฺตสฺส วิโมกฺโข"ติ[1] โลกุตฺตรํ ภวนิสฺสรณาวหํ โหติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส จ ภูมีติ เอวํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิธํ.

จากภพ. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "วินัยเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สังวร, สังวรเป็นไป เพื่อประโยชน์แก่อวิปฏิสาร, อวิปฏิสารเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ปราโมทย์, ปราโมทย์เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ปีติ, ปีติเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ปัสสัทธิ, ปัสสัทธิเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สุข, สุขเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สมาธิ, สมาธิเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ยถาภูตญาณทัสสนะ, ยถาภูตญาณทัสสนะเป็นไป เพื่อประโยชน์แก่นิพพิทา, นิพพิทาเป็นไป เพื่อประโยชน์แก่วิราคะ, วิราคะเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่วิมุตติ, วิมุตติเป็นไป เพื่อประโยชน์แก่วิมุตติญาณทัสสนะ, วิมุตติญาณทัสสนะเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่อนุปาทาปรินิพพาน, คำพูดมีสิ่งนี้เป็นประโยชน์, การปรึกษากันมีสิ่งนี้เป็นประโยชน์, การเข้าไปนั่งใกล้กันมีสิ่งนี้เป็นประโยชน์, การเงี่ยโสตลงสดับมีสิ่งนี้เป็นประโยชน์, สิ่งนี้คือ

[1] วิ. ป. ๘/๔๐๖.

อันใดเล่า สิ่งนี้คือความหลุดพ้นแห่งจิตเพราะไม่ยึดมั่น" ดังนี้. โลกุตรศีลเป็นธรรมชาตินำมาซึ่งการสลัดออกจากภพ และเป็นภูมิแห่งปัจจเวกขณญาณ.

๑๒. ติเกสุ ปรมตฺติเก. หีเนน ฉนฺเทน จิตฺเตน วีริเยน วีมํสาย วา ปวตฺติตํ หีนํ. มชฺฌิเมหิ ฉนฺทาทีหิ ปวตฺติตํ มชฺฌิมํ. ปณีเตหิ ปณีตํ. ยสกามตาย วา สมาทินฺนํ หีนํ. ปุญฺญผลกามตาย มชฺฌิมํ. กตฺตพฺพเมวิทนฺติ อริยภาวํ นิสฺสาย สมาทินฺนํ ปณีตํ. "อหมสฺมิ สีลสมฺปนฺโน, อิเม ปนญฺเญ ภิกฺขู ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา"ติ เอวํ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนาทีหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ วา หีนํ. อนุปกฺกิลิฏฺฐํ โลกิยสีลํ มชฺฌิมํ. โลกุตฺตรํ ปณีตํ. ตณฺหาวเสน วา ภวโภคตฺถาย ปวตฺติตํ หีนํ. อตฺตโน วิโมกฺขตฺถาย ปวตฺติตํ มชฺฌิมํ. สพฺพสตฺตวิโมกฺขตฺถาย[๒]

๑๒. ในติกะ (ศีลหมวด ๓) ทั้งหลาย ในติกะแรกมีวินิจฉัยดังนี้. ศีลจัดว่ามี ๓ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นหีนศีล มัชฌิมศีล และปณีตศีล อย่างนี้คือ ศีลที่บุคคลทำให้เป็นไป ด้วยฉันทะ ด้วยจิต ด้วยวิริยะ หรือด้วยวิมังสาที่เป็นอย่างเลว ชื่อว่า หีนศีล. ที่ทำให้เป็นไปด้วยฉันทะเป็นต้นที่เป็นอย่างกลาง ชื่อว่า มัชฌิมศีล. ที่ทำให้เป็นไปด้วยฉันทะเป็นต้นที่เป็นอย่างประณีต ชื่อว่า ปณีตศีล. อีกอย่างหนึ่ง ศีลที่บุคคลสมาทานเพราะความปรารถนายศ ชื่อว่าหีนศีล. ที่บุคคลสมาทานเพราะความปรารถนาผลแห่งบุญ ชื่อว่า มัชฌิมศีล. ที่บุคคลสมาทานอาศัยอริยภาวะว่า

---

[๑] ม. มู. ๑๒/๓๗๘ (สีลวา กลฺยาณธมฺโม).
[๒] ฉ. สพฺพสตฺตานํ วิโมกฺขตฺถาย.

ปวตฺติตํ ปารมิตาสีลํ ปณีตนฺติ เอวํ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน ติวิธํ.

สิ่งนี้เราควรทำทีเดียวดังนี้ ชื่อว่าปณีตศีล. อีกอย่างหนึ่ง ศีลที่เศร้าหมอง เพราะเหตุทั้งหลายมีการยกตนข่มผู้อื่น อย่างนี้ว่า "เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล, แต่ภิกษุอื่นเหล่านี้เป็นคนทุศีล มีธรรมลามก" ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าหีนศีล. โลกิยศีลที่ไม่เศร้าหมอง ชื่อว่ามัชฌิมศีล. โลกุตรศีล ชื่อว่าปณีตศีล. อีกอย่างหนึ่ง ศีลที่บุคคลทำให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ภพและโภคะ ด้วยอำนาจแห่งตัณหา ชื่อว่าหีนศีล. ศีลที่บุคคลทำให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ความหลุดพ้นของตน ชื่อว่ามัชฌิมศีล. ปารมิตาศีลที่พระโพธิสัตว์ทำให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ความหลุดพ้นของสัตว์ทั้งปวง ชื่อว่าปณีตศีล.

ทุติยตฺติเก. อตฺตโน อนนุรูปํ ปชหิตุกาเมน อตฺตครุนา อตฺตนิ คารเวน ปวตฺติตํ อตฺตาธิปเตยฺยํ. โลกาปวาทํ ปริหริตุกาเมน โลกครุนา โลกคารเวน[๑]

ในติกะที่ ๒. ศีลจัดว่ามี ๓ อย่างโดยเกี่ยวกับเป็นอัตตาธิปเตยยศีลเป็นต้น อย่างนี้คือ ศีลที่บุคคลผู้ต้องการละความประพฤติที่ไม่สมควรแก่ตน มีตนเป็นที่เคารพ ทำให้เป็นไป

---

๑ ฉ. โลเก คารเวน.

ปวตฺติตํ โลกาธิปเตยฺยํ. ธมฺมมหตฺตํ ปูเชตุกาเมน ธมฺมครุนา ธมฺมคารเวน ปวตฺติตํ ธมฺมาธิปเตยฺยนฺติ เอวํ อตฺตาธิปเตยฺยาทิวเสน ติวิธํ.

เพราะความเคารพในตน ชื่อว่า อัตตาธิปเตยยศีล. ศีลที่บุคคลผู้ต้องการหลีกเลี่ยงคำกล่าวหาของชาวโลก มีชาวโลกเป็นที่เคารพทำให้เป็นไป เพราะความเคารพในชาวโลก ชื่อว่า โลกาธิปเตยยศีล. ศีลที่บุคคลผู้ต้องการบูชา ความยิ่งใหญ่แห่งพระธรรม มีพระธรรมเป็นที่เคารพ ทำให้เป็นไป เพราะความเคารพในพระธรรม ชื่อว่า ธัมมาธิปเตยยศีล.

ตติยตฺติเก. ยํ ทุเกสุ นิสฺสิตนฺติ วุตฺตํ, ตํ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ ปรามฏฺฐตฺตา ปรามฏฺฐํ. ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส มคฺคสมฺภารภูตํ เสขานญฺจ มคฺคสมฺปยุตฺตํ อปรามฏฺฐํ. เสขาเสขานญฺจ[1] ผลสมฺปยุตฺตํ ปฏิปฺปสฺสทฺธนฺติ เอวํ ปรามฏฺฐาทิวเสน ติวิธํ.

ในติกะที่ ๓. ศีลจัดว่ามี ๓ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นปรามัฏฐศีลเป็นต้น อย่างนี้ คือ ศีลที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในทุกะทั้งหลายว่า นิสสิตศีล อันใด, ศีลนั้นชื่อว่า ปรามัฏฐศีล เพราะถูกตัณหาและทิฐิถือมั่น. ศีลที่เป็นสัมภาระแห่งมรรคของปุถุชน ผู้เป็นกัลยาณชน และศีลที่สัมปยุตกับมรรค ของพระเสขะทั้งหลาย ชื่อว่า อปรามัฏฐศีล. ศีลที่สัมปยุตกับ

[1] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์, นางสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

ผลของพระเสขะ และพระอเสขะทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิปัสสัทธศีล.

จตุตฺถตฺติเก. ยํ อาปตฺตึ อนาปชฺชนฺเตน ปูริตํ อาปชฺชิตฺวา วา ปุน[๑] กตปฏิกมฺมํ, ตํ วิสุทฺธํ. อาปตฺตึ อาปนฺนสฺส อกตปฏิกมฺมํ อวิสุทฺธํ. วตฺถุมฺหิ วา อาปตฺติยา วา อชฺฌาจาเร วา เวมติกสฺส สีลํ เวมติกสีลํ นาม. ตตฺถ โยคินา อวิสุทฺธํ สีลํ โสเธตพฺพํ,[๒] เวมติเก วตฺถุชฺฌาจารํ อกตฺวา วิมติ ปฏิวิโนเทตพฺพา[๓] อิจฺจสฺส ผาสุ ภวิสฺสตีติ เอวํ วิสุทฺธาวิสุทฺธาทิวเสน[๔] ติวิธํ.

ในติกะที่ ๔. ศีลจัดว่ามี ๓ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นวิสุทธศีล อวิสุทธศีล เป็นต้น อย่างนี้ คือ ศีลใด อันภิกษุผู้มิได้ต้องอาบัติทำให้เต็มได้แล้ว หรือต้องอาบัติแล้วทำคืน (ปลงอาบัติ) ได้อีก, ศีลนั้นชื่อว่า วิสุทธศีล. ศีลที่ยังมิได้ทำคืนของภิกษุผู้ต้องอาบัติ ชื่อว่า อวิสุทธศีล. ศีลของภิกษุผู้มีความสงสัยในวัตถุก็ดี ในอาบัติก็ดี ในอัชฌาจารก็ดี ชื่อว่า เวมติกศีล. ในศีล ๓ อย่างนั้น อวิสุทธศีล พระโยคีพึงชำระเสียให้หมดจด, ใน เวมติกศีล อย่าได้กระทำการประพฤติละเมิดวัตถุ พึงบรรเทาความสงสัยเสีย ความผาสุกจักมีแก่เธอได้โดยประการอย่างนี้.

---

๑ สี. ปน.
๒ ฉ. วิโสเธตพฺพํ.
๓ ฉ. ปฏิวิเนตพฺพา.
๔ ฉ. วิสุทฺธาทิวเสน.

ปญฺจมตฺติเก. จตูหิ อริยมคฺเคหิ ตีหิ จ สามญฺญผเลหิ สมฺปยุตฺตํ สีลํ เสขํ. อรหตฺตผลสมฺปยุตฺตํ อเสขํ. เสสํ เนวเสขานาเสขนฺติ เอวํ เสขาทิวเสน ติวิธํ.

ในติกะที่ ๕. ศีลจัดว่ามี ๓ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นเสขศีลเป็นต้น อย่างนี้คือ ศีลที่สัมปยุตกับอริยมรรค ๔ และกับสามัญผล ๓ ชื่อว่า เสขศีล. ศีลที่สัมปยุตกับพระอรหัตผล ชื่อว่า อเสขศีล. ศีลที่เหลือชื่อว่า เนวเสขานาเสขศีล.

ปฏิสมฺภิทายมฺปน ยสฺมา โลเก เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปกติปิ สีลนฺติ วุจฺจติ, ยํ สนฺธาย "อยํ สุขสีโล, อยํ ทุกฺขสีโล, อยํ กลหสีโล, อยํ มณฺฑนสีโล"ติ ภณนฺติ, ตสฺมา เตน ปริยาเยน "ตีณิ สีลานิ, กุสลสีลํ อกุสลสีลํ อพฺยากตสีลนฺ"ติ[๑] เอวํ กุสลาทิวเสนปิ ติวิธนฺติ วุตฺตํ. ตตฺถ อกุสลํ อิมสฺมึ อตฺเถ อธิปฺเปตสฺส สีลสฺส ลกฺขณาทีสุ เอเกนปิ น สเมตีติ อิธ น อุปนีตํ, ตสฺมา วุตฺตนเยเนวสฺส ติวิธตา เวทิตพฺพา.

ส่วนในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เพราะเหตุที่ในทางโลก แม้ปกติของสัตว์เหล่านั้นเหล่านั้นเขาก็เรียกกันว่า ศีล, ซึ่งได้แก่ศีลที่คนทั้งหลายหมายเอา กล่าวถึงกันว่า "ผู้นี้เป็นสุขศีล (มีปกติเป็นสุข), ผู้นี้เป็นทุกขศีล (มีปกติเป็นทุกข์), ผู้นี้เป็นกลหศีล (มีปกติทะเลาะ), ผู้นี้เป็นมัณฑนศีล (มีปกติแต่งตัว)" ดังนี้เป็นต้น, ฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระจึงกล่าวไว้โดยปริยายนั้นว่า ศีลมี ๓ อย่าง แม้โดยเกี่ยวกับเป็นกุศลศีลเป็นต้น อย่างนี้ว่า "ศีลมี ๓ อย่างคือ

[๑] ขุ. ป. ๓๑/๖๔.

กุศลศีล อกุศลศีล อัพยากตศีล" ดังนี้. ในศีล ๓ อย่างมีกุศลศีลเป็นต้นนั้น อกุศลศีลไม่เสมอด้วยอาการทั้งหลาย มีลักษณะเป็นต้นของศีลที่ประสงค์เอาในอรรถนี้ แม้สักอาการเดียว เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่นำเข้าไปในศีลนิเทศนี้, เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบความที่ศีลนั้นมี ๓ อย่าง ตามนัยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้เท่านั้นเถิด.

๑๓. จตุกฺเกสุ ปฐมจตุกฺเก :

๑๓. ในจตุกกะ (ศีลหมวด ๔) ทั้งหลาย ในจตุกกะแรกมีวินิจฉัยดังนี้ : ศีลจัดว่ามี ๔ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นหานภาคิยศีลเป็นต้น อย่างนี้คือ

โยธ เสวติ ทุสฺสีเล
สีลวนฺเต น เสวติ
วตฺถุวีติกฺกเม โทสํ
น ปสฺสติ อวิญฺญุทิสุ[๑]
มิจฺฉาสงฺกปฺปพหุโล

ภิกษุรูปใดในพระศาสนานี้ คบหาแต่เหล่าคนทุศีล ไม่คบหาบรรดาท่านผู้มีศีล ไม่เห็น ไม่รู้จักโทษในการก้าวล่วงวัตถุ เป็นผู้มากด้วยมิจฉาสังกัปปะ ไม่รักษาอินทรีย์ทั้งหลาย ศีลของภิกษุ

---

[๑] ฉ. อวิทฺทสุ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์, นางสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

อินฺทฺริยานิ น รกฺขติ เอวรูปสฺส เว สีลํ ชายเต หานภาคิยํ.	ผู้เป็นเช่นนี้แล ย่อมเกิดเป็นหานภาคิยศีล.
โย ปนตฺตมโน โหติ สีลสมฺปตฺติยา อิธ กมฺมฏฺฐานานุโยคมฺหิ น อุปฺปาเทติ มานสึ ตุฏฺฐสฺส สีลมตฺเตน อฆเฏนฺตสฺส อุตฺตรึ[๑] ตสฺส ตํ ฐิติภาคิยํ สีลํ ภวติ ภิกฺขุโน.	ส่วนภิกษุรูปใดในพระศาสนานี้ เป็นผู้พอใจด้วยศีลสมบัติ ไม่ทำความพอใจในการประกอบเนือง ๆ ซึ่งกรรมฐานให้เกิดขึ้น ศีลนั้นของภิกษุรูปนั้น ผู้ยินดีอยู่ด้วยคุณสักว่าศีล ไม่สืบต่อคุณที่ยิ่งขึ้นไปย่อมเป็นฐิติภาคิยศีล.
สมฺปนฺนสีโล ฆเฏติ สมาธตฺถาย โย ปน วิเสสภาคิยํ สีลํ โหติ เอตสฺส ภิกฺขุโน. อตุฏฺโฐ สีลมตฺเตน นิพฺพิทํ โยนุยุญฺชติ โหติ นิพฺเพธภาคิยํ	ส่วนภิกษุรูปใด เป็นผู้มีศีลอันถึงพร้อม ย่อมพยายาม เพื่อประโยชน์แก่สมาธิ ศีลของภิกษุรูปนี้ ย่อมเป็นวิเสสภาคิยศีล. ภิกษุรูปใด ไม่ยินดีอยู่ด้วยคุณสักว่าศีล ย่อมประกอบเนือง ๆ ซึ่งนิพพิทา ศีลของภิกษุรูปนี้ ย่อมเป็นนิพเพธภาคิยศีล.

[๑] ฉ. อฆฏนฺตสฺส อุตฺตริ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์, นางสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

สีลเมตสฺส ภิกฺขุโนติ
เอวํ หานภาคิยาทิวเสน จตุพฺพิธํ.

ทุติยจตุกฺเก. ภิกฺขู อารพฺภ ปญฺญตฺต-สิกฺขาปทานิ ยานิ จ เนสํ ภิกฺขูนํ ปญฺญตฺติโต รกฺขิตพฺพานิ, อิทํ ภิกฺขุสีลํ. ภิกฺขุนิโย อารพฺภ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานิ ยานิ จ ตาสํ ภิกฺขุนีนํ ปญฺญตฺติโต รกฺขิตพฺพานิ, อิทํ ภิกฺขุนิสีลํ. สามเณรสามเณรีนํ ทส สีลานิ[๑] อนุปสมฺปนฺนสีลํ. อุปาสกอุปาสิกานํ นิจฺจสีลวเสน ปญฺจ สิกฺขาปทานิ สติ วา อุสฺสาเห ทส อุโปสถงฺควเสน อฏฺฐาติ อิทํ คหฏฺฐสีลนฺติ เอวํ ภิกฺขุสีลาทิวเสน จตุพฺพิธํ.

ในจตุกกะที่ ๒. ศีลจัดว่ามี ๔ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นภิกขุศีลเป็นต้น อย่างนี้คือ สิกขาบทที่ทรงบัญญัติปรารภภิกษุทั้งหลาย และเป็นสิกขาบทที่ภิกษุเหล่านั้นพึงรักษา เพราะเป็นบัญญัติ, นี้ชื่อว่า ภิกขุศีล. สิกขาบทที่ทรงบัญญัติปรารภภิกษุณีทั้งหลาย และเป็นสิกขาบทที่ภิกษุณีเหล่านั้นพึงรักษา เพราะเป็นบัญญัติ, นี้ชื่อว่า ภิกขุนีศีล. ศีล ๑๐ ของพวกสามเณรและสามเณรีทั้งหลาย ชื่อว่า อนุปสัมบันศีล. สิกขาบท ๕ เนื่องด้วยเป็นนิจศีล (ศีลที่รักษาประจำ) ของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย หรือว่า เมื่อมีความอุตสาหะ สิกขาบท ๑๐ สิกขาบท ๘ เนื่องด้วยเป็นองค์อุโบสถ นี้ชื่อว่า คหัฏฐศีล.

---

[๑] สี. ทสสีลานิ, อิทํ.

ตติยจตุกฺเก. อุตฺตรกุรุกานํ มนุสฺสานํ อวีติกฺกโม ปกติสีลํ. กุลเทสปาสณฺฑานํ อตฺตโน อตฺตโน มริยาทาจาริตฺตํ อาจารสีลํ. "ธมฺมตา เอสา อานนฺท ยทา[๑] โพธิสตฺโต มาตุกุจฺฉึ โอกฺกนฺโต โหติ น โพธิสตฺตมาตุ ปุริเสสุ มานสํ อุปฺปชฺชติ[๒] กามคุณูปสญฺหิตนฺ"ติ เอวํ วุตฺตํ โพธิสตฺตมาตุ สีลํ ธมฺมตาสีลํ. มหากสฺสปาทีนํ ปน สุทฺธสตฺตานํ โพธิสตฺตสฺส จ ตาสุ ตาสุ ชาตีสุ สีลํ ปุพฺพเหตุกสีลนฺติ เอวํ ปกติสีลาทิวเสน จตุพฺพิธํ.

ในจตุกกะที่ ๓. ศีลจัดว่ามี ๔ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นปกติศีลเป็นต้น อย่างนี้คือ ความไม่ก้าวล่วงศีลของมนุษย์ ชาวอุตตรกุรุทวีปทั้งหลาย ชื่อว่า ปกติศีล. ข้อประพฤติอันเป็นมารยาทของตน ของตน แห่งตระกูล ประเทศ และลัทธิ ชื่อว่า อาจารศีล. ศีลของมารดาพระโพธิสัตว์ ที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า "ดูกร อานนท์ ข้อนี้เป็นธรรมดา ในกาลที่พระโพธิสัตว์ เป็นผู้หยั่งลงสู่พระครรภ์พระมารดา จิตที่ประกอบด้วยกามคุณในบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์" ดังนี้ ชื่อว่า ธัมมตาศีล. ส่วนศีลในชาติทั้งหลายนั้น ๆ ของเหล่าสัตว์ผู้หมดจดมีพระมหากัสสปะเป็นต้น และของพระโพธิสัตว์ชื่อว่า ปุพพเหตุกศีล.

จตุตฺถจตุกฺเก. ยํ ภควตา "อิธ ภิกฺขุ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติ อาจารโคจร-

ในจตุกกะที่ ๔. ศีลที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างนี้ว่า "ภิกษุในพระศาสนานี้ เป็น

---

[๑] ธมฺมตา เอสา ภิกฺขเว ยทา (ที. มหา. ๑๐/๑๔) ยทา อานนฺท (ม. อุ. ๑๔/๒๕๐).
[๒] ฉ. อุปฺปชฺชิ.

สมฺปนฺโน อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู"ติ[๑] เอวํ วุตฺตํ สีลมิทํ ปาติโมกฺขสํวรสีลํ นาม. ยํ ปน "โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหี, ยตฺวาธิกรณเมนํ จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ วิหรนฺตํ อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ, ตสฺส สํวราย ปฏิปชฺชติ, รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชติ. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา ฯเปฯ ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตฺวา ฯเปฯ ชิวฺหาย รสํ สายิตฺวา ฯเปฯ กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสิตฺวา ฯเปฯ มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ ฯเปฯ มนินฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี"ติ[๒] วุตฺตํ, อิทํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ นาม. ยา ปน อาชีวเหตุ อาชีวการณา[๓] ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ

ผู้สำรวมแล้วด้วยปาติโมกขสังวรอยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจระ มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายมาตรว่าเล็กน้อย ย่อมสมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย" ดังนี้ใด นี้ชื่อว่า ปาติโมกขสังวรศีล. ส่วนศีลที่ตรัสไว้ว่า "ภิกษุนั้นเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ย่อมไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งนิมิต ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ, อกุศลธรรมทั้งหลายอันชั่วช้าคือ อภิชฌาและโทมนัส พึงไหลไปตามภิกษุผู้ไม่สำรวมจักขุนทรีย์นี้ เพราะเหตุแห่งความไม่สำรวมจักขุนทรีย์ใดอยู่, เธอย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์นั้น, ย่อมรักษาจักขุนทรีย์, ย่อมถึงซึ่งความสำรวมในจักขุนทรีย์. ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว ฯลฯ ดมกลิ่นด้วยฆานะแล้ว ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ฯลฯ

---

๑ อภิ. วิ. ๓๕/๓๒๘, ที. สี. ๙/๘๓.
๒ ม. มู. ๑๒/๓๙๒, ที. สี. ๙/๙๓, องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๘๕.
๓ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

วีติกฺกมสฺส "กุหนา ลปนา เนมิตฺติกตา นิปฺเปสิกตา ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา"ติ[๑] เอวมาทีนญฺจ ปาปธมฺมานํ วเสน ปวตฺตา มิจฺฉาชีวา วิรติ, อิทํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ. "ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวติ, ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายา"ติ[๒]อาทินา นเยน วุตฺโต ปฏิสงฺขานปริสุทฺโธ จตุปจฺจยปริโภโค อิทํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ นาม.

รู้แจ้งธรรมด้วยใจแล้ว เป็นผู้ไม่ถือเอาซึ่งนิมิต ฯลฯ ย่อมถึงซึ่งความสำรวมในมนินทรีย์" ดังนี้ใด, นี้ชื่อว่าอินทรียสังวรศีล. ส่วนความงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ ที่เป็นไปโดยเกี่ยวกับความก้าวล่วงสิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติไว้ เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เพราะอาชีวะเป็นการณ์ และโดยเกี่ยวกับบาปธรรมทั้งหลาย อย่างนี้ว่า "กุหนา(หลอกลวง) ลปนา(พูดยกยอ) เนมิตฺติกตา(ความเป็นผู้กระทำนิมิต) นิปฺเปสิกตา(ความเป็นผู้พูดบีบบังคับ) ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา (ความปรารถนาจะใช้ลาภ นำเอาลาภไป)" ดังนี้เป็นต้นใด, นี้ชื่อว่า อาชีวปาริสุทธิศีล. ธรรมเครื่องใช้สอยปัจจัย ๔ ที่บริสุทธิ์เพราะการพิจารณา ที่ตรัสไว้โดยนัยว่า "ภิกษุพิจารณาจีวรโดยถูกทางแล้วจึงเสพเพียงเพื่อป้องกันความหนาว" ดังนี้เป็นต้น นี้ชื่อว่า ปัจจยสันนิสิตศีล.

---

[๑] ฉ. นิชิคีสนตา.

[๒] ม. มู. ๑๒/๑๗, องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๔๓๕.

ปาติโมกฺขสํวรสีล

๑๔. ตตฺรายํ อาทิโต ปฏฺฐาย อนุปุพฺพปทวณฺณนาย สทฺธึ วินิจฺฉยกถา. อิธาติ อิมสฺมึ สาสเน. ภิกฺขูติ สํสาเร ภยํ อิกฺขนตาย วา ภินฺนปฏธราทิตาย[๑] วา เอวํ ลทฺธโวหาโร สทฺธาปพฺพชิโต กุลปุตฺโต. ปาติโมกฺขสํวรสํวุโตติ เอตฺถ ปาติโมกฺขนฺติ สิกฺขาปทสีลํ. ตํ หิ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมกฺเขติ โมจยติ อาปายิกาทีหิ ทุกฺเขหิ, ตสฺมา ปาติโมกฺขนฺติ วุจฺจติ. สํวรณํ สํวโร, กายิกวาจสิกสฺส อวีติกฺกมสฺเสตํ นามํ. ปาติโมกฺขเมว สํวโร ปาติโมกฺขสํวโร. เตน ปาติโมกฺขสํวเรน สํวุโต ปาติโมกฺข-สํวรสํวุโต, อุปคโต สมนฺนาคโตติ อตฺโถ. วิหรตีติ อิริยติ. อาจารโคจรสมฺปนฺโนติ-อาทีนมตฺโถ ปาฬิยํ อาคตนเยเนว เวทิตพฺโพ. วุตฺตเญฺหตํ :

ปาติโมกขสังวรศีล

๑๔. ต่อไปนี้เป็นวินิจฉัยกถา พร้อมกับคำพรรณนาไปตามลำดับบท จำเดิมแต่ต้นในศีล ๔ อย่าง มีปาติโมกขสังวรศีลเป็นต้นนั้น. บทว่า อิธ แปลว่าในพระศาสนานี้. บทว่า ภิกฺขุ(ภิกษุ) ได้แก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา ซึ่งได้ชื่ออย่างนี้เพราะเป็นผู้เห็นภัยในสังสารวัฏ หรือเพราะความเป็นผู้ทรงผ้าฉีกเป็นต้น. ในคำว่า เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยปาติโมกขสังวร นี้ คำว่า ปาติโมกข์ ได้แก่สิกขาบทศีล. จริงอยู่ บุคคลใดย่อมคุ้มครอง คือย่อมรักษาซึ่งศีลนั้น, ศีลนั้นย่อมทำบุคคลนั้นให้พ้น คือเปลื้องจากทุกข์ทั้งหลายมีทุกข์ในอบายเป็นต้น, เพราะเหตุนั้นจึงเรียกศีลนั้นว่า ปาติโมกข์. เครื่องป้องกันชื่อว่าสังวร, คำว่าสังวรนี้ เป็นชื่อของความไม่ก้าวล่วงทางกายและทางวาจา. สังวรคือ

[๑] ม. ฉินฺนภินฺนปฏธราทิตาย.

ปาติโมกข์ ชื่อว่าปาติโมกขสังวร. ภิกษุผู้สำรวมด้วยปาติโมกขสังวรนั้น ชื่อว่า ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต, ความว่า เข้าถึง คือถึงพร้อมดังนี้. บทว่า วิหรติ(อยู่) คือเป็นไปอยู่. ความหมายของคำว่า ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจระเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบตามนัยที่มาในพระบาลีนั่นเอง. จริงอยู่ ตรัสคำนี้ไว้ว่า :

"อาจารโคจรสมฺปนฺโน"ติ อตฺถิ อาจาโร, อตฺถิ อนาจาโร.

"ถึงพร้อมด้วยอาจาระ และโคจระ" ความว่า อาจาระมีอยู่ อนาจาระมีอยู่.

ตตฺถ กตโม อนาจาโร, กายิโก วีติกฺกโม วาจสิโก วีติกฺกโม กายิกวาจสิโก วีติกฺกโม, อยํ วุจฺจติ อนาจาโร. สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยํ อนาจาโร. อิเธกจฺโจ เวฬุทาเนน วา ปตฺตทาเนน วา ปุปฺผผลสินานทนฺตกฏฺฐ-ทาเนน วา จาฏุกมฺยตาย[๑] วา มุคฺคสูปตาย

ในอาจาระและอนาจาระนั้น ถามว่า อนาจาระ เป็นไฉน, ตอบว่า ได้แก่ความก้าวล่วงทางกาย ความก้าวล่วงทางวาจา ความก้าวล่วงทั้งทางกายทั้งทางวาจา, นี้เรียกว่า อนาจาระ. ความเป็นคนทุศีลแม้ทั้งหมดชื่อว่าอนาจาระ. ภิกษุบางรูปใน

---

[๑] ม. อิ. จาฏุกมฺยตาย.

วา ปาริภฏฺยตาย วา ชงฺฆเปสนิเกน วา อญฺญตรญฺญตเรน วา พุทฺธปฏิกุฏฺเฐน มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ[๑] กปฺเปติ, อยํ วุจฺจติ อนาจาโร.

พระศาสนานี้ สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการให้ไม้ไผ่บ้าง ด้วยการให้ใบไม้บ้าง ด้วยการให้ดอกไม้ ผลไม้ เครื่องสนาน ไม้ชำระฟันบ้าง ด้วยความเป็นคนประจบบ้าง ด้วยความเป็นผู้มีคำพูดดุจแกงถั่วบ้าง ด้วยงานเลี้ยงเด็กบ้าง ด้วยงานรับส่งข่าวสารบ้าง หรือด้วยมิจฉาอาชีวะ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ, นี้เรียกว่าอนาจาระ.

ตตฺถ กตโม <u>อาจาโร</u>, กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม, อยํ วุจฺจติ อาจาโร. สพฺโพปิ สีลสํวโร อาจาโร. อิเธกจฺโจ น เวฬุทาเนน (วา)[๒] น ปตฺตทาเนน (วา) น ปุปฺผผลสินาน-

ในอาจาระและอนาจาระนั้น ถามว่า <u>อาจาระ</u> เป็นไฉน, ตอบว่า ได้แก่ความไม่ก้าวล่วงทางกาย ความไม่ก้าวล่วงทางวาจา ความไม่ก้าวล่วงทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา, นี้เรียกว่าอาจาระ. ศีลสังวรแม้ทั้งหมดชื่อว่า อาจาระ. ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ ไม่

---

[๑] ฉ. ชีวิกํ.

[๒] น เวฬุทาเนน วาติอาทีสุ วา-สทฺโท อติเรโก วิย ทิสฺสติ.

ทนฺตกฏฺฐทาเนน[๑] (วา) น จาฏุกมฺยตาย(๒) น มุคฺคสูปตาย (๒) น ปาริภฏฺยตาย (วา) น ชงฺฆเปสนิเกน(๒) น อญฺญตรญฺญตเรน (วา) พุทฺธปฏิกุฏฺเฐน มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปติ, อยํ วุจฺจติ อาจาโร.

สำเร็จการเลี้ยงชีพ ด้วยการให้ไม้ไผ่บ้าง ไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพ ด้วยการให้ใบไม้บ้าง ไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพ ด้วยการให้ดอกไม้ ผลไม้ เครื่องสนาน ไม้ชำระฟันบ้าง ไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพ ด้วยความเป็นคนประจบบ้าง ไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยความเป็นผู้มีคำพูดดุจแกงถั่วบ้าง ไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยงานเลี้ยงเด็กบ้าง ไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยงานรับส่งข่าวสารบ้าง หรือไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพ ด้วยมิจฉาอาชีวะอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ, นี้เรียกว่าอาจาระ.

โคจโรติ อตฺถิ โคจโร อตฺถิ อโคจโร.

คำว่า โคจระ ความว่า โคจระมีอยู่ อโคจระมีอยู่.

---

๑ ฉ. น ปตฺต, น ปุปฺผา, น ผล, น สินาน, น ทนฺตกฏฺฐทาเนน.
๒ ฉ. เอตฺถนฺตเร วา-สทฺโท ทิสฺสติ.

ตตฺถ กตโม <u>อโคจโร</u>, อิเธกจฺโจ เวสิยโคจโร[๑] วา โหติ วิธวาถุลฺลกุมารี[๒]-ปณฺฑกภิกฺขุนีปานาคารโคจโร วา, สํสฏฺโฐ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามตฺเตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน คิหิสํสคฺเคน,[๓] ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสฺสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ อกฺโกสกปริภาสกานิ[๔] อนตฺถกามานิ อหิตกามานิ อผาสุกกามานิ อโยคกฺเขมกามานิ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ, อยํ วุจฺจติ อโคจโร.

ในโคจระและอโคจระนั้น ถามว่า <u>อโคจระ</u>เป็นไฉน, ตอบว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจรบ้าง เป็นผู้มีหญิงม่าย สาวทึนทึก กุมารี กะเทย ภิกษุณี โรงสุราเป็นโคจรบ้าง, เป็นผู้คลุกคลีอยู่ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ อันไม่สมควร กับพวกพระราชา กับพวกราชมหาอำมาตย์ กับพวกเดียรถีย์ กับพวกสาวกของเดียรถีย์, ก็หรือว่าตระกูลทั้งหลายที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ที่ด่าและบริภาษ ที่ใคร่สิ่งหาประโยชน์มิได้ ที่ใคร่สิ่งไม่เกื้อกูล ที่ใคร่ความไม่ผาสุก ที่ใคร่ความไม่เกษมจากโยคะ แก่ภิกษุทั้งหลาย แก่ภิกษุณีทั้งหลาย แก่อุบาสกทั้งหลาย แก่อุบาสิกาทั้งหลาย เหล่านั้นใด, เธอย่อมเสพ ย่อมคบ ย่อมนั่ง

---

๑ ฉ. เวสิยาโคจโร.
๒ ฉ. กุมาริกา.
๓ ฉ. สํสคฺเคน.
๔ ฉ. อโนปานภูตานิ อกฺโกสกปริภาสกานิ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์, นางสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

ใกล้ตระกูลทั้งหลายเห็นปานนั้น, นี้เรียกว่า อโคจระ.

ตตฺถ กตโม <u>โคจโร</u>, อิเธกจฺโจ น เวสิยโคจโร โหติ[๑] ฯเปฯ น ปานาคารโคจโร โหติ[๒] อสํสฏฺโ วิหรติ ราชูหิ ฯเปฯ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน คิหิสํสคฺเคน[๓] ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ สทฺธานิ ปสนฺนานิ โอปานภูตานิ กาสาวปชฺโชตานิ อิสิวาตปฏิวาตานิ[๔] อตฺถกามานิ ฯเปฯ โยคกฺเขมกามานิ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ, อยํ วุจฺจติ โคจโร. อิติ อิมินา จ อาจาเรน อิมินา จ โคจเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปาคโต สมุปาคโต

ในโคจระและอโคจระนั้น ถามว่า <u>โคจระ</u> เป็นไฉน, ตอบว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ ไม่เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร ฯลฯ ไม่เป็นผู้มีโรงสุราเป็นโคจร, ไม่เป็นผู้คลุกคลีด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ อันไม่สมควร กับพวกพระราชา ฯลฯ กับพวกสาวกของเดียรถีย์, ก็หรือว่า ตระกูลทั้งหลายที่มีศรัทธา ที่เลื่อมใส เป็นดุจบ่อน้ำ สว่างไสวด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ มีลมแห่งฤาษีพัดกระทบ ที่ใคร่ประโยชน์ ฯลฯ ที่ใคร่ความเกษมจากโยคะ แก่ภิกษุทั้งหลาย แก่ภิกษุณีทั้งหลาย แก่อุบาสกทั้งหลาย แก่อุบาสิกาทั้งหลาย เหล่านั้นใด, เธอย่อมเสพ ย่อมคบ ย่อม

---

[๑] ฉ. เวสิยาโคจโร วา โหติ.

[๒] ฉ. น ปานาคารโคจโร วา โหติ.

[๓] ฉ. สํสคฺเคน.

[๔] สี. อิสิวาตปริวาตานิ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์, นางสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

อุปปนฺโน สมุปปนฺโน[๑] สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ "อาจารโคจรสมฺปนฺโน"ติ.[๒]

นั่งใกล้ตระกูลเห็นปานนั้น, นี้เรียกว่าโคจระ. ภิกษุเป็นผู้ไปถึงแล้ว ไปถึงพร้อมแล้ว มาถึงแล้ว มาถึงพร้อมแล้ว เข้าถึงแล้ว เข้าถึงพร้อมแล้ว ประกอบพร้อมแล้วด้วยอาจาระนี้ และด้วยโคจระนี้โดยประการที่กล่าวแล้วนี้, เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า "ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจระ" ดังนี้.

อปิเจตฺถ อิมินาปิ นเยน อาจารโคจรา เวทิตพฺพา. ทุวิโธ หิ อนาจาโร กายิโก จ วาจสิโก จ. ตตฺถ กตโม <u>กายิโก อนาจาโร</u>, อิเธกจฺโจ สงฺฆคโตปิ อจิตฺตีการกโต เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ ติฏฺฐติ, ฆฏฺฏยนฺโตปิ นิสีทติ, ปุรโตปิ ติฏฺฐติ, ปุรโตปิ นิสีทติ, อุจฺเจปิ อาสเน นิสีทติ, สสีสมฺปิ ปารุปิตฺวา นิสีทติ, ฐิตโกปิ ภณติ, พาหาวิกฺเขปโกปิ ภณติ,

อีกนัยหนึ่ง ในความข้อนี้ บัณฑิตพึงทราบอาจาระและโคจระโดยนัยแม้นี้. ก็อนาจาระมี ๒ อย่าง คืออนาจาระทางกายและอนาจาระทางวาจา. ในอนาจาระทั้งสองอย่างนั้น ถามว่า <u>อนาจาระทางกาย</u>เป็นไฉน, ตอบว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ แม้ไปสู่ที่ประชุมสงฆ์ ก็ไม่กระทำความยำเกรง ยืนเบียดภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลายบ้าง, นั่งเบียดบ้าง, ยืนข้างหน้าบ้าง,

---

[๑] ฉ. สมุปนฺโน, อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๑, ขุ. สุ. ๒๕/๓๕๘.

[๒] ฉ. อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๑.

เถรานํ ภิกฺขูนํ อนุปาหนานํ จงฺกมนฺตานํ สอุปาหโน จงฺกมติ, นีเจ จงฺกเม จงฺกมนฺตานํ อุจฺเจ จงฺกเม จงฺกมติ, ฉมายํ จงฺกมนฺตานํ จงฺกเม จงฺกมติ, เถเร ภิกฺขู อนุปขชฺชาปิ[๑] ติฏฺฐติ, อนุปขชฺชาปิ นิสีทติ, นเวปิ ภิกฺขู อาสเนน ปฏิพาหติ, ชนฺตาฆเรปิ เถเร ภิกฺขู อนาปุจฺฉิตฺวา[๒] กฏฺฐํ ปกฺขิปติ, ทฺวารํ ปิทหติ, อุทกติตฺเถปิ เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ โอตรติ, ปุรโตปิ โอตรติ, ฆฏฺฏยนฺโตปิ นฺหายติ, ปุรโตปิ นฺหายติ, ฆฏฺฏยนฺโตปิ อุตฺตรติ, ปุรโตปิ อุตฺตรติ, อนฺตรฆรํ ปวิสนฺโตปิ เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ คจฺฉติ, ปุรโตปิ คจฺฉติ, โวกฺกมฺม[๓] เถรานํ ภิกฺขูนํ ปุรโต ปุรโตปิ[๔] คจฺฉติ, ยานิปิ ตานิ โหนฺติ กุลานํ โอวรกานิ คุฬฺหานิ จ ปฏิจฺฉนฺนานิ จ ยตฺถ

นั่งข้างหน้าบ้าง, นั่งบนอาสนะสูงบ้าง, นั่งคลุมตัวพร้อมทั้งศีรษะบ้าง, ยืนพูดบ้าง, แกว่งแขนพูดบ้าง, เมื่อภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลาย ไม่สวมรองเท้าจงกรมอยู่ เธอก็สวมรองเท้าจงกรม, เมื่อท่านจงกรมอยู่ในที่จงกรมต่ำ เธอก็จงกรมอยู่ในที่จงกรมสูง, เมื่อท่านจงกรมอยู่บนพื้นดิน เธอก็จงกรมอยู่ในที่จงกรม, ยืนเคียงภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลายบ้าง, นั่งเคียงบ้าง, กันท่าภิกษุใหม่ด้วยอาสนะบ้าง, แม้ในเรือนไฟไม่บอกกล่าวกะภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลาย ใส่ฟืน ปิดประตู, แม้ที่ท่าน้ำเบียดเสียดภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลายลงไปบ้าง, ลงไปก่อนบ้าง, เบียดอาบบ้าง, อาบก่อนบ้าง, เบียดขึ้นบ้าง, ขึ้นก่อนบ้าง, แม้เมื่อจะเข้าไปสู่ลำดับเรือน เบียดเสียดภิกษุผู้เป็นพระ-

---

๑ ก. อนุปฺมชฺชาปิ, เอวมุปริปิ.
๒ ฉ. อนาปุจฺฉา.
๓ ฉ. โวกฺกมฺม จ.
๔ ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

กุลิตฺถิโย กุลกุมาริโย นิสีทนฺติ, ตตฺถปิ สหสา ปวิสติ, กุมารกสฺสปิ สีสํ[๑] ปรามสติ, อยํ วุจฺจติ กายิโก อนาจาโร.

เถระทั้งหลายไปบ้าง, ไปก่อนบ้าง, แซงไปข้างหน้าภิกษุ ผู้เป็นพระเถระทั้งหลายบ้าง, เธอย่อมพรวดพราดเข้าไปในห้องแห่งตระกูลอันเป็นห้องลับและมิดชิด ซึ่งเป็นที่หญิงในตระกูล (และ) เด็กหญิงในตระกูลนั่งกันอยู่บ้าง สูบคลำศีรษะเด็กชายบ้าง, นี้เรียกว่าอนาจาระทางกาย.

ตตฺถ กตโม วาจสิโก อนาจาโร, อิเธกจฺโจ สํฆคโตปิ อจิตฺตีการกโต เถเร ภิกฺขู อนาปุจฺฉา ธมฺมํ ภณติ, ปญฺหํ วิสฺสชฺเชติ, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสติ, ฐิตโกปิ ภณติ, พาหาวิกฺเขปโกปิ ภณติ, อนฺตรฆรํ ปวิฏฺโฐปิ อิตฺถึ วา กุมารึ วา เอวมาห "อิตฺถนฺนาเม อิตฺถงฺโคตฺเต กึ อตฺถิ, ยาคุ อตฺถิ, ภตฺตํ อตฺถิ, ขาทนียํ[๒] กึ ปิวิสฺสาม, กึ ขาทิสฺสาม, กึ ภุญฺชิสฺสาม, กึ วา เม หสฺสถา"ติ วิปฺปลปติ, อยํ วุจฺจติ วาจสิโก

ในอนาจาระ ๒ อย่างนั้น ถามว่า อนาจาระทางวาจา เป็นไฉน, ตอบว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ แม้ไปสู่ที่ประชุมสงฆ์ ไม่กระทำความยำเกรง ไม่บอกกล่าวภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลาย กล่าวธรรม, แก้ปัญหา, สวดปาติโมกข์, ยืนพูดบ้าง, แกว่งแขนพูดบ้าง, แม้เข้าไปสู่ลำดับเรือน พูดบ่นเพ้อกะหญิงหรือเด็กหญิงอย่างนี้ว่า "แน่ะแม่ผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีอะไรบ้างหรือ, มียาคูหรือ, มีภัตหรือ, มีของควรเคี้ยว

---

[๑] ฉ. สีสํ.

[๒] ฉ. ขาทนียํ อตฺถิ.

อนาจาโร.[๑] ปฏิปกฺขวเสน ปนสฺส อาจาโร เวทิตพฺโพ.

หรือ, อาตมาจักดื่มอะไรได้บ้าง, จักเคี้ยวอะไรได้บ้าง, จักฉันอะไรได้บ้าง, หรือว่าพวกท่านจักให้อะไรแก่อาตมาบ้าง" ดังนี้, นี้เรียกว่าอนาจาระทางวาจา. ส่วนอาจาระบัณฑิตพึงทราบด้วยอำนาจคำฝ่ายตรงข้ามแห่งอนาจาระนั้น.

อปิจ ภิกฺขุ สคารโว สปฺปติสฺโส หิโรตฺตปฺปสมฺปนฺโน สุนิวตฺโถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกนฺเตน ปฏิกฺกนฺเตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมฺมิญฺชิเตน[๒] ปสาริเตน โอกฺขิตฺตจกฺขุ อิริยาปถสมฺปนฺโน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยมนุยุตฺโต สติสมฺปชญฺเญน สมนฺนาคโต อปฺปิจฺโฉ สนฺตุฏฺโฐ อสํสฏฺโฐ[๓] อารทฺธวีริโย อาภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺตีการ-

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีความเคารพ มีความเชื่อฟัง ถึงพร้อมด้วยหิริและโอตตัปปะ นุ่งเรียบร้อย ห่มเรียบร้อย มีการก้าวไป ก้าวกลับ แลดู เหลียวดู คู้แขน เหยียดแขน น่าเลื่อมใส ทอดสายตาลงต่ำ ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ รักษาทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในโภชนะ ประกอบเนือง ๆ ซึ่งชาคริยธรรม ประกอบพร้อมด้วยสติและสัมปชัญญะ มักน้อย สันโดษ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่

---

๑ ขุ. มหา. ๒๙/๒๗๒.

๒ ฉ. สมิญฺชิเตน.

๓ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

พหุโล วิหรติ, อยํ วุจฺจติ อาจาโร. เอวํ ตาว อาจาโร เวทิตพฺโพ.

ปรารภความเพียร มีปกติกระทำอย่างเคารพในอภิสมาจาริกศีล มากด้วยความเคารพและยำเกรงอยู่, นี้เรียกว่าอาจาระ. พึงทราบอาจาระโดยประการที่กล่าวแล้วนี้ก่อน.

โคจโร ปน ติวิโธ อุปนิสฺสยโคจโร อารกฺขโคจโร, อุปนิพนฺธโคจโรติ. ตตฺถ กตโม อุปนิสฺสยโคจโร, ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต กลฺยาณมิตฺโต, ยํ นิสฺสาย อสฺสุตํ สุณาติ, สุตํ ปริโยทเปติ, กงฺขํ วิตรติ, ทิฏฺฐึ อุชุํ กโรติ, จิตฺตํ ปสาเทติ. ยสฺส วา[๑] อนุสิกฺขมาโน สทฺธาย วฑฺฒติ, สีเลน, สุเตน, จาเคน, ปญฺญาย วฑฺฒติ, อยํ วุจฺจติ อุปนิสฺสยโคจโร.

ส่วนโคจระมี ๓ อย่างคือ อุปนิสสยโคจระ อารักขโคจระ อุปนิพันธโคจระ. ถามว่า ในโคจระ ๓ อย่างนั้น อุปนิสสยโคจระ เป็นไฉน, ตอบว่า ได้แก่กัลยาณมิตรผู้ประกอบพร้อมด้วยคุณคือกถาวัตถุ ๑๐, ซึ่งเป็นผู้ที่ภิกษุอาศัยแล้ว ย่อมได้ฟังธรรมที่ยังมิได้ฟัง, ย่อมชำระธรรมที่ฟังแล้วให้หมดจดได้, ข้ามความสงสัยได้, ทำความเห็นให้ตรงได้, ทำจิตให้เลื่อมใสได้. อีกอย่างหนึ่ง คอยสำเหนียกตามกัลยาณมิตรผู้ใดอยู่ ย่อมเจริญด้วยศรัทธา, ย่อมเจริญด้วยศีล, ด้วยสุตะ, ด้วยจาคะ, ด้วยปัญญา, กัลยาณมิตรนี้เรียกว่า อุปนิสสยโคจระ.

---

[๑] ฉ. วาปน.

กตโม อารกฺขโคจโร, อิธ ภิกฺขุ อนฺตรฆรํ ปวิฏฺโฐ วีถึ ปฏิปนฺโน โอกฺขิตฺตจกฺขุยุคมตฺตทสฺสาวี สํวุโต คจฺฉติ, น หตฺถึ โอโลเกนฺโต, น อสฺสํ, น รถํ, น ปตฺตึ, น อิตฺถึ, น ปุริสํ โอโลเกนฺโต, น อุทฺธํ โอโลเกนฺโต, น อโธ โอโลเกนฺโต, น ทิสาวิทิสมฺปิ เปกฺขมาโน คจฺฉติ, อยํ วุจฺจติ อารกฺขโคจโร.

ถามว่า อารักขโคจระ เป็นไฉน, ตอบว่า ภิกษุในพระศาสนานี้ ไปสู่ลำดับเรือน เดินไปตามทาง ทอดสายตาลงมีปกติเหลือบดูชั่วแอก สำรวมไป, ไม่เดินดูช้าง, ไม่เดินดูม้า, ไม่เดินดูรถ, ไม่เดินดูคนเดินเท้า, ไม่เดินดูหญิง, ไม่เดินดูชาย, ไม่เดินแหงนดู, ไม่เดินก้มดู, ไม่เดินเหลียวดูแม้ทิศน้อยทิศใหญ่, นี้เรียกว่าอารักขโคจระ.

กตโม อุปนิพนฺธโคจโร, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ยตฺถ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ. วุตฺตเญฺหตํ ภควตา "โก จ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย ? ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา"ติ[๑] อยํ วุจฺจติ อุปนิพนฺธโคจโร. อิติ อิมินา จ อาจาเรน อิมินา จ โคจเรน อุเปโต ฯเปฯ สมนฺนาคโต. เตนปิ วุจฺจติ อาจารโคจรสมฺปนฺโนติ.

ถามว่า อุปนิพันธโคจระ เป็นไฉน, ตอบว่า ได้แก่สติปัฏฐาน ๔ อันเป็นที่ภิกษุนำจิตเข้าไปผูกไว้. ข้อนี้สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นโคจระ เป็นวิสัยบิดาตน ของภิกษุเล่า ? โคจรวิสัยบิดาตนของภิกษุนั้คือ อะไรเล่า ได้แก่สติปัฏฐาน ๔" ดังนี้, นี้เรียกว่าอุปนิพันธโคจระ. ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยอาจาระนี้และด้วยโคจระนี้ โดยประการที่กล่าวแล้วนั้.

---

[๑] สํ. มหา. ๑๙/๑๙๘.

คุณปราณี ฉัตราภรณ์ อุทิศกุศลให้เจ้ากรรมนาย เวรที่ได้ก่อกรรมกันไว้
ทั้งในอดีตและปัจจุบันชาติ ที่มี เจตนาและไม่มี เจตนา

แม้เพราะเหตุนั้นจึงเรียกว่า ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจระ ดังนี้.

อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวีติ อณุปฺปมาเณสุ อสญฺจิจฺจ อาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสนสีโล. สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสูติ ยงฺกิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิตพฺพํ, ตํ สพฺพํ สมฺมา อาทาย สิกฺขติ. เอตฺถ จ "ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต"ติ เอตฺตาวตา จ[๑] ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ปาติโมกฺขสํวรสีลํ ทสฺสิตํ. "อาจารโคจรสมฺปนฺโน"ติอาทิ ปน สพฺพํ ยถา ปฏิปนฺนสฺส ตํ สีลํ สมฺปชฺชติ, ตํ ปฏิปตฺตึ ทสฺเสตุํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

คำว่า มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายมาตรว่าเล็กน้อย คือเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลาย อันมีประมาณเล็กน้อย ที่มีประเภทเป็นอกุศลจิตตุปบาทเป็นต้น อันเป็นเสขิยวัตรที่ภิกษุมิได้ตั้งใจล่วง. คำว่า ย่อมสมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ความว่าศีลอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาสิกขาบทที่ภิกษุพึงศึกษา, ภิกษุย่อมถือเอาโดยชอบศึกษาศีลนั้นทั้งหมด. ก็ในเรื่องนี้ ด้วยคำเพียงเท่านี้ว่า "เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยปาติโมกขสังวร" ดังนี้ เป็นอันทรงแสดงปาติโมกขสังวรศีลไว้ด้วยเทศนา อันเป็นบุคลาธิษฐาน. ส่วนคำว่า "ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจระ" เป็นต้นทั้งหมด พึงทราบว่าตรัสไว้ เพื่อแสดงข้อปฏิบัตินั้นโดยประการที่ศีลนั้นจะสำเร็จแก่บุคคลผู้ปฏิบัติ.

---

[๑] อิ. เอตฺตาวตา.

อินฺทฺริยสํวรสีล

๑๕. ยมฺปเนตํ ตทนนฺตรํ "โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา"ติอาทินา นเยน ทสฺสิตํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ, ตตฺถ โสติ โส[๑] ปาติโมกฺขสํวรสีเล ฐิโต ภิกฺขุ. จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติ การณวเสน จกฺขูติ ลทฺธโวหาเรน รูปทสฺสนสมตฺเถน จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวา. โปราณา ปนาหุ "จกฺขุ รูปํ น ปสฺสติ อจิตฺตกตฺตา, จิตฺตมฺปิ น ปสฺสติ อจกฺขุกตฺตา, ทฺวารารมฺมณสงฺฆฏฺเฏ ปน จกฺขุปฺปสาทวตฺถุเกน จิตฺเตน ปสฺสติ. อีทิสี ปเนสา 'ธนุนา วิชฺฌตี'ติอาทีสุ วิย สสมฺภารกถา นาม โหติ, ตสฺมา จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาติ อยเมเวตฺถ อตฺโถ"ติ. น นิมิตฺตคฺคาหีติ อิตฺถิปุริสนิมิตฺตํ วา สุภนิมิตฺตาทิกํ วา กิเลสวตฺถุภูตํ นิมิตฺตํ

อินทรียสังวรศีล

๑๕. ส่วนอินทรียสังวรศีลที่ทรงแสดงไว้ โดยนัยว่า "ภิกษุนั้นเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว" ดังนี้เป็นต้น ในลำดับแห่งปาติโมกขสังวรศีลนั้น นี้อันใด, ในคำเหล่านั้น คำว่า ภิกษุนั้น ได้แก่ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในปาติโมกขสังวรศีลรูปนั้น. คำว่า เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว คือเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณที่สามารถในการเห็นรูป ซึ่งได้ชื่อว่าจักษุ ด้วยอำนาจแห่งเหตุ. ส่วนท่านโบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า "จักษุย่อมเห็นรูปไม่ได้ เพราะไม่ใช่จิต, แม้จิตก็เห็นไม่ได้ เพราะไม่ใช่จักษุ, แต่เมื่อมีการกระทบกันแห่งทวารกับอารมณ์ บุคคลจึงเห็นด้วยจิต อันมีจักขุประสาทเป็นที่ตั้งอาศัย. ก็คำพูดที่เป็นเช่นนี้ นี้ ย่อมเป็นคำพูดชื่อว่า สสัมภารกถา เหมือนอย่างในคำว่า 'ยิงด้วยลูกธนู' ดังนี้เป็นต้น, เพราะเหตุนั้น

---

[๑] ฉ. อยํ สทฺโท น ทิสฺสติ.

น คณฺหาติ, ทิฏฺฐมตฺเตเยว สณฺฐาติ. นานุพฺยญฺชนคฺคาหีติ กิเลสานํ อนุพฺยญฺชนโต[๑] ปากฏภาวกรณโต อนุพฺยญฺชนนฺติ ลทฺธโวหารํ หตฺถปาทสิตหสิตกถิตวิโลกิตาทิเภทํ[๒] อาการํ น คณฺหาติ, ยํ ตตฺถ ภูตํ, ตเทว คณฺหาติ เจติยปพฺพตวาสี มหาติสฺสตฺเถโร วิย.

ในคำว่า เห็นรูปด้วยจักษุนี้ จึงมีความหมายว่า เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ นี้นั่นเอง" ดังนี้. คำว่า ย่อมไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งนิมิต ความว่า ไม่ถือเอาซึ่งอิตถีนิมิต (สัณฐานเป็นต้น ที่เป็นเหตุให้สำคัญว่าเป็นหญิง) ปุริสนิมิต (สัณฐานเป็นต้น ที่เป็นเหตุให้สำคัญว่าเป็นชาย) หรือนิมิตอันเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกิเลส มีศุภนิมิตเป็นต้น, หยุดอยู่ในสิ่งที่สักว่าได้เห็นแล้วเท่านั้น. คำว่า ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ คือไม่ถือเอาอาการอันต่างด้วยมือ เท้า ศีรษะ การหัวเราะ การพูด การช่างพูด การเหลียวดูเป็นต้น ซึ่งได้ชื่อว่าอนุพยัญชนะ เพราะเป็นอนุพยัญชนะ คือเพราะเป็นเครื่องกระทำความปรากฏชัดแห่งกิเลสทั้งหลาย, สิ่งใดมีจริงในสรีระนั้น, ย่อมถือเอาสิ่งนั้นนั่นแหละ เหมือนอย่างพระมหาติสสเถระ ผู้อยู่ที่เจติยบรรพตฉะนั้น.

---

[๑] ฉ. อนุอนุพฺยญฺชนโต.

[๒] ฉ. หตฺถปาทสิตหสิตกถิตวิโลกิตาทิเภทํ.

ตํ[๑] กิร เจติยปพฺพตา อนุราธปุรํ ปิณฺฑจารตฺถาย อาคจฺฉนฺตํ อญฺญตรา กุลสุณฺหา สามิเกน สทฺธึ ภณฺฑิตฺวา สุมณฺฑิตปสาธิตา เทวกญฺญา วิย กาลสฺเสว อนุราธปุรโต นิกฺขมิตฺวา ญาติฆรํ คจฺฉนฺตี อนฺตรามคฺเค ทิสฺวา วิปฺปลฺลตฺถจิตฺตา มหาหสิตํ หสิ. เถโรปิ[๒] กิเมตนฺติ โอโลเกนฺโต ตสฺสา ทนฺตฏฺฐิเก อสุภสญฺญํ ปฏิลภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ :

"ตสฺสา ทนฺตฏฺฐิเก ทิสฺวา
ปุพฺพสญฺญํ อนุสฺสริ
ตตฺเถว โส ฐิโต เถโร
อรหตฺตํ อปาปุณี"ติ.

มีเรื่องว่า หญิงสะใภ้แห่งตระกูลคนใดคนหนึ่ง ทะเลาะกับสามี แล้วก็แต่งตัวและประดับประดาเสียเป็นอย่างดี ราวกะนางเทพกัญญา ออกจากกรุงอนุราธปุระในเวลาเช้าตรู่นั่นเอง เดินไปสู่เรือนญาติ ในระหว่างทางเห็นพระมหาติสสเถระ ผู้ออก–จากเจติยบรรพต เดินมายังกรุงอนุราธปุระเพื่อประโยชน์ คือเที่ยวบิณฑบาต มีจิตวิปลาสหัวเราะเสียงดัง. ฝ่ายพระเถระแลดูอยู่ว่าอะไรกันนี่ กลับได้อสุภสัญญาในกระดูกฟันของหญิงนั้น แล้วบรรลุพระอรหัต. เพราะเหตุนั้นท่านโบราณาจารย์จึงได้กล่าวไว้ว่า :

"พระเถระนั้นยืนอยู่ตรงนั้นนั่นเอง เห็นกระดูกฟันของหญิงนั้นแล้ว ก็หวนระลึกถึงสัญญาเก่าก่อน ได้บรรลุแล้วซึ่งพระอรหัต" ดังนี้.

---

๑ ฉ. เถรํ.
๒ ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

สามิโกปิ โข ปนสฺสา อนุมคฺคํ คจฺฉนฺโต เถรํ ทิสฺวา "กจฺจิ[๑] ภนฺเต อิตฺถึ ปสฺสถา"ติ ปุจฺฉิ. ตํ เถโร อาห :

ฝ่ายสามีของหญิงนั้นแล เมื่อเดินติด-ตามไป พบพระเถระเข้าจึงถามว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านเห็นหญิงคนหนึ่งบ้างหรือไม่". พระเถระกล่าวกะเขาว่า :

"นาภิชานามิ อิตฺถึ วา
ปุริสํ วา อิโต คตํ[๒]
อปิจ อฏฺฐิสงฺฆาโฏ
คจฺฉเตส มหาปเถ"ติ.

"เราไม่ทราบว่าหญิงหรือชาย ที่ไปแล้วจากที่นี้ แต่ว่าร่างกระดูกนั่นกำลังเดินไปในทางใหญ่" ดังนี้.

<u>ยตฺวาธิกรณเมนนฺ</u>ติอาทิมฺหิ ยํการณา ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตุ เอนํ[๓] ปุคฺคลํ สติกวาเฏน จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ อปิหหิตจกฺขุทฺวารํ[๔] หุตฺวา วิหรนฺตํ เอเต อภิชฺฌาทโย ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ

วินิจฉัยในบทเป็นต้นว่า <u>ยตฺวาธิกรณ-เมนํ</u> ความว่า ธรรมทั้งหลาย มีอภิชฌาเป็นต้นเหล่านี้ พึงไหลไปตาม คือพึงตามติด-พันซึ่งบุคคลนี้ ผู้ไม่สำรวมจักขุนทรีย์ คือเป็นผู้มีจักขุทวารอันยังไม่ปิดกั้นด้วยบานประตู คือ

---

[๑] ฉ. กิญฺจิ.
[๒] สี. ฉ. อิ. อิตฺถี วา ปุริโส วา อิโต คโต.
[๓] ฉ. อิ. เอตํ.
[๔] ฉ. อปิหิตจกฺขุทฺวารํ.

อนุพนฺเธยฺยุํ[๑] ตสฺส สํวราย ปฏิปชฺชตีติ ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส สติกวาเฏน ปิทหนตฺถาย ปฏิปชฺชติ. เอวํ ปฏิปชฺชนฺโตเยว จ รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตีติปิ วุจฺจติ. ตตฺถ กิญฺจาปิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร วา อสํวโร วา นตฺถิ. น หิ จกฺขุปฺปสาทํ นิสฺสาย สติ วา มุฏฺฐสจฺจํ วา อุปฺปชฺชติ. อปิจ ยทา รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตทา ภวงฺเค ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธ กิริยามโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ. ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ. ตโต วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ. ตโต วิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ. ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณ-ธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตทนนฺตรํ ชวนํ ชวติ.

สติ อยู่ เพราะเหตุใด คือเพราะเหตุแห่งความไม่สำรวมจักขุนทรีย์ใด. ข้อว่า ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์นั้น มีความหมายว่า ย่อมปฏิบัติเพื่อปิดกั้นจักขุนทรีย์นั้นด้วยบานประตูคือสติ. ก็บุคคลผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้นั่นเทียว เรียกว่า ย่อมรักษาจักขุนทรีย์, ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ดังนี้ก็ได้. ในคำว่า ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์นั้น ความว่า สังวร(ความสำรวม)ก็ดี อสังวร(ความไม่สำรวม)ก็ดี หามีอยู่ในจักขุนทรีย์ไม่ก็จริงอยู่. เพราะว่า สติก็ดี ความหลงลืมสติก็ดี ไม่ได้อาศัยจักขุประสาทเกิดขึ้น. แต่ว่าในกาลใด รูปารมณ์มาสู่คลองจักษุ, ในกาลนั้นเมื่อภวังค์เกิดขึ้นแล้วดับไป ๒ ขณะ กิริยามโนธาตุก็เกิดขึ้นทำอาวัชชนกิจให้สำเร็จ แล้วดับไป. ถัดจากกิริยามโนธาตุนั้น จักขุวิญญาณก็เกิดขึ้น ทำ

---

๑ สี. อนุปฺปพนฺเธยฺยุํ, อิ. อนุพนฺเธยฺยุํ อชฺโฌตฺถเรยฺยุํ.

คุณชนิด รัตน์พฤกษ์ อุทิศส่วนกุศลให้
นายประสงค์ รัตน์พฤกษ์ และญาติพี่น้อง

ทัสสนกิจให้สำเร็จ แล้วก็ดับไป. ถัดจากจักขุวิญญาณนั้น วิบากมโนธาตุก็เกิดขึ้นทำสัมปฏิจฉนกิจให้สำเร็จ แล้วก็ดับไป. ถัดจากวิบากมโนธาตุนั้น อเหตุกมโนวิญญาณธาตุฝ่ายวิบาก ก็เกิดขึ้นทำสันตีรณกิจให้สำเร็จ แล้วก็ดับไป. ถัดจากอเหตุกมโนวิญญาณธาตุฝ่ายวิบากนั้น อเหตุกมโนวิญญาณธาตุฝ่ายกิริยาย่อมเกิดขึ้น ทำโวฏฐัพนกิจให้สำเร็จ แล้วก็ดับไป, ชวนะย่อมแล่นไปในลำดับแห่งอเหตุกมโนวิญญาณธาตุฝ่ายกิริยานั้น.

ตตฺราปิ เนว ภวงฺคสมเย, น อาวชฺชนาทีนํ อญฺญตรสมเย สํวโร วา อสํวโร วา อตฺถิ. ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วา มุฏฺฐสจฺจํ วา อญฺญาณํ วา อกฺขนฺติ วา โกสชฺชํ วา อุปฺปชฺชติ, อสํวโร โหติ. เอวํ โหนฺโต ปน โส จกฺขุนฺทฺริเย อสํวโรติ วุจฺจติ. กสฺมา ? ยสฺมา ตสฺมึ สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ,

แม้ในบรรดาจิตทั้งหลายเหล่านั้น สังวร (ความสำรวม)ก็ดี อสังวร(ความไม่สำรวม) ก็ดี มิได้มีอยู่ในสมัยของภวังค์เลย, มิได้มีอยู่ในสมัยของวิถีจิต มีอาวัชชนะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งเลย. แต่ว่า ในขณะแห่งชวนะ ถ้าหากว่าความเป็นคนทุศีลก็ดี ความหลงลืมสติก็ดี ความไม่รู้ก็ดี ความไม่อดทนก็ดี ความเกียจคร้านก็ดี เกิดขึ้น, อสังวรก็

ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิ. ยถา กึ. ยถา นคเร จตูสุ ทฺวาเรสุ อสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อนฺโตฆรทฺวาร-โกฏฺฐกคพฺภาทโย สุสํวุตา โหนฺติ, ตถาปิ อนฺโตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ อรกฺขิตํ อโคปิตเมว โหติ. นครทฺวาเรน หิ โจรา ปวิสิตฺวา ยทิจฺฉนฺติ, ตํ[1] กเรยฺยุํ, เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ตสฺมึ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิ.

ย่อมมี. ก็อสังวรที่เป็นอย่างนี้นั้นเรียกว่าความไม่สำรวมในจักขุนทรีย์. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า เมื่ออสังวรนั้นมีอยู่ แม้ทวารเป็นอันไม่ได้คุ้มครองไว้, แม้ภวังค์ แม้วิถีจิต มีอาวัชชนะ เป็นต้น ก็เป็นอันไม่ได้คุ้มครองไว้. เปรียบเหมือนอะไร. เปรียบ-เหมือนเมื่อไม่ได้ปิดกั้นประตูเมืองทั้ง ๔ ประตูไว้ ภายในเรือน มีซุ้มประตู และห้องเป็นต้น เป็นอันปิดกั้นไว้ดีแล้วก็จริง, ถึงอย่างนั้น สิ่งของภายในเมืองทั้งหมดก็ชื่อว่าเป็นอันมิได้รักษาไว้ มิได้คุ้มครองไว้เลย. เพราะว่า พวกโจรพึงเข้าไปทางประตูเมืองปล้นเอาสิ่งของตามที่ปรารถนาได้ ฉันใด, เมื่ออสังวรทั้งหลายมีความเป็นคนทุศีลเป็นต้นเกิดขึ้นแล้วในชวนะ เมื่ออสังวรนั้นมีอยู่ แม้ทวารก็เป็นอันมิได้คุ้มครองไว้, แม้ภวังค์ แม้วิถีจิตทั้งหลาย มีอาวัชชนะเป็นต้น ก็เป็นอันมิได้คุ้มครองไว้ ฉันนั้นเหมือนกัน.

---

[1] ม. ยทิจฺฉิตํ.

คุณชนิด รัตน์พฤกษ์ อุทิศส่วนกุศลให้
นายประสงค์ รัตน์พฤกษ์ และญาติพี่น้อง

ตสฺมึ ปน สีลาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิ. ยถา กึ. ยถา นครทฺวาเรสุ สุสํวุเตสุ[๑] กิญฺจาปิ อนฺโตฆราทโย อสํวุตา โหนฺติ, ตถาปิ อนฺโตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ สุรกฺขิตํ สุโคปิตเมว โหติ. นครทฺวาเรสุ หิ ปิทหิเตสุ โจรานํ ปเวโส นตฺถิ, เอวเมว ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิ. ตสฺมา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโนปิ สํวโร[๒] จกฺขุนฺทฺริเย สํวโรติ วุตฺโต.

แต่เมื่อสังวรทั้งหลายมีศีลเป็นต้น เกิดขึ้นแล้วในชวนะนั้น แม้ทวารก็เป็นอันคุ้มครองไว้ได้, แม้ภวังค์ แม้วิถีจิตทั้งหลายมีอาวัชชนะเป็นต้น ก็เป็นอันคุ้มครองไว้ได้. เปรียบเหมือนอะไร. เปรียบเหมือนเมื่อได้ปิดกั้นประตูเมืองทั้งหลายไว้ดีแล้ว สิ่งอื่น ๆ ภายในเรือนเป็นต้น ไม่เป็นอันได้ปิดกั้นไว้ก็จริง, ถึงอย่างนั้นสิ่งของทั้งหมดภายในเมือง ก็ชื่อว่า รักษาไว้ได้ดีแล้ว คุ้มครองไว้ได้ดีแล้วทีเดียว. เพราะว่า เมื่อประตูเมืองทั้งหลายปิดอยู่ พวกโจรจะมีการเข้าไปได้ก็หาไม่ ฉันใด, เมื่อสังวรทั้งหลายมีศีลเป็นต้น เกิดขึ้นแล้วในชวนะ แม้ทวารก็เป็นอันคุ้มครองไว้ได้, แม้ภวังค์ แม้วิถีจิตทั้งหลาย มีอาวัชชนะเป็นต้น ก็เป็นอันคุ้มครองไว้ได้ ฉันนั้นนั่นเทียว. เพราะฉะนั้น สังวรแม้ว่ากำลังเกิดอยู่ ในขณะแห่งชวนะ ท่านก็เรียกว่า ความสำรวมในจักขุนทรีย์.

---

๑ ฉ. สํวุเตสุ.
๒ ฉ. อยํ ปาโร น ทิสฺสติ.

คุณชนิด รัตน์พฤกษ์ อุทิศส่วนกุศลให้
นายประสงค์ รัตน์พฤกษ์ และญาติพี่น้อง

โสเตน สทฺทํ สุตฺวาติอาทีสุปิ เอเสว นโย. เอวมิทํ สงฺเขปโต รูปาทีสุ กิเลสานุพนฺธนิมิตฺตาทิคฺคาหปริวชฺชนลกฺขณํ อินฺทฺริยสํวรสีลนฺติ เวทิตพฺพํ.

แม้ในคำว่า ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว ดังนี้เป็นต้น ก็มีนัยนี้นั่นแหละ. ศีลดังที่กล่าวมาแล้วนี้ พึงทราบโดยสังเขปว่า อินทรีย์สังวรศีล อันมีความเว้นจากการถือเอานิมิตที่กิเลสติดตามเป็นอาทิ ในรูปเป็นต้นเป็นลักษณะ.

อาชีวปาริสุทฺธิสีล

๑๖. อิทานิ อินฺทฺริยสํวรสีลานนฺตรํ วุตฺเต อาชีวปาริสุทฺธิสีเล. อาชีวเหตุ อาชีวการณา[๑] ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานนฺติ ยานิ ตานิ "อาชีวเหตุ อาชีวการณา ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปติ, อาปตฺติ ปาราชิกสฺส. อาชีวเหตุ อาชีวการณา สญฺจริตฺตํ สมาปชฺชติ, อาปตฺติ สํฆาทิเสสสฺส.

อาชีวปาริสุทธิศีล

๑๖. บัดนี้ จะวินิจฉัยในอาชีวปาริสุทธิศีล ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในลำดับแห่งอินทรีย์สังวรศีล. คำว่า (โดยเกี่ยวกับความก้าวล่วง)สิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติไว้ เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เพราะอาชีวะเป็นการณ์ ความว่า สิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติไว้อย่างนี้ว่า "เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เพราะอาชีวะเป็นการณ์ ภิกษุมีความปรารถนาลามก ถูกความ

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

อาชีวเหตุ อาชีวการณา 'โย เต วิหาเร วสติ โส ภิกฺขุ อรหา'ติ ภณติ, ปฏิชานนฺตสฺส[๑] อาปตฺติ ถุลฺลจฺจยสฺส. อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุ ปณีตโภชนานิ อคิลาโน อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ, อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุนี ปณีตโภชนานิ อคิลานา อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ, อาปตฺติ ปาฏิเทสนียสฺส. อาชีวเหตุ อาชีวการณา สูปํ วา โอทนํ วา อคิลาโน อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา"ติ[๒] เอวํ ปญฺญตฺตานิ ฉ สิกฺขาปทานิ, อิเมสํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ.

อยากครอบงำ กล่าวอวดอ้างอุตริมนุสธรรมที่ไม่มีอยู่ ที่ยังไม่เกิดขึ้น,ต้องอาบัติปาราชิก. เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เพราะอาชีวะเป็นการณ์ ภิกษุถึงความเป็นพ่อสื่อ, ต้องอาบัติ-สังฆาทิเสส. เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เพราะอาชีวะเป็นการณ์ ภิกษุกล่าวว่า 'ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุรูปนั้นเป็นพระ-อรหันต์' ดังนี้, เมื่อรู้ตัวอยู่ต้องอาบัติถุลลัจจัย. เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เพราะอาชีวะเป็นการณ์ ภิกษุไม่เป็นคนไข้ขอโภชนะอันประณีต เพื่อประโยชน์แก่ตนฉัน, ต้องอาบัติปาจิตตีย์. เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เพราะอาชีวะเป็นการณ์ ภิกษุณีไม่เป็นคนไข้ขอโภชนะอันประณีต เพื่อประโยชน์แก่ตนฉัน, ต้องอาบัติปาฏิเทสนียะ. เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เพราะอาชีวะเป็นการณ์ ภิกษุไม่เป็นคนไข้ขอแกงหรือข้าวสุก เพื่อประโยชน์แก่ตนฉัน, ต้องอาบัติทุกกฏ" ดังนี้เหล่านั้น

---

[๑] ฉ. ปฏิวิชานนฺตสฺส.
[๒] วิ. ป. ๘/๒๕๔.

อันใด, ได้แก่ (โดยเกี่ยวกับความก้าวล่วง) สิกขาบท ๖ เหล่านี้.

กุหนาติอาทีสุ อยํ ปาฬิ "ตตฺถ กตมา กุหนา, ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยา ปจฺจยปฏิเสวน-สงฺขาเตน[1] วา สามนฺตชปฺปิเตน วา อิริยาปถสฺส วา อฏฺฐปนา ฐปนา สณฺฐปนา ภากุฏิกา[2] ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ, อยํ วุจฺจติ กุหนา.

ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า กุหนา มีเนื้อความพระบาลีดังต่อไปนี้ว่า "ถามว่า ในบรรดาบาปธรรมเหล่านั้น กุหนา(การหลอกลวง) เป็นไฉน, ตอบว่า การแสร้งทำหน้าสยิ้ว การแสร้งทำหน้าเบ้ การหลอกลวง การประพฤติหลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง ด้วยการลวงกล่าวคือ การซ่องเสพปัจจัยก็ดี ด้วยการพูดเลียบเคียงก็ดี หรือการตั้งท่า การวางท่า การแต่งอิริยาบถให้เรียบร้อย แห่งภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะ และความมีชื่อเสียง มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ, นี้เรียกว่า กุหนา.

ตตฺถ กตมา ลปนา, ลาภสกฺการสิโลก-สนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยา ปเรสํ อาลปนา ลปนา สลฺลปนา อุลฺลปนา

ถามว่า ในบาปธรรมเหล่านั้น การพูดยกยอเป็นไฉน, ตอบว่า การพูดทัก(หรือพูดเสนอตน) การพูดยกยอ การพูดเอาใจ

---

[1] สี. ปจฺจยปฏิเสธนสงฺขาเตน.

[2] สี. ภากุฏิตา.

สมุลฺลปนา อุนฺนหนา สมุนฺนหนา อุกฺกาปนา[๑] สมุกฺกาปนา[๒] อนุปฺปิยภาณิตา จาฏุกมฺยตา มุคฺคสูปตา[๓] ปาริภฏฺยตา, อยํ วุจฺจติ ลปนา.

การพูดโอ้อวด การพูดโอ้อวดเสียนักหนา การพูดผูกมัด การพูดผูกมัดเสียนักหนา การพูดสรรเสริญ การพูดสรรเสริญบ่อย ๆ ความเป็นผู้พูดประจบ ความเป็นผู้ใคร่ทำตัวต่ำ ความเป็นผู้มีวาจาเสมือนแกงถั่ว ความเป็นผู้รับเลี้ยงเด็กต่อชนเหล่าอื่น อันใด แห่งภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและความมีชื่อเสียง มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ, นี้เรียกว่า ลปนา.

ตตฺถ กตมา <u>เนมิตฺติกตา,</u> ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยํ ปเรสํ นิมิตฺตํ นิมิตฺตกมฺมํ โอภาโส โอภาสกมฺมํ สามนฺตชปฺปา ปริกถา, อยํ วุจฺจติ เนมิตฺติกตา.

ถามว่า ในบรรดาบาปธรรมเหล่านั้น <u>เนมิตฺติกตา</u> (ความเป็นผู้กระทำนิมิต) เป็นไฉน, ตอบว่า นิมิต การทำนิมิต โอภาส การทำโอภาส การพูดเลียบเคียง การพูดหว่านล้อม ต่อชนเหล่าอื่น อันใด แห่งภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและความมีชื่อเสียง มีความ

---

[๑] ฉ. อุกฺกาจนา.
[๒] ฉ. สมุกฺกาจนา.
[๓] ฉ. มุคฺคสูปยตา.

ปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ, นี้เรียกว่าเนมิตฺติกตา.

ตตฺถ กตมา <u>นิปฺเปสิกตา</u>, ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยา ปเรสํ อกฺโกสนา วมฺภนา ครหนา อุกฺเขปนา สมุกฺเขปนา ขิปนา สงฺขิปนา ปาปนา สมฺปาปนา อวณฺณหาริกา[๑] ปรปิฏฺฐิมํสิกตา, อยํ วุจฺจติ นิปฺเปสิกตา.

ถามว่า ในบรรดาบาปธรรมเหล่านั้น <u>นิปฺเปสิกตา</u> (ความเป็นผู้พูดบีบบังคับ) เป็นไฉน, ตอบว่า การด่า การพูดขู่ การพูดติเตียน การพูดตำหนิโทษ การกล่าวโทษ การพูดเยาะเย้ย การพูดเยาะเย้ยเสียนักหนาขึ้นไป การพูดเหยียดหยาม การพูดเหยียดหยามเสียนักหนา การพูดประจาน ความเป็นผู้พูดนินทาลับหลัง ต่อชนเหล่าอื่น อันใด แห่งภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและความมีชื่อเสียง มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ, นี้เรียกว่า นิปฺเปสิกตา.

ตตฺถ กตมา <u>ลาเภน</u> <u>ลาภํ</u> <u>นิชิคีสนตา</u>,[๒] ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิโต ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อิโต ลทฺธํ อามิสํ อมุตฺร หรติ, อมุตฺร วา ลทฺธํ อามิสํ อิธาหรติ.

ถามว่า ในบรรดาบาปธรรมทั้งหลายเหล่านั้น <u>ลาเภน</u> <u>ลาภํ</u> <u>นิชิคีสนตา</u> (การแลกเปลี่ยนลาภด้วยลาภ) เป็นไฉน, ตอบว่า ภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและสรรเสริญ มีความ

---

๑ สี. อวณฺณหาริตา.

๒ ฉ. นิชิคีสนตา.

ยา เอวรูปา อามิเสน อามิสสฺส เอฏฺฐิ คเวฏฺฐิ ปริเยฏฺฐิ เอสนา คเวสนา ปริเยสนา, อยํ วุจฺจติ ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา''ติ.[๑]

ปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ นำอามิสที่ได้แล้วจากข้างนี้ ไปให้ข้างโน้นบ้าง, นำอามิสที่ได้แล้วจากข้างโน้นมาให้ข้างนี้บ้าง. ความปรารถนา การแสวงหา การเสาะหา กิริยาที่เที่ยวหา กิริยาที่แสวงหา กิริยาที่เสาะหา ซึ่งอามิสด้วยอามิส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้, นี้เรียกว่า ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา'' ดังนี้.

๑๗. อิมิสฺสา ปน ปาฬิยา เอวมตฺโถ เวทิตพฺโพ. กุหนนิทฺเทเส ตาว <u>ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺสาติ</u> ลาภญฺจ สกฺการญฺจ กิตฺติสทฺทญฺจ สนฺนิสฺสิตสฺส, ปฏฺฐยนฺตสฺสาติ อตฺโถ. <u>ปาปิจฺฉสฺสาติ</u> อสนฺตคุณทีปนกามสฺส. <u>อิจฺฉาปกตสฺสาติ</u> อิจฺฉาย อปกตสฺส อุปทฺทุตสฺสาติ อตฺโถ.

๑๗. ก็ความหมายแห่งพระบาลีนี้ พึงทราบโดยประการดังต่อไปนี้. ในกุหนานิเทศก่อน คำว่า <u>ผู้มุ่งลาภสักการะ</u> <u>และสรรเสริญ</u> มีความหมายว่า ผู้อาศัย, คือปรารถนาซึ่งลาภ สักการะ และกิตติศัพท์. คำว่า <u>มีความปรารถนาลามก</u> คือ มีความใคร่จะแสดงคุณอันไม่มีอยู่. คำว่า <u>ถูกความอยากครอบงำ</u> คือ ถูกความอยากทำให้ปราศไป ความว่า ถูกทำร้าย.

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๔๗๖.

อิโต ปรํ ยสฺมา ปจฺจยปฏิเสวน-สามนฺตชปฺปนอิริยาปถสนฺนิสฺสิตวเสน มหา-นิทฺเทเส ติวิธํ กุหนวตฺถุ อาคตํ ตสฺมา ติวิธมฺเปตํ ทสฺเสตุํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตน วาติ เอวมาทิ อารทฺธํ. ตตฺถ จีวราทีหิ นิมนฺติตสฺส ตทตฺถิกสฺเสว สโต ปาปิจฺฉตํ นิสฺสาย ปฏิกฺขิปเนน, เต จ คหปติเก อตฺตนิ สุปติฏฺฐิตสทฺเธ ญตฺวา ปุน เตสํ "อโห อยฺโย อปฺปิจฺโฉ น กิญฺจิ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อิจฺฉติ, สุลทฺธํ วต โน อสฺส สเจ อปฺปมตฺตกมฺปิ กิญฺจิ ปฏิคฺคณฺเหยฺยา"ติ นานาวิเธหิ อุปาเยหิ ปณีตานิ จีวราทีนิ อุปเนนฺตานํ ตทนุคฺคหกามตํเยว อาวิกตฺวา ปฏิคฺคหเณน จ ตโต ปภูติ[๑] อปิ สกฏภาเรหิ อุปนามนเหตุภูตํ วิมฺหาปนํ ปจฺจยปฏิเสวน-สงฺขาตํ กุหนวตฺถูติ เวทิตพฺพํ. วุตฺตมฺปิ เจตํ[๒] มหานิทฺเทเส :

เพราะเหตุที่กุหนวัตถุ ๓ อย่าง มาแล้วในคัมภีร์มหานิเทศ เกี่ยวกับการซ่องเสพปัจจัย การพูดเลียบเคียง และอาศัยอิริยาบถ ฉะนั้น ต่อจากนี้ไป เพื่อที่จะแสดงกุหนวัตถุทั้ง ๓ อย่างนี้ ท่านพระธรรม-เสนาบดีจึงปรารภไว้อย่างนี้ว่า ที่เรียกว่าการซ่องเสพปัจจัย ดังนี้เป็นต้น. ในกุหนวัตถุทั้ง ๓ อย่างนั้น การที่ภิกษุถูกเขานิมนต์ด้วยปัจจัยทั้งหลาย มีจีวรเป็นต้น ทั้งตนเองก็เป็นผู้ปรารถนาปัจจัยเหล่านั้นทีเดียว อาศัยความปรารถนาลามก ทำให้เขาเข้าใจคลาด-เคลื่อน เพราะการปฏิเสธ, และเพราะการที่ทราบว่าทายกเหล่านั้น เป็นคฤหบดีผู้มีศรัทธาตั้งมั่นดีในตน เมื่อคนเหล่านั้นคิดว่า "โอ พระคุณเจ้า เป็นผู้มักน้อย ไม่ปรารถนาที่จะรับอะไร ๆ เลย, จะพึงเป็นการได้ดีแก่พวกเราหนอ ถ้าหากว่าท่านจะรับเอาอะไรๆ

[๑] ฉ. ปภุติ.
[๒] ฉ. วุตฺตเญฺหตํ.

ไปบ้าง แม้สักเล็กน้อย" ดังนี้ แล้วน้อมนำซึ่งปัจจัยทั้งหลายมีจีวรเป็นต้น ที่ประณีต เข้าไปถวาย ด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ อีก ก็(แสร้ง) ทำให้ปรากฏถึงความเป็นผู้ใคร่อนุเคราะห์ต่อคนเหล่านั้นแหละจึงรับเอาเป็นเหตุให้จำเดิมจากนั้นไป เขาน้อมนำมาถวาย(เรื่อย ๆ) อีกกระทั่งด้วยของมากมาย หลายเล่มเกวียน พึงทราบว่า เป็นกุหนวัตถุ ที่เรียกว่า การซ่องเสพปัจจัย. จริงอยู่ ในคัมภีร์มหานิเทศ ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ก็กล่าวแม้คำนี้ไว้ว่า :

"กตมํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ. อิธ คหปติกา ภิกฺขุํ นิมนฺเตนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสน-คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรหิ. (๑) ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อตฺถิโก จีวร ฯเปฯ ปริกฺขารานํ ภิยฺโยกมฺยตํ อุปาทาย จีวรํ ปจฺจกฺขาติ. ปิณฺฑปาตํ

"ถามว่า กุหนวัตถุที่เรียกว่าการซ่องเสพปัจจัยเป็นไฉน. ตอบว่า พวกคฤหบดีทั้งหลาย นิมนต์ภิกษุในพระศาสนานี้ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชและบริขารทั้งหลาย. เธอนั้นเป็นผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบ-

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร โสติ ปาโจ ทิสฺสติ.

คุณจรัส ไผ่ประดิษฐ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฯเปฯ เสนาสนํ. คิลานปจฺจยเภสชฺช-ปริกฺขารํ ปจฺจกฺขาติ. โส เอวมาห 'กึ สมณสฺส มหคฺเฆน จีวเรน, เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ สุสานา วา สงฺการกูฏา วา ปาปณิกา วา นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา สงฺฆาฏึ กตฺวา ธาเรยฺย. กึ สมณสฺส มหคฺเฆน ปิณฺฑปาเตน เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ อุญฺฉาจริยาย ปิณฺฑิยาโลเปน ชีวิตํ กปฺเปยฺย. กึ สมณสฺส มหคฺเฆน เสนาสเนน, เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ รุกฺขมูลิโก วา อสฺส อพฺโภกาสิโก วา. กึ สมณสฺส มหคฺเฆน คิลาน-ปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรน, เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ ปูติมุตฺเตน วา หรีฏกีขณฺเฑน วา โอสถํ กเรยฺยา'ติ. ตทุปาทาย ลูขํ จีวรํ ธาเรติ, ลูขํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชติ, ลูขํ เสนาสนํ ปฏิเสวติ, ลูขํ คิลานปจฺจยเภสชฺช-ปริกฺขารํ ปฏิเสวติ, ตเมนํ

งำต้องการอยู่ อาศัยความใคร่จะให้ได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปซึ่งจีวร ฯลฯ เภสัช-บริขารทั้งหลาย จึงกล่าวปฏิเสธจีวร. กล่าวปฏิเสธบิณฑบาต ฯลฯ เสนาสนะ. คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า 'ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยจีวรมีค่ามาก, ข้อที่สมณะพึงเลือกหาเศษผ้า อันปราศจากชายที่เขาทิ้งแล้ว จากป่าช้าก็ดี จากกองหยากเยื่อก็ดี จากตลาดก็ดี นำมาทำเป็นสังฆาฏิครอง อันใด นั่นจึงสมควร. ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยบิณฑบาตที่มีค่ามาก ข้อที่สมณะพึงสำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยก้อนข้าว โดยการเที่ยวแสวงหาตามมีตามได้ อันใด นั่นจึงสมควร. ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยเสนาสนะมีค่ามาก, ข้อที่สมณะพึงเป็นผู้อยู่โคนไม้ หรืออยู่ในที่แจ้งอันใด นั่นจึงสมควร. ประโยชน์อะไรแก่สมณะ ด้วยคิลานปัจจัย-

คหปติกา เอวํ ชานนฺติ 'อยํ สมโณ อปฺปิจฺโฉ สนฺตุฏฺโฐ ปวิวิตฺโต อสํสฏฺโฐ อารทฺธวีริโย ธุตวาโท'ติ, ภิยฺโย ภิยฺโย นิมนฺเตนฺติ จีวร ฯเปฯ ปริกฺขาเรหิ. โส เอวมาห 'ติณฺณํ สมฺมุขีภาวา สทฺโธ กุลปุตฺโต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติ. สทฺธาย สมฺมุขีภาวา สทฺโธ กุลปุตฺโต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติ. เทยฺยธมฺมสฺส ฯเปฯ ทกฺขิเณยฺยานํ สมฺมุขีภาวา สทฺโธ กุลปุตฺโต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติ. ตุมฺหากญฺเจวายํ สทฺธา อตฺถิ, เทยฺยธมฺโม จ สํวิชฺชติ, อหญฺจ ปฏิคฺคาหโก, สจาหํ[๑] น ปฏิคฺคณฺหิสฺสามิ, เอวํ ตุเมฺห ปุญฺเญน ปริพาหิรา ภวิสฺสถ[๒] น มยฺหํ อิมินา อตฺโถ. อปิจ ตุมฺหากเมว อนุกมฺปาย ปฏิคฺคณฺหามี'ติ. ตทุปาทาย พหุมฺปิ จีวรํ ปฏิคฺคณฺหาติ. พหุมฺปิ

เภสัชบริขารที่มีค่ามาก, ข้อที่สมณะพึงกระทำยาด้วยน้ำมูตรเน่า หรือด้วยชิ้นสมอ อันใด นั่นจึงสมควร' ดังนี้. เพราะอาศัยเหตุนั้น เธอจึงครองจีวรคร่ำคร่า, บริโภคบิณฑบาตเศร้าหมอง, เสพเสนาสนะที่โทรม ๆ, เสพคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่เลว ๆ, พวกคฤหบดีทั้งหลาย จึงรู้จักภิกษุรูปนี้นั้นอย่างนี้ว่า 'สมณะรูปนี้เป็นคนมักน้อย สันโดษ สงบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร เป็นธุตวาทะ (กล่าวสรรเสริญธุดงค์)' ดังนี้, จึงนิมนต์ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วยจีวร ฯลฯ เภสัชบริขารทั้งหลาย. ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า 'เพราะความพร้อมหน้ากันแห่งวัตถุ ๓ อย่าง กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก. คือเพราะความพร้อมหน้า แห่งศรัทธา

---

[๑] ฉ. สเจหํ.
[๒] ฉ. ภวิสฺสนฺติ.

ปิณฺฑปาตํ พหุมฺปิ เสนาสนํ พหุมฺปิ เภสชฺชปริกฺขารํ ปฏิคฺคณฺหาติ. ยา เอวรูปา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ, อิทํ วุจฺจติ[๑] ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถู''ติ.[๒]

กุลบุตรผู้มีศรัทธา ย่อมประสบบุญมาก. เพราะความพร้อมหน้า แห่งไทยธรรม ฯลฯ เพราะความพร้อมหน้าแห่งทักขิไณยบุคคล กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก. ก็ศรัทธาของพวกท่านนี้มีอยู่ทีเดียวด้วย, ไทยธรรมก็มีอยู่พร้อมด้วย, และปฏิคาหกคืออาตมาก็มีอยู่ด้วย, ถ้าหากว่าอาตมาจักไม่รับไว้ไซร้, เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกท่านก็จักเป็นผู้ไกลจากบุญไปเสีย, อาตมาไม่มีความต้องการด้วยของนี้. แต่ว่าเพื่ออนุเคราะห์ท่านทั้งหลาย หรอกหนา อาตมาจะขอรับไว้' ดังนี้. เพราะอาศัยเหตุนั้น จึงรับเอาจีวรมากบ้าง. รับเอาบิณฑบาตมากบ้าง, เสนาสนะมากบ้าง, เภสัชบริขารมากบ้าง. บุคคลผู้ตีสีหน้า การหลอกลวง ความประพฤติหลอกลวง ภาวะแห่งบุคคล

---

๑ ฉ. อยํ ปาโจ น ทิสฺสติ.
๒ ขุ. มหา. ๒๙/๒๖๘.

ผู้หลอกลวง ที่เป็นเช่นนี้ อันใด, นี้เรียกว่า กุหนวัตถุ ที่เรียกว่าการซ่องเสพปัจจัย" ดังนี้.

ปาปิจฺฉสฺเสว ปน สโต อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคมปริทีปนวาจาย ตถา ตถา วิมฺหาปนํ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถูติ เวทิตพฺพํ. ยถาห :

ส่วนการทำให้เขาเข้าใจคลาดเคลื่อนโดยประการนั้น ๆ ด้วยวาจาแสดงการบรรลุอุตริมนุสธรรม ของภิกษุซึ่งเป็นผู้มีความปรารถนาลามก พึงทราบว่า กุหนวัตถุที่เรียกว่าการพูดเลียบเคียง. เหมือนอย่างที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร กล่าวไว้ในคัมภีร์มหานิเทศว่า :

"ตตฺถ[๑] กตมํ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ. อิเธกจฺโจ ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต สมฺภาวนาธิปฺปาโย 'เอวํ มํ ชโน สมฺภาเวสฺสตี'ติ อริยธมฺมสนฺนิสฺสิตํ วาจํ ภาสติ 'โย เอวรูปํ จีวรํ ธาเรติ, โส สมโณ มเหสกฺโข'ติ

"ในกุหนวัตถุ ๓ อย่างนั้น ถามว่า กุหนวัตถุ ที่เรียกว่า การพูดเลียบเคียง เป็นไฉน. ตอบว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ ประสงค์ความยกย่องว่า 'ชนจักยกย่องเราโดยประการอย่างนี้' จึง

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโจ น ทิสฺสติ.

ภณติ. 'โย เอวรูปํ ปตฺตํ โลหถาลกํ, ธมกรกํ[๑] ปริสฺสาวนํ กุญฺจิกํ, กายพนฺธนํ อุปาหนํ ธาเรติ, โส สมโณ มเหสกฺโข'ติ ภณติ. 'ยสฺส เอวรูโป อุปชฺฌาโย อาจริโย[๒] สมานุปชฺฌายโก, สมานาจริยโก มิตฺโต สนฺทิฏฺโฐ สมฺภตฺโต สหาโย.[๒] โย เอวรูเป วิหาเร วสติ อฑฺฒโยเค ปาสาเท หมฺมิเย คุหายํ เลเณ กุฏิยา กูฏาคาเร[๓] อฏฺเฏ มาเฬ อุฏฺฏณฺเฑ[๔] อุปฏฺฐานสาลายํ มณฺฑเป รุกฺขมูเล วสติ, โส สมโณ มเหสกฺโข'ติ ภณติ. อถวา โกรชิกโกรชิโก ภากุฏิยภากุฏิโย

กล่าววาจาอาศัยอริยธรรม พูดว่า 'ภิกษุรูปใดครองจีวรเช่นนี้, ภิกษุรูปนั้น เป็นสมณะผู้มีศักดิ์ใหญ่'. พูดว่า 'ภิกษุรูปใดใช้บาตร โอโลหะ, กระบอกกรองน้ำ ผ้ากรองน้ำ กุญแจ, รัดประคด รองเท้า เช่นนี้, ภิกษุรูปนั้น เป็นสมณะผู้มีศักดิ์ใหญ่'. พูดว่า 'ภิกษุรูปใดมีพระอุปัชฌาย์ มีอาจารย์ มีภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌาย์, มีภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ มีภิกษุผู้เป็นมิตร มีภิกษุผู้รู้จักกัน มีภิกษุผู้คบหากัน มีภิกษุผู้เป็นสหาย เช่นนี้. ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารเรือนยาว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ ที่เร้น กุฎี เรือนยอด ป้อม

---

๑ ฉ. ธมฺมกรณํ.

๒-๒ ขุ. มหา. ๒๙/๒๗๐, เอวรูปา สมานุปชฺฌายกา ฯเปฯ สมฺภตฺตา, สหายา.

๓ ก. กุฏาคาเร.

๔ ฉ. อุทฺทณฺเฑ. อุฏฺฏณฺโฑ อคฺคพฺภิกา เอกทฺวารา ทีฆสาลาติ ฏีกา.

กุหกุโห[๑] ลปลโป[๒] มุขสมฺภาวิโต,[๓] 'อยํ สมโณ อิมาสํ เอวรูปานํ สนฺตานํ วิหารสมาปตฺตีนํ ลาภี'ติ ตาทิสํ คมฺภีรํ คุฬฺหํ นิปุณํ ปฏิจฺฉนฺนํ โลกุตฺตรสุญฺญตาปฏิสํยุตฺตํ กถํ กเถติ. ยา เอวรูปา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ, อิทํ วุจฺจติ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถู"ติ.[๔]

โรงกลม ศาลายาว ศาลาเป็นที่บำรุง มณฑป โคนไม้ ที่เป็นเช่นนี้, ภิกษุรูปนั้นเป็นสมณะผู้มีศักดิ์ใหญ่' ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้แสร้งสำรวมนักหนา ดีสีหน้านักหนา ลวงเขามากเข้า พูดป้อยอซ้ำเข้า เสนอหน้าตัวเอง, กล่าวกถาอันเกี่ยวข้องด้วยโลกุตระและสุญญตาที่ลึกซึ้ง ที่ลึกลับ ที่ละเอียด ที่ปกปิด เช่นนั้นว่า 'สมณะรูปนี้เป็นผู้ได้วิหารสมาบัติ ที่ละเอียดเช่นนี้เหล่านี้' ดังนี้. การแสร้งทำหน้าสยิ้ว การแสร้างทำหน้าเบ้ การหลอกลวง การประพฤติหลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เช่นนี้อันใด, นี้เรียกว่า กุหนวัตถุที่เรียกว่า การพูดเลียบเคียง".

---

๑ ฉ. ภากุฏิกภากุฏิโก กุหกกุหโก.
๒ ฉ. ลปกลปโก.
๓ ฉ. มุขสมฺภาวิโก.
๔ ขุ. มหา. ๒๙/๒๗๐.

ปาปิจฺฉสฺเสว ปน สโต สมฺภาวนาธิปฺปายกเตน อิริยาปเถน วิมฺหาปนํ อิริยาปถสนฺนิสฺสิตํ กุหนวตฺถูติ เวทิตพฺพํ. ยถาห ''กตมํ อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ. อิเธกจฺโจ ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต สมฺภาวนาธิปฺปาโย 'เอวํ มํ ชโน สมฺภาเวสฺสตี'ติ คมนํ สณฺฐเปติ, ฐานํ สณฺฐเปติ, นิสชฺชํ สณฺฐเปติ, สยนํ สณฺฐเปติ, ปณิธาย คจฺฉติ, ปณิธาย ติฏฺฐติ, ปณิธาย นิสีทติ, ปณิธาย เสยฺยํ กปฺเปติ, สมาหิโต วิย คจฺฉติ, สมาหิโต วิย ติฏฺฐติ, สมาหิโต วิย นิสีทติ, สมาหิโต วิย เสยฺยํ กปฺเปติ, อาปาถกชฺฌายี จ โหติ, ยา เอวรูปา อิริยาปถสฺส อฏฺฐปนา ฐปนา สณฺฐปนา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ, อิทํ วุจฺจติ อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถู''ติ[๑]

ส่วนการทำให้เขาเข้าใจคลาดเคลื่อนด้วยอิริยาบถที่ทำขึ้น เพราะประสงค์ความยกย่องแห่งภิกษุ ซึ่งเป็นผู้มีความปรารถนาลามกนั่นเทียว พึงทราบว่า ชื่อว่า กุหนวัตถุอาศัยอิริยาบถ. เหมือนอย่างที่ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ''ถามว่า กุหนวัตถุ ที่เรียกว่า การวางท่าสำรวมอิริยาบถ เป็นไฉน. ตอบว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ ประสงค์ความยกย่องว่า 'ด้วยอาการอย่างนี้ ชนจักยกย่องเรา' ดังนี้ จึงวางท่าสำรวมการเดิน, วางท่าสำรวมการยืน การนั่ง การนอน, ตั้งใจมั่นเดิน, ตั้งใจมั่นยืน, ตั้งใจมั่นนั่ง, ตั้งใจมั่นสำเร็จการนอน, เหมือนเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นเดินอยู่, เหมือนเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นยืนอยู่, เหมือนเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นนั่งอยู่, เหมือนเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นสำเร็จการนอนอยู่, และแสร้งเป็นผู้เข้าฌานอยู่ตามหนทาง, การวางท่า

---

[๑] ขุ. มหา. ๒๙/๒๗๐.

อิริยาบถ, อาการที่วางท่า การตั้งท่าสำรวม การตีสีหน้า ภาวะแห่งบุคคลผู้ตีสีหน้า การหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ภาวะแห่งบุคคลผู้หลอกลวง ที่เป็นเช่นนี้อันใด, นี้เรียกว่า กุหนวัตถุ ที่เรียกว่า การวางท่าสำรวมอิริยาบถ" ดังนี้.

ตตฺถ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตนาติ ปจฺจยปฏิเสวนนฺติ เอวํ สงฺขาเตน ปจฺจยปฏิเสวเนน วา สงฺขาเตน. สามนฺตชปฺปิเตนาติ สมีปภณิเตน. อิริยาปถสฺส วาติ จตุอิริยาปถสฺส วา. อฏฺฐปนาติ อาทิโต[1] ฐปนา อาทเรน วา ฐปนา. ฐปนาติ ฐปนากาโร. สณฺฐปนาติ อภิสงฺขรณา, ปาสาทิกภาวกรณนฺติ วุตฺตํ โหติ. ภากุฏิกาติ ปธานปรมฏฺฐิตภาวทสฺสเนน[2] ภกุฏิกรณํ,[3] มุขสงฺโกโจติ วุตฺตํ โหติ.

ในนิเทศแห่งกุหนวัตถุนั้น คำว่า ที่เรียกว่า การซ่องเสพปัจจัย คือ ด้วยกุหนวัตถุที่บัณฑิตเรียกกันอย่างนี้ว่า การซ่องเสพปัจจัย หรือ ด้วยการซ่องเสพปัจจัยที่บัณฑิตกล่าวถึงกัน. คำว่า ด้วยการพูดเลียบเคียง ได้แก่ ด้วยการพูดเฉียด(วัตถุ-ประสงค์). คำว่า ซึ่งอิริยาบถก็ดี ได้แก่ ซึ่งอิริยาบถทั้ง ๔ ก็ดี. คำว่า การวางท่า (อฏฺฐปนา) ได้แก่ การวาง(ท่า)เข้าไว้แต่ต้น หรือการวาง(ท่า)เข้าไว้โดยเอื้อ-

---

[1] ฉ. อาทิ.
[2] สี. อิ. ปธานปริมถิต...,
ฉ. ปธานปุริมฏฺฐิต..., ม. ปฏฺฐานปริมฏฺฐิต.
[3] ฉ. ภากุฏิกรณํ.

ภกุฏิกรณํ สีลมสฺสาติ ภากุฏิโก. ภากุฏิกสฺส ภาโว ภากุฏิยํ. กุหนาติ วิมฺหาปนา. กุหสฺส อายนา กุหายนา. กุหิตสฺส ภาโว กุหิตตฺตนฺติ.

เพื่อ. คำว่า การตั้งท่า (ฐปนา) ได้แก่ อาการที่วางท่า. คำว่า ตั้งท่าสำรวม (สณฺฐปนา) ได้แก่ การแต่งท่าทาง, อธิบายว่า ได้แก่การกระทำให้มีความน่าเลื่อมใส. บทว่า ภากุฏิกา แปลว่า การตีสีหน้า โดยการแสดงภาวะของภิกษุผู้ตั้งอยู่ในความเพียรเป็นอย่างยิ่ง, อธิบายว่า ได้แก่ การทำหน้าย่น. ภิกษุ ชื่อว่า ภากุฏิโก เพราะอรรถว่า มีการตีสีหน้าเป็นปกติ. ภาวะแห่งภิกษุผู้มีการตีสีหน้าเป็นปกติ ชื่อว่า ภากุฏิยํ (แปลว่า ภาวะแห่งบุคคลผู้ตีสีหน้าเป็นปกติ). คำว่า การหลอกลวง ได้แก่ การทำให้เขาเข้าใจคลาดเคลื่อน. ความประพฤติของบุคคลผู้หลอกลวง ชื่อว่า กุหายนา. ภาวะแห่งบุคคลผู้หลอกลวง ชื่อว่า กุหิตตฺตํ ฉะนี้แล.

ลปนานิทฺเทเส อาลปนาติ วิหารํ อาคเต มนุสฺเส ทิสฺวา "กิมตฺถาย โภนฺโต

พึงทราบวินิจฉัยในลปนานิเทศ บทว่า อาลปนา (การพูดทัก) ได้แก่ การที่เห็นคน

อาคตา, กึ ภิกฺขู นิมนฺเตตุํ, ยทิ [๑]เอวํ คจฺฉถ อหํ ปจฺฉโต ภิกฺขู คเหตฺวา คจฺฉามี[๑]"ติ เอวํ อาทิโตว ลปนา. อถวา อตฺตานํ อุปเนตฺวา "อหํ ติสฺโส, มยิ ราชา ปสนฺโน, มยิ อสุโก จ อสุโก จ ราชมหามตฺโต ปสนฺโน"ติ เอวํ อตฺตูปนายิกา ลปนา อาลปนา. ลปนาติ ปุฏฺฐสฺส สโต วุตฺตปฺปการเมว ลปนํ[๒] สลฺลปนาติ คหปติกานํ อุกฺกณฺฐเน ภีตสฺส โอกาสํ ทตฺวา ทตฺวา สุฏฺฐุ ลปนา. อุลฺลปนาติ มหากุฏุมฺพิโก มหานาวิโก มหาทานปตีติ เอวํ อุทฺธํ กตฺวา ลปนา. สมุลฺลปนาติ สพฺพโต ภาเคน อุทฺธํ กตฺวา ลปนา.

ทั้งหลายมาสู่วิหารแล้ว จึงพูดเสียก่อนทีเดียวอย่างนี้ว่า "ท่านทั้งหลายมาเพื่อประโยชน์อะไรหรือ, มาเพื่อนิมนต์พวกภิกษุหรือ, ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงไปเถอะ อาตมาจะพาพวกภิกษุตามหลังไป" ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง การที่ภิกษุแนะนำตน พูดชักเข้าหาตนอย่างนี้ว่า "อาตมาชื่อติสสะ, พระราชาเลื่อมใสในอาตมา, ราชมหาอำมาตย์คนโน้น และคนโน้นก็เลื่อมใสในอาตมา" ดังนี้ ชื่อว่า อาลปนา (พูดเสนอตน, พูดแนะนำตน). บทว่า ลปนา (การพูดโอ้อวด) ได้แก่ การพูด อันมีประการตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง ของภิกษุผู้ถูกเขาถามอยู่. บทว่า สลฺลปนา (การพูดเอาใจ) ได้แก่ การที่ภิกษุผู้กลัวความแหนงหน่าย พยายามพูดให้โอกาสแก่พวกคฤหบดีทั้งหลายเสียอย่างดี. บทว่า

---

[๑] ฉ. คจฺฉถ เร อหํ ปจฺฉโต ปตฺตํ คเหตฺวา อาคจฺฉามิ, สี. อิ. คจฺฉถ อหํ ปจฺฉโต คเหตฺวา.
[๒] สี. ลปนา.

อุลฺลปนา (การพูดยกยอ) ได้แก่ การพูดยกให้สูงขึ้นไปอย่างนี้ว่า ท่านกุฎุมพีใหญ่, ท่านนายเรือใหญ่, ท่านทานบดีใหญ่ ดังนี้. บทว่า สมุลฺลปนา (การพูดยกยอเสียนักหนา) ได้แก่ การพูดทำให้เขาสูงไปเสียทุกอย่าง.

อุนฺนหนาติ "อุปาสกา ปุพฺเพ อีทิเส กาเล นวทานํ เทถ, อิทานิ กึ น เทถา"ติ เอวํ ยาว "ทสฺสาม ภนฺเต โอกาสํ น ลภามา"ติอาทีนิ วทนฺติ, ตาว อุทฺธํ นหนา, เวฐนาติ วุตฺตํ โหติ. อถวา อุจฺฉุหตฺถํ ทิสฺวา "กุโต อาภตํ อุปาสกา"ติ ปุจฺฉติ. อุจฺฉุกฺเขตฺตโต ภนฺเตติ. กึ ตตฺถ อุจฺฉุ มธุรนฺติ. ขาทิตฺวา ภนฺเต ชานิตพฺพนฺติ. "น อุปาสกา ภิกฺขุสฺส อุจฺฉุํ เทถา"ติ วตฺตุํ วฏฺฏตีติ. ยา เอวรูปา นิพฺเพเฐนฺตสฺสาปิ เวฐนกถา, สา อุนฺนหนา. สพฺพโต ภาเคน ปุนปฺปุนํ อุนฺนหนา[๑] สมุนฺนหนา.

บทว่า อุนฺนหนา (การพูดผูกมัด) ได้แก่ การพูดผูกให้หนักยิ่ง ๆ ขึ้นไปอย่างนี้ว่า "ดูกรอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ในกาลก่อนเช่นนี้ พวกท่านย่อมถวายนวทาน มิใช่หรือ, มาบัดนี้ พวกท่านจะไม่ถวายหรือ" ดังนี้ ไปจนกระทั่งเขาพูดว่า "ข้าแต่พระคุณเจ้า พวกข้าพเจ้าจักถวาย แต่ยังไม่ได้โอกาส" ดังนี้เป็นต้น, อธิบายว่า เป็นการพูดมัด. อีกอย่างหนึ่งเห็นเขามีมือถืออ้อย จึงถามว่า "ดูกรอุบาสก ท่านนำอ้อยมาจากไหน". พอเขาตอบว่า นำมาจากไร่ พระคุณเจ้า. จึงถาม(ต่อไป)ว่า อ้อยที่ไร่น่ะหวานรึ. พอเขาตอบว่า เคี้ยวดูจึงรู้

---

[๑] สี. ม. ปุนปฺปุนนหนา.

พระคุณเจ้า. ภิกษุจึงกล่าวว่า "แน่ะอุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย การที่ภิกษุจะพูดว่า ท่านทั้งหลายจงถวายอ้อยน่ะ ไม่ควรไม่ใช่หรือ" ดังนี้แล. คำพูดผูกมัดแม้ของภิกษุผู้กล่าวแก้อยู่เช่นนี้อันใด, คำพูดนั้นชื่อว่า อุนฺนหนา. การพูดผูกมัดซ้ำ ๆ ซาก ๆ ทุกท่าทุกทางไป ชื่อว่า สมุนฺนหนา (พูดผูกมัดเสียนักหนา).

อุกฺกาปนาติ[๑] "เอตํ กุลํ มํเยว ชานาติ. สเจ เอตฺถ เทยฺยธมฺโม อุปฺปชฺชติ, มยฺหเมว เทตี"ติ เอวํ อุกฺขิปิตฺวา กาปนา[๑] อุกฺกาปนา,[๑] อุทฺทีปนาติ วุตฺตํ โหติ. เตลกนฺทริกวตฺถุ[๒] เจตฺถ วตฺตพฺพํ.[๓] สพฺพโต ภาเคน ปน ปุนปฺปุนํ อุกฺกาปนา สมุกฺกาปนา.[๑]

บทว่า อุกฺกาปนา (การพูดคาดพูดดัก) ความว่า การพูดเพราะตั้งความมุ่งหมายขึ้นอย่างนี้ว่า "ตระกูลนี้จะรู้จักแต่เราเท่านั้น. ถ้าหากว่า ไทยธรรมเกิดขึ้นในตระกูลนี้ไซร้ เขาจะให้แก่เราเท่านั้น" ดังนี้ชื่อว่า อุกฺกาปนา, อธิบายว่า เป็นการพูดที่มีการยกเรื่องขึ้นแสดง. ก็ในเรื่องนี้ บัณฑิตควรเล่าเรื่องนางเตลกันทริกา (ประกอบ) ไว้. ส่วนการพูดคาดซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไปเสียทุก–

[๑-๑] ฉ. กาจนา, อุกฺกาจนา, สมุกฺกาจนา.
[๒] เตลกณฺฑริกวตฺถุนฺติปิ ปาโฐ.
[๓] สี. กเถตพฺพํ, ม. เวทิตพฺพํ.

อนุปฺปิยภาณิตาติ สจฺจานุรูปํ ธมฺมานุรูปํ วา อนวโลเกตฺวา[๑] ปุนปฺปุนํ ปิยภณนเมว. จาฏุกมฺยตาติ นีจวุตฺติตา[๒] อตฺตานํ เหฏฺฐโต เหฏฺฐโต ฐเปตฺวา วตฺตนํ. มุคฺคสูปตาติ[๓] มุคฺคสูปสทิสตา. ยถา หิ มุคฺเคสุ ปจฺจมาเนสุ โกจิเทว น ปจฺจติ, อวเสสา ปจฺจนฺติ, เอวํ ยสฺส ปุคฺคลสฺส วจเน กิญฺจิเทว สจฺจํ โหติ, เสสํ อลิกํ, อยํ ปุคฺคโล มุคฺคสูโปติ วุจฺจติ. ตสฺส ภาโว มุคฺคสูปตา.[๓] ปาริภฏฺยตาติ ปาริภฏฺยภาโว. โย หิ กุลทารเก ธาตี วิย องฺเกน วา ขนฺเธน วา ปริภฏติ, ธาเรตีติ อตฺโถ. ตสฺส ปริภฏสฺส กมฺมํ ปาริภฏฺยํ. ปาริภฏฺยสฺส ภาโว ปาริภฏฺยตาติ.

อย่าง ชื่อว่า สมุกฺกาปนา (การพูดคาดเสียนักหนา).

บทว่า อนุปฺปิยภาณิตา (ความเป็นผู้พูดประจบ) ได้แก่การพูดพร่ำซ้ำซากให้เขารักไปท่าเดียว หาแลเหลียวว่า ควรแก่สัจจะหรือควรแก่ธรรมะไม่. บทว่า จาฏุกมฺยตา (ความเป็นผู้ใคร่ทำตัวต่ำ) ได้แก่ ความประพฤติตนต่ำ คือความประพฤติวางตนไว้ในฐานะต่ำต้อย. บทว่า มุคฺคสูปตา แก้เป็น มุคฺคสูปสทิสตา (ความเป็นผู้มีวาจาเสมือนแกงถั่ว). เหมือนอย่างว่า ในถั่วที่เขาต้มอยู่ ถั่วบางเม็ดเท่านั้นไม่สุก, ที่เหลือสุก ฉันใด, ในคำพูดของบุคคลใด มีบางคำเท่านั้นเป็นคำจริง ที่เหลือเป็นคำพูดเหลาะแหละ ฉันนั้น, บุคคลนี้ท่านเรียกว่า มุคฺคสูป. ภาวะแห่ง มุคฺคสูป นั้น ชื่อว่า มุคฺคสูปตา

---

[๑] ฉ. อนปโลเกตฺวา.
[๒] ฉ. นีจวุตฺติตา.
[๓] ฉ. มุคฺคสูปยตา.

(ความเป็นผู้มีวาจาเสมือนแกงถั่ว). บทว่า ปาริภฏฺยตา แก้เป็น ปาริภฏฺยภาโว (งานเลี้ยงเด็ก). ความว่า ก็บุคคลใด เลี้ยงดู, คือโอบอุ้มทารกในสกุลทั้งหลาย ด้วยสะเอวบ้าง ให้ขี่คอบ้าง เหมือนหญิงพี่เลี้ยง. การงานของบุคคลผู้เลี้ยงดูนั้น ชื่อว่า ปาริภฏฺยํ. ภาวะแห่ง ปาริภฏฺย ชื่อว่า ปาริภฏฺยตา ดังนี้แล.

เนมิตฺติกตานิทฺเทเส นิมิตฺตนฺติ ยงฺกิญฺจิ ปเรสํ ปจฺจยทานสญฺญาชนกํ กายวจีกมฺมํ. นิมิตฺตกมฺมนฺติ ขาทนียํ คเหตฺวา คจฺฉนฺเต ทิสฺวา "กึ ขาทนียํ ลภิตฺถา"ติอาทินา นเยน นิมิตฺตกรณํ. โอภาโสติ ปจฺจยปฏิสํยุตฺตกถา. โอภาสกมฺมนฺติ วจฺฉปาลเก ทิสฺวา "กึ อิเม วจฺฉา ขีรโควจฺฉา อุทาหุ ตกฺกโควจฺฉา"ติ ปุจฺฉิตฺวา "ขีรโควจฺฉา ภนฺเต"ติ วุตฺเต "น ขีรโควจฺฉา, ยทิ ขีรโควจฺฉา สิยุํ, ภิกฺขูปิ ขีรํ ลเภยฺยุนฺ"ติ เอวมาทินา นเยน

พึงทราบวินิจฉัยใน เนมิตติกตานิเทศ คำว่า นิมิต ได้แก่กายกรรมและวจีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ทำความหมายรู้ในการถวายปัจจัยให้เกิดขึ้นแก่คนอื่น ๆ. คำว่า การทำนิมิต ได้แก่ การที่เห็นเขาเดินถือของควรเคี้ยวอยู่ ก็ทำนิมิตโดยนัยว่า "ท่านทั้งหลายได้ของเคี้ยวหรือ" ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า โอภาส ได้แก่ คำพูดเกี่ยวข้องกับปัจจัย. คำว่า การทำโอภาส ได้แก่การที่เห็นพวกเด็กเลี้ยงลูกโคทั้งหลาย แล้วก็ทำโอภาส อันเป็นเหตุให้เด็กเหล่านั้นแจ้งแก่

เตสํ ทารกานํ มาตาปิตูนํ นิเวเทตฺวา ขีรทาปนาทิกํ โอภาสกรณํ. สามนฺตชปฺปาติ สมีเป กตฺวา ชปฺปนํ. กุลุปกภิกฺขุวตฺถุ เจตฺถ กเถตพฺพํ.

มารดาบิดาให้ถวายนมสด เป็นต้น โดยนัยอย่างนี้ว่า "ลูกโคเหล่านี้เป็นลูกโคนมหรือหรือว่าลูกโคเปรียงเล่า" เมื่อเด็กตอบว่า "ลูกโคนมครับ พระคุณเจ้า" ดังนี้แล้ว ก็กล่าวว่า "ไม่ใช่ลูกโคนมหรอก, ถ้าหากว่าเป็นลูกโคนม พวกภิกษุพึงได้รับน้ำนมกันบ้าง" ดังนี้เป็นต้น. คำว่า การพูดเลียบเคียง ได้แก่การกล่าวให้เฉียด ๆ (กับวัตถุที่ประสงค์). ก็ในข้อนี้ ข้าพเจ้าจะเล่าเรื่องภิกษุผู้เป็นกุลุปก (ประจำตระกูล).

กุลุปโก กิร ภิกฺขุ ภุญฺชิตุกาโม เคหํ ปวิสิตฺวา นิสีทิ. ตํ ทิสฺวา อทาตุกามา ฆรณี "ตณฺฑุลา นตฺถี"ติ ภณนฺตี ตณฺฑุเล อาหริตุกามา วิย ปฏิวิสฺสกฆรํ คตา. ภิกฺขุ[1] อนฺโตคพฺภํ ปวิสิตฺวา โอโลเกนฺโต กวาฏโกเณ อุจฺฉุํ ภาชเน คุฬํ, ปิฏเก โลณมจฺฉผาเล, กุมฺภิยํ ตณฺฑุเล, ฆเฏ ฆตํ ทิสฺวา นิกฺขมิตฺวา นิสีทิ. ฆรณี "ตณฺฑุเล

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุประจำตระกูลใคร่จะฉัน จึงเข้าไปสู่เรือนแล้วนั่งอยู่. หญิงแม่เรือนเห็นภิกษุรูปนั้นแล้ว ไม่อยากถวายก็พูดว่า "ไม่มีข้าวสารเจ้าค่ะ" ไปสู่เรือนที่คุ้นเคยกันเสีย ราวกะว่าจะไปนำข้าวสารมา. ภิกษุจึงเข้าไปสำรวจดูภายในห้อง เห็นอ้อยที่ซอกประตู, เห็นน้ำอ้อยงบในภาชนะ, เห็นแผงปลาเค็มในตะกร้า,

---

[1] ฉ. ภิกฺขุปิ.

นาลตฺถนฺ"ติ อาคตา. ภิกฺขุ "อุปาสิเก 'อชฺช ภิกฺขา น สมฺปชฺชิสฺสตี'ติ ปฏิกฺจฺเจว นิมิตฺตํ อทฺทสนฺ"ติ อาห. กึ ภนฺเตติ. กวาฏโกเณ นิกฺขิตฺตอุจฺฉุํ วิย สปฺปํ อทฺทสํ, 'ตํ ปหริสฺสามี'ติ โอโลเกนฺโต ภาชเน ฐปิตคุฬปิณฺฑเกน วิย ปาสาณเลฑฺฑุเกน[1] เตน ปหฏฺฐน สปฺเปน กตํ ปิฏฺเก นิกฺขิตฺตโลณมจฺฉผาลสทิสํ ผณํ, ตสฺส ตํ เลฑฺฑุํ ฑํสิตุกามสฺส กุมฺภิยา ตณฺฑุลสทิเส ทนฺเต, อถสฺส กุปิตสฺส ฆเฏ ปกฺขิตฺตฆตสทิสํ มุขโต นิกฺขมนฺตํ วิสมิสฺสกํ เขฬนฺติ. สา "น สกฺกา มุณฺฑกํ วญฺเจตุนฺ"ติ อุจฺฉุํ ทตฺวา โอทนํ ปจิตฺวา ฆตคุฬมจฺเฉหิ สทฺธึ อทาสีติ[2] เอวํ สมีปํ กตฺวา ชปฺปนํ สามนฺตชปฺปาติ เวทิตพฺพํ[3] ปริกถาติ ยถา

เห็นข้าวสารในหม้อ, เห็นเปรียงในไห แล้วจึงออกมานั่งอยู่. หญิงแม่เรือนกลับมาบอกว่า "ไม่ได้ข้าวสารเจ้าค่ะ". ภิกษุจึงพูดว่า "ดูกรอุบาสิกา อาตมาเห็นลางก่อนแล้วรู้ว่า 'วันนี้ ภิกษาจักไม่สำเร็จ". เมื่อหล่อนถามว่า ลางอะไรหรือพระคุณเจ้า. จึงตอบว่า อาตมาเห็นงูเหมือนอ้อยซึ่งวางอยู่ที่ซอกประตู แลดูอยู่คิดว่า 'จักตีมัน' พอเอาก้อนหินก้อนดิน เหมือนก้อนน้ำอ้อยงบที่วางอยู่ในภาชนะทำร้ายมัน ก็เห็นพังพานที่งูนั้นมันแผ่เหมือนแผงปลาเค็ม ที่เก็บไว้ในตะกร้า, เมื่องูนั้นใคร่จะกัดก้อนดินนั้น ก็เห็นเขี้ยวมันเหมือนกับข้าวสารในหม้อ, พองูตัวนั้นโกรธก็เห็นน้ำลายที่เจือด้วยพิษที่มันพ่นออกจากปากเหมือนกับเปรียงที่ใส่ไว้ในไห ดังนี้. หญิงนั้น

---

[1] ฉ. ภาชเน ฐปิตํ คุฬปิณฺฑํ วิย ปาสาณํ เลฑฺฑุเกน ปหฏฺฐน, สี. ฐปิตคุฬปิณฺฑเก วิย ปาสาณเลฑฺฑุเก.

[2] ฉ. สทฺธึ สพฺพํ อทาสีติ.

[3] ม. สี. เวทิตพฺพา.

ตํ ลภติ ตถา[๑] ปริวตฺเตตฺวา ปริวตฺเตตฺวา[๒] กถนนฺติ.

คิดว่า "เราไม่อาจที่จะลวงคนหัวโล้นได้" จึงถวายอ้อย หุงข้าวสุกถวายไปพร้อมกับเปรียง น้ำอ้อยงบและปลา ดังนี้แล. การกล่าวให้เฉียด ๆ (กับวัตถุที่ประสงค์)อย่างนี้ พึงทราบว่า ชื่อว่า การพูดเลียบเคียง. คำว่า การพูดหว่านล้อม ได้แก่การพูดวนไปวนมาโดยประการที่จะได้ปัจจัยนั้น ดังนี้แล.

นิปฺเปสิกตานิทฺเทเส อกฺโกสนาติ ทสหิ อกฺโกสวตฺถูหิ อกฺโกสนํ. วมฺภนาติ ปริภวิตฺวา กถนํ. ครหนาติ อสฺสทฺโธ อปฺปสนฺโนติอาทินา นเยน โทสาโรปนา. อุกฺเขปนาติ "มา เอวํ[๓] เอตฺถ กเถถา"ติ วาจาย อุกฺขิปนํ. สพฺพโต ภาเคน สวตฺถุกํ สเหตุกํ กตฺวา อุกฺเขปนา สมุกฺเขปนา. อถวา อเทนฺตํ ทิสฺวา "อโห[๔] ทานปตี"ติ เอวํ อุกฺขิปนํ

พึงทราบวินิจฉัยใน นิปเปสิกตานิเทศ คำว่า การด่า ได้แก่การด่าด้วยอักโกสวัตถุ (เรื่องที่ใช้ด่า) ๑๐ อย่าง. คำว่า การพูดขู่ ได้แก่การพูดข่ม. คำว่า การพูดติเตียน ได้แก่การยกโทษเขาขึ้นโดยนัยว่า "คนหาศรัทธามิได้ ไม่มีความเลื่อมใส" เป็นต้น. คำว่า การขับ ได้แก่ การขับเขาด้วยวาจาว่า "ท่านจงอย่ากล่าวอย่างนี้ในที่นี้เลย"

---

๑ ฉ. ตสฺส.

๒ ฉ. เอโกเยว ปริวตฺเตตฺวาติ สทฺโท ทิสฺสติ.

๓ ฉ. เอตํ.

๔ สี. อเทนฺตํ อโห.

คุณวัฒนา ดาราดวง, คุณสรรเสริญ วงศ์เธียรทอง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อกระวา สาทรานนท์ และมารดา
ปู่ ย่า ตา ยาย และญาติทั้งหลาย

อุกฺเขปนา นาม.[๑] "อโห[๒] มหาทานปตี"ติ เอวํ สุฏฺฐุ อุกฺเขปนา สมุกฺเขปนา. ขิปนาติ "กึ อิมสฺส ชีวิตํ พีชโภชิโน"ติ เอวํ อุปฺผณฺฑนา.[๓] สงฺขิปนาติ "กึ อิมํ อทายโกติ ภณถ, โย นิจฺจกาลํ สพฺเพสมฺปิ นตฺถีติ วจนํ เทตี"ติ เอวํ[๔] สุฏฺฐุตรํ อุปฺผณฺฑนา.[๓] ปาปนาติ อทายกตฺตสฺส อวณฺณสฺส วา ปาปนํ. สพฺพโต ภาเคน ปาปนา สมฺปาปนา. อวณฺณหาริกาติ เอวมฺเม อวณฺณภยาปิ ทสฺสตีติ เคหโต เคหํ คามโต คามํ ชนปทโต ชนปทํ อวณฺณหรณํ. ปรปิฏฺฐิมํสิกตาติ ปุรโต มธุรํ ภณิตฺวา ปรมฺมุเข อวณฺณภาสิตา. เอสา หิ อภิมุขํ โอโลเกตุํ อสกฺโกนฺตสฺส ปรมฺมุขานํ ปิฏฺฐิมํสขาทนมิว โหติ, ตสฺมา ปรปิฏฺฐิมํสิกตาติ วุตฺตา. อยํ วุจฺจติ นิปฺเปสิกตาติ อยํ ยสฺมา เวฬุเปสิกาย วิย

ดังนี้. การพูดขับเขาอ้างเรื่องอ้างเหตุขึ้นไปทุก ๆ ตอน ชื่อว่า สมุกฺเขปนา (แปลว่าการพูดไล่เขา). อีกอย่างหนึ่ง การที่เห็นเขาไม่ให้แล้วพูดยกเขาขึ้นอย่างนี้ว่า "โอ ท่านทานบดี" ดังนี้ ชื่อว่า อุกฺเขปนา (การพูดประชด). การพูดยกให้หนักเข้าไปอย่างนี้ว่า "โอ ท่านมหาทานบดี" ดังนี้ ชื่อว่า สมุกฺเขปนา (การพูดถากถาง). คำว่า การพูดเยาะเย้ย ได้แก่การพูดเยาะเย้ยอย่างนี้ว่า "ท่านผู้นี้ไงเล่าบริโภคผักก็มีชีวิตอยู่ได้" ดังนี้. คำว่า การพูดเยาะเย้ยเสียหนักหนา ได้แก่การพูดเยาะเย้ยให้หนักยิ่งขึ้นไปอย่างนี้ว่า "ท่านยังเรียกผู้ที่ให้คำว่าไม่มีแก่คนทั้งหลาย แม้ทั้งปวงอยู่ตลอดกาลเป็นนิจ ว่าอทายโก (ไม่ใช่ทายก คือ ผู้ไม่รู้จักให้) ได้หรือ" ดังนี้. คำว่า การพูดเหยียดหยาม

---

[๑] ฉ. นามาติ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๒] ฉ. อโหติ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๓] ฉ. อุปฺปณฺฑนา.
[๔] ฉ. เอวํ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

คุณวัฒนา ดาราดวง, คุณสรรเสริญ วงศ์เธียรทอง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อกระวา สาทรานนท์ และมารดา
ปู่ ย่า ตา ยาย และญาติทั้งหลาย

อภฺภงฺคํ ปรสฺส คุณํ นิปฺเปเสติ นิปฺปุญฺฉติ, ยสฺมา วา คนฺธชาตํ นิปฺปึสิตฺวา[1] คนฺธมคฺคนา วิย ปรคุเณ นิปฺปึสิตฺวา[1] วิจุณฺเณตฺวา เอสา ลาภมคฺคนา โหติ, ตสฺมา นิปฺเปสิกตา นามาติ วุจฺจตีติ.

ได้แก่การพูดตำหนิถึงความไม่เป็นทายก หรือความเสียชื่อเสียง. การพูดตำหนิไปเสียทุกส่วน ชื่อว่า สมฺปาปนา (พูดเหยียดหยามเสียนักหนา). คำว่า การพูดประจาน ได้แก่การนำความเสื่อมเสียจากเรือนสู่เรือน จากบ้านสู่บ้าน จากชนบทสู่ชนบท เพราะคิดว่าโดยประการอย่างนี้เขาจักให้เรา แม้เพราะกลัวต่อความเสื่อมเสีย ดังนี้. คำว่า ความเป็นผู้พูดนินทาลับหลัง ได้แก่ความเป็นผู้พูดคำหวานต่อหน้ากล่าวนินทาลับหลัง. ก็ภาวะนั้น เป็นดุจการที่เมื่อไม่อาจที่จะพบเห็นกันต่อหน้า(สู้หน้า) ก็กัดเนื้อหลังเขาข้างหลัง, เพราะเหตุนั้น ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร จึงกล่าวว่า ชื่อว่า ปรปิฏฺฐิมํสิกตา (ซึ่งแปลว่า ความเป็นผู้กัดเนื้อหลัง เขาข้างหลัง) ดังนี้. คำว่า นี้เรียกว่า นิปฺเปสิกตา (ความเป็นผู้พูดบีบบังคับ) ความว่า เพราะเหตุที่เป็นการบด คือ

[1] ฉ. นิปึสิตฺวา, สี. นิปีสิตฺวา.

คุณวัฒนา ดาราดวง, คุณสรรเสริญ วงศ์เธียรทอง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อกระวา สาทรานนท์ และมารดา
ปู่ ย่า ตา ยาย และญาติทั้งหลาย

กวาดล้างคุณของผู้อื่นให้ทำลายไป ดุจกวาด-ล้างด้วยไม้กวาดชี้ไม้ไผ่, อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่เป็นการบด คือทำให้ละเอียดไป ซึ่งคุณของผู้อื่น แสวงหาลาภ ดุจการบดคันธชาตแสวงหาของหอมฉะนั้น, เหตุนั้นนี้จึงเรียกว่า ชื่อว่า นิปเปสิกตา (แปลว่าความเป็นผู้พูดบีบบังคับ) ดังนี้.

ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตานิทฺเทเส. นิชิคีสนตาติ มคฺคนา. อิโต ลทฺธนฺติ อิมมฺหา เคหา ลทฺธํ. อมุตฺราติ อมุกมฺหิ เคเห. เอฏฺฐีติ อิจฺฉนา. คเวฏฺฐีติ มคฺคนา. ปริเยฏฺฐีติ ปุนปฺปุนํ มคฺคนา. อาทิโต ปฏฺฐาย ลทฺธํ ลทฺธํ ภิกฺขํ ตตฺร ตตฺร กุลทารกานํ ทตฺวา อนฺเต ขีรยาคุํ ลภิตฺวา คตภิกฺขุวตฺถุ เจตฺถ กเถตพฺพํ. เอสนาติอาทีนิ[๑] เอฏฺฐิอาทีนเมว เววจนานิ, ตสฺมา เอฏฺฐีติ เอสนา, คเวฏฺฐีติ คเวสนา, ปริเยฏฺฐีติ ปริเยสนา

พึงทราบวินิจฉัยในนิเทศแห่ง ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา ต่อไป. บทว่า นิชิคีสนตา (ที่แปลว่าความปรารถนาจะนำไป) ได้แก่การแสวงหา. คำว่า อามิสที่ได้แล้วจากที่นี้ คือ อามิสที่ได้แล้วจากเรือนหลังนี้. คำว่า ในที่โน้น ได้แก่ในเรือนหลังโน้น. บทว่า เอฏฺฐิ แปลว่า ความปรารถนา. บทว่า คเวฏฺฐิ แปลว่า การแสวงหา. บทว่า ปริเยฏฺฐิ ได้แก่การเสาะหาบ่อย ๆ. ก็ในเรื่องนี้บัณฑิตพึงเล่าเรื่อง ภิกษุผู้ได้ภิกษาแต่ละครั้งเริ่มจากสกุลแรก ๆ แล้วก็เอาไป

---

[๑] สี. เอสนาทีนิ.

คุณวัฒนา ดาราดวง, คุณสรรเสริญ วงศ์เธียรทอง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อกระวา สาทรานนท์ และมารดา
ปู่ ย่า ตา ยาย และญาติทั้งหลาย

อิจฺเจวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพา. อยํ กุหนาทีนํ อตฺโถ.

ให้(แลกเปลี่ยน)แก่พวกเด็ก ๆ ประจำสกุลในสกุลนั้น ๆ จนในที่สุด พอได้น้ำนมและยาคูแล้ว จึงได้ไปเถิด. บทว่า เอสนา เป็นต้น เป็นไวพจน์ของบทว่า เอฏฺฐิ เป็นต้นนั่นเอง เพราะเหตุนั้น พึงทราบคำประกอบความในเรื่องนี้อย่างนี้เทียว ว่า บทว่า เอฏฺฐิ ก็เท่ากับ เอสนา, บทว่า คเวฏฺฐิ ก็เท่ากับ คเวสนา, บทว่า ปริเยฏฺฐิ ก็เท่ากับ ปริเยสนา. นี้เป็นความหมายแห่งบาปธรรมทั้งหลายมี กุหนา เป็นต้น.

อิทานิ เอวมาทีนญฺจ ปาปธมฺมานนฺติ เอตฺถ (๑) ยถา วา ปเนเก โภนฺโต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา เต เอวรูปาย ติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปนฺติ. เสยฺยถีทํ, องฺคํ นิมิตฺตํ อุปฺปาตํ สุปินํ ลกฺขณํ

บัดนี้จะวินิจฉัยในคำนี้ว่า และ(โดยเกี่ยวกับ)บาปธรรมทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ พึงทราบถึงการถือเอาบาปธรรมทั้งหลาย เป็นอเนกที่ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร โดยนัยว่า อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่าท่านสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง บริโภคโภชนะทั้งหลายที่

---

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร อาทิสทฺเทนาติ ปาโฐ ทิสฺสติ.

มูสิกจฺฉินฺนํ อคฺคิโหมํ ทพฺพิโหมนฺติอาทินา[๑] นเยน พฺรหฺมชาเล วุตฺตานํ อเนเกสํ ปาปธมฺมานํ คหณํ เวทิตพฺพํ. อิติ ยฺวายํ อิเมสํ อาชีวเหตุ ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ วีติกฺกมวเสน, อิเมสญฺจ "กุหนา ลปนา เนมิตฺติกตา นิปฺเปสิกตา ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา"ติ เอวมาทีนํ ปาปธมฺมานํ วเสน ปวตฺโต มิจฺฉาชีโว, ยา ตสฺมา สพฺพปฺปการาปิ มิจฺฉาชีวา วิรติ, อิทํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลนฺติ[๒] ตตฺรายํ วจนฏฺโฐ[๓]. เอตํ อาคมฺม ชีวนฺตีติ อาชีโว. โก โส, ปจฺจยปริเยสนวายาโม. ปาริสุทฺธีติ ปริสุทฺธตา. อาชีวสฺส ปาริสุทฺธิ อาชีวปาริสุทฺธิ.

เขาถวายด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมสำเร็จการเลี้ยงชีพโดยมิจฉาอาชีวะ ด้วยติรัจฉานวิชาเห็นเช่นนี้. ติรัจฉานวิชานี้ คืออะไรบ้าง, คือวิชาทำนายอวัยวะ(องฺคํ) วิชาทำนายนิมิต (นิมิตฺตํ) วิชาทำนายอุกกาบาต(อุปฺปาตํ) วิชาทำนายฝัน(สุปินํ) วิชาทำนายลักษณะ (ลกฺขณํ) วิชาทำนายหนูกัดผ้า(มูสิกจฺฉินฺนํ) วิชาว่าด้วยวิธีบูชาเพลิง(อคฺคิโหมํ) วิชาว่าด้วยวิธีบังหวนควัน(ทพฺพิโหมํ) ดังนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น มิจฉาอาชีวะที่เป็นไปเกี่ยวกับการก้าวล่วงสิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติไว้ เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เหล่านี้ก็ดี, เกี่ยวกับบาปธรรมทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ "การหลอกลวง การพูดยกยอ ความเป็นผู้ทำนิมิต ความเป็นผู้พูดบีบบังคับ การแลกเปลี่ยนลาภด้วยลาภ" เหล่านี้ก็ดีอันใด, ความงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ แม้มีประการทั้งปวง

---

[๑] ที. สี. ๙/๑๑.

[๒] ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

[๓] ฉ. วจนตฺโถ, เอวมุปริปิ.

คุณวัฒนา ดาราดวง, คุณสรรเสริญ วงศ์เธียรทอง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณเขียว พันธ์พาณิชย์, นายบุญล้อม ดาราดวง

นั้นอันใด, นี้ชื่อว่า อาชีวปาริสุทธิศีล ดังนี้แล. ต่อไปนี้เป็นความหมายของคำ ในคำว่า อาชีวปาริสุทธิศีล นั้น. บุคคลทั้งหลายเป็นอยู่ได้เพราะอาศัยธรรมชาตินี้ เหตุนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อว่าอาชีวะ. ถามว่า อาชีวะนั้นได้แก่อะไร, ตอบว่า ได้แก่ความเพียรในการแสวงหาปัจจัย. ความหมดจด ชื่อว่าปาริสุทธิ. ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ ชื่อว่าอาชีวปาริสุทธิ.

ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีล

๑๘. ยมฺปเนตํ ตทนนฺตรํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ วุตฺตํ, ตตฺถ ปฏิสงฺขา โยนิโสติ อุปาเยน ปเถน ปฏิสงฺขาย ญตฺวา, ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อตฺโถ. เอตฺถ จ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทินา นเยน วุตฺตํ ปจฺจเวกฺขณเมว "โยนิโส ปฏิสงฺขา"ติ

ปัจจยสันนิสิตศีล

๑๘. ส่วนปัจจยสันนิสิตศีลนี้ ที่ท่านกล่าวไว้ในลำดับ แห่งอาชีวะปาริสุทธิศีลนั้นอันใด, พึงทราบวินิจฉัยในปัจจยสันนิสิตศีลนั้น, ข้อว่า ปฏิสงฺขา โยนิโส (พิจารณาโดยถูกทาง) ได้แก่พิจารณา คือ ทราบแล้วโดยอุบาย คือโดยถูกทาง, ความเท่ากับ

เวทิตพฺพํ[๑] ตตฺถ จีวรนฺติ อนฺตรวาสกาทีสุ ยงฺกิญฺจิ. ปฏิเสวตีติ ปริภุญฺชติ, นิวาเสติ วา ปารุปติ วา. ยาวเทวาติ ปโยชนาวธิปริจฺเฉทนิยมวจนํ, เอตฺตกเมว หิ โยคิโน จีวรปฏิเสวเน ปโยชนํ ยทิทํ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทิ, น อิโต ภิยฺโย. สีตสฺสาติ อชฺฌตฺตธาตุกฺโขภวเสน วา พหิทฺธาอุตุปริณามวเสน วา อุปฺปนฺนสฺส ยสฺส กสฺสจิ สีตสฺส. ปฏิฆาตายาติ ปฏิหนนตฺถํ. ยถา สรีเร อาพาธํ น อุปฺปาเทติ, เอวํ ตสฺส วิโนทนตฺถํ. สีตพฺภาหเต หิ สรีเร วิกฺขิตฺตจิตฺโต โยนิโส ปทหิตุํ น สกฺโกติ, ตสฺมา สีตสฺส ปฏิฆาตาย จีวรํ ปฏิเสวิตพฺพนฺติ ภควา อนุญฺญาสิ. เอส นโย สพฺพตฺถ. เกวลเญฺหตฺถ. อุณฺหสฺสาติ อคฺคิสนฺตาปสฺส. ตสฺส ปน วนทาหาทีสุ สมฺภโว เวทิตพฺโพ. ฑํสมกสวาตาตปสิรึสปสมฺผสฺสานนฺติ เอตฺถ

ปจฺจเวกฺขิตฺวา (ปัจจเวกขณ์แล้ว). ก็ในที่นี้ การปัจจเวกขณ์ ที่ตรัสไว้โดยนัยว่า เพื่อป้องกันความหนาว ดังนี้เป็นต้น นั่นเอง พึงทราบว่า "ชื่อว่าพิจารณาแล้วโดยถูกทาง". ในคำเหล่านั้น คำว่า จีวร ได้แก่ผ้าผืนใดผืนหนึ่งในบรรดาผ้าทั้งหลาย มีอันตรวาสกเป็นต้น. คำว่า เสพ ได้แก่ใช้สอย, คือนุ่งหรือห่ม. คำว่า ยาวเทว เป็นคำพูดถึงข้อแน่นอนเกี่ยวกับการกำหนดขอบเขตของประโยชน์, ด้วยว่าประโยชน์ในการใช้สอยจีวรของพระโยคี ก็มีเพียงนี้เท่านั้น ประโยชน์นี้คืออันใดเล่า คือ เพื่อป้องกันความหนาวเป็นต้น, ไม่ได้ยิ่งไปกว่านี้. คำว่า ความหนาว ได้แก่ความหนาวเย็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจความกำเริบแห่งธาตุภายในบ้าง ด้วยอำนาจความเปลี่ยนแปลงของฤดูภายนอกบ้าง. คำว่า เพื่อป้องกัน คือ เพื่อกำจัด. ได้แก่เพื่อ

---

๑ ม. เวทิตพฺพา.

คุณวัฒนา ดาราดวง, คุณสรรเสริญ วงศ์เธียรทอง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณเขียว พันธ์พาณิชย์, นายบุญล้อม ดาราดวง

ปน ฑํสาติ ฑํสนมกฺขิกา, อนฺธมกฺขิกาติปิ วุจฺจนฺติ. มกสาติ มกสา เยว. วาตาติ สรชอรชาทิเภทา วาตา. อาตโปติ สุริยาตโป. สิรึสปาติ[1] เยเกจิ สรนฺตา คจฺฉนฺติ ทีฆชาติกา สปฺปาทโย. เตสํ ทฏฺฐสมฺผสฺโส จ ผุฏฺฐสมฺผสฺโส จาติ ทุวิโธ สมฺผสฺโส, โสปิ จีวรํ ปารุปิตฺวา นิสินฺนํ น พาธติ, ตสฺมา ตาทิเสสุ ฐาเนสุ เตสํ ปฏิฆาตตฺถาย ปฏิเสวติ. ยาวเทวาติ ปุน เอตสฺส วจนํ นิยตปฺปโยชนาวธิ-ปริจฺเฉทสนฺตํ, หิริโกปินปฏิจฺฉาทนํ หิ นิยตปฺปโยชนํ, อิตรานิ กทาจิ กทาจิ โหนฺติ. ตตฺถ หิริโกปินนฺติ ตํ ตํ สมฺพาธฏฺฐานํ. ยสฺมึ ยสฺมึ หิ องฺเค วิวริยมาเน หิริ[2] กุปฺปติ วินสฺสติ, ตํ ตํ หิริโกปนโต หิริโกปินนฺติ วุจฺจติ. ตสฺส จ หิริโกปินสฺส ปฏิจฺฉาทนตฺถนฺติ หิริโกปิน-

บรรเทาความหนาวนั้น โดยประการที่มันจะทำอาพาธให้เกิดขึ้น ในร่างกายไม่ได้. เพราะว่า เมื่อร่างกายถูกความหนาวเย็นเบียดเบียนเอาแล้ว ภิกษุก็จักเป็นผู้มีจิตซัดส่าย ไม่อาจที่จะตั้งใจมั่นโดยแยบคายได้, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตไว้ว่า ภิกษุพึงใช้สอยจีวร เพื่อป้องกันความหนาว ดังนี้. ในประโยชน์ทั้งปวงก็มีนัยนี้แหละ. เพราะในที่นี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้สิ้นเชิงแล้ว. คำว่า ความร้อน ได้แก่ความร้อนแห่งไฟ. แต่พึงทราบถึงความเกิดขึ้นแห่งความร้อนนั้น ในเพราะเหตุมีไฟป่า เป็นต้น. ส่วนในบทว่า ฑํส-มกสวาตาตปสิรึสปสมฺผสฺสานํ (ที่แปลว่า สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง, ลม, แดด และสัตว์เสือกคลาน) นี้ พึงทราบอรรถาธิบายดังนี้ บทว่า ฑํสา ได้แก่เหลือบ, เรียกแมลงวัน

---

[1] ฉ. สรีสปาติ.
[2] ฉ. หิรี.

ปฏิจฺฉาทนตฺถํ. หิริโกปินํ ปฏิจฺฉาทนตฺถนฺติปิ ปาโจ.

หัวเขียวก็ได้. บทว่า มกสา ได้แก่ยุง นั่นเอง. บทว่า วาตา ได้แก่ ลมทั้งหลาย ที่แยกเป็นลมเจือฝุ่นและลมไม่เจือฝุ่นเป็นต้น. บทว่า อาตป ได้แก่ แดด. สัตว์ทั้งหลาย จำพวกที่เสือกคลานไปทุกชนิด ซึ่งได้แก่พวก ที่มีลำตัวยาว มีงู เป็นต้น ชื่อว่า สิรึสปา. สัมผัสของสัตว์เหล่านั้น มีสองอย่าง คือ สัมผัสเพราะกัด ๑, สัมผัสเพราะกระทบ ๑, สัมผัสแม้นั้น จะเบียดเบียนภิกษุผู้ห่มจีวรนั่งอยู่ หาได้ไม่, เพราะเหตุนั้น ภิกษุจึงใช้สอยจีวร เพื่อประโยชน์ แก่การป้องกันสิ่งเบียดเบียน มีความหนาว เป็นต้นเหล่านั้น ในเพราะเหตุ ทั้งหลายที่เป็นเช่นนั้น. การกล่าวคำว่า ยาวเทว ดังนี้ นี้อีก เพื่อแสดง การกำหนดเขตแดน ของประโยชน์ประจำ, ว่าที่จริง การปกปิดอวัยวะ อันจะยังความ ละอายให้กำเริบ เป็นประโยชน์ประจำ, ประโยชน์นอกนี้มีได้ในกาลบางครั้งบางคราว. ในบทว่า หิริโกปินปฏิจฺฉาทนตฺถํ (ที่แปลว่า เพื่อการปกปิดอวัยวะ อันจะยังความละอาย

คุณสุพจน์ โอแสงธรรมนนท์
ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อแช แซ่โอ้ว

ให้กำเริบ) นั้น ความว่า ฐานะที่มิดชิดนั้น ๆ ชื่อว่า หิริโกปิน. จริงอยู่ เมื่ออวัยวะใด ๆ ถูกบุคคลเปิดเผยออกแล้ว ความละอายย่อมกำเริบ คือ ย่อมพินาศไป, อวัยวะนั้น ๆ ท่านเรียกว่า หิริโกปิน เพราะเป็นที่ยังความละอายให้กำเริบ. ก็ความแห่งบทนั้นว่า เพื่อปกปิดอวัยวะ อันจะยังความละอายให้กำเริบ เพราะเหตุนั้น พระบาลีจึงเป็น หิริโกปิน-ปฏิจฺฉาทนตฺถํ. บาลีว่า หิริโกปินํ ปฏิจฺฉาทนตฺถํ ดังนี้ก็มี.

ปิณฺฑปาตนฺติ ยงฺกิญฺจิ อาหารํ. โย หิ โกจิ อาหาโร ภิกฺขุโน ปิณฺโฑเลฺยน ปตฺเต ปติตตฺตา ปิณฺฑปาโตติ วุจฺจติ. ปิณฺฑานํ วา ปาโต ปิณฺฑปาโต, ตตฺถ ตตฺถ ลทฺธานํ ภิกฺขานํ สนฺนิปาโต สมูโหติ วุตฺตํ โหติ. เนว ทวายาติ น คามทารกาทโย วิย ทวตฺถํ, กีฬานิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ. น มทายาติ น มุฏฺฐิกมลฺลาทโย วิย มทตฺถํ, พลมทนิมิตฺตํ โปริสมทนิมิตฺตญฺจาติ วุตฺตํ โหติ.

คำว่า บิณฑบาต ได้แก่อาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง. ก็อาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่า บิณฑบาต เพราะความที่ตกไปในบาตร โดยการเที่ยวไป เพื่อบิณฑะ (ก้อนข้าว)แห่งภิกษุ. อีกอย่างหนึ่ง การตกไปแห่งบิณฑะ (คือก้อนข้าว) ทั้งหลาย ชื่อว่า บิณฑบาต, อธิบายว่า ได้แก่ประชุม คือกลุ่มก้อนแห่งภิกษาที่ได้แล้ว ณ ที่นั้น ๆ. คำว่า ไม่ใช่เสพเพื่อเล่น คือไม่ใช่เสพเพื่อ

คุณสุพจน์ โอแสงธรรมนนท์
ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อแช แซ่โอ้ว

น มณฺฑนายาติ น อนฺเตปุริกเวสิยาทโย วิย มณฺฑนตฺถํ, องฺคปจฺจงฺคานํ ปีนภาวนิมิตฺตนฺติ[๑] วุตฺตํ โหติ. น วิภูสนายาติ น นฏนจฺจกาทโย วิย วิภูสนตฺถํ, ปสนฺนจฺฉวิวณฺณตานิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ[๒]. เอตฺถ จ เนว ทวายาติ เอตํ โมหุปนิสฺสยปฺปหานตฺถํ วุตฺตํ. น มทายาติ เอตํ โทสุปนิสฺสยปฺปหานตฺถํ. น มณฺฑนาย น วิภูสนายาติ เอตํ ราคุปนิสฺสยปฺปหานตฺถํ. เนว ทวาย น มทายาติ เจตํ อตฺตโน สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถํ. น มณฺฑนาย น วิภูสนายาติ เอตํ ปรสฺสปิ สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถํ. จตูหิปิ เจเตหิ อโยนิโส ปฏิปตฺติยา กามสุขลฺลิกานุโยคสฺส จ ปหานํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

เล่นเหมือนอย่างชนทั้งหลาย มีเด็กชาวบ้านเป็นต้น เล่นกัน, อธิบายว่า ไม่ใช่เสพเพราะมุ่งจะเล่น. คำว่า ไม่ใช่เสพเพื่อมัวเมา คือไม่ใช่เสพเพื่อมัวเมาเหมือนอย่างชนทั้งหลาย มีนักมวย เป็นต้น เล่นกัน, อธิบายว่า ไม่ใช่เสพเพราะมุ่งความมัวเมาในกำลัง และเพราะมุ่งความมัวเมาว่าเป็นชาย. คำว่า ไม่ใช่เสพเพื่อตกแต่ง คือไม่ใช่เสพเพื่อตกแต่ง เหมือนอย่างชนทั้งหลาย มีหญิงชาววังและหญิงแพศยา เป็นต้น เสพกัน, อธิบายว่า ไม่ใช่เสพเพราะมุ่งความอิ่มเอิบ แห่งอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหลาย. คำว่า ไม่ใช่เสพเพื่อประดับ คือ ไม่ใช่เสพเพื่อประดับ เหมือนอย่างชนทั้งหลายมีพวกนักฟ้อน นักระบำ เป็นต้น เสพกัน, อธิบายว่า ไม่ใช่เสพเพราะมุ่งความมีผิวพรรณผ่องใส. อนึ่ง ในบททั้งหลายเหล่านี้ พึงทราบว่า บทว่า ไม่ใช่เสพเพื่อเล่น นี้ ตรัส

---

[๑] ฉ. ปีณภาว....
[๒] อฏฺฐสาลินี. ๕๖๖ อญฺญถา วณฺณนา.

คุณสุพจน์ โอแสงธรรมนนท์
ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อแช แซ่โอ้ว

ไว้เพื่อละความเป็นอุปนิสัยแห่งโมหะ. บทว่า ไม่ใช่เสพเพื่อมัวเมา นี้ ตรัสไว้เพื่อละความเป็นอุปนิสัยแห่งโทสะ. สองบทว่า ไม่ใช่เสพเพื่อตกแต่ง, ไม่ใช่เสพเพื่อประดับ นี้ ตรัสไว้เพื่อละความเป็นอุปนิสัยแห่งราคะ. อนึ่ง สองบทว่า ไม่ใช่เสพเพื่อเล่น, ไม่ใช่เสพเพื่อมัวเมา นี้ ตรัสไว้เพื่อห้ามสังโยชน์เกิดขึ้นแก่ตน. สองบทว่า ไม่ใช่เสพเพื่อตกแต่ง, ไม่ใช่เสพเพื่อประดับ นี้ ตรัสไว้เพื่อห้ามสังโยชน์เกิดขึ้น แม้แก่ผู้อื่น. อนึ่ง ด้วยบททั้ง ๔ นี้ตรัสถึงการละอโยนิโสปฏิบัติ (การปฏิบัติโดยไม่ถูกอุบาย) และกามสุขัลลิกานุโยค ดังนี้เถิด.

ยาวเทวาติ วุตฺตตฺถเมว. อิมสฺส กายสฺสาติ เอตสฺส จาตุมฺมหาภูติกสฺส รูปกายสฺส. ฐิติยาติ ปพนฺธฏฺฐิตตฺถํ. ยาปนายาติ ปวตฺติยา อวิจฺเฉทตฺถํ, จิรกาลฏฺฐิตตฺถํ วา. ฆรูปตฺถมฺภมิว หิ ขิณฺณฆรสฺสามิโก, อกฺขพฺภญฺชนมิว จ

คำว่า ยาวเทว มีความหมายตามที่กล่าวแล้วนั่นแหละ. คำว่า แห่งกายนี้ คือ แห่งรูปกาย ที่ประกอบด้วยมหาภูต ๔ นี้. คำว่า เพื่อความตั้งอยู่ได้ คือ เพื่อความตั้งอยู่ได้ ต่อเนื่องกันไป. คำว่า เพื่อความเป็นไปได้ คือ เพื่อความเป็นไปได้

คุณสุพจน์ โอแสงธรรมนนท์
ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อแซ แซ่โอ้ว

สากฏิโก กายสฺส ฐิตตฺถํ ยาปนตฺถญฺเจส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ, น ทวมทมณฺฑนวิภูสนตฺถํ. อปิจ ฐิตีติ ชีวิตินฺทฺริยสฺเสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ยาปนายาติ เอตฺตาวตา เอตสฺส กายสฺส ชีวิตินฺทฺริยปฺปวตฺตาปนตฺถนฺติปิ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํ. วิหึสุปรติยาติ[1] วิหึสา นาม ชิฆจฺฉา อาพาธนฏฺเฐน. ตสฺสา อุปรมตฺถญฺเจส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ, วณาเลปนมิว อุณฺหสีตาทีสุ ตปฺปฏิการํ วิย จ. พฺรหฺมจริยานุคฺคหายาติ สกลสาสนพฺรหฺมจริยสฺส มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส จ อนุคฺคหตฺถํ. อยํ หิ ปิณฺฑปาตปฏิเสวนปจฺจยา กายพลํ นิสฺสาย สิกฺขตฺตยานุโยควเสน ภวกนฺตารนิตฺถรณตฺถํ ปฏิปชฺชนฺโต พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย ปฏิเสวติ, กนฺตารนิตฺถรณตฺถิกา ปุตฺตมํสํ[2]

ไม่ขาดสาย, หรือเพื่อความตั้งอยู่ได้ตลอดกาลนาน. ที่จริง ภิกษุนี้ ย่อมเสพบิณฑบาตเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกาย และเพื่อความเป็นไปได้ ดุจเจ้าของเรือนเก่า ทำการค้ำจุนเรือน, และดุจนายเกวียนทำการหยอดเพลาเกวียน ฉะนั้น, ไม่ใช่เสพเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อตกแต่ง และเพื่อประดับ. อีกนัยหนึ่ง พึงทราบว่า คำว่า ฐิติ (ความตั้งอยู่, ธรรมชาติเป็นเหตุตั้งอยู่ได้) นี้เป็นชื่อของ ชีวิตินทรีย์, เพราะเหตุนั้น ด้วยคำเพียงเท่านี้ว่า เพื่อความตั้งอยู่ได้ เพื่อความเป็นไปได้แห่งกายนี้ ดังนี้ ก็มีอธิบายว่า เพื่อการยังชีวิตินทรีย์ของกายนี้ ให้เป็นไปได้ดังนี้ก็ได้. คำว่า เพื่อระงับความเบียดเบียน ความว่า ความหิว ชื่อว่าความเบียดเบียน เพราะอรรถว่าทำให้

---

[1] ฉ. วิหึสูปรติยา.
[2] สํ. นิ. ๑๖/๑๑๙.

คุณสุพจน์ โอแสงธรรมนนท์
ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อแช แซ่โอ้ว

วิย, นทีนิตฺถรณตฺถิกา กุลฺลํ[๑] วิย, สมุทฺทนิตฺถรณตฺถิกา นาวมิว จ.

เจ็บป่วย. ก็ภิกษุนี้ ย่อมเสพบิณฑบาตเพื่อระงับความหิวนั้น, เช่นเดียวกับ (คนเป็นแผล) ใช้ยาทาแผล และเช่นเดียวกับ เมื่อความร้อนความเย็นเกิดขึ้น ก็ใช้ยาแก้ความร้อนความเย็น นั้น ฉะนั้น. คำว่า เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ คือเพื่ออนุเคราะห์ศาสนพรหมจรรย์ทั้งสิ้นและมรรคพรหมจรรย์. จริงอยู่ ภิกษุนี้ อาศัยกำลังกาย เพราะการเสพบิณฑบาตเป็นปัจจัยแล้ว ปฏิบัติเพื่อการข้ามภพกันดาร ด้วยอำนาจการประกอบเนือง ๆ ในสิกขา ๓ ชื่อว่า ย่อมเสพเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์, ดุจภริยาสามี ผู้มีความต้องการข้ามทางกันดาร กินเนื้อบุตร, ดุจชนผู้มีความต้องการข้ามแม่น้ำ ใช้แพ, และดุจชนผู้มีความต้องการข้ามทะเล ใช้เรือฉะนั้น.

---

๑ ม. มู. ๑๒/๒๗๐.

คุณสุพจน์ โอแสงธรรมนนท์
ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อแช แซ่โอ้ว

อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอวํ[๑] อิมินา ปิณฺฑปาตปฏิเสวเนน ปุราณญฺจ ชิฆจฺฉาเวทนํ ปฏิหงฺขามิ, นวญฺจ เวทนํ อปริมิตโภชนปจฺจยํ อาหรหตฺถกอลํสาฏกตตฺถวฏฺฏกกากมาสกภุตฺตวมิตกพฺราหฺมณานํ อญฺญตโร วิย น อุปฺปาเทสฺสามีติปิ ปฏิเสวติ, เภสชฺชมิว คิลาโน. อถวา ยา อธุนา อสปฺปายาปริมิตโภชนํ นิสฺสาย ปุราณกมฺมปจฺจยวเสน อุปฺปชฺชนฺโต ปุราณเวทนาติ วุจฺจติ. สปฺปายปริมิตโภชเนน ตสฺสา ปจฺจยํ วินาเสนฺโต ตํ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ. ยาจายํ อธุนา กตํ อยุตฺตปริโภคกมฺมปจฺจยํ นิสฺสาย อายตึ อุปฺปชฺชนฺโต นวเวทนาติ วุจฺจติ. ยุตฺตปริโภควเสน ตสฺสา มูลํ อนิพฺพตฺเตนฺโต ตํ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอวมฺเปตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ. เอตฺตาวตา จ ยุตฺตปริโภค-

ข้อว่า โดยประการอย่างนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ยังเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น ความว่า ภิกษุคิดว่า โดยประการอย่างนี้ คือ โดยการเสพบิณฑบาตนี้ เราจักกำจัดเวทนา คือความหิวเก่า, และจักไม่ยังเวทนาใหม่ อันมีการบริโภคเกินประมาณเป็นปัจจัย ให้เกิดขึ้น เหมือนอย่างพราหมณ์ที่ชื่ออาหรหัตถกะ พราหมณ์ชื่อ อลังสาฏกะ พราหมณ์ชื่อ ตัตถวัฏฏกะ พราหมณ์ชื่อ กากมาสกะ พราหมณ์ชื่อ ภุตตวมิตกะ คนใดคนหนึ่ง แม้ดังนี้ แล้วจึงเสพเหมือนอย่างคนไข้เสพเภสัช ฉะนั้น. อีกนัยหนึ่ง พึงทราบความหมายในข้อนี้ แม้อย่างนี้ว่า เวทนาใด เรียกว่าเวทนาเก่า เพราะอาศัยโภชนะที่ไม่เป็นสัปปายะและการบริโภคเกินประมาณแล้วจึงเกิดขึ้น ในปัจจุบันนี้ ด้วยอำนาจกรรมเก่าเป็นปัจจัย. เราเมื่อยังปัจจัยแห่งเวทนาเก่านั้น ให้พินาศไปด้วยโภชนะที่เป็นสัปปายะและ

---

๑ ฉ. เอตํ.

คุณสุพจน์ โอแสงธรรมนนท์
ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อแช แซ่โอ้ว

สงฺคโห อตฺตกิลมถานุโยคปฺปหานํ ธมฺมิกสุขาปริจฺจาโค จ ปริทีปิโต[๑] โหตีติ เวทิตพฺโพ.

ที่บริโภคพอประมาณ ชื่อว่า จักกำจัดเวทนาเก่านั้นด้วย. ส่วนเวทนานี้ใด เรียกว่า เวทนาใหม่ เพราะอาศัยการก่อกรรม คือการบริโภคที่ไม่สมควร ซึ่งภิกษุทำไว้ในปัจจุบันนี้แล้วเกิดขึ้นในกาลต่อไป. เราเมื่อไม่ยังมูลแห่งเวทนานั้นให้บังเกิด ด้วยอำนาจการบริโภคที่สมควร ชื่อว่า จักไม่ยังเวทนาใหม่นั้นให้เกิดขึ้นด้วย ดังนี้. ก็ด้วยคำพูดมีประมาณเท่านี้ พึงทราบว่า เป็นอันทรงแสดงการสงเคราะห์เอาการบริโภคที่สมควร การละอัตตกิลมัตถานุโยค และการไม่ละสุขอันประกอบด้วยธรรมไว้อย่างบริบูรณ์.

ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ ปริมิต-ปริโภเคน[๒] ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทกสฺส อิริยาปถภญฺชนกสฺส วา ปริสฺสยสฺส อภาวโต จิรกาลคมนสงฺขาตา ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ อิมสฺส ปจฺจยายตฺตวุตฺติโน

ข้อว่า ความดำเนินไปได้จักมีแก่เรา ความว่า ภิกษุคิดว่า ด้วยการบริโภคบิณฑบาตพอประมาณ ความดำเนินไปได้ กล่าวคือความเป็นไปได้ตลอดกาลนาน จักมีแก่เรา คือ แก่กายซึ่งเป็นไปเนื่องด้วยปัจจัยนี้

[๑] ฉ. ทีปิโต.

[๒] สี. หิตปริมิตปริโภเคน.

กายสฺสาติปิ ปฏิเสวติ, ยาปฺยโรคี วิย ตปฺปจฺจยํ. <u>อนวชฺชตา</u> <u>จ</u> <u>ผาสุวิหาโร</u> <u>จาติ</u> อยุตฺตปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภคปริวชฺชเนน อนวชฺชตา, ปริมิตปริโภเคน ผาสุวิหาโร. อสปฺปายาปริมิตโภชนปจฺจยา[๑] อรติตนฺทิวิชมฺภิกาวิญฺญูครหาทิโทสาภาเวน[๒] วา อนวชฺชตา, สปฺปายปริมิตโภชนปจฺจยา กายพลสมฺภเวน ผาสุวิหาโร. ยาวทตฺถอุทราวเทหกโภชนปริวชฺชเนน วา เสยฺยสุขปสฺสสุขมิทฺธสุขานํ ปหานโต อนวชฺชตา, จตุปญฺจาโลปมตฺตโอนโภชเนน จตุอิริยาปถโยคฺยภาวปฏิปาทนโต ผาสุวิหาโร จ เม ภวิสฺสตีติปิ ปฏิเสวติ. วุตฺตมฺปิ เหตํ :

เพราะไม่มีอันตรายที่เข้าไปตัดรอนชีวิตินทรีย์ หรือที่บั่นทอนอิริยาบถ ดังนี้บ้าง แล้วจึงเสพ, เหมือนคนเป็นโรคเรื้อรัง เสพปัจจัย คือยาแก้โรคนั้น ฉะนั้น. คำว่า <u>ความหาโทษมิได้และการอยู่ผาสุก</u> ความว่า ภิกษุคิดว่า ความหาโทษมิได้จักมีแก่เรา ก็โดยเว้นการแสวงหาการรับ และการบริโภคที่ไม่สมควร, การอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา โดยการบริโภคพอประมาณ. อีกอย่างหนึ่ง ความหาโทษมิได้จักมีแก่เรา โดยการไม่มีโทษคือความไม่ยินดี(ในพรหมจรรย์)ความเกียจคร้าน ความบิดกาย ความถูกผู้รู้ติเตียน เป็นต้น เพราะโภชนะที่ไม่เป็นสัปปายะและที่เกินประมาณเป็นปัจจัย, การอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา โดยความเกิดขึ้นแห่งกำลังกาย เพราะโภชนะที่เป็นสัปปายะและที่พอประมาณเป็นปัจจัย. อีกอย่างหนึ่ง ความหาโทษมิได้เพราะการละสุขในการหลับ สุขในการเอน

---

๑ ฉ. อสปฺปายาปริมิตปริโภคปจฺจยา.

๒ ฉ. อรติตนฺทีวิชมฺภิตา...

และสุขในความโงกง่วง จักมีแก่เราได้ก็โดยการงดเว้นบริโภคเท่าที่ต้องการจนเต็มท้องเสีย, และการอยู่ผาสุก เพราะการปรับความเหมาะสมกันแห่งอิริยาบถ ๔ ได้ จักมีแก่เรา โดยการบริโภคอาหารลดลงไป ๔-๕ คำ ดังนี้บ้าง แล้วจึงเสพ. ข้อนี้สมจริงตามคำแม้ที่ท่านกล่าวไว้ (เป็นคาถา) ว่า :

"จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป
อภุตฺวา อุทกํ ปิเว
อลํ ผาสุวิหาราย
ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน"ติ[1]

"ภิกษุพึงงดบริโภคเสีย ๔-๕ คำ แล้วดื่มน้ำ (แทน) เป็นการเพียงพอเพื่อความอยู่ผาสุก แห่งภิกษุผู้มีตนส่งไปแล้ว" ดังนี้.

เอตฺตาวตาว[2] ปโยชนปริคฺคโห มชฺฌิมา จ ปฏิปทา ทีปิตา โหตีติ เวทิตพฺพา.

ด้วยคำพูดมีประมาณเท่านี้ (คือ ปาฐะทั้ง ๓ อันได้แก่ ความดำเนินไปได้ ๑, ความไม่มีโทษ ๑, การอยู่ผาสุก ๑) พึงทราบว่า เป็นอันทรงแสดงการกำหนดเอาประโยชน์ และปฏิปทาอันเป็นสายกลาง.

---

[1] ขุ. เถร. ๒๖/๔๐๑.
[2] ฉ. เอตฺตาวตา จ.

เสนาสนนฺติ สยนญฺจ อาสนญฺจ. ยตฺถ ยตฺถ หิ เสติ วิหาเร วา อฑฺฒโยคาทิมฺหิ วา, ตํ ตํ เสนํ. ยตฺถ ยตฺถ อาสติ นิสีทติ, ตํ ตํ อาสนํ. ตํ เอกโต กตฺวา เสนาสนนฺติ วุจฺจติ. อุตุปริสฺสยวิโนทนํ ปฏิสลฺลานารามตฺถนฺติ ปริสหนฏฺเฐน อุตุเยว อุตุปริสฺสโย. อุตุปริสฺสยวิโนทนตฺถญฺจ ปฏิสลฺลานารามตฺถญฺจ. โย สรีราพาธจิตฺตวิกฺเขปกโร อสปฺปาโย อุตุ เสนาสนปฏิเสวเนน วิโนเทตพฺโพ โหติ, ตสฺส วิโนทนตฺถํ เอกีภาวสุขตฺถญฺจาติ วุตฺตํ โหติ. กามญฺจ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทินาว อุตุปริสฺสยวิโนทนํ วุตฺตเมว. ยถา ปน จีวรปฏิเสวเน หิริโกปินปฏิจฺฉาทนํ นิยตปฺปโยชนํ, อิตรานิ กทาจิ กทาจิ ภวนฺตีติ วุตฺตํ, เอวมิธาปิ นิยตํ อุตุปริสฺสยวิโนทนํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. อถวา อยํ วุตฺตปฺปกาโร อุตุ อุตุเยว. ปริสฺสโย ปน ทุวิโธ ปากฏปริสฺสโย จ

ข้อว่า เสนาสนะ แปลว่า ที่นอนและที่นั่ง. ก็ภิกษุนอนในที่ใด ๆ คือ ในวิหารก็ตาม ในที่อยู่มีเรือนโล้นเป็นต้นก็ตาม, ที่นั้น ๆ ชื่อว่า เสนะ (แปลว่า ที่นอน). ภิกษุนั่งคือ นั่งลงในที่ใด ๆ (คือในวิหารก็ตาม ในที่อยู่มีเรือนโล้นเป็นต้นก็ตาม), ที่นั้น ๆ ชื่อว่า อาสนะ (แปลว่า ที่นั่ง). รวม ๒ คำนั้นเข้าด้วยกัน เรียกว่า เสนาสนะ (แปลว่า ที่นอนและที่นั่ง). สองบทว่า อุตุปริสฺสยวิโนทนํ ปฏิสลฺลานารามตฺถํ (ที่แปลว่า เพื่อบรรเทาอันตรายคืออุตุ เพื่อความยินดีในการหลีกเร้น) มีอรรถาธิบายว่า อุตุนั่นเอง ชื่อว่า อุตุปริสฺสย (แปลว่า อันตราย คือ อุตุ) โดยความหมายว่าเบียดเบียน. ได้แก่ เพื่อบรรเทาอันตราย คือ อุตุ และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น. อธิบายว่า อุตุใดกระทำความอาพาธแห่งสรีระ และความซัดส่ายแห่งจิตได้ ไม่เป็นสัปปายะ เป็นอุตุที่ภิกษุพึงบรรเทาได้ด้วยการเสพเสนาสนะ, ก็

ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย[๑] จ. ตตฺถ ปากฏปริสฺสโย สีหพฺยคฺฆาทโย. ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย (จ)[๒] ราคโทสาทโย. เต[๓] ยตฺถ อปริคุตฺติยา จ อสปฺปายรูปทสฺสนาทินา จ อาพาธํ น กโรนฺติ, ตํ เสนาสนํ เอวํ ชานิตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิเสวนฺโต ภิกฺขุ ปฏิสงฺขา โยนิโส เสนาสนํ ฯเปฯ[๔] อุตุปริสฺสยวิโนทนตฺถํ ปฏิเสวตีติ เวทิตพฺโพ.

ได้แก่เพื่อบรรเทาอุตุนั้น และเพื่อเอกีภาวสุข (สุขเพราะความเป็นผู้อยู่ผู้เดียว). พึงทราบว่า การบรรเทาอันตราย คือ อุตุ ตรัสไว้แล้วทีเดียวด้วยคำว่า เพื่อบรรเทาความ-หนาวเป็นต้น นั่นเอง ก็จริงอยู่. ถึงกระนั้น ก็ยังตรัสคำนี้ไว้แม้ในที่นี้(อีก) เพราะทรงหมายเอาการบรรเทาอันตราย คือ อุตุ อันเป็นประโยชน์ประจำ เหมือนอย่างที่ในข้อเสพจีวร ตรัสการปกปิดอวัยวะอันจะยังความละอายให้กำเริบ ซึ่งเป็นประโยชน์ประจำ ประโยชน์ทั้งหลายนอกนี้ ย่อมมีได้ในกาลบางครั้งบางคราว ฉะนั้น. อีกนัยหนึ่ง อุตุมีประการที่กล่าวแล้วนี้ ชื่อว่า อุตุนั่นแหละ. ส่วนอันตรายมี ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ และอันตรายปกปิด. ในอันตรายทั้ง ๒ อย่าง

---

๑ ขุ. มหา. ๒๙/๑๔.
๒ ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ, อติเรโก วิย ทิสฺสติ.
๓ ฉ. เย.
๔ ฉ. น ทิสฺสติ.

นั้น ชื่อว่า อันตรายปรากฏ ได้แก่ สัตว์ร้าย มีสีหะและเสือโคร่ง เป็นต้น. ชื่อว่า อันตรายปกปิด ได้แก่ กิเลส มีราคะและโทสะ เป็นต้น. อันตรายทั้ง ๒ อย่างนั้น ย่อมกระทำความเบียดเบียน เพราะไม่มีการคุ้มครองก็ดี เพราะการเห็นรูปที่ไม่เป็นสัปปายะ เป็นต้นก็ดีไม่ได้ ในเสนาสนะใด, ภิกษุเมื่อทราบ คือพิจารณาอย่างนี้แล้วจึงเสพเสนาสนะนั้น พึงทราบว่า ชื่อว่า ย่อมพิจารณาโดยถูกทาง แล้วจึงเสพเสนาสนะนั้นฯลฯ เพื่อบรรเทาอุตุและอันตราย ดังนี้.

<u>คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารนฺติ</u> เอตฺถ โรคสฺส ปฏิอยนฏฺเฐน ปจฺจโย, ปจฺจนีกคมนฏฺเฐนาติ อตฺโถ. ยสฺส กสฺสจิ สปฺปายสฺเสตํ อธิวจนํ. ภีสกสฺส กมฺมํ เตน อนุญฺญาตตฺตาติ เภสชฺชํ. คิลานปจฺจโยว เภสชฺชํ คิลานปจฺจยเภสชฺชํ, ยงฺกิญฺจิ คิลานสฺส สปฺปายํ ภีสกกมฺมํ เตลมธุผาณิตาทีติ วุตฺตํ โหติ. ปริกฺขาโรติ ปน "สตฺตหิ

วินิจฉัยในข้อว่า <u>คิลานปัจจยเภสัชชบริขาร</u> นี้ ยาชื่อว่า ปัจจัย โดยความหมายว่า เป็นเหตุต่อต้าน, ความว่า โดยความหมายว่า ถึงความเป็นศัตรูต่อโรค. คำว่า ปัจจัย นี้เป็นชื่อของสิ่งที่เป็นสัปปายะอย่างใดอย่างหนึ่ง. ชื่อว่า เภสัชชะ เพราะอรรถว่า เป็นสิ่งที่หมอทำ เพราะความที่หมอนั้นอนุญาต (เห็นชอบด้วย). เภสัชคือปัจจัยแห่งคนไข้

นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขิตฺตํ โหติ"[๑]ติอาทีสุ ปริวาโร วุจฺจติ. "รโถ สีลปริกฺขาโร, ฌานกฺโข จกฺกวีริโย"[๒]ติอาทีสุ อลงฺกาโร. "เยเกจีเม[๓] ปพฺพชิเตน ชีวิตปริกฺขารา สมุทาเนตพฺพา"[๔]ติอาทีสุ สมฺภาโร. อิธ ปน สมฺภาโรปิ ปริวาโรปิ วฏฺฏติ. ตํ หิ คิลานปจฺจยเภสชฺชํ ชีวิตสฺส ปริวาโรปิ โหติ, ชีวิตวินาสกาพาธุปฺปตฺติยา[๕] อนฺตรํ อทตฺวา รกฺขนโต สมฺภาโรปิ ยถา จิรํ วตฺตติ,[๖] เอวมสฺส การณภาวโต, ตสฺมา ปริกฺขาโรติ วุจฺจติ. เอวํ คิลานปจฺจยเภสชฺชญฺจ ตํ ปริกฺขาโร จาติ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาโร. ตํ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ.

ชื่อว่า คิลานปัจจยเภสัชชะ, อธิบายว่าได้แก่วัตถุมีน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นสิ่งที่หมอทำ ซึ่งเป็นสัปปายะสำหรับคนไข้. ก็คำว่า บริวาร เรียกบริขาร แปลว่า เครื่องแวดล้อมป้องกันก็ได้ ในคำว่า "นครเป็นอันแวดล้อมดีแล้วด้วยบริขารแห่งนคร ๗ อย่าง" ดังนี้เป็นต้น. อลังการเครื่องประดับเรียกว่า บริขารก็ได้ ในคำว่า "รถมีศีลเป็นบริขาร มีฌานเป็นเพลา มีวิริยะเป็นล้อ" ดังนี้ เป็นต้น. สัมภาระเรียกว่าบริขารก็ได้ ในคำว่า "บริขารแห่งชีวิตทั้งหลาย อย่างใดอย่างหนึ่งเหล่านี้ อันบรรพชิตพึงนำมาโดยชอบ" ดังนี้

---

๑ องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๐๗, ปาฐิยมฺปน สุปริกฺขตนฺติ ทิสฺสติ.

๒ สํ. มหา. ๑๙/๗, โปราณโปฏฺฐเก เสตปริกฺขาโรติ ลิขิตํ.

๓ ฉ. เย จ โข อิเม, สี. เยจิเม.

๔ ม. มู. ๑๒/๒๑๔.

๕ ฉ. ชีวิตนาสกา....

๖ ฉ. ปวตฺตติ.

คิลานสฺส ยงฺกิญฺจิ สปฺปายํ ภีสกานุญฺญาตํ เตลมธุผาณิตาทิชีวิตปริกฺขารนฺติ วุตฺตํ โหติ. อุปฺปนฺนานนฺติ ชาตานํ ภูตานํ นิพฺพตฺตานํ. เวยฺยาพาธิกานนฺติ เอตฺถ พฺยาพาโธติ ธาตุกฺโขโภ ตํสมุฏฺฐานา จ กุฏฺฐคณฺฑปีฬ-กาทโย. พฺยาพาธโต อุปฺปนฺนตฺตา เวยฺยาพาธิกา. เวทนาติ ทุกฺขเวทนา อกุสลวิปากเวทนา. ตาสํ เวยฺยาพาธิกานํ เวทนานํ. อพฺยาปชฺฌปรมตายาติ[๑] นิทฺทุกฺข-ปรมตาย. ยาว ตํ ทุกฺขํ สพฺพํ ปหีนํ โหติ ตาวาติ อตฺโถ.

เป็นต้น. ก็ในบทว่า คิลานปจฺจยเภสชฺช-ปริขาร นี้ ใช้ได้ทั้งสัมภาระทั้งบริวาร. เพราะว่า เภสัชอันเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้นั้น ย่อมเป็นทั้งบริวารแห่งชีวิต, เพราะรักษาไว้ไม่ให้ช่อง (คือโอกาส) เพื่อความเกิดขึ้นแห่งความป่วยไข้อันทำชีวิตให้พินาศ ย่อมเป็นทั้งสัมภาระ เพราะความเป็นเหตุแห่งชีวิต นั้น โดยประการที่จะเป็นไปได้ตลอด-กาลนาน, เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าบริขาร. โดยประการที่กล่าวมาแล้วนี้ เภสัชอันเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้ด้วย เภสัชนั้นเป็นบริขารด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า คิลานปัจจยเภสัชชบริขาร. ได้แก่พิจารณาแล้ว จึงเสพคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารนั้น. อธิบายว่า ย่อมพิจารณาแล้วจึงเสพบริขารแห่งชีวิต มีน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น ที่หมออนุญาตอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นสัปปายะสำหรับคนไข้. บทว่า อุปฺปนฺนานํ

[๑] ฉ. อพฺยาพชฺฌ..., ม. อพฺยาปชฺช....

แปลว่า เกิดขึ้นแล้วคือมีแล้ว ได้แก่บังเกิดแล้ว. ในบทว่า เวยฺยาพาธิกานํ นี้ ความว่า ความกำเริบแห่งธาตุ ชื่อว่า พยาพาธ ส่วนโรคต่าง ๆ มีขี้เรื้อน ฝีพุพอง เป็นต้น อันมีความกำเริบแห่งธาตุนั้นเป็นสมุฏฐาน. ชื่อว่า เวยฺยาพาธิกา เพราะความเป็นโรคอันเกิดขึ้นแต่พยาพาธ. บทว่า เวทนา ได้แก่ ทุกขเวทนา คือ ทุกขเวทนาที่เป็นอกุศลวิบาก. ความว่า เพื่อบำบัดทุกขเวทนาทั้งหลายที่เนื่องด้วยโรค อันเกิดแต่พยาพาธเหล่านั้น. บทว่า อพฺยาปชฺฌปรมตาย แปลว่า เพื่อความไม่มีทุกข์เป็นอย่างยิ่ง. ความว่า ย่อมเสพ จนกว่าทุกข์นั้นทั้งหมดจะเป็นอันถูกละไป.

เอวมิทํ สงฺเขปโต ปฏิสงฺขา โยนิโส ปจฺจยปริโภคลกฺขณํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลนฺติ[๑] เวทิตพฺพํ. วจนฏฺโฐ ปเนตฺถ : จีวราทโย หิ ยสฺมา เต ปฏิจฺจ นิสฺสาย ปริภุญฺชมานา

ศีลนี้ ที่มีการพิจารณาโดยถูกทางแล้วจึงใช้สอยปัจจัยเป็นลักษณะ พึงทราบว่า ชื่อว่า ปัจจยสันนิสสิตศีล โดยสังเขป ด้วยประการฉะนี้. ส่วนความหมายของคำใน

---

๑ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

ปาณิโน อยนฺติ คจฺฉนฺติ[๑] ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา ปจฺจยาติ วุจฺจนฺติ. เต ปจฺจเย สนฺนิสฺสิตนฺติ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตํ.

ปัจจยสันนิสสิตศีลนี้มีว่า : ก็ปัจจัยทั้งหลายมีจีวรเป็นต้นเหล่านั้น เพราะเหตุที่สัตว์ทั้ง-หลายอิงอาศัยใช้สอยอยู่ จึงไปได้ คือดำเนินไปได้ เป็นไปได้, ฉะนั้น จึงเรียกว่าปัจจัย. ศีลอาศัยปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้นเพราะเหตุนั้นชื่อว่า ปัจจยสันนิสสิตศีล.

จตุปาริสุทฺธิสมฺปาทนวิธิ

๑๙. เอวเมตสฺมึ จตุพฺพิเธ สีเล สทฺธาย <u>ปาติโมกฺขสํวโร</u> สมฺปาเทตพฺโพ. <u>สทฺธาสาธโน</u> หิ โส สาวกวิสยาตีตตฺตา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา. สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจน-ปฏิกฺเขโป เจตฺถ นิทสฺสนํ. ตสฺมา ยถาปญฺญตฺตํ สิกฺขาปทํ อนวเสสํ สทฺธาย สมาทิยิตฺวา ชีวิเตปิ อเปกฺขํ อกโรนฺเตน สาธุกํ สมฺปาเทตพฺพํ. วุตฺตมฺปิ เหตํ :

วิธีทำจตุปาริสุทธิศีลให้ถึงพร้อม

๑๙. ในศีลทั้ง ๔ อย่าง อย่างนี้นั้น <u>ปาติโมกขสังวร</u> ภิกษุพึงทำให้ถึงพร้อมได้ด้วยศรัทธา. เพราะว่า ปาติโมกขสังวรนั้น<u>มีศรัทธาเป็นเหตุให้สำเร็จ</u> เพราะความที่การบัญญัติสิกขาบทล่วงพ้นวิสัยของสาวก. ก็การตรัสห้ามคำร้องขอ ให้ทรงบัญญัติสิกขาบทเป็นนิทัสสนะข้อหนึ่งในเรื่องนี้. เพราะเหตุนั้น อันภิกษุเมื่ออาศัยศรัทธาสมาทาน-

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

สิกขาบทตามที่ทรงบัญญัติ ไม่ให้มีเหลือ แล้วไม่กระทำความอาลัยแม้ในชีวิตอยู่ จะพึงให้ถึงพร้อมได้ด้วยดี. สมจริงตามที่ตรัสว่า :

"กิกีว อณฺฑํ จมรีว วาลธึ
ปิยํว ปุตฺตํ นยนํว เอกกํ
ตเถว สีลํ อนุรกฺขมานกา
สุเปสลา โหถ สทา สคารวา"ติ.

"ภิกษุผู้จะคอยรักษาศีล จงเป็นผู้มีศีลเป็นที่รักด้วยดี มีความเคารพในกาลทุกเมื่อ ดุจนกต้อยติวิดคอยรักษาฟอง-ไข่ ดุจจามรีคอยรักษาขนหาง ดุจมารดาคอยรักษาบุตรผู้เป็นที่รัก เพียงคนเดียว ดุจคนตาเดียวคอยรักษาตา (ที่เหลืออยู่)ข้างเดียว ฉะนั้น" ดังนี้.

อปรมฺปิ วุตฺตํ : "เสยฺยถาปิ[๑] มหาสมุทฺโท ฐิติธมฺโม เวลํ นาติกฺกมติ เอวเมว โข ปหาราท[๒] ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี"ติ[๓]. อิมสฺมึ จ ปนตฺเถ อฏวิยํ โจเรหิ พนฺธตฺเถรานํ วตฺถูนิ เวทิตพฺพานิ.

ยังตรัสไว้แม้อื่นอีกว่า : "มหาสมุทรมีความยั้งอยู่เป็นธรรมดา ไม่เอ่อล้นฝั่ง แม้ฉันใด ดูกรท่านปหาราทะ สิกขาบทอันใดที่เราบัญญัติแล้วแก่สาวกทั้งหลาย, สาวกทั้ง-หลายของเราย่อมไม่ก้าวล่วงสิกขาบทนั้น แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ฉันนั้นเหมือนกันแล"

---

๑ ฉ. อปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๒ สี. ม. มหาราช.
๓ องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๐๓.

ดังนี้. ก็แล ในความข้อนี้ เรื่องของพระเถระทั้งหลาย ผู้ถูกพวกโจรมัด(ทิ้ง)ไว้ในดง ก็ควรทราบ.

มหาวตฺตนิอฏวิยํ กิร เถรํ โจรา กาฬวลฺลีหิ พนฺธิตฺวา นิปชฺชาเปสุํ. เถโร ยถานิปนฺโนว สตฺต ทิวสานิ วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อนาคามิผลํ สมฺปาปุณิตฺวา ตตฺเถว กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ.

มีเรื่องเล่าว่า พวกโจรใช้เถาหญ้านางมัดพระเถระ ให้นอนอยู่ในดงมหาวัตตนี. พระเถระตามที่นอนอยู่นั่นเอง เจริญวิปัสสนาไปตลอด ๗ วัน บรรลุพระอนาคามิผล กระทำกาละในที่นั้นนั่นเอง แล้วบังเกิดในพรหมโลก.

อปรมฺปิ เถรํ ตมฺพปณฺณิทีเป ปูติลตาย พนฺธิตฺวา นิปชฺชาเปสุํ. โส ทวทาเห[๑] อาคจฺฉนฺเต วลฺลึ อจฺฉินฺทิตฺวาว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายิ. ทีฆภาณกอภยตฺเถโร ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ คจฺฉนฺโต[๒] ทิสฺวา เถรสฺส สรีรํ ฌาเปตฺวา เจติยํ การาเปสิ. ตสฺมา อญฺโญปิ สทฺโธ กุลปุตฺโต :

(อีกเรื่องหนึ่ง) พวกโจรใช้เถาหัวด้วนมัดพระเถระ แม้อีกรูปหนึ่งให้นอนอยู่ที่ตัมพปัณณิทวีป. พระเถระรูปนั้น ครั้นเมื่อไฟป่าลามมาถึง ก็ไม่ยอมตัดเถาวัลย์เลย ยังวิปัสสนาให้ตั้งขึ้น เป็นสมสีสีปรินิพพานไป. พระอภัยเถระผู้สอนคัมภีร์ทีฆนิกาย ไปกับพวกภิกษุจำนวน ๕๐๐ พบเข้า จึงให้ทำฌาปนกิจสรีระของพระเถระเสีย แล้วให้สร้างเจดีย์

---

๑ ฉ. วนทาเห.

๒ ฉ. อาคจฺฉนฺโต.

ไว้. เพราะเหตุนั้น กุลบุตรผู้มีศรัทธาแม้ผู้อื่น :

ปาติโมกฺขํ วิโสเธนฺโต
อปฺเปว ชีวิตํ ชเห
ปญฺญตฺตํ โลกนาเถน
น ภินฺเท สีลสํวรํ.

เมื่อจะชำระพระปาติโมกข์ ให้หมดจด แม้จะพึงสละชีวิต ก็ไม่พึงทำลายศีลสังวรที่พระโลกนาถทรงบัญญัติไว้.

ยถา จ ปาติโมกฺขสํวโร สทฺธาย, เอวํ สติยา อินฺทฺริยสํวโร สมฺปาเทตพฺโพ. สติสาธโน หิ โส สติยา อธิฏฺฐิตานํ อินฺทฺริยานํ อภิชฺฌาทีหิ อนนฺวาสฺสวนียโต. ตสฺมา "วรํ ภิกฺขเว ตตฺตาย อโยสลากาย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย จกฺขุนฺทฺริยํ สมฺปลิมฏฺฐํ, น เตฺวว จกฺขุวิญฺเญยฺเยสุ รูเปสุ อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห"ติอาทินา[๑] นเยน อาทิตฺตปริยายํ สมนุสฺสริตฺวา รูปาทีสุ วิสเยสุ จกฺขุทฺวาราทิปฺปวตฺตสฺส วิญฺญาณสฺส อภิชฺฌาทีหิ

เหมือนอย่างว่า ปาติโมกขสังวร ภิกษุพึงทำให้ถึงพร้อมได้ด้วยศรัทธา ฉันใด, อินทรียสังวร ภิกษุพึงทำให้ถึงพร้อมได้ด้วยสติ ฉันนั้น. เพราะว่า อินทรียสังวรนั้นมีสติเป็นเหตุให้สำเร็จ เพราะอินทรีย์ทั้งหลายที่ตั้งมั่นแล้วด้วยสติ ธรรมทั้งหลาย มีอภิชฌา เป็นต้น จะพึงไหลไปตามไม่ได้. เพราะเหตุนั้น ภิกษุหวนรำลึกถึงอาทิตตปริยายสูตร โดยนัยว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุนทรีย์ถูกนาบด้วยซี่เหล็กที่ถูกเผา ร้อนลุกโพลง เกิดมีแสงโชติช่วงยังประเสริฐกว่า, การถือเอาซึ่ง

๑ สํ. สฬา. ๑๘/๒๑๑.

อนุวาสุสวนียํ นิมิตฺตาทิคฺคาหํ อปมุฏฺฐาย[๑] สติยา นิเสเธนฺเตน เอส สาธุกํ สมฺปาเทตพฺโพ. เอวํ อสมฺปาทิเต หิ เอตสฺมึ ปาติโมกฺขสํวรสีลมฺปิ[๒] อนทฺธนียํ โหติ อจิรฏฺฐิติกํ, อสํวิหิตสาขาปริวารมิว สสฺสํ. หญฺญเต จายํ กิเลสโจเรหิ, วิวฏทฺวาโร วิย คาโม ปรสฺส หารีหิ. จิตฺตญฺจสฺส ราโค สมติวิชฺฌติ, ทุจฺฉนฺนมคารํ วุฏฺฐิ วิย. วุตฺตมฺปิ เหตํ :

นิมิต โดยอนุพยัญชนะในรูปทั้งหลาย ที่พึงรู้แจ้งด้วยจักษุไม่ประเสริฐเลย" ดังนี้เป็นต้นแล้ว เมื่อวิญญาณเป็นไปแล้วทางจักขุทวารเป็นต้น ในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูป เป็นต้น ก็ห้ามการถือเอาซึ่งนิมิตเป็นต้น ที่ธรรมทั้งหลาย มีอภิชฌา เป็นต้น จะพึงไหลไปตามได้ ไว้ด้วยสติอันไม่หลงลืม ก็จะพึงทำอินทรียสังวรนี้ ให้ถึงพร้อมได้เป็นอย่างดี. ก็เมื่ออินทรียสังวรศีลนี้ ภิกษุไม่ทำให้ถึงพร้อมได้อย่างนี้แล้ว แม้ปาติโมกขสังวรศีล ก็ย่อมเป็นอันไม่ยั่งยืนอยู่ได้ ตั้งอยู่ได้ไม่นาน, เหมือนข้าวกล้าที่ไม่มีการล้อมรั้วป้องกันด้วยดีฉะนั้น. เพราะว่า ภิกษุผู้ไม่ทำอินทรียสังวรให้ถึงพร้อมนี้ ย่อมถูกพวกโจร คือ กิเลสทั้งหลายเบียดเบียนได้ เหมือนบ้านที่มีประตูเปิดไว้ ย่อมถูกพวกโจรผู้มีการปล้นผู้อื่นเป็นปกติ เบียดเบียนเอาได้ ฉะนั้น. อนึ่ง ราคะย่อมรั่วรดจิตของเธอได้, เหมือนฝนรั่วรด

๑ ฉ. อสมฺมุฏฺฐาย.
๒ ก. ปาติโมกฺขสีลมฺปิ.

เรือนที่มุงไม่ดีได้ ฉะนั้น. จริงอยู่ แม้พระผู้มีพระภาคก็ตรัสคำนี้ไว้ว่า :

"รูเปสุ สทฺเทสุ อโถ รเสสุ
คนฺเธสุ ผสฺเสสุ จ รกฺขตินฺทฺริยํ[๑]
เอเต หิ ทฺวารา วิวฏา อรกฺขิตา
หนนฺติ คามํว ปรสฺส หาริโน".

"ภิกษุย่อมรักษาอินทรีย์ในเพราะ รูป เสียง รส กลิ่น และผัสสะทั้งหลาย เพราะว่า ทวารทั้งหลายที่เปิดไว้ ไม่รักษาไว้เหล่านี้ ย่อมเบียดเบียนเอาได้ เหมือนเหล่าโจรผู้มีการปล้นผู้อื่น เป็นปกติ เบียดเบียนบ้าน (ที่มีประตูเปิดไว้) ได้ ฉะนั้น".

"ยถา อคารํ ทุจฺฉนฺนํ
วุฏฺฐิ สมติวิชฺฌติ
เอวํ อภาวิตํ จิตฺตํ
ราโค สมติวิชฺฌตี"ติ.[๒]

"ฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงไม่ดีได้ ฉันใด ราคะย่อมรั่วรดจิต ที่ไม่ได้อบรมได้ ฉันนั้น" ดังนี้.

สมฺปาทิเต ปน ตสฺมึ ปาติโมกฺขสํวรสีลมฺปิ อทฺธนียํ โหติ จิรฏฺฐิติกํ, สุสํวิหิตสาขาปริวารมิว สสฺสํ. น หญฺญเต

แต่ว่า เมื่ออินทรียสังวรนั้น ภิกษุทำให้ถึงพร้อมได้แล้ว แม้ปาติโมกขสังวรศีล ก็ย่อมเป็นอันยั่งยืนอยู่ได้ ตั้งอยู่ได้นาน, เหมือน

---

[๑] ฉ. รกฺข อินฺทฺริยํ.
[๒] ขุ. ธ. ๒๕/๑๖.

จายํ กิเลสโจเรหิ, สุสํวุตทฺวาโร วิย คาโม ปรสฺส หารีหิ. น จสฺส จิตฺตํ ราโค สมติวิชฺฌติ, สุจฺฉนฺนมคารํ วุฏฺฐิ วิย. วุตฺตมฺปิ เจตํ :

ข้าวกล้ามีการล้อมรั้วป้องกันไว้ดีแล้ว ฉะนั้น. เพราะว่า ภิกษุผู้ทำอินทรียสังวรให้ถึงพร้อมได้นี้ ย่อมไม่ถูกพวกโจร คือ กิเลสทั้งหลายเบียดเบียนเอาได้, เหมือนบ้านที่มีประตูปิดกั้นไว้อย่างดีแล้ว ย่อมไม่ถูกพวกโจรผู้มีการปล้นผู้อื่นเป็นปกติเบียดเบียนเอาได้ ฉะนั้น. อนึ่ง ราคะย่อมรั่วรดจิตของเธอไม่ได้, เหมือนฝนรั่วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ ฉะนั้น. จริงอยู่ แม้พระผู้มีพระภาคก็ตรัสคำนี้ไว้ว่า :

"รูเปสุ สทฺเทสุ อโถ รเสสุ
คนฺเธสุ ผสฺเสสุ จ รกฺขตินฺทฺริยํ
เอเต หิ ทฺวารา ปิทหิตา สุสํวุตา
น หนนฺติ[๑] คามํว ปรสฺส หาริโน".

"ภิกษุย่อมรักษาอินทรีย์ในเพราะ รูป เสียง รส กลิ่น และผัสสะทั้งหลาย เพราะว่า ทวารทั้งหลายที่ปิดกั้นป้องกันไว้ดีแล้วเหล่านี้ ย่อมเบียดเบียนไม่ได้ เหมือนเหล่าโจรผู้มีการปล้นผู้อื่นเป็นปกติ เบียดเบียนบ้าน (ที่มีประตูปิดกั้นแล้ว) ไม่ได้ ฉะนั้น".

"ยถา อคารํ สุจฺฉนฺนํ
วุฏฺฐิ น สมติวิชฺฌติ

"ฝนย่อมรั่วรดเรือน ที่มุงดีแล้วไม่ได้ ฉันใด ราคะย่อมรั่วรดจิตที่บุคคลอบรม

๑ ฉ. น หนฺติ.

เอวํ สุภาวิตํ จิตฺตํ
ราโค น สมติวิชฺฌตี''ติ[๑]

ดีแล้วไม่ได้ ฉันนั้น" ดังนี้.

อยํ ปน อติอุกฺกฏฺฐเทสนา.

ก็นี้จัดเป็นเทศนาที่อุกฤษฏ์ยิ่ง.

จิตฺตํ นาเมตํ ลหุปริวตฺตํ, ตสฺมา อุปฺปนฺนราคํ อสุภมนสิกาเรน วิโนเทตฺวา อินฺทฺริยสํวโร สมฺปาเทตพฺโพ, อธุนา ปพฺพชิเตน วงฺคีสตฺเถเรน วิย.

ธรรมดาว่า จิตนี้ เป็นธรรมชาติเปลี่ยนแปลงเร็ว, เพราะฉะนั้น ภิกษุบรรเทาราคะที่เกิดขึ้น ด้วยอสุภมนสิการแล้ว ก็จะพึงทำอินทรียสังวรศีล ให้ถึงพร้อมได้, เหมือนอย่างพระวังคีสเถระ ผู้บวชได้ไม่นาน ยังอินทรียสังวรให้ถึงพร้อมได้ ฉะนั้น.

เถรสฺส กิร อธุนา ปพฺพชิตสฺส ปิณฺฑาย จรโต เอกํ อิตฺถึ ทิสฺวา ราโค อุปฺปชฺชิ. ตโต อานนฺทตฺเถรํ อาห :

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระเถระบวชแล้วได้ไม่นาน เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต พบหญิงคนหนึ่งเข้า ราคะก็เกิดขึ้น. เพราะเหตุนั้น จึงบอกกะพระอานนท์เถระว่า :

''กามราเคน ฑยฺหามิ
จิตฺตํ เม ปริฑยฺหติ
สาธุ นิพฺพาปนํ พฺรูหิ

"ข้าแต่ท่านโคตมโคตร ข้าพเจ้าถูกกามราคะแผดเผา จิตของข้าพเจ้าเร่าร้อนอยู่ สาธุ เพื่ออนุเคราะห์

---

๑ ขุ. ธ. ๒๕/๑๖.

อนุกมฺปาย โคตมา"ติ.[๑] ข้าพเจ้า ขอท่านจงบอกอุบายดับความเร่าร้อนด้วยเถิด" ดังนี้.

เถโร อาห : พระอานนท์เถระ จึงบอกท่านว่า :

"สญฺญาย วิปรีเยสา
จิตฺตนฺเต ปริฑยฺหติ
นิมิตฺตํ ปริวชฺเชหิ
สุภํ ราคูปสญฺหิตํ.
อสุภาย จิตฺตํ ภาเวหิ
เอกคฺคํ สุสมาหิตํ
สงฺขาเร ปรโต ปสฺส
ทุกฺขโต โน จ อตฺตโต
นิพฺพาเปหิ มหาราคํ
มา ฑยฺหิตฺโถ ปุนปฺปุนนฺ"ติ.[๒]

"จิตของท่านเร่าร้อนเพราะความแส่ไปผิดแห่งสัญญา ขอท่านจงเว้นศุภนิมิตที่ประกอบกับราคะเสีย. จงอบรมจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ตั้งมั่นดีด้วยอสุภ จงพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นอื่น โดยความเป็นทุกข์ และโดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน จงยังราคะใหญ่ให้ดับเสีย อย่าเป็นผู้เร่าร้อนอยู่บ่อย ๆ เลย" ดังนี้.

เถโร ราคํ วิโนเทตฺวาว[๓] ปิณฺฑาย จริ. อปิจ อินฺทฺริยสํวรปริปูรเกน ภิกฺขุนา

พระเถระบรรเทาราคะได้แล้ว จึงเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต. อนึ่ง ภิกษุผู้จะทำ

---

๑ สํ. ส. ๑๕/๒๗๖, ขุ. เถร. ๒๖/๔๓๔.
๒ สํ. ส. ๑๕/๒๗๖, ขุ. เถร. ๒๖/๔๓๔.
๓ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

กุรณฺฑกมหาเลณวาสินา จิตฺตคุตฺตตฺเถเรน วิย โจรกมหาวิหารวาสินา มหามิตฺตตฺเถเรน วิย จ ภวิตพฺพํ. กุรณฺฑกมหาเลเณ กิร สตฺตนฺนํ พุทฺธานํ อภินิกฺขมนจิตฺตกมฺมํ มโนรมํ อโหสิ, สมฺพหุลา ภิกฺขู เสนาสนจาริกํ อาหิณฺฑนฺตา จิตฺตกมฺมํ ทิสฺวา "มโนรมํ ภนฺเต จิตฺตกมฺมนฺ"ติ อาหํสุ. เถโร อาห "อติเรกสฏฺฐี เม อาวุโส วสฺสานิ เลเณ วสนฺตสฺส จิตฺตกมฺมํ อตฺถิ นตฺถีติปิ[๑] น ชานามิ, อชฺชทานิ จกฺขุมนฺเต นิสฺสาย ญาตนฺ"ติ. เถเรน กิร เอตฺตกํ อทฺธานํ วสนฺเตน จกฺขุํ อุมฺมิเลตฺวา เลณํ น อุลฺโลกิตปุพฺพํ. เลณทฺวาเร จสฺส มหานาครุกฺโขปิ อโหสิ. โสปิ เถเรน อุทฺธํ น อุลฺโลกิตปุพฺโพ. อนุสํวจฺฉรํ ภูมิยํ เกสรนิปาตํ ทิสฺวาวสฺส ปุปฺผิตภาวํ ชานาติ.

อินทรียสังวรศีลให้เต็ม พึงเป็นเช่นกับพระจิตตคุตตเถระผู้อยู่ที่ถ้ำใหญ่ ชื่อ กุรัณฑกะ และเช่นกับพระมหามิตตเถระผู้อยู่ที่มหาวิหารชื่อโจรกะ. มีเรื่องเล่าว่า ในถ้ำใหญ่ชื่อกุรัณฑกะ มีภาพจิตรกรรมแสดงการเสด็จมหาภิเนษกรมณ์ของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ อันน่ารื่นรมย์ใจ, พวกภิกษุจำนวนมากเมื่อเที่ยวจาริกดูเสนาสนะไป เห็นภาพจิตรกรรมเข้า จึงกล่าวกะท่านว่า "ท่านขอรับ ภาพจิตรกรรมน่ารื่นรมย์นะขอรับ". พระเถระกล่าวว่า "นี่แน่ะ ท่าน เมื่อผมอยู่ในถ้ำมากว่า ๖๐ ปี ก็หารู้ไม่ว่า มีภาพจิตรกรรมอยู่หรือไม่มี, มาวันนี้ อาศัยท่านทั้งหลายผู้มีตา จึงทราบเอาเดี๋ยวนี้" ดังนี้. ทราบว่า พระเถระ เมื่ออยู่มาตลอดกาลเพียงนี้ ไม่เคยลืมตาแหงนดูผนังถ้ำเลย. ก็ที่ปากถ้ำของท่านมีต้นกากะทิงใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง. แม้ต้นกากะทิงนั้น พระเถระก็ไม่เคยแหงนดู

---

๑ ฉ. นตฺถีติปีติ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

เบื้องบน. ท่านเห็นเกษรที่ตกอยู่บนพื้นดินตามฤดูปีเข้านั้นเทียว จึงทราบว่ามันผลิดอกแล้ว.

ราชา เถรสฺส คุณสมฺปตฺตึ สุตฺวา วนฺทิตุกาโม ติกฺขตฺตุํ เปเสตฺวา อนาคจฺฉนฺเต เถเร ตสฺมึ คาเม ตรุณปุตฺตานํ อิตฺถีนํ ถเน พนฺธาเปตฺวา ลญฺฉาเปสิ "ตาว ทารกา ถญฺญํ มา ลภึสุ, ยาว เถโร น อาคจฺฉตี"ติ. เถโร ทารกานํ อนุกมฺปาย มหาคามํ อคมาสิ. ราชา สุตฺวา "คจฺฉถ ภเณ เถรํ ปเวเสถ สีลานิ คณฺหิสฺสามี"ติ อนฺเตปุรํ อภิหราเปตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา โภเชตฺวา "อชฺช ภนฺเต โอกาโส นตฺถิ, เสฺว สีลานิ คเหสฺสามี"ติ เถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา โถกํ อนุคนฺตฺวา เทวิยา สทฺธึ วนฺทิตฺวา นิวตฺติ. เถโร ราชา วา วนฺทตุ เทวี วา, "สุขี โหตุ มหาราชา"ติ วทติ. เอวํ สตฺต ทิวสา คตา. ภิกฺขู อาหํสุ "กึ ภนฺเต ตุมฺเห รญฺเญปิ วนฺทมาเน เทวิยาปิ วนฺทมานาย 'สุขี โหตุ

พระราชาทรงสดับถึงคุณสมบัติ ของพระเถระแล้ว มีพระประสงค์จะกราบไหว้ จึงทรงส่งพนักงาน (ให้ไปนิมนต์มา) ถึง ๓ ครั้ง เมื่อพระเถระไม่ยอมมา จึงรับสั่งให้พนักงานมัดถันหญิงทั้งหลาย ที่มีลูกอ่อนในละแวกบ้านนั้น แล้วประทับตราไว้ ออกพระราชโองการว่า "ตราบใดที่พระเถระยังไม่ยอมมา ตราบนั้นพวกทารกทั้งหลายอย่าได้ดื่มนมเลย" ดังนี้. เพราะสงสารพวกทารก พระเถระจึงไปสู่ละแวกบ้านใหญ่. พระราชาทรงสดับแล้ว จึงรับสั่งว่า "แน่ะพนาย พวกท่านจงไปนิมนต์พระเถระเราจักรับศีล" ดังนี้ โปรดให้นำพระเถระไปสู่พระราชวังชั้นใน ทรงนมัสการพระเถระ ทรงอังคาสแล้วตรัสว่า "ข้าแต่พระคุณเจ้า วันนี้ยังไม่มีโอกาส, พรุ่งนี้ข้าพเจ้าจักรับศีล" ดังนี้ แล้วก็ทรงถือบาตร

มหาราช' อิจฺเจวํ วทถา''ติ. เถโร ''นาหํ อาวุโส ราชาติ วา เทวีติ วา ววฏฺฐานํ กโรมี''ติ วตฺวา สตฺตาหาติกฺกเม ''เถรสฺส อิธ วาโส ทุกฺโข''ติ รญฺญา วิสฺสชฺชิโต กุรณฺฑกมหาเลณํ คนฺตฺวา รตฺติภาเค จงฺกมํ อภิรูหิ. นาครุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา ทณฺฑทีปกํ คเหตฺวา อฏฺฐาสิ. อถสฺส กมฺมฏฺฐานํ อติปริสุทฺธํ ปากฏํ อโหสิ. เถโร ''กึ นุ โข เม อชฺช กมฺมฏฺฐานํ อติวิย ปกาสตี''ติ อตฺตมโน มชฺฌิมยามสมนนฺตรํ สกลปพฺพตํ อุนฺนาทยนฺโต อรหตฺตํ ปาปุณิ. ตสฺมา อญฺโญปิ อตฺถกาโม[๑] กุลปุตฺโต :

พระเถระ เสด็จตามไปส่งท่านหน่อยหนึ่ง ทรงนมัสการพระเถระ พร้อมกับพระเทวี แล้วจึงเสด็จกลับ. พระเถระ ไม่ว่าพระราชาจะทรงนมัสการ หรือพระเทวีจะทรงนมัสการ ก็กล่าวอยู่แต่ว่า ''สุขี โหตุ มหาราชา'' ขอมหาราชเจ้าจงทรงมีความสุข. ๗ วัน เป็นไปโดยอาการอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลายกล่าว (กะท่าน) ว่า ''ท่านขอรับ เมื่อทั้งพระราชาก็ไหว้ ทั้งพระเทวีก็ไหว้ ทำไมท่านจึงกล่าวอยู่แต่ว่า 'สุขี โหตุ มหาราชา' อย่างนี้เล่า''. พระเถระจึงตอบว่า ''นี่แน่ะ ท่าน ผมไม่ได้ทำการกำหนดหรอกว่า เป็นพระราชาหรือว่าเป็นพระเทวี'' ดังนี้ ครั้นเมื่อ ๗ วันล่วงไป พอพระราชาทรงปล่อย เพราะทรงดำริว่า ''การอยู่ในที่นี้ของพระเถระเป็นความลำบาก'' ดังนี้ ก็ไปสู่ถ้ำใหญ่ชื่อว่า กุรัณฑกะ ในตอนกลางคืน ย่างขึ้นสู่ที่จงกรม. เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ ณ ต้น

---

[๑] ฉ. อตฺตตฺถกาโม.

กากะทิงยืนถือประทีปมีด้ามส่องให้. ครั้งนั้น กรรมฐานของพระเถระนั้นเป็นธรรมชาติชัด-เจนบริสุทธิ์อย่างยิ่ง. พระเถระพอใจอยู่ว่า "อย่างไรกันหนอ วันนี้กรรมฐานของเราจึงแจ่มแจ้งยิ่งนัก" ดังนี้ ก็บรรลุพระอรหัตยังภูเขาทั้งสิ้นให้เลื่อนลั่นสนั่นไป (ให้กึกก้อง) ติดต่อกันตลอดมัชฌิมยาม. เพราะฉะนั้น แม้กุลบุตรผู้หวังประโยชน์ คนอื่น ๆ :

มกฺกโฏว อรญฺญมฺหิ
วเน ภนฺโต มิโค[๑] วิย
พาโล วิย จ อุตฺรโสฺต
น ภเว โลลโลจโน.
อโธ ขิเปยฺย จกฺขูนิ
ยุคมตฺตทสฺโส[๒] สิยา
วนมกฺกฏโลลสฺส
น จิตฺตสฺส วสํ วเช.

ไม่พึงเป็นผู้มีนัยน์ตาลอกแลกเหมือนลิงในป่า เหมือนเนื้อตื่นในดง เหมือนเด็กอ่อนสะดุ้งกลัว. พึงทอดตาลงเบื้องต่ำ พึงเป็นผู้เหลือบดูชั่วแอก ไม่พึงไปสู่อำนาจแห่งจิต ที่วอกแวกเหมือนลิงในป่า.

---

[๑] ฉ. ภนฺตมิโค.
[๒] ฉ. ยุคมตฺตทโส.

มหามิตฺตตฺเถรสฺสาปิ มาตุ วิสคณฺฑโรโค[๑] อุปฺปชฺชิ, ธีตาปิสฺสา ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิตา โหติ. สา ตํ อาห "คจฺฉ อยฺเย ภาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา มม อผาสุกภาวํ อาโรเจตฺวา เภสชฺชํ อาหรา"ติ. สา คนฺตฺวา อาโรเจสิ. เถโร อาห "นาหํ มูลเภสชฺชาทีนิ สํหริตฺวา เภสชฺชํ ปจิตุํ ชานามิ, อปิจ เต เภสชฺชํ อาจิกฺขิสฺสํ : "อหํ ยโต ปพฺพชิโต, ตโต ปฏฺฐาย น มยา โลภสหคเตน จิตฺเตน อินฺทฺริยานิ ภินฺทิตฺวา วิสภาครูปํ โอโลกิตปุพฺพํ, อิมินา สจฺจวจเนน มาตุยา เม ผาสุ โหตุ, คจฺฉ อิทํ วตฺวา อุปาสิกาย สรีรํ ปริมชฺชา"ติ. สา คนฺตฺวา ตมตฺถํ[๒] อาโรเจตฺวา ตถา อกาสิ. อุปาสิกาย ตํขณํเยว คณฺโฑ เผณปิณฺโฑ วิย วิลียิตฺวา อนฺตรธายิ, สา อุฏฺฐหิตฺวา "สเจ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ธเรยฺย,

ก็โรคฝีมีพิษเกิดขึ้นแล้ว แก่มารดาของพระมหามิตตเถระ, ทั้งธิดาของหล่อนก็บวชในสำนักของภิกษุณีทั้งหลาย. หญิงนั้นกล่าวกะภิกษุณีรูปนั้นว่า "ดูกรแม่เจ้า ขอจงไปสู่สำนักของพี่ชายบอกว่า เราไม่สบาย แล้วนำเอายามาเถิด" ดังนี้. ภิกษุณีรูปนั้นก็ไปบอกแล้ว. พระเถระกล่าวว่า "เราไม่รู้จักที่จะรวบรวมเอาเครื่องยามียารากไม้เป็นต้นมาปรุงเป็นยาขึ้นหรอก, แต่ว่าเราจักบอกยาแก่เธอว่า : "เราบวชแล้วแต่กาลใด, จำเดิมแต่กาลนั้น เราไม่เคยมีจิตที่สหรคตด้วยโลภะ ทำลายอินทรีย์ทั้งหลาย แลดูรูปอันเป็นวิสภาคเลย, ด้วยคำสัจนี้ ขอความผาสุกจงมีแก่มารดาของเราเถิด, เธอจงไปกล่าวคำนี้แล้วลูบคลำเนื้อตัว ของอุบาสิกาเถิด" ดังนี้. ภิกษุณีรูปนั้นจึงไปบอกเนื้อความนั้นได้กระทำตามอย่างนั้น. ทันใดนั้นเองฝีของ

---

๑ ฉ. วิสคณฺฑกโรโค.

๒ ฉ. อิมมตฺถํ.

กสฺมา มม ปุตฺตสทิสสฺส ภิกฺขุโน ชาลวิจิตฺเตน หตฺเถน สีสํ น ปรามเสยฺยา"ติ อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรสิ. ตสฺมา :

อุบาสิกาก็ฝ่อหายไปราวกะก้อนฟองน้ำฉะนั้น, หล่อนจึงลุกขึ้นเปล่งวาจา ด้วยความชื่นชมว่า "ถ้าหากว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่แล้วไซร้, ไฉนจะไม่ทรงใช้พระหัตถ์ที่มีลายวิจิตร ด้วยอาการดุจดังว่าตาข่ายลูบคลำศีรษะของภิกษุ ผู้เป็นเช่นบุตรของเราเล่า" ดังนี้. เพราะฉะนั้น :

กุลปุตฺตมานี อญฺโญปิ[1]
ปพฺพชิตฺวาน สาสเน
มิตฺตตฺเถโรว ติฏฺเฐยฺย
วเร อินฺทฺริยสํวเร.

แม้ภิกษุรูปอื่นสำคัญตนว่า เป็นกุลบุตร บวชแล้วในพระศาสนา พึงตั้งอยู่ในอินทรียสังวรที่ประเสริฐ เหมือนอย่างพระมหามิตตเถระเถิด.

ยถา ปน อินฺทฺริยสํวโร สติยา, ตถา วีริเยน อาชีวปาริสุทฺธิ สมฺปาเทตพฺพา. วีริยสาธนา หิ สา สมฺมาอารทฺธวีริยสฺส มิจฺฉาชีวปฺปหานสมฺภวโต. ตสฺมา อเนสนํ อปฺปฏิรูปํ ปหาย วีริเยน ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ สมฺมาเอสนาหิ เอสา สมฺปาเทตพฺพา

ก็อินทรียสังวร ภิกษุพึงทำให้ถึงพร้อมได้ด้วยสติ ฉันใด, อาชีวปาริสุทธิ ก็พึงทำให้ถึงพร้อมได้ด้วยวิริยะ ฉันนั้น. เพราะว่าอาชีวปาริสุทธินั้น มีวิริยะ เป็นเหตุให้สำเร็จ เพราะความเพียรที่ภิกษุปรารภแล้ว โดยชอบเป็นเหตุแห่งการละ มิจฉาอาชีวะ. เพราะ

[1] ม. อิ. กุลปุตฺโตทานิ อญฺโญ.

ปริสุทฺธุปฺปาเทเยว ปจฺจเย ปฏิเสวมาเนน อปริสุทฺธุปฺปาเท อาสีวิเส วิย ปริวชฺชยตา. ตตฺถ อปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส สํฆโต วา คณโต วา ธมฺมเทสนาทีหิ จสฺส คุเณหิ ปสนฺนานํ คิหีนํ สนฺติกา อุปฺปนฺนา ปจฺจยา ปริสุทฺธุปฺปาทา นาม. ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ ปน อติปริสุทฺธุปฺปาทาเยว. ปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ ธุตงฺคคุเณ[๑] จสฺส ปสนฺนานํ สนฺติกา ธุตงฺคนิยมานุโลเมน อุปฺปนฺนา ปริสุทฺธุปฺปาทา[๒] เอกพฺยาธิวูปสมตฺถญฺจสฺส ปูติหรีฏกึ จตุมธุเรสุ อุปฺปนฺเนสุ "จตุมธุรํ อญฺเญปิ สพฺรหฺมจาริโน ปริภุญฺชิสฺสนฺตี"ติ จินฺเตตฺวา หรีฏกีขณฺฑเมว ปริภุญฺชมานสฺส ธุตงฺคสมาทานํ ปฏิรูปํ โหติ. เอส หิ "อุตฺตมอริยวํสิโก ภิกฺขู"ติ วุจฺจติ. เย ปเนเต จีวราทโย ปจฺจยา, เตสุ ยสฺส กสฺสจิ ภิกฺขุโน อาชีวํ ปริโสเธนฺตสฺส

เหตุนั้น ภิกษุละการแสวงหาที่ไม่ถูกต้องและไม่เหมาะสมแล้ว พึงยังอาชีวปาริสุทธินี้ให้ถึงพร้อมได้ ด้วยการแสวงหาโดยชอบ มีการเที่ยวบิณฑบาต เป็นต้น ด้วยความเพียร เสพอยู่แต่ปัจจัยทั้งหลายที่มีความเกิดขึ้น โดยบริสุทธิ์เท่านั้น เว้นปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นโดยไม่บริสุทธิ์เสีย ดุจหลีกเลี่ยงอสรพิษ ฉะนั้น. ในบรรดาปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยบริสุทธิ์ และที่เกิดขึ้นโดยไม่บริสุทธิ์ ทั้ง ๒ นั้น สำหรับภิกษุผู้ไม่ได้ถือธุดงค์ ปัจจัยทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากสงฆ์ก็ดี จากคณะก็ดี และจากสำนักของพวกคฤหัสถ์ ผู้เลื่อมใสด้วยคุณทั้งหลาย มีธรรมเทศนา เป็นต้น ของเธอ ชื่อว่ามีความเกิดขึ้นโดยบริสุทธิ์. ทว่าที่เกิดขึ้นด้วยข้อวัตรมีการเที่ยวบิณฑบาต เป็นต้น ชื่อว่า มีความเกิดขึ้นโดยบริสุทธิ์อย่างยิ่งทีเดียว. สำหรับภิกษุผู้ถือธุดงค์ ปัจจัยที่

---

[๑] ฉ. ธุตคุเณ.

[๒] ฉ. ปริสุทฺธุปฺปาทา นาม.

คุณทองเติม ไวกาสี

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาเนื่องในวันเกิด

จีวเร ปิณฺฑปาเต จ นิมิตฺโตภาสปริกถา-วิญฺญตฺติโย น วฏฺฏนฺติ. เสนาสเน ปน อปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส นิมิตฺโตภาสปริกถา วฏฺฏนฺติ. ตตฺถ นิมิตฺตํ นาม เสนาสนตฺถํ ภูมิปริกมฺมาทีนิ กโรนฺตสฺส "กึ ภนฺเต กยิรติ? โก การาเปตี"ติ คิหีหิ วุตฺเต "น โกจี"ติ ปฏิวจนํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ นิมิตฺตกมฺมํ. โอภาโส นาม "อุปาสกา ตุเมฺห กุหึ วสถา"ติ. ปาสาเท ภนฺเตติ. "ภิกฺขูนํ ปน อุปาสกา ปาสาโท น วฏฺฏตี"ติ วจนํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ โอภาสกมฺมํ. ปริกถา นาม "ภิกฺขุสํฆสฺส เสนาสนํ สมฺพาธนฺ"ติ วจนํ, ยา วา ปนญฺญาปิ เอวรูปา ปริยายกถา. เภสชฺเช สพฺพมฺปิ วฏฺฏติ. ตถา อุปฺปนฺนํ ปน เภสชฺชํ โรเค วูปสนฺเต ปริภุญฺชิตุํ น วฏฺฏติ.

เกิดขึ้น โดยอนุโลมต่อข้อกำหนด ของธุดงค์ด้วยวัตรมีการเที่ยวบิณฑบาตไป เป็นต้น และจากสำนักของคฤหัสถ์ทั้งหลาย ผู้เลื่อมใสในธุดงคคุณของเธอ ชื่อว่า มีความเกิดขึ้นโดยบริสุทธิ์. ก็การสมาทานธุดงค์ของภิกษุผู้เมื่อได้สมอดองน้ำมูตรเน่า และเภสัชมีรสหวาน ๔ อย่าง เพื่อประโยชน์แก่การระงับความป่วยไข้อย่างหนึ่ง คิดว่า "เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายแม้อื่น ๆ จักบริโภคเภสัชมีรส ๔ อย่าง" ดังนี้ แล้ว(ตนเอง) บริโภคแต่ชิ้นสมอเท่านั้น ชื่อว่า เหมาะสมทีเดียว. ก็ภิกษุรูปนี้ ท่านเรียกว่า "ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ชั้นสูงสุด". ก็ปัจจัยทั้งหลายมีจีวร เป็นต้น เหล่านั้นอันใด, ในบรรดาปัจจัยเหล่านั้น อาการมีนิมิต โอภาส ปริกถา และวิญญัติ ในเพราะจีวรและบิณฑบาต ย่อมไม่ควรแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งผู้จะชำระอาชีวะให้หมดจด. แต่ในเสนาสนะ นิมิต โอภาส และปริกถา

---

[๑] ฉ. กริยติ.

ก็ใช้ได้สำหรับภิกษุผู้ไม่ได้ถือธุดงค์. ในอาการทั้งหลายเหล่านั้น การที่เมื่อภิกษุกระทำการตกแต่งพื้นที่ เพื่อสร้างเสนาสนะเป็นต้น ถูกพวกคฤหัสถ์ถามว่า "พระคุณเจ้าท่านทำอะไร, ใครใช้ให้ท่านทำ" ดังนี้แล้วก็ตอบว่า "ไม่มีใครใช้ให้ทำหรอก", หรือว่าการทำนิมิตเหมือนเช่นนี้ แม้อย่างอื่นอันใดก็ดีก็ชื่อว่า นิมิต. การที่ภิกษุถามว่า "อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอยู่กัน ณ ที่ไหน". เมื่อเขาตอบว่า อยู่ปราสาทพระคุณเจ้า ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า "อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ก็ปราสาทย่อมไม่ควรแก่ภิกษุ" ดังนี้, หรือว่า การทำโอภาสเห็นเช่นนี้แม้อย่างอื่นใดก็ดี ชื่อว่า โอภาส. การที่ภิกษุพูดว่า "เสนาสนะของภิกษุสงฆ์คับแคบ" ดังนี้ ก็ดี, หรือว่าคำพูดโดยอ้อมที่เป็นเช่นนี้แม้อย่างอื่นใดก็ดี ชื่อว่า ปริกถา. สำหรับในเภสัช อาการตามที่กล่าวแล้วนั้น ย่อมใช้ได้ทั้งนั้น. แต่เมื่อโรคสงบแล้ว ภิกษุไม่ควรที่จะบริโภคเภสัชที่เกิดขึ้นแล้วโดยอาการนั้น.

ตตฺถ วินยธรา "ภควตา ทฺวารํ ทินฺนํ, ตสฺมา วฏฺฏตี"ติ วทนฺติ. สุตฺตนฺติกา ปน "กิญฺจาปิ อาปตฺติ น โหติ, อาชีวํ ปน โกเปติ, ตสฺมา น วฏฺฏตี" อิจฺเจวํ วทนฺติ.

ในการบริโภคเภสัชนั้น พระวินัยธรทั้งหลายกล่าวว่า "พระผู้มีพระภาคประทานช่องไว้ให้แล้ว, เพราะฉะนั้น จึงควร". ส่วนอาจารย์ผู้ทรงพระสูตรทั้งหลาย กล่าวอย่างนี้ว่า "ไม่เป็นอาบัติก็จริง, แต่จะทำอาชีวะให้กำเริบได้, เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควร" ดังนี้.

โย ปน ภควตา อนุญฺญาตาปิ นิมิตฺโตภาสปริกถาวิญฺญตฺติโย อกโรนฺโต อปฺปิจฺฉตาทิคุเณเยว นิสฺสาย ชีวิตกฺขเยปิ ปจฺจุปฏฺฐิเต อญฺญเตฺรว โอภาสาทีหิ อุปฺปนฺนปจฺจเย ปฏิเสวติ, เอส "ปรมสลฺเลขวุตฺตี"ติ วุจฺจติ, เสยฺยถาปิ เถโร สาริปุตฺโต.

ก็ภิกษุใด เมื่อไม่กระทำอาการทั้งหลาย มี นิมิต โอภาส ปริกถา และวิญญัติ แม้ที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตไว้แล้ว อาศัยคุณมีความปรารถนาน้อยเป็นต้น อย่างเดียว แม้เมื่อความสิ้นชีวิตปรากฏอยู่เฉพาะหน้า ก็ย่อมเสพปัจจัยที่เกิดขึ้นทั้งหลาย เว้นจากอาการทั้งหลาย มีโอภาสเป็นต้นเท่านั้น, ภิกษุรูปนี้เรียกว่า "ผู้มีความประพฤติเป็นบรมสัลเลขะ" เหมือนอย่างพระสารีบุตรเถระ.

โส กิรายสฺมา เอกสฺมึ สมเย ปวิเวกํ พฺรูหยมาโน มหาโมคฺคลฺลานตฺเถเรน[๑] สทฺธึ อญฺญตรสฺมึ อรญฺเญ วิหรติ, อถสฺส เอกสฺมึ ทิวเส อุทรวาตาพาโธ อุปฺปชฺชิตฺวา อติทุกฺขํ ชเนสิ. มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร สายณฺหสมเย ตสฺสายสฺมโต อุปฏฺฐานํ คโต เถรํ นิปนฺนํ ทิสฺวา ตํ ปวตฺตึ ปุจฺฉิตฺวา "ปุพฺเพ เต อาวุโส เกน ผาสุ อโหสี"ติ[๒] ปุจฺฉิ. เถโร อาห "คิหิกาเล เม อาวุโส มาตา สปฺปิมธุสกฺกราหิ[๓] โยเชตฺวา อสมฺภินฺนขีรปายาสํ อทาสิ, เตน เม ผาสุ อโหสี"ติ. โสปิ อายสฺมา "โหตุ อาวุโส, สเจ มยฺหํ วา ตุยฺหํ วา ปุญฺญํ อตฺถิ, อปฺเปว นาม เสฺว ลภิสฺสามา"ติ อาห.

มีเรื่องเล่าว่า ในสมัยหนึ่ง ท่านผู้มีอายุนั้น เมื่อจะเพิ่มพูนปวิเวก จึงอยู่เสียในป่าแห่งใดแห่งหนึ่งกับพระมหาโมคคัลลานเถระ, ครั้งนั้น มาในวันหนึ่ง อาพาธเพราะลมในท้องเกิดขึ้นแล้ว ยังทุกข์อย่างหนักให้เกิดขึ้นแก่ท่าน. พระมหาโมคคัลลานเถระไปสู่สถานที่บำรุงของท่านในเวลาเย็น เห็นพระเถระนอนอยู่ จึงถามถึงความเป็นไปนั้น (ทราบแล้ว) แล้วจึงถามว่า "ท่าน ในกาลก่อน ท่านมีความผาสุกได้ด้วยอะไร". พระเถระกล่าวตอบว่า "นี่แน่ะ ท่าน ในกาลที่ยังเป็นคฤหัสถ์ มารดาของผมได้ให้ข้าวปายาสมีน้ำนมบริสุทธิ์ปรุงด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวด, ผมมีความผาสุกได้ก็ด้วยเหตุนั้น" ดังนี้. ท่านมหาโมคคัลลานะแม้นั้น จึงกล่าวว่า "เอาเถิดท่าน, ถ้าหากว่าบุญของ

---

๑ ม. มหาโมคฺคลานตฺเถเรน.
๒ ฉ. โหสีติ.
๓ ฉ. ...สกฺกราทีหิ.

ผม หรือของท่านมีอยู่แล้วไซร้ เห็นทีพรุ่งนี้เราจักได้" ดังนี้.

อิมํ ปน เตสํ[๑] กถาสลฺลาปํ จงฺกมนโกฏิยํ รุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา สุตฺวา "เสฺว อยฺยสฺส ปายาสํ อุปฺปาเทสฺสามี"ติ ตาวเทว เถรสฺส อุปฏฺฐากกุลํ คนฺตฺวา เชฏฺฐปุตฺตสฺส สรีรํ อาวิสิตฺวา ปีฬํ ชเนสิ. อถสฺส ติกิจฺฉานิมิตฺตํ สนฺนิปติเต ญาตเก อาห "สเจ เสฺว เถรสฺส เอวรูปํ นาม ปายาสํ ปฏิยาเทถ, มุญฺจิสฺสามี"ติ.[๒] เต "ตยา อวุตฺเตปิ มยํ เถรานํ นิพทฺธํ ภิกฺขํ เทมา"ติ วตฺวา ทุติยทิวเส ตถารูปํ ปายาสํ ปฏิยาทยึสุ.

ฝ่ายเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ ณ ต้นไม้ปลายที่จงกรม ได้ยินคำสนทนากันนี้ของท่านเหล่านั้นแล้ว คิดว่า "พรุ่งนี้ เราจักบันดาลข้าวปายาสให้เกิดขึ้น แก่พระคุณเจ้าให้ได้" ดังนี้แล้ว จึงไปสู่ตระกูลอุปัฏฐากของพระ-เถระเลยทีเดียว เข้าสิงร่างบุตรคนโต ทำความเจ็บปวดให้เกิดขึ้น. ครั้งนั้น เทวดากล่าวกะพวกญาติที่มาประชุมกัน เพราะเหตุที่จะเยียวยาคนป่วยนั้นว่า "ถ้าหากว่า พรุ่งนี้พวกท่านตระเตรียมข้าวปายาสชื่อเช่นนี้ แก่พระเถระไซร้, เราจักปล่อย" ดังนี้. พวกญาติเหล่านั้น กล่าวว่า "แม้ว่าท่านไม่บอก พวกเราก็ถวายภิกษาเป็นประจำแก่พระเถระอยู่แล้ว" ดังนี้ แล้วในวันที่ ๒ จึงตระเตรียมข้าวปายาสที่เป็นเช่นนั้นไว้.

---

๑ ฉ. เนสํ.
๒ ฉ. ตํ มุญฺจิสฺสามิ.

มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร ปาโตว อาคนฺตฺวา "อาวุโส ยาวาหํ ปิณฺฑาย จริตฺวา อาคจฺฉามิ, ตาว อิเธว โหหี"ติ วตฺวา คามํ ปาวิสิ. เต มนุสฺสา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา เถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา วุตฺตปฺปการสฺส ปายาสสฺส ปูเรตฺวา อทํสุ. เถโร คมนาการํ ทสฺเสสิ. เต "ภุญฺชถ ภนฺเต ตุยฺหํ อปรมฺปิ ทสฺสามา"ติ เถรํ โภเชตฺวา ปุน ปตฺตปูรํ อทํสุ. เถโร อาคนฺตฺวา[1] "หนฺทาวุโส สาริปุตฺต ปริภุญฺชา"ติ อุปนาเมสิ. เถโรปิ ตํ ทิสฺวา "อติมนาโป ปายาโส, กถํ นุโข อุปฺปนฺโน"ติ จินฺเตนฺโต ตสฺสุปฺปตฺติมูลํ ทิสฺวา "หราวุโส[2] โมคฺคลฺลาน อปริโภโค[3] ปิณฺฑปาโต"ติ อาห. โส จายสฺมา[4] "มาทิเสน นาม อาภตํ ปิณฺฑปาตํ น ปริภุญฺชตี"ติ จิตฺตมฺปิ น

พระมหาโมคคัลลานเถระ มาแต่เช้าทีเดียว กล่าว(กะพระสารีบุตรเถระ)ว่า "นี่แน่ะท่าน ขอท่านจงอยู่ ณ ที่นี้เท่านั้น ตลอดเวลาที่ผมเที่ยวไป เพื่อบิณฑบาตแล้วกลับมา" ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปสู่ละแวกบ้าน. พวกคนเหล่านั้นออกมาต้อนรับ รับบาตรพระเถระ ใส่ข้าวปายาสมีประการตามที่กล่าวแล้วจนเต็ม ถวายไป. พระเถระแสดงอาการจะกลับไป. คนเหล่านั้นจึงกล่าวว่า "ข้าแต่พระคุณเจ้า ขอท่านจงฉันเถิด พวกข้าพเจ้าจะถวายแก่ท่านแม้อีก" ให้พระเถระฉันแล้วก็ยังได้ถวายข้าวปายาสเต็มบาตรไป-อีก. พระเถระกลับมาถึงก็น้อมนำข้าวปายาสเข้าไป กล่าวว่า "นี่แน่ะ ท่านสารีบุตร ขอท่านจงบริโภคเสียเถอะ" ดังนี้. ฝ่ายพระสารีบุตรเถระ เห็นข้าวปายาสนั้นแล้ว

---

[1] ฉ. คนฺตฺวา.
[2] ฉ. อาวุโส.
[3] ฉ. อปริโภคารโห, ม. สี. อปริโภคารโหยํ.
[4] ฉ. โสปายสฺมา.

อุปปาเทตฺวา[๑] เอกวจเนเนว ปตฺตํ มุขวฏฺฏิยํ คเหตฺวา เอกมนฺเต นิกฺกุชฺเชสิ. ปายาสสฺส สห ภูมิยํ ปติฏฺฐานา เถรสฺส อาพาโธ อนฺตรธายิ, ตโต ปฏฺฐาย ปญฺจจตฺตาฬีสวสฺสานิ[๒] น ปุน อุปฺปชฺชิ. ตโต มหาโมคฺคลฺลานํ อาห "อาวุโส วจีวิญฺญตฺตึ นิสฺสาย อุปฺปนฺโน ปายาโส อนฺเตสุ นิกฺขมิตฺวา ภูมิยํ จรนฺเตสุปิ ปริภุญฺชิตุํ อยุตฺตรูโป"ติ. อิมญฺจ อุทานํ อุทาเนสิ :

คิดว่า "ข้าวปายาสน่าชอบใจยิ่งนัก เกิดขึ้นได้อย่างไรหนอ" ครั้นเห็นมูลแห่งความเกิดขึ้นของข้าวปายาสนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า "นี่แน่ะ ท่านโมคคัลลานะ ท่านจงนำไปเสียมันเป็นบิณฑบาตที่ไม่ควรบริโภค" ดังนี้. ก็ท่านมหาโมคคัลลานะนั้น ไม่ทำแม้ความคิดให้เกิดขึ้นเลยว่า "เขาไม่บริโภคบิณฑบาตอันบุคคล ชื่อว่า เป็นเช่นเรานำมาให้เชียวนะ" โดยคำพูดเพียงคำเดียวเท่านั้น ก็จับบาตรที่ขอบปากคว่ำลง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. อาพาธของพระสารีบุตรเถระอันตรธานหายไป พร้อมกับการที่ข้าวปายาสกองลงที่พื้นดิน, จำเดิมแต่นั้นไป ตลอด ๔๕ พรรษา ท่านก็ไม่เกิดอาพาธอีก. ลำดับนั้น ท่านจึงกล่าวกะพระมหาโมคคัลลานะว่า "นี่แน่ะ อาวุโส แม้เมื่อไส้ทั้งหลาย จะออกมาเที่ยวไปตามพื้นดินก็เถอะ ข้าวปายาสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยวจีวิญญัติ เป็นของไม่สมควรที่จะ

---

[๑] ฉ. อนุปฺปาเทตฺวา.
[๒] สี. ม. จตฺตาฬีสวสฺสานิ.

บริโภค" ดังนี้. และยังได้เปล่งอุทานนี้ออกมาว่า :

"วจีวิญฺญตฺติวิปฺผารา
อุปฺปนฺนํ มธุปายสํ[๑]
สเจ ภุตฺโต ภเวยฺยาหํ
สาชีโว ครหิโต มม.
ยทิปิ เม อนฺตคุณํ
นิกฺขมิตฺวา พหี จเร
เนว ภินฺเทยฺยมาชีวํ
จชมาโนปิ ชีวิตํ.
อาราเธมิ สกํ จิตฺตํ
วิวชฺเชมิ อเนสนํ
นาหํ พุทฺธปฏิกฺกุฏฺฐํ
กาหามิ จ อเนสนนฺ"ติ.

"ถ้าหากว่า เราพึงเป็นผู้บริโภคข้าวมธุปายาสที่เกิดขึ้น เพราะการแผ่ไปแห่งวจีวิญญัติแล้วไซร้ อาชีวะของเรานั้น พึงเป็นสิ่งที่บัณฑิตติเตียนได้. แม้หากว่า ขนดไส้ของเราจะพึงออกมาเที่ยวไปภายนอก เราจะไม่ทำลายอาชีวะเลย แม้ต้องสละชีวิตไป. เราจะบังคับจิตของตน งดเว้นการแสวงหาไม่สมควร และจักไม่กระทำการแสวงหาที่ไม่สมควรที่พระพุทธเจ้าทรงติเตียน" ดังนี้.

[๒]จีวรคุมฺพวาสิกอมฺพขาทกมหาติสฺสตฺเถรวตฺถุปิ เจตฺถ กเถตพฺพํ. เอวํ สพฺพถาปิ :

อนึ่ง ในความข้อนี้ บัณฑิตควรเล่าเรื่องพระมหาติสสเถระผู้ฉันมะม่วง ซึ่งอาศัยอยู่ ณ จีวรคุมพวิหาร ไว้ด้วย.

---

[๑] อิ. ม. มธุปายาสํ.

[๒] ฉ. จิรคุมฺพวาสิก, อิ. จีรคุมฺพวาสิก....

คุณทองเติม ไวกาสี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เนื่องในวันเกิด.

อเนสนาย จิตฺตมฺปิ
อชเนตฺวา วิจกฺขโณ
อาชีวํ ปริโสเธยฺย
สทฺธาปพฺพชิโต ยตีติ.

นักพรตผู้บวชด้วยศรัทธา มีปัญญาเห็นแจ้ง ไม่ทำแม้ความคิดในการแสวงหาไม่สมควรให้เกิดขึ้น แม้โดย ประการทั้งปวง จะพึงยังอาชีวะให้หมดจดได้โดยประการที่กล่าวนี้แล .

ยถา จ วีริเยน อาชีวปาริสุทฺธิ, ตถา ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ ปญฺญาย สมฺปาเทตพฺพํ. ปญฺญาสาธนํ หิ ตํ, ปญฺญวโต ปจฺจเยสุ อาทีนวานิสํสทสฺสนสมตฺถภาวโต. ตสฺมา ปหาย ปจฺจยเคธํ ธมฺเมน สเมน อุปฺปนฺเน ปจฺจเย ยถาวุตฺเตน วิธินา ปญฺญาย ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนฺเตน ตํ สมฺปาเทตพฺพํ.

เหมือนอย่างว่า อาชีวปาริสุทธิศีล ภิกษุพึงทำให้ถึงพร้อมได้ด้วยวิริยะ ฉันใด, ถึงปัจจยสันนิสิตศีล ภิกษุก็ทำให้ถึงพร้อมได้ด้วยปัญญา ฉันนั้น. เพราะว่า ปัจจยสันนิสสิตศีลนั้น มีปัญญาเป็นเหตุให้สำเร็จ, เพราะผู้มีปัญญา มีความสามารถในการเห็นโทษและอานิสงส์ ในเพราะปัจจัยทั้งหลายได้. เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงละความอยากในปัจจัยเสีย แล้วพิจารณาด้วยปัญญา โดยวิธีตามที่กล่าวแล้ว บริโภคปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยถูกต้องตามธรรม ก็จะทำปัจจยสันนิสิตศีลนั้นให้ถึงพร้อมได้.

ตตฺถ ทุวิธํ ปจฺจเวกฺขณํ ปจฺจยานํ ปฏิลาภกาเล จ ปริโภคกาเล จ.

การพิจารณาในปัจจยสันนิสิตศีลนั้น มี ๒ อย่าง คือ ในเวลาที่ได้ปัจจัย ๑ ในเวลา

ปฏิลาภกาเลปิ หิ ธาตุวเสน วา ปฏิกูลวเสน วา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ฐปิตานิ จีวราทีนิ ตโต อุตฺตริ[1] ปริภุญฺชนฺตสฺส อนวชฺโชว ปริโภโค, ปริโภคกาเลปิ. ตตฺรายํ สนฺนิฏฺฐานกโร วินิจฺฉโย :

ที่บริโภค ๑. จริงอยู่ การบริโภคของภิกษุผู้บริโภคปัจจัยมีจีวรเป็นต้นที่พิจารณาโดยเป็นธาตุหรือโดยเป็นปฏิกูล แม้ในเวลาได้มาแล้วเก็บไว้ ต่อจากเวลาที่ได้นั้นไปก็หาโทษมิได้เลย, แม้ในเวลาที่บริโภค. ต่อไปนี้เป็นข้อวินิจฉัยที่กระทำความตกลงกันได้ ในการพิจารณาในเวลาบริโภคนั้น :

จตฺตาโร หิ ปริโภคา เถยฺยปริโภโค อิณปริโภโค ทายชฺชปริโภโค สามิปริโภโคติ. ตตฺถ[2] สํฆมชฺเฌปิ นิสีทิตฺวา ปริภุญฺชนฺตสฺส ทุสฺสีลสฺส ปริโภโค <u>เถยฺยปริโภโค</u> นาม. สีลวโต อปจฺจเวกฺขิตปริโภโค[3] <u>อิณปริโภโค</u> นาม. ตสฺมา จีวรํ ปริโภเค ปริโภเค ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ, ปิณฺฑปาโต อาโลเป อาโลเป, ตถา อสกฺโกนฺเตน ปุเรภตฺต-

จริงอยู่ การบริโภคมี ๔ อย่าง คือ ไถยบริโภค (บริโภคอย่างขโมย) ๑ อิณ-บริโภค (บริโภคอย่างเป็นหนี้) ๑ ทายัชช-บริโภค (บริโภคอย่างทายาท) ๑ สามีบริโภค (บริโภคอย่างเจ้าของ) ๑. ในการบริโภคทั้ง ๔ อย่างนั้น การบริโภคของภิกษุทุศีลผู้นั่งบริโภคแม้ในท่ามกลางสงฆ์ ชื่อว่า <u>ไถยบริโภค</u>. การบริโภคปัจจัยที่ไม่ได้

---

[1] ฉ. อุตฺตริ, เอวมฺปริปิ.
[2] ฉ. ตตฺร.
[3] ฉ. อปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริโภโค.

ปจฺฉาภตฺตปุริมยามมชฺฌิมยามปจฺฉิมยาเมสุ. สจสฺส อปจฺจเวกฺขโต อรุณํ อุคฺคจฺฉติ, อิณปริโภคฏฺฐาเน ติฏฺฐติ. เสนาสนมฺปิ ปริโภเค ปริโภเค ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ. เภสชฺชสฺส ปฏิคฺคหเณปิ ปริโภเคปิ สติปจฺจยตา[๑] วฏฺฏติ. เอวํ สนฺเตปิ ปฏิคฺคหเณ สตึ กตฺวา ปริโภเค อกโรนฺตสฺเสว อาปตฺติ, ปฏิคฺคหเณ ปน สตึ อกตฺวา ปริโภเค กโรนฺตสฺส อนาปตฺติ.

พิจารณาแห่งภิกษุผู้มีศีล ชื่อว่า อิณบริโภค. เพราะเหตุนั้น ภิกษุพึงพิจารณาจีวร ในคราวที่ใช้สอยแต่ละครั้ง, บิณฑบาต พึงพิจารณาในแต่ละคำข้าว, เมื่อไม่อาจอย่างนั้น พึงพิจารณาในเวลาก่อนภัต หลังภัต ยามต้น ยามกลาง และยามสุดท้าย. ถ้าหากว่า เมื่อเธอไม่พิจารณาเลยจนอรุณขึ้น, เธอย่อมตั้งอยู่ในฐานะแห่งอิณบริโภค. แม้เสนาสนะก็พึงพิจารณาในเวลาที่ใช้สอยแต่ละครั้ง. ความมีสติกำกับ ทั้งในเวลารับ ทั้งในเวลาบริโภคเภสัช ย่อมควร. แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อภิกษุกระทำสติในเวลารับ ไม่กระทำในเวลาบริโภค ย่อมเป็นอาบัติ, แต่เมื่อไม่กระทำสติในเวลารับ กระทำในเวลาบริโภค ไม่เป็นอาบัติ.

จตุพฺพิธา หิ สุทฺธิ เทสนาสุทฺธิ สํวรสุทฺธิ ปริเยฏฺฐิสุทฺธิ ปจฺจเวกฺขณสุทฺธีติ.

ก็สุทธิ (เครื่องหมดจด) มี ๔ อย่าง คือ เทศนาสุทธิ (หมดจดด้วยการแสดง) ๑

๑ ฉ. สติปจฺจยตาว.

ตตฺถ เทสนาสุทฺธิ นาม ปาฏิโมกฺขสํวรสีลํ. ตํ หิ เทสนาย สุชฺฌนโต เทสนาสุทฺธีติ วุจฺจติ. สํวรสุทฺธิ นาม อินฺทฺริยสํวรสีลํ. ตํ หิ "น ปุน เอวํ กริสฺสามี"ติ จิตฺตาธิฏฺฐาน-สํวเรเนว สุชฺฌนโต สํวรสุทฺธีติ วุจฺจติ. ปริเยฏฺฐิสุทฺธิ นาม อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ. ตํ หิ อเนสนํ ปหาย ธมฺเมน สเมน ปจฺจเย อุปฺปาเทนฺตสฺส ปริเยสนาย สุทฺธตฺตา ปริเยฏฺฐิสุทฺธีติ วุจฺจติ. ปจฺจเวกฺขณสุทฺธิ นาม ปจฺจยปริโภค-สนฺนิสฺสิตสีลํ[๑] ตํ หิ วุตฺตปฺปกาเรน ปจฺจเวกฺขเณน สุชฺฌนโต ปจฺจเวกฺขณสุทฺธีติ วุจฺจติ. เตน วุตฺตํ "ปฏิคฺคหเณ ปน สตึ อกตฺวา ปริโภเค กโรนฺตสฺส อนาปตฺตี"ติ.

สังวรสุทธิ (หมดจดด้วยสังวร) ๑ ปริเยฏฐิ-สุทธิ (หมดจดด้วยการแสวงหา) ๑ ปัจจเวกขณสุทธิ (หมดจดด้วยการพิจารณา) ๑. ในสุทธิ ๔ อย่างนั้น ปาติโมกขสังวรศีล ชื่อว่า เทศนาสุทธิ (หมดจดด้วยการแสดง). อธิบายว่า ก็ปาติโมกขสังวรศีลนั้น ท่านเรียกว่า เทศนาสุทธิ เพราะหมดจดได้ด้วยการแสดง. อินทรียสังวรศีล ชื่อว่า สังวร-สุทธิ (หมดจดด้วยการสังวร). อธิบายว่า ก็อินทรียสังวรศีลนั้น ท่านเรียกว่า สังวรสุทธิ เพราะหมดจดได้ด้วยสังวร อันมีการตั้งใจไว้ว่า "เราจักไม่กระทำอย่างนี้อีก" ดังนี้นั่น-เทียว. อาชีวปาริสุทธิศีล ชื่อว่าปริเยฏฐิสุทธิ (หมดจดด้วยการแสวงหา). อธิบายว่า ก็อาชีวปาริสุทธิศีลนั้น ท่านเรียกว่า ปริเยฏฐิสุทธิ เพราะความเป็นศีลที่หมดจดได้ด้วยการแสวงหา แห่งภิกษุผู้ละการแสวงหาที่ไม่สมควรเสีย แล้วยังปัจจัยทั้ง-

---

[๑] ฉ. ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ.

หลายให้เกิดขึ้นโดยเสมอด้วยธรรม. ปัจจยบริโภคสันนิสิตศีล ชื่อว่า ปัจจเวกขณสุทธิ (หมดจดด้วยการพิจารณา). อธิบายว่า ก็ปัจจยบริโภคสันนิสิตศีลนั้น ท่านเรียกว่า ปัจจเวกขณสุทธิ เพราะหมดจดได้ด้วยการพิจารณา มีประการตามที่กล่าวแล้ว. เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวไว้ว่า "แต่เมื่อไม่กระทำสติในเวลารับ กระทำในเวลาบริโภค ไม่เป็นอาบัติ" ดังนี้.

สตฺตนฺนํ เสขานํ ปจฺจยปริโภโค ทายชฺชปริโภโค นาม. เต หิ ภควโต ปุตฺตา, ตสฺมา ปิตุ สนฺตกานํ ปจฺจยานํ ทายาทา หุตฺวา เต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ. กึ ปน เต[๑] ภควโต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ, อุทาหุ คิหีนํ ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตีติ. คิหีหิ ทินฺนาปิ ภควตา อนุญฺญาตตฺตา ภควโต สนฺตกาว โหนฺติ, ตสฺมา ภควโต ปจฺจเย

การบริโภคปัจจัยของพระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่า ทายัชชบริโภค (บริโภคอย่างทายาท). เพราะว่า พระเสขะเหล่านั้น จัดว่าเป็นบุตรของพระผู้มีพระภาค, เพราะเหตุนั้น จึงนับว่า เป็นทายาทแห่งปัจจัยทั้งหลาย อันเป็นของบิดา บริโภคปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้นอยู่. ถามว่า ก็พระเสขะเหล่านั้น บริโภคปัจจัยทั้งหลายของพระผู้มี

---

[๑] ฉ. ปเนเต.

ปริภุญฺชนฺตีติ เวทิตพฺพา. ธมฺมทายาทสุตฺตํ เจตฺถ สาธกํ.

พระภาค หรือว่า บริโภคปัจจัยทั้งหลายของคฤหัสถ์. ตอบว่า ปัจจัยทั้งหลาย แม้ว่าคฤหัสถ์ทั้งหลายถวายให้ ก็ย่อมจัดเป็นของพระผู้มีพระภาคนั่นแหละ เพราะความที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตไว้, เพราะเหตุนั้น พึงทราบว่า พระเสขะทั้งหลายเหล่านั้น บริโภคปัจจัยทั้งหลายของพระผู้มีพระภาค. ก็ธรรมทายาทสูตร เป็นเครื่องสาธกในความข้อนี้ได้.

ขีณาสวานํ ปริโภโค สามิปริโภโค นาม. เต หิ ตณฺหาทาสพฺยํ อตีตตฺตา สามิโน หุตฺวา ปริภุญฺชนฺติ.

การบริโภค ของพระขีณาสพทั้งหลาย ชื่อว่า สามีบริโภค. จริงอยู่ พระขีณาสพเหล่านั้น จัดเป็นเจ้าของบริโภคอยู่ เพราะความที่ท่านเหล่านั้น ล่วงความเป็นทาสของตัณหาได้แล้ว.

อิเมสุ ปริโภเคสุ สามิปริโภโค จ ทายชฺชปริโภโค จ สพฺเพสํ วฏฺฏติ. อิณปริโภโค จ น วฏฺฏติ. เถยฺยปริโภเค กถาเยว นตฺถิ. โย ปนายํ สีลวโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค, โส อิณปริโภคสฺส

ในบรรดาการบริโภคเหล่านี้ สามี-บริโภค ๑ ทายัชชบริโภค ๑ ย่อมควรแก่ภิกษุทั้งหลายทั้งปวง. ส่วนอิณบริโภคไม่ควร. ในไถยบริโภค ไม่จำต้องพูดถึงเลย. อนึ่ง การบริโภคปัจจัยที่ได้พิจารณาแห่งภิกษุผู้มีศีลนี้

ปจฺจนีกตฺตา อานณฺยปริโภโค วา โหติ, ทายชฺชปริโภเคเยว วา สงฺคหํ คจฺฉติ.[1] สีลวาปิ หิ อิมาย สิกฺขาย สมนฺนาคตตฺตา เสโขเตฺวว วุจฺจติ. อิเมสุ ปน ปริโภเคสุ ยสฺมา สามิปริโภโค อคฺโค, ตสฺมา ตํ ปฏฺฐยมาเนน ภิกฺขุนา วุตฺตปฺปการาย ปจฺจเวกฺขณาย ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนฺเตน ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ สมฺปาเทตพฺพํ. เอวํ กโรนฺโต หิ กิจฺจการี โหติ. วุตฺตมฺปิ เจตํ :

"ปิณฺฑํ วิหารํ สยนาสนญฺจ
อาปญฺจ สงฺฆาฏิรชูปวาหนํ[2]

อันใด, การบริโภคนั้น จัดเป็นการบริโภคโดยความไม่เป็นหนี้ เพราะเป็นข้าศึกต่อการบริโภคอย่างเป็นหนี้ก็ได้, ถึงการสงเคราะห์เข้าในทายัชชบริโภคนั่นเองก็ได้. เพราะว่าแม้ท่านผู้มีศีล ท่านก็เรียกว่า เสขะ เพราะความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขานี้. อนึ่ง ในการบริโภคเหล่านี้ เพราะเหตุที่สามิบริโภคจัดเป็นเลิศ, ฉะนั้น ภิกษุผู้ปรารถนาอยู่ซึ่งสามิบริโภคนั้น พิจารณาด้วยการปัจจเวกขณ์ อันมีประการที่กล่าวแล้ว จึงบริโภค จะพึงทำปัจจยสันนิสิตศีลให้ถึงพร้อมได้. ก็ภิกษุผู้กระทำอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า เป็นกิจจการี. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคแม้ตรัสคำนี้ไว้ว่า :

"พระสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงมีปัญญาประเสริฐ ฟังธรรมที่พระ-

---

๑ ฉ. สงฺขฺยํ คจฺฉติ.

๒ ม. สงฺฆาฏิรชุปฺปวาหนํ, อิ. สงฺฆาฏิรปฺปวาหนํ.

สุตฺวา[๑] ธมฺมํ สุคเตน เทสิตํ
สงฺขาย เสเว วรปญฺญสาวโก.
ตสฺมา หิ ปิณฺเฑ สยนาสเน จ
อาเป จ สงฺฆาฏิรชูปวาหเน
เอเตสุ ธมฺเมสุ อนูปลิตฺโต
ภิกฺขุ ยถา โปกฺขเร วาริวินฺทุ.[๒]

สุคตเจ้าทรงแสดงแล้ว พึงพิจารณาแล้วจึงเสพก้อนข้าว วิหาร ที่นอน ที่นั่ง น้ำ และน้ำซักฟอกฝุ่นธุลีที่ผ้าสังฆาฏิ. เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุจึงเป็นผู้ไม่ติดข้องในธรรมทั้งหลายเหล่านั้น คือ ในก้อนข้าว ในที่นอนที่นั่ง ในน้ำ และในน้ำซักฟอกฝุ่นธุลีที่ผ้าสังฆาฏิ เหมือนหยาดน้ำไม่ติดอยู่ในใบบัว ฉะนั้น.

กาเลน ลทฺธา ปรโต อนุคฺคหา
ขชฺเชสุ โภชฺเชสุ จ สายเนสุ จ
มตฺตํ โส[๓] ชญฺญา สตตํ อุปฏฺฐิโต
วณสฺส อาเลปนรูหเน ยถา.

เธอ ได้ภิกษาแล้วตามกาล โดยการอนุเคราะห์จากผู้อื่น ก็พึงเป็นผู้ตั้ง(สติ)มั่นเนืองนิตย์ รู้จักประมาณในของเคี้ยว ของฉัน และของลิ้ม เหมือน(คนเป็นแผล) รู้จักประมาณในการพอกยารักษาแผล ฉะนั้น.

---

๑ ฉ. สุตฺวาน.
๒ ขุ. สุ. ๒๕/๔๐๒.
๓ ฉ. มตฺตํ ส, ม. มตฺตโส.

กนฺตาเร ปุตฺตมํสํว
อกฺขสฺสพฺภญฺชนํ ยถา
เอวํ อาหริ[๑] อาหารํ
ยาปนาย อมุจฺฉิโต"ติ.

ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่สยบ กลืนกินอาหารแต่พอยังร่างกายให้เป็นไปได้ เหมือน(สามีภรรยา) กลืนกินเนื้อบุตรในที่กันดาร เหมือน(พ่อค้าเกวียน)ใช้น้ำมันหยอดเพลา(เกวียน) ฉะนั้น" ดังนี้.

อิมสฺส จ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลสฺส ปริปูรีการิตาย ภาคิเนยฺยสํฆรกฺขิตสามเณรสฺส วตฺถุ กเถตพฺพํ. โส หิ สมฺมา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชิ. ยถาห :

ก็ในความเป็นผู้กระทำปัจจัยสันนิสิตศีลนี้ให้บริบูรณ์ บัณฑิตควรเล่าเรื่องสังฆรักขิต–สามเณร ผู้เป็นหลานไว้. ด้วยว่า สามเณรรูปนั้น พิจารณาโดยชอบแล้วจึงบริโภค. เหมือนอย่างที่เธอกล่าวไว้เองว่า :

"อุปชฺฌาโย มํ ภุญฺชมานํ
สาลิกูรํ สุนิพฺพุตํ
มา เหว ตฺวํ สามเณร
ชิวฺหํ ฌาเปสิ อสญฺญโต.

"พระอุปัชฌาย์ กล่าวกะข้าพเจ้าผู้กำลังบริโภคข้าวสาลีที่เย็นดีแล้ว ว่า นี่แน่ะสามเณร เธออย่าเป็นผู้ไม่สำรวมเผาลิ้นเลย.

---

๑ ฉ. อาหาเร, ม. อิ. อาหเร.

อุปชฺฌายสฺส วโจ สุตฺวา
สํเวคมลภินฺตทา
เอกาสเน นิสีทิตฺวา
อรหตฺตํ อปาปุณึ.

ข้าพเจ้า ฟังคำของพระอุปัชฌาย์แล้ว ก็ได้ความสังเวชในกาลนั้น นั่งที่อาสนะเดียวแล้วก็ได้บรรลุพระอรหัต.

โสหํ ปริปุณฺณสงฺกปฺโป
จนฺโท ปณฺณรโส ยถา
สพฺพาสวปริกฺขีโณ
นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว"ติ.

ข้าพเจ้านั้น มีความดำริเต็มรอบ เหมือนพระจันทร์ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ ฉะนั้น เป็นผู้มีอาสวะทั้งปวงสิ้นแล้ว บัดนี้ ภพใหม่มิได้มี" ดังนี้.

ตสฺมา อญฺโญปิ ทุกฺขสฺส
ปฏฺฐยนฺโต ปริกฺขยํ
โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา
ปฏิเสเวถ ปจฺจเยติ.

เพราะเหตุนั้น แม้กุลบุตรผู้อื่น เมื่อปรารถนา ซึ่งความสิ้นไปรอบแห่งทุกข์ พึงพิจารณาโดยถูกอุบายแล้ว จึงเสพปัจจัยทั้งหลายเถิด ฉะนั้นแล.

เอวํ ปาติโมกฺขสํวรสีลาทิวเสน จตุพฺพิธํ.

ศีลจึงจัดเป็น ๔ อย่าง โดยจัดเป็นปาริสุทธิ–ศีลมีปาติโมกขสังวรศีลเป็นต้น โดยประการที่กล่าวแล้วนี้.

ปฐมสีลปญฺจก

๒๐. ปญฺจวิธโกฏฺฐาสสฺส ปฐมปญฺจเก อนุปสมฺปนฺนสีลาทิวเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพ. วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ :

"กตมํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ. อนุปสมฺปนฺนานํ ปริยนฺตสิกฺขาปทานํ, อิทํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ. กตมํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ. อุปสมฺปนฺนานํ อปริยนฺตสิกฺขาปทานํ, อิทํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ. กตมํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ. ปุถุชฺชนกลฺยาณกานํ กุสลธมฺเม ยุตฺตานํ เสขปริยนฺเต ปริปูรีการีนํ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขานํ ปริจฺจตฺตชีวิตานํ, อิทํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ. กตมํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ. สตฺตนฺนํ เสขานํ, อิทํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ. กตมํ ปฏิปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลํ. ตถาคตสาวกานํ ขีณาสวานํ ปจฺเจกพุทฺธานํ ตถาคตานํ อรหนฺตานํ

ศีลหมวด ๕ หมวดแรก

๒๐. ในศีลหมวด ๕ หมวดแรก แห่งส่วนของศีล มี ๕ อย่าง พึงทราบความหมายเกี่ยวกับศีลของอนุปสัมบันเป็นต้น. สมจริงตามที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า :

"ปริยันตปาริสุทธิศีล เป็นไฉน. ศีลของอนุปสัมบัน ผู้มีสิกขาบทมีที่สุดรอบ, นี้ชื่อว่าปริยันตปาริสุทธิศีล. อปริยันตปาริสุทธิศีล เป็นไฉน. ศีลของอุปสัมบันผู้มีสิกขาบทไม่มีที่สุดรอบ, นี้ชื่อว่า อปริยันตปาริสุทธิศีล. ปริปุณณปาริสุทธิศีล เป็นไฉน. ศีลของกัลยาณปุถุชน ผู้ประกอบในกุศลธรรม ผู้กระทำให้บริบูรณ์ในเสขปริยันตะ (ธรรมอันมีเสขธรรมเป็นขอบเขต) ไม่อาลัยในกายและชีวิต มีชีวิตอันสละได้แล้ว, นี้ชื่อว่า ปริปุณณปาริสุทธิศีล. อปรามัฏฐปาริสุทธิศีล เป็นไฉน. ศีลของพระเสขะ ๗ จำพวก, นี้ชื่อว่า อปรามัฏฐปาริสุทธิศีล. ปฏิปัสสัทธิ-

สมฺมาสมฺพุทฺธานํ, อิทํ ปฏิปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลนฺ"ติ[๑]

ปาริสุทธิศีล เป็นไฉน. ศีลของพระขีณาสพผู้เป็นสาวกของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย, นี้ชื่อว่า ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีล" ดังนี้.

ตตฺถ อนุปสมฺปนฺนานํ สีลํ คณนวเสน สปริยนฺตตฺตา สปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลนฺติ[๒] เวทิตพฺพํ. อุปสมฺปนฺนานํ :

ในศีล ๕ อย่างนั้น ศีลของอนุปสัมบันทั้งหลาย พึงทราบว่า ชื่อว่า สปริยันตปาริสุทธิศีล เพราะเป็นศีลมีที่สุดรอบด้วยอำนาจของการนับ. ศีลของอุปสัมบัน : แม้ว่ามีที่สุดรอบด้วยอำนาจของการนับอย่างนี้ คือ

"นว โกฏิสหสฺสานิ
อสีติ[๓] สตโกฏิโย
ปณฺณาสสตสหสฺสานิ[๔]
ฉตฺตึสา จ ปุนาปเร.

"สิกขาบทที่เป็นสังวรวินัย มีจำนวนถึงเก้าพันโกฏิ แปดพันโกฏิ ห้าล้าน และอื่น ๆ อีกสามสิบหกสิกขาบทเหล่านี้. ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประกาศ

---

๑ ขุ. ป. ๓๑/๖๑.
๒ ฉ. ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ.
๓ สี. อสีตี.
๔ สี. ปญฺญาสํ.

คุณปราโมทย์-คุณอำไพ นุชฉิม
อุทิศให้ นายพร-นางผิว นุชฉิม

เอเต สํวรวินยา
สมฺพุทฺเธน ปกาสิตา
เปยฺยาลมุเขน นิทฺทิฏฺฐา
สิกฺขา วินยสํวเร''ติ

ไว้แล้ว เป็นสิกขาที่ทรงแสดงไว้ในวินัยปิฎกโดยมุข คือ เปยยาล" ดังนี้

เอวํ คณนวเสน สปริยนฺตมฺปิ อนวเสสวเสน สมาทานภาวํ ลาภยสญาติองฺคชีวิตวเสน อทิฏฺฐปริยนฺตภาวญฺจ สนฺธาย อปริยนฺต-ปาริสุทฺธิสีลนฺติ เวทิตพฺพํ,[๑] จีวรคุมฺพ-วาสิกอมฺพขาทกมหาติสฺสตฺเถรสฺส สีลมิว. ตถา หิ โส อายสฺมา :

พึงทราบว่า ชื่อว่าอปริยันตปาริสุทธิศีล เพราะหมายเอาภาวะที่สมาทานโดยไม่มีเหลือ และภาวะที่ไม่ปรากฏที่สุดรอบเกี่ยวกับลาภ ยศ ญาติ อวัยวะและชีวิต, เหมือนอย่างศีลของพระมหาติสสเถระผู้ฉันผลมะม่วง ซึ่งอยู่ที่จีวรคุมพวิหาร ฉะนั้น. จริงอย่างนั้น ท่านผู้มีอายุนั้น เมื่อไม่ละอนุสติของสัตบุรุษข้อนี้ว่า :

''ธนํ จเช องฺควรสฺส เหตุ[๒]
องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ
จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรนฺโต''ติ[๓]

''นระ พึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะที่ประเสริฐกว่า เมื่อจะรักษาชีวิต พึงสละอวัยวะเสีย เมื่อตามระลึกถึงธรรม พึงสละอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิตได้ทั้งหมด" ดังนี้

---

๑ ฉ. วุตฺตํ.
๒ สี. โย ปน องฺคเหตุ.
๓ ขุ. ชา. ๒๘/๑๔๗.

คุณปราโมทย์-คุณอำไพ นุชฉิม
อุทิศให้ นายพร-นางผิว นุชฉิม

อิมํ สปฺปุริสานุสฺสตึ อวิชหนฺโต ชีวิตสํสเยปิ สิกฺขาปทํ อวีติกฺกมฺม ตเทว อปริยนฺต-ปาริสุทฺธิสีลํ นิสฺสาย อุปาสกสฺส ปิฏฺฐิคโตว อรหตฺตํ ปาปุณิ.

แม้เมื่อมีความสงสัยในชีวิต ก็ไม่ละเมิดสิกขาบท อาศัยอปริยันตปาริสุทธิศีลนั้นนั่นเอง ยังอยู่บนหลังของอุบาสกนั่นเทียว บรรลุแล้วซึ่งพระอรหัต.

ยถาห :

"น ปิตา นปิ เต มาตา
น ญาติ[1] นปิ พนฺธวา
กโรเตตาทิสํ กิจฺจํ
สีลวนฺตสฺส การณา
สํเวคํ ชนยิตฺวาน
สมฺมสิตฺวาน โยนิโส
ตสฺส ปิฏฺฐิคโต สนฺโต
อรหตฺตํ อปาปุณี"ติ[2].

เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า :

"(พระเถระโอวาทตนว่า) อุบาสกนี้ไม่ใช่บิดา ทั้งไม่ใช่มารดาของเจ้า ไม่ใช่ญาติทั้งไม่ใช่เผ่าพันธุ์ (แต่)ยังกระทำกิจเห็นเช่นนี้ได้ เพราะเหตุแห่งเจ้าเป็นผู้มีศีล(ดังนี้แล้ว) จึงยังความสังเวชให้เกิด พิจารณาโดยแยบคาย ยังอยู่บนหลังของอุบาสกผู้นั้นก็ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว" ดังนี้.

ปุถุชฺชนกลฺยาณกานํ สีลํ อุปสมฺปทโต ปภุติ อติปริสุทฺธตฺตา ... ปฏฺฐาย สุโธตชาติมณิ วิย สุปริกมฺมกตสุวณฺณํ วิย จ อติปริสุทฺธตฺตา จิตฺตุปฺปาทมตฺตเกนปิ

ศีลของปุถุชนผู้เป็นกัลยาณชน เพราะความเป็นศีลที่บริสุทธิ์ยิ่ง เหมือนอย่างแก้วมณีที่เจียระไนดีแล้ว และเหมือนอย่างทองคำที่

---

[1] สี. ม. น ญาตี.
[2] อิ. อปาปุณิํสุ.

คุณปราโมทย์-คุณอำไพ นุชฉิม
อุทิศให้ นายพร-นางผิว นุชฉิม

มเลน วิรหิตํ อรหตฺตสฺเสว ปทฏฺฐานํ โหติ, ตสฺมา ปริปุณฺณปาริสุทฺธีติ วุจฺจติ, มหาสํฆรกฺขิตภาคิเนยฺยสํฆรกฺขิตตฺเถรานํ วิย.

ทำการระบมดีแล้ว เว้นจากมลทินแม้เพียงแต่เกิดความคิด(ที่จะล่วง) นับตั้งแต่อุปสมบทมา ย่อมเป็นปทัฏฐาน แห่งพระอรหัตได้ทีเดียว, เพราะเหตุนั้น จึงเรียกได้ว่า ปริปุณณปาริสุทธิศีล, เหมือนอย่างศีลของพระมหาสังฆรักขิตเถระ และพระสังฆรักขิตเถระผู้เป็นหลาน ฉะนั้น.

มหาสํฆรกฺขิตตฺเถรํ กิร อติกฺกนฺตสฏฺฐิวสฺสํ มรณมญฺจเก นิปนฺนํ ภิกฺขุสํโฆ โลกุตฺตราธิคมํ ปุจฺฉิ. เถโร "นตฺถิ เม โลกุตฺตรธมฺโม"ติ อาห. อถสฺส อุปฏฺฐาโก ทหรภิกฺขุ อาห "ภนฺเต ตุเมฺห ปรินิพฺพุตาติ สมนฺตา ทฺวาทสโยชนา มนุสฺสา สนฺนิปติตา, ตุมฺหากํ ปุถุชฺชนกาลกิริยาย มหาชนสฺส วิปฺปฏิสาโร ภวิสฺสตี"ติ. อาวุโส อหํ "เมตฺเตยฺยํ ภควนฺตํ ปสฺสิสฺสามี"ติ น วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสึ. เตนหิ มํ นิสีทาเปตฺวา โอกาสํ กโรหีติ. โส เถรํ นิสีทาเปตฺวา

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุสงฆ์ถามถึงการบรรลุโลกุตรธรรมกะพระมหาสังฆรักขิตเถระ ผู้มีพรรษาเกิน ๖๐ ซึ่งนอนอยู่บนเตียงที่จะมรณภาพ. พระเถระกล่าวตอบว่า "เราไม่มีโลกุตรธรรมหรอก" ดังนี้. ครั้งนั้น ภิกษุหนุ่มผู้เป็นอุปัฏฐากของพระเถระนั้น กล่าวว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกคนทั้งหลายประชุมกันตลอด ๑๒ โยชน์โดยรอบ เพราะคิดว่าตัวท่านจะเป็นพระที่ปรินิพพาน, ความร้อนใจจักมีแก่มหาชน เพราะการตายอย่างปุถุชนของท่าน" ดังนี้. พระเถระกล่าวว่า "นี่แน่ะ

คุณปราโมทย์-คุณอำไพ นุชฉิม
อุทิศให้ นายพร-นางผิว นุชฉิม

พหิ นิกฺขนฺโต. เถโร ตสฺส สห นิกฺขมนาว[๑] อรหตฺตํ ปตฺวา อจฺฉริกาย สญฺญํ อทาสิ. สํโฆ สนฺนิปติตฺวา อาห "ภนฺเต เอวรูเป มรณกาเล โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพตฺเตนฺตา ทุกฺกรํ กริตฺถา"ติ. นาวุโส เอตํ ทุกฺกรํ, อปิจ โว ทุกฺกรํ อาจิกฺขิสฺสามิ : "อหํ อาวุโส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย อสติยา อญฺญาณปกตํ กมฺมํ นาม น สรามี"ติ.[๒] ภาคิเนยฺโยปิสฺส ปญฺญาสวสฺสกาเล เอวเมว อรหตฺตํ ปาปุณีติ.

ท่าน เรา เพราะตั้งใจว่า "ฉันจักพบพระผู้มีพระภาคเมตไตรย" ดังนี้หรอก จึงไม่ตั้งวิปัสสนาขึ้น. ถ้าอย่างนั้น ท่านจงทำโอกาสช่วยให้เรานั่งเถิด ดังนี้. ภิกษุหนุ่มรูปนั้นช่วยพระเถระให้นั่งแล้ว จึงออกไปข้างนอก. พระเถระบรรลุพระอรหัต พร้อมกับการออกไปแห่งภิกษุหนุ่มรูปนั้นนั่นเอง แล้วได้ให้สัญญาณด้วยการดีดนิ้วมือ. สงฆ์ประชุมกันกล่าวว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ตัวท่านเมื่อยังโลกุตรธรรมให้บังเกิดขึ้นได้ในเวลาใกล้ตายเห็นเช่นนี้ ชื่อว่า ได้ทำกิจที่บุคคลกระทำได้ยาก" ดังนี้. พระเถระกล่าวว่า ดูกรท่านทั้งหลาย สิ่งนี้เรากระทำได้ไม่ยาก, แต่ว่าเราจักบอกสิ่งที่เรากระทำได้ยากแก่ท่าน : "ดูกรท่านทั้งหลาย ตัวเราตั้งแต่กาลที่บวชแล้ว ชื่อว่า กรรมที่เราทำ เพราะไม่รู้เพราะหาสติมิได้ เราระลึกถึงไม่ได้เลย" ดังนี้. แม้พระสังฆรักขิตเถระ ผู้หลาน

[๑] สี. สห พหิ นิกฺขมนาว.
[๒] ฉ. น ปสฺสามีติ.

ของท่าน ก็บรรลุพระอรหัต โดยอาการอย่างนี้เอง ในกาลที่มีพรรษา ๕๐ ฉะนี้แล.

อปฺปสฺสุโตปิ เจ โหติ
สีเลสุ อสมาหิโต
อุภเยน นํ ครหนฺติ
สีลโต จ สุเตน จ.
อปฺปสฺสุโตปิ เจ โหติ
สีเลสุ สุสมาหิโต
สีลโต นํ ปสํสนฺติ
นาสฺส[๑] สมฺปชฺชเต สุตํ.

หากว่า บุคคลแม้เป็นผู้ได้สดับน้อย ไม่ตั้งมั่นโดยชอบในศีลทั้งหลาย ชนทั้งหลายย่อมติเตียนเขาทั้ง ๒ ทาง คือ ทางศีล และทางสุตะ. หากว่าเขาแม้เป็นผู้ได้สดับน้อย (แต่)ตั้งมั่นโดยชอบเป็นอย่างดีในศีลทั้งหลาย ชนทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญเขาได้ทางศีล (แต่)สุตะของเขาหาชื่อว่า ถึงพร้อมไม่.

พหุสฺสุโตปิ เจ โหติ
สีเลสุ อสมาหิโต
สีลโต นํ ครหนฺติ
ตสฺส[๒] สมฺปชฺชเต สุตํ.
พหุสฺสุโตปิ เจ โหติ
สีเลสุ สุสมาหิโต

หากว่า บุคคลแม้เป็นผู้ได้สดับมาก (แต่)ไม่ตั้งมั่นโดยชอบ ในศีลทั้งหลาย ชนทั้งหลาย ย่อมติเตียนเขาได้ทางศีล (แต่)สุตะของเขาชื่อว่า ถึงพร้อมดี. หากว่า เขาแม้เป็นผู้ได้สดับมาก (และ) ตั้งมั่นโดยชอบเป็นอย่างดีใน

---

[๑] ฉ. ตสฺส.
[๒] ฉ. นาสฺส.

คุณปราโมทย์-คุณอำไพ นุชฉิม
อุทิศให้ นายพร-นางผิว นุชฉิม

อุภเยน นํ ปสํสนฺติ สีลโต จ สุเตน จ.	ศีลทั้งหลาย ชนทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาได้ทั้ง ๒ ทาง คือ ทางศีล และทางสุตะ.
พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ สปฺปญฺญํ พุทฺธสาวกํ เนกฺขํ ชมฺโพนทสฺเสว โก ตํ นินฺทิตุมรหติ เทวาปิ นํ ปสํสนฺติ พฺรหฺมุนาปิ ปสํสิโตติ.[๑]	ใครควรจะติเตียนสาวก ของพระพุทธเจ้าผู้พหูสูต ทรงธรรมมีปัญญาเป็นประดุจแท่งทองชมพูนุทนั้นได้ ทั้งเทวดาก็สรรเสริญเธอ ทั้งพรหมก็สรรเสริญเธอ ฉะนี้แล.

เสขานํ ปน สีลํ ทิฏฺฐิวเสน อปรามฏฺฐตฺตา, ปุถุชฺชนานํ วา ปน ราควเสน[๒] อปรามฏฺฐสีลํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธีติ เวทิตพฺพํ, กุฏุมฺพิยปุตฺตติสฺสตฺเถรสฺส สีลํ วิย. โส หิ อายสฺมา ตถารูปํ สีลํ นิสฺสาย อรหตฺเต ปติฏฺฐาตุกาโม เวริเก อาห :

ส่วนศีล ของพระเสขะทั้งหลาย เพราะความที่ไม่ถูกถือมั่น ด้วยอำนาจทิฐิ, หรือว่าศีลของปุถุชนทั้งหลาย ที่ไม่ถูกถือมั่นด้วยอำนาจราคะ พึงทราบว่า ชื่อว่า อปรามัฏฐปาริสุทธิศีล, เหมือนอย่างศีลของพระติสสเถระ ผู้เป็นบุตรของกุฎุมพี ฉะนั้น. ความพิสดารมีว่า ท่านผู้มีอายุนั้น เป็นผู้ใคร่

---

๑ องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๙.
๒ ก. ภววเสน.

คุณปราโมทย์-คุณอำไพ นุชฉิม
อุทิศให้ นายพร-นางผิว นุชฉิม

ที่จะอาศัยศีลที่เป็นเช่นนั้น ดำรงอยู่ในพระอรหัตให้ได้ จึงกล่าวกะผู้มีเวรกันว่า :

"อุโภ ปาทานิ ภินฺทิตฺวา
สญฺญมิสฺสามิ[๑] โว อหํ
อฏฺฏิยามิ หรายามิ
สราคมรณํ อหํ[๒]
เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน
สมฺมสิตฺวาน โยนิโส
สมฺปตฺเต อรุณุคฺคมฺหิ
อรหตฺตมปาปุณิน"ติ[๓]

"เราจักทำลายเท้าทั้ง ๒ เสียแล้วให้สัญญาแก่ท่าน เรารังเกียจละอายการตายอย่างผู้มีราคะ. เราคิดอย่างนี้แล้ว จึงพิจารณาโดยแยบคายแล้วได้บรรลุพระอรหัต เมื่ออรุณขึ้นพอดี" ดังนี้.

อญฺญตโรปิ มหาเถโร พาฬฺหคิลาโน สหตฺถา อาหารมฺปิ ปริภุญฺชิตุํ อสกฺโกนฺโต สเก มุตฺตกรีเส ปลิปนฺโน สมฺปริวตฺตติ, ตํ ทิสฺวา อญฺญตโร ทหโร "อโห ทุกฺขา

พระมหาเถระแม้อีกรูปหนึ่ง เป็นคนไข้หนัก กระทั่งไม่อาจบริโภคแม้อาหารด้วยมือของตนเองได้ นอนจมกลิ้งเกลือกอยู่บนปัสสาวะอุจจาระของตน, ภิกษุหนุ่มอีกรูปหนึ่ง

---

๑ ม. ปญฺญเปสฺสามิ, สี. สํยเมสฺสามิ,
ฉ. สญฺญเปสฺสามิ, อิ. สํยามิสฺสามิ,
ฏีกายํ สญฺญมิสฺสามีติ สญฺญตฺตึ กริสฺสามีติ วุตฺตํ.
๒ ฉ. อหนฺติ.
๓ สุมงฺคลวิลาสินี. ๒/๔๖๐, ปปญฺจสูทนี. ๑/๘.

ชีวิตสงฺขารา"ติ อาห. ตเมนํ มหาเถโร (๑) "อหํ อาวุโส อิทานิ มิยฺยมาโน สคฺคสมฺปตฺตึ ลภามิ[๒], นตฺถิ เม เอตฺถ สํสโย, อิมํ ปน สีลํ ภินฺทิตฺวา ลทฺธสมฺปตฺติ นาม สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย ปฏิลทฺธคิหิภาวสทิสี"ติ[๓] วตฺวา "สีเลเนว สทฺธึ มริสฺสามี"ติ ตเถว[๔] นิปนฺโน ตเมว โรคํ สมฺมสนฺโต อรหตฺตํ ปตฺวา ภิกฺขุสํฆสฺส อิมาหิ คาถาหิ พฺยากาสิ :

พบเห็นพระเถระรูปนั้นเข้า จึงกล่าวว่า "โอ ชีวิตสังขารทั้งหลายเป็นทุกข์" ดังนี้. พระ–มหาเถระกล่าวกะพระภิกษุรูปนั้นว่า "นี่แน่ะท่าน เมื่อเราตายไปในบัดนี้ จะได้สวรรค์สมบัติ, เราไม่มีความสงสัยในเรื่องนี้, แต่ขึ้นชื่อว่า สมบัติที่ได้เพราะทำลายศีลนี้ เป็นเหมือนได้ความเป็นคฤหัสถ์กลับมา เพราะบอกคืนสิกขา" แล้วยังกล่าวอีกว่า "เราจักตายไปพร้อมกับศีลนี้แหละ" ดังนี้ นอนอยู่อย่างนั้นนั่นเอง พิจารณาโรคนั้นนั่นแหละไปบรรลุพระอรหัตแล้ว จึงพยากรณ์แก่ภิกษุสงฆ์ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า :

"ผุฏฺฐสฺส เม อญฺญตเรน พฺยาธินา
โรเคน พาฬฺหํ ทุขิตสฺส รุปฺปโต
ปริสุสฺสติ ขิปฺปมิทํ กเลวรํ
ปุปฺผํ ยถา ปํสุนิ อาตเป กตํ.

"เมื่อเราถูกพยาธิ อย่างใดอย่างหนึ่ง
สัมผัสแล้ว เป็นทุกข์หนัก ย่อยยับไป
เพราะโรค กเลวระนี้ก็เหี่ยวแห้งไป
โดยเร็ว เหมือนกับดอกไม้ที่เขาทิ้งไว้

---

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร อาหาติ ปาโฐ ทิสฺสติ.
๒ ฉ. ลภิสฺสามิ.
๓ ม. สทิสนฺติ.
๔ ฉ. ตตฺเถว.

อชญฺญํ ชญฺญสงฺขาตํ
อสุจึ สุจิสมฺมตํ
นานากุณปปริปูรํ
ชญฺญรูปํ อปสฺสโต.
ธิรตฺถุมํ อาตุรํ ปูติกายํ
ทุคฺคนฺธิยํ อสุจึ[๑] พฺยาธิธมฺมํ
ยตฺถปฺปมตฺตา อธิมุจฺฉิตา ปชา
หาเปนฺติ มคฺคํ สุคตูปปตฺติยา"ติ.

บนกองขี้ฝุ่นกลางแดด ฉะนั้น. กเลวระเป็นของไม่น่าพอใจ ที่คนพาลกลับนับว่าน่าพอใจ ไม่สะอาด แต่กลับเห็นว่าสะอาด เต็มไปด้วยซากศพต่าง ๆ แต่เป็นรูปน่าพอใจสำหรับผู้ไม่เห็นอยู่. ขอถ่มถุยกายเน่าที่อาดูร มีกลิ่นเหม็นไม่สะอาด มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดานี้ อันเป็นที่หมู่ประชาประมาทแล้วสยบนัก ทำทางเพื่อความเข้าถึงสุคติ ให้เสื่อมหายไป" ดังนี้.

อรหนฺตาทีนํ ปน สีลํ สพฺพทรถปฏิปสฺสทฺธิยา ปริสุทฺธตฺตา (๒) ปฏิปสฺสทฺธิปาริสุทฺธีติ เวทิตพฺพํ. เอวํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิอาทิวเสน ปญฺจวิธํ.

ส่วนศีลของท่านผู้สิ้นอาสวะทั้งหลาย มีพระอรหันต์ เป็นต้น พึงทราบว่า ชื่อว่า ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีล เพราะความเป็นศีลบริสุทธิ์ โดยการระงับความกระวนกระวายทั้งปวงเสียได้. โดยประการที่กล่าวแล้วนี้ ศีล จึงมี ๕ อย่าง คือ ปริยันตปาริสุทธิศีล เป็นต้น.

---

๑ ฉ. อสุจิ.
๒ อิ. ม. เอตฺถนฺตเร จ-สทฺโท ทิสฺสติ.

ทุติยสีลปญฺจก

ทุติยปญฺจเก ปาณาติปาตาทีนํ ปหานาทิวเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพ. วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ : "ปญฺจ สีลานิ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ สีลํ, เวรมณี สีลํ, เจตนา สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีลํ. อทินฺนาทานสฺส. กาเมสุ มิจฺฉาจารสฺส. มุสาวาทสฺส. ปิสุณวาจาย. ผรุสวาจาย. สมฺผปฺปลาปสฺส. อภิชฺฌาย. พฺยาปาทสฺส. มิจฺฉาทิฏฺฐิยา. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส. อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส. อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส. อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจสฺส. ธมฺมววฏฺฐาเนน วิจิกิจฺฉาย. ญาเณน อวิชฺชาย. ปามุชฺเชน อรติยา. ปฐเมน ฌาเนน นีวรณานํ. ทุติเยน ฌาเนน วิตกฺกวิจารานํ. ตติเยน ฌาเนน ปีติยา. จตุตฺเถน ฌาเนน สุขทุกฺขานํ. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา รูปสญฺญาย ปฏิฆสญฺญาย นานตฺตสญฺญาย. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺ-

ศีลหมวด ๕ ที่ ๒

ในศีลหมวด ๕ ที่ ๒ พึงทราบความหมายเกี่ยวกับศีล มีการละ เป็นต้น ซึ่งปาณาติบาต เป็นต้น. ข้อนี้ สมจริงตามคำที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า : "ศีล มี ๕ คือ การละ (ปหานะ) ปาณาติบาตก็เป็นศีล, ความงดเว้น (เวรมณี) ก็เป็นศีล, ความตั้งใจเว้น (เจตนา) ก็เป็นศีล, ความสำรวม (สังวร) ก็เป็นศีล, ความไม่ก้าวล่วง (อวีติกกมะ) ก็เป็นศีล. การละ, ความงดเว้น, ความตั้งใจเว้น, ความสำรวม, ความไม่ก้าวล่วง ซึ่งอทินนาทาน. ซึ่งกาเมสุมิจฉาจาร. ซึ่งมุสาวาท. ซึ่งปิสุณวาจา. ซึ่งผรุสวาจา. ซึ่งสัมผัปปลาปะ. ซึ่งอภิชฌา. ซึ่งพยาบาท. ซึ่งมิจฉาทิฐิ ก็เป็นศีล. การละกามฉันท์ด้วยเนกขัมมะ. การละพยาบาทด้วยความไม่พยาบาท. การละถีนมิทธะด้วยอาโลกสัญญา. การละอุทธัจจะ

จายตนสญฺญาย. อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาย. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย. อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาย. ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญาย. อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญาย. นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทิยา. วิราคานุปสฺสนาย ราคสฺส. นิโรธานุปสฺสนาย สมุทยสฺส. [๑]มุญฺจิตุกามฺยตานุปสฺสนาย อมุญฺจิตุกามฺยสฺส[๑] ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานสฺส. ขยานุปสฺสนาย ฆนสญฺญาย. วยานุปสฺสนาย อายูหนสฺส. วิปริณามานุปสฺสนาย ธุวสญฺญาย. อนิมิตฺตานุปสฺสนาย นิมิตฺตสฺส. อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ปณิธิยา. สุญฺญตานุปสฺสนาย อภินิเวสสฺส. อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย สาราทานาภินิเวสสฺส. ยถาภูตญาณทสฺสเนน สมฺโมหาภินิเวสสฺส. อาทีนวานุปสฺสนาย อาลยาภินิเวสสฺส. ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย

ด้วยอวิกเขปะ. การละวิจิกิจฉาด้วยการกำหนดธรรม. การละอวิชชาด้วยญาณ. การละอรติด้วยปราโมทย์. การละนิวรณ์ทั้งหลายด้วยปฐมฌาน.การละวิตกวิจารด้วยทุติยฌาน. การละปีติด้วยตติยฌาน. การละสุขและทุกข์ด้วยจตุตถฌาน. การละรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา ด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ. การละอากาสานัญจายตนสัญญา ด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ. การละวิญญาณัญจายตนสัญญา ด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ. การละอากิญจัญญายตนสัญญา ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ. การละนิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา. การละสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา. การละอัตตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา. การละนันทิด้วยนิพพิทานุปัสสนา. การละราคะด้วยวิราคานุปัสสนา. การละสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา. การละความเป็นผู้ไม่ต้องการพ้นด้วยมุญจิตุกามยตา-

---

[๑-๑] ฉ. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.

อปฺปฏิสงฺขาย. วิวฏฺฏานุปสฺสนาย สํโยคาภินิเวสสฺส. โสตาปตฺติมคฺเคน ทิฏฺเฐกฏฺฐานํ กิเลสานํ. สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริกานํ กิเลสานํ. อนาคามิมคฺเคน อณุสหคตานํ[๑] กิเลสานํ. อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสานํ ปหานํ สีลํ, เวรมณี, เจตนา, สํวโร, อวีติกฺกโม สีลํ. เอวรูปานิ สีลานิ จิตฺตสฺส อวิปฺปฏิสาราย สํวตฺตนฺติ, ปามุชฺชาย สํวตฺตนฺติ, ปีติยา สํวตฺตนฺติ, ปสฺสทฺธิยา สํวตฺตนฺติ, โสมนสฺสาย สํวตฺตนฺติ, อาเสวนาย สํวตฺตนฺติ, ภาวนาย สํวตฺตนฺติ, พหุลีกมฺมาย สํวตฺตนฺติ, อลงฺการาย สํวตฺตนฺติ, ปริกฺขาราย สํวตฺตนฺติ, ปริวาราย สํวตฺตนฺติ, ปาริปูริยา สํวตฺตนฺติ, เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺตี''ติ.[๒]

นุปัสสนา. การละความยึดถือ (อาทาน) ด้วยปฏินิสสัคคานุปัสสนา. การละความสำคัญว่า เป็นกลุ่มก้อน (ฆนสัญญา) ด้วยขยานุปัสสนา. การละความขวนขวาย (อายูหนะ) ด้วยวยานุปัสสนา. การละความสำคัญว่ามั่นคง (ธุวสัญญา) ด้วยวิปริณามานุปัสสนา. การละนิมิตด้วยอนิมิตตานุปัสสนา. การละปณิธิ (ความปรารถนา) ด้วยอัปปณิหิตานุปัสสนา. การละความยึดมั่น (อภินิเวส) ด้วยสุญญตานุปัสสนา. การละความยึดมั่นด้วยการยึดถือว่าเป็นสาระ (สาราทานาภินิเวส) ด้วยอธิปัญญาธัมมวิปัสสนา. การละความยึดมั่นด้วยความลุ่มหลง (สัมโมหาภินิเวส) ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ. การละความยึดมั่นด้วยอาลัย ด้วยอาทีนวานุปัสสนา. การละความไม่พิจารณา ด้วยปฏิสังขานุปัสสนา. การละความยึดมั่นด้วยสังโยค ด้วยวิวัฏฏา-

---

[๑] สี. ม. อนุสหคตานํ.
[๒] ขุ. ป. ๓๑/๖๖.

นุปัสสนา. การละกิเลสทั้งหลาย อันมีที่ตั้ง อันเดียวกันกับทิฐิ ด้วยโสดาปัตติมรรค. การละกิเลสทั้งหลายอย่างหยาบ ด้วย สกทาคามิมรรค. การละกิเลสทั้งหลายอย่าง ละเอียด ด้วยอนาคามิมรรค. การละกิเลส ทั้งปวงทั้งหลาย ด้วยอรหัตมรรคก็เป็นศีล, ความงดเว้น (ซึ่งกามฉันท์ เป็นต้น), ความตั้งใจเว้น (ซึ่งกามฉันท์ เป็นต้น), ความสำรวม (ซึ่งกามฉันท์ เป็นต้น), ความไม่ก้าวล่วง (ซึ่งกามฉันท์ เป็นต้น) ก็เป็นศีล. ศีลทั้งหลายที่เป็นเช่นนี้ ย่อม เป็นไปพร้อม เพื่อความไม่เดือนร้อนแห่งจิต, ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อปราโมทย์, ย่อม เป็นไปพร้อม เพื่อปีติ, ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อปัสสัทธิ (ความสงบระงับ), ย่อม เป็นไปพร้อม เพื่อโสมนัส, ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่ออาเสวนะ (เสพคุ้น), ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อภาวนา, ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อ การกระทำให้มาก, ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อธรรมเป็นเครื่องประดับ, ย่อมเป็นไป

พร้อม เพื่อบริขาร, ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อบริวาร; ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความบริบูรณ์, ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อวิราคะ (คลายกำหนัด) เพื่อนิโรธ (ความดับ) เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตื่น (จากความหลับ คือกิเลส) เพื่อนิพพาน" ดังนี้.

เอตฺถ จ ปหานนฺติ โกจิ ธมฺโม นาม นตฺถิ อญฺญตฺร วุตฺตปฺปการานํ ปาณาติปาตาทีนํ อนุปฺปาทมตฺตโต. ยสฺมา ปน ตํ ตํ ปหานํ ตสฺส ตสฺส กุสลธมฺมสฺส ปติฏฺฐานฏฺเฐน อุปธารณํ โหติ, อวิปฺปกิณฺณภาวกรเณน[๑] จ สมาธานํ. ตสฺมา ปุพฺเพ วุตฺเตเนว อุปธารณสมาธานสงฺขาเตน สีลนฏฺเฐน สีลนฺติ วุตฺตํ. อิตเร จตฺตาโร

อนึ่ง ในศีล ๕ อย่าง มีปหานศีลเป็นต้นนี้ เว้นเพียงความเกิดขึ้นไม่ได้แห่งทุจริตทั้งหลาย มีปาณาติบาต เป็นต้น อันมีประการตามที่กล่าวเสียแล้ว ชื่อว่า ธรรมอะไร ๆ เรียกว่า ปหานะ (การละ) หามีไม่. แต่เพราะเหตุที่การละนั้น ๆ เป็นการเข้าไปทรงไว้ โดยอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมนั้น ๆ, และเป็นความตั้งไว้

---

๑ ฉ. วิกมฺปาภาวกรเณน,
อิ. วิกมฺปภาวากรเณน, ฏีกายมฺปิ
วิกมฺปภาวากรเณนาติ เอวํ วุตฺตํ.

ธมฺมา ตโต ตโต เวรมณิวเสน, ตสฺส ตสฺส สํวรวเสน, ตทุภยสมฺปยุตฺตเจตนาวเสน, ตํ ตํ อวีติกฺกมนฺตสฺส อวีติกฺกมวเสน[๑] จ เจตโส ปวตฺติสพฺภาวํ สนฺธาย วุตฺตา. สีลฏฺโฐ ปน เนสํ ปุพฺเพ ปกาสิโตเยวาติ. เอวํ ปหานสีลาทิวเสน ปญฺจวิธํ.

ด้วยดี โดยการกระทำความไม่กระจัด-กระจายให้. ฉะนั้น จึงเรียกว่า ศีล โดยอรรถว่า สีลนะ กล่าวคือ การเข้าไปทรงไว้ และความตั้งไว้ด้วยดี ที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั่นเอง. ธรรม ๔ อย่างนอกนี้ ท่านกล่าวหมายเอาภาวะที่มีอยู่แห่งความเป็นไปของใจ ด้วยอำนาจความงดเว้นจากโทษนั้น ๆ ๑, ด้วยอำนาจความสำรวมโทษนั้น ๆ ๑, ด้วยอำนาจเจตนาที่สัมปยุตกับความงดเว้น และความสำรวมทั้ง ๒ นั้น ๑, ด้วยอำนาจความไม่ก้าวล่วงแห่งบุคคลผู้ไม่ก้าวล่วงโทษนั้น ๆ ๑. ส่วนอรรถว่าศีล ของธรรม ๔ อย่างเหล่านั้น ข้าพเจ้าประกาศไว้แล้วในตอนต้น เหมือนกันแล. โดยประการฉะนี้ ศีลจึงจัดว่ามี ๕ อย่าง คือ ปหานศีล เป็นต้น.

เอตฺตาวตา จ กึ สีลํ, เกนฏฺเฐน สีลํ, กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐาน-

ก็ด้วยคำพูดเพียงเท่านี้ เป็นอันจบการวิสัชนาปัญหาเหล่านี้ คือ อะไรคือศีล, ชื่อว่า

[๑] ฉ. อวีติกฺกมนวเสน.

ปทฏฺฐานานิ, กิมานิสํสํ สีลํ, กตฺวิธญฺเจตํ สีลนฺติ อิเมสํ ปญฺหานํ วิสฺสชฺชนํ นิฏฺฐิตนฺติ?

ศีล เพราะอรรถว่ากระไร, อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของศีลนั้น, ศีลมีอะไรเป็นอานิสงส์, และศีลนี้มีกี่อย่าง ฉะนี้แล.

สีลสงฺกิเลสโวทาน

๒๑. ยํ ปน วุตฺตํ "โก จสฺส สงฺกิเลโส, กึ โวทานนฺ"ติ ตตฺร จ วทาม : ขณฺฑาทิภาโว สีลสฺส สงฺกิเลโส, อขณฺฑาทิภาโว โวทานํ. โส ปน ขณฺฑาทิภาโว ลาภยสาทิเหตุเกน เภเทน จ สตฺตวิธเมถุนสํโยเคน จ สงฺคหิโต.

ความเศร้าหมองและความผ่องแผ้วของศีล

๒๑. ส่วนปัญหากรรมข้อที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า "ก็อะไรเป็นความเศร้าหมองของศีลนั้น, อะไรเป็นความผ่องแผ้ว" ดังนี้ อันใดก็ข้าพเจ้าจะได้กล่าวในปัญหากรรมข้อนั้น : ภาวะที่ศีลขาดเป็นต้น จัดเป็นเหตุเศร้าหมองของศีล, ภาวะที่ศีลไม่ขาดเป็นต้น จัดเป็นเหตุผ่องแผ้ว. ก็ภาวะที่ศีลขาดเป็นต้นนั้นสงเคราะห์เข้าด้วยความแตกทำลาย อันมี

---

๑ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

ลาภและยศ เป็นต้น เป็นเหตุ และด้วยเมถุนสังโยค ๗ อย่าง.

ตถา หิ ยสฺส สตฺตสุ อาปตฺติกฺขนฺเธสุ อาทิมฺหิ วา อนฺเต วา สิกฺขาปทํ ภินฺนํ โหติ, ตสฺส สีลํ ปริยนฺเต ฉินฺนสาฏโก วิย ขณฺฑํ นาม โหติ. ยสฺส ปน เวมชฺเฌ [1]ภินฺนํ, ตสฺส มชฺเฌ ฉิทฺทสาฏโก วิย ฉิทฺทํ[1] นาม โหติ. ยสฺส ปฏิปาฏิยา เทฺว ตีณิ ภินฺนานิ, ตสฺส ปิฏฺฐิยา วา กุจฺฉิยา วา อุฏฺฐิเตน วิสภาควณฺเณน กาฬรตฺตาทีนํ อญฺญตรสรีรวณฺณา คาวี วิย สพลํ นาม โหติ. ยสฺส อนฺตรนฺตรา ภินฺนานิ, ตสฺส อนฺตรนฺตรา วิสภาควณฺณพินฺทุวิจิตฺรคาวี วิย กมฺมาสํ นาม โหติ. เอวํ ตาว ลาภาทิเหตุเกน[2] ขณฺฑาทิภาโว โหติ.

จริงอย่างนั้น ในบรรดากองอาบัติ ๗ สิกขาบทของภิกษุรูปใด เป็นอันทำลายแล้วในเบื้องต้นก็ดี ในที่สุดก็ดี, ศีลของภิกษุรูปนั้นชื่อว่า ขาด เหมือนอย่างผ้าสาฎกขาดที่ชายฉะนั้น. ส่วนสิกขาบทของภิกษุรูปใด ทำลายแล้วในท่ามกลาง, ศีลของภิกษุรูปนั้น ชื่อว่า ทะลุ เหมือนอย่างผ้าสาฎกทะลุในท่ามกลางฉะนั้น. สิกขาบทของภิกษุรูปใด ทำลายไป ๒ — ๓ ข้อตามลำดับ, ศีลของภิกษุรูปนั้นชื่อว่า ด่าง เหมือนอย่างแม่โคมีสีตัวดำหรือแดง อย่างใดอย่างหนึ่ง ตัดด้วยสีที่ต่างกันอันผุดขึ้นที่หลังหรือท้อง ฉะนั้น. สิกขาบทของภิกษุรูปใด ทำลายไปในระหว่าง ๆ, ศีลของภิกษุรูปนั้น ชื่อว่า พร้อย เหมือนอย่างแม่โควิจิตรไปด้วยจุดสี ที่ต่างกันในระหว่าง ๆ

[1-1] ม. ฉินฺน... ฉินฺนํ.
[2] ฉ. ลาภาทิเหตุเกน เภเทน.

คุณพ่อสุจินต์ ลีลาตระกูล, คุณแม่สุนทรี แซ่จัง
คุณสุนทรี แซ่จัง และคุณพูนสุข ลีลาตระกูล
อุทิศให้แด่เจ้ากรรมนายเวร และบิดา-มารดา ทุกภพ ทุกชาติ

ฉะนั้น. ภาวะที่ศีลขาด เป็นต้น เพราะความแตกทำลาย อันมีลาภ เป็นต้น เป็นเหตุ มีโดยประการอย่างนี้ก่อน.

เอวํ สตฺตวิธเมถุนสํโยควเสน. วุตฺตญฺหิ (ตตฺถ)[๑] ภควตา :

ภาวะที่ศีลขาดเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งเมถุนสังโยค ๗ อย่างนี้. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ (ในเมถุนสังโยคนั้น) ว่า :

"อิธ พฺราหฺมณ เอกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สมฺมา พฺรหฺมจารี ปฏิชานมาโน น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธึ ทฺวยทฺวยสมาปตฺตึ[๒] สมาปชฺชติ, อปิจ โข มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ ปริมทฺทนํ นฺหาปนํ สมฺพาหนํ

"ดูกรพราหมณ์ สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตนอยู่โดยชอบ ว่าเป็นพรหมจารี ไม่ถึงซึ่งความประจวบร่วมกัน ๒ ต่อ ๒ กับมาตุคาม จริงทีเดียว, แต่ทว่ายังยอมรับการที่มาตุคามขัดสีให้ บีบให้

---

๑ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

๒ ฉ. อิ. ทฺวยํ ทฺวยสมาปตฺตึ, ปาฬิยมฺปิ เอวํ มุทฺทิตํ. ฏีกายมฺปน ทฺวยทฺวยสมาปตฺตินฺติ ทฺวีหิ ทฺวีหิ สมาปชฺชิตพฺพํ เมถุนนฺติ อตฺโถติ วุตฺตํ. มโนรถปูรณิยมฺปิ ทฺวยทฺวยสมาปตฺตินฺติ ทฺวีหิ ทฺวีหิ สมาปชฺชิตพฺพภาวนฺติ วุตฺตํ.

คุณพ่อสุจินต์ ลีลาตระกูล, คุณแม่สุนทรี แซ่จัง,
คุณสุนทรี แซ่จัง และคุณพูลสุข ลีลาตระกูล
อุทิศให้แด่เจ้ากรรมนายเวร และบิดา-มารดา ทุกภพ ทุกชาติ

สาทิยติ, โส ตทสฺสาเทติ, ตํ นิกาเมติ, เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชติ, อิทมฺปิ โข พฺราหฺมณ พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปิ. อยํ วุจฺจติ พฺราหฺมณ อปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรติ สํยุตฺโต เมถุนสํโยเคน, น ปริมุจฺจติ ชาติยา. ชรามรเณน ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ.

อาบน้ำให้ นวดให้, เขายินดีการกระทำนั้น, ปรารถนาการกระทำนั้น, และย่อมถึงซึ่งความปลาบปลื้มด้วยการกระทำนั้น, ดูกรพราหมณ์ แม้ข้อนี้แลจัดเป็นความขาดก็ได้ ความทะลุก็ได้ ความด่างก็ได้ ความพร้อยก็ได้ แห่งพรหมจรรย์. ดูกรพราหมณ์ ผู้นี้เรียกว่า ประพฤติพรหมจรรย์อันไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบด้วยเมถุนสังโยค, ย่อมไม่พ้นจากชาติ. ย่อมไม่พ้นจากชรา มรณะ ฯลฯ เรากล่าวได้ว่าเขาไม่พ้นจากทุกข์ไปได้.

ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สมฺมา พฺรหฺมจารี ปฏิชานมาโน น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธึ ทฺวยทฺวยสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ. นปิ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ ฯเปฯ สาทิยติ. อปิจ โข มาตุคาเมน สทฺธึ สญฺชคฺฆติ สงฺกีฬติ สงฺเกฬายติ,

ดูกรพราหมณ์ ข้ออื่นยังมีอีก สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตนอยู่โดยชอบว่าเป็นพรหมจารี ไม่ถึงซึ่งความประจวบร่วมกัน ๒ ต่อ ๒ กับมาตุคามจริงทีเดียว. ทั้งไม่ยอมรับการที่มาตุคามขัดสีให้ ฯลฯ. แต่ทว่า หัวเราะ ร่วมเล่น เล่นหัวกับ

ด.ญ.ธัญลักษณ์-ด.ญ.ธารทิพย์ และเด็กชายชยานนท์ ลีลาตระกูล
อุทิศให้แก่เจ้ากรรมนายเวร และบิดา-มารดา ผู้มีพระคุณทุกภพทุกชาติ

โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ.

มาตุคาม, เขายินดีการกระทำนั้น ฯลฯ เรากล่าวได้ว่า เขาไม่พ้นจากทุกข์ไปได้.

ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธึ ทฺวยทฺวยสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ. นปิ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ ฯเปฯ สาทิยติ. นปิ มาตุคาเมน สทฺธึ สญฺชคฺฆติ สงฺกีฬติ สงฺเกฬายติ. อปิจ โข มาตุคามสฺส จกฺขุนา จกฺขุํ อุปนิชฺฌายติ เปกฺขติ, โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ.

ดูกรพราหมณ์ ข้ออื่นยังมีอีก สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนในโลกนี้ ฯลฯ ไม่ถึงซึ่งความประจวบร่วมกัน ๒ ต่อ ๒ กับมาตุคามจริงทีเดียว. ทั้งไม่ยอมรับ การที่มาตุคามขัดสีให้ ฯลฯ. ทั้งไม่หัวเราะ ร่วมเล่น เล่นหัวกับมาตุคาม. แต่ทว่าใช้ตาจ้องสบตาของมาตุคาม, เขายินดีการกระทำนั้น ฯลฯ เรากล่าวได้ว่า เขาไม่พ้นจากทุกข์ไปได้.

ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ น เหว โข มาตุคาเมน. นปิ มาตุคามสฺส.นปิ มาตุคาเมน. นปิ มาตุคามสฺส ฯเปฯ เปกฺขติ. อปิจ โข มาตุคามสฺส สทฺทํ สุณาติ

ดูกรพราหมณ์ ข้ออื่นยังมีอีก สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนในโลกนี้ ฯลฯ ไม่ถึงซึ่งความประจวบร่วมกัน ๒ ต่อ ๒ กับมาตุคามจริงทีเดียว. ทั้งไม่ยอมรับ การที่มาตุคามขัดสีให้ ฯลฯ. ทั้งไม่หัวเราะ ฯลฯ กับ

คุณวัชรา ปั้นน่วม และครอบครัว
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ ร.ต.อ.เล็ก ปั้นน่วม

ติโรกุฑฺฑา[๑] วา ติโรปาการา วา หสนฺติยา วา ภณนฺติยา วา คายนฺติยา วา โรทนฺติยา วา, โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ.

มาตุคาม. ทั้งไม่ใช้ตาจ้องสบตาของมาตุคาม. แต่ว่าฟังเสียงของมาตุคามหัวเราะอยู่ก็ดี พูดอยู่ก็ดี ขับร้องอยู่ก็ดี ร้องไห้อยู่ก็ดี ภายนอกฝาหรือนอกกำแพง, เขาย่อมยินดีเสียงนั้น ฯลฯ เรากล่าวได้ว่า เขาไม่พ้นจากทุกข์ไปได้.

ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ น เหว โข มาตุคาเมน. นปิ มาตุคามสฺส. นปิ มาตุคาเมน. นปิ มาตุคามสฺส. นปิ มาตุคามสฺส โรทนฺติยา วา ฯเปฯ อปิจ โข ยานิสฺส ตานิ ปุพฺเพ มาตุคาเมน สทฺธึ หสิตลปิตกีฬิตานิ, ตานิ อนุสฺสรติ, โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ.

ดูกรพราหมณ์ ข้ออื่นยังมีอีก สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนในโลกนี้ ฯลฯ ไม่ถึงซึ่งความประจวบร่วมกัน ๒ ต่อ ๒ กับมาตุคามจริงทีเดียว. ทั้งไม่ยอมรับ การที่มาตุคามขัดสีให้ ฯลฯ. ทั้งไม่หัวเราะ ฯลฯ กับมาตุคาม. ทั้งไม่ใช้ตาจ้องสบตาของมาตุคาม. ทั้งไม่ฟังเสียงของมาตุคาม ฯลฯ ร้องไห้อยู่ก็ดี ฯลฯ แต่ว่าการเคยหัวเราะ เคยพูดจา เคยเล่น

---

๑ ฉ. ติโรกุฏฺฏา, องฺ. สตฺตก. ๒๓/๕๗ ติโรกุฏฺฏํ.

กับมาตุคาม ในกาลก่อนของเขานั้น เหล่านั้น อันใด, ย่อมระลึกเนือง ๆ ถึงการกระทำเหล่านั้น, เขาย่อมยินดีการระลึกเนือง ๆ นั้น ฯลฯ เรากล่าวได้ว่า เขาไม่พ้นจากทุกข์ไปได้.

ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ น เหว โข มาตุคาเมน ฯเปฯ นปิ ยานิสฺส ตานิ ปุพฺเพ มาตุคาเมน สทฺธึ หสิตลปิตกีฬิตานิ, ตานิ อนุสฺสรติ. อปิจ โข ปสฺสติ คหปตึ วา คหปติปุตฺตํ วา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตํ สมงฺคีภูตํ ปริจาริยมานํ, โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ.

ดูกรพราหมณ์ ข้ออื่นยังมีอีก สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนในโลกนี้ ฯลฯ ไม่ถึงซึ่งความประจวบร่วมกัน ๒ ต่อ ๒ กับมาตุคาม ฯลฯ ทั้งการเคยหัวเราะ เคยพูดจา เคยเล่นกับมาตุคาม ในกาลก่อนของเขานั้น เหล่านั้น อันใด, ก็ย่อมระลึกเนือง ๆ ถึงการกระทำเหล่านั้น. แต่ว่า เห็นคฤหบดีก็ตาม บุตรคฤหบดีก็ตาม ผู้อิ่มเอิบ เพียบพร้อม ถูกบำรุงบำเรอด้วยกามคุณ ๕, เขาย่อมยินดีการบำรุงบำเรอ แห่งคฤหบดีเป็นต้นนั้น ฯลฯ เรากล่าวได้ว่า เขาไม่พ้นจากทุกข์ไปได้.

คุณวัชรา ปั้นน่วม และครอบครัว
อุทิศส่วนกุศลให้ ร.ต.อ.เล็ก ปั้นน่วม

ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ น เหว โข มาตุคาเมน ฯเปฯ นปิ ปสฺสติ คหปตึ วา คหปติปุตฺตํ วา ฯเปฯ ปริจาริยมานํ. อปิจ โข อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรติ 'อิมินาหํ สีเลน วา วตฺเตน วา ตเปน วา พฺรหฺมจริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา'ติ. โส ตทสฺสาเทติ, ตํ นิกาเมติ, เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชติ. อิทมฺปิ[๑] พฺราหฺมณ พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปี''ติ.[๒]

ดูกรพราหมณ์ ข้ออื่นยังมีอีก สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนในโลกนี้ ฯลฯ ไม่ถึงซึ่งความประจวบร่วมกัน ๒ ต่อ ๒ กับมาตุคามจริงทีเดียว ฯลฯ ทั้งไม่เห็นคฤหบดีก็ตาม บุตรคฤหบดีก็ตาม ฯลฯ ถูกบำรุงบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕. แต่ว่า ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ปรารถนาเทวนิกายอย่าง-ใดอย่างหนึ่งว่า 'ด้วยศีลนี้ ด้วยวัตรนี้ ด้วยตบะนี้ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เราจักเป็นเทพเจ้า หรือเทวดาตนใดตนหนึ่ง' ดังนี้. เขาย่อมยินดีความเป็นเทวดานั้น ปรารถนาความเป็นเทวดานั้น ย่อมถึงซึ่งความปลาบปลื้มด้วย-ความเป็นเทวดานั้น. ดูกรพราหมณ์ แม้ข้อนี้จัดเป็นความขาดก็ได้ ความทะลุก็ได้ ความด่างก็ได้ ความพร้อยก็ได้ แห่งพรหมจรรย์'' ดังนี้แล.

---

[๑] ฉ. อิทมฺปิ โข.

[๒] องฺ. สตฺตก. ๒๓/๕๗.

คุณวัชรา ปั้นน่วม และครอบครัว
อุทิศส่วนกุศลให้ ร.ต.อ.เล็ก ปั้นน่วม

เอวํ ลาภาทิเหตุเกน เภเทน จ สตฺตวิธเมถุนสํโยเคน จ ขณฺฑาทิภาโว สงฺคหิโตติ เวทิตพฺโพ.

ภาวะที่ศีลขาด เป็นต้น พึงทราบว่าสงเคราะห์เข้าด้วยความแตกทำลาย อันมีลาภเป็นต้น เป็นเหตุ และด้วยเมถุนสังโยค ๗ อย่าง โดยประการที่กล่าวแล้วนี้.

อขณฺฑาทิภาโว ปน สพฺพโส สิกฺขาปทานํ อเภเทน ภินฺนานญฺจ สปฺปฏิกมฺมานํ ปฏิกมฺมกรเณน สตฺตวิธเมถุนสํโยคาภาเวน จ อปราย จ "โกโธ อุปนาโห มกฺโข ปลาโส[๑] อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเถยฺยํ ถมฺโภ สารมฺโภ มาโน อติมาโน มโท ปมาโท"ติอาทีนํ ปาปธมฺมานํ อนุปฺปตฺติยา อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาสลฺเลขตาทีนญฺจ คุณานํ อุปฺปตฺติยา สงฺคหิโต.

ส่วนภาวะที่ศีลไม่ขาด เป็นต้น สงเคราะห์เข้าด้วยความไม่แตกทำลาย แห่งสิกขาบททั้งหลายโดยประการทั้งปวง ๑ ด้วยการทำคืนซึ่งสิกขาบทที่แตกแล้ว (ปลงอาบัติ) แต่มีการทำคืนได้ ๑ ด้วยไม่มีเมถุนสังโยค ๗ อย่าง ๑ ด้วยความดีอย่างอื่น คือ ความไม่เกิดขึ้น แห่งบาปธรรมทั้งหลาย คือ "โกธะ (ความโกรธ) อุปนาหะ (ความผูกโกรธ) มักขะ (ความลบหลู่) ปลาสะ (ความตีเสมอ) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) มายา (ความหลอกลวง) สาไถย (ความโอ้อวด) ถัมภะ (ความดื้อดึง) สารัมภะ (ความแข่งดี) มานะ (ความถือตัว) อติมานะ (ความ

---

[๑] ฉ. ปฬาโส.

เย่อหยิ่ง) มทะ (ความมัวเมา) ปมาทะ (ความประมาท)" เป็นต้น ๑ ด้วยความเกิดขึ้นแห่งคุณ มีความมักน้อย ความสันโดษ ความประพฤติขูดเกลากิเลส เป็นต้น ๑.

ยานิ หิ สีลานิ ลาภาทีนมฺปิ อตฺถาย อภินฺนานิ ปมาทโทเสน วา ภินฺนานิปิ ปฏิกมฺมกตานิ เมถุนสํโยเคหิ วา โกธุปนาหาทีหิ วา ปาปธมฺเมหิ อนุปหตานิ, ตานิ สพฺพโส <u>อขณฺฑานิ</u> <u>อจฺฉิทฺทานิ</u> <u>อสพลานิ</u> <u>อกมฺมาสานีติ</u> วุจฺจนฺติ. ตานิเยว จ ภุชิสฺสภาวกรณโต <u>ภุชิสฺสานิ</u>, วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา <u>วิญฺญุปสตฺถานิ</u>, ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตา <u>อปรามฏฺฐานิ</u>, อุปจารสมาธึ วา อปฺปนาสมาธึ วา สํวตฺตยนฺตีติ <u>สมาธิสํวตฺตนิกานิ</u> จ โหนฺติ. ตสฺมา เนสํ 'เอส อขณฺฑาทิภาโว โวทานนฺ'ติ เวทิตพฺโพ.

จริงอยู่ ศีลทั้งหลายเหล่าใด ที่ไม่แตกทำลายไป เพื่อประโยชน์ แม้แก่ลาภเป็นต้นก็ดี แม้ที่แตกไปเพราะโทษ คือ ความประมาท แต่ภิกษุทำคืนได้แล้วก็ดี ที่บาปธรรมทั้งหลาย คือ เมถุนสังโยค หรือ โกธะ-อุปนาหะ เป็นต้น เข้าไปทำลายไม่ได้ก็ดี, ศีลทั้งหลาย เหล่านั้น เรียกว่า <u>ไม่ขาด</u> <u>ไม่ทะลุ</u> <u>ไม่ด่าง</u> <u>ไม่พร้อย</u> โดยประการทั้งปวง. อนึ่ง ศีลเหล่านั้นแหละ ชื่อว่า <u>ภุชิสสะ</u> เพราะกระทำความเป็นไท, ชื่อว่า <u>วิญญุปสัตถะ</u> เพราะความเป็นศีลที่ผู้รู้ทั้งหลายสรรเสริญ, ชื่อว่า <u>อปรามัฏฐะ</u> เพราะไม่ถูกตัณหาและทิฐิถือมั่น, และชื่อว่า เป็น <u>สมาธิสังวัตตนิกะ</u> เพราะอรรถว่า ยังอุปจารสมาธิ หรือ อัปปนาสมาธิ ให้เป็นไป

พร้อมได้. เพราะเหตุนั้น พึงทราบว่า 'ภาวะที่ศีลไม่ขาดเป็นต้นนี้ ชื่อว่า เป็นเหตุผ่องแผ้ว' ของศีลเหล่านั้น.

ตํ ปเนตํ โวทานํ ทฺวีหากาเรหิ สมฺปชฺชติ สีลวิปตฺติยา จ อาทีนวทสฺสเนน สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนน. ตตฺถ "ปญฺจิเม ภิกฺขเว อาทีนวา ทุสฺสีลสฺส สีลวิปตฺติยา"ติ[๑] เอวมาทิสุตฺตนฺตนเยน สีลวิปตฺติยา อาทีนโว จ ทฏฺฐพฺโพ.

อนึ่ง ความผ่องแผ้วนี้นั้น ย่อมถึงพร้อมด้วยอาการ ๒ คือ ด้วยการเห็นโทษในศีลวิบัติ และด้วยการเห็นอานิสงส์ในศีลสมบัติ. ในอาการ ๒ อย่างนั้น พึงทราบถึงโทษแห่งศีลวิบัติโดยนัยแห่งพระสูตร อย่างนี้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายแห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีลเหล่านี้ มี ๕ อย่าง" ดังนี้ เป็นต้นเถิด.

อปิจ ทุสฺสีโล ปุคฺคโล ทุสฺสีลฺยเหตุ อมนาโป โหติ เทวมนุสฺสานํ, อนนุสาสนีโย สพฺรหฺมจารีนํ, ทุกฺขิโต ทุสฺสีลฺยครหาสุ, วิปฺปฏิสารี สีลวตํ ปสํสาสุ, ตาย จ ปน ทุสฺสีลฺยตาย สาณสาฏโก วิย ทุพฺพณฺโณ โหติ. เย โข ปนสฺส ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชนฺติ,

อนึ่ง บุคคลผู้ทุศีล เพราะเหตุแห่งความทุศีล จึงเป็นผู้ไม่น่าชอบใจแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, เป็นผู้ที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายไม่พึงอนุศาสน์, ต้องทุกข์ใจในเพราะการติเตียนถึงความเป็นคนทุศีล, มีความเดือดร้อนใจในเพราะการสรรเสริญถึง

---

[๑] องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๘๑,
ที. มหา. ๑๐/๑๐๑.

เตสํ ทีฆรตฺตํ อปายทุกฺขาวหนโต ทุกฺขสมฺผสฺโส. เยสํ เทยฺยธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหาติ, เตสํ น มหปฺผลภาวกรณโต อปฺปคฺโฆ. อเนกวสฺสคณิกคูถกูโป วิย ทุพฺพิโสโธ[๑] ฉวาลาตมิว อุภโต ปริพาหิโร. ภิกฺขุภาวํ ปฏิชานนฺโตปิ อภิกฺขุเยว โคคณํ อนุพนฺธคทฺรโภ วิย. สตตุพฺพิคฺโค สพฺพเวริกปุริโส วิย. อสํวาสารโห มตกเลวรํ[๒] วิย. สุตาทิคุณยุตฺโตปิ สพฺรหฺมจารีนํ อปูชารโห สุสานคฺคิ วิย พฺราหฺมณานํ. อภพฺโพ วิเสสาธิคเม อนฺโธว[๓] รูปทสฺสเน. นิราโส สทฺธมฺเม จณฺฑาลกุมารโก วิย รชฺเช. สุขิโตสฺมีติ มญฺญมาโนปิ ทุกฺขิโตว อคฺคิกฺขนฺธปริยาเย วุตฺตทุกฺขภาคิตาย.

ท่านผู้มีศีลทั้งหลาย, ก็เพราะความทุศีลนั้นแล เขาจึงจัดว่าเป็นผู้มีวรรณะหยาบดุจผ้าป่านดิบ (ผ้าป่านที่ยังดิบอยู่ คือ ยังไม่ได้ฟอก ย่อมหยาบกว่าที่ฟอกแล้ว). ก็เขา ชื่อว่า มีสัมผัสเป็นทุกข์ เพราะความนำมาซึ่งทุกข์ในอบายแก่เหล่าบุคคลผู้ถึงซึ่งการคล้อยตามความเห็นของเขา (ถือเขาเป็นแบบอย่าง) ตลอดกาลนาน. เขารับเอาไทยธรรมของบุคคลเหล่าใด, เพราะไม่กระทำความมีผลมากให้แก่บุคคลเหล่านั้น จึงจัดว่า เป็นผู้มีค่าน้อย. ชื่อว่า เป็นผู้ที่ใคร ๆ ชำระได้ยาก ดุจหลุมคูถที่หมักหมมไว้หลายปี. เป็นผู้ไกลจากประโยชน์ทั้งสอง ดุจดุ้นฟืนเผาศพ. แม้ว่า ยืนยันอยู่ซึ่งความเป็นภิกษุ ก็หาเป็นภิกษุไม่ เสมือนลาที่ติดตามฝูงโค ก็หาเป็นโคไม่ ฉะนั้น. เป็นผู้หวาดหวั่นเป็นนิตย์ เหมือนอย่างบุรุษผู้มีเวรต่อคนทั้งปวง. เป็นผู้ไม่ควร

---

๑ ฉ. ทุพฺพิโสธโน.

๒ สี. มตกเฬพรํ, ฉ. มตกเฬวรํ.

๓ ฉ. อนฺโธ วิย.

อยู่ร่วมเช่นเดียวกับซากศพ. แม้ว่าประกอบด้วยคุณมีสุตะ เป็นต้น ก็จัดว่า เป็นผู้ไม่ควรบูชาสำหรับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เสมือนไฟในป่าช้า เป็นของไม่ควรบูชาสำหรับพวกพราหมณ์ ฉะนั้น. เป็นคนอาภัพในการบรรลุคุณวิเศษ เช่นเดียวกับคนตาบอดอาภัพในการเห็นรูป. ชื่อว่า หมดหวังในพระสัทธรรม เช่นเดียวกับลูกคนจัณฑาล หมดหวังในราชสมบัติ. เขาแม้สำคัญอยู่ว่า เราเป็นสุข ก็เป็นทุกข์อยู่นั่นเอง เพราะความเป็นผู้มีส่วนแห่งทุกข์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ใน อัคคิขันธปริยายสูตร.

ทุสฺสีลานญฺหิ ปญฺจกามคุณปริโภควนฺทนมานนาทิสุขสฺสาทคธิตจิตฺตานํ[1] ตปฺปจฺจยํ อนุสฺสรณมตฺเตนาปิ หทยสนฺตาปิ ชนยิตฺวา อุณฺหโลหิตุคฺคารปฺปวตฺตนสมตฺถํ อติกฏุกํ ทุกฺขํ เทเสนฺโต สพฺพากาเรน ปจฺจกฺขกมฺมวิปาโก ภควา อาห :

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเห็นกรรมและวิบากชัด โดยอาการทั้งปวง เมื่อจะทรงแสดงทุกข์อันเผ็ดร้อนยิ่ง ที่มีความยินดีในความสุขนั้น เป็นปัจจัย สามารถยังความเดือดร้อนใจให้เกิดขึ้นได้ แม้ด้วยเหตุสักว่าหวนระลึกได้เท่านั้น ก็ทำการอาเจียนโลหิต

[1] สี. คถิตจิตฺตานํ.

"ปสฺสถ โน ตุเมฺห ภิกฺขเว อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตนฺ"ติ. เอวํ ภนฺเตติ. ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ อาลิงฺคิตฺวา[๑] อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปชฺเชยฺย วา, ยํ ขตฺติยกญฺญํ วา พฺราหฺมณกญฺญํ วา คหปติกญฺญํ วา มุทุตลุนหตฺถปาทํ อาลิงฺคิตฺวา[๑] อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปชฺเชยฺย วาติ. เอตเทว ภนฺเต วรํ ยํ ขตฺติยกญฺญํ วา พฺราหฺมณกญฺญํ วา คหปติกญฺญํ วา

อุ่น ๆ ให้เป็นไป แก่ภิกษุผู้ทุศีลทั้งหลายผู้มีจิตกำหนัดด้วยความยินดีในความสุข อันเกิดจากการบริโภคกามคุณ ๕ และการกราบไหว้ การแสดงความนับถือเป็นต้น จึงตรัสว่า:

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นกองไฟใหญ่โน้น ที่ร้อน ลุกโพลง มีแสงสว่าง หรือไม่". ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า พวกข้าพระองค์เห็นอย่าง-นั้นพระเจ้าข้า. จึงตรัสถามต่อไปว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร, ข้อที่ภิกษุพึงเข้าไปนั่งกอด เข้าไปนอนกอดกองไฟใหญ่โน้น ที่ร้อน ที่ลุกโพลง มีแสงสว่าง, กับข้อที่พึงเข้าไปนั่งกอด เข้าไปนอนกอดนางกษัตริย์ นาง-พราหมณ์ หรือนางคฤหบดี ผู้มีมือและเท้านุ่มเหมือนปุยนุ่น ข้อไหนประเสริฐ

---

๑ ฉ. อาลิงฺเคตฺวา.

อาลิงฺคิตฺวา อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปชฺเชยฺย วา, ทุกฺขเณหตํ ภนฺเต ยํ อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ ฯเปฯ อุปนิปชฺเชยฺย วาติ. อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว, ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว, ยถา เอตเทว ตสฺส วรํ ทุสฺสีลสฺส ปาปธมฺมสฺส อสุจิสงฺกสฺสรสมาจารสฺส ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตสฺส อสฺสมณสฺส สมณปฏิญฺญสฺส อพฺรหฺมจาริสฺส พฺรหฺมจาริปฏิญฺญสฺส อนฺโตปูติสฺส[๑] อวสฺสุตสฺส กสมฺพุกชาตสฺส ยํ อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ ฯเปฯ อุปนิปชฺเชยฺย วา. ตํ กิสฺส เหตุ, ตโตนิทานํ หิ โส ภิกฺขเว มรณํ วา นิคจฺเฉยฺย มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ, น เตฺวว ตปฺปจฺจยา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ

กว่ากัน ดังนี้. ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่พึงเข้าไปนั่งกอด เข้าไปนอนกอดนางกษัตริย์ นางพราหมณ์ หรือนางคฤหบดี ข้อนี้แหละ ประเสริฐกว่า ข้อที่เข้าไปนั่งกอด เข้าไปนอนกอดกองไฟใหญ่โน้น ที่ร้อน ลุกโพลง มีแสงสว่าง ข้อนี้เป็นทุกข์พระเจ้าข้า ดังนี้. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกกะพวกเธอ, ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจะให้พวกเธอทราบ, สำหรับภิกษุผู้ทุศีล มีความลามกเป็นธรรมดา มีความประพฤติไม่สะอาด ที่พึงนึกถึงด้วยความรังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี เป็นคนเน่าใน เปียกแฉะ มีชาติ

---

๑ ฉ. อนฺโตปูติกสฺส.

อุปปชฺเชยฺย.[๑] ยญฺจ[๒] โข โส ภิกฺขเว ทุสฺสีโล ปาปธมฺโม อสุจิสงฺกสฺสร- สมาจาโร ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺโต อสฺสมโณ สมณปฏิญฺโญ อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจาริปฏิญฺโญ อนฺโตปูติ อวสฺสุโต กสมฺพุกชาโต ขตฺติยกญฺญํ วา ฯเปฯ อุปนิปชฺเชยฺย วา ตํ หิ ตสฺส ภิกฺขเว โหติ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชตีติ.[๒]

รกเรื้อนั้น ข้อที่ภิกษุพึงเข้าไปนั่งกอด เข้าไปนอนกอดกองไฟใหญ่โน้น ฯลฯ อันใด ข้อนี้แหละ ประเสริฐกว่า. ถามว่า ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนั้นพึงถึงความตาย หรือทุกข์ปางตาย เพราะการเข้าไปนั่งกอด เข้าไปนอนกอดกองไฟใหญ่โน้นก็จริงอยู่, แต่ว่าหลังจากตาย เพราะกายแตกทำลาย เขาจะพึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะการเข้าไปกอดกองไฟนั้น เป็นปัจจัยก็หาไม่. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนการที่ภิกษุผู้ทุศีล มีความลามกเป็นธรรมดา มีความประพฤติไม่สะอาด ที่พึงระลึกด้วยรังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิญญาว่าเป็น

---

๑ ฉ. อุปปชฺเชยฺยาติ.

๒-๒ ฉ. อิเม ปาจา น ทิสฺสนฺติ,
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๓๐.

สมณะ ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี เป็นคนเน่าใน เปียกแฉะ มีชาติรกเรื้อ รูปนั้นแล พึงเข้าไปนั่งกอด เข้าไปนอนกอด นางกษัตริย์ ฯลฯ อันใด ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้น ย่อมมีเพื่อสิ่งที่หาประโยชน์มิได้ เพื่อทุกข์ แก่เขาตลอดกาลนาน หลังจากตาย เพราะกายแตกทำลาย เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก" ดังนี้.

เอวํ อคฺคิกฺขนฺธูปมาย อิตฺถีปฏิพทฺธ-ปญฺจกามคุณปริโภคปจฺจยํ ทุกฺขํ ทสฺเสตฺวา เอเตเนว อุปาเยน :

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงทุกข์ที่มีการบริโภคกามคุณ ๕ อันเกี่ยวข้องกับสตรีเป็นปัจจัย โดยการอุปมาด้วยกองไฟ อย่างนี้แล้ว โดยอุบายนี้นั่นเอง : ก็ทรงแสดงทุกข์ที่มีการถวายอภิวาท การทำอัญชลี การบริโภคจีวรบิณฑบาต เตียงตั่ง และวิหาร เป็นปัจจัย โดยการอุปมา ด้วยเชือกทำด้วยขนหางสัตว์ หอกคม แผ่นเหล็ก ก้อนเหล็ก เตียงเหล็ก ตั่งเหล็ก และหม้อเหล็ก เหล่านี้ว่า

"ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ทฬฺหาย วาลรชฺชุยา[๑] อุโภ ชงฺฆา เวเฐตฺวา ฆํเสยฺย, สา ฉวึ ฉินฺเทยฺย, ฉวึ เฉตฺวา จมฺมํ ฉินฺเทยฺย, จมฺมํ เฉตฺวา มํสํ ฉินฺเทยฺย, มํสํ เฉตฺวา นฺหารุํ ฉินฺเทยฺย, นฺหารุํ เฉตฺวา อฏฺฐึ ฉินฺเทยฺย, อฏฺฐึ เฉตฺวา อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ ติฏฺเฐยฺย, ยํ ขตฺติย-มหาสาลานํ วา พฺราหฺมณมหาสาลานํ วา คหปติมหาสาลานํ วา อภิวาทนํ สาทิเยยฺยา"ติ. ฯเปฯ

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร, ข้อที่บุรุษผู้มีกำลัง พึงใช้เชือกทำด้วยขนหางสัตว์เหนียว พันแข้งทั้งสองข้างแล้วขัดสี(ไปมา), เชือกนั้นพึงตัดผิว, ตัดผิวแล้วพึงตัดหนัง, ตัดหนังแล้วพึงตัดเนื้อ, ตัดเนื้อแล้วพึงตัดเอ็น, ตัดเอ็นแล้วพึงตัดกระดูก, ตัดกระดูกแล้วพึงตั้งอยู่จดเยื่อในกระดูก, กับข้อที่ภิกษุพึงยินดี การถวายอภิวาทของกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล หรือคหบดีมหาศาล ข้อไหนหนอประเสริฐกว่ากัน". ฯลฯ

"ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ติณฺหาย สตฺติยา เตลโธตาย ปจฺโจรสฺมึ ปหเรยฺย, ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา พฺราหฺมณมหาสาลานํ วา คหปติ-

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร, ข้อที่บุรุษผู้มีกำลัง พึงใช้หอกคมชะโลมน้ำมันประหารเอาตรงหน้าอก, กับข้อที่ภิกษุพึงยินดีอัญชลีกรรม ของ

[๑] ฉ. วาฬรชฺชุยา.

มหาสาลานํ วา อญฺชลิกมฺมํ สาทิเยยฺยา''ติ. ฯเปฯ

''ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ตตฺเตน อโยปฏฺเฏน อาทิตฺเตน สมฺปชฺชลิเตน สโชติภูเตน กายํ สมฺปลิเวเฐยฺย, ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา ฯเปฯ สทฺธาเทยฺยํ จีวรํ ปริภุญฺเชยฺยา''ติ. ฯเปฯ

''ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ตตฺเตน อโยสงฺกุนา อาทิตฺเตน สมฺปชฺชลิเตน สโชติภูเตน มุขํ วิวริตฺวา ตตฺตํ โลหคุฬํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ มุเข ปกฺขิเปยฺย, ตํ ตสฺส โอฏฺฐมฺปิ ฑเหยฺย, มุขมฺปิ ชิวฺหมฺปิ กณฺฐมฺปิ อุทรมฺปิ ฑเหยฺย, อนฺตมฺปิ อนฺตคุณมฺปิ

กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล หรือคหบดีมหาศาล ข้อไหนหนอ ประเสริฐกว่ากัน''. ฯลฯ

''ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร, ข้อที่บุรุษผู้มีกำลัง พึงใช้แผ่นเหล็กที่เผาไหม้ ร้อน ลุกโพลง มีแสงโชติช่วงหุ้มกาย, กับข้อที่ภิกษุพึงบริโภคจีวรที่เขาพึงถวายด้วยศรัทธา ของกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ ข้อไหนหนอ ประเสริฐกว่ากัน''. ฯลฯ

''ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร, ข้อที่บุรุษผู้มีกำลัง พึงใช้คีมเหล็กที่เผาไหม้ร้อน ลุกโพลง มีแสงโชติช่วง งัดปากให้อ้า แล้วใส่ก้อนเหล็กที่เผาไหม้ร้อน ลุกโพลง มีแสงโชติช่วง เข้าไปในปาก, ก้อนเหล็กนั้นพึงไหม้ริมฝีปากของภิกษุบ้าง, พึงไหม้ปากบ้าง

อาทาย อโธภาคํ[๑] นิกฺขเมยฺย, ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา ฯเปฯ สทฺธาเทยฺยํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺเชยฺยา"ติ. ฯเปฯ

"ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส สีเส วา คเหตฺวา ขนฺเธ วา คเหตฺวา ตตฺตํ อโยมญฺจํ วา อโยปีฐํ วา อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ อภินิสีทาเปยฺย วา อภินิปชฺชาเปยฺย วา, ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา ฯเปฯ สทฺธาเทยฺยํ มญฺจํ วา ปีฐํ วา ปริภุญฺเชยฺยา"ติ. ฯเปฯ

"ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส อุทฺธํปาทํ

ลิ้นบ้าง ลำคอบ้าง ท้องบ้าง, พาเอาทั้งไส้ใหญ่ ไส้น้อย ไหลออกไปทางส่วนเบื้องล่าง, กับข้อที่ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาตที่เขาพึงถวายด้วยศรัทธา ของกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ ข้อไหนหนอ ประเสริฐกว่ากัน". ฯลฯ

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร, ข้อที่บุรุษผู้มีกำลัง พึงจับที่ศีรษะหรือที่คอแล้วให้นั่งหรือนอนทับเตียงเหล็ก หรือตั่งเหล็กที่เผาไหม้ จนร้อน ลุกโพลงมีแสงโชติช่วง, กับข้อที่ภิกษุพึงใช้สอยเตียงหรือตั่ง ที่เขาพึงถวายด้วยศรัทธา ของกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ ข้อไหนหนอ ประเสริฐกว่ากัน". ฯลฯ

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร, ข้อที่

---

๑ สี. อิ. อโธภาคา.

อโธสิรํ คเหตฺวา ตตฺตาย โลหกุมฺภิยา ปกฺขิเปยฺย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย, โส ตตฺถ เผณุทฺเทหกํ ปจฺจมาโน สกิมฺปิ อุทฺธํ คจฺเฉยฺย, สกิมฺปิ อโธ คจฺเฉยฺย, สกิมฺปิ ติริยํ คจฺเฉยฺย, ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา ฯเปฯ สทฺธาเทยฺยํ วิหารํ ปริภุญฺเชยฺยาติ ฯเปฯ อุปปชฺชตี"ติ[๑]

บุรุษผู้มีกำลัง พึงจับสรีระให้เท้าขึ้นข้างบน ให้ศีรษะลงข้างล่าง แล้วใส่ลงในหม้อโลหะที่ถูกเผาไหม้ ร้อนลุกโพลง มีแสงโชติช่วง, เขาถูกต้มเดือดพล่าน เป็นฟองอยู่ในหม้อนั้น บางครั้งก็ลอยขึ้นเบื้องบนบ้าง, บางครั้งก็จมลงเบื้องต่ำบ้าง, บางครั้งก็ลอยขวางบ้าง, กับข้อที่ภิกษุพึงใช้สอยวิหาร ที่เขาพึงถวายด้วยศรัทธา ของพวกกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ ข้อไหนหนอ ประเสริฐกว่ากัน ฯลฯ เขาย่อมเข้าถึง ฯลฯ" ดังนี้.

อิมาหิ วาลรชฺชุ[๒]ตฺติณฺหสตฺติอโยปฏฺฏ-อโยคุฬอโยมญฺจอโยปีฐอโยกุมฺภีอุปมาหิ อภิวาทนอญฺชลีกมฺมจีวรปิณฺฑปาตมญฺจปีฐวิหาร-ปริโภคปจฺจยํ ทุกฺขํ ทสฺเสสิ.

---

[๑] องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๓๑.

[๒] ฉ. วาฬรชฺชุ....

คุณประจวบ ตันตราภรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสฺมา :

อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคน-
ทุกฺขาธิกทุกฺขกฏุกผลํ
อวิชหโต กามสุขํ
สุขํ กุโต ภินฺนสีลสฺส.
อภิวาทนสาทิยเน[1]
กึ นาม สุขํ วิปนฺนสีลสฺส
ทฬฺห[2]วาลรชฺชุฆํสน-
ทุกฺขาธิกทุกฺขภาคิสฺส.
สทฺธานํ อญฺชลีกมฺม-
สาทเน[3] กึ สุขํ อสีลสฺส
สตฺติปฺปหารทุกฺขาธิมตฺต-
ทุกฺขสฺส ยํ เหตุ.
จีวรปริโภคสุขํ
กึ นาม อสญฺญตสฺส[4] เยน

เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบถึงการเห็นโทษในศีลวิบัติ ด้วยการพิจารณา อย่างนี้ว่า:

สุขของบุคคลผู้มีศีลทำลายแล้ว ผู้ไม่ละอยู่ซึ่งกามสุข อันมีผลเป็นทุกข์เผ็ดร้อนยิ่งกว่าทุกข์ในการกอดกองไฟ จักมีได้แต่ไหน. สำหรับบุคคลผู้มีศีลวิบัติ ผู้มีส่วนแห่งทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์ เพราะการเสียดสี ด้วยเชือกขนหางสัตว์-เหนียว จะมีความสุขในเพราะความยินดีในการถวายอภิวาทได้ อย่างไร. สำหรับบุคคลผู้ไม่มีศีล จะมีความสุขในเพราะความยินดี ในการกระทำอัญชลีกรรม แห่งคนผู้มีศรัทธาทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ มีประมาณยิ่งกว่าทุกข์ เพราะการประหารด้วยหอกได้อย่างไร. สำหรับบุคคลผู้ไม่สำรวม

---

[1] ม. สาทเน.
[2] ฉ. ...วาหรชฺชุ...
[3] ฉ. สทฺธานมญฺชลิกมฺมสาทิยเน.
[4] ฉ. อสํยตสฺส.

จิรํ อนุภวิตพฺพา[๑]
นิรเย ชลิตอโยปฏฺฐสมฺผสฺสา.[๒]
มธุโรปิ ปิณฺฑปาโต
หลาหลวิสุปโม อสีลสฺส
อาทิตฺตา คิลิตพฺพา
อโยคุฬา เยน จิรํ รตฺตํ.
สุขสมฺมโตปิ ทุกฺโข
อสีลิโน มญฺจปีฐปริโภโค
ยํ พาธิสฺสนฺติ จิรํ
ชลิตอโยมญฺจปีฐานิ ทุกฺขานิ.[๓]
ทุสฺสีลสฺส วิหาเร
สทฺธาเทยฺยมฺหิ กา นิวาสรติ
ชลิเตสุ นิวสิตพฺพํ
เยน อโยกุมฺภิมชฺเฌสุ.
สงฺกสฺสรสมาจาโร
กสมฺพุกชาโต อวสฺสุโต
ปาโป อนฺโตปูติติ จ ยํ

ผู้จะต้องเสวยสัมผัส แห่งแผ่นเหล็กลุกโพลงในนรกตลอดกาลนาน จะมีความสุขในการใช้สอยจีวรได้อย่างไร. บิณฑบาตแม้ว่ามีรสอร่อย ก็เปรียบเหมือนยาพิษแรงกล้า สำหรับผู้ไม่มีศีล ผู้จะต้องกลืนกินก้อนเหล็กร้อน ตลอดราตรีนาน. การใช้สอยเตียงและตั่ง แม้สมมติกันว่าเป็นสุข ก็จัดเป็นทุกข์ สำหรับคนไม่มีศีล ผู้จะต้องถูกทุกข์ (อันเกิดจากการบริโภค) เตียงและตั่งเหล็กที่ลุกโพลง เบียดเบียนเอาตลอดกาลนาน. ความยินดีในการอยู่อาศัยในวิหาร ที่เขาพึงถวายด้วยศรัทธา อะไรจะมีแก่คนทุศีลผู้จะต้องเข้าไปอยู่ในท่ามกลางหม้อเหล็กที่ลุกโพลง. พระผู้เป็นครูของโลก เมื่อทรงติคนทุศีลใด ตรัสว่า เป็นคนมีความ

---

[๑] ฉ. จิรํ อนุภวิตพฺโพ.
[๒] ฉ. ...สมฺผสฺโส.
[๓] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

นินฺทนฺโต อาห โลกครุ.
ธิ ชีวิตํ[1] อปญฺญสฺส[2]
ตสฺส สมณชนเวสธาริสฺส
อสฺสมณสฺส อุปหตํ
ขตมตฺตานํ วหนฺตสฺส.
คูถํ วิย กุณปํ วิย
มณฺฑนกามา วิวชฺชยนฺตีธ
ยํ นาม สีลวนฺโต
สนฺโต กึ ชีวิตํ ตสฺส.
สพฺพภเยหิ อมุตฺโต
มุตฺโต สพฺเพหิ อธิคมสุเขหิ
สุปิหิตสคฺคทฺวาโร
อปายมคฺคํ สมารุโฬฺห.
กรุณาย วตฺถุภูโต
การุณิกชนสฺส นาม โก
อญฺโญ ทุสฺสีลสโม ทุสฺสีลตาย
อิติ พหุวิธา[3] โทสาติ

ประพฤติที่พึงนึกถึง ด้วยความรังเกียจ เป็นคนมีชาติรกเรื้อ เป็นคนเปียกแฉะ เป็นคนลามก เป็นคนเน่าใน เป็นต้น. น่าตำหนิชีวิตของคนทุศีลนั้น ผู้หาปัญญามิได้ ผู้ทรงเพศของสมณชน แต่ไม่ใช่สมณะ ผู้นำตนซึ่งถูกกำจัดแล้ว ถูกขุดแล้วไป. สัตบุรุษทั้งหลายผู้มีศีลในโลกนี้ย่อมหลีกเว้น ชื่อว่า บุคคลผู้ทุศีลใด เหมือนชนผู้รักการประดับประดา (รัก–สวยรักงาม) หลีกเว้นก้อนคูถ หลีกเว้นซากศพ ฉะนั้น ชีวิตของคนทุศีลนั้น จะมีประโยชน์อะไร. คนทุศีลชื่อว่า ไม่พ้นจากภัยทั้งปวง แต่พ้นจากสุขในอธิคมทั้งปวง ชื่อว่า มีประตูแห่งสวรรค์อันปิดสนิทแล้ว ย่างขึ้นสู่ทางอบาย. คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่ตั้งแห่งความกรุณา (เป็นผู้น่าสงสาร)

---

[1] สี. ธิชฺชีวิตํ.
[2] ฉ. อสญฺญตสฺส.
[3] สี. ม. พหุวิธาปิ.

ของชนผู้มักกรุณา เสมอด้วยคนทุศีล โทษทั้งหลาย แห่งความเป็นคนทุศีล มีหลายอย่าง อย่างนี้ ดังนี้เป็นต้น

เอวมาทินา ปจฺจเวกฺขเณน สีลวิปตฺติยํ อาทีนวทสฺสนํ วุตฺตปฺปการวิปรีตโต สีล-สมฺปตฺติยํ[๑] อานิสํสทสฺสนญฺจ เวทิตพฺพํ. อปิจ :

และพึงทราบ การเห็นอานิสงส์ในศีลสมบัติ โดยอาการตรงข้าม จากอาการที่กล่าวแล้ว. อนึ่ง :

ตสฺส ปาสาทิกํ โหติ
ปตฺตจีวรธารณํ
ปพฺพชฺชา สผลา ตสฺส
ยสฺส สีลํ สุนิมฺมลํ.

ศีลของภิกษุใด ปราศจากมลทินด้วยดี การทรงบาตรและจีวร ของภิกษุนั้น เป็นสิ่งที่น่าเลื่อมใส บรรพชาของภิกษุนั้นมีผล.

อตฺตานุวาทาทิภยํ
สุทฺธสีลสฺส ภิกฺขุโน
อนฺธการํ วิย รวิ[๒]
หทยํ นาวคาหติ.

ใจของภิกษุผู้มีศีลหมดจด ย่อมไม่หยั่งลงสู่ภัย มีการติเตียนตนเองได้เป็นต้น เหมือนพระอาทิตย์ไม่หยั่งลงสู่ความมืด ฉะนั้น.

---

[๑] ฉ. สีลสมฺปตฺติยา.
[๒] ฉ. รวี.

สีลสมฺปตฺติยา ภิกฺขุ
โสภมาโน ตโปวเน
ปภาสมฺปตฺติยา จนฺโท
คคเณ วิย โสภติ.

ภิกษุเมื่อสวยงามในตโปวัน ย่อมสวยงามด้วยสมบัติคือศีล ดุจพระจันทร์เมื่อสวยงามในท้องฟ้าสวยงามอยู่ ด้วยสมบัติ คือรัศมี ฉะนั้น.

กายคนฺโธปิ ปามุชฺชํ
สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโน
กโรติ อปิ เทวานํ
สีลคนฺเธ กถาว กา.

แม้กลิ่นกายของภิกษุผู้มีศีล ก็กระทำความปราโมทย์ แม้แก่เทวดาทั้งหลายได้ จะมีคำอะไรต้องพูดกันในกลิ่นศีลเล่า.

สพฺเพสํ คนฺธชาตานํ
สมฺปตฺตึ อภิภุยฺยติ
อวิฆาตี ทสทิสา[๑]
สีลคนฺโธ ปวายติ.

กลิ่นศีล ย่อมครอบงำสมบัติแห่งคันธชาติทั้งหลายทั้งปวงได้ ฟุ้งไปได้ไม่ขัดข้องตลอดทิศทั้ง ๑๐.

อปฺปกาปิ กตา การา
สีลวนฺเต มหปฺผลา
โหนฺตีติ สีลวา โหติ
ปูชาสกฺการภาชนํ.

สักการะแม้น้อยอันทายกทำแล้วในท่านผู้มีศีล ย่อมเป็นสักการะมีผลมาก เพราะฉะนั้น ผู้มีศีลจึงเป็นดุจภาชนะ (รองรับ) เครื่องบูชาและสักการะ.

---

๑ ฉ. ทิสา สพฺพา.

สีลวนฺตํ น พาเธนฺติ[๑]
อาสวา ทิฏฺฐธมฺมิกา
สมฺปรายิกทุกฺขานํ
มูลํ ขณติ สีลวา.

อาสวะทั้งหลายที่มีในปัจจุบัน ย่อมเบียดเบียนท่านผู้มีศีลไม่ได้ ผู้มีศีลย่อมขุดมูลแห่งทุกข์ อันมีในภพหน้าทั้งหลายเสียได้.

ยา มนุสฺเสสุ สมฺปตฺติ
ยา จ เทเวสุ สมฺปทา
น สา สมฺปนฺนสีลสฺส
อิจฺฉโต โหติ ทุลฺลภา.

สมบัติในมนุษย์ทั้งหลายอันใดก็ดี สมบัติในเทวดาทั้งหลายอันใดก็ดี เมื่อท่านผู้มีศีลอันถึงพร้อมปรารถนาอยู่ สมบัตินั้นย่อมไม่ใช่สิ่งที่ท่านจะได้ โดยยากเลย.

อจฺจนฺตสนฺตา ปน ยา
อยํ นิพฺพานสมฺปทา
สมฺปนฺนสีลสฺส มโน[๒]
ตเมว อนุธาวติ.

อนึ่ง นิพพานสมบัติอันสงบสุดยอดนี้อันใด ใจของท่านผู้มีศีลอันถึงพร้อมแล้ว ย่อมแล่นไปสู่นิพพานสมบัตินั้นนั่นแหละเนือง ๆ.

สพฺพสมฺปตฺติมูลมฺหิ
สีลมฺหิ อิติ ปณฺฑิโต

บัณฑิตพึงแสดงอานิสงส์ ซึ่งมีอาการต่าง ๆ มากมายในศีล อันเป็นราก-

---

๑ ฉ. น พาธนฺติ.
๒ ฉ. มานสํ โหติ.

อเนกาการโวการํ
อานิสํสํ วิภาวเยติ.

เหง้าแห่งสมบัติทั้งปวง โดยประการที่กล่าวแล้วนี้แล.

เอวญฺหิ วิภาวยโต (สีลํ) สีลวิปตฺติโต อุพฺพิชฺชิตฺวาน[๑] สีลสมฺปตฺตินินฺนํ โหติ มานสํ[๒] ตสฺมา ยถาวุตฺตํ อิมํ สีลวิปตฺติยา อาทีนวํ อิมญฺจ สีลสมฺปตฺติยา อานิสํสํ ทิสฺวา สพฺพาทเรน สีลํ โวทาเปตพฺพนฺติ.

ด้วยว่า เมื่อแสดงอยู่อย่างนี้ ใจย่อมเป็นอันสะดุ้งกลัวแต่ศีลวิบัติแล้ว น้อมไปในศีลสมบัติ. เพราะฉะนั้น บัณฑิตเห็นโทษในศีลวิบัตินี้ และอานิสงส์ในศีลสมบัตินี้ ตามที่ได้กล่าวแล้ว ก็พึงทำศีลให้ผ่องแผ้ว ด้วยความเอื้อเฟื้อทั้งปวงเถิด ฉะนี้แล.

เอตฺตาวตา จ "สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ"ติ อิมิสฺสา คาถาย สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิเต วิสุทฺธิมคฺเค สีลํ ตาว ปริทีปิตํ โหติ.

ก็ในทางแห่งวิสุทธิ ที่ทรงแสดงไว้ด้วยศีลสมาธิและปัญญาเป็นมุข แห่งพระคาถา ว่า "สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ" เป็นต้นนี้ เป็นอันข้าพเจ้าแสดงศีลไว้ ด้วยคำพูดมีประมาณเท่านี้ก่อน.

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค
สีลนิทฺเทโส นาม ปฐโม ปริจฺเฉโท.
สีลนิทฺเทโส นิฏฺฐิโต.

ปริเฉทที่ ๑ ชื่อศีลนิเทศในวิสุทธิมรรค
ที่ข้าพเจ้าแต่งไว้เพื่อความบันเทิงใจ
ของสาธุชน เป็นอย่างนี้.
ศีลนิเทศ จบ.

---

๑ ฉ. อุพฺพิชฺชิตฺวา.
๒ ฉ. มานสํ โหติ.

คุณประจวบ ตันตราภรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒. ธุตงฺคนิทฺเทส

๒๒. อิทานิ เยหิ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาทีหิ คุเณหิ วุตฺตปฺปการสฺส สีลสฺส โวทานํ โหติ, เต คุเณ สมฺปาเทตุํ ยสฺมา สมาทินฺนสีเลน โยคินา ธุตงฺคสมาทานํ กาตพฺพํ. เอวญฺหิสฺส อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาสลฺเลขตาปวิเวกาปจยวีริยารมฺภสุภรตาทิคุณสลิลวิกฺขาลิตมลํ สีลํ เจว สุปริสุทฺธํ ภวิสฺสติ, วตฺตานิ จ สมฺปชฺชิสฺสนฺติ. อิติ อนวชฺชสีลพฺพตคุณปริสุทฺธสพฺพสมาจาโร โปราเณ อริยวํสตฺตเย ปติฏฺฐาย จตุตฺถสฺส ภาวนารามตาสงฺขาตสฺส อริยวํสสฺส อธิคมารโห ภวิสฺสติ. ตสฺมา ธุตงฺคกถํ อารภิสฺสาม.

๒. ธุตังคนิเทศ

๒๒. ความผ่องแผ้วของศีล อันมีประการที่กล่าวแล้ว จะมีได้ด้วยคุณทั้งหลาย มีความมักน้อย ความสันโดษเป็นต้นเหล่าใด, เพราะเหตุที่ พระโยคีผู้มีศีลอันสมาทานแล้ว ก็ควรทำการสมาทานธุดงค์(ต่อไป). ด้วยว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ ศีลของเธอที่มีมลทินอันล้างแล้วด้วยน้ำคือคุณมีความมักน้อย ความสันโดษ ความขูดเกลา ความสงัด ความไม่สะสม ความปรารภความเพียร และความเป็นคนเลี้ยงง่าย เป็นต้น จักเป็นอันบริสุทธิ์ดี, และวัตรทั้งหลาย ก็จักถึงพร้อมด้วย. ผู้มีสมาจารทั้งหมดบริสุทธิ์ด้วยคุณ คือ ศีลและพรต อันไม่มีโทษอย่างนี้ จักเป็นผู้ชื่อว่าตั้งมั่นในอริยวงศ์ ๓ ก่อนเก่า ควรแก่การบรรลุอริยวงศ์ที่ ๔ กล่าวคือ ความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่มายินดี. ฉะนั้น บัดนี้ ข้าพเจ้าจักปรารภธุตังคกถา (กถาว่าด้วยธุดงค์) เพื่อทำคุณเหล่านั้นให้ถึงพร้อม.

คุณรัตตพล บุญปั้นยศ อุทิศส่วนกุศลให้
บรรพบุรุษ (คุณพ่อเจ็ง แซ่ลี้, คุณตาเซียวเม้ง แซ่เอี๊ย)

ภควตา หิ ปริจฺจตฺตโลกามิสานํ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขานํ อนุโลมปฏิปทํเยว อาราเธตุกามานํ กุลปุตฺตานํ เตรส ธุตงฺคานิ อนุญฺญาตานิ. เสยฺยถีทํ. ปํสุกูลิกงฺคํ เตจีวริกงฺคํ ปิณฺฑปาติกงฺคํ สปทานจาริกงฺคํ เอกาสนิกงฺคํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ อารญฺญิกงฺคํ รุกฺขมูลิกงฺคํ อพฺโภกาสิกงฺคํ โสสานิกงฺคํ ยถาสนฺถติกงฺคํ เนสชฺชิกงฺคนฺติ.

ก็พระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตธุดงค์แก่กุลบุตรทั้งหลายผู้สละโลกามิสได้แล้ว ไม่อาลัยในกายและในชีวิตใคร่แต่จะยังอนุโลม–ปฏิปทาให้สำเร็จเท่านั้น ไว้ ๑๓ ข้อ. ธุดงค์ ๑๓ ข้อนี้ได้แก่อะไรบ้าง. ได้แก่ปังสุกูลิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล เป็นปกติ) เตจีวริกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ทรงผ้า ๓ ผืน เป็นปกติ) ปิณฑปาติกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตไป เป็นปกติ) สปทานจาริ–กังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้เที่ยวไปตามลำดับเรือน เป็นปกติ) เอกาสนิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ฉัน ณ อาสนะเดียว เป็นปกติ) ปัตตปิณฑิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ฉันในบาตร เป็นปกติ) ขลุปัจฉาภัตติกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ไม่ฉันภัตมาภายหลังเป็นปกติ) อารัญญิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ป่า เป็นปกติ) รุกขมูลิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่โคนไม้ เป็นปกติ) อัพโภกาสิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในที่แจ้ง เป็นปกติ)

คุณรัตตพล บุญปั้นยศ อุทิศส่วนกุศลให้
บรรพบุรุษ (คุณพ่อเจ็ง แซ่ลี้, คุณตาเซี่ยวเม้ง แซ่เอี๊ย)

โสสานิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นปกติ) ยถาสันถติกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะ ตามที่เขาจัดแจงให้เป็นปกติ) เนสัชชิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ถือการนั่ง เป็นปกติ).

ตตฺถ :

ในธุดงค์ ๑๓ ข้อนั้น :

อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ
สมาทานวิธานโต
ปเภทโต เภทโต จ
ตสฺส ตสฺสานิสํสโต
กุสลตฺติกโต เจว
ธุตาทีนํ วิภาคโต
สมาสพฺยาสโต จาปิ
วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโย.

พึงทราบข้อวินิจฉัย โดยอรรถ โดยหมวด ๔ มีลักษณะ เป็นต้น โดยการสมาทาน โดยวิธีการ โดยประเภท โดยความแตกทำลาย โดยอานิสงส์แห่งธุดงค์ข้อนั้น ๆ โดยกุสลติกะ โดยการจำแนกศัพท์ทั้งหลาย มีธุตศัพท์เป็นต้น และทั้งโดยย่อและโดยพิสดาร.

๒๓. ตตฺถ <u>อตฺถโต</u>[1] ตาว รถิกาสุสานสงฺการกูฏาทีนํ ยตฺถ กตฺถจิ

๒๓. ในข้อวินิจฉัยเหล่านั้น จะว่า<u>โดยอรรถ</u>ก่อน ผ้าชื่อว่า บังสุกุล เพราะอรรถว่า

---

[1] ฉ. อตฺถโตติ.

คุณรัตตพล บุญปั้นยศ อุทิศส่วนกุศลให้
บรรพบุรุษ (คุณพ่อเจ็ง แซ่ลี้, คุณตาเซียวเม้ง แซ่เอี๊ย)

ปํสูนํ อุปริ ฐิตตฺตา อพฺภุคฺคตฏฺเฐน เตสุ เตสุ ปํสุกูลมิวาติ ปํสุกูลํ, อถวา ปํสุ วิย กุจฺฉิตภาวํ อุลตีติ ปํสุกูลํ, กุจฺฉิตภาวํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติ. เอวํ ลทฺธนิพฺพจนสฺส ปํสุกูลสฺส ธารณํ ปํสุกูลํ, ปํสุกูลํ[๑] สีลมสฺสาติ ปํสุกูลิโก. ปํสุกูลิกสฺส องฺคํ ปํสุกูลิกงฺคํ. องฺคนฺติ การณํ วุจฺจติ. ตสฺมา เยน สมาทาเนน โส ปํสุกูลิโก โหติ, ตสฺเสตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํ.

เป็นดุจกองฝุ่นในที่นั้น ๆ โดยความหมายว่าอยู่ข้างบน เพราะวางอยู่บนกองฝุ่น ณ สถาน–ที่ใดสถานที่หนึ่ง บรรดาตรอก ป่าช้า และกองหยากเยื่อ เป็นต้น, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าบังสุกุล เพราะอรรถว่า ไปสู่ความน่าเกลียดเช่นเดียวกับฝุ่น, อธิบายว่า ถึงความน่าเกลียด. การทรงผ้าบังสุกุล ที่ได้คำไขความอย่างนี้ ชื่อว่า บังสุกุล, ภิกษุชื่อว่า บังสุกุลิกะ เพราะอรรถว่า มีการทรงผ้าบังสุกุลเป็นปกติ. องค์แห่งภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นปกติ ชื่อว่า บังสุกุลิกังคะ. ท่านเรียกเหตุว่า องค์. เพราะเหตุนั้น พึงทราบว่า บุคคลผู้นั้นจะเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นปกติด้วยการสมาทานใด, คำว่า บังสุกุลิกังคะ นี้เป็นชื่อของการสมาทานนั้น.

เอเตเนว นเยน สงฺฆาฏิอุตฺตราสงฺค–อนฺตรวาสกสงฺขาตํ ติจีวรํ สีลมสฺสาติ เตจีวริโก. เตจีวริกสฺส องฺคํ เตจีวริกงฺคํ.

โดยนัยเดียวกันนั่นเอง ภิกษุชื่อว่า เตจีวริกะ เพราะอรรถว่า มีการทรงจีวร ๓ ผืน กล่าวคือ สังฆาฏิ อุตราสงค์ และ

---

[๑] ฉ. ตํ.

อันตรวาสก เป็นปกติ. องค์แห่งภิกษุผู้ทรงผ้า ๓ ผืน เป็นปกติ ชื่อว่า <u>เตจีวริกังคะ</u>.

ภิกฺขาสงฺขาตานํ ปน อามิสปิณฺฑานํ ปาโตติ ปิณฺฑปาโต, [๑]ปเรหิ ทินฺนานํ ปิณฺฑานํ ปาโตติ ปิณฺฑปาโต,[๑] ปเรหิ ทินฺนานํ ปิณฺฑานํ ปตฺเต นิปตนนฺติ วุตฺตํ โหติ. ตํ ปิณฺฑปาตํ อุญฺเฉติ ตํ ตํ กุลํ อุปสงฺกมนฺโต คเวสตีติ <u>ปิณฺฑปาติโก</u>. ปิณฺฑาย วา ปติตุํ วตฺตเมตสฺสาติ ปิณฺฑปาตี, ปติตุนฺติ จริตุํ, ปิณฺฑปาตี เอว ปิณฺฑปาติโก. ปิณฺฑปาติกสฺส องฺคํ <u>ปิณฺฑปาติกงฺคํ</u>.

ก็ชื่อว่า บิณฑบาต เพราะอรรถว่า เป็นความตกไปแห่งก้อนอามิส กล่าวคือ ภิกษา, ชื่อว่า บิณฑบาต เพราะอรรถว่า เป็นความตกไปแห่งก้อนภิกษา ที่ชนเหล่าอื่นถวายให้ (เป็นอีกนัยหนึ่ง), อธิบายว่า ได้แก่การตกลงไปในบาตรแห่งก้อนข้าว ที่ชนเหล่าอื่นถวายให้. ภิกษุ ชื่อว่า <u>ปิณฑปาติกะ</u> เพราะอรรถว่า ย่อมแสวงหาบิณฑบาตนั้น คือ เข้าไปสู่สกุลนั้น ๆ แสวงหาไป. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุชื่อว่า ปิณฑปาตี เพราะอรรถว่า มีอันตกไปเพื่อก้อนข้าวเป็นวัตร, คำว่า มีอันตกไป ได้แก่ มีอันเที่ยวไป, ปิณฑปาตี นั่นเอง เป็น ปิณฑปาติกะ. องค์แห่งปิณฑปาติกภิกษุ ชื่อว่า <u>ปิณฑปาติกังคะ</u>.

๑-๑ ฉ. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.

คุณรัตตพล บุญปั้นยศ อุทิศส่วนกุศลให้
บรรพบุรุษ (คุณพ่อเจ็ง แซ่ลี้, คุณตาเชียวเม้ง แซ่เอี๊ย)

ทานํ วุจฺจติ อวขณฺฑนํ, อเปตํ ทานโต[๑] อปทานํ, อนวขณฺฑนนฺติ อตฺโถ. สห อปทาเนน สปทานํ, อวขณฺเฑน วิรหิตํ[๒] อนุฆรนฺติ วุตฺตํ โหติ. สปทานํ จริตุํ[๓] อิทมสฺส สีลนฺติ สปทานจารี, สปทานจารีเอว สปทานจาริโก. ตสฺส องฺคํ สปทานาจาริกงฺคํ.

ความขาดตอน ท่านเรียกว่า ทาน, ความปราศไปจากความขาดตอน ชื่อว่า อปทาน, ความว่า ความไม่ขาดตอน. เป็นไปกับความไม่ขาดตอน ชื่อว่า สปทาน, อธิบายว่า เว้นความขาดตอน ได้แก่ ตามลำดับเรือน. ภิกษุชื่อว่า สปทานจารี เพราะอรรถว่า มีอันจะเที่ยวไปพร้อมกับความไม่ขาดตอนนี้ เป็นปกติ, สปทานจารี นั่นเอง เป็น สปทานจาริกะ. องค์แห่งภิกษุผู้มีอันจะเที่ยวไปพร้อมกับความไม่ขาดตอน เป็นปกตินั้น ชื่อว่า สปทานจาริกังคะ.

เอกาสเน โภชนํ เอกาสนํ, ตํ สีลมสฺสาติ เอกาสนิโก. ตสฺส องฺคํ เอกาสนิกงฺคํ.

การบริโภค ณ อาสนะเดียว ชื่อว่า เอกาสนะ, ภิกษุชื่อว่า เอกาสนิกะ เพราะอรรถว่า มีการบริโภค ณ อาสนะเดียวนั้นเป็นปกติ. องค์แห่งภิกษุผู้บริโภค ณ อาสนะเดียวเป็นปกตินั้น ชื่อว่า เอกาสนิกังคะ.

---

[๑] ฉ. ทานโตติ.
[๒] ฉ. อวขณฺฑนรหิตํ.
[๓] สี. จรติ.

ทุติยภาชนสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา เกวลํ เอกสฺมึเยว ปตฺเต ปิณฺโฑ ปตฺตปิณฺโฑ. อิทานิ ปตฺตปิณฺฑคฺคหเณ ปตฺตปิณฺฑสญฺญํ กตฺวา ปตฺตปิณฺโฑ สีลมสฺสาติ ปตฺตปิณฺฑิโก. ตสฺส องฺคํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ.

ก้อนข้าวจำเพาะในบาตรเดียวอย่างเดียวเท่านั้น เพราะห้ามภาชนะที่ ๒ ชื่อว่า ปัตตปิณฑะ. บัดนี้ ภิกษุชื่อว่า ปัตตปิณฑิกะ เพราะอรรถว่า มีการถือเอาซึ่งก้อนข้าวในบาตรเดียวเท่านั้น เป็นปกติ เพราะศัพท์ว่าปัตตปิณฑะใช้ในความหมายว่า ถือเอาซึ่งก้อนข้าวในบาตรเดียวเท่านั้น. องค์แห่งภิกษุผู้มีการถือเอาซึ่งก้อนข้าวในบาตรเดียวเท่านั้น เป็นปกติ ชื่อว่า ปัตตปิณฑิกังคะ.

ขลูติ ปฏิเสธนตฺเถ นิปาโต. ปวาริเตน สตา ปจฺฉา ลทฺธํ ภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตํ นาม, ตสฺส ปจฺฉาภตฺตสฺส โภชนํ ปจฺฉาภตฺตโภชนํ,[๑] ตสฺมึ ปจฺฉาภตฺตโภชเน ปจฺฉาภตฺตสญฺญํ กตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สีลมสฺสาติ ปจฺฉาภตฺติโก. น ปจฺฉาภตฺติโก ขลุปจฺฉาภตฺติโก. สมาทานวเสน ปฏิกฺขิตฺตาติริตฺตโภชนสฺเสตํ นามํ. อฏฺฐกถายํ ปน วุตฺตํ ขลูติ เอโก สกุโณ. โส มุเขน ผลํ

ศัพท์ว่า ขลุ เป็นคำนิบาตในอรรถว่าปฏิเสธ. ภัตที่ภิกษุ ซึ่งเป็นผู้ปฏิเสธแล้วได้มาในภายหลัง ชื่อว่า ปัจฉาภัตตะ, การบริโภคปัจฉาภัตตะนั้น ชื่อว่า ปัจฉาภัตตะ (คือ แสดงไว้ด้วยการลบบทหลังคือบทว่า บริโภค ออกเสียนั่นเอง), ภิกษุชื่อว่า ปัจฉาภัตติกะ เพราะอรรถว่า มีการบริโภคปัจฉาภัตตะนั้นเป็นปกติ เพราะศัพท์ว่า ปัจฉาภัตตะ ใช้ในความหมายว่า บริโภค

---

๑ ปจฺฉาภตฺตนฺติ ภวิตพฺพํ.

คเหตฺวา ตสฺมึ ปติเต ปุน อญฺญํ น ขาทติ. ตาทิโส อยนฺติ ขลุปจฺฉาภตฺติโก (ติ)[๑] ตสฺส องฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ.

ปัจฉาภัตตะนั้น. ภิกษุไม่เป็นผู้มีการฉันปัจฉาภัตเป็นปกติ ชื่อว่า ขลุปัจฉาภัตติกะ. คำว่า ปัจฉาภัตตะ นี้ เป็นชื่อของอติริตตโภชนะ (อติริตตโภชนะ คือ อาหารเป็นเดน หมายถึงอาหารใหม่ยังไม่บริโภคที่จะได้ต่อไป) ที่ภิกษุปฏิเสธแล้วด้วยอำนาจการสมาทาน. แต่มีคำกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า คำว่า ขลุ ได้แก่ นกชนิดหนึ่ง. นกนั้นใช้ปากคาบผลไม้ได้แล้ว เมื่อผลไม้นั้นตกไปก็จะไม่จิกกินผลอื่น ๆ อีก. ภิกษุนี้ก็เป็นเช่นนกนั้น เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า ขลุปัจฉาภัตติกะ (ดังนี้). องค์แห่งภิกษุผู้ชื่อว่าขลุปัจฉาภัตติกะ นั้น ชื่อว่า ขลุปัจฉาภัตติกังคะ.

[๒]อรญฺเญ นิวาโส อรญฺญํ. ตํ สีลมสฺสาติ อารญฺญิโก.[๒] ตสฺส องฺคํ อารญฺญิกงฺคํ.

การอยู่อาศัยในป่า ชื่อว่า อรัญญะ. ภิกษุชื่อว่า อารัญญิกะ เพราะอรรถว่า มีการ

---

[๑] อยํ อิติ-สทฺโท สพฺพตฺถ โปตฺถเกสุ น ทิสฺสติ นูน นฏฺโฐ มญฺญา ปกฺขิตฺโต.

[๒-๒] ฉ. อรญฺเญ นิวาโส สีลมสฺสาติ อารญฺญิโก.

คุณรัตตพล บุญปั้นยศ อุทิศส่วนกุศลให้ บรรพบุรุษ (คุณพ่อเจ็ง แซ่ลี้, คุณตาเซี่ยวเม้ง แซ่เอี๊ย)

อยู่อาศัยในป่านั้นเป็นปกติ. องค์แห่งภิกษุผู้อยู่อาศัยในป่าเป็นปกตินั้น ชื่อว่า อารัญญิกังคะ.

รุกฺขมูเล นิวาโส รุกฺขมูลํ, ตํ สีลมสฺสาติ รุกฺขมูลิโก. ตสฺส[๑] รุกฺขมูลิกสฺส องฺคํ รุกฺขมูลิกงฺคํ. อพฺโภกาสิกโสสานิกงฺเคสุปิ เอเสว นโย.

การอยู่อาศัยที่โคนไม้ ชื่อว่ารุกขมูละ, ภิกษุชื่อว่า รุกขมูลิกะ เพราะอรรถว่า มีการอยู่อาศัยที่โคนไม้นั้นเป็นปกติ. องค์แห่งภิกษุผู้อยู่อาศัยที่โคนไม้เป็นปกตินั้น ชื่อว่า รุกขมูลิกังคะ. แม้ในอัพโภกาสิกังคะ และโสสานิกังคะ ก็มีนัยนี้แหละ.

ยเถว[๒] สนฺถตํ ยถาสนฺถตํ, อิทํ ตุยฺหํ ปาปุณาตีติ เอวํ ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐเสนาสนสฺเสตํ อธิวจนํ. ตสฺมึ ยถาสนฺถเต วิหริตุํ สีลมสฺสาติ ยถาสนฺถติโก. ตสฺส องฺคํ ยถาสนฺถติกงฺคํ.

เสนาสนะตามที่เขาจัดแจงให้นั่นเอง ชื่อว่า ยถาสันถตะ, คำนี้เป็นชื่อของเสนาสนะที่เขาอุทิศให้ครั้งแรกอย่างนี้ว่า เสนาสนะนี้ย่อมถึงแก่ท่าน ดังนี้. ภิกษุชื่อว่ายถาสันถติกะ เพราะอรรถว่า มีอันอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดแจงให้นั้นเป็นปกติ. องค์แห่งภิกษุผู้มีอันจะอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดแจงให้เป็นปกตินั้น ชื่อว่า ยถาสันถติกังคะ.

---

๑ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
๒ สี. ฉ. ยุ. ยเทว.

สยนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา นิสชฺชาย วิหริตุํ สีลมสฺสาติ เนสชฺชิโก. ตสฺส องฺคํ เนสชฺชิกงฺคํ.

ภิกษุชื่อว่า เนสัชชิกะ เพราะอรรถว่า มีอันปฏิเสธการนอน แล้วอยู่ด้วยการนั่งเป็นปกติ. องค์แห่งภิกษุผู้มีอันปฏิเสธการนอนแล้วอยู่ด้วยการนั่งเป็นปกตินั้น ชื่อว่า เนสัชชิกังคะ.

สพฺพาเนว ปเนตานิ เตน เตน สมาทาเนน ธุตกิเลสตฺตา ธุตสฺส ภิกฺขุโน องฺคานิ, กิเลสธุนนโต วา ธุตนฺติ ลทฺธโวหารํ ญาณํ องฺคํ เอเตสนฺติ ธุตงฺคานิ. อถวา ธุตานิ จ ตานิ ปฏิปกฺขานํ ธุนนโต[๑] องฺคานิ จ ปฏิปตฺติยาติ[๒] ธุตงฺคานิ. เอวํ ตาเวตฺถ อตฺถโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโย.

ก็ธุดงค์เหล่านี้ ทั้งหมดนั่นเทียว ชื่อว่า ธุดงค์ เพราะอรรถว่า เป็นองค์แห่งภิกษุผู้ชื่อว่า ธุตะ เหตุเพราะความเป็นผู้กำจัดกิเลสด้วยการสมาทานนั้น ๆ, อีกอย่างหนึ่ง เพราะอรรถว่า มีญาณซึ่งได้โวหารว่า ธุตะ เหตุเพราะกำจัดกิเลสได้ เป็นองค์. อีก-นัยหนึ่ง องค์เหล่านั้นชื่อว่า ธุตะ เพราะกำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ได้ด้วย เป็นองค์ของการปฏิบัติด้วย เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า ธุดงค์. พึงทราบวินิจฉัยโดยอรรถในคำทั้งหลายเหล่านี้ โดยประการที่กล่าวมาแล้วนี้ก่อน.

---

[๑] ฉ. ปฏิปกฺขนิทฺธุนนโต.
[๒] ฉ. ปฏิปตฺติยาติปิ.

สพฺพาเนว[๑] เจตานิ[๒] สมาทานเจตนาลกฺขณานิ. วุตฺตมฺปิ เจตํ "โย สมาทิยติ, โส ปุคฺคโล. เยน สมาทิยติ, จิตฺตเจตสิกา เอเต ธมฺมา. ยา สมาทานเจตนา, ตํ ธุตงฺคํ. ยํ ปฏิกฺขิปติ, ตํ วตฺถุน"ติ. สพฺพาเนว จ โลลุปฺปวิทฺธํสนรสานิ, นิลฺโลลุปฺปภาวปจฺจุปฏฺฐานานิ อปฺปิจฺฉตาทิอริยธมฺมปทฏฺฐานานิ. เอวเมตฺถ ลกฺขณาทีหิ เวทิตพฺโพ วินิจฺฉโย.

ก็ธุดงค์เหล่านี้ทั้งหมดนั่นเทียว มีสมาทานเจตนาเป็นลักษณะ. สมจริงตามคำแม้ที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ผู้สมาทานได้แก่บุคคล. ธรรมเครื่องสมาทาน ได้แก่ จิตและเจตสิก. สมาทานเจตนาจัดเป็นธุดงค์. สิ่งที่ห้ามได้แก่วัตถุ" ดังนี้. อนึ่ง ธุดงค์ทุกข้อนั่นเทียวมีการย่ำยีความละโมบเป็นรส, มีความไม่ละโมบเป็นปัจจุปัฏฐาน มีอริยธรรมคือความมักน้อยเป็นต้น เป็นปทัฏฐาน. พึงทราบข้อวินิจฉัยโดยปกิณกะมีลักษณะ เป็นต้น ในธุดงค์นี้โดยประการที่กล่าวแล้วนี้.

สมาทานวิธานโตติอาทีสุ ปน ปญฺจสุ สพฺพาเนว ธุตงฺคานิ ธรมาเน ภควติ ภควโตว สนฺติเก สมาทาตพฺพานิ. ปรินิพฺพุเต มหาสาวกสฺส สนฺติเก. ตสฺมึ อสติ ขีณาสวสฺส. อนาคามิสฺส. สกทาคามิสฺส. โสตาปนฺนสฺส. ติปิฏกสฺส. ทฺวิปิฏกสฺส.

ส่วนต่อไปเป็นข้อวินิจฉัยใน ๕ บทมีบทว่าโดยการสมาทานและวิธี(ปฏิบัติ)เป็นต้น ธุดงค์ทั้งหมดนั่นเทียว เมื่อพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่ ภิกษุพึงสมาทานในสำนักของพระผู้มีพระภาคนั่นแหละ. เมื่อทรงปรินิพพานแล้ว ก็พึงสมาทานในสำนักของพระมหา–

---

๑ สี. ลกฺขณาทีหีติ สพฺพาเนว.

๒ ฉ. ปเนตานิ.

เอกปิฏกสฺส. เอกสงฺคีติกสฺส (๑) อฏฺฐกถาจริยสฺส. ตสฺมึ อสติ ธุตงฺคธรสฺส. ตสฺมิมฺปิ อสติ เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติเก วทนฺเตน วิย สมาทาตพฺพานิ, อปิจ สยมฺปิ สมาทาตุํ วฏฺฏติเอว. เอตฺถ จ เจติยปพฺพเต เทฺวภาติกตฺเถรานํ เชฏฺฐกภาตุ ธุตงฺคอปฺปิจฺฉตาย วตฺถุ[๒] กเถตพฺพํ. อยํ ตาว สาธารณกถา.

สาวก. เมื่อพระมหาสาวกนั้นไม่มีแล้ว ก็พึงสมาทานในสำนักของพระขีณาสพ. ของพระอนาคามี. ของพระสกทาคามี. ของพระโสดาบัน. ของท่านผู้ทรงสามปิฎก. ของท่านผู้ทรงสองปิฎก. ของท่านผู้ทรงปิฎกเดียว. ของท่านผู้ทรงสังคีติเดียว. ของท่านพระอรรถกถาจารย์. เมื่อพระขีณาสพเป็นต้นนั้นไม่มี ก็พึงสมาทานในสำนักของท่านผู้ทรงธุดงค์. แม้เมื่อท่านผู้ทรงธุดงค์นั้นไม่มี ก็พึงกวาดลานพระเจดีย์แล้วนั่งกระหย่ง กล่าวสมาทาน ดุจว่ากล่าวสมาทานอยู่ในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, อนึ่ง แม้การที่ภิกษุจะสมาทานด้วยตนเอง ก็ใช้ได้เหมือนกัน. ก็ในเรื่องการสมาทานเองนี้ บัณฑิตควรเล่าเรื่องความเป็นผู้มักน้อยในธุดงค์ ของพระเถระผู้พี่ใหญ่ แห่งพระเถระทั้ง ๒ พี่น้อง

---

๑ สี. ม. เอตฺถนฺตเร เอกาคมสฺสาติ ปาโฐ ทิสฺสติ.

๒ ปปญฺจสูทนี. ๒/๑๘๗.

ที่เจติยบรรพตไว้. อันนี้จัดเป็นคำพูดโดยทั่ว ๆ ไปก่อน.

๑. ปํสุกูลิกงฺคกถา

๒๔. อิทานิ เอเกกสฺส สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํเส วณฺณยิสฺสาม. ปํสุกูลิกงฺคํ ตาว "คหปติทานจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ, ปํสุกูลิกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสุ ทฺวีสุ วจเนสุ อญฺญตเรน สมาทินฺนํ โหติ. อิทํ ตาเวตฺถ สมาทานํ.

๑. กถาว่าด้วยปังสุกูลิกังคะ

๒๔. บัดนี้ ข้าพเจ้าจักพรรณนาการสมาทาน วิธี(ปฏิบัติ)ประเภทความแตกทำลาย และอานิสงส์ของธุดงค์แต่ละข้อ. ธุดงค์ข้อ ปังสุกูลิกังคะ ก่อน จัดเป็นองค์ที่ภิกษุสมาทานด้วยคำพูด ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่ง ว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธจีวรอันเป็นทานที่คฤหบดีถวาย (คำหนึ่ง), ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล เป็นปกติ (คำหนึ่ง)" ดังนี้. นี้จัดเป็นการสมาทานในธุดงค์ ข้อ ปังสุกูลิกังคะ นี้ก่อน.

เอวํ สมาทินฺนธุตงฺเคน ปน เตน โสสานิกํ ปาปณิกํ รถิยโจฬํ สงฺการโจฬํ

ก็ภิกษุผู้สมาทานธุดงค์แล้วอย่างนี้นั้น พึงถือเอาผ้าผืนใดผืนหนึ่ง ในบรรดาผ้าทั้ง–

โสตฺถิยํ นฺหานโจฬํ[๑] ติตฺถโจฬํ คตปจฺจาคตํ อคฺคิฑฑฺฒํ โคขายิตํ อุปจิกาขายิตํ อุนฺทูรขายิตํ อนฺตจฺฉินฺนํ ทสจฺฉินฺนํ ธชาหฏํ ถูปจีวรํ สมณจีวรํ อาภิเสกิกํ อิทฺธิมยํ ปนฺถิกํ วาตาหฏํ เทวทตฺติยํ สามุทฺทิยนฺติ เอเตสุ อญฺญตรํ จีวรํ คเหตฺวา ผาเลตฺวา ทุพฺพลฏฺฐานํ ปหาย ถิรฏฺฐานานิ โธวิตฺวา จีวรํ กตฺวา โปราณํ คหปติจีวรํ อปเนตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพํ.	หลายเหล่านี้ คือ โสสานิกะ ผ้าตกอยู่ในป่าช้า ปาปณิกะ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ที่ทางเข้าตลาด รถิยโจฬะ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ตามตรอก สังการโจฬะ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ ณ ที่ทิ้งหยาก-เยื่อ โสตถิยะ ผ้าเช็ดมลทินครรภ์ นหานโจฬะ ผ้าผลัดอาบน้ำมนต์แล้วทิ้งไว้ ติตถโจฬะ ผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้ตามท่าอาบน้ำ คตปัจจาคตะ ผ้านุ่งในป่าช้ากลับมาแล้วทิ้ง อัคคิฑัฑฒะ ผ้าโดนไฟไหม้บางส่วน โคขายิตะ ผ้าถูกโคกัด อุปจิกาขายิตะ ผ้าถูกปลวกกัด อุนทูรขายิตะ ผ้าถูกหนูกัด อันตัจฉินนะ ผ้าขาดริม ทสัจฉินนะ ผ้าขาดชาย ธชาหฏะ ผ้าที่เขาผูกไว้เป็นธง ถูปจีวร ผ้าห่มจอมปลวก สมณจีวร ผ้าของภิกษุ อาภิเสกิกะ ผ้าที่ทิ้งไว้ ณ ที่ราชาภิเษก อิทธิมยะ จีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์ของเอหิภิกขุ ปันถิกะ ผ้าที่ตกอยู่ในระหว่างทาง วาตาหฏะ ผ้าที่ลมพัดตกอยู่ในที่ไกล เทวทัตติยะ ผ้าที่

[๑] สี. นหานโจฬํ.

คุณสง่า สันติปาตี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

เทวดาถวาย สามุททิยะ ผ้าที่คลื่นทะเลซัดขึ้นฝั่ง มาตัดแบ่งแล้วทิ้งส่วนที่เปื่อยเสีย ชักส่วนที่แข็งแรง ทำเป็นจีวร เปลื้องคหปติจีวรอันเป็นของเก่าเสีย แล้วใช้สอยเถิด.

ตตฺถ โสสานิกนฺติ สุสาเน ปติตกํ. ปาปณิกนฺติ อาปณทฺวาเร ปติตกํ. รถิยโจฬนฺติ ปุญฺญตฺถิเกหิ วาตปานนฺตเรน รถิกาย ฉฑฺฑิตโจฬกํ. สงฺการโจฬนฺติ สงฺการฏฺฐาเน ฉฑฺฑิตโจฬกํ. โสตฺถิยนฺติ คพฺภมลํ ปุญฺฉิตฺวา ฉฑฺฑิตวตฺถํ. ติสฺสามจฺจมาตา กิร สตสหสฺสคฺฆนเกน[1] วตฺเถน คพฺภมลํ ปุญฺฉาเปตฺวา ปํสุกูลิกา คณฺหิสฺสนฺตีติ ตาลเวฬิมคฺเค ฉฑฺฑาเปสิ. ภิกฺขู ชิณฺณกฏฺฐานตฺถเมว คณฺหนฺติ. นฺหานโจฬนฺติ ยํ ภูตเวชฺเชหิ สสีสํ นฺหาปิตา[2] กาลกณฺณิ[3]โจฬนฺติ ฉฑฺเฑตฺวา คจฺฉนฺติ.

ในบรรดาผ้าทั้งหลายเหล่านั้น ผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้า ชื่อว่า โสสานิกะ. ผ้าที่ตกอยู่ที่ทางเข้าตลาดชื่อว่า ปาปณิกะ. ผ้าที่ชนผู้ต้องการบุญทั้งหลายทิ้งไว้ตามตรอก ทางช่องหน้าต่าง ชื่อว่า รถิยโจฬะ. ผ้าที่เขาทิ้งไว้ ณ ที่ทิ้งหยากเยื่อ ชื่อว่าสังการโจฬะ. ผ้าที่เขาเช็ดมลทินครรภ์แล้วทิ้งไว้ ชื่อว่า โสตถิยะ. มีเรื่องเล่าว่า มารดาของอำมาตย์ชื่อว่า ติสสะ ให้เขาใช้ผ้ามีค่าตั้งแสนเช็ดมลทินครรภ์ แล้วให้ทิ้งเสียที่หนทางชื่อ ตาลเวฬิ ด้วยคิดว่า ภิกษุที่ทรงผ้าบังสุกุลจักถือเอา. ภิกษุทั้งหลาย (พบเข้า) จึงเก็บ

---

[1] ฉ. สตคฺฆนเกน.

[2] ม. นฺหาปิตฺวา.

[3] ฉ. กาฬกณฺณิ....

คุณสง่า สันติปาตี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

เอาไปเพื่อใช้ปะชุน (จีวร) ตรงที่ชำรุด. ชนทั้งหลาย ที่พวกหมอเวทมนต์ให้อาบน้ำพร้อมทั้งชำระเกล้า ทิ้งผ้าอันใดไว้ เพราะสำคัญว่า เป็นผ้ากาลกิณี ดังนี้ แล้วก็ไปเสีย ผ้านั้นชื่อว่า นหานโจฬะ.

ติตฺถโจฬนฺติ สินานติตฺเถ[๑] ฉฑฺฑิต-ปิโลติกา.[๒] คตปจฺจาคตนฺติ ยํ มนุสฺสา สุสานํ คนฺตฺวา ปจฺจาคตา นฺหาตฺวา[๓] ฉฑฺเฑนฺติ. อคฺคิฑฑฺฒนฺติ อคฺคินา ฑฑฺฒปฺปเทสํ. ตญฺหิ มนุสฺสา ฉฑฺเฑนฺติ. โคขายิตาทีนิ ปากฏาเนว. ตาทิสานิปิ หิ มนุสฺสา ฉฑฺเฑนฺติ. ธชาหฏนฺติ นาวํ อภิรุยฺหนฺตา[๔] ธชํ พนฺธิตฺวา อารุยฺหนฺติ. ตํ เตสํ ทสฺสนาติกฺกเม คเหตุํ วฏฺฏติ. ยมฺปิ ยุทฺธภูมิยํ ธชํ พนฺธิตฺวา ฐปิตํ, ตํ ทฺวินฺนมฺปิ เสนานํ คตกาเล คเหตุํ วฏฺฏติ.

ผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้ ณ ท่าอาบน้ำ ชื่อว่า ติตถโจฬะ. ชนทั้งหลายไปสุสานกลับมาอาบน้ำแล้วทิ้งผ้าใดไว้ ผ้านั้นชื่อว่า คต-ปัจจาคตะ. ผ้าที่ถูกไฟไหม้ในบางส่วน ชื่อว่า อัคคิทัฑฒะ. ก็ชนทั้งหลายย่อมทิ้งผ้านั้น. สำหรับผ้าถูกโคกัดเป็นต้น มีความหมายชัดเจนอยู่แล้วทีเดียว. ก็คนทั้งหลายย่อมทิ้งผ้าแม้ที่เป็นเช่นนั้น. ผ้าที่ชนทั้งหลายเมื่อจะขึ้นเรือย่อมผูกธงแล้วขึ้นไป ชื่อว่า ธชาหฏะ. ในเมื่อล่วงการเห็น (พ้นสายตา) ของคนเหล่านั้นไป ก็ควรจะถือเอา. แม้ผ้าใด

---

[๑] ฉ. นฺหานติตฺเถ.

[๒] สี. ฉฑฺฑิตปิโลติกํ.

[๓] สี. นหาตฺวา. ฉ. นหตฺวา.

[๔] ฉ. นาวํ อาโรหนฺตา.

คุณสง่า สันติปาตี

อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

ที่พวกพลรบผูกเป็นธง ปักไว้ในยุทธภูมิ, ในกาลที่พวกพลรบแม้ทั้งสองฝ่าย กลับไปแล้ว ภิกษุจะถือเอาผ้านั้นย่อมควร.

ถูปจีวรนฺติ วมฺมิกํ ปริกฺขิปิตฺวา พลิกมฺมํ กตํ. สมณจีวรนฺติ ภิกฺขุสนฺตกํ. อาภิเสกิกนฺติ รญฺโญ อภิเสกฏฺฐาเน ฉฑฺฑิตจีวรํ. อิทฺธิมยนฺติ เอหิภิกฺขุจีวรํ. ปนฺถิกนฺติ อนฺตรามคฺเค ปติตกํ. ยํ ปน สามิกานํ สติสมฺโมเสน ปติตํ, ตํ โถกํ รกฺขิตฺวา คเหตพฺพํ. วาตาหฏนฺติ วาเตน ปหริตฺวา ทูเร ปาติตํ, ตํ ปน สามิเก อปสฺสนฺเตน คเหตุํ วฏฺฏติ. เทวทตฺติยนฺติ ยํ อนุรุทฺธตฺเถรสฺส วิย เทวตาหิ ทินฺนกํ. สามุทฺทิยนฺติ สมุทฺทวีจีหิ ถเล อุสฺสาทิตํ[1]

ผ้าที่เขาแขวนรอบจอมปลวก กระทำพลีกรรม ชื่อว่า ถูปจีวร. ผ้าที่เป็นของภิกษุ ชื่อว่า สมณจีวร. ผ้าที่เขาทิ้งไว้ ณ สถานที่อภิเษกแห่งพระราชา ชื่อว่า อาภิเสกิกะ. ผ้าจีวรของเอหิภิกขุ ชื่อว่า อิทธิมยะ. ผ้าที่ตกอยู่ในระหว่างทาง ชื่อว่า ปันถิกะ. ส่วนผ้าใดที่ตกอยู่เพราะความหลงลืมสติของผู้เป็นเจ้าของ, ภิกษุควรรักษาผ้านั้นไว้ สิ้นกาลหน่อยหนึ่ง แล้วจึงค่อยถือเอา. ผ้าที่ถูกลมพัดให้ตกอยู่ในที่ไกล ชื่อว่า วาตาหฏะ, ก็ภิกษุเมื่อไม่พบเจ้าของก็ควรที่จะถือเอาผ้านั้นได้. ผ้าใดที่พวกเทวดาถวายให้ เหมือนอย่างที่ถวายให้แก่พระอนุรุทธเถระ ผ้านั้น ชื่อว่า เทวทัตติยะ. ผ้าที่ถูกคลื่นในทะเลซัดขึ้นไปบนฝั่ง ชื่อว่า สามุททิยะ.

---

[1] ฉ. อุสฺสาริตํ.

ยํ ปน สํฆสฺส เหมาติ ทินฺนํ, โจฬกภิกฺขาย วา จรมาเนหิ ลทฺธํ, น ตํ ปํสุกูลํ. ภิกฺขุทตฺติเยปิ ยํ วสฺสคฺเคน คาเหตฺวา วา ทิยฺยติ,[๑] เสนาสนจีวรํ วา โหติ, น ตํ ปํสุกูลํ. โน คาเหตฺวา[๒] ทินฺนเมว ปํสุกูลํ. ตตฺราปิ ยํ ทายเกหิ ภิกฺขุสฺส ปาทมูเล นิกฺขิตฺตํ, เตน ปน ภิกฺขุนา ปํสุกูลิกสฺส หตฺเถ ฐเปตฺวา ทินฺนํ, ตํ เอกโตสุทฺธิกํ นาม. ยํ ภิกฺขุโน หตฺเถ ฐเปตฺวา ทินฺนํ, เตน ปน ปาทมูเล ฐปิตํ, ตมฺปิ เอกโตสุทฺธิกํ. ยํ ภิกฺขุโนปิ ปาทมูเล ฐปิตํ, เตนาปิ ตเถว ทินฺนํ, ตํ อุภโตสุทฺธิกํ. ยํ หตฺเถ ฐเปตฺวา ลทฺธํ, หตฺเถเยว ฐปิตํ, ตํ อนุกฺกฏฺฐจีวรํ นาม. อิติ อิมํ ปํสุกูลเภทํ ญตฺวา ปํสุกูลิเกน จีวรํ ปริภุญฺชิตพฺพนฺติ. อิทเมตฺถ วิธานํ.

ส่วนผ้าใดที่พวกทายกกล่าวว่า พวกข้าพเจ้าขอถวายแก่พระสงฆ์ ดังนี้แล้วถวายให้, หรือว่า ที่พวกภิกษุเที่ยวไปเพื่อภิกษาผ้าได้มา, ผ้านั้นไม่จัดเป็น ผ้าบังสุกุล. แม้ในผ้าที่พวกภิกษุด้วยกันถวายให้ ผ้าใดที่ภิกษุผู้ถวายแจกจ่ายถวายให้ตามลำดับพรรษาก็ดี, เป็นเสนาสนจีวร (จีวรประจำเสนาสนะ) ก็ดี, ผ้านั้นไม่จัดเป็นผ้าบังสุกุล. ที่ไม่แจกจ่ายถวายให้เท่านั้น จัดเป็นผ้าบังสุกุล. แม้ในผ้าที่ไม่ได้แจกจ่ายถวายให้นั้น ผ้าใดที่พวกทายกวางถวายไว้แทบเท้า ของภิกษุ (รูปหนึ่ง) แล้ว, แต่ภิกษุรูปนั้นวางถวายในมือของภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล, ผ้านั้นชื่อว่า บริสุทธิ์แต่ฝ่ายเดียว(เอกโตสุทธิกะ). ผ้าใดที่พวกทายกวางถวายในมือ ของภิกษุ (รูปหนึ่ง), แต่ภิกษุรูปนั้นวางไว้แทบเท้า

[๑] ฉ. ทียติ.
[๒] ฉ. คาหาเปตฺวา.

(ของภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล), แม้ผ้านั้น ชื่อว่าบริสุทธิ์แต่ฝ่ายเดียว. ผ้าใดที่ทายกวางถวายแทบเท้าแม้ของภิกษุ, แม้ภิกษุรูปนั้นก็ถวายให้โดยอาการอย่างเดียวกันนั้นนั่นเอง (คือแทบเท้าของภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล) ผ้านั้นชื่อว่า บริสุทธิ์สองฝ่าย (อุภโตสุทธิกะ). ผ้าใดที่ภิกษุได้มาเพราะทายกวาง(ถวายให้)ในมือ, แล้วภิกษุวาง (ถวายให้) ในมือ (ของภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล), ผ้านั้นชื่อว่าไม่ใช่จีวรอย่างอุกฤษฏ์. ภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นปกติ ครั้นทราบประเภทแห่งผ้าบังสุกุลอย่างนี้แล้ว พึงใช้สอยจีวรเถิดแล. นี้เป็นวิธี(ปฏิบัติ)ในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน ปเภโท, ตโย ปํสุกูลิกา อุกฺกฏฺโฐ มชฺฌิโม มุทูติ. ตตฺถ โสสานิกํเยว คณฺหนฺโต อุกฺกฏฺโฐ โหติ. ปพฺพชิโต คณฺหิสฺสตีติ[๑] ธปิตกํ คณฺหนฺโต มชฺฌิโม.

ส่วนต่อไปนี้เป็นประเภท, ภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นปกติ มี ๓ จำพวกคือ ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ผู้ถืออย่างกลาง (และ)ผู้ถืออย่างอ่อน. ใน ๓ จำพวกนั้น ภิกษุผู้ถือเอาผ้าที่

---

๑ ฉ. ปพฺพชิตา คณฺหิสฺสนฺตีติ, ม. ปพฺพชิโตว คณฺหิสฺสตีติ.

ปาทมูเล ฐเปตฺวา ทินฺนกํ คณฺหนฺโต มุทุติ.

ตกอยู่ในป่าช้าเท่านั้น จัดเป็นผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์. ผู้ถือเอาผ้าที่เขาวางไว้ เพราะมุ่งหมายว่า บรรพชิตจักถือเอา จัดเป็นผู้ถืออย่างกลาง. ผู้ถือเอาผ้าที่เขาวางถวายให้แทบเท้าจัดเป็นผู้ถืออย่างอ่อน.

เตสุ ยสฺส กสฺสจิ อตฺตโน รุจิยา[๑] ขนฺติยา คิหีหิ[๑] ทินฺนกํ สาทิตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. อยเมตฺถ เภโท.

ในบรรดาผู้ถือธุดงค์ทั้ง ๓ จำพวกนั้น ธุดงค์ของภิกษุรูปใดรูปหนึ่งย่อมแตกทำลายได้ในขณะที่เธอยินดีผ้าที่พวกคฤหัสถ์ถวายให้ตามความพอใจ ตามความชอบใจของตน. นี้จัดเป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส,[๒] "ปํสุกูลจีวรํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา"ติ[๓] วจนโต นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโว, ปฐเม อริยวํเส ปติฏฺฐานํ, อารกฺขทุกฺขาภาโว, อปรายตฺตวุตฺติตา, โจรภเยน อภยตา, ปริโภคตณฺหาย อภาโว,

ส่วนต่อไปนี้เป็นอานิสงส์, คือ มีข้อปฏิบัติที่เหมาะสมแก่นิสัย ตามพระดำรัสที่ว่า "บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล" ดังนี้, มีความตั้งมั่นอยู่ในอริยวงศ์ข้อแรก, ไม่ต้องลำบากเพราะการรักษา, มีความเป็นไปไม่เกี่ยว–

[๑-๑] ฉ. รุจิยา คิหิทินฺนกํ.
[๒] ฉ. อยํ ปนานิสํโส.
[๓] วิ. มหา. ๔/๑๙๓.

สมณสารุปฺปปริกฺขารตา, "อปฺปานิ[๑] เจว สุลภานิ จ ตานิ จ อนวชฺชานี"ติ[๒] ภควตา สํวณฺณิตปจฺจยตา, ปาสาทิกตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ ผลนิปฺผตฺติ, สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุพฺรูหนํ, ปจฺฉิมาย ชนตาย ทิฏฺฐานุคติอาปาทนนฺติ.

ข้องกับผู้อื่น, มีความปลอดภัยจากโจรภัย, ไม่มีตัณหาในการบริโภค, มีความเป็นผู้มีบริขารอันควรแก่สมณะ, มีความเป็นผู้มีปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคสรรเสริญแล้วว่า "เป็นของเล็กน้อยด้วย หาได้ง่ายด้วย และของเหล่านั้นไม่มีโทษด้วย" ดังนี้, มีความเป็นผู้น่าเลื่อมใส, คุณทั้งหลายมีความมักน้อยเป็นต้น สำเร็จผล, มีการเพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติ, ทำชุมชนผู้เกิดภายหลังให้ถึงซึ่งทิฏฐานุคติ (คือ ถือเป็นแบบอย่าง).

มารเสนํ วิฆาตาย
ปํสุกูลธโร ยติ
สนฺนทฺธกวโจ ยุทฺเธ
ขตฺติโย วิย โสภติ.
ปหาย กาสิกาทีนิ
วรวตฺถานิ ธาริตํ
ยํ โลกครุนา โก ตํ

ภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล เป็นผู้สำรวมเพื่อกำจัดมาร และเสนา ย่อมสวยงามประหนึ่งกษัตริย์ ผู้สวมเกราะสวยงามอยู่ในสนามรบ ฉะนั้น. ผ้าบังสุกุลใดที่พระผู้เป็นครูของโลก ก็ยังทรงละผ้าอันประเสริฐทั้งหลาย มีผ้าที่ทอจากแคว้นกาสีเป็นต้น แล้วทรงหันมาใช้

---

[๑] ม. อปฺปคฺฆานิ.
[๒] องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๔, ขุ. อิติ. ๒๕/๓๐๙.

ปํสุกูลํ น ธารเย.
ตสฺมา หิ อตฺตโน ภิกฺขุ
ปฏิญฺญํ สมนุสฺสรํ
โยคาจารานุกูลมฺหิ
ปํสุกูเล รโต สิยาติ.

ใครจะไม่พึงทรง ผ้าบังสุกุลนั้นเล่า. เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุเมื่อตามระลึกถึงปฏิญญาของตน พึงเป็นผู้ยินดีในผ้าบังสุกุล อันอนุกูลต่อความประพฤติโยคะเถิด ฉะนี้แล.

อยํ ตาว ปํสุกูลิกงฺเค สมาทาน-วิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการสังวรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในปังสุกูลิกังคะก่อน.

๒. เตจีวริกงฺคกถา

๒๕. ตทนนฺตรํ ปน เตจีวริกงฺคํ "จตุตฺถกจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ, เตจีวริกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

๒. กถาว่าด้วยเตจีวริกังคะ

๒๕. ส่วนว่า ในลำดับถัดไป แต่ปังสุกูลิกังคะนั้น เตจีวริกังคะย่อมเป็นองค์ที่ภิกษุสมาทานด้วยคำพูดสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธจีวรผืนที่ ๔, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ทรงจีวร ๓ ผืนเป็นปกติ" ดังนี้.

คุณผล สละชีพ
อุทิศให้ นางปาน สละชีพ

เตน ปน เตจีวริเกน จีวรทุสฺสํ ลภิตฺวา ยาว อผาสุกภาเวน กาตุํ วา น สกฺโกติ, วิจารณกมฺมํ[1] วา น ลภติ, สูจิอาทีสุ วา ยงฺกิญฺจิ[2] น สมฺปชฺชติ, ตาว นิกฺขิปิตพฺพํ. นิกฺขิตฺตปจฺจยา โทโส นตฺถิ. รชิตกาลโต ปน ปฏฺฐาย นิกฺขิปิตุํ น วฏฺฏติ, ธุตงฺคโจโร นาม โหติ. อิทมสฺส วิธานํ.

อันภิกษุผู้เป็นเตจีวริกะนั้น ได้ผ้าสำหรับทำจีวรแล้วก็ควรเก็บไว้(ก่อน) ตราบเท่าที่ยังไม่อาจจะทำได้ เพราะความไม่สบายเสียก็ดี, ยังไม่ได้วิจารณกรรม (กรรมคือการกะกำหนด) ก็ดี, เครื่องมือ มีเข็ม เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ยังไม่พร้อมก็ดี. โทษเพราะการเก็บไว้เป็นปัจจัยหามีไม่. แต่ว่าจำเดิมแต่กาลที่ย้อมแล้ว ไม่ควรเก็บไว้อีก, จะชื่อว่า เป็นธุดงคโจรไป. นี้เป็นวิธี (ปฏิบัติ)แห่งภิกษุผู้เป็นเตจีวริกะนั้น.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺเฐน รชนกาเล ปฐมํ อนฺตรวาสกํ วา อุตฺตราสงฺคํ วา รชิตฺวา ตํ นิวาเสตฺวา อิตรํ รชิตพฺพํ. ตํ ปารุปิตฺวา สงฺฆาฏิ รชิตพฺพา. สงฺฆาฏึ ปน นิวาเสตุํ น วฏฺฏติ.

ภิกษุผู้เป็น เตจีวริกะ แม้นี้ ว่าโดยประเภทก็มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น ในเวลาที่ย้อม ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ พึงย้อมอันตรวาสกหรืออุตราสงค์ (อย่างใดอย่าง-หนึ่ง) ก่อน นุ่งผ้าผืนที่ย้อมแล้วนั้น แล้วจึง

[1] ฉ. วิจารกํ.
[2] ฉ. วาสฺส กิญฺจิ.

อิทมสฺส คามนฺตเสนาสเน วตฺตํ. อารญฺญิเกน[๑] ปน เทฺว เอกโต โธวิตฺวา รชิตุํ วฏฺฏติ. ยถา ปน กญฺจิ ทิสฺวา สกฺโกติ กาสาวํ อากฑฺฒิตฺวา อุปริ กาตุํ, เอวํ อาสนฺนฏฺฐาเน นิสีทิตพฺพํ. มชฺฌิมสฺส ปน[๒] รชนสาลายํ รชนกาสาวํ นาม โหติ, ตํ นิวาเสตฺวา วา ปารุปิตฺวา วา รชนกมฺมํ กาตุํ วฏฺฏติ. มุทุกสฺส สภาคภิกฺขูนํ จีวรานิ นิวาเสตฺวา วา ปารุปิตฺวา วา รชนกมฺมํ กาตุํ วฏฺฏติ. ตตฺรฏฺฐกปจฺจตฺถรณมฺปิ ตสฺส วฏฺฏติ. ปริหริตุํ ปน น วฏฺฏติ. สภาคภิกฺขูนํ จีวรมฺปิ อนฺตรนฺตรา ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ. เตจีวริกสฺส[๓] ปน จตุตฺถํ วฑฺฒมานํ[๔] อํสกาสาวเมว วฏฺฏติ. ตํ จ โข วิตฺถารโต วิทตฺถิ, ทีฆโต ติหตฺถเมว วฏฺฏติ.

ย้อมผ้าผืนที่เหลือนอกนี้. พึงห่มผ้าที่ย้อมแล้วนั้น แล้วย้อมสังฆาฏิ. แต่การจะนุ่งสังฆาฏิไม่ควร. นี้ จัดเป็นวัตรในเสนาสนะชายบ้านของภิกษุรูปนั้น. ส่วนภิกษุผู้อยู่ป่า การที่จะซักแล้วย้อมผ้าทั้ง ๒ ผืนพร้อมกันก็ควร. แต่ควรนั่งอยู่ ณ ที่ใกล้โดยประการที่เห็นใคร ๆ (มาแล้ว)ก็สามารถดึงผ้ากาสาวะมาคลุมข้างบนตัวได้. ส่วนสำหรับผู้ถืออย่างกลาง ธรรมดาว่า ในโรงย้อมจะมีผ้ากาสาวะสำหรับนุ่งย้อม, การที่เธอจะนุ่ง หรือห่มผ้ากาสาวะผืนนั้น ทำการย้อมก็ควร. สำหรับภิกษุผู้ถืออย่างอ่อน การที่เธอจะนุ่งหรือห่มจีวรทั้งหลายของภิกษุผู้ชอบพอกัน ทำการย้อมก็ควร. แม้ผ้าปูนอนที่มีอยู่ในเสนาสนะนั้นก็ควรแก่ภิกษุผู้ถืออย่างอ่อนนั้น. แต่การที่จะรักษาไว้ย่อมไม่ควร. การที่เธอจะใช้สอย

---

[๑] ฉ. อารญฺญเก.
[๒] ฉ. ปน-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๓] ฉ. ธุตงฺคเตจีวริกสฺส.
[๔] ฉ. ม. อิ. วตฺตมานํ.

จีวรของพวกภิกษุผู้ชอบพอกันบ้าง เป็นระยะๆ ไปก็ควร. ก็ผ้าที่จะเพิ่มขึ้นเป็นผ้าผืนที่ ๔ สำหรับภิกษุผู้เป็นเตจีวริกะ จะสมควรก็เฉพาะผ้าอังสะเท่านั้น. แต่ผ้าอังสะนั้นแลที่กว้าง ๑ คืบ ยาว ๓ ศอกเท่านั้น จึงควร.

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ จตุตฺถกจีวรํ สาทิตกฺขเณเยว ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. อยเมตฺถ <u>เภโท</u>.

ก็ธุดงค์ของภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลายในขณะที่เธอยินดีจีวรผืนที่ ๔ นั่นเอง. นี้จัด<u>เป็นความแตกทำลาย</u>ในธุดงค์ข้อนี้.

<u>อยํ</u> <u>ปน</u> <u>อานิสํโส</u>, เตจีวริโก ภิกฺขุ สนฺตุฏฺโฐ โหติ กายปริหาริเกน จีวเรน. เตนสฺส ปกฺขิโน วิย สมาทาเยว คมนํ, อปฺปสมารมฺภตา, วตฺถสนฺนิธิปริวชฺชนํ, สลฺลหุกวุตฺติตา, อติเรกจีวรโลลุปฺปปฺปหานํ, กปฺปิเย มตฺตการิตา[๑] สลฺเลขวุตฺติตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ ผลนิปฺผตฺตีติ เอวมาทโย คุณา สมฺปชฺชนฺตีติ.

<u>ส่วนต่อไปนี้</u> <u>จัดเป็นอานิสงส์</u>, คือ คุณทั้งหลายอย่างนี้ คือ ภิกษุผู้เตจีวริกะ ย่อมเป็นคนสันโดษด้วยจีวร อันเป็นเครื่องบริหารกาย. เพราะเหตุนั้น เธอมีการถือเอาแล้วนั่นเทียวก็ไปได้ เหมือนอย่างนก, ได้ความเป็นผู้มีสิ่งที่ควรปรารภน้อย, งดเว้นการสะสมผ้าได้, มีความเป็นผู้ประพฤติเบาพร้อม, ละความละโมบในอดิเรกจีวรได้,

[๑] ฉ. มตฺตการิตาย.

มีความเป็นผู้ใช้พอประมาณในสิ่งที่เป็นกัปปิยะ (สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้), มีความประพฤติขูดเกลากิเลส, คุณ มีความมักน้อยเป็นต้น สำเร็จผล เป็นต้น ย่อมถึงพร้อม.

อติเรกวตฺถตณฺหํ ปหาย
　　สนฺนิธิวิวชฺชิโต ธีโร
สนฺโตสสุขรสญฺญู
　　ติจีวรธโร ภวติ โยคี.
ตสฺมา สปตฺตจรโณ ปกฺขีว
　　สจีวโรว โยคิวโร
สุขมนุวิจริตุกาโม
　　จีวรนิยเม รตึ กยิราติ.

พระโยคีผู้เป็นปราชญ์ งดเว้นการสะสม เพราะละตัณหาในผ้าเกินจำเป็นเสียได้ เป็นผู้สำคัญซึ่งรสของความสุขในความสันโดษ ทรงผ้าเพียง ๓ ผืน. เพราะเหตุนั้น พระโยคีผู้ประเสริฐ ผู้ปรารถนาจะเที่ยวไปโดยสะดวก พึงกระทำความยินดี ในธุดงค์ที่มีการกำหนดไว้ด้วยจีวร มีแต่จีวรเท่านั้นก็เที่ยวไปได้ ดุจนกผู้มีแต่ปีกก็เที่ยวไปได้ ฉะนั้นเถิด ฉะนี้แล.

อยํ เตจีวริกงฺเค สมาทาน-วิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในเตจีวริกังคะ.

๓. ปิณฺฑปาติกงฺคกถา

๒๖. ปิณฺฑปาติกงฺคมฺปิ "อติเรกลาภํ ปฏิกฺขิปามิ, ปิณฺฑปาติกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

เตน ปน ปิณฺฑปาติเกน "สํฆภตฺตํ อุทฺเทสภตฺตํ นิมนฺตนํ สลากภตฺตํ ปกฺขิกํ อุโปสถิกํ ปาฏิปทิกํ อาคนฺตุกภตฺตํ คมิกภตฺตํ คิลานภตฺตํ คิลานุปฏฺฐากภตฺตํ วิหารภตฺตํ ธุรภตฺตํ วารกภตฺตนฺ"ติ เอตานิ จุทฺทส ภตฺตานิ น สาทิตพฺพานิ. สเจ ปน "สํฆภตฺตํ คณฺหถา"ติอาทินา นเยน อวตฺวา "อมฺหากํ เคเห สํโฆ ภิกฺขํ คณฺหตุ[๑] ตุเมฺหปิ ภิกฺขํ คณฺหถา"ติ วตฺวา ทินฺนานิ โหนฺติ, ตานิ สาทิตุํ วฏฺฏติ. สํฆโต นิรามิสสลากาปิ วิหาเร ปกฺกภตฺตมฺปิ วฏฺฏติเยวาติ. อิทมสฺส วิธานํ.

๓. กถาว่าด้วยปิณฑปาติกังคะ

๒๖. แม้ปิณฑปาติกังคะ ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทาน ด้วยคำสองคำนี้คำใดคำหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธอติเรกลาภ, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต เป็นปกติ" ดังนี้.

ก็ภิกษุผู้เป็นปิณฑปาติกะนั้น ไม่พึงยินดีภัต ๑๔ อย่างเหล่านี้ คือ "สังฆภัต(ภัตที่เขาถวายสงฆ์) ๑, อุทเทสภัต (ภัตที่เขาเจาะจงถวายเฉพาะตัว) ๑, นิมันตนภัต (ภัตที่เขานิมนต์) ๑, สลากภัต (ภัตที่ถวายโดยสลาก) ๑, ปักขิกภัต (ภัตถวายประจำปักษ์) ๑, อุโปสถิกภัต (ภัตถวายประจำวันอุโบสถ) ๑, ปาฏิปทิกภัต (ภัตถวายประจำ-วันปาฏิบท) ๑, อาคันตุกภัต (ภัตสำหรับภิกษุผู้จะมา) ๑, คมิกภัต (ภัตสำหรับภิกษุผู้จะไป) ๑, คิลานภัต(ภัตสำหรับภิกษุไข้) ๑, คิลานุปัฏฐากภัต (ภัตสำหรับภิกษุผู้อุปัฏฐาก

---

๑ ฉ. คณฺหาตุ, เอวมุปริปิ.

ภิกษุไข้) ๑, วิหารภัต (ภัตประจำวิหาร) ๑, ธุรภัต (ภัตประจำบ้านใกล้วัด) ๑, วารกภัต (ภัตที่เขาแบ่งเวรกันถวาย)". แต่ถ้าหากว่า ทายกไม่ได้กล่าวถวายให้โดยนัยเป็นต้นว่า "ขอท่านทั้งหลายจงรับสังฆภัต" ดังนี้ (แต่)กล่าวถวายให้ว่า "ขอพระสงฆ์จงรับภิกษาในเรือน ของพวกข้าพเจ้า, แม้ท่านทั้งหลาย จงรับภิกษา" ดังนี้, การที่ภิกษุจะยินดีภัตเหล่านั้น ก็ควร. ทั้งนิรามิสสลากจากสงฆ์ ทั้งภัตที่เขาหุงในวิหารก็ควรเหมือนกันแล. นี้เป็นวิธี(ปฏิบัติ)แห่งภิกษุ ผู้เป็นปิณฑปาติกะนั้น.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ ปุรโตปิ ปจฺฉโตปิ อาหฏภิกฺขมฺปิ[๑] คณฺหติ, ปรทฺวาเร[๒] ฐตฺวา ปตฺตํ คณฺหนฺตานมฺปิ เทติ, ปฏิกฺกมเน[๓]

ส่วนว่าโดยประเภท ภิกษุผู้เป็นปิณฑปาติกะแม้นี้ มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ย่อมถือเอาแม้ภิกษาที่ทายกนำมาถวายข้างหน้าก็ได้ข้างหลัง

---

[๑] ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

[๒] ฉ. ปตฺตทฺวาเร, สี. ม. ปทฺวาเร, อิ. พหิทฺวาเร.

[๓] ฉ. ปฏิกฺกมนํ, อิ. ปฏิกฺกมํ.

อาหริตฺวา ทินฺนภิกฺขมฺปิ คณฺหติ, ตํทิวสํ ปน นิสีทิตฺวา ภิกฺขํ น คณฺหติ. มชฺฌิโม ตํทิวสํ นิสีทิตฺวาปิ คณฺหติ, สฺวาตนาย ปน นาธิวาเสติ. มุทุโก สฺวาตนายปิ ปุนทิวสายปิ ภิกฺขํ อธิวาเสติ. เต อุโภปิ เสริวิหารสุขํ น ลภนฺติ, อุกฺกฏฺโฐว[๑] ลภติ. เอกสฺมึ กิร คาเม อริยวํโส โหติ, อุกฺกฏฺโฐ อิตเร อาห "อายามาวุโส ธมฺมสฺสวนายา"ติ. เตสุ เอโก เอเกนมฺหิ ภนฺเต มนุสฺเสน นิสีทาปิโตติ อาห. อปโร มยาปิ ภนฺเต สฺวาตนาย เอกสฺส ภิกฺขา อธิวาสิตาติ. เอวํ เต อุโภ ปริหีนา. อิตโร ปาโตว ปิณฺฑาย จริตฺวา คนฺตฺวา ธมฺมรสํ ปฏิสํเวเทสิ.

ก็ได้, ยืนที่ประตูบ้านหนึ่ง ให้บาตรแก่ทายกผู้มารับเอาไปก็ได้, รับเอาภิกษาที่เขานำมาถวายในเวลากลับก็ได้, แต่ว่านั่งลงแล้วจะไม่รับภิกษา (อีก) ในวันนั้น. ภิกษุผู้ถืออย่างกลาง แม้ว่านั่งลงแล้วยังรับได้อีกในวันนั้น, แต่ว่าไม่ยอมรับนิมนต์เพื่อการฉันในวันรุ่งขึ้น. ผู้ถืออย่างอ่อนย่อมรับภิกษาทั้งเพื่อการฉันในวันรุ่งขึ้นและในอีกวันหนึ่ง. ผู้ถืออย่างกลาง และอย่างอ่อนทั้ง ๒ พวกนั้นย่อมไม่ได้สุขในการอยู่อย่างอิสระ, ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์เท่านั้น ย่อมได้. มีเรื่องเล่าว่ามี(การเทศนา)อริยวงศ์ ในละแวกบ้านหนึ่ง, ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์กล่าวกะ ๒ รูปนอกนี้ว่า "นี่แน่ะท่านทั้งหลาย พวกเรามาไปฟังธรรมกันเถอะ" ดังนี้. ในภิกษุ ๒ รูปนั้น ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า ท่าน ผมถูกคน ๆ หนึ่งนิมนต์ให้นั่ง(รอ)เสียแล้ว. อีกรูปหนึ่งกล่าวว่า แม้ผมก็ยอมรับภิกษา เพื่อฉันในวันพรุ่งนี้

๑ สี. อิ. อุกฺกฏฺโฐ ปน, ม. อุกฺกฏฺโฐ.

ของคน ๆ หนึ่งไว้ ดังนี้. ภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้น จึงจัดว่า เสื่อมรอบแล้วโดยประการอย่างนี้. ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ที่เหลือ เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตแต่เช้าแล้วได้ไปเสวยธรรมรส.

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ สํฆภตฺตาทิ- อติเรกลาภํ สาทิตกฺขเณเยว ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลายในขณะที่เธอยินดีอดิเรกลาภ มีสังฆภัตเป็นต้นนั่นเอง. นี้จัดเป็นความแตก-ทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส "ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา"ติ[๑] วจนโต นิสฺสยานุรูป- ปฏิปตฺติสพฺภาโว, ทุติเย อริยวํเส ปติฏฺฐานํ, อปรายตฺตวุตฺติตา, "อปฺปานิ เจว สุลภานิ จ ตานิ จ อนวชฺชานี"ติ[๒] ภควตา สํวณฺณิตปจฺจยตา, โกสชฺชนิมฺมถนตา,[๓] ปริสุทฺธาชีวตา, เสขิยปฏิปตฺติปูรณํ, อปรโปสิตา, ปรานุคฺคหกิริยา, มานปฺปหานํ,

ส่วนต่อไปนี้ เป็นอานิสงส์ คือ มีข้อปฏิบัติที่เหมาะสมแก่นิสัย ตามพระดำรัสที่ว่า "บรรพชาอาศัยโภชนะ คือ คำข้าวที่แสวงหาด้วยกำลังปลีแข้ง" ดังนี้, มีความตั้งมั่นอยู่ในอริยวงศ์ข้อที่ ๒, มีความเป็นไปไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น, มีความเป็นผู้มีปัจจัย ที่พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญแล้วว่า "เป็นของเล็กน้อยด้วย เป็นของหาได้ง่ายด้วย และ

---

[๑] วิ. มหา. ๔/๑๙๓.

[๒] องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๔, ขุ. อิติ. ๒๕/๓๐๙.

[๓] ฉ. โกสชฺชนิมฺมทฺทนตา.

รสตณฺหานิวารณํ, คณโภชนปรมฺปรโภชน- จาริตฺตสิกฺขาปเทหิ อนาปตฺติตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตา, สมฺมาปฏิปตฺติ- พฺรูหนํ, ปจฺฉิมาชนตานุกมฺปนนฺติ.

ของเหล่านั้นไม่มีโทษด้วย" ดังนี้, มีการย่ำยีความเกียจคร้านเสียได้, มีความเป็นผู้มีอาชีวะที่บริสุทธิ์, ได้ทำเสขิยปฏิบัติให้เต็ม, มีความเป็นผู้ไม่ต้องเลี้ยงดูผู้อื่น, มีการกระทำที่อนุเคราะห์ต่อผู้อื่น, ละมานะได้, ป้องกันตัณหาในรสได้, ไม่ต้องอาบัติ เพราะคณโภชนสิกขาบท ปรัมปรโภชนสิกขาบท และจาริตสิกขาบท, มีความเป็นผู้ประพฤติอนุโลมต่อคุณทั้งหลาย มีความมักน้อยเป็นต้น, มีการเพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติ, มีการอนุเคราะห์ชุมชนผู้เกิดภายหลัง.

ปิณฺฑิยาโลปสนฺตุฏฺโฐ
　　อปรายตฺตชีวิโก
ปหีนาหารโลลุปฺโป
　　โหติ จาตุทฺทิโส ยติ.
วิโนทยติ โกสชฺชํ
　　อาชีวสฺส วิสุชฺฌติ

ภิกษุผู้สำรวม สันโดษด้วยคำข้าว อันพึงแสวงหาด้วยปลีแข้ง เลี้ยงชีพไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ละความละโมบในอาหารเสียได้ จึงเป็นอยู่ได้ในถิ่นทั้ง ๔ ทิศ. บรรเทาความเกียจคร้านได้ อาชีวะของเธอจึงหมดจด เพราะ

ตสฺมา หิ นาติมญฺเญยฺย
ภิกฺขาจารํ[๑] สุเมธโส.

ฉะนั้นแล ท่านผู้มีปัญญาดี ไม่พึงดูหมิ่นภิกขาจาร.

เอวรูปสฺส หิ :

ปิณฺฑปาติกสฺส ภิกฺขุโน
อตฺตภรสฺส อนญฺญโปสิโน
เทวา[๒] ปิหยนฺติ ตาทิโน
โน เจ ลาภสิโลกสนฺนิสฺสิโตติ.[๓]

จริงอยู่ เทวดาทั้งหลาย ย่อมใฝ่ใจต่อปิณฑปาติกภิกขุ ผู้เป็นเช่นนี้ ผู้เลี้ยงดูตนเอง ไม่ใช่ผู้เลี้ยงดูผู้อื่น ผู้คงที่ ถ้าหากว่า เธอไม่เป็นผู้อาศัยลาภและสรรเสริญแล้วไซร้ ดังนี้แล.

อยํ ปิณฺฑปาติกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในปิณฑปาติกังคะ.

---

[๑] ฉ. ภิกฺขาจริยาย.
[๒] ฉ. เทวาปิ.
[๓] ขุ. อุ. ๒๕/๑๑๙.

๔. สปทานจาริกงฺคกถา

๒๗. <u>สปทานจาริกงฺค</u>มฺปิ "โลลุปฺปจารํ ปฏิกฺขิปามิ, สปทานจาริกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

เตน ปน สปทานจาริเกน คามทฺวาเร ฐตฺวา ปริสฺสยาภาโว สลฺลกฺเขตพฺโพ. ยสฺสา รจฺฉาย วา คาเม วา ปริสฺสโย โหติ, ตํ ปหาย อญฺญตฺถ จริตุํ วฏฺฏติ. ยสฺมึ ฆรทฺวาเร วา รจฺฉาย วา คาเม วา กิญฺจิ น ลภติ, อคามสญฺญํ กตฺวา อญฺญตฺถ[๑] คนฺตพฺพํ. ยตฺถ กิญฺจิ ลภติ, ตํ ปหาย คนฺตุํ น วฏฺฏติ. อิมินา จ ภิกฺขุนา กาลตรํ ปวิสิตพฺพํ, เอวํ หิ อผาสุกฏฺฐานํ ปหาย อญฺญตฺถ คนฺตุํ สกฺขิสฺสติ. สเจ ปนสฺส วิหาเร ทานํ เทนฺตา อนฺตรามคฺเค วา

๔. กถาว่าด้วยสปทานจาริกังคะ

๒๗. แม้<u>สปทานจาริกังคะ</u> ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทานด้วยคำสองคำนี้คำใดคำหนึ่ง ว่า "ข้าพเจ้า ขอปฏิเสธความเที่ยวไปอย่าง-ละโมบ, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้เที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นปกติ" ดังนี้.

ก็ภิกษุผู้เป็นสปทานจาริกะนั้น หยุดที่ประตูบ้านแล้ว พึงกำหนดความปลอดอันตราย. อันตรายมีอยู่ที่ตรอกหรือบ้านใด, การที่ละตรอกหรือบ้านนั้นเสีย แล้วไปในที่อื่นย่อมควร. ไม่ได้โภชนะอะไร ๆ เลยที่ประตูเรือนก็ดี ที่ตรอกก็ดี ในบ้านก็ดี อันใด, พึงทำความสำคัญว่า ไม่ใช่บ้าน แล้วไปที่อื่นเสีย. พอจะได้โภชนะอะไร ๆ บ้างในที่ใด, การที่จะละที่นั้นไปย่อมไม่ควร. อนึ่ง อันภิกษุ (ผู้เป็นสปทานจาริกะ)นี้ พึงเข้าไปก่อนเวลา, ด้วยว่าเมื่อเป็นอย่างนี้ เธอจักอาจที่

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

อาคจฺฉนฺตา มนุสฺสา ปตฺตํ คเหตฺวา ปิณฺฑปาตํ เทนฺติ วฏฺฏติ. อิมินา จ มคฺคํ คจฺฉนฺเตนาปิ ภิกฺขาจารเวลายํ สมฺปตฺตคามํ อนติกฺกมิตฺวา จริตพฺพเมว. ตตฺถ อลภิตฺวา วา โถกํ ลภิตฺวา วา คามปฏิปาฏิยา จริตพฺพนฺติ. อิทมสฺส วิธานํ.

จะละสถานที่อันไม่ผาสุก แล้วไปในที่อื่นเสียก็ได้. ก็ถ้าหากว่าคนทั้งหลายจะถวายทานในวิหาร หรือว่ามาในระหว่างทาง รับเอาบาตรแล้วถวายบิณฑบาตแก่เธอ (การที่เธอจะรับไว้) ย่อมควร. ก็ภิกษุนี้แม้เมื่อจะเดินทางไป พึงเที่ยวไปไม่ละเลยบ้านที่ตนถึงในเวลาภิกขาจารทีเดียว. ไม่ได้โภชนะในบ้านนั้นหรือได้นิดเดียวก็ตาม พึงเที่ยวไปตามลำดับบ้านเถิด ฉะนี้แล. นี้เป็นวิธี (ปฏิบัติ) แห่งภิกษุผู้เป็นสปทานจาริกะนั้น.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ ปุรโต อาหฏภิกฺขมฺปิ ปจฺฉโต อาหฏภิกฺขมฺปิ ปฏิกฺกมเน[๑] อาหริตฺวา ทิยฺยมานมฺปิ น คณฺหติ, ปรทฺวาเร[๒] ปน ปตฺตํ วิสฺสชฺเชติ. อิมสฺมึ หิ ธุตงฺเค มหากสฺสปตฺเถเรน สทิโส นาม นตฺถิ.

ส่วนว่าโดยประเภท ภิกษุผู้เป็นสปทานจาริกะแม้นี้ มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์จะไม่รับทั้งภิกษาที่เขานำมาข้างหน้า ทั้งภิกษาที่เขานำมาข้างหลัง ทั้งที่เขานำมาถวายในเวลากลับ, แต่จะปล่อยบาตรที่ประตูบ้านหนึ่ง

---

๑ ฉ. ปฏิกฺกมนํ.

๒ ฉ. ปตฺตทฺวาเร, อิ. ม. สทฺวาเร.

ตสฺสาปิ ปตฺตวิสฺสชฺชนฏฺฐานเมว ปญฺญายติ.[๑] มชฺฌิโม ปุรโต วา ปจฺฉโต วา อาหฏมฺปิ ปฏิกฺกมเน[๒] อาหฏมฺปิ คณฺหติ, ปรทฺวาเรปิ[๓] ปตฺตํ วิสฺสชฺเชติ, น ปน ภิกฺขํ อาคมยมาโน นิสีทติ. เอวํ โส อุกฺกฏฺฐปิณฺฑปาติกสฺส อนุโลเมติ. มุทุโก ตํทิวสํ นิสีทิตฺวา อาคเมติ.

(ให้เขารับบาตรไปใส่ภิกษา นำมาถวาย). จริงอยู่ ชื่อว่าผู้เป็นเช่นกับพระมหากัสสปเถระในธุดงค์ข้อนี้หามีไม่. แม้ที่ที่ท่านปล่อยบาตรก็ยังปรากฏอยู่ทีเดียว. ภิกษุผู้ถืออย่างกลางย่อมรับทั้งภิกษา ที่เขานำมาข้างหน้าก็ได้ข้างหลังก็ได้ ทั้งที่เขานำมาในเวลากลับก็ได้, ปล่อยบาตรไว้ที่ประตูบ้านหนึ่งก็ได้, แต่จะไม่นั่งคอยภิกษา. โดยประการ (ที่ไม่นั่งคอยภิกษา)นี้ ภิกษุผู้ถืออย่างกลางนั้นจัดว่าคล้อยตามภิกษุ ผู้เป็นปิณฑปาติกะอย่างอุกฤษฏ์. ภิกษุผู้ถืออย่างอ่อนจะนั่งคอยในวันนั้นก็ได้.

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ โลลุปฺปจาเร อุปฺปนฺนมตฺเต ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลายได้ในเพราะสักว่ามีความเที่ยวไปอย่างละโมบเกิดขึ้น. นี้จัดเป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

---

๑ ขุ. อุ. ๒๕/๑๑๕.
๒ ฉ. ปฏิกฺกมนํ.
๓ ฉ. ปตฺตทฺวาเร, อิ. ม. สทฺวาเร.

อยํ ปน อานิสํโส, กุเลสุ นิจฺจนวกตา, จนฺทุปมตา, กุลมจฺเฉรปฺปหานํ, สมานุกมฺปิตา,[๑] กุลูปกาทีนวาภาโว, อวฺหานานภินนฺทนา, อภิหาเรน อนตฺถิกตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ.

ส่วนต่อไปนี้เป็นอานิสงส์, คือ เป็นผู้ใหม่ในสกุลทั้งหลายเป็นนิตย์, มีความเป็นผู้มีใจไม่ติดข้องเปรียบได้กับพระจันทร์, ละความตระหนี่ในสกุลเสียได้, มีความเป็นผู้อนุเคราะห์เหล่าสกุลเสมอกัน, ไม่มีโทษในเพราะเป็นกุลุปกภิกษุ (ภิกษุผู้เข้าถึงตระกูล คือ ประจำตระกูล), หาความยินดีในการเรียกชื่อมิได้, มีความเป็นผู้ไม่ต้องการด้วยการน้อมนำมาเฉพาะ (ซึ่งอาหารแก่ตน), มีความเป็นผู้ประพฤติอนุโลมต่อคุณทั้งหลายมีความมักน้อยเป็นต้น.

จนฺทูปโม นิจฺจนโว กุเลสุ
อมจฺฉรี สพฺพสมานุกมฺโป
กุลูปกาทีนววิปฺปมุตฺโต
โหตีธ ภิกฺขุ สปทานจารี.
โลลุปฺปจารํ ปชหาย[๒] ตสฺมา

ภิกษุผู้เป็นสปทานจารี ในพระศาสนานี้
มีใจไม่ติดข้อง เหมือนดังดวงจันทร์
เป็นผู้ใหม่ในสกุลทั้งหลาย เป็นนิตย์
ไม่มีความตระหนี่ อนุเคราะห์สกุลทั้ง-
ปวงได้เสมอกัน พ้นจากโทษในเพราะ

---

๑ ม. สมานานุกมฺปิตา.

๒ ฉ. โลลุปฺปจารญฺจ ปหาย,
ม. โลลุปฺปจารํ สุปหาย.

โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสี
อากงฺขมาโน ภุวิ เสริจารํ
จเรยฺย ธีโร สปทานจารนฺติ.

เป็นผู้เข้าถึงสกุล. เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้มีปัญญา เมื่อหวังอยู่ซึ่งการเที่ยวไปอย่างเสรีบนแผ่นดิน พึงเป็นผู้มีจักษุทอดลงแลดูชั่วแอก ละความเที่ยวไปอย่างละโมบ แล้วพึงเที่ยวไปตามลำดับเรือนเถิด.

อยํ สปทานจาริกงฺเค สมาทาน-วิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้จัดเป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในสปทานจาริกังคะ.

๕. เอกาสนิกงฺคกถา

๒๘. <u>เอกาสนิกงฺคมฺปิ</u> "นานาสนโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ, เอกาสนิกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

๕. กถาว่าด้วยเอกาสนิกังคะ

๒๘. แม้<u>เอกาสนิกังคะ</u> ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทาน ด้วยคำสองคำนี้คำใดคำหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธการฉัน ณ หลาย ๆ อาสนะ, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ" ดังนี้.

เตน ปน เอกาสนิเกน อาสนสาลายํ นิสีทนฺเตน เถราสเน อนิสีทิตฺวา "อิทํ มยฺหํ ปาปุณิสฺสตี"ติ ปฏิรูปํ อาสนํ สลฺลกฺเขตฺวา นิสีทิตพฺพํ. สจสฺส วิปฺปกเต โภชเน อาจริโย วา อุปชฺฌาโย วา อาคจฺฉติ, อุฏฺฐาย วตฺตํ กาตุํ วฏฺฏติ. ติปิฏกจูฬาภยตฺเถโร ปนาห "อาสนํ วา รกฺเขยฺย โภชนํ วา, อยญฺจ วิปฺปกตโภชโน, ตสฺมา วตฺตํ กโรตุ, โภชนํ ปน มา ภุญฺชตู"ติ. อิทมสฺส วิธานํ.

ก็ภิกษุผู้เป็นเอกาสนิกะนั้น เมื่อจะนั่งในอาสนศาลา (หอฉัน) ไม่ควรนั่งบนอาสนะสำหรับพระเถระ พึงกำหนดดูอาสนะที่สมควรว่า "อาสนะนี้จักถึงแก่เรา" ดังนี้ แล้วจึงนั่งเถิด. ถ้าหากว่าเมื่อการฉันของเธอยังค้างอยู่ อาจารย์หรืออุปัชฌาย์มา, การที่เธอจะลุกขึ้นทำวัตรย่อมควร. แต่พระติปิฏกจูฬาภัยเถระกล่าวว่า "การนั่งก็ตาม การฉันก็ตามพึงรักษาไว้, แต่ว่าภิกษุรูปนี้เป็นผู้ฉันค้างอยู่, เพราะเหตุนั้นจงทำวัตรเถิด,แต่อย่าฉันโภชนะเลย" ดังนี้. นี้เป็นวิธี(ปฏิบัติ)แห่งภิกษุผู้เป็นเอกาสนิกะ.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ อปฺปํ วา โหตุ พหุํ วา, ยมฺหิ โภชเน หตฺถํ โอตาเรติ, ตโต อญฺญํ คณฺหิตุํ น ลภติ, สเจปิ มนุสฺสา "เถเรน น[๑] กิญฺจิ ภุตฺตนฺ"ติ สปฺปิอาทีนิ อาหรนฺติ,

ส่วนว่าโดยประเภท ภิกษุผู้เอกาสนิกะแม้นี้ มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ โภชนะจะมีน้อยหรือมากก็ตาม, เธอหย่อนมือลงในโภชนะใด, ย่อมไม่ได้เพื่อจะรับเอาโภชนะอื่นจากโภชนะนั้น,

[๑] ก. น-สทฺโท น ทิสฺสติ.

เภสชฺชตฺถเมว วฏฺฏนฺติ, น อาหารตฺถํ. มชฺฌิโม ยาว ปตฺเต ภตฺตํ น ขียติ ตาว อญฺญํ คณฺหิตุํ ลภติ. อยํ หิ โภชนปริยนฺติโก นาม โหติ. มุทุโก ยาว อาสนา น วุฏฺฐาติ ตาว ภุญฺชิตุํ ลภติ. โส หิ อุทกปริยนฺติโก วา โหติ ยาว ปตฺตโธวนํ น คณฺหติ ตาว ภุญฺชนโต, อาสนปริยนฺติโก วา ยาว น วุฏฺฐาติ ตาว ภุญฺชนโต.

แม้หากว่า คนทั้งหลายน้อมนำโภชนะมีเนยใสเป็นต้น มา(ถวาย) เพราะคิดว่า "พระเถระยังไม่ได้ฉันอะไร ๆ" ดังนี้. (โภชนะมีเนยใส เป็นต้น) ย่อมควรเพื่อเป็นเภสัชเท่านั้น, ไม่ใช่เพื่อเป็นอาหาร. ภิกษุผู้ถืออย่างกลางย่อมได้ เพื่อจะรับเอาโภชนะอื่น ตราบเท่าที่ภัตในบาตรยัง(ฉัน)ไม่หมด. ก็ภิกษุผู้ถืออย่างกลางนี้ เป็นผู้ได้ชื่อว่ามีโภชนะเป็นที่สุด. ภิกษุผู้ถืออย่างอ่อน ย่อมได้เพื่อจะฉัน ตราบเท่าที่ยังไม่ลุกขึ้นจากอาสนะ. ก็ภิกษุผู้ถืออย่างอ่อนนั้น ชื่อว่ามีน้ำเป็นที่สุด เพราะฉันได้ตราบเท่าที่ยังไม่รับน้ำล้างบาตร, หรือชื่อว่า มีอาสนะเป็นที่สุด ก็ได้ เพราะฉันได้ตราบเท่าที่ยังไม่ลุกขึ้น (จากอาสนะ).

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ นานาสนโภชนํ ภุตฺตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลาย ในขณะที่เธอบริโภคโภชนะต่างอาสนะ. นี้เป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส, อปฺปาพาธตา, อปฺปาตงฺกตา, ลหุฏฺฐานํ, พลํ, ผาสุวิหาโร, อนติริตฺตปจฺจยา อนาปตฺติ, รสตณฺหาวิโนทนํ, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ.

ส่วนต่อไปนี้เป็นอานิสงส์, คือ ความเป็นผู้มีอาพาธน้อย, ความเป็นผู้มีโรคน้อย, มีความคล่องแคล่ว, มีกำลัง, อยู่ผาสุก, ไม่ต้องอาบัติ เพราะอนติริตตโภชนสิกขาบทเป็นปัจจัย, บรรเทาตัณหาในรสได้, มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณทั้งหลาย มีความมักน้อยเป็นต้น.

เอกาสนโภชเน รตํ น
ยตึ โภชนปจฺจยา รุชา
วิสหนฺติ รเส อโลลุปฺโป
ปริหาเปติ น กมฺมมตฺตโน.

โรคทั้งหลายอันมีการบริโภคเป็นปัจจัย ย่อมไม่เบียดเบียนภิกษุผู้สำรวม ยินดีในการฉัน ณ อาสนะเดียว ผู้ไม่มีความละโมบในรส ไม่ทำงานของตนให้เสื่อมเสียไป.

อิติ ผาสุวิหารการเณ
สุจิสลฺเลขรตูปเสวิเต
ชนเยถ วิสุทฺธมานโส
รติเมกาสนโภชเน ยตีติ[๑]

โดยเหตุนี้ ภิกษุผู้มีใจหมดจด ผู้สำรวม พึงยังความยินดีในการฉัน ณ อาสนะเดียว อันเป็นเหตุแห่งความอยู่ผาสุก ที่ท่านผู้ยินดี ในความประพฤติขูดเกลาสะอาด เสพแล้ว ให้เกิดขึ้นเถิด.

[๑] สี. ม. สทาติ.

อยํ เอกาสนิกงฺเค สมาทาน-วิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในเอกาสนิกังคะ.

๖. ปตฺตปิณฺฑิกงฺคกถา

๒๙. ปตฺตปิณฺฑิกงฺคมฺปิ "ทุติยภาชนํ[๑] ปฏิกฺขิปามิ, ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

เตน ปน ปตฺตปิณฺฑิเกน ยาคุปานกาเล ภาชเน ฐเปตฺวา พฺยญฺชเน ลทฺเธ พฺยญฺชนํ วา ปฐมํ ขาทิตพฺพํ, ยาคุ วา ปาตพฺพา. สเจ ปน ยาคุยํ ปกฺขิปติ, ปูติมจฺฉกาทิมฺหิ

๖. กถาว่าด้วยปัตตปิณฑิกังคะ

๒๙. แม้ปัตตปิณฑิกังคะ ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธภาชนะที่สอง, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ฉันในบาตร เป็นปกติ" ดังนี้.

ก็ภิกษุผู้เป็นปัตตปิณฑิกะนั้น ในเวลาดื่มยาคู เมื่อได้กับข้าววางไว้ในภาชนะแล้ว ควรฉันกับข้าวก่อนหรือดื่มยาคูก่อนก็ได้. แต่ถ้าว่า ใส่(กับข้าว)ลงในยาคู, ยาคูจะเป็น

---

[๑] ฉ. ทุติยกภาชนํ.

พฺยญฺชเน ปกฺขิตฺเต ยาคุ ปฏิกูลา โหติ, อปฺปฏิกูลเมว จ กตฺวา ภุญฺชิตุํ[๑] วฏฺฏติ. ตสฺมา ตถารูปํ พฺยญฺชนํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ. ยํ ปน มธุสกฺกราทิกํ อปฺปฏิกูลํ โหติ, ตํ ปกฺขิปิตพฺพํ. คณฺหนฺเตน จ ปมาณยุตฺตเมว คณฺหิตพฺพํ. อามกํ[๒] สากมูลกํ[๓] หตฺเถน คเหตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติ. ตถา ปน อกตฺวา ปตฺเตเยว ปกฺขิปิตพฺพํ. ทุติยภาชนสฺส[๔] ปน ปฏิกฺขิตฺตตฺตา อญฺญํ รุกฺขปณฺณมฺปิ น วฏฺฏตีติ. อิทมสฺส วิธานํ.

ของปฏิกูลไปในเพราะกับข้าวมีปลาร้าเป็นต้นที่ถูกใส่ลงไป, และควรที่จะทำไม่ให้เป็นปฏิกูลเลยแล้วบริโภค. เพราะฉะนั้น คำนี้ (คำว่า ควรที่จะทำไม่ให้เป็นปฏิกูลเลย แล้วบริโภค) ข้าพเจ้ากล่าวหมายเอากับข้าวที่เป็นเช่นนั้น (คือกับข้าวมีปลาร้าเป็นต้น ที่ปนยาคูเป็นปฏิกูล). แต่ว่ากับข้าว มีน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวด เป็นต้นใด เป็นของไม่ปฏิกูล, กับข้าวนั้นควรใส่ลงไปได้. ก็ภิกษุผู้จะรับเอา ควรจะรับเอาพอประมาณเท่านั้น. การที่จะใช้มือถือผัก หัวมันดิบ แล้วฉันย่อมควร. แต่ถ้าไม่กระทำอย่างนั้น ก็ควรใส่ลงไปในบาตรนั่นแหละ. ก็เพราะความที่ภิกษุเป็นผู้ห้ามภาชนะที่สอง ภาชนะอื่นแม้ใบไม้ก็ไม่สมควรดังนี้แล. นี้เป็นวิธี(ปฏิบัติ)แห่งภิกษุผู้เป็นปัตตปิณฑิกะนั้น.

---

[๑] อิ. ม. ปริภุญฺชิตุํ.
[๒] ฉ. อามกสากํ.
[๓] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๔] ฉ. ทุติยกภาชนสฺส.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺฐสฺส อญฺญตฺร อุจฺฉุขาทนกาลา กจวรมฺปิ ฉฑฺเฑตุํ น วฏฺฏติ. โอทนปิณฺฑ-มจฺฉมํสปูเวปิ ภินฺทิตฺวา ขาทิตุํ น วฏฺฏติ. มชฺฌิมสฺส เอเกน หตฺเถน ภินฺทิตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติ, หตฺถโยคี นาเมส. มุทุโก ปน ปตฺตโยคี นาม โหติ, ตสฺส ยํ สกฺกา โหติ ปตฺเต ปกฺขิปิตุํ, ตํ สพฺพํ หตฺเถน วา ทนฺเตหิ วา ภินฺทิตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติ.

ส่วนว่าโดยประเภท ภิกษุผู้ปัตตปิณฑิกะแม้นี้ มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น สำหรับภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ การที่จะทิ้งแม้กากไปย่อมไม่ควร เว้นแต่เวลาเคี้ยวอ้อย. การที่จะแบ่งแม้ก้อนข้าวสุก ปลา เนื้อและขนมแล้วฉันก็หาควรไม่. สำหรับภิกษุผู้ถืออย่างกลาง การที่จะใช้มือข้างหนึ่งแบ่งฉันก็ใช้ได้, ภิกษุผู้ถืออย่างกลางนี้ ชื่อว่า เป็น หัตถโยคี. ส่วนภิกษุผู้ถืออย่างอ่อน ชื่อว่า เป็น ปัตตโยคี, สำหรับภิกษุผู้ถืออย่างอ่อนนั้น สิ่งใดที่ภิกษุอาจใส่ลงในบาตรมีอยู่, การที่ภิกษุจะใช้มือหรือฟัน แบ่งสิ่งนั้นทั้งหมด แล้วฉันก็ใช้ได้.

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ทุติยภาชนํ[1] สาทิตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลาย ในขณะที่เธอยินดีภาชนะที่สอง. นี้จัดเป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส, นานารสตณฺหา-วิโนทนํ, อตฺริจฺฉตาย ปหานํ, อาหาเร

ส่วนต่อไปนี้เป็นอานิสงส์, คือบรรเทาตัณหา ในรสต่าง ๆ ได้, ละความมักมาก

๑ ฉ. ทุติยกภาชนํ.

ปโยชนมตฺตทสฺสิตา, ถาลกาทิปริหรณ[๑]เขทาภาโว, อวิกฺขิตฺตโภชิตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ.

ได้, มีความเป็นผู้เห็นเพียงประโยชน์ในอาหาร, ไม่มีความลำบากในการรักษาภาชนะ มีถาดเป็นต้น, มีความเป็นผู้ไม่สอดส่ายบริโภค, มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณทั้งหลาย มีความมักน้อย เป็นต้น.

นานาภาชนวิกฺเขปํ
หิตฺวา โอกฺขิตฺตโลจโน
ขณนฺโต วิย มูลานิ
รสตณฺหาย สุพฺพโต.
สรูปํ วิย สนฺตุฏฺฐึ
ธารยนฺโต สุมานโส
ปริภุญฺเชยฺย อาหารํ
โก อญฺโญ ปตฺตปิณฺฑิโกติ.

ใครอื่นเล่า ที่ละความสอดส่ายในภาชนะต่าง ๆ มีนัยน์ตาทอดลง เป็นผู้มีวัตรดี ขุดมูลตัณหาในรสได้ เหมือนขุดรากไม้. มีใจงาม ทรงไว้ซึ่งความสันโดษ เหมือนทรงรูปกายของตน พึงบริโภคอาหาร (บุคคลผู้นี้) คือปัตตปิณฑิกภิกษุ ดังนี้แล.

อยํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในปัตตปิณฑิกังคะ.

---

๑ อิ. ม. ถาลกาทิหรณ...

๗. ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคกถา

๓๐. ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคมฺปิ "อติริตฺตโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ, ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

เตน ปน ขลุปจฺฉาภตฺติเกน ปวาเรตฺวา ปุน โภชนํ กปฺปิยํ กาเรตฺวา น ภุญฺชิตพฺพํ. อิทมสฺส วิธานํ.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ ยสฺมา ปฐมปิณฺเฑ ปวารณา นาม นตฺถิ, ตสฺมึ ปน อชฺโฌหริยมาเน อญฺญํ ปฏิกฺขิปโต โหติ, ตสฺมา เอวํ ปวาริโต ปฐมปิณฺฑํ อชฺโฌหริตฺวา ทุติยปิณฺฑํ น ภุญฺชติ. มชฺฌิโม ยสฺมึ โภชเน ปวาริโต, ตเทว ภุญฺชติ. มุทุโก ยาว อาสนา น วุฏฺฐาติ ตาว ภุญฺชติ.

๗. กถาว่าด้วยขลุปัจฉาภัตติกังคะ

๓๐. แม้ขลุปัจฉาภัตติกังคะ ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทานด้วยคำสองคำนี้คำใดคำหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธอติริตตโภชนะ, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์ แห่งภิกษุผู้ไม่ฉันขลุปัจฉาภัตเป็นปกติ" ดังนี้.

ก็ภิกษุผู้เป็นขลุปัจฉาภัตติกะนั้น ห้ามแล้วไม่ควรทำโภชนะ ให้เป็นกัปปิยะฉันอีก. นี้เป็นวิธี(ปฏิบัติ) แห่งภิกษุผู้เป็นขลุปัจฉาภัตติกะนั้น.

ส่วนว่าโดยประเภท ขลุปัจฉาภัตติกะแม้นี้ มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ เพราะเหตุที่ชื่อว่าการห้ามในบิณฑบาตแรกหามีไม่, แต่เมื่อเธอลงมือกลืนกินบิณฑบาตแรก ก็เป็นอันปฏิเสธบิณฑบาตอื่น, ฉะนั้น ภิกษุผู้ห้ามแล้วอย่างนี้กลืนกินบิณฑบาตแรกแล้ว ย่อมไม่ฉันบิณฑบาตที่ ๒ อีก. ภิกษุผู้ถืออย่างกลาง ห้ามแล้วใน

โภชนะใด, ฉันได้ก็แต่โภชนะนั้น เท่านั้น. ภิกษุผู้ถืออย่างอ่อน ยังฉันได้ตราบเท่าที่ยังไม่ลุกจากอาสนะ.

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ปวาริตานํ กปฺปิยํ กาเรตฺวา ภุตฺตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ผู้ห้ามแล้ว ย่อมแตกทำลาย ในขณะที่เธอกระทำโภชนะให้เป็นกัปปิยะฉัน. นี้เป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส, อนติริตฺตโภชนาปตฺติยา ทูรีภาโว[๑] โอหริกตฺตาภาโว, นิรามิสสนฺนิธิตา, ปุน ปริเยสนาย อภาโว, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ.

ส่วนต่อไปนี้เป็นอานิสงส์, คือ ความเป็นผู้ไกลจากอาบัติ เพราะการฉันอนติริตตโภชนะ, ไม่มีความแน่นท้อง, ไม่มีการสะสมอามิส, ไม่ต้องแสวงหาอีก, มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณทั้งหลาย มีความมักน้อยเป็นต้น.

ปริเยสนาย เขทํ น ยาติ
น กโรติ สนฺนิธึ ธีโร
โอหริกตฺตํ ปชหติ
ขลุปจฺฉาภตฺติโก โยคี.

พระโยคีผู้ชื่อว่า ขลุปัจฉาภัตติกะ เป็นปราชญ์ ไม่ดำเนินไปสู่ความลำบาก
เพราะการแสวงหา ไม่กระทำการสะสม ละความเป็นผู้ทำให้ท้องแน่นได้.

---

[๑] ฉ. ทูรภาโว.

ตสฺมา สุคตปฺปสตฺถํ
สนฺโตสคุณาทิวุฑฺฒิสญฺชนนํ
โทเส วิธุนิตุกาโม ภเชยฺย
โยคี ธุตงฺคมิทนฺติ.

เพราะฉะนั้น พระโยคีผู้ใคร่จะกำจัดโทษทั้งหลาย พึงเสพธุดงค์ข้อนี้ ที่พระสุคตทรงสรรเสริญ อันเป็นเหตุยังความเจริญแห่งคุณ มีคุณคือความสันโดษ เป็นต้น ให้เกิดขึ้นเถิด ดังนี้แล.

อยํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺเค สมาทาน-วิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในขลุปัจฉาภัตติกังคะ.

๘. อารญฺญิกงฺคกถา

๘.กถาว่าด้วยอารัญญิกังคะ

๓๑. อารญฺญิกงฺคมฺปิ "คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกฺขิปามิ, อารญฺญิกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

๓๑. แม้อารัญญิกังคะ ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทาน ด้วยคำสองคำนี้คำใดคำหนึ่งว่า "ข้าพเจ้า ขอปฏิเสธเสนาสนะชายบ้าน, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์ แห่งภิกษุผู้เข้าไปอยู่ในป่าเป็นปกติ" ดังนี้.

เตน ปน อารญฺญิเกน คามนฺตเสนาสนํ ปหาย อรญฺเญ อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพํ. ตตฺถ สทฺธึ อุปจาเรน คาโมเยว คามนฺตเสนาสนํ.

ก็ภิกษุผู้เป็นอารัญญิกะนั้น พึงละเสนาสนะชายบ้านเสีย แล้วยังอรุณให้ตั้งขึ้นในป่าเถิด. ในคำว่า เสนาสนะชายบ้านนั้น บ้านพร้อมกับที่ใกล้เคียงนั้นเอง ชื่อว่า เสนาสนะชายบ้าน.

คาโม นาม โย โกจิ เอกกุฏิโก วา อเนกกุฏิโก วา ปริกฺขิตฺโต วา อปริกฺขิตฺโต วา สมนุสฺโส วา อมนุสฺโส วา อนฺตมโส อติเรกจาตุมาสนิวิฏฺโฐ โย โกจิ สตฺโถปิ.

บ้านมีกระท่อมหลังเดียวก็ตาม มีกระท่อมหลายหลังก็ตาม มีรั้วล้อมก็ตาม ไม่มีรั้วล้อมก็ตาม มีคนอยู่ก็ตาม ไม่มีคนอยู่ก็ตาม อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่สุด แม้หมู่เกวียนหมู่ใดหมู่หนึ่ง ที่จอดพักอยู่เกิน ๔ เดือน ชื่อว่า บ้าน.

คามูปจาโร นาม ปริกฺขิตฺตสฺส คามสฺส สเจ อนุราธปุรสฺเสว เทฺว อินฺทขีลา โหนฺติ อพฺภนฺตริเม อินฺทขีเล ฐิตสฺส ถามมชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส เลฑฺฑุปาโต[๑] ตสฺส ลกฺขณมฺปิ[๒] ยถา ตรุณมนุสฺสา อตฺตโน พลํ

สำหรับบ้านที่มีรั้วล้อม ถ้าหากว่ามีอินทขีล (ธรณีประตู) ๒ ชั้น เหมือนอย่างกรุงอนุราธปุระ สถานที่ก้อนดินตกแห่งบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง ยืนที่อินทขีลชั้นใน(ขว้างไป) ชื่อว่า ที่ใกล้เคียงบ้าน. พระวินัยธร

---

๑ ฉ. เลฑฺฑุปาโต, เลฑฺฑุสฺส.

๒ ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

หสฺเสนฺตา พาหุํ ปสาเรตฺวา เลฑฺฑุํ ขิปนฺติ, เอวํ ขิตฺตสฺส เลฑฺฑุสฺส[๑] ปตนฏฺฐานพฺภนฺตรนฺติ วินยธรา. สุตฺตนฺติกา ปน กากวารณนิยเมน ขิตฺตสฺสาติ วทนฺติ. อปริกฺขิตฺเต คาเม ยํ สพฺพปจฺจนฺติมสฺส ฆรสฺส ทฺวาเร ฐิโต มาตุคาโม ภาชเนน อุทกํ ฉฑฺเฑติ, ตสฺส ปตนฏฺฐานํ ฆรูปจาโร. ตโต วุตฺตนเยน เอโก เลฑฺฑุปาโต คาโม, ทุติโย คามูปจาโร.

ทั้งหลาย กล่าวถึงลักษณะแห่งสถานที่ก้อนดินตกนั้นไว้เหมือนกันว่า ได้แก่ ภายในบริเวณที่ตกไปแห่งก้อนดินที่เขาขว้างไป โดยอาการอย่างคนหนุ่มจะแสดงกำลังของตน ก็เหยียดแขนขว้างก้อนดินไป ฉะนั้น ดังนี้. ส่วนอาจารย์ผู้ทรงพระสูตรทั้งหลาย กล่าวว่า ได้แก่ ภายในบริเวณที่ตกไปแห่งก้อนดินที่เขาขว้างไปโดยทำนองไล่กา ดังนี้. ในบ้านที่ไม่มีรั้วล้อม มาตุคามยืนอยู่ที่ประตูเรือนหลังสุดท้ายเขาทั้งหมด ใช้ภาชนะสาดน้ำใดไป, สถานที่ตกไปแห่งน้ำนั้น ชื่อว่าที่ใกล้เรือน. ถัดจากที่ใกล้เรือนนั้นไป หนึ่งเลฑฑุบาต (ระยะก้อนดินตกระยะแรก) ตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว ชื่อว่า บ้าน, เลฑฑุบาตที่สอง ชื่อว่า ที่ใกล้บ้าน.

<u>อรญฺญํ</u> ปน วินยปริยาเยน[๒] ตาว "ฐเปตฺวา คามญฺจ คามูปจารญฺจ สพฺพเมตํ

ส่วน <u>ป่า</u> โดยปริยายพระวินัยก่อน ท่านกล่าวว่า "ที่ทั้งปวงยกเว้นบ้านและที่ใกล้

---

[๑] ฉ. เลฑฺฑุปาโต, เลฑฺฑุสฺส.
[๒] ฉ. วินยปริยาเย.

อรญฺญนฺ''ติ[1] วุตฺตํ. อภิธมฺมปริยาเยน[2] ''นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา, สพฺพเมตํ อรญฺญนฺ''ติ[3] วุตฺตํ. อิมสฺมึ ปน สุตฺตนฺติกปริยาเยน[4] ''อารญฺญกํ นาม เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิมนฺ''ติ[5] อิทํ ลกฺขณํ. ตํ อาโรปิเตน อาจริยธนุนา ปริกฺขิตฺตสฺส คามสฺส อินฺทขีลโต อปริกฺขิตฺตสฺส ปฐมเลฑฺฑุปาตโต ปฏฺฐาย ยาว วิหารปริกฺเขปา มินิตฺวา ววตฺถเปตพฺพํ.

บ้านเสีย นี้ชื่อว่า ป่า''. โดยปริยายพระอภิธรรม ท่านกล่าวว่า ''ภายนอกอินทขีลออกไป, ที่ทั้งหมดนี้ ชื่อว่า ป่า''. ส่วนโดยปริยายพระสูตรท่านกล่าวว่า ''สถานที่มีระยะไกลชั่ว ๕๐๐ ธนู เป็นอย่างต่ำ ชื่อว่า เสนาสนะป่า'' นี้เป็นลักษณะในคำว่า ป่า นี้. เสนาสนะป่านั้น สำหรับบ้านที่มีรั้วล้อม พึงกำหนดวัดเริ่มแต่อินทขีล สำหรับบ้านที่ไม่มีรั้วล้อม พึงกำหนดวัดเริ่มแต่เลฑฑุบาตแรกไปจนถึงรั้ววิหาร ด้วยคันธนูแห่งอาจารย์ที่โก่งขึ้นไว้.

สเจ ปน วิหาโร อปริกฺขิตฺโต โหติ, ยํ สพฺพปฐมํ เสนาสนํ วา ภตฺตสาลา วา ธุวสนฺนิปาตฏฺฐานํ วา โพธิ วา เจติยํ วา ทูเร เจปิ เสนาสนโต โหติ, ตํ ปริจฺเฉทํ

ส่วนในอรรถกถาพระวินัย กล่าวไว้ว่า ถ้าหากว่า เป็นวิหารที่ไม่มีรั้วล้อม, เสนาสนะหลังแรกของทั้งหมดก็ดี โรงครัวก็ดี สถานที่ประชุมถาวรก็ดี ต้นโพธิ์ก็ดี เจดีย์ก็ดี อันใด

---

[1] วิ. มหา. ๑/๘๕.
[2] ฉ. อภิธมฺมปริยาเย.
[3] อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๘.
[4] ฉ. สุตฺตนฺติกปริยาเย.
[5] วิ. มหา. ๒/๑๔๖.

กตฺวา มินิตพฺพนฺติ วินยฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ. มชฺฌิมฏฺฐกถายํ ปน วิหารสฺสาปิ คามสฺเสว อุปจารํ นีหริตฺวา อุภินฺนํ เลฑฺฑุปาตานํ อนฺตรา มินิตพฺพนฺติ วุตฺตํ. อิทเมตฺถ ปมาณํ.

แม้หากว่ามีอยู่ในที่ไกลจากเสนาสนะ, ก็พึงทำสถานที่นั้นให้เป็นขอบเขตวัดไปเถิด ดังนี้. ส่วนในอรรถกถามัชฌิมนิกาย มีคำกล่าวไว้ว่า ได้แก่ที่ ๆ พึงนับเอาในระหว่าง ๒ เลฑฑุบาต จับแต่ที่ใกล้วิหารไป เหมือนอย่างจับแต่ที่ใกล้บ้านไปนั่นแหละ ดังนี้. คำของอรรถกถามัชฌิมนิกายนี้ เป็นประมาณในการวัดนี้.

สเจปิ อาสนฺเน คาโม โหติ, วิหาเร ฐิเตหิ มานุสฺสกานํ สทฺโท สุยฺยติ, ปพฺพตนทีอาทีหิ ปน อนฺตริตตฺตา น สกฺกา อุชุํ คนฺตุํ. โย ตสฺส ปกติมคฺโค โหติ, สเจปิ นาวาย สญฺจริตพฺโพ, เตน มคฺเคน ปญฺจธนุสติกํ คเหตพฺพํ. โย ปน อาสนฺนคามสฺส องฺคสมฺปาทนตฺถํ ตโต ตโต มคฺคํ ปิทหติ, อยํ ธุตงฺคโจโร โหติ.

แม้หากว่า มีบ้านอยู่ในที่ใกล้, ภิกษุยืนที่วิหารแล้ว ได้ยินเสียงของคนทั้งหลาย, แต่ไม่อาจเดินตรงไปได้ เพราะถูกภูเขา แม่น้ำเป็นต้น ขวางไว้. บ้านนั้นมีทางปกติอันใดอยู่, แม้หากว่า จะพึงสัญจรไปได้ทางเรือ, ภิกษุพึงถือเอาสถานที่ชั่ว ๕๐๐ ธนู โดยทางนั้น. แต่ภิกษุรูปใด ปิดทางแต่ที่นั้น ๆ เสีย เพื่อจะยังองค์แห่งบ้านใกล้วิหารให้สำเร็จ, ภิกษุรูปนี้ ย่อมเป็นธุดงคโจรไป.

สเจ ปน อารญฺญิกสฺส ภิกฺขุโน อุปชฺฌาโย วา อาจริโย วา คิลาโน โหติ, เตน อรญฺเญ สปฺปายํ อลภนฺเตน

อนึ่ง ถ้าหากว่า อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ของภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นไข้, เธอไม่ได้สิ่งที่เป็นสัปปายะในป่า ก็พึงนำท่านไปสู่เสนาสนะ

คามนฺตเสนาสนํ เนตฺวา อุปฏฺฐาตพฺโพ. กาลสฺเสว ปน นิกฺขมิตฺวา องฺคยุตฺเต ฐาเน อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพํ. สเจ อรุณุฏฺฐานเวลายํ เตสํ อาพาโธ วฑฺฒติ, เตสํเยว กิจฺจํ กาตพฺพํ. น ธุตงฺคสุทฺธิเกน ภวิตพฺพนฺติ. อิทมสฺส วิธานํ.

ชายบ้านแล้วอุปัฏฐากเถิด. แต่ว่าออกไปแต่เช้ามืดแล้วพึง(กลับมา) ยังอรุณให้ตั้งขึ้นในฐานะ อันประกอบด้วยองค์. ถ้าหากว่าอาพาธของท่านเพิ่มขึ้น ในเวลาที่อรุณตั้งขึ้น, ก็ควรทำกิจต่อท่านอย่างเดียวเถิด. อย่า(มุ่งจะ)เป็นผู้มีธุดงค์หมดจดเลยดังนี้แล. นี้เป็นวิธี(ปฏิบัติ)แห่งภิกษุผู้เป็นอารัญญิกะนั้น.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺเฐน สพฺพกาลํ อรญฺเญ อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพํ. มชฺฌิโม จตฺตาโร วสฺสิเก มาเส คามนฺเต วสิตุํ ลภติ. มุทุโก เหมนฺติเกปิ.

ส่วนว่าโดยประเภท ภิกษุผู้เป็นอารัญญิกะแม้นี้ ก็มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ พึงยังอรุณให้ตั้งขึ้นในป่าตลอดกาลทั้งปวงเถิด. ภิกษุผู้ถืออย่างกลาง ย่อมได้เพื่อจะอยู่ ณ เสนาสนะชายบ้าน ตลอดฤดูฝน ๔ เดือน. ภิกษุผู้ถืออย่างอ่อน ย่อมได้เพื่อจะอยู่(ในเสนาสนะชายบ้าน) แม้ตลอดฤดูเหมันต์ (ฤดูหนาว).

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ยถาปริจฺฉินฺเน กาเล อรญฺญโต อาคนฺตฺวา คามนฺตเสนาสเน

ก็สำหรับภิกษุทั้ง ๓ จำพวกเหล่านี้ ผู้มาจากป่าในเวลาตามที่กำหนด ฟังธรรมอยู่

ธมฺมํ[๑] สุณนฺตานํ อรุเณ อุฏฺฐิเตปิ ธุตงฺคํ น ภิชฺชติ. สุตฺวา คจฺฉนฺตานํ อนฺตรามคฺเค อุฏฺฐิเตปิ น ภิชฺชติ. สเจ ปน อุฏฺฐิเตปิ ธมฺมกถิเก มุหุตฺตํ นิปชฺชิตฺวา คมิสฺสามาติ นิทฺทายนฺตานํ อรุณํ อุฏฺฐหติ, อตฺตโน วา รุจิยา คามนฺตเสนาสเน อรุณํ อุฏฺฐาเปนฺตานํ[๒] ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ. อยเมตฺถ เภโท.

ณ เสนาสนะชายบ้าน แม้จนอรุณขึ้นธุดงค์ก็ไม่แตกทำลาย. ฟังธรรมแล้วกำลังกลับไป(ป่า) แม้เมื่ออรุณขึ้นในระหว่างทาง ธุดงค์ก็ไม่แตกทำลาย. แต่ถ้าหากว่า แม้เมื่อพระธรรมกถึกลุกขึ้นแล้ว เธอคิดว่า เราขอนอนสักครู่แล้วจักไป ดังนี้ แล้วก็หลับไปจนอรุณขึ้นก็ดี, ยังอรุณให้ตั้งขึ้นที่เสนาสนะชายบ้านตามความชอบใจของตนก็ดี ธุดงค์ย่อมแตกทำลายดังนี้แล. นี้ จัดเป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส, อารญฺญิโก ภิกฺขุ อรญฺญสญฺญํ มนสิกโรนฺโต ภพฺโพ อลทฺธํ วา สมาธึ ปฏิลทฺธุํ ลทฺธํ วา รกฺขิตุํ, สตฺถาปิสฺส อตฺตมโน โหติ. ยถาห : "เตนาหํ นาคิต ตสฺส ภิกฺขุโน อตฺตมโน โหมิ อรญฺญวิหาเรนา"ติ.[๓] ปนฺตเสนาสน-

ส่วนต่อไปนี้ เป็นอานิสงส์, คือ ภิกษุผู้เป็นอารัญญิกะ เมื่อมนสิการความสำคัญว่าป่า ย่อมเป็นผู้ควรที่จะได้สมาธิ อันยังไม่ได้ หรือรักษาสมาธิที่ได้แล้วเอาไว้, แม้พระศาสดา ก็ทรงเป็นผู้พอพระทัยต่อเธอ. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า : "ดูกร นาคิตะ

---

[๑] ฉ. ธมฺมสฺสวนํ.

[๒] ฉ. อุฏฺฐาเปนฺติ.

[๓] องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๓๕๖, องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๘๓.

วาสิโน จสฺส อสปฺปายรูปาทโย จิตฺตํ น วิกฺขิปนฺติ, วิคตสนฺตาโส โหติ, ชีวิตนิกนฺตึ ปชหติ, ปวิเวกสุขรสํ อสฺสาเทติ, ปํสุกูลิกาทิภาโวปิ จสฺส ปฏิรูโป โหตีติ.

เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นผู้พอใจด้วยการอยู่ป่าของภิกษุรูปนั้น" ดังนี้. อนึ่ง อันตรายทั้งหลายมีรูปที่ไม่เป็นสัปปายะ เป็นต้น ย่อมทำจิตของเธอผู้อยู่เสนาสนะอันสงัด ให้ซัดส่ายไม่ได้, เป็นผู้ปราศจากความสะดุ้งกลัว, ละความเยื่อใยในชีวิตได้, ยินดีรสของความสุข อันเกิดจากความสงัด, และแม้ความเป็นภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล เป็นต้น ย่อมเหมาะสมสำหรับเธอ.

ปวิวิตฺโต อสํสฏฺโฐ
ปนฺตเสนาสเน รโต
อาราธยนฺโต นาถสฺส
วนวาเสน มานสํ.
เอโก อรญฺเญ นิวสํ
ยํ สุขํ ลภเต ยติ
รสํ ตสฺส น วินฺทนฺติ
อปิ เทวา สอินฺทกา.

ภิกษุผู้สงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ยินดีในเสนาสนะอันสงัด ยังพระหฤทัยของพระผู้เป็นนาถะ ให้ยินดีด้วยการอยู่ป่าได้. เข้าไปอยู่ในป่าเพียงคนเดียว สำรวม ย่อมได้ความสุขใด แม้พวกเทวดาทั้งหลาย พร้อมทั้งพระอินทร์ ก็ยังไม่ได้รสแห่งความสุขนั้น.

ปํสุกูลญฺจ เอโสว
กวจํ วิย ธารยํ

ก็เธอผู้นี้แหละ เมื่อทรงผ้าบังสุกุล ก็เหมือนสวมเกราะไปสู่สงครามคือป่า

อรญฺญสงฺคามคโต
อวเสสธุตายุโธ.
สมตฺโถ นจิรสฺเสว
เชตุํ มารํ สพาหนํ[๑]
ตสฺมา อรญฺญวาสมฺหิ
รตึ กยิราถ ปณฺฑิโตติ.

มีธุตธรรมที่เหลือเป็นอาวุธ. เป็นผู้สามารถที่จะชนะมาร พร้อมทั้งพลพาหนะได้ ต่อกาลไม่นานเลย เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงควรกระทำความยินดีในการอยู่ป่าเถิด ดังนี้แล.

อยํ อารญฺญิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในอารัญญิกังคะ.

๔. รุกฺขมูลิกงฺคกถา

๓๒. รุกฺขมูลิกงฺคมฺปิ "ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปามิ, รุกฺขมูลิกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

๔. กถาว่าด้วยรุกขมูลิกังคะ

๓๒. แม้รุกขมูลิกังคะก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทานด้วยคำสองคำนี้คำใดคำหนึ่ง ว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธที่มุงบัง, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุ ผู้อยู่โคนไม้เป็นปกติ" ดังนี้.

---

[๑] สี. สวาหินึ.

เตน ปน รุกฺขมูลิเกน สีมนฺตริกรุกฺขํ, เจติยรุกฺขํ, นิยฺยาสรุกฺขํ, ผลรุกฺขํ, ปุปฺผรุกฺขํ, วคฺคุลิรุกฺขํ, สุสิररุกฺขํ, วิหารมชฺเฌ ฐิตรุกฺขนฺติ อิเม รุกฺเข วิวชฺเชตฺวา วิหารปจฺจนฺเต ฐิตรุกฺโข คเหตพฺโพติ. อิทมสฺส วิธานํ.

ก็ภิกษุผู้เป็นรุกขมูลิกะนั้น พึงเว้นต้นไม้เหล่านี้เสีย คือต้นไม้มีในระหว่างพรมแดน, ต้นไม้เป็นเจดีย์, ต้นไม้มียาง, ต้นไม้มีผล, ต้นไม้มีดอก, ต้นไม้มีค้างคาว, ต้นไม้มีโพรง, ต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่ ณ กลางวิหารแล้ว ถือเอาต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่ ณ ชายสุดวิหารเถิด ดังนี้แล. นี้เป็นวิธี(ปฏิบัติ)แห่งภิกษุผู้เป็นรุกขมูลิกะนั้น.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ ยถารุจิตํ รุกฺขํ คเหตฺวา ปฏิชคฺคาเปตุํ น ลภติ. ปาเทน ปณฺณสฏํ[๑] อปเนตฺวา วสิตพฺพํ. มชฺฌิโม ตํ ฐานํ สมฺปตฺเตหิเยว ปฏิชคฺคาเปตุํ ลภติ. มุทุเกน อารามิกสมณุทฺเทเส ปกฺโกสิตฺวา โสธาเปตฺวา สมํ การาเปตฺวา วาลุกํ[๒] โอกีราเปตฺวา ปาการปริกฺเขปํ การาเปตฺวา ทฺวารํ โยชาเปตฺวาว วสิตพฺพํ. มหทิวเส

ส่วนว่าโดยประเภท ภิกษุผู้เป็นรุกขมูลิกะแม้นี้ ก็มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ถือเอาต้นไม้ตามที่ชอบใจได้แล้ว ย่อมไม่ได้เพื่อจะให้ใครปัดกวาดให้. ควรใช้เท้ากวาดใบไม้ที่ตกอยู่แล้วอาศัยอยู่เถิด. ภิกษุผู้ถืออย่างกลางจะให้คนที่มาถึงที่นั้นปัดกวาดให้ก็ได้. ภิกษุผู้ถืออย่างอ่อน ควรร้องเรียกคนวัดหรือสามเณรให้ชำระพื้นที่ ตกแต่งให้สม่ำเสมอ

---

๑ ม. ปณฺณกสฏํ.

๒ สี. อิ. วาลิกํ.

ปน รุกฺขมูลิเกน ตตฺถ อนิสีทิตฺวา อญฺญตฺถ ปฏิจฺฉนฺเน ฐาเน นิสีทิตพฺพํ.

เกลี่ยทราย ทำรั้วล้อม ติดตั้งประตู แล้วอาศัยอยู่เถิด. แต่ว่าในวันที่มีงานมหกรรม ภิกษุผู้เป็นรุกขมูลิกะ อย่านั่งอยู่ในที่นั้น ควรนั่งอยู่ในที่อื่น อันเป็นที่ที่ปิดบังมิดชิดเถิด.

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ฉนฺเน วาสํ กปฺปิตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. ชานิตฺวา ฉนฺเน อรุณํ อุฏฺฐาปิตมตฺเตติ องฺคุตฺตรภาณกา. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลาย ในขณะที่เธอสำเร็จการอาศัยอยู่ในที่มุงบัง. (ส่วน)อาจารย์ทั้งหลายผู้สอนคัมภีร์อังคุตตรนิกาย กล่าวว่า ย่อมแตกทำลายได้ ในเพราะเหตุสักว่า ทราบแล้วก็ยังอรุณให้ตั้งขึ้นในที่มุงบัง ดังนี้. นี้เป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส, รุกฺขมูลเสนาสนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาติ[๑] วจนโต นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโว, อปฺปานิ เจว สุลภานิ จ ตานิ จ อนวชฺชานีติ[๒] ภควตา สํวณฺณิตปจฺจยตา, อภิณฺหํ ตรุปณฺณวิการ-

ส่วนต่อไปนี้ เป็นอานิสงส์, คือมีข้อปฏิบัติอันเหมาะสมต่อนิสัย ตามพระดำรัสที่ว่า บรรพชาอาศัยโคนไม้เป็นที่นอนที่นั่ง ดังนี้, ได้ความเป็นผู้มีปัจจัย ที่พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญแล้วว่า เป็นของเล็กน้อยด้วย

---

[๑] วิ. มหา. ๔/๑๙๓.

[๒] องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๔, ขุ. อิติ. ๒๕/๓๐๙.

ทสฺสเนน อนิจฺจสญฺญาสมุฏฺฐาปนตา, เสนาสนมจฺเฉรกมฺมารามตานํ อภาโว, เทวตาหิ สหวาสิตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ.

หาง่ายด้วย (และ)ของเหล่านั้นไม่มีโทษด้วยดังนี้, มีการยังอนิจสัญญาให้ตั้งขึ้น เพราะเห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งใบไม้บ่อย ๆ, ไม่มีความตระหนี่ในเสนาสนะ และความยินดีในการงาน, มีความเป็นอยู่ร่วมกับพวกเทวดาทั้งหลาย, มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณทั้งหลาย มีความมักน้อย เป็นต้น.

วณฺณิโต พุทฺธเสฏฺเฐน
นิสฺสโยติ จ ภาสิโต
นิวาโส ปวิวิตฺตสฺส
รุกฺขมูลสโม กุโต.

ที่อยู่ของภิกษุผู้สงัด ที่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรงสรรเสริญ และตรัสแล้วว่า เป็นนิสัยอันเสมอด้วยโคนไม้ จักมีแต่ที่ไหนเล่า.

อาวาสมจฺเฉรหเร
เทวตาปริปาลิเต
ปวิวิตฺเต วสนฺโต หิ
รุกฺขมูลมฺหิ สุพฺพโต.
อภิรตฺตานิ นีลานิ
ปณฺฑูนิ ปติตานิ จ
ปสฺสนฺโต ตรุปณฺณานิ
นิจฺจสญฺญํ ปนูทติ.

ก็ท่านผู้มีพรตดี เมื่ออยู่ ณ โคนไม้อันสงัด อันนำไปเสียได้ ซึ่งความตระหนี่ในที่อยู่ มีเทวดารักษา. เห็นอยู่ซึ่งใบไม้ทั้งหลาย ที่มีสีแดงเข้ม เขียว และสีเหลืองที่หล่นไปอยู่ ย่อมบรรเทานิจสัญญาได้.

ตสฺมา หิ พุทฺธทายชฺชํ
ภาวนาภิรตาลยํ
วิวิตฺตํ นาติมญฺเญยฺย
รุกฺขมูลํ วิจกฺขโณติ.

เพราะเหตุนั้นแล ท่านผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ ไม่พึงดูหมิ่นโคนไม้อันสงัด อันเป็นที่อยู่ ของท่านผู้ยินดีในภาวนา อันเป็นมรดกของพระพุทธเจ้าดังนี้แล.

อยํ รุกฺขมูลิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลายและอานิสงส์ในรุกขมูลิกังคะ.

๑๐. อพฺโภกาสิกงฺคกถา

๑๐. กถาว่าด้วยอัพโภกาสิกังคะ

๓๓. อพฺโภกาสิกงฺคมฺปิ "ฉนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปฏิกฺขิปามิ, อพฺโภกาสิกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

๓๓. แม้อัพโภกาสิกังคะ ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทานด้วยคำสองคำนี้คำใดคำหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธที่มุงบัง และโคนไม้, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุ ผู้อยู่ในที่แจ้งเป็นปกติ" ดังนี้.

ตสฺส ปน อพฺโภกาสิกสฺส ธมฺมสฺสวนาย[๑] วา อุโปสถตฺถาย วา อุโปสถาคารํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติ. สเจ ปวิฏฺฐสฺส เทโว วสฺสติ, เทเว วสฺสมาเน อนิกฺขมิตฺวา วสฺสูปรเม[๒] นิกฺขมิตพฺพํ. โภชนสาลํ วา อคฺคิสาลํ วา ปวิสิตฺวา วตฺตํ กาตุํ, โภชนสาลายํ เถเร ภิกฺขู ภตฺเตน อาปุจฺฉิตุํ, อุทฺทิสนฺเตน วา อุทฺทิสาเปนฺเตน วา ฉนฺนมฺปิ[๓] ปวิสิตุํ, พหิ ทุนฺนิกฺขิตฺตานิ มญฺจปีฐาทีนิ อนฺโต ปเวเสตุญฺจ วฏฺฏติ. สเจ มคฺคํ คจฺฉนฺเตน วุฑฺฒตรานํ ปริกฺขาโร คหิโต โหติ, เทเว วสฺสนฺเต มคฺคมชฺเฌ ฐิตสาลํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติ. สเจ น กิญฺจิ คหิตํ โหติ, สาลายํ ฐสามีติ[๔] เวเคน คนฺตุํ น วฏฺฏติ. ปกติคติยา คนฺตฺวา ปวิฏฺเฐน ปน ยาว วสฺสูปรมา

ก็การที่ภิกษุผู้เป็นอัพโภกาสิกะนั้น จะเข้าไปสู่โรงอุโบสถ เพื่อการฟังธรรมก็ดี เพื่อประโยชน์แก่อุโบสถก็ดี ย่อมควร. ถ้าหากว่า เมื่อเธอเข้าไปแล้ว ฝนตก, อย่าออกไปในเวลาฝนตก ควรออกไปในเวลาฝนหยุด. การที่ภิกษุจะเข้าไปสู่โรงฉันหรือเรือนไฟ กระทำวัตรก็ดี, การเรียนเชิญภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลาย ด้วยภัตตาหารในโรงฉันก็ดี, เมื่อบอกอุเทศหรือเรียนอุเทศจะเข้าไปแม้สู่ที่มุงบังก็ดี, จะขนเครื่องเสนาสนะมีเตียงตั่งเป็นต้น ที่วางเกะกะอยู่ข้างนอก เข้าไปไว้ภายในก็ดี ย่อมควร. ถ้าหากว่าเดินทางอยู่ ถือบริขารของภิกษุผู้แก่กว่า, เมื่อฝนตก การที่จะเข้าไปสู่ศาลาอันตั้งอยู่ในระหว่างทาง ย่อมควร. ถ้า

---

๑ สี. ธมฺมสวณาย.
๒ ฉ. วสฺสูปรเม.
๓ ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๔ ฉ. ฐสฺสามีติ.

ฐตฺวา คนฺตพฺพนฺติ. อิทมสฺส วิธานํ. รุกฺขมูลิกสฺสาปิ เอเสว นโย.

หากว่า ไม่ถืออะไร ๆ เลย, การที่คิดว่า เราจะอยู่ในศาลา ดังนี้ แล้วเดินไปโดยเร็ว ย่อมไม่ควร. แต่ว่า ควรเดินเข้าไปตามปกติ รออยู่จนกว่าฝนหยุดแล้วจึงไป ดังนี้แล. นี้เป็นวิธี(ปฏิบัติ) แห่งภิกษุผู้เป็นอัพโภกาสิกะนั้น. แม้ภิกษุผู้เป็นรุกขมูลิกะก็มีนัยเดียวกันนี้แหละ.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺฐสฺส รุกฺขํ วา ปพฺพตํ วา เคหํ วา อุปนิสฺสาย วสิตุํ น วฏฺฏติ. อพฺโภกาเสเยว จีวรกุฏึ กตฺวา วสิตพฺพํ. มชฺฌิมสฺส รุกฺขปพฺพตเคหานิ อุปนิสฺสาย อนฺโต อปวิสิตฺวา วสิตุํ วฏฺฏติ. มุทุกสฺส อจฺฉนฺนมริยาทปพฺภารมฺปิ สาขามณฺฑโปปิ ปีฐจปโฏปิ[๑] เขตฺตรกฺขกาทีหิ ฉฑฺฑิตา ตตฺรฏฺฐกกุฏิกาปิ วฏฺฏตีติ.

ส่วนว่าโดยประเภท ภิกษุผู้เป็นอัพโภกาสิกะแม้นี้ มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น สำหรับภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ การที่เธอจะเข้าไปอาศัยต้นไม้ก็ดี ภูเขาก็ดี เรือนก็ดี อยู่ ย่อมไม่ควร. ควรทำกุฎีด้วยจีวรอยู่ในที่แจ้งเท่านั้น. สำหรับภิกษุผู้ถืออย่างกลาง การที่เธอจะอยู่อาศัย(เงา)ต้นไม้ ภูเขา และเรือน (แต่)ไม่เข้าไปข้างใน ย่อมควร. สำหรับผู้ถืออย่างอ่อน แม้เงื้อมเขาตรงบริเวณที่ไม่ถูกมุงบัง แม้ซุ้มกิ่งไม้

---

[๑] ม. ปีฐปโฏปิ.

แม้ผ้าใบ แม้กระท่อมที่คนเฝ้านาเป็นต้น ทิ้งไว้ อันตั้งอยู่ในนานั้น ก็ใช้ได้ ดังนี้แล.

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ วาสตฺถาย ฉนฺนญฺจ[๑] รุกฺขมูลญฺจ[๑] ปวิฏฺฐกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. ชานิตฺวา ตตฺถ อรุณํ อุฏฺฐาปิตมตฺเตติ องฺคุตฺตรภาณกา. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลายในขณะที่เธอเข้าไปสู่ที่มุงบัง และโคนไม้ เพื่อประโยชน์แก่การอาศัยอยู่. อาจารย์ทั้งหลายผู้สอนอังคุตตรนิกายกล่าวว่า ย่อมแตกทำลายในเพราะเหตุสักว่า เธอทราบแล้วก็ยังอรุณให้ตั้งขึ้น ณ ที่มุงบังและโคนไม้นั้น ดังนี้. นี้จัดเป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส, อาวาสปลิโพธุปจฺเฉโท, ถีนมิทฺธปฺปนูทนํ, "มิคกา[๒] วิย อสงฺคจาริโน อนิเกตา วิหรนฺติ ภิกฺขโว"ติ[๓]

ส่วนต่อไปนี้ เป็นอานิสงส์, คือ ตัดอาวาสปลิโพธได้ขาด, บรรเทาถีนมิทธะได้, ไม่มีสถานที่ ๆ ติดข้องเหมาะสมต่อพระดำรัส

---

[๑] ฉ. ฉนฺนํ วา รุกฺขมูลํ วา.

[๒] ฉ. มิคา.

[๓] สํ. ส. ๑๕/๒๘๓, ตตฺถ ปน มกฏา วิย สงฺฆจาริโนติ เอวํ มุทฺทิตํ.

ปสฺสาย อนุรูปกา[๑] นิสฺสงฺคตา, จาตุทฺทิสตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ.

ตรัสสรรเสริญที่ว่า "ภิกษุทั้งหลายอยู่ไม่ติดที่เที่ยวไปไม่มีข้องขัด ดุจหมู่เนื้อฉะนั้น" ดังนี้ มีความเป็นผู้อยู่ได้ในถิ่นทั้ง ๔ ทิศ, มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณทั้งหลาย มีความมักน้อยเป็นต้น.

อนคาริยภาวสฺส
อนุรูเป อทุลฺลเภ
ตารามณิวิตานมฺหิ
จนฺททีปปฺปภาสิเต.
อพฺโภกาเส วสํ ภิกฺขุ
มิคภูเตน เจตสา
ถีนมิทฺธํ วิโนเทตฺวา
ภาวนารามตํ สิโต.
ปวิเวกรสสฺสาทํ
นจิรสฺเสว วินฺทติ
ยสฺมา ตสฺมา หิ สปฺปญฺโญ
อพฺโภกาเส รโต สิยาติ.

ก็เพราะเหตุที่ภิกษุเมื่ออยู่ในที่แจ้ง อันเหมาะสมต่อความเป็นผู้ไม่มีเรือน ซึ่งเป็นที่หาได้ไม่ยาก ที่มีแก้วคือดวงดาวเป็นเพดาน มีพระจันทร์เป็นประทีปส่องให้สว่าง. เธอมีใจเป็นเหมือนเนื้อ บรรเทาถีนมิทธะได้ อาศัยความยินดีในภาวนาแล้ว. ย่อมได้ความชื่นใจ อันเกิดแต่รสแห่งความสงัดต่อกาลไม่นานเลย เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้มีปัญญาพึงเป็นผู้ยินดี ในที่แจ้งเถิด ดังนี้แล.

---

๑ ฉ. อนุรูปตา.

อยํ อพฺโภกาสิกงฺเค สมาทาน-วิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในอัพโภกาสิกังคะ.

๑๑. โสสานิกงฺคกถา

๑๑. กถาว่าด้วยโสสานิกังคะ

๓๔. โสสานิกงฺคมฺปิ "น สุสานํ ปฏิกฺขิปามิ, โสสานิกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสุ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

๓๔. แม้โสสานิกังคะ ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธที่อันมิใช่ป่าช้า, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุ ผู้อยู่ในป่าช้าเป็นปกติ" ดังนี้.

เตน ปน โสสานิเกน ยํ มนุสฺสา คามํ นิเวเสนฺตา[๑] "อิทํ สุสานนฺ"ติ ววฏฺเปนฺติ, น ตตฺถ วสิตพฺพํ. น หิ มตกสรีเร อชฺฌาปิเต ตํ สุสานํ นาม

ก็คนทั้งหลาย เมื่อจะตั้งหมู่บ้าน ย่อมกำหนดเอาสถานที่ใดว่า "นี้เป็นป่าช้า", ภิกษุผู้เป็นโสสานิกะนั้น ไม่ควรอยู่ในสถานที่นั้น. เพราะว่าเมื่อยังไม่ได้เผาซากของ

---

[๑] ฉ. นิเวสนฺตา, สี. นิเวเสตฺวา.

โหติ, ฌาปิตกาลโต ปน ปฏฺฐาย สเจปิ ทฺวาทส วสฺสานิ ฉฑฺฑิตํ, สุสานเมว.

คนตาย สถานที่นั้นหาชื่อว่า เป็น ป่าช้า ไม่ แต่ว่าจำเดิมแต่กาลที่เผาแล้ว แม้หากว่าถูกทิ้งไปตลอด ๑๒ ปี, ก็ชื่อว่า เป็น ป่าช้านั่นแหละ.

ตสฺมึ ปน วสนฺเตน จงฺกมมณฺฑปาทีนิ กาเรตฺวา มญฺจปีฐํ ปญฺญเปตฺวา ปานียํ โภชนียํ อุปฏฺฐเปตฺวา ธมฺมํ วาเจนฺเตน น วสิตพฺพํ. ครุกํ หิ อิทํ ธุตงฺคํ, ตสฺมา อุปฺปนฺนปริสฺสยวิฆาตตฺถาย สํฆตฺเถรํ วา ราชยุตฺตกํ วา ชานาเปตฺวา อปฺปมตฺเตน วสิตพฺพํ. จงฺกมนฺเตน อฑฺฒกฺขิเกน อาฬาหนํ โอโลเกนฺเตน จงฺกมิตพฺพํ.

ก็ภิกษุเมื่อจะอยู่ในป่าช้านั้น ไม่ควรให้เขาแต่งสถานที่เป็นซุ้มจงกรมเป็นต้น ตั้งเตียงและตั่ง จัดแจงน้ำฉันน้ำใช้ แล้วบอกกล่าวธรรมอยู่ (ในที่นั้น). ด้วยว่า ธุดงค์ข้อนี้หนัก, เพราะฉะนั้น เพื่อประโยชน์แก่การป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นได้ พึงเป็นผู้ไม่ประมาท แจ้งพระสังฆเถระ หรือเจ้าหน้าที่ของหลวงให้ทราบ แล้วอยู่เถิด. เมื่อจงกรมพึงชำเลืองดูเชิงตะกอนจงกรมไปเถิด.

สุสานํ คจฺฉนฺเตนาปิ มหาปถา โอกฺกมฺม อุปฺปถมคฺเคน คนฺตพฺพํ. ทิวาเยว อารมฺมณํ ววฏฺฐเปตพฺพํ. เอวํ หิสฺส ตํ รตฺตึ ภยานกํ น ภวิสฺสติ, อมนุสฺสา รตฺตึ วิรวิตฺวา วิรวิตฺวา อาหิณฺฑนฺตาปิ น เกนจิ ปหริตพฺพา. เอกทิวสมฺปิ สุสานํ อคนฺตุํ

แม้เมื่อเดินไปสู่ป่าช้า ควรก้าวลงเสียจากทางใหญ่ ไปตามทางนอกเถิด. ควรกำหนดอารมณ์เสีย แต่ในเวลากลางวันทีเดียว. ด้วยว่าเมื่อเป็นอย่างนี้ อารมณ์นั้นจักไม่เป็นสิ่งที่น่ากลัวสำหรับเธอ ในเวลากลางคืน, อมนุษย์ทั้งหลายแม้ว่าเที่ยวส่ง–

น วฏฺฏติ. มชฺฌิมยามํ สุสาเน เขเปตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฏิกฺกมิตุํ วฏฺฏตีติ องฺคุตฺตรภาณกา. อมนุสฺสานํ ปิยํ ติลปิฏฺฐมาสภตฺตมจฺฉมํสขีรเตลคุฬาทิขชฺชโภชฺชํ น เสวิตพฺพํ. กุลเคหํ น ปวิสิตพฺพนฺติ. อิทมสฺส วิธานํ.

เสียงร้องไปตลอดคืน เธอไม่ควรใช้วัตถุอะไร ๆ ทำร้ายมัน. การที่เธอจะไม่ไปสู่ป่าช้าแม้วันเดียวก็ไม่ควร. อาจารย์ผู้สอนอังคุตตรนิกายกล่าวว่า การที่ยังมัชฌิมยามให้สิ้นไปในป่าช้า แล้วกลับเสียในปัจฉิมยามก็ใช้ได้ ดังนี้. ไม่ควรเสพของเคี้ยวของฉันที่พวกอมนุษย์ทั้งหลายชอบ มีขนมหน้างา ข้าวคลุกถั่ว ปลา เนื้อ น้ำนม น้ำมันและน้ำอ้อยงบ เป็นต้น. ไม่ควรเข้าไปสู่เรือนแห่งสกุล ดังนี้. นี้เป็นวิธี(ปฏิบัติ)แห่งภิกษุผู้โสสานิกะนั้น.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺเฐน ยตฺถ ธุวฑาหธุวกุณปธุวโรทนานิ อตฺถิ, ตตฺเถว วสิตพฺพํ. มชฺฌิมสฺส ตีสุ เอกสฺมิมฺปิ สติ วฏฺฏติ. มุทุกสฺส วุตฺตนเยน สุสานลกฺขณํ ปตฺตมตฺเต วฏฺฏติ.

ส่วนว่าโดยประเภท ภิกษุผู้เป็นโสสานิกะแม้นี้มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ควรอยู่ในป่าช้าที่มีการเผาศพเป็นประจำ มีซากศพเป็นประจำ และมีการร้องไห้เป็นประจำเท่านั้น. สำหรับภิกษุผู้ถืออย่างกลาง ในอาการทั้ง ๓ มีสักอาการเดียวก็ใช้ได้. สำหรับภิกษุผู้ถือ

อย่างอ่อน ในที่สักว่าถึงลักษณะเป็นป่าช้า โดยนัยที่ได้กล่าวแล้วก็ใช้ได้.

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ น สุสานมฺหิ วาสกปฺปเนน ธุตงฺคํ ภิชฺชติ. สุสานํ อคตทิวเสติ องฺคุตฺตรภาณกา. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลายเพราะสำเร็จการอยู่ในที่อันไม่ใช่ป่าช้า. อาจารย์ผู้สอนอังคุตตรนิกายกล่าวว่า ย่อมแตกทำลายในวันที่ไม่ไปป่าช้า ดังนี้. นี้จัดเป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส, มรณสฺสติปฏิลาโภ, อปฺปมาทวิหาริตา, อสุภนิมิตฺตาธิคโม, กามราควิโนทนํ, อภิณฺหํ กายสภาวทสฺสนํ, สํเวคพหุลตา, อาโรคฺยมทาทิปฺปหานํ, ภยเภรวสหนตา, อมนุสฺสานํ ครุภาวนียตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ.

ส่วนต่อไปนี้ เป็นอานิสงส์, คือ ได้มรณสติ, มีความเป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทเป็นปกติ, ได้บรรลุอสุภนิมิต, บรรเทากามราคะได้, มีการเห็นสภาพของกายได้บ่อย ๆ, มีความเป็นผู้มากด้วยความสังเวช, มีการละความเมา มีความเมาในความไม่มีโรคเป็นต้น, มีความอดกลั้นต่อความกลัวภัย, มีความเป็นผู้ที่พวกอมนุษย์ควรเคารพยกย่อง, มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณทั้งหลาย มีความมักน้อยเป็นต้น.

คุณบุญเชิน ขำสอาด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โสสานิกมฺหิ มรณานุสฺสติปฺปภาวา
นิทฺทาคตมฺปิ น ผุสนฺติ ปมาทโทสา
สมฺปสฺสโต จ กุณปานิ พหูนิ ตสฺส
กามานุราควสคมฺปิ[๑] น โหติ จิตฺตํ.

ก็โทษในเพราะความประมาททั้งหลาย ย่อมไม่ถูกต้องโสสานิกภิกษุ แม้ผู้ถึงความหลับแล้ว เพราะอำนาจแห่งมรณานุสติ อนึ่ง จิตของเธอผู้เห็นซากศพมากมายนั้น ย่อมไม่เป็นธรรมชาติไปสู่อำนาจแห่งความกำหนัดในกามเนือง ๆ.

สํเวคเมติ วิปุลํ น มทํ อุเปติ
สมฺมา อโถ ฆฏติ นิพฺพุติเมสมาโน
โสสานิกงฺคมิติเนกคุณาวหตฺตา
นิพฺพานนินฺนหทเยน นิเสวิตพฺพนฺติ.

เธอย่อมถึงความสังเวชใหญ่ ไม่เข้าถึงความเมา ทั้งพยายามแสวงหาแต่ความดับทุกข์อยู่โดยชอบ เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้มีใจน้อมไปสู่พระนิพพานพึงซ่องเสพโสสานิกังคะ เพราะความที่นำมาซึ่งคุณเป็นอเนกเถิด ดังนี้แล.

อยํ โสสานิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในโสสานิกังคะ.

---

[๑] ฉ. กามานุภาววสคมฺปิ.

๑๒. ยถาสนฺถติกงฺคกถา

๓๕. ยถาสนฺถติกงฺคมฺปิ "เสนาสนโลลุปฺปํ ปฏิกฺขิปามิ, ยถาสนฺถติกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

เตน ปน ยถาสนฺถติเกน ยทสฺส เสนาสนํ "อิทํ ตุยฺหํ ปาปุณาตี"ติ คาหิตํ โหติ, เตเนว โตฏฺฐพฺพํ[1] น อญฺโญ อุฏฺฐาเปตพฺโพ. อิทมสฺส วิธานํ.

๑๒. กถาว่าด้วยยถาสันถติกังคะ

๓๕. แม้ยถาสันถติกังคะ ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทานด้วยคำสองคำนี้คำใดคำหนึ่ง ว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธความละโมบ ในเสนาสนะ, ข้าพเจ้าขอสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะ ตามที่เขาจัดแจงให้เป็นปกติ" ดังนี้.

ก็ยถาสันถติกภิกษุนั้น พึงยินดีด้วยเสนาสนะที่เสนาสนคาหาปกภิกษุ ให้ถือเอาว่า "เสนาสนะนี้ถึงแก่ท่าน" เท่านั้น, ไม่พึงทำให้ภิกษุอื่นต้องย้ายไป (ผู้มีหน้าที่แจกเสนาสนะให้แก่ภิกษุถือเอา เรียกเสนาสนคาหาปกะ ถ้าเป็นผู้แต่งตั้งเสนาสนะเรียกเสนาสนปัญญาปกะ แต่อาจกระทำทั้งสองหน้าที่ก็ได้). นี้จัดเป็นวิธี(ปฏิบัติ)แห่งยถาสันถติกภิกษุนั้น.

---

[1] ฉ. ตุฏฺฐพฺพํ.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ อตฺตโน ปตฺตเสนาสนํ ทูเรติ วา อจฺจาสนฺเนติ วา อมนุสฺสทีฆชาติกาทีหิ อุปทฺทุตนฺติ วา อุณฺหนฺติ วา สีตนฺติ[๑] วา ปุจฺฉิตุํ น ลภติ. มชฺฌิโม ปุจฺฉิตุํ ลภติ. คนฺตฺวา ปน โอโลเกตุํ น ลภติ. มุทุโก คนฺตฺวา โอโลเกตฺวา สจสฺส ตํ น รุจฺจติ, อญฺญํ คเหตุํ ลภติ.

ส่วนว่าโดยประเภท ยถาสันถติกภิกษุแม้นี้ก็มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ย่อมไม่ได้เพื่อจะถามถึงเสนาสนะอันถึงแล้วแก่ตนว่า อยู่ไกลไหม หรือว่า อยู่ใกล้เกินไปไหม หรือว่าอมนุษย์และงู เป็นต้น รบกวนไหม หรือว่า ร้อนไหม? หรือว่า หนาวไหม. ภิกษุผู้ถืออย่างกลาง ย่อมได้เพื่อจะถามถึง. แต่ย่อมไม่ได้เพื่อจะไปตรวจดู. ภิกษุผู้ถืออย่างอ่อน ไปดูแล้ว ถ้าหากว่า เสนาสนะนั้นไม่ชอบใจแก่เธอ, ย่อมได้เพื่อจะถือเอาเสนาสนะอื่น (แต่ก็ตามที่เขาจัดแจงให้).

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ เสนาสนโลลุปฺเป อุปฺปนฺนมตฺเต ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุแม้ทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลายในเพราะสักว่า เกิดความละโมบในเสนาสนะขึ้นแล้ว. นี้จัดเป็นความแตก-ทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

---

[๑] ฉ. สีตลนฺติ.

อยํ ปน อานิสํโส, "ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐพฺพนฺ"ติ[๑] วุตฺโตวาทกรณํ, สพฺรหฺมจาริหิเตสิตา, หีนปฺปณีตวิกปฺปปริจฺจาโค, อนุโรธวิโรธปฺปหานํ, อตฺริจฺฉตาย ทฺวารปิทหนํ, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ.

ส่วนต่อไปนี้ เป็นอานิสงส์, คือ ได้กระทำตามโอวาทที่กล่าวไว้ว่า "ได้สิ่งใดพึงยินดีด้วยสิ่งนั้น" ดังนี้, มีความเป็นผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล แก่เพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์, สละความกำหนดว่าเลวว่าประณีตเสียได้, ละความยินดีและความขัดเคืองได้, ปิดประตูแห่งความมักมากได้, มีความประพฤติอนุโลมต่อคุณทั้งหลาย มีความมักน้อยเป็นต้น.

ยํ ลทฺธํ เตน สนฺตุฏฺโฐ
ยถาสนฺถติโก ยติ
นิพฺพิกปฺโป สุขํ เสติ
ติณสนฺถรเกสุปิ.

ยถาสันถติกภิกษุผู้สำรวม เป็นผู้ยินดีด้วยเสนาสนะ (ตาม) ที่ตนได้แล้ว ปราศจากความกำหนด (ว่าดีว่าเลว) จึงอยู่ได้เป็นสุข แม้ในเสนาสนะอันลาดด้วยหญ้า.

น โส รชฺชติ เสฏฺฐมฺหิ
หีนํ ลทฺธา น กุปฺปติ

เธอไม่ติดใจในเสนาสนะดี ได้เสนาสนะเลวก็ไม่ขัดเคืองอนุเคราะห์

---

๑ ขุ. ชา. ๒๗/๔๔, วิ. ภิกฺขุนี. ๓/๙๖.

พฺรหฺมจารินวเก[๑]
หิเตน อนุกมฺปติ.

ตสฺมา อริยตาจิณฺณํ[๒]
มุนิปุงฺคววณฺณิตํ
อนุยุญฺเชถ เมธาวี
ยถาสนฺถตรามตนฺติ.

ซึ่งเพื่อนพรหมจารีผู้เป็นนวกะ ด้วยประโยชน์เกื้อกูล.

เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้มีปัญญา พึงตามประกอบความยินดีในเสนาสนะ ตามที่เขาจัดแจงให้ อันเป็นวัตรที่หมู่พระ-อริยเจ้าสั่งสมแล้ว ที่พระมหามุนีเจ้าผู้สูงสุดทรงสรรเสริญแล้วเถิด.

อยํ ยถาสนฺถติกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในยถาสันถติกังคะ.

๑๓. เนสชฺชิกงฺคกถา

๓๖. <u>เนสชฺชิกงฺคมฺปิ</u> "เสยฺยํ ปฏิกฺขิปามิ, เนสชฺชิกงฺคํ สมาทิยามี"ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ.

๑๓. กถาว่าด้วยเนสัชชิกังคะ

๓๖. แม้<u>เนสัชชิกังคะ</u> ก็เป็นองค์ที่ภิกษุสมาทาน ด้วยคำสองคำนี้คำใดคำหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิเสธการนอน, ข้าพเจ้าขอ

---

[๑] ฉ. สพฺรหฺมจารินวเก.
[๒] ฉ. อริยสตาจิณฺณํ.

สมาทานองค์แห่งภิกษุ ผู้ถือการนั่งเป็นปกติ" ดังนี้.

เตน ปน เนสชฺชิเกน รตฺติยา ตีสุ ยาเมสุ เอกํ ยามํ อุฏฺฐาย จงฺกมิตพฺพํ. อิริยาปเถสุ หิ นิปชฺชิตุเมว น วฏฺฏติ. อิทมสฺส วิธานํ.

ก็เนสัชชิกภิกษุนั้น ในบรรดายามทั้ง ๓ แห่งราตรี พึงลุกขึ้นจงกรมเสียยามหนึ่ง. ด้วยว่า ในบรรดาอิริยาบถทั้งหลาย การที่เธอนอนเสียเท่านั้น ไม่ควร. นี้เป็นวิธี (ปฏิบัติ)แห่งเนสัชชิกภิกษุนั้น.

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ. ตตฺถ อุกฺกฏฺฐสฺส เนว อปสฺเสนํ, น ทุสฺสปลฺลตฺถิกา, น อาโยคปฏฺโฏ วฏฺฏติ. มชฺฌิมสฺส อิเมสุ ตีสุ ยงฺกิญฺจิ วฏฺฏติ. มุทุกสฺส อปสฺเสนมฺปิ ทุสฺสปลฺลตฺถิกาปิ อาโยคปฏฺโฏปิ พิมฺโพหนมฺปิ ปญฺจงฺโคปิ สตฺตงฺโคปิ วฏฺฏติ. ปญฺจงฺโค นาม[๑] ปิฏฺฐิอปสฺสเยน สทฺธึ กโต. สตฺตงฺโค นาม ปิฏฺฐิอปสฺสเยน จ อุภโต ปสฺเสสุ อปสฺสเยหิ จ สทฺธึ กโต. ตํ กิร ติปิฏกจูฬาภยตฺเถรสฺส[๒]

ส่วนว่าโดยประเภท เนสัชชิกภิกษุแม้นี้มี ๓ จำพวก. ใน ๓ จำพวกนั้น สำหรับภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ พนักพิงก็ไม่ควร, ผ้ารัดเข่าก็ไม่ควร, ผ้าตรึงตัวก็ไม่ควร. สำหรับผู้ถืออย่างกลาง อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดา ๓ อย่างนี้ย่อมควร. สำหรับผู้ถืออย่างอ่อน ทั้งพนักพิง ทั้งผ้ารัดเข่า ทั้งผ้าตรึงตัว ทั้งหมอน ทั้งเก้าอี้ปัญจังคะ ทั้งเก้าอี้สัตตังคะย่อมควร. เก้าอี้ที่เขาทำพร้อมกับพนักหลัง ชื่อว่าปัญจังคะ (มีองค์ ๕).

---

๑ ฉ. ปน.

๒ ฉ. มิฬาภยตฺเถรสฺส.

มนุสฺสา[๑] อกํสุ. เถโร อนาคามี หุตฺวา ปรินิพฺพายิ.

ที่เขาทำพร้อมกับพนักหลัง และพนักที่ข้างทั้งสอง ชื่อว่าสัตตังคะ(มีองค์ ๗). ทราบว่าคนทั้งหลายได้ทำเก้าอี้สัตตังคะนั้น ถวายแก่พระติปิฎกจูฬาภัยเถระ. พระเถระเป็นพระอนาคามี(ภายหลัง)ปรินิพพานไปแล้ว.

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ เสยฺยํ กปฺปิตมตฺเต ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ. อยเมตฺถ เภโท.

ก็ธุดงค์ของภิกษุแม้ ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกทำลายในเพราะเหตุสักว่า สำเร็จการนอนแล. นี้จัดเป็นความแตกทำลายในธุดงค์ข้อนี้.

อยํ ปน อานิสํโส, "เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุตฺโต วิหรตี"ติ[๒] วุตฺตสฺส เจตโส วินิพนฺธสฺส อุปจฺเฉทนํ, สพฺพกมฺมฏฺฐานานุโยคสปฺปายตา, ปาสาทิก-อิริยาปถตา, วีริยารมฺภานุกูลตา, สมฺมา-ปฏิปตฺติยา สมุปพฺรูหนาติ.[๓]

ส่วนต่อไปนี้ เป็นอานิสงส์, คือ มีเครื่องตัดกิเลสเครื่องผูกพันใจ ที่ตรัสไว้ว่า "ภิกษุเป็นผู้ประกอบเนือง ๆ ซึ่งความสุขในการนอน สุขในการเอน สุขในการหลับอยู่" ดังนี้, มีความสะดวกในการประกอบเนือง ๆ ซึ่งกรรมฐานทั้งปวง, เป็นผู้มีอิริยาบถน่า-

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโร น ทิสฺสติ.
[๒] ม. มู. ๑๒/๒๐๗, ที. ปา. ๑๑/๒๕๑.
[๓] ฉ. อนุพฺรูหนํ.

เลื่อมใส, มีความเหมาะสมต่อการปรารภความเพียร, มีการเพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติได้ดี.

อาภุชิตฺวาน ปลฺลงฺกํ
ปณิธาย อุชุํ ตนุํ
นิสีทนฺโต วิกมฺเปติ
มารสฺส หทยํ ยติ.
เสยฺยสุขํ มิทฺธสุขํ
หิตฺวา อารทฺธวีริโย
นิสชฺชาภิรโต ภิกฺขุ
โสภยนฺโต ตโปวนํ.
นิรามิสํ ปีติสุขํ
ยสฺมา สมธิคจฺฉติ
ตสฺมา สมนุยุญฺเชยฺย
ธีโร เนสชฺชิกํ วตนฺติ.

เพราะเหตุที่ท่านผู้สำรวม เมื่อนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกาย(ท่อนบน)ให้ตรงอยู่ ย่อมยังหทัยของมาร ให้หวั่นไหวได้. ภิกษุผู้ละความสุขในการนอน ความสุขในการหลับ มีความเพียรอันปรารภแล้ว มีความยินดีในการนั่ง ยังตโปวันให้สวยงามอยู่. ย่อมได้รับปีติและสุขอันปราศจากอามิส ฉะนั้น ภิกษุผู้เป็นปราชญ์ พึงประกอบเนือง ๆ โดยชอบซึ่งเนสัชชิกวัตรเถิด ดังนี้แล.

อยํ เนสชฺชิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา.

นี้เป็นการพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกทำลาย และอานิสงส์ในเนสัชชิกังคะ.

แพทย์หญิงลีนา องอาจยุทธ และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๔. ธุตงฺคปกิณฺณกกถา

๓๗. อิทานิ :

กุสลตฺติกโต เจว
ธุตาทีนํ วิภาคโต
สมาสพฺยาสโต จาปิ
วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยติ
อิมิสฺสา คาถาย วเสน วณฺณนา โหติ.

ตตฺถ กุสลตฺติกโตติ สพฺพาเนว หิ ธุตงฺคานิ เสขปุถุชฺชนขีณาสวานํ วเสน สิยา กุสลานิ, สิยา อพฺยากตานิ, นตฺถิ ธุตงฺคํ อกุสลนฺติ.

โย ปน วเทยฺย "ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อารญฺญิโก โหตีติ[๑] อาทิวจนโต

๑๔. ปกิณกกถาเกี่ยวกับธุดงค์

๓๗. บัดนี้ จะมีการพรรณนา โดยเกี่ยวกับคาถา (ที่เหลือ) นี้ว่า :

พึงทราบข้อวินิจฉัยโดยหมวด ๓ แห่งกุศล โดยการจำแนกศัพท์ทั้งหลาย มีธุตศัพท์เป็นต้น และทั้งโดยย่อ และโดยพิสดาร ดังนี้.

ในข้อวินิจฉัยเหล่านั้น คำว่า โดยหมวด ๓ แห่งกุศล ความว่า ก็ธุดงค์ทั้งหมดนั่นเทียว เนื่องด้วยผู้สมาทานที่เป็นพระเสขะและปุถุชน ก็เป็นกุศล, เนื่องด้วยผู้สมาทานที่เป็นพระขีณาสพ ก็เป็นอัพยากตะ, ธุดงค์ที่เป็นอกุศลไม่มี ดังนี้.

ส่วนผู้ใดพึงกล่าวว่า "ธุดงค์แม้ที่เป็นอกุศลก็มี เพราะมีพระดำรัสตรัสไว้ว่า "ภิกษุ

[๑] องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๔๕, วิ. ป. ๘/๓๓๐.

อกุสลมฺปิ ธุตงฺคนฺ''ติ. โส วตฺตพฺโพ : น มยํ ''อกุสลจิตฺเตน อรญฺเญ น วสตี''ติ วทาม. ยสฺส หิ อรญฺเญ นิวาโส, โส อารญฺญิโก. โส จ ปาปิจฺโฉ วา ภเวยฺย อปฺปิจฺโฉ วา. อิมานิ ปน เตน เตน สมาทาเนน ธุตกิเลสตฺตา ธุตสฺส ภิกฺขุโน องฺคานิ, กิเลสธุนนโต วา ธุตนฺติ ลทฺธโวหารํ ญาณํ องฺคเมเตสนฺติ ธุตงฺคานิ. อถวา ธุตานิ จ ตานิ ปฏิปกฺขนิทฺธุนนโต องฺคานิ จ ปฏิปตฺติยาติปิ ธุตงฺคานีติ วุตฺตํ. น จ อกุสเลน โกจิ ธุโต นาม โหติ, ยสฺเสตานิ องฺคานิ ภเวยฺยุํ, น จ อกุสลํ กิญฺจิ ธุนาติ, เยสํ ตํ องฺคนฺติ กตฺวา ธุตงฺคานีติ วุจฺเจยฺยุํ, นาปิ อกุสลํ จีวรโลลุปฺปาทีนิ เจว นิทฺธุนาติ น[๑] ปฏิปตฺติยา จ องฺคํ โหติ. ตสฺมา สุวุตฺตมิทํ ''นตฺถิ อกุสลํ ธุตงฺคนฺ''ติ.

มีความปรารถนาลามก ถูกความอยาก ครอบงำ จึงเป็นอารัญญิกะ'' ดังนี้เป็นต้น. ผู้นั้นพึงถูกว่ากล่าวว่า : เรามิได้พูดว่า ''ภิกษุมีใจเป็นอกุศลอยู่ในป่าไม่ได้'' ดังนี้. เพราะว่า ผู้ใดมีการอยู่ในป่า, ผู้นั้นก็ชื่อว่า เป็นอารัญญิกะได้. เขาจะเป็นคนที่มีความปรารถนาลามกก็ตาม มีความมักน้อยก็ตาม. แต่คำที่เรากล่าวแล้ว (ในตอนวินิจฉัยโดยอรรถ) ว่า ก็ธุดงค์เหล่านี้ ชื่อว่า ธุดงค์ เพราะอรรถว่า เป็นองค์แห่งภิกษุผู้ชื่อว่า ธุตะ เหตุเพราะความเป็นผู้กำจัดกิเลสด้วยการสมาทานนั้น ๆ, อีกอย่างหนึ่ง เพราะอรรถว่า มีญาณซึ่งได้โวหารว่า ธุตะ เหตุเพราะกำจัดกิเลสได้ เป็นองค์. อีกนัยหนึ่ง องค์เหล่านั้นชื่อว่า ธุตะ เพราะกำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ด้วย เป็นองค์ของการปฏิบัติด้วย แม้เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ธุดงค์ ดังนี้. ใคร ๆ ซึ่งจะพึงมีธุดงค์เหล่านั้นเป็นองค์

---

[๑] ฉ. น-สทฺโท น ทิสฺสติ.

ได้ชื่อว่าเป็นธุตะ(ผู้กำจัดกิเลสได้) ด้วย อกุศลหามีไม่ด้วย อกุศลซึ่งจะพึงเป็นเหตุให้ธุดงค์ได้ชื่อว่าธุดงค์ เพราะทำอกุศลนั้นให้เป็นองค์ จะกำจัดกิเลสอะไร ๆ ได้ก็หาไม่ด้วย ทั้งอกุศลจะกำจัดปฏิปักขโทษมีความละโมบในจีวรเป็นต้น ก็ไม่ได้เลยด้วย เป็นองค์แห่งการปฏิบัติก็ไม่ได้ด้วย. เพราะฉะนั้น คำที่ว่า "ธุดงค์ที่เป็นอกุศลไม่มี" ดังนี้ นี้เป็นอันข้าพเจ้ากล่าวดีแล้ว.

เยสมฺปิ กุสลตฺติกวินิมุตฺตํ ธุตงฺคํ, เตสํ อตฺถโต ธุตงฺคเมว นตฺถิ. อสนฺตํ กสฺส ธุนนโต ธุตงฺคํ นาม ภวิสฺสติ. ธุตคุเณ สมาทาย วตฺตตีติ วจนวิโรโธปิ จ เนสํ อาปชฺชติ, ตสฺมา ตํ น คเหตพฺพนฺติ. อยํ ตาว กุสลตฺติกโต วณฺณนา.

แม้ภิกษุเหล่าใด มีธุดงค์ที่ชื่อว่าพ้นจากกุศลติกะ (หมวด ๓ แห่งกุศล), (ก็คือ)ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า ไม่มีธุดงค์โดยสภาวะนั่นเอง. สิ่งที่ไม่มีอยู่ จักชื่อว่าเป็นธุดงค์ เพราะกำจัดอะไร. สำหรับภิกษุเหล่านั้น ก็ย่อมถึงแม้ความผิดต่อพระบาลีที่ว่า ย่อมสมาทานประพฤติธุตคุณทั้งหลาย ดังนี้, เพราะเหตุนั้น คำของพวกภิกษุนั้น บัณฑิตไม่ควรถือเอา ดังนี้แล. นี้เป็นการพรรณนาโดยหมวด ๓ แห่งกุศลก่อน.

แพทย์หญิงลีนา องอาจยุทธ และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ธุตาทีนํ วิภาคโตติ ธุโต เวทิตพฺโพ, ธุตวาโท เวทิตพฺโพ, ธุตธมฺมา เวทิตพฺพา, ธุตงฺคานิ เวทิตพฺพานิ, กสฺส ธุตงฺคเสวนา สปฺปายาติ เวทิตพฺพา[๑]

คำว่า โดยการจำแนกศัพท์ทั้งหลายมีธุตศัพท์ เป็นต้น ความว่า พึงทราบ ธุตะ, พึงทราบ ธุตวาทะ, พึงทราบ ธุตธรรม, พึงทราบ ธุตังคะ, พึงทราบ การเสพธุดงค์ว่าเป็นสัปปายะสำหรับใคร.

ตตฺถ ธุโตติ ธุตกิเลโส วา ปุคฺคโล กิเลสธุนโน วา ธมฺโม.

ในบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า ธุตะ หมายเอาบุคคลผู้กำจัดกิเลสแล้วก็ได้ ธรรมเครื่องกำจัดกิเลสก็ได้.

ธุตวาโทติ เอตฺถ ปน อตฺถิ ธุโต น ธุตวาโท, อตฺถิ น ธุโต ธุตวาโท, อตฺถิ เนว ธุโต น ธุตวาโท, อตฺถิ ธุโต เจว ธุตวาโท จ.

ส่วนในบทว่า ธุตวาทะ นี้ บุคคลชื่อว่า ธุตะ แต่ไม่ชื่อว่า ธุตวาทะ ก็มี, ไม่ชื่อว่า ธุตะ แต่ชื่อว่า ธุตวาทะก็มี, ไม่ชื่อว่า ธุตะ ไม่ชื่อว่าธุตวาทะ ก็มี, ชื่อว่า ธุตะ ด้วย ชื่อว่า ธุตวาทะ ด้วยก็มี.

ตตฺถ โย ธุตงฺเคน อตฺตโน กิเลเส ธุนิ, ปรํ ปน ธุตงฺเคน น โอวทติ นานุสาสติ พากุลตฺเถโร[๒] วิย, อยํ ธุโต

ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลใดกำจัดกิเลสทั้งหลายของตนด้วยธุดงค์, แต่ไม่โอวาทพร่ำสอนบุคคลอื่นด้วยธุดงค์, ดุจพระ–

---

[๑] ฉ. เวทิตพฺพํ.

[๒] ก. พกฺกุลติเถโรติปิ, ฉ. พากฺกุลตฺเถโร.

น ธุตวาโท. ยถาห : "ตยิทํ อายสฺมา พากุโล ธุโต น ธุตวาโท"ติ. โย ปน น ธุตงฺเคน อตฺตโน กิเลเส ธุนิ, เกวลํ อญฺเญ ธุตงฺเคน โอวทติ อนุสาสติ อุปนนฺทตฺเถโร วิย, อยํ น ธุโต ธุตวาโท. ยถาห : "ตยิทํ อายสฺมา อุปนนฺโท สกฺยปุตฺโต น ธุโต ธุตวาโท"ติ. โย อุภยวิปนฺโน โลฬุทายิ[๑] วิย, อยํ เนว ธุโต น ธุตวาโท. ยถาห : "ตยิทํ อายสฺมา โลฬุทายิ[๒] เนว ธุโต น ธุตวาโท"ติ. โย ปน อุภยสมฺปนฺโน ธมฺมเสนาปติ วิย, อยํ ธุโต เจว ธุตวาโท จ. ยถาห : "ตยิทํ อายสฺมา สาริปุตฺโต ธุโต เจว ธุตวาโท จา"ติ.

พากุลเถระ, บุคคลนี้ชื่อว่า ธุตะ แต่ไม่ชื่อว่า ธุตวาทะ. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า : "บุคลผู้ชื่อว่า ธุตะ แต่ไม่ชื่อว่าธุตวาทะ นี้นั้น คือ ท่านพากุละ" ดังนี้. ส่วนบุคคลใดไม่กำจัดกิเลสทั้งหลายของตนด้วยธุดงค์, แต่โอวาทพร่ำสอนเหล่าบุคคลอื่นด้วยธุดงค์อย่างเดียว ดุจพระอุปนันทเถระ, บุคคลนี้ไม่ชื่อว่า ธุตะ แต่ชื่อว่า ธุตวาทะ. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า : "บุคคลไม่ชื่อว่า ธุตะ แต่ชื่อว่า ธุตวาทะ นี้นั้น คือ ท่านอุปนันทสักยบุตร" ดังนี้. บุคคลใดมีธุตะและธุตวาทะทั้งสอง-อย่างวิบัติแล้ว ดุจพระโลฬุทายี, บุคคลนี้ ไม่ชื่อว่า ธุตะ ไม่ชื่อว่า ธุตวาทะ. เหมือน-อย่างที่ท่านกล่าวว่า "บุคคลไม่ชื่อว่า ธุตะ ไม่ชื่อว่า ธุตวาทะ นี้นั้น คือ ท่านโลฬุทายี" ดังนี้. ส่วนบุคคลใดมีธุตะและธุตวาทะทั้งสองอย่างถึงพร้อมแล้ว ดุจพระธรรมเสนาบดี,

[๑] ฉ. ลาฬุทายี, ม. ลาฬุทายิ.
[๒] ฉ. ลาฬุทายี, ม. ลาฬุทายิ.

บุคคลนี้ชื่อว่า ธุตะ ด้วย ชื่อว่า ธุตวาทะ ด้วย. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า "บุคคลชื่อว่า ธุตะด้วย ชื่อว่า ธุตวาทะด้วย นั้น คือ ท่านพระสารีบุตร" ดังนี้แล.

<u>ธุตธมฺมา</u> <u>เวทิตพฺพาติ</u> อปฺปิจฺฉตา, สนฺตุฏฺฐิตา, สลฺเลขตา, ปวิเวกตา, อิทมตฺถิตาติ อิเม ธุตงฺคเจตนาย ปริวารกา ปญฺจ ธมฺมา "อปฺปิจฺฉํเยว นิสฺสายา"[1]ติอาทิวจนโต ธุตธมฺมา นาม, ตตฺถ อปฺปิจฺฉตา จ สนฺตุฏฺฐิตา จ อโลเภ,[2] สลฺเลขตา จ ปวิเวกตา จ ทฺวีสุ ธมฺเมสุ อนุปตนฺติ อโลเภ จ อโมเห จ, อิทมตฺถิตา ญาณเมว. ตตฺถ[3] อโลเภน ปฏิกฺเขปวตฺถูสุ โลภํ, อโมเหน เตเสฺวว อาทีนวปฏิจฺฉาทกํ โมหํ ธุนาติ. อโลเภน จ อนุญฺญาตานํ ปฏิเสวนมุเขน ปวตฺตํ กามสุขานุโยคํ,

บทว่า <u>พึงทราบธุตธรรม</u> ความว่า ธรรม ๕ อย่างอันเป็นบริวารของเจตนาในธุดงค์เหล่านี้คือ อัปปิจฉตา(ความมักน้อย) ๑, สันตุฏฐิตา (ความสันโดษ) ๑, สัลเลขตา (ความขูดเกลากิเลส) ๑, ปวิเวกตา (ความสงัด) ๑, อิทมัตถิตา (ภาวะแห่งบุคคลผู้มีประโยชน์ด้วยกุศลธรรมเหล่านี้) ๑ ชื่อว่า ธุตธรรม เพราะมีพระบาลีว่า "(ภิกษุเป็นผู้มีอันอยู่ป่าเป็นปกติ) เพราะอาศัยความมักน้อยนั่นเทียว" ดังนี้เป็นต้น, ในธรรมเหล่านั้น อัปปิจฉตาและสันตุฏฐิตา รวมเข้าใน อโลภะ, สัลเลขตาและปวิเวกตา

---

[1] ขุ. มหา. ๒๙/๒๘๕, องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๔๕, วิ. ป. ๘/๓๓๐.

[2] ฉ. อโลโภ, สี. อโลเภ อนุปตนฺติ.

[3] ฉ. ตตฺถ จ.

อโมเหน ธุตงฺเคสุ อติสลฺเลขมุเขน ปวตฺตํ อตฺตกิลมถานุโยคํ ธุนาติ. ตสฺมา อิเม ปญฺจ ธมฺมา ธุตธมฺมาติ เวทิตพฺพา.

รวมเข้าในธรรม ๒ อย่างคือ อโลภะและอโมหะ, อิทมัตถิตา ได้แก่ญาณนั่นเอง. ในบรรดาอโลภะและอโมหะนั้น ภิกษุผู้สมาทานธุดงค์ ย่อมใช้อโลภะกำจัดโลภะในวัตถุทั้งหลายที่ต้องห้าม, ย่อมใช้อโมหะกำจัดความหลง อันปกปิดโทษในวัตถุเหล่านั้นนั่น-เอง. อนึ่ง ย่อมกำจัด กามสุขานุโยค (การประกอบเนือง ๆ ซึ่งกามสุข) อันเป็นไปโดย (อาศัย) การซ่องเสพปัจจัยทั้งหลายที่ทรงอนุญาตไว้เป็นช่องทาง ด้วยอโลภะ, ย่อมกำจัด อัตตกิลมถานุโยค อันเป็นไปโดย (อาศัย) ความขูดเกลายิ่งนักในธุดงค์ทั้งหลายเป็นช่องทาง ด้วยอโมหะ. เพราะฉะนั้น ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ พึงทราบว่าชื่อว่า ธุตธรรม.

<u>ธุตงฺคานิ</u> <u>เวทิตพฺพานีติ</u> เตรส ธุตงฺคานิ เวทิตพฺพานิ ปํสุกูลิกงฺคํ ฯเปฯ เนสชฺชิกงฺคนฺติ. ตานิ อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ จ วุตฺตาเนว.

บทว่า <u>พึงทราบธุตังคะ</u> คือ พึงทราบว่า ธุดงค์มี ๑๓ คือปังสุกูลิกังคะ ฯลฯ เนสัชชิกังคะ. ธุดงค์เหล่านั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้โดยอรรถ และโดยอาการมีลักษณะเป็นต้นแล้วทีเดียว.

กสฺส ธุตงฺคเสวนา สปฺปายาติ ราคจริตสฺส เจว โมหจริตสฺส จ. กสฺมา ? ธุตงฺคเสวนา หิ ทุกฺขาปฏิปทา เจว สลฺเลขวิหาโร จ. ทุกฺขาปฏิปทญฺจ นิสฺสาย ราโค วูปสมฺมติ. สลฺเลขํ นิสฺสาย อปฺปมตฺตสฺส โมโห ปหียติ. อารญฺญิกงฺครุกฺขมูลิกงฺคปฏิเสวนา วา เอตฺถ โทสจริตสฺสาปิ สปฺปายา. ตตฺถปิ[๑] หิสฺส อสงฺฆฏฺฏิยมานสฺส วิหรโต โทโสปิ วูปสมฺมตีติ อยํ ธุตาทีนํ วิภาคโต วณฺณนา.

บทว่า (พึงทราบว่า) การเสพธุดงค์เป็นสัปปายะสำหรับใคร ตอบว่า สำหรับคนราคจริตและคนโมหจริต. เพราะเหตุไร? เพราะว่า การเสพธุดงค์เป็นทุกขาปฏิปทา (ปฏิบัติลำบาก) และเป็นสัลเลขวิหาร(ธรรมเป็นที่อยู่คือความขูดเกลา). ก็เพราะอาศัยทุกขาปฏิปทา ราคะจึงสงบได้. สำหรับบุคคลผู้ไม่ประมาท เพราะอาศัยสัลเลขะ โมหะจึงถูกละไป. อีกอย่างหนึ่ง ในบรรดาธุดงค์เหล่านี้ การซ่องเสพอารัญญิกังคะและรุกขมูลิกังคะ จัดว่า เป็นสัปปายะสำหรับคนโทสจริตก็ได้. จริงอยู่ แม้ที่ป่าหรือโคนไม้นั้น เมื่อคนโทสจริตนั้นไม่ถูกใครกระทบกระทั่งอยู่ แม้โทสะก็ย่อมสงบได้ ดังนี้แล นี้เป็นการพรรณนาโดยการจำแนกศัพท์ มีธุตศัพท์เป็นต้น.

สมาสพฺยาสโตติ อิมานิ ปน ธุตงฺคานิ สมาสโต ตีณิ สีสงฺคานิ ปญฺจ อสมฺภินฺนงฺคานีติ

คำว่า โดยย่อและโดยพิสดาร ความว่า ก็ธุดงค์เหล่านี้โดยย่อ มี ๘ เท่านั้น คือองค์ที่

---

[๑] ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

อฏฺเฐว โหนฺติ. ตตฺถ สปทานจาริกงฺคํ เอกาสนิกงฺคํ อพฺโภกาสิกงฺคนฺติ อิมานิ ตีณิ สีสงฺคานิ. สปทานจาริกงฺคํ หิ รกฺขนฺโต ปิณฺฑปาติกงฺคมฺปิ รกฺขิสฺสติ. เอกาสนิกงฺคญฺจ รกฺขโต ปตฺตปิณฺฑิกงฺคขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคานิปิ สุรกฺขนียานิ ภวิสฺสนฺติ. อพฺโภกาสิกงฺคํ รกฺขนฺตสฺส กึ อตฺถิ รุกฺขมูลิกงฺคยถาสนฺถติกงฺเคสุ รกฺขิตพฺพํ นาม. อิติ อิมานิ ตีณิ สีสงฺคานิ อารญฺญิกงฺคํ ปํสุกูลิกงฺคํ เตจีวริกงฺคํ เนสชฺชิกงฺคํ โสสานิกงฺคนฺติ อิมานิ ปญฺจ อสมฺภินฺนงฺคานิ จาติ อฏฺเฐว โหนฺติ.

เป็นประธาน ๓ องค์ที่ปะปนกันไม่ได้ ๕. ในองค์ ๘ เหล่านั้น องค์ ๓ เหล่านี้ คือ สปทานจาริกังคะ เอกาสนิกังคะ และ อัพโภกาสิกังคะ ชื่อว่า องค์ที่เป็นประธาน. ด้วยว่า ภิกษุเมื่อรักษาสปทานจาริกังคะ ก็ชื่อว่า จักรักษาปิณฑปาติกังคะด้วย. และ เมื่อเธอรักษาเอกาสนิกังคะ ทั้งปัตตปิณฑิกังคะ และ ขลุปัจฉาภัตติกังคะ ก็จักเป็นองค์ที่เธอพึงรักษาได้ดี. เมื่อเธอรักษาอัพโภกาสิกังคะอยู่ ในรุกขมูลิกังคะ และ ยถาสันถติกังคะ ชื่อว่า ยังมีองค์ที่ต้องรักษาอะไรกันอีกเล่า. เพราะเหตุนั้น ธุดงค์จึงมี ๘ เท่านั้น คือ องค์ที่เป็นประธาน ๓ เหล่านี้ และองค์ที่ปะปนกันไม่ได้ ๕ คือ อารัญญิกังคะ ปังสุกูลิกังคะ เตจีวริกังคะ เนสัชชิกังคะ โสสานิกังคะ.

ปุน เทฺว จีวรปฏิสํยุตฺตานิ, ปญฺจ ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตานิ, ปญฺจ เสนาสนปฏิสํยุตฺตานิ, เอกํ วีริยปฏิสํยุตฺตนฺติ เอวํ

ยังย่อได้อีก คือ มี ๔ เท่านั้น อย่างนี้ คือ เนื่องด้วยจีวรมี ๒ องค์, เนื่องด้วยบิณฑบาตมี ๕ องค์, เนื่องด้วยเสนาสนะมี

จตุตาโร ว โหนฺติ. ตตฺถ เนสชฺชิกงฺคํ วีริยปฏิสํยุตฺตํ. อิตรานิ ปากฏาเนว.

๕ องค์, และเนื่องด้วยวิริยะมี ๑ องค์. ใน ๔ อย่างนั้น เนสัชชิกังคะ ชื่อว่า องค์ที่เนื่องด้วยวิริยะ. นอกนี้ชัดอยู่แล้วทีเดียว.

ปุน สพฺพาเนว นิสฺสยวเสน เทฺว โหนฺติ ปจฺจยนิสฺสิตานิ ทฺวาทส, วีริยนิสฺสิตํ เอกนฺติ. เสวิตพฺพาเสวิตพฺพวเสนาปิ เทฺวเยว โหนฺติ. ยสฺส หิ ธุตงฺคํ เสวนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ วฑฺฒติ, เตน เสวิตพฺพานิ. ยสฺส เสวโต หายติ, เตน น เสวิตพฺพานิ. ยสฺส ปน เสวโตปิ อเสวโตปิ วฑฺฒเตว น หายติ, เตนาปิ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปนฺเตน เสวิตพฺพานิ. ยสฺสาปิ เสวโตปิ อเสวโตปิ น วฑฺฒติ, เตนาปิ เสวิตพฺพานิเยว อายตึ วาสนตฺถายาติ.

ยังย่อได้อีก คือ ธุดงค์ทั้งหมดนั่นเทียว จัดว่ามี ๒ เนื่องด้วยที่อาศัย คือ อาศัยปัจจัยมี ๑๒ องค์ และอาศัยวิริยะมี ๑ องค์. จัดว่ามี ๒ นั่นแหละ แม้โดยเกี่ยวกับเป็นธรรมที่ควรเสพ และไม่ควรเสพ. ความว่า ก็เมื่อภิกษุรูปใดเสพธุดงค์ กรรมฐานย่อมเจริญขึ้น, ภิกษุรูปนั้นควรเสพ. เมื่อภิกษุรูปใดเสพอยู่ กรรมฐานเสื่อมไป, ภิกษุรูปนั้นไม่ควรเสพ. ส่วนภิกษุรูปใด ถึงจะเสพไม่เสพ กรรมฐานย่อมเจริญแต่อย่างเดียว ไม่เสื่อมไป, แม้ภิกษุรูปนั้น เมื่อจะอนุเคราะห์ชุมชนผู้เกิดภายหลัง ก็ควรเสพ. แม้ภิกษุรูปใด ถึงจะเสพไม่เสพ กรรมฐานก็ไม่เจริญขึ้น, แม้ภิกษุรูปนั้นก็ควรเสพเหมือนกัน เพื่อประโยชน์ คือ เป็นวาสนาต่อไป ดังนี้แล.

เอวํ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพวเสน ทุวิธานิปิ, สพฺพาเนว เจตนาวเสน เอกวิธานิ โหนฺติ. เอกาเยว หิ ธุตงฺค-สมาทานเจตนาติ อฏฺฐกถาสุปิ วุตฺตํ. ยา เจตนา, ตํ ธุตงฺคนฺติ วทนฺตีติ.[1]

ธุดงค์เป็น ๒ ก็ได้ โดยจัดเป็นองค์ที่ควรเสพและไม่ควรเสพ อย่างนี้, แม้ในอรรถกถาทั้งหลายท่านก็กล่าวไว้ว่า ธุดงค์ทั้งปวงนั่นเทียวเป็นอย่างเดียว ด้วยอำนาจแห่งเจตนา. เพราะเจตนาในการสมาทานธุดงค์เป็นอันเดียวเท่านั้น. บางอาจารย์ก็กล่าวว่าเจตนาอันใด, ธุดงค์ก็อันนั้น ดังนี้แล.

พฺยาสโต ปน ภิกฺขูนํ เตรส, ภิกฺขุนีนํ อฏฺฐ, สามเณรานํ ทฺวาทส, สิกฺขมานา-สามเณรีนํ สตฺต, อุปาสกอุปาสิกานํ เทฺวติ เทฺวจตฺตาฬีส ธุตงฺคานิ[2] โหนฺติ. สเจ หิ[3] อพฺโภกาเส อารญฺญิกงฺคสมฺปนฺนํ สุสานํ โหติ, เอโกปิ ภิกฺขุ เอกปฺปหาเรน สพฺพธุตงฺคานิ ปริภุญฺชิตุํ สกฺโกติ. ภิกฺขุนีนํ ปน อารญฺญิกงฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ จ เทฺวปิ สิกฺขาปเทเนว ปฏิกฺขิตฺตานิ. อพฺโภกาสิกงฺคํ รุกฺขมูลิกงฺคํ โสสานิกงฺคนฺติ

ส่วนว่าโดยพิสดาร ธุดงค์ทั้งหลายจัดว่า มี ๔๒ คือ สำหรับภิกษุทั้งหลาย มี ๑๓, สำหรับภิกษุณีทั้งหลาย มี ๘, สำหรับสามเณรทั้งหลาย มี ๑๒, สำหรับนางสิกขมานาและสามเณรีทั้งหลาย มี ๗, สำหรับอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย มี ๒. ก็ถ้าหากว่า มีสุสานที่ถึงพร้อมด้วยลักษณะแห่งอารัญญิกังคะ อยู่ในที่แจ้ง, ภิกษุแม้รูปเดียวย่อมสามารถที่จะบริโภค (รักษา) ธุดงค์ทั้งหมดได้คราวเดียวกัน. แต่สำหรับภิกษุณีทั้งหลาย ธุดงค์

---

[1] ฉ. เอกเมว หิ ธุตงฺคํ.
[2] ฉ. อยํ ปาโจ น ทิสฺสติ.
[3] ฉ. สเจ ปน.

อิมานิ ตีณิ ทุปฺปริหารานิ. ภิกฺขุนิยา หิ ทุติยิกํ วินา วสิตุํ น วฏฺฏติ. เอวรูเป จ ฐาเน สมานจฺฉนฺทา ทุติยิกา ทุลฺลภา[1] สเจปิ ลเภยฺย สํสฏฺฐวิหารโต น มุจฺเจยฺย. เอวํ สติ ยสฺสตฺถาย ธุตงฺคํ เสเวยฺย, เสฺวว๎สฺสา อตฺโถ น สมฺปชฺเชยฺย. เอวํ ปริภุญฺชิตุํ[2] อสกฺกุเณยฺยตาย ปญฺจ หาเปตฺวา ภิกฺขุนีนํ อฏฺเฐว โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิ. ยถาวุตฺเตสุ ปน ฐเปตฺวา เตจีวริกงฺคํ เสสานิ ทฺวาทส สามเณรานํ, สตฺต สิกฺขมานาสามเณรีนํ เวทิตพฺพานิ. อุปาสก-อุปาสิกานํ ปน เอกาสนิกงฺคํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคนฺติ อิมาเนว[3] ปฏิรูปานิ เจว สกฺกา จ ปริภุญฺชิตุนฺติ เทฺว ธุตงฺคานีติ เอวํ พฺยาสโต เทฺวจตฺตาฬีส โหนฺตีติ. อยํ สมาสพฺยาสโต วณฺณนา.

๒ ข้อ คือ อารัญญิกังคะและขลุปัจฉาภัตติกังคะ ทรงห้ามไว้ด้วยสิกขาบทแล้วทีเดียว. ธุดงค์ ๓ ข้อเหล่านี้ คือ อัพโภกาสิกังคะ รุกขมูลิกังคะ และ โสสานิกังคะ ก็เป็นองค์ที่ภิกษุณีรักษาได้ยาก. เพราะว่า การที่ภิกษุณีจะอยู่เว้นห่างคนที่ ๒ (เพื่อน) เสีย ย่อมไม่ควร. อนึ่ง ในสถานที่มีลักษณะอย่างนี้ เพื่อนหญิงที่มีฉันทะเสมอกัน ก็เป็นบุคคลที่หาได้ยาก. แม้หากว่า หาได้ก็ไม่พึงพ้นไปจากการอยู่มั่วสุมกัน. เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเสพธุดงค์ เพื่อประโยชน์อันใด, ประโยชน์อันนั้น ไม่พึงสำเร็จแก่เธอได้เลย. เพราะความที่ไม่อาจบริโภคได้อย่างนี้ จึงพึงทราบว่า สำหรับภิกษุณีมีธุดงค์ ๘ เท่านั้น ลดไป ๕. ก็ในธุดงค์ทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว พึงทราบว่า ยกเว้นข้อเตจีวริกังคะเสีย ที่เหลือ ๑๒ ข้อ มีแก่พวกสามเณร, ๗ ข้อ

---

[1] ม. ทุลฺลภาว.
[2] สี. ม. ปริหริตุํ.
[3] ฉ. อิมานิ เทฺว.

มีแก่พวกสิกขมานาและสามเณรี. ส่วนสำหรับพวกอุบาสกและอุบาสิกา ธุดงค์เหล่านี้ คือ เอกาสนิกังคะ ปัตตปิณฑิกังคะ เท่านั้น ที่เหมาะสมและอาจที่จะบริโภคได้ เพราะฉะนั้น จึงมีได้ ๒ ข้อ ฉะนี้แล ธุดงค์จึงจัดว่ามี ๔๒ โดยพิสดาร ดังนี้แล. นี้เป็นการพรรณนาโดยย่อและโดยพิสดาร.

เอตฺตาวตา จ "สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ"ติ อิมิสฺสา คาถาย สีลสมาธิ-ปญฺญามุเขน เทสิเต วิสุทฺธิมคฺเค เยหิ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาทีหิ คุเณหิ วุตฺตปฺปการสฺส สีลสฺส โวทานํ โหติ, เตสํ สมฺปาทนตฺถํ สมาทาตพฺพธุตงฺคกถา กถิตา โหติ.

ก็ในวิสุทธิมรรคที่ข้าพเจ้าแสดงไว้โดยศีล สมาธิและปัญญา เป็นมุข ด้วยพระคาถาที่ว่า "สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ" เป็นต้นนี้ ความผ่องแผ้วแห่งศีลอันมีประการที่กล่าวแล้ว จะมีได้ด้วยคุณ มีความมักน้อย ความสันโดษ เป็นต้น เหล่าใด, กถาว่าด้วยธุดงค์ที่พึงสมาทาน เพื่อการยังคุณเหล่านั้นให้ถึงพร้อม เป็นอันข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว ด้วยคำพูดมีประมาณเท่านี้.

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค ธุตงฺคนิทฺเทโส นาม ทุติโย ปริจฺเฉโท.

ปริเฉทที่ ๒ ชื่อว่าธุตังคนิเทศ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ข้าพเจ้าแต่งไว้ เพื่อความปราโมทย์ของสาธุชนทั้งหลาย มีโดยประการฉะนี้.

คุณสุดใจ ไม้ทราย

อุทิศส่วนกุศลให้แด่ คุณพ่อชุ่ม คุณย่าห้อย ไม้ทราย

๓. กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส

๓๘. อิทานิ ยสฺมา เอวํ ธุตงฺค-ปริหรณสมฺปาทิเตหิ อปฺปิจฺฉตาทีหิ คุเณหิ ปริโยทาเต อิมสฺมึ สีเล ปติฏฺฐิเตน โยคาวจเรน "สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยนฺ"ติ วจนโต จิตฺตสีเสน นิทฺทิฏฺโฐ สมาธิ ภาเวตพฺโพ. โส จ อติสงฺเขปเทสิตตฺตา วิญฺญาตุมฺปิ ตาว น สุกโร, ปเคว ภาเวตุํ, ตสฺมา ตสฺส สมาธิสฺส[๑] วิตฺถารญฺจ ภาวนานยญฺจ ทสฺเสตุํ อิทํ ปญฺหากมฺมํ โหติ.

โก สมาธิ. เกนฏฺเฐน สมาธิ. กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ.

๓. กัมมัฏฐานคหณนิเทศ

๓๘. บัดนี้ เพราะเหตุที่พระโยคาวจรผู้ตั้งอยู่แล้วในศีลที่ผ่องแผ้วด้วยคุณทั้งหลาย มีความมักน้อย เป็นต้น ที่ทำการรักษาธุดงค์ให้ถึงพร้อมแล้วอย่างนี้ นี้พึงเจริญสมาธิที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงไขไว้แล้วด้วยจิตเป็นประธาน ตามพระดำรัสที่ว่า "นระ ผู้มีปัญญาตั้งอยู่ในศีลแล้ว, อบรมจิตและปัญญาอยู่" ดังนี้ (สืบต่อไป). ก็สมาธินั้น เพราะความที่ทรงแสดงไว้สังเขปยิ่งนัก จึงกระทำได้ไม่ง่ายแม้เพื่ออันจะเข้าใจ, จะกล่าวไปไยเพื่ออันเจริญเล่า, ฉะนั้น(ข้าพเจ้า)ประสงค์แสดงความพิสดาร และนัยแห่งการบำเพ็ญสมาธินั้น จึงตั้งปัญหาขึ้นดังต่อไปนี้.

อะไร คือ สมาธิ. ชื่อว่า สมาธิ เพราะอรรถว่ากระไร. อะไรเป็นลักษณะ

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

กติวิโธ สมาธิ. โก จสฺส สงฺกิเลโส. กึ โวทานํ. กถํ ภาเวตพฺโพ. สมาธิภาวนาย โก อานิสํโสติ.

รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของสมาธินั้น. สมาธิมีกี่อย่าง.ก็อะไรเป็นความเศร้าหมอง. อะไรเป็นความผ่องแผ้วของสมาธินั้น. พึงเจริญสมาธิได้อย่างไร. อะไรเป็นอานิสงส์แห่งการเจริญสมาธิ ดังนี้แล.

ตตฺริทํ วิสฺสชฺชนํ. โก สมาธีติ สมาธิ พหุวิโธ นานปฺปการโก. ตํ สพฺพํ วิภาวยิตุ- มารพฺภมานํ วิสฺสชฺชนํ อธิปฺเปตญฺเจว อตฺถํ น สาเธยฺย, อุตฺตริญฺจ วิกฺเขปาย สํวตฺเตยฺย, ตสฺมา อิธาธิปฺเปตเมว สนฺธาย วทาม กุสลจิตฺเตกคฺคตา สมาธีติ๑

ต่อไปนี้เป็นวิสัชนาในปัญหากรรมเหล่า- นั้น. ข้อว่า อะไร คือ สมาธิ ความว่า สมาธิมีหลายอย่าง มีนานาประการ. วิสัชนาที่ปรารภจะเปิดเผยสมาธินั้นทั้งหมด จะไม่พึงยังประโยชน์ที่ประสงค์ให้สำเร็จได้, และจะพึงเป็นไปเพื่อความฟั่นเฝือยิ่งขึ้น, เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอกล่าวหมายเอาเฉพาะสมาธิที่ประสงค์ในที่นี้เท่านั้นว่า ความมีอารมณ์เดียวแห่งจิตที่เป็นกุศล ชื่อว่า สมาธิ ดังนี้.

เกนฏฺเฐน สมาธีติ สมาธานฏฺเฐน สมาธิ. กิมิทํ สมาธานํ นาม. เอการมฺมเณ

ข้อว่า ชื่อว่าสมาธิเพราะอรรถว่ากระไร เฉลยว่า ชื่อว่าสมาธิเพราะอรรถว่า

---

๑ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

คุณสุดใจ ไปทราย
อุทิศส่วนกุศลให้แด่ คุณพ่อชุ่ม คุณย่าห้อย ไปทราย

จิตฺตเจตสิกานํ สมํ สมฺมา จ อาธานํ, ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหติ. ตสฺมา ยสฺส ธมฺมสฺสานุภาเวน เอการมฺมเณ จิตฺตเจตสิกา สมํ สมฺมา จ อวิกฺขิปมานา อวิปฺปกิณฺณา จ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ, อิทํ สมาธานนฺติ เวทิตพฺพํ.

เป็นสมาธานะ. ถามว่า ชื่อว่า สมาธานะนี้ คืออะไร. ตอบว่าได้แก่ความตั้งมั่นสม่ำเสมอ และโดยชอบ ในอารมณ์เดียวแห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย, มีอธิบายว่า เป็นความดำรงอยู่ได้. เพราะเหตุนั้น พึงทราบว่า จิตและเจตสิกธรรมทั้งหลาย เป็นธรรมชาติไม่ฟุ้งซ่าน และไม่กระจัดกระจาย ตั้งอยู่ได้สม่ำเสมอและโดยชอบในอารมณ์เดียว ด้วยอานุภาพแห่งธรรมใด, นี้ชื่อว่า สมาธานะ ดังนี้.

<u>กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐาน- ปทฏฺฐานานีติ</u> เอตฺถ ปน อวิกฺเขปลกฺขโณ สมาธิ, วิกฺเขปวิทฺธํสนรโส, อวิกมฺปน- ปจฺจุปฏฺฐาโน. "สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี"ติ[๑] วจนโต ปน สุขมสฺส ปทฏฺฐานํ.

ส่วนในข้อว่า <u>อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐานและปทัฏฐานของสมาธินั้น</u> นี้มีวิสัชนาว่า สมาธิมีอันไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ, มีการกำจัดความฟุ้งซ่านเป็นรส, มีความไม่หวั่นไหวเป็นปัจจุปัฏฐาน. ส่วนปทัฏฐานแห่งสมาธินั้น คือความสุข เพราะมีพระบาลีว่า "จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น" ดังนี้.

---

[๑] ที. สี. ๙/๙๘.

๓๙. กติวิโธ สมาธีติ อวิกฺเขปลกฺขเณน ตาว เอกวิโธ. อุปจารปฺปนาวเสน ทุวิโธ, ตถา โลกิยโลกุตฺตรวเสน สปฺปีติกนิปฺปีติกวเสน สุขสหคตอุเปกฺขาสหคตวเสน จ. ติวิโธ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน, ตถา สวิตกฺกสวิจาราทิวเสน ปีติสหคตาทิวเสน ปริตฺตมหคฺคตปฺปมาณวเสน จ. จตุพฺพิโธ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทิวเสน, ตถา ปริตฺตปริตฺตารมฺมณาทิวเสน จตุนฺนํ ฌานงฺควเสน หานภาคิยาทิวเสน กามาวจราทิวเสน อธิปติวเสน จ. ปญฺจวิโธ ปญฺจกนเย ปญฺจกชฺฌานงฺควเสนาติ.

๓๙. ข้อว่า สมาธิมีกี่อย่าง ความว่า ก่อนอื่น สมาธิมีอย่างเดียวโดยลักษณะ คือ ไม่ฟุ้งซ่าน. มี ๒ อย่าง คือ อุปจารสมาธิกับอัปปนาสมาธิ, มี ๒ อย่างเหมือนอย่างนั้น คือ โลกิยสมาธิ กับโลกุตรสมาธิ สมาธิที่มีปีติกับสมาธิที่ไม่มีปีติ และสมาธิที่สหรคตด้วยสุขกับที่สหรคตด้วยอุเบกขา. สมาธิมี ๓ อย่าง คือ สมาธิอย่างเลว สมาธิอย่างกลาง และสมาธิอย่างประณีต, มี ๓ อย่าง อย่างนั้น คือ สมาธิที่มีวิตก มีวิจาร เป็นต้น สมาธิที่สหรคตด้วยปีติ เป็นต้น และสมาธิที่เป็นปริตตะที่เป็นมหัคคตะ และที่เป็นอัปปมาณะ. สมาธิมี ๔ อย่าง คือ ทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญสมาธิเป็นต้น, มี ๔ อย่าง อย่างนั้น คือ สมาธิที่เป็นปริตตปริตตารัมมณะเป็นต้น สมาธิที่มีความเป็นองค์แห่งฌาน ๔ สมาธิที่เป็นหานภาคิยะ เป็นต้น สมาธิที่เป็นกามาวจรเป็นต้น และสมาธิจำแนกตามอธิบดี. มี

คุณสุดใจ ไปทราย
อุทิศส่วนกุศลให้แด่ คุณพ่อชุ่ม คุณย่าห้อย ไปทราย

๕ อย่าง คือ สมาธิที่เป็นองค์แห่งฌาน ๕ ในปัญจกนัย ดังนี้.

สมาธิเอกกทุกวณฺณนา

ตตฺถ เอกวิธโกฏฺฐาโส อุตฺตานตฺโถเยว. ทุวิธโกฏฺฐาเส ฉนฺนํ อนุสฺสติฏฺฐานานํ มรณสฺสติยา อุปสมานุสฺสติยา อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาย จตุธาตุววฏฺฐานสฺสาติ อิเมสํ วเสน ลทฺธจิตฺเตกคฺคตา, ยา จ อปฺปนาสมาธีนํ ปุพฺพภาเค เอกคฺคตา, อยํ อุปจารสมาธิ. "ปฐมสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ปฐมสฺส ฌานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย"[1]ติอาทิวจนโต ปน ยา

พรรณนาสมาธิหมวดที่มีอย่างเดียว และหมวดที่มี ๒ อย่าง

ในบรรดาสมาธิเหล่านั้น ส่วนแห่งสมาธิที่มีอย่างเดียว มีความหมายง่ายอยู่แล้ว. ในส่วนแห่งสมาธิที่มี ๒ อย่าง มีวินิจฉัยดังนี้ เอกัคตาแห่งจิต (ความมีอารมณ์เดียวแห่งจิต) ที่พระโยคาวจรได้แล้วด้วยอำนาจกรรมฐานเหล่านี้ คือ อนุสติฐาน ๖ มรณสติ อุปสมานุสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา จตุธาตุววัฏฐาน, และเอกัคตาในส่วนเบื้องต้น ของอัปปนาสมาธิทั้งหลายอันใด,

---

[1] อภิ. ป. ๔๑/๔๓๐.

ปริกมฺมานนฺตรา เอกคฺคตา, อยํ อปฺปนาสมาธีติ เอวํ อุปจารปฺปนาวเสน ทุวิโธ.

นี้ชื่อว่า อุปจารสมาธิ. ส่วนเอกัคตาที่มีในลำดับแห่งบริกรรม โดยพระบาลีว่า "บริกรรมแห่งปฐมฌานเป็นปัจจัยโดยอนันตรปัจจัย แก่ปฐมฌาน" ดังนี้เป็นต้น อันใด, นี้ชื่อว่า อัปปนาสมาธิ สมาธิจึงชื่อว่ามี ๒ อย่าง คือ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ตามประการที่กล่าวมานี้.

ทุติยทุเก ตีสุ ภูมีสุ กุสลจิตฺเตกคฺคตา โลกิโย สมาธิ. อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา เอกคฺคตา โลกุตฺตโร สมาธีติ เอวํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิโธ.

ในทุกะ (สมาธิหมวดที่มี ๒ อย่าง) ที่ ๒ มีวินิจฉัยดังนี้ เอกัคตาแห่งจิตที่เป็นกุศลในภูมิ ๓ ชื่อว่า โลกิยสมาธิ. เอกัคตาที่สัมปยุตกับพระอริยมรรค ชื่อว่า โลกุตรสมาธิ สมาธิจึงมี ๒ อย่าง คือ โลกิยสมาธิ กับโลกุตรสมาธิ ตามประการที่กล่าวมานี้.

ตติยทุเก จตุกฺกนเย ทฺวีสุ ปญฺจกนเย ตีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา สปฺปีติโก สมาธิ. อวเสเสสุ ทฺวีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา นิปฺปีติโก สมาธิ. อุปจารสมาธิ ปน สิยา

ในทุกะที่ ๓ มีวินิจฉัยดังนี้ เอกัคตาในฌาน ๒ ในจตุกกนัย ในฌาน ๓ ในปัญจกนัย ชื่อว่า สมาธิที่มีปีติ(สัปปีติกสมาธิ). เอกัคตาในฌาน ๒ ที่เหลือ ชื่อว่า สมาธิที่

สปฺปีติโก, สิยา นิปฺปีติโกติ เอวํ สปฺปีติกนิปฺปีติกวเสน ทุวิโธ.

ไม่มีปีติ (นิปปีติกสมาธิ). ส่วนอุปจารสมาธิเป็นสมาธิที่มีปีติก็มี, เป็นสมาธิที่ไม่มีปีติก็มี สมาธิจึงมี ๒ อย่าง คือ สมาธิที่มีปีติ กับสมาธิที่ไม่มีปีติ ตามประการที่กล่าวมานี้.

จตุตฺถทุเก จตุกฺกนเย ตีสุ ปญฺจกนเย จตูสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา สุขสหคโต สมาธิ. อวเสสสุมึ อุเปกฺขาสหคโต สมาธิ. อุปจารสมาธิ ปน สิยา สุขสหคโต, สิยา อุเปกฺขาสหคโตติ เอวํ สุขสหคตอุเปกฺขาสหคตวเสน ทุวิโธ.

ในทุกะที่ ๔ มีวินิจฉัยดังนี้ เอกัคตาในฌาน ๓ ในจตุกกนัย ในฌาน ๔ ในปัญจกนัย ชื่อว่า สมาธิสหรคตด้วยสุข. เอกัคตา ในฌานที่เหลือ (ในฌานที่ ๔ หรือที่ ๕ ที่เหลือ) ชื่อว่า สมาธิที่สหรคตด้วยอุเบกขา. ส่วนอุปจารสมาธิเป็นสมาธิที่สหรคตด้วยสุขก็มี, เป็นสมาธิที่สหรคตด้วยอุเบกขาก็มี สมาธิจึงมี ๒ อย่าง คือ สมาธิที่สหรคตด้วยสุข กับสมาธิที่สหรคตด้วยอุเบกขา ตามประการที่กล่าวมานี้.

สมาธิติกวณฺณนา

ติเกสุ (ปน)[๑] ปรมตฺติเก ปฏิลทฺธมตฺโต หีโน, นาติสุภาวิโต มชฺฌิโม, สุภาวิโต วสิปฺปตฺโต ปณีโตติ เอวํ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน ติวิโธ.

พรรณนาสมาธิหมวดที่มี ๓ อย่าง

ในบรรดาสมาธิหมวดที่มี ๓ อย่างทั้งหลาย ในสมาธิหมวดที่มี ๓ อย่างหมวดแรก มีวินิจฉัยดังนี้ สมาธิที่สักว่าได้มา ชื่อว่า สมาธิอย่างเลว, ที่เจริญได้ไม่ดีนัก ชื่อว่า สมาธิอย่างกลาง, ที่เจริญดีแล้วถึงวสี (ความชำนาญ) ชื่อว่า สมาธิอย่างประณีต สมาธิจึงมี ๓ อย่าง คือ สมาธิอย่างเลว สมาธิอย่างกลาง และสมาธิอย่างประณีต ตามประการที่กล่าวมานี้.

ทุติยตฺติเก ปรมชฺฌานสมาธิ สทฺธึ อุปจารสมาธินา สวิตกฺกสวิจาโร. ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานสมาธิ อวิตกฺกวิจารมตฺโต. โย หิ วิตกฺกมตฺเตเยว อาทีนวํ ทิสฺวา วิจาเร อทิสฺวา เกวลํ วิตกฺกปฺปหานมตฺตํ อากงฺขมาโน ปรมชฺฌานํ อติกฺกมติ, โส อวิตกฺกวิจารมตฺตํ สมาธึ ปฏิลภติ. ตํ

ในติกะ (สมาธิหมวดที่มี ๓ อย่าง) ที่ ๒ มีวินิจฉัยดังนี้ สมาธิในปฐมฌานพร้อมกับอุปจารสมาธิ ชื่อว่า สมาธิที่มีวิตก มีวิจาร. สมาธิในทุติยฌานในปัญจกนัย ชื่อว่า สมาธิที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจาร. จริงอยู่ พระโยคาวจรบุคคลใด เห็นเพียงโทษในวิตกเท่านั้น ไม่เห็นในวิจาร เมื่อหวังเพียง

[๑] ฉ. เอตฺถนฺตเร ปน-สทฺโท น ทิสฺสติ.

สนฺธาเยตํ วุตฺตํ. จตุกฺกนเย ปน ทุติยาทีสุ ปญฺจกนเย จ[๑] ตติยาทีสุ ตีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา อวิตกฺกอวิจาโร สมาธีติ เอวํ สวิตกฺกสวิจาราทิวเสน ติวิโธ.

การละวิตกอย่างเดียว ก้าวล่วงปฐมฌานไป, พระโยคาวจรบุคคลผู้นั้น ย่อมได้มาซึ่งสมาธิที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจาร. คำว่า สมาธิที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจารนี้ กล่าวหมายเอาสมาธินั้น. ส่วนเอกัคตาในฌานทั้งหลาย มีทุติยฌานเป็นต้น ในจตุกกนัย และในฌาน ๓ มีตติยฌาน เป็นต้น ในปัญจกนัย ชื่อว่า สมาธิที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร สมาธิจึงมี ๓ อย่าง คือ สมาธิที่มีวิตก มีวิจาร เป็นต้น ตามประการที่กล่าวมานี้.

ตติยตฺติเก จตุกฺกนเย อาทิโต ทฺวีสุ ปญฺจกนเย จ ตีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา ปีติสหคโต สมาธิ. เตสฺเวว ตติเย จ จตุตฺเถ จ ฌาเน เอกคฺคตา สุขสหคโต สมาธิ. อวสาเน อุเปกฺขาสหคโต. อุปจารสมาธิ ปน ปีติสุขสหคโต วา โหติ อุเปกฺขาสหคโต วาติ เอวํ ปีติสหคตาทิวเสน ติวิโธ.

ในติกะที่ ๓ มีวินิจฉัยดังนี้ เอกัคตาในฌาน ๒ ข้างต้น ในจตุกกนัย และในฌาน ๓ ในปัญจกนัย ชื่อว่า สมาธิที่สหรคตด้วยปีติ. เอกัคตาในฌานที่ ๓ และในฌานที่ ๔ ในนัยเหล่านั้นนั่นแหละ ชื่อว่า สมาธิที่สหรคตด้วยสุข. เอกัคตาในฌานสุดท้าย ชื่อว่า สมาธิที่สหรคตด้วยอุเบกขา. ส่วนอุปจารสมาธิเป็นสมาธิที่สหรคตด้วยปีติและสุข

---

[๑] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

บ้าง เป็นสมาธิที่สหรคตด้วยอุเบกขาบ้าง สมาธิจึงมี ๓ อย่าง คือ สมาธิสหรคตด้วยปีติเป็นต้น โดยประการที่กล่าวมานี้.

จตุตฺถตฺติเก อุปจารภูมิยํ เอกคฺคตา ปริตฺโต สมาธิ. รูปาวจรารูปาวจรกุสเลสุ[๑] เอกคฺคตา มหคฺคโต สมาธิ. อริยมคฺค-สมฺปยุตฺตา เอกคฺคตา อปฺปมาโณ สมาธีติ เอวํ ปริตฺตมหคฺคตปฺปมาณวเสน ติวิโธ.

ในติกะที่ ๔ มีวินิจฉัยดังนี้ เอกัคตาในอุปจารภูมิ ชื่อว่า ปริตตสมาธิ. เอกัคตาในรูปาวจรกุศล และอรูปาวจรกุศล ชื่อว่ามหัคคตสมาธิ. เอกัคตาที่สัมปยุตกับพระ-อริยมรรค ชื่อว่า อัปปมาณสมาธิ สมาธิจึงมี ๓ อย่าง คือ สมาธิที่เป็นปริตตะ ที่เป็นมหัคคตะและที่เป็นอัปปมาณะ ตามประการที่กล่าวมานี้.

สมาธิจตุกฺกวณฺณนา

จตุกฺเกสุ ปฐมจตุกฺเก อตฺถิ สมาธิ ทุกฺขาปฏิปโท ทนฺธาภิญฺโญ, อตฺถิ

พรรณนาสมาธิหมวดที่มี ๔ อย่าง

ในบรรดาสมาธิหมวดที่มี ๔ อย่างทั้ง-หลาย ในสมาธิหมวดที่มี ๔ อย่างหมวดแรก

---

๑ ฉ. ...กุสเล.

ทุกฺขาปฏิปโท ขิปฺปาภิญฺโญ, อตฺถิ สุขาปฏิปโท ทนฺธาภิญฺโญ, อตฺถิ สุขาปฏิปโท ขิปฺปาภิญฺโญติ.

มีวินิจฉัยดังนี้ สมาธิที่เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญะ (ปฏิบัติลำบาก รู้ช้า) ก็มี, สมาธิเป็นทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญะ (ปฏิบัติลำบาก รู้เร็ว) ก็มี, สมาธิเป็นสุขาปฏิปทาทันธาภิญญะ (ปฏิบัติสะดวก รู้ช้า) ก็มี, สมาธิเป็นสุขาปฏิปทาขิปปาภิญญะ (ปฏิบัติสะดวก รู้เร็ว) ก็มี ดังนี้แล.

ตตฺถ ปฐมสมนฺนาหารโต ปฏฺฐาย ยาว ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารํ อุปฺปชฺชติ, ตาว ปวตฺตา สมาธิภาวนา <u>ปฏิปทา</u>ติ วุจฺจติ. อุปจารโต ปน ปฏฺฐาย ยาว อปฺปนา, ตาว ปวตฺตา ปญฺญา <u>อภิญฺญา</u>ติ วุจฺจติ. สา ปเนสา ปฏิปทา เอกจฺจสฺส ทุกฺขา โหติ, นีวรณาทิปจฺจนีกธมฺมสมุทาจารคฺคหณตาย กิจฺฉา อสุขาเสวนาติ อตฺโถ. เอกจฺจสฺส ตทภาเวน สุขา. อภิญฺญาปิ เอกจฺจสฺส ทนฺธา โหติ มนฺทา อสีฆปฺปวตฺตี. เอกจฺจสฺส ขิปฺปา อมนฺทา สีฆปฺปวตฺตี.

ในบรรดาสมาธิเหล่านั้น สมาธิภาวนา (การเจริญสมาธิ) ที่เป็นไป จำเดิมแต่ปฐมสมันนาหาร (การประมวลจิตใจให้ตั้งอยู่ในกรรมฐานครั้งแรก) ตราบจนอุปจาระแห่งฌานนั้น ๆ เกิดขึ้น เรียกว่า <u>ปฏิปทา</u>. ส่วนปัญญาที่เป็นไปจำเดิมแต่อุปจาระ ตราบจนอัปปนาเกิดขึ้น เรียกว่า <u>อภิญญา</u>. ก็ปฏิปทานี้นั้น สำหรับพระโยคีบางคนเป็นทุกข์, คือลำบาก เพราะความที่ปัจจนิกธรรมมีนิวรณ์เป็นต้น ยึดไว้โดยการเที่ยวพล่านไป(ในจิต) ความว่า ช่องเสพไม่สะดวก. สำหรับพระโยคีบางคนสะดวก เพราะไม่มีปัจจนิกธรรม

นั้น. แม้อภิญญา สำหรับพระโยคีบางคนจัดว่าช้า คือ อ่อน เป็นไปได้ไม่ฉับพลัน. สำหรับพระโยคีบางคน เร็ว คือ ไม่อ่อน เป็นไปได้ฉับพลัน.

ตตฺถ ยานิ ปรโต สปฺปายาสปฺปายานิ จ ปลิโพธุปจฺเฉทาทีนิ ปุพฺพกิจฺจานิ จ อปฺปนาโกสลฺลานิ จ วณฺณยิสฺสาม, เตสุ โย อสปฺปายเสวี โหติ, ตสฺส ทุกฺขาปฏิปทา ทนฺธา จ อภิญฺญา โหติ. สปฺปายเสวิโน สุขาปฏิปทา ขิปฺปา จ อภิญฺญา. โย ปน ปุพฺพภาเค อสปฺปายํ เสวิตฺวา อปรภาเค สปฺปายเสวี โหติ, ปุพฺพภาเค วา สปฺปายํ เสวิตฺวา อปรภาเค อสปฺปายเสวี, ตสฺส โวมิสฺสกตา เวทิตพฺพา. ตถา ปลิโพธุปจฺเฉทาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ อสมฺปาเทตฺวา ภาวนมนุยุตฺตสฺส ทุกฺขาปฏิปทา โหติ. วิปริยาเยน สุขา. อปฺปนาโกสลฺลานิ ปน อสมฺปาเทนฺตสฺส ทนฺธาภิญฺญา โหติ. สมฺปาเทนฺตสฺส ขิปฺปา.

ในบรรดาปฏิปทา และอภิญญาเหล่านั้น สิ่งที่เป็นสัปปายะและที่เป็นอสัปปายะทั้งหลายก็ดี บุพกิจทั้งหลาย มีการตัดปลิโพธ (เครื่องกังวลใจ) เป็นต้น ก็ดี อัปปนาโกศลทั้งหลายก็ดี อันใด ข้าพเจ้าจักพรรณนาข้างหน้า, ในบรรดาสิ่งที่เป็นสัปปายะ และที่เป็นอสัปปายะเป็นต้น เหล่านั้น พระโยคีบุคคลใดเป็นผู้เสพสิ่งที่เป็นอสัปปายะ, ปฏิปทาของพระโยคีบุคคลนั้นลำบาก และอภิญญาก็ช้า. ปฏิปทาของพระโยคี ผู้เสพสิ่งที่เป็นสัปปายะสะดวก และอภิญญาก็เร็ว. ส่วนพระโยคีบุคคลใดในตอนต้น เสพสิ่งที่เป็นอสัปปายะแล้ว ในตอนหลังเป็นผู้เสพสิ่งที่เป็นสัปปายะ หรือว่า ในตอนต้นเสพสิ่งที่เป็นสัปปายะแล้ว ในตอนหลังเป็นผู้เสพสิ่งที่เป็นอสัปปายะ, ก็

คุณสมพงษ์ วิบูลย์ศักดิ์ชัย ขออุทิศส่วนกุศลนี้ให้กับ
เตี่ยชุนบั๊ก แซ่ล้อ นายพูล สว่างวงศ์ และญาติ ๆ เจ้ากรรมนายเวร พญายม

พึงทราบว่าพระโยคีผู้นั้นมีปฏิปทา และอภิญญาคละกัน. อนึ่ง สำหรับพระโยคีผู้ตามประกอบซึ่งภาวนา ไม่ยังบุพกิจมีการตัดปลิโพธเป็นต้นให้สำเร็จ ก็มีปฏิปทาลำบาก. โดยปริยายตรงข้าม ก็มีปฏิปทาสะดวก. ส่วนสำหรับพระโยคีผู้ไม่ทำอัปปนาโกศลทั้งหลาย ให้สำเร็จ ก็มีอภิญญาช้า. สำหรับท่านผู้ทำให้สำเร็จ มีอภิญญาเร็ว.

อปิจ ตณฺหาอวิชฺชาวเสน สมถวิปสฺสนาธิการวเสน จาปิ เอตาสํ ปเภโท เวทิตพฺโพ. ตณฺหาภิภูตสฺส หิ ทุกฺขาปฏิปทา โหติ. อนภิภูตสฺส สุขา. อวิชฺชาภิภูตสฺส จ ทนฺธาภิญฺญา โหติ. อนภิภูตสฺส ขิปฺปา. โย จ สมเถ อกตาธิกาโร, ตสฺส ทุกฺขาปฏิปทา โหติ, กตาธิการสฺส สุขา. โย ปน วิปสฺสนาย อกตาธิกาโร โหติ, ตสฺส ทนฺธาภิญฺญา โหติ, กตาธิการสฺส ขิปฺปา. กิเลสินฺทฺริยวเสน จาปิ เอตาสํ ปเภโท เวทิตพฺโพ. ติพฺพกิเลสสฺส หิ

อีกนัยหนึ่ง พึงทราบประเภทแห่งปฏิปทาและอภิญญาเหล่านี้ ด้วยอำนาจตัณหาและอวิชชา และแม้ด้วยอำนาจอธิการ (การสั่งสม) ในสมถะและวิปัสสนา. จริงอยู่ สำหรับพระโยคีผู้ถูกตัณหาครอบงำ ก็มีปฏิปทาลำบาก. สำหรับท่านผู้ไม่ถูกตัณหาครอบงำก็มีปฏิปทาสะดวก. อนึ่ง สำหรับพระโยคีผู้ถูกอวิชชาครอบงำ ก็มีอภิญญาช้า. สำหรับท่านผู้ไม่ถูกอวิชชาครอบงำ ก็มีอภิญญาเร็ว. อนึ่ง พระโยคีบุคคลใด เป็นผู้ไม่ได้กระทำอธิการไว้ในสมถะ, พระโยคีบุคคลนั้นก็มีปฏิปทา

คุณสมพงษ์ วิบูลย์ศักดิ์ชัย ขออุทิศส่วนกุศลนี้ให้กับ
เตี่ยซุนบั๊ก แซ่ล้อ นายพูล สว่างวงศ์ และญาติ ๆ เจ้ากรรมนายเวร พญายม

มุทินฺทฺริยสฺส ทุกฺขาปฏิปทา โหติ ทนฺธา จ อภิญฺญา, ติกฺขินฺทฺริยสฺส ปน ขิปฺปาภิญฺญา. มนฺทกิเลสสฺส จ มุทินฺทฺริยสฺส สุขาปฏิปทา โหติ ทนฺธา จ อภิญฺญา. ติกฺขินฺทฺริยสฺส ปน ขิปฺปา อภิญฺญาติ.

ลำบาก. สำหรับพระโยคีผู้ได้กระทำอธิการไว้ในสมถะแล้ว ก็มีปฏิปทาสะดวก. ส่วนพระโยคีบุคคลใด เป็นผู้ไม่ได้กระทำอธิการไว้ในวิปัสสนา, พระโยคีบุคคลนั้น ก็มีอภิญญาช้า, พระโยคีผู้กระทำอธิการไว้ในวิปัสสนาแล้ว ก็มีอภิญญาเร็ว. อนึ่ง ประเภทแห่งปฏิปทาและอภิญญาเหล่านี้ พึงทราบแม้โดยเกี่ยวกับกิเลสและอินทรีย์. จริงอยู่ สำหรับพระโยคีผู้มีกิเลสกล้าแข็ง มีอินทรีย์อ่อน ก็มีปฏิปทาลำบากและมีอภิญญาช้า, ส่วนสำหรับท่านผู้มีอินทรีย์กล้าแข็ง ก็มีอภิญญาเร็ว. อนึ่ง สำหรับพระโยคีผู้มีกิเลสอ่อนและมีอินทรีย์อ่อนก็มีปฏิปทาสะดวก และมีอภิญญาช้า. ส่วนสำหรับท่านผู้มีอินทรีย์กล้าแข็ง ก็มีอภิญญาเร็ว ดังนี้แล.

อิติ อิมาสุ ปฏิปทาภิญฺญาสุ โย ปุคฺคโล ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาย จ อภิญฺญาย สมาธึ ปาปุณาติ, ตสฺส โส สมาธิ ทุกฺขาปฏิปโท ทนฺธาภิญฺโญติ วุจฺจติ.

ในบรรดาปฏิปทา และอภิญญาทั้งหลายเหล่านี้ บุคคลใดบรรลุสมาธิด้วยปฏิปทาที่ลำบากและด้วยอภิญญาที่ช้า, สมาธินั้นของบุคคลนั้นเรียกว่า ทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญ-

คุณสมพงษ์ วิบูลย์ศักดิ์ชัย ขออุทิศส่วนกุศลนี้ให้กับ
เตี่ยชุนบ๊ก แซ่ล้อ นายพูล สว่างวงศ์ และญาติ ๆ เจ้ากรรมนายเวร พญายม

เอส นโย เสสตฺตเยปีติ เอวํ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทิวเสน จตุพฺพิโธ.

สมาธิด้วยประการฉะนี้. แม้ในสมาธิ ๓ ที่เหลือ ก็มีนัยนี้ สมาธิจึงมี ๔ อย่าง คือ ทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญสมาธิ เป็นต้น ตามประการที่กล่าวมานี้.

ทุติยจตุกฺเก อตฺถิ สมาธิ ปริตฺโต ปริตฺตารมฺมโณ, อตฺถิ ปริตฺโต อปฺปมาณารมฺมโณ, อตฺถิ อปฺปมาโณ ปริตฺตารมฺมโณ, อตฺถิ อปฺปมาโณ อปฺปมาณารมฺมโณติ. ตตฺถ โย สมาธิ อปฺปคุโณ อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สกฺโกติ, อยํ ปริตฺโต. โย ปน อวฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวตฺโต, อยํ ปริตฺตารมฺมโณ. โย ปคุโณ สุภาวิโต, อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สกฺโกติ, อยํ อปฺปมาโณ. โย จ วฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวตฺโต, อยํ อปฺปมาณารมฺมโณ. วุตฺตลกฺขณโวมิสฺสกตาย ปน โวมิสฺสกนโย เวทิตพฺโพติ[๑] เอวํ ปริตฺตปริตฺตารมฺมณาทิวเสน จตุพฺพิโธ.

ในจตุกกะ (สมาธิหมวดที่มี ๔ อย่าง) ที่ ๒ มีวินิจฉัยดังนี้ สมาธิเป็นปริตตปริตตารัมมณะ (เป็นปริตตะ มีอารมณ์เป็นปริตตะ) ก็มี, สมาธิเป็นปริตตอัปปมาณารัมมณะ (เป็นปริตตะมีอารมณ์เป็นอัปปมาณะ) ก็มี, สมาธิเป็นอัปปมาณปริตตารัมมณะ (เป็นอัปปมาณะมีอารมณ์เป็นปริตตะ) ก็มี, สมาธิเป็นอัปปมาณอัปปมาณารัมมณะ (เป็นอัปปมาณะมีอารมณ์ เป็นอัปปมาณะ) ก็มี ดังนี้แล. ในบรรดาสมาธิ ๔ อย่างนั้น สมาธิใดยังไม่คล่องแคล่ว ไม่อาจที่จะเป็นปัจจัยแก่ฌานเบื้องสูงได้, สมาธินี้ ชื่อว่า ปริตตะ. อนึ่ง สมาธิใดเป็นไปในอารมณ์ ที่ยังไม่ขยาย, สมาธินี้ ชื่อว่า ปริตตารัมมณะ. สมาธิใด

---

๑ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

คล่องแคล่วเจริญได้ดีแล้ว, อาจที่จะเป็นปัจจัยแก่ฌานเบื้องสูงได้, สมาธินี้ ชื่อว่า อัปปมาณะ. อนึ่ง สมาธิใดที่เป็นไปในอารมณ์ที่ขยายแล้ว, สมาธินี้ ชื่อว่า อัปปมาณารัมมณะ. ก็นัยแห่งสมาธิที่เจือกัน พึงทราบโดยความเจือกัน แห่งลักษณะที่กล่าวแล้วแล. สมาธิจึงจัดว่ามี ๔ อย่าง คือ ปริตตปริตตารัมมณะ เป็นต้น ตามประการที่กล่าวมานี้.

ตติยจตุกฺเก วิกฺขมฺภิตนีวรณานํ วิตกฺกวิจารปีติสุขสมาธีนํ วเสน ปญฺจงฺคิกํ ปฐมชฺฌานํ, ตโต วูปสนฺตวิตกฺกวิจารํ ติวงฺคิกํ ทุติยํ, ตโต วิรตฺตปฺปีติกํ ทุวงฺคิกํ ตติยํ, ตโต ปหีนสุขํ อุเปกฺขาเวทนาสหิตสฺส สมาธิโน วเสน ทุวงฺคิกํ จตุตฺถํ. อิติ อิเมสํ จตุนฺนํ ฌานานํ องฺคภูตา จตฺตาโร สมาธี โหนฺติ. เอวํ จตุกฺกชฺฌานงฺควเสน จตุพฺพิโธ.

ในจตุกกะที่ ๓ มีวินิจฉัยดังนี้ ปฐมฌานมีองค์ ๕ ด้วยอำนาจแห่งวิตกวิจารปีติสุขและสมาธิ อันข่มนิวรณ์ทั้งหลายได้แล้ว, ถัดจากนั้นไปเป็นทุติยฌาน สงบวิตกวิจารได้ มีองค์ ๓, ถัดจากนั้นไปเป็นตติยฌาน คลายปีติได้ มีองค์ ๒, ถัดจากนั้นเป็นจตุตถฌาน ละสุขได้ มีองค์ ๒ โดยเกี่ยวกับเป็นสมาธิที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา. เพราะเหตุนี้ สมาธิจึงมี ๔ คือ เป็นองค์แห่งฌาน ๔ เหล่านี้. สมาธิจึงจัดว่า มี ๔ อย่าง คือ เป็นองค์แห่งฌาน ๔ ตามประการที่กล่าวมานี้.

คุณสำราญ-คุณแพร เจริญลาภ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จตุตฺถจตุกฺเก อตฺถิ สมาธิ หานภาคิโย, อตฺถิ ฐิติภาคิโย, อตฺถิ วิเสสภาคิโย, อตฺถิ นิพฺเพธภาคิโย. ตตฺถ ปจฺจนีกสมุทาจารวเสน หานภาคิยตา, ตทนุธมฺมตาย สติยา สณฺฐานวเสน ฐิติภาคิยตา, อุปริวิเสสาธิคมวเสน วิเสสภาคิยตา, นิพฺพิทาสหคตสญฺญามนสิการสมุทาจารวเสน นิพฺเพธภาคิยตา จ เวทิตพฺพา. ยถาห : "ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภึ[1] กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคินี ปญฺญา. ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ ฐิติภาคินี ปญฺญา. อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคินี ปญฺญา. นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิพฺเพธภาคินี ปญฺญา"ติ[2] ตาย ปน ปญฺญาย สมฺปยุตฺตา สมาธีปิ จตฺตาโร โหนฺตีติ. เอวํ หานภาคิยาทิวเสน จตุพฺพิโธ.

ในจตุกกะที่ ๔ มีวินิจฉัยดังนี้ สมาธิเป็นหานภาคิยะ (เป็นไปทางฝ่ายความเสื่อม) ก็มี, สมาธิเป็นฐิติภาคิยะ (เป็นไปทางฝ่ายความตั้งอยู่) ก็มี, สมาธิเป็นวิเสสภาคิยะ (เป็นไปทางฝ่ายวิเศษขึ้น) ก็มี, สมาธิเป็นนิพเพธภาคิยะ (เป็นไปทางฝ่ายจะให้รู้แจ้งสัจจะ) ก็มี. ในบรรดาสมาธิทั้ง ๔ อย่างนั้น พึงทราบความเป็นหานภาคิยะ ด้วยอำนาจความเป็นไปแห่งธรรมอันเป็นข้าศึก, ความเป็นฐิติภาคิยะ ด้วยอำนาจความหยุดอยู่แห่งสติอันมีความเหมาะสมแก่สมาธินั้น, ความเป็นวิเสสภาคิยะ ด้วยอำนาจเป็นเหตุบรรลุคุณวิเศษเบื้องสูง, และความเป็นนิพเพธภาคิยะ ด้วยอำนาจความเป็นไปแห่งสัญญาและมนสิการที่สหรคตด้วยนิพพิทา (ความเบื่อหน่าย). เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า : "สัญญา และ มนสิการ ที่สหรคตด้วยกามเกิดขึ้นครอบงำบุคคลผู้ได้ปฐมฌาน ปัญญา

---

๑ ฉ. ลาภึ.

๒ อภิ. วิ. ๓๕/๔๔๗.

ชื่อว่า หานภาคินี. สติอันมีความเหมาะสมแก่ปฐมฌานนั้นย่อมหยุดอยู่ ปัญญา ชื่อว่า ฐิติภาคินี. สัญญาและมนสิการที่สหรคตด้วยความไม่มีวิตก ย่อมเกิดขึ้น ปัญญา ชื่อว่า วิเสสภาคินี. สัญญาและมนสิการที่สหรคตด้วยนิพพิทา ใกล้ต่อวิราคะ ย่อมปรากฏขึ้น ปัญญา ชื่อว่า นิพเพธภาคินี" ดังนี้. ก็แม้สมาธิที่สัมปยุตกับปัญญานั้น ก็จัดได้ว่ามี ๔ อย่างแล. สมาธิจึงจัดว่ามี ๔ อย่าง คือ หานภาคิยสมาธิ เป็นต้น โดยประการที่กล่าวมานี้.

ปญฺจมจตุกฺเก กามาวจโร สมาธิ, รูปาวจโร อรูปาวจโร อปริยาปนฺโนติ[๑] เอวํ จตฺตาโร สมาธี. ตตฺถ สพฺพาปิ อุปจาเร-กคฺคตา กามาวจโร สมาธิ นาม[๒] (...[๓])

ในจตุกกะที่ ๕ มีวินิจฉัยดังนี้ สมาธิมี ๔ อย่าง อย่างนี้ คือ กามาวจรสมาธิ, รูปาวจรสมาธิ, อรูปาวจรสมาธิ, อปริยาปันนสมาธิ. ในสมาธิ ๔ อย่างนั้น

๑ ฉ. ...รูปาวจโร สมาธิ, อรูปาวจโร สมาธิ, อปริยาปนฺโน สมาธีติ.
๒ ฉ. นาม-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๓ ฉ. เอตฺถนฺตเร ตถา-สทฺโท ทิสฺสติ.

รูปาวจราทิกุสลจิตฺเตกคฺคตา อิตเร ตโยติ เอวํ กามาวจราทิวเสน จตุพฺพิโธ.

เอกัคตาในอุปจารฌานแม้ทั้งหมด ชื่อว่า กามาวจรสมาธิ. เอกัคตาแห่งจิตที่เป็นกุศลมีรูปาวจรจิตเป็นต้น นอกนี้ ชื่อว่า สมาธิ ๓ อย่าง (คือ รูปาวจรสมาธิ เป็นต้น) สมาธิจึงมี ๔ อย่าง คือ กามาวจรสมาธิ เป็นต้น ตามประการที่กล่าวมานี้.

ฉฏฺฐจตุกฺเก "ฉนฺทํ เจ ภิกฺขุ อธิปตึ กริตฺวา ลภติ สมาธึ, ลภติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ, อยํ วุจฺจติ ฉนฺทสมาธิ, ฯเปฯ วีริยํ เจ ภิกฺขุ ฯเปฯ จิตฺตํ เจ ภิกฺขุ ฯเปฯ วีมํสํ เจ ภิกฺขุ อธิปตึ กริตฺวา ลภติ สมาธึ, ลภติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ, อยํ วุจฺจติ วีมํสาสมาธี"ติ[1] เอวํ อธิปติวเสน จตุพฺพิโธ.

ในจตุกกะที่ ๖ มีวินิจฉัยดังนี้ สมาธิมี ๔ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งอธิบดี(โดยประการที่ตรัสไว้)อย่างนี้ว่า "ถ้าหากว่าภิกษุกระทำฉันทะให้เป็นอธิบดีแล้วได้สมาธิ ได้เอกัคตาแห่งจิต นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ ฯลฯ ถ้าหากว่าภิกษุกระทำวิริยะ ฯลฯ ถ้าหากว่าภิกษุกระทำจิต ฯลฯ ถ้าหากว่าภิกษุกระทำวิมังสาให้เป็นอธิบดีแล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคตาแห่งจิต นี้เรียกว่า วิมังสาสมาธิ" ดังนี้.

<u>ปญฺจเก</u> ยํ จตุกฺเก[2] วุตฺตํ ทุติยชฺฌานํ, ตํ วิตกฺกมตฺตาติกฺกเมน ทุติยํ, วิตกฺก-

<u>ในปัญจกะ</u> (สมาธิหมวดที่มี ๕ อย่าง) มีวินิจฉัยดังนี้ พึงทราบฌานทั้งหลายว่ามี ๕

---

[1] อภิ. วิ. ๓๕/๒๙๖, สํ. มหา. ๑๙/๓๔๖.
[2] ฉ. จตุกฺกเภเท.

วิจาราติกฺกเมน ตติยนฺติ เอวํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ปญฺจ ฌานานิ เวทิตพฺพานิ. เตสํ องฺคภูตา[๑] ปญฺจ สมาธีติ เอวํ ปญฺจกชฺฌานงฺควเสน ปญฺจวิธตา เวทิตพฺพา.

เพราะแบ่ง (ทุติยฌานในจตุกกนัย) เป็น ๒ อย่าง อย่างนี้ คือ ทุติยฌานใดที่กล่าวไว้ในสมาธิหมวดที่มี ๔ อย่าง, ทุติยฌานนั้นชื่อว่าเป็นทุติยฌาน ก็โดยการก้าวล่วงเพียงวิตก, ชื่อว่าเป็นตติยฌาน ก็โดยการก้าวล่วงทั้งวิตกทั้งวิจาร. สมาธิอันเป็นองค์แห่งฌานเหล่านั้นจึงมี ๕ พึงทราบว่า สมาธิ มี ๕ อย่าง คือ เป็นองค์แห่งฌาน ๕ ตามประการที่กล่าวมานี้.

๔๐. โก จสฺส สงฺกิเลโส กึ โวทานนฺติ เอตฺถ ปน วิสฺสชฺชนํ วิภงฺเค วุตฺตเมว. วุตฺตญฺหิ ตตฺถ "สงฺกิเลสนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม. โวทานนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม"ติ.[๒] ตตฺถ "ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภึ[๓] กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคินี ปญฺญา"ติ[๔] อิมินา นเยน

๔๐. ส่วนวิสัชนาในปัญหากรรมข้อว่า ก็อะไรเป็นความเศร้าหมอง อะไรเป็นความผ่องแผ้วของสมาธินั้น นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในคัมภีร์วิภังค์แล้วทีเดียว. จริงอยู่ ในที่นั้น พระองค์ตรัสไว้แล้วว่า "หานภาคิยธรรม ชื่อว่า ความเศร้าหมอง. วิเสสภาคิยธรรม ชื่อว่า ความผ่องแผ้ว"

---

[๑] ฉ. องฺคภูตา จ.
[๒] อภิ. วิ. ๓๕/๔๖๕.
[๓] ฉ. ลาภึ.
[๔] อภิ. วิ. ๓๕/๔๔๗.

หานภาคิยธมฺโม เวทิตพฺโพ. "อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคินี ปญฺญา"ติ[๑] อิมินา นเยน วิเสสภาคิยธมฺโม เวทิตพฺโพ.

ดังนี้. ในบทเหล่านั้น พึงทราบ หานภาคิยธรรม โดยนัยนี้ว่า "สัญญาและมนสิการ ที่มีกามเป็นอารมณ์เกิดขึ้นครอบงำบุคคล ผู้ได้ปฐมฌาน ปัญญา ชื่อว่า หานภาคินี (เป็นไปทางฝ่ายความเสื่อม)" ดังนี้. พึงทราบ วิเสสภาคิยธรรม โดยนัยนี้ว่า "สัญญาและมนสิการ ที่สหรคตด้วยความไม่มีวิตกย่อมเกิดขึ้น ปัญญา ชื่อว่า วิเสสภาคินี (เป็นไปทางฝ่ายวิเศษขึ้น)" ดังนี้.

ทสปลิโพธวณฺณนา

๔๑. กถํ ภาเวตพฺโพติ เอตฺถ ปน โย ตาว อยํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิโธติอาทีสุ อริยมคฺคสมฺปยุตฺโต สมาธิ วุตฺโต, ตสฺส ภาวนานโย ปญฺญา-

พรรณนาปลิโพธ ๑๐

๔๑. ส่วนวิสัชนาในปัญหากรรมข้อว่า พึงเจริญสมาธิได้อย่างไร นี้ พึงทราบต่อไปนี้ ก่อนอื่นสมาธิที่สัมปยุตกับพระอริยมรรค ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในคำว่า สมาธิมี ๒ อย่าง

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๔๔๗.

ภาวนานเยเนว สงฺคหิโต. ปญฺญาย หิ ภาวิตาย โส ภาวิโตว โหติ. ตสฺมา ตํ สนฺธาย เอวํ ภาเวตพฺโพติ น กิญฺจิ วิสุํ วทาม.

คือ โลกิยสมาธิและโลกุตรสมาธิ เป็นต้นนี้ใด, นัยแห่งการเจริญสมาธิ ที่สัมปยุตกับพระอริยมรรคนั้น สงเคราะห์เข้าด้วยนัยแห่งการเจริญปัญญานั่นเอง. เพราะว่า เมื่อเจริญปัญญาแล้ว ก็เป็นอันเจริญสมาธินั้นแล้วทีเดียว. เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจะไม่หมายเอาสมาธิ ที่สัมปยุตกับพระอริยมรรคนั้นมาแยกกล่าวไว้เป็นอีกอย่างต่างหากว่า พึงเจริญ (สมาธิที่สัมปยุตกับพระอริยมรรค) อย่างนี้ ดังนี้ เป็นต้นอีก.

โย ปนายํ โลกิโย, โส วุตฺตนเยน สีลานิ วิโสเธตฺวา สุปริสุทฺเธ สีเล ปติฏฺฐิเตน, ยฺวาสฺส ทสสุ ปลิโพเธสุ ปลิโพโธ อตฺถิ, ตํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน จริยานุกูลํ จตฺตาฬีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหรนฺเตน ขุทฺทกปลิโพธุปจฺเฉทํ กตฺวา

ส่วนโลกิยสมาธินี้ใด, โลกิยสมาธินั้น อันภิกษุผู้ชำระศีลทั้งหลายให้หมดจด ตามนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งอยู่ในศีลที่หมดจดดีแล้ว, เธอมีปลิโพธอันใด ในบรรดาปลิโพธ ๑๐ อย่างอยู่, ควรตัดปลิโพธนั้นเสีย แล้วเข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐาน ถือเอากรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ อย่าง ที่เหมาะสมแก่จริยาของตน ละวิหารที่ไม่เหมาะสม แก่การเจริญสมาธิเสีย

สพฺพํ ภาวนาวิธานํ อปริหาเปนฺเตน ภาเวตพฺโพติ อยเมตฺถ สงฺเขโป.

แล้วอยู่ในวิหารที่เหมาะสม กระทำการตัดปลิโพธเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ทำวิธีเจริญทั้งปวงให้เสื่อมไป เจริญไปเถิดดังนี้แล นี้เป็นความสังเขปในการเจริญสมาธินี้.

อยํ ปน วิตฺถาโร, ยํ ตาว วุตฺตํ "ยฺวาสฺส ทสสุ ปลิโพเธสุ ปลิโพโธ อตฺถิ, ตํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา"ติ, เอตฺถ :

ส่วนต่อไปนี้ เป็นความพิสดาร, คำใดที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ก่อนว่า "เธอมีปลิโพธิอันใดในบรรดาปลิโพธ ๑๐ อย่างอยู่, ก็ควรตัดปลิโพธนั้นเสีย" ดังนี้, จะอธิบายในคำนี้ :

อาวาโส จ กุลํ ลาโภ
คโณ กมฺมญฺจ ปญฺจมํ
อทฺธานํ ญาติ อาพาโธ
คนฺโถ อิทฺธีติ เต ทสาติ :

ธรรม ๑๐ อย่างนั้นคือ อาวาส(ที่อยู่) ตระกูล ลาภ(ปัจจัย ๔) คณะ(คณะผู้เรียนพระสูตรเป็นต้น) การงานเป็นที่ ๕ อัทธานะ(การเดินทาง) ญาติ อาพาธ(ความป่วยไข้) คันถะ(การเรียน) และการแสดงฤทธิ์ ดังนี้แล :

อิเม ทส ปลิโพธา นาม. ตตฺถ อาวาโสเยว อาวาสปลิโพโธ. เอเสว นโย กุลาทีสุ.

ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ปลิโพธ ๑๐. ในปลิโพธ ๑๐ อย่างนั้น อาวาส นั่นเอง ชื่อว่า

อาวาสปลิโพธ. ในปริโพธที่เหลือ มีกุลปลิโพธ เป็นต้น ก็มีนัยเดียวกันนี้แหละ.

ตตฺถ อาวาโสติ เอโกปิ โอวรโก วุจฺจติ เอกมฺปิ ปริเวณํ สกโลปิ สงฺฆาราโม. สฺวายํ น สพฺพสฺเสว ปลิโพโธ โหติ. โย ปเนตฺถ นวกมฺมาทีสุ อุสฺสุกฺกํ วา อาปชฺชติ, พหุภณฺฑสนฺนิจโย วา โหติ, เยน เกนจิ วา การเณน อเปกฺขวา ปฏิพทฺธจิตฺโต[1] ตสฺเสว ปลิโพโธ โหติ, น อิตรสฺส.

ในบรรดาปลิโพธเหล่านั้น ห้องชั้นในแม้ห้องเดียว บริเวณแม้บริเวณเดียว สังฆารามแม้ทั้งสิ้น เรียกได้ว่า อาวาส. อาวาสนั้นนั้น ไม่ใช่จะเป็นปลิโพธสำหรับภิกษุทุกรูปเสียทีเดียว. แต่ว่าภิกษุรูปใดถึงความขวนขวายในการงาน มีงานก่อสร้างเป็นต้นก็ดี เป็นผู้สะสมภัณฑะเอาไว้มากก็ดี, เป็นผู้มีอาลัยมีจิตผูกพัน ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ดี, ก็ย่อมเป็นปลิโพธ สำหรับภิกษุรูปนั้นเท่านั้น ไม่ใช่สำหรับภิกษุนอกนี้.

ตตฺริทํ วตฺถุ : เทฺว กิร กุลปุตฺตา อนุราธปุรา นิกฺขมิตฺวา อนุปุพฺเพน ถูปาราเม ปพฺพชึสุ. เตสํ[2] เอโก เทฺว มาติกา ปคุณา กตฺวา ปญฺจวสฺสิโก หุตฺวา ปวาเรตฺวา

เรื่องต่อไปนี้เป็นอุทาหรณ์ในความไม่มีอาวาสเป็นปลิโพธนั้น : มีเรื่องเล่าว่า กุลบุตร ๒ คน ออกจากกรุงอนุราธปุระ แล้วบวชในถูปารามตามลำดับ. บรรดาภิกษุ

---

[1] ม. ปฏิพนฺธจิตฺโต.
[2] ฉ. เตสุ.

ปาจีนขณฺฑราชึ นาม คโต. เอโก ตตฺเถว วสติ. ปาจีนขณฺฑราชิคโต ตตฺถ จิรํ วสิตฺวา เถโร หุตฺวา จินฺเตสิ "ปฏิสลฺลานสารุปฺปมิทํ ฐานํ, หนฺท นํ สหายกสฺสาปิ อาโรเจมี"ติ. ตโต นิกฺขมิตฺวา อนุปุพฺเพน ถูปารามํ ปาวิสิ. ปวิสนฺตํเยว[๑] นํ ทิสฺวา สมานวสฺสิกตฺเถโร ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตจีวรํ ปฏิคฺคเหตฺวา วตฺตํ อกาสิ. อาคนฺตุกตฺเถโร เสนาสนํ ปวิสิตฺวา จินฺเตสิ "อิทานิ เม สหาโย สปฺปึ วา ผาณิตํ วา ปานกํ วา เปเสสฺสติ. อยํ หิ อิมสฺมึ นคเร จิรนิวาสี"ติ[๒] โส รตฺตึ อลทฺธา ปาโต[๓] จินฺเตสิ "อิทานิ อุปฏฺฐาเกหิ ปหิตํ ยาคุขชฺชกํ เปเสสฺสตี"ติ. ตมฺปิ อทิสฺวา "ปหิตํ นาม นตฺถิ,[๔] ปวิฏฺฐสฺส มญฺเญ ทสฺสนฺตี"ติ[๕] ปาโต เตน สทฺธึ

๒ รูปนั้น รูปหนึ่งเรียน ๒ มาติกา ทำให้คล่องแคล่วได้ พอมีพรรษาครบ ๕ ปวารณาแล้วก็ไปสู่ชนบท ชื่อ ปาจีนขัณฑราชี. รูปหนึ่งคงอยู่ในที่นั้นนั่นเอง. ภิกษุรูปที่ไปปาจีนขัณฑราชีอยู่ในที่นั้นเสียนาน จนเป็นพระเถระคิดว่า "สถานที่นี้ควรแก่ความประพฤติหลีกเร้น เอาเถอะ เราจะบอกความนั้น แม้แก่ภิกษุผู้สหาย" ดังนี้. จึงออกจากที่นั้นเข้าไปสู่ถูปารามตามลำดับ. พระเถระผู้มีพรรษาเสมอกัน เห็นท่านผู้กำลังเข้าไปแล้วก็ต้อนรับ ได้กระทำวัตรรับบาตรและจีวร. พระเถระผู้อาคันตุกะ เข้าไปสู่เสนาสนะแล้วคิดว่า "สักประเดี๋ยว สหายเราจักส่งเนยใสหรือน้ำอ้อยหรือน้ำปานะให้. เพราะว่า เธอผู้นี้อาศัยอยู่ในเมืองนี้มานาน" ดังนี้. พระเถระผู้อาคันตุกะนั้นไม่ได้(อะไร ๆ) ตลอด

---

[๑] ฉ. เอตฺถนฺตเร จ-สทฺโท ทิสฺสติ.
[๒] ม. อิ. จิรํ นิวาสีติ.
[๓] ฉ. ว-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๔] ฉ. ปหิณนฺตา นตฺถิ.
[๕] ฉ. ทสฺสตีติ.

นครํ[๑] ปาวิสิ. เต[๒] เอกวีถิยํ จริตฺวา อุฬุงฺกมตฺตํ ยาคุํ ลภิตฺวา อาสนสาลายํ นิสีทิตฺวา ปิวึสุ. ตโต อาคนฺตุโก จินฺเตสิ "นิพทฺธยาคุ มญฺเญ นตฺถิ, ภตฺตกาเลทานิ มนุสฺสา ปณีตภตฺตํ ทสฺสนฺตี"ติ, ตโต ภตฺตกาเลปิ ปิณฺฑาย จริตฺวา ลทฺธเมว ภุญฺชิตฺวา อิตโร อาห "กึ ภนฺเต สพฺพกาลํ เอวํ ยาเปถา"ติ. อาม อาวุโสติ. ภนฺเต ปาจีนขณฺฑราชิ ผาสุกา, ตตฺถ คจฺฉามาติ. เถโร นครโต ทกฺขิณทฺวาเรน นิกฺขมนฺโต กุมฺภการคามมคฺคํ ปฏิปชฺชิ. อิตโร อาห "กึ ภนฺเต[๓] อิมํ มคฺคํ ปฏิปชฺชถา"ติ.[๔] นนุ ตฺวํ อาวุโส ปาจีนขณฺฑราชิยา วณฺณํ อภาสีติ. กึ ปน ภนฺเต ตุมฺหากํ เอตฺตกํ กาลํ วสิตฏฺฐาเน น โกจิ อติเรกปริกฺขาโร อตฺถีติ. อาม อาวุโส มญฺจปีฐํ สํฆิกํ, ตํ ปฏิสามิตเมว,

ราตรี พอเช้าก็คิดว่า "สักประเดี๋ยว เขาจักส่งยาคูและของเคี้ยว ที่พวกอุปัฏฐากส่งถวายมาให้" ดังนี้. ไม่ได้เห็นแม้ของนั้นก็คิดว่า "ชื่อว่า ของที่พวกอุปัฏฐากส่งถวายไม่มี เห็นที่พวกอุปัฏฐากจักถวายให้ ตอนเข้าไป" ดังนี้ จึงเข้าไปสู่เมืองพร้อมกับพระเถระนั้นตั้งแต่เช้าทีเดียว. พระเถระทั้ง ๒ นั้นเที่ยว (บิณฑบาต)ไปบนถนนสายหนึ่ง ได้ยาคูเพียงกระบวยเดียว จึงนั่งดื่มกันที่อาสนศาลา. จากนั้น พระอาคันตุกะ คิดว่า "ยาคูที่เขาถวายประจำเห็นทีจะไม่มี, แต่สักประเดี๋ยวในเวลาฉันภัต พวกคนทั้งหลายจักถวายภัตที่ประณีตให้" ดังนี้, ต่อจากนั้นไป แม้ในเวลาฉันภัต ก็ได้บริโภคยาคูที่เที่ยวบิณฑบาตได้มานั่นเอง พระเถระผู้อาคันตุกะนอกนี้จึงกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านยังอัตภาพให้

---

[๑] ฉ. คามํ.
[๒] ฉ. เต เทว.
[๓] ฉ. กึ ปน ภนฺเต.
[๔] ฉ. ปฏิปนฺนตฺถาติ.

อญฺญํ กิญฺจิ นตฺถีติ. มยฺหํ ปน ภนฺเต กตฺตรทณฺโฑ เตลนาฬิอุปาหนตฺถวิกา จ ตฺเถวาติ. ตยา อาวุโส เอกทิวสํ วสิตฺวา เอตฺตกํ ฐปิตนฺติ. อาม ภนฺเตติ. โส ปสนฺนจิตฺโต เถรํ วนฺทิตฺวา "ตุมฺหาทิสานํ ภนฺเต สพฺพตฺถ อรญฺญวาโสเยว, ถูปาราโม จตุนฺนํ พุทฺธานํ ธาตุนิธานฏฺฐานํ, โลหปาสาเท สปฺปายธมฺมสฺสวนํ มหาเจติยทสฺสนํ เถรทสฺสนญฺจ ลพฺภติ, พุทฺธกาโล วิย วตฺตติ[๑] อิเธว จ[๒] ตุมฺเห วสถา"ติ ทุติยทิวเส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา สยเมว อคมาสีติ. อีทิสสฺส อาวาโส น ปลิโพโธ โหติ.

ดำเนินไปได้ตลอดกาลทั้งปวง อย่างนี้น่ะหรือ". อีกรูปหนึ่งตอบว่า อย่างนี้ อาวุโส. จึงกล่าวต่อไปว่า ท่านผู้เจริญ ชนบทปาจีนขัณฑราชีเป็นที่ผาสุก ขอพวกเราจงไปที่นั้นเถิด ดังนี้. พระเถระ (ตกลงใจจะไป) เมื่อจะออกจากพระนครไปทางประตูด้านทิศใต้ เดินไปตามทางผ่านหมู่บ้านช่างหม้อ. พระเถระรูปนอกนี้จึงกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ทำไมท่านจึงเดินไปทางนี้เล่า". ตอบว่า นี่แน่ะท่าน ท่านได้กล่าวสรรเสริญปาจีนขัณฑราชีมิใช่หรือ. พระอาคันตุกะ จึงทักท้วงว่า ท่านผู้เจริญ ก็ในสถานที่ที่ท่านอยู่มาตลอดกาลเพียงนี้ อดิเรกบริขารอะไร ๆ ไม่มีเชียวหรือ. จึงตอบว่า ใช่แล้ว ท่าน เตียงและตั่งก็เป็นของสงฆ์ ซึ่งผมก็เก็บมันไว้แล้วทีเดียว, อะไร ๆ อื่นก็ไม่มี ดังนี้. พระอาคันตุกะ จึงบอกว่า ท่าน

---

[๑] ฉ. ปวตฺตติ.
[๒] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

ผู้เจริญ แต่ว่าไม้เท้า กระบอกน้ำมัน รองเท้า และถลกบาตรของผมยังอยู่ที่นั่นเลย. พระเถระนอกนี้ จึงกล่าวว่า นี่แน่ะท่าน ท่านอยู่ได้วันเดียวยังวางของไว้ได้ถึงเท่านี้เชียว. พระอาคันตุกะยอมรับว่า ครับท่าน. พระอาคันตุกะนั้น มีจิตเลื่อมใส จึงไหว้พระเถระแล้วกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ สำหรับภิกษุอย่างท่าน การอยู่ป่าย่อมเป็นไปได้ในที่ทุกแห่งนั่นเทียว, ถูปารามอันเป็นสถานที่บรรจุพระธาตุ ของพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์, การฟังธรรมที่เป็นสัปปายะในโลหปราสาท, การได้เห็นพระมหาเจดีย์ และการได้เห็นพระเถระ จะเป็นไปเหมือนครั้งพุทธกาล, ขอท่านจงอยู่ในถูปารามนี้ (ต่อไป) เถิด" ดังนี้ ในวันที่ ๒ จึงได้ถือบาตรและจีวรไปแต่ลำพัง ดังนี้แล. อาวาสจึงชื่อว่า ไม่เป็นปลิโพธสำหรับภิกษุผู้เป็นเช่นนี้.

<u>กุลนฺติ</u> ญาติกุลํ วา อุปฏฺฐากกุลํ วา. ตระกูลญาติก็ดี ตระกูลอุปัฏฐากก็ดี

เอกจฺจสฺส หิ อุปฏฺฐากกุลมฺปิ "สุขิเต ชื่อว่า <u>กุละ</u>. จริงอยู่ แม้ตระกูลอุปัฏฐากก็จัด

สุขิโตติ"อาทินา[๑] นเยน สํสฏฺฐสฺส วิหรโต ปลิโพโธ โหตีติ,[๒] โส กุลมานุสฺสเกหิ วินา ธมฺมสฺสวนาย สามนฺตวิหารมฺปิ น คจฺฉติ. เอกจฺจสฺส มาตาปิตโรปิ ปลิโพธา น โหนฺติ, โกรนฺทกวิหารวาสิติสฺสตฺเถรสฺส[๓] ภาคิเนยฺยสฺส ทหรภิกฺขุโน วิย.

เป็นปลิโพธ แก่ภิกษุบางรูปผู้อยู่คลุกคลี โดยนัยว่า "เมื่อเขาสุข ย่อมสุขด้วย" ดังนี้เป็นต้น, ภิกษุรูปนั้นจะละคนในตระกูลทั้ง-หลาย ไปแม้สู่วิหารใกล้เคียง เพื่อการฟังธรรมก็ไม่ได้. แม้บิดามารดาก็ไม่เป็นปลิโพธ แก่ภิกษุบางรูปเช่นอย่างภิกษุหนุ่มผู้เป็นหลานของพระติสสเถระผู้อยู่ที่โกรันทก-วิหาร ฉะนั้น.

โส กิร อุทฺเทสตฺถํ โรหณํ อคมาสิ. เถรสฺส ภคินีปิ อุปาสิกา สทา เถรํ ตสฺส ปวตฺตึ ปุจฺฉิ.[๔] เถโร เอกทิวสํ ทหรํ อาเนสฺสามีติ โรหณาภิมุโข ปายาสิ. ทหโรปิ "จิรํ เม อิธ[๕] วุตฺถํ, อุปชฺฌายนฺทานิ ปสฺสิตฺวา อุปาสิกาย จ ปวตฺตึ ญตฺวา

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุหนุ่มรูปนั้น ได้ไปสู่โรหณชนบทเพื่อเรียนพระบาลี. แม้อุบาสิกาผู้เป็นน้องสาวของพระเถระ ก็ถามถึงความเป็นไปของท่านกะพระเถระอยู่ทุกเมื่อ. พระเถระคิดว่า สักวันหนึ่งเราจักนำภิกษุหนุ่มมาเสียที ดังนี้ จึงมุ่งหน้าตรงไปสู่โรหณ-

---

๑ อภิ. วิ. ๓๕/๔๘๓, สํ. สฬา. ๑๘/๒๒๕.
๒ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๓ ฉ. ...วาสิตฺเถรสฺส.
๔ ฉ. ปุจฺฉติ.
๕ ม. อิ. จิรมิธ เม.

อาคมิสฺสามี"ติ โรหณโต นิกฺขมิ. เต อุโภปิ คงฺคาตีเร สมาคจฺฉึสุ. โส อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล เถรสฺส วตฺตํ กตฺวา "กุหึ ยาสี"ติ ปุจฺฉิโต ตมตฺถํ อาโรเจสิ. เถโร สุฏฺฐุ เต กตํ, อุปาสิกาปิ สทา ปุจฺฉติ, อหมฺปิ เอตทตฺถเมว อาคโต, คจฺฉ ตฺวํ, อหํ ปน อิเธว อิมํ วสฺสํ วสิสฺสามีติ ตํ อุยฺโยเชสิ. โส วสฺสูปนายิกทิวเสเยว ตํ วิหารํ ปตฺโต. เสนาสนมฺปิสฺส ปิตรา การิตเมว ปตฺตํ.

ชนบท. แม้ภิกษุหนุ่มก็คิดว่า "เราอยู่ในที่นี้นานแล้ว, จักขอไปเยี่ยมอุปัชฌาย์เดี๋ยวนี้ ทราบความเป็นไปของอุบาสิกาด้วยแล้ว จึงจะกลับ" ดังนี้ จึงออกจากโรหณชนบทไป. ท่านทั้งสองนั้น พบกันที่ฝั่งแม่น้ำคงคา. ภิกษุหนุ่มนั้น กระทำวัตรแก่พระเถระที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งแล้ว พอถูกถามว่า "เธอจะไปไหน" จึงได้แจ้งซึ่งความข้อนั้น. พระเถระกล่าวว่า เธอทำดีแล้ว, แม้อุบาสิกาก็ถามถึงอยู่เรื่อย, ถึงเราก็มาเพื่อเรื่องนี้เหมือนกัน, เธอจงไปเถอะ ส่วนตัวเราจักจำพรรษานี้อยู่ ณ ที่นี้แหละ ดังนี้ แล้วก็ส่งภิกษุหนุ่มนั้นไป. ภิกษุหนุ่มรูปนั้นถึงโกรันทกวิหารนั้น ในวันเข้าพรรษานั่นเอง. ได้ไปถึงแม้เสนาสนะที่บิดาให้เขาทำไว้เพื่อท่านเลยทีเดียว.

อถสฺส ปิตา ทุติยทิวเส อาคนฺตฺวา "กสฺส ภนฺเต อมฺหากํ เสนาสนํ ปตฺตนฺ"ติ ปุจฺฉนฺโต "อาคนฺตุกทหรสฺสา"ติ สุตฺวา นํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อาห "ภนฺเต

ครั้งนั้น บิดาของท่านมาในวันที่ ๒ ถามว่า "นี่แน่ะท่าน เสนาสนะของเราถึงแก่ใคร" ได้ยิน (เขาบอก)ว่า "ถึงแก่ภิกษุอาคันตุกะหนุ่ม" ดังนี้ ก็เข้าไปหาท่าน

คุณอรวรรณ ปานสมุท
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อมุหากํ เสนาสเน วสฺสํ อุปคตสฺส วตฺตํ อตฺถี''ติ. กึ อุปาสกาติ. เตมาสํ อมฺหากํเยว ฆเร ภิกฺขํ คเหตฺวา ปวาเรตฺวา คมนกาเล อาปุจฺฉิตพฺพนฺติ. โส ตุณฺหีภาเวน อธิวาเสสิ. อุปาสโกปิ ฆรํ คนฺตฺวา "อมฺหากํ อาวาเส เอโก อาคนฺตุโก อยฺโย อุปคโต สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐาตพฺโพ''ติ อาห. อุปาสิกา "สาธู''ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปณีตํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏิยาเทสิ. ทหโรปิ ภตฺตกาเล ญาติฆรํ อคมาสิ. น ตํ โกจิ สญฺชานิ.

ไหว้แล้วกล่าวว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ วัตรสำหรับผู้อยู่จำพรรษาในเสนาสนะ ของพวกเรามีอยู่". ท่านจึงถามว่า วัตรอะไรหรืออุบาสก. ตอบว่า ตลอด ๓ เดือน ต้องรับภิกษาในเรือนของข้าพเจ้าเท่านั้น ในเวลาที่ปวารณาแล้วจะไปควรบอกลา ดังนี้. เธอยอมรับโดยดุษณี. แม้อุบาสกไปสู่เรือนแล้ว กล่าว (กะอุบาสิกา) ว่า "มีพระคุณเจ้าอาคันตุกะรูปหนึ่ง อยู่จำพรรษาในอาวาสของพวกเรา เธอควรบำรุงโดยเคารพ". อุบาสิการับคำว่า "ดีละ" แล้วจึงจัดแจงของควรเคี้ยว ของควรฉัน ที่ประณีตไว้. แม้ภิกษุหนุ่ม ได้ไปสู่เรือนญาติในเวลาฉันภัต. ใคร ๆ ก็จำท่านไม่ได้.

โส เตมาสมฺปิ ตตฺถ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา วสฺสํ วุตฺโถ "อหํ คจฺฉามี''ติ อาปุจฺฉิ. อถสฺส ญาตกา "เสฺว ภนฺเต คมิสฺสถา''ติ[๑] ทุติยทิวเส ฆเรเยว โภเชตฺวา

ภิกษุหนุ่มนั้นฉันบิณฑบาต อยู่จำพรรษาในที่นั้นแม้ตลอด ๓ เดือนแล้ว จึงบอกลาว่า "อาตมาจะไปละ" ดังนี้. ลำดับนั้น พวกญาติทั้งหลายของท่าน จึงกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ

[๑] ฉ. คจฺฉถาติ, สี. คจฺฉิสฺสถาติ.

เตลนาฬึ ปูเรตฺวา เอกคุฬปิณฺฑํ นวหตฺถญฺจ สาฏกํ ทตฺวา "คจฺฉถ ภนฺเต"ติ อาหํสุ. โส อนุโมทนํ กตฺวา โรหณาภิมุโข ปายาสิ.

พรุ่งนี้ค่อยไปเถิด" ดังนี้ ในวันที่ ๒ ให้ท่านฉันในเรือนนั่นแหละ ใส่กระบอกน้ำมันให้จนเต็ม ถวายน้ำอ้อยงบก้อนหนึ่งและผ้าสาฏกยาวเก้าศอกไป แล้วก็กล่าวว่า "ขอท่านผู้เจริญจงไปเถิด" ดังนี้. ท่านทำอนุโมทนาแล้ว ก็มุ่งหน้าตรงไปสู่โรหณชนบท.

อุปชฺฌาโยปิสฺส ปวาเรตฺวา ปฏิปถํ อาคจฺฉนฺโต ปุพฺเพ ทิฏฺฐฏฺฐาเนเยว ตํ อทฺทส. เถรํ วนฺทิตฺวา[๑] โส อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล เถรสฺส วตฺตํ อกาสิ. อถ นํ เถโร ปุจฺฉิ "กึ ภทฺทมุข ทิฏฺฐา เต อุปาสกา"ติ. โส "อาม ภนฺเต"ติ สพฺพํ ปวตฺตึ อาโรเจตฺวา เตน เตเลน เถรสฺส ปาเท มกฺเขตฺวา คุเฬน ปานกํ กตฺวา ตมฺปิ สาฏกํ เถรสฺเสว ทตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา "มยฺหํ ภนฺเต โรหณํเยว สปฺปายนฺ"ติ อคมาสิ. เถโรปิ วิหารํ

แม้อุปัชฌาย์ของท่านเมื่อปวารณาแล้วย้อนทางกลับมาพบท่านเข้า ณ สถานที่พบกันในตอนแรกนั่นเอง. ภิกษุหนุ่มนั้นไหว้พระ-เถระ กระทำวัตรแก่พระเถระ ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง. ครั้งนั้น พระเถระถามท่านว่า "ดูกรพ่อภัทรมุข (พ่อหน้าบาน) เธอพบอุบาสิกาแล้วหรือ". ท่านตอบว่า "พบแล้วครับ ท่าน" ดังนี้แล้วก็แจ้งความเป็นไปทั้งหมด แล้วก็ใช้น้ำมันนั้นทาเท้าทั้งสองของพระเถระ ใช้น้ำอ้อยงบทำเป็นน้ำปานะถวายผ้าสาฏก แม้ผืนนั้นแก่พระเถระนั่นเทียว

[๑] ฉ. เถรํ วนฺทิตฺวาติ อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.

อาคนฺตฺวา ทุติยทิวเส โกรนฺทกคามํ ปาวิสิ.

ไหว้พระเถระแล้วกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ โรหณชนบทเท่านั้นเป็นที่สัปปายะ สำหรับกระผม" ดังนี้ แล้วจึงไป. แม้พระเถระก็มาสู่(โกรันทก)วิหาร ในวันที่ ๒ จึงได้ไปสู่โกรันทกคาม.

อุปาสิกาปิ "มยฺหํ ภาตา มม ปุตฺตํ คเหตฺวา อิทานิ อาคจฺฉตี"ติ[๑] สทา มคฺคํ โอโลกยมานาว ติฏฺฐติ. สา ตํ เอกเมว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา "มโต เม มญฺเญ ปุตฺโต, อยํ[๒] เถโร เอโกว อาคจฺฉตี"ติ เถรสฺส ปาทมูเล นิปติตฺวา ปริเทวมานา ปโรทิ[๓]. เถโร "นนุ[๔] ทหโร อปฺปิจฺฉตาย อตฺตานํ อชานาเปตฺวาว คโต"ติ ตํ สมสฺสาเสตฺวา สพฺพํ ปวุตฺตึ อาโรเจตฺวา ปตฺตตฺถวิกโต ตํ สาฏกํ นีหริตฺวา ทสฺเสติ.

ฝ่ายอุบาสิกา คิดว่า "สักประเดี๋ยวพี่ชายเราจักพาบุตรเรามา" ดังนี้ จึงคอยยืนดูหนทางอยู่ตลอดเวลาทีเดียว. หญิงนั้นครั้นเห็นพระเถระนั้นมาเพียงรูปเดียวเท่านั้น ก็คิดว่า "เห็นทีบุตรของเราคงตายเสียแล้ว, พระเถระนี้จึงมาเพียงรูปเดียวเท่านั้น" ดังนี้ แล้วก็ทอดตัวลงนอนร้องไห้คร่ำครวญอยู่ที่แทบเท้าของพระเถระ. พระเถระคิดว่า "ภิกษุหนุ่มจากไปโดยไม่ยอมให้ใคร ๆ รู้จักตน เพราะความเป็นคนมักน้อยหรือหนอ" ดังนี้ แล้วจึงปลอบโยนหญิงนั้น เล่าความเป็นไป

---

[๑] อิ. อาคจฺฉิสฺสตีติ.

[๒] สี. ยํ.

[๓] ฉ. โรทิ.

[๔] ฉ. นูน.

ทั้งหมด นำผ้าสาฎกผืนนั้นออกจากถลกบาตรแสดง (ให้เห็นเป็นพยาน).

อุปาสิกา ปสีทิตฺวา ปุตฺเตน คตทิสาภิมุขา อุเรน นิปชฺชิตฺวา นมสฺสมานา อาห "มยฺหํ ปุตฺตสทิสํ วต มญฺเญ ภิกฺขุํ กายสกฺขึ กตฺวา ภควา รถวินีตปฏิปทํ[๑] นาลกปฏิปทํ[๒] ตุวฏฺฏกปฏิปทํ[๓] จตุปจฺจยสนฺโตสภาวนารามตาทีปกํ มหาอริยวํสปฏิปทญฺจ[๔] เทเสสิ. วิชาตมาตุยา นาม เคเห เตมาสํ ภุญฺชมาโนปิ 'อหนฺเต ปุตฺโต ตฺวํ มาตา'ติ น วกฺขติ, อโห อจฺฉริยมนุสฺโส"ติ. เอวรูปสฺส มาตาปิตโรปิ ปลิโพธา น โหนฺติ, ปเคว อญฺญํ อุปฏฺฐากกุลนฺติ.

อุบาสิกาเลื่อมใส หันหน้าตรงไปทางทิศที่บุตรไป นอนแนบอกนมัสการอยู่ กล่าวว่า "พระผู้มีพระภาคเห็นที่จะทรงกระทำภิกษุผู้เป็นดั่งเช่นบุตรเรา ให้เป็นกายสักขี (เป็นพยาน) หนอ แสดงรถวินีตปฏิปทา, นาลกปฏิปทา, ตุวัฏฏกปฏิปทา, และมหาอริยวังสปฏิปทา ซึ่งแสดงถึงความสันโดษในปัจจัย ๔ และความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่ยินดี. แม้ว่าเธอฉันอยู่ในเรือนของบุคคล ชื่อว่า เป็นมารดาผู้ให้กำเนิด ตลอดเวลา ๓ เดือน ก็ไม่ยอมกล่าวว่า 'อาตมาเป็นบุตรของท่าน ตัวท่านเป็นมารดา', โอ้อัจฉริยมนุษย์" ดังนี้. สำหรับภิกษุผู้เป็นเช่นนี้

๑

[๑] ม. มุ. ๑๒/๒๘๗.
[๒] ขุ. สุ. ๒๕/๔๗๓.
[๓] ขุ. สุ. ๒๕/๕๑๗.
[๔] องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๖, ที. ปา. ๑๑/๒๓๖.

แม้แต่มารดาบิดาก็ยังไม่เป็นปลิโพธ, จะป่วยกล่าวไปไยถึงตระกูลอุปัฏฐากอื่นเล่า ดังนี้แล.

ลาโภติ จตุตาโร ปจฺจยา. เต กถํ ปลิโพธา โหนฺติ. ปุญฺญวนฺตสฺส หิ ภิกฺขุโน คตคตฏฺฐาเน มนุสฺสา มหาปริวาเร ปจฺจเย เทนฺติ. โส เตสํ อนุโมเทนฺโต ธมฺมํ เทเสนฺโต สมณธมฺมํ กาตุํ โอกาสํ น ลภติ. อรุณุคฺคมนโต ปฏฺฐาย[๑] ยาว ปฐมยาโม ตาว มนุสฺสสํสคฺโค น อุปจฺฉิชฺชติ. ปุน พลวปจฺจูเสเยว[๒] พาหุลฺลิกปิณฺฑปาติกา อาคนฺตฺวา "ภนฺเต อสุโก อุปาสโก อุปาสิกา อมจฺโจ อมจฺจปุตฺโต อมจฺจธีตา ตุมฺหากํ ทสฺสนกามา"ติ[๓] วทนฺติ. โส คณฺหาวุโส ปตฺตจีวรนฺติ คมนสชฺโชว โหติ

คำว่า ลาภ ได้แก่ปัจจัย ๔. ถามว่า ปัจจัยเหล่านั้นเป็นปลิโพธได้อย่างไร. เฉลยว่า ก็คนทั้งหลายย่อมถวายปัจจัยทั้งหลายอันมีของบริวารมาก ในสถานที่ที่ภิกษุผู้มีบุญไปแล้วแต่ละครั้ง. เธอเมื่อมัวอนุโมทนาอยู่ เมื่อมัวแสดงธรรมอยู่แก่คนเหล่านั้น ย่อมไม่ได้โอกาสที่จะกระทำสมณธรรม. ตั้งแต่อรุณขึ้นจนถึงปฐมยาม ก็ยังต้องเกี่ยวข้องกับคนมิได้ขาดสาย. ซ้ำพอพวกภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตมักมากในปัจจัย มาในเวลาเช้ามืดทีเดียวบอกว่า "นี่แน่ะท่าน อุบาสกโน้น อุบาสิกา–โน้น อำมาตย์โน้น บุตรอำมาตย์โน้น ธิดา

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๒] สี. พาหุลิก....
[๓] ม. ทฏฺฐุกามาติ.

นิจฺจพฺยาวโฏ. ตสฺเสวนฺเต[๑] ปจฺจยา ปลิโพธา โหนฺติ. เตน คณํ ปหาย ยตฺถ นํ น ชานนฺติ, ตตฺถ เอกเกน จริตพฺพํ. เอวํ โส ปลิโพโธ อุปจฺฉิชฺชติ.[๒]

อำมาตย์โน้น เป็นผู้ต้องการพบท่าน" ดังนี้. เธอจึงกล่าวว่า นี่แน่ะท่าน ช่วยถือบาตรและจีวรที ดังนี้ แล้วก็จัดแจงจะไปทีเดียว จึงเป็นคนที่ขวนขวายอยู่เป็นประจำ. ปัจจัยเหล่านั้นจึงเป็นปลิโพธสำหรับเธอได้ทีเดียว. อันภิกษุผู้จะถือเอากรรมฐานนั้น ควรละหมู่คณะเสีย แล้วเป็นคนเดียวเที่ยวไปในสถานที่ที่ใคร ๆ ไม่รู้จักเธอเถิด. เธอจะตัดปลิโพธได้โดยประการอย่างนี้.

<u>คโณติ</u> สุตฺตนฺติกคโณ วา อาภิธมฺมิกคโณ วา, โย ตสฺส อุทฺเทสํ วา ปริปุจฺฉํ วา เทนฺโต สมณธมฺมสฺส โอกาสํ น ลภติ, ตสฺส[๓] คโณ ปลิโพโธ โหติ, เตน โส เอวํ อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ. สเจ เตสํ ภิกฺขูนํ พหุํ กตํ[๔] โหติ, อปฺปํ อวสิฏฺฐํ, ตํ

คำว่า <u>คณะ</u> ได้แก่คณะผู้เรียนพระสูตร หรือคณะผู้เรียนพระอภิธรรม, ภิกษุรูปใด เมื่อมัวให้อุเทศ หรือปริปุจฉาอยู่แก่คณะนั้น ย่อมไม่ได้โอกาสสำหรับสมณธรรม, คณะจึงเป็นปลิโพธสำหรับเธอ, ภิกษุนั้นพึงตัดคณปลิโพธนั้นเสียโดยอาการอย่างนี้. ถ้า

---

๑ ฉ. ตสฺเสวเต.
๒ ฉ. อุปจฺฉิชฺชตีติ.
๓ ฉ. ตสฺเสว.
๔ ฉ. พหุ คหิตํ.

นิฏฺฐาเปตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตพฺพํ. สเจ อปฺปํ กตํ[๑] พหุํ อวสิฏฺฐํ, โยชนโต ปรํ อคนฺตฺวา อนฺโตโยชนปริจฺเฉเท อญฺญํ คณวาจกํ อุปสงฺกมิตฺวา "อิเม อายสฺมา อุทฺเทสาทีหิ สงฺคณฺหตู"ติ วตฺตพฺพํ. เอวมฺปิ[๒] อลภมาเนน "มยฺหํ อาวุโส เอกํ กิจฺจํ อตฺถิ, ตุเมฺห ยถาผาสุกฏฺฐานานิ คจฺฉถา"ติ คณํ ปหาย อตฺตโน กมฺมํ กตฺตพฺพํ.[๓]

หากว่า กิจ มีการให้อุเทศ เป็นต้น แก่ภิกษุเหล่านั้น เป็นสิ่งที่เธอทำไปได้มากแล้ว, เหลืออยู่เล็กน้อย, ควรทำกิจนั้นให้เสร็จแล้วเข้าไปสู่ป่าเถิด. ถ้าหากว่าเธอทำได้เล็กน้อย, เหลืออยู่มาก, ก็ควรเข้าไปหาคณวาจก (ภิกษุผู้บอกกล่าวสั่งสอนคณะ) รูปอื่นในขอบเขตภายใน ๑ โยชน์ ไม่ไปเกินกว่า ๑ โยชน์ แล้วกล่าวว่า "นี่แน่ะท่าน ขอจงสงเคราะห์ภิกษุเหล่านี้ด้วยอุเทศ เป็นต้นทีเถิด" ดังนี้. เมื่อไม่ได้แม้ตามประการที่ว่านี้ ก็ควรบอกกล่าวคณะว่า "นี่แน่ะท่านทั้งหลาย ผมมีกิจอยู่อย่างหนึ่ง, ขอท่านทั้งหลายจงไปสู่สถานที่ตามผาสุกเถิด" ดังนี้แล้วละคณะไปทำการงานของตนเถิด.

<u>กมฺมนฺติ</u> นวกมฺมํ. ตํ กโรนฺเตน วฑฺฒกีอาทีหิ ลทฺธาลทฺธํ ชานิตพฺพํ, กตากเต

คำว่า <u>กัมมะ</u> ได้แก่ งานก่อสร้าง. ภิกษุ เมื่อจะกระทำงานก่อสร้างนั้น จำต้อง

---

๑ ฉ. อปฺปํ คหิตํ.

๒ ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

๓ ฉ. กตฺตพฺพนฺติ.

อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชิตพฺพนฺติ สพฺพถาปิ[๑] ปลิโพโธ โหติ. โสปิ เอวํ อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ, สเจ อปฺปํ อวสิฏฺฐํ โหติ นิฏฺฐาเปตพฺพํ. สเจ พหุํ, สงฺฆิกญฺเจ นวกมฺมํ, สงฺฆสฺส วา ภารหารกภิกฺขูนํ[๒] วา นิยฺยาเทตพฺพํ. อตฺตโน สนฺตกญฺเจ, อตฺตโน ภารหารกานํ นิยฺยาเทตพฺพํ. ตาทิเส อลภนฺเตน สงฺฆสฺส ปริจฺจชิตฺวา คนฺตพฺพํ.[๓]

รู้ถึงอุปกรณ์ที่คนงาน มีช่างไม้ เป็นต้น ได้แล้วและยังไม่ได้, ต้องถึงความขวนขวายในงานก่อสร้างที่ทำแล้ว และยังมิได้ทำ เพราะเหตุนั้น จึงเป็นปลิโพธ แม้โดยประการทั้งปวง. กัมมปลิโพธ แม้นั้น อันภิกษุพึงตัดเสียได้โดยอาการอย่างนี้, ถ้าหากว่างานก่อสร้างเป็นสิ่งที่เหลืออยู่น้อย ก็ควรทำเสียให้เสร็จ. ถ้าหากว่า เหลืออยู่มาก, ถ้าเป็นงานก่อสร้างของสงฆ์, ก็พึงมอบให้แก่สงฆ์หรือแก่พวกภิกษุ ซึ่งเป็นผู้นำภาระ (ของสงฆ์ไป). ถ้าเป็นของของตน, ก็ควรมอบให้แก่ผู้ที่นำภาระของตนไป. เมื่อไม่ได้บุคคลเช่นนั้น ก็ควรสละให้แก่สงฆ์แล้วไปเถิด.

<u>อทฺธานนฺติ</u> มคฺคคมนํ. ยสฺส หิ กตฺถจิ ปพฺพชฺชาเปกฺโข วา โหติ, ปจฺจยชาตํ วา กิญฺจิ ลทฺธพฺพํ โหติ. สเจ ตํ อลภนฺโต

คำว่า <u>อัทธานะ</u> ได้แก่การเดินทาง. ก็ภิกษุรูปใดมีบรรพชาเปกขะ(การเจาะจงตัวให้ไปทำการบวช) ในที่บางแห่งอยู่ก็ดี, มี

---

[๑] ฉ. สพฺพทา.

[๒] ฉ. สงฺฆภารหารกภิกฺขูนํ.

[๓] ฉ. คนฺตพฺพนฺติ.

น สกฺโกติ อธิวาเสตุํ, อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺตสฺสาปิ คมิกจิตฺตํ นาม ทุปฺปฏิวิโนทนียํ[๑] โหติ, ตสฺมา คนฺตฺวา ตํ กิจฺจํ ตีเรตฺวาว สมณธมฺเม อุสฺสุกฺกํ กาตพฺพํ.[๒]

ปัจจัยหรือสิ่งที่ควรได้อะไร ๆ อยู่ก็ดี. ถ้าหากว่า เมื่อเธอยังไม่ได้สิ่งนั้น ก็ไม่อาจที่จะนิ่งเฉยอยู่ได้, ธรรมดาว่าจิตคิดจะไปของเธอผู้แม้เข้าป่ากระทำสมณธรรมอยู่ ย่อมเป็นสิ่งที่บรรเทาได้ยาก, เพราะฉะนั้น เธอควรไปทำกิจนั้นให้เสร็จเสียเลย แล้วจึงทำความขวนขวายในสมณธรรมเถิด.

__ญาตีติ__ วิหาเร อาจริยุปชฺฌาย สทฺธิวิหาริกอนฺเตวาสิกสมานุปชฺฌายกสมานาจริยกา, ฆเร มาตา ปิตา ภคินี[๓] ภาตาติ เอวมาทิกา. เต คิลานา อิมสฺส ปลิโพธา โหนฺติ, ตสฺมา โส ปลิโพโธ อุปฏฺฐหิตฺวา เตสํ ปากติกกรเณน อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ.

คำว่า __ญาติ__ ได้แก่ บุคคลทั้งหลายมีอย่างนี้ คือ ในวิหาร ได้แก่ อาจารย์ อุปัชฌาย์ สัทธิวิหาริก อันเตวาสิก ภิกษุร่วมอุปัชฌาย์ ภิกษุผู้ร่วมอาจารย์, ในเรือน ได้แก่ มารดา บิดา พี่น้องหญิง พี่น้องชาย ดังนี้เป็นต้น. บุคคลเหล่านั้นที่เป็นไข้ จึงเป็นปลิโพธสำหรับภิกษุนี้, เพราะฉะนั้น ปลิโพธนั้น เธอควรตัดเสียด้วยการทะนุบำรุงรักษาท่านเหล่านั้นให้หายเป็นปกติ.

---

๑ สี. ทุปฺปฏิวิโนทยํ.
๒ ฉ. กาตพฺพนฺติ.
๓ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ตตฺถ อุปชฺฌาโย ตาว คิลาโน สเจ ลหุํ น วุฏฺฐาติ, ยาวชีวมฺปิ ปฏิชคฺคิตพฺโพ. ตถา ปพฺพชฺชาจริโย อุปสมฺปทาจริโย สทฺธิวิหาริโก อุปสมฺปาทิต-ปพฺพชิตอนฺเตวาสิกสมานุปชฺฌายกา จ. นิสฺสยาจริยอุทฺเทสาจริยนิสฺสยนฺเตวาสิก-อุทฺเทสนฺเตวาสิกสมานาจริยกา ปน ยาว นิสฺสยอุทฺเทสา อนุปจฺฉินฺนา, ตาว ปฏิชคฺคิตพฺพา. ปโหนฺเตน ตโต อุทฺธมฺปิ ปฏิชคฺคิตพฺพา เอว.

ในบุคคลเหล่านั้น ว่าถึงอุปัชฌาย์เป็นไข้ก่อน ถ้าหากว่า ไม่หายได้เร็ว,ก็ควรปรนนิบัติท่านไป แม้ตลอดชีวิต. ถึงอาจารย์ผู้ให้บรรพชา อาจารย์ผู้ให้อุปสมบท สัทธิ-วิหาริก อันเตวาสิกที่ตนให้อุปสมบทและให้บรรพชา และภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌาย์ก็พึงปรนนิบัติอย่างนั้น. ส่วนอาจารย์ผู้ให้นิสัย อาจารย์ผู้ให้อุเทศ อันเตวาสิกผู้รับนิสัย อันเตวาสิกผู้เรียนอุเทศ และภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ทั้งหลายก็ควรปรนนิบัติท่านไป ตราบเท่าที่นิสัยและอุเทศยังไม่ขาด. เมื่อสามารถก็ควรปรนนิบัติแม้ยิ่งไปกว่านั้นทีเดียว.

มาตาปิตูสุ อุปชฺฌาเย วิย ปฏิชคฺคิตพฺพํ. สเจปิ หิ เต รชฺเช ฐิตา โหนฺติ, ปุตฺตโต จ อุปฏฺฐานํ ปจฺจาสึสนฺติ[๑], กาตพฺพเมว. อถ เตสํ เภสชฺชํ นตฺถิ, อตฺตโน สนฺตกํ ทาตพฺพํ, อสติ ภิกฺขาจริยาย

ในมารดาบิดาก็ควรปรนนิบัติเหมือน-อย่างที่ปรนนิบัติในอุปัชฌาย์. จริงอยู่ ท่านเหล่านั้น แม้หากว่าเป็นผู้ดำรงอยู่ในราช-สมบัติ, ก็ยังหวังการทะนุบำรุงจากบุตรอยู่, จึงควรกระทำการปรนนิบัติทีเดียว. ถ้าว่ายา

[๑] ฉ. ปจฺจาสีสนฺติ.

ปริเยสิตฺวาปิ ทาตพฺพเมว. ภาติกภคินีนํ[๑] ปน เตสํ สนฺตกเมว โยเชตฺวา ทาตพฺพํ. สเจ นตฺถิ อตฺตโน สนฺตกํ ตาวกาลิกํ ทตฺวา ปจฺฉา ลภนฺเตน คณฺหิตพฺพํ. อลภนฺเตน น โจเทตพฺพํ. อญฺญาตกสฺส ภคินีสามิกสฺส[๒] เภสชฺชํ เนว กาตุํ น ทาตุํ วฏฺฏติ. "ตุยฺหํ สามิกสฺส เทหี"ติ วตฺวา ปน ภคินิยา ทาตพฺพํ. ภาตุชายายปิ เอเสว นโย. เตสํ ปน ปุตฺตา อิมสฺส ญาตกาเยวาติ เตสํ กาตุํ วฏฺฏติ[๓]

ของท่านไม่มี, ก็ควรให้ของของตนไป, เมื่อของของตนไม่มี ก็ควรแม้เที่ยวแสวงหา โดยการภิกขาจารให้ไปนั่นเทียว. ส่วนสำหรับพี่น้องชาย พี่น้องหญิงทั้งหลาย ควรประกอบยาอันเป็นของของคนเหล่านั้นนั่นเอง ให้ไป. ถ้าหากว่าไม่มี ก็ควรให้ยาอันเป็นของของตนให้เป็นของยืมไป เมื่อได้ (คืน) ภายหลังควรถือเอา. เมื่อไม่ได้ก็ไม่ควรทักท้วง. การที่เธอจะทำยา ให้ยาแก่สามีของพี่น้องหญิงผู้ไม่ใช่ญาติไปย่อมไม่ควรเลย. แต่ควรให้แก่พี่น้องหญิง กล่าวว่า "ขอจงให้แก่สามีของเธอ" ดังนี้เถิด. แม้ในภรรยาของพี่น้องชายก็มีนัยนี้แหละ. แต่ว่าบุตรของคนเหล่านั้นเป็นญาติของภิกษุนี้ทีเดียว เพราะเหตุนั้น การที่ภิกษุจะทำยาให้แก่บุตรของเขาเหล่านั้นย่อมควร.

---

[๑] ฉ. ภาตุภคินีนํ.

[๒] สี. ภคินิยา, ฉ. ภคินิสามิกสฺส.

[๓] ฉ. วฏฺฏตีติ.

อาพาโธติ โย โกจิ โรโค. โส พาธมาโน ปลิโพโธ นาม[๑] โหติ, ตสฺมา เภสชฺชกรเณน อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ. สเจ ปน กติปาหํ เภสชฺชํ กโรนฺตสฺสาปิ น วูปสมฺมติ, นาหํ ตุยฺหํ ทาโส, น ภติโก,[๒] ตํเยว หิ โปเสนฺโต อนมตคฺเค สํสารวฏฺเฏ ทุกฺขํ ปตฺโตติ อตฺตภาวํ ครหิตฺวา สมณธมฺโม กาตพฺโพ.[๓]

คำว่า อาพาธ ได้แก่ โรคอย่างใดอย่างหนึ่ง. โรคนั้น เมื่อเบียดเบียน จึงชื่อว่า เป็นปลิโพธ, เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงตัดเสียด้วยการใช้ยา. แต่หากว่า เมื่อเธอแม้ใช้ยาล่วงไป ๒-๓ วันแล้ว โรคก็ยังไม่สงบ, ก็ควรติเตียนอัตภาพว่า เราไม่ใช่ทาส, ไม่ใช่ลูกจ้างของเจ้า, ก็เมื่อมัวเลี้ยงดูเจ้าอยู่นั่นเอง จึงถึงทุกข์ในสังสารวัฏ อันมีเบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลตามไปรู้ไม่ได้ ดังนี้ แล้วกระทำสมณธรรมเถิด.

คนฺโถติ ปริยตฺติปริหรณํ.[๔] ตํ สชฺฌายาทีหิ นิจฺจํ พฺยาวฏสฺเสว[๕] ปลิโพโธ โหติ, น อิตรสฺส. ตตฺริมานิ วตฺถูนิ :

คำว่า คันถะ ได้แก่การบริหารปริยัติ. การบริหารปริยัตินั้น เป็นปลิโพธสำหรับภิกษุผู้ขวนขวายเป็นประจำด้วยกิจทั้งหลาย มีการสาธยายเป็นต้น เท่านั้น, ไม่เป็นปลิโพธ

---

[๑] ฉ. นาม-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๒] ฉ. ภฏโก.
[๓] ฉ. กาตพฺโพติ.
[๔] ฉ. ปริยตฺติหรณํ.
[๕] ฉ. นิจฺจพฺยาวฏสฺส.

สำหรับภิกษุนอกนี้. เรื่องต่อไปนี้เป็นนิทัสสนะในความที่ คันถะไม่เป็นปลิโพธสำหรับภิกษุผู้ไม่ขวนขวาย :

มชฺฌิมภาณกเทวตฺเถโร[๑] กิร **มลยวาสิเทวตฺเถรสฺส** สนฺติกํ คนฺตฺวา **กมฺมฏฺฐานํ** ยาจิ. เถโร "กีทิโสสิ อาวุโส **ปริยตฺติยนฺ**"ติ ปุจฺฉิ. มชฺฌิโม เม ภนฺเต **ปคุโณติ.** อาวุโส มชฺฌิโม นาเมโส **ทุปฺปริหาโร,** มูลปณฺณาสกํ สชฺฌายนฺตสฺส **มชฺฌิมปณฺณาสโก** อาคจฺฉติ, ตํ สชฺฌายนฺตสฺส **อุปริปณฺณาสโก.** กุโต ตุยฺหํ กมฺมฏฺฐานนฺติ. **ภนฺเต** ตุมฺหากํ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ ลภิตฺวา **ปุน** น โอโลเกสฺสามีติ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา **เอกูนวีสติวสฺสานิ** สชฺฌายํ อกตฺวา วีสติเม **วสฺเส** อรหตฺตํ ปตฺวา สชฺฌายตฺถาย **อาคตานํ** ภิกฺขูนํ "วีสติ[๒] เม อาวุโส **วสฺสานิ** ปริยตฺตึ อโนโลเกนฺตสฺส, อปิจ

มีเรื่องเล่าว่า พระเทวเถระผู้สอนมัชฌิมนิกาย ไปสู่สำนักของพระเทวเถระผู้อยู่ในแคว้นมลัย แล้วขอกรรมฐาน. พระเถระถามว่า "นี่แน่ะอาวุโส ท่านเป็นผู้(ได้)ขนาดไหนในพระปริยัติ". จึงตอบว่า ท่านผู้เจริญ สำหรับผมคล่องแคล่ว มัชฌิมนิกาย. จึงบอกว่า ดูกรอาวุโส ชื่อว่า มัชฌิมนิกายนี้บริหารได้ยาก, เมื่อท่านสาธยายมูลปัณณาสก์ มัชฌิมปัณณาสก์ก็จะมา, เมื่อสาธยายมัชฌิมปัณณาสก์นั้น อุปริปัณณาสก์ก็จะมา. กรรมฐานจักมีแก่ท่านได้แต่ที่ไหนเล่า. จึงตอบว่า ท่านผู้เจริญ ผมได้รับกรรมฐานในสำนักของท่านแล้ว จักไม่เหลียวแล (ปริยัติ) อีกเลย ดังนี้ แล้วรับเอากรรมฐาน ไม่กระทำการสาธยาย

---

๑ อิ. ม...เรวตฺเถโร.
๒ สี. วีสตี.

โข กตปริจโย อหํ เอตฺถ อารภถา''ติ วตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา เอกพฺยญฺชเนปิสฺส กงฺขา นาโหสิ.

ตลอด ๑๙ ปี ได้บรรลุพระอรหัตในปีที่ ๒๐ เมื่อภิกษุทั้งหลายมาแล้วเพื่อประโยชน์แก่การสาธยาย จึงกล่าวว่า "ดูกรอาวุโส เมื่อเราไม่เหลียวแลปริยัติตลอดถึง ๒๐ ปี, แต่ว่า เราได้กระทำการสั่งสมไว้ในปริยัตินี้แล้วแล ขอท่านทั้งหลายจงเริ่มเถิด" ดังนี้ (เมื่อภิกษุเหล่านั้นสาธยายไป) ความสงสัยไม่มีแก่ท่านเลย แม้ในพยัญชนะเดียว ตั้งแต่ต้นจนจบ.

กุรุนฺธิยคิริวาสี[๑] นาคตฺเถโรปิ อฏฺฐารส วสฺสานิ ปริยตฺตึ ฉฑฺเฑตฺวา ภิกฺขูนํ ธาตุกถํ อุทฺทิสิ. เตสํ คามวาสิกตฺเถเรหิ สทฺธึ สํสนฺเทนฺตานํ เอกปโญฺหปิ อุปฺปฏิปาฏิยา อาคโต นาโหสิ.

แม้พระนาคเถระผู้อยู่ที่ภูเขา ชื่อว่ากุรุนธิยะ ทอดทิ้งปริยัติไป ๑๘ ปี ก็ยังแสดงธาตุกถาแก่ภิกษุทั้งหลายได้. เมื่อภิกษุเหล่านั้น เทียบเคียงกับพระเถระทั้งหลายผู้เป็นคามวาสี แม้สักปัญหาเดียวก็มิได้มีมาโดยผิดลำดับกัน.

มหาวิหาเรปิ ติปิฏกจูฬาภยตฺเถโร นาม อฏฺฐกถํ อนุคฺคเหตฺวาว ปญฺจนิกาย-

แม้ที่มหาวิหาร พระเถระชื่อว่าติปิฏกจูฬาภัย ไม่ทันเรียนอรรถกถาเลย ให้คน

[๑] ฉ. กรุพิยคิริวาสี, สี. การลิยคิริวาสี, อิ. กรุลิยคิริวาสี.

มณฺฑเล ตีณิ ปิฏกานิ ปริวตฺเตสฺสามีติ สุวณฺณเภรึ ปหราเปสิ. ภิกฺขุสํโฆ "กตมาจริยานํ อุคฺคโห, อตฺตโน อาจริยุคฺคหญฺเญว วทถ, อิตรถา วตฺตุํ น เทมา"ติ อาห. อุปชฺฌาโยปิ นํ อตฺตโน อุปฏฺฐานมาคตํ ปุจฺฉิ "ตฺวํ อาวุโส เภรึ ปหราเปสี"ติ. อาม ภนฺเตติ. กึการณาติ[1] ปริยตฺตึ ภนฺเต ปริวตฺเตสฺสามีติ. อาวุโส อภย อาจริยา อิมํ ปทํ กถํ วทนฺตีติ. เอวํ วทนฺติ ภนฺเตติ. เถโร หุํหุนฺติ ปฏิพาหิ. ปุน โส อญฺเญนญฺเญน ปริยาเยน เอวํ วทนฺติ ภนฺเตติ ติกฺขตฺตุํ อาห. เถโร สพฺพํ หุํหุนฺติ ปฏิพาหิตฺวา "อาวุโส ตยา ปฐมํ กถิโตเยว อาจริยมคฺโค, อาจริยมุขโต ปน อนุคฺคหิตตฺตา 'เอวํ อาจริยา วทนฺตี'ติ สณฺฐาตุํ นาสกฺขิ. คจฺฉ อตฺตโน อาจริยานํ สนฺติเก สุณาหี"ติ. กุหึ ภนฺเต คจฺฉามีติ. คงฺคาย ปรโต โรหณชนปเท ตุลาธาร-

ตีกลองทองประกาศว่า เราจะปริวัตรพระไตรปิฎกในวง(ผู้ศึกษา)ปัญจนิกาย ดังนี้. ภิกษุสงฆ์พูดกันว่า "ได้เรียนต่ออาจารย์ไหนมา, ขอให้พระจูฬาภัยกล่าวเฉพาะที่เรียนต่ออาจารย์ของตนเท่านั้น, พวกเราไม่ยอมให้พูดไปโดยประการนอกนี้" ดังนี้. แม้อุปัชฌาย์ก็ถามเธอผู้มาอุปัฏฐากตนนั้นว่า "ดูกรอาวุโส เธอให้เขาตีกลองหรือ". ยอมรับว่า ใช่ครับ ท่าน. เพราะเหตุอะไรหรือ. ท่านผู้เจริญ ผมจักปริวัตรพระปริยัติ. อุปัชฌาย์จึงกล่าวว่า ดูกรท่านอภัย อาจารย์ทั้งหลายกล่าวบทนี้ไว้ว่าอย่างไร. เธอก็ตอบว่า ท่านผู้เจริญ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนี้. พระเถระคอยขัดว่า หึง หึง. เธอจึงกล่าวโดยปริยายอื่น ๆ อีกสิ้น ๓ ครั้งว่า กล่าวไว้อย่างนี้ ท่านผู้เจริญ. พระเถระก็ขัดว่า หึง หึง เสียทุกครั้ง แล้วบอกว่า "ดูกรอาวุโส บทที่เธอกล่าวทีแรกนั่นแหละเป็น

---

[1] ฉ. กึ การณาติ.

ปพฺพตวิหาเร สพฺพปริยตฺติโก มหาธมฺมรกฺขิตตฺเถโร นาม ปฏิวสติ[๑], ตสฺส สนฺติกํ คจฺฉาติ. สาธุ ภนฺเตติ เถรํ วนฺทิตฺวา ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา นิสีทิ. เถโร กสฺมา อาคโตสีติ ปุจฺฉิ. ธมฺมํ โสตุํ ภนฺเตติ. อาวุโส อภย ทีฆมชฺฌิเมสุ มํ กาเลน กาลํ ปุจฺฉนฺติ. อวเสสํ ปน เม ตีสมตฺตานิ วสฺสานิ น โอโลกิตปุพฺพํ. อปิจ ตฺวํ รตฺตึ มม สนฺติเก ปริวตฺเตหิ, อหนฺเต ทิวา กถยิสฺสามีติ. โส สาธุ ภนฺเตติ ตถา อกาสิ. ปริเวณทฺวาเร มหามณฺฑปํ กาเรตฺวา คามวาสิโน ทิวเส ทิวเส ธมฺมสฺสวนาย อาคจฺฉนฺติ. เถโร รตฺตึ ปริวตฺติตํ ทิวา กถยนฺโต อนุปุพฺเพน อวสานํ[๒] นิฏฺฐาเปตฺวา อภยตฺเถรสฺส สนฺติเก ตฏฺฏิกาย นิสีทิตฺวา "อาวุโส มยฺหํ กมฺมฏฺฐานํ กเถหี"ติ อาห. ภนฺเต กึ ภณถ, นนุ มยา ตุมฺหากเมว

อาจริยมรรค (แนวทางของอาจารย์), แต่เพราะเธอมิได้เรียนจากปากของอาจารย์ จึงไม่อาจที่จะยืนยันว่า 'อาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนี้'. ขอเธอจงไป จงฟังในสำนักของอาจารย์ทั้งหลายของตนเถิด"ดังนี้. เธอจึงเรียนถามพระอุปัชฌาย์ว่า ท่านผู้เจริญ ผมต้องไปที่ไหน. อุปัชฌาย์ตอบว่า ท่านชื่อว่าพระมหาธัมมรักขิตเถระ ชำนาญปริยัติทั้งปวง ประจำอยู่ที่ ตุลาธารปัพพตวิหาร ใกล้โรหณชนบท ทางฝั่งแม่น้ำคงคาฟากข้างโน้น, ขอเธอจงไปสู่สำนักของท่านผู้นั้น ดังนี้. เธอตอบรับว่า ครับท่าน ไหว้พระเถระแล้ว จึงไปสู่สำนัก ของพระมหาธัมมรักขิตเถระ พร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ ไหว้แล้วนั่งลง. พระเถระถามเธอว่า ท่านมาทำไมหรือ. ตอบว่า ท่านผู้เจริญ ผมมาเพื่อฟังธรรม. จึงกล่าวว่า ดูกรอาวุโส อภัย พวกภิกษุถามเราเป็นครั้งคราวในทีฆนิกายและมัชฌิมนิกาย. ส่วน

---

๑ ฉ. วสติ.
๒ ฉ. เทสนํ.

สนฺติเก สุตํ, กิมฺหิ ตุเมฺหหิ อญฺญาตํ กเถสฺสามีติ. ตโต นํ เถโร อญฺโญ เอส อาวุโส คตกสฺส มคฺโค นามาติ อาห. อภยตฺเถโร กิร ตทา โสตาปนฺโน โหติ. อถสฺส โส กมฺมฏฺฐานํ ทตฺวา อาคนฺตฺวา โลหปาสาเท ธมฺมํ ปริวตฺเตนฺโต เถโร ปรินิพฺพุโตติ อสฺโสสิ. สุตฺวา "อาหรถ อาวุโส จีวรนฺ"ติ จีวรํ ปารุปิตฺวา "อนุจฺฉวิโก อาวุโส อมฺหากํ อาจริยสฺส อรหตฺตมคฺโค. อาจริโย โน อาวุโส อุชุ อาชานีโย. โส อตฺตโน ธมฺมนฺเตวาสิกสฺส สนฺติเก ตฏฺฏิกายํ นิสีทิตฺวา 'มยฺหํ กมฺมฏฺฐานํ กเถหี'ติ อาห. อนุจฺฉวิโก อาวุโส เถรสฺส อรหตฺตมคฺโค"ติ. เอวรูปานํ คนฺโถ ปลิโพโธ น โหติ[1].

พระสูตรที่เหลือ เราไม่เคยเหลียวแลเลย ตลอด ๓๐ ปีเต็ม. เอาอย่างนี้เถิด กลางคืน ให้ท่านปริวัตรในสำนักของเรา, กลางวัน เราจักบอกแก่ท่าน. พระอภัยเถระนั้นรับว่า ครับ ท่าน ดังนี้แล้ว ได้กระทำโดยประการนั้น. พวกชาวบ้านให้ช่างทำซุ้มใหญ่ไว้ที่ประตูบริเวณ แล้วมาเพื่อการฟังธรรมกันทุก ๆ วัน. พระเถระ เมื่อกล่าวปริยัติที่พระอภัยเถระปริวัตรไว้ในกลางคืน ก็ทำให้สิ้นสุดลงได้ตามลำดับในเวลากลางวันแล้ว (ครั้นเห็นว่ามีอรรถมิได้ผิดเพี้ยนไปจากอรรถกถา) ก็นั่งบนเสื่อในที่ใกล้พระอภัยเถระ กล่าวว่า "นี่แน่ะอาวุโส ขอท่านจงบอกกรรมฐานแก่ผมเถิด" ดังนี้. พระอภัยเถระ กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านพูดอะไร, ผมฟังอยู่ในสำนักของท่านนี่เองมิใช่หรือ, ผมจะบอกกรรมฐานอะไรที่ท่านยังไม่รู้อีกเล่า. ลำดับนั้น พระเถระจึงกล่าวกะพระอภัยเถระนั้นว่า ดูกร

---

[1] ฉ. น โหตีติ.

อาวุโส ธรรมดาว่า ทางแห่งบุคคลผู้ถึงแล้วนี้เป็นอีกอย่างหนึ่ง ดังนี้. ทราบกันว่า ในเวลานั้น พระอภัยเถระเป็นพระโสดาบัน. ต่อมา พระอภัยเถระนั้น เมื่อมาให้กรรมฐานแก่พระเถระแล้ว (กลับไป) ปริวัตรธรรมอยู่ที่โลหะปราสาทก็ทราบว่า พระเถระท่านปรินิพพานแล้ว. ครั้นทราบแล้ว จึงกล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า "นี่แน่ะท่าน ขอท่านจงนำจีวรมา" ครั้นห่มจีวรแล้ว ก็กล่าวว่า "ดูกรท่านทั้งหลาย พระอรหัตมรรค จัดว่าสมควรแก่อาจารย์ของพวกเรา. ดูกรท่านทั้งหลาย อาจารย์ของพวกเราเป็นคนซื่อตรง เป็นบุรุษอาชาไนย. ท่านผู้นั้นนั่งบนเสื่อในที่ใกล้ศิษย์ผู้เรียนธรรมของตนแล้วยังกล่าวว่า 'ขอท่านจงบอกกรรมฐานแก่ผมเถิด' ดังนี้ได้. ดูกรท่านทั้งหลาย พระอรหัตมรรค จัดว่าสมควรแก่พระเถระ" ดังนี้. คันถะจึงไม่เป็นปลิโพธสำหรับภิกษุทั้งหลาย เห็นปานฉะนี้.

อิทฺธีติ โปถุชฺชนิกา อิทฺธิ. สา หิ อุตฺตานเสยฺยกทารโก วิย ตรุณสสฺสํ วิย จ ทุปฺปริหารา โหติ. อปฺปมตฺตเกเนว ภิชฺชติ. สา ปน วิปสฺสนาย ปลิโพโธ โหติ, น สมาธิสฺส สมาธึ ปตฺวา ปตฺตพฺพโต. ตสฺมา หิ[๑] วิปสฺสนตฺถิเกน อิทฺธิปลิโพโธ อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ, อิตเรน อวเสสาติ อยํ ตาว ปลิโพธกถาย วิตฺถาโร เวทิตพฺโพ.[๒]

คำว่า อิทธิ ได้แก่ ฤทธิ์ที่มีในปุถุชน. ก็ฤทธิ์นั้นเป็นสิ่งที่รักษาได้ยาก ดุจทารกนอนแบเบาะ และดุจข้าวกล้าอ่อน ฉะนั้น. ย่อมแตกทำลายได้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยเท่านั้น. ก็ฤทธิ์นั้น จัดเป็นปลิโพธสำหรับวิปัสสนา, ไม่ใช่สำหรับสมาธิ เพราะบุคคลจะพึงบรรลุได้ เพราะบรรลุสมาธิ. ก็เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้ต้องการวิปัสสนา ควรตัดอิทธิปลิโพธ, ภิกษุนอกนี้ควรตัดปลิโพธที่เหลือ ดังนี้แล นี้เป็นความพิสดารในปลิโพธกถา ที่พึงทราบก่อน.

กมฺมฏฺฐานทายกวณฺณนา

๔๒. กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวาติ เอตฺถ ปน ทุวิธํ กมฺมฏฺฐานํ

พรรณนากรรมฐานทายก

๔๒. ส่วนในข้อว่า เข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐาน นี้ มีวินิจฉัยดังนี้

---

[๑] ฉ. หิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

[๒] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํ ปาริหาริยกมฺมฏฺฐานญฺจ. ตตฺถ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํ นาม ภิกฺขุสํฆาทีสุ เมตฺตา มรณสฺสติ จ. อสุภสญฺญาติปิ เอเก.

กรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ สัพพัตถกกรรมฐาน (กรรมฐานจำปรารถนาในกิจทั้งปวง) และ ปาริหาริยกรรมฐาน (กรรมฐานที่ต้องบริหาร). ในกรรมฐาน ๒ อย่างนั้น เมตตาในบุคคลทั้งหลาย มีภิกษุสงฆ์เป็นต้นและมรณสติ ชื่อว่า สัพพัตถกกรรมฐาน. อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า อสุภสัญญาก็ชื่อว่า เป็นสัพพัตถกกรรมฐาน ดังนี้ก็มี.

กมฺมฏฺฐานิเกน หิ ภิกฺขุนา ปฐมํ ตาว ตํ[๑] ปริจฺฉินฺทิตฺวา สีมฏฺฐกภิกฺขุสํเฆ สุขิตา ภวนฺตุ อพฺยาปชฺฌาติ เมตฺตา ภาเวตพฺพา. ตโต สีมฏฺฐกเทวตาสุ. ตโต โคจรคามมฺหิ อิสฺสรชเน. ตโต ตตฺถ มนุสฺเส อุปาทาย สพฺพสตฺเตสุ. โส หิ ภิกฺขุสํเฆ เมตฺตาย สหวาสีนํ มุทุจิตฺตตํ ชเนติ. อถสฺส เต สุขสํวาสา โหนฺติ. สีมฏฺฐกเทวตาสุ เมตฺตาย มุทุกตจิตฺตาหิ เทวตาหิ ธมฺมิกาย

จริงอยู่ ภิกษุผู้ประกอบในกรรมฐานครั้งแรก ควรกำหนดภิกษุสงฆ์นั้นก่อน แล้วเจริญเมตตาไปในภิกษุสงฆ์ผู้อยู่ในสีมาว่า ขอภิกษุทั้งหลาย จงเป็นผู้มีความสุข ไม่มีความเบียดเบียนกันเถิด ดังนี้. ถัดจากนั้น จึงเจริญไปในพวกเทวดาผู้อยู่ในสีมา. ถัดจากนั้น เจริญไปในชนผู้เป็นใหญ่ในโคจรคาม, ถัดจากนั้นไป จึงเจริญไปในสัตว์ทั้งปวงในโคจรคามนั้น จับตั้งแต่พวกมนุษย์

๑ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

รกฺขาย สุสํวิหิตารกฺโข[๑] โหติ. โคจรคามมฺหิ อิสฺสรชเน เมตฺตาย มุทุกตจิตฺตสนฺตาเนหิ[๒] อิสฺสรชเนหิ ธมฺมิกาย รกฺขาย สุรกฺขิตปริกฺขาโร โหติ. ตตฺถ มนุสฺเสสุ เมตฺตาย ปสาทิตจิตฺเตหิ เตหิ อปริภูโต หุตฺวา วิจรติ. สพฺพสตฺเตสุ เมตฺตาย สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตจาโร โหติ. มรณสฺสติยา ปน อวสฺสํ มยา มริตพฺพนฺติ จินฺเตนฺโต อเนสนํ ปหาย อุปรูปริวฑฺฒมานสํเวโค อโนลีนวุตฺติโก โหติ. อสุภสญฺญาปริจิตจิตฺตสฺส ปนสฺส ทิพฺพานิ อารมฺมณานิ โลภวเสน จิตฺตํ น ปริยาทิยนฺติ.

ไป. จริงอยู่ ด้วยเมตตาในภิกษุสงฆ์ เธอย่อมยังความเป็นผู้มีจิตอ่อนโยนให้เกิดแก่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ร่วมกัน. เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุเหล่านั้นก็ย่อมเป็นผู้มีสุขสังวาส (การอยู่ร่วมกันเป็นสุข) สำหรับเธอ. ด้วยเมตตาในพวกเทวดาผู้อยู่ในสีมา เธอจะเป็นผู้ที่เหล่าเทวดา ผู้มีจิตอันเมตตากระทำให้อ่อนโยนแล้ว ป้องกันรักษาไว้อย่างดี โดยการรักษาอันประกอบด้วยธรรม. ด้วยเมตตาในชนผู้เป็นใหญ่ในโคจรคาม เธอจะเป็นผู้ที่เหล่าชนผู้เป็นใหญ่ ผู้มีจิตสันดาน อันเมตตากระทำให้อ่อนโยนแล้ว รักษาแวดล้อมไว้อย่างดี โดยการรักษาอันประกอบด้วยธรรม. ด้วยเมตตาในพวกมนุษย์ในโคจรคามนั้น เธอจะเป็นผู้ที่พวกมนุษย์ ผู้มีจิตอันเมตตาทำให้เลื่อมใสแล้วเหล่านั้น ไม่ข่มเหงเอาเที่ยวไป. ด้วยเมตตาในสัตว์ทั้งปวง เธอ

---

[๑] ฉ. สุสํวิหิตรกฺโข.
[๒] ม. อิ. มุทุกตสนฺตาเนหิ.

จะเป็นผู้เที่ยวไปได้ ไม่ขัดข้องในที่ทั้งปวง. อนึ่งด้วยมรณสติ เธอเมื่อคิดว่า เราต้องตายเป็นแน่แท้ ดังนี้ ย่อมละอเนสนา (การแสวงหาที่ไม่สมควร) แล้วก็จะเป็นผู้มีความสังเวชเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน. อนึ่งสำหรับภิกษุ ผู้มีจิตสั่งสมไว้ในอสุภสัญญานั้น อารมณ์ทั้งหลายที่เป็นทิพย์ ก็หาครอบงำจิตด้วยอำนาจของโลภะได้ไม่.

เอวํ พหูปการตฺตา สพฺพตฺถ อตฺถยิตพฺพํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ จ อธิปฺเปตสฺส โยคานุโยคกมฺมสฺส ฐานนฺติ จ <u>สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานนฺติ</u> วุจฺจติ.

ด้วยประการดังกล่าวมานี้ กรรมฐาน ๓ มีเมตตา เป็นต้น จึงเรียกว่า <u>สัพพัตถกกรรมฐาน</u> เพราะอรรถว่า พึงต้องการ คือพึงปรารถนาได้ในกิจทั้งปวง เพราะความมีอุปการะมาก และเพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งการงาน คือ การประกอบเนือง ๆ ซึ่งโยคะที่ประสงค์.

จตฺตาฬีสาย ปน กมฺมฏฺฐาเนสุ ยํ ยสฺส จริยานุกูลํ, ตํ ตสฺส นิจฺจํ

ส่วนกรรมฐานใดในบรรดากรรมฐาน ๔๐ อย่าง ที่อนุกูลแก่จริยาของพระโยคีบุคคล

ปริหริตพฺพตฺตา อุปริมสฺส จ ภาวนากมฺมสฺส ปทฏฺฐานตฺตา ปาริหาริยกมฺมฏฺฐานนฺติ วุจฺจติ. อิติ อิมํ ทุวิธมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ โย เทติ, อยํ กมฺมฏฺฐานทายโก นาม. ตํ กมฺมฏฺฐานทายกํ.

ใด, กรรมฐานนั้น เรียกว่า ปาริหาริย-กรรมฐาน เพราะเป็นกรรมฐานที่พระโยคีบุคคลนั้น พึงบริหารเป็นประจำ และเพราะเป็นปทัฏฐานแห่งการงานในภาวนา อันเป็นส่วนเบื้องสูง. กัลยาณมิตรใด ให้กรรมฐานทั้งสองนี้ ดังกล่าวมานี้, กัลยาณมิตรนี้ ชื่อว่า กัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐาน. ได้แก่ เข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐานนั้น.

กลฺยาณมิตฺตนฺติ :

คำว่า กัลยาณมิตร : ได้แก่ มิตรที่ดีอันตั้งอยู่ในฝักฝ่ายของความเจริญ แสวงหาแต่ประโยชน์โดยส่วนเดียว ถึงพร้อมด้วยคุณอย่างนี้ คือ

ปิโย ครุภาวนีโย
วตฺตา จ วจนกฺขโม
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา
โน จฏฺฐาเน นิโยชเย[๑]ติ[๒]

น่ารัก ๑, น่าเคารพ ๑, น่ายกย่อง ๑, เป็นผู้กล่าว ๑, อดทนต่อการว่ากล่าว ๑, แต่งกถาที่ลึกซึ้งได้ ๑, ไม่ยังสัตว์ทั้งหลายให้ประกอบในฐานะที่ไม่ควร ๑ ดังนี้เป็นต้น.

---

๑ ฉ. นิโยชโก.
๒ องฺ. สตฺตก. ๒๓/๓๓.

เอวมาทิคุณสมนฺนาคตํ เอกนฺตหิเตสึ
วุฑฺฒิปกฺเข ฐิตํ กลฺยาณมิตฺตํ.

"มมญฺหิ อานนฺท กลฺยาณมิตฺตํ อาคมฺม ชาติธมฺมา สตฺตา ชาติยา ปริมุจฺจนฺตี"ติ-[๑] อาทิวจนโต ปน สมฺมาสมฺพุทฺโธเยว สพฺพาการสมฺปนฺโน กลฺยาณมิตฺโต. ตสฺมา ตสฺมึ สติ ตสฺเสว ภควโต สนฺติเก คหิตํ กมฺมฏฺฐานํ สุคฺคหิตํ โหติ. ปรินิพฺพุเต ปน ตสฺมึ อสีติยา มหาสาวเกสุ โย ธรติ, ตสฺส สนฺติเก คเหตุํ วฏฺฏติ. ตสฺมิมฺปิ อสติ ยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตุกาโม โหติ, ตสฺเสว วเสน จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพตฺเตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อาสวกฺขยปฺปตฺตสฺส[๒] ขีณาสวสฺส สนฺติเก คเหตพฺพํ.

ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั่นเอง ทรงเป็นกัลยาณมิตร ผู้ถึงพร้อมโดยอาการทั้งปวง เพราะมีพระดำรัสตรัสไว้ว่า "ดูกรอานนท์ เป็นความจริงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตรแล้ว จึงหลุดพ้นจากความเกิดได้" ดังนี้ เป็นต้น. เพราะฉะนั้น เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นยังมีอยู่ (ยังทรงพระชนม์อยู่) กรรมฐานที่ภิกษุถือเอาในสำนัก ของพระผู้มีพระภาคนั้นนั่นแหละ จัดเป็นอันถือเอาได้ดีแล้ว. แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคนั้น ทรงปรินิพพานไปแล้ว พระสาวก ในบรรดาพระมหาสาวก ๘๐ องค์รูปใด ยังดำรงอยู่, การที่เธอถือเอากรรมฐานในสำนักของท่านนั้น ย่อมควร. แม้เมื่อพระมหาสาวกนั้นไม่มี ภิกษุเป็นผู้ใคร่

---

๑ สํ. ส. ๑๕/๑๒๘, สํ. มหา. ๑๙/๓.
๒ สี. อิ. อาสวกฺขยํ ปตฺตสฺส.

ถือเอากรรมฐานข้อใด, เธอควรถือเอาในสำนักของพระขีณาสพ ผู้ยังฌาน ๔ ฌาน ๕ ให้บังเกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งกรรมฐานข้อนั้นนั่นแหละ แล้วเจริญวิปัสสนา อันมีฌานเป็นปทัฏฐาน บรรลุถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะเถิด.

กึ ปน ขีณาสโว อหํ ขีณาสโวติ อตฺตานํ ปกาเสตีติ ? กึ วตฺตพฺพํ, การกภาวํ หิ ชานิตฺวา ปกาเสติ. นนุ อสฺสคุตฺตตฺเถโร [๑]"อารทฺธํ อิมสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานํ, การโก อยนฺ"ติ[๑] ชานิตฺวา อากาเส จมฺมขณฺฑํ ปญฺญเปตฺวา ตตฺถ ปลฺลงฺเกน นิสินฺโน กมฺมฏฺฐานํ กเถสีติ.

ถามว่า ก็พระขีณาสพจะประกาศตนเองว่า เราเป็นพระขีณาสพ ดังนี้หรือ ? ตอบว่า จะต้องพูดอะไรกันเล่า, ด้วยว่าท่านรู้ความเป็นการกบุคคล (ความเป็นบุคคลผู้ทำจริง) แล้วก็ย่อมประกาศ. พระอัสสคุตตเถระทราบว่า "ภิกษุรูปนี้ มีกรรมฐานอันปรารภแล้ว, ผู้นี้เป็นการกบุคคล" ดังนี้แล้ว จึงปูแผ่นหนังในอากาศ แล้วนั่งคู้บัลลังก์ บอกกรรมฐานอยู่บนแผ่นหนังนั้น มิใช่หรือ ดังนี้.

ตสฺมา สเจ ขีณาสวํ ลภติ, อิจฺเจตํ กุสลํ, โน เจ ลภติ, อนาคามิสกทาคามิ-

เพราะเหตุนั้น ถ้าหากว่า ได้พระขีณาสพไซร้, การได้อย่างนี้นี่เป็นการดี,

---

๑-๑ ฉ. อารทฺธกมฺมฏฺฐานสฺส ภิกฺขุโน "กมฺมฏฺฐานการโก อยนฺ"ติ.

โสตาปนฺนชฺฌานลาภิปุถุชฺชนติปิฏกธรทฺวิปิฏกธรเอกปิฏกธเรสุ ปุริมสฺส ปุริมสฺส สนฺติเก. เอกปิฏกธเรปิ อสติ ยสฺส เอกสงฺคีติปิ อฏฺฐกถาย สทฺธึ ปคุณา, สยญฺจ[๑] ลชฺชี โหติ, ตสฺส สนฺติเก คเหตพฺพํ. เอวรูโป หิ ตนฺติธโร วํสานุรกฺขิโต ปเวณิปาลโก อาจริโย อาจริยมติโกว โหติ, น อตฺตโน มติโก. เตเนว โปราณกตฺเถรา "ลชฺชี รกฺขิสฺสติ ลชฺชี รกฺขิสฺสติ ลชฺชี รกฺขิสฺสตี"ติ ติกฺขตฺตุํ อาหํสุ.

หากว่าไม่ได้, ก็ควรถือเอาในสำนักของพระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน ปุถุชนผู้ได้ฌาน ท่านผู้ทรง ๓ ปิฎก ทรง ๒ ปิฎก และทรงปิฎกเดียว ลดหลั่นกันไป. แม้เมื่อท่านผู้ทรงปิฎกเดียวไม่มี ก็ควรถือเอาในสำนักของท่านผู้มีแม้สังคีติเดียวคล่องแคล่วพร้อมด้วยอรรถกถา, และตัวท่านเองก็เป็นลัชชีด้วย. เพราะว่าท่านผู้เป็นเช่นนี้ จะเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งแบบแผน เป็นผู้ตามรักษาวงศ์ รักษาประเพณี เป็นอาจารย์ เป็นผู้ถือมติของอาจารย์เท่านั้น, ไม่ถือมติของตน. เพราะเหตุนั้นนั่นเอง พระเถระในปางก่อนทั้งหลายจึงกล่าวถึง ๓ ครั้งว่า "ลัชชีจักรักษา ลัชชีจักรักษา ลัชชีจักรักษา" ดังนี้.

ปุพฺเพ วุตฺตขีณาสวาทโย เจตฺถ อตฺตโน อธิคตมคฺคเมว อาจิกฺขนฺติ. พหุสฺสุโต ปน ตํ ตํ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา

ก็ในเรื่องบอกกรรมฐานนี้ พระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระขีณาสพเป็นต้น ที่กล่าวในตอนก่อน ย่อมบอกได้แต่ทางที่ท่านเอง

---

๑ ฉ. อยญฺจ.

อุคฺคหปริปุจฺฉานํ วิโสธิตตฺตา อิโต จิโต จ สุตฺตญฺจ การณญฺจ สลฺลกฺเขตฺวา สปฺปายาสปฺปายํ โยเชตฺวา คหนฏฺฐาเน คจฺฉนฺโต มหาหตฺถี วิย มหามคฺคํ ทสฺเสนฺโต กมฺมฏฺฐานํ กถยิสฺสติ. ตสฺมา เอวรูปํ กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺเสว[๑] วตฺตปฏิปตฺตึ กตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตพฺพํ.

บรรลุเท่านั้น. แต่ภิกษุผู้พหูสูต เพราะความที่เธอเข้าไปหาอาจารย์นั้น ๆ แล้วชำระอุคคหะ (บาลี) และปริปุจฉา (อรรถกถา) ให้หมดจด กำหนดสูตรและการณะจากสูตรนั้น สูตรนี้แล้ว ประกอบให้เป็นสัปปายะน้อยใหญ่แล้ว จักบอกกรรมฐาน แสดงไว้เป็นทางกว้าง เหมือนช้างใหญ่เดินไปในที่รก ย่อมแสดงทางที่มันไปเป็นช่องกว้าง ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น ภิกษุควรเข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐานที่เป็นเช่นนี้ แล้วทำวัตรปฏิบัติต่อท่านทีเดียว แล้วถือเอากรรมฐานเถิด.

สเจ ปน ตํ เอกวิหาเรเยว ลภติ, อิจฺเจตํ กุสลํ, โน เจ ลภติ, ยตฺถ โส วสติ, ตตฺถ คนฺตพฺพํ. [๒]คจฺฉนฺเตน ปน โธตมกฺขิเตหิ ปาเทหิ อุปาหนา อารูหิตฺวา ฉตฺตํ คเหตฺวา เตลนาฬิมธุผาณิตาทีนิ

ก็ถ้าหากว่า เธอได้กัลยาณมิตรนั้นในวิหารเดียวกันเลย, การได้อย่างนี้ นั่นเป็นการดี, ถ้าหากว่า ไม่ได้ เธอควรไปที่วิหารที่กัลยาณมิตรนั้นอยู่เถิด. ก็ภิกษุผู้จะไปไม่ควรเป็นผู้ล้างเท้า ทาน้ำมัน สวมรองเท้า

---

๑ ฉ. ตสฺส.

๒ ฉ. คจฺฉนฺเตน จ น โธตมกฺขิเตหิ... อนฺเตวาสิกปริวุเตน คนฺตพฺพํ.

คาหาเปตฺวา อนฺเตวาสิกปริวุเตน น คนฺตพฺพํ? คมิกวตฺตํ ปน ปูเรตฺวา อตฺตโน ปตฺตจีวรํ สยเมว คเหตฺวา อนฺตรามคฺเค ยํ ยํ วิหารํ ปวิสติ สพฺพตฺถ วตฺตปฏิปตฺตึ กุรุมาเนน สลฺลหุกปริกฺขาเรน ปรมสลฺเลขวุตฺตินา หุตฺวา คนฺตพฺพํ.

ถือร่ม ให้อันเตวาสิกถือกระโหลกน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น แวดล้อมไป. แต่ควรทำคมิกวัตร (วัตรของภิกษุผู้ไป) ให้เต็ม ถือบาตรและจีวรของตนเสียเองทีเดียว เข้าไปยังวิหารใด ๆ ในระหว่างทาง ก็ทำวัตรปฏิบัติในทุกวิหาร มีบริขารเบาพร้อม มีความประพฤติเป็นบรมสัลเลขะไปเถิด.

ตํ วิหารํ ปวิสนฺเตน อนฺตรามคฺเคเยว ทนฺตกฏฺฐํ กปฺปิยํ การาเปตฺวา คเหตฺวา ปวิสิตพฺพํ, น จ "มุหุตฺตํ วิสฺสมิตฺวา ปาทโธวนมกฺขนาทีนิ กตฺวา อาจริยสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามี"ติ อญฺญํ ปริเวณํ ปวิสิตพฺพํ. กสฺมา ? สเจ หิสฺส ตตฺร อาจริยสฺส วิสภาคา ภิกฺขู ภเวยฺยุํ, เต อาคมนการณํ ปุจฺฉิตฺวา อาจริยสฺส อวณฺณํ ปกาเสตฺวา "นฏฺโฐสิ, สเจ ตสฺส สนฺติกํ อาคโต"ติ

อันภิกษุผู้จะเข้าไปสู่วิหารนั้น ควรให้เขาทำไม้ชำระฟันให้เป็นกัปปิยะเสีย ในระหว่างทางเลยทีเดียว ถือเอาแล้วเข้าไปเถิด, แต่ไม่ควรเข้าไปสู่ในบริเวณอื่น ด้วยคิดว่า "เราจักพักสักครู่ ทำกิจทั้งหลายมีล้างเท้าทาน้ำมัน เป็นต้น แล้วจึงเข้าไปสู่สำนักของอาจารย์" ดังนี้. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะถ้าหากว่า ในวิหารนั้น พึงมีพวกภิกษุที่เป็นวิสภาคะ (ไม่

---

๑ ฉ. คจฺฉนฺเตน จ น โธตมกฺขิเตหิ... อนฺเตวาสิกปริวุเตน คนฺตพฺพํ.

วิปฺปฏิสารํ อุปฺปาเทยฺยุํ, เยน ตโต[๑] ปฏินิวตฺเตยฺย, ตสฺมา อาจริยสฺส วสนฏฺฐานํ ปุจฺฉิตฺวา อุชุกํ ตตฺเถว คนฺตพฺพํ.

ถูกกัน) ของอาจารย์ผู้นั้นอยู่, ภิกษุเหล่านั้นถามเหตุแห่งการมาแล้ว จะประกาศความไม่ดีของอาจารย์ กล่าวว่า "ฉิบหายละ ท่าน ถ้าหากว่าท่านมาสู่สำนักของคนผู้นั้น" ดังนี้ ก็จะพึงยังความไม่สบายใจ ให้เกิดขึ้น, เป็นเหตุให้เธอ พึงกลับจากสถานที่นั้นเสีย, เพราะฉะนั้น เธอถามถึงที่อยู่ของอาจารย์แล้ว พึงตรงไปในที่นั้นเลยทีเดียว.

สเจ อาจริโย ทหรตโร โหติ, ปตฺตจีวรปฏิคฺคหณาทีนิ น สาทิตพฺพานิ. สเจ วุฑฺฒตโร[๒] คนฺตฺวา อาจริยํ วนฺทิตฺวา ฐาตพฺพํ. "นิกฺขิปาวุโส ปตฺตจีวรนฺ"ติ วุตฺเตน นิกฺขิปิตพฺพํ. "ปานียํ ปิวาหี"ติ วุตฺเตน สเจ อิจฺฉติ ปาตพฺพํ. "ปาเท โธวา"ติ[๓] วุตฺเตน น ตาว ปาทา โธวิตพฺพา. สเจ หิ อาจริเยน อาภตํ

ถ้าหากว่า อาจารย์ผู้อ่อนกว่า, ก็ไม่ควรยินดีกิจทั้งหลาย มีการรับบาตรและจีวรเป็นต้น (ที่ท่านจะทำให้). ถ้าหากว่าท่านแก่กว่า, ไปถึงแล้วควรไหว้อาจารย์ แล้วยืนอยู่. พอท่านบอกว่า "อาวุโส จงวางบาตรและจีวรลงเถิด" ดังนี้ ก็ควรวางลง. ท่านบอกว่า "จงดื่มน้ำเถิด" ถ้าหากต้องการก็ควรดื่ม. ท่านบอกว่า "จงล้างเท้า" ก็ยัง

---

๑ ฉ. ตโต.
๒ ฉ. วุฑฺฒตโร โหติ.
๓ ฉ. โธวาหีติ.

อุทกํ ภเวยฺย; น สารุปฺปํ สิยา. "โธวาวุโส, น มยา อาภตํ, อญฺเญหิ อาภตนฺ"ติ วุตฺเตน ปน ยตฺถ อาจริโย น ปสฺสติ, เอวรูเป ปฏิจฺฉนฺเน วา โอกาเส อพฺโภกาเส วิหารสฺสาปิ วา เอกมนฺเต นิสีทิตฺวา ปาทา โธวิตพฺพา.

สเจ อาจริโย เตลนาฬึ อาหรติ อุฏฺฐหิตฺวา อุโภหิ หตฺเถหิ สกฺกจฺจํ คเหตพฺพา. สเจ หิ นํ[1] น คณฺเหยฺย, "อยํ ภิกฺขุ อิโตเอว ปฏฺฐาย สมฺโภคํ โกเปตี"ติ อาจริยสฺส อญฺญถตฺตํ ภเวยฺย. คเหตฺวา ปน อาทิโตว ปาทา น มกฺเขตพฺพา. สเจ หิ ตํ อาจริยสฺส คตฺตพฺภญฺชนเตลํ ภเวยฺย, น สารุปฺปํ สิยา. ตสฺมา ปฐมํ สีสํ มกฺเขตฺวา ขนฺธาทีนิ มกฺเขตพฺพานิ. "สพฺพปาริหาริยเตลมิทํ อาวุโส ปาเทปิ มกฺเขหี"ติ วุตฺเตน

ไม่ควรล้างเท้าก่อน. เพราะถ้าหากว่าเป็นน้ำที่อาจารย์ตักมา, ก็จะพึงเป็นสิ่งที่ไม่สมควรไป. แต่ท่านบอกว่า "อาวุโส จงล้างเท้าเถิด, ไม่ใช่น้ำที่เราตักมา, ผู้อื่นตักมา" ดังนี้ ก็ควร(ไป)นั่งในที่แจ้ง อันเป็นที่ว่างที่เขากั้นไว้เช่นนี้ หรือแม้ในส่วนข้างหนึ่งแห่งวิหาร ที่อาจารย์จะมองไม่เห็น แล้วล้างเท้าทั้งสองเถิด.

ถ้าหากว่า อาจารย์นำกระโหลกน้ำมันมาให้ ก็ควรลุกขึ้น ใช้มือทั้งสองข้างรับเอาโดยเคารพ. เพราะถ้าหาก เธอไม่รับกระโหลกน้ำมันนั้นไซร้, ความเข้าใจเป็นอย่างอื่นจะพึงมีแก่อาจารย์ได้ว่า "ภิกษุรูปนี้ทำการใช้สอยร่วมกันให้เสียหาย (รังเกียจการใช้สอยร่วมกัน) ตั้งแต่บัดนี้เลยทีเดียวนะ" ดังนี้. แต่ว่า รับแล้วไม่ควรทาเท้าก่อนทีเดียว. เพราะถ้าหากของนั้น พึงเป็นน้ำมันสำหรับชะโลมตัวของอาจารย์ไซร้, ก็จะพึง

---

๑ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ปน โถกํ สีเส กตฺวา ตโต[๑] ปาเท มกฺเขตฺวา "อิมํ เตลนาฬึ ธเปมิ ภนฺเต"ติ วตฺวา อาจริเย คณฺหนฺเต ทาตพฺพา.

เป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมไป. เพราะเหตุนั้น จึงควรทาศีรษะก่อน แล้วจึงทาส่วนอื่น มีคอ เป็นต้น. แต่พออาจารย์บอกว่า "น้ำมันนี้ใช้ได้ทุกอย่าง ท่านจะทาเท้าก็ได้" ดังนี้ ก็แตะ (น้ำมัน) ที่ศีรษะหน่อยหนึ่ง ถัดจากนั้น จึงทาเท้า (เสร็จแล้ว) ก็บอกท่านว่า "ท่านขอรับ กระผมจะเก็บกระโหลกน้ำมันนี้ละครับ" เมื่ออาจารย์จะรับไป ก็ควรมอบให้ท่านไป.

อาคตทิวสโต ปฏฺฐาย กมฺมฏฺฐานํ เม ภนฺเต กเถถ อิจฺเจวํ น วตฺตพฺพํ. ทุติยทิวสโต ปน ปฏฺฐาย สเจ อาจริยสฺส ปกติอุปฏฺฐาโก อตฺถิ, ตํ ยาจิตฺวา วตฺตํ กาตพฺพํ. สเจ ยาจิโตปิ น เทติ, โอกาเส ลทฺเธเยว กาตพฺพํ. กโรนฺเตน จ[๒] ขุทฺทกมชฺฌิมมหนฺตานิ ตีณิ ทนฺตกฏฺฐานิ อุปนาเมตพฺพานิ. สีตํ อุณฺหนฺติ ทุวิธํ

เริ่มแต่วันที่มาถึง ภิกษุไม่ควรพูดอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านโปรดบอกกรรมฐานแก่ผมเถิด ดังนี้. แต่ว่า นับแต่วันที่ ๒ ไป (ถัดจากวันที่มาถึง) ถ้าหากว่าภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากตามปกติของอาจารย์มีอยู่, ควรขอร้องกะท่านผู้นั้น กระทำวัตร (แทน). ถ้าหากท่านแม้ถูกเธอขอร้องแล้ว ก็ยังไม่ยอมให้, ก็ควรทำเมื่อได้โอกาสนั้นเทียว. อนึ่ง

---

๑ ฉ. อยํ ปาโธ น ทิสฺสติ.
๒ ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

มุขโธวนอุทกญฺจ นหาโนทกญฺจ ปฏิยาเทตพฺพํ. ตโต ยํ อาจริโย ตีณิ ทิวสานิ ปริภุญฺชติ, ตาทิสเมว นิจฺจํ อุปฏฺฐเปตพฺพํ[๑] นิยมํ อกตฺวา ยํ วา ตํ วา ปริภุญฺชนฺตสฺส ยถาลทฺธํ อุปนาเมตพฺพํ. กึ พหุนา วุตฺเตน, ยนฺตํ ภควตา "อนฺเตวาสิเกน ภิกฺขเว อาจริยมฺหิ สมฺมาวตฺติตพฺพํ. ตตฺรายํ สมฺมาวตฺตนา, กาลสฺเสว อุฏฺฐาย อุปาหนา โอมุญฺจิตฺวา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ทนฺตกฏฺฐํ ทาตพฺพํ. มุโขทกํ ทาตพฺพํ. อาสนํ ปญฺญเปตพฺพํ. สเจ ยาคุ โหติ, ภาชนํ โธวิตฺวา ยาคุ อุปนาเมตพฺพา"[๒]ติอาทิกํ มหาขนฺธเก[๓] สมฺมาวตฺตํ ปญฺญตฺตํ, ตํ สพฺพมฺปิ กาตพฺพํ.

ภิกษุเมื่อจะทำ ควรน้อมนำไม้ชำระฟัน ๓ ขนาด คือ ขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่เข้าไป (ถวาย). ควรจัดแจงน้ำล้างหน้าและน้ำอาบ ๒ อย่าง คือ เย็นอย่างหนึ่ง ร้อนอย่างหนึ่งไว้. นับแต่วันนั้นไป อาจารย์ใช้สอยไม้ชำระฟันและน้ำอย่างใดไปตลอด ๓ วัน, ก็ควรน้อมนำของอย่างนั้นนั่นแหละเข้าไป (ถวาย) ประจำ. เมื่ออาจารย์ใช้สอยของ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ไม่ทำให้แน่นอนไว้ ก็ควรน้อมนำของตามที่เธอได้เข้าไปถวาย. ประโยชน์อะไรด้วยคำที่ต้องกล่าวให้มากไป, สัมมาวัตรที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในมหาขันธกะว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันเตวาสิกควรประพฤติชอบในอาจารย์. นี้เป็นความประพฤติชอบในข้อนั้น, คือควรลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ถอดรองเท้ากระทำอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง แล้ว

---

[๑] ฉ. อุปนาเมตพฺพํ.
[๒] วิ. มหา. ๔/๑๑๒.
[๓] ฉ. ขนฺธเก.

ถวายไม้ชำระฟัน. ถวายน้ำล้างหน้า. ปูลาด อาสนะ. ถ้าหากว่า ยาคูมีอยู่, เธอควร ล้างภาชนะแล้วน้อมนำยาคูเข้าไปถวาย" ดังนี้ เป็นต้น นั้นอันใด, สัมมาวัตรแม้ทั้งหมดนั้น เธอก็ควรทำ.

เอวํ วตฺตสมฺปตฺติยา ครุํ อาราธยมาเนน สายํ วนฺทิตฺวา ยาหีติ วิสฺสชฺชิเตน คนฺตพฺพํ, ยทา โส กิสฺสาคโตสีติ ปุจฺฉติ, ตทา อาคมนการณํ กเถตพฺพํ. สเจ โส เนว ปุจฺฉติ, วตฺตํ ปน สาทิยติ, ทสาเห วา ปกฺเข วา วีติวตฺเต เอกทิวสํ วิสฺสชฺชิเตนาปิ อคนฺตฺวา โอกาสํ กาเรตฺวา อาคมนการณํ อาโรเจตพฺพํ. อกาเล วา คนฺตฺวา กิมตฺถํ อาคโตสีติ ปุฏฺเฐน อาโรเจตพฺพํ. สเจ โส ปาโตว อาคจฺฉาติ วทติ, ปาโตว คนฺตพฺพํ.

อันภิกษุผู้ยังครูให้ยินดีอยู่ด้วยวัตรสมบัติ อย่างนี้ ในเวลาเย็น พอท่านปล่อยว่า ท่าน ไปได้แล้วละ ดังนี้ ก็ควรไหว้ท่านแล้ว ไปเถิด, ในเวลาใดท่านถามว่า เธอมาเพื่อ ประโยชน์อะไร ดังนี้, ในเวลานั้น ควรบอก เหตุแห่งการมา. ถ้าหากว่า ท่านไม่ถาม เลย, แต่ว่ายังยินดีวัตร (ของภิกษุ) อยู่, เมื่อ ๑๐ วันหรือปักษ์หนึ่งล่วงไปแล้ว วันหนึ่ง เธอแม้ว่า ท่านปล่อยแล้วก็อย่าไป ควรให้ ท่านเปิดโอกาสให้ แล้วแจ้งเหตุแห่งการมา เถิด. อีกอย่างหนึ่ง เธอควรไปในเวลาที่ไม่ สมควร พอถูกท่านถามว่า เธอมาเพื่อ ประโยชน์อะไร ดังนี้แล้ว พึงแจ้งให้ท่าน ทราบเถิด. ถ้าหากท่านกล่าวว่า เธอจงมา แต่เช้าเลย ดังนี้, ก็ควรไปแต่เช้าทีเดียว.

สเจ ปนสฺส ตาย เวลาย ปิตฺตาพาเธน วา กุจฺฉิ ปริฑยฺหติ, อคฺคิมนฺทตาย วา ภตฺตํ น ชีรติ, อญฺโญ วา โกจิ โรโค พาธติ, ตํ ยถาภูตํ อาวีกตฺวา[๑] อตฺตโน สปฺปายเวลํ อาโรเจตฺวา ตาย เวลาย อุปสงฺกมิตพฺพํ. อสปฺปายเวลายํ หิ วุจฺจมานมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ น สกฺกา โหติ มนสิกาตุนฺติ. อยํ กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวาติ เอตฺถ วิตฺถาโร.

แต่ถ้าหากในเวลานั้น ท้องของเธอถูกโรคดีแผดเผาเอาก็ดี, อาหารไม่ย่อยเพราะไฟธาตุอ่อนไปก็ดี, โรคอย่างใดอย่าง-หนึ่งเบียดเบียนเอาก็ดี, ควรเปิดเผยถึงข้อนั้นตามความเป็นจริง แจ้งเวลาที่เป็นสัปปายะของตนแล้ว เข้าไปหาในเวลานั้นเถิด. เพราะว่า ในเวลาที่ไม่เป็นสัปปายะ เธอไม่อาจจะมนสิการกรรมฐาน แม้ที่พระ-อาจารย์กล่าวอยู่ได้ ดังนี้แล. นี้เป็นความพิสดารในข้อว่า เข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐานนี้.

จริยาวณฺณนา

๔๓. อิทานิ อตฺตโน จริยานุกูลนฺติ เอตฺถ จริยาติ ฉ จริยา ราคจริยา โทสจริยา โมหจริยา สทฺธาจริยา

พรรณนาจริยา

๔๓. บัดนี้ จะวินิจฉัยในคำว่า กรรม-ฐานที่เหมาะสมแก่จริยาของตน นี้ คำว่า จริยา ได้แก่ จริยา มี ๖ คือ ราคจริยา

---

[๑] ม. อาวี กตฺวา, ฉ. อาวิกตฺวา.

พุทฺธิจริยา วิตกฺกจริยาติ. เกจิ ปน ราคาทีนํ สทฺธาทีนญฺจ สํสคฺคสนฺนิปาตวเสน อปรา ปิ จตสฺโส, ตถา สทฺธาทีนนฺติ อิมาหิ อฏฺฐหิ สทฺธึ จุทฺทส อิจฺฉนฺติ. เอวํ ปน ปเภเท วุจฺจมาเน ราคาทีนํ สทฺธาทีหิปิ สํสคฺคํ กตฺวา อเนกา จริยา โหนฺติ, ตสฺมา สงฺเขเปน ฉเฬว จริยา เวทิตพฺพา. จริยา ปกติ อุสฺสนฺนตาติ อตฺถโต เอกํ. ตาสํ วเสน ฉเฬว ปุคฺคลา โหนฺติ ราคจริโต โทสจริโต โมหจริโต สทฺธาจริโต พุทฺธิจริโต วิตกฺกจริโตติ.

โทสจริยา โมหจริยา สัทธาจริยา พุทธิจริยา วิตักกจริยา. ส่วนอาจารย์บางพวก ย่อมปรารถนาจริยา ๑๔ พร้อมกับจริยา ๘ เหล่านี้ คือ จริยา ๔ แม้อย่างอื่นด้วยอำนาจแห่งความระคนกัน และประชุมกันแห่งจริยา ๓ มีราคจริยา เป็นต้น, และจริยา ๔ เหมือนอย่างนั้น ด้วยอำนาจแห่งความระคนกัน และประชุมกันแห่งจริยา ๓ มีสัทธาจริยา เป็นต้น. ก็เมื่อจะกล่าวถึงประเภทโดยประการดังกล่าวนี้ จริยาย่อมมีได้มากมาย เพราะทำจริยา ๓ มีราคจริยาเป็นต้น ให้ปะปนแม้กับจริยา ๓ มีสัทธาจริยาเป็นต้น, เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า โดยสังเขป จริยามี ๖ เท่านั้น. ข้อว่า จริยา ปกติ อุสฺสนฺนตา ดังนี้ โดยสภาวะก็เป็นอันเดียวกัน. บุคคลย่อมมีได้ ๖ เท่านั้น ด้วยอำนาจแห่งจริยาทั้งหลายเหล่านั้น คือ บุคคลราคจริต บุคคลโทสจริต บุคคลโมหจริต บุคคลสัทธาจริต บุคคลพุทธิจริต บุคคลวิตกจริต

คุณไสว ระวังนาม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตฺถ ยสฺมา ราคจริตสฺส กุสลปฺปวตฺติสมเย สทฺธา พลวตี โหติ, ราคสฺส อาสนฺนคุณตฺตา. ยถา หิ อกุสลปกฺเข ราโค สินิทฺโธ นาติลูโข, เอวํ กุสลปกฺเข สทฺธา. ยถา ราโค วตฺถุกาเม ปริเยสติ, เอวํ สทฺธา สีลาทิคุเณ ปริเยสติ[๑] ยถา ราโค อหิตํ น ปริจฺจชติ, เอวํ สทฺธา หิตํ น ปริจฺจชติ, ตสฺมา ราคจริตสฺส สทฺธาจริโต สภาโค.

ในบรรดาบุคคล ๖ จำพวกนั้น เพราะเหตุที่ในเวลาประพฤติกุศล ศรัทธาของคนราคจริตย่อมเป็นธรรมชาติมีกำลัง, เพราะความที่ศรัทธาเป็นคุณใกล้ต่อราคะ. เหมือนอย่างว่า ในฝ่ายอกุศล ราคะเป็นโทษที่สดใสไม่เศร้าหมองจนเกินไปฉันใด, ในฝ่ายกุศล ศรัทธาเป็นธรรมที่สดใสไม่เศร้าหมองฉันนั้น. ราคะย่อมแสวงหาวัตถุกามทั้งหลาย ฉันใด, ศรัทธาย่อมแสวงหาคุณทั้งหลายมีศีล เป็นต้น ฉันนั้น. ราคะย่อมไม่สละสิ่งที่หาประโยชน์มิได้ฉันใด, ศรัทธาย่อมไม่สละสิ่งที่เป็นประโยชน์ ฉันนั้น, ฉะนั้น บุคคลสัทธาจริตจึงเป็นสภาคแห่งบุคคลราคจริต.

ยสฺมา ปน โทสจริตสฺส กุสลปฺปวตฺติสมเย ปญฺญา พลวตี โหติ, โทสสฺส อาสนฺนคุณตฺตา. ยถา หิ อกุสลปกฺเข โทโส นิสฺสิเนโห[๒] น อารมฺมณํ อลฺลียติ, เอวํ

ส่วนว่า เพราะเหตุที่ในเวลาประพฤติกุศล ปัญญาของบุคคลโทสจริตย่อมเป็นธรรมชาติมีกำลัง, เพราะความที่ปัญญาเป็นคุณใกล้ต่อโทสะ. เหมือนอย่างว่า ในฝ่าย

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

[๒] ม. สินิทฺโธ, อิ. อสินิทฺโธ.

กุสลปกฺเข ปญฺญา. ยถา จ โทโส อภูตมฺปิ[๑] โทสเมว ปริเยสติ, เอวํ ปญฺญา ภูตํ โทสเมว ปริเยสติ[๒] ยถา โทโส สตฺตปริวชฺชนากาเรน ปวตฺตติ, เอวํ ปญฺญา สงฺขารปริวชฺชนากาเรน, ตสฺมา โทสจริตสฺส พุทฺธิจริโต สภาโค.

อกุศล โทสะ เป็นโทษที่ไม่มีความเยื่อใยไม่พัวพันอารมณ์ฉันใด, ในฝ่ายกุศล ปัญญาเป็นธรรมที่ไม่มีความเยื่อใย ไม่ติดพันอารมณ์ฉันนั้น. อนึ่ง โทสะย่อมแสวงหาโทษ แม้ที่ไม่มีจริงเลย ฉันใด, ปัญญาย่อมแสวงหาโทษที่มีจริงเท่านั้น ฉันนั้น. โทสะย่อมเป็นไปโดยอาการละเว้น (ไม่ไยดี) สัตว์ฉันใด, ปัญญาย่อมเป็นไป โดยอาการละเว้นสังขารฉันนั้น, ฉะนั้น บุคคลพุทธิจริต จึงเป็นสภาคของบุคคลโทสจริต.

ยสฺมา ปน โมหจริตสฺส อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย วายมมานสฺส เยภุยฺเยน อนฺตรายกรา วิตกฺกา อุปฺปชฺชนฺติ, โมหสฺส อาสนฺนลกฺขณตฺตา. ยถา หิ โมโห ปริพฺยากุลตาย อนวฏฺฐิโต, เอวํ วิตกฺโก นานปฺปการวิตกฺกนตาย. ยถา จ โมโห อปริโยคาหณตาย จญฺจโล, ตถา วิตกฺโก

ส่วนว่าเพราะเหตุที่เมื่อบุคคลโมหจริตพยายามเพื่อความเกิดขึ้น แห่งกุศลธรรมทั้ง-หลายที่ยังไม่เกิดขึ้น วิตกทั้งหลาย อันเป็นตัวกระทำอันตราย มักจะเกิดขึ้น, เพราะความที่วิตกมีลักษณะใกล้เคียงต่อโมหะ. เหมือน-อย่างว่า โมหะไม่หยุดนิ่ง เพราะความวุ่นวาย ฉันใด, วิตกก็ไม่หยุดนิ่ง เพราะ

---

๑ ม. อิ. อภูตํ.
๒ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ลหุปริกปฺปนตาย, ตสฺมา โมหจริตสฺส วิตกฺกจริโต สภาโคติ.

ความตรึกไปโดยประการต่าง ๆ ฉันนั้น. อนึ่ง โมหะเป็นโทษที่หวั่นไหวเพราะความจับได้ไม่มั่น ฉันใด, วิตกก็เป็นธรรมที่หวั่นไหว เพราะความที่ตรึกไปเร็ว ฉันนั้น, เพราะฉะนั้น บุคคลวิตกจริตจึงเป็นสภาคของบุคคลโมหจริต ดังนี้แล.

อปเร ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน อปราปิ ติสฺโส จริยาติ[๑] วทนฺติ. ตตฺถ ตณฺหา ราโคเยว, มาโน จ ตํสมฺปยุตฺโตติ ตทุภยํ ราคจริยํ นาติวตฺตติ. โมหนิทานตฺตา จ ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิจริยา โมหจริยเมว อนุปตติ.

อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ยังมีจริยา ๓ อย่าง แม้อื่นอีก ด้วยอำนาจแห่งตัณหา มานะ และทิฐิ ดังนี้. ในคำของอาจารย์พวกนั้น ตัณหาก็คือราคะนั่นเอง, และมานะก็ได้แก่ ธรรมที่สัมปยุตกับราคะนั้น เพราะเหตุนั้น ตัณหาและมานะทั้งสองนั้นหาได้พ้นราคะจริยาไปไม่. และเพราะความที่ทิฐิมีโมหะเป็นเหตุ ทิฐิจริยาจึงตกไปตามโมหจริยานั่นเอง.

๔๔. ตา ปเนตา จริยา กึนิทานา. กถญฺจ ชานิตพฺพํ[๒] "อยํ ปุคฺคโล ราคจริโต,

๔๔. ก็จริยานี้นั้น มีอะไรเป็นเหตุ. และจะพึงทราบได้อย่างไรว่า "บุคคลผู้นี้เป็น

---

[๑] ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๒] ม. ชานิตพฺพา.

อยํ[๑] โทสาทีสุ อญฺญตรจริโต"ติ, กึจริตสฺส จ[๒] ปุคฺคลสฺส กึ สปฺปายนฺติ.

คนราคจริต, บุคคลนี้เป็นคนจริตอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาจริตทั้งหลาย มีโทสจริตเป็นต้น", และว่าบุคคลจริตอะไร มีสัปปายะอย่างไร.

ตตฺร ปุริมา ตาว ติสฺโส จริยา ปุพฺพาจิณฺณนิทานา ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกจฺเจ วทนฺติ. ปุพฺเพ กิร อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุโล ราคจริโต โหติ, สคฺคา วา จวิตฺวา อิธุปปนฺโน. ปุพฺเพ เฉทนเภทนวธพนฺธเวรกมฺมพหุโล[๓] โทสจริโต โหติ, นิรยนาคโยนีหิ วา จวิตฺวา อิธุปปนฺโน. ปุพฺเพ มชฺชปานพหุโล สุตปริปุจฺฉาวิหีโน จ โมหจริโต โหติ, ติรจฺฉานโยนิยา วา จวิตฺวา อิธุปปนฺโนติ เอวํ ปุพฺพาจิณฺณนิทานาติ วทนฺติ. ทฺวินฺนํ ปน ธาตูนํ อุสฺสนฺนตฺตา ปุคฺคโล โมหจริโต โหติ ปฐวีธาตุยา จ

ในจริยาทั้ง ๖ นั้น ว่าถึงจริยา ๓ ข้างต้นก่อน อาจารย์บางท่านกล่าวว่า มีอาจิณกรรมในชาติก่อนเป็นเหตุ และมีธาตุและโทษเป็นเหตุ ดังนี้. ได้ยินว่า ท่านกล่าวว่า มีอาจิณกรรมในชาติก่อนเป็นเหตุ อย่างนี้ คือ บุคคลผู้มากด้วยประโยคที่น่าปรารถนาและกรรมดีงามในชาติก่อน หรือว่าจุติจากสวรรค์แล้วมาเกิด(เป็นคน)ในโลกนี้ ย่อมเป็นคนราคจริต. บุคคลผู้มากไปด้วยเวรกรรม คือ การตัดฟัน การทุบตี การฆ่า การจองจำ ในชาติก่อน หรือว่าเคลื่อนจากกำเนิดนรก หรือกำเนิดนาค(เป็นต้น) แล้ว

---

[๑] ฉ. อยํ ปุคฺคโล.

[๒] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

[๓] ฉ. เฉทนวธพนฺธ...พหุโล.

อาโปธาตุยา จ. อิตราสํ ทฺวินฺนํ อุสฺสนฺนตฺตา โทสจริโต. สพฺพาสํ สมตฺตา (๑) ราคจริโตติ. โทเสสุ จ เสมฺหาธิโก ราคจริโต โหติ. วาตาธิโก โมหจริโต. เสมฺหาธิโก วา โมหจริโต. วาตาธิโก ราคจริโตติ เอวํ ธาตุโทสนิทานาติ วทนฺติ.

มาเกิด(เป็นคน)ในโลกนี้ ย่อมเป็นคนโทสจริต. บุคคลผู้มากด้วยการดื่มน้ำเมาและเสื่อมจากการสดับและการไต่ถาม ในชาติก่อน หรือเคลื่อนจากกำเนิดเดรัจฉานแล้วมาเกิด(เป็นคน)ในโลกนี้ ย่อมเป็นคนโมหจริต ดังนี้. อนึ่ง ท่านกล่าวว่า มีธาตุและโทษเป็นเหตุอย่างนี้ คือ เพราะความที่ธาตุ ๒ อย่าง คือ ปฐวีธาตุและอาโปธาตุหนาแน่น บุคคลจึงเป็นคนโมหจริต. เพราะความที่ธาตุ ๒ อย่างนอกนี้หนาแน่น บุคคลจึงเป็นคนโทสจริต. เพราะความที่ธาตุทั้งหมดเสมอกัน บุคคลจึงเป็นคนราคจริต. อนึ่ง ในบรรดาโทษทั้งหลาย บุคคลผู้ยิ่งด้วยเสมหะเป็นคนราคจริต. ยิ่งด้วยลมเป็นคนโมหจริต. หรือว่ายิ่งด้วยเสมหะเป็นคนโมหจริต. ยิ่งด้วยลมเป็นคนราคจริต.

---

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร ปน-สทฺโท ทิสฺสติ.

ตตฺถ ยสฺมา ปุพฺเพ อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุลาปิ[๑] สคฺคา จวิตฺวา อิธุปปนฺนาปิ[๒] จ น สพฺเพ ราคจริตาเยว โหนฺติ, อิตเร[๓] วา โทสโมหจริตา. เอวํ ธาตูนญฺจ ยถาวุตฺเตเนว นเยน อุสฺสทนิยโม นาม นตฺถิ. โทสนิยเม จ ราคโมหทฺวยเมว วุตฺตํ, ตมฺปิ[๔] ปุพฺพาปรวิรุทฺธเมว. สทฺธาจริยาทีสุ จ เอกิสฺสาปิ นิทานํ น วุตฺตเมว. ตสฺมา สพฺพเมตํ อปริจฺฉินฺนวจนํ.

ในคำที่ว่านั้น เพราะเหตุที่บุคคลทั้งหลาย แม้มากไปด้วยประโยคที่น่าปรารถนาและกรรมที่ดีงามในชาติก่อน และแม้เคลื่อนจากสวรรค์แล้วมาเกิด(เป็นคน)ในโลกนี้ จะเป็นคนราคจริตทั้งหมดทีเดียวก็หาไม่, หรือบุคคลนอกนี้จะเป็นคนโทสจริต หรือโมหจริตเท่านั้นก็หาไม่. อนึ่ง ชื่อว่า การกำหนดความหนาแน่น แห่งธาตุทั้งหลายตามนัยที่ท่านกล่าวไว้อย่างนั้นนั่นแหละ หามีไม่. ทั้งในการกำหนดเกี่ยวกับโทษ ก็กล่าวเฉพาะราคะและโมหะ ๒ อย่างเท่านั้น, แม้คำที่กล่าวนั้นก็มีคำก่อนกับคำหลังผิดกันทีเดียว. อนึ่ง ในบรรดาจริยาที่เหลือ มีสัทธาจริยา เป็นต้น เหตุแห่งจริยา แม้สักอย่างเดียวก็ไม่ได้กล่าวไว้เลย. เพราะฉะนั้น คำทั้งหมดนี้จึงเป็นคำที่มิได้กำหนด(ให้เด็ดขาด).

---

๑ ม. ...พหุโลปิ.
๒ ม. อิธุปปนฺโนปิ.
๓ ฉ. น อิตเร.
๔ ฉ. ตมฺปิ จ.

อยํ ปเนตฺถ อฏฺฐกถาจริยานํ มตานุสาเรน วินิจฺฉโย, วุตฺตเญฺหตํ อุสฺสทกิตฺตเน[๑] "อิเม สตฺตา ปุพฺพเหตุ- นิยาเมน โลภุสฺสทา โทสุสฺสทา โมหุสฺสทา อโลภุสฺสทา อโทสุสฺสทา อโมหุสฺสทา จ โหนฺติ.

ส่วนต่อไปนี้ เป็นวินิจฉัยตามแนวแห่งมติของพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ในข้อว่าจริยา มีอะไรเป็นเหตุนี้, จริงอยู่ ในการแสดงถึงธรรมที่หนาแน่น ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า "สัตว์เหล่านี้ ว่าโดยนิยาม (ข้อกำหนด) แห่งเหตุในภพก่อน เป็นผู้มีโลภะหนาแน่นก็มี มีโทสะหนาแน่นก็มี มีโมหะหนาแน่นก็มี มีอโลภะหนาแน่นก็มี มีอโทสะหนาแน่นก็มี มีอโมหะหนาแน่นก็มี.

ยสฺส หิ กมฺมายูหนกฺขเณ โลโภ พลวา โหติ อโลโภ มนฺโท, อโทสาโมหา พลวนฺโต โทสโมหา มนฺทา, ตสฺส มนฺโท อโลโภ โลภํ ปริยาทาตุํ น สกฺโกติ. อโทสาโมหา ปน พลวนฺโต โทสโมเห ปริยาทาตุํ สกฺโกนฺติ. ตสฺมา โส เตน กมฺเมน ทินฺนปฏิสนฺธิวเสน นิพฺพตฺโต ลุทฺโธ โหติ สุขสีโล อกฺโกธโน ปญฺญวา

เป็นความจริงว่า ในขณะพยายามกระทำกรรม โลภะของบุคคลใดเป็นธรรมชาติมีกำลัง อโลภะอ่อน, อโทสะและอโมหะมีกำลัง โทสะและโมหะอ่อน, อโลภะที่อ่อนของบุคคลนั้น ไม่สามารถครอบงำโลภะได้. ส่วนอโทสะและอโมหะมีกำลัง สามารถที่จะครอบงำโทสะและโมหะได้. เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นผู้เกิดมา ด้วยอำนาจแห่งปฏิสนธิที่

---

[๑] อฏฺฐสาลินี. ๔๐๓, ปปญฺจสูทนี. ๒/๔๘๘.

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

วชิรูปมญาโณ. (๑)

กรรมนั้นให้แล้วย่อมเป็นคนโลภ (แต่)มีปกติเป็นสุข ไม่มักโกรธ มีปัญญา มีญาณปาน-ดั่งเพชร. (๑)

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ โลภโทสา พลวนฺโต โหนฺติ อโลภาโทสา มนฺทา, อโมโห จ[๑] พลวา[๒] โมโห มนฺโท, โส ปุริมนเยเนว ลุทฺโธ เจว โหติ ทุฏฺโฐ จ. ปญฺญวา ปน โหติ วชิรูปมญาโณ ทตฺตาภยตฺเถโร วิย. (๒)

อนึ่ง ในขณะพยายามกระทำกรรม โลภะกับโทสะของบุคคลใด เป็นธรรมชาติมีกำลัง อโลภะกับอโทสะอ่อน, และอโมหะมีกำลัง โมหะอ่อน, ตามนัยก่อนนั่นเองบุคคลนั้นย่อมเป็นคนโลภด้วย เป็นคนมักขัดเคืองด้วย, แต่ว่าจะเป็นคนมีปัญญา มีญาณปานดั่งเพชร เหมือนอย่างพระทัตตอภัยเถระฉะนั้น. (๒)

ยสฺส (๓) กมฺมายูหนกฺขเณ โลภโมหา[๔] พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว ลุทฺโธ เจว โหติ ทนฺโธ

ในขณะพยายามกระทำกรรม โลภะกับโมหะของบุคคลใด เป็นธรรมชาติมีกำลัง ธรรมนอกนี้อ่อน, ตามนัยก่อนนั่นเองบุคคลนั้น

---

[๑] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

[๒] อฏฺฐสาลินี. ๔๐๓, ปปญฺจสูทนี. ๒/๔๘๘ อโมโห พลวา.

[๓] ม. เอตฺถนฺตเร ปน-สทฺโท ทิสฺสติ.

[๔] ฉ. โลภาโทสโมหา.

จ, สีลโก[๑] ปน โหติ อกฺโกธโน. (๓) ย่อมเป็นคนโลภด้วย เป็นคนทึบด้วย, แต่ว่าจะเป็นผู้มีปกติเป็นสุข ไม่มักโกรธ. (๓)

ตถา ยสฺส กมฺมายูหนลกฺขเณ ตโยปิ โลภโทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อโลภาทโย มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว ลุทฺโธ เจว โหติ ทุฏฺโฐ จ มุโฬฺห จ. (๔)

เหมือนอย่างนั้น ในขณะพยายามกระทำกรรม โลภะ โทสะ โมหะรวมทั้ง ๓ ของบุคคลใดเป็นธรรมชาติมีกำลัง อโลภะเป็นต้นอ่อน, ตามนัยก่อนนั่นเอง บุคคลนั้นย่อมเป็นคนโลภด้วย มักขัดเคืองด้วย มักหลงด้วย. (๔)

ยสฺส ปน[๒] กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภโทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว อลุทฺโธ เจว อปฺปกิเลโส จ[๓] โหติ ทิพฺพารมฺมณมฺปิ

อนึ่ง ในขณะพยายามกระทำกรรม อโลภะ โทสะ โมหะของบุคคลใดมีกำลัง ธรรมนอกนี้อ่อน, ตามนัยก่อนนั่นเองบุคคลนั้นย่อมเป็นคนไม่โลภด้วย มีกิเลสน้อยด้วย

---

๑ อฏฺฐสาลินี ๔๐๓, ปปญฺจสูทนี ๒/๔๘๘ สุขสีลโก.

๒ ม. ปน-สทฺโท น ทิสฺสติ.

๓-๓ ฉ. จ-สทฺททฺวยํ น ทิสฺสติ.

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

ทิสฺวา นิจฺจโล, ทุฏฺโฐ ปน โหติ ทนฺธปญฺโญ จ. (๑)

เห็นแม้อารมณ์ที่เป็นทิพย์ก็ไม่มีความหวั่นไหว, แต่ว่าจะเป็นคนมักขัดเคืองและปัญญาทึบ.(๑)

ยสฺส ([๑]) กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภาโทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว อลุทฺโธ เจว โหติ ([๒]) สีลโก จ, ทนฺโธ ปน โหติ. (๒)

ในขณะพยายามกระทำกรรม อโลภะ อโทสะ และโมหะของบุคคลใดเป็นธรรมชาติมีกำลังธรรมนอกนี้อ่อน, ตามนัยก่อนนั่นเอง บุคคลนั้นย่อมเป็นคนไม่โลภด้วย มีปกติเป็นสุขด้วย, แต่ว่าจะเป็นคนทึบ. (๒)

ตถา ยสฺส กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภโทสาโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว อลุทฺโธ เจว โหติ ปญฺญวา จ, ทุฏฺโฐ ปน โหติ โกธโน. (๓)

เหมือนอย่างนั้น ในขณะพยายามกระทำกรรม อโลภะ โทสะและอโมหะของบุคคลใดเป็นธรรมชาติมีกำลัง ธรรมนอกนี้อ่อน, ตามนัยก่อนนั่นเองบุคคลนั้นย่อมเป็นคนไม่โลภด้วย มีปัญญาด้วย, แต่ว่าจะเป็นคนมักขัดเคือง คือ มักโกรธ. (๓)

ยสฺส ปน[๓] กมฺมายูหนกฺขเณ ตโยปิ อโลภาทโย พลวนฺโต โหนฺติ โลภาทโย

อนึ่ง ในขณะพยายามกระทำกรรม ธรรมแม้ทั้ง ๓ มีอโลภะ เป็นต้น ของบุคคล

---

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร ปน-สทฺโท ทิสฺสติ.
๒ ฉ. เอตฺถนฺตเร อทุฏฺโฐติ ปาโฐ ทิสฺสติ.
๓ ฉ. ตถา ยสฺส.

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

มนฺทา, โส (๑) มหาสงฺฆรกฺขิตฺตเถโร วิย อลุทฺโธ อทุฏฺโฐ ปญฺญวา จ โหตี"ติ. (๔)

ใดมีกำลัง โลภะเป็นต้น อ่อน, บุคคลนั้นย่อมเป็นคนไม่โลภ ไม่ขัดเคือง และมีปัญญา เหมือนอย่างพระมหาสังฆรักขิตเถระ ฉะนั้น" ดังนี้. (๔)

เอตฺถ จ โย ลุทฺโธติ วุตฺโต, อยํ ราคจริโต. ทุฏฺฐมูฬฺหา ปน[๒] โทสโมหจริตา. ปญฺญวา พุทฺธิจริโต. อลุทฺธาทุฏฺฐา ปสนฺนปกติตาย สทฺธาจริตา. ยถา วา อโมหปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต พุทฺธิจริโต, เอวํ พลวสทฺธาปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต สทฺธาจริโต. กามวิตกฺกาทิปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต วิตกฺกจริโต. โลภาทินา โวมิสฺสปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต โวมิสฺสจริโตติ. เอวํ โลภาทีสุ อญฺญตรญฺญตรปริวารํ ปฏิสนฺธิชนกกมฺมํ จริยานํ นิทานนฺติ เวทิตพฺพํ.

ก็ในเรื่องแสดงธรรม ที่หนาแน่นนี้ บุคคลที่ท่านเรียกว่า คนโลภ, ก็คือ คนราคจริต. ส่วนบุคคลที่เรียกว่า มักขัดเคือง และที่เรียกว่า ทึบ ก็คือ คนโทสจริตและคนโมหจริต. ที่เรียกว่า มีปัญญา ก็คือ คนพุทธิจริต. ที่เรียกว่า ไม่โลภ และไม่ขัดเคือง ก็คือ คนศรัทธาจริต เพราะความเป็นผู้มีปกติผ่องใส. เหมือนอย่างว่า บุคคลบังเกิดแล้วด้วยกรรม อันมีอโมหะเป็นบริวาร ย่อมเป็นคนพุทธิจริต ฉันใด, บุคคลที่บังเกิดแล้วด้วยกรรม อันมีศรัทธาที่มีกำลังเป็นบริวาร ย่อมเป็นคนสัทธาจริต. บุคคลที่

---

๑ ม. อิ. เอตฺถนฺตเร ปุริมนเยเนวาติ ปาโจ ทิสฺสติ.

๒ ฉ. ปน-สทฺโท น ทิสฺสติ.

บังเกิดแล้วด้วยกรรม อันมีกามวิตกเป็นต้นเป็นบริวาร ย่อมเป็นคนวิตกจริต. บุคคลที่บังเกิดแล้วด้วยกรรม อันมีธรรมเจือปนกันมีโลภะเป็นต้นเป็นบริวาร ย่อมเป็นคนจริต–เจือ ฉันนั้น ดังนี้แล. พึงทราบว่า กรรมที่ทำปฏิสนธิให้เกิด ที่มีธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาธรรมทั้งหลาย มีโลภะ เป็นต้นเป็นบริวาร เป็นเหตุแห่งจริยาทั้งหลายตามประการที่กล่าวมานี้เถิด.

๔๕. ยํ ปน วุตฺตํ กถญฺจ ชานิตพฺพํ อยํ ปุคฺคโล ราคจริโตติอาทิ. ตตฺรายํ นโย :

๔๕. ส่วนคำใดที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า และจะพึงทราบได้อย่างไรว่า บุคคลผู้นี้เป็นคนราคจริต ดังนี้ เป็นต้น. ต่อไปนี้เป็นนัยในคำนั้น :

อิริยาปถโต กิจฺจา
โภชนา ทสฺสนาทิโต
ธมฺมปฺปวตฺติโต เจว
จริยาโย วิภาวเยติ.

บัณฑิตพึงแสดงจริยาทั้งหลายได้ โดยอิริยาบถ โดยกิจ โดยการบริโภค โดยอาการมีการดู เป็นต้น และโดยความเป็นไปแห่งธรรมนั้นเองดังนี้แล.

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

<u>อิริยาปถโตติ</u>[๑] ราคจริโต หิ ปกติคมเนน คจฺฉนฺโต จาตุริเยน คจฺฉติ, สนิกํ[๒] ปาทํ นิกฺขิปติ, สมํ นิกฺขิปติ, สมํ อุทฺธรติ, อุกฺกุฏิกญฺจสฺส ปทํ โหติ. โทสจริโต ปาทคฺเคหิ ขณนฺโต วิย คจฺฉติ, สหสา ปาทํ นิกฺขิปติ, สหสา อุทฺธรติ, อนุกฑฺฒิตญฺจสฺส ปทํ โหติ. โมหจริโต ปริพฺยากุลาย คติยา คจฺฉติ, ฉมฺภิโต วิย ปาทํ นิกฺขิปติ, ฉมฺภิโต วิย ปาทํ อุทฺธรติ, สหสานุปีฬิตญฺจสฺส ปทํ โหติ. วุตฺตมฺปิ เจตํ มาคณฺฑิยสุตฺตุปฺปตฺติยํ[๓] :

คำว่า <u>โดยอิริยาบถ</u> มีอธิบายว่า ก็บุคคลราคจริต เมื่อจะเดินไปโดยการเดินไปตามปกติ จะเดินไปอย่างน่ารัก, ค่อย ๆ วางเท้า, วางเท้าลงอย่างเรียบร้อย, ยกเท้าขึ้นอย่างเรียบร้อย, และรอยเท้าของเขาเป็นรอยเว้ากลาง. บุคคลโทสจริต ย่อมเดินดุจใช้ปลายเท้าทั้งสองขุด (พื้นดิน) ไป, ย่อมวางเท้าลงโดยเร็ว, ยกเท้าขึ้นโดยเร็ว, และรอยเท้าของเขาเป็นรอยขยุ้ม (จิก). บุคคลโมหจริต เดินท่าทางงก ๆ เงิ่น ๆ, จะวางเท้าลงก็เหมือนคนหวาดสะดุ้ง, จะยกเท้าขึ้นก็เหมือนคนหวาดสะดุ้ง, และรอยเท้าของเขา เป็นรอยเลอะเลือน. สมจริงตามคำ แม้ที่กล่าวไว้ในเรื่องอันเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่ง มาคัณฑิยสูตร ว่า :

---

[๑] ฉ. ตตฺถ อิริยาปถโตติ.
[๒] ฉ. สณิกํ, เอวมุปริปิ.
[๓] สี. อิ. มาคนฺทิย..., ม. มาคนฺธิย...

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

"รตฺตสฺส หิ อุกฺกุฏิกํ ปทํ ภเว
ทุฏฺฐสฺส โหติ อนุกฑฺฒิตํ ปทํ[1]
มุฬฺหสฺส โหติ[2] สหสานุปีฬิตํ
วิวฏฺฏจฺฉทสฺส อิทมีทิสํ[3] ปทนฺ"ติ.

"ก็รอยเท้าของคนเจ้าราคะ พึงเป็นรอยเว้ากลาง รอยเท้าของคนเจ้าโทสะ เป็นรอยขยุ้ม รอยเท้าของคนลุ่มหลง เป็นรอยเลอะเลือน รอยเท้าเช่นนี้ นี้ เป็นของท่านผู้มีเครื่องมุงบัง (คือ กิเลส) อันเปิดแล้ว" ดังนี้.

ฐานมฺปิ ราคจริตสฺส ปาสาทิกํ โหติ มธุราการํ. โทสจริตสฺส ถทฺธาการํ. โมหจริตสฺส อากุลาการํ. นิสชฺชายปิ เอเสว นโย. ราคจริโต จ อตรมาโน สมํ เสยฺยํ ปญฺญเปตฺวา สนิกํ นิปชฺชิตฺวา องฺคปจฺจงฺคานิ สโมธาย ปาสาทิเกน อากาเรน สยติ, วุฏฺฐาปิยมาโน จ น[4] สีฆํ วุฏฺฐาย สงฺกิโต วิย สนิกํ ปฏิวจนํ เทติ. โทสจริโต ตรมาโน ยถา วา ตถา

แม้การยืน ของคนราคจริตน่าเลื่อมใส มีอาการนุ่มนวล. ของคนโทสจริต มีอาการแข็งกระด้าง. ของคนโมหจริต มีอาการส่ายไปมา. แม้ในการนั่งก็มีนัยนี้แหละ. อนึ่ง คนราคจริตไม่รีบร้อน ปูที่นอนได้เรียบ แล้วค่อย ๆ ล้มตัวลงนอน รวบอวัยวะใหญ่น้อยทั้งหลายดีแล้ว จึงนอน(หลับ)ไป โดยอาการน่าเลื่อมใส, และเมื่อถูก (ปลุก) ให้ลุกขึ้น จะไม่ลุกขึ้นโดยเร็ว แล้วค่อย ๆ ให้คำตอบ

---

[1] ม. ปทํ อนุกฑฺฒิตํ.
[2] ม. มุฬฺหสฺส ปทํ.
[3] สี. วิวตฺตจฺฉทฺทสฺสิทมีทิสํ.
[4] ฉ. น-สทฺโท น ทิสฺสติ.

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

วา เสยฺยํ ปญฺญเปตฺวา ปกฺขิตฺตกาโย ภกุฏึ กตฺวา สยติ, วุฏฺฐาปิยมาโน จ สีฆํ วุฏฺฐาย กุปิโต วิย ปฏิวจนํ เทติ. โมหจริโต ทุสฺสณฺฐานํ เสยฺยํ ปญฺญเปตฺวา วิกฺขิตฺตกาโย พหุลํ อโธมุโข สยติ, วุฏฺฐาปิยมาโน จ หุํการํ กโรนฺโต ทนฺธํ วุฏฺฐาติ. สทฺธาจริตาทโย ปน ยสฺมา ราคจริตาทีนํ สภาคา, ตสฺมา เตสมฺปิ ตาทิโสว อิริยาปโถ โหตีติ. เอวํ ตาว อิริยาปถโต จริยาโย วิภาเวย.

(ขานรับ) ราวกะว่ารังเกียจอยู่ ฉะนั้น. คนโทสจริตรีบร้อนปูที่นอน โดยอาการที่พอจะใช้ได้ ทิ้งกายลงนอนทำหน้านิ่ว, และเมื่อถูก(ปลุก)ให้ลุกขึ้น จะลุกขึ้นโดยเร็ว ให้คำตอบราวกะว่าโกรธ. คนโมหจริตปูที่นอนเป็นรูปน่าเกลียด มีกายเกะกะ (คืออวัยวะซัดไปข้างนั้นข้างนี้) นอนคว่ำหน้าเป็นส่วนมาก, และเมื่อถูก(ปลุก)ให้ลุกขึ้น จะทำเสียง(คราง)อือ ๆ ลุกขึ้นเฉื่อยชา. ส่วนบุคคลผู้เป็นสัทธาจริตเป็นต้น เพราะเป็นสภาคของบุคคลราคจริต เป็นต้น, ฉะนั้น อิริยาบถแม้ของบุคคลผู้เป็นสัทธาจริต เป็นต้น เหล่านั้นก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกันแล. บัณฑิตพึงแสดงจริยาทั้งหลายโดยอิริยาบถ ตามประการที่กล่าวแล้วนี้ก่อน.

กิจฺจาติ สมฺมชฺชนาทีสุ จ กิจฺเจสุ ราคจริโต สาธุกํ สมฺมชฺชนึ คเหตฺวา อตรมาโน วาลิกํ อวิปฺปกิรนฺโต สินฺธุวาร[1]-

คำว่า โดยกิจ ความว่า ก็ในบรรดากิจทั้งหลายมีการปัดกวาด เป็นต้น บุคคลราคจริตจะจับไม้กวาดได้เหมาะเจาะดี ไม่

[1] ฉ. สินฺทุ...

กุสุมสนฺถรมิว สนฺถรนฺโต สุทฺธํ สมํ สมฺมชฺชติ. โทสจริโต คาฬฺหํ สมฺมชฺชนึ คเหตฺวา ตรมานรูโป อุภโต วาลิกํ อุสฺสาเหนฺโต[๑] ขเรน สทฺเทน สุทฺธํ[๒] วิสมํ สมฺมชฺชติ. โมหจริโต สิถิลํ สมฺมชฺชนึ คเหตฺวา สมฺปริวตฺตกํ อาโลฬยมาโน อสุทฺธํ วิสมํ สมฺมชฺชติ.

รีบเร่ง ไม่ปัดทรายให้กลาดเกลื่อน กวาดได้หมดจด ราบเรียบราวกะปูลาดเสื่อดอก- ย่างทรายไว้ฉะนั้น. บุคคลโทสจริตจะจับไม้กวาดแน่น มีท่าทางเร่งรีบ ทำทรายให้พูนไปทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงดุดัน กวาดได้หมดจดแต่ไม่เรียบ. บุคคลโมหจริตจะจับไม้กวาดหลวม ๆ กวาดไปมาทำให้เปรอะ ไม่หมดจด ไม่เรียบ.

ยถา จ[๓] สมฺมชฺชเน, เอวํ จีวรโธวนรชนาทีสุปิ สพฺพกิจฺเจสุ นิปุณมธุรสมสกฺกจฺจการี ราคจริโต. คาฬฺหถทฺธวิสมการี โทสจริโต. อนิปุณพฺยากุลวิสมาปริจฺฉินฺนการี โมหจริโต. จีวรธารณมฺปิ จ ราคจริตสฺส นาติคาฬฺหํ นาติสิถิลํ โหติ ปาสาทิกํ ปริมณฺฑลํ. โทสจริตสฺส อติคาฬฺหํ อปริมณฺฑลํ. โมหจริตสฺส สิถิลํ ปริพฺยากุลํ. สทฺธา-

ก็ในการปัดกวาดเป็นฉันใด, แม้ในบรรดากิจทั้งปวง มีการซัก การย้อมจีวรเป็นต้น ก็ฉันนั้น บุคคลราคจริตเป็นผู้มีปกติกระทำให้ละเอียดนุ่มนวล เรียบร้อยและโดยเคารพ. บุคคลโทสจริตเป็นผู้มีปกติกระทำได้มั่นคงเข้มแข็ง แต่ไม่เรียบร้อย. บุคคลโมหจริต เป็นผู้มีปกติกระทำได้ไม่ละเอียดยุ่งเหยิงไม่เรียบร้อย และให้สำเร็จรอบคอบ

---

[๑] ฉ. อุสฺสาเรนฺโต.
[๒] ฉ. อสุทฺธํ.
[๓] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

จริตาทโยปิ[๑] เตสํเยวานุสาเรน เวทิตพฺพา, ตํสภาคตฺตาติ. เอวํ กิจฺจโต จริยาโย วิภาวเย.

ไม่ได้. อนึ่ง แม้การทรงจีวร สำหรับบุคคลราคจริต ไม่รัดแน่นนัก ไม่หย่อนนัก เป็นปริมณฑลน่าเลื่อมใส. สำหรับบุคคลโทสจริต จะรัดแน่นเกินไป ไม่เป็นปริมณฑล. สำหรับบุคคลโมหจริต จะหย่อน รุงรัง. แม้บุคคลสัทธาจริต เป็นต้น ก็ควรทราบโดยทำนองแห่งบุคคลราคจริตเป็นต้น เหล่านั้นนั่นแหละ, เพราะเป็นสภาคของบุคคลเหล่านั้นแล. บัณฑิตพึงแสดงจริยาทั้งหลายโดยกิจ ตามประการที่กล่าวแล้วนี้เถิด.

<u>โภชนาติ</u> ราคจริโต สินิทฺธมธุรโภชนปฺปิโย[๒] โหติ, ภุญฺชมาโน จ นาติมหนฺตํ ปริมณฺฑลํ อาโลปํ กตฺวา รสปฏิสํเวที[๓] อตรมาโน ภุญฺชติ, กิญฺจิเทว ([๔]) สาธุํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ อาปชฺชติ. โทสจริโต ลูขอมฺพิลโภชนปฺปิโย

คำว่า <u>โดยการบริโภค</u> ความว่า บุคคลราคจริตเป็นผู้ชอบใจในโภชนะที่ประณีตมีรสหวาน, และเมื่อบริโภค จะทำให้เป็นคำไม่ใหญ่นัก คือ เป็นปริมณฑล (พอเหมาะ) เป็นผู้รู้จักรส ไม่รีบร้อนบริโภค, ได้โภชนะดีนิดหน่อยเท่านั้น ก็จะถึงซึ่งความดีใจ.

---

[๑] ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๒] ม. ...โภชนํ ปิโย.
[๓] อิ. ม. นานารสปฏิสํเวที.
[๔] ฉ. เอตฺถนฺตเร จ-สทฺโท ทิสฺสติ.

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

โหติ, ภุญฺชมาโน จ มุขปูรกํ อาโลปํ กตฺวา อรสปฏิสํเวที ตรมาโน ภุญฺชติ, กิญฺจิเทว (๑) อสาธุํ ลภิตฺวา โทมนสฺสํ อาปชฺชติ. โมหจริโต อนิยตรุจิโก โหติ, ภุญฺชมาโน จ อปริมณฺฑลํ ปริตฺตมาโลปํ กตฺวา ภาชเน สิตฺถานิ[๒] ฉฑฺเฑนฺโต มุขํ มกฺเขนฺโต วิกฺขิตฺตจิตฺโต ตํ ตํ วิตกฺเกนฺโต ภุญฺชติ. สทฺธาจริตาทโยปิ เตสํเยวานุสาเรน เวทิตพฺพา, ตํสภาคตฺตาติ. เอวํ โภชนโต จริยาโย วิภาวเย.

บุคคลโทสจริต เป็นผู้ชอบใจในโภชนะหยาบ ๆ มีรสเปรี้ยว, และเมื่อบริโภคจะทำให้เป็นคำ (ใหญ่) เต็มปาก เป็นผู้ไม่รู้จักรส รีบร้อนบริโภค, ได้โภชนะไม่ดี นิดหน่อยเท่านั้น ก็จะถึงซึ่งความเสียใจ. บุคคลโมหจริต เป็นผู้ชอบใจอะไรไม่แน่นอน, และเมื่อจะบริโภค จะทำให้เป็นคำเล็ก ๆ ไม่เป็นปริมณฑล เหลือเมล็ดข้าวไว้ในภาชนะ ทำปากให้เปื้อน มีจิตฟุ้งซ่านนึกถึงเรื่องนั้น ๆ บริโภคไป. แม้บุคคลสัทธาจริต เป็นต้น ก็พึงทราบ โดยทำนองแห่งบุคคลราคจริตเป็นต้นเหล่านั้นนั่นเอง, เพราะความที่เป็นสภาคของบุคคลเหล่านั้นแล. บัณฑิตพึงแสดงจริยาทั้งหลายโดยการบริโภค ตามประการที่กล่าวมานี้เถิด.

<u>ทสฺสนาทิโตติ</u> ราคจริโต อีสกมฺปิ มโนรมํ รูปํ ทิสฺวา วิมฺหยชาโต วิย จิรํ

คำว่า โดยอาการ<u>มีการดูเป็นต้น</u> ความว่า บุคคลราคจริตเห็นรูปที่รื่นรมย์ใจ

---

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร จ-สทฺโท ทิสฺสติ.

๒ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

โอโลเกติ, ปริตฺเตปิ คุเณ สชฺชติ, ภูตมฺปิ โทสํ น คณฺหติ, ปกฺกมนฺโตปิ อมุญฺจิตุกาโมว หุตฺวา สาเปกฺโข ปกฺกมติ. โทสจริโต อีสกมฺปิ อมโนรมํ รูปํ ทิสฺวา กิลนฺตรูโป วิย น จิรํ โอโลเกติ, ปริตฺเตปิ โทเส ปฏิหญฺญติ, ภูตมฺปิ คุณํ น คณฺหติ, ปกฺกมนฺโตปิ มุญฺจิตุกาโมว หุตฺวา อนเปกฺโข ปกฺกมติ. โมหจริโต ยงฺกิญฺจิ รูปํ ทิสฺวา ปรปจฺจยิโก โหติ, ปรํ นินฺทนฺตํ สุตฺวา นินฺทติ, ปรํ[๑] ปสํสนฺตํ สุตฺวา ปสํสติ, สยํ ปน อญฺญาณุเปกฺขาย อุเปกฺขโกว โหติ. เอส นโย สทฺทสวนาทีสุปิ. สทฺธาจริตาทโย ปน เตสํเยวานุสาเรน เวทิตพฺพา, ตํสภาคตฺตาติ. เอวํ ทสฺสนาทิโต จริยาโย วิภาวเย.

แม้สักนิดหน่อยก็จะแลดูอยู่นาน ราวกะว่าเกิดความพิศวง, จะติดข้องอยู่ในคุณแม้ที่เล็กน้อย, ไม่ถือเอาโทษ แม้ที่เห็นชัด, แม้เมื่อจะหลีกไป ก็เป็นเหมือนไม่อยากจะพ้นไป จะเป็นผู้มีความอาลัยหลีกไป. บุคคลโทสจริตเห็นรูปที่ไม่น่ารื่นรมย์ใจ แม้นิดหน่อย ก็แลดูอยู่ได้ไม่นาน เหมือนมีท่าทางเหน็ดเหนื่อย, จะเดือดร้อนอยู่ในโทษ แม้เล็กน้อย, ไม่ถือเอาคุณ แม้ที่เห็นชัด, แม้เมื่อจะหลีกไป ก็เป็นเหมือนอยากจะพ้น ๆ ไป ไม่มีความอาลัย หลีกไป. บุคคลโมหจริตเห็นรูปอย่าง-ใดอย่างหนึ่งแล้ว จะเป็นผู้มีผู้อื่นเป็นปัจจัย, ได้ยินผู้อื่นนินทาก็จะนินทา(ตาม), ได้ยินผู้อื่นสรรเสริญก็จะสรรเสริญ (ตาม), แต่ว่าลำพังตนเอง จะเป็นผู้วางเฉยอย่างเดียวด้วยความวางเฉย อันเป็นความไม่รู้. แม้ในอาการทั้งหลาย มีการฟังเสียงเป็นต้น ก็มีนัยเดียวกันนี้. ส่วนบุคคลสัทธาจริต เป็นต้น

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

ควรทราบตามทำนอง แห่งบุคคลราคจริตเป็นต้น เหล่านั้นนั่นเอง, เพราะความที่เป็นสภาคแห่งบุคคลเหล่านั้นแล. บัณฑิตทั้งหลายพึงแสดงจริยาทั้งหลาย โดยอาการมีการดูเป็นต้น ตามประการที่กล่าวมานี้เถิด.

<u>ธมฺมปฺปวตฺติโต</u> <u>เจวาติ</u> ราคจริตสฺส ปน มายา, สาเถยฺยํ, มาโน, ปาปิจฺฉตา, มหิจฺฉตา, อสนฺตุฏฺฐิตา, สิงฺคํ, จาปลฺยนฺติ เอวมาทโย ธมฺมา พหุลํ ปวตฺตนฺติ. โทสจริตสฺส โกโธ, อุปนาโห, มกฺโข, ปลาโส, อิสฺสา, มจฺฉริยนฺติ เอวมาทโย. โมหจริตสฺส ถีนํ, มิทฺธํ, อุทฺธจฺจํ, กุกฺกุจฺจํ, วิจิกิจฺฉา, อาทานคฺคาหิตา, ทุปฺปฏินิสฺสคฺคิตาติ เอวมาทโย. สทฺธาจริตสฺส มุตฺตจาคตา อริยานํ ทสฺสนกามตา, สทฺธมฺมํ โสตุกามตา, ปาโมชฺชพหุลตา, อสฐตา[1], อมายาวิตา, ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาโทติ

คำว่า <u>และโดยความเป็นไปแห่งธรรมนั่นเอง</u> ความว่า อนึ่ง สำหรับบุคคลราคจริต ธรรมทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ มายา(ความประพฤติหลอกลวง), สาไถย (ความโอ้อวด), มานะ (ความถือตัว), ปาปิจฉตา (ความปรารถนาลามก), มหิจฉตา (ความมักมาก), อสันตุฏฐิตา (ความไม่สันโดษ), สิงคะ (ความรักใคร่), จาปัลยะ (ความฟุ้งเฟ้อ) ย่อมเป็นไปมาก. สำหรับบุคคลโทสจริต ธรรมทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ โกธะ (ความโกรธ), อุปนาหะ (ความผูกโกรธ), มักขะ (ความลบหลู่), ปลาสะ

---

[1] ฉ. อสฐตา.

เอวมาทโย. พุทฺธิจริตสฺส โสวจสฺสตา, กลฺยาณมิตฺตตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, สติสมฺปชญฺญํ, ชาคริยานุโยโค, สํเวชนีเยสุ ฐาเนสุ สํเวโค, สํวิคฺคสฺส (๑) โยนิโส ปธานนฺติ เอวมาทโย. วิตกฺกจริตสฺส ภสฺสพหุลตา, คณารามตา, กุสลานุโยเค อรติ, อนวฏฺฐิตกิจฺจตา[๒] รตฺติธุมายนา[๓] ทิวาปชฺชลนา, หุราหุรํ ธาวนาติ เอวมาทโย ธมฺมา พหุลํ ปวตฺตนฺตีติ. เอวํ ธมฺมปฺปวตฺติโต จริยาโย วิภาวเย.

(ความแข่งดี), อิสสา (ความริษยา), มัจฉริยะ (ความตระหนี่) ย่อมเป็นไปมาก. สำหรับบุคคลโมหจริต ธรรมทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ ถีนะ (ความท้อถอยจากการงาน), มิทธะ (ความโงกง่วง), อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน), กุกกุจจะ (ความหงุดหงิดรำคาญ), วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย), อาทานัคคาหิตา (ความยึดถือ), ทุปปฏินิสสัคคิตา (ความเป็นคนที่มีความยึดถืออันผู้อื่นเปลื้องได้ยาก) ย่อมเป็นไปมาก. สำหรับบุคคลสัทธาจริต ธรรมทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ มุตตจาคตา (ความเป็นผู้สละได้พ้น), อริยานัง ทัสสนกามตา (ความเป็นผู้ใคร่จะพบเห็น พระอริยเจ้าทั้งหลาย), สัทธัมมัง โสตุกามตา (ความเป็นผู้ใคร่จะฟังพระสัทธรรม), ปาโมชชพหุลตา (ความเป็นผู้มากด้วยความปราโมช), อสฐตา (ความ

---

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร จ สทฺโท ทิสฺสติ.
๒ สี. อนวฏฺฐิตจิตฺตตา.
๓ สี. อิ. ธูปายนา, ฉ. รตฺตึ ธูมายนา.

ไม่โอ้อวด), อมายาวิตา (ความเป็นผู้ไม่มีมายา), ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาโท (ความเลื่อมใส ในฐานะที่ควรเลื่อมใสทั้งหลาย) ย่อมเป็นไปมาก. สำหรับบุคคลพุทธจริต ธรรมทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ โสวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่าง่าย), กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร), โภชเน มัตตัญญุตา (ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ), สติสัมปชัญญะ (ความระลึกได้และความรู้สึกตัว), ชาคริยานุโยคะ (ความประกอบเนือง ๆ ซึ่งชาคริยธรรม คือ ไม่มักมากในการหลับ), สังเวชนีเยสุ ฐาเนสุ สังเวคะ (ความสังเวชในฐานะที่ควรสังเวช), สังวิคคัสสะ โยนิโส ปธานะ (ความเพียรโดยแยบคาย แห่งบุคคลผู้มีจิตสังเวช) ย่อมเป็นไปมาก. สำหรับบุคคลวิตกจริต ธรรมทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ ภัสสพหุลตา (ความเป็นผู้พูดมากกว่าทำ), คณารามตา (ความเป็นผู้ยินดีด้วยหมู่คณะ), กุสลานุโยเค อรติ (ความไม่ยินดี

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

ในการประกอบเนือง ๆ ซึ่งกุศล), อนวัฏฐิต-กิจจตา (ความเป็นผู้มีกิจจับจด), รัตติธุ-มายนา (กลางคืนสุมควัน), ทิวาปัชชลนา (กลางวันไม่ลุกเป็นเปลว), หุราหุรังธาวนา (ความพล่านไปข้างนั้นข้างนี้) ย่อมเป็นไปมากแล. บัณฑิตพึงแสดงจริยาทั้งหลายโดยความเป็นไปแห่งธรรม ตามที่กล่าวมานี้เถิด.

ยสฺมา ปน อิทํ จริยาวิภาวนวิธานํ สพฺพากาเรน เนว ปาฬิยํ น อฏฺฐกถายํ อาคตํ, เกวลํ อาจริยมตานุสาเรน วุตฺตํ, ตสฺมา น สารโต ปจฺเจตพฺพํ. ราคจริตสฺส หิ วุตฺตานิ อิริยาปถาทีนิ โทสจริตาทโยปิ อปฺปมาทวิหาริโน กาตุํ สกฺโกนฺติ. สํสฏฺฐจริตสฺส จ ปุคฺคลสฺส เอกสฺเสว ภินฺนลกฺขณา อิริยาปถาทโย น อุปปชฺชนฺตีติ.[๑] ยํ ปเนตํ อฏฺฐกถาสุ จริยาวิภาวนวิธานํ

แต่เพราะเหตุที่วิธีแสดงจริยาทั้งหลายข้อ (ที่ว่ามา) นี้ ไม่ได้มาในพระบาลีเท่านั้น ไม่ได้มาในอรรถกถา โดยอาการทั้งปวง, ข้าพเจ้ากล่าวไปตามแนวแห่งมติของอาจารย์อย่างเดียว, ฉะนั้น บัณฑิตไม่ควรเชื่อถือเป็นสาระ. เพราะว่า ธรรมชาติทั้งหลายมีอิริยาบถ เป็นต้น ที่กล่าวไว้สำหรับคนราคจริต คนอื่นแม้ที่เป็นโทสจริต เป็นต้น ซึ่งอยู่ด้วยความไม่เผอเรอ ก็อาจทำได้.

---

๑ สี. สมฺปชฺชนฺติ, ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

คุณศรีจิตร คามัษเฐียร
อุทิศให้แก่ ร.ท.ทรงพล คามัษเฐียร

วุตฺตํ, ตเทว สารโต ปจฺเจตพฺพํ. วุตฺตเญหตํ "เจโตปริยญาณสฺส ลาภี อาจริโย จริยํ ญตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กเถสฺสติ, อิตเรน อนฺเตวาสิโก ปุจฺฉิตพฺโพ"ติ. ตสฺมา เจโตปริยญาเณน วา ตํ ปุคฺคลํ วา ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพํ อยํ ปุคฺคโล ราคจริโต, อยํ โทสาทีสุ อญฺญตรจริโตติ.

อนึ่ง สำหรับบุคคลจริตปะปนกันบุคคลเดียวนั่นเทียว จะเกิดอิริยาบถ เป็นต้น ที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน หาได้ไม่แล. ส่วนวิธีแสดงจริยาทั้งหลาย ที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลายนี้ใด, อันนั้นแหละ ควรเชื่อเป็นสาระได้. จริงอยู่ ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า "อาจารย์ผู้ได้เจโตปริยญาณทราบจริยา (ของศิษย์) แล้วจักบอกกรรมฐานให้, อาจารย์นอกนี้ควรถามศิษย์เอา" ดังนี้. เพราะฉะนั้น ด้วยเจโต-ปริยญาณ หรือซักถามบุคคลนั้นเอา จึงจะพึงทราบได้ว่า บุคคลนี้เป็นราคจริต, บุคคลนี้เป็นจริตอื่นในบรรดาจริตทั้งหลาย มีโทสจริตเป็นต้น ดังนี้.

๔๖. กึจริตสฺส จ[๑] ปุคฺคลสฺส กึ สปฺปายนฺติ เอตฺถ ปน เสนาสนํ ตาว ราคจริตสฺส อโธตเวทิกํ ภูมฏฺฐกํ อกฏฺปพฺภารํ[๒] ติณกุฏิปณฺณสาลาทีนํ อญฺญตรํ

๔๖. ส่วนในข้อว่า ก็บุคคลจริตอะไรมีสัปปายะ เป็นอย่างไร นี้ มีวินิจฉัย ดังนี้ ว่าถึงเสนาสนะก่อน สำหรับบุคคลราคจริตเสนาสนะที่มียกพื้นที่ไม่ได้ล้าง ตั้งอยู่บนดิน

---

[๑] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๒] ฉ. อกตปพฺภารกํ.

รโชกิณฺณํ ชตุกาภริตํ โอลุคฺควิลุคฺคํ[๑] อติอุจฺจํ วา อตินีจํ วา อุชฺชงฺคลํ สาสงฺกํ อสุจิวิสมมคฺคํ,[๒] ยตฺถ มญฺจปีฐมฺปิ มงฺกุณภริตํ[๓] ทุรูปํ ทุพฺพณฺณํ, ยํ โอโลเกนฺตสฺเสว ชิคุจฺฉา อุปฺปชฺชติ, ตาทิสํ สปฺปายํ. นิวาสนปารุปนํ อนฺตจฺฉินฺนํ โอลมฺพวิลมฺพสุตฺตกากิณฺณํ ชาลปูวสทิสํ สาณิ วิย ขรสมฺผสฺสํ กิลิฏฺฐํ ภาริกํ กิจฺฉปริหรณํ สปฺปายํ. ปตฺโตปิ ทุพฺพณฺโณ มตฺติกาปตฺโต วา อาณิคณฺฐิกาหโต อโยปตฺโต วา ครุโก ทุสฺสณฺฐาโน สีสกปาลมิว เชคุจฺโฉ วฏฺฏติ. ภิกฺขาจารมคฺโคปิ อมนาโป อนาสนฺนคาโม วิสโม วฏฺฏติ. ภิกฺขาจารคาโมปิ ยตฺถ มนุสฺสา อปสฺสนฺตา วิย วิจรนฺติ, ยตฺถ เอกกุเลปิ ภิกฺขํ อลภิตฺวา นิกฺขมนฺตํ "เอหิ ภนฺเต"ติ อาสนสาลํ ปเวเสตฺวา ยาคุภตฺตํ ทตฺวา คจฺฉนฺตา คาวี วิย วเช ปเวเสตฺวา

เงื้อมเขาที่มิได้ตกแต่ง เสนาสนะมีกุฎีหญ้า ศาลาใบไม้ เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งที่เกลื่อนไปด้วยฝุ่น เต็มไปด้วยค้างคาว หัก ๆ พัง ๆ สูงเกินไปหรือเตี้ยเกินไป แห้งแล้ง น่าระแวงภัย มีทางไปไม่สะอาดและขรุขระ, เป็นที่ซึ่งแม้เตียงและตั่ง ก็เต็มไปด้วยเรือด น่าเกลียด มีสีไม่สวย, ซึ่งเมื่อดูอยู่นั่นเทียว ก็เกิดความรังเกียจขึ้น, เสนาสนะเช่นนั้นจึงจะเป็นสัปปายะ. ผ้านุ่งผ้าห่มที่ชายขาด ที่รุงรังไปด้วยเส้นด้ายห้อยย้อย เป็นเหมือนขนมตาข่าย มีสัมผัสกระด้างราวกะผ้าป่านดิบ เศร้าหมอง หนัก รักษายาก จึงจะเป็นสัปปายะ. แม้บาตรก็เป็นบาตรดินมีสีไม่สวย หรือเป็นบาตรเหล็กที่พรุนไปด้วยลิ่ม และหมุด หนัก มีสัณฐานเลว น่าเกลียดเหมือนกระโหลกศีรษะ จึงจะควร. แม้ทางไปภิกขาจาร ที่ไม่น่าชอบใจ อยู่ไกลบ้าน

---

๑ โอลุตวิลุตนฺติปิ.

๒ ม. อิ. อสุจึ.

๓ ม. อิ. มงฺคุลาภริตํ.

อนวโลเกนฺตา[๑] คจฺฉนฺติ, ตาทิโส วฏฺฏติ. ปริวิสกมนุสฺสาปิ ทาสา วา กมฺมกรา วา ทุพฺพณฺณา ทุทฺทสิกา กิลิฏฺฐวสนา ทุคฺคนฺธา เชคุจฺฉา เยว,[๒] อจิตฺตีกาเรน[๓] ยาคุภตฺตํ ฉฑฺเฑนฺตา วิย ปริวิสนฺติ, ตาทิสา สปฺปายา. ยาคุภตฺตขชฺชกมฺปิ ลูขํ ทุพฺพณฺณํ สามากกุทฺรูสกกณาชกาทิมยํ ปูติตกฺกวิลงฺค-ชิณฺณสากสูเปยฺยํ[๔] ยงฺกิญฺจิเทว เกวลํ อุทรปูรมตฺตํ วฏฺฏติ. อิริยาปโถปิสฺส ฐานํ วา จงฺกโม วา วฏฺฏติ. อารมฺมณํ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ยงฺกิญฺจิ อปริสุทฺธวณฺณนฺติ อิทํ ราคจริตสฺส สปฺปายํ.

ขรุขระ จึงควร. แม้ละแวกบ้านที่ภิกขาจาร เล่า ในละแวกบ้านใด คนทั้งหลายเที่ยวไป อยู่เหมือนมองไม่เห็นเธอ, ในละแวกบ้านใด คนทั้งหลายนิมนต์เธอ ผู้ไม่ได้ภิกษาแม้ในสกุล หนึ่งแล้ว ให้เข้าไปสู่อาสนศาลาว่า "นี่แน่ะท่าน จงมาเถอะ" ดังนี้ ถวายยาคูและภัตแล้ว เมื่อจะไปก็ไปไม่แยแส เหมือนต้อนแม่โคให้เข้าไปในคอกแล้ว ไม่เหลียวมาดูฉะนั้น, ละแวกบ้านเช่นนั้น จึงจะควร. แม้คนที่อังคาส ก็เป็นทาสหรือกรรมกร อันมีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู ผ้านุ่งห่มสกปรก เหม็นสาบ น่ารังเกียจทีเดียว, อังคาสยาคูและภัตโดยอาการไม่ยำเกรง เสมือนว่ากำลังเททิ้ง, พวกคนเช่นนั้นเป็นสัปปายะ. แม้ยาคู ภัต และของขบเคี้ยวที่เลว ๆ มีสีน่าเกลียด สำเร็จด้วยข้าวฟ่าง ลูกเดือย

๑ ฉ. อนปโลเกนฺตา.
๒ ฉ. เอว-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๓ ฉ. เย อจิตฺตีกาเรน.
๔ ฉ. ปูติตกฺกํ พิลงฺคํ ชิณฺณสากสูเปยฺยํ.

คุณจิงเทียม แซ่ลิ้ม-คุณสุชาดา เทียมสุชาติ
อุทิศส่วนกุศลให้กับ เจ้ากรรมนายเวร

ปลายข้าว เป็นต้น กับข้าวก็มีเปรียงบูด น้ำผักดอง ผักเหี่ยว ๆ ซึ่งก็อย่างใดอย่าง-หนึ่งเท่านั้น เป็นเพียงทำท้องให้เต็มได้อย่างเดียว จึงจะควร. แม้อิริยาบถ การยืนหรือจงกรม จึงจะควรแก่เธอ. อารมณ์ (ที่เป็นสัปปายะ) ก็ได้แก่ อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาวัณณกสิณทั้งหลาย มีนีลกสิณ เป็นต้น อันมีสีไม่บริสุทธิ์ ดังนี้แล นี้จัดเป็นสัปปายะสำหรับคนราคจริต.

โทสจริตสฺส เสนาสนํ นาติอุจฺจํ นาตินีจํ ฉายูทกสมฺปนฺนํ สุวิภตฺตภิตฺติ-ถมฺภโสปานํ[๑] สุปรินิฏฺฐิตมาลากมฺมลตากมฺมํ นานาวิธจิตฺตกมฺมสมุชฺชลํ สมสินิทฺธมุทุภูมิตลํ พฺรหฺมวิมานมิว กุสุมทามวิจิตฺรวณฺณเจลวิตาน-สมลงฺกตํ สุปญฺญตฺตํ สุจิมโนรมตฺถรณมญฺจปีฐํ ตตฺถ ตตฺถ วาสตฺถาย นิกฺขิตฺตกุสุมวาส-คนฺธสุคนฺธํ ยํ ทสฺสนมตฺเตเนว ปีติปาโมชฺชํ

สำหรับบุคคลโทสจริต เสนาสนะที่ไม่สูงเกินไป ไม่เตี้ยเกินไป เพียบพร้อมไปด้วยร่มเงาและน้ำ มีฝา เสาและบันได แบ่งไว้ดี (เป็นสัดส่วน) มีการตกแต่งด้วยไม้ดอกไม้เถาเรียบร้อยดี แพรวพราวไปด้วยจิตรกรรมหลาย ๆ แบบ มีพื้นภูมิที่เรียบเกลี้ยงเกลาและอ่อนนุ่ม ประดับเพดานด้วยพวงดอกไม้และผ้าสีวิจิตรดุจวิมานพรหม มี

---

[๑] ก. สุวิภตฺต...โสปาณํ.

คุณจิงเทียม แซ่ลิ้ม-คุณสุชาดา เทียมสุชาติ
อุทิศส่วนกุศลให้กับ เจ้ากรรมนายเวร

ชนยติ, เอวรูปํ สปฺปายํ. ตสฺส ปน เสนาสนสฺส มคฺโคปิ สพฺพปริสฺสยวิมุตฺโต สุจิสมตโล อลงฺกตปฏิยตฺโต[๑] วฏฺฏติ. เสนาสนปริกฺขาโร เจตฺถ[๒] กีฏมงฺกุณทีฆ-ชาติมูสิกานํ[๓] นิสฺสยปริจฺฉินฺทนตฺถํ นาติพหุโก, เอกมญฺจปีฐมตฺตเมว วฏฺฏติ. นิวาสน-ปารุปนมฺปิสฺส[๔] [๕]จีนปฏโสมารปฏโกเสยฺย-กปฺปาสิกสุขุมโขมสุขุมาทีนํ[๕] ยํ ยํ ปณีตํ, เตน เตน เอกปฏฺฏํ วา ทุปฏฺฏํ วา สลฺลหุกํ สมณสารุปฺเปน สุรตฺตํ สุปริสุทฺธวณฺณํ[๖] วฏฺฏติ. ปตฺโตปิ อุทกพุพฺพุลมิว[๗] สุสณฺฐาโน มณิ วิย สุมฏฺโฐ นิมฺมโล สมณสารุปฺเปน สุปกฺโก[๘] สุปริสุทฺธวณฺโณ อโยมโย วฏฺฏติ.

เครื่องลาดเตียงและตั่ง สะอาดน่ารื่นรมย์ใจ แต่งตั้งไว้ดี มีกลิ่นหอมด้วยดอกไม้เครื่องอบและของหอมที่เขาวางไว้ เพื่อประโยชน์แก่การอบ (กลิ่น) ในที่นั้น ๆ ซึ่งเพียงแต่เห็นเท่านั้น ก็ยังปีติและปราโมทย์ให้เกิดขึ้นได้, เสนาสนะเห็นปานนี้ เป็นสัปปายะ. ส่วนแม้ทางไปเสนาสนะนั้น เป็นทางที่ปลอดจากอันตรายทั้งปวง มีพื้นสะอาดเรียบที่เขาจัดแจงตกแต่งแล้ว จึงจะควร. อนึ่ง บริขารแห่งเสนาสนะ (เครื่องใช้ประจำเสนาสนะ) ในเสนาสนะนี้มีไม่มากเกินไป เพื่อตัดที่อาศัยแห่งแมลง เรือด งู และหนูทั้งหลาย, มีเพียงเตียงหรือตั่งอย่างเดียวเท่านั้น จึง

---

[๑] ฉ. อลงฺกตปฏิยตฺโตว.
[๒] ฉ. เสนาสนปริกฺขาโรเปตฺถ.
[๓] สี. ...มูสิกาทีนํ.
[๔] ม. สี. ปาปุรณมฺปิสฺส.
[๕-๕] ฉ. จีนปฏฺฏโสมารปฏฺฏ...โขมาทีนํ.
[๖] ฉ. สุทฺธวณฺณํ.
[๗] ฉ. อุทกปุปฺผุฬมิว, สี. อิ. อุทกพุพฺพุฬมิว.
[๘] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ภิกฺขาจารมคฺโค ปริสฺสยวิมุตฺโต สโม มนาโป นาติทูรนาจฺจาสนฺนคาโม วฏฺฏติ. ภิกฺขาจารคาโมปิ ยตฺถ มนุสฺสา "อิทานิ อยฺโย อาคมิสฺสตี"ติ สิตฺตสมฺมฏฺเฐ[๑] ปเทเส อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตํ อาทาย ฆรํ ปเวเสตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา สกฺกจฺจํ สหตฺถา ปริวิสนฺติ, ตาทิโส วฏฺฏติ. ปริเวสกา ปนสฺส เย โหนฺติ อภิรูปา ปาสาทิกา สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา [๒]ธูปวาสกุสุมคนฺธสุรภิโน นานาวิราคสุจิมนุญฺญวตฺถาภรณปฏิมณฺฑิตา สกฺกจฺจการิโน, ตาทิสา สปฺปายา. ยาคุภตฺตขชฺชกมฺปิ วณฺณคนฺธรสสมฺปนฺนํ โอชวนฺตํ มโนรมํ สพฺพาการปณีตํ ยาวทตฺถํ วฏฺฏติ. อิริยาปโถปิสฺส เสยฺยา วา นิสชฺชา วา วฏฺฏติ, อารมฺมณํ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ยงฺกิญฺจิ สุปริสุทฺธวณฺณนฺติ อิทํ โทสจริตสฺส สปฺปายํ.

จะควร. แม้ผ้านุ่งผ้าห่มสำหรับคนโทสจริตนั้นเล่า ก็ควรเป็นผ้าทั้งหลาย มีผ้าจีน ผ้าโสมาร ผ้าไหม ผ้าฝ้ายเนื้อละเอียด ผ้าใยไม้เนื้อละเอียดเป็นต้น แต่ละอย่างที่ประณีต, ที่ทำเป็นชั้นเดียวหรือ ๒ ชั้น ที่เบาดี ย้อมดีแล้ว มีสีบริสุทธิ์ดีตามสมณสารูป. แม้บาตร ก็มีสัณฐานงามเหมือนต่อมน้ำ เกลี้ยงเกลาดี ปราศจากมลทิน ราวกะแก้วมณี ระบมดีแล้ว มีสีบริสุทธิ์ดีตามสมณสารูป ทำด้วยเหล็กจึงจะควร. ทางไปภิกขาจาร พ้นจากอันตราย เรียบ น่าพอใจ ไม่ไกลไม่ใกล้ละแวกบ้านนัก จึงจะควร. แม้ละแวกบ้านที่ภิกขาจาร ในละแวกบ้านใด คนทั้งหลายคิดว่า "เดี๋ยวพระคุณเจ้าจักมา" ดังนี้ แล้วปูลาดอาสนะ ไว้ตรงส่วนที่ราดน้ำขัดถูไว้แล้ว ลุกต้อนรับ รับบาตร นิมนต์ให้เข้าไปสู่เรือน ให้นั่ง ณ อาสนะที่ปูลาดไว้ แล้วอังคาสด้วยมือของตนโดยความเคารพ, ละแวกบ้านเช่นนั้น

---

[๑] โปราณโปตฺถเก สิตฺตสมฏฺเฐติ ลิขิตํ.
[๒] ม. อิ. ธูมวาส.

คุณจิงเทียม แซ่ลิ้ม-คุณสุชาดา เทียมสุชาติ
อุทิศส่วนกุศลให้กับ เจ้ากรรมนายเวร

จึงจะควร. ส่วนพวกคนที่อังคาสสำหรับคนโทสจริตนั้น คนเหล่าใดที่รูปงามน่าเลื่อมใส อาบน้ำดีแล้ว ลูบไล้ดีแล้ว มีตัวหอมไปด้วยกลิ่นธูปเครื่องอบและดอกไม้ ตกแต่งด้วยอาภรณ์ผ้าอันมีลวดลายต่าง ๆ สะอาดน่าพึงใจ มีปกติ กระทำอย่างเคารพ, พวกคนเช่นนั้นเป็นสัปปายะ. ทั้งยาคู ภัต และของควรเคี้ยวเล่า ที่เพียบพร้อมด้วย สี กลิ่นและรส มีโอชะน่าชื่นใจ ประณีตโดยอาการทั้งปวง มีมากเท่าที่ต้องการ จึงจะควร. แม้อิริยาบถสำหรับคนโทสจริตนั้น การนอนหรือการนั่งจึงจะควร, อารมณ์ก็ได้แก่ อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาวัณณกสิณทั้งหลายมีนีลกสิณเป็นต้น ที่มีสีบริสุทธิ์ดี จึงจะควร ดังนี้แล นี้จัดเป็นสัปปายะสำหรับคนโทสจริต.

โมหจริตสฺส เสนาสนํ ทิสามุขํ สำหรับบุคคลโมหจริต เสนาสนะที่อสมฺพาธํ วฏฺฏติ, ยตฺถ นิสินฺนสฺส วิวฏา หันหน้าตรงทิศ ไม่คับแคบ จึงจะควร, เป็นทิสาปิ ขายนฺติ[๑] อิริยาปเถสุ จงฺกโม วฏฺฏติ. สถานที่เมื่อเขานั่งแล้ว แม้ทิศทั้งหลายจะ

---

๑ สี. ปญฺญายนฺติ.

อารมฺมณํ ปนสฺส ปริตฺตํ สุปฺปมตฺตํ วา สราวมตฺตํ วา น วฏฺฏติ. สมฺพาธสฺมึ หิ โอกาเส จิตฺตํ ภิยฺโย สมฺโมหมาปชฺชติ, ตสฺมา วิปุลํ มหากสิณํ วฏฺฏติ. เสสํ โทสจริตสฺส วุตฺตสทิสเมวาติ อิทํ โมหจริตสฺส สปฺปายํ.

ปรากฏโล่ง, ในบรรดาอิริยาบถทั้งหลาย การจงกรม จึงจะควร. ส่วนอารมณ์ สำหรับคนโมหจริตนั้น กสิณขนาดเล็กเท่ากระด้งหรือเท่าชาม ไม่เหมาะสม. เพราะว่าในโอกาสที่คับแคบ จิตจะถึงซึ่งความลุ่มหลงยิ่งขึ้น, เพราะฉะนั้นกสิณใหญ่กว้างขวาง จึงจะควร. สัปปายะที่เหลือ ก็เหมือนกับที่กล่าวไว้สำหรับคนโทสจริตนั่นเอง ดังนี้แล นี้จัดเป็นสัปปายะสำหรับคนโมหจริต.

สทฺธาจริตสฺส สพฺพมฺปิ โทสจริตมฺหิ วุตฺตวิธานํ สปฺปายํ. อารมฺมเณสุ จสฺส อนุสฺสติกมฺมฏฺฐานมฺปิ[๑] วฏฺฏติ.

สำหรับบุคคลสัทธาจริต ก็มีวิธีที่กล่าวไว้ในบุคคลโทสจริตแม้ทั้งหมด เป็นสัปปายะ. อนึ่ง ในบรรดาอารมณ์ทั้งหลาย สำหรับบุคคลสัทธาจริตนั้น แม้อนุสติกรรมฐานก็ย่อมควร.

พุทฺธิจริตสฺส เสนาสนาทีสุ อิทํ นาม อสปฺปายนฺติ นตฺถิ.

คำที่จะพึงกล่าวว่า สำหรับบุคคลพุทธิ–จริต ในบรรดาเสนาสนะ เป็นต้น วัตถุชื่อนี้ไม่เป็นสัปปายะดังนี้ หามีไม่.

[๑] ฉ. อนุสฺสติฏฺฐานมฺปิ.

คุณจิง เทียม แซ่ลิ้ม–คุณสุชาดา เทียมสุชาติ
อุทิศส่วนกุศลให้กับ เจ้ากรรมนายเวร

วิตกฺกจริตสฺส เสนาสนํ วิวฏํ ทิสามุขํ ยตฺถ นิสินฺนสฺส อารามวนโปกฺขรณี-รามเณยฺยกานิ คามนิคมชนปทปฏิปาฏิโย[๑] นีโลภาสา จ ปพฺพตา ปญฺญายนฺติ, ตํ น วฏฺฏติ, ตํ หิ วิตกฺกวิธาวนสฺเสว ปจฺจโย โหติ, ตสฺมา คมฺภีเร ทริมุเข[๒] วนปฏิจฺฉนฺเน หตฺถิกุจฺฉิปพฺภารมหินฺทคุหาสทิเส เสนาสเน วสิตพฺพํ. อารมฺมณมฺปิสฺส วิปุลํ น วฏฺฏติ. ตาทิสํ หิ วิตกฺกวเสน สนฺธาวนาย[๓] ปจฺจโย โหติ. ปริตฺตํ ปน วฏฺฏติ.

สำหรับบุคคลวิตกจริต เสนาสนะที่โล่งแจ้ง หันหน้าตรงทิศ เป็นสถานที่เมื่อเขานั่งแล้ว สวน ป่า สระโบกขรณีที่น่ารื่นรมย์ แนวหมู่บ้าน นิคม ชนบทและภูเขาสีเขียว-คราม ปรากฏ (ให้เห็น), เสนาสนะนั้นไม่สมควร, เพราะว่า เสนาสนะนั้น จะเป็นปัจจัยแก่ความพล่านไป แห่งวิตกได้ทีเดียว, เพราะฉะนั้น บุคคลวิตกจริต จึงควรอยู่ในซอกเขาลึก ในเสนาสนะที่มีป่าปิดบังเหมือนอย่างเงื้อมเขาหัตถิกุจฉิ (คงจะมีสัณฐานเหมือนท้องช้าง) และถ้ำมหินทร์. แม้อารมณ์ สำหรับบุคคลวิตกจริตนั้น ดวงกสิณที่กว้างขวางย่อมไม่สมควร. เพราะว่า อารมณ์เช่นนั้น จะเป็นปัจจัยแก่ความพล่านไปด้วยอำนาจความตรึก. แต่ว่าดวงกสิณเล็ก ๆ ย่อมควร.

---

๑ ม. ...ปฏิปาฏิยา.
๒ ฉ. ทรีมุเข.
๓ ฉ. สนฺธาวนสฺส.

เสสํ ราคจริตสฺส วุตฺตสทิสเมวาติ อิทํ วิตกฺกจริตสฺส สปฺปายํ. อยํ อตฺตโน จริยานุกูลนฺติ เอตฺถ อาคตจริยานํ ปเภทนิทานวิภาวนสปฺปายปริจฺเฉทโต วิตฺถาโร. น จ ตาว จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ สพฺพากาเรน อาวีกตํ. ตญฺหิ อนนฺตรสฺส มาติกาปทสฺส วิตฺถาเรน[1] สยเมว อาวีภวิสฺสติ.

สัปปายะที่เหลือก็เหมือนกับที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้สำหรับบุคคลราคจริตนั่นเอง ดังนี้แล นี้จัดเป็นสัปปายะ สำหรับบุคคลวิตกจริต. (ที่ว่ามา) นี้จัดเป็นความพิสดาร โดยการกำหนดถึงประเภท เหตุ การแสดงและสิ่งที่เป็นสัปปายะ แห่งจริยาที่มาแล้ว ในข้อว่า กรรมฐานที่อนุกูลต่อจริยาของตน นี้. ก็กรรมฐานที่อนุกูลต่อจริยา ข้าพเจ้ายังมิได้กระทำให้แจ้งไว้ โดยอาการทั้งปวงก่อน. เพราะว่า กรรมฐานนั้น จักมีแจ้งเอง ทีเดียว โดยความพิสดารแห่งบทมาติกา ที่มีในลำดับ.

จตฺตาฬีสกมฺมฏฺฐานวณฺณนา

๔๗. ตสฺมา ยํ วุตฺตํ จตฺตาฬีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติ

พรรณนากรรมฐาน ๔๐

๔๗. เพราะฉะนั้น คำใดที่ข้าพเจ้ากล่าวว่า ถือเอากรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง

[1] ฉ. วิตฺถาเร.

เอตฺถ สงฺขาตนิทฺเทสโต, อุปจารปฺปนาวหโต, ฌานปฺปเภทโต, สมติกฺกมโต, วฑฺฒนาวฑฺฒนโต, อารมฺมณโต, ภูมิโต, คหณโต, ปจฺจยโต, จริยานุกูลโตติ อิเมหิ ทสหิ อากาเรหิ กมฺมฏฺฐาเน วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ.

ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ อย่าง ดังนี้ ในคำนี้ พึงทราบถึงข้อวินิจฉัยในกรรมฐาน โดยอาการ ๑๐ เหล่านี้ก่อน คือ โดยการแสดงไขกรรมฐาน ที่ได้นับไว้, โดยเป็นกรรมฐานนำมาซึ่งอุปจารฌาน และอัปปนาฌาน, โดยประเภทแห่งฌาน, โดยการก้าวล่วง, โดยเป็นกรรมฐานควรขยายและไม่ควรขยาย, โดยอารมณ์, โดยภูมิ, โดยการถือเอา, โดยปัจจัย, โดยเป็นกรรมฐานที่อนุกูลแก่จริยา.

ตตฺถ <u>สงฺขาตนิทฺเทสโตติ</u> จตฺตาฬีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อิติ หิ วุตฺตํ, ตตฺริมานิ จตฺตาฬีส กมฺมฏฺฐานานิ ทส กสิณานิ[๑] ทส อสุภา ทส อนุสฺสติโย จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา จตฺตาโร อารุปฺปา เอกา สญฺญา เอกํ ววฏฺฐานนฺติ.[๒]

ในบทเหล่านั้น บทว่า <u>โดยการแสดงไขกรรมฐานที่ได้นับไว้</u> ความว่า พึงทราบวินิจฉัย โดยการแสดงไขกรรมฐานที่ได้นับไว้อย่างนี้ คือ ก็คำที่ข้าพเจ้ากล่าวว่า ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ อย่าง ดังนี้ นี้, ในคำนั้น ชื่อว่า กรรมฐานมี ๔๐ อย่าง เหล่านี้ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสติ ๑๐

---

๑ ฉ. ทส กสิณา.

๒ โปราณโปตฺถเก ววตฺถานนฺติ ลิขิตํ.

พรหมวิหาร ๔ อรูป ๔ สัญญา ๑ ววัฏฐาน ๑.

ตตฺถ ปฐวีกสิณํ, อาโปกสิณํ, เตโชกสิณํ, วาโยกสิณํ, นีลกสิณํ, ปีตกสิณํ, โลหิตกสิณํ, โอทาตกสิณํ, อาโลกกสิณํ, ปริจฺฉินฺนากาสกสิณนฺติ อิเม <u>ทส</u> <u>กสิณา</u>.

ในบรรดากรรมฐานเหล่านั้น ชื่อว่า <u>กสิณ ๑๐</u> เหล่านี้ คือ ปฐวีกสิณ, อาโปกสิณ, เตโชกสิณ, วาโยกสิณ, นีลกสิณ, ปีตกสิณ, โลหิตกสิณ, โอทาตกสิณ, อาโลกกสิณ, ปริจฉินนากาสกสิณ.

อุทฺธุมาตกํ, วินีลกํ, วิปุพฺพกํ, วิจฺฉิทฺทกํ, วิกฺขายิตกํ, วิกฺขิตฺตกํ, หตวิกฺขิตฺตกํ, โลหิตกํ, ปุฬุวกํ, อฏฺฐิกนฺติ อิเม <u>ทส</u> <u>อสุภา</u>.

ชื่อว่า <u>อสุภ ๑๐</u> เหล่านี้ คือ อุทธุมาตกะ, วินีลกะ, วิปุพพกะ, วิจฉิทหกะ, วิกขายิตกะ, วิกขิตตกะ, หตวิกขิตตกะ, โลหิตกะ, ปุฬุวกะ, อัฏฐิกะ.

พุทฺธานุสฺสติ, ธมฺมสํฆสีลจาคเทวตานุสฺสติ[๑] มรณานุสฺสติ[๒] กายคตาสติ อานาปานสฺสติ[๓] อุปสมานุสฺสตีติ อิมา <u>ทส</u> <u>อนุสฺสติโย</u>.

ชื่อว่า <u>อนุสติ ๑๐</u> เหล่านี้คือ พุทธานุสติ, ธัมมานุสติ, สังฆานุสติ, สีลานุสติ, จาคานุสติ, เทวตานุสติ, มรณานุสติ, กายคตาสติ, อานาปานสติ, อุปสมานุสติ.

---

[๑] ฉ. ธมฺมานุสฺสติ, สํฆานุสฺสติ, สีลานุสฺสติ, จาคานุสฺสติ, เทวตานุสฺสติ.
[๒] สี. มรณสติ.
[๓] สี. อิ. อานาปานสติ.

เมตฺตา, กรุณา, มุทิตา, อุเปกฺขาติ อิเม จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา.

อากาสานญฺจายตนํ, วิญฺญาณญฺจายตนํ, อากิญฺจญฺญายตนํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อิเม จตฺตาโร อารุปฺปา. อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา เอกา สญฺญา นาม.[1] จตุธาตุววฏฺฐานํ เอกํ ววฏฺฐานนฺติ เอวํ สงฺขาตนิทฺเทสโต วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ.

อุปจารปฺปนาวหโตติ ฐเปตฺวา กายคตาสติญฺจ อานาปานสฺสติญฺจ อวเสสา อฏฺฐ อนุสฺสติโย, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา, จตุธาตุววฏฺฐานนฺติ อิมาเนว เหตฺถ ทส กมฺมฏฺฐานานิ อุปจาราวหานิ. เสสานิ อปฺปนาวหานีติ[2] เอวํ อุปจารปฺปนาวหโต.

ชื่อว่า พรหมวิหาร ๔ เหล่านี้ คือ เมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา.

ชื่อว่า อรูป ๔ เหล่านี้ คือ อากาสานัญจายตนะ, วิญญาณัญจายตนะ, อากิญจัญญายตนะ, เนวสัญญานาสัญญายตนะ. ความสำคัญว่าเป็นปฏิกูลในอาหาร ชื่อว่า สัญญา ๑. การกำหนดธาตุ ๔ ชื่อว่า ววัฏฐาน ๑.

บทว่า โดยเป็นกรรมฐานนำมาซึ่งอุปจารฌานและอัปปนาฌาน ความว่า พึงทราบวินิจฉัย โดยเป็นกรรมฐานนำมาซึ่งอุปจารฌาน และอัปปนาฌาน อย่างนี้ คือ ก็ในบรรดากรรมฐานเหล่านี้ กรรมฐาน ๑๐ เหล่านี้เท่านั้น คือ เว้นกายคตาสติ และอานาปานสติ อนุสติ ๘ ที่เหลือ ๑ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ ชื่อว่า

[1] ฉ. นาม-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[2] ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

นำมาซึ่งอุปจารฌาน. กรรมฐานที่เหลือ ชื่อว่า นำมาซึ่งอัปปนาฌาน.

<u>ฌานปฺปเภทโตติ</u> อปฺปนาวเหสุ เจตฺถ อานาปานสฺสติยา สทฺธึ ทส กสิณา จตุกฺกชฺฌานิกา โหนฺติ. กายคตาสติยา สทฺธึ ทส อสุภา ปฐมชฺฌานิกา. ปุริมา ตโย พฺรหฺมวิหารา ติกชฺฌานิกา. จตุตฺถพฺรหฺมวิหาโร จตฺตาโร จ อารุปฺปา จตุตฺถชฺฌานิกาติ เอวํ ฌานปฺปเภทโต.

บทว่า <u>โดยประเภทแห่งฌาน</u> ความว่า พึงทราบวินิจฉัยโดยประเภทแห่งฌาน อย่างนี้ คือ ก็ในบรรดากรรมฐานเหล่านี้ ในบรรดากรรมฐานที่นำมาซึ่งอัปปนาฌาน กสิณ ๑๐ พร้อมกับอานาปานสติ ๑ จัดเป็นจตุกฌานิกะ (ได้ฌานทั้ง ๔). อสุภ ๑๐ พร้อมกับกายคตาสติ ๑ จัดเป็นปฐมฌานิกะ (ได้ฌานแรก). พรหมวิหาร ๓ ข้างต้น จัดเป็นติกฌานิกะ (ได้ฌาน ๓). พรหมวิหารที่ ๔ และอรูป ๔ จัดเป็นจตุตถฌานิกะ (ได้ฌานที่ ๔).

<u>สมติกฺกมโตติ</u> เทฺว สมติกฺกมา องฺคสมติกฺกโม จ อารมฺมณสมติกฺกโม จาติ[๑] ตตฺถ สพฺเพสุปิ ติกจตุกฺกชฺฌานิเกสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ องฺคสมติกฺกโม โหติ

บทว่า <u>โดยการก้าวล่วง</u> ความว่า พึงทราบวินิจฉัยโดยการก้าวล่วง อย่างนี้ คือ การก้าวล่วงมี ๒ อย่างคือ ก้าวล่วงองค์ ๑ ก้าวล่วงอารมณ์ ๑. ในการก้าวล่วง ๒

---

๑ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

วิตกฺกวิจาราทีนิ ฌานงฺคานิ สมติกฺกมิตฺวา ตเตสฺวาวารมฺมเณสุ ทุติยชฺฌานาทีนํ ปตฺตพฺพโต. ตถา จตุตฺถพฺรหฺมวิหาเร. โสปิ หิ เมตฺตาทีนํเยว อารมฺมเณ โสมนสฺสํ สมติกฺกมิตฺวา ปตฺตพฺโพติ. จตูสุ ปน อารุปฺเปสุ อารมฺมณสมติกฺกโม โหติ. ปุริเมสุ หิ นวสุ กสิเณสุ อญฺญตรํ สมติกฺกมิตฺวา อากาสานญฺจายตนํ ปตฺตพฺพํ. อากาสาทีนิ จ สมติกฺกมิตฺวา วิญฺญาณญฺจายตนาทีนิ. เสเสสุ สมติกฺกโม นตฺถีติ เอวํ สมติกฺกมโต.

อย่างนั้น ในบรรดากรรมฐานที่ได้ฌาน ๓ ได้ฌาน ๔ แม้ทั้งหมด มีการก้าวล่วงองค์ เพราะพระโยคี พึงก้าวล่วงองค์ฌานทั้งหลาย มีวิตกและวิจาร เป็นต้น จึงจะบรรลุทุติยฌาน เป็นต้น ในอารมณ์เหล่านั้นนั่นเองได้. ในพรหมวิหารที่ ๔ (อุเบกขาพรหมวิหาร) ก็มีการก้าวล่วงองค์เหมือนอย่างนั้น. ด้วยว่า พระโยคีพึงก้าวล่วงโสมนัส ในอารมณ์ของพรหมวิหาร ๓ มีเมตตา เป็นต้นเท่านั้น จึงจะบรรลุพรหมวิหารที่ ๔ แม้นั้นได้ดังนี้แล. ส่วนในอรูปกรรมฐานทั้ง ๔ มีการก้าวล่วงอารมณ์. เพราะว่าพระโยคี พึงก้าวล่วงกสิณอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดากสิณ ๙ อย่างข้างต้น จึงบรรลุอากาสานัญจายตนะได้. และพึงก้าวล่วงอารมณ์มีอากาศ เป็นต้น จึงบรรลุวิญญาณัญจายตนะ เป็นต้นได้. ในกรรมฐานที่เหลือไม่มีการก้าวล่วง.

วฑฺฒนาวฑฺฒนโตติ อิเมสุ จตฺตาฬีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ ทส กสิณาเนว วฑฺเฒตพฺพานิ.

บทว่า โดยเป็นกรรมฐานควรขยายและไม่ควรขยาย ความว่า พึงทราบวินิจฉัย

ยตฺตกมฺหิ โอกาสํ กสิเณน ผรติ, ตทพฺภนฺตเร ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ โสตุํ ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปานิ ปสฺสิตุํ ปรสตฺตานญฺจ เจตสา จิตฺตมญฺญาตุํ สมตฺโถ โหติ. กายคตาสติ ปน อสุภานิ จ น วฑฺเฒตพฺพานิ. กสฺมา ? โอกาเสน ปริจฺฉินฺนตฺตา อานิสํสาภาวา จ. สา ปเนสา[๑] โอกาเสน ปริจฺฉินฺนตา ภาวนานเยน[๒] อาวีภวิสฺสติ. เตสุ ปน วฑฺฒิเตสุ กุณปราสิเยว วฑฺฒติ, น โกจิ อานิสํโส อตฺถิ. วุตฺตมฺปิ เจตํ โสปากปญฺหาพฺยากรเณ "วิภูตา ภควา รูปสญฺญา อวิภูตา อฏฺฐิกสญฺญา"ติ. ตตฺร หิ นิมิตฺตวฑฺฒนวเสน รูปสญฺญา วิภูตาติ วุตฺตา. อฏฺฐิกสญฺญา อวฑฺฒนวเสน อวิภูตาติ.[๓]

โดยเป็นกรรมฐานควรขยาย และไม่ควรขยาย อย่างนี้ คือ ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ อย่างเหล่านี้ กสิณ ๑๐ เท่านั้น ชื่อว่าควรขยาย. ด้วยว่าพระโยคีใช้กสิณแผ่ไปสู่โอกาสมีประมาณเพียงใด, ในภายในแห่งโอกาสมีประมาณเพียงนั้น ย่อมเป็นผู้สามารถที่จะฟังเสียงด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์ เห็นรูปด้วยจักษุอันเป็นทิพย์ และรู้จิตของสัตว์อื่นทั้งหลายด้วยจิต (ของตน) ได้. ส่วนกายคตาสติและอสุภทั้งหลาย ไม่ควรขยาย. เพราะเหตุไร ? เพราะถูกตัดตอนด้วยโอกาส และเพราะไม่มีอานิสงส์. ก็ความที่กรรมฐาน ถูกตัดตอนด้วยโอกาสนั้นนั้น จักมีแจ้งโดยภาวนานัย. อนึ่ง เมื่อพระโยคีขยายกรรมฐานเหล่านั้นแล้ว กองซากศพเท่านั้นเพิ่มขึ้น, อานิสงส์อะไร ๆ หามีไม่. ก็แม้คำนี้สมจริงตามที่พระโสปากเถระกล่าวไว้ใน

---

[๑] อิ. ฉ. สา จ เนสํ.

[๒] อิ. ฉ. ภาวนานเย.

[๓] ฉ. อวิภูตาติ วุตฺตา.

คุณไพบูลย์ ดำรงสวัสดิ์วิทย์
อุทิศส่วนกุศลให้ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังษี)

โสปากปัญหาพยากรณ์ว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค รูปสัญญาปรากฏชัด อัฏฐิกสัญญาไม่ปรากฏชัดพระเจ้าข้า" ดังนี้. ก็ในคำนั้น ท่านกล่าวรูปสัญญาว่าปรากฏชัด ก็เกี่ยวกับมีการขยายนิมิต. อัฏฐิกสัญญาท่านกล่าวว่าไม่ปรากฏชัด ก็เกี่ยวกับไม่มีการขยายนิมิต ดังนี้แล.

ยํ ปเนตํ "เกวลํ อฏฺฐิกสญฺญาย อผริ[๑] ปฐวึ อิมนฺ"ติ[๒] วุตฺตํ, ตํ ลาภิสฺส สโต อุปฏฺฐานาการวเสน วุตฺตํ. ยเถว หิ ธมฺมาโสกกาเล กรวีกสกุโณ สมนฺตา อาทาสภิตฺตีสุ อตฺตโน ฉายํ ทิสฺวา สพฺพทิสาสุ กรวีกสญฺญี หุตฺวา มธุรํ คิรํ นิจฺฉาเรสิ, เอวํ เถโรปิ อฏฺฐิกสญฺญาย ลาภิตฺตา สพฺพทิสาสุ อุปฏฺฐิตํ นิมิตฺตํ ปสฺสนฺโต เกวลาปิ ปฐวี อฏฺฐิกภริตาติ จินฺเตสีติ.

ส่วนคำที่ท่านกล่าวว่า "ข้าพระองค์ใช้อัฏฐิกสัญญาแผ่ไปสู่ปฐวีนี้ทั้งสิ้น" นี้ใด, คำนั้นท่านกล่าวไว้ เกี่ยวกับอาการที่ปรากฏแก่ตัวท่าน ซึ่งเป็นผู้ได้ความชำนาญ. เหมือนอย่างว่า ในกาลแห่งพระเจ้าธรรมาโศก นกการเวกเห็นเงาของตน ในฝากระจกโดยรอบ ก็เป็นผู้มีความสำคัญว่า มีนกการเวกในทิศทั้งปวง จึงเปล่งเสียงร้องไพเราะออกมา ฉันใดนั่นเทียว, แม้พระเถระเพราะเป็นผู้ได้ความชำนาญ ในอัฏฐิกสัญญา

---

๑ ฉ. อผรึ.
๒ ขุ. เถร. ๒๖/๒๖๔.

เมื่อเห็นนิมิตที่ปรากฏในทิศทั้งปวง จึงคิดว่าปฐวีแม้ทั้งสิ้นเต็มไปด้วยกระดูก ฉันนั้นเหมือนกันแล.

ยทิ เอวํ ยา อสุภชฺฌานานํ อปฺปมาณารมฺมณตา วุตฺตา, สา วิรุชฺฌตีติ. สา จ น วิรุชฺฌติ. เอกจฺโจ หิ อุทฺธุมาตเก วา อฏฺฐิเก วา มหนฺเต นิมิตฺตํ คณฺหติ. เอกจฺโจ อปฺปเก. อิมินา ปริยาเยน เอกจฺจสฺส ปริตฺตารมฺมณํ ฌานํ โหติ. เอกจฺจสฺส อปฺปมาณารมฺมณนฺติ. โย วา เอตํ วฑฺฒเน อาทีนวํ อปสฺสนฺโต วฑฺฒยติ[1], ตํ สนฺธาย "อปฺปมาณารมฺมณนฺ"ติ วุตฺตํ. อานิสํสาภาวา ปน น วฑฺเฒตพฺพานีติ.

มีคำถามว่า ผิว่าเมื่อเป็นอย่างนี้ไซร้ ความเป็นอัปปมาณารมณ์ (เป็นอารมณ์หาประมาณมิได้) แห่งอสุภฌานทั้งหลายที่ตรัสไว้อันใด, ความเป็นอัปปมาณารมณ์นั้น จะไม่ผิดไปหรือ. ก็ขอตอบว่า ก็ความเป็นอัปปมาณารมณ์อันนั้นไม่ผิดหรอก. เพราะว่าพระโยคีบางรูป ย่อมถือเอานิมิตในซากที่ขึ้น–พองก็ได้ ในซากกระดูกก็ได้ที่ใหญ่. พระโยคีบางรูปย่อมถือเอา(นิมิต)ในซากเล็ก. โดยปริยายนี้ พระโยคีบางรูปจึงมีฌานที่มีอารมณ์เป็นปริตตะ (เล็กน้อย). พระโยคีบางรูปมีฌานที่มีอารมณ์เป็นอัปปมาณะ (ใหญ่โต) ดังนี้แล. อีกอย่างหนึ่ง พระโยคีบุคคลใด เมื่อไม่เห็นโทษในการขยายนี้ จึงขยายอสุภนิมิตไป, ตรัสคำว่า "อสุภฌานมีอารมณ์เป็นอัปปมาณะ"

---

[1] ฉ. วฑฺเฒติ.

ดังนี้ไว้ ทรงหมายเอาพระโยคีบุคคลนั้น. แต่เพราะไม่มีอานิสงส์ จึงชื่อว่า ไม่ควรขยาย ดังนี้แล.

ยถา จ เอตานิ, เอวํ เสสานิปิ น วฑฺเฒตพฺพานีติ.[1] กสฺมา ? เตสุ หิ อานาปานนิมิตฺตํ ตาว วฑฺฒยโต วาตราสิเยว วฑฺฒติ, โอกาเสน จ ปริจฺฉินฺนํ. อิติ สาทีนวตฺตา โอกาเสน จ ปริจฺฉินฺนตฺตา น วฑฺเฒตพฺพํ. พฺรหฺมวิหารา สตฺตารมฺมณา, เตสํ นิมิตฺตํ วฑฺฒยโต สตฺตราสิเยว วฑฺเฒยฺย, น จ เตน อตฺโถ อตฺถิ, ตสฺมา ตมฺปิ น วฑฺเฒตพฺพํ. ยํ ปน วุตฺตํ "เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา"ติอาทิ,[2] ตํ ปริคฺคหวเสน วุตฺตํ. เอกาวาสทฺวิอาวาสาทินา หิ อนุกฺกเมน เอกิสฺสา ทิสาย สตฺเต ปริคฺคเหตฺวา ภาเวนฺโต เอกํ ทิสํ ผริตฺวาติ วุตฺโต.

เหมือนอย่างว่า อสุภกรรมฐานเหล่านี้ไม่ควรขยายฉันใด, แม้กรรมฐานที่เหลือทั้งหลาย (เว้นกสิณ ๑๐) ก็ไม่ควรขยายฉันนั้นแล. เพราะเหตุไร ? เพราะว่า ในบรรดากรรมฐานเหล่านั้น ก่อนอื่น เมื่อขยายอานาปานนิมิต กองลมเท่านั้นเพิ่มขึ้น, และเป็นกรรมฐานถูกตัดตอน ด้วยโอกาสด้วย. เพราะมีโทษและเพราะถูกตัดตอนด้วยโอกาสอย่างนี้ จึงเป็นกรรมฐานที่ไม่ควรขยาย. พรหมวิหารทั้งหลายก็มีสัตว์เป็นอารมณ์, เมื่อขยายนิมิตแห่งพรหมวิหารเหล่านั้นไป กองสัตว์เท่านั้นพึงเพิ่มขึ้น, และประโยชน์ด้วยการเพิ่มขึ้นนั้น หามีไม่, เพราะฉะนั้น แม้นิมิตแห่งพรหมวิหารนั้น พระโยคีก็ไม่ควร

---

๑ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๒ ที. สี. ๙/๓๑๐.

น นิมิตฺตํ วฑฺเฒนฺโต. ปฏิภาคนิมิตฺตเมว เจตฺถ นตฺถิ, ยทยํ วฑฺเฒยฺย. ปริตฺต-อปฺปมาณารมฺมณตา เจตฺถ[1] ปริคฺคหวเสเนว เวทิตพฺพา. อารุปฺปารมฺมเณสุปิ อากาสํ กสิณุคฺฆาฏิมตฺตา[2] ตํ หิ กสิณาปคมวเสเนว มนสิกาตพฺพํ. ตโต ปรํ วฑฺฒยโต[3] น กิญฺจิ โหติ. วิญฺญาณํ สภาวธมฺมตฺตา. น หิ สกฺกา สภาวธมฺมํ วฑฺเฒตุํ. วิญฺญาณาปคโม วิญฺญาณสฺส อภาวมตฺตตฺตา. เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนารมฺมณํ สภาวธมฺมตฺตาเยว น วฑฺเฒตพฺพํ. เสสานิ อนิมิตฺตตฺตา. ปฏิภาคนิมิตฺตํ หิ วฑฺเฒตพฺพํ นาม ภเวยฺย. พุทฺธานุสฺสติอาทีนญฺจ เนว ปฏิภาคนิมิตฺตํ อารมฺมณํ โหติ, ตสฺมา ตํ น วฑฺเฒตพฺพนฺติ เอวํ วฑฺฒนาวฑฺฒนโต.

ขยาย. ส่วนคำที่ตรัสไว้ว่า "ภิกษุ มีใจอันสหรคตด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่ง" ดังนี้ เป็นต้นพระองค์ตรัสไว้ด้วยอำนาจการกำหนดถือเอา. แท้จริงพระโยคี เมื่อกำหนดถือเอาสัตว์ทั้งหลายในทิศหนึ่ง เจริญ(พรหมวิหาร) ไปตามลำดับ โดยสถานที่มีอาวาสเดียว ๒ อาวาส เป็นต้น ก็เรียกได้ว่า แผ่ไปตลอดทิศหนึ่ง. ไม่ใช่ขยายนิมิต. ด้วยว่าปฏิภาคนิมิตที่พระโยคาวจรนี้พึงขยายนั่นเทียว ย่อมไม่มีในการเจริญพรหมวิหารนี้ อนึ่ง ในพรหมวิหารนี้ พึงทราบถึงความที่ฌานมีอารมณ์เป็นปริตตะและอัปปมาณะก็ด้วยอำนาจการกำหนดถือเอา. แม้ในอารมณ์แห่งอรูป-กรรมฐานทั้งหลาย อากาศ (อันเป็นอารมณ์ของอากาสานัญจายตนะ) ก็ไม่ควรขยาย เพราะทำให้กสิณถูกเพิกไป. จริงอยู่ พระ-โยคีพึงมนสิการอากาศนั้นได้ ก็ด้วยอำนาจ

---

[1] ฉ. ปริตฺต...เปตฺถ.
[2] สี. กสิณุคฺฆาฏิมตฺตตฺตา.
[3] ฉ. วฑฺฒยโตปิ.

ความปราศไปแห่งกสิณนั่นเอง. เมื่อขยายให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ผลอะไร ๆ ก็ไม่มี. วิญญาณ (คือ อากาสานัญจายตนวิญญาณ อันเป็นอารมณ์ของวิญญาณัญจายตนะ) เพราะเป็นสภาวธรรม จึงไม่ควรขยาย. จริงอยู่ใคร ๆ ไม่อาจที่จะขยายสภาวธรรมได้. ความปราศไปแห่งวิญญาณ (อันเป็นอารมณ์ของอากิญจัญญายตนะ) เพราะเป็นเพียงความไม่มีแห่งวิญญาณ จึงไม่ควรขยาย. อารมณ์แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ (คืออากิญจัญญายตนะ) เพราะเป็นสภาวธรรมเหมือนกัน จึงไม่ควรขยาย. กรรมฐานที่เหลือทั้งหลายไม่ควรขยาย เพราะไม่มีนิมิต. ด้วยว่าปฏิภาคนิมิตพึงได้ชื่อว่าควรขยาย. อนึ่ง กรรมฐานทั้งหลายมีพุทธานุสติเป็นต้น หาอารมณ์ที่เป็นปฏิภาคนิมิตไม่ได้เลย, เพราะเหตุนั้น อนุสติกรรมฐานนั้นจึงไม่ควรขยาย.

<u>อารมฺมณโตติ</u> อิเมสุ จ จตฺตาฬีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ ทส กสิณา, ทส อสุภา, บทว่า <u>โดยอารมณ์</u> ความว่า พึงทราบวินิจฉัยโดยอารมณ์ อย่างนี้ คือ ก็ในบรรดา

อานาปานสฺสติ, กายคตาสตีติ อิมานิ ทฺวาวีสติ ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณานิ. เสสานิ น ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณานิ. ตถา ทสสุ อนุสฺสตีสุ ฐเปตฺวา อานาปานสฺสติญฺจ กายคตาสติญฺจ อวเสสา อฏฺฐ อนุสฺสติโย, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา, จตุธาตุววตฺถานํ, วิญฺญาณญฺจายตนํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อิมานิ ทฺวาทส สภาวธมฺมารมฺมณานิ. ทส กสิณา, ทส อสุภา, อานาปานสฺสติ, กายคตาสตีติ อิมานิ ทฺวาวีสติ นิมิตฺตารมฺมณานิ. เสสานิ ฉ นวตฺตพฺพารมฺมณานิ. ตถา วิปุพฺพกํ, โลหิตกํ, ปุฬุวกํ, อานาปานสฺสติ, อาโปกสิณํ, เตโชกสิณํ, วาโยกสิณํ, ยญฺจ อาโลกกสิเณ สุริยาทีนํ โอภาสมณฺฑลารมฺมณนฺติ อิมานิ อฏฺฐ จลิตารมฺมณานิ, ตานิ จ โข ปุพฺพภาเค, ปฏิภาคํ ปน สนฺนิสินฺนเมว โหติ. เสสานิ น จลิตารมฺมณานีติ เอวํ อารมฺมณโต.

กรรมฐาน ๔๐ เหล่านี้ กรรมฐาน ๒๒ เหล่านี้ คือ กสิณ ๑๐, อสุภะ ๑๐, อานาปานสติ ๑, กายคตาสติ ๑ มีอารมณ์เป็นปฏิภาคนิมิต. กรรมฐานที่เหลือหามีอารมณ์เป็นปฏิภาคนิมิตไม่. เหมือนอย่างนั้น กรรมฐาน ๑๒ เหล่านี้ คือ ในบรรดาอนุสติ ๑๐ ยกเว้นอานาปานสติ และกายคตาสติเสีย ได้แก่ อนุสติที่เหลือ ๘, อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑, จตุธาตุววัฏฐาน ๑, วิญญาณัญจายตนะ ๑, เนวสัญญานาสัญญายตนะ ๑ มีอารมณ์เป็นสภาวธรรม. กรรมฐาน ๒๒ เหล่านี้ คือ กสิณ ๑๐, อสุภะ ๑๐, อานาปานสติ ๑, กายคตาสติ ๑ มีอารมณ์เป็นนิมิต. กรรมฐาน ๖ ที่เหลือ มีอารมณ์เป็นนวัตตัพพธรรม (นวัตตัพพธรรม คือ บัญญัติธรรมนั่นเอง). เหมือนอย่างนั้น กรรมฐาน ๘ เหล่านี้ คือ วิปุพพกะ ๑, โลหิตกะ ๑, ปุฬุวกะ ๑, อานาปานสติ ๑, อาโปกสิณ ๑, เตโชกสิณ ๑, วาโยกสิณ ๑,

กสิณในอาโลกกสิณที่มีดวงแสงสว่าง แห่งพระอาทิตย์ เป็นต้น เป็นอารมณ์ ๑ ชื่อว่ามีอารมณ์สั่นไหว, แต่ว่าอารมณ์ที่สั่นไหวเหล่านั้น มีได้ในกาลอันเป็นส่วนเบื้องต้นแล, ส่วนปฏิภาคนิมิต เป็นอารมณ์สงบนิ่งทีเดียว. กรรมฐานที่เหลือทั้งหลาย ไม่มีอารมณ์ที่สั่นไหว.

ภูมิโตติ เอตฺถ จ ทส อสุภา, กายคตาสติ, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาติ อิมานิ ทฺวาทส เทเวสุ นปฺปวตฺตนฺติ. ตานิ ทฺวาทส, อานาปานสฺสติ จาติ อิมานิ เตรส พฺรหฺมโลเก นปฺปวตฺตนฺติ. อรูปภเว ปน ฐเปตฺวา จตฺตาโร อารุปฺเป อญฺญํ นปฺปวตฺตติ. มนุสฺเสสุ สพฺพานิปิ ปวตฺตนฺตีติ เอวํ ภูมิโต.

คำว่า โดยภูมิ ความว่า พึงทราบวินิจฉัยโดยภูมิ อย่างนี้ คือ ก็ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ เหล่านี้ กรรมฐาน ๑๒ เหล่านี้ คือ อสุภะ ๑๐, กายคตาสติ ๑, อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ ย่อมไม่เป็นไปในหมู่เหวดาทั้งหลาย. กรรมฐาน ๑๓ เหล่านี้ คือ กรรมฐาน ๑๒ เหล่านั้น, และอานาปานสติ ๑ ย่อมไม่เป็นไปในพรหมโลก. ส่วนในอรูปภพ ยกเว้นอรูปกรรมฐาน ๔ เสียแล้ว กรรมฐานอื่นย่อมไม่เป็นไป. ในพวกมนุษย์ กรรมฐานย่อมเป็นไปได้ แม้ทุกข้อ.

คหณโตติ ทิฏฺฐผุฏฺฐสุตคฺคหณโต เจตฺถ[๑] วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ. ตตฺร ฐเปตฺวา วาโยกสิณํ เสสา นว กสิณา, ทส อสุภาติ อิมานิ เอกูนวีสติ ทิฏฺเฐน คเหตพฺพานิ, ปุพฺพภาเค จกฺขุนา โอโลเกตฺวา[๒] นิมิตฺตํ เนสํ คเหตพฺพนฺติ อตฺโถ. กายคตาสติยํ ตจปญฺจกํ ทิฏฺเฐน, เสสํ สุเตนาติ เอวํ ตสฺสารมฺมณํ ทิฏฺฐสุเตน คเหตพฺพํ. อานาปานสฺสติ ผุฏฺเฐน. วาโยกสิณํ ทิฏฺฐผุฏฺเฐน. เสสานิ อฏฺฐารส สุเตน คเหตพฺพานิ. อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาโร, จตฺตาโร อารุปฺปาติ อิมานิ เจตฺถ น อาทิกมฺมิเกน คเหตพฺพานิ. เสสานิ ปญฺจตฺตึส คเหตพฺพานีติ เอวํ คหณโต.

คำว่า โดยการถือเอา ความว่า ก็ในข้อนี้ พึงทราบถึงการวินิจฉัยโดยการถือเอาด้วยการดู การกระทบ และการฟัง. ในบรรดากรรมฐานเหล่านั้น กรรมฐาน ๑๙ เหล่านี้ คือ กสิณ ๙ ที่เหลือยกเว้นวาโยกสิณเสีย, อสุภะ ๑๐ พระโยคีพึงถือเอาไว้ได้ด้วยการดู, ความว่า ในกาลอันเป็นส่วนเบื้องต้น พระโยคีพึงแลดูด้วยตา แล้วจึงถือเอานิมิตแห่งกรรมฐานเหล่านั้น. ในกายคตาสติ อารมณ์แห่งกายคตาสตินั้นพระโยคีพึงถือเอาได้ ด้วยการดูและการฟังอย่างนี้คือ อารมณ์ที่เป็น ตจปัญจกะ(หมวด ๕ มีหนังเป็นที่สุด) พึงถือเอาได้ด้วยการดู, อารมณ์ที่เหลือ พึงถือเอาได้ด้วยการฟัง. อานาปานสติ พึงถือเอาได้ด้วยการกระทบ. วาโยกสิณ พึงถือเอาได้ด้วยการดู และการกระทบ. กรรมฐาน ๑๘ ที่เหลือ พึงถือเอา

---

[๑] ฉ. ทิฏฺฐ...เปตฺถ.
[๒] ม. สี. อิ. โอโลเกตฺวา โอโลเกตฺวา.

ได้ด้วยการฟัง. ก็ในข้อนี้ กรรมฐานเหล่านี้ คือ อุเบกขาพรหมวิหาร ๑, อรูป ๔ พระโยคีผู้เป็นอาทิกัมมิกะ (เริ่มทำ) ยังไม่ควรถือเอา. ควรถือเอากรรมฐาน ๓๕ ที่เหลือ วินิจฉัยโดยการถือเอา ก็มีอย่างที่กล่าวมานี้แล.

ปจฺจยโตติ อิเมสุ ปน กมฺมฏฺฐาเนสุ ฐเปตฺวา อากาสกสิณํ เสสา นว กสิณา อารุปฺปานํ ปจฺจยา โหนฺติ. ทสาปิ[1] กสิณา อภิญฺญานํ. ตโย พฺรหฺมวิหารา จตุตฺถพฺรหฺมวิหารสฺส. เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมํ อารุปฺปํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส. เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นิโรธสมาปตฺติยา. สพฺพานิปิ [2]สุขวิหารสฺส วิปสฺสนาภวสมฺปตฺตีนนฺติ[2] เอวํ ปจฺจยโต.

คำว่า โดยปัจจัย ความว่า พึงทราบการวินิจฉัย โดยปัจจัยอย่างนี้ คือ ก็ในบรรดากรรมฐานเหล่านี้ ยกเว้นอากาสกสิณเสีย กสิณ ๙ ที่เหลือย่อมเป็นปัจจัยแก่อรูปทั้งหลาย. กสิณแม้ทั้ง ๑๐ ย่อมเป็นปัจจัยแก่อภิญญาทั้งหลาย. พรหมวิหาร ๓ ย่อมเป็นปัจจัยแก่พรหมวิหารที่ ๔. อรูปชั้นต่ำ ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแก่อรูปชั้นสูง ๆ. เนวสัญญานาสัญญายตนะ ย่อมเป็นปัจจัยแก่นิโรธสมาบัติ. กรรมฐานแม้ทั้งหมด ย่อมเป็นปัจจัยแก่สุขวิหาร วิปัสสนาและภพสมบัติ.

---

๑ ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๒-๒ ฉ. สุขวิหาร-วิปสฺสนา-ภวสมฺปตฺตีนนฺติ.

คุณวิภาส-คุณศศธร-ด.ญ.สุวัฒนา พันธุ์เมธิศร์ ขอน้อมเกล้า
ถวายเป็นพระราชกุศลแด่ องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

จริยานุกูลโตติ จริยานํ อนุกูลโต เจตฺถ[๑] วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ. เสยฺยถีทํ. ราคจริตสฺส ตาเวตฺถ ทส อสุภา, กายคตาสตีติ เอกาทส กมฺมฏฺฐานานิ อนุกุลานิ. โทสจริตสฺส จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา, จตฺตาริ วณฺณกสิณานีติ อฏฺฐ. โมหจริตสฺส จ วิตกฺกจริตสฺส จ เอกํ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานเมว. สทฺธาจริตสฺส ปุริมา ฉ อนุสฺสติโย. พุทฺธิจริตสฺส มรณสฺสติ, อุปสมานุสฺสติ, จตุธาตุววฏฺฐานํ, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาติ จตฺตาริ. เสสกสิณานิ, จตฺตาโร จ อารุปฺปา สพฺพจริตานํ อนุกูลานิ. กสิเณสุ จ ยงฺกิญฺจิ ปริตฺตํ วิตกฺกจริตสฺส, อปฺปมาณํ โมหจริตสฺสาติ.

คำว่า <u>โดยเป็นกรรมฐานที่อนุกูลต่อจริยา</u> ความว่า อนึ่ง ในกรรมฐานเหล่านี้ พึงทราบวินิจฉัย โดยเป็นกรรมฐานที่อนุกูลต่อจริยาทั้งหลาย. คือ ในบรรดากรรมฐานเหล่านี้ อันดับแรก กรรมฐาน ๑๑ คือ อสุภะ ๑๐, กายคตาสติ ๑ อนุกูลต่อบุคคลราคจริต. กรรมฐาน ๘ คือ พรหมวิหาร ๔, วรรณกสิณ ๔ อนุกูลต่อบุคคลโทสจริต. อาปานสติกรรมฐาน อย่างเดียวเท่านั้น อนุกูลต่อบุคคลโมหจริต และบุคคลวิตกจริต. อนุสติ ๖ ข้างต้น อนุกูลต่อบุคคลสัทธาจริต. กรรมฐาน ๔ คือ มรณสติ ๑, อุปสมานุสติ ๑, จตุธาตุววัฏฐาน ๑, อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ อนุกูลต่อบุคคลพุทธิจริต. กสิณที่เหลือทั้งหลาย และอรูป ๔ อนุกูลต่อบุคคลจริตทั้งปวง. ก็ในบรรดากสิณทั้งหลาย กสิณอย่างหนึ่งอย่างใดที่เป็นปริตตะ (เล็ก) อนุกูลต่อบุคคลวิตกจริต, ที่เป็นอัปปมาณะ

---

[๑] ฉ. อนุกูลโต เปตฺถ.

(หาประมาณมิได้) อนุกูลต่อบุคคลโมหจริต ดังนี้แล.

เอวเมตฺถ จริยานุกูลโต วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพติ สพฺพํ เจตํ อุชุวิปจฺจนีกวเสน จ อติสปฺปายวเสน จ วุตฺตํ. ราคาทีนํ ปน อวิกฺขมฺภิกา สทฺธาทีนํ วา อนุปการา กุสลภาวนา นาม นตฺถิ. วุตฺตมฺปิ เจตํ เมฆิยสุตฺเต :

พึงทราบวินิจฉัย ในกรรมฐานเหล่านี้ โดยเป็นกรรมฐานที่อนุกูลต่อจริยา ตามประการที่กล่าวมานี้แล ก็คำทั้งหมดดังกล่าวมานี้ ข้าพเจ้ากล่าวไว้โดยเกี่ยวกับเป็นกรรมฐานที่เป็นข้าศึกตรง และโดยเกี่ยวกับเป็นกรรมฐานที่เป็นสัปปายะอย่างยิ่ง. แต่การเจริญกุศลที่ไม่ข่มกิเลส มีราคะเป็นต้น หรือว่า ที่ไม่เป็นอุปการะต่อคุณทั้งหลาย มีศรัทธา เป็นต้น หามีไม่. ก็คำนี้ สมจริง แม้ตามที่ตรัสไว้ในเมฆิยสูตรว่า :

"จตฺตาโร ธมฺมา อุตฺตรี[๑] ภาเวตพฺพา. อสุภา ภาเวตพฺพา ราคสฺส ปหานาย. เมตฺตา ภาเวตพฺพา พฺยาปาทสฺส ปหานาย. อานาปานสฺสติ ภาเวตพฺพา

"ธรรม ๔ อย่าง ภิกษุควรเจริญให้ยิ่งขึ้นไป. คือ ภิกษุควรเจริญอสุภะเพื่อละราคะ. ควรเจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท. ควรเจริญอานาปานสติเพื่อตัดวิตก. ควร

---

๑ ฉ. อุตฺตริ, เอวมุปริปิ.

วิตกฺกุปจฺเฉทาย. อนิจฺจสญฺญา ภาเวตพฺพา [๑]อสฺมิมานสมุคฺฆาตายา"ติ[๒].

เจริญอนิจสัญญาเพื่อถอนอัสมิมานะ" ดังนี้.

ราหุลสุตฺเตปิ "เมตฺตํ ราหุล ภาวนํ ภาเวหี"ติ[๓] อาทินา นเยน เอกสฺเสว สตฺต กมฺมฏฺฐานานิ วุตฺตานิ. ตสฺมา วจนมตฺเต อภินิเวสํ อกตฺวา สพฺพตฺถ อธิปฺปาโย ปริเยสิตพฺโพติ อยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติ เอตฺถ กมฺมฏฺฐานกถาวินิจฺฉโย.

แม้ในราหุลสูตร ก็ตรัสกรรมฐานสำหรับบุคคลเดียวเท่านั้นไว้ถึง ๗ กรรมฐาน โดยนัยว่า "ดูกรราหุล เธอจงเจริญเมตตาภาวนาเถิด" ดังนี้ เป็นต้น. เพราะฉะนั้นก็ไม่ควรทำความยึดมั่น เพียงในคำพูดเท่านั้น ให้แสวงหาคำอธิบายในที่ทั้งปวงเถิด ฉะนั้นที่ว่ามานี้ เป็นข้อวินิจฉัยในกถาอันว่าด้วยกรรมฐาน ในข้อว่า ถือเอากรรมฐาน นี้.

๔๘. คเหตฺวาติ อิมสฺส ปน ปทสฺส อยํ อตฺถปริทีปนา[๔] "เตน โยคินา กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา"ติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว วุตฺตปฺปการํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา พุทฺธสฺส วา ภควโต อาจริยสฺส

๔๘. ส่วนต่อไปนี้ เป็นการแสดงความหมายแห่งบทว่า ถือเอา นี้. ในข้อว่า "พระโยคีนั้น เข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐาน" ดังนี้ นี้ มีความว่า พระโยคีนั้นเข้าไปหากัลยาณมิตรผู้มีประการดังกล่าวแล้ว

---

[๑] อิ. ม. อสฺมิมานสฺส.

[๒] ขุ. อุ. ๒๕/๑๒๘, องฺ. เอก. ๒๐/๕๗.

[๓] ม. ม. ๑๓/๑๔๐.

[๔] ฉ. อยมตฺถทีปนา.

วา อตฺตานํ นิยฺยาเตตฺวา[๑] สมฺปนฺนชฺฌาสเยน สมฺปนฺนาธิมุตฺตินา จ หุตฺวา กมฺมฏฺฐานํ ยาจิตพฺพํ.

โดยนัยที่กล่าวไว้นั่นเทียว แล้วก็ควรมอบตนต่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า หรือต่ออาจารย์ เป็นผู้มีอัชฌาศัยอันถึงพร้อม และมีอธิมุตติอันถึงพร้อม แล้วจึงขอกรรมฐานเถิด.

ตตฺร[๒] "อิมาหํ ภควา อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามี"ติ เอวํ พุทฺธสฺส ภควโต อตฺตา นิยฺยาเตตพฺโพ. เอวญฺหิ อนิยฺยาเตตฺวา ปนฺเตสุ เสนาสเนสุ วิหรนฺโต เภรวารมฺมเณ อาปาถมาคเต สนฺถมฺภิตุํ อสกฺโกนฺโต คามนฺตํ โอสริตฺวา คิหิสํสฏฺโฐ หุตฺวา อเนสนํ อาปชฺชิตฺวา อนยพฺยสนํ ปาปุเณยฺย[๓] นิยฺยาติตตฺตภาวสฺส ปนสฺส เภรวารมฺมเณ อาปาถมาคเตปิ ภยํ น อุปฺปชฺชติ. "นนุ ตยา ปณฺฑิต ปุริมทิวสเมว[๔] อตฺตา พุทฺธานํ นิยฺยาติโต"ติ

ในการมอบตนนั้น พระโยคีควรมอบตนต่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า อย่างนี้ว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอสละอัตภาพนี้แด่พระองค์พระเจ้าข้า" ดังนี้. ด้วยว่าพระโยคี เมื่อไม่ได้มอบตนไว้อย่างนี้ แล้วอยู่ในเสนาสนะทั้งหลายที่สงัด เมื่ออารมณ์ที่น่ากลัวมาสู่คลอง (แห่งทวาร) ก็ไม่อาจที่จะนิ่งเฉยอยู่ได้ จะพึงเป็นผู้แล่นไปสู่ชายบ้าน แล้วคลุกคลีด้วยพวกคฤหัสถ์ ถึงการแสวงหาที่ไม่สมควรจนได้รับความเสื่อมเสีย. ส่วนพระโยคีผู้ได้มอบอัตภาพแล้วนั้น แม้เมื่อ

---

[๑] กตฺถจิ. นิยฺยาเทตฺวาติปิ.

[๒] สี. ยุ. ตตฺถ.

[๓] อิ. ม. อาปชฺเชยฺย.

[๔] ฉ. ปุริมเมว.

คุณวีรชัย-คุณมาลี-ด.ช.พงศธร-ด.ญ.ธนัชพร อัศวพิทยานนท์ และคุณอุ๋ยตี๊ แซ่อุ๋ย
อุทิศส่วนกุศลให้แด่ นายเกียหยี แซ่พัว, นายพิพัฒน์ พรไพรตรีจิตร,
นายเม่าเช่ง แซ่เบ้, นางลิ้มตี๊ แซ่ลิ้ม

ปจฺจเวกฺขโต ปนสฺส[๑] โสมนสฺสเมว อุปฺปชฺชติ. ยถา หิ ปุริสสฺส อุตฺตมํ กาสิกวตฺถํ ภเวยฺย, ตสฺส ตสฺมึ มูสิกาย วา กีเฏหิ วา ขายิเต[๒] อุปฺปชฺเชยฺย โทมนสฺสํ. สเจ ปน ตํ อจีวรกสฺส ภิกฺขุโน ทเทยฺย, อถสฺส ตํ เตน ภิกฺขุนา ขณฺฑาขณฺฑํ กริยมานํ ทิสฺวาปิ โสมนสฺสเมว อุปฺปชฺเชยฺย. เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํ.

อารมณ์ที่น่ากลัวมาสู่คลอง(แห่งทวาร) ก็ไม่เกิดความกลัวขึ้น. แต่พอเธอพิจารณาอยู่ว่า "ดูกรบัณฑิต ท่านได้มอบตนต่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายไป ในวันก่อนนั้นเทียวแล้วมิใช่หรือ" ดังนี้ ก็จะเกิดแต่โสมนัสอย่างเดียว. เหมือนอย่างว่า บุรุษมีผ้าทอจากแคว้นกาสี ซึ่งมีค่าสูงสุด, เมื่อผ้าของเขานั้นถูกหนูหรือพวกแมลงกัดแทะ ก็จะพึงเกิดแต่โทมนัสอย่าง-เดียว. แต่ถ้าหากว่า เขาพึงถวายผ้านั้นไปแก่ภิกษุผู้ยังขาดจีวร, ต่อมา แม้เห็นผ้านั้นถูกภิกษุนั้นทำให้ขาดเป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ เขาก็พึงเกิดแต่โสมนัสอย่างเดียวฉันใด. ข้อนี้ก็พึงทราบอุปมัยฉันนั้น.

อาจริยสฺส นิยฺยาเตนฺเตนาปิ "อิมาหํ ภนฺเต อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามี"ติ วตฺตพฺพํ. เอวํ อนิยฺยาติตตฺตภาโว หิ อตชฺชนีโย วา โหติ, ทุพฺพโจ วา

พระโยคี แม้เมื่อจะมอบตนต่ออาจารย์ ควรกล่าวว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมขอสละอัตภาพนี้แด่ท่าน" ดังนี้. ด้วยว่าพระโยคีผู้ไม่ได้มอบอัตภาพไว้อย่างนี้ จะเป็น

---

๑ อิ. ม. จ ปนสฺส.
๒ ฉ. ขาทิเต.

อโนวาทกโร, เยน กามงฺคโม วา, อาจริยํ อนาปุจฺฉาว ยตฺถิจฺฉติ, ตตฺถ คนฺตฺวา[1] ตเมนํ อาจริโย อามิเสน วา ธมฺเมน วา น สงฺคณฺหาติ, คุฬฺหํ คนฺถํ น สิกฺขาเปติ. โส อิมํ ทุวิธํ สงฺคหํ อลภนฺโต สาสเน ปติฏฺฐํ น ลภติ, นจิรสฺเสว ทุสฺสีลฺยํ วา คิหิภาวํ วา ปาปุณาติ. นิยฺยาติตตฺตภาโว ปน เนว อตฺชชนีโย โหติ, น เยน กามงฺคโม, สุพฺพโจ อาจริยายตฺต- วุตฺติเยว[2] โหติ. โส อาจริยโต ทุวิธํ สงฺคหํ ลภนฺโต สาสเน วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ จูฬปิณฺฑปาติกติสฺสตฺเถรสฺส อนฺเตวาสิกา วิย.

ผู้ที่อาจารย์พึงตักเตือนไม่ได้บ้าง, เป็นผู้ว่ายาก ไม่กระทำตามโอวาทบ้าง, ไปเสียตามชอบใจไม่บอกลาอาจารย์เลย, ก็ไปเสียในที่ที่ปรารถนาบ้าง, อาจารย์จะสงเคราะห์เธอผู้นั้นด้วยอามิส หรือด้วยธรรมก็ไม่ได้, ให้เรียนคันถะที่ลึกซึ้งก็ไม่ได้. พระโยคีนั้นเมื่อไม่ได้การสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้ ย่อมไม่ได้ที่พึ่งในพระศาสนา, จะถึงความเป็นผู้ทุศีลหรือความเป็นคฤหัสถ์ต่อกาลไม่นานเลย. ส่วนพระโยคีผู้มอบอัตภาพแล้ว จะไม่เป็นผู้ที่อาจารย์พึงตักเตือนไม่ได้, ไม่เป็นผู้ไปเสียตามชอบใจ, เป็นผู้ว่าง่าย มีความประพฤติเนื่องด้วยอาจารย์เท่านั้น. พระโยคีรูปนั้นเมื่อได้การสงเคราะห์ ๒ อย่างจากอาจารย์ ก็ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ในพระ-ศาสนา เหมือนอย่างภิกษุผู้เป็นอันเตวาสิกของพระจูฬปิณฑปาติกติสสเถระ ฉะนั้น.

---

[1] ฉ. คนฺตา.
[2] สี. อิ. ...วุตฺติเรว, ม. ...วุตฺติเทว.

เถรสฺส กิร สนฺติกํ ตโย ภิกฺขู อาคมํสุ. เตสุ เอโก "อหํ ภนฺเต ตุมฺหากํ อตฺถาย"ติ วุตฺเต สตโปริเส ปปาเต ปติตุํ อุสฺสเหยฺยนฺติ อาห. ทุติโย "อหํ ภนฺเต ตุมฺหากํ อตฺถาย"ติ วุตฺเต อิมํ อตฺตภาวํ ปณฺหิโต ปฏฺฐาย ปาสาณปิฏฺเฐ ฆํสนฺโต[1] นิรวเสสํ เขเปตุํ อุสฺสเหยฺยนฺติ อาห. ตติโย "อหํ ภนฺเต ตุมฺหากํ อตฺถาย"ติ วุตฺเต อสฺสาสปสฺสาเส สนฺนิรุมฺภิตฺวา[2] กาลกิริยํ[3] กาตุํ อุสฺสเหยฺยนฺติ อาห. เถโร ภพฺพา วติเม ภิกฺขูติ กมฺมฏฺฐานํ กเถสิ. เต ตสฺส โอวาเท ฐตฺวา ตโยปิ อรหตฺตํ ปาปุณึสูติ. อยมานิสํโส อตฺตนิยฺยาตเน. เตน วุตฺตํ "พุทฺธสฺส วา ภควโต อาจริยสฺส วา อตฺตานํ นิยฺยาเตตฺวา"ติ.

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุ ๓ รูป มาสู่สำนักของพระเถระ. ในภิกษุ ๓ รูปนั้น รูปหนึ่งกล่าวว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อกล่าวว่าเพื่อประโยชน์แก่ตัวท่าน" กระผมอาจกระโดดลงในเหวอันลึกชั่ว ๑๐๐ คนได้. รูปที่ ๒ กล่าวว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อกล่าวว่า เพื่อประโยชน์แก่ตัวท่าน" กระผมอาจถูอัตภาพนี้บนหลังแผ่นหิน เริ่มตั้งแต่ส้นเท้าจนสิ้นไม่มีเหลือ. ภิกษุรูปที่ ๓ กล่าวว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อกล่าวว่าเพื่อประโยชน์แก่ตัวท่าน" กระผมอาจกลั้นลมหายใจเข้า หายใจออก จนตายไป ดังนี้. พระเถระคิดว่า ภิกษุเหล่านี้เป็นภัพพบุคคลหนอ ดังนี้ จึงบอกกรรมฐานให้. ภิกษุเหล่านั้น เพราะตั้งอยู่ในโอวาทของพระ-เถระนั้น จึงบรรลุพระอรหัตแล้วทั้ง ๓ รูปแล. นี้ เป็นอานิสงส์ในการมอบตน. เพราะ

---

[1] ฉ. ม. ฆํเสนฺโต.

[2] ม. อุปรุมฺภิตฺวา.

[3] ม. กาลํกิริยํ.

เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวไว้ว่า "ควรมอบตนต่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า หรือต่ออาจารย์" ดังนี้.

๔๙. สมฺปนฺนชฺฌาสเยน สมฺปนฺนาธิมุตฺตินา จ หุตฺวาติ เอตฺถ ปน เตน โยคินา อโลภาทีนํ วเสน ฉหากาเรหิ สมฺปนฺนชฺฌาสเยน ภวิตพฺพํ. เอวํ สมฺปนฺนชฺฌาสโย หิ ติสฺสนฺนํ โพธีนํ อญฺญตรํ ปาปุณาติ. ยถาห : "ฉอชฺฌาสยาว[๑] โพธิสตฺตา[๒] โพธิปริปากาย สํวตฺตนฺติ, อโลภชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โลเภ โทสทสฺสาวิโน, อโทสชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โทเส โทสทสฺสาวิโน, อโมหชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โมเห โทสทสฺสาวิโน, เนกฺขมฺมชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา ฆราวาเส โทสทสฺสาวิโน, ปวิเวกชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สงฺคณิกาย โทสทสฺสาวิโน,

๔๙. ส่วนวินิจฉัยในคำว่า เป็นผู้มีอัชฌาศัยอันถึงพร้อม และมีอธิมุตติอันถึงพร้อม นี้ พึงทราบว่า อันพระโยคีนั้น พึงเป็นผู้มีอัชฌาศัย อันถึงพร้อมด้วยอาการ ๖ โดยเกี่ยวกับคุณทั้งหลาย มีอโลภะ เป็นต้น. ด้วยว่า พระโยคีผู้มีอัชฌาศัยอันถึงพร้อมอย่างนี้ ย่อมบรรลุโพธิ(การตรัสรู้)อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาโพธิทั้ง ๓. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า : "พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอัชฌาศัย ๖ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความสุกรอบแห่งโพธิ, คือ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีอัชฌาศัยกอปรด้วยอโลภะ มีปกติเห็นโทษในโลภะ ๑, พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีอัชฌาศัยกอปรด้วยอโทสะ มีปกติเห็นโทษ

---

[๑] ฉ. ฉ อชฺฌาสยา.
[๒] ฉ. โพธิสตฺตานํ.

นิสฺสรณชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สพฺพภวคตีสุ โทสทสฺสาวิโน"ติ. เย หิ เกจิ อตีตานาคต-ปจฺจุปฺปนฺนา โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิ-ขีณาสวปจฺเจกพุทฺธสมฺมาสมฺพุทฺธา, สพฺเพ เต อิเมเหว ฉหิ อากาเรหิ อตฺตนา อตฺตนา ปตฺตพฺพํ วิเสสํ ปตฺตา. ตสฺมา อิเมหิ ฉหากาเรหิ สมฺปนฺนชฺฌาสเยน ภวิตพฺพํ. ตทธิมุตฺตตาย ปน อธิมุตฺติสมฺปนฺเนน ภวิตพฺพํ. สมาธาธิมุตฺเตน สมาธิครุเกน สมาธิปพฺภาเรน นิพฺพานาธิมุตฺเตน นิพฺพานครุเกน นิพฺพานปพฺภาเรน จ[๑] ภวิตพฺพนฺติ อตฺโถ.

ในโทสะ ๑, พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีอัชฌาศัยกอปรด้วยอโมหะ มีปกติเห็นโทษในโมหะ ๑, พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีอัชฌาศัยในเนกขัมมะ (การบวช) มีปกติเห็นโทษในการครองเรือน ๑, พระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้มีอัชฌาศัยในปวิเวก (ความสงัด) มีปกติเห็นโทษ ในการคลุกคลีด้วยหมู่ ๑, พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มีอัชฌาศัยในนิสสรณะ (ที่สลัดออกจากทุกข์หมายถึงนิพพาน) มีปกติเห็นโทษในภพ และคติทั้งปวง ๑" ดังนี้แล. จริงอยู่ พระโสดาบัน พระ-สกทาคามี พระอนาคามี พระขีณาสพ พระ-ปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน เหล่าใด-เหล่าหนึ่ง, ท่านทั้งหมดเหล่านั้น บรรลุคุณวิเศษที่แต่ละท่านจะพึงบรรลุได้ ก็ด้วยอาการ ๖ เหล่านี้ นั่นเทียว. เพราะฉะนั้น พระโยคีพึงเป็นผู้มีอัชฌาศัยอันถึงพร้อม ด้วย

---

[๑] อิ. ม. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

อาการ ๖ เหล่านี้เถิด. อนึ่ง พระโยคีพึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอธิมุตติ โดยความเป็นผู้น้อมใจไปในธรรมเหล่านั้น. ความว่า พึงเป็นผู้น้อมใจไปในสมาธิ หนักไปในสมาธิ เงื้อมไปในสมาธิ, น้อมใจไปในพระนิพพาน หนักไปในพระนิพพาน และเงื้อมไปในพระ-นิพพาน ดังนี้.

๕๐. เอวํ สมฺปนฺนชฺฌาสยาธิมุตฺติโน ปนสฺส กมฺมฏฺฐานํ ยาจโต เจโตปริยญาณ-ลาภินา อาจริเยน จิตฺตวารํ[๑] โอโลเกตฺวา จริยา ชานิตพฺพา. อิตเรน กึจริโตสิ, เก วา เต ธมฺมา พหุลํ สมุทาจรนฺติ, กึ วา เต มนสิกโรโต ผาสุ โหติ, กตรสฺมึ วา เต กมฺมฏฺฐาเน จิตฺตํ นมตีติ เอวมาทีหิ นเยหิ ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพา. เอวํ ญตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ กเถตพฺพํ.

๕๐. ก็อาจารย์ผู้ได้เจโตปริยญาณตรวจดูวารจิตของพระโยคีผู้มีอัชฌาศัย และอธิมุตติอันถึงพร้อมอย่างนี้ ซึ่งกำลังขอกรรมฐานอยู่นั้น จะพึงทราบจริยาได้. อาจารย์นอกนี้ พึงถามเอาโดยนัยทั้งหลายอย่างนี้ว่า ท่านเป็นคนจริตอะไร, หรือว่าธรรมเหล่าไหน เป็นไปมากสำหรับท่าน, หรือว่า เมื่อท่านมนสิการกรรมฐานอะไรจึง-จะมีความผาสุก, หรือว่า จิตของท่านน้อมไปในกรรมฐานไหน ดังนี้ เป็นต้น จึงจะทราบ

[๑] ฉ. จิตฺตาจารํ.

ได้. ครั้นทราบอย่างนี้แล้ว จึงบอกกรรมฐานอันอนุกูลแก่จริยา.

กเถนฺเตน จ ติวิเธน กเถตพฺพํ. ปกติยา อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานสฺส เอกํ เทฺว นิสชฺชา[๑] สชฺฌายํ กาเรตฺวา ทาตพฺพํ. สนฺติเก วสนฺตสฺส อาคตาคตกฺขเณ กเถตพฺพํ. อุคฺคเหตฺวา อญฺญตฺร คนฺตุกามสฺส นาติสงฺขิตฺตํ นาติวิตฺถาริกํ กตฺวา กเถตพฺพํ.

อนึ่ง อาจารย์ผู้จะบอกกรรมฐาน ควรบอกโดย ๓ วิธี. คือ สำหรับผู้เรียนกรรมฐานอยู่โดยปกติ ควรให้ (กรรมฐาน) ไป โดยให้ทำการสาธยาย(สวด)ตลอดเวลาที่นั่ง ๑ หรือ ๒ ครั้ง. สำหรับพระโยคีผู้อยู่ในสำนักควรบอกให้ทุก ๆ ขณะ (ทุกคราว) ที่เธอมา. สำหรับพระโยคี ผู้ใคร่จะเรียนแล้วไปในที่อื่น ควรบอกอย่าให้ย่อเกินไป อย่าให้พิสดารเกินไป.

ตตฺถ ปฐวีกสิณํ ตาว กเถนฺเตน จตฺตาโร กสิณโทสา, กสิณกรณํ, กตสฺส ภาวนานโย, ทุวิธํ นิมิตฺตํ, ทุวิโธ สมาธิ, สตฺตวิธํ สปฺปายาสปฺปายํ, ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ, วีริยสมตา, อปฺปนาวิธานนฺติ อิเม นว อาการา กเถตพฺพา.

ในการบอกกรรมฐานนั้น อันดับแรก อาจารย์เมื่อจะบอกปฐวีกสิณ ควรบอกอาการ ๙ อย่างเหล่านี้ คือ โทษแห่งกสิณ ๔ อย่าง, การทำกสิณ, นัยแห่งการเจริญกสิณที่ทำแล้ว, นิมิต ๒ อย่าง, สมาธิ ๒ อย่าง, สิ่งเป็นสัปปายะและเป็นอสัปปายะ ๗ อย่าง,

---

[๑] ฉ. อิ. นิสชฺชานิ.

เสสกมฺมฏฺฐาเนสุปิ ตสฺส ตสฺส อนุรูปํ กเถตพฺพํ. ตํ สพฺพํ เตสํ ภาวนาวิธาเน อาวิภวิสฺสติ.

อัปปนาโกศล ๑๐ อย่าง, ความสม่ำเสมอแห่งความเพียร, อัปปนาวิธี ดังนี้. แม้ใน–บรรดากรรมฐานที่เหลือทั้งหลาย ก็ควรบอกไปตามสมควรแก่กรรมฐานนั้น ๆ. คำที่ควรกล่าวทั้งหมดนั้น จักมีแจ้งในภาวนาวิธีแห่งกรรมฐานเหล่านั้น.

เอวํ กถิยมาเน ปน กมฺมฏฺฐาเน เตน โยคินา นิมิตฺตํ คเหตฺวา โสตพฺพํ. นิมิตฺตํ คเหตฺวาติ อิทํ เหฏฺฐิมปทํ, อิทํ อุปริมปทํ, อยมสฺส อตฺโถ, อยมธิปฺปาโย, อิทํ โอปมฺมนฺติ เอวํ ตนฺตํ อาการํ อุปนิพนฺธิตฺวาติ อตฺโถ. เอวํ นิมิตฺตํ คเหตฺวา สกฺกจฺจํ สุณนฺเตน หิ กมฺมฏฺฐานํ สุคฺคหิตํ โหติ. อถสฺส ตํ นิสฺสาย วิเสสาธิคโม สมฺปชฺชติ, น อิตรสฺสาติ อยํ คเหตฺวาติ อิมสฺส ปทสฺส อตฺถปริทีปนา.

ก็เมื่ออาจารย์บอกกรรมฐานอยู่อย่างนี้ พระโยคีนั้น พึงฟัง จับเอานิมิตให้ได้. คำว่า จับเอานิมิต มีความหมายว่า เข้าไปผูกเอาไว้ซึ่งอาการนั้น ๆ อย่างนี้ คือ นี้เป็นบทต้น, นี้เป็นบทหลัง, นี้เป็นความหมายของบทนั้น, นี้เป็นคำอธิบาย, นี้เป็นอุปมาดังนี้. จริงอยู่ พระโยคีเมื่อฟังโดยเคารพจับเอานิมิตได้อย่างนี้ กรรมฐานก็เป็นอันเธอถือเอาได้ดี. เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะอาศัยกรรมฐานที่เธอถือเอาได้ดีนั้น การบรรลุคุณวิเศษก็สำเร็จแก่เธอได้, ไม่ใช่แก่บุคคลนอกนี้ นี้เป็นคำแสดงความหมายแห่งบทว่า ถือเอา (กรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง) นี้ ดังนี้แล.

เอตฺตาวตา กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน จริยานุกูลํ จตฺตาฬีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติ อิมานิ ปทานิ สพฺพากาเรน วิตฺถาริตานิ โหนฺตีติ.

เป็นอันว่า ข้าพเจ้าทำบททั้งหลายเหล่านี้ คือ เข้าไปหากัลยาณมิตร (ผู้ให้กรรมฐาน) ถือเอากรรมฐานอย่างใดอย่าง-หนึ่งในบรรดากรรมฐาน ๔๐ ที่อนุกูลต่อจริยาของตน ดังนี้ ให้พิสดารแล้ว โดยอาการทั้งปวง ด้วยคำพูดมีประมาณเท่านี้แล.

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค สมาธิภาวนาธิกาเร กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส นาม ตติโย ปริจฺเฉโท.

ปริเฉทที่ ๓ ชื่อว่า กัมมัฏฐานคหณนิเทศ

ในอธิการแห่งสมาธิภาวนา ในปกรณ์ชื่อวิสุทธิมรรค ที่ข้าพเจ้าแต่งไว้ เพื่อประโยชน์แก่ความบันเทิงของสาธุชน
มีโดยประการฉะนี้.

ใบแจ้ง

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ขอเรียนให้ทราบว่า

1. ท่านที่ได้รับพระคัมภีร์ ฉบับ "ภูมิพโลภิกขุ" แล้วปรากฏว่าพบข้อบกพร่องในเนื้อหาพระคัมภีร์ เป็นต้นว่า

- หน้าหนังสือขาดหายไป
- เลขหน้าหนังสือไม่เรียงตามลำดับ
- ข้อความพิมพ์เลอะเลือน อ่านไม่ชัด

ฯลฯ

โปรดส่งพระคัมภีร์คืนไปยัง มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ในบริเวณวัดสระเกศ ฯ
ถนนจักรพรรดิพงษ์ กรุงเทพฯ 10100
โทร.223-0316, 221-8001

มูลนิธิ ฯ ยินดีส่งพระคัมภีร์เล่มใหม่ชดเชยให้ท่าน ทางไปรษณีย์ทันที และจะออกค่าใช้จ่ายในการส่งหนังสือคืนให้ท่านด้วย

2. ถ้าหากท่านพบคำผิด กรุณาแจ้งมาด้วย เพื่อแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป

ด้วยความขอบพระคุณอย่างยิ่ง.

Bhumibalo Bhikkhu Foundation
Notice

1. In case of your "Bhumibalo Bhikkhu" CANON contains the following deficiencies :

   - Page(s) missing
   - Page number(s) not in order
   - Printing(s) unclear/unreadable

   Please return such defect CANON to

   Bhumibalo Bhikkhu Foundation Wat Srakesa Compound
   Chakrabardibong Road
   BANGKOK 10100
   Tel.2230316, 2218001

   The Foundation will immediately replace you with a new copy and will also refund you the return postage.

2. If you found any error(s) in your CANON copy, please let us know so that the correction(s) can be done accordingly.

Thank you very much for your kind cooperation.

วิสุทธิมรรค

(บาลี-ไทย)

ภาค ๒

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๒)

VISUDDHIMAGGA

(PĀLI - THAI)

PART II

(PĀLI PART I SECOND SECTION)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

คุณยุพนา ธรรมโกวิท

อุทิศส่วนกุศลให้ นายประวิทร ธรรมโกวิท และนายตี่ปู-นางปุก

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น

ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8288-06-4

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
เพื่อการส่งเสริมทางพระพุทธศาสนา
โย ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสติ

วิสุทธิมรรค

(บาลี-ไทย)

ภาค ๒

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๒)

VISUDDHIMAGGA

(PĀLI - THAI)

PART II

(PĀLI PART I SECOND SECTION)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

คุณยุพนา ธรรมโกวิท

อุทิศส่วนกุศลให้ นายประวิตร ธรรมโกวิท และนายตี่ปู-นางปุก

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น

ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8288-06-4

พระบรมราโชวาท

"ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวังให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้าขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นักศึกษาต่อไปภายหน้า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย"

(พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทานแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าน้อมเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

คุณยุพนา ธรรมโกวิท
ขออุทิศส่วนกุศลให้
นายประวิตร ธรรมโกวิท และนายตี่ปู-นางปุก

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ.๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุน โดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเศษ สัททาวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน.

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เพชรรัตนราชสุดา

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕ นับเป็นอภิลักขิตสมัยมงคลวิเสสที่ล้นเกล้าล้นกระหม่อมทั้งสองพระองค์ ทรงมีพระราชกฤษดาภินิหารเป็นที่ปรากฏแก่สมณพราหมณาจารย์ทั้งปวง และพสกนิกรทวยราษฎร์ โดยที่พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงประเทศชาติ พระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นหลักชัยของบ้านเมืองจนทุกวันนี้ ทั้งนี้สำเร็จด้วยพระบารมีธรรม พระคุณธรรมที่ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ จึงจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อันเป็นผลงานของมูลนิธิฯ ตีพิมพ์ขึ้นถวาย ๖๑ พระคัมภีร์ เพื่อเป็นการสนองพระเดชพระคุณและเป็นอนุสรณียวัตถุธรรมบรรณาการ เนื่องในอภิลักขิตกาลพิเศษครั้งนี้

เพื่อให้การดำเนินงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการ และคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานสร้างพระคัมภีร์ เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการอำนวยการ

๑. จอมพลประภาส จารุเสถียร

๒. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร

๓. ท่านผู้หญิงหม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์

๔. ท่านผู้หญิงอรุณ กิติยากร

๕. พลโทประพัทธ์ กุวานนท์

๖. คุณหญิงสัตยวดี กุวานนท์

๗. อธิบดีกรมการศาสนา

๘. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์

๙. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร

๑๐. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย

๑๑. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์

๑๒. คุณหญิงชนัตถ์ ปิยะอุย

๑๓. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์

๑๔. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ

๑๕. คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ

๑๖. คุณหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์

๑๗. นางประภา จัยวัฒน์

๑๘. นางอวยพร ปัตตพงศ์

๑๙. นางอุษา จารุดุล

๒๐. นางยุพนา ธรรมโกวิท

๒๑. นางประไพ อมาตยกุล

๒๒. นางประสพศรี ประเสริฐสม

๒๓. นางลำยอง หะรินสุต

๒๔. นางประกอบเกียรติ ชาญเลขา

๒๕. ศาสตราจารย์พิพัฒน์ สุจินดา

๒๖. รองศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล

๒๗. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา

๒๘. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน

๒๙. นางประณัฐ เตชะเสน

๓๐. นางสมจิตต์ สิทธิไชย

๓๑. นางเสริมศรี เอกชัย

๓๒. นางสุกัญญา ดุจศรีวัชร์

๓๓. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์

๓๔. นางสาววิไลลักษณ์ จารุดุล

๓๕. นางสาวบุญนาค ศศะภูริ

๓๖. นางสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ

๓๗. นายปราโมทย์ สัชฌุกร

๓๘. นายพุธตรี กุวานนท์

๓๙. นายระพินทร์ จารุดุล

๔๐. นายมณีพันธุ์ จารุดุล กรรมการและเลขานุการ

๔๑. นายสิริ เพ็ชรไชย กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะผู้อำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายมณีพันธุ์ จารุดุล	ผู้อำนวยการ
๒. นางอุษา จารุดุล	รองผู้อำนวยการ
๓. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๙
๒. พระมหาเฉลียว เปสโร	ป.ธ.๙
๓. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	ป.ธ.๙
๔. นายสมาน วงศ์ไพรกรณ์	ป.ธ.๙
๕. นายสังคม ศรีราช	ป.ธ.๙
๖. นายทวี ศรีทองอินทร์	ป.ธ.๙
๗. นายธรรมจักร สิงห์ทอง	ป.ธ.๙
๘. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๙
๙. นายหวั่น สมใจเพ็ง	ป.ธ.๙
๑๐. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘, ปริญญาโท
๑๑. นางศิริรัตน์ ด้วงสน	บ.ศ.๘
๑๒. นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘
๑๓. พระมหาสัมฤทธิ์ เอกวํโส	ป.ธ.๗, ปริญญาตรี
๑๔. นายสมพร ประวรรณากร	ป.ธ.๗, ปริญญาโท

๑๕. นายอดิเรก อินต๊ะพรม	ป.ธ.๗, ปริญญาตรี
๑๖. นายบุญเพ็ง แก้วยอด	ป.ธ.๗
๑๗. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗
๑๘. นายเจริญ ผุดวรรณา	ป.ธ.๗
๑๙. พระมหาสุทัศน์ อริยทสฺสี	ป.ธ.๖, ปริญญาตรี
๒๐. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖
๒๑. อุบาสิกาสุทธิกาญจน์ เว้นบาป	บ.ศ.๖
๒๒. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)
๒๓. อุบาสิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์	นักปริวรรตอักษร
๒๔. อุบาสิกาพรม เกิดเกษม	นักปริวรรตอักษร
๒๕. อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์	นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์	สถ.บ.(จุฬา)
๒. น.อ.สุรจิต สงสกุล ร.น.	ป.ธ.๘, Ph.D.
๓. น.ท.ทองย้อย แสงสินชัย ร.น.	ป.ธ.๙
๔. น.ต.วินัย ตะเภาพงษ์ ร.น.	ป.ธ.๙, Ph.D.
๕. ร.อ.สารี อินสอน ร.น.	ป.ธ.๙
๖. นายพิสิฐ เจริญสุข	ป.ธ.๙, อ.ม.(จุฬา)

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางถาวร ศรีปราสาท

๒. นางสาวฉวีวร จงเกษม

๓. นางสาวพวงเงิน อุชชิน

๔. นายพัฒน์ ประกอบบุญ

๕. ร.อ.เกษม กระจกทอง

๖. นางพิกุล บำรุงผล

๗. นางสุภา วรรณพงษ์

๘. นายเกษมวงศ์ บุรณศิริ

๙. นางจิตตรา อมะรักษ์

๑๐. นางทิพย์วดี ภู่ทอง

๑๑. นางมยุรี กลิ่นส่ง

๑๒. นางปนัดดา เอี่ยมวุฒิ

๑๓. นายเฉลิมชัย ทองมี

๑๔. นางชนก อภัยเสวตร์

๑๕. นางรัตยา บัวยังตูม

๑๖. นางอุบล แก้วจรัส

๑๗. นางชลอ วรรณจันทร์

ขอจงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ในธรรมของสมเด็จพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชานี้ เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๓๙

First published : 1996

ISBN 974-8288-06-4

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสัทธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติสัทธรรม** ในบรรดาพระสัทธรรมทั้งสาม พระปริยัติสัทธรรม มีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสัทธรรมยังดำรงอยู่ตราบใด **พระปฏิบัติสัทธรรม** และ **พระปฏิเวธสัทธรรม** ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสัทธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสัทธรรมและพระปฏิเวธสัทธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสัทธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่ **พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

กุลบุตรผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสัทธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ้ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถะ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสัทธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นธุระในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า คันถธุระ คู่กับ วิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสัทธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธาธิบายเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ในครั้งแรก มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนั้นเรียกว่า **อรรถกถา** มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้

บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหฬอันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา กุลบุตรจำต้องศึกษาภาษาสิงหฬก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่กุลบุตรผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆษะ พระพุทธทัตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหฬเป็นภาษาบาลี อันเป็นตันติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรรถกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจพระพุทธวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า **ฎีกา** มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า **มูลฎีกา** และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า **อนุฎีกา** แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนแง่ข้อขอดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า **คัณฐีบท** อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า **อัตถโยชนา** คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณ์พิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคหรืออภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์แก้ต่อมาเรียกว่า **ฎีกา** เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญชุสา แก้พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี แก้ปกรณ์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นตันติภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุตติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิดลุ่มหลงในอักขระและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้

ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ้งชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า **สัททาวิเสส** บ้าง **สัททศาสตร์** บ้าง **นิรุตติศาสตร์** บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์พิเศษ และสัททาวิเสสเหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวจนะ ทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ พระราชกฤษฎาภินิหาร ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการะแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักงันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ **มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ** ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยกดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ**พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค** บาลี-ไทย ภาค ๒ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๒) นี้ **คุณยุพนา ธรรมโกวิท** ได้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินสร้างเป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ นายประวิตร ธรรมโกวิท และนายตี่ปู-นางปุก

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออำนาจแห่งมหากุศลอันบังเกิดจากการบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดบันดาลให้ **คุณยุพนา ธรรมโกวิท** จงประสบความสุข ความเจริญ มีความเกษมศานต์ยินดียิ่งในธรรมตลอดไปทุกเมื่อ เทอญ.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ **ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย** นั้น มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัณฐี อัตถโยชนา ปกรณ์พิเศษ และสัททาวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกัน โดยแยกเป็นสองพากย์ซ้ายขวาเป็นสองภาษา บาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ การพิมพ์ **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๒ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๒)** ครั้งนี้เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกันตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ได้ดื่มรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

ม. จ.

(นายมณีพันธุ์ จารุดุล)

ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

แนะนำ
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์ **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค** ภาษาบาลี ขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่ง เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี เพื่อให้เป็นพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ ความจริง พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นหลักสูตรและแบบเรียนของนักเรียนบาลีมาเป็นเวลาช้านานแล้ว เดิมเป็นอักษรขอม ผู้เรียนบาลีในชั้นสูงถึงขั้นเปรียญเอกจึงจะได้มีโอกาสได้อ่านได้แปล เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาโดยถ่องแท้ เพราะพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้บรรจุความรู้เกี่ยวกับเรื่อง **ศีล สมาธิ ปัญญา** ที่เรียกว่า **ไตรสิกขา** ไว้อย่างพิสดาร ผู้ได้ศึกษาวิชาทางพระพุทธศาสนา ถ้าไม่ได้ผ่านพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคก่อนแล้ว จะหาความแตกฉานในวิชาทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เลย ด้วยเหตุนี้ พระโบราณาจารย์จึงได้จัดพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมในแผนกบาลีสนามหลวง คือเป็นหลักสูตรแปลภาษามคธเป็นภาษาไทยในชั้นเปรียญธรรม ๘ ประโยค และแปลภาษาไทยเป็นภาษามคธในชั้นเปรียญธรรม ๘ ประโยคมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้

ความสำคัญของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นพระคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมาเป็นเวลากว่าพันปีแล้ว นับว่าเป็นวรรณกรรมชั้นอมตะของโลก อันเป็นที่ยอมรับของนักปราชญ์ทั้งหลาย เป็นวิทยานิพนธ์ชั้นเอกที่ไม่มีวิทยานิพนธ์อื่นใดเทียมเสมอ เป็นพระคัมภีร์ชั้นอรรถกถา

ที่มีคัมภีร์อันเป็นบริวารรองลงไปคือ **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา** **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา** และ **พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคคัณฐีบท** ท่านผู้รจนาคือพระพุทธโฆษะผู้มีเกียรติคุณอันกึกก้อง ข้าพเจ้าได้อ่านพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีมาหลายคัมภีร์แล้ว จึงขอสันนิษฐานถึงความประสงค์ในการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคของท่านอาจารย์พุทธโฆษะไว้ดังนี้ :

๑. เพื่อแสดงภูมิปัญญาของท่าน ในการที่จะเข้าไปแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจากภาษาสิงหฬเป็นภาษามคธ เพื่อให้เป็นภาษาทางวิชาการพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปในโลก

๒. เพื่อให้กุลบุตรผู้เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ซึ่งได้บรรพชาอุปสมบท ได้ศึกษาทางแห่งความบริสุทธิ์อันสงเคราะห์ลงด้วยไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ได้รู้ชัดตามเป็นจริง ปฏิบัติตาม แล้วจะบรรลุถึงผลคือความบริสุทธิ์โดยแท้จริง

๓. เพื่อให้เป็นหลักทางวิชาการพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า เป็นพระคัมภีร์แกนกลาง หรือศูนย์กลางของอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย คือ สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย ปปัญจสูทนี อรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย สารัตถปกาสินี อรรถกถาแห่งสังยุตตนิกาย และมโนรถปูรณี อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย

สำหรับข้อ ๓ นี้ต้องนับว่าเป็นหลักการอันสำคัญยิ่งในการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้นมาเพื่อให้เป็นหลักการสังวรรณนาความแห่งพระบาลีทั้ง ๔ นิกาย ในเมื่อจะพูดถึงหลักธรรมโดยอรรถาธิบาย เพื่อให้เกิดความแจ่มแจ้งเข้าใจชัดเจนของนักศึกษาทั้งหลาย โดยในอรรถกถาทั้ง ๔ นิกายนั้น ไม่จำเป็นต้องพูดถึงอีกให้เกิดความเยิ่นเย้อในอันที่จะอรรถาธิบายสืบต่อไป ดังนั้น ในการรจนาอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกายอันเป็นผลงานของท่าน คือ **สุมังคลวิลาสินี** **ปปัญจสูทนี** **สารัตถปกาสินี** และ **มโนรถปูรณี** พระพุทธโฆษะจึงได้กล่าวไว้ในคำปรารภตอนต้นแห่งพระคัมภีร์นั้น ๆ เป็นอย่างเดียวกันว่า

"เรื่องศีล เรื่องธุดงค์ เรื่องกัมมัฏฐานทั้งหมด เรื่องฌานสมาบัติอันพิสดาร อันประกอบด้วยจริตและวิธี เรื่องอภิญญาทั้งหมด ข้อวินิจฉัยเรื่องปัญญา ขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ อริยสัจ ๔ ปัจจยาการเรื่องวิปัสสนาภาวนาทุกเรื่องที่ข้าพเจ้า(พระพุทธโฆษะ) ได้กล่าวแล้วในพระวิสุทธิมรรค เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่วิจารณ์เรื่องนั้นไว้ ณ ที่นี้ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคข้าพเจ้าได้รจนาไว้โดยความประสงค์ว่า พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ตั้งอยู่ท่ามกลางแห่งพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย จักประกาศเนื้อความตามที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกายนั้น ดังนั้นจึงขอให้ผู้ศึกษาได้จับเอาเนื้อความนั้นเข้าใจเนื้อความที่อยู่ในทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย นั้นเถิด"

จากข้อความดังกล่าวนี้ ทำให้เป็นที่แน่ใจว่า การที่พระพุทธโฆษะเข้าไปแปลพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาในสำนักมหาวิหาร จากภาษาสิงหฬเป็นภาษามคธนั้น ได้วางแผนไว้ล่วงหน้าในการจัดทำพระคัมภีร์ที่จะรจนาในโอกาสต่อ ๆ ไปอีกหลายพระคัมภีร์ จำจะต้องรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้เป็นหนังสืออ้างอิง เมื่อจะพูดถึงเรื่องธรรมะที่เป็นหลัก แม้ในพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีที่กล่าวกันว่าท่านอาจารย์พระพุทธโฆษะได้รจนาครั้งยังอยู่ในชมพูทวีปก่อนมาแปลหนังสือในลังกาทวีป ก็ได้กล่าวไว้ในคำปรารภว่า เรื่องกัมมัฏฐานทั้งหมด เรื่องจริต อภิญญา วิปัสสนา ทั้งหมดนี้ข้าพเจ้าได้ประกาศไว้ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่ถือเอาเรื่องนั้นมาพรรณนาไว้อีก จะพรรณนาเนื้อความไปตามลำดับบทตามพระบาลีทั้งสิ้น จากความข้อนี้ทำให้เราเห็นว่าแม้พระคัมภีร์อัฏฐสาลินีซึ่งตามประวัติว่ารจนาไว้ก่อนนั้นเฉพาะที่เห็นนี้ได้มีการแก้ไขขึ้นภายหลังการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ความสำคัญของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ได้อธิบายข้อธรรมตั้งแต่เบื้องต้นจนสูงสุดให้ประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธวจนะตลอดสาย แม้ศึกษาเพียงคัมภีร์เดียว ดังนั้น พระมหาเถระแต่ปางก่อนได้เห็นพระคัมภีร์นี้มีความสำคัญยิ่ง จึงได้วางไว้เป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในชั้นเปรียญเอกมาช้านานแล้ว

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์นี้ คือ **พระพุทธโฆษเถระ** ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** มีบอกไว้ท้ายพระคัมภีร์ ท่านได้รับคำอาราธนาของพระสังฆราชสังฆปาละ สำนักมหาวิหาร ให้รจนาขึ้น

ชื่อเสียงของพระพุทธโฆษะนี้เป็นชื่อที่เป็นมงคลนาม เพราะท่านได้สร้างงานด้านพระคัมภีร์ไว้มากมาย เพราะฉะนั้นประเทศไทยจึงได้ตั้งนามพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะมีชื่อว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนามาแล้วหลายองค์ด้วยกัน เพื่อจะแยกให้เห็นชัด ทางพม่าได้เติมคำว่า **มหา** นำหน้า ใช้เรียกพระเถระผู้รจนาพระคัมภีร์นี้ว่า **พระมหาพุทธโฆษาจารย์**

พระพุทธโฆษาจารย์ หรือ **พระพุทธโฆษเถระ** นี้ เป็นชาวชมพูทวีป คือ ประเทศอินเดียตอนเหนือ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๙๔๕ ถึง ๑,๐๐๐ ปี เกิดในตระกูลพราหมณ์ ที่ตำบลพุทธคยา แคว้นมคธ ใกล้กับสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีนามว่า **โฆษะ** ก่อนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้ศึกษาศิลปศาสตร์ทั้งปวง เรียนจบไตรเพท ได้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีป ถกเถียงโต้ตอบปัญหากะสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ปรากฏว่ามีสติปัญญามาก สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่น ๆ มิสามารถกล่าวแก้ปัญหาของพราหมณ์หนุ่มนี้ได้ แต่พราหมณ์หนุ่มนี้สามารถแก้ปัญหาที่สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่นถามได้ ดังนั้น พราหมณ์หนุ่มจึงมีชื่อเสียงกึกก้องครอบงำไปตลอดสกลชมพูทวีป ครั้งหนึ่งพราหมณ์หนุ่มเดินทางมาถึงวัดแห่งหนึ่งที่พุทธคยาได้รู้จักกับพระเรวตเถระผู้เป็นพระมหาขีณาสพ บรรลุปฏิสัมภิทาสี่โดยบังเอิญ กล่าวคือ วันหนึ่งพราหมณ์หนุ่มได้สังวัธยายมนต์ในคัมภีร์ปตัญชลีอย่างถูกต้องไพเราะจับใจอยู่ตลอดคืน พระเถระได้ยินเสียงพราหมณ์นั้นสังวัธยายอยู่ก็รู้ว่าเป็นผู้ที่มีสติปัญญามาก จึงเรียกพราหมณ์หนุ่มนั้นมาหา ได้สนทนากัน พราหมณ์หนุ่มได้ถามปัญหาต่าง ๆ ในคัมภีร์ไตรเพท ที่มีแง่เงื่อนซึ่งตนเองยังมีความสงสัย ไม่เห็นนัยกะพระเถระ พระเถระก็ตอบอธิบายได้หมด ครั้นแล้วพระเถระจึงถามปัญหาในพระอภิธรรมบ้าง พราหมณ์หนุ่มตอบไม่ได้ จึงถามว่า นี่ชื่อว่าอะไร พระเถระตอบว่า ชื่อพุทธมนต์ จึงขอเรียนพุทธมนต์ พระเถระตอบว่า เรียนได้เฉพาะผู้บวชเท่านั้น

พราหมณ์หนุ่มต้องการเรียนพุทธมนต์ จึงได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ได้เล่าเรียนพระพุทธวจนะคือพระไตรปิฎก ได้ปรากฏชื่อว่า **พระพุทธโฆษะ**

เมื่อพระพุทธโฆษะอยู่ที่วัดที่ตำบลพุทธคยานั้น ได้รจนาปกรณ์ชื่อว่า **ญาโณทัย** ไว้ในวัด แล้วเริ่มรจนาคัมภีร์อรรถกถาชื่อว่า **อัฏฐสาลินี** ซึ่งเป็นอรรถกถาพระคัมภีร์ธรรมสังคณีปกรณ์ และ **คัมภีร์ปริตตัฏฐกถา** คืออรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ พระเรวตมหาเถระได้เห็นอรรถกถาที่ท่านได้รจนาแล้ว จึงแนะนำท่านว่าในชมพูทวีปมีแต่บาลีพระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่มีอรรถกถาของบาลีพระไตรปิฎกอยู่เลย แต่ในลังกาทวีปมีอยู่ รจนาไว้เป็นภาษาสิงหฬ ขอให้พระพุทธโฆษะไปลังกาทวีปตรวจสอบดูอรรถกถาเหล่านี้ แล้วแปลกลับมาเป็นภาษามคธ จะได้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งปวง เมื่อพระเถระได้แนะนำอย่างนั้นแล้ว ท่านพระพุทธโฆษะก็มีปีติโสมนัส กราบลาพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสงฆ์ แล้วเดินทางไปลังกาทวีปทางเรือ ได้พบพระพุทธทัตตเถระกำลังสวนทางมา ณ ท่ามกลางมหาสมุทร ได้สนทนากันเกี่ยวกับเรื่องแปลพระคัมภีร์เป็นภาษามคธ แล้วได้เดินทางต่อไปจนถึงท่าเรือในลังกา ระยะเวลานั้นอยู่ในสมัยของกษัตริย์ลังกา ทรงพระนามว่า **มหานาม** มีนามอื่นอีกว่า "สิรินิวาส" บ้าง "สิริกุฑฑะ" บ้าง "สิริกูฏ" บ้าง (พ.ศ.๙๕๒-๙๗๔)

เมื่อพระพุทธโฆษะไปถึงลังกา ได้ไปพบพระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหารกรุงอนุราธปุระ แล้วได้ไปยังสำนักของพระสังฆปาลเถระ ซึ่งเป็นพระสังฆราชอยู่ในกรุงอนุราธปุระ ณ เรือนมหาปธานะ ได้ฟังอรรถกถาในภาษาสิงหฬ และเถรวาทะทั้งหมดแล้ว มั่นใจว่าเป็นคำอธิบายพระบาลีตรงตามพระพุทธประสงค์จริง จึงได้ขออนุมัติต่อพระสงฆ์ ขอโอกาสรจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นภาษามคธ เพื่อจะทดสอบความรู้ความสามารถของพระพุทธโฆษะ คณะสงฆ์ลังกาซึ่งมีพระสังฆปาลเถระเป็นประธาน ได้มอบพระคาถา ๒ พระคาถาให้ท่านรจนาก่อนที่จะรับอนุญาตให้ตรวจดูพระคัมภีร์ทั้งหมด ท่านจึงรจนาพระคัมภีร์ชื่อวิสุทธิมรรคขึ้น รจนาได้ดีมากจนพระสงฆ์ลังกายอมรับความเชี่ยวชาญของท่าน ตามประวัติได้เล่าว่า เพื่อจะประกาศความเชี่ยวชาญของพระพุทธโฆษะนั้นให้ปรากฏ เทพยดาได้บันดาลให้คัมภีร์ที่รจนาหายไป ท่านพระพุทธโฆษะก็ได้รจนาขึ้นใหม่อีก เทพยดาก็บันดาลให้หายไปอีก ท่านก็รจนาขึ้นอีกถึง ๓ ครั้ง ครั้นแล้วเทพยดาก็ถวายคัมภีร์ที่ได้รจนาทั้ง ๒ คัมภีร์

คืนท่าน เวลานั้นจึงได้มีคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคเป็น ๓ คัมภีร์ พระพุทธโฆษะก็ได้นำคัมภีร์ทั้งสามจบนั้นถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ได้อ่านทั้งสามคัมภีร์สอบทานกันแล้ว มิได้มีความแตกต่างกันทั้งโดยพระคัมภีร์ หรือโดยอักขระ หรือโดยบท หรือโดยพยัญชนะ หรือโดยอรรถ หรือโดยเบื้องต้นเบื้องปลาย หรือโดยเถรวาทะ หรือโดยพระบาลีทั้งหลายสักแห่งหนึ่งเลย ทั้ง ๓ ฉบับเหมือนกัน เป็นการแสดงความสามารถอย่างยอดเยี่ยมของท่าน เทพยดาทั้งหลายได้สาธุการ พระสงฆ์ประมาณพันรูปประชุมกัน ในมหาวิหาร ได้เห็นความมหัศจรรย์ พากันยินดีชื่นชมโสมนัสสาธุการประกาศว่า ท่านองค์นี้เป็นพระเมตไตรยโพธิสัตว์แน่นอน และได้อนุมัติให้ท่านแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหพเป็นภาษามคธได้

ในครั้งนั้น พระเจ้ามหานาม กษัตริย์แห่งลังกา ได้ทรงสดับเกียรติคุณของท่าน ได้เสด็จจากพระนครไปยังมหาวิหาร ทรงนมัสการพระสงฆ์ แล้วนมัสการพระพุทธโฆษะ นิมนต์ให้อยู่ในปราสาทแห่งหนึ่งชื่อปธานฆระ ด้านทิศทักษิณของมหาวิหาร ได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหพเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคธ

อรรถกถาในภาษาสิงหพแต่โบราณนั้น มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. มหาอรรถกถา
๒. ปัจจรียอรรถกถา
๓. กุรุนทีอรรถกถา

อรรถกถาที่ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา พระมหินทเถระนำมาจากชมพูทวีป แล้วรจนาไว้ด้วยภาษาสิงหพ ชื่อว่า **มหาอรรถกถา**

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนาในเรือนแพ ซึ่งในภาษาสิงหพเรียกว่าปัจจรีย ชื่อ **ปัจจรียอรรถกถา**

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนา ในกุรุนทีเวฬุวิหาร ชื่อว่า **กุรุนทีอรรถกถา**

วาทะที่พระอาจารย์ทั้งหลายในกาลก่อน มีพระอาจารย์ชั้นพระเถระเป็นต้นได้รจนาไว้โดยถือเอานัยแห่งพระบาลี ชื่อว่า **เถรวาทะ**

คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหฬ ที่พระพุทธโฆษะได้แปลมาเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคธ มีมากกว่าครึ่งหนึ่งของคัมภีร์อรรถกถาทั้งหมด มีรายนามพระคัมภีร์ดังนี้

๑. วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ว่าด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และเป็นอรรถกถากลางของพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย

๒. สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก

๓. กังขาวิตรณี หรือมาติกัฏฐกถา อรรถกถาพระปาติโมกข์

๔. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย

๕. ปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย

๖. สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย

๗. มโนรถปูรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย

๘. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะและสุตตนิบาต

๙. ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท

๑๐. ชาตกัฏฐกถา อรรถกถาชาดก

๑๑. อัฏฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์

๑๒. สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์

๑๓. ปัญจปกรณัฏฐกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี เป็นอรรถกถาพระอภิธรรมทั้ง ๕ คัมภีร์ คือ ธาตุกถา กถาวัตถุ ปุคคลบัญญัติ ยมก และปัฏฐาน

๑๔. ญาโณทัย แต่งก่อนที่อินเดีย ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

๑๕. ปริตตัฏฐกถา อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

พระคัมภีร์เหล่านี้ ได้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวต่างประเทศเป็นอันมาก ท่านกล่าวว่าใช้เวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น ได้ทำงานสำเร็จ เกิดอัศจรรย์แผ่นดินไหว

ผลงานวรรณกรรมของพระพุทธโฆษะนี้ นักศึกษาภาษาบาลีทั่วไปได้ยกย่องและนับถือว่าท่านเป็นบูรพาจารย์ผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งของโลก

เนื้อหาของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไม่มีคำไหว้ครูเหมือนพระคัมภีร์อื่น ๆ เพราะถือว่าเป็นอรรถกถากลางของพระสุตตันตปิฎก มีคำเริ่มต้นที่เรียกว่านิทาน ตั้งเป็นกระทู้แบบเรียงความแก้กระทู้ธรรม ยกเป็นนิกเขปบท แล้ววิสัชนา บอกความประสงค์ของการแต่งพระคัมภีร์ แสดงความหมายของคำและย่อข้อความไว้ในเบื้องต้น ต่อจากนั้นได้แบ่งเป็นตอน ๆ ไว้ ๒๓ ปริเฉท คือ

ปริเฉทที่ ๑ ชื่อ สีลนิเทศ แสดงด้วยศีลมีประเภทต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๒ ชื่อ ธุดงคนิเทศ แสดงด้วยธุดงควัตร ๑๓ ประการ

ปริเฉทที่ ๓ ชื่อ กัมมัฏฐานคหณนิเทศ แสดงด้วยวิธีเล่าเรียนพระสมถกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๔ ชื่อ ปฐวีกสิณนิเทศ แสดงด้วยปฐวีกสิณเป็นต้นที่ ๑

ปริเฉทที่ ๕ ชื่อ เสสกสิณนิเทศ แสดงด้วยกสิณที่เหลือลง ๙ ประการ รวมกับปฐวีกสิณจึงเป็น ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๖ ชื่อ อสุภกัมมัฏฐานนิเทศ แสดงด้วยอสุภ ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๗ ชื่อ ฉอนุสตินิเทศ แสดงด้วยอนุสติ ๖ คือ พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ

ปริเฉทที่ ๘ ชื่อ อนุสติกัมมัฏฐานนิเทศ แสดงด้วยอนุสติ ๔ ที่เหลือลง คือ มรณานุสติ กายคตาสติ อานาปานสติ อุปสมานุสติ รวมกับอนุสติ ๖ จึงเป็นอนุสติ ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๙ ชื่อ พรหมวิหารนิเทศ แสดงด้วยพรหมวิหารทั้ง ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ปริเฉทที่ ๑๐ ชื่อ อรูปนิเทศ แสดงด้วยอรูปสมาบัติ ๔ คือ อากาสานัญ-จายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ

ปริเฉทที่ ๑๑ ชื่อ สมาธินิเทศ แสดงด้วยสมาธิกับทั้งปฏิกูลสัญญา ธาตุ-ววัตถานนิเทศ

ปริเฉทที่ ๑๒ ชื่อ อิทธิวิธีนิเทศ แสดงด้วยฤทธิวิธีต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๑๓ ชื่อ อภิญญานิเทศ แสดงด้วยอภิญญา ๕ มีทิพโสต ทิพยจักษุ และเจโตปริยญาณคือรู้วาระจิตแห่งผู้อื่นเป็นต้น

ปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อ ขันธนิเทศ แสดงด้วยปัญจขันธ์ และวิเสสนาม แห่งขันธ์ต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๑๕ ชื่อ อายตนธาตุนิเทศ แสดงด้วยอายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘

ปริเฉทที่ ๑๖ ชื่อ อินทรียสัจจนิเทศ แสดงด้วยอินทรีย์ ๒๒ และ อริยสัจ ๔

ปริเฉทที่ ๑๗ ชื่อ ปัญญาภูมินิเทศ แสดงด้วยธรรมะ ๖ คือ ขันธ์ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ อริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท อันเป็นภูมิภาคพื้นแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ปริเฉทที่ ๑๘ ชื่อ ทิฏฐิวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์แห่งทิฐิ คือ ความเห็น

ปริเฉทที่ ๑๙ ชื่อ กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ที่ล่วงข้ามความกังขาสงสัยเสียได้

ปริเฉทที่ ๒๐ ชื่อ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ในการเห็นอริยมรรคด้วยญาณปัญญา ว่าสิ่งนี้เป็นอริยมรรค สิ่งนี้มิใช่อริยมรรค

ปริเฉทที่ ๒๑ ชื่อ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ในการเห็น ด้วยญาณปัญญาว่ามรรค ควรปฏิบัติสืบต่อขึ้นไป

ปริเฉทที่ ๒๒ ชื่อ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ในการเห็นอริยสัจ และพระนิพพาน ด้วยญาณปัญญาอันรู้เห็นจริงแจ้งชัด

ปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อ ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ แสดงด้วยอานิสังสผลแห่งการเจริญปัญญาในพระวิปัสสนากัมมัฏฐาน รวมเป็น ๒๓ ปริเฉทบริบูรณ์

พระวิสุทธิมรรคบาลีฉบับอักษรไทย

เดิมก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า พระคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นอยู่ในใบลาน จารด้วยอักษรขอม พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ก็เช่นเดียวกัน ได้มีการปริวรรตจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย และตีพิมพ์เป็นเล่มสมุดเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๕ โดยเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ แต่ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมไตรโลกาจารย์เป็นผู้ชำระ ปรากฏในคำอุทิศที่แต่งไว้เป็นภาษาบาลีว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เมื่อมีพระชนมายุ ๔๘ พรรษา ได้ทรงมีพระประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระกุศล โปรดให้พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เฮง เขมจารีมหาเถระ) ชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค แล้วให้พิมพ์ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา อุทิศถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในพระคัมภีร์ได้บอกนามผู้ชำระครั้งแรกไว้เป็นภาษาบาลีว่า "เขมจาริตฺเถเรน ธมฺมติลเกน มหาธาตุวิหารวาสินา" ซึ่งแปลว่า พระเถระเขมจารีดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมดิลก วัดมหาธาตุ ได้ชำระ ทำให้ข้าพเจ้า สงสัยว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) ทำไมจึงใช้ภาษาบาลีในสมณศักดิ์ของท่านเช่นนั้น เพราะเจ้าประคุณสมเด็จไม่เคยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมดิลก และข้าพเจ้าเป็นศิษย์รุ่นสุดท้ายของเจ้าประคุณสมเด็จองค์นั้น ได้กราบนมัสการถามท่าน ได้รับคำตอบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแนะนำให้ใช้เช่นนั้น เพราะถ้าจะใช้ว่า ธมฺมติโลกาจริเยน เกรงว่าจะเป็นชื่อพระพุทธเจ้าไป และตำแหน่งพระธรรมดิลก ชื่อสมณศักดิ์ก็ยังไม่มีด้วย ข้าพเจ้าจึงแนะนำไว้เพื่อมิให้เป็นที่สงสัยของคนช่างสงสัยต่อไป

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับภูมิพโลภิกขุ

โดยที่พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญยิ่งดังกล่าวแล้ว มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ตั้งปณิธานที่จะทำพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นแนวยืน คือ ตัวพระคัมภีร์อันเป็นต้นหลักแล้วทำพระคัมภีร์อรรถาธิบายรอง ๆ ลงมาให้ตลอดสาย เพื่อเป็นหลักในการค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนา พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น ได้มีคัมภีร์รองลงมา อรรถาธิบายความอย่างบริบูรณ์ คือ วิสุทธิมรรคมหาฎีกา และอย่างย่อ คือวิสุทธิมรรคจูฬฎีกา และวิสุทธิมรรคคัณฐีบท ดังนั้น จึงได้ตรวจชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคตั้งข้อย่อหน้าให้เหมาะสมโดยตรวจสอบกับฉบับฉัฏฐสังคีติ แล้วพระคัมภีร์รองลงไปก็จะได้ตั้งข้อให้ตรงกัน เพื่อค้นคว้าศึกษาได้โดยง่าย เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งหลาย จัดเป็น ๓ ภาค คือ

ภาค ๑ เริ่มแต่คำนิทานเป็นต้น และปริเฉทที่ ๑ ชื่อ **สีลนิเทศ** จนถึงปริเฉทที่ ๗ **ฉอนุสตินิเทศ**

ภาค ๒ เริ่มแต่ปริเฉทที่ ๘ **เสสอนุสตินิเทศ** จนถึงปริเฉทที่ ๑๓ **อภิญญานิเทศ**

ภาค ๓ เริ่มแต่ปริเฉทที่ ๑๔ **ขันธนิเทศ** จนถึงปริเฉทที่ ๒๓ **ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ** และ **คำนิคม** ลงท้าย

ในการแปลพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นภาษาไทยนั้น ภาค ๑ ตอนที่ ๑ และตอนที่ ๒ ภาค ๒ ตอนที่ ๑ และตอนที่ ๒ รวม ๒ ภาค ๔ ตอน นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ สถ.บ.(จุฬา) ได้แปลไว้

สำหรับพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคแปลเป็นไทย ภาค ๓ ตอนที่ ๑ ข้าพเจ้า นายสิริ เพ็ชรไชย เป็นผู้แปล ภาค ๓ ตอนที่ ๒ นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ เป็นผู้แปล

การจัดพิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๒ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๒)นี้ **คุณยุพนา ธรรมโกวิท** ได้บริจาคเงินสร้างเป็นที่ระลึกในวโรกาส

เฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้นายประวิตร ธรรมโกวิท และนายตี่ปู-นางปุก

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้
จงเป็นพลวปัจจัยสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา
ด้วยบุญกุศลแห่งการสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา
ขอให้สรรพสัตว์จงบรรลุถึงความสุขโดยทั่วหน้ากัน
ขอให้มโนรถที่อาศัยกรรมดีทั้งปวงจงสำเร็จแก่
ชาวโลกโดยพลัน เทอญ.

(นายสิริ เพ็ชรไชย)
หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์

ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

นายมณีพันธุ์ จารุดุล	อุปนายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ
นางอุษา จารุดุล	นายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการ ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และรองผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ
	เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน
นายสิริ เพ็ชรไชย	กรรมการสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, กรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และหัวหน้าฝ่ายวิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ
	เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๒
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๙	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๒. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์	สถ.บ.(จุฬา)	แปล
๓. นายโรม สุรเสน	ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๔. นายเคชา มหาเดชากุล	ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๕. นายหวั่น สมใจเพ็ง	ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๖. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๗. นายทองดี พันไน	ป.ธ.๘	อ่านทานตามต้นร่าง
๘. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นร่าง และพิสูจน์อักษรต้นแบบ
๙. นายเจริญ ผุดวรรณา	ป.ธ.๗	พิสูจน์อักษรต้นแบบ
๑๐. นายบุญเพ็ง แก้วยอด	ป.ธ.๗	ตรวจความเรียบร้อย และความถูกต้องก่อนถ่ายเพลท
๑๑. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘	ตรวจความเรียบร้อย และความถูกต้องก่อนถ่ายเพลท
๑๒. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗	ตรวจความเรียบร้อย และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๑๓. นางศิริรัตน์ ด้วงสน	บ.ศ.๘	ตรวจความเรียบร้อยของเพลท
๑๔. นางชลอ วรรณจันทร์		จัดทำรูปเล่ม และดำเนินการจัดพิมพ์
๑๕. นายเฉลิมชัย ทองมี		ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

บาลี - ไทย

ภาค ๒

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๒)

VISUDDHIMAGGA

Pāli - Thai

Part II

(Pāli Part I Second Section)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๓๘

สารบาญ
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย
ภาค ๒
(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๒)

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ

ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ	คำเต็ม	
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุนี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุนีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลฺลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. สี.	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม. มู.	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ. ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
สํ. นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
สํ. ขนฺธ.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
สํ. สฬา.	สํยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺค
สํ. มหา.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม	
องฺ. ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
องฺ. จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาต
องฺ. ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย	นวกนิปาต
องฺ. ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาต
องฺ. เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ
ขุ. ธ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทคาถา
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุ
ขุ. เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทส
ขุ. จูฬ.	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทส
ขุ. ป.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํส
ขุ. จริยา.	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฏก

คำย่อ	คำเต็ม	
อภิ. สํ.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปญฺญตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺฐาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬโปตฺถก	(ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรมฺมโปตฺถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฺฐสงฺคีติโปตฺถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามญฺญโปตฺถก	(ฉบับมอญ)
โป.	โปราณโปตฺถก	(ฉบับใบลานเก่า)
อิ.	อิงฺคลิสโปตฺถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ยุ.)
ก.	กตฺถจิโปตฺถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
as used in this pāli text
of
THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a	า ā	ิ i	ี ī	ุ u	ู ū	เ e	โ o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ṅa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
ฏ ṭa	ฐ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ต ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	ํ ṃ	

FIGURES

๑ 1	๒ 2	๓ 3	๔ 4	๕ 5	๖ 6	๗ 7	๘ 8	๙ 9	๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กุ ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

บาลี-ไทย

ภาค ๒

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๒)

พระวิสุทธิมรรค

ภาค ๒

๔. ปฐวีกสิณนิทฺเทส

๕๑. อิทานิ ยํ วุตฺตํ "สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหรนฺเตนา"ติ เอตฺถ[1] ยสฺส ตาว อาจริเยน สทฺธึ เอกวิหาเร วสโต ผาสุ โหติ, เตน ตตฺเถว กมฺมฏฺฐานํ ปริโสเธนฺเตน วสิตพฺพํ. สเจ ตตฺถ ผาสุ น โหติ, โย อญฺโญ คาวุเต วา อฑฺฒโยชเน วา โยชนมตฺเตปิ วา สปฺปาโย วิหาโร โหติ, ตตฺถ วสิตพฺพํ. เอวํ หิ สติ กมฺมฏฺฐานสฺส กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน สนฺเทเห วา สติ สติสมฺโมเห[2] วา ชาเต กาลสฺเสว วิหาเร วตฺตํ กตฺวา

[1] สี. เอตฺถ ปน.
[2] ฉ. สติสมฺโมเส.

๔. ปฐวีกสิณนิเทศ

๕๑. คำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า "ละวิหารที่ไม่เหมาะสม ต่อการเจริญสมาธิเสีย แล้วอยู่ในวิหารที่เหมาะสม" ดังนี้ใด บัดนี้จะวินิจฉัยในคำนี้ ก่อนอื่นพระโยคีรูปใดอยู่ในวิหารเดียวกับอาจารย์ ก็มีความผาสุก, พระ-โยคีรูปนั้นเมื่อจะชำระกรรมฐานให้บริสุทธิ์ ก็ควรอยู่ในวิหารนั้นนั่นแหละ. ถ้าหากว่าในวิหารนั้นหาความผาสุกมิได้ไซร้, มีวิหารที่เป็นสัปปายะอื่นใด อยู่ในที่ไกล ๑ คาวุตก็ตาม ครึ่งโยชน์ก็ตาม แม้ประมาณ ๑ โยชน์ก็ตาม, ก็ควรอยู่ในวิหารนั้น. ด้วยว่าเมื่อ

อนฺตรามคฺเค ปิณฺฑาย จริตฺวา ภตฺตกิจฺจ-ปริโยสาเนเยว อาจริยสฺส วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตํทิวสํ อาจริยสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา ทุติยทิวเส อาจริยํ วนฺทิตฺวา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรามคฺเค ปิณฺฑาย จริตฺวา อกิลมนฺโตเยว อตฺตโน วสนฏฺฐานํ อาคนฺตุํ สกฺขิสฺสติ. โย ปน โยชนปฺปมาเณปิ ผาสุกฏฺฐานํ น ลภติ, เตน กมฺมฏฺฐาเน สพฺพํ คณฺฐิฏฺฐานํ ฉินฺทิตฺวา สุวิสุทฺธํ อาวชฺชนปฏิพทฺธํ กมฺมฏฺฐานํ กตฺวา ทูรมฺปิ คนฺตฺวา สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหาตพฺพํ.

เป็นอย่างนี้ เมื่อมีความสงสัย ในฐานะอะไร ๆ แห่งกรรมฐานนั่นแหละ ก็ดี เมื่อเกิดความหลงลืมสติก็ดี เธอจักอาจทำวัตรในวิหารได้ทันเวลาทีเดียว เที่ยวบิณฑบาตไปในระหว่างทาง ในเวลาที่เสร็จภัตกิจนั่น-เทียว ก็ไปสู่สถานที่อยู่ของอาจารย์ ชำระกรรมฐานให้หมดจด ในสำนักของอาจารย์ในวันนั้น ในวันที่ ๒ ไหว้อาจารย์แล้วก็ออกไปเที่ยวบิณฑบาต ไปในระหว่างทางกลับมาสู่สถานที่อยู่ของตน ยังไม่ทันเหนื่อยเลยเทียว. ส่วนพระโยคีรูปใดไม่ได้สถานที่ผาสุก แม้ในที่ไกลประมาณ ๑ โยชน์, พระ-โยคีรูปนั้น ควรตัดฐานะที่เป็นเงื่อนงำทั้งหมดในกรรมฐาน ทำกรรมฐานที่เกี่ยวเนื่องกับการนึกหน่วง ให้หมดจดดี ไปยังที่แม้อยู่ไกลละวิหารที่ไม่เหมาะสม ต่อการเจริญสมาธิ แล้วอยู่ในวิหารที่เหมาะสมเถิด.

อนนุรูปวิหาร

๕๒. ตตฺถ อนนุรูโป นาม อฏฺฐารสนฺนํ โทสานํ อญฺญตเรน สมนฺนาคโต. ตตฺริเม อฏฺฐารส โทสา มหนฺตตฺตํ[๑] นวตฺตํ, ชิณฺณตฺตํ, ปนฺถสนฺนิสฺสิตตฺตํ[๒] โสณฺฑึ, ปณฺณํ, ปุปฺผํ, ผลํ, ปฏฺฐนียตา, นครสนฺนิสฺสิตตา, ทารุสนฺนิสฺสิตตา, เขตฺตสนฺนิสฺสิตตา, วิสภาคานํ ปุคฺคลานํ อตฺถิตา, ปฏฺฏนสนฺนิสฺสิตตา, ปจฺจนฺตสนฺนิสฺสิตตา, รชฺชสีมนฺตรสนฺนิสฺสิตตา,[๓] อสปฺปายตา, กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภติ อิเมสํ อฏฺฐารสนฺนํ ([๔]) อญฺญตเรน โทเสน สมนฺนาคโต อนนุรูโป นาม. น ตตฺถ วิหาตพฺพํ.

วิหารที่ไม่เหมาะสม

๕๒. ในวิหารที่ไม่เหมาะสม และที่เหมาะสมนั้น ชื่อว่า วิหารที่ไม่เหมาะสม ได้แก่ วิหารที่ถึงพร้อมด้วยโทษ ๑๘ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง. ในวิหารที่ไม่เหมาะสมนั้น มีโทษ ๑๘ อย่างเหล่านี้ คือ ความเป็นวิหารใหญ่, ความเป็นวิหารใหม่, ความเป็นวิหารเก่า, ความเป็นวิหารอยู่ติดทางเดิน, วิหารมีตระพังน้ำ, วิหารมีใบไม้ (ผัก), วิหารมีดอกไม้, วิหารมีผลไม้, ความเป็นวิหารที่คนทั้งหลายปรารถนา, ความเป็นวิหารอยู่ติดเมือง, ความเป็นวิหารอยู่ติดป่าไม้, ความเป็นวิหารอยู่ติดที่นา, ความเป็นวิหารมีบุคคลเป็นวิสภาคะกัน, ความเป็นวิหารอยู่ติดท่าน้ำ, ความเป็นวิหารอยู่ติดชายแดน, ความเป็นวิหารอยู่ติดระหว่าง

---

[๑] ฉ. มหตฺตํ.
[๒] ฉ. ปนฺถนิสฺสิตตฺตํ.
[๓] ฉ. รชฺชสีมสนฺนิสฺสิตตา.
[๔] ฉ. เอตฺถนฺตเร โทสานนฺติ ปาโฐ ทิสฺสติ.

เขตแดน, ความเป็นวิหารที่เป็นอสัปปายะ, วิหารที่หากัลยาณมิตรมิได้ วิหารที่ถึงพร้อมด้วยโทษ ๑๘ อย่าง เหล่านี้ ดังกล่าวมานี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าวิหารที่ไม่เหมาะสม. พระโยคีไม่ควรอยู่ในวิหารนั้น.

กสฺมา ? มหาวิหาเร ตาว พหู ภิกฺขู นานาฉนฺทา สนฺนิปตนฺติ, เต อญฺญมญฺญํ ปฏิวิรุทฺธตาย วตฺตํ น กโรนฺติ. โพธิยงฺคณาทีนิ[1] อสมฺมฏฺฐาเนว โหนฺติ. อนุปฏฺฐาปิตํ ปานียปริโภชนียํ. ตตฺรายํ โคจรคาเม ปิณฺฑาย จริสฺสามีติ ปตฺตจีวรํ อาทาย นิกฺขมนฺโต สเจ ปสฺสติ วตฺตํ วา อกตํ ปานียฆฏํ วา ริตฺตํ, อถาเนน วตฺตํ กาตพฺพํ โหติ, ปานียํ อุปฏฺฐาเปตพฺพํ. อกโรนฺโต วตฺตเภเท ทุกฺกฏํ อาปชฺชติ. ตํ[2] กโรนฺตสฺส กาโล อติกฺกมติ, อติทิวา

เพราะเหตุไร ? ก่อนอื่น ในวิหารใหญ่ ภิกษุหลายรูปซึ่งมีฉันทะต่าง ๆ กัน ชุมนุมกันอยู่, ภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่กระทำวัตร เพราะความผิดใจกันและกัน. สถานที่ทั้งหลายมีลานโพธิ์เป็นต้น ก็เป็นอันหาใครกวาดมิได้เลย. น้ำดื่มน้ำใช้ไม่มีใครตั้งไว้. ในวิหารใหญ่นั้น พระโยคีนี้เมื่อคิดว่า เราจักเที่ยวบิณฑบาตไปในโคจรคาม ดังนี้แล้ว ก็คว้าเอาบาตรและจีวรออกไป ถ้าหากว่าเห็นวัตรที่ยังไม่มีใครทำก็ดี หม้อน้ำดื่มที่ว่างเปล่าก็ดี, เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เป็นอันเธอ

---

[1] สี. อิ. โพธิองฺคณาทีนิ.

[2] ฉ. ตนฺติ ปาโจ น ทิสฺสติ.

ปวิฏฺโฐ นิฏฺฐิตาย ภิกฺขาย กิญฺจิ น ลภติ. ปฏิสลฺลานคโตปิ สามเณรทหรภิกฺขูนํ อุจฺจาสทฺเทน สงฺฆฏฺฏนกมฺเมหิ[๑] จ วิกฺขิปติ. ยตฺถ ปน สพฺพํ วตฺตํ กตเมว โหติ, อวเสสาปิ จ สงฺฆฏฺฏนา นตฺถิ, เอวรูเป มหาวิหาเรปิ วิหาตพฺพํ.[๒]

ต้องทำวัตร, ต้องตั้งน้ำดื่ม. เมื่อไม่กระทำก็ย่อมต้องอาบัติทุกกฏ ในเพราะวัตรแตก. เมื่อเธอมัวกระทำวัตรนั้นอยู่ เวลาย่อมล่วงเลยไป, เธอผู้เข้าไปในละแวกบ้านสายเกินไป ย่อมไม่ได้อะไร ๆ เพราะภิกษาหมดแล้ว. แม้ไปสู่ที่หลีกเร้นก็ย่อมฟุ้งซ่านด้วยเสียงอึกทึก และด้วยการงานที่รบกวน ของพวกสามเณรและภิกษุหนุ่มทั้งหลาย. แต่ว่าในวิหารใหญ่ใด วัตรทั้งหมด เป็นอันภิกษุทั้งหลายได้ทำไว้แล้วเทียว, และสิ่งรบกวนแม้ที่เหลือก็ไม่มี, เธอควรอยู่ แม้ในวิหารใหญ่ที่มีสภาพอย่างนี้ได้.

<u>นววิหาเร</u> พหุํ[๓] นวกมฺมํ โหติ, อกโรนฺตํ อุชฺฌายนฺติ. ยตฺร[๔] ปน ภิกฺขู เอวํ วทนฺติ "อายสฺมา ยถาสุขํ สมณธมฺมํ

<u>ในวิหารใหม่</u> มีงานก่อสร้างมาก, พวกภิกษุ ย่อมเพ่งโทษ ผู้ที่ไม่(ช่วย)ทำ. แต่ว่าในวิหารใหม่ใด ภิกษุทั้งหลาย กล่าว

---

๑ ฉ. สํฆกมฺเมหิ.
๒ ม. น วิหาตพฺพํ.
๓ ฉ. พหุ.
๔ ฉ. สี. อิ. ยตฺถ.

กโรตุ, มยํ นวกมฺมํ กริสฺสามา"ติ, เอวรูเป วิหาตพฺพํ.

อย่างนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุ ท่านจงกระทำสมณธรรมตามสะดวกเถิด, พวกเราจักกระทำงานก่อสร้างเอง" ดังนี้, เธอก็ควรอยู่ในวิหารใหม่ที่มีสภาพอย่างนี้ได้.

ชิณฺณวิหาเร ปน พหุํ ปฏิชคฺคิตพฺพํ โหติ, อนฺตมโส อตฺตโน เสนาสนมตฺตมฺปิ อปฺปฏิชคฺคนฺตํ อุชฺฌายนฺติ, ปฏิชคฺคนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ ปริหายติ.

ส่วน ในวิหารเก่า มีสิ่งที่ต้องซ่อมแซมมาก, เขาจะเพ่งโทษเอากะเธอผู้ไม่ยอมซ่อมแซม โดยที่สุด แม้เพียงเสนาสนะของตน, เมื่อเธอมัวซ่อมแซมอยู่กรรมฐานย่อมเสื่อมได้.

ปนฺถสนฺนิสฺสิเต มหาปถวิหาเร รตฺตินฺทิวํ อาคนฺตุกา สนฺนิปตนฺติ. วิกาเล อาคตานํ อตฺตโน เสนาสนํ ทตฺวา รุกฺขมูเล วา ปาสาณปิฏฺเฐ วา วสิตพฺพํ โหติ. ปุนทิวสมฺปิ[๑] เอวเมวาติ กมฺมฏฺฐานสฺส โอกาโส น โหติ. ยตฺถ ปน เอวรูโป อาคนฺตุกสมฺพาโธ น โหติ, ตตฺถ วิหาตพฺพํ.

ในวิหารอยู่ติดทางเดิน คือในวิหารอยู่ติดทางใหญ่ ผู้คนที่มา ย่อมชุมนุมกันอยู่ตลอดคืนและวัน. เธอต้องให้เสนาสนะของตนแก่คนผู้มาถึงในเวลาวิกาล แล้วก็เป็นอันต้องอยู่ที่โคนไม้หรือลานหิน. แม้อีกวันหนึ่งก็เป็นอย่างนี้นั่นแหละ เพราะฉะนั้น ย่อมไม่มีโอกาสสำหรับกรรมฐาน. แต่ว่าในวิหารอยู่ติดทางเดินใด ไม่มีความแออัดด้วยผู้คน

---

[๑] สี. อิ. ฉ. ปุนทิวเสปิ.

ที่มาถึงเห็นเช่นนี้, เธอก็ควรอยู่ในวิหารนั้นได้.

โสณฺฑิ นาม ปาสาณโปกฺขรณี โหติ, ตตฺถ ปานียตฺถํ มหาชโน สโมสรติ, นครวาสีนํ ราชกุลุปกตฺเถรานํ อนฺเตวาสิกา รชนกมฺมตฺถาย อาคจฺฉนฺติ, เตสํ ภาชนทารุโทณิกาทีนิ ปุจฺฉนฺตานํ อสุเก จ อสุเก จ ฐาเนติ ทสฺเสตพฺพานิ โหนฺติ, เอวํ สพฺพกาลมฺปิ นิจฺจพฺยาวโฏ โหติ.

สระโบกขรณีหิน ชื่อว่า ตระพังน้ำ มีอยู่, ณ สถานที่นั้น มหาชน ย่อมมาชุมนุมกัน เพื่อน้ำดื่ม, พวกอันเตวาสิกของเหล่าพระเถระประจำราชสกุลชาวเมือง ย่อมมาเพื่อประโยชน์แก่การซักย้อม (จีวร), เมื่อคนเหล่านั้นถามถึงอุปกรณ์มีภาชนะและรางฟืนเป็นต้น เธอก็มีอันต้องชี้ให้เห็นว่า อยู่ในที่โน้นและที่โน้น, จึงมีอันต้องขวนขวายเป็นประจำ แม้ตลอดกาลทั้งปวงอย่างนี้.

ยตฺถ นานาวิธํ สากปณฺณํ โหติ, ตตฺถสฺส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ทิวาวิหารํ นิสินฺนสฺสาปิ สนฺติเก สากหาริกา คายมานา ปณฺณํ อุจฺจินนฺติโย วิสภาคสทฺทสงฺฆฏฺฏเนน กมฺมฏฺฐานนฺตรายํ กโรนฺติ.

ในวิหารใด มีใบไม้คือผักนานาชนิด, ในวิหารนั้น พวกหญิงเก็บผักทั้งหลายผู้เที่ยวร้องเพลง เลือกเก็บผักอยู่ในที่ใกล้เธอผู้แม้ถือเอากรรมฐานนั่งพักกลางวันอยู่ ย่อมกระทำอันตรายแก่กรรมฐาน เพราะการรบกวนด้วยเสียงอันเป็นวิสภาคะ.

ยตฺถ ปน นานาวิธา มาลาคจฺฉา สุปุปฺผิตา โหนฺติ, ตตฺราปิ ตาทิโสเยว อุปทฺทโว.

ส่วนในวิหารใด กอไม้ดอกนานาชนิด ที่ผลิบานดีแล้ว มีอยู่, แม้ในวิหารนั้น ก็มีอันตรายเช่นนั้นนั่นแหละ.

ยตฺถ นานาวิธํ อมฺพชมฺพุปนสาทิผลํ โหติ, ตตฺถ ผลตฺถิกา อาคนฺตฺวา ยาจนฺติ, อเทนฺตสฺส กุชฺฌนฺติ พลกฺกาเรน วา คณฺหนฺติ, สายณฺหสมเย วิหารมชฺเฌ จงฺกมนฺเตน เต ทิสฺวา "กึ อุปาสกา เอวํ กโรถา"ติ วุตฺตา ยถารุจึ อกฺโกสนฺติ. อนาวาสายปิสฺส[๑] ปรกฺกมนฺติ.

ในวิหารใด ผลไม้นานาชนิด เป็นต้นว่ามะม่วง หว้า ขนุน มีอยู่, ณ วิหารนั้น พวกคนผู้มีความต้องการด้วยผลไม้ จะมาขอ, เมื่อเธอไม่ให้ ก็โกรธ หรือจะถือเอาโดยพลการ, ในเวลาเย็น เธอกำลังจงกรมอยู่ที่กลางวิหาร เห็นคนเหล่านั้นเข้า พวกเขาพอถูกเธอว่าเอาว่า "อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย พวกท่านทำไมถึงทำอย่างนี้" ดังนี้ ก็จะด่าเอาตามชอบใจ. ย่อมพยายามแม้เพื่อความที่เธอจะอยู่ไม่ได้.

ปฏฺฐนีเย ปน โลกสมฺมเต[๒] ทกฺขิณาคิริหตฺถิกุจฺฉิเจติยคิริจิตฺตลปพฺพตสทิเส วิหาเร วิหรนฺตํ อยํ อรหาติ สมฺภาเวตฺวา

ส่วน ในวิหารที่คนทั้งหลายปรารถนา คือในวิหารที่ชาวโลกสมมติกัน เช่นอย่างทักขิณาคิริวิหาร หัตถิกุจฉิวิหาร เจติยคิริ–

---

[๑] ม. อวาสาย, ฉ. อวาสายปิสฺส.

[๒] ฉ. เลณสมฺมเต.

วนฺทิตุกามา มนุสฺสา สมนฺตา โอสรนฺติ, เตนสฺส ผาสุ น โหติ, ยสฺส ปน ตํ สปฺปายํ โหติ, เตน ทิวา อญฺญตฺร[1] คนฺตฺวา รตฺตึ วสิตพฺพํ.

วิหาร และจิตตลบรรพตวิหาร คนทั้งหลาย ผู้ยกย่องเธอ ผู้พักอยู่ ว่า ท่านผู้นี้เป็นพระอรหันต์ดังนี้ แล้วใคร่จะกราบไหว้ ย่อมชุมนุมกันอยู่โดยรอบ, เธอจะหาความผาสุกมิได้ ก็เพราะเหตุนั้น, แต่ว่าอันนั้น เป็นสัปปายะแก่พระโยคีรูปใด, ในเวลากลางวัน พระโยคีรูปนั้น ควรไปเสียในที่อื่นแล้ว (กลับมา) อยู่ในเวลากลางคืน เถิด.

นครสนฺนิสฺสิเต วิสภาคารมฺมณานิ อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, กุมฺภทาสิโยปิ ฆเฏหิ นิฆํสนฺติโย คจฺฉนฺติ, โอกฺกมิตฺวา มคฺคํ น เทนฺติ, อิสฺสรมนุสฺสาปิ วิหารมชฺเฌ สาณึ ปริกฺขิปิตฺวา นิสีทนฺติ.

ในวิหารอยู่ติดเมือง อารมณ์อันเป็นวิสภาคทั้งหลายย่อมมาสู่คลอง (ทวาร), ทั้งพวกนางกุมภทาสี (นางทาสแบกหม้อน้ำ) จะมีหม้อน้ำเดินเบียดเสียดกันไป, ก้าวลงสู่ (ท่าน้ำ) แล้วจะไม่หลีกทางให้, ทั้งพวกคนใหญ่คนโต จะกั้นม่านนั่งกันอยู่ ที่กลางวิหาร.

ทารุสนฺนิสฺสิเต[2] ปน ยตฺถ กฏฺฐานิ จ ทพฺพุปกรณรุกฺขา จ สนฺติ, ตตฺถ

ส่วน ในวิหารอยู่ติดป่าไม้ อันเป็นที่มีไม้แห้ง และต้นไม้อันเป็นอุปกรณ์สำหรับ

---

[1] สี. อิ. อญฺญตฺถ.
[2] ฉ. ทารุสนฺนิสฺสเย.

กฏฺฐหาริกา ปุพฺเพ วุตฺตสากปุปฺผหาริกา วิย อผาสุํ กโรนฺติ, เย[1] วิหาเร รุกฺขา สนฺติ, เต ฉินฺทิตฺวา ฆรานิ กริสฺสามาติ มนุสฺสา อาคนฺตฺวา ฉินฺทนฺติ. สเจ สายณฺหสมเย ปธานฆรา นิกฺขมิตฺวา วิหารมชฺเฌ จงฺกมนฺโต เต ทิสฺวา "กึ อุปาสกา เอวํ กโรถา"ติ วทติ, ยถารุจึ อกฺโกสนฺติ, อนาวาสายปิสฺส ปรกฺกมนฺติ.

เครื่องเรือนอยู่, พวกหญิงหาไม้แห้ง ย่อมกระทำความไม่ผาสุกให้ได้ เช่นเดียวกับหญิงหาผักหาดอกไม้ ที่ได้กล่าวแล้ว ในตอนก่อน, คนทั้งหลายคิดว่า พวกเราจักตัดต้นไม้ ซึ่งมีอยู่ใกล้วิหารมาสร้างเรือน ดังนี้ แล้วมาตัดไป. ในเวลาเย็น ถ้าหากว่าเธอออกจากเรือนเป็นที่กระทำความเพียร ไปจงกรมอยู่ที่กลางวิหาร เห็นคนเหล่านั้นเข้าแล้วกล่าวว่า "อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย พวกท่าน ทำไมถึงทำอย่างนี้" ดังนี้, พวก-เขาก็จะด่าเอาตามชอบใจ จะพยายามแม้เพื่อความที่เธอจะอยู่ไม่ได้.

โย ปน เขตฺตสนฺนิสฺสิโต โหติ สมนฺตา เขตฺเตหิ ปริวาริโต, ตตฺถ มนุสฺสา วิหารมชฺเฌเยว ขลํ กตฺวา ธญฺญํ มทฺทนฺติ, ปมุเข สุสฺสยนฺติ[2], อญฺญมฺปิ พหุํ อผาสุํ กโรนฺติ. ยตฺราปิ มหาสงฺฆโภโค โหติ,

ส่วนวิหารใด เป็นวิหารอยู่ติดที่นา คือมีที่นาแวดล้อมอยู่โดยรอบ, ในวิหารนั้น คนทั้งหลาย จะทำลานไว้ที่กลางวิหารนั่นเทียว แล้วนวดข้าวกัน, ตากข้าวไว้ที่หน้ามุข, ย่อมกระทำความไม่ผาสุกแม้

[1] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[2] ฉ. ปมุเขสุ สยนฺติ.

อารามิกา[๑] กุลานํ คาโว รุนฺธนฺติ, อุทกธารํ[๒] ปฏิเสเธนฺติ, มนุสฺสา วีหิสีสํ คเหตฺวา "ปสฺสถ ตุมฺหากํ อารามิกานํ กมฺมนฺ"ติ สงฺฆสฺส ทสฺเสนฺติ, เตน เตน การเณน ราชราชมหามตฺตานํ ฆรทฺวารํ คนฺตพฺพํ โหติ, อยมฺปิ เขตฺตสนฺนิสฺสิเตเนว สงฺคหิโต.

อย่างอื่นมากมาย. แม้ในวิหารใดซึ่งเป็นที่มีของใช้ของสงฆ์อยู่มาก พวกคนวัดย่อมต้อนฝูงโคของสกุลทั้งหลาย ย่อมกั้นทางน้ำ, คนทั้งหลาย จะฉวยเอารวงข้าวแสดงแก่สงฆ์ว่า "ขอจงดูการกระทำของคนวัด ของพวกท่านเถิด" ดังนี้, พระโยคีนั้น ก็จำต้องไปสู่ประตูพระราชวัง หรือประตูเรือนราชมหาอำมาตย์เพราะเหตุนั้นนั้น, วิหารแม้นี้ ก็สงเคราะห์เข้าด้วยวิหารอยู่ติดที่นานั่นเอง.

<u>วิสภาคานํ</u> <u>ปุคฺคลานํ</u> <u>อตฺถิตาติ</u> ยตฺถ อญฺญมญฺญํ วิสภาคา เวรี ภิกฺขู วิหรนฺติ, เย กลหํ กโรนฺตา มา ภนฺเต เอวํ กโรถาติ นิวาริยมานา เอตสฺส ปํสุกูลิกสฺส อาคตกาลโต ปฏฺฐาย นฏฺฐมฺหาติ วตฺตาโร ภวนฺติ.

คำว่า <u>ความเป็นวิหารมีบุคคลเป็นวิสภาคกัน</u> ความว่า ได้แก่ในวิหารอันเป็นที่มีพวกภิกษุเป็นวิสภาคะ คือ มีเวรกันและกันอยู่, พอพวกภิกษุที่ทำการทะเลาะกัน ถูกเธอห้ามปรามอยู่ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอพวกท่านจงอย่าทำอย่างนี้เลย ดังนี้ ก็ย่อมจะเป็นผู้กล่าวว่า นับตั้งแต่กาลที่พระทรง

---

๑ ก. อารามิกานํ.
๒ ฉ. อุทกวารํ.

ผ้าบังสุกุลรูปนี้มา พวกเราก็ (กลาย) เป็นคนเสื่อมเสียไปเสียแล้ว ดังนี้.

โยปิ อุทกปฏฺฏนํ วา ถลปฏฺฏนํ วา นิสฺสิโต โหติ, ตตฺถ อภิณฺหํ นาวาหิ จ สตฺเถหิ จ อาคตมนุสฺสา โอกาสํ เทถ, ปานียํ เทถ, โลณํ เทถาติ ฆฏฺฏยนฺตา อผาสุํ กโรนฺติ.

ในวิหาร ซึ่งเป็นวิหารอยู่ติดท่าน้ำก็ตาม ท่าบกก็ตาม, พวกคนทั้งหลายที่มาด้วยเรือหรือเกวียนอยู่เป็นประจำ เมื่อคอยรบกวนอยู่ว่า ท่านโปรดให้โอกาสที่ทางเถิด, โปรดให้น้ำดื่มเถิด, โปรดให้เกลือเถิด ดังนี้ ก็ย่อมสร้างความไม่ผาสุกให้.

<u>ปจฺจนฺตนิสฺสิเต</u> ปน มนุสฺสา พุทฺธาทีสุ อปฺปสนฺนา โหนฺติ.

ส่วน <u>ในวิหารอยู่ติดชายแดน</u> พวกคนทั้งหลายเป็นผู้ไม่เลื่อมใส ในวัตถุที่ควรเลื่อมใสมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น.

<u>รชฺชสีมนฺตรสนฺนิสฺสิเต</u>[๑] ราชภยํ โหติ. ตํ หิ ปเทสํ เอโก ราชา น มยฺหํ วเส วตฺตตีติ ปหรติ, อิตโรปิ น มยฺหํ วเส วตฺตตีติ. ตตฺรายํ ภิกฺขุ กทาจิ อิตรสฺส[๒]

<u>ในวิหารอยู่ติดระหว่างเขตแดน</u> ก็มีราชภัย. จริงอยู่ พระราชาฝ่ายหนึ่ง ทรงดำริว่า ยังไม่เป็นไปในอำนาจของเรา ดังนี้ จึงทรง (ยกทัพ) ตีเอาประเทศนั้น, แม้

---

๑ ฉ. ม. รชฺชสีมสนฺนิสฺสิเต.
๒ ฉ. อิมสฺส.

รญฺโญ วิชิเต วิจรติ, กทาจิ เอตสฺส[๑] อถ นํ "จารปุริโส อยนฺ"ติ มญฺญมานา อนยพฺยสนํ ปาเปนฺติ.

พระราชาฝ่ายนอกนี้ ทรงดำริว่า ยังไม่เป็นไปในอำนาจของเรา ดังนี้. ณ สถานที่นั้น ภิกษุรูปนี้ บางคราวก็ชื่อว่า เที่ยวไปในแคว้นของพระราชา ฝ่ายนอกนี้, บางคราวก็ชื่อว่า เที่ยวไปในแคว้นของพระราชาฝ่ายนี้. เมื่อเป็นเช่นนั้น คนของหลวง สำคัญเธอว่า "ผู้นี้เป็นจารบุรุษ" ดังนี้ ก็ย่อมทำให้ถึงความย่อยยับไป.

อสปฺปายตาติ วิสภาครูปาทิอารมฺมณสโมสรเณน วา อมนุสฺสปริคฺคหิตตาย วา อสปฺปายตา. ตตฺริทํ วตฺถุ. เอโก กิร เถโร อรญฺเญ วสติ. อถสฺส เอกา ยกฺขินี ปณฺณสาลทฺวาเร ฐตฺวา คายิ. โส นิกฺขมิตฺวา ทฺวาเร อฏฺฐาสิ, สา คนฺตฺวา จงฺกมนสีเส คายิ. เถโร จงฺกมนสีสํ อคมาสิ. สา สตโปริสปปาเต[๒] ฐตฺวา คายิ. เถโร ปฏินิวตฺติ. อถ นํ สา เวเคน

คำว่า ความเป็นวิหารที่เป็นอสัปปายะ คือ ความเป็นวิหารที่เป็นอสัปปายะโดยเป็นที่ชุมนุมแห่งอารมณ์มีรูปเป็นต้น อันเป็นวิสภาคะ หรือโดยความเป็นวิหาร ที่อมนุษย์หวงแหน. ต่อไปนี้เป็นเรื่องราว ในความเป็นวิหารที่อมนุษย์หวงแหนนั้น. มีเรื่องว่า พระเถระรูปหนึ่ง อาศัยอยู่ในป่า. ครั้งนั้น นางยักษิณีตนหนึ่ง ยืนร้องเพลงอยู่ที่ประตูบรรณศาลาของพระเถระนั้น. พระเถระนั้นจึงออกไปยืน

---

๑ ม. อิ. เอกสฺส.
๒ ฉ. สตโปริเส ปปาเต.

คเหตฺวา[๑] "มยา ภนฺเต น เอโก น เทฺว ตุมฺหาทิสา ขาทิตา"ติ อาห.

(ดู) ที่ประตู, นางยักษิณีตนนั้น จึงไปยืนร้องเพลงอยู่ที่หัวที่จงกรม. พระเถระก็ได้ไปหัวที่จงกรม. นางยักษิณีนั้น จึงไปยืนร้องเพลงอยู่ใกล้เหวลึกชั่ว ๑๐๐ คน. พระ-เถระจึงกลับเสีย. ลำดับนั้น นางยักษิณีตนนั้น จึงแล่นมาจับท่านโดยเร็ว กล่าวว่า "นี่แน่ะท่านเอ๋ย คนอย่างท่านนะ ถูกเราเคี้ยวกินเสีย ไม่ใช่แค่คน ๒ คนหรอก" ดังนี้.

<u>กลฺยาณมิตฺตานํ</u> <u>อลาโภติ</u> ยตฺถ น สกฺกา โหติ อาจริยํ วา อาจริยสมํ วา อุปชฺฌายํ วา อุปชฺฌายสมํ วา กลฺยาณมิตฺตํ ลทฺธุํ. ตตฺถ โส กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภ มหาโทโสเยวาติ อิเมสํ อฏฺฐารสนฺนํ โทสานํ อญฺญตเรน สมนฺนาคโต อนนุรูโปติ เวทิตพฺโพ. วุตฺตมฺปิ เจตํ อฏฺฐกถาสุ :

คำว่า <u>วิหารที่หากัลยาณมิตรมิได้</u> ความว่า ในวิหารใด พระโยคีไม่อาจที่จะได้อาจารย์ก็ดี บุคคลผู้เสมอด้วยอาจารย์ก็ดี อุปัชฌาย์ก็ดี บุคคลผู้เสมอด้วยอุปัชฌาย์ก็ดี ซึ่งเป็นกัลยาณมิตร. การไม่ได้กัลยาณมิตรทั้งหลายนั้น จัดเป็นโทษมหันต์ ในวิหารนั้นทีเดียว วิหารที่ถึงพร้อมด้วยโทษ ๑๘ อย่างเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่ง พึงทราบว่า ชื่อว่าวิหารที่ไม่เหมาะสม. ข้อนี้ก็สมจริงตามที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลาย ว่า :

---

[๑] ฉ. เวเคนาคนฺตฺวา คเหตฺวา.

มหาวาสํ นวาวาสํ
ชราวาสํ จ ปนฺถนึ
โสณฺฑึ ปณฺณญฺจ ปุปฺผญฺจ
ผลํ ปฏฺฐิตเมว จ.

บัณฑิตรู้จักสถานที่ ๑๘ แห่ง คือ อาวาสใหญ่ ๑ อาวาสใหม่ ๑ อาวาสเก่า ๑ วิหารอยู่ติดทางเดิน ๑ วิหารมีตระพังน้ำ ๑ วิหารมีใบไม้ (ผัก) ๑ วิหารมีดอกไม้ ๑ วิหารมีผลไม้ ๑ วิหารที่คนทั้งหลายปรารถนา ๑.

นครํ ทารุนา เขตฺตํ
วิสภาเคน ปฏฺฏนํ
ปจฺจนฺตสีมาสปฺปายํ
ยตฺถ มิตฺโต น ลพฺภติ.

วิหารอยู่ติดนคร ๑ สถานที่อันเป็นไปกับวิหารอยู่ติดป่าไม้ ๑ วิหารอยู่ติดที่นา ๑ สถานที่อันเป็นไปกับวิหารที่เป็นวิสภาคะ ๑ วิหารอยู่ติดท่าน้ำ ๑ วิหารอยู่ติดชายแดน ๑ วิหารอยู่ในระหว่างเขตแดน ๑ วิหารอันเป็นอสัปปายะ ๑ สถานที่อันเป็นที่หากัลยาณมิตรมิได้ ๑.

อฏฺฐารเสตานิ ฐานานิ
อิติ วิญฺญาย ปณฺฑิโต
อารกา ปริวชฺเชยฺย
มคฺคํ ปฏิภยํ[๑] ยถาติ.

อย่างนี้แล้ว ก็พึงเว้นเสียให้ไกล ดุจเว้นทางอันมีภัยเฉพาะหน้า ฉะนั้น ดังนี้.

---

[๑] ฉ. สปฺปฏิภยํ.

คุณสุทธิ สุริยนเปล่งแสง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณแม่อิม แซ่เฮ้ง และคุณพ่อเบ่งมุ่ย แซ่อึ้ง

อนุรูปวิหาร

๕๓. โย ปน โคจรคามโต นาติทูรนาจฺจาสนฺนตาทีหิ ปญฺจหิ องฺเคหิ สมนฺนาคโต, อยํ อนุรูโป นาม. วุตฺตเญหตํ ภควตา : "กถญฺจ ภิกฺขเว เสนาสนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ โหติ. อิธ ภิกฺขเว เสนาสนํ นาติทูรํ โหติ นาจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺนํ, ทิวา อปฺปกิณฺณํ[๑] รตฺตึ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิคฺโฆสํ, อปฺปฑํสมกสวาตาตปสิรึสปสมฺผสฺสํ[๒] โข ปน โหติ,[๓] ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส อกสิเรเนว[๔] อุปฺปชฺชนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารา. ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน เถรา ภิกฺขู วิหรนฺติ พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา, เต

วิหารที่เหมาะสม

๕๓. ส่วนว่า วิหารใด ถึงพร้อมด้วยองค์ ๕ มีความไม่ไกลเกินไป ไม่ใกล้เกินไปจากโคจรคามเป็นต้น วิหารนี้ ชื่อว่า วิหารที่เหมาะสม. ข้อนี้สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า : ดูกรภิกษุทั้งหลายก็เสนาสนะที่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๕ เป็นอย่างไร. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะในพระศาสนานี้เป็นเสนาสนะที่ไม่ไกลเกินไป ไม่ใกล้เกินไป สะดวกด้วยการไปการมา กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนไม่มีเสียง ปราศจากเสียงอึกทึก, ไม่มีสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน, ก็แล เมื่อภิกษุอยู่ในเสนาสนะนั้น จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขาร คือยาอันเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้

---

[๑] สี. อิ. ม. อปฺโปกิณฺณํ, ฉ. อปฺปากิณฺณํ.
[๒] ฉ. ...สรีสป...
[๓] ฉ. โข ปน โหตีติ อิเม น ทิสฺสนฺติ.
[๔] ฉ. อปฺปกสิเรเนว.

คุณสุทธิ สุริยน เปล่งแสง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณแม่อิม แซ่เฮ้ง และคุณพ่อ เปงมุ่ย แซ่อึ้ง

กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหติ 'อิทํ[๑] ภนฺเต กถํ อิมสฺส โก อตฺโถ'ติ, ตสฺส เต อายสฺมนฺโต อวิวฏํ เจว วิวรนฺติ, อนุตฺตานีกตญฺจ อุตฺตานึ กโรนฺติ, อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขฏฺฐานีเยสุ ธมฺเมสุ กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺติ. เอวํ โข ภิกฺขเว เสนาสนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ โหตี"ติ.[๒]

ย่อมเกิดขึ้นโดยไม่ยากเลย. ก็แล ในเสนาสนะนั้น ภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลายผู้พหูสูต ผู้ถึงอาคม ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ย่อมอยู่กัน, ภิกษุเข้าไปหาพระเถระเหล่านั้นตามกาลอันควร แล้วไต่ถาม แต่งปัญหา ว่า 'ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บทนี้เป็นอย่างไร อะไรเป็นอรรถแห่งบทนี้' ดังนี้, ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น ย่อมเปิดเผยอรรถที่ยังมิได้เปิดเผย, ย่อมกระทำให้ตื้น ซึ่งอรรถที่ยังมิได้กระทำให้ตื้น, และย่อมบรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันตั้งอยู่ในฐานะน่าสงสัยได้หลาย ๆ อย่างแก่เธอ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะที่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๕ ย่อมมีโดยประการฉะนี้แล" ดังนี้.

อยํ "สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหรนฺเตนา"ติ เอตฺถ วิตฺถาโร.

นี้เป็นความพิสดาร ในคำว่า "ละวิหารที่ไม่เหมาะสม ต่อการเจริญสมาธิเสียแล้วอยู่ในวิหารที่เหมาะสม" นี้.

---

๑ ก. อิธ.
๒ องฺ. ทสก. ๒๔/๑๗.

คุณสุทธิ สุริยน เปล่งแสง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณแม่อิ้ม แซ่เฮ็ง และคุณพ่อเป๋งมุ่ย แซ่อึ้ง

ขุทฺทกปลิโพธ

๕๔. ขุทฺทกปลิโพธุปจฺเฉทํ กตฺวาติ เอตฺถ[1] เอวํ ปฏิรูเป วิหาเร วิหรนฺเตน เยปิสฺส เต โหนฺติ ขุทฺทกา ปลิโพธา, เตปิ อุปจฺฉินฺทิตพฺพา. เสยฺยถีทํ, ทีฆานิ เกสนขโลมานิ ฉินฺทิตพฺพานิ. ชิณฺณจีวเรสุ ทฬฺหีกมฺมํ วา ตุนฺนกมฺมํ วา กาตพฺพํ. กิลิฏฺฐานิ วา รชิตพฺพานิ. สเจ ปตฺเต มลํ โหติ, ปตฺโต ปจิตพฺโพ. มญฺจปีฐาทีนิ โสเธตพฺพานีติ. อยํ "ขุทฺทกปลิโพธุปจฺเฉทํ กตฺวา"ติ เอตฺถ วิตฺถาโร.

ปลิโพธเล็ก ๆ น้อย ๆ

๕๔. ในคำว่า กระทำการตัดปลิโพธเล็ก ๆ น้อย ๆ นี้ มีวินิจฉัยว่า ภิกษุมีปลิโพธเล็ก ๆ น้อย ๆ เหล่านั้น แม้อันใดอยู่ เธอผู้อยู่ในวิหารที่เหมาะสมอย่างนี้ ควรตัดปลิโพธแม้เหล่านั้นเสีย. ข้อที่ว่านี้เป็นฉันใด, คือควรตัดผมเล็บและขนที่ยาว. ในจีวรที่เก่าแล้วควรทำทัฬหีกรรม (ทำให้แข็งแรง) บ้าง ควรทำการชุนบ้าง. ควรย้อมจีวรที่หมองแล้วบ้าง. ถ้าในบาตรมีสนิม, ก็ควรระบมบาตร. ควรชำระเครื่องใช้มีเตียงและตั่งเป็นต้น ให้สะอาด ฉะนี้แล. นี้เป็นความพิสดารในคำว่า "กระทำการตัดปลิโพธเล็ก ๆ น้อย ๆ" นี้.

[1] ฉ. เอตฺถาติ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ภาวนาวิธาน

๕๕. อิทานิ <u>สพฺพํ</u> <u>ภาวนาวิธานํ</u> <u>อปริหาเปนฺเตน</u> <u>ภาเวตพฺโพติ</u> เอตฺถ อยํ ปฐวีกสิณํ อาทึ กตฺวา สพฺพกมฺมฏฺฐานวเสน วิตฺถารกถา โหติ.

เอวํ อุปจฺฉินฺนขุทฺทกปลิโพเธน หิ ภิกฺขุนา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺเตน ภตฺตสมฺมทํ ปฏิวิโนเทตฺวา ปวิวิตฺเต โอกาเส สุขนิสินฺเนน กตาย วา อกตาย วา ปฐวิยา นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ. วุตฺตเญฺหตํ :

"ปฐวีกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต ปฐวิยํ นิมิตฺตํ คณฺหติ กเต วา อกเต วา สานฺตเก, โน อนนฺตเก, สโกฏิเย, โน อโกฏิเย, สวฏฺฏุเม, โน อวฏฺฏุเม, สปริยนฺเต, โน อปริยนฺเต, สุปฺปมตฺเต วา สราวมตฺเต วา. โส ตํ นิมิตฺตํ

วิธีเจริญ

๕๕. บัดนี้ ในคำว่า <u>ไม่ยังวิธีเจริญทั้งปวงให้เสื่อมไป</u> <u>เจริญไปเถิด</u> นี้ จะมีคำพูดโดยพิสดาร เกี่ยวกับกรรมฐานทั้งปวง จับตั้งแต่ปฐวีกสิณเป็นต้นดังต่อไปนี้.

ก็ภิกษุผู้ตัดปลิโพธเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้วอย่างนี้ กลับจากบิณฑบาต ภายหลังภัตพึงบรรเทาความมึนเมาในภัต นั่งเป็นสุข ในโอกาสที่สงัด ถือเอานิมิตแห่งปฐวีกสิณที่ทำขึ้นก็ได้ ที่มิได้ทำขึ้นก็ได้. ข้อนี้สมจริงตามที่ท่านโบราณาจารย์กล่าวไว้ ว่า :

"พระโยคาวจร เมื่อจะถือเอาปฐวีกสิณ ย่อมถือเอานิมิตในปฐวีที่ทำขึ้นก็ได้ ที่มิได้ทำขึ้นก็ได้, อันมีที่สุด, ไม่ใช่ไม่มีที่สุด, อันมีปลายสุดเท่านั้น, ไม่ใช่ไม่มีปลายสุด, อันมีวงรอบเท่านั้น, ไม่ใช่ไม่มีวงรอบ, อันมีที่สุดรอบเท่านั้น, ไม่ใช่ไม่มีที่สุดรอบ,

สุคฺคหิตํ กโรติ, สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปติ. โส_ ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปตฺวา อานิสํสทสฺสาวี รตนสญฺญี หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาโน ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ 'อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา มุจฺจิสฺสามี'ติ. โส วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติ.

ขนาดกระด้ง หรือขนาดชามอ่าง. พระโยคาวจรนั้น ย่อมกระทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือเอาได้ดี, ย่อมทรงจำไว้มั่นด้วยดี, ย่อมกำหนดไว้ได้ด้วยดี. พระโยคาวจรนั้น ครั้นกระทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือเอาได้ดีแล้ว ครั้นทรงจำไว้มั่นด้วยดีแล้ว ครั้นกำหนดไว้ได้ด้วยดีแล้ว ก็เป็นผู้เล็งเห็นอานิสงส์ มีความสำคัญว่าเป็นดังแก้ว เข้าไปตั้งความยำเกรงไว้ ประพฤติรักใคร่อยู่ เข้าไปผูกจิตไว้ในอารมณ์นั้นด้วยคิดว่า 'เราจักพ้นจากชราและมรณะด้วยปฏิปทานี้ได้เป็นแน่แท้' ดังนี้. พระโยคาวจรนั้นสงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว ฯลฯ เข้าถึงซึ่งปฐมฌานอยู่'' ดังนี้.

ตตฺถ เยน อตีตภเวปิ สาสเน วา อิสิปพฺพชฺชาย วา ปพฺพชิตฺวา ปฐวีกสิเณ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพตฺติตปุพฺพานิ,

ในปาฐะอรรถกถานั้น พระโยคาวจรรูปใด แม้ในอดีตภพ เคยบวชในพระศาสนา หรือเคยบวชเป็นฤๅษี แล้วทำฌาน ๔ ฌาน ๕

คุณสุทธิ สุริยน เปล่งแสง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณแม่อิม แซ่เฮ้ง และคุณพ่อ เบ๋งมุ่ย แซ่อึ๊ง

เอวรูปสฺส ปุญฺญวโต อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส อกตาย ปรวิยา กสิตฏฺฐาเน วา ขลมณฺฑเล วา นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, มลฺลกตฺเถรสฺส วิย. ตสฺส กิรายสฺมโต กสิตฏฺฐานํ โอโลเกนฺตสฺส ตฏฺฐานปฺปมาณเมว นิมิตฺตํ อุทฺปาทิ. โส ตํ วฑฺเฒตฺวา ปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพตฺเตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ.

ในปฐวีกสิณให้บังเกิดได้, สำหรับพระ-โยคาวจรผู้มีบุญถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยเห็นปาน-ฉะนี้ นิมิตในปฐวีที่มิได้ทำขึ้น คือในสถานที่ที่เขาไถหรือในลานนวดข้าว ย่อมเกิดขึ้น, เหมือนอย่างที่เกิดขึ้น แก่พระมัลลกเถระ ฉะนั้น. ทราบมาว่า เมื่อท่านผู้มีอายุนั้นกำลังแลดูสถานที่ที่เขาไถไว้ นิมิตมีขนาดเท่าสถานที่นั้นนั่นเอง เกิดขึ้นแล้ว. ท่านพระเถระนั้นจึงเจริญนิมิตนั้น ทำฌาน ๕ ให้บังเกิดแล้ว ก็ตั้งวิปัสสนาอันมีฌานเป็นปทัฏฐาน ได้บรรลุแล้วซึ่งพระอรหัต.

โย ปน เอวํ อกตาธิกาโร โหติ, เตน อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคหิตํ กมฺมฏฺฐานวิธานํ อวิราเธตฺวา จตฺตาโร กสิณโทเส ปริหรนฺเตน กสิณํ กาตพฺพํ. นีลปีตโลหิโตทาตสมฺเภทวเสน หิ จตฺตาโร ปฐวีกสิณโทสา. ตสฺมา นีลาทิวณฺณํ มตฺติกํ อคฺคเหตฺวา คงฺคาวเห มตฺติกาสทิสาย อรุณวณฺณาย มตฺติกาย กสิณํ กาตพฺพํ.

ส่วนพระโยคาวจรรูปใด เป็นผู้มิได้กระทำอธิการไว้อย่างนี้, พระโยคาวจรรูปนั้น อย่าทำวิธีกรรมฐานที่ได้เรียนในสำนักของอาจารย์ ให้ผิดพลาดไป ควรทำกสิณขึ้นหลีกเลี่ยงโทษในกสิณ ๔ อย่างเสีย. จริงอยู่ โทษในปฐวีกสิณมี ๔ อย่าง โดยเกี่ยวกับความปะปนด้วยสีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีขาว. เพราะฉะนั้น อย่าใช้ดินที่มี

คุณสุทธิ สุริยนเปล่งแสง
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณแม่อิ๊บ แซ่เฮ้ง และคุณพ่อเป๋งมุ่ย แซ่อึ้ง

ตญฺจ โข วิหารมชฺเฌ สามเณราทีนํ สญฺจรณฏฺฐาเน น กาตพฺพํ. วิหารปจฺจนฺเต ปน ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐาเน ปพฺภาเร วา ปณฺณสาลาย วา สํหาริมํ วา ตตฺรฏฺฐกํ วา กาตพฺพํ. ตตฺร สํหาริมํ จตูสุ ทณฺฑเกสุ ปิโลติกํ วา จมฺมํ วา กฏสารกํ วา พนฺธิตฺวา ตตฺร[๑] อปนีตติณมูลสกฺขรวาลิกาย สุมทฺทิตาย มตฺติกาย วุตฺตปฺปมาณํ วฏฺฏํ ลิมฺปิตฺวา กาตพฺพํ. ตํ ปริกมฺมกาเล ภูมิยํ อตฺถริตฺวา โอโลเกตพฺพํ. ตตฺรฏฺฐกํ ภูมิยํ ปทุมกณฺณิกากาเรน ขาณุเก อาโกเฏตฺวา วลฺลีหิ วินนฺธิตฺวา กาตพฺพํ. ยทิ สา มตฺติกา นปฺปโหติ, อโธ อญฺญํ ปกฺขิปิตฺวา อุปริภาเค สุปริโสธิตาย อรุณวณฺณาย มตฺติกาย วิทตฺถิจตุรงฺคุลวิตฺถารวฏฺฏํ กาตพฺพํ. เอตเทว หิ ปมาณํ สนฺธาย "สุปฺปมตฺตํ วา สราวมตฺตํ วา"ติ วุตฺตํ.

สีเขียวเป็นต้น ควรทำกสิณด้วยดินที่มีสีดั่งอรุณ เหมือนอย่างดินใต้กระแสคงคาเถิด. ก็กสิณนั้นแล ไม่ควรทำขึ้นที่กลางวิหาร อันเป็นที่สัญจรแห่งคนทั้งหลาย มีสามเณรเป็นต้น. แต่ว่า ควรทำกสิณชนิดเคลื่อนที่ได้ หรือชนิดตั้งติดที่ขึ้น ที่ชายสุดวิหารอันเป็นที่ปิดบัง ที่เงื้อมเขา หรือที่บรรณศาลา. ในกสิณ ๒ ชนิดนั้น พระโยคาวจรควรทำกสิณชนิดเคลื่อนที่ได้ โดยขึงผ้า หรือแผ่นหนังหรือเสื่อลำแพน เข้าที่ไม้ ๔ ท่อน แล้วใช้ดินที่ขจัดรากหญ้า ก้อนกรวด และทรายออกไปแล้ว ที่ขยำดีแล้ว ฉาบเป็นวงกลม มีขนาดเท่าที่กล่าวแล้ว เข้าที่ผืนผ้าเป็นต้นนั้น. ในเวลาบริกรรม กสิณชนิดเคลื่อนที่ได้นั้น ควรกางดูที่พื้นดิน. พระโยคี ควรทำกสิณชนิดตั้งติดที่ โดยตอกหลักเข้าที่พื้นดิน โดยอาการดังฝักบัว แล้วตรึงด้วยเถาวัลย์ เถิด.

---

[๑] ฉ. ตตฺถ.

"สานฺตเก โน อนนฺตเก"ติอาทิ ปนสฺส ปริจฺเฉทตฺถาย[๑] วุตฺตํ.

ถ้าหากว่าดินนั้นไม่พอ, ก็ควรสอดสิ่งอื่นเข้าข้างล่าง แล้วใช้ดินที่มีสีดั่งอรุณอันชำระให้บริสุทธิ์ดีแล้ว ทำวงกลมกว้าง ๑ คืบ ๔ นิ้ว ขึ้นที่ส่วนเบื้องบน. ก็ขนาดกว้าง ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั่นเทียว ที่ท่านหมายเอากล่าวว่า "ขนาดกระด้ง หรือขนาดขามอ่าง" ดังนี้. ส่วนคำว่า "มีที่สุด ไม่ใช่ไม่มีที่สุด" เป็นต้น ท่านกล่าวไว้ เพื่อประโยชน์คือการแสดงขอบเขตแห่งกสิณนั้น.

๕๖. ตสฺมา เอวํ วุตฺตปฺปมาณํ ปริจฺเฉทํ กตฺวา รุกฺขปาณิกาย[๒] วิสภาควณฺณํ สมุฏฺฐาเปติ. ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวา ปาสาณปาณิกาย ฆํสิตฺวา สมํ เภริตลสทิสํ กตฺวา ตํ ฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา นฺหาตฺวา อาคนฺตฺวา กสิณมณฺฑลโต อฑฺฒเตยฺยหตฺถนฺตเร ปเทเส ปญฺญตฺเต วิทตฺถิจตุรงฺคุลปาทเก สุอตฺถเต ปีเฐ นิสีทิตพฺพํ. ตโต ทูรตเร

๕๖. เพราะเหตุที่พระโยคีใช้เกรียงไม้ทำขอบเขต มีขนาดเท่าที่ได้กล่าวไว้อย่างนี้ จะทำสีอันผิดแปลกให้ตั้งขึ้นได้. เพราะฉะนั้น อย่าใช้เกรียงไม้นั้น ควรใช้เกรียงหินถูไถทำให้เรียบเหมือนหน้ากลอง ปัดกวาดสถานที่นั้น แล้ว(ไป)อาบน้ำ กลับมานั่งบนตั่งที่ปูลาดไว้ดีแล้ว ซึ่งมีขาสูง ๑ คืบ ๔ นิ้ว อันตั้งไว้ตรงตำแหน่งที่มีระยะ ๒ ศอกครึ่ง

[๑] สี. ปริจฺเฉทสฺสนตฺถาย.

[๒] ฉ. รุกฺขปาณิกา.

นิสินฺนสฺส หิ กสิณํ น อุปฏฺฐาติ, อาสนฺนตเร กสิณโทสา ปญฺญายนฺติ[๑] อุจฺจตเร นิสินฺเนน จ[๒] คีวํ โอนมิตฺวา[๓] โอโลเกตพฺพํ โหติ, นีจตเร ชนฺนุกานิ รุชฺชนฺติ. ตสฺมา วุตฺตนเยเนว นิสีทิตฺวา "อปฺปสฺสาทา กามา"ติอาทินา นเยน กาเมสุ อาทีนวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา กามนิสฺสรเณ สพฺพทุกฺขสมติกฺกมสฺส อุปายภูเต เนกฺขมฺเม ชาตาภิลาเสน พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณานุสฺสรเณน ปีติปาโมชฺชํ ชนยิตฺวา "อยนฺทานิ สา สพฺพพุทฺธปจฺเจกพุทฺธอริยสาวเกหิ ปฏิปนฺนา เนกฺขมฺมปฏิปทา"ติ ปฏิปตฺติยา สญฺชาตคารเวน "อทฺธา อิมาย ปฏิปตฺติยา[๔] ปวิเวกสุขรสสฺส ภาคี ภวิสฺสามี"ติ อุสฺสาหํ ชนยิตฺวา สเมน อากาเรน จกฺขูนิ อุมฺมีลิตฺวา[๕] นิมิตฺตํ คณฺหนฺเตน ภาเวตพฺพํ.

จากดวงกสิณ. จริงอยู่ เมื่อพระโยคีนั่งอยู่ในที่ไกลกว่านั้น กสิณจะไม่ชัด, ในที่ใกล้กว่านั้น กสิณโทษก็จะปรากฏ (ให้เห็น) ได้. ส่วนว่านั่งในที่สูงเกินไป ก็เป็นอันต้องก้มคอดู, นั่งในที่ต่ำเกินไป ก็จะปวดเข่า. เพราะฉะนั้น ก็พึงนั่ง โดยนัยอันได้กล่าวแล้วเท่านั้น แล้วพิจารณาโทษในกามทั้งหลาย โดยนัยว่า "กามทั้งหลายมีคุณน่ายินดีน้อย" ดังนี้เป็นต้น (จน) มีความรักใคร่เกิดขึ้นในธรรมเครื่องสลัดออกจากกาม คือ เนกขัมมะ อันเป็นอุบายก้าวล่วงทุกข์ทั้งปวง ทำปีติและปราโมทย์ให้เกิดขึ้น โดยการระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณเนือง ๆ มีความเคารพเกิดขึ้นในข้อปฏิบัติว่า "จนบัดนี้ เนกขัมมะปฏิปทานี้นั้น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และ

๑ สี. กสิณโทโส ปญฺญายติ.
๒ ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๓ ม. โอณมิตฺวา.
๔ ฉ. ปฏิปทาย.
๕ ฉ. อุมฺมีเลตฺวา, เอวมุปริปิ.

พระอริยสาวกทั้งปวง ก็ยังปฏิบัติกันอยู่" ดังนี้ ทำอุตสาหะให้เกิดขึ้น ด้วยคิดว่า "เราจักเป็นผู้มีส่วนแห่งรสของปวิเวกสุข (สุขอันเกิดแต่ความสงัด) ด้วยปฏิปทานี้ เป็นแน่แท้" ดังนี้ ลืมตาดูโดยอาการพอดี ถือเอานิมิตเจริญไปเถิด.

อติอุมฺมีลยโต หิ จกฺขุ กิลมติ, มณฺฑลญฺจ อติวิภูตํ โหติ, เตนสฺส นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ. อติมนฺทํ อุมฺมีลยโต มณฺฑลํ อวิภูตํ โหติ, จิตฺตญฺจ ลีนํ โหติ, เอวมฺปิ นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ. ตสฺมา อาทาสตเล มุขนิมิตฺตํ ทสฺสินา วิย สเมน อากาเรน จกฺขูนิ อุมฺมีลิตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหนฺเตน ภาเวตพฺพํ, น วณฺโณ ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ, น ลกฺขณํ มนสิกาตพฺพํ. อปิจ วณฺณํ อมุญฺจิตฺวา นิสฺสยสวณฺณํ กตฺวา อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ ฐเปตฺวา มนสิกาตพฺพํ. ปฐวี, มหี, เมทนี[1] ภูมิ, วสุธา,

จริงอยู่ เมื่อพระโยคีลืมตาดูเกินไป ตาจะปวด, และดวงกสิณก็จะเป็นอันชัดเกินไป, เพราะเหตุที่ดวงกสิณชัดเกินไปนั้น นิมิตของดวงกสิณนั้น จะไม่เกิดขึ้น. เมื่อลืมตาดูน้อยเกินไป (หรี่ตา) ดวงกสิณก็จะมีอันไม่ชัด, และจิตก็จะมีอันท้อถอยได้, แม้อย่างนี้ นิมิตก็ไม่เกิดขึ้น. เพราะฉะนั้น ควรลืมตาดูโดยอาการพอดี เหมือนคนดูเงาหน้าที่พื้นกระจก ถือเอานิมิตเจริญไปเถิด, ไม่ควรพิจารณาสี, ไม่ควรใส่ใจลักษณะ. แต่ว่าไม่ละเลยสี ทำสีให้เสมอกับที่อาศัย แล้วพึงตั้งจิตไว้ในบัญญัติธรรม โดยเกี่ยวกับเป็นชื่อ

[1] ฉ. เมทินี.

วสุนฺธราติอาทีสุ ปฐวีนาเมสุ ยํ อิจฺฉติ, ยทสฺส สญฺญานุกุลํ โหติ, ตํ วตฺตพฺพํ. อปิจ ปฐวีติ เอตเทว นามํ ปากฏํ, ตสฺมา ปากฏวเสเนว ปฐวี ปฐวีติ ภาเวตพฺพํ. กาเลน อุมฺมีลิตฺวา กาเลน นิมฺมีลิตฺวา อาวชฺชิตพฺพํ. ยาว อุคฺคหนิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, ตาว กาลสตมฺปิ กาลสหสฺสมฺปิ ตโต ภิยฺโยปิ เอเตเนว นเยน ภาเวตพฺพํ.

ที่แพร่หลาย มนสิการไปเถิด. ในบรรดาชื่อแห่งปฐวีเป็นต้นว่า ปฐวี, มหี, เมทนี, ภูมิ, วสุธา, วสุนธรา ดังนี้ เธอประสงค์ชื่อใด, ชื่อใด เป็นชื่อที่เหมาะสมแก่ความจดจำของเธอ, ควรกล่าวชื่อนั้น. แต่ทว่า ชื่อว่า ปฐวี นี้นั่นเทียว ปรากฏชัด, เพราะฉะนั้น พึงเจริญไปว่า ปฐวี ปฐวี โดยเกี่ยวกับเป็นชื่อที่ปรากฏชัดนั่นเทียว. พึงลืมตาดูตามกาลอันควร พึงหลับตานึกถึงตามกาลอันควร. ตราบใด ที่อุคหนิมิต ยังไม่เกิดขึ้น,ตราบนั้น เธอควรเจริญไป ตามนัยนี้แหละ แม้ร้อยคราว แม้พันคราว แม้ยิ่งกว่านั้น.

๕๗. ตสฺเสวํ ภาวยโต ยทา นิมฺมีลิตฺวา อาวชฺชนฺตสฺส อุมฺมีลิตกาเล วิย อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตทา อุคฺคหนิมิตฺตํ ชาตํ นาม โหติ. ตสฺส ชาตกาลโต ปฏฺฐาย น ตสฺมึ ฐาเน นิสีทิตพฺพํ. อตฺตโน วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ นิสินฺเนน

๕๗. เมื่อพระโยคีนั้น เจริญไปอย่างนี้ ในเวลาใด หลับตานึกถึงอยู่ นิมิตก็มาสู่คลอง (แห่งมโนทวาร) เหมือนอย่างในเวลาที่ลืมตาดู, ในเวลานั้น อุคหนิมิต ชื่อว่าเป็นอันเกิดแล้ว. นับแต่กาลที่อุคหนิมิตนั้นเกิดแล้ว พระโยคีไม่ควรนั่งอยู่ ณ สถานที่นั้น. ควร

ภาเวตพฺพํ. ปาทโธวนปฺปญฺจปริหารตฺถํ ปนสฺส เอกปฏลิกุปาหนา จ กตฺตรทณฺโฑ จ อิจฺฉิตพฺโพ. อถาเนน สเจ ตรุโณ สมาธิ เกนจิเทว อสปฺปายการเณน นสฺสติ, อุปาหนา อารุยฺห[๑] กตฺตรทณฺฑํ คเหตฺวา ตํ ฐานํ คนฺตฺวา นิมิตฺตํ อาทาย อาคนฺตฺวา สุขนิสินฺเนน ภาเวตพฺพํ, ปุนปฺปุนํ สมนฺนาหริตพฺพํ, ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กาตพฺพํ. ตสฺส เอวํ กโรนฺตสฺส อนุกฺกเมน นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ, กิเลสา สนฺนิสีทนฺติ, อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาธิยติ, ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ.

เข้าไปสู่สถานที่อยู่ของตน แล้วนั่งเจริญอยู่ในที่นั้นเถิด. อนึ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงความชักช้าในการล้างเท้า รองเท้าชั้นเดียว และไม้เท้าก็เป็นของที่น่าต้องการ สำหรับเธอ. เผื่อว่า ถ้าหากว่าสมาธิที่ยังอ่อนอยู่เสื่อมไปเพราะอสัปปายะ บางอย่างเป็นเหตุ, เธอก็อาจสวมรองเท้า ถือไม้เท้า ไปสู่สถานที่นั้น ถือเอานิมิตกลับมา นั่งเป็นสุข เจริญได้อีก, พึงนึกหน่วงนิมิตบ่อย ๆ, พึงกระทำให้ความตรึกจดได้ ให้ความตรึกวิเศษจดได้. เมื่อพระโยคีนั้น กระทำอยู่อย่างนี้ นิวรณ์ทั้งหลายก็ราบคาบไปตามลำดับ, กิเลสทั้งหลายก็สงบนิ่งไป, จิตย่อมตั้งมั่นเสมอ ด้วยอุปจารสมาธิ, ปฏิภาคนิมิตย่อมเกิดขึ้น.

ตตฺรายํ ปุริมสฺส จ อุคฺคหนิมิตฺตสฺส อิมสฺส จ วิเสโส, อุคฺคหนิมิตฺเต กสิณโทโส ปญฺญายติ, ปฏิภาคนิมิตฺตํ ถวิกโต นีหฏาทาสมณฺฑลํ วิย สุโธตสงฺขถาลํ วิย

ในนิมิตทั้งสองนั้น ต่อไปนี้ เป็นความแตกต่างกันแห่งอุคหนิมิตที่มีก่อนกับปฏิภาคนิมิตนี้, ในอุคหนิมิต กสิณโทษ ยังปรากฏได้, ปฏิภาคนิมิต ย่อมปรากฏ ดุจชำแรกอุคหนิมิต

---

[๑] ม. อุปาหนมารุยฺห.

พลาหกนฺตรา นิกฺขนฺตจนฺทมณฺฑลํ วิย เมฆมุเข พลากา[๑] วิย อุคฺคหนิมิตฺตํ ปทาลยิตฺวา[๒] นิกฺขนฺตมิว ตโต สตคุณํ สหสฺสคุณํ สุปริสุทฺธํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ. ตญฺจ โข[๓] เนว วณฺณวนฺตํ, น สณฺฐานวนฺตํ. ยทิ หิ ตํ เอทิสํ[๔] ภเวยฺย, จกฺขุวิญฺเญยฺยํ สิยา โอฬาริกํ สมฺมสนุปคํ ติลกฺขณพฺภาหตํ, น ปเนตํ ตาทิสํ. เกวลํ หิ สมาธิลาภิโน อุปฏฺฐานาการมตฺตํ สญฺญชเมตนฺติ.

ออกมา เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ดีกว่าอุคหนิมิต นั้น สักร้อยเท่า สักพันเท่า เหมือนวงแว่นที่เขาเอาออกจากถุง เหมือนเปลือกสังข์ที่ล้างดีแล้ว เหมือนดวงจันทร์ที่โผล่ออกมาในระหว่างก้อนเมฆ เหมือนนกยาง(ขาว)ที่หน้าเมฆ ฉะนั้น. ก็ปฏิภาคนิมิต นั้นแล ไม่มีสีเลยเทียว, ไม่มีสัณฐานเลยเทียว. ก็ถ้าหากว่าปฏิภาคนิมิตนั้น พึงเป็นเช่นนี้, ก็พึงเป็นสิ่งที่รู้ได้ด้วยจักษุวิญญาณหยาบ เข้าถึงการพิจารณา (แห่งวิปัสสนา) มีไตรลักษณ์ตามติด, แต่ว่า ปฏิภาคนิมิต นี้ หาเป็นเช่นนั้นไม่. เพราะปฏิภาคนิมิตนี้ เป็นเพียงอาการปรากฏที่เกิดจากสัญญา แห่งพระโยคีผู้ได้สมาธิ แต่อย่างเดียวแล.

๕๘. อุปฺปนฺนกาลโต จ ปนสฺส ปฏฺฐาย นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ, กิเลสา

๕๘. ก็แต่ว่านับแต่กาลที่ปฏิภาคนิมิตนั้นเกิดขึ้นแล้ว นิวรณ์ทั้งหลายก็เป็นอันราบคาบ

---

๑ ม. พกา.
๒ ฉ. ปทาเลตฺวา.
๓ อิ. ม. ตญฺจ โข ปน.
๔ ฉ. อีทิสํ.

สนฺนิสินฺนาว, อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาหิตเมวาติ.

ไปแล้วทีเดียว, กิเลสทั้งหลาย ก็เป็นอันสงบนิ่งแล้วทีเดียว, จิตย่อมตั้งมั่นเสมอ ด้วยอุปจารสมาธิแล้วทีเดียวแล.

ทุวิโธ หิ สมาธิ อุปจารสมาธิ จ อปฺปนาสมาธิ จ. ทฺวีหากาเรหิ จิตฺตํ สมาธิยติ อุปจารภูมิยํ วา ปฏิลาภภูมิยํ วา. ตตฺถ อุปจารภูมิยํ นีวรณปฺปหาเนน จิตฺตํ สมาหิตํ โหติ. ปฏิลาภภูมิยํ องฺคปาตุภาเวน.

จริงอยู่ สมาธิมี ๒ อย่าง คืออุปจาร-สมาธิ และอัปปนาสมาธิ. จิตย่อมตั้งมั่นเสมอด้วยอาการ ๒ คือ ในอุปจารภูมิอย่างหนึ่ง ในปฏิลาภภูมิอย่างหนึ่ง. ในภูมิ ๒ นั้น ในอุปจารภูมิ จิตย่อมเป็นอันตั้งมั่นเสมอได้ ด้วยการละนิวรณ์. ในปฏิลาภภูมิ จิตย่อมเป็นอันตั้งมั่นเสมอได้ ด้วยความปรากฏแห่งองค์.

ทฺวินฺนํ ปน สมาธีนํ อิทํ นานากรณํ, อุปจาเร องฺคานิ น ถามชาตานิ โหนฺติ, องฺคานํ อถามชาตตฺตา, ยถา นาม ทหโร กุมารโก อุกฺขิปิตฺวา ฐปิยมาโน ปุนปฺปุนํ ภูมิยํ ปตติ, เอวเมว อุปจาเร อุปฺปนฺเน จิตฺตํ กาเลน นิมิตฺตํ อารมฺมณํ กโรติ, กาเลน ภวงฺคํ โอตรติ. อปฺปนายํ ปน องฺคานิ ถามชาตานิ โหนฺติ, เตสํ

ส่วนต่อไปนี้ เป็นข้อที่ทำความแตกต่างกัน แห่งสมาธิทั้งสอง, คือในอุปจารสมาธิ องค์ฌานทั้งหลาย ไม่เป็นธรรมชาติที่เกิดกำลัง, เพราะความที่องค์ฌานทั้งหลายไม่เกิดกำลัง เมื่ออุปจารสมาธิเกิดขึ้นแล้ว บางคราว จิตกระทำนิมิตให้เป็นอารมณ์, บางคราวก็หยั่งลงสู่ภวังค์เสีย เหมือนอย่างเด็กอ่อน ที่พอเขายกให้ยืนขึ้นได้ ก็ย่อมล้มลง

ถามชาตตฺตา, ยถา นาม พลิกปุริโส[๑] อาสนา อุฏฺฐาย ทิวสมฺปิ ติฏฺเฐยฺย, เอวเมว อปฺปนาสมาธิมฺหิ อุปฺปนฺเน จิตฺตํ สกึ ภวงฺควารํ ฉินฺทิตฺวา เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวสํ ติฏฺฐติ, กุสลชวนปฏิปาฏิวเสเนว ปวตฺตตีติ.

บนพื้นบ่อย ๆ ฉะนั้น. ส่วนในอัปปนาสมาธิ องค์ฌานทั้งหลาย เป็นธรรมชาติที่เกิดกำลัง, เพราะความที่องค์ฌานเหล่านั้นเป็นธรรมชาติเกิดกำลัง เมื่ออัปปนาสมาธิเกิดขึ้นแล้ว จิตย่อมตัดวาระแห่งภวังค์คราวหนึ่งแล้ว ก็ย่อมตั้งอยู่ได้ตลอดคืนแม้ทั้งสิ้น ตลอดวันแม้ทั้งสิ้น, ย่อมเป็นไป ด้วยอำนาจความสืบต่อกันแห่งกุศลชวนะนั่นเทียว เหมือนอย่างบุรุษผู้มีกำลังลุกขึ้นจากอาสนะแล้ว ก็พึงยืนอยู่ได้ แม้ตลอดวันฉะนั้น ฉะนี้แล.

ตตฺร ยเทตํ อุปจารสมาธินา สทฺธึ ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส อุปฺปาทนํ นาม อติทุกฺกรํ. ตสฺมา สเจ เตเนว ปลฺลงฺเกน ตํ นิมิตฺตํ วฑฺเฒตฺวา อปฺปนํ อธิคนฺตุํ สกฺโกติ, สุนฺทรํ. โน เจ สกฺโกติ, อถาเนน ตํ นิมิตฺตํ อปฺปมตฺเตน จกฺกวตฺติคพฺโภ วิย รกฺขิตพฺพํ. เอวํ หิ :

ในสมาธิ ๒ อย่างนั้น ปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับอุปจารสมาธิ นี้ใด, ชื่อว่าการทำปฏิภาคนิมิตนั้นให้เกิดขึ้น เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากยิ่ง. เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่าพระโยคีสามารถเจริญนิมิตนั้น บรรลุอัปปนาด้วยการนั่งคู้บัลลังก์ (เดียว) นั้นเท่านั้นได้ ก็เป็นการดี. ถ้าหากว่าไม่สามารถ, เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอควรเป็นผู้ไม่ประมาท รักษา

---

[๑] ฉ. พลวา ปุริโส.

นิมิตฺตํ รกฺขโต ลทฺธ-
ปริหานิ น วิชฺชติ
อารกฺขมฺหิ อสนฺตมฺหิ
ลทฺธํ ลทฺธํ วินสฺสติ.

นิมิตนั้นไว้ ดุจพระมเหสีรักษาครรภ์สำหรับผู้จะเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์เกิด. ด้วยว่า :

เมื่อรักษานิมิตอยู่อย่างนี้ ก็จะไม่มีความเสื่อมแห่งฌานที่ได้ เมื่อไม่มีการรักษา ฌานที่ได้แล้วได้แล้ว ย่อมเสื่อมไป.

สตฺตสปฺปาย

๕๙. ตตฺรายํ รกฺขณวิธิ :
อาวาโส โคจโร ภสฺสํ
ปุคฺคโล โภชนํ อุตุ
อิริยาปโถติ สตฺเตเต
อสปฺปาเย วิวชฺชเย.

สปฺปาเย สตฺต เสเวถ
เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโต

สัปปายะ ๗

๕๙. ต่อไปนี้ เป็นวิธีรักษา ในนิมิตนั้น. พระโยคี พึงเว้นสิ่งที่เป็นอสัปปายะ ๗ อย่าง เหล่านี้คือ อาวาส ๑ โคจรคาม ๑ คำพูดคุย ๑ บุคคล ๑ โภชนะ ๑ อุตุ ๑ อิริยาบถ ๑.

พึงเสพแต่สิ่งที่เป็นสัปปายะ ๗ อย่าง เถิด เพราะว่า เมื่อพระโยคีบางรูป

นจิเรเนว กาเลน

โหติ กสฺสจิ อปฺปนาติ.[๑]

ตตฺรสฺส ยสฺมึ อาวาเส วสนฺตสฺส อนุปฺปนฺนํ วา นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนํ วา วินสฺสติ, อนุปฏฺฐิตา จ สติ น อุปฏฺฐาติ, อสมาหิตญฺจ จิตฺตํ น สมาธิยติ, อยํ อสปฺปาโย. ยตฺถ นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ เจว ถาวรญฺจ โหติ, สติ อุปฏฺฐาติ, จิตฺตํ สมาธิยติ นาคปพฺพตวาสิปธานิยติสฺสตฺเถรสฺส วิย, อยํ สปฺปาโย. ตสฺมา ยสฺมึ วิหาเร พหู อาวาสา โหนฺติ, ตตฺถ เอกเมกสฺมึ ตีณิ ตีณิ ทิวสานิ วสิตฺวา ยตฺถสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, ตตฺถ วสิตพฺพํ. อาวาสสปฺปายตาย หิ ตมฺพปณฺณิทีปมฺหิ จูฬนาคเลเณ วสนฺตา ตตฺเถว กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณึสุ. โสตาปนฺนาทีนํ ปน อญฺญตฺถ อริยภูมึ

ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ อัปปนาจะเกิดขึ้นโดยกาลไม่นานเลย.

ในสิ่งที่เป็นสัปปายะ และที่เป็นอสัปปายะเหล่านั้น เมื่อพระโยคีนั้น อยู่ในอาวาสใด นิมิตที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ก็ดี, นิมิตที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป ก็ดี, สติที่ยังมิได้เข้าไปตั้งไว้ ย่อมเข้าไปตั้งไว้ไม่ได้ด้วย, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นเสมอ ย่อมตั้งมั่นเสมอไม่ได้ด้วย, อาวาสนี้จัดเป็นอสัปปายะ. ในอาวาสใด นิมิต (ที่ยังไม่เกิดขึ้น) ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วย(นิมิต ที่เกิดขึ้นแล้ว) ย่อมเป็นธรรมชาติมั่นคงด้วย, สติย่อมเข้าไปตั้งไว้ได้, จิตย่อมตั้งมั่นเสมอได้ เหมือนอย่างจิตที่ตั้งมั่นเสมอ ของพระปธานิยติสสเถระผู้อยู่ ณ นาคบรรพต, อาวาสนี้ จัดเป็นสัปปายะ. เพราะฉะนั้น ในวิหารใดมีอาวาสอยู่เป็นจำนวนมาก, พระโยคี อยู่ในอาวาส

[๑] ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

คุณจำเนียร-คุณยุพิน แช่มนิล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปตฺวา ตตฺถ อรหตฺตํ ปตฺตานญฺจ คณนา นตฺถิ. เอวํ อญฺเญสุปิ จิตฺตลปพฺพตวิหาราทีสุ.

เหล่านั้น แต่ละแห่ง แห่งละ ๓ วัน จิตของเธอ เป็นธรรมชาติมีอารมณ์เดียวได้ ในอาวาสใด, เธอก็ควรอยู่ในอาวาสนั้น. จริงอยู่ ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้อยู่ที่ถ้ำชื่อ จูฬนาคะ ใกล้ต้มพปัณณิทวีป โดยความเป็นอาวาสสัปปายะ ถือเอากรรมฐานในอาวาสนั้นนั่นแหละ ก็ได้บรรลุแล้ว ซึ่งพระอรหัต. อนึ่ง สำหรับพระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระโสดาบันเป็นต้น ผู้ถึงอริยภูมิในอาวาสอื่นแล้ว และ (มา)บรรลุพระอรหัตในถ้ำชื่อจูฬนาคะนั้น นับจำนวนมิได้. แม้ในอาวาสอื่น ๆ ทั้งหลาย มีจิตตลบรรพตวิหารเป็นต้น ก็อย่างนี้.

<u>โคจรคาโม</u> ปน โย เสนาสนโต อุตฺตเรน วา ทกฺขิเณน วา นาติทูเร นาจฺจาสนฺเน[๑] ทิยฑฺฒโกสพฺภนฺตเร โหติ สุลภสมฺปนฺนภิกฺโข, โส สปฺปาโย. วิปรีโต อสปฺปาโย.

ส่วน<u>โคจรคาม</u> (ละแวกบ้านที่เที่ยวบิณฑบาต) โคจรคามใด มีอยู่ในระหว่างโกสะครึ่ง (๑ โกสะ เท่ากับ ๕๐๐ คันธนู) ทางทิศเหนือก็ตาม ทางทิศใต้ก็ตาม ไม่ไกลเกินไป ไม่ใกล้เกินไป จากเสนาสนะ

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

มีภิกษาสมบูรณ์หาได้ง่าย, โคจรคามนั้น จัดเป็นสัปปายะ. ที่ตรงข้ามก็เป็นอสัปปายะ.

ภสฺสนฺติ ทฺวตฺตึสติรจฺฉานกถาปริยาปนฺนํ อสปฺปายํ, ตญฺหิสฺส นิมิตฺตนฺตรธานาย สํวตฺตติ. ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตํ สปฺปายํ, ตมฺปิ มตฺตาย ภาสิตพฺพํ.

คำว่า คำพูดคุย ความว่า คำพูดคุยที่นับเนื่องในเดรัจฉานกถา ๓๒ ประการ จัดเป็นอสัปปายะ, จริงอยู่ คำพูดคุยที่เป็นอสัปปายะนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความเลือนหายแห่งนิมิตของพระโยคีนั้น. คำพูดคุยที่อาศัยกถาวัตถุ ๑๐ จัดเป็นสัปปายะ, คำพูด-คุยที่อาศัยกถาวัตถุ ๑๐ แม้นั้น ก็พึงพูดพอประมาณ.

ปุคฺคโลปิ อติรจฺฉานกถิโก สีลาทิคุณ-สมฺปนฺโน, ยํ นิสฺสาย อสมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิตํ วา จิตฺตํ ถิรตรํ โหติ, เอวรูโป สปฺปาโย. กายทฬฺหีพหุโล ปน ติรจฺฉานกถิโก อสปฺปาโย. โส หิ ตํ กทฺทโมทกมิว อจฺฉํ อุทกํ มลีนเมว กโรติ, ตาทิสญฺจ อาคมฺม โกฏฺปพฺพตวาสิทหรสฺเสว สมาปตฺติ[๑] วินสฺสติ, ปเคว นิมิตฺตํ.

แม้บุคคล ผู้ไม่กล่าวเดรัจฉานกถา ถึงพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้น, ซึ่งเป็นผู้ที่เธออาศัยแล้ว จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นเสมอ ย่อมตั้งมั่นเสมอได้ก็ดี, จิตที่ตั้งมั่นเสมอได้แล้ว ย่อมเป็นธรรมชาติมั่นคงยิ่งขึ้นก็ดี, บุคคลเห็นปานฉะนี้ จัดว่าเป็นสัปปายะ. ส่วนบุคคลผู้มากด้วยการทำกายให้แข็งแรง กล่าวเดรัจฉานกถา จัดเป็นอสัปปายะ. จริงอยู่

[๑] ฉ. สมาปตฺติปิ.

บุคคลผู้เป็นอสัปปายะนั้น ย่อมทำจิตนั้นให้ขุ่นมัวได้ทีเดียว ดุจน้ำโคลน ทำน้ำใสให้ขุ่นมัวไป ฉะนั้น, ก็เพราะอาศัยบุคคลผู้เป็นเช่นนั้น สมาบัติของภิกษุหนุ่มผู้อาศัยอยู่ที่โกฏิบรรพต จึงเสื่อมไป, จะป่วยกล่าวไปไยถึงนิมิต.

โภชนํ ปน กสฺสจิ มธุรํ, กสฺสจิ อมฺพิลํ สปฺปายํ โหติ. อุตุปิ กสฺสจิ สีโต, กสฺสจิ อุโณฺห สปฺปาโย โหติ. ตสฺมา ยํ โภชนํ วา อุตุํ วา เสวนฺตสฺส ผาสุ โหติ, อสมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิตํ วา ถิรตรํ โหติ, ตํ โภชนํ โส จ อุตุ สปฺปาโย. อิตรํ โภชนํ อิตโร จ อุตุ อสปฺปาโย.

ส่วนโภชนะ (ของกิน) พระโยคีบางรูป มีโภชนะที่มีรสหวานเป็นสัปปายะ, พระโยคีบางรูป มีโภชนะที่มีรสเปรี้ยวเป็นสัปปายะ. แม้อุตุ พระโยคีบางรูปมีอุตุเย็นเป็นสัปปายะ, พระโยคีบางรูป มีอุตุร้อนเป็นสัปปายะ. เพราะฉะนั้น เมื่อเธอเสพโภชนะก็ดี อุตุก็ดี อันใด ความผาสุกย่อมมีได้, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นเสมอ ย่อมตั้งมั่นเสมอได้ก็ดี, จิตที่ตั้งมั่นเสมอได้แล้ว เป็นธรรมชาติมั่นคงยิ่งขึ้น ก็ดี, โภชนะนั้น และอุตุนั้น จัดเป็นสัปปายะ. โภชนะนอกนี้และอุตุนอกนี้ จัดเป็นอสัปปายะ.

<u>อิริยาปเถ</u>สุปิ กสฺสจิ จงฺกโม สปฺปาโย โหติ, กสฺสจิ สยนฏฺฐานนิสชฺชานํ อญฺญตโร. ตสฺมา ตํ อาวาสํ วิย ตีณิ ทิวสานิ อุปปริกฺขิตฺวา ยสฺมึ อิริยาปเถ อสมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิตํ วา ถิรตรํ โหติ, โส สปฺปาโย. อิตโร อสปฺปาโยติ เวทิตพฺโพ.

แม้ใน<u>อิริยาบถทั้งหลาย</u> พระโยคีบางรูป มีการจงกรมเป็นสัปปายะ, พระโยคีบางรูป มีการนอน การยืน การนั่ง อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นสัปปายะ. เพราะฉะนั้น เธอควรตรวจสอบอิริยาบถนั้นสัก ๓ วัน เหมือน-อย่างอาวาส จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นเสมอ ย่อมตั้งมั่นเสมอได้ก็ดี, จิตที่ตั้งมั่นเสมอได้แล้วเป็นธรรมชาติมั่นคงยิ่งขึ้น ก็ดี ในอิริยาบถใด, อิริยาบถนั้น จัดเป็นสัปปายะ. อิริยาบถนอกนี้ พึงทราบว่า เป็นอสัปปายะ.

อิติ อิมํ สตฺตวิธํ อสปฺปายํ วชฺเชตฺวา สปฺปายํ เสวิตพฺพํ. เอวํ ปฏิปนฺนสฺส หิ นิมิตฺตาเสวนพหุลสฺส นจิเรเนว กาเลน โหติ กสฺสจิ อปฺปนา.

เธอพึงเว้นสิ่งที่เป็นอสัปปายะ ๗ อย่างนี้ ตามประการที่กล่าวแล้วนี้ แล้วเสพแต่สิ่งที่เป็นสัปปายะเถิด. เพราะว่า อัปปนา ย่อมเกิดขึ้น แก่พระโยคีบางรูปผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ผู้มากด้วยการซ่องเสพนิมิตได้ โดยกาลไม่นานเลย.

ทสวิธอปฺปนาโกสลฺล

๖๐. ยสฺส ปน เอวมฺปิ ปฏิปชฺชโต น โหติ, เตน ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพํ. ตตฺรายํ นโย, ทสหากาเรหิ อปฺปนาโกสลฺลํ อิจฺฉิตพฺพํ, วตฺถุวิสทกิริยโต, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนโต, นิมิตฺตกุสลโต, ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ, ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ, ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ, ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนโต, สมาหิตปุคฺคลเสวนโต, ตทธิมุตฺติโตติ.

อัปปนาโกศล ๑๐ อย่าง

๖๐. ส่วนว่า เมื่อพระโยคีรูปใดปฏิบัติไป แม้อย่างนี้ อัปปนาก็ไม่เกิดขึ้น, พระโยคีรูปนั้น พึงทำอัปปนาโกศล ๑๐ อย่างให้ถึงพร้อม. ต่อไปนี้เป็นนัยในการทำอัปปนาโกศล ๑๐ อย่าง ให้ถึงพร้อมนั้น, พระโยคี พึงปรารถนาอัปปนาโกศลได้โดยอาการ ๑๐ คือ โดยการทำวัตถุให้มีความสละสลวย ๑, โดยการปรับอินทรีย์ให้มีความเท่าเทียมกัน ๑, โดยความเป็นผู้ฉลาดในนิมิต ๑, ยกจิตในสมัยที่ควรยกจิต ๑, ข่มจิตในสมัยที่ควรข่มจิต ๑, ทำจิตให้รื่นเริงในสมัยที่ควรทำจิตให้รื่นเริง ๑, เพ่งดูจิตเฉย ๆ ในสมัยที่ควรเพ่งดูจิตเฉย ๆ ๑, โดยการละเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นเสมอ ๑, โดยการเสพบุคคลผู้มีจิตตั้งมั่นเสมอ ๑, โดยความน้อมใจไปในสมาธินั้น ๑ ดังนี้แล.

๖๑. ตตฺถ วตฺถุวิสทกิริยา นาม อชฺฌตฺติกพาหิรานํ วตฺถูนํ วิสทภาวกรณํ. ยทา

๖๑. ในบรรดาอัปปนาโกศล ๑๐ อย่างนั้น ชื่อว่า การทำวัตถุให้มีความสละสลวย

หิสฺส เกสนขโลมานิ ทีฆานิ โหนฺติ, สรีรํ วา เสทมลคฺคหิตํ, ตทา อชฺฌตฺติกวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํ. ยทา ปนสฺส จีวรํ ชิณฺณํ กิลิฏฺฐํ ทุคฺคนฺธํ โหติ, เสนาสนํ วา อุกฺลาปํ, ตทา พาหิรวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํ. อชฺฌตฺติกพาหิเร จ วตฺถุมฺหิ อวิสเท อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหติ, อปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลิกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิย. อปริสุทฺเธน จ[๑] ญาเณน สงฺขาเร สมฺมสโต สงฺขาราปิ อวิภูตา โหนฺติ, กมฺมฏฺฐานมนุยุญฺชโต กมฺมฏฺฐานมฺปิ วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ น คจฺฉติ. วิสเท ปน อชฺฌตฺติกพาหิเร วตฺถุมฺหิ อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ วิสทํ โหติ ปริสุทฺธํ, ปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลิกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิย. ปริสุทฺเธน จ ญาเณน สงฺขาเร สมฺมสโต สงฺขาราปิ

ได้แก่ การทำวัตถุทั้งหลายทั้งภายใน ทั้งภายนอก ให้มีความสละสลวย. จริงอยู่ ในเวลาใด ผม เล็บ และขนของพระโยคีนั้นยาวไป, หรือว่าร่างกายหมักหมมด้วยเหงื่อไคล, ในเวลานั้นวัตถุภายในชื่อว่าเป็นธรรมชาติ ไม่สละสลวย คือไม่สะอาด. ส่วนในเวลาใด จีวรของเธอเก่า เศร้าหมอง มีกลิ่นเหม็น, หรือว่าเสนาสนะรกเรื้อ, ในเวลานั้น วัตถุภายนอก ชื่อว่าเป็นธรรมชาติ ไม่สละสลวยคือไม่สะอาด. เมื่อวัตถุทั้งภายในทั้งภายนอก ไม่สละสลวย แม้ญาณในจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้น ก็ย่อมเป็นธรรมชาติที่ไม่บริสุทธิ์, เหมือนแสงสว่างแห่งเปลวประทีป ที่อาศัยตัวโคมประทีป เกลียวไส้ และน้ำมันที่ไม่บริสุทธิ์เกิดขึ้นฉะนั้น. และเมื่อเธอพิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยญาณที่ไม่บริสุทธิ์ แม้สังขารทั้งหลายก็จะเป็นอันไม่ปรากฏชัด, เมื่อประกอบกรรมฐาน

[๑] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

วิภูตา โหนฺติ, กมฺมฏฺฐานมนุยุญฺชโต กมฺมฏฺฐานมฺปิ วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ คจฺฉติ. (๑)

ไปเนือง ๆ แม้กรรมฐานก็ย่อมไม่ถึงความเจริญ ความงอกงาม ความไพบูลย์ได้. แต่เมื่อวัตถุ ทั้งภายในทั้งภายนอกมีความสละสลวย แม้ญาณในจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นย่อมเป็นธรรมชาติสละลลวย คือบริสุทธิ์, เหมือนแสงสว่างแห่งเปลวประทีป ที่อาศัยตัวโคมประทีป เกลียวไส้ และน้ำมันที่บริสุทธิ์เกิดขึ้นฉะนั้น. และเมื่อเธอพิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยญาณที่บริสุทธิ์ แม้สังขารทั้งหลาย ก็จะเป็นอันปรากฏชัด, เมื่อประกอบกรรมฐานไปเนือง ๆ แม้กรรมฐานก็ย่อมถึงความเจริญ ความงอกงาม ความไพบูลย์ (๑).

๖๒. <u>อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนํ</u> นาม สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ สมภาวกรณํ. สเจ หิสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ อิตรานิ มนฺทานิ, ตโต วีริยินฺทฺริยํ ปคฺคหกิจฺจํ, สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐานกิจฺจํ, สมาธินฺทฺริยํ อวิกฺเขปกิจฺจํ, ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสนกิจฺจํ

๖๒. ชื่อว่า <u>การปรับอินทรีย์ให้มีความเท่ากัน</u> ได้แก่ การกระทำอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น ให้มีความเท่าเทียมกัน. จริงอยู่ ถ้าหากว่า สัทธินทรีย์ของเธอ เป็นธรรมชาติมีกำลัง อินทรีย์นอกนี้ อ่อนไป, เพราะเหตุนั้น วิริยินทรีย์ไม่อาจทำปัคคหกิจ

กาตุํ น สกฺโกติ, ตสฺมา ตํ ธมฺมสภาว-ปจฺจเวกฺขเณน วา ยถา วา มนสิกโรโต พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน หาเปตพฺพํ. วกฺกลิตฺเถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสนํ. สเจ ปน วีริยินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อถ เนว สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขกิจฺจํ กาตุํ สกฺโกติ, น อิตรานิ อิตรกิจฺจเภทํ, ตสฺมา ตํ ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพํ. ตตฺราปิ โสณตฺเถรวตฺถุ ทสฺเสตพฺพํ. เอวํ เสเสสุปิ เอกสฺส พลวภาเว สติ อิตเรสํ อตฺตโน กิจฺเจสุ อสมตฺถตา เวทิตพฺพา. วิเสสโต ปเนตฺถ สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานญฺจ สมตํ ปสํสนฺติ. พลวสทฺโธ หิ มนฺทปญฺโญ มุทฺธปฺปสนฺโน โหติ, อวตฺถุสฺมึ ปสีทติ. พลวปญฺโญ มนฺทสทฺโธ เกราฏิกปกฺขํ ภชติ, เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิจฺโฉ โหติ. อุภินฺนํ สมตาย วตฺถุสฺมึเยว ปสีทติ. พลวสมาธึ ปน มนฺทวีริยํ สมาธิสฺส โกสชฺชปกฺขตฺตา โกสชฺชํ อภิภวติ. พลววีริยํ มนฺทสมาธึ วีริยสฺส อุทฺธจฺจปกฺขตฺตา

(กิจคือการยกขึ้น), สตินทรีย์ ไม่อาจทำอุปัฏฐานกิจ (กิจคือ การเข้าไปตั้งไว้ที่อารมณ์), สมาธินทรีย์ ไม่อาจทำอวิกเขปกิจ (กิจคือ เป็นปฏิปักษ์ต่อความฟุ้งซ่าน), ปัญญินทรีย์ ไม่อาจทำทัสสนกิจ (กิจคือการเห็น), เพราะฉะนั้น พระโยคีควรทำสัทธินทรีย์นั้นให้ลดลง ด้วยการพิจารณาสภาวธรรม หรือเมื่อมนสิการโดยอาการใด สัทธินทรีย์เกิดมีกำลังขึ้น, ก็ควรทำให้ลดลงไป โดยไม่มนสิการโดยอาการนั้น. ก็เรื่องของพระวักกลิเถระ จัดเป็นอุทาหรณ์ (ตัวอย่าง) ในความข้อนี้. ก็ ถ้าหากว่าวิริยินทรีย์เป็นธรรมชาติมีกำลัง, เมื่อเป็นเช่นนั้นสัทธินทรีย์ไม่อาจทำอธิโมกขกิจ (กิจคือการน้อมใจเชื่อ) ได้เลย, อินทรีย์ทั้งหลายนอกนี้ ก็ไม่อาจทำประเภทแห่งกิจนอกนี้ได้, เพราะเหตุนั้น พระโยคีควรทำวิริยินทรีย์นั้น ให้ลดลง ด้วยการเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นต้น. บัณฑิตควรแสดงเรื่องของพระโสณเถระ (เป็นตัวอย่าง)

อุทฺธจฺจํ อภิภวติ. สมาธิ ปน วีริเยน สํโยชิโต โกสชฺเช ปติตุํ น ลภติ. วีริยํ สมาธินา สํโยชิตํ อุทฺธจฺเจ ปติตุํ น ลภติ, ตสฺมา ตทุภยํ สมํ กาตพฺพํ. อุภยสมตาย หิ อปฺปนา โหติ. อปิจ สมาธิกมฺมิกสฺส พลวตีปิ สทฺธา วฏฺฏติ. เอวํ สทฺทหนฺโต โอกปฺเปนฺโต อปฺปนํ ปาปุณิสฺสติ. สมาธิปญฺญาสุ ปน สมาธิกมฺมิกสฺส เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติ. เอวํ หิ โส อปฺปนํ ปาปุณาติ. วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ปญฺญา พลวตี วฏฺฏติ. เอวํ หิ โส ลกฺขณปฏิเวธํ ปาปุณาติ. อุภินฺนํ ปน สมตายปิ อปฺปนา โหติเยว. สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏติ. สติ หิ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สทฺธาวีริยปญฺญานํ วเสน อุทฺธจฺจปาตโต โกสชฺชปกฺเขน จ สมาธินา โกสชฺชปาตโต รกฺขติ, ตสฺมา สา โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ สพฺพกมฺมิกอมจฺโจ วิย จ สพฺพราชกิจฺเจสุ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพา. เตนาห : "สติ จ ปน สพฺพตฺถิกา วุตฺตา

แม้ในความข้อนั้น. บัณฑิตพึงทราบถึงความที่เมื่ออินทรีย์อย่างหนึ่ง ในบรรดาอินทรีย์แม้ที่เหลือ มีกำลัง อินทรีย์นอกนี้ ก็ไม่สามารถในกิจทั้งหลายของตน ตามประการที่กล่าวมานี้เถิด. แต่ว่า โดยพิเศษ ในอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ท่านสรรเสริญความเท่าเทียมกันแห่งศรัทธากับปัญญา และแห่งสมาธิกับวิริยะ. จริงอยู่ บุคคลผู้มีศรัทธามีกำลัง มีปัญญาอ่อน ย่อมเป็นผู้เลื่อมใสงมงาย, ย่อมเลื่อมใสในวัตถุอันไม่สมควร. บุคคลผู้มีปัญญามีกำลัง มีศรัทธาอ่อน ย่อมคบกะฝ่ายเกเร, ย่อมเป็นผู้ที่ใคร ๆ เยียวยามิได้ เหมือนโรคที่เกิดขึ้น เพราะยา ฉะนั้น. เพราะความเท่าเทียมกันแห่งอินทรีย์ทั้งสอง เขาย่อมเลื่อมใสในวัตถุที่สมควรทีเดียว. ส่วนโกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ย่อมครอบงำบุคคลผู้มีสมาธิมีกำลัง มีวิริยะอ่อน เพราะสมาธิเป็นฝักฝ่าย แห่งความเกียจคร้าน. อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ย่อมครอบงำบุคคลผู้มีวิริยะมีกำลัง มีสมาธิอ่อน เพราะ

ภควตา. กึการณา, จิตฺตํ หิ สติปฏิสรณํ อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา จ สติ, น วินา สติยา จิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคโห โหตี''ติ. (๒)

วิริยะเป็นฝักฝ่ายแห่งอุทธัจจะ. แต่ว่า สมาธิที่ประกอบไว้กับวิริยะ ย่อมไม่ได้เพื่ออันตกไปในโกสัชชะ. วิริยะที่ประกอบไว้กับสมาธิ ย่อมไม่ได้เพื่ออันตกไปในอุทธัจจะ, เพราะฉะนั้น พระโยคีควรทำอินทรีย์ทั้งสองนั้น ให้เท่าเทียมกัน. เพราะว่า อัปปนาจะมีได้ เพราะความเท่าเทียมกันแห่งอินทรีย์ทั้งสอง. อีกนัยหนึ่ง ศรัทธามีกำลังไปบ้าง ก็ยังใช้ได้ สำหรับพระโยคีผู้เป็นสมาธิกัมมิกะ(ทำสมาธิ). เมื่อเป็นอย่างนี้ เธอผู้เชื่ออยู่ ปลงใจอยู่ จักบรรลุอัปปนาได้. ส่วนในสมาธิกับปัญญา เอกัคตาที่มีกำลัง ย่อมใช้ได้ สำหรับพระโยคีผู้เป็นสมาธิกัมมิกะ. ด้วยว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ เธอ ย่อมบรรลุอัปปนาได้. ปัญญาที่มีกำลังย่อมใช้ได้ สำหรับพระโยคีผู้เป็นวิปัสสนากัมมิกะ (ทำวิปัสสนา). ด้วยว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ เธอ ย่อมบรรลุการแทงตลอดลักษณะได้. แต่แม้เพราะความที่อินทรีย์ทั้งสองเท่าเทียมกัน อัปปนาย่อมมีได้ทีเดียว. ส่วนสติที่มีกำลัง ย่อมควรใน

อินทรีย์ทั้งปวง. ด้วยว่า สติ จะรักษาจิตไว้จากความตกไปในอุทธัจจะ เพราะอำนาจแห่งศรัทธา วิริยะและปัญญา อันมีในฝ่ายแห่งอุทธัจจะ และจากความตกไปในโกสัชชะ เพราะสมาธิ อันเป็นฝักฝ่ายแห่งโกสัชชะ, เพราะฉะนั้น สตินั้นจึงเป็นของควรปรารถนาในอินทรีย์ทั้งปวง ดุจเกลือสะตุเป็นของควรปรารถนาในกับข้าวทั้งปวง และดุจอำมาตย์ผู้สามารถในการงานทั้งปวง เป็นผู้ควรปรารถนาในพระราชกิจทั้งปวง ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า : "ก็แล พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสติว่าจำปรารถนาในที่ทั้งปวง. เพราะเหตุไร, เพราะว่า จิตมีสติเป็นเครื่องป้องกัน และสติก็มีการรักษาไว้ได้เป็นผลปรากฏ, เว้นสติเสีย การยกและการข่มซึ่งจิตย่อมมีไม่ได้" ดังนี้.(๒)

๖๓. <u>นิมิตฺตโกสลฺลํ</u> นาม ปฐวีกสิณาทิกสฺส จิตฺเตกคฺคตานิมิตฺตสฺส อกตสฺส

๖๓. ชื่อว่า <u>ความฉลาดในนิมิต</u> ได้แก่ความฉลาดในการกระทำนิมิตแห่งจิตเตกัคตา

กรณโกสลฺลํ, กตสฺส[๑] ภาวนาโกสลฺลํ, ภาวนาย ลทฺธสฺส รกฺขณโกสลฺลญฺจ, ตํ อิธ อธิปฺเปตํ. (๓)

มีปฐวีกสิณเป็นต้น ซึ่งยังมิได้ทำ, ความฉลาดในการเจริญนิมิตที่ได้ทำแล้ว, และความฉลาดในการรักษานิมิต ที่ได้ด้วยการเจริญ, ในที่นี้ ประสงค์เอาความฉลาดในการรักษานิมิตที่ได้ด้วยการเจริญนั้น. (๓)

๖๔. กถญฺจ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ, ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ? ยทาสฺส อติสิถิลวีริยตาทีหิ ลีนํ จิตฺตํ โหติ, ตทา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคาทโย ตโย อภาเวตฺวา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ. วุตฺตเญหตํ ภควตา :

๖๔. ก็ข้อว่า ยกจิตในสมัยที่ควรยกจิต เป็นอย่างไร ? เฉลยว่า ในเวลาใดเธอมีจิตท้อถอยไป เพราะเหตุมีความเพียรย่อหย่อนเกินไป เป็นต้น, ในเวลานั้น เธออย่าเจริญโพชฌงค์ ๓ มีปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นต้น (แต่) เจริญโพชฌงค์ ๓ มีธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นต้น เถิด. ข้อนี้ สมจริง ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า :

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, อลฺลานิ จ โคมยานิ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนว่า บุรุษเป็นผู้ใคร่จะทำไฟกองเล็กให้ลุกโพลงขึ้น, บุรุษนั้นพึงใส่หญ้าสดเข้าไปในกองไฟนั้นด้วย, พึง

---

[๑] ฉ. กตสฺส จ.

ปกฺขิเปยฺย, อลฺลานิ จ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย, อุทกวาตญฺจ ทเทยฺย, ปํสุเกน จ โอกิเรยฺย, ภพฺโพ นุ โข โส ภิกฺขเว ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุนฺติ. โน เหตํ ภนฺเตติ.[๑] เอวเมว โข ภิกฺขเว ยสฺมึ สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, อกาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, อกาโล สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, อกาโล อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย. ตํ กิสฺส เหตุ. ลีนํ ภิกฺขเว จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธมฺเมหิ ทุสมุฏฺฐาปยํ โหติ. ยสฺมิญฺจ โข ภิกฺขเว สมเย[๒] ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล วีริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล

ใส่โคมัยสดเข้าไปด้วย, พึงใส่ฟืนสดเข้าไปด้วย, พึงให้ลมเจือน้ำด้วย, พึงโปรยฝุ่นลงไปด้วย, ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้น อาจที่จะทำไฟกองเล็ก ให้ลุกโพลงขึ้นได้หรือหนอแล. ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อนี้ หามิได้ไม่ พระเจ้าข้า. ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ในสมัยใดจิตท้อถอยไป, ในสมัยนั้น ไม่ใช่เวลาสำหรับการเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์, ไม่ใช่เวลา สำหรับการเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์, ไม่ใช่เวลาสำหรับการเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร. ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตที่ท้อถอยนั้น เป็นธรรมชาติที่ภิกษุพึงทำให้ตั้งขึ้นได้ยาก ด้วยธรรมเหล่านี้.

---

๑ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

๒ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย. ตํ กิสฺส เหตุ, ลีนํ ภิกฺขเว จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธมฺเมหิ สุสมุฏฺฐาปยํ โหติ. เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย, มุขวาตํ[๑] จ ทเทยฺย, น จ ปํสุเกน โอกิเรยฺย, ภพฺโพ นุ โข โส ภิกฺขเว ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุนฺติ. เอวํ ภนฺเตติ.[๒]

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ในสมัยใดแล จิตท้อถอยไป, ในสมัยนั้น เป็นเวลาสำหรับการเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์, เป็นเวลา สำหรับการเจริญวิริยสัมโพชฌงค์, เป็นเวลาสำหรับการเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร, ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตที่ท้อถอยนั้น เป็นธรรมชาติที่ภิกษุพึงทำให้ตั้งขึ้นได้ง่าย ด้วยธรรมเหล่านี้. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนว่า บุรุษเป็นผู้ใคร่จะทำไฟกองเล็กให้ลุกโพลงขึ้น, บุรุษนั้น พึงใส่หญ้าแห้งเข้าไปในกองไฟนั้นด้วย, พึงใส่โคมัยแห้งเข้าไปด้วย, พึงใส่ฟืนแห้งเข้าไปด้วย, พึงให้การเป่าลมด้วย, ไม่โปรยฝุ่นลงไปด้วย, ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้น อาจที่จะทำไฟกองเล็กให้ลุกโพลงขึ้นได้หรือหนอแล. ภิกษุทั้งหลาย

---

๑ ม. สุกฺกวาตญฺจ.
๒ สํ. มหา. ๑๙/๑๕๗.

ทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ดังนี้.

เอตฺถ จ ยถาสกํ อาหารวเสน ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา เวทิตพฺพา. วุตฺตเญฺหตํ ภควตา :

ก็ในอธิการนี้ พึงทราบถึงการเจริญโพชฌงค์ทั้งหลาย มีธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นต้น โดยเกี่ยวกับอาหารของตน ของตน. ข้อนี้ สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า :

"อตฺถิ ภิกฺขเว กุสลากุสลา ธมฺมา สาวชฺชานวชฺชา ธมฺมา หีนปฺปณีตา ธมฺมา กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมา. ตตฺถ โยนิโส มนสิการ-พหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา[๑]"ติ.[๒]

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ธรรมทั้งหลายที่มีโทษและไม่มีโทษ ธรรมทั้งหลายที่เลวและประณีต ธรรมทั้งหลายที่มีส่วนเปรียบด้วยดำและขาวมีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโส-มนสิการในธรรมเหล่านั้น, นี้เป็นอาหาร เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธัมม-วิจยสัมโพชฌงค์ ที่ยังไม่เกิดขึ้นบ้าง เพื่อความยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความ

๑ ฉ. ปาริปูริยา สํวตฺตตีติ.
๒ สํ. มหา. ๑๙/๑๔๕, ๑๔๖.

ไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ที่เกิดขึ้นแล้วบ้าง" ดังนี้.

ตถา "อตฺถิ ภิกฺขเว อารมฺภธาตุ นิกฺกมธาตุ ปรกฺกมธาตุ. ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา[1]"ติ[2].

ตรัสไว้อย่างนั้น เหมือนกันว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย อารัมภธาตุ นิกกมธาตุ ปรักกมธาตุ มีอยู่. การกระทำให้มาก ซึ่งโยนิโสมนสิการในธาตุเหล่านั้น, นี้เป็นอาหาร เพื่อความเกิดขึ้น แห่งวิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นบ้าง เพื่อความยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วบ้าง" ดังนี้.

ตถา "อตฺถิ ภิกฺขเว ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมา. ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา

ตรัสไว้อย่างนั้น เหมือนกันว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้ง แห่งปีติสัมโพชฌงค์มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโส-

[1] ฉ. ปาริปูริยา สํวตฺตตีติ.
[2] สํ. มหา. ๑๙/๑๔๕, ๑๔๖.

ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา[1]''ติ[2].

มนสิการในธรรมเหล่านั้น, นี้เป็นอาหาร เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นบ้าง เพื่อความยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งปีติสัมโพชฌงค์ ที่เกิดขึ้นแล้วบ้าง'' ดังนี้.

ตตฺถ สภาวสามญฺญลกฺขณปฏิเวธวเสน ปวตฺตมนสิกาโร กุสลาทีสุ โยนิโส มนสิกาโร นาม. อารมฺภธาตฺอาทีนํ อุปฺปาทนวเสน ปวตฺตมนสิกาโร อารมฺภธาตฺอาทีสุ โยนิโส มนสิกาโร นาม. ตตฺถ อารมฺภธาตูติ ปฐมวีริยํ วุจฺจติ. นิกฺกมธาตูติ โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตฺตา ตโต พลวตรํ. ปรกฺกมธาตูติ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตรํ. ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมาติ ปน ปีติยา

ในพระบาลีนั้น มนสิการที่เป็นไปโดยเกี่ยวกับการแทงตลอดสภาวลักษณะ และสามัญลักษณะ ชื่อว่า โยนิโสมนสิการในธรรมทั้งหลายมีกุศลเป็นต้น. มนสิการที่เป็นไปโดยเกี่ยวกับการทำธาตุทั้งหลาย มีอารัมภธาตุเป็นต้น ให้เกิดขึ้น ชื่อว่า โยนิโสมนสิการในธาตุทั้งหลายมีอารัมภธาตุเป็นต้น. ในธาตุเหล่านั้น ความเพียรเริ่มแรก ตรัสเรียกว่า อารัมภธาตุ. ความเพียรที่มีกำลัง

[1] ฉ. ปาริปูริยา สํวตฺตตีติ.

[2] สํ. มหา. ๑๙/๑๔๕, ๑๔๖.

เอว เอตํ นามํ. ตสฺสาปิ อุปฺปาทก- มนสิกาโรว โยนิโส มนสิกาโร นาม.

ยิ่งกว่าอารัมภธาตุนั้น ตรัสเรียกว่านิกกมธาตุ เพราะก้าวออกไป จากความเกียจคร้านได้. ความเพียรที่มีกำลังยิ่งกว่า แม้กว่านิกกมธาตุนั้น ตรัสเรียกว่า ปรักกมธาตุ เพราะเหยียบย่างลงสู่ฐานะถัดไป ถัดไปได้. ส่วนคำว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ นี้ ก็เป็นชื่อของปีตินั่นเอง. มนสิการที่ทำปีติแม้นั้นให้เกิดขึ้นนั่นเอง ชื่อว่าโยนิโสมนสิการ.

อปิจ สตฺต ธมฺมา ธมฺมวิจย- สมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปริปุจฺฉกตา, วตฺถุวิสทกิริยตา[๑] อินฺทฺริย- สมตฺตปฏิปาทนา, ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา, ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา, คมฺภีรญาณจริย- ปจฺจเวกฺขณา, ตทธิมุตฺตตาติ.

อีกนัยหนึ่ง ธรรม ๗ อย่าง ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดขึ้นแห่งธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ความเป็นผู้สอบถาม, การทำวัตถุให้มีความสละสลวย, การปรับอินทรีย์ให้มีความเท่าเทียมกัน, การงดเว้นบุคคลผู้ทรามปัญญา, การเสพบุคคลผู้มีปัญญา, การพิจารณาธรรมที่ญาณอันลึกซึ้ง พึงเที่ยวไป, ความน้อมใจไปในธัมมวิจยะนั้น.

---

๑ ฉ. วตฺถุวิสทกิริยา.

เอกาทส ธมฺมา วีริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ อปายาทิภยปจฺจเวกฺขณตา, วีริยายตฺตโลกิยโลกุตฺตรวิเสสาธิคมานิสํสทสฺสิตา, "พุทฺธปจฺเจกพุทฺธมหาสาวเกหิ คตมคฺโค มยา คนฺตพฺโพ, โส จ น สกฺกา กุสีเตน คนฺตุนฺ"ติ เอวํ คมนวีถิปจฺจเวกฺขณตา, ทายกานํ มหปฺผลการกรเณน[๑] ปิณฺฑาปจายนตา, "วีริยารมฺภสฺส วณฺณวาที เม สตฺถา, โส จ อนติกฺกมนียสาสโน อมฺหากํ จ พหูปกาโร ปฏิปตฺติยา จ ปูชิยมาโน ปูชิโต โหติ, น อิตรถา"ติ เอวํ สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, "สทฺธมฺมสงฺขาตํ เม มหาทายชฺชํ คเหตพฺพํ, ตญฺจ น สกฺกา กุสีเตน คเหตุนฺ"ติ เอวํ ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, อาโลกสญฺญามนสิการอิริยาปถปริวตฺตนอพฺโภกาสเสวนาทีหิ ถีนมิทฺธวิโนทนตา, กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา,

ธรรม ๑๑ อย่าง ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดขึ้นแห่งวิริยสัมโพชฌงค์ ได้แก่ การพิจารณาภัยมีอบายเป็นต้น, ความเป็นผู้มีปกติเล็งเห็นอานิสงส์ ในการบรรลุคุณวิเศษที่เป็นโลกีย์และที่เป็นโลกุตระ อันเนื่องด้วยความเพียร, การพิจารณาทางดำเนินอย่างนี้ว่า "ทางที่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระมหาสาวกทั้งหลายดำเนินแล้ว เราก็ต้องดำเนิน, ก็ทางนั้น คนเกียจคร้านไม่อาจที่จะดำเนินไปได้" ดังนี้, ความนอบน้อมต่อบิณฑบาต โดยการกระทำความมีผลมากแก่ทายกทั้งหลาย, การพิจารณาความยิ่งใหญ่แห่งพระศาสดา อย่างนี้ว่า "พระศาสดาของเราทรงเป็นผู้มีปกติตรัสสรรเสริญบุคคลผู้ปรารภความเพียร, พระศาสดานั้นทรงมีคำสอนที่ใคร ๆ ไม่อาจล่วงเกินได้ ทรงมีอุปการะมากมายแก่พวก-

---

[๑] ฉ. มหปฺผลภาวกรเณน.

อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตา, สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติ.

เรา และเมื่อเราบูชาอยู่ด้วยการปฏิบัติ(ตามคำสอน)จึงจะชื่อว่า เป็นอันเราบูชาแล้ว, ไม่ใช่โดยประการนอกนี้" ดังนี้, การพิจารณาความยิ่งใหญ่แห่งมรดก อย่างนี้ว่า "เราควรรับเอามรดกที่ยิ่งใหญ่ กล่าวคือพระสัทธรรม, ก็มรดกที่ยิ่งใหญ่นั้น คนเกียจคร้านไม่อาจที่จะรับเอาได้" ดังนี้, การบรรเทาถีนมิทธะ ด้วยข้อปฏิบัติทั้งหลายมีการใส่ใจอาโลกสัญญา การเปลี่ยนอิริยาบถ การเสพที่โล่งแจ้งเป็นต้น, การงดเว้นบุคคลผู้เกียจคร้าน, การเสพบุคคลผู้ปรารภความเพียร, การพิจารณาสัมมัปธาน, ความน้อมใจไปในวิริยสัมโพชฌงค์นั้น ดังนี้.

เอกาทส ธมฺมา ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ พุทฺธานุสฺสติ, ธมฺมสํฆสีลจาคเทวตานุสฺสติ, อุปสมานุสฺสติ, ลูขปุคฺคลปริวชฺชนตา, สินิทฺธปุคฺคลเสวนตา, ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติ. อิติ อิเมหิ อากาเรหิ เอเต

ธรรม ๑๑ อย่าง ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดขึ้น แห่งปีติสัมโพชฌงค์ ได้แก่ พุทธานุสติ, ธัมมานุสติ, สังฆานุสติ, สีลานุสติ, จาคานุสติ, เทวตานุสติ, อุปสมานุสติ, การงดเว้นบุคคลผู้เศร้าหมอง, การเสพบุคคลผู้แจ่มใส, การพิจารณา

ธมฺเม อุปฺปาเทนฺโต ธมฺมวิจย-สมฺโพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ นาม. เอวํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ, ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ. (๔)

พระสูตรที่น่าเลื่อมใส, ความน้อมใจไปในปีติสัมโพชฌงค์นั้น. พระโยคีเมื่อยังธรรมเหล่านี้ให้เกิดขึ้น โดยอาการเหล่านี้ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า ย่อมเจริญโพชฌงค์ทั้งหลายมีธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นต้น. ตามประการที่กล่าวมานี้ ชื่อว่ายกจิตในสมัยที่ควรยกจิต. (๔)

๖๕. กถํ <u>ยสฺมึ</u> <u>สมเย</u> <u>จิตฺตํ</u> <u>นิคฺคเหตพฺพํ</u>, <u>ตสฺมึ</u> <u>สมเย</u> <u>จิตฺตํ</u> <u>นิคฺคณฺหาติ</u> ? ยทาสฺส อจฺจารทฺธวีริยตาทีหิ อุทฺธจฺจํ จิตฺตํ โหติ, ตทา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทโย ตโย อภาเวตฺวา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ. วุตฺตเญฺหตํ ภควตา :

๖๕. ข้อว่า <u>ข่มจิตในสมัยที่ควรข่มจิต</u> เป็นอย่างไร ? เฉลยว่า ในเวลาใดจิตของเธอเป็นอันฟุ้งซ่านไป เพราะความเพียรที่ปรารภเกินไปเป็นต้น, ในเวลานั้น เธออย่าเจริญโพชฌงค์ ๓ มีธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นต้น (แต่) เจริญโพชฌงค์ ๓ มีปัสสัทธิ-สัมโพชฌงค์เป็นต้น เถิด. ข้อนี้สมจริง ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า :

"เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย ฯเปฯ น จ

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบ-เหมือนว่า บุรุษเป็นผู้ใคร่จะดับกองไฟใหญ่, บุรุษนั้น พึงใส่หญ้าแห้งเข้าไปในกองไฟนั้นด้วย ฯลฯ ไม่พึงโปรยฝุ่น

ปํสุเกน โอกิเรยฺย, ภพฺโพ นุ โข โส ภิกฺขเว ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติ. โน เหตํ ภนฺเตติ[๑] เอวเมว โข ภิกฺขเว ยสฺมึ สมเย อุทฺธฏํ จิตฺตํ โหติ, อกาโล ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, อกาโล วีริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, อกาโล ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย. ตํ กิสฺส เหตุ, อุทฺธฏํ ภิกฺขเว จิตฺตํ, ตํ หิ[๒] เอเตหิ ธมฺเมหิ ทุวูปสมยํ โหติ. ยสฺมึ จ โข ภิกฺขเว สมเย อุทฺธฏํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย. ตํ กิสฺส เหตุ, อุทฺธฏํ ภิกฺขเว จิตฺตํ,

ลงไปด้วย, ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้น อาจที่จะดับกองไฟใหญ่ได้หรือหนอแล. ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้อนี้หามิได้ไม่ พระเจ้าข้า. ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ในสมัยใดจิตฟุ้งซ่าน, ในสมัยนั้นไม่ใช่เวลาสำหรับการเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์, ไม่ใช่เวลาสำหรับ การเจริญวิริยสัมโพชฌงค์, ไม่ใช่เวลา สำหรับการเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร, ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็จิตที่ฟุ้งซ่านนั้น เป็นธรรมชาติที่ภิกษุทำให้สงบได้ยากด้วยธรรมเหล่านี้. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ในสมัยใดแล จิตฟุ้งซ่าน, ในสมัยนั้น เป็นเวลาสำหรับการเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์, เป็น

---

๑ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๒ ฉ. หิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

ตํ หิ[๑] เอเตหิ ธมฺเมหิ สุวูปสมยํ โหติ. เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย ฯเปฯ ปํสุเกน จ โอกิเรยฺย, ภพฺโพ นุโข โส ภิกฺขเว ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติ. เอวํ ภนฺเต"ติ.[๒]

เวลา สำหรับการเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์, เป็นเวลาสำหรับการเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร, ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็จิตที่ฟุ้งซ่านนั้น เป็นธรรมชาติที่ภิกษุทำให้สงบได้ง่าย ด้วยธรรมเหล่านี้. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนว่า บุรุษเป็นผู้ใคร่จะดับกองไฟใหญ่, บุรุษนั้น พึงใส่หญ้าสดเข้าไปในกองไฟใหญ่นั้นด้วย ฯลฯ พึงโปรยฝุ่นลงไปด้วย, ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้น อาจที่จะดับกองไฟใหญ่ได้หรือหนอแล. ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นอย่างนั้นได้ พระเจ้าข้า" ดังนี้.

เอตฺถาปิ ยถาสกํ อาหารวเสน ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา เวทิตพฺพา.

แม้ในอธิการนี้ ก็ควรทราบการเจริญโพชฌงค์ ๓ มีปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นต้น โดย

---

๑ ฉ. หิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
๒ สํ. มหา. ๑๙/๑๕๘.

วุตฺตเญหตํ ภควตา :

"อตฺถิ ภิกฺขเว กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ. ตตฺถ โยนิโส มนสิการ-พหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา[๑]"ติ.[๒]

ตถา "อตฺถิ ภิกฺขเว สมถนิมิตฺตํ อพฺยคฺคนิมิตฺตํ. ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิ-

เกี่ยวกับอาหารของตน ของตน. ข้อนี้สมจริง ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ว่า :

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย กายปัสสัทธิ (ความระงับแห่งกาย) จิตตปัสสัทธิ (ความระงับแห่งจิต) มีอยู่. การกระทำให้มาก ซึ่งโยนิโสมนสิการในปัสสัทธิทั้ง ๒ นั้น, นี้ เป็นอาหารเพื่อความเกิดขึ้น แห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นบ้าง เพื่อความยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความ-เจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งปัสสัทธิ-สัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วบ้าง" ดังนี้.

ตรัสไว้อย่างนั้น เหมือนกันว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมถนิมิต อัพยัคค-นิมิต มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการ ในนิมิตทั้ง ๒ นั้น, นี้ เป็นอาหารเพื่อความเกิดขึ้น แห่ง

---

[๑] ฉ. ปาริปูริยา สํวตฺตตีติ.

[๒] สํ. มหา. ๑๙/๑๔๕, ๑๔๖.

สมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา[๑]"ติ.[๒]

สมาธิสัมโพชฌงค์ ที่ยังไม่เกิดขึ้นบ้าง เพื่อความยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วบ้าง" ดังนี้.

ตถา "อตฺถิ ภิกฺขเว อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมา. ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา[๓]"ติ.[๔]

ตรัสไว้อย่างนั้น เหมือนกันว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้ง แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการ ในธรรมเหล่านั้น, นี้เป็นอาหาร เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นบ้าง เพื่อความยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว บ้าง" ดังนี้.

---

๑ ฉ. ปาริปูริยา สํวตฺตตีติ.
๒ สํ. มหา. ๑๙/๑๔๕, ๑๔๖.
๓ ฉ. ปาริปูริยา สํวตฺตตีติ.
๔ สํ. มหา. ๑๙/๑๕๘.

ตตฺถ ยถาสฺส ปสฺสทฺธิอาทโย อุปฺปนฺนปุพฺพา, ตํ[๑] อาการํ สลฺลกฺเขตฺวา เตสํ อุปฺปาทนวเสน ปวตฺตมนสิกาโร เอว[๒] ตีสุปิ ปเทสุ โยนิโส มนสิกาโร นาม. สมถนิมิตฺตนฺติ จ สมถสฺเสเวตํ อธิวจนํ. อวิกฺเขปฏฺเฐน จ ตสฺเสว อพฺยคฺคนิมิตฺตนฺติ อธิวจนํ.

ในพระบาลีนั้น โพชฌงค์ ๓ มีปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นต้น เคยเกิดแก่พระโยคีนั้นได้โดยอาการใด, มนสิการที่เป็นไป ด้วยอำนาจการทำโพชฌงค์เหล่านั้น ให้เกิดขึ้นเพราะกำหนดอาการนั้นได้นั่นเอง ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ ในบททั้ง ๓. อนึ่ง คำว่า สมถนิมิต นี้ เป็นชื่อของสมถะนั่นเอง. และคำว่า อัพยัคคนิมิต ก็เป็นชื่อของสมถะนั้นนั่นแหละ โดยความหมายว่าไม่ฟุ้งซ่าน.

อปิจ สตฺต ธมฺมา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปณีตโภชนเสวนตา, อุตุสุขเสวนตา, อิริยาปถสุขเสวนตา, มชฺฌตฺตปฺปโยคตา, สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนตา, ปสฺสทฺธกายปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติ.

อีกนัยหนึ่ง ธรรม ๗ อย่าง ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ได้แก่ การเสพโภชนะอันประณีต, การเสพอุตุอันเป็นสุข, การเสพอิริยาบถอันเป็นสุข, การประกอบความเพียรปานกลาง, การงดเว้นบุคคลผู้มีกายกระสับกระส่าย, การเสพบุคคลผู้มีกายระงับแล้ว, ความน้อมใจไปในปัสสัทธิสัมโพชฌงค์นั้น.

---

๑ สี. ตํ ตํ.
๒ สี. อิ. ปวตฺติตมนสิกาโรว.

เอกาทส ธมฺมา สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ วตฺถุวิสทตา, นิมิตฺตกุสลตา, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา, สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคหณตา, สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหณตา, นิรสฺสาทสฺส จิตฺตสฺส สทฺธาสํเวควเสน สมฺปหํสนตา, สมฺมาปวตฺตสฺส อชฺฌุเปกฺขนตา, อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา, สมาหิตปุคฺคลเสวนตา, ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติ.

ธรรม ๑๑ อย่าง ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ความสละสลวยแห่งวัตถุ, ความฉลาดในนิมิต, การปรับอินทรีย์ให้มีความเท่าเทียมกัน, การข่มจิตในสมัยที่ควร, การยกจิตในสมัยที่ควร, การทำจิตที่ปราศจากความยินดี ให้รื่นเริง ด้วยอำนาจศรัทธาและสังเวคะ, การวางเฉยซึ่งภาวนาจิตที่เป็นไปโดยชอบแล้ว, การงดเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นเสมอ, การเสพบุคคลผู้มีจิตตั้งมั่นเสมอ, การพิจารณาฌานวิโมกข์, ความน้อมใจไปในสมาธินั้น.

ปญฺจ ธมฺมา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ สตฺตมชฺฌตฺตตา, สงฺขารมชฺฌตฺตตา, สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา, สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติ. อิติ อิเมหิ อากาเรหิ เอเต ธมฺเม อุปฺปาเทนฺโต ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ นาม.

ธรรม ๕ อย่าง ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดขึ้น แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ความเป็นกลางในสัตว์, ความเป็นกลางในสังขาร, การงดเว้นบุคคลผู้ติดในสัตว์และสังขาร, การเสพบุคคลผู้เป็นกลางในสัตว์และสังขาร, ความน้อมใจไปในอุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้น. พระโยคี เมื่อยังธรรม

เอวํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ. (๕)

๖๖. กถํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ, ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ ? ยทาสฺส ปญฺญาปโยคมนฺทตาย วา อุปสมสุขานธิคเมน วา นิรสฺสาทํ จิตฺตํ โหติ, ตทา นํ อฏฺฐสํเวควตฺถุปจฺจเวกฺขเณน สํเวเชติ. อฏฺฐ สํเวควตฺถูนิ นาม ชาติชราพฺยาธิมรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ, อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปนฺเน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขนฺติ.[๑] พุทฺธธมฺมสํฆคุณานุสฺสรเณนปิสฺส ปสาทํ ชเนติ. เอวํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ, ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ. (๖)

เหล่านี้ให้เกิดขึ้น โดยอาการเหล่านี้ ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า ย่อมเจริญโพชฌงค์ทั้งหลายมีปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นต้น. ตามประการที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า ข่มจิตในสมัยที่ควรข่มจิต. (๕)

๖๖. ข้อว่า ทำจิตให้รื่นเริง ในสมัยที่ควรทำจิตให้รื่นเริง เป็นอย่างไร? เฉลยว่า ในเวลาใด พระโยคีนั้นมีจิตปราศจากความยินดี เพราะความพยายามของปัญญาอ่อนไป หรือเพราะไม่บรรลุความสงบสุข, ในเวลานั้น เธอควรทำจิตนั้นให้สลด ด้วยการพิจารณาสังเวควัตถุ ๘. ชื่อว่า สังเวควัตถุ ๘ ได้แก่ วัตถุ ๔ คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ, อบายทุกข์เป็นที่ ๕, ทุกข์มีวัฏฏะเป็นมูลในอดีต, ทุกข์มีวัฏฏะเป็นมูลในอนาคต, ทุกข์มีการแสวงหาอาหารเป็นมูล ในปัจจุบัน. ย่อมทำความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่จิตนั้น แม้

---

๑ ฉ. ...จสฺส.

โดยการระลึกเนือง ๆ ซึ่งคุณของพระพุทธ คุณของพระธรรม และคุณของพระสงฆ์. ตามประการที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า ทำจิตให้รื่นเริง ในสมัยที่ควรทำจิตให้รื่นเริง. (๖)

กถํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ, ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ ? ยทาสฺส เอวํ ปฏิปชฺชโต อลีนํ อนุทฺธฏํ อนิรสฺสาทํ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํ จิตฺตํ โหติ, ตทาสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ น พฺยาปารํ อาปชฺชติ, สารถิ วิย สมปฺปวตฺเตสุ อสฺเสสุ. เอวํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ, ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ. (๗)

ข้อว่า เพ่งดูจิตเฉย ๆ ในสมัยที่ควรเพ่งดูจิตเฉย ๆ เป็นอย่างไร ? เฉลยว่า ในเวลาใด พระโยคีนั้น ผู้ปฏิบัติไปอย่างนี้ มีจิตไม่ท้อถอย ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ปราศจากความยินดี เป็นไปสม่ำเสมอในอารมณ์ ดำเนินตรงตามสมถวิถีได้, ในเวลานั้น เธอย่อมไม่ถึงความพยายามในการยก การข่ม และการทำจิตนั้นให้รื่นเริง, เหมือนอย่างนายสารถีไม่ถึงความพยายามในม้าทั้งหลาย ที่วิ่งไปสม่ำเสมอดีแล้ว ฉะนั้น. ตามประการที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า เพ่งดูจิตเฉย ๆ ในสมัยที่ควรเพ่งดูจิตเฉย ๆ. (๗)

<u>อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนา</u>[๑] นาม เนกฺขมฺมปฏิปทํ อนารูฬฺหปุพฺพานํ อเนก-

ชื่อว่า <u>การละเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นเสมอ</u> ได้แก่ การละเสียให้ไกล ซึ่ง

---

[๑] ฉ. ...ปริวชฺชนตา.

คุณจำเนียร-คุณยุพิน แช่มนิล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กิจฺจปฺปสุตานํ วิกฺขิตฺตหทยานํ ปุคฺคลานํ อารกา ปริวฺชาโค. (๘)

บุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่เคยย่างขึ้นสู่เนกขัมมปฏิปทา ขวนขวายในกิจเป็นอเนก มีจิตฟุ้งซ่าน. (๘)

สมาหิตปุคฺคลเสวนา[๑] นาม เนกฺขมฺมปฏิปทํ ปฏิปนฺนานํ สมาธิลาภีนํ ปุคฺคลานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนํ. (๙)

ชื่อว่า การเสพบุคคลผู้มีจิตตั้งมั่นเสมอ ได้แก่ การเข้าไปหาตามกาลอันควรซึ่งบุคคลทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติเนกขัมมะปฏิปทา ผู้ได้สมาธิ. (๙)

ตทธิมุตฺตตา นาม สมาธิอธิมุตฺตตา สมาธิครุสมาธินินฺนสมาธิโปณสมาธิปพฺภารตาติ อตฺโถ. (๑๐)

ชื่อว่า ตทธิมุตฺตตา ได้แก่ความน้อมใจไปในสมาธิ ความว่า หนักไปในสมาธิ หน่วงไปในสมาธิ โอนไปในสมาธิ เงื้อมไปในสมาธิ. (๑๐)

เอวเมตํ ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพํ.

พระโยคี พึงทำอัปปนาโกศล ๑๐ อย่างนี้ ให้ถึงพร้อม ตามประการที่กล่าวมานี้เถิด.

๖๗. เอวํ หิ สมฺปาทยโต อปฺปนาโกสลฺลํ[๒] อิมํ

๖๗. ก็เมื่อพระโยคีทำอัปปนาโกศลนี้ ให้ถึงพร้อมได้ ในนิมิตที่ได้แล้ว ตาม

---

[๑] ฉ. ...เสวนตา.
[๒] ฉ. อปฺปนาโกสลฺลํ.

ปฏิลทฺเธ นิมิตฺตสฺมึ
อปฺปนา สมฺปวตฺตติ.

ประการที่กล่าวมานี้ อัปปนาก็ย่อมเป็นไป.

เอวมฺปิ ปฏิปนฺนสฺส
สเจ สา นปฺปวตฺตติ
ตถาปิ น ชเห โยคํ
วายเมเถว ปณฺฑิโต.

ถ้าหากว่า เมื่อเธอปฏิบัติแม้อย่างนี้แล้ว อัปปนานั้น ก็ยังไม่เป็นไปอีก ถึงอย่างนั้น เธอผู้เป็นบัณฑิต ไม่ควรละความพยายาม ควรพยายามอยู่นั่นเอง.

หิตฺวา หิ สมฺมาวายามํ
วิเสสํ นาม มาณโว[๑]
อธิคจฺเฉ ปริตฺตมฺปิ
ฐานเมตํ น วิชฺชติ.
จิตฺตปฺปวตฺติอาการํ
ตสฺมา สลฺลกฺขยํ พุโธ
สมตํ วีริยสฺเสว
โยชเยถ ปุนปฺปุนํ.
อีสกมฺปิ ลยํ ยนฺตํ
ปคฺคณฺเหเถว มานสํ

เพราะว่า บุคคลละความพยายามชอบแล้วก็ยังบรรลุคุณวิเศษได้ ฐานะนี้แม้สักเล็กน้อย หามีได้ไม่. เพราะฉะนั้น เธอผู้รู้ เมื่อกำหนดอาการที่เป็นไปของจิตได้อยู่ ก็พึงประกอบความพอดีแห่งความเพียรนั่นเอง เรื่อย ๆ ไป. พึงยกจิตที่เป็นไปย่อหย่อน แม้เพียงนิดหน่อยนั่นเทียว พึงห้ามความเพียรที่ปรารภเกินไป แล้วทำให้เป็นไปพอดีอย่างเดียว. พึงเปลื้องจิตจากความ

---

[๑] ก. มานโวติปิ.

อจฺจารทฺธํ นิเสเธตฺวา
สมเมว ปวตฺตเย.
เรณุมฺหิ อุปฺปลทเล
สุตฺเต นาวาย นาฬิยา
ยถา มธุกราทีนํ
ปวตฺติ สมฺปวณฺณิตา.[1]
ลีนอุทฺธฏภาเวหิ
โมจยิตฺวาน สพฺพโส
เอวํ นิมิตฺตาภิมุขํ
มานสมฺปฏิปาทเยติ.

ท้อถอย และความฟุ้งซ่านโดยประการทั้งปวง แล้วทำจิตอันมุ่งหน้าตรงต่อนิมิตให้ดำเนินไป เหมือนอย่างความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย มีผึ้งเป็นต้น ในเกสรดอกไม้ ในใบอุบล ในใยแมงมุม ในเรือ ในกระโหลกน้ำมัน ที่ท่านพรรณนาไว้ ฉะนั้นเถิด.

นิมิตฺตาภิมุขปฏิปาทน

วิธีทำจิตอันมุ่งหน้าตรงต่อนิมิตให้ดำเนินไป

๖๘. ตตฺรายํ อตฺถทีปนา : ยถา หิ อจฺเฉโก[2] มธุกโร อสุกสฺมึ รุกฺเข ปุปฺผํ ปุปฺผิตนฺติ ญตฺวา ติกฺเขน เวเคน ปกฺขนฺโต[3]

๖๘. ต่อไปนี้ เป็นคำเปิดเผยความในคาถานั้น : เหมือนอย่างว่า ผึ้งตัวที่ไม่ฉลาด รู้ว่า มีดอกไม้บานอยู่ที่ต้นไม้ ต้นโน้น เมื่อบิน

---

[1] ฉ. สมฺมวณฺณิตา.
[2] สี. อติเฉโก.
[3] ฉ. ปกฺขนฺโท.

ตํ อติกฺกมิตฺวา ปฏินิวตฺตนฺโต ขีเณ เรณุมฺหิ สมฺปาปุณาติ. อปโร อจฺเฉโก มนฺเทน ชเวน ปกฺขนฺโต[๑] ขีเณเยว สมฺปาปุณาติ. เฉโก ปน สเมน ชเวน ปกฺขนฺโต[๑] สุเขน ปุปฺผราสึ สมฺปตฺวา ยาวติจฺฉกํ[๒] เรณุํ อาทาย มธุํ สมฺปาเทตฺวา มธุรสํ อนุภวติ.

ไปโดยกำลังแรง ก็ล่วงเลยดอกไม้นั้นไป พอบินกลับมากว่าจะถึงก็เมื่อเกสรสิ้น (ความชุ่มฉ่ำ) แล้ว. อีกตัวหนึ่งก็ไม่ฉลาด เมื่อบินไปโดยความเร็วต่ำ กว่าจะถึงได้ ก็เมื่อเกสรสิ้นไปแล้วเหมือนกัน. ส่วนตัวที่ฉลาด เมื่อบินไปโดยความเร็วพอดี ก็จะถึงช่อดอกไม้ได้โดยง่าย ถือเอาเกสรเท่าที่ต้องการมาทำให้เป็นน้ำผึ้ง ก็ได้เสวยมธุรสไป ฉันใด.

ยถา จ สลฺลกตฺตอนฺเตวาสิเกสุ อุทกถาลคเต อุปฺปลปตฺเต สตฺถกมฺมํ ลิกฺขนฺเตสุ เอโก อติจฺเฉโก[๓] เวเคน สตฺถํ ปาเตนฺโต อุปฺปลปตฺตํ ทฺวิธา วา ฉินฺทติ, อุทเก วา ปเวเสติ. อปโร อจฺเฉโก ฉิชฺชนปเวสนภยา สตฺถเกน ผุสิตุมฺปิ น วิสหติ. เฉโก ปน สเมน

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เมื่อพวกศิษย์ของช่างสลัก กำลังใช้มีดสลักบนใบบัวที่ลอยอยู่ในอ่างน้ำ ศิษย์คนหนึ่งฉลาดเกินไป จดมีดไปโดยเร็ว ก็ตัดเอาใบอุบลขาดเป็น ๒ ส่วน, หรือทำให้จมน้ำไป. อีกคนหนึ่งไม่ฉลาด ไม่กล้า แม้แต่จะใช้มีดแตะต้อง เพราะกลัวจะทำให้ขาด ทำให้จม. ส่วนศิษย์

---

๑ ฉ. ปกฺขนฺโท.
๒ ฉ. ยาวทิจฺฉกํ.
๓ ฉ. อเฉโก.

ปโยเคน ตตฺถ สตฺถปทํ[๑] ทสฺเสตฺวา ปริโยทาตสิปฺโป หุตฺวา ตถารูเปสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กตฺวา ลาภํ ลภติ.

คนที่ฉลาด แสดงรอยมีดให้ปรากฏบนใบอุบลนั้นได้ โดยความพยายามที่พอดี จึงจัดเป็นผู้สำเร็จวิชาศิลปะแล้ว ย่อมได้ลาภ เพราะทำการงาน ในฐานะทั้งหลายเห็นเช่นนั้นได้ ฉันใด.

ยถา จ โย จตุพฺยามปฺปมาณํ มกฺกฏกสุตฺตํ[๒] อาหรติ, โส จตฺตาริ สหสฺสานิ ลภตีติ รญฺญา วุตฺเต เอโก อติจฺเฉโก ปุริโส[๓] เวเคน มกฺกฏกสุตฺตํ อากฑฺฒนฺโต ตหึ ตหึ ฉินฺทติเยว. อปโร อจฺเฉโก เฉทนภยา หตฺเถน ผุสิตุมฺปิ น วิสหติ. เฉโก ปน โกฏิโต ปฏฺฐาย สเมน ปโยเคน ทณฺฑเก เวเฐตฺวา อาหริตฺวา ลาภํ ลภติ.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เมื่อพระราชารับสั่งว่า ผู้ใดนำใยแมงมุมยาวประมาณ ๔ วามาได้, ผู้นั้นจะได้รับเงิน ๔ พัน ดังนี้ บุรุษคนหนึ่งฉลาดเกินไป เมื่อดึงใยแมงมุมมาโดยเร็ว ก็ทำให้ขาดไปตรงนั้น ตรงนี้นั่นเทียว. อีกคนหนึ่งไม่ฉลาด ไม่กล้าแม้แต่จะใช้มือแตะต้องเพราะกลัวขาด. ส่วนคนที่ฉลาด พันมันเข้าที่ท่อนไม้ เริ่มตั้งแต่ปลายแล้วสาวมาด้วยความพยายามที่พอดี ก็ได้รับลาภไป ฉันใด.

---

[๑] ฉ. สตฺถปหารํ.
[๒] ฉ. มกฺกฏสุตฺตมาหรติ.
[๓] ฉ. อเฉกปุริโส.

ยถา จ อติจฺเฉโก[๑] นิยฺยามโก[๒] พลววาเต ลการํ[๓] ปูเรนฺโต นาวํ วิเทสํ ปกฺขนฺทาเปติ. อปโร อจฺเฉโก มนฺทวาเต ลการํ[๓] โอโรเปนฺโต นาวํ ตตฺเถว ฐเปติ. เฉโก ปน มนฺทวาเต ลการํ[๓] ปูเรตฺวา พลววาเต อฑฺฒลการํ กตฺวา[๔] โสตฺถินา อิจฺฉิตฏฺฐานํ ปาปุณาติ.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ต้นหนผู้ฉลาดเกินไป เมื่อมีลมแรงก็กางใบเต็มที่ จึงทำให้เรือแล่นไปผิดที่. อีกคนหนึ่งไม่ฉลาด เมื่อมีลมอ่อนก็ลดใบลง ก็ย่อมทำให้เรือหยุดอยู่ที่ตรงนั้นนั่นเอง. ส่วนคนที่ฉลาด เมื่อมีลมอ่อนก็กางใบเต็มที่ เมื่อมีลมแรงก็ลดใบเสียครึ่งหนึ่ง จึงไปถึงสถานที่ที่ต้องการได้โดยสวัสดี ฉันใด.

ยถา จ โย เตลํ[๕] อฉฑฺเฑนฺโต นาฬึ ปูเรติ, โส ลาภํ ลภตีติ อาจริเยน อนฺเตวาสิกานํ วุตฺเต เอโก อติจฺเฉโก ลาภลุทฺโธ เวเคน ปูเรนฺโต เตลํ ฉฑฺเฑติ. อปโร อจฺเฉโก เตลํ ฉฑฺฑนภยา[๖]

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เมื่ออาจารย์กล่าวแก่พวกศิษย์ว่า ผู้ใดเติมกระโหลกให้เต็ม ไม่ทำน้ำมันให้หก, ผู้นั้นจะได้ลาภ ดังนี้ ศิษย์คนหนึ่ง ฉลาดเกินไป อยากได้ลาภ จึงเติมน้ำมันให้เต็มโดยเร็ว ก็ทำน้ำมัน

---

๑ ฉ. อเฉโก.
๒ ฉ. นิยามโก, สี. นิยฺยามโก.
๓ ฉ. ลงฺการํ.
๔ อิ. ม. ปูเรตฺวา.
๕ ฉ. เตเลน.
๖ ฉ. เตลฉฑฺฑนภยา.

อาสิญฺจิตุมฺปิ น วิสหติ. เฉโก ปน สเมน ปโยเคน ปูเรตฺวา ลาภํ ลภติ.

ให้หกไป. อีกคนหนึ่ง ไม่ฉลาดไม่กล้าแม้แต่จะเทน้ำมัน เพราะกลัวหก. ส่วนคนที่ฉลาดเติมกะโหลกโดยความพยายามที่พอดี ก็ย่อมได้รับลาภไป ฉันใด.

เอวเมว เอโก ภิกฺขุ อุปฺปนฺเน นิมิตฺเต สีฆเมว อปฺปนํ ปาปุณิสฺสามีติ คาฬฺหํ วีริยํ กโรติ, ตสฺส จิตฺตํ อจฺจารทฺธวีริยตฺตา อุทฺธจฺเจ ปตติ, โส น สกฺโกติ อปฺปนํ ปาปุณิตุํ. เอโก อจฺจารทฺธวีริยตาย โทสํ ทิสฺวา กินฺทานิ[๑] เม อปฺปนายาติ วีริยํ หาเปติ, ตสฺส จิตฺตํ อติลีนวีริยตฺตา โกสชฺเช ปตติ, โสปิ น สกฺโกติ อปฺปนํ ปาปุณิตุํ. โย ปน อีสกมฺปิ ลีนํ จิตฺตํ[๒] ลีนภาวโต อุทฺธฏํ อุทฺธจฺจโต โมเจตฺวา สเมน ปโยเคน นิมิตฺตาภิมุขํ ปวตฺเตติ, โส อปฺปนํ ปาปุณาติ, ตาทิเสน ภวิตพฺพํ. อิมมตฺถํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ :

อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกันเทียว ภิกษุรูปหนึ่ง เมื่อนิมิตเกิดขึ้นแล้วคิดว่า เราจักบรรลุอัปปนาให้ได้โดยเร็วทีเดียว ดังนี้ แล้วก็กระทำความเพียรอย่างหนัก, จิตของภิกษุรูปนั้น ก็ตกไปในอุทธัจจะ เพราะความเพียรที่ปรารภจนเกินไป, ภิกษุรูปนั้น ย่อมไม่อาจบรรลุอัปปนาได้. รูปหนึ่ง เห็นโทษในความเพียรที่ปรารภจนเกินไปแล้ว ก็คิดว่า ประโยชน์อะไรแก่เรา ด้วยอัปปนาในเวลานี้เล่า ดังนี้ แล้วก็ลดความเพียรเสีย, จิตของภิกษุรูปนั้น ก็ตกไปในโกสัชชะ เพราะความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป, ภิกษุแม้รูปนั้นย่อมไม่อาจบรรลุอัปปนาได้. ส่วนภิกษุรูปใด

---

๑ ฉ. กึ ทานิ.

๒ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

คุณเบ็ญจางค์ แก้วเปรมกุศล อุทิศส่วนกุศลให้
เจ้ากรรมนายเวร ญาติพี่น้อง ผู้ล่วงลับไปแล้ว.

เปลื้องจิตที่ท้อถอยแม้นิดหน่อยออกจากความท้อถอย เปลื้องจิตที่ฟุ้งซ่าน ออกจากความฟุ้งซ่าน แล้วทำจิตอันมุ่งหน้าตรงต่อนิมิตให้เป็นไปโดยความพยายามที่พอดี, ภิกษุรูปนั้นย่อมบรรลุอัปปนาได้, อันพระโยคีควรเป็นเช่นนั้น. เพราะหมายเอาความที่ว่านี้ ท่านโบราณาจารย์จึงได้กล่าวคำนี้ไว้ว่า :

เรณุมฺหิ อุปฺปลทเล
สุตฺเต นาวาย นาฬิยา
ยถา มธุกราทีนํ
ปวตฺติ สมฺปวณฺณิตา[๑]
ลีนอุทฺธฏภาเวหิ[๒]
โมจยิตฺวาน สพฺพโส
เอวํ นิมิตฺตาภิมุขํ
มานสมฺปฏิปาทเยติ[๓]

พระโยคีพึงเปลื้องจิตจากความท้อถอย และความฟุ้งซ่าน โดยประการทั้งปวง แล้วทำจิตอันมุ่งหน้าตรงต่อนิมิต ให้ดำเนินไป. เหมือนอย่างความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายมีผึ้งเป็นต้น ในเกสรดอกไม้ ในใบอุบล ในใยแมงมุม ในเรือ ในกระโหลกน้ำมัน ที่ท่านพรรณนาไว้ ฉะนั้น เถิด ดังนี้.

---

๑ ฉ. สมฺมวณฺณิตา.
๒ ฉ. ลีนอุทฺธตภาเวหิ.
๓ ฉ. มานสํ ปฏิปาทเย.

คุณพ่อหลีหวั่น-คุณแม่แช่ยิ้น และครอบครัว ธรรมบูรณะวงษ์
น.ส.นิสากร มณีฉาย และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฐมชฺฌานกถา

๖๙. อิติ เอวํ นิมิตฺตาภิมุขํ มานสมฺปฏิปาทยโต ปนสฺส อิทานิ อปฺปนา อิชฺฌิสฺสตีติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ปฐวี ปฐวีติ อนุโยควเสน อุปฏฺฐิตํ ตเทว ปฐวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ. ตโต ตสฺมึเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ. เตสุ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ, เสสานิ กามาวจรานิ, ปกติจิตฺเตหิ พลวตรวิตกฺกวิจารปีติสุข-จิตฺเตกคฺคตานิ ยานิ อปฺปนาย ปริกมฺมตฺตา ปริกมฺมานีติปิ, ยถา คามาทีนํ อาสนฺนปฺปเทโส คามูปจาโร นครูปจาโรติ วุจฺจติ, เอวํ อปฺปนาย อาสนฺนตฺตา สมีปจาริตฺตา วา อุปจารานีติปิ, อิโต ปุพฺเพ ปริกมฺมานํ อุปริ อปฺปนาย จ อนุโลมโต อนุโลมานีติปิ วุจฺจนฺติ. ยญฺเจตฺถ สพฺพนฺติมํ, ตํ ปริตฺตโคตฺตาภิภวนโต มหคฺคตโคตฺตภาวนโต จ โคตฺรภูติปิ วุจฺจติ.

กถาว่าด้วยปฐมฌาน

๖๙. ก็เมื่อพระโยคีนั้น ยังจิตอันมุ่งหน้าตรงต่อนิมิตให้ดำเนินไป ตามประการที่กล่าวแล้วอย่างนี้ มโนทวารา-วัชชนะย่อมเกิดขึ้น ตัดภวังค์ในขณะที่จะพึงกล่าวว่า อัปปนาจักสำเร็จในบัดนี้ กระทำปฐวีกสิณนั้นนั่นแหละที่ตั้งขึ้น ด้วยอำนาจการประกอบเนือง ๆ ว่า ปฐวี ปฐวี ให้เป็นอารมณ์. ต่อจากนั้น ชวนะ ๔ หรือ ๕ ดวง ย่อมแล่นไปในอารมณ์นั้นนั่นแหละ. ในบรรดาชวนะเหล่านั้น ชวนะสุดท้ายดวงเดียวเป็นรูปาวจร, ชวนะที่เหลือเป็นกามาวจร ซึ่งเป็นชวนะที่มีวิตก วิจาร ปีติ สุข และจิตเตกัคตา มีกำลังยิ่งกว่าจิตปกติทั้งหลาย ที่ท่านเรียกว่า บริกรรม บ้าง เพราะความที่ตกแต่งอัปปนา, เรียกว่า อุปจาระ บ้าง เพราะความที่อยู่ใกล้ หรือเพราะความที่เที่ยวไปใกล้อัปปนา เหมือนอย่าง สถานที่ใกล้บ้านเป็นต้น เขาก็เรียกกันว่า คามูปจาระ

คุณพ่อหลีหวั่น-คุณแม่แช่ยื้น และครอบครัว ธรรมบูรณะวงษ์
น.ส.นิสากร มณีฉาย และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อคฺคหิตคฺคหเณน ปเนตฺถ ปรมํ ปริกมฺมํ, ทุติยํ อุปจารํ, ตติยํ อนุโลมํ, จตุตฺถํ โคตฺรภุ.[๑] ปรมํ วา อุปจารํ, ทุติยํ อนุโลมํ, ตติยํ โคตฺรภุ,[๑] จตุตฺถํ ปญฺจมํ วา อปฺปนาจิตฺตํ. จตุตฺถเมว หิ ปญฺจมํ วา อปฺเปติ, ตญฺจ โข ขิปฺปาภิญฺญาทนฺธาภิญฺญาวเสน. ตโต ปรํ ชวนํ ปตติ. ภวงฺคสฺส วาโร โหติ.

(อุปจารบ้าน) นครูปจาระ (อุปจาระเมือง) ดังนี้ ฉะนั้น, เรียกว่า อนุโลม บ้าง เพราะอนุโลมต่อบริกรรมทั้งหลาย ในตอนก่อนแต่นี้ และต่ออัปปนาในเบื้องบน. อนึ่ง ในกามาวจรชวนะเหล่านี้ ชวนะดวงใด เป็นดวงสุดท้ายของทั้งหมด ชวนะดวงนั้น ท่านเรียกว่า โคตรภู บ้าง เพราะครอบงำปริตโคตร (กามาวจรโคตร) และเพราะทำมหัคตโคตรให้เกิดขึ้น. ส่วนว่า โดยการถือเอาชื่อที่ยังมิได้ถือเอา (ถือเอาชื่อไม่ซ้ำกัน) ในชวนะเหล่านี้ ชวนะดวงแรกชื่อว่า บริกรรม, ดวงที่ ๒ ชื่อว่า อุปจาระ, ดวงที่ ๓ ชื่อว่าอนุโลม, ดวงที่ ๔ ชื่อว่าโคตรภู. อีกอย่างหนึ่ง ดวงที่ ๑ ชื่อว่าอุปจาระ, ดวงที่ ๒ ชื่อว่าอนุโลม, ดวงที่ ๓ ชื่อว่าโคตรภู, ดวงที่ ๔ หรือดวงที่ ๕ เป็นอัปปนาจิต. จริงอยู่ ดวงที่ ๔ หรือดวงที่ ๕ เท่านั้น ย่อมเป็นอัปปนา, ก็แลอัปปนาจิตนั้น

---

[๑] ก. โคตรภู, เอวมุปริปิ.

ย่อมเป็นไป ด้วยสามารถแห่งขิปปาภิญญา หรือทันธาภิญญา. ถัดจากนั้นไป ชวนะย่อมตกไป. ย่อมเป็นวาระแห่งภวังค์.

อาภิธมฺมิกโคทตฺตตฺเถโร ปน "ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย"ติ[๑] อิมํ สุตฺตํ วตฺวา อาเสวนปจฺจเยน ปจฺฉิโม ปจฺฉิโม ธมฺโม พลวา โหติ, ตสฺมา ฉฏฺเฐปิ สตฺตเมปิ อปฺปนา โหตีติ อาห, ตํ อฏฺฐกถาสุ "อตฺตโน มติมตฺตํ เถรสฺเสตนฺ"ติ วตฺวา ปฏิกฺขิตฺตํ. จตุตฺถ-ปญฺจเมสุเยว ปน อปฺปนา โหติ. ปรโต ชวนํ ปติตํ นาม โหติ, ภวงฺคสฺส อาสนฺนตฺตาติ วุตฺตํ. ตํ เอวํ[๒] วิจาเรตฺวา วุตฺตตฺตา น สกฺกา ปฏิกฺขิปิตุํ. ยถา หิ ปุริโส ฉินฺนปปาตาภิมุโข[๓] ธาวนฺโต ฐาตุกาโมปิ ปริยนฺเต ปาทํ กตฺวา ฐาตุํ

ส่วน พระโคทัตตเถระผู้ชำนาญพระ-อภิธรรม อ้างสูตรนี้ว่า "กุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยโดยอาเสวนปัจจัยแก่กุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดหลัง ๆ" ดังนี้แล้วกล่าวว่า ธรรมที่เกิดหลัง ๆ เป็นธรรมชาติมีกำลัง เพราะอาเสวนปัจจัย, เพราะฉะนั้น อัปปนาย่อมมีได้ แม้ในชวนะดวงที่ ๖ แม้ในชวนะดวงที่ ๗ ดังนี้, คำพูดของพระโคทัตตเถระนั้น ท่านกล่าวปฏิเสธไว้ในอรรถกถาทั้งหลายแล้วว่า "นี้เป็นเพียงอัตโนมัติ (ความเห็นส่วนตัว)ของพระเถระ" ดังนี้. มีคำกล่าวไว้(ในอรรถกถา) ว่า ก็อัปปนาย่อมมีได้ในชวนะดวงที่ ๔ หรือดวงที่ ๕ เท่านั้น. ถัดไป ชวนะชื่อว่า เป็นอัน

---

๑ อภิ. ป. ๔๐/๑๑.

๒ ฉ. ตเมว.

๓ สี. ฉินฺนตฏาภิมุโข.

น สกฺโกติ ปปาเตเอว ปตติ, เอวํ ฉฏฺเฐ วา สตฺตเม วา อปฺเปตุํ น สกฺโกติ, ภวงฺคสฺส อาสนฺนตฺตา. ตสฺมา จตุตฺถ-ปญฺจเมสุเยว อปฺปนา โหตีติ เวทิตพฺพา.

ตกไป, เพราะใกล้ต่อภวังค์ ดังนี้. เพราะท่านกล่าววิจารณ์ไว้อย่างนี้ จึงไม่อาจปฏิเสธคำที่ว่านั้นได้. เหมือนอย่างบุรุษ ผู้วิ่งมุ่งหน้าไปสู่เหวชัน แม้ว่าใคร่จะหยุด ก็ไม่อาจทำเท้าให้หยุดที่ขอบเหวได้ ย่อมตกไปในเหวนั้นเทียว ฉันใด, ชวนะจิตย่อมไม่อาจที่จะเป็นอัปปนาในดวงที่ ๖ หรือดวงที่ ๗, เพราะใกล้ต่อภวังค์ ฉันนั้น. เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่า อัปปนาย่อมมีได้ในชวนะดวงที่ ๔ หรือดวงที่ ๕ เท่านั้น ดังนี้.

สา จ ปน เอกจิตฺตกฺขณิกาเยว. สตฺตสุ หิ ฐาเนสุ อทฺธานปริจฺเฉโท นาม นตฺถิ ปฐมปฺปนายํ, โลกิยาภิญฺญาสุ, จตูสุ มคฺเคสุ, มคฺคานนฺตเร ผเล, รูปารูปภเวสุ ภวงฺคฌาเน, นิโรธสฺส ปจฺจเย เนวสญฺญา-นาสญฺญายตเน, นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลสมาปตฺติยนฺติ. เอตฺถ มคฺคานนฺตรํ ผลํ ติณฺณํ อุปริ น โหติ. นิโรธสฺส ปจฺจยํ[๑]

ก็แต่ว่า อัปปนานั้น มีในขณะจิตเดียวเท่านั้น. จริงอยู่ ชื่อว่า การกำหนดเวลาหามีในฐานะ ๗ ไม่ คือ ในอัปปนาวิถีแรก ๑, ในโลกิยอภิญญาทั้งหลาย ๑, ในมรรคสี่ ๑, ในผลอันมีในลำดับแห่งมรรค ๑, ในภวังคฌาน ในรูปภพและอรูปภพ ๑, ในเนวสัญญานาสัญญายตนะ อันเป็นปัจจัยแห่งนิโรธ ๑, ในผลสมาบัติของท่านผู้ออกจาก

[๑] ฉ. ปจฺจโย.

เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ทฺวินฺนํ อุปริ น โหติ. รูปารูเปสุ ภวงฺคสฺส ปริมาณํ นตฺถิ, เสสฏฺฐาเนสุ เอกเมว จิตฺตนฺติ. อิติ เอกจิตฺตกฺขณิกาเยว อปฺปนา. ตโต ภวงฺคปาโต. อถ ภวงฺคํ วิจฺฉินฺทิตฺวา[1] ฌานปจฺจเวกฺขณตฺถาย อาวชฺชนํ, ตโต ฌานปจฺจเวกฺขณนฺติ[2]

นิโรธ ๑. ในฐานะเหล่านี้ ผลอันมีในลำดับแห่งมรรค ย่อมมีได้ไม่เกิน ๓ ขณะ. เนวสัญญานาสัญญายตนะ อันเป็นปัจจัยแก่นิโรธ ย่อมมีได้ไม่เกิน ๒ ขณะ. สำหรับภวังค์ในรูปภพและอรูปภพไม่มีปริมาณ, ในฐานะที่เหลือมีจิตขณะเดียวเท่านั้น ดังนี้. โดยเหตุนี้ อัปปนาจึงเป็นอันมีในขณะจิตเดียวเท่านั้น. จากนั้นไป เป็นการตกภวังค์. ลำดับนั้น อาวัชชนะย่อมตัดภวังค์เกิดขึ้น เพื่อประโยชน์แก่การพิจารณาฌาน, จากนั้นไปก็เป็นการพิจารณาฌาน ฉะนี้แล.

เอตฺตาวตา ปเนส[3] วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชมฺปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ[4] เอวมเนน ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ

ก็ โดยลำดับแห่งภาวนาเพียงเท่านี้ พระโยคีนี้ ชื่อว่า สงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วแน่เทียว ถึงซึ่งปฐมฌานอันมีวิตก มีวิจาร

---

[1] ฉ. โวจฺฉินฺทิตฺวา.
[2] สี. ฌานปจฺจเวกฺขณาติ.
[3] ฉ. เอตฺตาวตา จ ปเนส.
[4] อภิ. สํ. ๓๔/๔๔, ที. สี. ๙/๙๘.

ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณ-สมฺปนฺนํ ปรมชฺฌานํ อธิคตํ โหติ ปฐวีกสิณํ.

มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่. ปฐมฌานอันละองค์ ๕ ถึงพร้อมด้วยองค์ ๕ มีความงาม ๓ ประการ สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๑๐ ที่พระโยคีนี้บรรลุแล้ว ตามประการดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า เป็นปฐวีกสิณ.

๗๐. ตตฺถ วิวิจฺเจว กาเมหีติ กาเมหิ วิวิจฺจิตฺวา วินา หุตฺวา อปกฺกมิตฺวา. โย ปนายเมตฺถ เอวกาโร, โส นิยมตฺโถติ เวทิตพฺโพ. ยสฺมา จ นิยมตฺโถ, ตสฺมา ตสฺมึ ปรมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรณสมเย อวิชฺชมานานมฺปิ กามานํ ตสฺส ปรมชฺฌานสฺส ปฏิปกฺขภาวํ กามปริจฺจาเคเนว จสฺส อธิคมํ ทีเปติ.

๗๐. ในฌานปาฐะนั้น ข้อว่า วิวิจฺเจว กาเมหิ (สงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว) ได้แก่ สงัด คือเป็นอันเว้นไป หลีกไปจากกามทั้งหลาย. ก็ เอว อักษรนี้ใด ในบทนี้, เอว อักษร นั้น พึงทราบว่า มีอรรถว่ากำหนดแน่นอน. และเพราะเหตุที่มีอรรถว่ากำหนดแน่นอน ฉะนั้น จึงแสดงถึงภาวะที่ปฐมฌานนั้นเป็นปฏิปักษ์ต่อกามทั้งหลาย แม้ว่าไม่มีอยู่ ในสมัยที่เข้าปฐมฌานอยู่นั้น และแสดงการบรรลุปฐมฌานนั้นได้ โดยการสละกามเสียนั่นเทียว.

กถํ ? "วิวิจฺเจว กาเมหี"ติ เอวํ หิ นิยเม กริยมาเน อิทํ ปญฺญายติ, นูนิมสฺส

คืออย่างไร ? คือ เมื่อทำการกำหนดแน่นอนไว้ อย่างนี้ว่า "วิวิจฺเจว กาเมหิ

ฌานสฺส[๑] กามา ปฏิปกฺขภูตา เยสุ สติ อิทํ นปฺปวตฺตติ, อนฺธกาเร สติ ปทีโปภาโส วิย. เตสํ ปริจฺจาเคเนว จสฺส อธิคโม โหติ, โอริมตีรปริจฺจาเคน ปาริมตีรสฺเสว. ตสฺมา นิยมํ กโรตีติ.

(สงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว)" ดังนี้ก็ย่อมปรากฏคำอธิบายนี้ ว่า กามทั้งหลายเป็นปฏิปักษ์ต่อฌานนี้เป็นแน่แท้ ซึ่งเมื่อมันมีอยู่ ฌานนี้ย่อมเป็นไปมิได้, เหมือนเมื่อมีความมืด แสงสว่างแห่งประทีป ก็ย่อมเป็นไปมิได้ ฉะนั้น. และการบรรลุฌานนั้นย่อมมีได้โดยการสละกามเหล่านั้นเสียเท่านั้น, เหมือนการบรรลุฝั่งนอก ย่อมมีได้โดยการสละฝั่งในเท่านั้น ฉันนั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงทำการกำหนดแน่นอนไว้ ดังนี้.

ตตฺถ สิยา, กสฺมา ปเนส ปุพฺพปเทเยว วุตฺโต, น อุตฺตรปเท, กึ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ อวิวิจฺจาปิ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยาติ ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ. ตํนิสฺสรณโต หิ ปุพฺพปเท เอส วุตฺโต. กามธาตุสมติกฺกมนโต หิ กามราคปฏิปกฺขโต จ อิทํ ฌานํ กามานเมว นิสฺสรณํ. ยถาห, "กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ เนกฺขมฺมนฺ"ติ[๒]

ในฌานปาฐะนั้น หากจะพึงมีปัญหาว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาค จึงตรัส เอว อักษรนี้ ไว้ในบทหน้าเท่านั้น มิได้ตรัสไว้ในบทหลัง, บุคคล แม้มิได้สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายก็ยังพึงถึงฌานอยู่ได้หรือ? ขอเฉลยว่า ก็แล คำจำกัดความว่า เอว นี้ ไม่ควรเห็นอย่างนี้. เพราะตรัส เอว อักษรนี้ไว้ในบทต้น ก็เพราะฌานเป็นเครื่องสลัด

[๑] ฉ. นูน ฌานสฺส, ม. นนุ.
[๒] ที. ปา. ๑๑/๒๙๗, ขุ. ป. ๓๑/๖๓๙.

อุตฺตรปเทปิ ปน ยถา "อิเธว ภิกฺขเว ปฐโม สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ"ติ[๑] เอตฺถ เอวกาโร อาเนตฺวา วุจฺจติ, เอวํ วตฺตพฺโพ. น หิ สกฺกา อิโต อญฺเญหิปิ นีวรณสงฺขาเตหิ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ อวิวิจฺจ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ. ตสฺมา "วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺเจว อกุสเลหิ ธมฺเมหี"ติ เอวํ ปททฺวเยปิ เอส ทฏฺฐพฺโพ. ปททฺวเยปิ จ กิญฺจาปิ วิวิจฺจาติ อิมินา สาธารณวจเนน ตทงฺควิเวกาทโย, จิตฺตวิเวกาทโย[๒] จ สพฺเพปิ วิเวกา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, ตถาปิ กายวิเวโก จิตฺตวิเวโก วิกฺขมฺภนวิเวโกติ ตโย เอว อิธ ทฏฺฐพฺพา.

ออกซึ่งกามนั้น. จริงอยู่ ฌานนี้ เป็นเครื่องสลัดออกไปซึ่งกามทั้งหลายแน่เทียว เพราะก้าวล่วงกามธาตุได้ และเพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อกามราคะ. เหมือนอย่างที่ท่านพระ- สารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า "ธรรมชาติที่เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามทั้งหลาย นี้คือเนกขัมมะ" ดังนี้ แต่ก็ควรกล่าวไว้ในบทหลังด้วย เหมือนอย่าง เอว อักษร ที่ต้องนำมากล่าวไว้ในบทนี้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะที่ ๑ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น, สมณะที่ ๒ ก็มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น" ดังนี้ ฉะนั้น. จริงอยู่ บุคคลไม่สงัดจากกามฉันทะนี้ ไม่สงัดจากอกุศลธรรมแม้อย่างอื่น กล่าวคือนิวรณ์แล้ว ก็หาอาจถึงซึ่งปฐมฌานอยู่ไม่. เพราะฉะนั้น ก็พึงเห็นข้อกำหนดแน่นอนนี้ แม้ในบททั้ง ๒ อย่างนี้ ว่า "สงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วแน่เทียว" ดังนี้เถิด. อนึ่ง

---

[๑] องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๒๓, ม. มู. ๑๒/๑๒๘.
[๒] ฉ. กายวิเวกาทโย.

ในบทแม้ทั้ง ๒ วิเวกทั้งหลายมีตทังควิเวกเป็นต้น, และวิเวกทั้งหลายมีจิตตวิเวกเป็นต้นแม้ทั้งหมด ย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าด้วยคำพูดอันเป็นสาธารณะว่า วิวิจฺจ นี้ได้ก็จริง, ถึงอย่างนั้น พึงเห็นว่า ในฌานกถานี้ ได้แก่ วิเวก ๓ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก วิกขัมภนวิเวก เท่านั้น.

กาเมหีติ อิมินา ปน ปเทน เย จ นิทฺเทเส "กตเม วตฺถุกามา, มนาปา ปิยรูปา"[๑]ติ[๒]อาทินา นเยน วตฺถุกามา วุตฺตา, เย จ ตตฺเถว วิภงฺเค จ "ฉนฺโท กาโม, ราโค กาโม, ฉนฺทราโค กาโม, สงฺกปฺโป กาโม, ราโค กาโม, สงฺกปฺปราโค กาโม, อิเม วุจฺจนฺติ กามา"ติ[๓] เอวํ กิเลสกามา วุตฺตา, เต สพฺเพปิ สงฺคหิตา อิจฺเจว ทฏฺฐพฺพา. เอวํ หิ สติ วิวิจฺเจว กาเมหีติ

อนึ่ง วัตถุกาม ที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์นิเทศ โดยนัยว่า "วัตถุกามเป็นไฉน, ได้แก่รูปที่น่าชอบใจ น่ารัก" ดังนี้เป็นต้น อันใด ก็ดี กิเลสกามที่พระสารีบุตร-เถระกล่าวไว้ในคัมภีร์นิเทศ นั้นนั่นแหละ และที่พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ในคัมภีร์วิภังค์อย่างนี้ว่า "ฉันทะก็เรียกว่า กาม, ราคะก็เรียกว่า กาม, ฉันทราคะ ก็เรียกว่า กาม, สังกัปปะ ก็เรียกว่า กาม, ราคะ

---

[๑] ฉ. มนาปิยา รูปา.
[๒] ขุ. มหา. ๒๙/๑.
[๓] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๖, ขุ. มหา. ๒๙/๒.

วตฺถุกาเมหิปิ วิวิจฺเจวาติ อตฺโถ ยุชฺชติ, เตน กายวิเวโก วุตฺโต โหติ. วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ กิเลสกาเมหิ สพฺพากุสเลหิ วา วิวิจฺจาติ อตฺโถ ยุชฺชติ, เตน จิตฺตวิเวโก วุตฺโต โหติ. ปุริเมน เจตฺถ วตฺถุกาเมหิ วิเวกวจนโต เอว กามสุขปริจฺจาโค, ทุติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวกวจนโต เนกฺขมฺมสุขปริคฺคโห วิภาวิโต โหติ. เอวํ วตฺถุกามกิเลสกามวิเวกวจนโตเยว จ เอเตสํ ปฐเมน สงฺกิเลสวตฺถุปฺปหานํ, ทุติเยน สงฺกิเลสปฺปหานํ. ปฐเมน โลลภาวสฺส เหตุปริจฺจาโค, ทุติเยน พาลภาวสฺส เหตุปริจฺจาโค. ปฐเมน จ ปโยคสุทฺธิ, ทุติเยน อาสยโปสนํ วิภาวิตํ โหตีติ วิญฺญาตพฺพํ. เอส ตาว นโย กาเมหีติ เอตฺถ วุตฺตกาเมสุ วตฺถุกามปกฺเข.

ก็เรียกว่า กาม, สังกัปปราคะ ก็เรียกว่า กาม, ธรรมเหล่านี้เรียกว่า กาม" ดังนี้ อันใดก็ดี วัตถุกามและกิเลสกามแม้ทั้งหมดเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นอันสงเคราะห์แล้ว ด้วยบทว่า กาเมหิ นี้. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ บทว่า สงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว จะมีความหมายว่า สงัดแม้จากวัตถุกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว ดังนี้ก็ควร, ด้วยบทว่า สงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียวนั้น เป็นอันตรัสถึงกายวิเวก. บทว่า สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วแน่เทียว จะมีความหมายว่า สงัดจากกิเลสกามทั้งหลายหรือจากอกุศลทั้งปวงแล้วแน่เทียว ดังนี้ก็ควร, ด้วยบทว่า สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วแน่เทียวนั้น เป็นอันตรัสถึงจิตตวิเวก. อนึ่ง ใน ๒ บทนี้ ด้วยบทแรกเป็นอันทรงเปิดเผยการสละกามสุข เพราะเป็นคำตรัสถึงความสงัดจากวัตถุกามทั้งหลายนั่นเทียว, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันทรงเปิดเผยการกำหนดถือเนกขัมมสุข เพราะเป็นคำ

ตรัสถึง ความสงัดจากกิเลสกามทั้งหลาย. และเพราะเป็นคำตรัสถึงความสงัดจากวัตถุ–กามและกิเลสกาม อย่างนี้นั่นเอง จึงพึงทราบว่า บรรดาบทเหล่านี้ ด้วยบทแรก เป็นอันทรงเปิดเผยการละวัตถุ (ที่ตั้งอาศัย) แห่งสังกิเลส, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันทรงเปิดเผยการละสังกิเลส. ด้วยบทแรก เป็นอันทรงเปิดเผยการสละเหตุ แห่งความละโมบ, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันทรงเปิดเผยการสละเหตุแห่งความเป็นพาล. อนึ่ง ด้วยบทแรก เป็นอันทรงเปิดเผยความหมดจดแห่งประโยค (การงาน), ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันทรงเปิดเผยการทะนุบำรุงอัธยาศัย ดังนี้. นี้เป็นนัยในฝ่ายวัตถุกาม ในบรรดากามทั้งหลายที่ได้ตรัสไว้ ในบทว่า กาเมหิ นี้ก่อน.

กิเลสกามปกฺเข ปน ฉนฺโทติ จ ราโคติ จ เอวมาทีหิ อเนกเภโท กามจฺฉนฺโทเยว กาโมติ อธิปฺเปโต. โส

ส่วนในฝ่ายกิเลสกาม กามฉันทะอันมีประเภทเป็นอเนก โดยชื่ออย่างนี้ว่า ฉันทะ และว่า ราคะ เป็นต้นนั่นเอง ประสงค์ว่า

จ อกุสลปริยาปนฺโนปิ สมาโน "ตตฺถ กตเม กามา ฉนฺโท กาโมติ"[๑]อาทินา นเยน วิภงฺเค ฌานปฏิปกฺขโต วิสุํ วุตฺโต. กิเลสกามตฺตา วา ปุริมปเท วุตฺโต, อกุสลปริยาปนฺนตฺตา ทุติยปเท. อเนกเภทโต จสฺส กามโตติ อวตฺวา กาเมหีติ วุตฺตํ.

เป็นกาม. ก็กามฉันทะนั้น แม้ว่าเป็นธรรมที่นับเนื่องในอกุศล ก็ตรัสแยกเป็นอีกอย่างต่างหาก เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อฌาน ไว้ในคัมภีร์วิภังค์ โดยนัยว่า "ในธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า กามเป็นไฉน ฉันทะก็เรียกว่า กาม" ดังนี้เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ในบทต้น เป็นอันตรัสถึงกามฉันทะ โดยความเป็นกิเลสกาม, ในบทที่ ๒ เป็นอันตรัสถึงกามฉันทะ โดยความเป็นธรรมที่นับเนื่องในอกุศล. แต่เพราะกามฉันทะนั้น มีประเภทเป็นอเนก จึงไม่ตรัส (เป็นเอกวจนะ) ว่า จากกาม กลับตรัส (เป็นพหุวจนะ) ว่า จากกามทั้งหลาย ดังนี้.

อญฺเญสมฺปิ จ ธมฺมานํ อกุสลภาเว วิชฺชมาเน "ตตฺถ กตเม อกุสลา ธมฺมา, กามจฺฉนฺโท"ติ[๒]อาทินา นเยน วิภงฺเค อุปริ ฌานงฺคานํ ปจฺจนีกปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต

อนึ่ง เมื่อธรรมทั้งหลาย แม้อย่างอื่นจะมีความเป็นอกุศลได้ ก็ตรัสถึงนิวรณ์ทั้งหลายเท่านั้น เพราะทรงแสดงภาวะที่องค์ฌานทั้งหลายที่จะกล่าวถึงข้างหน้า เป็น

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๖.
[๒] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๖.

นีวรณาเนว วุตฺตานิ. นีวรณานิ หิ ฌานงฺคปจฺจนีกานิ, เตสํ ฌานงฺคาเนว ปฏิปกฺขานิ วิทฺธํสกานิ วิฆาตกานีติ วุตฺตํ โหติ. ตถา หิ สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโข, ปีติ พฺยาปาทสฺส, วิตกฺโก ถีนมิทฺธสฺส, สุขํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส, วิจาโร วิจิกิจฺฉายาติ เปฏเก วุตฺตํ.

ปฏิปักษ์ต่อธรรมอันเป็นข้าศึก ไว้ในคัมภีร์วิภังค์ โดยนัยว่า "ในธรรมเหล่านั้น อกุศล-ธรรมเป็นไฉน, ได้แก่ กามฉันทะ" ดังนี้เป็นต้น. จริงอยู่ นิวรณ์ทั้งหลายเป็นข้าศึกขององค์ฌาน, มีอรรถาธิบายว่า องค์ฌานทั้งหลายนั่นเทียว เป็นปฏิปักษ์ คือเป็นผู้กำจัดเป็นผู้พิฆาตนิวรณ์เหล่านั้น. จริงอย่างนั้นท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์เปฏกะ (เปฏโกปเทส) ว่า สมาธิ เป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ, ปีติเป็นปฏิปักษ์ต่อพยาบาท, วิตกเป็นปฏิปักษ์ต่อถีนมิทธะ, สุขเป็นปฏิปักษ์ต่ออุทธัจจะ และกุกกุจจะ, วิจาร เป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจฉา ดังนี้.

เอวเมตฺถ วิวิจฺเจว กาเมหีติ อิมินา กามจฺฉนฺทสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหติ. วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ อิมินา ปญฺจนฺนมฺปิ นีวรณานํ, อคฺคหิตคฺคหเณน ปน ปฐเมน กามจฺฉนฺทสฺส, ทุติเยน เสสนีวรณานํ. ตถา ปฐเมน ตีสุ อกุสลมูเลสุ ปญฺจกามคุณเภท-

ในบรรดานิวรณ์ และองค์ฌานเหล่านี้ ตามประการที่กล่าวมานี้ บัณฑิตพึงทราบว่า ด้วยคำว่า สงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว นี้ เป็นอันตรัสถึงความสงัดเพราะการข่มกามฉันทะ. ด้วยคำว่า สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วแน่เทียว นี้เป็นอันตรัสถึง

วิสยสฺส โลภสฺส, ทุติเยน อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสยานํ โทสโมหานํ. โอฆาทีสุ วา ธมฺเมสุ ปฐเมน กาโมฆกามโยคกามาสวกามุปาทานอภิชฺฌากายคนฺถกามราคสํโยชนานํ, ทุติเยน อวเสสโอฆโยคาสวอุปาทานกายคนฺถสํโยชนานํ[๑] ปฐเมน จ ตณฺหาย ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ, ทุติเยน อวิชฺชาย ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ. อปิจ ปฐเมน โลภสมฺปยุตฺตกานํ อฏฺฐนฺนํ จิตฺตุปฺปาทานํ, ทุติเยน เสสานํ จตุนฺนํ อกุสลจิตฺตุปฺปาทานํ วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหตีติ เวทิตพฺโพ. อยํ ตาว วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ เอตฺถ อตฺถปฺปกาสนา.

ความสงัดเพราะการข่มนิวรณ์ทั้ง ๕, ส่วนโดยการถือเอาอกุศลธรรม ที่ยังมิได้ถือเอาด้วยบทแรก เป็นอันตรัสถึงความสงัด เพราะการข่มกามฉันทะ, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันตรัสถึงความสงัด เพราะการข่มนิวรณ์ที่เหลือ. อย่างนั้นเหมือนกัน ในบรรดาอกุศลมูล ๓ ด้วยบทแรกเป็นอันตรัสถึงความสงัด เพราะการข่มโลภะ ซึ่งมีประเภทแห่งกามคุณ ๕ เป็นอารมณ์, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันตรัสถึงความสงัดเพราะการข่มโทสะและโมหะ อันมีประเภทแห่งอาฆาตวัตถุเป็นต้น เป็นอารมณ์. อีกอย่างหนึ่ง ในบรรดาธรรมทั้งหลายมีโอฆะเป็นต้น ด้วยบทแรก เป็นอันตรัสถึงความสงัดเพราะการข่มกาโมฆะ กามโยคะ กามาสวะ กามุปาทาน อภิชฌากายคันถะ และกามราคสังโยชน์, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันตรัสถึงความสงัดเพราะการข่มโอฆะ โยคะ อาสวะ อุปาทาน กายคันถะ และสังโยชน์ที่เหลือ.

๑ ฉ. ...อุปาทานคนฺถสํโยชนานํ.

อนึ่ง ด้วยบทแรก เป็นอันตรัสถึงความสงัด เพราะการข่มตัณหา และธรรมที่สัมปยุตกับตัณหานั้น, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันตรัสถึงความสงัด เพราะการข่มอวิชชา และธรรมที่สัมปยุตกับอวิชชานั้น. อีกนัยหนึ่ง ด้วยบทแรก เป็นอันตรัสถึงความสงัด เพราะการข่มจิตตุปบาท อันสัมปยุตกับโลภะ ๘ ดวง, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันตรัสถึงความสงัด เพราะการข่มอกุศลจิตตุปบาท ๔ ดวงที่เหลือ ดังนี้. นี้เป็นการประกาศอรรถ ในคำว่า วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ นี้ก่อน.

๗๑. เอตฺตาวตา จ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปหานงฺคํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สมฺปโยคงฺคํ ทสฺเสตุํ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ วิตกฺกนํ วิตกฺโก, โอหนนนฺติ[๑] วุตฺตํ โหติ. สฺวายํ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อภินิโรปนลกฺขโณ, อาหนนปริยาหนนรโส. ตถา หิ เตน โยคาวจโร อารมฺมณํ วิตกฺกาหตํ

๗๑. ก็พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงองค์ที่พึงละแห่งปฐมฌาน ไว้ด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้แล้ว บัดนี้ ทรงประสงค์แสดงองค์ประกอบ จึงตรัสว่า สวิตกฺกํ สวิจารํ (อันมีวิตก มีวิจาร) ดังนี้เป็นต้น. ในบรรดาองค์ประกอบเหล่านั้น ความตรึกชื่อว่า วิตก, มีอรรถาธิบายว่าเป็นความจดลง. วิตกนั้น

[๑] ฉ. อูหนนฺติ.

วิตกฺกปริยาหตํ กโรตีติ วุจฺจติ. อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อานยนปจฺจุปฏฺฐาโน.

มีการยกจิตไว้ในอารมณ์เป็นลักษณะ มีการจด (อารมณ์) ได้แต่แรก และมีการจดได้โดยรอบเป็นรส. จริงอยู่ จะกล่าวถึงพระโยคาวจรได้ว่า กระทำอารมณ์ให้วิตกจดได้แต่ต้น ให้วิตกจดได้โดยรอบ ดังนี้ ก็ด้วยวิตกนั้น. มีการนำจิตมาไว้ในอารมณ์เป็นปัจจุปัฏฐาน.

วิจรณํ วิจาโร, อนุสญฺจรณนฺติ วุตฺตํ โหติ. สฺวายํ อารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ, ตตฺถ สหชาตานุโยชนรโส, จิตฺตสฺส อนุปฺปพนฺธนปจฺจุปฏฺฐาโน.

ความไตร่ตรอง ชื่อว่า วิจาร, มีอรรถาธิบายว่า เป็นความสัญจรตามไป. วิจารนั้นนั้นมีการตามเคล้าอารมณ์เป็นลักษณะ, มีการยังธรรมที่เกิดร่วมกันให้ตามประกอบในอารมณ์นั้นเป็นรส, มีความตามติดพันแห่งจิตเป็นปัจจุปัฏฐาน.

สนฺเตปิ จ เนสํ กตฺถจิ อวิปฺปโยเค โอฬาริกฏฺเฐน ปุพฺพงฺคมฏฺเฐน จ ฆณฺฑาภิฆาโต วิย เจตโส ปฐมาภินิปาโต วิตกฺโก. สุขุมฏฺเฐน อนุมชฺชนสภาเวน จ ฆณฺฑานุรโว วิย อนุปฺปพนฺโธ วิจาโร. วิปฺผารวา เจตฺถ วิตกฺโก ปฐมุปฺปตฺติกาเล

ก็แม้เมื่อวิตกและวิจารเหล่านั้น ไม่มีความแยกกัน ในจิตบางดวง ความตกไปเฉพาะหน้าที่แรกแห่งจิต เหมือนการตีระฆัง โดยอรรถว่าหยาบ (กว่าวิจาร) และโดยอรรถว่าออกหน้า ชื่อว่า วิตก. ความตามติดพัน เหมือนเสียงครวญแห่งระฆัง โดย

ปริปฺผนฺทนภูโต จิตฺตสฺส อากาเส อุปฺปติตุกามสฺส ปกฺขิโน ปกฺขวิกฺเขโป วิย ปทุมาภิมุขปาโต วิย จ คนฺธานุพนฺธเจตโส ภมรสฺส. สนฺตวุตฺติ วิจาโร นาติปริปฺผนฺทนภาโว จิตฺตสฺส อากาเส อุปฺปติตสฺส ปกฺขิโน ปกฺขปฺปสารณํ วิย ปริพฺภมนํ วิย จ ปทุมาภิมุขปติตสฺส ภมรสฺส ปทุมสฺส อุปริภาเค. ทุกนิปาตฏฺฐกถายํ ปน "อากาเส คจฺฉโต มหาสกุณสฺส อุโภหิ ปกฺเขหิ วาตํ คาหาเปตฺวา[๑] ปกฺเข สนฺนิสีทาเปตฺวา คมนํ วิย อารมฺมเณ เจตโส อภินิโรปนภาเวน ปวตฺโต วิตกฺโก. วาตคฺคหณตฺถํ ปกฺเข ผนฺทาปยมานสฺส คมนํ วิย อนุมชฺชนสภาเวน[๒] ปวตฺโต วิจาโร"ติ วุตฺตํ, ตํ อนุปฺปพนฺเธน ปวตฺติยํ ยุชฺชติ. โส ปน เตสํ[๓] วิเสโส ปฐมทุติยชฺฌาเนสุ ปากโฏ โหติ.

อรรถว่าละเอียด และโดยมีการตามเคล้าเป็นสภาวะ ชื่อว่า วิจาร. อนึ่ง ในธรรมทั้ง ๒ นี้ วิตกมีความแผ่ไป เป็นความไหวตัวในเวลาแรกอุบัติแห่งจิต เหมือนการขยับปีกแห่งนกตัวใคร่จะโผขึ้นไปในอากาศ และเหมือนการมุ่งหน้าโผลงสู่ดอกปทุม แห่งแมลงภู่ ตัวมีจิตติดพันในกลิ่น. วิจารมีความเป็นไปสงบเป็นภาวะที่จิตไม่สั่นไหวเกินไปนัก เหมือนการเหยียดปีก แห่งนก ตัวโผขึ้นไปในอากาศได้แล้ว และเหมือนการบินวนเวียนอยู่ในส่วนเบื้องบนดอกปทุมแห่งแมลงภู่ ตัวมุ่งหน้าโผลงสู่ดอกปทุมได้แล้ว ฉะนั้น. ส่วนในอรรถกถาทุกนิบาต ท่านกล่าวว่า "วิตกเป็นไปโดยภาวะที่ยกจิตไว้ในอารมณ์ เหมือนอย่างการที่นกใหญ่ที่ไปในอากาศ กวักปีกทั้ง ๒ ให้จับเอาลมได้แล้ว ก็ให้หยุดนิ่งบินไปฉะนั้น. วิจารเป็นไปโดยสภาวะที่ตามเคล้า

---

[๑] ฉ. คเหตฺวา.
[๒] ฉ. อนุมชฺชนภาเวน.
[๓] ฉ. เนสํ.

เหมือนอย่างการที่นกกระพือปีกพลิ้วอยู่ เพื่อจับลมบินไป ฉะนั้น" ดังนี้, คำนั้น ย่อมควรในความเป็นไป โดยตามติดพันกัน. ก็ความแตกต่างกันแห่งวิตกและวิจาร เหล่านั้นนั้น ย่อมเป็นอันชัดเจนในปฐมฌานและทุติยฌาน.

อปิจ มลคฺคหิตํ กํสภาชนํ เอเกน หตฺเถน ทฬฺหํ คเหตฺวา อิตเรน หตฺเถน จุณฺณเตลวาลณฺฑุปเกน ปริมชฺชนฺตสฺส ทฬฺหํ คหณหตฺโถ วิย วิตกฺโก, ปริมชฺชนหตฺโถ วิย วิจาโร. ตถา กุมฺภการสฺส ทณฺฑปฺปหาเรน จกฺกํ ภมยิตฺวา ภาชนํ กโรนฺตสฺส อุปฺปีฬนหตฺโถ วิย วิตกฺโก, อิโต จิโต จ สญฺจรณหตฺโถ วิย วิจาโร. ตถา มณฺฑลํ กโรนฺตสฺส มชฺเฌ สนฺนิรุมฺภิตฺวา[1] ฐิตกณฺฏโก[2] วิย อภินิโรปโน วิตกฺโก, พหิ ปริพฺภมนกณฺฏโก[2] วิย อนุมชฺชโน[3]

อีกนัยหนึ่ง เมื่อบุคคลใช้มือข้างหนึ่งจับภาชนะสำริดที่สนิมจับไว้มั่น แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่ง ถูไปโดยรอบด้วยแปรงขนสัตว์จุ่มน้ำมันผสมผงขัด วิตกเปรียบเหมือนมือที่จับไว้มั่น, วิจารเปรียบเหมือนมือที่ถูไปโดยรอบ. อนึ่ง เมื่อช่างหม้อหมุนแป้นโดยการตีด้วยท่อนไม้ ปั้นภาชนะอยู่ วิตกเปรียบเหมือนมือที่คอยกดบีบ, วิจารเปรียบเหมือนมือที่เที่ยวแต่งไปข้างนั้น ข้างนี้. อนึ่ง เมื่อบุคคลทำรูปวงกลม วิตกที่ยกจิต เปรียบเหมือนปลายแหลม (แห่งวงเวียน) ที่

---

๑ อิ. ม. สนฺนิรุชฺฌิตฺวา.

๒ ฉ. ...กณฺฏโก.

๓ อิ. อนุมชฺชนฺโต.

วิจาโร. อิติ อิมินา จ วิตกฺเกน อิมินา จ วิจาเรน สห ปวตฺตติ[๑] รุกฺโข วิย ปุปฺเผน จ ผเลน จาติ อิทํ ฌานํ "สวิตกฺกํ สวิจารนฺ"ติ วุจฺจติ. วิภงฺเค ปน "อิมินา จ วิตกฺเกน อิมินา จ วิจาเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต"ติอาทินา[๒] นเยน ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา กตา. อตฺโถ ปน ตตฺราปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺโพ.

ปักเสียบตรงศูนย์กลางตั้งอยู่, วิจารที่ตามเคล้า เปรียบเหมือนปลายแหลมที่หมุน (ทำรอยวงกลม) อยู่รอบนอก. เพราะเหตุนี้ ฌานนี้ จึงเรียกว่า "มีวิตก มีวิจาร" เพราะอรรถว่า เป็นไปพร้อมกับวิตกนี้และกับวิจารนี้ เหมือนต้นไม้เป็นไปพร้อมกับดอก และผล(จึงเรียกว่า ไม้ดอก ไม้ผล) ฉะนั้น. ส่วนในคัมภีร์วิภังค์ ทรงกระทำพระเทศนาเป็นบุคลาธิษฐาน โดยนัยว่า "ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เข้าถึงพร้อมแล้ว ด้วยวิตกนี้ และด้วยวิจารนี้" ดังนี้เป็นต้น. ถึงกระนั้น ความหมายแม้ในที่นั้น บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นอย่างเดียวกันนี้แหละ.

วิเวกชนฺติ เอตฺถ วิวิตฺติ วิเวโก, นีวรณวิคโมติ อตฺโถ. วิวิตฺโต[๓] วา วิเวโก, นีวรณวิวิตฺโต ฌานสมฺปยุตฺตธมฺมราสีติ

ในบทว่า วิเวกชํ (เกิดจากวิเวก) นี้ มีวินิจฉัยว่า ความสงัด ชื่อว่า วิเวก, ความว่า ความไปปราศนิวรณ์. อีกอย่างหนึ่ง

---

[๑] ฉ. วตฺตติ.
[๒] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๗.
[๓] ฉ. วิวิตฺโตติ.

อตฺโถ. ตสฺมา วิเวกา ตสฺมึ วา วิเวเก ชาตนฺติ วิเวกชํ.

ธรรมที่สงัด ชื่อว่า วิเวก, ความว่า กองธรรมอันสัมปยุตกับฌาน **อันสงัดจากนิวรณ์.** ชื่อว่า วิเวกชํ เพราะอรรถว่า เกิดจากวิเวกนั้น หรือเกิดในวิเวกนั้น.

๗๒. ปีติสุขนฺติ เอตฺถ ปีนยตีติ[๑] ปีติ. สา สมฺปิยายนลกฺขณา, กายจิตฺตปีนนรสา, ผรณรสา วา, โอทคฺยปจฺจุปฏฺฐานา. สา ปเนสา ขุทฺทกาปีติ,[๒] ขณิกาปีติ, โอกฺกนฺติกาปีติ, อุพฺเพงฺคาปีติ, ผรณาปีตีติ ปญฺจวิธา โหติ. ตตฺถ ขุทฺทกาปีติ[๒] สรีเร โลมหํสนมตฺตเมว กาตุํ สกฺโกติ. ขณิกาปีติ ขเณ ขเณ วิชฺชุปฺปาทสทิสา โหติ. โอกฺกนฺติกาปีติ สมุทฺทตีรํ วีจิ วิย กายํ โอกฺกมิตฺวา โอกฺกมิตฺวา ภิชฺชติ. อุพฺเพงฺคาปีติ พลวตี โหติ กายํ อุทฺธคฺคํ กตฺวา อากาเส ลงฺฆาปนปฺปมาณปฺปตฺตา.

๗๒. ในคำว่า มีปีติและสุข นี้ มีวินิจฉัยว่า ธรรมชาติ ชื่อว่า ปีติ เพราะอรรถว่า ทำให้อิ่มเอิบ. ปีตินั้น มีความชื่นชมยินดีเป็นลักษณะ, มีการทำกายและจิตให้อิ่มเอิบเป็นรส, หรือว่ามีความแผ่ไปเป็นรส, มีความฟูขึ้น (แห่งกายและจิต) เป็นปัจจุปัฏฐาน. ก็ปีตินั้นนั้น มี ๕ อย่าง คือ ขุททกาปีติ, ขณิกาปีติ, โอกกันติกาปีติ, อุพเพงคาปีติ, ผรณาปีติ. ในปีติ ๕ อย่างนั้น ขุททกาปีติ สามารถทำเพียงแต่ให้โลมชาติในสรีระลุกชันเท่านั้น. ขณิกาปีติ เป็นเหมือนสายฟ้าแลบที่เกิดขึ้น ในขณะขณะ.

---

๑ ฉ. ปีณยตีติ.

๒ ฉ. ขุทฺทิกาปีติ.

ตถา หิ ปุณฺณวลฺลิกวาสี มหาติสฺสตฺเถโร ปุณฺณมีทิวเส[๑] สายํ เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา จนฺทาโลกํ ทิสฺวา มหาเจติยาภิมุโข หุตฺวา "อิมาย วต เวลาย จตสฺโส ปริสา มหาเจติยํ วนฺทนฺตี"ติ ปกติยา ทิฏฺฐารมฺมณวเสน พุทฺธารมฺมณํ อุพฺเพงฺคาปีตึ อุปฺปาเทตฺวา สุธาตเล ปหฏวิจิตฺรเคณฺฑุโก วิย อากาเส อุปฺปติตฺวา มหาเจติยงฺคเณเยว ปติฏฺฐาสิ. ตถา คิริกณฺฑกวิหารสฺส[๒] อุปนิสฺสเย วตฺตกาลคาเม เอกา กุลธีตาปิ พลวพุทฺธารมฺมณาย อุพฺเพงฺคาปีติยา อากาเส ลงฺเฆสิ.

โอกกันติกาปีติ ย่อมก้าวลงสู่กายแต่ละครั้ง แล้วก็แตกไป ดุจคลื่นซัดฝั่งทะเล แล้วแตกไปฉะนั้น. อุพเพงคาปีติ เป็นธรรมชาติมีกำลังถึงขนาดทำกายให้ลอยขึ้น แล้วให้โลดแล่นไปในอากาศได้. จริงอย่างนั้น พระมหาติสสเถระ ผู้อยู่ ณ ปุณณวัลลิกวิหาร ในเวลาเย็นวันพระจันทร์เต็มดวง ไปยังลานเจดีย์ พอเห็นแสงจันทร์เข้า ก็บ่ายหน้าไปยังมหาเจดีย์ คิดว่า "ในเวลานี้หนอ บริษัท ๔ มาไหว้มหาเจดีย์กัน" ดังนี้ ทำอุพเพงคาปีติอันมีพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ โดยเกี่ยวกับเป็นอารมณ์ที่ได้เห็นอยู่แล้วตามปกติ ให้เกิดขึ้น โลดขึ้นไปในอากาศ เหมือนลูกคลีลายวิจิตรที่บุคคลปาลงที่พื้นปูนแล้ว กระดอนขึ้นไปในอากาศ ฉะนั้น แล้วก็ไปยืนอยู่ ณ ลานมหาเจดีย์นั่นเทียว. อย่างนั้นเหมือนกัน แม้นางกุลธิดาคนหนึ่ง ในวัตตกาลคาม ซึ่งเป็นสถานที่อยู่ใกล้เคียงกับคิริกัณฑกวิหาร ก็

---

[๑] ฉ. ปุณฺณมทิวเส.

[๒] สี. มหาวิหารสฺส.

โลดแล่นไปในอากาศได้ เพราะอุพเพงคาปีติอันมีพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ที่มีกำลัง.

ตสฺสา กิร มาตาปิตโร สายํ ธมฺมสฺสวนตฺถาย วิหารํ คจฺฉนฺตา "อมฺม ตฺวํ ครุภารา อกาเล วิจริตุํ[๑] น สกฺโกสิ, มยํ ตุยฺหํ ปตฺตึ ทตฺวา[๒] ธมฺมํ โสสฺสามา"ติ อคมํสุ. สา คนฺตุกามาปิ เตสํ วจนํ ปฏิพาหิตุํ อสกฺโกนฺตี ฆเร โอหียิตฺวา ฆราชิเร ฐตฺวา จนฺทาโลเกน คิริกณฺฑเก อากาสเจติยงฺคณํ[๓] โอโลเกนฺตี เจติยสฺส ทีปปูชํ อทฺทส, จตสฺโส จ ปริสา มาลาคนฺธาทีหิ เจติยปูชํ กตฺวา ปทกฺขิณํ กโรนฺติโย ภิกฺขุสํฆสฺส จ คณสชฺฌายสทฺทํ อสฺโสสิ. อถสฺสา "ธญฺญา วติเม, เย จ[๔] วิหารํ คนฺตฺวา เอวรูเป เจติยงฺคเณ อนุสญฺจริตุํ, เอวรูปญฺจ มธุรํ ธมฺมกถํ โสตุํ

มีเรื่องว่า มารดาบิดาของกุลธิดานั้น ในเวลาเย็น จะไปสู่วิหารเพื่อประโยชน์แก่การฟังธรรม จึงกล่าวว่า "นี่แน่ะแม่ ตัวเจ้ามีภาระหนัก ไม่อาจเที่ยวไปในเวลาอันไม่สมควรได้, เราจะไปฟังธรรมอุทิศส่วนกุศลให้แก่เจ้า" ดังนี้ แล้วก็ไป. นางกุลธิดานั้น แม้ว่าอยากไป ก็ไม่อาจขัดคำสั่งของมารดาบิดานั้นได้ จึงคงยั้งอยู่ที่เรือน ยืนอยู่ที่ชานเรือน อาศัยแสงจันทร์ มองดูลานอากาศเจดีย์ บนเขาคิริกัณฑกะอยู่ ได้เห็นประทีปบูชาพระเจดีย์, ได้เห็นบริษัท ๔ ทำการบูชาพระเจดีย์ด้วยพวงดอกไม้ และของหอมเป็นต้น แล้วกระทำประทักษิณอยู่ และได้ยินเสียงสวดของคณะภิกษุสงฆ์. ลำดับ

---

[๑] สี. จริตุํ.

[๒] ฉ. กตฺวา.

[๓] อิ. อากาสเจติยํ.

[๔] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

ลภนฺตี''ติ มุตฺตาราสิสทิสํ เจติยํ ปสฺสนฺติยา เอว อุพฺเพงฺคาปีติ อุทปาทิ. สา อากาเส ลงฺฆิตฺวา มาตาปิตูนํ ปุริมตรํเยว อากาสโต เจติยงฺคเณ โอรุยฺห เจติยํ วนฺทิตฺวา ธมฺมํ สุณมานา อฏฺฐาสิ. อถ นํ มาตาปิตโร อาคนฺตฺวา ''อมฺม ตฺวํ กตเรน มคฺเคน อาคตา''ติ ปุจฺฉึสุ. สา ''อากาเสนาคตมฺหิ, น มคฺเคนา''ติ วตฺวา ''อมฺม อากาเสน นาม ขีณาสวา สญฺจรนฺติ, ตฺวํ กถํ อาคตา''ติ วุตฺตา อาห ''มยฺหํ จนฺทาโลเกน เจติยํ โอโลเกนฺติยา ฐิตาย พุทฺธารมฺมณา พลวปีติ อุปฺปชฺชิ. อถาหํ เนว อตฺตโน ฐิตภาวํ, น นิสินฺนภาวํ อญฺญาสึ, คหิตนิมิตฺเตเนว ปน อากาเส ลงฺฆิตฺวา เจติยงฺคเณ ปติฏฺฐิตมฺหี''ติ.

นั้น เมื่อหญิงนั้น คิดว่า ''คนเหล่านี้มีบุญหนอ ที่ได้ไปสู่วิหารแล้วได้เที่ยวไป ตามลาน พระเจดีย์เห็นปานฉะนี้, และยังได้ฟังธรรม–กถาอันมีรสไพเราะ เห็นปานฉะนี้'' ดังนี้ กำลังมองดูพระเจดีย์อันเสมือนกองแก้วมุกดาอยู่นั่นเทียว อุพเพงคาปีติก็เกิดขึ้น. นาง–กุลธิดานั้นก็โลดแล่นไปในอากาศ ลงจากอากาศที่ลานเจดีย์ก่อนกว่ามารดาบิดาทีเดียว ไหว้พระเจดีย์แล้วยืนฟังธรรมอยู่. ลำดับนั้น มารดาบิดา ก็มาถึงถามหล่อนว่า ''นี่แน่ะแม่ เจ้ามาทางไหนกันนะ''. หล่อนตอบว่า ''ทางอากาศ, ไม่ใช่ทางเดิน'' พอถูกกล่าวว่า ''แม่เอ๋ย ธรรมดาว่าทางอากาศ พระขีณาสพท่านสัญจรกัน, ตัวเจ้าจะมาได้อย่างไร'' จึงกล่าวว่า ''เมื่อฉันอาศัยแสงจันทร์ยืนมองดูพระเจดีย์อยู่ ปีติมีกำลัง อันมีพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้น. ลำดับนั้นฉันก็ไม่รู้แล้วละว่าตนยืนอยู่, ไม่รู้แล้วล่ะว่าตนนั่งอยู่, แต่ว่าได้โลดแล่นไปในอากาศ ด้วยนิมิตที่ได้ถือเอานั่นเอง แล้วก็มายืนอยู่ ณ ลานเจดีย์'' ดังนี้.

คุณทวีทัศน์ โทณะวณิก
อุทิศส่วนกุศลให้ นายประเสริฐ โทณะวณิก

เอวํ อุพฺเพงฺคาปีติ อากาเส ลงฺฆาปนปฺปมาณา โหติ. ผรณาปีติยา ปน อุปฺปนฺนาย สกลสรีรํ ธมิตฺวา ปูริตวตฺถิ วิย มหตา อุทโกเฆน ปกฺขนฺตปพฺพตกุจฺฉิ[1] วิย จ อนุปริปฺผุฏฺฐํ โหติ.

อุพเพงคาปีติ ย่อมเป็นปีติ มีขนาดทำให้โลดแล่นไปในอากาศได้อย่างนี้. ส่วนเมื่อผรณาปีติเกิดขึ้นแล้ว สรีระทั้งสิ้น ย่อมเป็นอันถูกท่านประพรมไปโดยรอบ ติดต่อกัน เหมือนกระเพาะปัสสาวะที่เต็ม (ด้วยน้ำปัสสาวะ) และเหมือนหุบเขาที่ห้วงน้ำใหญ่ไหลตามเข้าไป ฉะนั้น.

สา ปเนสา ปญฺจวิธา ปีติ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ทุพฺพิธํ ปสฺสทฺธึ ปริปูเรติ กายปสฺสทฺธิญฺจ จิตฺตปสฺสทฺธิญฺจ. ปสฺสทฺธิ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ทุพฺพิธมฺปิ สุขํ ปริปูเรติ กายิกญฺจ เจตสิกญฺจ. สุขํ คพฺภํ คณฺหนฺตํ ปริปากํ คจฺฉนฺตํ ติวิธํ สมาธึ ปริปูเรติ ขณิกสมาธึ อุปจารสมาธึ อปฺปนาสมาธินฺติ. ตาสุ ยา อปฺปนาสมาธิสฺส มูลํ หุตฺวา วฑฺฒมานา สมาธิสมฺปโยคํ คตา ผรณาปีติ, อยํ อิมสฺมึ อตฺเถ อธิปฺเปตา ปีติ.[2]

ก็ปีติ ๕ อย่างนั้น เมื่อถือเอาครรภ์ถึงความแก่รอบ (มีครรภ์จนแก่ได้ที่) ย่อมทำปัสสัทธิ ๒ อย่าง คือ กายปัสสัทธิ และจิตตปัสสัทธิให้เต็ม. ปัสสัทธิ เมื่อถือเอาครรภ์ถึงความแก่รอบ ย่อมทำสุขทั้งสอง คือ สุขทางกาย และสุขทางใจให้เต็ม. สุข เมื่อถือเอาครรภ์ถึงความแก่รอบ ย่อมทำสมาธิ ๓ อย่าง คือ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิให้เต็ม ฉะนี้แล. ในบรรดาปีติเหล่านั้น ผรณาปีติที่เป็นมูลของอัปปนาสมาธิ ซึ่งเจริญอยู่ ถึงความประกอบร่วมกันกับสมาธิ

---

๑ ฉ. ปกฺขนฺท.... ๒ ฉ. ปีตีติ.

อันใด, ผรณาปีตินี้ เป็นปีติที่ประสงค์เอาในอรรถนี้.

๗๓. อิตรํ ปน สุขนํ สุขํ, สุฏฺฐุ วา ขาทติ, ขณติ หนฺติ[๑] กายจิตฺตาพาธนฺติ สุขํ, ตํ สาตลกฺขณํ, ตํสมฺปยุตฺตานํ อุปพฺรูหนรสํ, อนุคฺคหปจฺจุปฏฺฐานํ. สติปิ จ เนสํ กตฺถจิ อวิปฺปโยเค อิฏฺฐารมฺมณปฏิลาภตุฏฺฐิ ปีติ. ปฏิลทฺธรสานุภวนํ[๒] สุขํ. ยตฺถ ปีติ, ตตฺถ สุขํ. ยตฺถ สุขํ, ตตฺถ นนิยมโต ปีติ. สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิตา ปีติ. เวทนากฺขนฺธสงฺคหิตํ สุขํ. กนฺตารขินฺนสฺส วนนฺตุทกนฺตทสฺสนสวเนสุ วิย ปีติ. วนจฺฉายาปเวสนอุทกปริโภเคสุ วิย สุขํ. ตสฺมึ ตสฺมึ สมเย ปากฏภาวโต เจตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. อิติ อยญฺจ ปีติ อิทญฺจ สุขํ อสฺส ฌานสฺส, อสฺมึ วา ฌาเน อตฺถีติ อิทํ ฌานํ ปีติสุขนฺติ วุจฺจติ.

๗๓. ส่วนคำว่า สุข นอกนี้ พึงทราบว่า ความสุข ชื่อว่า สุข, อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติใด ย่อมเคี้ยวกิน, ย่อมขุด ย่อมกำจัดด้วยดี ซึ่งความอาพาธทางกายและจิต เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า สุข, สุขนั้นมีความสำราญเป็นลักษณะ, มีความเข้าไปเพิ่มพูนธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับสุขนั้นเป็นรส, มีความอนุเคราะห์เป็นปัจจุปัฏฐาน. ก็แม้เมื่อปีติและสุขนั้น มีความไม่พรากกันในจิตตุปบาทบางดวง ความยินดีโดยเกี่ยวกับการได้มาซึ่งอิฏฐารมณ์ เป็นปีติ. ความเสวยรสแห่งอิฏฐารมณ์ที่ได้มาแล้ว เป็นสุข. ในที่ใดมีปีติ, ในที่นั้นมีสุข. ในที่ใดมีสุข ในที่นั้นจะมีปีติโดยแน่นอนหามิได้. ปีติสงเคราะห์เข้าด้วยสังขารขันธ์. สุข

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๒] อิ. ม. ปฏิลทฺธสฺสานุภวนํ.

สงเคราะห์เข้าด้วยเวทนาขันธ์. ปีติ ย่อมมีดุจในคราวที่ บุคคลผู้เหนื่อยอ่อนอยู่ในทีกันดาร เห็นหรือได้ยินข่าว แมกไม้ หรือน้ำ. สุขย่อมมีดุจในคราวที่เข้าไปสู่ร่มเงา ของแมกไม้หรือบริโภคน้ำ. ก็คำ (ที่ว่ามา) นี้ท่านกล่าวไว้ตามความที่มันชัดเจนอยู่ในสมัยนั้น ๆ. ปีตินี้และสุขนี้ ตามประการที่กล่าวมานี้ มีอยู่แก่ฌานนี้, หรือในฌานนี้ เพราะเหตุนั้น ฌานนี้ จึงเรียกว่า ปีติสุขํ (มีปีติและสุข).

อถวา ปีติ จ สุขญฺจ ปีติสุขํ, ธมฺมวินยาทโย วิย. วิเวกชํ ปีติสุขมสฺส ฌานสฺส, อสฺมึ วา ฌาเน อตฺถีติ เอวมฺปิ วิเวกชมฺปีติสุขํ. ยเถว หิ ฌานํ, เอวํ ปีติสุขมฺเปตฺถ วิเวกชเมว โหติ, ตญฺจสฺส อตฺถิ, ตสฺมา เอกปเทเนว "วิเวกชมฺปีติสุขนฺ"ติ วตฺตุํ ยุชฺชติ. วิภงฺเค ปน "อิทํ สุขํ อิมาย ปีติยา สหคตนฺ"ติ[๑]อาทินา นเยน

อีกนัยหนึ่ง ปีติด้วย สุขด้วย ชื่อว่า ปีติสุขํ, เหมือนอย่าง ธรรมด้วย วินัยด้วย ชื่อว่า ธมฺมวินโย เป็นต้น ฉะนั้น. ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก มีอยู่แก่ฌานนี้, หรือในฌานนี้ เพราะเหตุนั้น ฌานนี้ จึงชื่อว่า วิเวกชมฺปีติสุขํ แม้อย่างนี้. เหมือนอย่างว่า ฌาน เป็นวิเวกช นั่นเทียว ฉันใด, แม้ปีติและสุขในฌานนี้ ก็เป็นวิเวกช ฉันนั้น

---

๑ อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๗.

วุตฺตํ. อตฺโถ ปน ตตฺถาปิ เอวเมว หฏฺฐพฺโพ.

เหมือนกัน, ปีติและสุขนั้นก็มีแก่ฌานนี้ เพราะฉะนั้น การที่ตรัสไว้โดยบทเดียวเท่านั้น ว่า "วิเวกชมฺปีติสุขํ" ดังนี้ย่อมถูกต้อง. ส่วนในวิภังค์ ตรัสไว้โดยนัยว่า "สุขนี้ สหรคตด้วยปีตินี้" ดังนี้เป็นต้น. ก็บัณฑิตพึงเห็นความหมายแม้ในที่นั้น ตามประการที่กล่าวมานี้แหละ.

ปฐมํ ฌานนฺติ อิทํ ปรโต อาวีภวิสฺสติ. อุปสมฺปชฺชาติ อุปคนฺตฺวา, ปาปุณิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ. อุปสมฺปาทยิตฺวา วา, นิปฺผาเทตฺวาติ วุตฺตํ โหติ. วิภงฺเค ปน "อุปสมฺปชฺชาติ ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาโภ ปฏิลาโภ ปตฺติ สมฺปตฺติ ผุสนา สมฺผุสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺปทา"ติ[๑] วุตฺตํ. ตสฺสาปิ เอวเมว อตฺโถ หฏฺฐพฺโพ. วิหรตีติ ตทนุรูเปน อิริยาปถวิหาเรน อิติ วุตฺตปฺปการชฺฌานสมงฺคี หุตฺวา อตฺตภาวสฺส อิริยํ วุตฺตึ ปาลนํ ยปนํ ยาปนํ จารํ วิหารํ

ข้อว่า ปฐมํ ฌานํ (ปฐมฌาน)นี้ จักมีแจ้งข้างหน้า. บทว่า อุปสมฺปชฺช แปลว่าถึง, มีอรรถาธิบายว่าบรรลุ. หรือมีอรรถาธิบายว่าเข้าไปทำให้ถึงพร้อม คือทำให้สำเร็จ. ส่วนในวิภังค์ ตรัสไว้ว่า "บทว่า อุปสมฺปชฺช ได้แก่ การได้ การได้มา ความถึง ความถึงพร้อม ความกระทบ ความกระทบพร้อม การกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึงซึ่งปฐมฌาน" ดังนี้. พึงเห็นความหมายแม้แห่งคำนั้น ตามประการที่กล่าวมานี้แหละ. บทว่า วิหรติ (อยู่) คือ เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยฌานมีประการ

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๙.

อภินิปฺผาเทติ. วุตฺตเญหตํ วิภงฺเค "วิหรตีติ อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ จรติ วิหรติ, เตน วุจฺจติ วิหรตี"ติ[1]

ดังกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ยังกิริยา ความเป็นไป ความรักษาไว้ ความดำเนินไป ความทำให้ดำเนินไป ความเที่ยวไป ความเป็นอยู่แห่งอัตภาพให้สำเร็จ ด้วยอิริยาบถวิหารอันเหมาะสมต่อฌานนั้น. ข้อนี้สมจริงตามที่ตรัสไว้ในวิภังค์ว่า "บทว่า วิหรติ คือเคลื่อนไหว เป็นไป รักษาไว้ ดำเนินไป ให้ดำเนินไป เที่ยวไปอยู่, เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวว่า วิหรติ" ดังนี้.

ปญฺจงฺควิปฺปหีนาทิ

๗๔. ยํ ปน วุตฺตํ "ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตนฺ"ติ, ตตฺถ กามจฺฉนฺโท, พฺยาปาโท, ถีนมิทฺธํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, วิจิกิจฺฉาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ นีวรณานํ ปหานวเสน ปญฺจงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพา.

ปฐมฌานละองค์ ๕ เป็นต้น

๗๔. ส่วนคำที่ข้าพเจ้ากล่าวว่า "ละองค์ ๕ ถึงพร้อมด้วยองค์ ๕" ดังนี้ใด, ในคำนั้น พึงทราบความเป็นฌานละองค์ ๕ โดยเกี่ยวกับการละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ คือ กามฉันทะ, พยาบาท, ถีนมิทธะ, อุทธัจจ-

[1] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๐.

น หิ เอเตสุ อปฺปหีเนสุ ฌานํ อุปฺปชฺชติ. เตนสฺเสตานิ ปหานงฺคานีติ วุจฺจนฺติ. กิญฺจาปิ หิ ฌานกฺขเณ อญฺเญปิ อกุสลา ธมฺมา ปหียนฺติ, ตถาปิ เอตาเนว วิเสเสน ฌานนฺตรายกรานิ. กามจฺฉนฺเทน หิ นานาวิสยปฺปโลภิตํ จิตฺตํ น เอกตฺตารมฺมเณ สมาธิยติ. กามจฺฉนฺทาภิภูตํ วา ตํ น กามธาตุปฺปหานาย ปฏิปทํ ปฏิปชฺชติ. พฺยาปาเทน จารมฺมเณ ปฏิหญฺญมานํ น นิรนฺตรํ ปวตฺตติ. ถีนมิทฺธาภิภูตํ อกมฺมญฺญํ โหติ. อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปเรตํ อวูปสนฺตเมว หุตฺวา ปริพฺภมติ. วิจิกิจฺฉาย อุปหตํ ฌานาธิคมสาธิกํ ปฏิปทํ นาโรหติ. อิติ วิเสเสน ฌานนฺตรายกรตฺตา เอตาเนว ปหานงฺคานีติ วุตฺตานิ[1]

กุกกุจจะ, วิจิกิจฉา. จริงอยู่ เมื่อยังละนิวรณ์เหล่านี้ไม่ได้ ฌานก็ย่อมไม่เกิดขึ้น. เพราะเหตุนั้น จึงเรียกนิวรณ์เหล่านี้ว่า (ปหานังคะ) องค์ที่พึงละสำหรับฌานนั้น. ก็อกุศลธรรมทั้งหลาย แม้เหล่าอื่นย่อมถูกละไปในขณะแห่งฌานก็จริง, ถึงอย่างนั้น นิวรณ์เหล่านี้เท่านั้น ที่เป็นตัวกระทำอันตรายต่อฌานโดยพิเศษ. จริงอยู่ จิตที่ถูกอารมณ์ต่าง ๆ ประเล้าประโลมแล้ว เพราะกามฉันทะ ย่อมไม่ตั้งมั่นเสมอในอารมณ์ที่มีสภาพเป็นหนึ่งได้. อีกอย่างหนึ่ง จิตที่ถูกกามฉันทะครอบงำนั้น ย่อมไม่ดำเนินสู่ปฏิปทาเพื่อละกามธาตุ. และที่ถูกพยาบาท กระทบกระทั่งอยู่ในอารมณ์ ก็ย่อมไม่เป็นไปติดต่อกัน. ที่ถูกถีนมิทธะครอบงำ ก็ย่อมเป็นธรรมชาติที่ไม่ควรแก่การงาน. ที่ถูกอุทธัจจกุกกุจจะปกคลุม ก็เป็นธรรมชาติไม่สงบ พล่านไปอย่างเดียว. ที่ถูกวิจิกิจฉา

๑ ฉ. วุตฺตานีติ.

เข้าไปขัดขวางไว้ ก็ไม่ย่างขึ้นสู่ปฏิปทาที่ให้สำเร็จการบรรลุฌาน. เพราะกระทำอันตรายต่อฌานได้โดยพิเศษอย่างนี้ นิวรณ์เหล่านี้เท่านั้น ที่กล่าวได้ว่า <u>เป็นปหานังคะ</u> (องค์ที่พึงละ).

ยสฺมา ปน วิตกฺโก อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติ, วิจาโร อนุปฺปพนฺธติ, เตหิ อวิกฺเขปาย สมฺปาทิตปฺปโยคสฺส เจตโส ปโยคสมฺปตฺติสมฺภวา ปีติ ปีนนํ, สุขญฺจ อุปพฺรูหนํ กโรติ. อถ นํ สเสส-สมฺปยุตฺตธมฺมํ เอเตหิ อภินิโรปนานุปฺปพนฺธน-ปีนนุปพฺรูหเนหิ[๑] อนุคฺคหิตา เอกคฺคตา เอกตฺตารมฺมเณ สมํ สมฺมา จ อาธิยติ, ตสฺมา วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺเตกคฺคตาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อุปฺปตฺติวเสน ปญฺจงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพา. อุปฺปนฺเนสุ หิ เอเตสุ ปญฺจสุ ฌานํ อุปฺปนฺนํ นาม โหติ.

ส่วนว่า เพราะเหตุที่ วิตกย่อมยกจิตไว้ในอารมณ์, วิจารย่อมตามติดพัน, ปีติที่เกิดแต่ประโยคสมบัติ ย่อมกระทำความอิ่มเอิบ, และสุขย่อมกระทำความเข้าไปเพิ่มพูนแก่จิตที่มีประโยค อันวิตกและวิจารเหล่านั้นให้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน. ลำดับนั้น เอกัคตา ที่ความยกจิต (แห่งวิตก) ความตามติดพัน (แห่งวิจาร) ความทำให้อิ่มเอิบ (แห่งปีติ) และความเข้าไปเพิ่มพูน (แห่งสุข) เหล่านี้ อนุเคราะห์แล้ว ก็ย่อมตั้งจิตนั้น พร้อมทั้งสัมปยุตธรรมที่เหลือไว้มั่นเสมอ และโดยชอบในอารมณ์ที่มี

---

[๑] ฉ. ...ปีณนุปพฺรูหเนหิ, อิ. ม. ...ปีณนานุพฺรูหเนหิ.

เตนสฺส เอตานิ ปญฺจ <u>สมนฺนาคตงฺคานีติ</u> วุจฺจนฺติ. ตสฺมา น เอเตหิ สมนฺนาคตํ อญฺญเทว ฌานํ นาม อตฺถีติ คเหตพฺพํ. ยถา ปน องฺคมตฺตวเสเนว จตุรงฺคินี เสนา, ปญฺจงฺคิกํ ตุริยํ,[1] อฏฺฐงฺคิโก จ มคฺโคติ วุจฺจติ, เอวมิทมฺปิ องฺคมตฺตวเสเนว ปญฺจงฺคิกนฺติ วา ปญฺจงฺคสมนฺนาคตนฺติ วา วุจฺจตีติ เวทิตพฺพํ.

สภาพเป็นหนึ่ง, เพราะฉะนั้น จึงพึงทราบความเป็นฌานถึงพร้อมด้วยองค์ ๕ โดยเกี่ยวกับความอุบัติแห่งธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา. จริงอยู่ เมื่อธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ เกิดขึ้นแล้ว ฌาน ก็ชื่อว่า เป็นอันเกิดขึ้นแล้ว. เพราะเหตุนั้น องค์ ๕ เหล่านี้ ท่านจึงเรียกว่า <u>องค์ที่ถึงพร้อม</u> แห่งปฐมฌานนั้น. เพราะฉะนั้น ชื่อว่าฌานที่ถึงพร้อมด้วยองค์เหล่านี้ อย่างอื่นนั้นเทียว บัณฑิตไม่พึงถือเอาว่ามีอยู่ดังนี้. เหมือนอย่างที่ท่านเรียกว่า เสนามีองค์ ๔ เรียกว่า เสนา, ดนตรีมีองค์ ๕ เรียกว่า ดนตรี, และมรรค มีองค์ ๘ เรียกว่ามรรค ด้วยอำนาจเพียงองค์เท่านั้น ฉันใด, ฌานแม้นี้ก็ฉันนั้น พึงทราบว่า ท่านเรียกว่ามีองค์ ๕ หรือประกอบด้วยองค์ ๕ ก็ด้วยอำนาจเพียงองค์เท่านั้น.

---

๑ ฉ. ตุริยํ.

คุณเฉลิม-คุณสมบัติ จั่นนาค อุทิศส่วนกุศลให้แก่
ขุนสถลมารคนิยม-นางสุ่น ธนะวงศ์ และขุนชิตภัยพาล-นางทองคำ จั่นนาค

เอตานิ[1] ปญฺจ องฺคานิ กิญฺจาปิ อุปจารกฺขเณปิ อตฺถิ, อถ โข อุปจาเร ปกติจิตฺตโต พลวตรานิ. อิธ ปน อุปจารโตปิ พลวตรานิ รูปาวจรลกฺขณปฺปตฺตานิ. เอตฺถ หิ วิตกฺโก สุวิสเทน[2] อากาเรน อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรปยมาโน อุปฺปชฺชติ. วิจาโร อติวิย อารมฺมณํ อนุมชฺชมาโน. ปีติสุขํ สพฺพาวนฺตมฺปิ กายํ ผรมานํ. เตเนวาห "นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส วิเวกเชน ปีติสุเขน อปฺผุฏํ โหตี"ติ[3]. จิตฺเตกคฺคตาปิ เหฏฺฐิมมฺหิ สมุคฺคปฏเล อุปริมํ สมุคฺคปฏลํ วิย อารมฺมเณสุ ผุสิตา หุตฺวา อุปฺปชฺชติ, อยเมเตสํ อิตเรหิ วิเสโส. ตตฺถ จิตฺเตกคฺคตา กิญฺจาปิ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติ อิมสฺมึ ปาเฐ น นิทฺทิฏฺฐา, ตถาปิ วิภงฺเค 'ฌานนฺติ วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สุขํ

องค์ ๕ เหล่านี้ ย่อมมีอยู่แม้ในขณะแห่งอุปจาระก็จริง, ทว่า ในอุปจารแลมีกำลังยิ่งกว่าปกติจิต. ส่วนในฌานนี้ มีกำลังยิ่งกว่าแม้กว่าอุปจาระ ถึงลักษณะแห่งรูปาวจร. จริงอยู่ วิตกในฌานนี้ ย่อมเกิดขึ้นยกจิตไว้ในอารมณ์ โดยอาการที่แกล้วกล้าดี. วิจาร ย่อมเกิดขึ้นตามเคล้าอารมณ์เสียนักหนา. ปีติและสุขย่อมเกิดขึ้น แผ่ไปตลอดกาย แม้ที่มีทุกส่วน. เพราะเหตุนั้นจึงตรัสไว้ว่า "อวัยวะอะไร ๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอ อันปีติและสุขที่เกิดจากวิเวกไม่แผ่ไปถึง ไม่มี" ดังนี้. แม้จิตเตกัคตาก็ย่อมเกิดขึ้น กระทบอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายดุจฝาตลับอันบนกระทบที่ฝาตลับอันล่าง ฉะนั้น, นี้เป็นความแตกต่างจากจิตนอกนี้ แห่งองค์ฌานเหล่านี้. ในบรรดาองค์ฌานเหล่านั้น

---

[1] ฉ. เอตานิ จ.
[2] สี. สุวิสุทฺเธน.
[3] ที. สี. ๙/๙๘.

จิตฺเตกคฺคตา"ติ[1] เอวํ วุตฺตตฺตา องฺคเมว. เยน หิ อธิปฺปาเยน ภควตา อุทฺเทโส กโต, โสเยว เตน วิภงฺเค ปกาสิโต โหติ[2].

จิตเตกัคตา มิได้ทรงแสดงไขไว้ในปาฐะว่า สวิตกฺกํ สวิจารํ เป็นต้น นี้ก็จริง, ถึง-อย่างนั้น ก็จัดว่า เป็นองค์ได้ทีเดียว เพราะตรัสไว้ในวิภังค์ อย่างนี้ว่า "วิตก วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคตา ชื่อว่า ฌาน" ดังนี้. ก็พระผู้มีพระภาค ทรงกระทำอุเทศไว้โดยพระประสงค์ใด, ในวิภังค์ก็เป็นอันพระผู้มีพระภาคนั้น ทรงประกาศพระประสงค์นั้นนั่นเอง.

ติวิธกลฺยาณ

๗๕. ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนนฺติ เอตฺถ ปน อาทิมชฺฌปริโยสานวเสน ติวิธกลฺยาณตา. เตสํเยว จ อาทิมชฺฌ-ปริโยสานานํ ลกฺขณวเสน ทสลกฺขณสมฺปนฺนตา เวทิตพฺพา.

ปฐมฌานมีความงาม ๓ ประการ

๗๕. ส่วนในคำว่า มีความงาม ๓ ประการ สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๑๐ นี้ มีวินิจฉัยดังนี้ พึงทราบความเป็นฌานมีความงาม ๓ ประการ โดยเกี่ยวกับเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด. และพึงทราบความเป็นฌานสมบูรณ์

[1] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๗.
[2] สี. ปกาสิโต โหตีติ, ฉ. ปกาสิโตติ.

คุณเฉลิม-คุณสมบัติ จั่นนาค อุทิศส่วนกุศลให้แก่
ขุนสถลมารคนิยม-นางสุ่น ธนะวงศ์ และขุนชิตภัยพาล-นางทองคำ จั่นนาค

ด้วยลักษณะ ๑๐ โดยเกี่ยวกับลักษณะแห่งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด เหล่านั้นนั่นแหละ.

ตตฺรายํ ปาฬิ :

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความพระบาลี ในการเปิดเผยความงามและลักษณะนั้น :

"ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อาทิสฺส กติ ลกฺขณานิ ? อาทิสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ, โย ตสฺส ปริปนฺโถ[1] ? ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. ยญฺจ ปริปนฺถโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, ยญฺจ วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ยญฺจ ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ

"ปฐมฌาน มีความหมดจดแห่งปฏิปทาเป็นเบื้องต้น, มีความตามเพิ่มพูนแห่งอุเบกขา เป็นท่ามกลาง, มีความบันเทิง เป็นที่สุด, ปฐมฌานมีความหมดจดแห่งปฏิปทาเป็นเบื้องต้น, เบื้องต้นมีลักษณะเท่าไร ? เบื้องต้นมีลักษณะ ๓, คือ ปฐมฌานนั้นมีอันตรายอันใดอยู่, จิตย่อมหมดจดจากอันตรายนั้น ๑, เพราะหมดจดได้แล้ว จิตจึงดำเนินสู่สมถนิมิต อันเป็นสาย-กลางได้ ๑, เพราะดำเนินไปได้ จิตจึงแล่นไปในสมถนิมิตนั้น ๑. ข้อที่จิต

[1] ฉ. ปริพนฺโธ.

จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อาทิสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิ. เตน วุจฺจติ ปฐมํ ฌานํ อาทิกลฺยาณญฺเจว โหติ ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจาติ[๑]

หมดจดจากอันตรายอันใดก็ดี, ข้อที่จิตดำเนินสู่สมถนิมิต อันเป็นสายกลางได้ เพราะความที่หมดจดแล้ว อันใดก็ดี, ข้อที่จิตแล่นไปในสมถนิมิตนั้น เพราะดำเนินไปได้แล้ว อันใดก็ดี. ชื่อว่า ปฏิปทาวิสุทธิ เป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน, เบื้องต้นมีลักษณะ ๓ เหล่านี้. เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวว่า ปฐมฌานมีความงามในเบื้องต้น และสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓ ดังนี้.

ปฐมสฺส ฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, มชฺฌสฺส กติ ลกฺขณานิ ? มชฺฌสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ, วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ. ยญฺจ วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ เอกตฺตุปฏฺฐานํ

ปฐมฌานมีความตามเพิ่มพูนแห่งอุเบกขาเป็นท่ามกลาง, ท่ามกลางมีลักษณะเท่าไร ? ท่ามกลางมีลักษณะ ๓, คือ พระโยคาวจรย่อมวางเฉยซึ่งจิตที่หมดจดแล้ว ๑, ย่อมวางเฉยซึ่งจิตที่ดำเนินสู่สมถะแล้ว ๑, ย่อมวางเฉยซึ่งความปรากฏโดยความเป็นหนึ่ง ๑. ข้อที่พระโยคาวจร

[๑] ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

อชฺฌุเปกฺขติ. ปฐมสฺส ฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, มชฺฌสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิ. เตน วุจฺจติ ปฐมํ ฌานํ มชฺเฌกลฺยาณญฺเจว โหติ ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจาติ.[๑]

วางเฉยซึ่งจิตที่หมดจดแล้ว อันใดก็ดี, ข้อที่วางเฉย ซึ่งจิตที่ดำเนินสู่สมถะแล้ว อันใดก็ดี, ข้อที่วางเฉย ซึ่งความปรากฏ โดยความเป็นหนึ่ง อันใดก็ดี. ชื่อว่า เป็นความตามเพิ่มพูนแห่งอุเบกขา เป็นท่ามกลางแห่งปฐมฌาน, ท่ามกลางมีลักษณะ ๓ เหล่านี้. เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวว่า ปฐมฌาน มีความงามในท่ามกลาง และสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓ ดังนี้.

ปฐมสฺส ฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปริโยสานสฺส กติ ลกฺขณานิ ? ปริโยสานสฺส จตฺตาริ ลกฺขณานิ, ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน สมฺปหํสนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน สมฺปหํสนา, ตทุปควีริยวาหนฏฺเฐน สมฺปหํสนา, อาเสวนฏฺเฐน สมฺปหํสนา. ปฐมสฺส

ปฐมฌาน มีความบันเทิงเป็นที่สุด, ที่สุดมีลักษณะเท่าไร ? ที่สุดมีลักษณะ ๔ คือ ชื่อว่า มีความบันเทิง โดยความหมายว่า ธรรมทั้งหลายที่เกิดในปฐมฌานนั้น เป็นไปไม่เกินกันและกัน ๑, ชื่อว่า มีความบันเทิง โดยความหมายว่า อินทรีย์ทั้งหลายมีรส(กิจ)เป็นอันเดียวกัน ๑, ชื่อว่า

[๑] ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

ฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปริโยสานสฺส อิมานิ จตฺตาริ ลกฺขณานิ. เตน วุจฺจติ ปฐมํ ฌานํ ปริโยสานกลฺยาณญฺเจว โหติ จตุลกฺขณสมฺปนฺนญฺจา''ติ.

มีความบันเทิง โดยความหมายว่ายังความเพียรที่เข้าถึงภาวะนั้น ให้เป็นไป ๑, ชื่อว่า มีความบันเทิง โดยความหมายว่าเสพคุ้น ๑. ปฐมฌานมีความบันเทิงเป็นที่สุด, ที่สุดมีลักษณะ ๔ เหล่านี้. เพราะเหตุนั้นจึงกล่าวว่า ปฐมฌานมีความงามในที่สุด และสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๔'' ดังนี้.

ตตฺถ ปฏิปทาวิสุทฺธิ นาม สสมฺภาริโก อุปจาโร. อุเปกฺขานุพฺรูหนา นาม อปฺปนา. สมฺปหํสนา นาม ปจฺจเวกฺขณาติ เอวเมเก วณฺณยนฺติ. ยสฺมา ปน ''เอกตฺตคตํ จิตฺตํ ปฏิปทาวิสุทฺธิปกฺขนฺทญฺเจว โหติ อุเปกฺขานุพฺรูหิตญฺจ ญาเณน จ สมฺปหํสิตนฺ''ติ[๑] ปาฬิยํ วุตฺตํ, ตสฺมา อนฺโตอปฺปนายเมว อาคมนวเสน ปฏิปทาวิสุทฺธิ, ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน อุเปกฺขานุพฺรูหนา, ธมฺมานํ

อาจารย์อีกพวกหนึ่งพรรณนาไว้อย่างนี้ว่า ในบรรดาบทเหล่านั้น อุปจาระพร้อมทั้งสัมภาระ ชื่อว่า ปฏิปทาวิสุทธิ. อัปปนา ชื่อว่าความตามเพิ่มพูนแห่งอุเบกขา. การพิจารณา ชื่อว่า ความบันเทิง ดังนี้. แต่เพราะเหตุที่ท่านกล่าวไว้ในพระบาลีว่า ''จิตที่ถึงความเป็นหนึ่ง ย่อมเป็นธรรมชาติที่แล่นไปสู่ความหมดจดแห่งปฏิปทาด้วย ย่อมเป็นธรรมชาติที่อุเบกขาตามเพิ่มพูน (ทำให้เจริญ) แล้วด้วย

---

[๑] ขุ. ป. ๓๑/๒๕๒.

อนติวตฺตนาทิภาวสาธเนน ปริโยทปกสฺส ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน สมฺปหํสนา จ เวทิตพฺพา.

และย่อมเป็นธรรมชาติ ที่ญาณทำให้บันเทิงแล้วด้วย" ดังนี้, ฉะนั้น จึงพึงทราบ ความหมดจดแห่งปฏิปทา โดยเกี่ยวกับธรรมอันเป็นเหตุมาภายในอัปปนานั่นเอง, พึงทราบความตามเพิ่มพูนแห่งอุเบกขา โดยเกี่ยวกับกิจแห่งตัตรมัชฌัตตุเบกขา, และพึงทราบความบันเทิง โดยเกี่ยวกับญาณผู้ทำให้หมดจด มีความสำเร็จกิจ โดยการทำภาวะที่ธรรมทั้งหลายเป็นไป ไม่เกินกันและกันเป็นต้น ให้สำเร็จ.

กถํ ? ยสฺมึ หิ วาเร อปฺปนา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมึ โย นีวรณสงฺขาโต กิเลสคโณ ตสฺส ฌานสฺส ปริปนฺโถ[๑] ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ. วิสุทฺธตฺตา อาวรณวิรหิตํ หุตฺวา มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ. มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ นาม สมปฺปวตฺโต อปฺปนา–สมาธิเยว. ตทนนฺตรํ ปน ปุริมจิตฺตํ เอกสนฺตติปริณามนเยน ตถตฺตํ อุปคจฺฉมานํ

คืออย่างไร ? คือว่า อัปปนา ย่อมเกิดขึ้น ในวาระใด, ในวาระนั้น หมู่กิเลสกล่าวคือนิวรณ์ อันเป็นอันตรายแห่งฌานนั้นอันใด, จิตย่อมหมดจดจากอันตรายนั้น. เพราะหมดจดได้ จิตจึงเป็นธรรมชาติที่ละเว้นจากเครื่องกางกั้น ย่อมดำเนินสู่สมถนิมิตอันเป็นสายกลางได้. อัปปนาสมาธิอันเป็นไปสม่ำเสมอแล้วนั่นเอง ชื่อว่า

---

[๑] ฉ. ปริพนฺโธ.

มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ นาม, เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา ตถตฺตุปคมเนน ตตฺถ ปกฺขนฺทติ นาม. เอวนฺตาว ปุริมจิตฺเต วิชฺชมานาการ-นิปฺผาทิกา ปฐมสฺส ฌานสฺส อุปฺปาทกฺขเณเยว อาคมนวเสน ปฏิปทาวิสุทฺธิ เวทิตพฺพา.

สมถนิมิต อันเป็นสายกลาง. ส่วนจิตดวงก่อนถัดไปจากอัปปนาจิตนั้น ซึ่งกำลังเข้าถึงความเป็นอย่างนั้น โดยนัยที่ผันแปรไปในความสืบต่อคราวเดียวกัน ก็ชื่อว่าดำเนินสู่สมถนิมิตอันเป็นสายกลาง, เพราะความที่ดำเนินไปอย่างนี้ จึงชื่อว่า แล่นไปในสมถนิมิตนั้นโดยการเข้าถึงความเป็นอย่างนั้น. พึงทราบความหมดจดแห่งปฏิปทาที่ทำอาการอันมีอยู่ในจิตดวงก่อนให้สำเร็จ โดยเกี่ยวกับเป็นเหตุมาในอุปปาทขณะแห่งปฐมฌานนั้นเอง ตามประการที่กล่าวมานี้ก่อน.

เอวํ วิสุทฺธสฺส ปน ตสฺส ปุน วิโสเธตพฺพาภาวโต วิโสธเน พฺยาปารํ อกโรนฺโต วิสุทฺธจิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ นาม. สมถภาวูปคมเนน สมถปฏิปนฺนสฺส ปุน สมาธาเน พฺยาปารํ อกโรนฺโต สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ นาม. สมถปฏิปนฺนภาวโต เอว จสฺส สงฺกิเลสสํสคฺคํ[๑] ปหาย เอกตฺเตน

ก็เมื่อจิตนั้น หมดจดแล้วอย่างนี้ พระโยคาวจร ก็ไม่กระทำความพยายามในอันทำให้หมดจด เพราะไม่มีสิ่งที่ต้องทำให้หมดจดอีก ชื่อว่า ย่อมวางเฉยซึ่งจิตที่หมดจดแล้ว. เมื่อจิตดำเนินสู่สมถะ โดยการเข้าถึงความเป็นสมถะแล้ว ก็ไม่กระทำความพยายาม ในอันให้ตั้งมั่นเสมออีก ชื่อว่า ย่อม

[๑] ฉ. กิเลสสํสคฺคํ.

อุปฏฺฐิตสฺส ปุน เอกตฺตุปฏฺฐาเน พฺยาปารํ อกโรนฺโต เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ นาม. เอวํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน อุเปกฺขานุพฺรูหนา เวทิตพฺพา.

วางเฉยซึ่งจิตที่ดำเนินสู่สมถะแล้ว. และเมื่อจิตนั้นปรากฏโดยความเป็นหนึ่ง เพราะละความคลุกคลีด้วยสังกิเลส โดยความที่ดำเนินสู่สมถะได้แล้วนั่นเอง ก็ไม่กระทำความพยายาม ในอันให้ปรากฏโดยความเป็นหนึ่งอีก ชื่อว่า ย่อมวางเฉยซึ่งความปรากฏโดยความเป็นหนึ่ง. พึงทราบความตามเพิ่มพูนแห่งอุเบกขา โดยเกี่ยวกับกิจแห่งตัตรมัชฌัตตุเบกขา อย่างนี้เถิด.

เย ปเนเต เอวํ อุเปกฺขานุพฺรูหิเต ตตฺถ ชาตา สมาธิปญฺญาสงฺขาตา ยุคนทฺธธมฺมา อญฺญมญฺญํ อนติวตฺตมานา หุตฺวา ปวตฺตา, ยานิ จ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ นานากิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติรเสน เอกรสานิ หุตฺวา ปวตฺตานิ, ยญฺเจส ตทุปคํ เตสํ อนติวตฺตนเอกรสภาวานํ อนุจฺฉวิกํ วีริยํ วาหยติ, ยา จสฺส ตสฺมึ ขเณ ปวตฺตา อาเสวนา, สพฺเพปิ เต อาการา ยสฺมา ญาเณน สงฺกิเลสโวทาเนสุ

อนึ่ง ยุคนัทธธรรม (ธรรมที่เนื่องกันเป็นคู่) กล่าวคือสมาธิ และปัญญา ที่เป็นไป เป็นธรรมชาติเป็นไปไม่เกินกันและกัน ที่เกิดในฌานจิตที่อุเบกขาตามเพิ่มพูนแล้ว อย่างนั้นนั้น เหล่านี้ อันใดก็ดี, อินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น ที่เป็นไปเป็นธรรมชาติมีรสเป็นอันเดียวกัน โดยวิมุตติรส เพราะพ้นจากกิเลสต่าง ๆ ได้ อันใดก็ดี, พระโยคีนี้ ยังวิริยะ อันเข้าถึงภาวะนั้น คือเหมาะสมต่อความเป็นไป ไม่เกินกันและกัน

ตํ ตํ อาทีนวญฺจ อานิสํสญฺจ ทิสฺวา ตถา ตถา สมฺปหํสิตตฺตา วิโสธิตตฺตา ปริโยทาปิตตฺตา นิปฺผนฺนาว, ตสฺมา "ธมฺมานํ อนติวตฺตนาทิภาวสาธเนน ปริโยทปกสฺส[๑] ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน สมฺปหํสนา เวทิตพฺพา"ติ วุตฺตํ.

และความมีรสเป็นอันเดียวกันแห่งธรรมเหล่านั้นให้เป็นไป อันใดก็ดี, ความเสพคุ้นที่เป็นไปในขณะนั้น แห่งฌานจิตนั้น อันใดก็ดี, เพราะเหตุที่อาการแม้ทั้งหมดเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นอันสำเร็จแล้วทีเดียว ก็เพราะความที่พระโยคี เห็นอาทีนพในความเศร้าหมอง และเห็นอานิสงส์ในความผ่องแผ้วนั้นๆ ด้วยญาณแล้ว ก็ทำให้บันเทิง คือทำให้หมดจด ทำให้ขาวรอบได้โดยอาการอย่างนั้น อย่างนั้น, ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า "พึงทราบความบันเทิง โดยเกี่ยวกับญาณผู้ทำให้หมดจด มีความสำเร็จกิจ โดยการทำภาวะที่ธรรมทั้งหลาย เป็นไปไม่เกินกันและกันเป็นต้น ให้สำเร็จ" ดังนี้.

ตตฺถ ยสฺมา อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหติ. ยถาห "ตถาปคฺคหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขติ, อุเปกฺขาวเสน ปญฺญา-

ในภาวนาจิตนั้น เพราะเหตุที่ญาณเป็นอันเด่นชัดได้ ด้วยสามารถแห่งอุเบกขา. เหมือนอย่างที่ท่านพระสารีบุตรเถระ กล่าว

---

[๑] ฉ. อิ. ปริโยทาปกสฺส.

วเสน จ[1] ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, อุเปกฺขาวเสน นานตฺตกิเลเสหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ, วิโมกฺขวเสน ปญฺญาวเสน จ[1] ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. วิมุตฺตตฺตา เต ธมฺมา เอกรสา โหนฺติ. เอกรสฏฺเฐน ภาวนา"ติ[2] ตสฺมา ญาณกิจฺจภูตา สมฺปหํสนา ปริโยสานนฺติ วุตฺตา.

ไว้ว่า "ย่อมวางเฉยเป็นอย่างดี ซึ่งจิตที่ได้ยกไว้แล้ว โดยอาการนั้น ปัญญินทรีย์มีประมาณยิ่ง ด้วยสามารถแห่งอุเบกขา และด้วยสามารถแห่งปัญญา, จิตย่อมพ้นจากกิเลสอันมีสภาวะต่าง ๆ กัน ด้วยสามารถแห่งอุเบกขา, ปัญญินทรีย์มีประมาณยิ่ง ด้วยสามารถแห่งวิโมกข์ และด้วยสามารถแห่งปัญญา. เพราะพ้นได้แล้ว ธรรมเหล่านั้น จึงมีรสเป็นอันเดียวกัน. ชื่อว่า ภาวนา โดยความหมายว่า มีรสเป็นอันเดียวกัน" ดังนี้. ฉะนั้น ความบันเทิงอันเป็นกิจแห่งญาณ ท่านจึงเรียกว่า เป็นที่สุด.

อิทานิ ปฐมํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปฐวีกสิณนฺติ เอตฺถ คณนานุปุพฺพตา ปฐมํ, ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ปฐมํ. อารมฺมณูปนิชฺฌานโต ปจฺจนีกชฺฌาปนโต วา ฌานํ. ปฐวีมณฺฑลํ ปน สกลฏฺเฐน ปฐวีกสิณนฺติ วุจฺจติ, ตํ

บัดนี้ จะวินิจฉัย ในคำว่า ปฐมฌานที่พระโยคีนั้นบรรลุแล้ว ชื่อว่า ปฐวีกสิณ นี้ต่อไป ฌาน ชื่อว่า ปฐม ก็โดยลำดับแห่งการนับ, ชื่อว่า ปฐม เพราะอรรถว่าเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกดังนี้ก็ได้. ชื่อว่า ฌาน

[1] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[2] ขุ. ป. ๓๑/๓๓๘.

นิสฺสาย ปฏิลทฺธํ นิมิตฺตมฺปิ, ปรวีกสิณํ นิมิตฺเต ปฏิลทฺธํ ฌานมฺปิ. ตตฺร อิมสฺมึ อตฺเถ ฌานํ ปรวีกสิณนฺติ เวทิตพฺพํ. ตํ สนฺธาย วุตฺตํ "ปรมํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปรวีกสิณนฺ"ติ.

เพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์ หรือ เพราะเผาธรรมอันเป็นข้าศึก. ส่วนดวงปฐวี เรียกว่า ปฐวีกสิณ ก็โดยความหมายว่าสิ้นเชิง, แม้นิมิตที่อาศัยดวงปฐวีนั้นได้มา ก็เรียกว่าปฐวีกสิณ, แม้ฌานที่ได้มา ในเพราะนิมิต ก็เรียกว่า ปฐวีกสิณ. ในปฐวีกสิณ ๓ อย่างนั้น พึงทราบว่า ในอรรถนี้ ฌานชื่อว่า ปฐวีกสิณ. ข้าพเจ้าหมายเอาฌานนั้น กล่าวว่า "ปฐมฌาน ที่พระโยคีนั้นบรรลุแล้ว ชื่อว่า ปฐวีกสิณ" ดังนี้.

จิรฏฺฐิติสมฺปาทน

วิธีให้สำเร็จความตั้งอยู่ได้นาน

๗๖. เอวํ อธิคเต ปน เอตสฺมึ เตน โยคินา วาลเวธินา วิย, สูเทน วิย จ อาการา ปริคฺคเหตพฺพา. ยถา หิ สุกุสโล ธนุคฺคโห วาลเวธาย กมฺมํ กุรุมาโน ยสฺมึ วาเร วาลํ วิชฺฌติ, ตสฺมึ วาเร

๗๖. อันพระโยคีนั้น พึงเป็นดุจนายขมังธนูนักยิงขนทราย, และเป็นดุจพ่อครัว กำหนดถือเอาอาการทั้งหลาย ในปฐมฌานนี้ที่ได้บรรลุแล้วอย่างนี้. เปรียบเหมือนว่า นายขมังธนูผู้ฉลาดดี เมื่อจะทำการงานโดย

อกฺกนฺตปทานญฺจ ธนุทณฺฑสฺส จ ชิยาย จ สรสฺส จ อาการํ ปริคฺคณฺเหยฺย "เอวํ เม ฐิเตน เอวํ ธนุทณฺฑํ เอวํ ชิยํ เอวํ สรํ คเหตฺวา วาโล วิทฺโธ"ติ. โส ตโต ปฏฺฐาย ตเถว เต อากาเร สมฺปาเทนฺโต อวิราเธตฺวา วาลํ วิชฺเฌยฺย. เอวเมว โยคินาปิ "อิมํ นาม เม โภชนํ ภุญฺชิตฺวา เอวรูปํ ปุคฺคลํ เสวมาเนน เอวรูเป เสนาสเน วิหรนฺเตน[๑] อิมินา นาม อิริยาปเถน อิมสฺมึ กาเล อิทํ อธิคตนฺ"ติ เอเต โภชนสปฺปายาทโย อาการา ปริคฺคเหตพฺพา. เอวํ หิ โส นฏฺเฐ วา ตสฺมึ เต อากาเร สมฺปาเทตฺวา ปุน อุปฺปาเทตุํ, อปฺปคุณํ วา ปคุณํ กโรนฺโต ปุนปฺปุนํ อปฺเปตุํ สกฺขิสฺสติ.

การยิงขนทราย ในวาระใด ยิงขนทราย, ในวาระนั้น เขาพึงกำหนดถือเอาอาการแห่งเท้าที่เหยียบพื้น แห่งคันธนู แห่งสายธนู และแห่งลูกศร ว่า "เรายืนอย่างนี้ จับคันธนูอย่างนี้ จับสายธนูอย่างนี้ จับลูกศรอย่างนี้ แล้วจึงยิงถูกขนทราย" ดังนี้. จำเดิมแต่นั้นไป เขาเมื่อทำอาการเหล่านั้นให้ถึงพร้อมได้อย่างนั้นนั่นแหละ ก็พึงยิงถูกขนทรายไม่ผิดพลาด ฉันใด. แม้พระโยคีก็พึงกำหนดถือเอาอาการทั้งหลายมีโภชนะที่เป็นสัปปายะเป็นต้น เหล่านี้ว่า "เราบริโภคโภชนะชื่อนี้แล้วคบหาบุคคลผู้เห็นปานฉะนี้ อยู่ในเสนาสนะนี้ มีอิริยาบถชื่อนี้ ก็ได้บรรลุฌานนี้แล้วในกาลนี้" ดังนี้. ด้วยว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อสมาธินั้นเสื่อมหายไป เธอก็จักอาจทำอาการเหล่านั้นให้ถึงพร้อม แล้วทำให้เกิดขึ้นได้อีก หรือจักอาจทำสมาธิที่ยังไม่คล่องแคล่วให้คล่องแคล่ว แล้วให้ถึงอัปปนาได้บ่อย ๆ ฉันนั้นนั่นเทียว.

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ยถา จ กุสโล สูโท ภตฺตารํ ปริวิสนฺโต ตสฺส ยํ ยํ รุจิยา ภุญฺชติ, ตํ ตํ สลฺลกฺเขตฺวา ตโต ปฏฺฐาย ตาทิสํเยว อุปนาเมนฺโต ลาภสฺส ภาคี โหติ, เอวมยมฺปิ อธิคตกฺขเณ โภชนาทโย อากาเร คเหตฺวา เต สมฺปาเทนฺโต ปุนปฺปุนํ[๑] อปฺปนาย ลาภี โหติ. ตสฺมาเนน[๒] วาลเวธินา วิย สูเทน วิย จ อาการา ปริคฺคเหตพฺพา. วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา :

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พ่อครัวผู้ฉลาดปรนนิบัตินายจ้าง นายจ้างบริโภคอาหารใด ๆ ของเขาด้วยความชอบใจ, ก็กำหนดอาหารนั้น ๆ ไว้ จำเดิมแต่นั้น ก็น้อมเอาเฉพาะอาหารเช่นนั้นเข้าไป ก็ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งลาภ ฉันใด, แม้พระโยคีนี้ ก็ถือเอาอาการมีโภชนะเป็นต้น ในขณะที่บรรลุไว้ เมื่อทำอาการเหล่านั้นให้ถึงพร้อมได้อยู่ ก็ย่อมเป็นผู้ได้อัปปนาบ่อย ๆ ฉันนั้น. เพราะฉะนั้น อันพระโยคีนั้น พึงเป็นดุจนายขมังธนูผู้ยิงขนทราย และเป็นดุจพ่อครัว กำหนดถือเอาอาการทั้งหลายเถิด. แม้ข้อนี้ ก็สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า :

"เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต[๓] กุสโล สูโท ราชานํ วา ราชมหามตฺตํ วา นานาจเยหิ[๔]

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย พ่อครัวผู้เป็นบัณฑิต ปราดเปรื่องเฉลียวฉลาด เป็นผู้ปรนนิบัติพระราชา หรือราช-

---

๑ ฉ. นตฺเถ นตฺเถ ปุนปฺปุนํ.
๒ ฉ. ตสฺมา เตน.
๓ ฉ. พฺยตฺโต.
๔ ฉ. นานจฺจเยหิ.

สูเปหิ ปจฺจุปฏฺฐิโต อสฺส อมฺพิลคฺเคหิปิ ติตฺตกคฺเคหิปิ กฏุกคฺเคหิปิ มธุรคฺเคหิปิ ขาริเกหิปิ อขาริเกหิปิ โลณิเกหิปิ อโลณิเกหิปิ. ส โข โส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล สูโท สกสฺส ภตฺตุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติ 'อิทํ วา เม อชฺช ภตฺตุ สูเปยฺยํ รุจฺจติ, อิมสฺส วา อภิหรติ, อิมสฺส วา พหุํ คณฺหติ, อิมสฺส วา วณฺณํ ภาสติ, อมฺพิลคฺคํ วา เม อชฺช ภตฺตุ สูเปยฺยํ รุจฺจติ, อมฺพิลคฺคสฺส วา อภิหรติ, อมฺพิลคฺคสฺส วา พหุํ คณฺหติ, อมฺพิลคฺคสฺส วา วณฺณํ ภาสติ ฯเปฯ อโลณิกสฺส วา วณฺณํ ภาสตี'ติ. ส โข โส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล สูโท ลาภี เจว โหติ อจฺฉาทนสฺส, ลาภี เวตฺตนสฺส, ลาภี อภิหารานํ. ตํ กิสฺส เหตุ, ตถา หิ โส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล สูโท สกสฺส ภตฺตุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติ.

มหาอำมาตย์ ด้วยกับข้าวนานาประการ (แกงอันปรุงรสต่าง ๆ) คือ กับข้าวที่มีเครื่องปรุงเปรี้ยวบ้าง ที่มีเครื่องปรุงขมบ้าง ที่มีเครื่องปรุงเผ็ดบ้าง ที่มีเครื่องปรุงหวานบ้าง ที่มีเครื่องปรุงกร่อยบ้าง ที่มีเครื่อง-ปรุงเฝื่อนบ้าง ที่มีเครื่องปรุงเค็มบ้าง ที่มีเครื่องปรุงจืดบ้าง. ดูกรภิกษุทั้งหลาย พ่อครัวผู้เป็นบัณฑิต ปราด-เปรื่อง เฉลียวฉลาดผู้นั้นแล ย่อมเรียนเอานิมิต (อาการ) แห่งนายจ้างของตน ว่า 'วันนี้ นายจ้างของเราชอบใจกับข้าวนี้, หรือว่าเหยียดมือไปยังกับข้าวนี้, หรือว่าตักกับข้าวนี้มาก, หรือว่า กล่าวชื่นชมกับข้าวนี้, หรือว่าวันนี้นายจ้างของเราชอบใจกับข้าวที่มีเครื่องปรุง-เปรี้ยว, หรือว่า เหยียดมือไปยังกับข้าวที่มีเครื่องปรุงเปรี้ยว, หรือว่าตักกับข้าว ที่มีเครื่องปรุงเปรี้ยวมาก,

เอวเมว โข ภิกฺขเว อิเธกจฺโจ ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ. เวทนาสุ[๑] ...จิตฺเต ...ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. ตสฺส ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสิโน วิหรโต จิตฺตํ สมาธิยติ, อุปกฺกิเลสา ปหียนฺติ, โส ตํ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติ. ส โข โส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล ภิกฺขุ ลาภี เจว โหติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ, ลาภี สติสมฺปชญฺญสฺส. ตํ กิสฺส เหตุ, ตถา หิ โส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล ภิกฺขุ สกสฺส จิตฺตสฺส นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาตี''ติ.[๒]

หรือกล่าวชื่นชมกับข้าว ที่มีเครื่องปรุงเปรี้ยวมาก ฯลฯ หรือว่า กล่าวชื่นชมกับข้าวที่มีเครื่องปรุงจืดมาก' ดังนี้. ดูกรภิกษุทั้งหลาย พ่อครัวผู้เป็นบัณฑิต ปราดเปรื่อง เฉลียวฉลาดผู้นั้นแล ย่อมเป็นผู้ได้รับ เครื่องนุ่งห่มบ้าง, ย่อมเป็นผู้ได้รับค่าจ้างบ้าง, ย่อมเป็นผู้ได้รับการบูชา (การยกย่อง) บ้าง. ข้อนั้น เป็นเพราะเหตุไร, ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า พ่อครัวผู้เป็นบัณฑิต ปราดเปรื่อง เฉลียวฉลาดผู้นั้น เรียนเอานิมิต (อาการ) แห่งนายจ้างของตนไว้อย่างนั้น แม้ฉันใด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ ผู้เป็นบัณฑิต ปราดเปรื่อง เฉลียวฉลาด ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นเนือง ๆ ซึ่งกายในกายอยู่. ย่อมพิจารณา

---

[๑] ฉ. เวทนาสุ เวทนา.
[๒] สํ. มหา. ๑๙/๒๐๑.

เห็นเนือง ๆ ซึ่งเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่. ย่อมพิจารณาเห็นเนืองๆ ซึ่งจิตในจิตอยู่. ย่อมพิจารณาเห็นเนือง ๆ ซึ่งธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ เป็นผู้มีความเพียรเผาผลาญกิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก. จิตของเธอผู้พิจารณาเห็นเนือง ๆ ซึ่งธรรมในธรรมทั้ง-หลายอยู่ ย่อมตั้งมั่นเสมอ, อุปกิเลสทั้งหลายย่อมถูกละไป, ภิกษุนั้น ย่อมเรียนเอานิมิตนั้น. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ปราดเปรื่อง เฉลียวฉลาด ผู้นั้นแล ย่อมเป็นผู้ได้ทิฐธรรมสุขวิหาร (ความอยู่เป็นสุขในอัตภาพนี้) และย่อมเป็นผู้ได้สติและสัมปชัญญะ. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร, ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ปราดเปรื่อง เฉลียวฉลาดผู้นั้นเรียนเอานิมิต (อาการ)แห่งจิตของตนไว้ อย่างนั้น" ดังนี้.

คุณปิยะ ตุ้มรักดี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

นิมิตฺตคฺคหเณน จสฺส ปุน เต อากาเร สมฺปาทยโต อปฺปนามตฺตเมว อิชฺฌติ, น จิรฏฺฐานํ. จิรฏฺฐานํ ปน สมาธิปริปนฺถานํ[1] ธมฺมานํ สุวิโสธิตตฺตา โหติ. โย หิ ภิกฺขุ กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทีหิ กามจฺฉนฺทํ น สุฏฺฐุ วิกฺขมฺภิตฺวา, กายปสฺสทฺธิวเสน กายทุฏฺฐุลฺลํ น สุฏฺฐุ ปฏิปสฺสทฺธํ กตฺวา, อารมฺภธาตุมนสิการาทิวเสน ถีนมิทฺธํ น สุฏฺฐุ ปฏิวิโนเทตฺวา, สมถนิมิตฺตมนสิการาทิวเสน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ น สุฏฺฐุ สมูหตํ[2] กตฺวา, อญฺเญปิ สมาธิปริปนฺเถ[3] ธมฺเม น สุฏฺฐุ วิโสเธตฺวา ฌานํ สมาปชฺชติ, โส อวิโสธิตํ อาสยํ ปวิฏฺฐภมโร วิย อสุทฺธํ[4] อุยฺยานํ ปวิฏฺฐราชา วิย จ ขิปฺปเมว นิกฺขมติ. โย ปน สมาธิปริปนฺเถ[5] ธมฺเม สุฏฺฐุ วิโสเธตฺวา

ก็เมื่อภิกษุนั้น ยังอาการเหล่านั้น ตามที่ทรงใช้ศัพท์ว่านิมิต ให้ถึงพร้อมได้อีก ก็ย่อมสำเร็จได้เพียงอัปปนาเท่านั้น, หาสำเร็จการตั้งอยู่ได้นานไม่. ก็การตั้งอยู่ได้นานย่อมมีได้ เพราะได้ชำระด้วยดี ซึ่งธรรมทั้งหลาย อันเป็นอันตรายต่อสมาธิแล้ว. จริงอยู่ ภิกษุรูปใด ไม่ข่มด้วยดีซึ่งกามฉันทะด้วยการพิจารณาโทษของกามเป็นต้น, ไม่กระทำฐานะที่หยาบแห่งกาย ให้ระงับด้วยดีด้วยสามารถแห่งกายปัสสัทธิ, ไม่บรรเทาด้วยดี ซึ่งถีนมิทธะ ด้วยสามารถแห่งการใส่ใจอารัมภธาตุเป็นต้น, ไม่กระทำอุทธัจจ-กุกกุจจะ ให้เป็นอันถอนขึ้นได้ด้วยดี ด้วยสามารถแห่งการใส่ใจสมถนิมิตเป็นต้น, ไม่ชำระด้วยดี ซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นอันตราย

---

๑ ฉ. สมาธิปริพนฺธานํ.
๒ ฉ. น สุสมูหตํ.
๓ ฉ. สมาธิปริพนฺเธ.
๔ ฉ. อวิสุทฺธํ.
๕ ฉ. สมาธิปริพนฺเธ.

ฌานํ สมาปชฺชติ, โส สุวิโสธิตํ อาสยํ ปวิฏฺฐภมโร วิย สุปริสุทฺธํ อุยฺยานํ ปวิฏฺฐราชา วิย จ สกลมฺปิ ทิวสภาคํ อนฺโตสมาปตฺติยเมว โหติ. เตนาหุ โปราณา :

ต่อสมาธิ แม้อย่างอื่นแล้วเข้าฌาน, ภิกษุรูปนั้นย่อมออกเสียฉับพลันทีเดียว ดุจแมลงภู่ตัวเข้าไปสู่ที่อาศัยอันยังมิได้ชำระ และดุจพระราชาผู้เสด็จเข้าไปสู่อุทยาน ที่ไม่สะอาดฉะนั้น. ส่วนภิกษุรูปใด ชำระด้วยดี ซึ่งธรรมทั้งหลายอันเป็นอันตรายต่อสมาธิ แล้วเข้าฌาน, ภิกษุรูปนั้น ย่อมเป็นผู้อยู่ภายในสมาบัตินั่นเทียว ตลอดตอนกลางวัน แม้ทั้งสิ้น ดุจแมลงภู่ตัวเข้าไปสู่ที่อาศัยอันได้ชำระดีแล้ว และดุจพระราชาผู้เสด็จเข้าไปสู่อุทยาน ที่สะอาดดีแล้ว ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น ท่านโบราณาจารย์จึงกล่าวว่า :

"กาเมสุ ฉนฺทํ ปฏิฆํ วิโนทเย
อุทฺธจฺจมิทฺธํ วิจิกิจฺฉปญฺจมํ
วิเวกปาโมชฺชกเรน เจตสา
ราชาว สุทฺธนฺตคโต ตหึ รเม"ติ.

"ภิกษุ พึงบรรเทาความพอใจในกามทั้งหลาย ความขัดเคือง อุทธัจจะมิทธะ วิจิกิจฉาเป็นที่ ๕ มีใจกระทำความบันเทิงในวิเวก พึงยินดีในฌานนั้น ดุจพระราชาผู้เสด็จไปสู่บริเวณที่หมดจด ฉะนั้น" ดังนี้.

ตสฺมา จิรฏฺฐิติกาเมน ปาริปนฺถิกธมฺเม โสเธตฺวา[๑] ฌานํ สมาปชฺชิตพฺพํ. จิตฺต-ภาวนาเวปุลฺลตฺถญฺจ ยถาลทฺธํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ วฑฺเฒตพฺพํ. ตสฺส เทฺว วฑฺฒนาภูมิโย [๒]อุปจาโร วา อปฺปนา[๒] วา. อุปจารํ ปตฺวาปิ หิ ตํ วฑฺเฒตุํ วฏฺฏติ อปฺปนํ ปตฺวาปิ. เอกสฺมึ ปน ฐาเน อวสฺสํ วฑฺเฒตพฺพํ. เตน วุตฺตํ "ยถาลทฺธํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ วฑฺเฒตพฺพนฺ"ติ.

เพราะฉะนั้น พระโยคีผู้ต้องการความตั้งอยู่ได้นาน พึงชำระธรรมที่มีอันตรายทั้งหลาย แล้วเข้าฌานเถิด. และเพื่อความไพบูลย์แห่งจิตภาวนา ก็ควรขยายปฏิภาคนิมิตตามที่ได้แล้ว. ภูมิแห่งการขยายนิมิตนั้นมี ๒ คือ อุปจาระ อย่างหนึ่ง อัปปนาอย่างหนึ่ง. จริงอยู่ พระโยคี แม้บรรลุอุปจาระแล้ว แม้บรรลุอัปปนาแล้ว ก็ควรขยายปฏิภาคนิมิตนั้น. ด้วยว่า ต้องขยายในฐานะหนึ่งเป็นแน่แท้. เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า "ควรขยายปฏิภาคนิมิต ตามที่ได้แล้ว" ดังนี้.

นิมิตฺตวฑฺฒนนย

๓๗. ตตฺรายํ วฑฺฒนนโย,[๓] เตน โยคินา ตํ นิมิตฺตํ ปตฺตวฑฺฒนปุพฺพวฑฺฒนภตฺต-

นัยการขยายนิมิต

๓๗. ต่อไปนี้ เป็นนัยการขยายในปฏิภาคนิมิตนั้น, อันพระโยคีนั้น อย่าขยาย

---

[๑] ฉ. ปริพนฺธกธมฺเม วิโสเธตฺวา.
[๒] ฉ. อุปจารํ วา อปฺปนํ วา.
[๓] ก. วฑฺฒนานโย.

วฑฺฒนลตาวฑฺฒนทุสฺสวฑฺฒนโยเคน อวฑฺเฒตฺวา ยถา นาม กสโก กสิตพฺพฏฺฐานํ นงฺคเลน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปริจฺเฉทพฺภนฺตเร กสติ, ยถา วา ปน ภิกฺขู สีมํ พนฺธนฺตา ปฐมํ นิมิตฺตานิ สลฺลกฺเขตฺวา ปจฺฉา พนฺธนฺติ, เอวเมว ตสฺส ยถาลทฺธสฺส นิมิตฺตสฺส อนุกฺกเมน เอกงฺคุลทฺวงฺคุลติวงฺคุล-จตุรงฺคุลมตฺตํ มนสา ปริจฺฉินฺทิตฺวา[๑] ยถาปริจฺเฉทํ[๒] วฑฺเฒตพฺพํ. อปริจฺฉินฺทิตฺวา ปน น วฑฺเฒตพฺพํ. ตโต วิทตฺถิรตนปมุข-ปริเวณวิหารสีมานํ คามนิคมชนปทรชฺช-สมุทฺทสีมานญฺจ ปริจฺเฉทวเสน วฑฺฒยนฺเตน จกฺกวาฬปริจฺเฉเทน วา ตโต วาปิ อุตฺตรึ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วฑฺเฒตพฺพํ.

นิมิตนั้น โดยวิธีขยายบาตร วิธีขยายขนม วิธีขยายภัต วิธีขยายเครือเถา วิธีขยายผ้า เปรียบเหมือนว่า ชาวนาใช้ไถ กำหนดสถานที่ที่พึงไถ แล้วจึงไถภายในที่ที่กำหนดไว้ ชื่อฉันใด, ก็หรือว่า ภิกษุทั้งหลายเมื่อจะผูกสีมา ย่อมกำหนดนิมิตทั้งหลายเสียก่อน แล้วจึงผูกในภายหลัง ฉันใด, พระโยคีพึงใช้ใจกำหนดขนาด ๑ องคุลี ๒ องคุลี ๓ องคุลี ๔ องคุลี แห่งนิมิตตามที่ได้แล้วนั้นตามลำดับ แล้วขยายไปตามที่ได้กำหนดไว้ฉันนั้นนั่นเทียว. แต่ว่า ยังมิได้กำหนดไว้ก็ยังไม่ควรขยาย. จากนั้นไป เธอผู้จะขยายควรกำหนดแล้วขยายไป โดยเกี่ยวกับกำหนดไว้ ๑ คืบ ๑ ศอก บริเวณหน้าวิหาร เขตวิหาร และเขตบ้าน เขตนิคม เขตชนบท เขตแว่นแคว้น เขตสมุทร หรือโดยการกำหนดไว้จักรวาลหนึ่ง หรือแม้ยิ่งกว่านั้น.

---

[๑] สี. ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปริจฺฉินฺทิตฺวา.

[๒] อิ. ยถาปริจฺฉินฺนปริจฺเฉทํ.

คุณปิยะ ตุ้มรักดี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

ยถา หิ หํสโปตกา ปกฺขานํ อุฏฺฐิตกาลโต ปฏฺฐาย ปริตฺตํ ปริตฺตํ ปเทสํ อุปฺปตนฺตฺวา[๑] ปริจยํ กตฺวา อนุกฺกเมน จนฺทิมสูริยานํ สนฺติกํ คจฺฉนฺติ, เอวเมว ภิกฺขุ วุตฺตนเยน นิมิตฺตํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วฑฺเฒนฺโต ยาว จกฺกวาฬปริจฺเฉทา ตโต วา อุตฺตรึ วฑฺเฒติ. อถสฺส ตํ นิมิตฺตํ วฑฺฒิตวฑฺฒิตฏฺฐาเน ปฐวิยา อุกฺกูลวิกฺกูลนที-วิทุคฺคปพฺพตวิสเมสุ สงฺกุสตสมฺภาหตํ อุสภจมฺมํ วิย โหติ.

เปรียบเหมือนว่า ลูกหงส์ นับตั้งแต่กาลที่ปีกงอกแล้ว ย่อมบินเข้าไปสู่ประเทศทีละเล็กละน้อย ทำการสั่งสมไว้ ย่อมถึงสถานที่ใกล้พระจันทร์หรือพระอาทิตย์ ตามลำดับ ฉันใด, ภิกษุเมื่อกำหนดขยายนิมิตไปตามนัยที่กล่าวแล้ว ก็ย่อมขยายไปได้จนกระทั่งถึงที่กำหนดไว้จักรวาลหนึ่ง หรือยิ่งกว่านั้น ฉันนั้นเหมือนกัน. ลำดับนั้นนิมิตนั้น ของพระโยคีนั้น ย่อมเป็นดุจหนังโคอุสภะ ที่ถูกขอสับเอา ๑๐๐ ครั้ง ในเพราะพื้นดินตรงที่ได้ขยายไปขยายไป มีที่ดอนที่ลุ่มหล่มที่กระแสน้ำเซาะ ที่ขรุขระแห่งภูเขา.

ตสฺมึ ปน นิมิตฺเต ปตฺตปฐมชฺฌาเนน อาทิกมฺมิเกน สมาปชฺชนพหุเลน ภวิตพฺพํ, น ปจฺจเวกฺขณพหุเลน. ปจฺจเวกฺขณพหุลสฺส หิ ฌานงฺคานิ ถูลานิ ทุพฺพลานิ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ. อถสฺส ตานิ เอวํ อุปฏฺฐิตตฺตา

ก็พระโยคีผู้บรรลุปฐมฌาน เป็นอาทิกัมมิกะ (แรกทำฌานได้) ในนิมิตนั้น ควรเป็นผู้มากด้วยการเข้า, ไม่ควรเป็นผู้มากด้วยการพิจารณา. เพราะว่าองค์ฌานทั้งหลาย ย่อมปรากฏเป็นธรรมชาติที่หยาบ

[๑] ฉ. อุปฺปตนฺตา.

คุณปิยะ ตุ้มรักดี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

อุปริ อุสฺสุกฺกนาย[๑] ปจฺจยตํ น[๒] อาปชฺชนฺติ. โส อปฺปคุเณ ฌาเน อุสฺสุกฺกมาโน[๑] ปฐมชฺฌานา จ ปริหายติ, น จ สกฺโกติ ทุติยํ ปาปุณิตุํ. เตนาห ภควา :

"เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อกฺเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต จริตุํ[๓] ตสฺสา เอวมสฺส 'ยนฺนูนาหํ อคตปุพฺพญฺเจว ทิสํ คจฺเฉยฺยํ, อขาทิตปุพฺพานิ จ ติณานิ ขาเทยฺยํ, อปีตปุพฺพานิ จ ปานียานิ ปิเวยฺยนฺ'ติ. สา ปุริมํ ปาทํ น สุปติฏฺฐิตํ

ทรามกำลัง แก่เธอผู้มากด้วยการพิจารณา. ลำดับนั้น องค์ฌานเหล่านั้น เพราะความที่ปรากฏแก่เธออย่างนี้ ก็ย่อมไม่ถึงความเป็นปัจจัยแก่ความขวนขวายให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. พระโยคีนั้น เมื่อขวนขวายไปในฌานที่ไม่คล่องแคล่ว ก็ย่อมเสื่อมจากปฐมฌานที่บรรลุด้วย, ไม่อาจที่จะบรรลุฌานที่ ๒ ด้วย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า :

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างแม่โคที่เที่ยวไปมาก (เที่ยวหากิน) บนภูเขา ซึ่งโง่เขลา ไม่รู้จักเขต ไม่ฉลาดที่จะเที่ยวไปบนภูเขาอันขรุขระ. แม่โคนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า 'ไฉนหนอ เราพึงไปสู่ทิศที่ยังไม่เคยไปด้วย, พึงกัดกินหญ้าที่ยังไม่เคยกัดกินด้วย, พึงดื่ม

---

[๑] ธิ. อุสฺสกฺกนาย, อุสฺสกฺกมาโน.
[๒] ฉ. น-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๓] ฉ. จริตุํ.

ปติฏฺฐเปตฺวา ปจฺฉิมํ ปาทํ อุทฺธเรยฺย, สา น เจว อคตปุพฺพํ ทิสํ คจฺเฉยฺย, น จ อขาทิตปุพฺพานิ ติณานิ ขาเทยฺย, น จ อปีตปุพฺพานิ ปานียานิ ปิเวยฺย. ยสฺมึ จสฺสา ปเทเส ฐิตาย เอวมสฺส[๑] 'ยนฺนูนาหํ อคตปุพฺพญฺเจว ฯเปฯ ปิเวยฺยนฺ'ติ, ตญฺจ ปเทสํ น โสตฺถินา ปจฺจาคจฺเฉยฺย. ตํ กิสฺส เหตุ ? ตถา หิ สา ภิกฺขเว คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อกฺเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต วิจริตุํ[๒] เอวเมว โข ภิกฺขเว อิเธกจฺโจ ภิกฺขุ พาโล อพฺยตฺโต อกฺเขตฺตญฺญู อกุสโล วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ. โส ตํ นิมิตฺตํ นาเสวติ, น ภาเวติ, น พหุลีกโรติ, น จ[๓] สฺวาธิฏฺฐิตํ อธิฏฺฐาติ, ตสฺส

น้ำดื่ม ที่ยังไม่เคยดื่มด้วย' ดังนี้. แม่โคนั้น ยังไม่ทันยันเท้าหน้าให้ดี ก็ยกเท้าหลังขึ้น, มันจึงไม่ได้ไปสู่ทิศที่ยังไม่เคยไปด้วย, ไม่ได้กัดกินหญ้าที่ยังไม่เคยกัดกินด้วย, ไม่ได้ดื่มน้ำดื่มที่ยังไม่เคยดื่มด้วย. ทั้งยังไม่ได้กลับสู่สถานที่ที่มันยืนคิดว่า 'ไฉนหนอเราพึงไปทิศที่ยังไม่เคยไปด้วย ฯลฯ พึงดื่มน้ำดื่ม ที่ยังไม่เคยดื่มด้วย' ดังนี้ ได้โดยสวัสดีด้วย. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า แม่โคที่เที่ยวไปมากบนภูเขาตัวนั้น โง่เขลา ไม่รู้จักเขต ไม่ฉลาดที่จะเที่ยวไปบนภูเขา อันขรุขระอย่างนั้นได้ แม้ฉันใด, ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ ผู้โง่เขลาไม่รู้จักเขต ไม่

---

๑ ฉ. เอวมสฺสา.

๒ ฉ. จริตุํ.

๓ ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

คุณปิยะ ตุ้มรักดี

อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา.

เอวํ โหติ 'ยนฺนูนาหํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา ฯเปฯ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช-วิหเรยฺยนฺ'ติ. โส น สกฺโกติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา ฯเปฯ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ. ตสฺส เอวํ โหติ 'ยนฺนูนาหํ วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยนฺ'ติ. โส น สกฺโกติ วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อุภโต ภฏฺโฐ อุภโต ปริหีโน, เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว[๑] สา คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อกฺเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต วิจริตุนฺ[๒]'ติ.[๓]

ฉลาดที่จะสงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เที่ยว ฯลฯ ถึงซึ่งปฐมฌานอยู่. ภิกษุรูปนั้น ไม่เสพคุ้น, ไม่เจริญ, ไม่กระทำให้มาก ซึ่งนิมิตนั้น, ทั้งไม่ตั้งใจให้มั่นดีด้วย, เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า 'ไฉนหนอ เราพึงถึงซึ่งทุติยฌาน ฯลฯ เพราะสงบวิตกและวิจารได้อยู่' ดังนี้. ภิกษุรูปนั้น ย่อมไม่อาจถึงซึ่งทุติยฌาน ฯลฯ เพราะสงบวิตกและวิจารได้อยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า 'ไฉนหนอเราพึงสงัดจากกามทั้งหลายแล้ว แน่เที่ยว ฯลฯ ถึงซึ่งปฐมฌานอยู่' ดังนี้. ภิกษุรูปนั้น ก็ไม่อาจที่จะสงัดจากกามทั้ง-หลายแล้วแน่เที่ยว ฯลฯ ถึงซึ่งปฐมฌานอยู่ได้ ฉันนั้นเหมือนกันแล. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนี้ เรากล่าว

---

๑ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
๒ ฉ. จริตุํ.
๓ องฺ. นวก. ๒๓/๔๓๓.

ว่า เป็นผู้เคลื่อนแล้วจากฌานทั้งสอง เป็นผู้เสื่อมแล้ว จากฌานทั้งสอง, เหมือนอย่างแม่โคที่เที่ยวไปมาก บนภูเขา ซึ่งโง่เขลาไม่รู้จักเขต ไม่ฉลาดที่จะเที่ยวไปบนภูเขา อันขรุขระตัวนั้น ฉะนั้น" ดังนี้.

ตสฺมาเนน ตสฺมึเยว ตาว ปฐมชฺฌาเน ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา ภวิตพฺพํ.

เพราะฉะนั้น พระโยคีนั้น ควรเป็นผู้สั่งสมวสี (ความชำนาญ) โดยอาการ ๕ ไว้ในปฐมฌานนั้นนั่นแหละ ก่อน.

ปญฺจวสีกถา

๗๘. ตตฺริมา ปญฺจ วสิโย อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสีติ. ปฐมชฺฌานํ ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวทิจฺฉกํ อาวชฺชติ, อาวชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ อาวชฺชนวสี. ปฐมชฺฌานํ ยตฺถิจฺฉกํ ฯเปฯ สมาปชฺชติ, สมาปชฺชนาย

กถาว่าด้วยวสี ๕

๗๘. ในบทว่า ควรเป็นผู้สั่งสมวสี โดยอาการ ๕ นั้น ต่อไปนี้เป็นวสี ๕ คือ อาวัชชนวสี (ชำนาญในการนึก) สมาปัชชนวสี (ชำนาญในการเข้า) อธิฏฐานวสี (ชำนาญในการยั้งอยู่) วุฏฐานวสี (ชำนาญในการออก) ปัจจเวกขณวสี (ชำนาญในการพิจารณา).

คุณปิยะ ตุ้มรักดี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ สมาปชฺชนวสี. เอวํ เสสาปิ วิตฺถาเรตพฺพา.

การที่พระโยคีนึกถึงปฐมฌานได้ในที่ที่ต้องการ ในเวลาที่ต้องการตราบเท่าที่ต้องการ, ไม่มีความเนิ่นช้าในการนึก ดังนี้ ชื่อว่า อาวัชชนวสี. การที่พระโยคีเข้าปฐมฌานได้ในที่ที่ต้องการ ฯลฯ, ไม่มีความเนิ่นช้าในการเข้า ดังนี้ ชื่อว่าสมาปัชชนวสี. แม้วสีที่เหลือ ก็พึงให้พิสดารอย่างนี้.

อยํ ปเนตฺถ อตฺถปฺปกาสนา, ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย ปฐมํ วิตกฺกํ อาวชฺชยโต ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา อุปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ วิตกฺการมฺมณาเนว จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ. ตโต เทฺว ภวงฺคานิ, ตโต ปุน วิจารารมฺมณํ อาวชฺชนํ, วุตฺตนเยเนว ชวนานีติ เอวํ ปญฺจสุ ฌานงฺเคสุ ยทา นิรนฺตรํ จิตฺตํ เปเสตุํ สกฺโกติ, อถสฺส อาวชฺชนวสี สิทฺธา โหติ. อยํ ปน มตฺถกปฺปตฺตา วสี ภควโต ยมกปาฏิหาริเย ลพฺภติ, อญฺเญสํ วา เอวรูเป กาเล. อิโต ปรํ สีฆตรา อาวชฺชนวสี นาม นตฺถิ.

ส่วนต่อไปนี้ เป็นการประกาศอรรถในวสี ๕ เหล่านี้, คือว่า ในเวลาใด อาจที่จะส่งจิตไปได้ไม่ขาดสาย ในองค์ฌาน ๕ อย่างนี้ คือเมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว ก็นึกถึงวิตกก่อน ชวนะ ๔ หรือ ๕ ขณะ อันมีวิตกเป็นอารมณ์นั่นเทียว ย่อมแล่นไปในลำดับแห่งอาวัชชนะที่เกิดขึ้น ตัด (กระแส) ภวังค์. ต่อจากนั้น ภวังค์ ๒ ขณะก็แล่นไป, ต่อจากนั้น อาวัชชนะซึ่งมีวิจารเป็นอารมณ์ก็แล่นไป, ชวนะตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละก็แล่นไปอีก, ในเวลานั้น ก็เป็นอันเธอได้สำเร็จ อาวัชชนวสี แล้ว. ก็วสีที่ถึงยอดนี้ย่อมได้ ในคราวที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์

คุณปิยะ ตุ้มรักดี

อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

แห่งพระผู้มีพระภาค, หรือย่อมได้ในกาลที่เป็นเช่นนี้แห่งบุคคลอื่น. ชื่อว่า อาวัชชนวสีที่เร็วยิ่งไปกว่านี้ หามีไม่.

อายสฺมโต ปน มหาโมคฺคลฺลานสฺส นนฺโทปนนฺทนาคราชทมเน วิย สีฆํ สมาปชฺชนสมตฺถตา <u>สมาปชฺชนวสี</u> นาม.

ส่วนความสามารถในการเข้าได้เร็ว เหมือนในคราวที่ ท่านพระมหาโมคคัลลานะทรมานนันโทปนันทนาคราช ชื่อว่า<u>สมาปัชชนวสี</u>.

อจฺฉรามตฺตํ วา ทสจฺฉรามตฺตํ วา ขณํ ฐเปตุํ สมตฺถตา <u>อธิฏฺฐานวสี</u> นาม. ตเถว ลหุํ วุฏฺฐาตุํ สมตฺถตา <u>วุฏฺฐานวสี</u> นาม. ตทุภยทสฺสนตฺถํ พุทฺธรกฺขิตตฺเถรสฺส วตฺถุํ กเถตุํ วฏฺฏติ.

ความสามารถที่จะยั้งไว้ขณะหนึ่ง ชั่วลัดนิ้วมือเดียว หรือชั่วลัด ๑๐ นิ้วมือ ชื่อว่า <u>อธิฏฐานวสี</u>. ความสามารถที่จะออกได้เร็วอย่างนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า <u>วุฏฐานวสี</u>. เพื่อแสดงวสีทั้งสองนั้น ก็ควรที่จะเล่าเรื่องของพระพุทธรักขิตเถระ.

โส หายสฺมา อุปสมฺปทาย อฏฺฐวสฺสิโก หุตฺวา เถรมฺพตฺถเล[๑] มหาโรหณคุตฺตตฺเถรสฺส คิลานุปฏฺฐานํ อาคตานํ ตึสมตฺตานํ อิทฺธิมนฺตสหสฺสานํ มชฺเฌ นิสินฺโน เถรสฺส

ก็ท่านผู้มีอายุนั้น เป็นผู้บวชได้ ๘ พรรษา นั่งอยู่ท่ามกลางภิกษุผู้มีฤทธิ์ประมาณ ๓ หมื่นรูป ซึ่งมาอุปัฏฐากไข้พระมหาโรหณคุตตเถระ ที่ถ้ำชื่อว่าเถรัมพัตถละ

---

[๑] ม. เถรปุปตฺตเลเณ.

คุณปิยะ ตุ้มรักดี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

ยาคุํ ปฏิคฺคาหยมานํ อุปฏฺฐากนาคราชานํ คเหสฺสามีติ อากาสโต ปกฺขนฺทนฺตํ สุปณฺณราชานํ ทิสฺวา ตาวเทว ปพฺพตํ นิมฺมินิตฺวา นาคราชานํ พาหาย คเหตฺวา ตตฺถ ปาวิสิ. สุปณฺณราชา ปพฺพเต ปหารํ ทตฺวา ปลายิ. มหาเถโร อาห "สเจ อาวุโส พุทฺธรกฺขิโต[๑] นาภวิสฺส, สพฺเพว คารยฺหา อสฺสามา"ติ.

เห็นพญาครุฑผู้โลดแล่นมาทางอากาศ ด้วยคิดว่า เราจักจับพญานาคผู้เป็นอุปัฏฐาก ซึ่งกำลังประเคนยาคูแก่พระเถระ ดังนี้แล้ว ก็เนรมิตภูเขาขึ้นชั่วเวลานั้นทีเดียว คว้าแขนพญานาคพาเข้าไปในภูเขานั้น. พญาครุฑตีภูเขาแล้วหนีไป. พระมหาเถระกล่าวว่า "นี่แน่ะ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าหากไม่ได้พระพุทธรักขิตแล้ว พวกเราก็จักเป็นผู้ถูกติเตียนกันหมดทีเดียว" ดังนี้.

ปจฺจเวกฺขณวสี ปน อาวชฺชนวสิยา เอว วุตฺตา. ปจฺจเวกฺขณชวนาเนว หิ ตตฺถ อาวชฺชนานนฺตรานีติ.

ส่วนปัจจเวกขณวสี ก็เป็นอันกล่าวแล้วด้วยอาวัชชนวสีนั่นเอง. เพราะว่าชวนะทั้งหลาย อันมีในลำดับแต่อาวัชชนะ ในอาวัชชนวสีนั้น ก็คือชวนะในปัจจเวกขณะนั่นแล ดังนี้.

---

๑ สี. อิ. รกฺขิโต.

ทุติยชฺฌานกถา

๗๙. อิมาสุ ปน ปญฺจสุ วสีสุ จิณฺณวสินา ปคุณปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย "อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนนีวรณปจฺจตฺถิกา, วิตกฺกวิจารานํ โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา"ติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา[๑] ปฐมชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ทุติยาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ. อถสฺส ยทา ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย สติสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต วิตกฺกวิจารา โอฬาริกโต อุปฏฺฐหนฺติ, ปีติสุขญฺเจว จิตฺเตกคฺคตา จ สนฺตโต อุปฏฺฐาติ, ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ "ปฐวี ปฐวี"ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต "อิทานิ ทุติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชิสฺสตี"ติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตเทว ปฐวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ. ตโต ตสฺมึเยว อารมฺมเณ

กถาว่าด้วยทุติยฌาน

๗๙. อันพระโยคีผู้ได้สั่งสมความชำนาญไว้ในวสี ๕ เหล่านี้ พึง(เข้าแล้ว) ออกจากปฐมฌานที่คล่องแคล่ว แล้วเห็นโทษในปฐมฌานนั้น ว่า "สมาบัตินี้ ยังมีนิวรณ์เป็นข้าศึกใกล้, และมีองค์ทรามกำลัง เพราะความที่วิตกและวิจารเป็นองค์ที่หยาบ" ดังนี้ มนสิการทุติยฌานว่าเป็นธรรมสงบ ทำความใคร่ในปฐมฌานให้สิ้นไป แล้วกระทำความพยายามเพื่อบรรลุทุติยฌาน (ต่อไป) เถิด. ต่อจากนั้นในเวลาใด เมื่อเธอผู้มีสติ มีสัมปชัญญะนี้ ออกจากปฐมฌานแล้ว พิจารณาองค์ฌานทั้งหลายอยู่ วิตกและวิจารปรากฏโดยเป็นองค์หยาบ, ปีติ สุข และจิตเตกัคตาเท่านั้น ปรากฏโดยเป็นองค์สงบ, ในเวลานั้น เมื่อเธอมนสิการนิมิตนั้นนั่นแหละซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า "ปฐวี ปฐวี" เพื่อละองค์หยาบและเพื่อได้มาซึ่งองค์สงบอยู่ มโนทวารา–

---

[๑] ฉ. มนสิกตฺวา.

จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ, เยสํ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ ทุติยชฺฌานิกํ. เสสานิ วุตฺตปฺปการาเนว กามาวจรานีติ.

วัชชนะย่อมเกิดขึ้น ตัด (กระแส) ภวังค์ ในขณะที่จะพึงกล่าวได้ว่า "ทุติยฌานจักเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ละ" กระทำปฐวีกสิณนั้นนั่นแหละให้เป็นอารมณ์. ต่อจากนั้น ชวนะ ๔ หรือ ๕ ดวง ย่อมแล่นไปในอารมณ์นั้นนั่นแหละ, ซึ่งชวนะดวงสุดท้ายดวงเดียวเป็นรูปาวจรทุติยฌาน. ดวงที่เหลือเป็นกามาวจร ซึ่งมีประการอันได้กล่าวแล้วนั่นเทียว ฉะนี้แล.

เอตฺตาวตา เจส วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชมฺปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. เอวมเนน ทฺวงฺควิปฺปหีนํ ติวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ทุติยชฺฌานํ อธิคตํ โหติ ปฐวีกสิณํ.

ก็โดยลำดับภาวนาเพียงเท่านี้ พระโยคาวจรนี้ ชื่อว่า ถึงซึ่งทุติยฌานอันเกิดในตน อันมีความทำใจให้ผ่องใส อันยังธรรมที่ผุดขึ้นเป็นเอกให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตก และวิจาร มีปีติและสุข เกิดแล้วจากสมาธิ อยู่. ด้วยประการฉะนี้ ทุติยฌานที่ละองค์ ๒ ถึงพร้อมด้วยองค์ ๓ มีความงาม ๓ ประการ สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๑๐ ที่พระโยคีนั้นบรรลุแล้ว ชื่อว่า เป็นปฐวีกสิณ.

๘๐. ตตฺถ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ วิตกฺกสฺส จ วิจารสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ วูปสมา สมติกฺกมา, ทุติยชฺฌานกฺขเณ อปาตุภาวาติ วุตฺตํ โหติ. ตตฺถ กิญฺจาปิ ทุติยชฺฌาเน สพฺเพปิ ปฐมชฺฌานธมฺมา น สนฺติ. อญฺเญเยว หิ ปฐมชฺฌาเน ผสฺสาทโย, อญฺเญ อิธ. โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส องฺคสฺส สมติกฺกมา ปฐมชฺฌานโต ปเรสํ ทุติยชฺฌานาทีนํ อธิคโม โหตีติ ทีปนตฺถํ "วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา"ติ เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

๘๐. ในทุติยฌานปาฐะนั้น สองบทว่า วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา ความว่า เพราะสงบ คือ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งองค์ ๒ เหล่านี้ คือ วิตกและวิจาร, มีอรรถาธิบายว่า เพราะความที่องค์ ๒ ไม่ปรากฏในขณะแห่งทุติยฌาน. พึงทราบว่า ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ธรรมในปฐมฌานแม้ทั้งหมด ย่อมไม่มีในทุติยฌานก็จริง. เพราะว่าธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้นในปฐมฌาน ก็อย่าง-หนึ่ง, ในทุติยฌานนี้ ก็อย่างหนึ่ง. ถึงอย่างนั้นก็ตรัสไว้อย่างนี้ว่า "เพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร" ก็เพื่อเป็นการทรงแสดงว่า จะมีการบรรลุฌานอื่นจากปฐมฌาน มีทุติยฌานเป็นต้นได้ ก็เพราะมีการก้าวล่วงองค์หยาบ ๆ ได้.

อชฺฌตฺตนฺติ อิธ นิยกชฺฌตฺตํ อธิปฺเปตํ. วิภงฺเค ปน "อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตนฺ"ติ[๑] เอตฺตกเมว วุตฺตํ. ยสฺมา จ นิยกชฺฌตฺตํ

บทว่า อชฺฌตฺตํ (เกิดในตน) ในที่นี้ประสงค์เอา นิยกชฺฌตฺตํ (อัชฌัตตะที่แปลว่าเกิดในตน). ส่วนในวิภังค์ตรัสไว้เพียงแค่นี้

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๘.

อธิปฺเปตํ, ตสฺมา อตฺตโน[๑] อตฺตนิ วา ชาตํ[๒] อตฺตโน สนฺตาเน นิพฺพตฺตนฺติ อยเมตฺถ อตฺโถ. สมฺปสาทนนฺติ สมฺปสาทนํ วุจฺจติ สทฺธา. สมฺปสาทนโยคโต ฌานมฺปิ สมฺปสาทนํ, นีลวณฺณโยคโต นีลวตฺถํ วิย. ยสฺมา วา ตํ ฌานํ สมฺปสาทนสมนฺนาคตตฺตา วิตกฺกวิจารกฺโขภวูปสมเนน จ เจโต[๓] สมฺปสาทยติ, ตสฺมาปิ สมฺปสาทนนฺติ วุตฺตํ. อิมสฺมึ จ อตฺถวิกปฺเป สมฺปสาทนํ เจตโสติ เอวํ ปทสมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพ. ปุริมสฺมึ ปน อตฺถวิกปฺเป เจตโสติ เอตํ เอโกทิภาเวน สทฺธึ โยเชตพฺพํ.

เท่านั้นว่า "อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ (อัชฌัตตะ คือ เฉพาะตน)" ดังนี้. ก็เพราะเหตุที่ประสงค์เอานิยกัชฌัตตะ, ฉะนั้นในบทนี้ จึงมีความหมายนี้ว่า เกิดแก่ตนหรือในตน คือ บังเกิดแล้วในสันดานของตน ดังนี้. บทว่า สมฺปสาทนํ ความว่า ท่านเรียกศรัทธาว่า สัมปสาทนะ (ความผ่องใส). แม้ฌานก็ชื่อว่า สัมปสาทนะเพราะประกอบด้วยความผ่องใส, เหมือนอย่างชื่อว่าผ้าเขียว เพราะประกอบด้วยสีเขียว ฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ฌานนั้นย่อมทำใจให้ผ่องใส เพราะประกอบพร้อมด้วยความผ่องใส และเพราะความเข้าไปสงบความกำเริบ แห่งวิตกและวิจารได้, แม้เพราะเหตุนั้นจึงเรียกว่า สมฺปสาทนํ. ก็ในอรรถวิกัปนี้ พึงทราบความสัมพันธ์กันแห่งบทอย่างนี้ว่า สมฺปสาทนํ เจตโส (มีความทำใจให้ผ่องใส). ส่วนใน

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๒] สี. สนฺตาเน ชาตํ.
[๓] ฉ. เจตโส.

อรรถวิกัปแรก พึงประกอบบทว่า เจตโส นี้ เข้ากับเอโกทิภาวํ (ซึ่งจะแปลได้ว่า อันยังธรรมที่ผุดขึ้นเป็นเอกให้เกิดขึ้นแก่ใจ).

ตตฺรายํ อตฺถโยชนา, เอโก อุเทตีติ เอโกทิ, วิตกฺกวิจาเรหิ อนชฺฌารุฬฺหตฺตา อคฺโค เสฏฺโฐ หุตฺวา อุเทตีติ อตฺโถ. เสฏฺโฐปิ หิ โลเก เอโกติ วุจฺจติ. วิตกฺกวิจารวิรหิโต วา เอโก อสหาโย หุตฺวา อิติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ. อถวา สมฺปยุตฺตธมฺเม อุทยตีติ[๑] อุทิ, อุฏฺฐาเปตีติ อตฺโถ. เสฏฺฐฏฺเฐน เอโก จ โส อุทิ จาติ เอโกทิ, สมาธิสฺเสตํ อธิวจนํ. อิติ อิมํ เอโกทึ ภาเวติ วฑฺเฒตีติ อิทํ ทุติยชฺฌานํ เอโกทิภาวํ. โส ปนายํ เอโกทิ ยสฺมา เจตโส, น สตฺตสฺส, น ชีวสฺส, ตสฺมา เอตํ เจตโส เอโกทิภาวนฺติ วุตฺตํ.

ต่อไปนี้ เป็นคำประกอบความในคำว่า เจตโส เอโกทิภาวํ นั้น, ความว่า ชื่อว่า เอโกทิ เพราะอรรถว่าผุดขึ้นเป็นเอก, หมายความว่า ผุดขึ้นเป็นยอด คือประเสริฐสุด เพราะไม่ถูกวิตกและวิจารครอบคลุม. จริงอยู่ ในทางโลกแม้บุคคลผู้ประเสริฐสุด เขาก็เรียกกันว่า เอก. อีกอย่างหนึ่ง ธรรมที่เว้นจากวิตกและวิจาร ควรที่จะกล่าวว่า เป็นเอก คือไม่มีสหายดังนี้ก็ได้. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อุทิ เพราะอรรถว่ายังสัมปยุตธรรมทั้งหลายให้ผุดขึ้น, ความว่า ให้ตั้งขึ้น. ธรรมชื่อว่าเอก โดยความหมายว่าประเสริฐสุดด้วย ธรรมนั้นชื่อว่าอุทิด้วย เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าเอโกทิ, คำว่า เอโกทิ นี้เป็นชื่อของสมาธิ. โดยประการดังกล่าวมานี้

---

[๑] ฉ. อุทายตีติ.

คุณปิยะ ตุ้มรักดี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

ฌานที่ ๒ นี้ ชื่อว่า เอโกทิภาวํ เพราะอรรถว่า ยังเอโกทินี้ให้เกิดขึ้น คือให้เจริญ. ก็เอโกทินั้น เพราะเหตุที่มีแก่ใจ, ไม่ใช่แก่สัตว์, ไม่ใช่แก่ชีวะ, ฉะนั้น จึงตรัสถึงฌานนี้ว่า เจตโส เอโกทิภาวํ.

นนุ จายํ สทฺธา ปฐมชฺฌาเนปิ อตฺถิ, อยญฺจ เอโกทินามโก สมาธิ, อถ กสฺมา อิทเมว "สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวญฺจา"ติ วุตฺตํ. วุจฺจเต, อทุํ หิ ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกวิจารกฺโขเภน วีจิตรงฺคสมากุลมิว ชลํ น สุปฺปสนฺนํ โหติ, ตสฺมา สติยาปิ สทฺธาย "สมฺปสาทนนฺ"ติ น วุตฺตํ. นสุปฺปสนฺนตฺตาเยว เจตฺถ สมาธิปิ น สุฏฺฐุ ปากโฏ, ตสฺมา "เอโกทิภาวนฺ"ติปิ น วุตฺตํ. อิมสฺมึ ปน ฌาเน วิตกฺกวิจารปลิโพธาภาเวน ลทฺโธกาสา พลวตี สทฺธา, พลวสทฺธาสหายปฏิลาเภเนว จ สมาธิปิ ปากโฏ, ตสฺมา อิทเมว เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. วิภงฺเค ปน "สมฺปสาทนนฺติ ยา

ห้วงว่า ก็ศรัทธานี้ แม้ในปฐมฌานก็มีอยู่, และสมาธิ (ในปฐมฌาน) นี้ก็มีชื่อว่า เอโกทิได้มิใช่หรือ, เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงตรัสถึงทุติยฌานนี้เท่านั้นว่า "สมฺปสาทนํ และ เจตโส เอโกทิภาวํ" เล่า. ขอตอบว่า, เพราะปฐมฌานโน้นยังไม่เป็นอันผ่องใสดี เพราะมีความกำเริบแห่งวิตกและวิจาร ดุจน้ำที่ยังเกลื่อนกล่นด้วยระลอกคลื่นฉะนั้น, เพราะฉะนั้น แม้เมื่อมีศรัทธาอยู่ ก็ไม่ตรัสว่า "สมฺปสาทนํ". และเพราะยังไม่ผ่องใสดีนั่นเอง แม้สมาธิในปฐมฌานนี้ ก็ไม่ปรากฏชัด, เพราะฉะนั้น จึงไม่ตรัสว่า "เอโกทิภาวํ" ดังนี้ด้วย. แต่ว่า ในฌานนี้ ศรัทธาได้โอกาส เพราะ

คุณปิยะ ตุ้มรักดี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

สทฺธา สทฺทหนา โอกปฺปนา อภิปฺปสาโท. เจตโส เอโกทิภาวนฺติ ยา จิตฺตสฺส ฐิติ ฯเปฯ สมฺมาสมาธี"ติ[1] เอตฺตกเมว วุตฺตํ. เอวํ วุตฺเตน ปเนเตน สทฺธึ อยํ อตฺถวณฺณนา ยถา น วิรุชฺฌติ, อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ เจว สเมติ จ, เอวํ เวทิตพฺพา.

ไม่มีความเกลือกกลั้วด้วยวิตกและวิจาร จึงมีกำลัง, และเพราะการได้ศรัทธาที่มีกำลังเป็นสหายนั่นเทียว แม้สมาธิจึงปรากฏชัด, เพราะฉะนั้นจึงพึงทราบว่าฌานนี้เท่านั้น ที่ตรัสไว้อย่างนี้. ส่วนในปกรณ์วิภังค์ ตรัสไว้เพียงเท่านี้ ว่า "บทว่า สมฺปสาทนํ ได้แก่ศรัทธาที่เป็นความเชื่อ ความปลงใจ ความผ่องใสยิ่ง. สองบทว่า เจตโส เอโกทิภาวํ ได้แก่ความตั้งอยู่แห่งจิตซึ่งเป็น ฯลฯ สัมมาสมาธิ" ดังนี้ เท่านั้น. ก็บัณฑิตพึงทราบคำพรรณนาความนี้ พร้อมกับปาฐะ (แห่งปกรณ์วิภังค์) ที่ตรัสไว้อย่างนั้นนี้ โดยประการที่ไม่ผิดกัน, คือเทียบเคียงกันได้ และเสมอกันได้เป็นแน่แท้เถิด.

๘๑. <u>อวิตกฺกํ</u> <u>อวิจารนฺติ</u> ภาวนาย ปหีนตฺตา เอตสฺมึ เอตสฺส วา วิตกฺโก นตฺถีติ อวิตกฺกํ. อิมินาว นเยน อวิจารํ. วิภงฺเคปิ วุตฺตํ "อิติ อยญฺจ วิตกฺโก

๘๑. สองบทว่า <u>อวิตกฺกํ</u> <u>อวิจารํ</u> (ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร) ความว่า วิตกไม่มีอยู่ในฌานนี้ หรือแก่ฌานนี้ เพราะละได้แล้วด้วยภาวนา เพราะเหตุนั้น ฌานนี้จึงชื่อว่า

---

[1] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๘.

คุณปิยะ ตุ้มรักดี
อุทิศส่วนกุศลให้ บิดา-มารดา

อยญฺจ วิจาโร สนฺตา โหนฺติ สมิตา วูปสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา พฺยนฺตีกตา, เตน วุจฺจติ อวิตกฺกํ อวิจารนฺ"ติ.[๑]

อวิตกฺกํ (ไม่มีวิตก). ชื่อว่า อวิจารํ (ไม่มีวิจาร) ก็โดยนัยนี้แหละ. แม้ในปกรณ์วิภังค์ ก็ตรัสไว้ว่า "วิตกนี้ด้วย วิจารนี้ด้วย เป็นธรรมชาติสงบแล้ว ถูกทำให้ถึงความสงบ เข้าไปสงบวิเศษแล้ว ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ถูกทำให้ถึงความดับไป ถูกทำให้ถึงความหมดไป ถูกทำให้ถึงความหมดไปโดยพิเศษ ถูกทำให้เหือดแห้งไป ถูกทำให้เหือดแห้งไปโดยพิเศษ ถูกทำให้มีส่วนอันไปปราศอย่างนี้, เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวว่า อวิตกฺกํ อวิจารํ" ดังนี้.

เอตฺถาห "นนุ จ 'วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา'ติ อิมินาปิ อยมตฺโถ สิทฺโธ, อถ กสฺมา ปุน วุตฺตํ 'อวิตกฺกํ อวิจารนฺ"ติ. วุจฺจเต. เอวเมว[๒] สิทฺโธวายมตฺโถ, น ปเนตํ ตทตฺถทีปกํ. นนุ อโวจุมฺหา "โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส องฺคสฺส สมติกฺกมา ปรมชฺฌานโต ปเรสิ

ในเรื่องนี้พึงมีคำท้วงว่า "ก็ความหมายนี้ เป็นอันสำเร็จแล้ว แม้ด้วยสองบทว่า 'วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา (เพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร)' มิใช่หรือ, เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงตรัสว่า 'อวิตกฺกํ อวิจารํ (ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร)" ดังนี้อีกเล่า. ขอตอบว่า. ความหมายนี้ เป็นอันสำเร็จแล้วอย่างนี้

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๘. [๒] ฉ. เอวเมตํ.

คุณอำไพพรรณ วรรณวิโรจน์
อุทิศส่วนกุศลให้ ด.ช.อโณทัย วรรณวิโรจน์

ทุติยชฺฌานาทีนํ สมธิคโม โหตีติ ทสฺสนตฺถํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ เอวํ วุตฺตนฺ''ติ.

ทีเดียว, แต่คำที่ว่านี้ (คือเพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร) ไม่ใช่คำที่แสดงความหมายนั้น (คือความหมายว่าไม่มีวิตกไม่มีวิจาร). ข้าพเจ้าได้พูดไปแล้วมิใช่หรือว่า ''ตรัสไว้อย่างนี้ว่า เพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร ก็เพื่อแสดงว่า จะมีการบรรลุฌานอื่นจากปฐมฌาน มีทุติยฌานเป็นต้นได้ ก็เพราะมีการก้าวล่วงองค์หยาบๆ ได้'' ดังนี้.

อปิจ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อิทํ สมฺปสาทนํ, น กิเลสกาลุสฺสิยสฺส. วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา เอโกทิภาวํ, น อุปจารชฺฌานมิว นีวรณปฺปหานา ปฐมชฺฌานมิว จ น องฺคปาตุภาวาติ เอวํ สมฺปสาทน- เอโกทิภาวานํ เหตุปริทีปกมิทํ วจนํ. ตถา วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อิทํ อวิตกฺกํ อวิจารํ, น ตติยจตุตฺถชฺฌานานิ วิย จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ วิย จ อภาวาติ เอวํ อวิตกฺกอวิจารภาวสฺส เหตุปริทีปกญฺจ, น

อีกอย่างหนึ่ง คำ (ว่า เพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร) นี้ เป็นคำบอกเหตุแห่งสัมปสาทนะ และเอโกทิภาวะ อย่างนี้ว่า เพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร ฌานนี้ชื่อว่าสัมปสาทนะ, ไม่ใช่เพราะสงบความขุ่นมัวคือกิเลส. และเพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร จึงชื่อว่าเอโกทิภาวะ, ไม่ใช่เพราะละนิวรณ์ได้ดุจอุปจารฌาน และไม่ใช่เพราะความปรากฏแห่งองค์ ดุจปฐมฌาน ดังนี้. และอย่างนั้นเหมือนกัน เป็นคำบอก

คุณอำไพพรรณ วรรณวิโรจน์
อุทิศส่วนกุศลให้ ด.ช.อโณทัย วรรณวิโรจน์

วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตปริทีปกํ. วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตปริทีปกเมว ปน "อวิตกฺกํ อวิจารนฺ"ติ อิทํ วจนํ. ตสฺมา ปุริมํ วตฺวาปิ วตฺตพฺพเมวาติ.

เหตุแห่งความไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร, ไม่ใช่คำบอกแต่เพียงว่า ไม่มีวิตกและวิจารเท่านั้น อย่างนี้ว่า เพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร ฌานนี้จึงชื่อว่า อวิตกฺกํ (ไม่มีวิตก) อวิจารํ (ไม่มีวิจาร), ไม่ใช่เพราะไม่มี (วิตกและวิจาร) ดุจตติยฌานและจตุตถฌาน และดุจจักขุวิญญาณเป็นต้น. ส่วนคำว่า "อวิตกฺกํ (ไม่มีวิตก) อวิจารํ (ไม่มีวิจาร)" นี้ ก็เป็นคำบอกแต่เพียงว่า ไม่มีวิตกและวิจารเท่านั้น. เพราะฉะนั้น แม้กล่าวคำก่อนแล้ว ก็ยังต้องกล่าวนั่นแหละ ฉะนี้แล.

<u>สมาธิชนฺติ</u> ปฐมชฺฌานสมาธิโต สมฺปยุตฺตสมาธิโต วา ชาตนฺติ อตฺโถ. ตตฺถ กิญฺจาปิ ปฐมมฺปิ สมฺปยุตฺตสมาธิโต ชาตํ, อถ โข อยเมว สมาธิ "สมาธี"ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ วิตกฺกวิจารกฺโขภวิรเหน อติวิย อจลตฺตา สุปฺปสนฺนตฺตา จ, ตสฺมา อิมสฺส วณฺณภณนตฺถํ อิทเมว "สมาธิชนฺ"ติ วุตฺตํ. ปีติสุขนฺติ อิทํ วุตฺตนยเมว.

บทว่า <u>สมาธิชํ</u> มีความหมายว่า เกิดแล้วจากสมาธิในปฐมฌาน หรือจากสมาธิที่สัมปยุต. ในคำนั้น แม้ปฐมฌาน ก็ชื่อว่าเกิดแล้วจากสมาธิที่สัมปยุตก็จริง, ถึงกระนั้นแล สมาธินี้เท่านั้น ย่อมควรซึ่งภาวะที่พึงเรียกว่า "สมาธิ" เพราะไม่หวั่นไหว และเพราะผ่องใสดียิ่งนัก เหตุเพราะเว้นจากความกำเริบแห่งวิตกและวิจาร, เพราะ

คุณอำไพพรรณ วรรณวิโรจน์
อุทิศส่วนกุศลให้ ด.ช.อโณทัย วรรณวิโรจน์

ฉะนั้น ทรงประสงค์ตรัสสรรเสริญฌานนี้ จึงตรัสถึงฌานนี้เท่านั้นว่า "สมาธิชํ" ดังนี้. บทว่า ปีติสุขํ นี้ ก็มีนัยอันได้กล่าวแล้วนั่นเทียว.

ทุติยนฺติ คณนานุปุพฺพตา ทุติยํ. อิทํ ทุติยํ สมาปชฺชตีติปิ ทุติยํ. ยํ ปน วุตฺตํ "ทฺวงฺควิปฺปหีนํ ติวงฺคสมนฺนาคตนฺ"ติ, ตตฺถ วิตกฺกวิจารานํ ปหานวเสน ทฺวงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพา. ยถา จ ปฐมชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณ นีวรณานิ ปหียนฺติ, น ตถา อิมสฺส วิตกฺกวิจารา. อปฺปนากฺขเณเยว ปเนตํ[1] วินา เตหิ อุปฺปชฺชติ. เตนสฺส เต "ปหานงฺคานี"ติ วุจฺจนฺติ. ปีติ สุขํ จิตฺเตกคฺคตาติ อิเมสํ ปน ติณฺณํ อุปฺปตฺติวเสน ติวงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพา. ตสฺมา ยํ วิภงฺเค "ฌานนฺติ สมฺปสาโท ปีติ สุขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา"ติ[2] วุตฺตํ, ตํ

บทว่า ทุติยํ ความว่า ชื่อว่า ทุติยะ (ที่ ๒) โดยลำดับแห่งการนับ. ฌานนี้ชื่อว่า ทุติยะ เพราะอรรถว่า พระโยคีเข้าเป็นครั้งที่ ๒ ดังนี้ก็ได้. ส่วนคำที่กล่าวว่า "ละองค์ ๒ ถึงพร้อมด้วยองค์ ๓" ดังนี้ใด, ในคำนั้น พึงทราบความเป็นฌานละองค์ ๒ โดยเกี่ยวกับการละวิตกและวิจาร. เปรียบเหมือนว่า นิวรณ์ทั้งหลายย่อมถูกละไปในอุปจารขณะแห่งปฐมฌาน ฉันใด, วิตกและวิจาร ย่อมถูกละไปในอุปจารขณะแห่งฌานนี้ ฉันเดียวกันนั้น หามิได้. แต่ว่าฌานนี้เกิดขึ้นโดยเว้นจากวิตกและวิจารเหล่านั้น ในอัปปนาขณะนั้นเอง. เพราะเหตุนั้น จึงกล่าว

---

[1] ฉ. จ ปเนตํ.
[2] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๙.

สปริกฺขารํ ฌานํ ทสฺเสตุํ ปริยาเยน วุตฺตํ. ฐเปตฺวา ปน สมฺปสาทนํ นิปฺปริยาเยน อุปนิชฺฌานลกฺขณปฺปตฺตานํ องฺคานํ วเสน ติวงฺคิกเมเวตํ โหติ. ยถาห "กตมํ ตสฺมึ สมเย ติวงฺคิกํ ฌานํ โหติ, ปีติ สุขํ จิตฺตสฺเสกคฺคตา"ติ.[๑] เสสํ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตนยเมว.

ถึงวิตกและวิจารเหล่านั้นว่า "เป็นองค์ที่ควรละ" แห่งฌานนั้น. ส่วนความเป็นฌานที่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๓ พึงทราบได้ โดยเกี่ยวกับความเกิดขึ้นแห่งองค์ ๓ เหล่านี้ คือ ปีติ สุข จิตเตกัคตา. เพราะฉะนั้น คำที่ตรัสไว้ในปกรณ์วิภังค์ว่า "บทว่า ฌาน ได้แก่ สัมปสาทนะ (ความผ่องใส) ปีติ สุข เอกัคตาแห่งจิต" ดังนี้ใด, คำนั้นตรัสไว้โดยปริยาย เพื่อแสดงฌานพร้อมทั้งบริขาร. แต่ว่ายกเว้นสัมปสาทนะเสีย ฌานนี้ก็มีองค์ ๓ เท่านั้นโดยนิปริยาย โดยเกี่ยวกับองค์ที่ถึงการเข้าไปเพ่ง (อารมณ์) เป็นลักษณะ. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า "ฌานที่มีองค์ ๓ ในสมัยนั้นเป็นไฉน, ได้แก่ ปีติ สุข และเอกัคตาแห่งจิต" ดังนี้. บทที่เหลือก็มีนัยอันได้กล่าวแล้วในปฐมฌานนั่นเทียว.

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๓๕๖, อภิ. สํ. ๓๔/๔๕.

ตติยชฺฌานกถา

๘๒. เอวํ อธิคเต ปน ตสฺมิมฺปิ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา หุตฺวา ปคุณทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย "อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนวิตกฺกวิจารปจฺจตฺถิกา, 'ยเทว ตตฺถ ปีติคตํ เจตโส อุพฺพิลาวิตํ[1] เอเตเนตํ โอฬาริกํ อกฺขายตี'ติ[2] วุตฺตาย ปีติยา โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา"ติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ตติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ทุติยชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ตติยาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ. อถสฺส ยทา ทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต ปีติ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ, สุขญฺเจว เอกคฺคตา จ สนฺตโต อุปฏฺฐาติ. ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ "ปฐวี ปฐวี"ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต

กถาว่าด้วยตติยฌาน

๘๒. ก็พระโยคี พึงเป็นผู้สั่งสมวสีโดยอาการ ๕ แม้ในทุติยฌานที่บรรลุแล้วอย่างนั้นนั้น ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นแหละ ออกจากทุติยฌานที่คล่องแคล่วแล้วเห็นโทษในทุติยฌานนั้น ว่า "สมาบัตินี้ ยังมีวิตกและวิจารเป็นข้าศึกใกล้ และชื่อว่ามีองค์ทรามกำลัง เพราะปีติที่ตรัสไว้ว่า 'ปีติในทุติยฌานนั้นอันใดนั่นเทียว อันเป็นความปลาบปลื้มแห่งใจ ทุติยฌานนี้ กล่าวได้ว่า หยาบก็เพราะความปลาบปลื้มนี้' ดังนี้ เป็นองค์ที่หยาบ" ดังนี้ มนสิการตติยฌานว่าเป็นธรรมสงบ ทำความใคร่ในทุติยฌานนั้นให้สิ้นไป แล้วกระทำความพยายามเพื่อบรรลุตติยฌาน (ต่อไป) เถิด. ต่อจากนั้น ในเวลาใด เมื่อเธอผู้มีสติ มีสัมปชัญญะออกจากทุติยฌาน พิจารณาองค์ฌานทั้งหลาย

---

[1] สี. อุพฺพิลฺลาวิตํ, ฉ. อุปฺปิลาวิตํ.
[2] ที. สี. ๙/๔๘.

"อิทานิ ตติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชิสฺสตี"ติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตเทว ปฐวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ. ตโต ตสฺมึเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ, เยสํ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ ตติยชฺฌานิกํ, เสสานิ วุตฺตนเยเนว กามาวจรานีติ.

อยู่ ปีติปรากฏโดยเป็นองค์หยาบ, สุข และเอกัคตาเท่านั้น ปรากฏโดยเป็นองค์สงบ. ในเวลานั้น เมื่อเธอมนสิการนิมิตนั้นนั่นแหละซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า "ปฐวี "ปฐวี" เพื่อละองค์หยาบ และเพื่อได้มาซึ่งองค์สงบอยู่ มโนทวาราวัชชนะย่อมเกิดขึ้น ตัด (กระแส) ภวังค์ ในขณะที่จะพึงกล่าวได้ว่า "ตติยฌานจักเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ละ" กระทำปฐวีกสิณนั้นนั่นแหละให้เป็นอารมณ์. ต่อจากนั้น ชวนะ ๔ หรือ ๕ ดวง ย่อมแล่นไปในอารมณ์นั้นนั่นแหละ, ซึ่งชวนะดวงสุดท้ายดวงเดียวเป็นรูปาวจร มีตติยฌาน, ดวงที่เหลือเป็นกามาวจร ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นเทียว.

เอตฺตาวตา ปเนส[๑] ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน, สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ, ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา

ก็โดยลำดับภาวนาเพียงเท่านี้ พระโยคาวจรนี้ ชื่อว่า ทั้งเพราะสำรอกปีติได้จึงเป็นผู้มีอุเบกขาอยู่ด้วย, ระลึกได้ รู้ชัดโดยชอบได้ด้วย, ย่อมเสวยสุขด้วยกายด้วย,

---

๑ ฉ. เอตฺตาวตา จ ปเนส.

คุณพดล สิวะตรีศรศิลป์ และนางชกเกี้ยง แซ่ลิ้ม
อุทิศส่วนกุศลให้ นายเอี๋ยมชุ้น แซ่ก๊วย เจ้ากรรมนายเวร

สุขวิหารีติ, ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ,[๑] เอวมเนน เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ตติยชฺฌานํ อธิคตํ โหติ ปฐวีกสิณํ.

พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยฌานนั้นว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ เพราะเหตุแห่งตติยฌานใด, ย่อมถึงซึ่งตติยฌานนั้นอยู่, ตติยฌานที่ละองค์เดียว ถึงพร้อมด้วยองค์ ๒ มีความงาม ๓ ประการ สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๑๐ ที่พระโยคีนั้นบรรลุแล้วอย่างนี้ ชื่อว่า เป็นปฐวีกสิณ.

๘๓. ตตฺถ ปีติยา จ วิราคาติ วิราโค นาม วุตฺตปฺปการาย ปีติยา ชิคุจฺฉนํ วา สมติกฺกโม วา. อุภินฺนํ ปน อนฺตรา จสทฺโท สมฺปิณฺฑนฏฺโฐ, โส วูปสมํ วา สมฺปิณฺเฑติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมํ วา. ตตฺถ ยทา วูปสมเมว สมฺปิณฺเฑติ, ตทา "ปีติยา จ วิราคา กิญฺจิ ภิยฺโย วูปสมา จา"ติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพา. อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค ชิคุจฺฉนฏฺโฐ โหติ, ตสฺมา "ปีติยา

๘๓. ในตติยฌานปาฐะนั้น สองบทว่า ปีติยา จ วิราคา (ทั้งเพราะสำรอกปีติได้) ความว่า ความรังเกียจก็ดี ความก้าวล่วงก็ดี ซึ่งปีติอันมีประการดังกล่าวแล้ว ชื่อว่า วิราคะ (สำรอก). ก็ จ ศัพท์ ในระหว่างคำทั้งสองมีอรรถว่า ผนวก (ในที่นี้แปลว่า ทั้ง), จ ศัพท์นั้น ผนวกเอาวูปสมะ (ความสงบ) หรือวิตักกวิจารวูปสมะ (ความสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร) เข้ามา. ในอรรถ

---

[๑] ที. สี. ๙/๙๙, อภิ. สํ. ๔๓/๔๖,
ฉ. วิหรตีติ.

ชิคุจฺฉนา จ วูปสมา จา"ติ อยมตฺโถ หฏฺฐพฺโพ. ยทา ปน วิตกฺกวิจารวูปสมํ สมฺปิณฺเฑติ, ตทา "ปีติยา จ วิราคา, กิญฺจิ ภิยฺโย วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา"ติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพา. อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค สมติกฺกมนฏฺโฐ โหติ, ตสฺมา "ปีติยา จ สมติกฺกมา วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา"ติ อยมตฺโถ หฏฺฐพฺโพ.

ทั้งสองนั้น ในเวลาใดผนวกเอาวูปสมะ, ในเวลานั้น พึงทราบคำประกอบความอย่างนี้ว่า "ทั้งเพราะสำรอกปีติได้ ทั้งเพราะสงบได้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง" ดังนี้. ก็ด้วยคำประกอบความคำนี้ วิราคะย่อมมีอรรถว่ารังเกียจ, เพราะฉะนั้น พึงเห็นความหมายนี้ว่า "ทั้งเพราะรังเกียจ ทั้งเพราะสงบเสียได้ ซึ่งปีติ" ดังนี้เถิด. ส่วนในเวลาใดผนวกเอาวิตักกวิจารวูปสมะ (ความสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร), ในเวลานั้น พึงทราบคำประกอบความอย่างนี้ว่า "ทั้งเพราะสำรอกปีติ ทั้งเพราะสงบวิตกและวิจารได้ยิ่งขึ้นหน่อยหนึ่ง" ดังนี้เถิด. ก็ด้วยคำประกอบความคำนี้ วิราคะ ย่อมมีอรรถว่าก้าวล่วง, เพราะฉะนั้น จึงพึงเห็นความหมายนี้ ว่า "ทั้งเพราะก้าวล่วงปีติ ทั้งเพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร" ดังนี้เถิด.

คุณพดล สิวะศรีศรศิลป์ และนางชก เกี๊ยง แซ่ลิ้ม
อุทิศส่วนกุศลให้ นายเอี๊ยมชุ้น แซ่ก๊วย เจ้ากรรมนายเวร

กามญฺเจเต วิตกฺกวิจารา ทุติยชฺฌาเนเยว วูปสนฺตา, อิมสฺส ปน ฌานสฺส มคฺคปริทีปนตฺถํ วณฺณภณนตฺถญฺเจตํ วุตฺตํ. วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมาติ หิ วุตฺเต อิทํ ปญฺญายติ นูน[๑] วิตกฺกวิจารวูปสโม มคฺโค อิมสฺส ฌานสฺสาติ. ยถา จ ตติเย อริยมคฺเค อปฺปหีนานมฺปิ สกฺกายทิฏฺฐาทีนํ "ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปหานา[๒]"ติ[๓] เอวํ ปหานํ วุจฺจมานํ วณฺณภณนํ โหติ, ตทธิคมาย อุสฺสุกฺกานํ อุสฺสาหชนกํ, เอวเมว อิธ อวูปสนฺตานมฺปิ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม วุจฺจมาโน วณฺณภณนํ โหติ. เตนายมตฺโถ วุตฺโต "ปีติยา จ สมติกฺกมา วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา"ติ.

ก็วิตกและวิจารเหล่านี้ สงบไปแล้วในทุติยฌานนั่นเทียว ก็จริง, ถึงกระนั้น ตรัสคำ (ว่า ทั้งเพราะสงบวิตกและวิจารได้) นี้ไว้ ทรงประสงค์แสดงทาง (อุบาย) แห่งฌานนี้ และทรงประสงค์จะตรัสสรรเสริญ. จริงอยู่ เมื่อกล่าวว่า ทั้งเพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร ดังนี้ ก็ย่อมปรากฏความรู้นี้ว่า ความสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร เป็นทาง (อุบาย) แห่งฌานนี้แน่แท้ ดังนี้. เปรียบเหมือนว่า แม้เมื่อในอริยมรรคที่ ๓ ไม่มีอันต้องละธรรมมีสักกายทิฐิเป็นต้นแล้ว การละที่ยังตรัสไว้ (อีก) อย่างนี้ ว่า "เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง" ดังนี้ จึงเป็นคำตรัสสรรเสริญ, คำพูดที่ทำความอุตสาหะให้เกิดขึ้น แก่พระโยคีผู้ขวนขวายเพื่อบรรลุ

---

[๑] ม. นนุ.
[๒] ม. ปหานาย.
[๓] ม. ม. ๑๓/๑๕๘, ที. สี. ๙/๒๐๐,
สํ. มหา. ๑๙/๑๐๑, องฺ. ติก. ๒๐/๓๐๐.

มรรคที่ ๓ นั้น ฉันใด, แม้เมื่อในฌานนี้ไม่มีอันต้องสงบวิตกและวิจารแล้ว ความสงบเสียได้ ที่ยังตรัสถึงอยู่ จึงเป็นคำตรัสสรรเสริญ ฉันนั้นนั่นเทียว. เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้าจึงกล่าวถึงความหมายนี้ไว้ว่า "ทั้งเพราะก้าวล่วงปีติ ทั้งเพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร" ดังนี้.

๘๔. อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ เอตฺถ อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา, สมํ ปสฺสติ, อปกฺขปติตา หุตฺวา ปสฺสตีติ อตฺโถ. ตาย วิสทาย วิปุลาย ถามคตาย สมนฺนาคตตฺตา ตติยชฺฌานสมงฺคี อุเปกฺขโกติ วุจฺจติ.

๘๔. ในข้อว่า อุเปกฺขโก จ วิหรติ (เป็นผู้มีอุเบกขาอยู่ด้วย) นี้ มีความว่า ชื่อว่า อุเบกขา เพราะอรรถว่า เห็นตามความอุปบัติ, หมายความว่า เห็นเสมอกัน, คือเป็นธรรมชาติ ไม่ตกไปในฝ่าย (ไม่เข้าข้าง) แล้วเห็นอยู่. ตรัสเรียก พระโยคีผู้พร้อมเพรียงด้วยตติยฌานว่า ผู้มีอุเบกขา เพราะความที่ถึงพร้อมด้วยอุเบกขา อันแกล้วกล้า ไพบูลย์ มีกำลังนั้น.

อุเปกฺขา ปน ทสวิธา โหติ ฉฬงฺคุเปกฺขา, พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา, โพชฺฌงฺคุเปกฺขา, วีริยุเปกฺขา, สงฺขารุ-

ก็อุเบกขามี ๑๐ อย่าง คือ ฉฬังคุเบกขา, พรหมวิหารุเบกขา, โพชฌังคุเบกขา, วิริยุเบกขา, สังขารุเบกขา,

คุณพดล สิวะตรีศรศิลป์ และนางชกเกี้ยง แซ่ลิ้ม
อุทิศส่วนกุศลให้ นายเอี๊ยมชุ้น แซ่ก๊วย เจ้ากรรมนายเวร

เปกฺขา, เวทนูเปกฺขา, วิปสฺสนูเปกฺขา, ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา, ฌานุเปกฺขา, ปริสุทฺธุเปกฺขาติ.

เวทนูเบกขา, วิปัสสนูเบกขา, ตัตรมัชฌัตตุเบกขา, ฌานุเบกขา, ปริสุทธุเบกขา.

ตตฺถ ยา "อิธ ขีณาสโว[๑] ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ, น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต สมฺปชาโน"ติ[๒] เอวมาคตา ขีณาสวสฺส ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐานิฏฺฐฉฬารมฺมณาปาเถ ปริสุทฺธปกติภาวาวิชหนาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ ฉฬงฺคุเปกฺขา นาม.

ในอุเบกขา ๑๐ อย่างนั้น อุเบกขาอันเป็นอาการที่ไม่ละความเป็นปกติ ที่บริสุทธิ์ในคลองแห่งอารมณ์ ๖ ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ในทวาร ๖ แห่งพระขีณาสพอันมาแล้วอย่างนี้ ว่า "ภิกษุผู้เป็นพระขีณาสพในพระศาสนานี้ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ, ไม่เป็นผู้เสียใจ, แต่เป็นผู้มีอุเบกขาระลึกได้ รู้ชัดโดยชอบ อยู่" ดังนี้ อันใด, นี้ ชื่อว่า ฉฬังคุเบกขา (อุเบกขามีองค์ ๖).

ยา ปน "อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี"ติ[๓] เอวมาคตา

ส่วนอุเบกขา อันเป็นอาการที่เป็นกลาง ในสัตว์ทั้งหลาย อันมาแล้วอย่างนี้ว่า

---

๑ ฉ. ภิกฺขเว.

๒ องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๑.

๓ องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๗๕, ที. สี. ๙/๓๑๐, ม. มู. ๑๒/๖๙.

คุณพดล สิวะศรีศรศิลป์ และนางชกเกี้ยง แซ่ลิ้ม
อุทิศส่วนกุศลให้ นายเอี๊ยมชุ้น แซ่ก๊วย เจ้ากรรมนายเวร

สตฺเตสุ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา นาม.

"ภิกษุแผ่ไปสู่ทิศหนึ่ง ด้วยใจอันสหรคตด้วย–อุเบกขา อยู่" ดังนี้ อันใด, นี้ชื่อว่า พรหมวิหารุเบกขา (อุเบกขาในพรหม–วิหาร).

ยา "อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตนฺ"ติ[๑] เอวมาคตา สหชาตธมฺมานํ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ โพชฺฌงฺคุเปกฺขา นาม.

อุเบกขา อันเป็นอาการที่เป็นกลางแห่งธรรมที่เกิดร่วมกันทั้งหลาย อันมาแล้วอย่างนี้ว่า "ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ" ดังนี้ อันใด, นี้ ชื่อว่า โพชฌังคุเบกขา (อุเบกขาในโพชฌงค์).

ยา ปน "กาเลน กาลํ อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิกโรตี"ติ[๒] เอวมาคตา อนจฺจารทฺธนาติสิถิลวีริยสงฺขาตา อุเปกฺขา, อยํ วีริยุเปกฺขา นาม.

ส่วนอุเบกขา กล่าวคือ ความเพียรที่ไม่ปรารภเกินไป และไม่ย่อหย่อนเกินไป อันมาแล้วอย่างนี้ว่า "ย่อมมนสิการอุเบกขา–นิมิตตามกาลอันควร" ดังนี้ อันใด, นี้ ชื่อว่า วิริยุเบกขา (อุเบกขาในความเพียร).

---

๑ สํ. มหา. ๑๙/๙๓, ม. มู. ๑๒/๑๙.

๒ องฺ. ติก. ๒๐/๓๒๙.

คุณพดล สิวะศรีศรศิลป์ และนางชกเกี้ยง แซ่ลิ้ม

อุทิศส่วนกุศลให้ นายเอี๊ยมซุ้น แซ่ก๊วย เจ้ากรรมนายเวร

ยา "กติ สงฺขารุเปกฺขา สมาธิวเสน[๑] อุปฺปชฺชนฺติ, กติ สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนา-วเสน อุปฺปชฺชนฺติ. อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมาธิวเสน[๑] อุปฺปชฺชนฺติ. ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺตี"ติ[๒] เอวมาคตา นีวรณาทีนิ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา คหเณ มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา, อยํ สงฺขารุเปกฺขา นาม.

อุเบกขา ที่พิจารณานิวรณ์เป็นต้น แล้วหยุดอยู่ คือเป็นกลาง ในอันถือเอาอันมาแล้วอย่างนี้ว่า "สังขารุเบกขาเท่าไร เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมาธิ, สังขารุเบกขาเท่าไร เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา. สังขารุเบกขา ๘ เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมาธิ. สังขารุเบกขา ๑๐ เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา" ดังนี้ อันใด, นี้ ชื่อว่า สังขารุเบกขา (อุเบกขาในสังขาร).

ยา ปน "ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเปกฺขาสหคตนฺ"ติ[๓] เอวมาคตา อทุกฺขมสุขสญฺญิตา อุเปกฺขา, อยํ เวทนูเปกฺขา นาม.

ส่วนอุเบกขา ที่รู้กันว่าไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข อันมาแล้วอย่างนี้ ว่า "ในสมัยใด กามาวจรกุศลจิต อันสหรคตด้วยอุเบกขาเป็นอันเกิดขึ้นแล้ว" ดังนี้ อันใด, นี้ ชื่อว่า เวทนูเบกขา (อุเบกขาในเวทนา).

---

[๑] ฉ. สมถวเสน.
[๒] ขุ. ป. ๓๑/๒๙, ๘๔.
[๓] อภิ. สํ. ๓๔/๔๒.

คุณพ่อตล สิวะศรีศรศิลป์ และนางชกเกี้ยง แซ่ลิ้ม
อุทิศส่วนกุศลให้ นายเอี๊ยมซุ้น แซ่ก๊วย เจ้ากรรมนายเวร

ยา ปน "ยทตฺถิ ยํ ภูตํ, ตํ ปชหติ, อุเปกฺขํ ปฏิลภตี"ติ[๑] เอวมาคตา วิจินเน มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา, อยํ <u>วิปสฺสนูเปกฺขา</u> นาม.

ส่วนอุเบกขา อันเป็นกลางในอันตรวจสอบ อันมาแล้วอย่างนี้ ว่า "สิ่งใดมี สิ่งใดเกิด, ย่อมละสิ่งนั้น, จึงได้มาซึ่งอุเบกขา" ดังนี้ อันใด, นี้ ชื่อว่า <u>วิปัสสนูเบกขา</u> (อุเบกขาในวิปัสสนา).

ยา ปน ฉนฺทาทีสุ เยวาปนเกสุ อาคตา สหชาตานํ สมวาหิตภูตา อุเปกฺขา, อยํ <u>ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา</u> นาม.

ส่วนอุเบกขา ที่เป็นธรรมชาติทำธรรมที่เกิดร่วมกันทั้งหลาย ให้เป็นไปสม่ำเสมอกัน อันมาแล้วในพวกเยวาปนกธรรมทั้งหลาย มีฉันทะเป็นต้น อันใด, นี้ชื่อว่า <u>ตัตรมัชฌัตตุ-เบกขา</u>(อุเบกขาในความเป็นกลางในธรรมที่เกิดร่วมกันเหล่านั้น).

ยา "อุเปกฺขโก จ วิหรตี"ติ[๒] เอวมาคตา อคฺคสุเขปิ ตสฺมึ อปกฺขปาตชนนี อุเปกฺขา, อยํ <u>ฌานุเปกฺขา</u> นาม.

ส่วนอุเบกขา ที่ทำความไม่ตกไปในฝ่าย (ไม่เข้าข้าง) ให้เกิดขึ้น ในตติยฌานนั้น แม้ที่มีสุขเป็นยอด อันมาแล้วอย่างนี้ว่า "เป็นผู้มีอุเบกขาอยู่ด้วย" ดังนี้อันใด, นี้ ชื่อว่า <u>ฌานุเบกขา</u> (อุเบกขาในฌาน).

---

[๑] ม. อุ. ๑๔/๗๘, องฺ. สตฺตก. ๒๓/๗๑.
[๒] อภิ. วิ. ๓๕/๓๒๙, ที. สี. ๙/๙๙, อภิ. สํ. ๓๔/๔๖.

ยา ปน "อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ"ติ[1] เอวมาคตา สพฺพปจฺจนีกปริสุทฺธา ปจฺจนีกวูปสมเนปิ อพฺยาปารภูตา อุเปกฺขา, อยํ ปริสุทฺธุเปกฺขา นาม.

ส่วนอุเบกขา ที่บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นข้าศึกทั้งปวงแล้ว เป็นความไม่พยายามแม้ในอันสงบธรรมอันเป็นข้าศึก อันมาแล้วอย่างนี้ "(ถึงซึ่ง) จตุตถฌานอันมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา" ดังนี้ อันใด, นี้ชื่อว่า ปริสุทธุเบกขา (อุเบกขาบริสุทธิ์).

ตตฺถ[2] ฉฬงฺคุเปกฺขา จ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา จ โพชฺฌงฺคุเปกฺขา จ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา จ ฌานุเปกฺขา จ ปริสุทฺธุเปกฺขา จ อตฺถโต เอกา, ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติ. เตน เตน อวตฺถาเภเทน ปนสฺสา อยํ เภโท. เอกสฺสาปิ สโต สตฺตสฺส กุมารยุวตฺเถรเสนาปติราชาทิวเสน เภโท วิย. ตสฺมา ตาสุ ยตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา, น ตตฺถ โพชฺฌงฺคุเปกฺขาทโย. ยตฺถ วา ปน

ในอุเบกขา ๑๐ อย่างนั้น(อุเบกขา ๖ คือ) ฉฬังคุเบกขา ๑ พรหมวิหารุเบกขา ๑ โพชฌังคุเบกขา ๑ ตัตรมัชฌัตตุเบกขา ๑ ฌานุเบกขา ๑ ปริสุทธุเบกขา ๑ ว่าโดยอรรถ ก็เป็นอันเดียวกัน, คือเป็นตัตรมัชฌัตตุเบกขานั่นเอง. ก็ความต่างกันแห่งตัตรมัชฌัตตุเบกขานี้ ย่อมมีได้ตามความต่างกันแห่งฐานที่ตั้งลงนั้น ๆ. ดุจสัตว์แม้ว่ามีผู้เดียว ก็มีความต่างกัน โดยเกี่ยวกับเป็นเด็ก เป็นคนหนุ่ม เป็นผู้ใหญ่ เป็นเสนาบดี

---

๑ อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๐, ที. สี. ๙/๑๐๐, อภิ. สํ. ๓๔/๔๗.

๒ ฉ. ตตฺร.

โพชฺฌงฺคุเปกฺขา, น ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขาทโย โหนฺตีติ เวทิตพฺพา.

เป็นพระราชาเป็นต้น. เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า ในบรรดาอุเบกขา ๖ เหล่านั้น ในที่ใดมีฉฬังคุเบกขา, ในที่นั้น ไม่มีโพชฌังคุเบกขาเป็นต้น. ก็หรือว่าในที่ใดมีโพชฌังคุเบกขา, ในที่นั้น ไม่มีฉฬังคุเบกขาเป็นต้น ดังนี้ เถิด.

ยถา เจตาสํ อตฺถโต เอกีภาโว, เอวํ สงฺขารุเปกฺขาวิปสฺสนูเปกฺขานมฺปิ. ปญฺญา เอว หิ สา กิจฺจวเสน ทฺวิธา ภินฺนา. ยถา หิ ปุริสสฺส สายํ เคหํ ปวิฏฺฐํ สปฺปํ อชปททณฺฑํ คเหตฺวา ปริเยสมานสฺส ตํ ถุสโกฏฺฐเก นิปนฺนํ ทิสฺวา "สปฺโป นุ โข, โน"ติ อวโลเกนฺตสฺส โสวตฺถิกตฺตยํ ทิสฺวา นิพฺเพมติกสฺส "สปฺโป, น สปฺโป"ติ วิจินเน มชฺฌตฺตตา โหติ, เอวเมว ยา อารทฺธวิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาญาเณน ลกฺขณตฺตเย ทิฏฺเฐ สงฺขารานํ อนิจฺจภาวาทิวิจินเน มชฺฌตฺตตา อุปฺปชฺชติ, อยํ <u>วิปสฺสนูเปกฺขา</u> นาม. ยถา ปน ตสฺส

แม้สังขารุเบกขา และวิปัสสนูเบกขา ก็มีความเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ เหมือน-อย่างฉฬังคุเบกขาเป็นต้นเหล่านี้. เพราะอุเบกขานั้น คือปัญญานั่นเอง ซึ่งแยกเป็น ๒ อย่าง โดยเกี่ยวกับกิจ. เปรียบเหมือนว่าในเวลาเย็นเมื่อบุรุษถือไม้ มีปลายดุจกีบเท้าแพะ (มีปลายเป็นง่าม) ค้นหางูที่เข้าไปยังเรือนอยู่ พบงูนั้นนอนขดอยู่ที่ยุ้งแกลบ ก็ตรวจดูอยู่ว่า "งู หรือไม่ใช่งู หนอ" พอเห็นสวัสดิกะ (ลายดอกจันทน์) ๓ แฉกเข้า ก็หมดความสงสัย มีความเป็นกลาง (วางเฉย) ในอันตรวจสอบว่า "งู, ไม่ใช่งู" ฉันใด, อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกันเทียว

ปุริสสฺส อชปททณฺเฑน คาฬฺหํ สปฺปํ คเหตฺวา "กินฺตาหํ อิมํ สปฺปํ อวิเหเฐนฺโต อตฺตานญฺจ อิมินา อฑํสาเปนฺโต มุญฺเจยฺยนฺ"ติ มุญฺจนาการเมว ปริเยสโต คหเณ มชฺฌตฺตตา โหติ, เอวเมว ยา ลกฺขณตฺตยสฺส ทิฏฺฐตฺตา อาทิตฺเต วิย ตโย ภเว ปสฺสโต สงฺขารคฺคหเณ มชฺฌตฺตตา, อยํ <u>สงฺขารุเปกฺขา</u> นาม. อิติ วิปสฺสนุเปกฺขาย สิทฺธาย สงฺขารุเปกฺขาปิ สิทฺธาว โหติ. อิมินา ปเนสา วิจินนคฺคหเณสุ มชฺฌตฺตสงฺขาเตน กิจฺเจน ทฺวิธา ภินฺนาติ. วีริยุเปกฺขา ปน เวทนุเปกฺขา จ อญฺญมญฺญญฺจ อวเสสาหิ จ อตฺถโต ภินฺนา เอวาติ.

เมื่อพระโยคาวจรผู้ปรารภวิปัสสนา ได้เห็นไตรลักษณ์ด้วยวิปัสสนาญาณแล้ว ความเป็นกลาง (ความวางเฉย) ในอันตรวจสอบภาวะที่สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นต้น อันใดย่อมเกิดขึ้น, นี้ ชื่อว่า <u>วิปัสสนูเบกขา.</u> ส่วนเมื่อบุรุษนั้น ใช้ไม้มีปลายดุจกีบเท้าแพะจับงูไว้มั่นแล้ว คิดว่า "เราจะพึงปล่อยงูนี้ไม่ทำให้มันลำบากด้วย ไม่ให้งูนี้กัดตัวเอาด้วยได้อย่างไรหนอ" ดังนี้แล้ว แสวงหาแต่อาการที่จะปล่อยไปเท่านั้น ก็มีแต่ความเป็นกลางในอันจับไว้ ฉันใด, อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกันเทียว เมื่อพระโยคาวจรเห็นภพ ๓ ราวกะว่าถูกไฟไหม้อยู่ เพราะความที่เห็นไตรลักษณ์แล้ว ความเป็นกลางในอันถือเอาสังขาร อันใด, นี้ ชื่อว่า <u>สังขารุเบกขา.</u> โดยเหตุนี้ เมื่อสำเร็จวิปัสสนูเบกขาได้ก็ย่อมเป็นอัน สำเร็จสังขารุเบกขาได้ด้วยทีเดียว. ก็อุเบกขานี้ แยกเป็น ๒ อย่างโดยกิจ กล่าวคือ ความเป็นกลางในอันตรวจสอบ และในอันถือเอานี้ ฉะนี้แล.

ส่วนวิริยุเบกขาและเวทนูเบกขา แตกต่างจากกันและกัน และจากอุเบกขาที่เหลือโดยสภาวะนั่นเทียว แล.

อิติ อิมาสุ อุเปกฺขาสุ ฌานุเปกฺขา อิธ อธิปฺเปตา. สา มชฺฌตฺตลกฺขณา, อนาโภครสา, อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานา, ปีติวิราคปทฏฺฐานาติ. เอตฺถาห, นนุ จายํ อตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติ, สา จ ปฐมทุติยชฺฌาเนสุปิ อตฺถิ. ตสฺมา ตตฺราปิ อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ เอวมยํ วตฺตพฺพา สิยา, สา กสฺมา น วุตฺตาติ. อปริพฺยตฺตกิจฺจโต. อปริพฺยตฺตํ หิ ตสฺสา ตตฺถ กิจฺจํ วิตกฺกาทีหิ อภิภูตตฺตา. อิธ ปนายํ วิตกฺกวิจารปีตีหิ อนภิภูตตฺตา อุกฺขิตฺตสิรา วิย หุตฺวา ปริพฺยตฺตกิจฺจา ชาตา, ตสฺมา วุตฺตาติ.

ในบรรดาอุเบกขาเหล่านี้ ตามประการดังกล่าวมานี้ ในที่นี้ประสงค์เอาฌานุเบกขา. ฌานุเบกขานั้น มีความเป็นกลางเป็นลักษณะ, มีความไม่คิดคำนึงเป็นรส, มีความไม่พยายามเป็นปัจจุปัฏฐาน, มีความสำรอกปีติได้เป็นปทัฏฐาน แล. ในอธิการนี้ ถามว่า, ก็ฌานุเบกขานี้ โดยอรรถก็เป็นตัตรมัชฌัตตุเบกขา นั่นเอง มิใช่หรือ, และตัตรมัชฌัตตุเบกขานั้น ก็มีอยู่ แม้ในปฐมฌานและทุติยฌาน. เพราะฉะนั้น แม้ในปฐมฌานและทุติยฌานนั้น ก็น่าจะตรัสถึงตัตรมัชฌัตตุเบกขานี้ไว้อย่างนี้เหมือนกันว่า เป็นผู้มีอุเบกขาอยู่ ด้วย, เพราะเหตุไร จึงไม่ตรัสถึงตัตรมัชฌัตตุเบกขานั้นไว้เล่า. เฉลยว่า เพราะมีกิจไม่ชัดเจน. จริงอยู่ กิจของตัตรมัชฌัตตุเบกขานั้น ในปฐมฌานและ

ทุติยฌานนั้น ไม่ชัดเจน เพราะถูกวิตกเป็นต้นครอบงำ. ส่วนตัตรมัชฌัตตุเบกขานี้ ในตติยฌานนี้ เกิดเป็นธรรมชาติที่มีกิจชัดเจนเป็นเหมือนโงศีรษะขึ้นได้ เพราะไม่ถูกวิตกวิจารและปีติครอบงำ, เพราะฉะนั้น จึงตรัสไว้.

นิฏฺฐิตา อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ เอตสฺส สพฺพโส อตฺถวณฺณนา.

จบการพรรณนาความแห่งปาฐะว่า อุเปกฺขโก จ วิหรติ นี้ โดยประการทั้งปวง.

๘๕. อิทานิ <u>สโต</u> <u>จ</u> <u>สมฺปชาโนติ</u> เอตฺถ สรีตีติ สโต. สมฺมา ปชานาตีติ สมฺปชาโน. ปุคฺคเลน สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ วุตฺตํ. ตตฺถ สรณลกฺขณา สติ, อปมฺมุสฺสนรสา, อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา. อสมฺโมหลกฺขณํ สมฺปชญฺญํ, ตีรณรสํ, ปวิจยปจฺจุปฏฺฐานํ.

๘๕. บัดนี้ เป็นคำพรรณนาความในคำว่า <u>สโต</u> <u>จ</u> <u>สมฺปชาโน</u> (ระลึกได้ รู้ชัดโดยชอบได้ด้วย) นี้ พระโยคาวจร ชื่อว่า สโต เพราะอรรถว่า ระลึกได้. ชื่อว่า สมฺปชาโน เพราะอรรถว่า รู้ชัดโดยชอบได้. เป็นอันตรัสสติ และสัมปชัญญะไว้โดยบุคคล. ในสติและสัมปชัญญะนั้น สติ มีความระลึกได้เป็นลักษณะ, มีความไม่หลงลืมเป็นรส, มีความรักษาไว้เป็นปัจจุปัฏฐาน. สัมปชัญญะ มีความไม่ลุ่มหลงเป็นลักษณะ, มีการพิจารณาเป็นรส, มีความเลือกเฟ้นเป็นปัจจุปัฏฐาน.

ตตฺถ กิญฺจาปิ อิทํ สติสมฺปชญฺญํ ปุริมชฺฌาเนสุปิ อตฺถิ. มุฏฺฐสฺสติสฺส หิ อสมฺปชานสฺส อุปจารมตฺตมฺปิ น สมฺปชฺชติ, ปเคว อปฺปนา. โอฬาริกตฺตา ปน เตสํ ฌานานํ ภูมิยํ วิย ปุริสสฺส จิตฺตสฺส คติ สุขา โหติ, อพฺยตฺตํ ตตฺถ สติสมฺปชญฺญกิจฺจํ. โอฬาริกงฺคปฺปหาเนน ปน สุขุมตฺตา อิมสฺส ฌานสฺส ปุริสสฺส ขุรธารายํ วิย สติสมฺปชญฺญกิจฺจปริคฺคหิตา เอว จิตฺตสฺส คติ อิจฺฉิตพฺพาติ อิเธว วุตฺตํ. กิญฺจิ ภิยฺโย, ยถา เธนุปโก วจฺโฉ เธนุโต อปนีโต อรกฺขิยมาโน ปุนเทว เธนุํ อุปคจฺฉติ, เอวมิทํ ตติยชฺฌานสุขํ ปีติโต อปนีตํ, ตํ สติสมฺปชญฺญารกฺเขน อรกฺขิยมานํ ปุนเทว ปีตึ อุปคจฺเฉยฺย, ปีติสมฺปยุตฺตเมว สิยา. สุเข จาปิ สตฺตา สารชฺชนฺติ, อิทญฺจ อติมธุรํ สุขํ, ตโต ปรํ สุขาภาวา. สติสมฺปชญฺญานุภาเวน ปเนตฺถ สุเข อสารชฺชนา โหติ, โน

ในฌานเหล่านั้น สติและสัมปชัญญะนี้มีอยู่แม้ในฌานต้น ๆ ก็จริง. เพราะว่า คนที่มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ ย่อมไม่สำเร็จแม้เพียงอุปจาระ, จะป่วยกล่าวไปไยถึงอัปปนาเล่า. ถึงกระนั้น เพราะความที่ฌานเหล่านั้นหยาบ จิตจึงมีอันดำเนินไปได้สะดวกเหมือนอย่างบุรุษเดินไปบนพื้นดิน (ซึ่งเป็นที่กว้างและเรียบ เดินได้สะดวก) ฉะนั้น, กิจของสติและสัมปชัญญะในฌานต้น ๆ นั้น จึงไม่ชัดเจน. แต่เพราะความที่ฌานนี้(ตติยฌานนี้) ละเอียด โดยการละองค์หยาบได้ จึงจำต้องปรารถนา ความดำเนินไปแห่งจิตที่กิจแห่งสติ และสัมปชัญญะประคับประคองไว้แล้วเท่านั้น เหมือนอย่างบุรุษเดินไปบนที่แหลมคม ฉะนั้น เพราะเหตุนั้นจึงตรัสสติและสัมปชัญญะไว้ในตติยฌานนี้เท่านั้น. จะว่าให้ยิ่งขึ้นไปอีกหน่อย คือ พึงทราบว่า ข้อว่า สโต จ สมฺปชาโน นี้ ตรัสไว้ในตติยฌานนี้เท่านั้น เพื่อแสดงความหมายพิเศษนี้ว่า

คุณวิรัช ตุลยาทร
อุทิศให้ นางเอม ตุลยาทร

อญฺญถาติ อิมมฺปิ อตฺถวิเสสํ ทสฺเสตุํ อิทํ อิเธว วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพนฺติ.

เปรียบเหมือนลูกโคที่ติดแม่ ถูกพรากจากแม่โคแล้ว เมื่อไม่รักษาไว้ก็จะเข้าไปหาแม่โคอีกนั่นเทียว ฉันใด, สุขในตติยฌานนี้ ถูกพรากจากปีติแล้ว, เมื่อไม่รักษาสุขนั้นไว้ด้วยเครื่องรักษา คือสติ และสัมปชัญญะ ก็จะพึงเข้าไปสู่ปีติอีกนั่นเทียว, คือ พึงเป็นสุขที่สัมปยุตกับปีตินั่นแหละ ฉันนั้น. อนึ่ง แม้สัตว์ทั้งหลาย ก็ย่อมกำหนัดนักในสุข, และสุขนี้ก็มีรสอร่อยนัก, เพราะไม่มีสุขยิ่งไปกว่านั้น. ถึงอย่างนั้น ความไม่กำหนัดนักในสุข ในตติยฌานนี้ ก็ยังมีได้ โดยอานุภาพแห่งสติและสัมปชัญญะ, ไม่ใช่โดยประการอื่นดังนี้ ฉะนี้แล.

อิทานิ สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ตติยชฺฌานสมงฺคิโน สุขปฏิสํเวทนาโภโค นตฺถิ. เอวํ สนฺเตปิ ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํ. ยํ วา ตํ นามกายสมฺปยุตฺตํ สุขํ, ตํสมุฏฺฐาเนนสฺส ยสฺมา อติปณีเตน รูเปน

บัดนี้ จะเป็นคำพรรณนาความในข้อว่า ย่อมเสวยสุขด้วยกายด้วย นี้ พระโยคาวจรผู้พร้อมเพรียงด้วยตติยฌาน ไม่มีการคำนึงถึงการเสวยสุข ก็จริง. แม้ว่าเป็นอย่างนี้(แต่) เพราะเหตุที่สุขของเธอ สัมปยุตกับนามกาย. หรือว่าสุขที่สัมปยุตกับนามกายนั้น อันใด,

คุณมาลินี ตุลยาทร อุทิศให้
นางบุญมา ตุลยาทร, นางบุญเหลือ การ์เนียร์ และนางกิม ปิณิทรีย์

รูปกาโย ผุฏฺโฐ[1] ยสฺส ผุฏฺฐตฺตา[2] ฌานา วุฏฺฐิโตปิ สุขํ ปฏิสํเวเทยฺย. ตสฺมา เอตมตฺถํ ทสฺเสนฺโต สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ อาห.

เพราะเหตุที่ รูปกายของพระโยคีนี้ ถูกรูปอันประณีตยิ่ง ซึ่งมีสุขนั้นเป็นสมุฏฐานกระทบแล้ว, ซึ่งเพราะความที่รูปกาย ถูกรูปอันประณีตยิ่งกระทบแล้ว พระโยคาวจร แม้ว่าออกจากฌานแล้ว ก็ยังพึงเสวยสุขได้. ฉะนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงความข้อนี้ จึงตรัสว่า **สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ ดังนี้.**

๘๖. อิทานิ ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ เอตฺถ ยํ ฌานเหตุ ยํ ฌานการณา ตํ ตติยชฺฌานสมงฺคิปุคฺคลํ พุทฺธาทโย อริยา อาจิกฺขนฺติ เทเสนฺติ ปญฺญเปนฺติ ปฏฺฐเปนฺติ วิวรนฺติ วิภชนฺติ อุตฺตานีกโรนฺติ ปกาเสนฺติ, ปสํสนฺตีติ อธิปฺปาโย. กินฺติ ? อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ. ตํ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพา.

๘๖. บัดนี้ จะเป็นคำพรรณนาความในข้อว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยฌานนั้น ว่าเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ เพราะเหตุแห่งตติยฌานใดเป็นต้น นี้ บัณฑิตพึงทราบคำประกอบความในบทนี้ อย่างนี้ว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมกล่าว คือแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้น ประกาศ, อธิบายว่า

---

[1] ฉ. ผุโฏ.
[2] ฉ. ผุฏฺฐตฺตา.

ย่อมสรรเสริญ บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยตติยฌานนั้น เพราะเหตุแห่งฌานใด คือเพราะฌานใดเป็นการณ์. สรรเสริญว่าอย่างไร ? สรรเสริญว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้. ย่อมถึงซึ่งตติยฌานนั้นอยู่ ดังนี้เถิด.

กสฺมา ปเนตํ เต เอวํ ปสํสนฺตีติ. ปสํสารหโต. อยํ หิ ยสฺมา อติมธุรสุเข สุขปารมิปฺปตฺเตปิ ตติยชฺฌาเน อุเปกฺขโก, น ตตฺถ สุขาภิสงฺเคน อากฑฺฒิยติ, ยถา จ ปีติ น อุปฺปชฺชติ, เอวํ อุปฏฺฐิตสฺสติตาย สติมา. ยสฺมา จ อริยกนฺตํ อริยชนเสวิตเมว จ อสงฺกิลิฏฺฐํ สุขํ นามกาเยน ปฏิสํเวเทติ, ตสฺมา ปสํสารโห โหติ. อิติ ปสํสารหโต นํ อริยา เต เอวํ ปสํสารหเหตุภูเต คุเณ ปกาเสนฺตา "อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี"ติ เอวํ ปสํสนฺตีติ เวทิตพฺพํ.

ก็เพราะเหตุไร พระอริยเจ้าเหล่านั้นจึงสรรเสริญบุคคลนี้ไว้อย่างนี้เล่า. ตอบว่าเพราะเป็นผู้ควรสรรเสริญ. จริงอยู่ เพราะเหตุที่พระโยคีนี้ เป็นผู้มีอุเบกขาในตติยฌานอันมีสุขที่มีรสอร่อยยิ่งนัก ทั้งถึงแล้วซึ่งสุขอันเป็นบารมี, ไม่ถูกเครื่องข้องคือสุขในตติยฌานนั้นฉุดรั้งไว้, และเป็นผู้มีสติ โดยความที่เข้าไปตั้งสติไว้ โดยประการที่ปีติจะไม่เกิดขึ้น. และเพราะเหตุที่เสวยสุขที่ไม่เศร้าหมอง ที่พระอริยเจ้าพอใจ และที่อริยชนเสพแล้วนั่นเทียวด้วยนามกาย, ฉะนั้นจึงเป็นผู้ควรสรรเสริญ. บัณฑิตพึงทราบว่า เพราะเป็นผู้ควรสรรเสริญ อย่างนี้

พระอริยเจ้าเหล่านั้น เมื่อจะประกาศคุณอันเป็นเหตุ แห่งความเป็นผู้ควรสรรเสริญอย่างนี้ จึงสรรเสริญเขาว่า "เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข" ดังนี้.

ตติยนฺติ คณนานุปุพฺพตา ตติยํ, อิทํ ตติยํ สมาปชฺชตีติปิ ตติยํ. ยํ ปน วุตฺตํ "เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคตนฺ"ติ, เอตฺถ ปีติยา ปหานวเสน เอกงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพา. สา ปเนสา ทุติยชฺฌานสฺส วิตกฺกวิจารา วิย อปฺปนากฺขเณเยว ปหียติ. เตนสฺส[1] สา ปหานงฺคนฺติ วุจฺจติ. สุขํ จิตฺเตกคฺคตาติ อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ อุปฺปตฺติวเสน ทุวงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพา. ตสฺมา ยํ วิภงฺเค "ฌานนฺติ อุเปกฺขา สติสมฺปชญฺญํ สุขํ จิตฺตสฺเสกคฺคตา"ติ[2] วุตฺตํ, ตํ สปริกฺขารํ ฌานํ ทสฺเสตุํ ปริยาเยน วุตฺตํ. ฐเปตฺวา ปน

บทว่า ตติยํ ความว่า ชื่อว่า ตติยะ (ที่ ๓) ก็โดยลำดับแห่งการนับ, ฌานนี้ชื่อว่า ตติยะ เพราะอรรถว่า พระโยคีเข้าเป็นครั้งที่ ๓ ดังนี้ ก็ได้. ส่วนคำที่กล่าวว่า "ละองค์เดียว ถึงพร้อมด้วยองค์ ๒" ดังนี้ใด, ในคำนี้ พึงทราบความเป็นฌานละองค์-เดียว โดยเกี่ยวกับการละปีติ เถิด. ก็ปีตินั้น ถูกละไปในอัปปนาขณะนั้นเอง ดุจวิตกและวิจารที่ถูกละไปในอัปปนาขณะ แห่งทุติยฌานฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวถึงปีตินั้น ว่า เป็นองค์ที่ควรละแห่งฌานนั้น. ส่วนความเป็นฌานถึงพร้อมด้วยองค์ ๒ พึงทราบได้ โดยเกี่ยวกับความอุบัติแห่งองค์ ๒

---

[1] ฉ. เตน นสฺส.

[2] อภิ. วิ. ๓๕/๓๕๑.

อุเปกฺขาสติสมฺปชญฺญานิ นิปฺปริยาเยน อุปนิชฺฌานลกฺขณปฺปตฺตานํ องฺคานํ วเสน ทุวงฺคิกเมเวตํ โหติ. ยถาห "กตมํ ตสฺมึ สมเย ทุวงฺคิกํ ฌานํ โหติ, สุขํ จิตฺตสฺเสกคฺคตา"ติ.[๑] เสสํ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตนยเมว.

เหล่านี้ คือ สุข จิตเตกัคตา. เพราะฉะนั้น คำที่ตรัสไว้ ในปกรณ์วิภังค์ ว่า "บทว่า ฌาน ได้แก่ อุเบกขา สติ สัมปชัญญะ สุข เอกัคตาแห่งจิต" ดังนี้ใด, คำนั้น ตรัสไว้โดยปริยายเพื่อแสดงฌานพร้อมทั้งบริขาร. แต่ว่ายกเว้นอุเบกขา สติ และสัมปชัญญะเสีย ฌานนี้ ก็มีองค์ ๒ เท่านั้น โดยนิปริยาย โดยเกี่ยวกับองค์ที่ถึงการเข้าไปเพ่ง (อารมณ์) เป็นลักษณะ. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า "ฌานที่มีองค์ ๒ ในสมัยนั้นเป็นไฉน, ได้แก่ สุข และเอกัคตาแห่งจิต" ดังนี้. บทที่เหลือ ก็มีนัยอันได้กล่าวแล้วในปฐมฌานนั่นเอง.

จตุตฺถชฺฌานกถา

๘๗. เอวํ อธิคเต ปน ตสฺมิมฺปิ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา

กถาว่าด้วยจตุตถฌาน

๘๗. ก็พระโยคี พึงเป็นผู้สั่งสมวสีโดยอาการ ๕ แม้ในตติยฌานที่บรรลุแล้วอย่างนี้

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๓๕๗, อภิ. สํ. ๓๔/๔๖.

หุตฺวา ปคุณตติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย "อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนปีติปจฺจตฺถิกา, 'ยเทว ตตฺถ สุขมิติ เจตโส อาโภโค, เอเตเนตํ โอฬาริกมกฺขายตี'ติ[๑] เอวํ วุตฺตสฺส สุขสฺส โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา"ติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ตติยชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย จตุตฺถาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ. อถสฺส ยทา ตติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต เจตสิกโสมนสฺสสงฺขาตํ สุขํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ, อุเปกฺขาเวทนา เจว จิตฺเตกคฺคตา จ สนฺตโต อุปฏฺฐาติ, ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ "ปฐวี ปฐวี"ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต "อิทานิ จตุตฺถชฺฌานํ อุปฺปชฺชิสฺสตี"ติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตเทว ปฐวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ

นั้น ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นแหละ ออกจากตติยฌานที่คล่องแคล่วแล้ว เห็นโทษในตติยฌาน นั้นว่า "สมาบัตินี้ ยังมีปีติเป็นข้าศึกใกล้ และชื่อว่ามีองค์ทรามกำลัง เพราะสุขที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า 'ความคำนึงแห่งใจ ว่าสุขในตติยฌานนั้น อันใด นั่นเทียว, ตติยฌานนี้กล่าวได้ว่าหยาบ ก็เพราะมีความคำนึงแห่งใจว่าสุขนี้' ดังนี้ เป็นองค์ที่หยาบ" มนสิการ จตุตถฌาน ว่าเป็นธรรมสงบ ทำความใคร่ในตติยฌานนั้นให้สิ้นไป แล้วกระทำความพยายาม เพื่อบรรลุจตุตถฌาน (ต่อไป) เถิด. ต่อจากนั้น ในเวลาใด เมื่อเธอผู้มีสติ มีสัมปชัญญะนั้น ออกจากตติยฌาน พิจารณาองค์ฌานทั้งหลายอยู่ สุขทางใจที่เรียกว่าโสมนัส ปรากฏโดยเป็นองค์หยาบ, อุเบกขาเวทนา และเอกัคตาแห่งจิตเท่านั้น ปรากฏโดยเป็นองค์สงบ, ในเวลานั้น เมื่อเธอมนสิการนิมิตนั้น นั่นแหละซ้ำ ๆ ซาก ๆ

---

[๑] ที. สี. ๙/๔๘.

อุปฺปชฺชติ. ตโต ตสฺมึเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, เยสํ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ จตุตฺถชฺฌานิกํ, เสสานิ วุตฺตปฺปการาเนว กามาวจรานิ. อยํ ปน วิเสโส, ยสฺมา สุขเวทนา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย น โหติ, จตุตฺถชฺฌาเนว[๑] อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อุปฺปชฺชิตพฺพํ, ตสฺมา ตานิ อุเปกฺขาเวทนาสมฺปยุตฺตานิ โหนฺติ. อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตตฺตาเยว เจตฺถ ปีติปิ ปริหายตีติ. เอตฺตาวตา เจส สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ[๒]. เอวมเนน เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ จตุตฺถชฺฌานํ อธิคตํ โหติ ปฐวีกสิณํ.

ว่า "ปฐวี ปฐวี" เพื่อละองค์หยาบ และเพื่อได้มาซึ่งองค์สงบอยู่ มโนทวาราวัชชนะย่อมเกิดขึ้น ตัด (กระแส) ภวังค์ ในขณะที่จะพึงกล่าวได้ว่า "จตุตถฌานจักเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ละ" กระทำปฐวีกสิณนั้นนั่นแหละ ให้เป็นอารมณ์. ต่อจากนั้น ชวนะ ๔ หรือ ๕ ดวง ย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์นั้นนั่นแหละ, ซึ่งชวนะดวงสุดท้ายดวงเดียว เป็นรูปาวจร มีจตุตถฌาน, ดวงที่เหลือเป็นกามาวจร ซึ่งมีประการดังได้กล่าวแล้วนั่นเทียว. ส่วนต่อไปนี้ เป็นข้อที่แปลกไป, เพราะเหตุที่สุขเวทนา ย่อมไม่เป็นปัจจัยโดยอาเสวนปัจจัย แก่อทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา), อทุกขมสุขเวทนา พึงเกิดขึ้นในจตุตถฌานแน่เทียว, ฉะนั้น ชวนะเหล่านั้น จึงเป็นอันสัมปยุตกับอุเบกขาเวทนา. และเพราะความที่สัมปยุตกับอุเบกขานั่นแหละ ในจตุตถฌานนี้ จึงละแม้ปีติ

---

[๑] ฉ. จตุตฺถชฺฌาเน จ.
[๒] ที. สี. ๙/๑๐๐, อภิ. สํ. ๓๔/๔๗.

ฉะนี้แล. ก็โดยลำดับภาวนาเพียงเท่านี้ พระโยคาวจรนี้ จึงชื่อว่า เข้าถึงจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา อยู่ เพราะละสุขได้ด้วย เพราะละทุกข์ได้ด้วย เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อนนั่นเทียว. จตุตถฌานที่ละองค์เดียว ถึงพร้อมด้วยองค์ ๒ มีความงาม ๓ ประการ สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๑๐ ที่พระโยคีนั้นบรรลุแล้ว อย่างนี้ ชื่อว่าเป็นปฐวีกสิณ.

๘๘. ตตฺถ สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานาติ กายิกสุขสฺส จ กายิกทุกฺขสฺส จ ปหานา. ปุพฺเพวาติ ตํ จ โข ปุพฺเพว, น จตุตฺถชฺฌานกฺขเณ. โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาติ เจตสิกสุขสฺส จ เจตสิกทุกฺขสฺส จาติ อิเมสมฺปิ ทฺวินฺนํ ปุพฺเพว อตฺถงฺคมา, ปหานา อิจฺเจว วุตฺตํ โหติ.

๘๘. ในบทเหล่านั้น ข้อว่า เพราะละสุขได้ด้วย เพราะละทุกข์ได้ด้วย ความว่า เพราะละสุขทางกาย และทุกข์ทางกาย. คำว่า ในกาลก่อนนั่นเทียว ความว่า ก็การละนั้นแล ย่อมมีในกาลก่อนนั่นเทียว, ไม่ใช่มีในขณะแห่งจตุตถฌาน. ข้อว่า เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัส ความว่า เพราะความดับไป, มีอรรถาธิบายว่า เพราะละเสียได้ ในกาล

ก่อนนั่นเทียว ซึ่งธรรมทั้งสอง เหล่านี้ คือ สุขทางใจ และทุกข์ทางใจ.

กทา ปน เตสํ จ[1] ปหานํ โหตีติ. จตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณ. โสมนสฺสญฺหิ จตุตฺถชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว ปหียติ. ทุกฺขโทมนสฺสสุขานิ ปฐมทุติยตติยานํ[2] อุปจารกฺขเณสุ. เอวเมเตสํ ปหานกฺกเมเนว อวุตฺตานมฺปิ อินฺทฺริยวิภงฺเค ปน อินฺทฺริยานํ อุทฺเทสกฺกเมเนว อิธาปิ วุตฺตานํ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสานํ ปหานํ เวทิตพฺพํ.

ก็ในเวลาไหนเล่าจึงจะมีการละธรรมเหล่านั้น. ตอบว่า ในอุปจารขณะแห่งฌาน ๔. เพราะว่า โสมนัสถูกละไปในอุปจารขณะแห่งจตุตถฌานนั่นเทียว. ทุกข์ โทมนัส และสุข ถูกละไปในอุปจารขณะแห่งปฐมฌาน ทุติยฌาน และตติยฌาน (ตามลำดับ). การละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัส เหล่านี้ ซึ่งแม้มิได้ตรัสไว้โดยลำดับแห่งการละเลย ถึงกระนั้น ก็ตรัสไว้ แม้ในจตุตถฌานนี้ อันบัณฑิตพึงทราบโดยลำดับหัวข้อแสดงอินทรีย์ทั้งหลาย ในอินทรียวิภังค์นั่นเทียว เถิด.

ยทิ ปเนตานิ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว ปหียนฺติ, อถ กสฺมา "กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ, อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว...

ก็ถ้าหากว่า สุขเป็นต้นเหล่านี้ ถูกละไปในอุปจารขณะแห่งฌานนั้น ๆ นั่นเทียวไซร้, เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงตรัสความดับ (แห่งสุข) ไว้ในฌานทั้งหลาย

---

๑ ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

๒ ฉ. ปฐมทุติยตติยชฺฌานานํ.

กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. เอตฺถุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ. กตฺถ จุปฺปนฺนํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ, อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา ฯเปฯ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, เอตฺถุปฺปนฺนํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี"ติ[๑] เอวํ ฌาเนสฺเวว นิโรโธ วุตฺโตติ ? อติสยนิโรธตฺตา. อติสยนิโรโธ หิ เนสํ ปฐมชฺฌานาทีสุ, น นิโรโธเยว. นิโรโธเยว ปน อุปจารกฺขเณ, นาติสยนิโรโธ.

นั่นแหละ อย่างนี้ว่า "ก็ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่เหลือในที่ไหน, ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้สงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว ฯลฯ ถึงซึ่งปฐมฌานอยู่. ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่เหลือในปฐมฌานนี้. ก็ โทมนัสสินทรีย์ สุขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป ไม่เหลือในที่ไหน, ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้เพราะละสุขได้ด้วย ฯลฯ จึงถึงซึ่งจตุตถฌาน อยู่ โสมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่เหลือในที่นี้" ดังนี้เล่า ?

ตอบว่า เพราะเป็นความดับได้ดียิ่งนัก. จริงอยู่ ความดับแห่งสุขเป็นต้นเหล่านั้น ในปฐมฌานเป็นต้น เป็นความดับได้ดียิ่งนัก, ไม่ใช่ สักว่าดับไปได้เท่านั้น. ส่วนในอุปจารขณะ เป็นเพียงความดับไปเท่านั้น, ไม่ใช่ความดับได้ดียิ่งนัก.

---

[๑] สํ. มหา. ๑๙/๒๘๓, ๒๘๕.

ตถา หิ นานาวชฺชเน ปฐมชฺฌานุปจาเร นิรุทฺธสฺสาปิ ทุกฺขินฺทฺริยสฺส ฑํสมกสาทิสมฺผสฺเสน วา วิสมาสนุปตาเปน วา สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว อนฺโตอปฺปนายํ. อุปจาเร วา นิรุทฺธมฺเปตํ น สุฏฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ, ปฏิปกฺเขน อวิหตตฺตา. อนฺโตอปฺปนายํ ปน ปีติผรเณน สพฺโพ กาโย สุโขกฺกนฺโต โหติ, สุโขกฺกนฺตกายสฺส จ สุฏฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ ทุกฺขินฺทฺริยํ, ปฏิปกฺเขน วิหตตฺตา. นานาวชฺชเนเยว จ ทุติยชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺสปิ[๑] โทมนสฺสินฺทฺริยสฺส ยสฺมา เอตํ วิตกฺกวิจารปจฺจเยปิ กายกิลมเถ จิตฺตุปฆาเต จ สติ อุปฺปชฺชติ. วิตกฺกวิจาราภาเว จ เนว อุปฺปชฺชติ. ยตฺถ ปน อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ วิตกฺกวิจารภาเว อปฺปหีนา เอว จ ทุติยชฺฌานุปจาเร วิตกฺกวิจาราติ ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว ทุติยชฺฌาเน, ปหีนปจฺจยตฺตา. ตถา ตติยชฺฌานุปจาเร

จริงอย่างนั้น ในอุปจาระแห่งปฐมฌาน อันมีอาวัชชนะต่าง ๆ กัน ทุกขินทรีย์แม้ว่าดับไปแล้ว ก็พึงมีความเกิดขึ้นได้ เพราะสัมผัสแห่งเหลือบยุงเป็นต้นบ้าง เพราะความปวดเมื่อย อันเกิดจากที่นั่งไม่เรียบบ้าง, แต่ว่าภายในอัปปนา ไม่มีความเกิดขึ้นได้เลยเทียว. อีกอย่างหนึ่ง ในอุปจาระ ทุกขินทรีย์นี้ แม้ว่าดับไปแล้ว ก็ไม่ชื่อว่าเป็นอันดับไปด้วยดี, เพราะยังไม่ถูกธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กำจัด. ส่วนภายในอัปปนาสรรพางค์กายเป็นอันก้าวลงสู่ความสุข เพราะความแผ่ไปแห่งปีติ, ก็ทุกขินทรีย์ของพระโยคี ผู้มีกายก้าวลงสู่ความสุขแล้ว ย่อมเป็นอันดับแล้วด้วยดี, เพราะถูกธรรมอันเป็นปฏิปักษ์กำจัด. อนึ่ง ในอุปจาระแห่งทุติยฌานอันมีอาวัชชนะต่าง ๆ กันนั่นแหละ โทมนัสสินทรีย์ แม้ว่าถูกละไปแล้ว ก็พึงมีความเกิดขึ้นได้ เพราะเหตุที่โทมนัสสินทรีย์นี้ เมื่อมีความ

---

[๑] ฉ. ปหีนสฺส, ม. ปหีนสฺสาปิ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์

ปหีนสฺสาปิ สุขินฺทฺริยสฺส ปีติสมุฏฺฐานปฺปณีตรูปผุฏฺฐกายสฺส สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว ตติยชฺฌาเน. ตติยชฺฌาเน หิ สุขสฺส ปจฺจยภูตา ปีติ สพฺพโส นิรุทฺธาติ. ตถา จตุตฺถชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺสาปิ โสมนสฺสินฺทฺริยสฺส ปีติอาสนฺนตฺตา[๑] อปฺปนาปฺปตฺตาย อุเปกฺขาย อภาเวน สมฺมา อนติกฺกนฺตตฺตา จ สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว จตุตฺถชฺฌาเน. ตสฺมา เอวญฺจ เอตฺถุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตีติ ตตฺถ ตตฺถ อปริเสสคฺคหณํ กตนฺติ.

ลำบากกาย และความท้อแท้จิต แม้ที่มีวิตกและวิจารเป็นปัจจัยก็ย่อมเกิดขึ้นได้. และจะไม่เกิดขึ้น ในเพราะไม่มีวิตกและวิจาร. อนึ่ง วิตกและวิจารในอุปจาระแห่งทุติยฌาน นับว่ายังมิได้ละ แท้ เพราะว่าในที่ ที่โทมนัสสินทรีย์เกิดขึ้น ยังมีวิตกและวิจารอยู่ เพราะเหตุนั้น โทมนัสสินทรีย์ จึงพึงมีความเกิดขึ้นได้ในอุปจาระแห่งทุติยฌานนั้น, แต่ว่าในทุติยฌาน ไม่มีความเกิดขึ้นได้เลยเทียว, เพราะละปัจจัยได้แล้ว. อย่างนั้นเหมือนกัน ในอุปจาระแห่งตติยฌาน สุขินทรีย์ แม้ว่าละได้แล้ว ก็พึงมีความเกิดขึ้นได้ แก่พระโยคีผู้มีกายถูกรูปอันประณีต อันมีปีติเป็นสมุฏฐานกระทบแล้ว, แต่ว่าในตติยฌาน ไม่มีความเกิดขึ้นได้เลย. จริงอยู่ ในตติยฌาน ปีติอันเป็นปัจจัยแก่สุข ดับแล้วโดยประการทั้งปวงแล. อย่างนั้นเหมือนกัน ในอุปจาระแห่งจตุตถฌาน โสมนัสสินทรีย์ แม้ว่าละได้แล้ว

---

[๑] ฉ. อาสนฺนตฺตา.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์

ก็พึงมีความเกิดขึ้นได้ เพราะอยู่ใกล้ปีติ และเพราะยังไม่ก้าวล่วงเสียได้โดยชอบ ด้วยไม่มีอุเบกขาอันถึงอัปปนา, แต่ว่าในจตุตถฌานไม่มีความเกิดขึ้นได้เลยเทียว. เพราะฉะนั้น ที่ทรงกระทำศัพท์ว่า ไม่เหลือ ไว้ในปาฐะนั้น ๆ ว่า ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือ ในปฐมฌานนี้ ดังนี้เป็นต้น ก็โดยเหตุดังกล่าวมานี้.

เอตฺถาห "อเถวํ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺสุปจาเร ปหีนาปิ เอตา เวทนา อิธ กสฺมา สมาหฏา[๑]"ติ ? สุขคฺคหณตฺถํ. ยา หิ อยํ อทุกฺขมสุขนฺติ เอตฺถ อทุกฺขมสุขา เวทนา วุตฺตา, สา สุขุมา ทุวิญฺเญยฺยา น สกฺกา สุเขน คเหตุํ, ตสฺมา ยถา นาม ทุฏฺฐสฺส ยถา วา ตถา วา อุปสงฺกมิตฺวา คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยสฺส โคณสฺส สุขคฺคหณตฺถํ โคโป เอกสฺมึ วเช สพฺพา คาโว สมาหรติ, อเถเกกํ นีหรนฺโต ปฏิปาฏิยา อาคตํ

ในอธิการนี้ ถามว่า "เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงทรงรวบรวมเวทนาเหล่านี้ ทั้งที่ถูกละไปแล้วในอุปจาระแห่งฌานนั้น ๆ ตามประการที่กล่าวมานี้ มาไว้ในจตุตถฌานนี้เล่า" ? ตอบว่า เพื่อให้ถือเอา ได้โดยง่าย. เพราะว่า อทุกขมสุขเวทนา(อุเบกขาเวทนา) ที่ตรัสไว้ในคำว่า อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข นี้ใด, อทุกขมสุขเวทนานั้น เป็นธรรมชาติสุขุมรู้ได้ยาก ใคร ๆ ไม่อาจที่จะ

[๑] สมาหริ (สมนฺตปาสาทิกา. ๑/๑๗๐).

"อยํ โส คณฺหถ นนฺ"ติ ตมฺปิ คาหยติ, เอวเมว ภควา สุขคฺคหณตฺถํ สพฺพา เอตา สมาหริ. เอวญฺหิ สมาหฏา เอตา ทสฺเสตฺวา ยํ เนว สุขํ น ทุกฺขํ น โสมนสฺสํ น โทมนสฺสํ, อยํ อทุกฺขมสุขา เวทนาติ สกฺกา โหติ เอสา คาหยิตุํ.

ถือเอาได้โดยง่าย, เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงประสงค์จะให้ถือเอาได้โดยง่าย จึงทรงรวบรวมเวทนาทั้งหมด เหล่านี้ไว้ (ในจตุตถฌานนี้). ด้วยว่า ครั้นทรงแสดงเวทนาที่ทรงรวบรวมมาเหล่านี้ อย่างนี้แล้ว ก็ทรงอาจที่จะให้ถือเอาอทุกขมสุข-เวทนานี้ได้ว่า ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ อันไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่โสมนัส ไม่ใช่โทมนัส อันใด, นี้ชื่อว่า อทุกขมสุขเวทนา ดังนี้ เหมือนอย่างนายโคบาล ประสงค์จะให้เขาจับเอาโดยง่าย ซึ่งโคพยศอันใคร ๆ ไม่อาจเข้าไปจับเอาได้โดยประการใด ประ-การหนึ่ง จึงต้อนโคทุกตัวมาไว้ในคอกเดียวกัน, ลำดับนั้นก็ปล่อยมันออกไปทีละตัว บอกให้เขาจับเอาตัวที่มาถึงโดยลำดับ แม้นั้นว่า "นี้คือโคตัวนั้น จงจับมันไว้" ดังนี้.

อปิจ อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา ปจฺจยทสฺสนตฺถํ จาปิ เอตา วุตฺตาติ

อีกนัยหนึ่ง พึงทราบว่า ตรัสเวทนาเหล่านี้ไว้ แม้เพื่อแสดงปัจจัยแห่งเจโตวิมุติ

เวทิตพฺพา. ทุกฺขปฺปหานาทโย หิ ตสฺสา ปจฺจยา. ยถาห "จตฺตาโร โข อาวุโส ปจฺจยา อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยา. อิธาวุโส ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา ฯเปฯ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อิเม โข อาวุโส จตฺตาโร ปจฺจยา อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยา"ติ[1]

อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข. จริงอยู่ การละทุกข์เป็นต้น เป็นปัจจัยแห่งเจโตวิมุติอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุขนั้น. เหมือนอย่างที่ท่านพระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า "ดูกรท่านผู้มีอายุ ปัจจัยเพื่อการเข้าเจโตวิมุติ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มี ๔ อย่างแล. ดูกรท่านผู้มีอายุ ภิกษุในพระศาสนานี้ เพราะละสุขได้ด้วย ฯลฯ (เพราะละทุกข์ได้ด้วย เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัส ในกาลก่อนนั่นเทียว) จึงถึงซึ่งจตุตถฌาน (อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข)อยู่. ดูกรท่านผู้มีอายุ ปัจจัยเพื่อการเข้าเจโตวิมุติ อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มี ๔ อย่าง เหล่านี้แล" ดังนี้.

ยถา วา อญฺญตฺถ ปหีนาปิ สกฺกายทิฏฺฐิอาทโย ตติยมคฺคสฺส วณฺณภณนตฺถํ ตตฺถ ปหีนาติ วุตฺตา, เอวํ

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบว่า เปรียบ–เหมือนว่า ธรรมทั้งหลายมีสักกายทิฐิเป็นต้น แม้ว่าถูกละไปแล้วในมรรคอื่น (แต่)

---

[1] ม. มู. ๑๒/๕๔๓.

วณฺณภณนตฺถมฺเปตสฺส ฌานสฺส ตา อิธ[๑] วุตฺตาติ เวทิตพฺพา.

เพื่อเป็นการกล่าวสรรเสริญ มรรคที่ ๓ (อนาคามิมรรค) จึงตรัสว่า ถูกละไปใน มรรคที่ ๓ นั้น ฉันใด, แม้เพื่อเป็นการกล่าวสรรเสริญฌานนี้ จึงตรัสเวทนาเหล่านั้นไว้ในฌานนี้ ฉันนั้น.

ปจฺจยฆาเตน วา เอตฺถ ราคโทสานํ อติทูรภาวํ ทสฺเสตุมฺเปตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพา. เอตาสุ หิ สุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโย, โสมนสฺสํ ราคสฺส. ทุกฺขํ โทมนสฺสสฺส ปจฺจโย, โทมนสฺสํ โทสสฺส. สุขาทิฆาเตน จสฺส สปฺปจฺจยา ราคโทสา หตาติ อติทูเร โหนฺตีติ.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบว่า ตรัสเวทนาเหล่านี้ไว้ในจตุตถฌานนี้ แม้เพื่อแสดงความที่ราคะและโทสะอยู่ในที่ไกลยิ่งโดยการกำจัดปัจจัยได้. จริงอยู่ ในบรรดาเวทนาเหล่านี้ สุขเป็นปัจจัยแก่โสมนัส, โสมนัสเป็นปัจจัยแก่ราคะ. ทุกข์เป็นปัจจัยแก่โทมนัส, โทมนัสเป็นปัจจัยแก่โทสะ. ก็ราคะและโทสะพร้อมทั้งปัจจัยถูกฌานนี้กำจัดเสียได้ โดยการกำจัดปัจจัยมีสุขเป็นต้น เพราะเหตุนั้น จึงมีอยู่ในที่ไกลยิ่ง ฉะนี้แล.

<u>อทุกฺขมสุขนฺติ</u> ทุกฺขาภาเวน อทุกฺขํ. สุขาภาเวน อสุขํ. เอเตเนตฺถ ทุกฺขสุข-

ข้อว่า <u>อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข</u> ความว่า ชื่อว่า อทุกฺขํ เพราะไม่มีทุกข์. ชื่อว่า อสุขํ

---

[๑] ม. ฌานสฺสิธ, ฉ. ฌานสฺเสตา อิธ.

ปฏิปกฺขภูตํ ตติยเวทนํ ทีเปติ, น ทุกฺขสุขาภาวมตฺตํ. ตติยเวทนา นาม อทุกฺขมสุขา, อุเปกฺขาติปิ วุจฺจติ. สา อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตานุภวนลกฺขณา, มชฺฌตฺตรสา, อวิภูตปจฺจุปฏฺฐานา, สุขนิโรธปทฏฺฐานาติ[๑] เวทิตพฺพา.

เพราะไม่มีสุข. ด้วยคำนี้ ทรงแสดงเวทนาที่ ๓ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อทุกข์และสุขไว้ในจตุตถฌานนี้, ไม่ใช่ทรงแสดงเพียงแต่ความไม่มีทุกข์และสุข. ชื่อว่า เวทนาที่ ๓ ได้แก่อทุกขมสุขเวทนา, เรียกว่า อุเบกขาเวทนาก็ได้. อทุกขมสุขเวทนานั้น พึงทราบว่ามีการเสวยอารมณ์ที่ผิดแปลกกับอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์เป็นลักษณะ, มีความเป็นกลางเป็นรส, มีอาการที่ไม่เด่นชัดเป็นปัจจุปัฏฐาน, มีความดับไปแห่งสุขเป็นปทัฏฐาน.

๘๙. อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธินฺติ อุเปกฺขาย ชนิตสติปาริสุทฺธึ. อิมสฺมึ หิ ฌาเน สุปริสุทฺธา สติ, ยา จ ตสฺสา สติยา ปาริสุทฺธิ, สา อุเปกฺขาย กตา, น อญฺเญน. ตสฺมา เอตํ "อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธี"ติ วุจฺจติ. วิภงฺเคปิ วุตฺตํ "อยํ สติ อิมาย อุเปกฺขาย วิวฏา[๒] โหติ ปริสุทฺธา ปริโยทาตา. เตน

๘๙. ข้อว่า มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา คือ มีความบริสุทธิ์แห่งสติที่อุเบกขาทำให้เกิด. จริงอยู่ ในฌานนี้ สติเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์, ก็ความบริสุทธิ์แห่งสตินั้น อันใด, ความบริสุทธิ์แห่งสตินั้น อุเบกขาทำขึ้น, ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่นทำขึ้น. เพราะฉะนั้น จึงตรัสถึงฌานนี้ว่า "มีสติบริสุทธิ์เพราะ

---

๑ ฉ. สุขทุกฺขนิโรธปทฏฺฐานาติ.
๒ ฉ. วิสทา.

วุจฺจติ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธี"ติ.[๑] ยาย จ อุเปกฺขาย เอตฺถ สติยา ปาริสุทฺธิ โหติ, สา อตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตตาติ เวทิตพฺพา. น เกวลญฺเจตฺถ ตาย สติเยว ปริสุทฺธา, อปิจ โข สพฺเพปิ สมฺปยุตฺตธมฺมา, สติสีเสน ปน เทสนา วุตฺตา.

อุเบกขา" ดังนี้. แม้ในปกรณ์วิภังค์ก็ยังตรัสไว้ว่า "สตินี้เป็นธรรมชาติที่แจ่มใส บริสุทธิ์ขาวรอบ เพราะอุเบกขานี้. เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา" ดังนี้. ก็ความบริสุทธิ์แห่งสติในฌานนี้ ย่อมมีได้เพราะอุเบกขาใด, อุเบกขานั้น พึงทราบว่า โดยสภาวะได้แก่ตัตรมัชฌัตตตา. อนึ่ง ในฌานนี้ จะมีแต่สติอย่างเดียวเท่านั้น ที่บริสุทธิ์เพราะอุเบกขานั้นก็หาไม่, หว่าสัมปยุตธรรมแม้ทั้งหมดแล ก็บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา, แต่ว่าตรัสพระเทศนาไว้โดยมีสติเป็นประธาน.

ตตฺถ กิญฺจาปิ อยํ อุเปกฺขา เหฏฺฐาปิ ตีสุ ฌาเนสุ วิชฺชติ. ยถา ปน ทิวา สูริยปฺปภาภิภวา โสมฺภาเวน[๒] จ อตฺตโน อุปการกตฺเตน วา สภาคาย รตฺติยา อลาภา ทิวา วิชฺชมานาปิ จนฺทเลขา

ในฌานเหล่านั้น อุเบกขานี้ มีอยู่แม้ในฌาน ๓ เบื้องต่ำก็จริง. แต่เปรียบเหมือนว่า จันทรเลขา(วงพระจันทร์) แม้ว่า มีอยู่ในตอนกลางวัน ก็เป็นธรรมชาติที่ไม่บริสุทธิ์ ไม่ผุดผ่อง เพราะถูกแสงพระอาทิตย์ครอบงำ

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๓๕๒.
[๒] ฉ. โสมฺมภาเวน.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ อาจารย์เสริม วินิจฉัยกุล

อปริสุทฺธา โหติ อปริโยทาตา, เอวมยมฺปิ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาจนฺทเลขา วิตกฺกาทิ–ปจฺจนีกธมฺมเตชาภิภวา สภาคาย จ อุเปกฺขาเวทนารตฺติยา อปฺปฏิลาภา วิชฺชมานาปิ ปรมาทิชฺฌานเภเท[๑] อปริสุทฺธา โหติ. ตสฺสา จ อปริสุทฺธาย ทิวา อปริสุทฺธาย จนฺทเลขาย ปภา วิย สหชาตาปิ สติอาทโย อปริสุทฺธาว โหนฺติ. ตสฺมา เตสุ เอกมฺปิ "อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธี"ติ[๒] น วุตฺตํ. อิธ ปน วิตกฺกาทิปจฺจนีกธมฺม–เตชาภิภวาภาวา สภาคาย จ อุเปกฺขาเวทนารตฺติยา ปฏิลาภา อยํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาจนฺทเลขา อติวิย ปริสุทฺธา. ตสฺสา ปริสุทฺธตฺตา ปริสุทฺธ–จนฺทเลขาปภา วิย สหชาตาปิ สติอาทโย ปริสุทฺธา โหนฺติ ปริโยทาตา. ตสฺมา อิทเมว "อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธี"ติ[๒] วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

ในตอนกลางวัน และเพราะไม่ได้ราตรีอันเป็นสภาคะกัน โดยความเป็นโสม (แสงเย็น) หรือโดยเป็นสภาพที่อุปการะตนฉันใด, จันทรเลขาคือตัตรมัชฌัตตุเบกขาแม้นี้ แม้ว่า มีอยู่ในประเภทฌานมีปฐมฌานเป็นต้น ก็ย่อมเป็นธรรมชาติที่ไม่บริสุทธิ์ เพราะถูกเดชแห่งธรรมอันเป็นข้าศึก มีวิตกเป็นต้นครอบงำเอา และเพราะไม่ได้ราตรีคืออุเบกขาเวทนา อันเป็นสภาคะ ฉันนั้น. และเมื่อตัตรมัชฌัตตุเบกขานั้นไม่บริสุทธิ์ แม้ธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกันมีสติเป็นต้น ก็เป็นธรรมชาติที่ไม่บริสุทธิ์ ดุจแสงสว่างแห่งจันทรเลขาที่ไม่บริสุทธิ์ในตอนกลางวัน ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น ในฌาน ๓ เบื้องต่ำเหล่านั้น แม้สักฌานเดียวก็ไม่ตรัสว่า "มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา". ส่วนในจตุตถฌานนี้ จันทรเลขาคือตัตรมัชฌัตตุเบกขานี้ เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์เกินจะเปรียบได้ เพราะ

---

[๑] ฉ. ปรมาทิชฺฌานเภเทสุ.

[๒] ฉ. อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธินฺติ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ อาจารย์เสริม วินิจฉัยกุล

ไม่มีการครอบงำแห่งเดชของธรรม อันเป็นข้าศึกมีวิตกเป็นต้น และเพราะได้ราตรีคืออุเบกขาเวทนา อันเป็นสภาคะ. เพราะความที่ตัตรมัชฌัตตุเบกขานั้นบริสุทธิ์ แม้ธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน มีสติเป็นต้น ก็ย่อมเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ดุจแสงสว่างแห่งจันทรเลขาที่บริสุทธิ์ ฉะนั้น. เพราะฉะนั้นพึงทราบว่า เฉพาะฌานนี้เท่านั้นที่ตรัสไว้ว่า "มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา" ดังนี้.

<u>จตุตฺถนฺติ</u> คณนานุปุพฺพตา จตุตฺถํ, อิทํ จตุตฺถํ สมาปชฺชตีติปิ จตุตฺถํ. ยํ ปน วุตฺตํ "เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคตนฺ"ติ, ตตฺถ โสมนสฺสสฺส ปหานวเสน เอกงฺค-วิปฺปหีนตา เวทิตพฺพา. ตญฺจ ปน โสมนสฺสํ เอกวีถิยํ ปุริมชวเนสุเยว ปหียติ. เตนสฺส ตํ ปหานงฺคนฺติ วุจฺจติ. อุเปกฺขาเวทนา จิตฺเตกคฺคตาติ อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ อุปฺปตฺติวเสน ทุวงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพา. เสสํ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตนยเมว. เอส ตาว จตุกฺกชฺฌาเน นโย.

บทว่า <u>จตุตฺถํ</u> ความว่า ชื่อว่า จตุตถะ (ที่ ๔) เพราะลำดับแห่งการนับ. ฌานนี้ชื่อว่า จตุตถะ เพราะอรรถว่า พระโยคีเข้าเป็นครั้งที่ ๔ ดังนี้ก็ได้. ส่วนคำที่กล่าวว่า "ละองค์เดียว ถึงพร้อมด้วยองค์ ๒" ดังนี้ใด, ในคำนั้น พึงทราบความเป็นฌานละองค์เดียว โดยเกี่ยวกับการละโสมนัส. ก็แต่ว่า โสมนัสนั้น ย่อมถูกละไปในชวนะดวงก่อน ๆ ในวิถีเดียวกัน(คือในอัปปนาวิถี) นั่นเทียว. เพราะเหตุนั้น โสมนัสนั้น จึงกล่าวได้ว่า เป็นองค์ที่จตุตถฌานนี้จะพึงละ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ อาจารย์เสริม วินิจฉัยกุล

ส่วนความเป็นฌานที่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๒ บัณฑิตพึงทราบได้ โดยเกี่ยวกับความเกิดขึ้น แห่งธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ คือ อุเบกขาเวทนา เอกัคตาแห่งจิต. บทที่เหลือ ก็มีนัยอันได้กล่าวแล้วในปฐมฌานนั่นเทียว. นี้เป็นนัยในจตุกกฌาน ก่อน.

ปญฺจกชฺฌานกถา

๙๐. ปญฺจกชฺฌานํ ปน นิพฺพตฺเตนฺเตน[๑] ปคุณปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย "อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนนีวรณปจฺจตฺถิกา, วิตกฺกสฺส โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา"ติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ปฐมชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ทุติยาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ. อถสฺส ยทา ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ

กถาว่าด้วยฌานปัญจกนัย

๙๐. ส่วนพระโยคีผู้จะทำฌานปัญจกนัยให้บังเกิด พึง (เข้าแล้ว) ออกจากปฐมฌานที่คล่องแคล่ว แล้วเห็นโทษในปฐมฌานนั้นว่า "สมาบัตินี้ยังมีนิวรณ์เป็นข้าศึกใกล้, และมีองค์ทรามกำลัง เพราะวิตกเป็นองค์ที่หยาบ" ดังนี้ มนสิการทุติยฌานว่าเป็นธรรมสงบ ทำความใคร่ในปฐมฌานให้สิ้นไป แล้วกระทำความพยายาม เพื่อบรรลุทุติยฌาน

๑ ฉ. นิพฺพตฺเตนฺเตน.

ปจฺจเวกฺขโต วิตกฺกมตฺตํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ, วิจาราทโย สนฺตโต. ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ "ปฐวี ปฐวี"ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว ทุติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ. ตสฺส วิตกฺกมตฺตเมว ปหานงฺคํ. วิจาราทีนิ จตฺตาริ สมนฺนาคตงฺคานิ. เสสํ วุตฺตปฺปการเมว.

(ต่อไป) เถิด. ต่อจากนั้น ในเวลาใด เมื่อเธอผู้มีสติสัมปชัญญะ ออกจากปฐมฌานแล้ว พิจารณาองค์ฌานทั้งหลายอยู่ เพียงแต่วิตกเท่านั้น ปรากฏโดยเป็นองค์หยาบ, วิจารเป็นต้น ปรากฏโดยเป็นองค์สงบ. ในเวลานั้น เมื่อเธอมนสิการนิมิตนั้นนั่นแหละซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า "ปฐวี ปฐวี" เพื่อละองค์หยาบ และเพื่อได้มาซึ่งองค์สงบอยู่ ทุติยฌานก็ย่อมเกิดขึ้น ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นเทียว. เพียงแต่วิตกเท่านั้น เป็นองค์ที่ทุติยฌานนั้นจะพึงละ. องค์ ๔ มีวิจารเป็นต้น เป็นองค์ที่ถึงพร้อม. บทที่เหลือ มีประการอันได้กล่าวแล้วนั่นเทียว.

เอวํ อธิคเต ปน ตสฺมิมฺปิ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา หุตฺวา ปคุณทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย "อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนวิตกฺกปจฺจตฺถิกา, วิจารสฺส โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา"ติ จ ตตฺถ โทสํ

ก็พระโยคี ควรเป็นผู้สั่งสมวสีโดยอาการ ๕ แม้ในทุติยฌาน ที่ได้บรรลุแล้วอย่างนั้น ตามนัยอันได้กล่าวแล้วนั่นแหละ (เข้าแล้ว) ออกจากทุติยฌานที่คล่องแคล่วแล้วเห็นโทษในทุติยฌานนั้น ว่า "สมาบัตินี้

ทิสฺวา ตติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ทุติยชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ตติยาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ. อถสฺส ยทา ทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต วิจารมตฺตํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ, ปีติอาทีนิ สนฺตโต. ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ "ปฐวี ปฐวี"ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว ตติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ. ตสฺส วิจารมตฺตเมว ปหานงฺคํ. จตุกฺกนยสฺส ทุติยชฺฌาเน วิย ปีติอาทีนิ ตีณิ สมนฺนาคตงฺคานิ. เสสํ วุตฺตนยเมว[1]

ยังมีวิตกเป็นข้าศึกใกล้, และมีองค์ทรามกำลัง เพราะความที่วิจารเป็นองค์ที่หยาบ" ดังนี้ มนสิการตติยฌานว่าเป็นธรรมสงบ ทำความใคร่ในทุติยฌานให้สิ้นไป แล้วกระทำความพยายามเพื่อบรรลุตติยฌาน (ต่อไป) เถิด. ต่อจากนั้น ในเวลาใด เมื่อเธอผู้มีสติมีสัมปชัญญะออกจากทุติยฌานแล้ว พิจารณาองค์ฌานทั้งหลายอยู่ เพียงแต่วิจารเท่านั้นปรากฏโดยเป็นองค์หยาบ, ปีติเป็นต้นปรากฏโดยเป็นองค์สงบ. ในเวลานั้น เมื่อเธอมนสิการนิมิตนั้นนั่นแหละ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า "ปฐวี ปฐวี" เพื่อละองค์หยาบ และเพื่อได้มาซึ่งองค์สงบอยู่ ตติยฌานย่อมเกิดขึ้นตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นเทียว. เพียงแต่วิจารเท่านั้น เป็นองค์ที่ตติยฌานนั้นพึงละ. องค์ ๓ มีปีติเป็นต้น เป็นองค์ที่ถึงพร้อมเช่นเดียวกับในทุติยฌาน แห่งจตุกกนัย. บทที่เหลือก็มีนัยอันได้กล่าวแล้วเหมือนกัน.

---

[1] ฉ. วุตฺตปฺปการเมว.

อิติ ยํ จตุกฺกนเย ทุติยํ, ตํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ปญฺจกนเย ทุติยญฺเจว ตติยญฺจ โหติ. ยานิ จ ตตฺถ ตติยจตุตฺถานิ, ตานิ จ จตุตฺถปญฺจมานิ โหนฺติ. ปฐมํ ปฐมเมวาติ.

ตามประการดังกล่าวมานี้ ทุติยฌาน ในจตุกกนัยอันใด, แยกทุติยฌานนั้น ออกเป็น ๒ อย่าง เป็นทุติยฌาน และตติยฌาน ในปัญจกนัย. ก็ ตติยฌาน และจตุตถฌาน ในจตุกกนัยนั้น อันใด, อนึ่ง ฌานเหล่านั้น ย่อมเป็นจตุตถฌาน และปัญจมฌาน (ในปัญจกนัย). ปฐมฌาน ก็เป็นปฐมฌานนั่นแหละ ฉะนี้แล.

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค สมาธิภาวนาธิกาเร ปฐวีกสิณนิทฺเทโส นาม จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท.

ปริเฉทที่ ๔ ชื่อว่า ปฐวีกสิณนิเทศ ในอธิการแห่งสมาธิภาวนา ในวิสุทธิมรรค ที่ข้าพเจ้าแต่งเพื่อประโยชน์แก่ความบันเทิง แห่งสาธุชน มีโดยประการฉะนี้.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ อาจารย์เสริม วินิจฉัยกุล

๕. เสสกสิณนิทฺเทส

อาโปกสิณกถา

๙๑. อิทานิ ปฐวีกสิณานนฺตเร อาโปกสิเณ วิตฺถารกถา โหติ. ยเถว หิ ปฐวีกสิณํ, เอวํ อาโปกสิณมฺปิ ภาเวตุกาเมน สุขนิสินฺเนน อาปสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ, กเต วา อกเต วาติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํ. ยถา จ อิธ, เอวํ สพฺพตฺถ. อิโต ปรญฺหิ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา วิเสสมตฺตเมว วกฺขาม.

อิธาปิ ปุพฺเพปิ[๑] กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต อกเต อาปสฺมึ โปกฺขรณิยา วา ตฬาเก วา โลณิยํ วา สมุทฺเท วา นิมิตฺตํ

๕. เสสกสิณนิเทศ

กถาว่าด้วยอาโปกสิณ

๙๑. ต่อไปนี้ จะมีคำพูดโดยพิสดารในอาโปกสิณ ในลำดับแห่งปฐวีกสิณ. ความว่า พระโยคาวจรผู้ใคร่เจริญ แม้อาโปกสิณ ก็เหมือนอย่างปฐวีกสิณ คือ พึงเป็นผู้นั่งเป็นสุข ถือเอานิมิตในน้ำเถิด, คำพูดทั้งหมดที่ว่า ในอาโปกสิณที่ทำขึ้นก็ได้ ที่มิได้ทำขึ้นก็ได้ เป็นต้น บัณฑิตพึงขยายให้พิสดารเถิด. อนึ่ง ในกสิณทั้งปวง ก็พึงขยายคำพูดให้พิสดาร เหมือนอย่างในอาโปกสิณนี้. ด้วยว่า ถัดจากนี้ไปข้าพเจ้าจักไม่กล่าวคำพูดเพียงเท่านี้อีก ขอกล่าวเท่าที่แปลกไปเท่านั้น.

นิมิตในอาโป (น้ำ) ที่มิได้ทำขึ้น คือ ในสระก็ดี ในบึงก็ดี ในแม่น้ำเค็มก็ดี ในทะเลก็ดี ย่อมเกิดขึ้นแก่พระโยคาวจร

---

[๑] ฉ. ปี-สทฺโท น ทิสฺสติ.

อุปฺปชฺชติ จูฬสิวตฺเถรสฺส วิย. ตสฺส กิรายสฺมโต ลาภสกฺการํ ปหาย วิวิตฺตวาสํ วสิสฺสามีติ มหาติตฺเถ นาวํ อภิรูหิตฺวา ชมฺพูทีปํ คจฺฉโต อนฺตรา มหาสมุทฺทํ โอโลกยโต ตปฺปฏิภาคํ กสิณนิมิตฺตํ อุทปาทิ.

ผู้มีบุญ ผู้ได้กระทำอธิการไว้แม้ในอาโปกสิณนี้ในปางก่อน เหมือนอย่างที่เกิดขึ้นแก่พระ–จูฬสิวเถระฉะนั้น. มีเรื่องว่า เมื่อท่านผู้มีอายุนั้น คิดว่า เราจักละลาภสักการะเสียแล้วอยู่อย่างสงบดังนี้แล้ว ก็ (ไป) ขึ้นเรือที่ท่าใหญ่ ไปสู่ชมพูทวีป กำลังแลดู (น้ำใน) มหาสมุทร อยู่ในระหว่างทาง นิมิตในกสิณอันมีส่วนเปรียบกันได้กับมหาสมุทรนั้น ก็เกิดขึ้น.

อกตาธิกาเรน จตฺตาโร กสิณโทเส ปริหรนฺเตน นีลปีตโลหิโตทาตวณฺณานํ อญฺญตรวณฺณํ อาปํ อคเหตฺวา ยํ ปน ภูมึ อสมฺปตฺตเมว อากาเส สุทฺธวตฺเถน คหิตํ อุทกํ, อญฺญํ วา ตถารูปํ วิปฺปสนฺนมนาวิลํ, เตน ปตฺตํ วา กุณฺฑิกํ วา สมติตฺติกํ ปูเรตฺวา วิหารปจฺจนฺเต วุตฺตปฺปกาเร ปริจฺฉินฺเน โอกาเส ฐเปตฺวา สุขนิสินฺเนน น วณฺโณ ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ. น ลกฺขณํ มนสิกาตพฺพํ. นิสฺสยสวณฺณเมว กตฺวา

พระโยคาวจร ผู้ไม่ได้กระทำอธิการไว้ เมื่อจะหลีกเลี่ยงโทษในกสิณ ๔ อย่าง ก็ต้องไม่ถือเอาน้ำที่มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว อย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนน้ำที่ตกยังไม่ถึงพื้นดิน (น้ำฝน ?) นั่นเทียว ที่ใช้ผ้าสะอาดรองไว้ได้ในอากาศ, หรือน้ำที่ใสไม่ขุ่นมัว เห็นเช่นนั้นอย่างอื่น อันใด, ใช้น้ำนั้น (ใส่) ให้เต็มบาตรหรือหม้อน้ำเสมอ–ขอบปาก แล้ววางไว้ที่ชายสุดวิหารอันเป็นโอกาสที่ได้กำหนดไว้ อันมีประการดังกล่าว

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพระดุลยากรมนราทรและภรรยา

อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ ฐเปตฺวา อมฺพุ, อุทกํ, วาริ, สลิลนฺติอาทีสุ อาโปนาเมสุ ปากฏนามวเสเนว "อาโป อาโป"ติ ภาเวตพฺพํ.

แล้ว นั่งอย่างเป็นสุข ไม่ควรพิจารณาสี. ไม่ควรใส่ใจลักษณะ. ควรทำน้ำให้เป็นสิ่งมีสีด้วย (สีแห่ง) ที่อาศัย ตั้งจิตไว้ในบัญญัติ-ธรรม โดยเกี่ยวกับเป็นชื่อที่แพร่หลาย ในบรรดาชื่อของน้ำ คือ อัมพุ, อุทกะ, วาริ, สลิละ เป็นต้น ควรเจริญไปว่า "อาโป อาโป" โดยเกี่ยวกับเป็นชื่อที่ปรากฏชัด (ชื่อเด่น) นั่นเทียว.

ตสฺเสวํ ภาวยโต อนุกฺกเมน วุตฺตนเยเนว นิมิตฺตทฺวยํ อุปฺปชฺชติ. อิธ ปน อุคฺคหนิมิตฺตํ จลมานํ วิย อุปฏฺฐาติ, สเจ เผณปุพฺพุลกมิสฺสํ[๑] อุทกํ โหติ, ตาทิสเมว อุปฏฺฐาติ, กสิณโทโส ปญฺญายติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน นิปฺปริปฺผนฺทํ[๒] อากาเส ฐปิตมณิตาลวณฺฏํ วิย มณิมยาทาสมณฺฑลํ วิย จ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ. โส ตสฺส สห อุปฏฺฐาเนเนว อุปจารชฺฌานํ, วุตฺตนเยเนว

เมื่อเธอ เจริญอยู่อย่างนี้ นิมิตทั้งสอง ย่อมเกิดขึ้น ตามลำดับ ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นเทียว. แต่ว่า อุคคหนิมิตในอาโปกสิณนี้ ย่อมปรากฏราวกะว่า สั่นไหวอยู่, ถ้าหากว่า เป็นน้ำที่เจือด้วยฟองและต่อม, ก็จะปรากฏอุคคหนิมิตที่เป็นเช่นนั้นนั่นแหละ, กสิณโทษ ก็ยังปรากฏได้. ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นดวงไม่สั่นไหว (สงบ-นิ่ง) ดุจพัดแก้วมณีที่เขาติดตั้งไว้ในอากาศ

---

[๑] สี. อิ. เผณพุพฺพุลกมิสฺสํ, ฉ. เผณปุพฺผุลกมิสฺสํ.

[๒] สี. ม. ปริปฺผนฺทนํ, ฉ. นิปฺปรินิปฺผนฺทํ.

คุณพวงหยก ประสมไชย

อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพระดุลยากรมนราทรและภรรยา

จ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ ปาปุณาตีติ. อาโปกสิณํ สมตฺตํ.[๑]

และดุจดวงแว่นที่ทำด้วยแก้วมณี ฉะนั้น. พระโยคาวจรนั้น ย่อมบรรลุอุปจารฌาน พร้อมกับความปรากฏแห่งปฏิภาคนิมิตนั้น นั่นเทียว, และฌาน ๔ ฌาน ๕ ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นแหละ ฉะนี้แล. จบอาโปกสิณ.

เตโชกสิณกถา

๙๒. เตโชกสิณํ ภาเวตุกาเมนาปิ เตชสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ. ตตฺถ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต อกเต นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺส ทีปสิขาย วา อุทฺธเน วา ปตฺตปจนฏฺฐาเน วา ทวทาเห วา ยตฺถกตฺถจิ เทว[๒] อคฺคิชาลํ โอโลเกนฺตสฺส นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ จิตฺตคุตฺตตฺเถรสฺส วิย. ตสฺส หายสฺมโต ธมฺมสฺสวนทิวเส อุโปสถาคารํ ปวิฏฺฐสฺส

กถาว่าด้วยเตโชกสิณ

๙๒. แม้พระโยคาวจร ผู้ใคร่เจริญเตโชกสิณ พึงถือเอานิมิตในไฟ เถิด. สำหรับพระโยคาวจรผู้มีบุญ ผู้ได้กระทำอธิการไว้ในเตโชกสิณนั้น จะถือเอานิมิตในเตโชกสิณที่มิได้ทำขึ้นได้ พอแลดูเปลวไฟที่เปลวประทีปก็ดี ที่เตาไฟก็ดี ที่สถานที่ระบมบาตรก็ดี ที่มีไฟป่าก็ดี ที่ใดที่หนึ่งเท่านั้น นิมิต ก็ย่อมเกิดขึ้น เหมือนอย่างที่เกิดขึ้น

---

๑ ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
๒ ฉ. ยตฺถ กตฺถจิ.

ทีปสิขํ โอโลเกนฺตสฺเสว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชิ.

แก่พระจิตตคุตตเถระ ฉะนั้น. จริงอยู่ เมื่อท่านผู้มีอายุนั้นได้เข้าไปยังโรงอุโบสถ ในวันธรรมสวนะ กำลังแลดูเปลวประทีปไปนั่นแหละ นิมิตก็เกิดขึ้น.

อิตเรน ปน กาตพฺพํ. ตตฺริทํ กรณวิธานํ, สินิทฺธานิ สารทารูนิ ผาเลตฺวา สุกฺขาเปตฺวา ฆฏิกํ ฆฏิกํ กตฺวา ปฏิรูปํ รุกฺขมูลํ วา มณฺฑปํ วา คนฺตฺวา ปตฺตปจนากาเรน ราสึ กตฺวา อาลิมฺเปตฺวา กฏสารเก วา จมฺเม วา ปเฏ วา วิทตฺถิจตุรงฺคุลปฺปมาณํ ฉิทฺทํ กาตพฺพํ. ตํ ปุรโต ฐเปตฺวา วุตฺตนเยเนว นิสีทิตฺวา เหฏฺฐา ติณกฏฺฐํ วา อุปริ ธูมสิขํ วา อมนสิกริตฺวา เวมชฺเฌ ฆนชาลายํ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ, นีลนฺติ วา ปีตนฺติ วาติอาทิวเสน วณฺโณ น ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ, อุณฺหตฺตวเสน ลกฺขณํ น มนสิกาตพฺพํ. นิสฺสยสวณฺณเมว กตฺวา อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ

ส่วน พระโยคาวจรนอกนี้ (คือผู้ไม่ได้ทำอธิการไว้) พึงทำเตโชกสิณขึ้น. ต่อไปนี้เป็นวิธีทำในเตโชกสิณนั้น, คือ พึงผ่าไม้แก่นมียาง แล้วทำให้แห้งทำเป็นท่อน ๆ (หอบ) ไปสู่โคนไม้ หรือซุ้มที่เหมาะสม รวมไว้เป็นกอง โดยอาการเหมือนระบมบาตร ก่อไฟ แล้วทำช่องขนาด ๑ คืบ ๔ นิ้ว เข้าที่เสื่อลำแพน ก็ได้ ที่แผ่นหนังก็ได้ ที่ผืนผ้าก็ได้. พึงขึงเสื่อลำแพนเป็นต้นนั้นไว้ข้างหน้า (กองไฟ) แล้วนั่งลงตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นเทียว ไม่ใส่ใจหญ้าและฟืนตอนล่าง หรือควันและเปลวตอนบน ถือเอานิมิตในเปลวทึบตรงกลาง, ไม่ควรพิจารณาสี โดยเกี่ยวกับว่า มันมีสีเขียว หรือว่า มันมีสีเหลือง

ฯเปตฺวา ปาวโก, กณฺหวตฺตนิ[๑] ชาตเวโท, หุตาสโนติอาทีสุ อคฺคินาเมสุ ปากฏนาม-วเสเนว "เตโช เตโช"ติ ภาเวตพฺพํ.

เป็นต้น, ไม่ควรใส่ใจลักษณะ โดยเกี่ยวกับความเป็นของร้อน. ควรทำให้เป็นสิ่งมีสีด้วย (สีแห่ง) ที่อาศัย ตั้งจิตไว้ในบัญญัติ-ธรรม โดยเกี่ยวกับเป็นชื่อที่แพร่หลาย, ในบรรดาชื่อของไฟ มีว่า ปาวกะ, กัณหวัตตนิ, ชาตเวทะ, หุตาสนะ เป็นต้น พึงเจริญไปว่า "เตโช เตโช" โดยเกี่ยวกับเป็นชื่อที่ปรากฏชัด (ชื่อเด่น) เถิด.

ตสฺเสวํ ภาวยโต วุตฺตนเยเนว อนุกฺกเมน นิมิตฺตทฺวยํ อุปฺปชฺชติ. ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ ชาลํ ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนสทิสํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ. อกเต คณฺหนฺตสฺส ปน กสิณโทโส ปญฺญายติ, อลาตขณฺฑํ วา องฺคารปิณฺโฑ วา ฉาริกา วา ธูโม วา อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ นิจฺจลํ อากาเส ฐปิตรตฺตกมฺพลขณฺฑํ วิย สุวณฺณตาลวณฺฏํ วิย กาญฺจนตฺถมฺโภ วิย จ อุปฏฺฐาติ. โส ตสฺส สห อุปฏฺฐาเนเนว อุปจารชฺฌานํ,

เมื่อเธอ เจริญอยู่อย่างนี้ นิมิตทั้งสอง ย่อมเกิดขึ้น ตามลำดับ ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นเทียว. ในนิมิตทั้งสองนั้น อุคคหนิมิตย่อมปรากฏเป็นเหมือนเปลวไฟ ที่ขาดตกไป ขาดตกไป. แต่สำหรับพระ-โยคาวจรผู้ถือเอา (นิมิต) ในเตโชกสิณที่มิได้ทำขึ้น กสิณโทษย่อมปรากฏได้, คือท่อนฟืนบ้าง ก้อนถ่านบ้าง ขี้เถ้าบ้าง ควันบ้าง ย่อมปรากฏ. ปฏิภาคนิมิตย่อมปรากฏเป็นดวงไม่สั่นไหว (สงบนิ่ง) ดุจ

๑ ฉ. กณฺหวตฺตนี.

คุณพวงหยก ประสมไชย

อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพระดุลยากรบนราทรและภรรยา

วุตฺตนเยเนว จ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ ปาปุณาตีติ. เตโชกสิณํ.

ผืนผ้ากัมพลแดงที่เขากางไว้ในอากาศ ดุจพัดทองคำ และดุจเสาทอง. พระโยคาวจรนั้น ย่อมบรรลุอุปจารฌาน พร้อมกับความปรากฏแห่งปฏิภาคนิมิตนั้นนั่นเทียว, และฌาน ๔ ฌาน ๕ ตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละ ฉะนี้แล. จบเตโชกสิณ.

วาโยกสิณกถา

๙๓. วาโยกสิณํ ภาเวตุกาเมนาปิ วายสฺมึ[๑] นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ. ตญฺจ โข ทิฏฺฐวเสน วา ผุฏฺฐวเสน วา. วุตฺตเญหตํ อฏฺฐกถาสุ "วาโยกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต วายสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ, อุจฺฉุคฺคํ[๒] วา เอริตํ สเมริตํ อุปลกฺเขติ, เวฬุคฺคํ[๓] วา รุกฺขคฺคํ

กถาว่าด้วยวาโยกสิณ

๙๓. แม้พระโยคีผู้ใคร่เจริญวาโยกสิณ พึงถือเอานิมิตในลม. ก็นิมิตนั้นแล พึงถือเอาโดยเกี่ยวกับเป็นลมที่ได้เห็นบ้าง โดยเกี่ยวกับเป็นลมที่ได้กระทบบ้าง. เพราะท่านกล่าวคำนี้ไว้ในอรรถกถาว่า "พระโยคาวจรเมื่อจะเรียนเอาวาโยกสิณ ย่อมถือเอานิมิต

---

๑ ฉ. วายุสฺมึ.
๒ ฉ. อุจฺฉคฺคํ.
๓ ฉ. เวฬคฺคํ.

วา เกสคฺคํ วา เอริตํ สเมริตํ อุปลกฺเขติ, กายสฺมึ วา ผุฏฺฐํ อุปลกฺเขตี"ติ. ตสฺมา สมสีสฏฺฐิตํ ฆนปตฺตํ อุจฺฉุํ วา เวฬุํ วา รุกฺขํ วา จตุรงฺคุลปฺปมาณฆนเกสสฺส ปุริสสฺส สีสํ วา วาเตน ปหริยมานํ ทิสฺวา "อยํ วาโต เอตสฺมึ ฐาเน ปหรตี"ติ สตึ ฐเปตฺวา, ยํ วา ปนสฺส วาตปานนฺตริกาย วา ภิตฺติจฺฉิทฺเทน วา ปวิสิตฺวา วาโต กายปฺปเทสํ ปหรติ, ตตฺถ สตึ ฐเปตฺวา วาตมาลุตอนิลาทีสุ วาตนาเมสุ[๑] ปากฏนามวเสเนว "วาโต วาโต"ติ ภาเวตพฺพํ. อิธ อุคฺคหนิมิตฺตํ อุทฺธนโต[๒] โอตาริตมตฺตสฺส ปายาสสฺส อุสุมวฏฺฏิสทิสํ จลํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ สนฺนิสินฺนํ โหติ นิจฺจลํ. เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ. วาโยกสิณํ.

ในลม, คือย่อมกำหนดเอายอดอ้อยที่ไหวที่โอนเอนไปมาบ้าง, ยอดไผ่บ้าง, ยอดไม้บ้าง, ปลายผมบ้าง ที่ไหวที่โอนเอนไปมา, หรือย่อมกำหนดเอาลม ที่กระทบอยู่ที่กาย" ดังนี้. เพราะฉะนั้น พระโยคาวจร เห็นต้นอ้อยก็ดี ต้นไผ่ก็ดี ต้นไม้ก็ดี ที่ยืนต้นสูงเสมอศีรษะ มีใบทึบ หรือเห็นศีรษะของคนผู้มีผมดกยาวประมาณ ๔ องคุลี ซึ่งถูกลมตีอยู่แล้ว ก็พึงตั้งสติไว้ ว่า "ลมนี้ พัดตีอยู่ตรงส่วนนี้" ดังนี้, ก็หรือว่าลมเข้าไปทางช่องหน้าต่าง หรือช่องฝา พัดตีส่วนแห่งร่างกายของเธอ อันใด, ตั้งสติไว้ที่ส่วนแห่งร่างกายนั้น ในบรรดาชื่อของลมมีว่า วาตะ มาลุตะ อนิละเป็นต้น พึงเจริญไปว่า "วาโต วาโต" โดยเกี่ยวกับเป็นชื่อที่ปรากฏชัด (ชื่อเด่น) เท่านั้นเถิด. อุคคหนิมิต ในวาโยกสิณนี้ ปรากฏเป็นดวงสั่นไหวเหมือน

---

[๑] ฉ. วายุนาเมสุ.
[๒] ฉ. วฑฺฒนโต.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพระดุลยากรมนราทรและภรรยา

กลุ่มไอ(ร้อน)ข้าวปายาส ที่เพียงแต่เขาปลงลงจากเตา. ปฏิภาคนิมิตเป็นดวงสงบนิ่งไม่สั่นไหว. คำที่เหลือ ก็พึงทราบตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นเทียวแล. จบวาโยกสิณ.

นีลกสิณกถา

๙๔. ตทนนฺตรํ ปน นีลกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต นีลกสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต ตาว ตถารูปํ มาลาวจฺฉํ[๑] วา ปูชาฐาเนสุ ปุปฺผสนฺถรํ วา นีลวตฺถมณึ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. อิตเรน นีลุปฺปลคิริกณฺณิกาทีนิ ปุปฺผานิ คเหตฺวา ยถา เกสรํ วณฺฏํ วา น ปญฺญายติ, เอวํ จงฺโกฏกํ[๒] วา

กถาว่าด้วยนีลกสิณ

๙๔. ส่วนว่า กสิณที่มีในลำดับแห่งวาโยกสิณนั้น ตามคำพูด (ของพระอรรถ–กถาจารย์) ที่ว่า พระโยคาวจร เมื่อจะเรียนเอานีลกสิณ ย่อมถือเอานิมิตในดอกไม้ก็ได้ ในผ้าก็ได้ ในวรรณธาตุ (ธาตุสี) ก็ได้ ซึ่งมีสีเขียว ดังนี้ (เพราะฉะนั้น) ก่อนอื่น สำหรับพระโยคาวจรผู้มีบุญ กระทำอธิการไว้แล้ว เพียงได้เห็นกอดอกไม้ที่เป็นเช่นนั้นก็ดี เครื่องลาดดอกไม้ ตรงที่บูชาก็ดี

---

๑ ฉ. มาลาคจฺฉํ.

๒ ฉ. จงฺโคฏกํ.

กรณฺฑปฏลํ[๑] วา ปตฺเตหิเยว สมติตฺติกํ ปูเรตฺวา สนฺถริตพฺพํ. นีลวณฺเณน วา วตฺเถน ภณฺฑิกํ พนฺธิตฺวา ปูเรตพฺพํ. มุขวฏฺฏิยํ วาสฺส เภริตลมิว พนฺธิตพฺพํ. กํสนีลปลาสนีลอญฺชนนีลาทีนํ วา อญฺญตเรน ธาตุนา ปฐวีกสิเณ วุตฺตนเยน สํหาริมํ วา ภิตฺติยํเยว วา กสิณมณฺฑลํ กตฺวา วิสภาควณฺเณน ปจฺฉินฺทิตพฺพํ. ตโต ปฐวีกสิเณ วุตฺตนเยน "นีลํ นีลนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. อิธาปิ อุคฺคหนิมิตฺเต กสิณโทโส ปญฺญายติ, เกสรทณฺฑกปตฺตนฺตริกาทีนิ อุปฏฺฐหนฺติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ กสิณมณฺฑลโต มุจฺจิตฺวา[๒] อากาเส มณิตาลวณฺฏสทิสํ อุปฏฺฐาติ. เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ. นีลกสิณํ.

ผ้าหรือแก้วมณีเขียวอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ดี เข้าเท่านั้น นิมิตก็ย่อมเกิดขึ้นได้. พระโยคาวจรนอกนี้ พึงเก็บดอกไม้ มีดอกอุบลเขียว ดอกกิริกัณณิกา (อัญชันเขียว) เป็นต้น เกลี่ยใส่ให้เต็มผอบ หรือฝาหีบเสมอขอบปาก พร้อมทั้งใบเท่านั้น โดยประการที่เกสรก็ดี ก้านก็ดี ไม่ปรากฏ. หรือว่า พึงใช้ผ้าสีเขียวผูกให้เป็นห่อ ใส่ให้เต็ม (ผอบหรือฝาหีบ). หรือว่าพึงผูก (ขึง) ให้เรียบเหมือนหน้ากลอง เข้าที่ปากผอบหรือฝาหีบนั้น. หรือว่า พึงใช้ธาตุเขียวเหมือนสำริด เขียวเหมือนใบไม้ เขียวเหมือนยาป้ายตาเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ทำเป็นดวงกสิณชนิดเคลื่อนที่ได้ หรือ (ติดอยู่) ที่ฝา ตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว ในปฐวีกสิณนั่นเทียว ตัดรอบด้วยสีอันเป็นวิสภาคะ. จากนั้นไปก็พึงทำมนสิการให้เป็นไปว่า "นีลํ นีลํ (เขียว เขียว)" ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในปฐวีกสิณ.

---

๑ ม. กรณฺฑกปฏลํ.
๒ ฉ. มุญฺจิตฺวา.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณคมคาย ณ มหาไชย

ในอุคคหนิมิต แม้ในนีลกสิณนี้ กสิณโทษยังปรากฏได้, คือ เกสร ก้าน หรือช่องระหว่างใบเป็นต้น ยังปรากฏอยู่. ปฏิภาคนิมิต หลุดจากดวงกสิณแล้ว ปรากฏเป็นเหมือนพัดแก้วมณีในอากาศ ฉะนั้น. คำที่เหลือก็พึงทราบตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นเทียวแล. จบนีลกสิณ.

ปีตกสิณกถา

๙๕. ปีตกสิเณปิ เอเสว นโย. วุตฺตญฺเหตํ ปีตกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต ปีตกสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติ. ตสฺมา อิธาปิ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต ตถารูปํ มาลาวจฺฉํ วา ปุปฺผสนฺถรํ วา ปีตวตฺถธาตูนํ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ จิตฺตคุตฺตตฺเถรสฺส วิย. ตสฺส กิรายสฺมโต

กถาว่าด้วยปีตกสิณ

๙๕. แม้ในปีตกสิณ ก็มีนัยนี้แหละ. เพราะว่า พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวคำนี้ไว้ว่า พระโยคาวจร เมื่อจะเรียนเอาปีตกสิณ ย่อมถือเอานิมิตในดอกไม้ก็ได้ ในผ้าก็ได้ ในวรรณธาตุ (ธาตุสี) ก็ได้ ซึ่งมีสีเหลือง ดังนี้. เพราะฉะนั้น สำหรับพระโยคาวจรผู้มีบุญกระทำอธิการไว้แล้ว แม้ในปีตกสิณนี้ เพียงเห็นกอดอกไม้ที่เป็นเช่นนั้น

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณคมคาย ณ มหาไชย

จิตฺตลปพฺพเต ปตฺตงฺคปุปฺเผหิ กตํ อาสนปูชํ ปสฺสโต สห ทสฺสเนเนว อาสนปฺปมาณํ นิมิตฺตํ อุปฺปาทิ. อิตเรน กณฺณิการปุปฺผาทีหิ[๑] วา ปีตกวตฺเถน วา ธาตุนา วา นีลกสิเณ วุตฺตนเยเนว กสิณํ กตฺวา "ปีตกํ ปีตกนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. เสสํ ตาทิสเมวาติ. ปีตกสิณํ.

ก็ดี เครื่องลาดดอกไม้ก็ดี ผ้าหรือธาตุสีเหลืองอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เข้าเท่านั้น นิมิตก็ย่อมเกิดขึ้นได้ เหมือนอย่างที่เกิดขึ้นแก่พระจิตตคุตตเถระ ฉะนั้น. มีเรื่องว่า ณ จิตตลบรรพตวิหาร เมื่อท่านผู้มีอายุนั้นแลดูอาสนบูชา ที่เขาใช้ดอกจันทน์เหลืองทำ นิมิตประมาณเท่าอาสนะ ก็เกิดขึ้นพร้อมกับเวลาที่เห็นนั่นเทียว. พระโยคาวจรนอกนี้พึงใช้ดอกกรรณิการ์เป็นต้น ก็ได้ ผ้าเหลืองก็ได้ ธาตุก็ได้ ทำกสิณขึ้น ตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว ในนีลกสิณนั่นแหละ แล้วทำมนสิการให้เป็นไปว่า "ปีตกํ ปีตกํ (เหลือง เหลือง)" ดังนี้เถิด. คำที่เหลือก็เหมือนกับคำที่กล่าวแล้วนั้นนั่นแหละแล. จบปีตกสิณ.

---

๑ ฉ. ...ปุปฺผาทินา.

โลหิตกสิณกถา

๙๖. โลหิตกสิเณปิ เอเสว นโย. วุตฺตเญฺหตํ โลหิตกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต โลหิตกสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติ. ตสฺมา อิธาปิ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต ตถารูปํ พนฺธุชีวกาทิมาลาวจฺฉํ วา ปุปฺผสนฺถรํ วา โลหิตกวตฺถมณิธาตูนํ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. อิตเรน ชยสุมนพนฺธุชีวกรตฺตโกรณฺฑกาทิปุปฺเผหิ วา รตฺตวตฺเถน วา ธาตุนา วา นีลกสิเณ วุตฺตนเยเนว กสิณํ กตฺวา "โลหิตกํ โลหิตกนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. เสสํ ตาทิสเมวาติ. โลหิตกสิณํ.

กถาว่าด้วยโลหิตกสิณ

๙๖. แม้ในโลหิตกสิณ ก็มีนัยนี้แหละ. เพราะว่า พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวคำนี้ไว้ว่า พระโยคาวจร เมื่อจะเรียนเอาโลหิตกสิณ ย่อมถือเอานิมิตในดอกไม้ก็ได้ ในผ้าก็ได้ ในวรรณธาตุ (ธาตุสี) ก็ได้ ซึ่งมีสีแดง ดังนี้. เพราะฉะนั้น สำหรับพระโยคาวจรผู้มีบุญทำอธิการไว้ แม้ในโลหิตกสิณนี้ เพียงเห็นกอดอกไม้ มีดอกหงอนไก่เป็นต้นที่เป็นเช่นนั้นก็ดี เครื่องลาดดอกไม้ก็ดี ผ้าแดง แก้วมณีแดง หรือธาตุแดง อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เข้าเท่านั้น นิมิตก็ย่อมเกิดขึ้น. พระโยคาวจรนอกนี้ พึงใช้ดอกชบา ดอกหงอนไก่ หญ้าหางช้างแดงเป็นต้น ก็ได้ ผ้าแดงก็ได้ ธาตุก็ได้ ทำกสิณขึ้น ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในนีลกสิณนั่นแหละ แล้วทำมนสิการให้เป็นไป ว่า "แดง แดง" ดังนี้เถิด. คำที่เหลือ ก็เหมือนกับคำที่กล่าวแล้วนั้นนั่นแหละ ฉะนี้แล. จบโลหิตกสิณ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณคมคาย ณ มหาไชย

โอทาตกสิณกถา

๙๗. โอทาตกสิเณปิ โอทาตกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต โอทาตสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ตาว ปุญฺญวโต ตถารูปํ มาลาวจฺฉํ วา วสฺสิกสุมนาทิปุปฺผสนฺถรํ วา กุมุทปทุมราสึ วา โอทาตวตฺถธาตูนํ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ติปุมณฺฑลรชตมณฺฑลจนฺทมณฺฑเลสุปิ อุปฺปชฺชติเยว. อิตเรน วุตฺตปฺปกาเรหิ โอทาตปุปฺเผหิ วา โอทาตวตฺเถน วา ธาตุนา วา นีลกสิเณ วุตฺตนเยเนว กสิณํ กตฺวา "โอทาตํ โอทาตนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. เสสํ ตาทิสเมวาติ. โอทาตกสิณํ.

กถาว่าด้วยโอทาตกสิณ

๙๗. เพราะมีคำพูด (ของพระอรรถกถาจารย์) แม้ในโอทาตกสิณ ว่า พระโยคาวจร เมื่อจะเรียนเอาโอทาตกสิณ ย่อมถือเอานิมิตในดอกไม้ก็ได้ ในผ้าก็ได้ ในวรรณธาตุ (ธาตุสี) ก็ได้ ซึ่งมีสีขาว ดังนี้ (เพราะฉะนั้น) ก่อนอื่นสำหรับพระโยคาวจรผู้มีบุญ กระทำอธิการไว้แล้ว เพียงได้เห็นกอดอกไม้ที่เป็นเช่นนั้นก็ดี เครื่องลาดดอกไม้มีดอกมะลิซ้อนเป็นต้น ก็ดี กองดอกบัวขาวก็ดี ผ้าขาวหรือธาตุขาว อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดีเข้าเท่านั้น นิมิตก็ย่อมเกิดขึ้นได้, นิมิตยังเกิดขึ้นได้ทีเดียว แม้ในแผ่นดีบุก แผ่นเงิน ดวงจันทร์. พระโยคาวจรนอกนี้ พึงใช้ดอกไม้ขาว ที่มีประการดังกล่าวแล้ว ก็ได้ ผ้าขาวก็ได้ ธาตุก็ได้ ทำกสิณขึ้น ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในนีลกสิณนั่นแหละ แล้วทำมนสิการให้เป็นไปว่า "ขาว ขาว" ดังนี้เถิด. คำที่เหลือ ก็เหมือนกับคำที่ได้กล่าวแล้วนั้นนั่นแหละ ฉะนี้แล. จบโอทาตกสิณ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณคมคาย ณ มหาไชย

อาโลกกสิณกถา

๙๘. อาโลกกสิเณ ปน อาโลกกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต อาโลกสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ภิตฺติจฺฉิทฺเท วา ตาลจฺฉิทฺเท วา วาตปานนฺตริกาย วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ตาว ปุญฺญวโต ยํ ภิตฺติจฺฉิทฺทาทีนํ อญฺญตเรน สุริยาโลโก วา จนฺทาโลโก วา ปวิสิตฺวา ภิตฺติยํ วา ภูมิยํ วา มณฺฑลํ สมุฏฺฐาเปติ, ฆนปณฺณรุกฺขสาขนฺตเรน วา ฆนสาขามณฺฑปนฺตเรน วา นิกฺขมิตฺวา ภูมิยเมว มณฺฑลํ สมุฏฺฐาเปติ, ตํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. อิตเรนาปิ ตเทว วุตฺตปฺปการํ โอภาสมณฺฑลํ "โอภาโส โอภาโส"ติ วา "อาโลโก อาโลโก"ติ วา ภาเวตพฺพํ. ตถา อสกฺโกนฺเตน ฆเฏ ทีปํ ชาเลตฺวา ฆฏมุขํ ปิทหิตฺวา ฆเฏ ฉิทฺทํ กตฺวา ภิตฺติมุขํ ฐเปตพฺพํ. เตน ฉิทฺเทน ทีปาโลโก นิกฺขมิตฺวา ภิตฺติยํ มณฺฑลํ กโรติ, ตํ อาโลโก อาโลโกติ ภาเวตพฺพํ. อิทํ

กถาว่าด้วยอาโลกกสิณ

๙๘. ส่วนโดยคำพูด (ของพระ-อรรถกถาจารย์) ในอาโลกกสิณ ว่า พระโยคาวจร เมื่อจะเรียนเอาอาโลกกสิณ ย่อมถือเอานิมิต ในแสงสว่างที่ช่องฝาก็ได้ ที่ช่องดาลก็ได้ ที่ช่องหน้าต่างก็ได้ ดังนี้ (เพราะฉะนั้น) ก่อนอื่นสำหรับพระโยคาวจรผู้มีบุญ กระทำอธิการไว้แล้ว เพียงได้เห็นแสงสว่างแห่งพระอาทิตย์ก็ดี แสงสว่างแห่งพระจันทร์ก็ดี ลอดเข้าไปทางช่องฝาเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วทำดวงให้ตั้งขึ้น ที่ฝาหรือที่พื้น, หรือว่าลอดออกมาทางระหว่างกิ่งไม้ที่มีใบทึบ หรือระหว่างซุ้มไม้ที่มีกิ่งทึบ แล้วทำดวงให้ตั้งขึ้นที่พื้นนั่นเทียว เข้าเท่านั้นนิมิตก็ย่อมเกิดขึ้นได้. พระโยคาวจรแม้นอกนี้พึงเจริญดวงแสงอันมีประการดังกล่าวแล้วนั้นนั่นแหละไป ว่า "แสง แสง" ดังนี้ ก็ได้ ว่า "สว่าง สว่าง" ดังนี้ก็ได้. เมื่อไม่อาจอย่างนั้น ก็พึงจุดประทีปไว้ในหม้อ ปิดปากหม้อ

อิตเรหิ จิรฏฺฐิติกํ โหติ. อิธ อุคฺคหนิมิตฺตํ ภิตฺติยํ วา ภูมิยํ วา อุฏฺฐิตมณฺฑลสทิสเมว โหติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ฆนวิปฺปสนฺนํ อาโลกปุญฺชสทิสํ. เสสํ ตาทิสเมวาติ. อาโลกกสิณํ.

เสีย เจาะช่องเข้าที่หม้อ วางไว้ให้ (ด้านที่เจาะช่องไว้) หันหน้าเข้าฝา. แสงสว่างแห่งประทีป จะลอดออกมาทางช่องนั้น แล้วกระทำให้เป็นดวงขึ้นที่ฝา, เจริญดวงแสงนั้นไปว่า "สว่าง สว่าง" ดังนี้เถิด. ดวงแสงจากประทีปนี้ ตั้งอยู่ได้นานกว่าดวงแสงนอกนี้. อุคคหนิมิตในอาโลกกสิณนี้ ย่อมเป็นเหมือนดวงแสงที่ตั้งขึ้นที่ฝา หรือที่พื้นดินนั่นเทียว. ปฏิภาคนิมิต เป็นดวงแน่นทึบผ่องใสเช่นกับกลุ่มแสงสว่าง. คำที่เหลือก็เหมือนกับคำที่กล่าวแล้วนั้นนั่นเทียวแล. จบอาโลกกสิณ.

ปริจฺฉินฺนากาสกสิณกถา

๙๙. ปริจฺฉินฺนากาสกสิเณปิ อากาสกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต อากาสสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ภิตฺติจฺฉิทฺเท วา ตาลจฺฉิทฺเท วา วาตปานนฺตริกาย วาติ วจนโต กตาธิการสฺส

กถาว่าด้วยปริจฉินนากาสกสิณ

๙๙. โดยคำพูด (ของพระอรรถกถาจารย์) แม้ในปริจฉินนากาสกสิณ ว่า พระโยคาวจร เมื่อจะเรียนเอาอากาสกสิณ ย่อมถือเอานิมิตในอากาศ (ที่ว่าง) ที่ช่องฝา

ตาว ปุญฺญวโต ภิตฺติจฺฉิทฺทาทีสุ อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. อิตเรน สุฉนฺนมณฺฑเป วา จมฺมกฏสารกาทีนํ วา อญฺญตรสฺมึ วิทตฺถิจตุรงฺคุลปฺปมาณํ ฉิทฺทํ กตฺวา ตเทว ภิตฺติจฺฉิทฺทาทิเภทํ ฉิทฺทํ "อากาโส อากาโส"ติ ภาเวตพฺพํ. อิธ อุคฺคหนิมิตฺตํ สทฺธึ ภิตฺติปริยนฺตาทีหิ ฉิทฺทสทิสเมว โหติ, วฑฺฒิยมานมฺปิ น วฑฺฒติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ อากาสมณฺฑลเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, วฑฺฒิยมานํ จ วฑฺฒติ. เสสํ ปฐวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ.

ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํ.

ก็ได้ ที่ช่องดาลก็ได้ ที่ช่องหน้าต่างก็ได้ ดังนี้ (เพราะฉะนั้น) ก่อนอื่น สำหรับพระโยคาวจรผู้มีบุญ กระทำอธิการไว้แล้ว เพียงได้เห็นช่องฝาเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งเข้าเท่านั้น นิมิตก็ย่อมเกิดขึ้น. พระโยคาวจรนอกนี้พึงทำช่องขนาด ๑ คืบ ๔ นิ้ว เข้าที่ซุ้มที่มุงไว้มิดชิดดี ก็ได้ ที่แผ่นหนัง หรือเสื่อลำแพน อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ได้ เจริญช่องว่างอันต่างด้วยช่องฝาเป็นต้นนั่นแหละไปว่า "ว่าง ว่าง" ดังนี้เถิด. อุคคหนิมิตในปริจฉินนากาสกสิณนี้ เป็นเช่นกับช่องว่างพร้อมกับบริเวณฝารอบ ๆ เป็นต้นนั่นเทียว, แม้เมื่อจะขยาย ก็ขยายไม่ได้. ปฏิภาคนิมิตย่อมปรากฏเป็นดวงอากาศเท่านั้น, และเมื่อจะขยาย ก็ย่อมขยายได้. คำที่เหลือ พึงทราบตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว ในปฐวีกสิณนั่นเทียว ฉะนี้แล. จบปริจฉินนากาสกสิณ.

อิติ กสิณานิ ทสพโล ทส ยานิ อโวจ
สพฺพธมฺมทโส รูปาวจรมฺหิ จตุกฺก-

พระทศพล ผู้ทรงเห็นธรรมทั้งปวง ได้
ตรัสกสิณ ๑๐ เหล่าใด ซึ่งเป็นเหตุแห่ง

ปญฺจกชฺฌานเหตูนิ เอวํ ตานิ จ เตสํ จ ภาวนานยมิมํ วิทิตฺวาน เตเสฺวว อยํ ภิยฺโย ปกิณฺณกกถาปิ วิญฺเญยฺยา.

ฌาน ๔ ฌาน ๕ ในรูปาวจร ดังได้พรรณนามานี้ บัณฑิต ครั้นทราบกสิณเหล่านั้น และนัยแห่งการเจริญกสิณเหล่านั้น ข้อนี้ อย่างนี้แล้ว ก็พึงทราบ แม้ปกิณกกถา ในกสิณเหล่านั้นนั่นแหละ อีกหน่อยหนึ่ง ดังต่อไปนี้เถิด.

ปกิณฺณกกถา

๑๐๐. อิเมสุ หิ ปฐวีกสิณวเสน เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตีติ[1]อาทิภาโว, อากาเส วา อุทเก วา ปฐวึ นิมฺมินิตฺวา ปทสา คมนํ, ฐานนิสชฺชาทิกปฺปนํ วา, ปริตฺตอปฺปมาณนเยน อภิภายตนปฏิลาโภติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

ปกิณกกถา

๑๐๐. จริงอยู่ ในบรรดากสิณเหล่านี้ คุณทั้งหลายมีอย่างนี้ว่า ภาวะที่แม้เป็นคนเดียว ก็แปลงเป็นหลายคนได้ ดังนี้ เป็นต้น, การเนรมิตแผ่นดินขึ้นในอากาศ หรือในน้ำแล้วเดินไปด้วยเท้า, หรือสำเร็จอิริยาบถมีการยืนการนั่งเป็นต้นได้, การได้

[1] องฺ. ติก. ๒๐/๒๑๗.

อภิภายตนะโดยปริตนัย และอัปปมาณนัย[1] ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยสามารถแห่งปฐวีกสิณ.

อาโปกสิณวเสน ปรวิยํ อุมฺมุชฺชน-นิมฺมุชฺชนํ, อุทกวุฏฺฐิสมุปฺปาทนํ, นทีสมุทฺทาทิ-นิมฺมานํ, ปรวีปพฺพตปาสาทาทีนํ กมฺปนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

คุณทั้งหลาย มีอย่างนี้ว่า โผล่ขึ้นหรือดำลงในพื้นดินได้, ทำน้ำฝนให้เกิดขึ้นได้, เนรมิตแม่น้ำทะเลเป็นต้นได้, ทำสถานที่มีแผ่นดินภูเขาปราสาทเป็นต้น ให้หวั่นไหวได้ ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยสามารถแห่งอาโปกสิณ.

เตโชกสิณวเสน ธูมายนา, ปชฺชลนา, องฺคารวุฏฺฐิสมุปฺปาทนํ, เตชสา เตชปริยาทานํ[1] ยเทว โส อิจฺฉติ ตสฺส ฑหนสมตฺถตา, ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปทสฺสนตฺถาย อาโลกกรณํ, ปรินิพฺพานสมเย

คุณทั้งหลาย มีอย่างนี้ว่า บังหวนควันได้, บังหวนเพลิงได้, ทำฝนถ่านเพลิงให้เกิดขึ้นได้, ใช้ไฟล้างไฟให้สิ้นไปได้, ความสามารถที่จะเผาเฉพาะสิ่งที่ต้องการได้, ทำแสงสว่าง เพื่อประโยชน์แก่การเห็นรูปด้วย

---

[1] ฉ. เตโชปริยาทานํ.

[1] อัฏฐสาลินี หน้า ๓๐๒, ๓๐๖ รูปาวจรฌานที่มีอารมณ์อันไม่ขยายชื่อว่า "ปริตตะ" ที่มีอารมณ์อันขยายแล้ว ชื่อว่า "อัปปมาณะ", ชื่อว่า "อภิภายตนะ" ก็โดยความหมายว่า ครอบงำอารมณ์.

เตโชธาตุยา สรีรซฺฌาปนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

ทิพยจักษุได้, ใช้เตโชธาตุเผาสรีระ (ของตนเอง) ในสมัยที่ปรินิพพานได้ ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยสามารถแห่งเตโชกสิณ.

วาโยกสิณวเสน วายุคติคมนํ, วาตวุฏฺฐิสมุฏฺฐาปนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

คุณทั้งหลาย มีอย่างนี้ว่า การไปได้เหมือนกับลมพัดไป, การทำลมฝนให้เกิดขึ้น ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยสามารถแห่งวาโยกสิณ.

นีลกสิณวเสน นีลรูปนิมฺมานํ, อนฺธการกรณํ, สุวณฺณทุพฺพณฺณเยน อภิภายตนปฏิลาโภ, สุภวิโมกฺขาธิคโม จาติ[๑] เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

คุณทั้งหลายมีอย่างนี้ว่า การเนรมิตรูปสีเขียวได้, การทำให้มืดได้, การได้อภิภายตนะโดยสุวรรณนัย และทุพรรณนัย, การบรรลุสุภวิโมกข์[๑] ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยสามารถแห่งนีลกสิณ.

ปีตกสิณวเสน ปีตกรูปนิมฺมานํ, สุวณฺณนฺติ อธิมุจฺจนา, วุตฺตนเยเนว

คุณทั้งหลายมีอย่างนี้ว่า การเนรมิตรูปสีเหลืองได้, ความน้อมใจ (อธิษฐาน)

---

[๑] ฉ. สุภวิโมกฺขาธิคโมติ.

[๑] อัฏฐสาลินี ๓๐๓, ๓๐๕ คำว่า สุวรรณทุพรรณะ คือ มีสีบริสุทธิ์ และมีสีไม่บริสุทธิ์, ฌานชื่อว่า สุภวิโมกข์ เพราะอรรถว่า หลุดพ้นด้วยดีจากธรรมอันเป็นข้าศึก และมีอารมณ์สวยงาม (คือกสิณสี).

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ร.ว.สุดาพันธุ์ จงเกษม

อภิภายตนปฏิลาโภ, สุภวิโมกฺขาธิคโม จาติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

ว่า จงเป็นทองเถิด ได้, การได้อภิภายตนะ ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นแหละ, การบรรลุสุภวิโมกข์ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยสามารถแห่งปีตกสิณ.

โลหิตกสิณวเสน โลหิตกรูปนิมฺมานํ, วุตฺตนเยเนว อภิภายตนปฏิลาโภ, สุภวิโมกฺขาธิคโม จาติ[๑] เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

คุณทั้งหลายมีอย่างนี้ว่า การเนรมิตรูปสีแดงได้, การได้อภิภายตนะ ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นแหละ, การบรรลุสุภวิโมกข์ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยสามารถแห่งโลหิตกสิณ.

โอทาตกสิณวเสน โอทาตรูปนิมฺมานํ, ถีนมิทฺธสฺส ทูรภาวกรณํ, อนฺธการวิธมนํ, ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปทสฺสนตฺถาย อาโลกกรณนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

คุณทั้งหลายมีอย่างนี้ว่า การเนรมิตรูปสีขาวได้, การกระทำความที่ถีนมิทธะอยู่ในที่ไกลได้ (ขับไล่ถีนมิทธะได้), การขจัดความมืดได้, การทำแสงสว่างเพื่อประโยชน์แก่การเห็นรูปด้วยทิพยจักขุได้ ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยสามารถแห่งโอทาตกสิณ.

อาโลกกสิณวเสน สุปภาสรูปนิมฺมานํ,[๒] ถีนมิทฺธสฺส ทูรภาวกรณํ, อนฺธการวิธมนํ,

คุณทั้งหลายมีอย่างนี้ว่า การเนรมิตรูปที่เป็นไปกับแสงสว่าง (โปร่งแสง หรือ

---

[๑] ฉ. สุภวิโมกฺขาธิคโมติ.

[๒] ฉ. สปฺปภารูปนิมฺมานํ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ร.ว.สุดาพันธุ์ จงเกษม

ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปทสฺสนตฺถํ อาโลกกรณนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

หายตัว)ได้, การกระทำความที่ถีนมิทธะอยู่ในที่ไกลได้, การขจัดความมืดได้, การทำแสงสว่างเพื่อประโยชน์แก่การเห็นรูป ด้วยทิพยจักษุได้ ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยสามารถแห่งอาโลกกสิณ.

อากาสกสิณวเสน ปฏิจฺฉนฺนานํ วิวฏกรณํ, อนฺโตปรวีปพฺพตาทีสุปิ อากาสํ นิมฺมินิตฺวา อิริยาปถกปฺปนํ, ติโรกุฑฺฑาทีสุ อสชฺชมานคมนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ.

คุณทั้งหลายมีอย่างนี้ว่า การทำสิ่งที่ถูกปกปิดไว้ให้เปิดเผยได้, การเนรมิตที่ว่างไว้ในสถานที่ (ทึบ, ตัน) มีภายในแผ่นดิน และภายในภูเขาเป็นต้น แล้วสำเร็จอิริยาบถอยู่ได้, การเดินทะลุไปข้างนอกฝาเป็นต้นได้ไม่ติดขัด ดังนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยสามารถแห่งอากาสกสิณ.

สพฺพาเนว อุทฺธํ อโธ ติริยํ อทฺวยํ อปฺปมาณนฺติ อิมํ ปเภทํ ลภนฺติ. วุตฺตเญหตํ "ปรวีกสิณเมโก สญฺชานาติ. อุทฺธํ อโธ ติริยํ อทฺวยํ อปฺปมาณนฺ"ติอาทิ.[๑]

กสิณทั้งหมดนั่นเทียว ย่อมได้ความแตกต่างกันดังนี้ คือ อุทฺธํ (ขยายไปเบื้องบน) อโธ (ขยายไปเบื้องล่าง) ติริยํ (ขยายไปเบื้องขวาง) อทฺวยํ (ไม่เป็นสอง) อปฺปมาณํ (หาประมาณมิได้). ข้อนี้สมจริง

---

[๑] องฺ. ทสก. ๒๔/๖๔.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ร.ว.สุดาพันธุ์ จงเกษม

ดังที่ตรัสไว้ว่า "บางคน ย่อมจำหมายปฐวีกสิณไว้. ในเบื้องบน ในเบื้องล่าง ในเบื้องขวาง ไม่เป็นสอง หาประมาณมิได้" ดังนี้เป็นต้น.

ตตฺถ อุทฺธนฺติ อุปริคคณตลาภิมุขํ[๑] อโธติ เหฏฺฐาภูมิตลาภิมุขํ. ติริยนฺติ เขตฺตมณฺฑลมิว สมนฺตา ปริจฺฉินฺทิตํ. เอกจฺโจ หิ อุทฺธเมว กสิณํ วฑฺเฒติ, เอกจฺโจ อโธ, เอกจฺโจ สมนฺตโต. เตน เตน วา การเณน เอวํ ปสาเรติ. อาโลกมิว ทิพฺพจกฺขุนา รูปทสฺสนกาโม. เตน วุตฺตํ อุทฺธํ อโธ ติริยนฺติ. อทฺวยนฺติ อิทํ ปน เอกสฺส อญฺญภาวานุปคมนตฺถํ วุตฺตํ. ยถา หิ อุทกํ ปวิฏฺฐสฺส สพฺพทิสาสุ อุทกเมว โหติ, น อญฺญํ, เอวเมว ปฐวีกสิณํ ปฐวีกสิณเมว โหติ, นตฺถิ ตสฺส อญฺโญ กสิณสมฺเภโทติ. เอส นโย สพฺพตฺถ. อปฺปมาณนฺติ อิทํ ตสฺส ผรณอปฺปมาณวเสน

ในพระบาลีนั้น บทว่า อุทฺธํ คือมุ่งหน้าสู่ท้องฟ้าเบื้องบน. บทว่า อโธ คือ มุ่งหน้าสู่พื้นดินเบื้องล่าง. บทว่า ติริยํ คือ กำหนดไปโดยรอบด้าน ดุจกำหนดท้องนา ฉะนั้น. เป็นความจริงว่า บางคนขยายกสิณไปเบื้องบนอย่างเดียว, บางคนขยายไปเบื้องต่ำ, บางคนขยายไปโดยรอบ. หรือว่าย่อมแผ่ไปอย่างนี้ด้วยเหตุนั้น ๆ. ดุจผู้ต้องการเห็นรูปด้วยทิพยจักษุ แผ่แสงสว่างไป ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น จึงตรัสว่า อุทฺธํ อโธ ติริยํ ดังนี้. ส่วนบทว่า อทฺวยํ นี้ ตรัสไว้เพื่อ (แสดงถึง) ความที่กสิณหนึ่ง ไม่เข้าถึงความเป็นกสิณอื่น (ไม่ปะปนด้วยกสิณอื่น). เหมือนอย่างว่า เมื่อบุคคลเข้าไปสู่น้ำ (อยู่

---

[๑] ฉ. อุปริคคนตลาภิมุขํ.

วุตฺตํ. ตญฺหิ เจตสา ผรนฺโต สกลเมว ผรติ, น อยมสฺส อาทิ อิทํ มชฺฌนฺติ ปมาณํ คณฺหาตีติ.

ในน้ำ) ในทิศทั้งปวงก็มีแต่น้ำเท่านั้น ไม่มีอย่างอื่น ฉันใด, ปฐวีกสิณ ก็เป็นปฐวีกสิณเท่านั้น, ปฐวีกสิณนั้นไม่มีความปะปนกับกสิณอื่น ฉันนั้นเหมือนกันแล. ในกสิณทุกกสิณ ก็มีนัยนี้. บทว่า อปฺปมาณํ นี้ ตรัสไว้ โดยเกี่ยวกับความแผ่ไปซึ่งกสิณนั้น อย่างหาประมาณมิได้. ด้วยว่า เมื่อจะแผ่ซึ่งกสิณนั้นไปด้วยใจ ก็ย่อมแผ่ไปทั้งสิ้นเลยทีเดียว, ย่อมไม่ถือเอาประมาณ ว่า นี้เป็นเบื้องต้น นี้เป็นท่ามกลางแห่งกสิณนั้น ดังนี้ ฉะนี้แล.

๑๐๑. เย จ เต สตฺตา กมฺมาวรเณน วา สมนฺนาคตา กิเลสาวรเณน วา สมนฺนาคตา วิปากาวรเณน วา สมนฺนาคตา อสฺสทฺธา อจฺฉนฺทิกา ทุปฺปญฺญา อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตนฺติ วุตฺตา, เตสํ เอกสฺสปิ เอกกสิเณปิ[๑] ภาวนา น อิชฺฌติ. ตตฺถ กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตาติ อานนฺตริยกมฺมสมงฺคิโน.

๑๐๑. อนึ่ง สัตว์ทั้งหลาย ที่ท่านกล่าวว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกัมมาวรณ์ (เครื่องกั้นคือกรรม) ก็ดี ถึงพร้อมด้วยกิเลสาวรณ์ (เครื่องกั้นคือกิเลส) ก็ดี ถึงพร้อมด้วยวิปากาวรณ์ (เครื่องกั้นคือวิบาก) ก็ดี ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทราม อาภัพ (ไม่สมควร) เพื่ออันก้าวลงสู่นิยาม (ข้อปฏิบัติที่แน่นอน) สู่สัมมัตตะ (ความเป็นข้อ

[๑] ฉ. เตสเมกสฺสาเปกกสิเณปิ.

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ร.ว.สุดาพันธุ์ จงเกษม

กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตาติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกา เจว อุภโตพฺยญฺชนกปณฺฑกา จ. วิปากาวรเณน สมนฺนาคตาติ อเหตุกทฺวิเหตุกปฏิสนฺธิกา. อสฺสทฺธาติ พุทฺธาทีสุ สทฺธาวิรหิตา. อจฺฉนฺทิกาติ อปจฺจนีกปฏิปทายํ ฉนฺทวิรหิตา. ทุปฺปญฺญาติ โลกิยโลกุตฺตรสมฺมาทิฏฺฐิยา วิรหิตา. อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตนฺติ กุสเลสุ ธมฺเมสุ นิยามสงฺขาตํ สมฺมตฺตสงฺขาตญฺจ อริยมคฺคํ โอกฺกมิตุํ อภพฺพาติ อตฺโถ. น เกวลญฺจ กสิเณเยว, อญฺเญสุปิ กมฺมฏฺฐาเนสุ เอเตสํ เอกสฺสปิ ภาวนา น อิชฺฌติ. ตสฺมา วิคตวิปากาวรเณนาปิ กุลปุตฺเตน กมฺมาวรณญฺจ กิเลสาวรณญฺจ อารกา ปริวชฺเชตฺวา สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยาทีหิ สทฺธญฺจ ฉนฺทญฺจ ปญฺญญฺจ วฑฺเฒตฺวา กมฺมฏฺฐานานุโยเค โยโค กรณีโยติ.

ปฏิบัติที่ชอบ) ในกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้ เหล่านั้นใด, สำหรับสัตว์เหล่านั้น แม้สักคนหนึ่ง ก็จะสำเร็จภาวนาไม่ได้ ในกสิณแม้แต่ข้อเดียว. ในคำเหล่านั้น คำว่า ถึงพร้อมด้วยกัมมาวรณ์ คือ พร้อมเพรียงด้วยอนันตริยกรรม. คำว่า ถึงพร้อมด้วยกิเลสาวรณ์ คือ เป็นผู้มีนิยตมิจฉาทิฐิพวกหนึ่ง เป็นอุภโตพยัญชนก (คน ๒ เพศ) และกะเทยพวกหนึ่ง. คำว่า ถึงพร้อมด้วยวิปากาวรณ์ คือ เป็นผู้มีอเหตุกปฏิสนธิพวกหนึ่ง มีทวิเหตุกปฏิสนธิพวกหนึ่ง. คำว่า ไม่มีศรัทธา คือ เป็นผู้ปราศจากศรัทธาในวัตถุทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. คำว่า ไม่มีฉันทะ คือ ปราศจากฉันทะในปฏิปทาอันไม่เป็นข้าศึก. คำว่า มีปัญญาทราม คือ ปราศจากสัมมาทิฐิอันเป็นโลกีย์และโลกุตระ. คำว่า อาภัพเพื่ออันก้าวลงสู่นิยาม สู่สัมมัตตะในกุศลธรรมทั้งหลาย มีความหมายว่า เป็นผู้อาภัพ เพื่ออันก้าวลงสู่พระอริยมรรค ที่เรียกว่า นิยาม และเรียกว่า สัมมัตตะ

คุณพวงหยก ประสมไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ร.ว.สุดาพันธุ์ จงเกษม

ในกุศลธรรมทั้งหลาย. และไม่ใช่เฉพาะในกสิณอย่างเดียวเท่านั้น, แม้ในกรรมฐานอื่นสัตว์เหล่านี้แม้แต่ผู้เดียว ก็จะสำเร็จภาวนาไม่ได้. เพราะฉะนั้น กุลบุตรแม้ว่าเป็นผู้ปราศจากวิปากาวรณ์แล้ว ก็พึงละเว้นกัมมาวรณ์ และกิเลสาวรณ์เสียให้ไกล ทำศรัทธา ฉันทะ และปัญญาให้เจริญ ด้วยกิจมีการฟังพระสัทธรรม การอิงอาศัยสัตบุรุษเป็นต้น แล้วกระทำความเพียรในการบำเพ็ญกรรมฐาน (ต่อไป) เถิด ฉะนี้แล.

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค สมาธิภาวนาธิกาเร เสสกสิณนิทฺเทโส นาม ปญฺจโม ปริจฺเฉโท.

ปริเฉทที่ ๕ ชื่อว่า เสสกสิณนิเทศ ในอธิการแห่งสมาธิภาวนาในวิสุทธิมรรค ที่ข้าพเจ้าแต่ง เพื่อประโยชน์แก่ความบันเทิงแห่งสาธุชน มีโดยประการฉะนี้.

คุณสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ล. ถวิล ศิริวงศ์

๖. อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส

อุทฺธุมาตกาทิปทตฺถวณฺณนา

๑๐๒. กสิณานนฺตรํ อุทฺทิฏฺเฐสุ ปน อุทฺธุมาตกํ, วินีลกํ, วิปุพฺพกํ, วิจฺฉิทฺทกํ, วิกฺขายิตกํ, วิกฺขิตฺตกํ, หตวิกฺขิตฺตกํ, โลหิตกํ, ปุฬุวกํ[1] อฏฺฐิกนฺติ ทสสุ อวิญฺญาณก-อสุเภสุ ภสฺตา วิย วายุนา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา ยถานุกฺกมํ สมุคฺคเตน สูนภาเวน อุทฺธุมาตตฺตา[2] อุทฺธุมาตํ, อุทฺธุมาตํ เอว อุทฺธุมาตกํ. ปฏิกูลตฺตา[2] วา กุจฺฉิตํ อุทฺธุมาตนฺติ อุทฺธุมาตกํ. ตถารูปสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ.

๖. อสุภกัมมัฏฐานนิเทศ

พรรณนาอรรถแห่งบทว่า อุทธุมาตกะเป็นต้น

๑๐๒. ส่วนในบรรดาอสุภอันหาวิญญาณมิได้ ๑๐ อย่าง คือ อุทธุมาตกะ, วินีลกะ, วิปุพพกะ, วิจฉิททกะ, วิกขายิตกะ, วิกขิตตกะ, หตวิกขิตตกะ, โลหิตกะ, ปุฬุวกะ, อัฏฐิกะ ที่ท่านยกขึ้นแสดงไว้ในลำดับแห่งกสิณ อสุภ ชื่อว่า อุทธุมาตะ เพราะความที่พองขึ้น โดยภาวะที่อืดขึ้นไปตามลำดับ (ค่อย ๆ อืดขึ้น) ถัดไปแต่ความสิ้นชีวิต เหมือนอย่างลูกหนังที่พองขึ้นด้วยลม ฉะนั้น, อุทธุมาตะนั่นเอง เป็นอุทธุมาตกะ. อีกอย่างหนึ่ง อสุภ ชื่อว่า อุทธุมาตกะ เพราะอรรถว่า เป็นอสุภที่ขึ้นพอง น่าเกลียด เพราะความเป็นของปฏิกูล. คำว่า

---

[1] ฉ. ปุฬวกํ.

[2] ม. มาตตฺตา.

คุณสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์

อุทธุมาตกะนี้ เป็นชื่อของซากศพที่เป็นเช่นนั้น.

วินีลํ วุจฺจติ วิปริภินฺนนีลวณฺณํ, วินีลเมว วินีลกํ. ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วินีลนฺติ วินีลกํ. มํสุสฺสทฏฺฐาเนสุ รตฺตวณฺณสฺส ปุพฺพสนฺนิจยฏฺฐาเนสุ เสตวณฺณสฺส เยภุยฺเยน จ นีลวณฺณสฺส นีลฏฺฐาเน นีลสาฏกปารุตสฺเสว ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ.

อสุภ มีสีเขียวอันปะปนด้วยสีต่าง ๆ เรียกว่า วินีละ, วินีละนั่นเองเป็นวินีลกะ. อีกอย่างหนึ่ง อสุภชื่อว่า วินีลกะ เพราะอรรถว่า เป็นอสุภที่มีสีเขียวน่าเกลียด เพราะความเป็นของปฏิกูล. คำว่า วินีลกะนี้ เป็นชื่อของซากศพ ที่มีสีแดงตรงที่มีเนื้อหนา มีสีขาวตรงที่บ่มหนอง แต่โดยมากมีสีเขียว ตรงที่มีสีเขียว ดุจถูกคลุมด้วยผ้าเขียว.

ปริภินฺนฏฺฐาเนสุ วิสฺสนฺทมานํ ปุพฺพํ วิปุพฺพํ, วิปุพฺพเมว วิปุพฺพกํ. ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิปุพฺพนฺติ วิปุพฺพกํ. ตถารูปสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ.

อสุภ มีหนองไหลออกอยู่ตรงที่ปริแตก ชื่อว่า วิปุพพะ, วิปุพพะนั่นเองเป็นวิปุพพกะ. อีกอย่างหนึ่ง อสุภชื่อว่า วิปุพพกะ เพราะอรรถว่า เป็นอสุภที่มีหนองไหลออก น่าเกลียด เพราะความเป็นของปฏิกูล. คำว่า วิปุพพกะ นี้เป็นชื่อของซากศพที่เป็นเช่นนั้น.

วิจฺฉิทฺทํ วุจฺจติ ทฺวิธา ฉินฺทเนน อปธาริตํ[๑] วิจฺฉิทฺทเมว วิจฺฉิทฺทกํ. ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิจฺฉิทฺทนฺติ วิจฺฉิทฺทกํ. เวมชฺเฌ ฉินฺนสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ.

อสุภ ที่แยกออกจากกัน โดยขาดเป็น ๒ ส่วน เรียกว่า วิจฉิททะ, วิจฉิททะ นั่นเอง เป็นวิจฉิททกะ. อีกอย่างหนึ่ง อสุภ ชื่อว่า วิจฉิททกะ เพราะอรรถว่า เป็นอสุภที่ขาดท่อน น่าเกลียด เพราะความเป็นของปฏิกูล. คำว่า วิจฉิททกะ นี้ เป็นชื่อของซากศพที่ขาดกลาง.

อิโต จ เอโต จ วิวิธากาเรน โสณสิคาลาทีหิ ขายิตนฺติ วิกฺขายิตํ, วิกฺขายิตเมว วิกฺขายิตกํ. ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิกฺขายิตนฺติ วิกฺขายิตกํ. ตถารูปสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ.

อสุภ ชื่อว่า วิกขายิตะ เพราะอรรถว่า ถูกสุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอกเป็นต้น กัดกินโดยอาการต่าง ๆ ทางข้างนี้ ข้างนั้น, วิกขายิตะ นั่นเอง เป็นวิกขายิตกะ. อีกอย่างหนึ่ง อสุภ ชื่อว่า วิกขายิตกะ เพราะอรรถว่า เป็นอสุภที่สัตว์กัดกินโดยอาการต่าง ๆ น่าเกลียด เพราะความเป็นของปฏิกูล. คำว่า วิกขายิตกะนี้ เป็นชื่อของซากศพที่เป็นเช่นนั้น.

วิวิธํ ขิตฺตํ วิกฺขิตฺตํ, วิกฺขิตฺตเมว วิกฺขิตฺตกํ. ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิกฺขิตฺตนฺติ

อสุภ ที่ถูกทิ้งไว้ มีประการต่าง ๆ ชื่อว่า วิกขิตตะ, วิกขิตตะนั่นเอง เป็น–

[๑] สี. อิ. อปวาริตํ.

วิกฺขิตฺตกํ. อญฺเญน หตฺถํ อญฺเญน ปาทํ อญฺเญน สีสนฺติ เอวํ ตโต ตโต ขิตฺตสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ.

อสุภ ชื่อว่า วิกขิตตกะ. อีกอย่างหนึ่ง อสุภ ชื่อว่า วิกขิตตกะ เพราะอรรถว่า เป็นอสุภที่ถูกทิ้งไว้มีประการต่าง ๆ น่าเกลียด เพราะความเป็นของปฏิกูล. คำว่า วิกขิตตกะ นี้เป็นชื่อของซากศพ ที่ถูกทิ้งไว้ทางข้างนั้นข้างนั้นอย่างนี้คือ มือถูกทิ้งไว้ทางหนึ่ง เท้าถูกทิ้งไว้ทางหนึ่ง ศีรษะถูกทิ้งไว้ทางหนึ่งเป็นต้น.

หตญฺจ ตํ ปุริมนเยเนว วิกฺขิตฺตกญฺจาติ หตวิกฺขิตฺตกํ. กากปทากาเรน องฺคปจฺจงฺเคสุ สตฺเถน หนิตฺวา วุตฺตนเยเนว[๑] วิกฺขิตฺตสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ.

อสุภ ชื่อว่า หตวิกขิตตกะ เพราะอรรถว่า ถูกประหาร และถูกทิ้งไว้มีประการต่าง ๆ โดยนัยก่อนนั่นเอง. คำว่า หตวิกขิตตกะนี้ เป็นชื่อของซากศพที่ถูกเขาใช้ศัสตราวุธ สับฟันเอาที่อวัยวะใหญ่น้อยทั้งหลาย โดยอาการดังตีนกา แล้วทิ้งไว้มีประการต่าง ๆ ตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว.

โลหิตํ กิรติ วิกฺขิปติ อิโต จิโต จ ปคฺฆรตีติ โลหิตกํ. ปคฺฆริตโลหิตมกฺขิตสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ.

อสุภ ชื่อว่า โลหิตกะ เพราะอรรถว่า โลหิตเรี่ยราด คือกระจัดกระจาย หลั่งไปทั่วทางข้างนั้น ข้างนี้. คำว่า โลหิตกะนี้ เป็น

[๑] ฉ. เอวสทฺโท นตฺถิ.

ชื่อของซากศพที่มีโลหิตอันหลั่งไหลไปทั่วแปด-เปื้อน.

ปุฬุวา[๑] วุจฺจนฺติ กิมโย, ปุฬุเวตฺถ[๒] กีรตีติ <u>ปุฬุวกํ.</u>[๓] กิมิปริปุณฺณสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ.

หนอนทั้งหลาย เรียกว่า ปุฬุวะ, อสุภชื่อว่า <u>ปุฬุวกะ</u> เพราะอรรถว่าเป็นที่มีหนอนเกลื่อนกล่น. คำว่า ปุฬุวกะ นี้ เป็นชื่อของซากศพที่เต็มไปด้วยหนอน.

อฏฺฐิเยว <u>อฏฺฐิกํ.</u> ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ อฏฺฐีติ อฏฺฐิกํ. อฏฺฐิสงฺขลิกายปิ เอกฏฺฐิกสฺสาปิ เอตํ อธิวจนํ. อิมานิ ปน อุทฺธุมาตกาทีนิ นิสฺสาย อุปฺปนฺน-นิมิตฺตานมฺปิ นิมิตฺเตสุ ปฏิลทฺธชฺฌานานมฺปิ เอตาเนว นามานิ.

กระดูกนั่นเอง ชื่อว่า <u>อัฏฐิกะ.</u> อีกอย่างหนึ่ง อสุภ ชื่อว่า อัฏฐิกะ เพราะอรรถว่าเป็นกระดูกน่าเกลียด เพราะความเป็นของปฏิกูล. คำว่า อัฏฐิกะนี้ เป็นชื่อของกระดูกทั้งร่างก็ได้ เป็นชื่อของกระดูกชิ้นเดียวก็ได้. ก็คำว่า อุทธุมาตกะเป็นต้นเหล่านี้ นั่นเทียว เป็นชื่อของนิมิตทั้งหลายที่อาศัยอุทธุมาตกะอสุภเป็นต้นเหล่านี้ เกิดขึ้นก็ได้ เป็นชื่อของฌานทั้งหลายที่ได้มาในเพราะนิมิตทั้งหลาย ก็ได้.

---

๑ ฉ. ปุฬวา.
๒ ฉ. ปุฬเว, อิ. ม. ปุฬุเว.
๓ ฉ. กิรตีติ ปุฬวกํ.

อุทฺธุมาตกกมฺมฏฺฐาน

๑๐๓. ตตฺถ อุทฺธุมาตกสรีเร อุทฺธุมาตกนิมิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อุทฺธุมาตกสงฺขาตํ ฌานํ ภาเวตุกาเมน โยคินา ปฐวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว วุตฺตปฺปการํ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตพฺพํ. เตนสฺส กมฺมฏฺฐานํ กเถนฺเตน อสุภนิมิตฺตตฺถาย คมนวิธานํ, สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณํ, เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห, คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณนฺติ เอวํ อปฺปนาวิธานปริโยสานํ สพฺพํ กเถตพฺพํ. เตนาปิ สพฺพํ สาธุกํ อุคฺคเหตฺวา ปุพฺเพ วุตฺตปฺปการํ เสนาสนํ อุปคนฺตฺวา อุทฺธุมาตกนิมิตฺตํ ปริเยสนฺเตน วิหาตพฺพํ.

อุทฺธุมาตกกรรมฐาน

๑๐๓. ในบรรดาอสุภเหล่านั้น พระโยคีผู้ใคร่จะทำอุทธุมาตกนิมิตให้เกิดขึ้น ในร่างที่ขึ้นพอง แล้วทำฌานที่เรียกว่าอุทธุมาตกะให้เกิดขึ้น พึงเข้าไปหาอาจารย์มีประการอันได้กล่าวแล้ว ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในปฐวีกสิณนั่นเทียว แล้วเรียนเอากรรมฐานเถิด. อันอาจารย์นั้น เมื่อจะบอกกรรมฐานแก่พระโยคีนี้ ควรบอกวิธีปฏิบัติทั้งหมด อันมีอัปปนาวิธีเป็นที่สุด อย่างนี้ คือ วิธีไปเพื่อประโยชน์แก่อสุภนิมิต, การกำหนดนิมิตโดยรอบ, การถือเอานิมิตโดยอาการ ๑๑ อย่าง, การพิจารณาเส้นทางที่ไปที่มา. แม้พระโยคีนั้น ก็ควรเรียนวิธีปฏิบัติทั้งหมดให้ดี เข้าไปสู่เสนาสนะซึ่งมีประการอันได้กล่าวแล้วในตอนก่อน แสวงหาอุทธุมาตกนิมิตอยู่เถิด.

คุณสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์

๑๐๔. เอวํ วิหรนฺเตน จ อสุภสฺมึ นาม คามทฺวาเร วา อฏวีมุเข วา ปนฺเถ วา ปพฺพตปาเท วา รุกฺขมูเล วา สุสาเน วา อุทฺธุมาตกสรีรํ นิกฺขิตฺตนฺติ กเถนฺตานํ วจนํ สุตฺวาปิ น ตาวเทว อติตฺเถน ปกฺขนฺทนฺเตน วิย คนฺตพฺพํ. กสฺมา ? อสุภํ หิ นาเมตํ พาฬมิคาธิฏฺฐิตมฺปิ อมนุสฺสาธิฏฺฐิตมฺปิ โหติ. ตตฺรสฺส ชีวิตนฺตราโยปิ สิยา. คมนมคฺโค วา ปเนตฺถ คามทฺวาเรน วา นฺหานติตฺเถน วา เกทารโกฏิยา วา โหติ. ตตฺถ วิสภาครูปํ อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตเทว วา สรีรํ วิสภาคํ โหติ. ปุริสสฺส หิ อิตฺถิสรีรํ อิตฺถิยา จ ปุริสสรีรํ วิสภาคํ, ตเทตํ อธุนา มตํ สุภโตปิ อุปฏฺฐาติ, เตนสฺส พฺรหฺมจริยนฺตราโยปิ สิยา. สเจ ปน "นยิทํ มาทิสสฺส ภาริยนฺ"ติ อตฺตานํ ตกฺกยติ, เอวํ ตกฺกยมาเนน คนฺตพฺพํ.

๑๐๔. อนึ่ง พระโยคีผู้อยู่อย่างนี้ แม้ว่า ได้ยินคำของคนทั้งหลายเขาพูดกันว่า มีซากศพขึ้นพองถูกทิ้งอยู่ที่ทางเข้าบ้านชื่อโน้นก็ดี ที่ปากดงก็ดี ที่ทางเดินก็ดี ที่ตีนเขาก็ดี ที่โคนไม้ก็ดี ที่ป่าช้าก็ดี ก็ไม่ควรรีบไปก่อนเที่ยว เหมือนอย่างจะแล่นไปผิดท่า ฉะนั้น. เพราะเหตุไร ? เพราะว่า ขึ้นชื่อว่า อสุภนี้ มักถูกสัตว์ร้ายครอบครองเสียบ้าง มักถูกอมนุษย์ครอบครองเสียบ้าง. เธอจะพึงมีแม้อันตรายแห่งชีวิตในเพราะอสุภนั้น. ก็หรือว่า เส้นทางที่ไปในที่มีอสุภนี้ มีอยู่ทางประตูเข้าบ้านบ้าง ทางท่าอาบน้ำบ้าง ทางปลายนาบ้าง. ณ ที่นั้น รูปอันเป็นวิสภาคะย่อมมาสู่คลอง(แห่งจักษุ), หรือว่าซากศพนั้นนั่นแหละเป็นวิสภาคะ. จริงอยู่ซากหญิงเป็นวิสภาคะสำหรับชาย และซากชายก็เป็นวิสภาคะสำหรับหญิง, ซากศพที่ตายได้ไม่นาน นั้นย่อมปรากฏว่างาม ก็ได้, เธอจะพึงมีอันตรายแห่งพรหมจรรย์ เพราะเหตุนั้นก็ได้. แต่ถ้าหากว่า เธอตระหนักตนเองว่า

คุณสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา
อุทิศส่วนกุศลให้ ม.ล.ถวิล ศิริวงศ์

"สิ่งนี้ หาได้หนักหนาสำหรับคนเช่นเราไม่" ดังนี้, เมื่อตระหนักอยู่อย่างนี้ ก็ควรไป.

๑๐๕. คจฺฉนฺเตน จ สํฆตฺเถรสฺส วา อญฺญสฺส[๑] วา อภิญฺญาตสฺส ภิกฺขุโน กเถตฺวา คนฺตพฺพํ. กสฺมา ? สเจ หิสฺส สุสาเน อมนุสฺสสีหพฺยคฺฆาทีนํ รูปสทฺทาทิ-อนิฏฺฐารมฺมณาภิภูตสฺส องฺคปจฺจงฺคานิ วา ปเวธนฺติ[๒], ภุตฺตํ วา น ปริสณฺฐาติ, อญฺโญ วา อาพาโธ โหติ. อถสฺส โส วิหาเร ปตฺตจีวรํ สุรกฺขิตํ กริสฺสติ. ทหเร วา สามเณเร วา ปหิณิตฺวา ตํ ภิกฺขุํ ปฏิชคฺคิสฺสติ. อปิจ สุสานํ นาม นิราสงฺกฏฺฐานนฺติ มญฺญมานา กตกมฺมาปิ อกตกมฺมาปิ โจรา สโมสรนฺติ. เต มนุสฺเสหิ อนุพนฺธา[๓] ภิกฺขุสฺส สมีเป ภณฺฑกํ ฉฑฺเฑตฺวาปิ ปลายนฺติ. มนุสฺสา "สโหฑฺฒํ[๔]

๑๐๕. อนึ่ง เมื่อจะไป ควรบอกภิกษุผู้เป็นพระสังฆเถระ หรือภิกษุรูปอื่นที่คนรู้จักดี แล้วจึงไปเถิด. เพราะเหตุไร ? เพราะถ้าหากว่า เมื่อพระโยคีนี้ ถูกอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนามีรูปหรือเสียงเป็นต้น ของอมนุษย์ สีหะ หรือเสือโคร่งเป็นต้นในป่าช้าครอบงำเอาแล้ว อวัยวะใหญ่น้อยก็จะสั่นไปบ้าง, อาหารที่บริโภคเข้าไป จะตั้งอยู่ไม่ได้บ้าง, จะเกิดความป่วยไข้ อย่างอื่นบ้าง. เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุผู้เป็นพระสังฆเถระเป็นต้นนั้น จะกระทำการรักษาเป็นอย่างดี ซึ่งบาตรและจีวรของพระโยคีนั้นไว้ในวิหาร. หรือว่าจักส่งภิกษุหนุ่ม หรือสามเณร ปรนนิบัติพระโยคีภิกษุนั้น. อีกอย่างหนึ่ง พวกโจร

---

[๑] ฉ. อญฺญตรสฺส.
[๒] ฉ. ปเวเธนฺติ.
[๓] ฉ. อนุพทฺธา.
[๔] ฉ. สโหฑฺฒํ.

โจรํ อทฺทสามา"ติ ภิกฺขุํ คเหตฺวา วิเหเฐนฺติ. อถสฺส โส "มา อิมํ วิเหฐยิตฺถ, มมายํ กเถตฺวา อิมินา นาม กมฺเมน คโต"ติ เต มนุสฺเส สญฺญาเปตฺวา โสตฺถิภาวํ กริสฺสติ. อยมานิสํโส กเถตฺวา คมเน. ตสฺมา วุตฺตปฺปการสฺส ภิกฺขุโน กเถตฺวา อสุภนิมิตฺตทสฺสเน สญฺชาตาภิลาเสน ยถา นาม ขตฺติโย อภิเสกฏฺฐานํ, ยชมาโน ยญฺญสาลํ, อธโน วา ปน นิธิฏฺฐานํ ปีติโสมนสฺสชาโต คจฺฉติ, เอวํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา อฏฺฐกถาสุ วุตฺเตน วิธินา คนฺตพฺพํ. วุตฺตเญหตํ :

ทั้งหลายทั้งที่ได้ทำการ (ปล้น) แล้ว ทั้งที่ยังมิได้ทำการ เมื่อสำคัญอยู่ว่า ขึ้นชื่อว่าป่าช้าเป็นสถานที่ที่คนไม่ระแวง ดังนี้ ก็จะชุมนุมกันอยู่. พอพวกโจรเหล่านั้นถูกคนทั้งหลายติดตาม ก็จะทิ้งสิ่งของไว้ในที่ใกล้ภิกษุ แล้วก็หนีไป. พวกคนทั้งหลายกล่าวว่า "พวกเราพบโจรพร้อมทั้งของกลาง" ดังนี้ แล้วก็จับเอาตัวภิกษุทำร้าย. เมื่อเป็นเช่นนั้น พระสังฆเถระเป็นต้นนั้น จักบอกให้คนเหล่า-นั้นให้เข้าใจว่า "ท่านทั้งหลายอย่าทำร้ายภิกษุรูปนี้เลย ภิกษุรูปนี้บอกเราแล้ว จึงได้ไปด้วยการงานชื่อนี้" ดังนี้ กระทำความสวัสดีแก่เธอได้. นี้เป็นอานิสงส์ในการบอกก่อนแล้วจึงไป. เพราะฉะนั้น พระโยคีครั้นบอกแก่ภิกษุ อันมีประการดังกล่าวแล้ว พึงเป็นผู้เกิดความมุ่งมั่น ในอันจะดูอสุภนิมิต ทำปีติโสมนัสให้เกิดขึ้น เหมือนอย่างกษัตริย์ผู้ทรงเกิดปีติโสมนัส เสด็จไปสู่สถานที่อภิเษก, คนผู้จะบูชายัญ เกิดปีติโสมนัสไปสู่โรงยัญ, ก็หรือว่า คนไร้ทรัพย์ เกิดปีติโสมนัสไปสู่

คุณสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา
อุทิศส่วนกุศลให้ พระยาบำเรอบริรักษ์และคุณหญิง, นายสมหมาย ณ มหาไชย

ที่ฝังขุมทรัพย์, ฉะนั้น แล้วก็ไปโดยวิธีที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลายเถิด. คำนี้สมจริงตามที่พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ว่า :

"อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺโต เอโก อทุติโย คจฺฉติ อุปฏฺฐิตาย สติยา อสมฺมุฏฺฐาย อนฺโตคเตหิ อินฺทฺริเยหิ อพหิคเตน มานเสน คตาคตมคฺคํ ปจฺจเวกฺขมาโน. ยสฺมึ ปเทเส อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ นิกฺขิตฺตํ โหติ, ตสฺมึ ปเทเส ปาสาณํ วา วมฺมิกํ วา รุกฺขํ วา คจฺฉํ วา ลตํ วา สนิมิตฺตํ กโรติ, สารมฺมณํ กโรติ. สนิมิตฺตํ กตฺวา สารมฺมณํ กตฺวา อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ สภาวภาวโต อุปลกฺเขติ, วณฺณโตปิ ลิงฺคโตปิ สณฺฐานโตปิ ทิสโตปิ โอกาสโตปิ ปริจฺเฉทโตปิ สนฺธิโต วิวรโต นินฺนโต ถลโต

'พระโยคี เมื่อจะเรียนเอาอสุภนิมิต คืออุทธุมาตกะ ย่อมเดินไปคนเดียว ไม่มีเพื่อนไปด้วย เข้าไปตั้งสติไว้ไม่หลงลืม มีอินทรีย์ทั้งหลายอยู่ภายในตัว มีใจไม่ออกไปภายนอกพิจารณาเส้นทางที่ไปที่มา. ในที่แห่งใด มีอสุภนิมิต คือ อุทธุมาตกะถูกทิ้งอยู่, เธอย่อมทำก้อนหินก็ดีจอมปลวกก็ดี ต้นไม้ก็ดี กอไม้ก็ดีไม้เถาก็ดี ในที่แห่งนั้น ให้เป็นนิมิตร่วมกัน, ทำให้เป็นอารมณ์ร่วมกัน(กับอสุภนิมิตนั้น). ครั้นทำให้เป็นนิมิตร่วมกัน ครั้นทำให้เป็นอารมณ์ร่วมกันแล้ว ก็ย่อมกำหนดอสุภนิมิต คืออุทธุมาตกะ ไปตามสภาพที่มีอยู่ คือ

สมนฺตโต. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ, สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปตฺวา เอโก อทุติโย คจฺฉติ อุปฏฺฐิตาย สติยา อสมฺมุฏฺฐาย อนฺโตคเตหิ อินฺทฺริเยหิ อพหิคเตน มานเสน คตาคตมคฺคํ ปจฺจเวกฺขมาโน. โส จงฺกมนฺโตปิ ตพฺภาคิยํเยว จงฺกมํ อธิฏฺฐาติ. นิสีทนฺโตปิ ตพฺภาคิยํเยว อาสนํ ปญฺญาเปติ.

ทั้งโดยสี ทั้งโดยเพศ ทั้งโดยสัณฐาน ทั้งโดยทิศ ทั้งโดยโอกาส ทั้งโดยตัดตอน โดยที่ต่อ โดยที่เป็นช่อง โดยที่เว้า โดยที่นูน โดยรอบตัว. พระโยคีนั้น ย่อมกระทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือเอาไว้ได้ดี, ย่อมทรงจำไว้ได้ดี, ย่อมกำหนดไว้ได้ดี. พระโยคีนั้น ครั้นกระทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือเอาได้ดีแล้ว ทรงจำไว้ได้ดีแล้ว กำหนดไว้ได้ดีแล้ว ก็เดินไปคนเดียวไม่มีเพื่อนไปด้วย เข้าไปตั้งสติไว้ไม่หลงลืม มีอินทรีย์ทั้งหลายอยู่ภายในตัว มีใจไม่ออกไปภายนอก พิจารณาเส้นทางที่ไปที่มา. พระโยคีนั้น แม้เมื่อจะจงกรม ก็ตั้งใจจงกรม ให้มีส่วนแห่งอสุภนิมิตนั้นนั่นเทียว. แม้เมื่อจะนั่ง ก็ปูลาดอาสนะ ให้มีส่วนแห่งอสุภนิมิตนั้นนั่นเทียว.

คุณสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา
อุทิศส่วนกุศลให้ พระยาบำเรอบริรักษ์และคุณหญิง, นายสมหมาย ณ มหาไชย

สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา กิมตฺถิยา กิมานิสํสาติ ? สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา อสมฺโมหตฺถา อสมฺโมหานิสํสา. เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห กิมตฺถิโย กิมานิสํโสติ ? เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห อุปนิพนฺธนตฺโถ อุปนิพนฺธนานิสํโส. คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา กิมตฺถิยา กิมานิสํสาติ ? คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถา วีถิสมฺปฏิปาทนานิสํสา.

การกำหนดนิมิตโดยรอบมีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นอานิสงส์ ? การกำหนดนิมิตโดยรอบ มีความไม่หลงลืมเป็นผล มีความไม่หลงลืมเป็นอานิสงส์. การถือเอานิมิตโดยอาการ ๑๑ อย่าง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นอานิสงส์ ? การถือเอานิมิตโดยอาการ ๑๑ อย่าง มีความเข้าไปผูกไว้เป็นผล มีความเข้าไปผูกไว้เป็นอานิสงส์. การพิจารณาเส้นทางที่ไปที่มา มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นอานิสงส์ ? การพิจารณาเส้นทางที่ไปที่มา มีการยังวิถี (แห่งกรรมฐาน) ให้ดำเนินไปโดยชอบเป็นผล มีการยังวิถี (แห่งกรรมฐาน) ให้ดำเนินไปโดยชอบเป็นอานิสงส์.

โส อานิสํสทสฺสาวี รตนสญฺญี หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาโน ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ

พระโยคีนั้น เป็นผู้เล็งเห็นอานิสงส์ มีความสำคัญว่าเป็นดั่งแก้ว เข้าไปตั้งความยำเกรงไว้ ประพฤติ

อุปนิพนฺธติ 'อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามี'ติ. โส วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. ตสฺสาธิคตํ โหติ รูปาวจรํ ปฐมชฺฌานํ ทิพฺโพ จ วิหาโร ภาวนามยญฺจ ปุญฺญกิริยาวตฺถุนฺ"ติ.

ประหนึ่งว่ารักใคร่อยู่ ผูกจิตไว้มั่นในอารมณ์นั้น คิดว่า 'เราจักพ้นจากชรามรณะได้ ด้วยปฏิปทานี้เป็นแน่แท้' ดังนี้. พระโยคีนั้น สงัดจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว ฯลฯ ถึงซึ่งปฐมฌานอยู่. ก็เป็นอันพระโยคีนั้นได้บรรลุรูปาวจรปฐมฌาน ทิพวิหาร และบุญกิริยาวัตถุ อันเป็นภาวนามัยแล้ว" ดังนี้.

๑๐๖. ตสฺมา โย จิตฺตสญฺญตฺตตฺถาย สิวฏฺฐิกาทสฺสนํ[1] คจฺฉติ, โส คณฺฑึ ปหริตฺวา คณํ สนฺนิปาเตตฺวาปิ คจฺฉตุ. กมฺมฏฺฐานสีเสน ปน คจฺฉนฺเตน เอกเกน อทุติเยน มูลกมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสชฺเชตฺวา ตํ มนสิกโรนฺเตเนว สุสาเน โสณาทิปริสฺสยวิโนทนตฺถํ กตฺตรทณฺฑํ วา ยฏฺฐึ วา คเหตฺวา, สุปติฏฺฐิตภาวสมฺปาทเนน[2]

๑๐๖. เพราะฉะนั้น พระโยคีรูปใดจะไปทัศนาป่าช้า เพื่อประโยชน์แก่ความสำรวมจิต, พระโยคีรูปนั้น จงตีระฆังประชุมคณะแล้วไปเถิด. อนึ่ง เมื่อจะไปเพราะกรรมฐานอันเป็นประธาน ก็ควรเป็นคนดียว ไม่มีเพื่อน ไม่ละมูลกรรมฐาน มนสิการมูลกรรมฐานนั้นนั่นแหละ ถือไม้เท้าหรือไม้ถือ เพื่อบรรเทาอันตรายมีสุนัขเป็นต้น

---

๑ ฉ. สิวถิกทสฺสนํ.

๒ ม. สุปฺปติฏฺฐิต..., ฉ. สูปฏฺฐิต...

คุณสายใจ ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

อุทิศส่วนกุศลให้ พระยาบำเรอบริรักษ์และคุณหญิง, นายสมหมาย ณ มหาไชย

อสมฺมุฏฺฐํ สตึ กตฺวา, มนจฺฉฏฺฐานญฺจ อินฺทฺริยานํ อนฺโตคตภาวํ สมฺปาทนฺโต พหิ อคตมเนน[๑] หุตฺวา คนฺตพฺพํ.

ในป่าช้า ทำสติไม่ให้หลงลืม โดยการทำภาวะที่สติเข้าไปตั้งไว้ด้วยดีให้ถึงพร้อม, มีใจไม่พล่านไปภายนอก โดยการทำภาวะที่อินทรีย์ทั้งหลาย อันมีใจเป็นที่ ๖ ให้อยู่แต่ภายในตัว ให้ถึงพร้อม แล้วไปเถิด.

วิหารโต นิกฺขมนฺเตเนว อสุกทิสาย อสุกทฺวาเรน นิกฺขนฺโตมฺหีติ ทฺวารํ สลฺลกฺเขตพฺพํ. ตโต เยน มคฺเคน คจฺฉติ, โส มคฺโค ววฏฺฐเปตพฺโพ อยํ มคฺโค ปาจีนทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ, ปจฺฉิมอุตฺตร-ทกฺขิณทิสาภิมุโข วา วิทิสาภิมุโข วาติ. อิมสฺมึ ปน ฐาเน วามโต คจฺฉติ, อิมสฺมึ ฐาเน ทกฺขิณโต, อิมสฺมึ จสฺสฏฺฐาเน ปาสาโณ, อิมสฺมึ วมฺมิโก, อิมสฺมึ รุกฺโข, อิมสฺมึ คจฺโฉ, อิมสฺมึ ลตาติ เอวํ คมนมคฺคํ ววฏฺฐเปนฺเตน นิมิตฺตฏฺฐานํ คนฺตพฺพํ. โน จ โข ปฏิวาตํ. ปฏิวาตํ คจฺฉนฺตสฺส หิ กุณปคนฺโธ ฆานํ ปหริตฺวา

เมื่อจะออกไปจากวิหารนั่นเทียว ควรสังเกตประตูไว้ว่า เราออกไปทางประตูโน้นทางทิศโน้น ดังนี้. ต่อจากนั้น เธอไปตามเส้นทางใด, เธอก็ควรกำหนดเส้นทางนั้นเอาไว้ ว่า เส้นทางนี้ มุ่งหน้าตรงไปทิศตะวันออก หรือมุ่งหน้าตรงไปทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือ ทิศใต้ หรือมุ่งหน้าตรงไปทิศย่อย (ทิศเฉียงต่าง ๆ) ดังนี้. อนึ่ง ควรกำหนดเส้นทางที่ไป อย่างนี้ว่า ที่ตรงนี้ต้องไปทางซ้าย, ที่ตรงนี้ต้องไปทางขวา, อนึ่ง ที่ตรงนี้มีก้อนหิน, ที่ตรงนี้มีจอมปลวก, ที่ตรงนี้มีต้นไม้, ที่ตรงนี้มีกอไม้, ที่ตรงนี้มีไม้เถา ดังนี้ ไป (จน) ถึงสถานที่ตั้งแห่ง

---

๑ ฉ. อพหิคตมเนน.

มตฺถลุงฺคํ วา สงฺโขเภยฺย, อาหารํ วา ฉฑฺฑาเปยฺย, วิปฺปฏิสารํ วา ชเนยฺย "อีทิสํ นาม กุณปฏฺฐานํ อาคโตมฺหี"ติ. ตสฺมา ปฏิวาตํ วชฺเชตฺวา อนุวาตํ คนฺตพฺพํ. สเจ อนุวาตมคฺเคน น สกฺกา โหติ คนฺตุํ, อนฺตรา[๑] ปพฺพโต วา ปปาโต วา ปาสาโณ วา วติ วา กณฺฏกฏฺฐานํ[๒] วา อุทกํ วา จิกฺขลฺลํ วา โหติ, จีวรกณฺเณน นาสํ ปิทหิตฺวา คนฺตพฺพํ. อิทมสฺส คมนวตฺตํ.

นิมิตเถิด. อนึ่ง ไม่ควรไปทางทวนลม (ใต้ลม) แล. เพราะว่าเมื่อไปทางทวนลม กลิ่นศพกระทบจมูกแล้ว จะพึงทำสมองให้ปั่นป่วนไปบ้าง, จะพึงทำให้สำรอกอาหารบ้าง, จะพึงทำความร้อนใจให้เกิดขึ้น ว่า "โธ่ เรามาถึงสถานที่มีศพ ชื่อ เช่นนี้เข้าแล้ว" ดังนี้บ้าง. เพราะฉะนั้น พึงเว้นการไปทางทวนลมเสีย แล้วไปทางตามลม (เหนือลม) เถิด. ถ้าหากว่าไม่อาจที่จะไป โดยทางตามลมได้, คือ มีภูเขาก็ดี เหวก็ดี ก้อนหินก็ดี รั้วก็ดี ดงหนามก็ดี น้ำก็ดี หล่มก็ดี ขวางอยู่, ก็ควรใช้ชายจีวรปิดจมูกไปเถิด. นี้จัดเป็นวัตรในการไปของภิกษุนั้น.

๑๐๗. เอวํ คเตน ปน น ตาว อสุภนิมิตฺตํ โอโลเกตพฺพํ. ทิสา ววฏฺฐเปตพฺพา. เอกสฺมึ หิ ทิสาภาเค

๑๐๗. ก็พระโยคีผู้ไปถึงแล้วอย่างนี้ ยังไม่ควรดูอสุภนิมิตก่อน. ควรกำหนดทิศทั้งหลายไว้. เพราะว่าเมื่อเธอยืนอยู่ทางทิศ

---

[๑] สี. ม. อนฺตรามคฺเค.
[๒] สี. อิ. กณฺฏกาธานํ.

ฐิตสฺส อารมฺมณญฺจ น วิภูตํ หุตฺวา ขายติ, จิตฺตญฺจ น กมฺมนียํ โหติ. ตสฺมา ตํ วชฺเชตฺวา ยตฺถ ฐิตสฺส อารมฺมณญฺจ วิภูตํ หุตฺวา ขายติ, จิตฺตญฺจ กมฺมนียํ โหติ, ตตฺถ ฐาตพฺพํ. ปฏิวาตานุวาตํ จ ปหาตพฺพํ. ปฏิวาเต ฐิตสฺส หิ กุณปคนฺเธน อุพฺพาฬฺหสฺส จิตฺตํ วิธาวติ. อนุวาเต ฐิตสฺส สเจ ตตฺถ อธิวฏฺฐา[๑] อมนุสฺสา โหนฺติ, เต กุชฺฌิตฺวา อนตฺถํ กโรนฺติ. ตสฺมา อีสกํ โอกฺกมฺม[๒] นาติอนุวาเต ฐาตพฺพํ. เอวํ ติฏฺฐมาเนนาปิ นาติทูเร นาจฺจาสนฺเน นานุปาทํ นานุสีสํ ฐาตพฺพํ. อติทูเร ฐิตสฺส หิ อารมฺมณํ อวิภูตํ โหติ. อจฺจาสนฺเน ภยํ อุปฺปชฺชติ. อนุปาทํ วา อนุสีสํ วา ฐิตสฺส สพฺพํ อสุภํ สมํ น ปญฺญายติ. ตสฺมา นาติทูเร นาจฺจาสนฺเน โอโลเกนฺตสฺส ผาสุกฏฺฐาเน สรีรเวมชฺฌภาเค ฐาตพฺพํ.

ด้านหนึ่งแล้ว อารมณ์ไม่ปรากฏชัด, และจิตก็ไม่เป็นธรรมชาติที่ควรแก่การงาน. เพราะฉะนั้น พึงเว้นทิศด้านนั้นเสีย แล้วยืนอยู่ทางทิศที่เมื่อยืนแล้ว อารมณ์ย่อมปรากฏชัด และจิตก็เป็นธรรมชาติ ที่ควรแก่การงาน. อนึ่ง พึงละทิศทวนลม (ใต้ลม) และตามลม (เหนือลม) เสีย. เพราะว่า เมื่อยืนอยู่ทางทิศทวนลม จิตของเธอผู้ถูกกลิ่นศพรบกวนย่อมพล่านไป. เมื่อยืนอยู่ทางทิศตามลม ถ้าหากว่า ทางทิศนั้น มีอมนุษย์สิงอยู่, พวกอมนุษย์เหล่านั้น โกรธแล้วก็จะทำความพินาศให้. เพราะฉะนั้น พึงยืนอยู่ทางทิศที่ไม่ตามลมนัก เลี่ยงไปหน่อยหนึ่ง. พระโยคีแม้เมื่อจะยืนอย่างนี้ ก็พึงยืนอยู่ในที่ไม่ไกลเกินไป ไม่ใกล้เกินไป ไม่ค่อนไปทางเท้า ไม่ค่อนไปทางศีรษะ. เพราะว่า เมื่อยืนอยู่ในที่ไกลเกินไป อารมณ์จะเป็นอันไม่ชัดเจน. ในที่ใกล้เกินไป ก็จะเกิดกลัวขึ้นได้. เมื่อ

---

๑ ฉ. อธิวตฺถา.

๒ ฉ. อุกฺกมฺม.

ยืนค่อนไปทางเท้า หรือค่อนไปทางศีรษะ อสุภจะไม่ปรากฏเสมอกันหมด. เพราะฉะนั้น พึงยืนอยู่ตรงส่วนกลางตัว ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก อันเป็นที่ที่สะดวกสำหรับเธอผู้จะมองดูเถิด.

๑๐๘. เอวํ ฐิเตน "ตสฺมึ ปเทเส ปาสาณํ วา ฯเปฯ ลตํ วา สนิมิตฺตํ กโรตี"ติ เอวํ วุตฺตานิ สมนฺตา นิมิตฺตานิ อุปลกฺเขตพฺพานิ. ตตฺริทํ อุปลกฺขณวิธานํ, สเจ ตสฺส นิมิตฺตสฺส สมนฺตา จกฺขุปเถ ปาสาโณ โหติ, โส "อยํ ปาสาโณ อุจฺโจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา(๑) กาโฬ วา เสโต วา ทีโฆ วา ปริมณฺฑโล วา"ติ ววตฺถเปตพฺโพ. ตโต "อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ ปาสาโณ อิทํ อสุภนิมิตฺตํ, อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อยํ ปาสาโณ"ติ สลฺลกฺเขตพฺพํ. สเจ วมฺมิโก โหติ, โสปิ

๑๐๘. พระโยคีผู้ยืนอยู่แล้ว อย่างนี้ พึงกำหนดนิมิตโดยรอบ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "เธอย่อมทำก้อนหินก็ดี ฯลฯ ไม้เถาก็ดี ในที่แห่งนั้น ให้เป็นนิมิตร่วมกัน" ดังนี้. ในคำที่ว่านั้น ต่อไปนี้เป็นวิธีกำหนด, ถ้าหากว่าในที่ใกล้ ๆ นิมิตนั้นมีก้อนหินอยู่ในแนวสายตา, ก็พึงกำหนดก้อนหินนั้นว่า "ก้อนหินนี้สูง หรือต่ำ เล็กหรือใหญ่ ดำหรือขาว ยาวหรือกลม" เป็นต้น. จากนั้นไป ก็พึงสังเกตไว้ว่า "ในโอกาสชื่อนี้ นี้ก้อนหิน นี้อสุภนิมิต, นี้อสุภนิมิต นี้ก้อนหิน" ดังนี้. ถ้าหากว่า มีจอมปลวก ก็พึงกำหนดแม้

(๑) ฉ. เอตฺถนฺตเร ตมฺโพ วาติ ปาโฐ ทิสฺสติ.

"อุจฺโจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา ตมฺโพ วา กาโฬ วา เสโต วา รสฺโส วา[๑] ทีโฆ วา ปริมณฺฑโล วา"ติ ววฏฺฐเปตพฺโพ. ตโต "อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ วมฺมิโก อิทํ อสุภนิมิตฺตนฺ"ติ สลฺลกฺเขตพฺพํ. สเจ รุกฺโข โหติ, โสปิ "อสฺสตฺโถ วา นิโคฺรโธ วา กจฺฉโก วา กปิฏฺฐโน[๒] วา อุจฺโจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา (๓) กาโฬ วา เสโต วา"ติ ววฏฺฐเปตพฺโพ. ตโต "อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ รุกฺโข อิทํ อสุภนิมิตฺตนฺ"ติ สลฺลกฺเขตพฺพํ. สเจ คจฺโฉ โหติ, โสปิ "สินฺทิ วา กรมณฺโฑ[๔] วา กณวีโร[๕] วา กุรณฺฑโก วา อุจฺโจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา"ติ

จอมปลวกนั้นว่า "สูงหรือต่ำ เล็กหรือใหญ่ แดงหรือดำ หรือว่าขาว สั้นหรือยาว หรือว่ากลม" เป็นต้น. จากนั้นไปก็พึงสังเกตไว้ว่า "ในโอกาสชื่อนี้ นี้จอมปลวก นี้อสุภนิมิต" เป็นต้น. ถ้าหากว่า มีต้นไม้ ก็พึงกำหนดแม้ต้นไม้นั้นว่า "เป็นต้นโพธิ์ หรือต้นไทร หรือต้นเต่าร้าง หรือว่าต้นมะขวด ต้นสูง หรือว่าต้นเตี้ย ต้นเล็ก หรือว่าต้นใหญ่ ต้นดำ หรือว่าขาว" เป็นต้น. จากนั้นไปก็พึงสังเกตไว้ว่า "ในโอกาสชื่อนี้ นี้ต้นไม้ นี้อสุภนิมิต" เป็นต้น. ถ้าหากว่า มีกอไม้ ก็พึงกำหนดแม้กอไม้นั้น ว่า "เป็นกอเป้ง หรือกอเล็บเหยี่ยว หรือกอพุด หรือกอหางช้าง กอสูง หรือกอเตี้ย กอเล็ก หรือกอใหญ่" เป็นต้น. จากนั้นไป ก็พึง

---

๑ ฉ. รสฺโส วาติ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
๒ สี. ม. กปิตฺถโน, ฉ. กปิตโน.
๓ ฉ. เอตฺถนฺตเร ตมฺโพ วาติ ปาโฐ ทิสฺสติ.
๔ ฉ. อิ. กรมนฺโท.
๕ ม. กนวีโร วา.

คุณสุพจน์ ไอแสงธรรมนนท์
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อบักเซ-นายตั้มฟอง-นายผิง

ววฏฺฐเปตพฺโพ. ตโต "อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ คจฺโฉ อิทํ อสุภนิมิตฺตนฺ"ติ สลฺลกฺเขตพฺพํ. สเจ ลตา โหติ, สาปิ "ลาพุ วา กุมฺภณฺฑี วา สามา วา กาฬวลฺลี วา ปูติลตา วา"ติ ววฏฺฐเปตพฺพา. ตโต "อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ ลตา อิทํ อสุภนิมิตฺตํ, อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อยํ ลตา"ติ สลฺลกฺเขตพฺพํ.

สังเกตไว้ว่า "ในโอกาสชื่อนี้ นี้กอไม้ นี้อสุภนิมิต" เป็นต้น. ถ้าหากว่ามีไม้เถา ก็พึงกำหนด แม้ไม้เถานั้น ว่า "เป็นเถาน้ำเต้า หรือเถาฟัก หรือเถาหญ้านาง หรือเถากระพังโหม หรือเถาหัวด้วน" เป็นต้น. จากนั้นไป ก็พึงสังเกตไว้ว่า "ในโอกาสชื่อนี้ นี้ไม้เถา นี้อสุภนิมิต, นี้อสุภนิมิต นี้ไม้เถา" ดังนี้.

๑๐๙. ยํ ปน วุตฺตํ สนิมิตฺตํ กโรติ สารมฺมณํ กโรตีติ, ตํ อิเธว อนฺโตคธํ. ปุนปฺปุนํ ววฏฺฐเปนฺโต หิ สนิมิตฺตํ กโรติ นาม. อยํ ปาสาโณ อิทํ อสุภนิมิตฺตํ, อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อยํ ปาสาโณติ เอวํ เทฺว[1] สมาเสตฺวา สมาเสตฺวา ววฏฺฐเปนฺโต สารมฺมณํ กโรติ นาม.

๑๐๙. ส่วนคำที่ท่านกล่าวว่า ย่อมทำให้เป็นนิมิตร่วมกัน ย่อมทำให้เป็นอารมณ์ร่วมกัน ดังนี้ใด, คำนั้น ก็รวมลงภายในข้อนี้นั่นเอง. เพราะว่า เมื่อกำหนดอยู่บ่อย ๆ ก็ชื่อว่า ทำให้เป็นนิมิตร่วมกัน. เมื่อกำหนดรวม ๆ กัน ซึ่งนิมิตทั้งสองอย่างนี้ว่า นี้ก้อนหิน นี้อสุภนิมิต, นี้อสุภนิมิต นี้ก้อนหิน ดังนี้ ก็ชื่อว่า ทำให้เป็นอารมณ์ร่วมกัน.

เอวํ สนิมิตฺตํ สารมฺมณํ จ กตฺวา ปน สภาวภาวโต ววฏฺฐเปตีติ วุตฺตตฺตา

เพราะท่านได้กล่าวไว้แล้ว ว่า ครั้นทำให้เป็นนิมิตร่วมกัน และให้เป็นอารมณ์

---

[1] ฉ. เทฺว เทฺว.

ยุวาสฺส สภาวภาโว อนญฺญสาธารโณ อตฺตนิโย อุทฺธุมาตกภาโว, เตน มนสิกาตพฺพํ. วณิตํ อุทฺธุมาตกนฺติ เอวํ สภาเวน สรเสน ววฏฺฐเปตพฺพนฺติ อตฺโถ.

ร่วมกันอย่างนี้แล้ว ก็ย่อมกำหนดไปตามสภาพที่มีอยู่ ดังนี้ สภาพที่มีอยู่แห่งอุทธุมาตกอสุภนี้ใด อันไม่สาธารณะด้วยอสุภอย่างอื่น อันเป็นของตน ได้แก่ความเป็นอสุภขึ้นพอง, พึงมนสิการไปตามสภาพที่มีอยู่นั้น. ความว่า พึงกำหนดไปตามสภาวะตามรสของตน อย่างนี้ว่า อสุภขึ้นพอง น่าเกลียด ดังนี้.

๑๑๐. เอวํ ววฏฺฐเปตฺวา วณฺณโตปิ ลิงฺคโตปิ สณฺฐานโตปิ ทิสโตปิ โอกาสโตปิ ปริจฺเฉทโตปีติ ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ คเหตพฺพํ. กถํ ? เตน หิ โยคินา อิทํ สรีรํ กาฬสฺส วา โอทาตสฺส วา มคุรจฺฉวิโน[1] วาติ <u>วณฺณโต</u> ววฏฺฐเปตพฺพํ. <u>ลิงฺคโต</u> ปน อิตฺถิลิงฺคํ วา ปุริสลิงฺคํ วาติ อววฏฺฐเปตฺวา ปฐมวเย วา มชฺฌิมวเย วา ปจฺฉิมวเย วา ฐิตสฺสาติ[2] ววฏฺฐเปตพฺพํ. <u>สณฺฐานโต</u> อุทฺธุมาตกสณฺฐานวเสเนว อิทมสฺส

๑๑๐. ครั้นกำหนดนิมิตอย่างนี้แล้ว ก็พึงถือเอานิมิตโดยประการ ๖ คือ ทั้งโดยสี ทั้งโดยเพศ ทั้งโดยสัณฐาน ทั้งโดยทิศ ทั้งโดยโอกาส ทั้งโดยตัดตอน. คืออย่างไร? คือว่า พระโยคีนั้น พึงกำหนด<u>โดยสี</u> ว่า นี้เป็นร่างของคนดำ หรือว่า นี้เป็นร่างของคนขาว หรือว่า นี้เป็นร่างของคนมีผิวสองสี ดังนี้. ส่วนว่า<u>โดยเพศ</u> อย่ากำหนดว่า เป็นเพศหญิง หรือเพศชาย พึงกำหนดว่า นี้เป็นร่างของคนผู้ตั้งอยู่ในปฐมวัย หรือว่า

---

[1] ฉ. มงฺคุรจฺฉวิโน.

[2] ฉ. ฐิตสฺส อิทํ สรีรนฺติ.

สีสสณฺฐานํ, อิทํ คีวาสณฺฐานํ, อิทํ หตฺถสณฺฐานํ, อิทํ อุทรสณฺฐานํ, อิทํ นาภิสณฺฐานํ, อิทํ กฏิสณฺฐานํ, อิทํ อูรุสณฺฐานํ, อิทํ ชงฺฆาสณฺฐานํ, อิทํ ปาทสณฺฐานนฺติ ววฏฺฐเปตพฺพํ. ทิสโต ปน อิมสฺมึ สรีเร เทฺว ทิสา นาภิยา อโธ เหฏฺฐิมทิสา อุทฺธํ อุปริมทิสาติ ววฏฺฐเปตพฺพํ. อถวา อหํ อิมิสฺสา ทิสาย ฐิโต อสุภนิมิตฺตํ อิมิสฺสาติ ววฏฺฐเปตพฺพํ. โอกาสโต ปน อิมสฺมึ นาม โอกาเส หตฺถา, อิมสฺมึ ปาทา, อิมสฺมึ สีสํ, อิมสฺมึ มชฺฌิมกาโย ฐิโตติ ววฏฺฐเปตพฺพํ. อถวา อหํ อิมสฺมึ โอกาเส ฐิโต อสุภนิมิตฺตํ อิมสฺมินฺติ ววฏฺฐเปตพฺพํ. ปริจฺเฉทโต อิทํ สรีรํ อโธ ปาทตเลน อุปริ เกสมตฺถเกน ติริยํ ตเจน ปริจฺฉินฺนํ, ยถาปริจฺฉินฺเน จ ฐาเน ทฺวตฺตึสกุณปภริตเมวาติ ววฏฺฐเปตพฺพํ. อถวา อยมสฺส หตฺถปริจฺเฉโท, อยํ ปาทปริจฺเฉโท, อยํ สีสปริจฺเฉโท, อยํ มชฺฌิมกายปริจฺเฉโทติ ววฏฺฐเปตพฺพํ. ยตฺตกํ

นี้เป็นร่างของคนผู้ตั้งอยู่ในมัชฌิมวัย หรือว่า นี้เป็นร่างของคนผู้ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัยดังนี้เถิด. โดยสัณฐาน พึงกำหนดโดยเกี่ยวกับเป็นสัณฐานที่ขึ้นพองนั่นแหละว่า นี้เป็นสัณฐานศีรษะของอสุภนี้, นี้เป็นสัณฐานคอ, นี้เป็นสัณฐานมือ, นี้เป็นสัณฐานท้อง, นี้เป็นสัณฐานสะดือ, นี้เป็นสัณฐานสะเอว, นี้เป็นสัณฐานขาอ่อน, นี้เป็นสัณฐานแข้ง, นี้เป็นสัณฐานเท้า ดังนี้. ส่วน โดยทิศ พึงกำหนดว่าในร่างนี้มี ๒ ทิศ คือ ต่ำแต่สะดือลงไปเป็นทิศเบื้องล่าง เหนือสะดือขึ้นไปเป็นทิศเบื้องบน ดังนี้. อีกนัยหนึ่ง พึงกำหนดว่า เรายืนอยู่ทางทิศนี้ อสุภนิมิตตั้งอยู่ทางทิศนี้ ดังนี้. ส่วนโดยโอกาส พึงกำหนดว่า มือตั้งอยู่ในโอกาสชื่อนี้, เท้าตั้งอยู่ในโอกาสนี้, ศีรษะตั้งอยู่ในโอกาสนี้, กายส่วนกลางตัวตั้งอยู่ในโอกาสนี้ ดังนี้. อีกนัยหนึ่ง พึงกำหนดว่า เรายืนอยู่ในโอกาสนี้ อสุภนิมิตตั้งอยู่ในโอกาสนี้ ดังนี้. โดยตัดตอน พึงกำหนดว่า ร่างนี้ เบื้องล่างตัดตอนด้วย

วา ปน ฐานํ คณฺหติ, ตตฺตกเมว อิทํ อีทิสํ อุทฺธุมาตกนฺติ ปริจฺฉินฺทิตพฺพํ. ปุริสสฺส ปน อิตฺถิสรีรํ อิตฺถิยา วา ปุริสสรีรํ น วฏฺฏติ. วิสภาเค สรีเร อารมฺมณํ น อุปฏฺฐาติ, วิปฺผนฺทนสฺเสว ปจฺจโย โหติ. "อุคฺฆาฏิตาปิ หิ อิตฺถี ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี"ติ[๑] มชฺฌิมฏฺฐกถายํ วุตฺตํ. ตสฺมา สภาคสรีเรเยว เอวํ ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ.

ฝ่าเท้า เบื้องบนตัดตอนด้วยปลายผม เบื้อง-ขวาง (รอบตัว) ตัดตอนด้วยหนัง, และในที่ตามที่ถูกตัดตอน เพียบด้วยซากศพ ๓๒ ซากทีเดียว ดังนี้. อีกนัยหนึ่ง พึงกำหนดว่า นี้เป็นตอนมือของร่างนี้, นี้เป็นตอนเท้า, นี้เป็นตอนศีรษะ, นี้เป็นตอนกายท่อนกลาง ดังนี้. ก็หรือว่าพระโยคีย่อมถือเอาที่ได้เท่าใด, ก็พึงตัดตอนเอาที่เท่านั้นนั่นแหละว่า ที่เช่นนี้ นี้ ขึ้นพอง ดังนี้. อนึ่งร่างหญิงไม่ควรแก่ชาย หรือว่า ร่างชายก็ไม่ควรแก่หญิง. ในร่างอันเป็นวิสภาคะ อารมณ์ย่อมไม่ปรากฏ, ย่อมเป็นปัจจัยแก่ความดิ้นรนไปต่าง ๆ เสียเท่านั้น. จริงอยู่ มีคำกล่าวไว้ในอรรถกถามัชฌิมนิกายว่า "(ร่าง) หญิงแม้ว่าขึ้นอืดแล้ว ก็ยังตั้งอยู่ครอบงำจิตของชายได้" ดังนี้. เพราะฉะนั้น พระโยคีพึงถือเอานิมิตโดยประการ ๖ ตามประการที่กล่าวมานี้ ในร่างที่เป็นสภาคะเท่านั้นเถิด.

---

[๑] องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๗๘.

๑๑๑. โย ปน ปุริมพุทฺธานํ สนฺติเก อาเสวิตกมฺมฏฺฐาโน ปริหฏธุตงฺโค ปริมทฺทิตมหาภูโต ปริคฺคหิตสงฺขาโร ววฏฺฐาปิตนามรูโป อุคฺฆาฏิตสตฺตสญฺโญ กตสมณธมฺโม วาสิตวาสโน ภาวิตภาวโน สพีโช ญาณุตฺตโร อปฺปกิเลโส กุลปุตฺโต, ตสฺส โอโลกิโตโลกิตฏฺฐาเนเยว ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฏฺฐาติ. โน เจ เอวํ อุปฏฺฐาติ, อเถวํ ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหโต อุปฏฺฐาติ. ยสฺส ปน เอวมฺปิ น อุปฏฺฐาติ, เตน สนฺธิโต วิวรโต นินฺนโต ถลโต สมนฺตโตติ ปุนปิ ปญฺจวิเธน นิมิตฺตํ คเหตพฺพํ.

๑๑๑. ส่วนพระโยคีรูปใด เคยเสพกรรมฐานบ่อย ๆ ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ปางก่อน เคยบริหารธุดงค์ เคยย่ำยีมหาภูตได้ เคยกำหนดถือเอาสังขาร เคยกำหนดนามรูป เคยถอนสัตตสัญญาได้ เคยทำสมณธรรม เคยอบรมวาสนา เคยเจริญภาวนา เป็นกุลบุตรผู้มีพืช ยิ่งด้วยญาณ มีกิเลสน้อย, ปฏิภาคนิมิตย่อมปรากฏแก่พระโยคีรูปนั้น ในสถานที่ที่เธอแลดูแล้วแลดูแล้วนั่นเทียว. ถ้าหากว่าไม่ปรากฏอย่างนี้ไซร้, ลำดับนั้น เมื่อเธอเรียนเอานิมิตโดยประการ ๖ อย่างนี้ ก็ย่อมปรากฏได้. แต่แม้อย่างนี้ ก็ยังไม่ปรากฏแก่พระโยคีรูปใด, พระโยคีรูปนั้น ก็พึงถือเอานิมิตแม้โดยประการ ๕ อีก คือ โดยที่ต่อ โดยที่เป็นช่อง โดยที่เว้า โดยที่นูน โดยรอบตัว.

๑๑๒. ตตฺถ <u>สนฺธิโตติ</u> อสีติสตสนฺธิโต. อุทฺธุมาตเก ปน กถํ อสีติสตสนฺธโย ววฏฺฐเปสฺสติ. ตสฺมาเนน ตโย

๑๑๒. ในประการทั้ง ๕ นั้น คำว่า <u>โดยที่ต่อ</u> ได้แก่ โดยที่ต่อ ๑๘๐ แห่ง. แต่ว่าในอุทธุมาตกอสุภ จักกำหนดที่ต่อ ๑๘๐ แห่ง

หตฺถิณหตฺถสนฺธึ, ตโย วามหตฺถสนฺธึ, ตโย ทกฺขิณปาทสนฺธึ, ตโย วามปาทสนฺธึ, เอโก คีวสนฺธึ, เอโก กฏิสนฺธีติ เอวํ จุทฺทสมหาสนฺธิวเสน สนฺธิโต ววฏฺฐเปตพฺพํ. วิวรโตติ วิวรํ นาม หตฺถนฺตรํ ปาทนฺตรํ อุทรนฺตรํ กณฺณนฺตรนฺติ เอวํ วิวรโต ววฏฺฐเปตพฺพํ. อกฺขีนมฺปิ นิมฺมีลิตภาโว วา อุมฺมีลิตภาโว วา มุขสฺสาปิ ปิหิตภาโว วา วิวฏภาโว วา ววฏฺฐเปตพฺโพ. นินฺนโตติ ยํ สรีเร นินฺนฏฺฐานํ อกฺขิกูโป วา อนฺโตมุขํ วา คลวาฏโก วา, ตํ ววฏฺฐเปตพฺพํ. อถวา อหํ นินฺเน ฐิโต สรีรํ อุนฺนเตติ ววฏฺฐเปตพฺพํ. ถลโตติ ยํ สรีเร อุนฺนตฏฺฐานํ ชนฺนุกํ วา อุโร วา นลาฏํ วา, ตํ ววฏฺฐเปตพฺพํ. อถวา อหํ ถเล ฐิโต สรีรํ นินฺเนติ ววฏฺฐเปตพฺพํ. สมนฺตโตติ สพฺพํ สรีรํ สมนฺตโต ววฏฺฐเปตพฺพํ. สกลสรีเร ญาณํ จาเรตฺวา ยํ ฐานํ วิภูตํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, ตตฺถ "อุทฺธุมาตกํ อุทฺธุมาตกนฺ"ติ จิตฺตํ ฐเปตพฺพํ.

ได้อย่างไรเล่า. เพราะฉะนั้น พระโยคีนั้นพึงกำหนดโดยที่ต่อ โดยเกี่ยวกับที่ต่อใหญ่ ๆ ๑๔ แห่ง อย่างนี้ คือ ที่ต่อมือขวา ๓ แห่ง, ที่ต่อมือซ้าย ๓ แห่ง, ที่ต่อเท้าขวา ๓ แห่ง, ที่ต่อเท้าซ้าย ๓ แห่ง, ที่ต่อคอ ๑ แห่ง, ที่ต่อสะเอว ๑ แห่ง. คำว่า โดยที่เป็นช่อง ความว่า พึงกำหนดโดยที่เป็นช่องอย่างนี้คือ ชื่อว่า ที่เป็นช่องได้แก่ ระหว่างมือ ระหว่างเท้า ระหว่างท้อง ระหว่างหูเป็นต้น. พึงกำหนดภาวะที่หลับตา หรือภาวะที่ลืมตาแม้แห่งตาทั้งสอง ภาวะที่ปิดหรือภาวะที่อ้าแม้แห่งปาก. คำว่า โดยที่เว้า ความว่า ที่เว้าในสรีระ คือ เบ้าตาก็ดี ภายในปากก็ดี หลุมคอก็ดี อันใด, พึงกำหนดที่เว้านั้น. อีกนัยหนึ่ง พึงกำหนดว่า เรายืนอยู่บนที่ลุ่ม ซากศพตั้งอยู่บนที่ดอน ดังนี้. คำว่า โดยที่นูน ความว่า ที่นูนในสรีระ คือ ตรงหัวเข่าก็ดี อกก็ดี หน้าผากก็ดี อันใด, พึงกำหนดที่นูนนั้น. อีกนัยหนึ่ง พึงกำหนดว่า เรายืนอยู่ที่ดอน ซากศพอยู่ที่ลุ่ม. คำว่า โดยรอบตัว ความว่า

สเจ เอวมฺปิ น อุปฏฺฐาติ, อุทรปริโยสานํ อติเรกอุทฺธุมาตกํ โหติ, ตตฺถปิ[๑] "อุทฺธุมาตกํ อุทฺธุมาตกนฺ"ติ จิตฺตํ ฐเปตพฺพํ.

พึงกำหนดตลอดร่างทั้งหมดโดยรอบตัว. พึงทำญาณให้เที่ยวไปในสรีระทั้งสิ้น ที่ส่วนใดปรากฏชัดเจน ก็ตั้งจิตไว้ตรงที่ส่วนนั้นว่า "ขึ้นพอง ขึ้นพอง" ดังนี้เถิด. ถ้าหากว่ามันไม่ปรากฏแม้อย่างนี้, ส่วนที่สุดลงแค่ท้องย่อมเป็นที่ที่ขึ้นพองยิ่งกว่า, ตั้งจิตไว้ตรงที่ส่วนนั้น ว่า "ขึ้นพอง ขึ้นพอง" ดังนี้เถิด.

๑๑๓. อิทานิ "โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรตี"ติอาทีสุ อยํ <u>วินิจฺฉยกถา</u> :

๑๑๓. บัดนี้ ต่อไปนี้ จะเป็น<u>วินิจฉัยกถา</u> ในคำว่า "พระโยคีนั้น ย่อมกระทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือเอาไว้ได้ดี" เป็นต้น :

เตน โยคินา ตสฺมึ สรีเร ยถาวุตฺตนิมิตฺตคฺคาหวเสน สุฏฺฐุ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ. สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา อาวชฺชิตพฺพํ. เอวํ ปุนปฺปุนํ กโรนฺเตน สาธุกํ อุปธาเรตพฺพญฺเจว ววตฺถเปตพฺพญฺจ. สรีรโต นาติทูเร นาจฺจาสนฺเน ปเทเส ฐิเตน วา นิสินฺเนน วา จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตฺวา นิมิตฺตํ

ความว่า พระโยคีนั้น พึงถือเอานิมิตไว้ด้วยดี โดยเกี่ยวกับเป็นการถือเอานิมิตตามที่กล่าวแล้ว ในร่างนั้น. พึงกระทำสติให้เข้าไปตั้งไว้ดี แล้วนึกถึงไป. เมื่อกระทำซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่อย่างนี้ ก็จะพึงทรงจำไว้และพึงกำหนดไว้ได้ดี. พึงยืนหรือนั่งในที่ไม่ไกล ไม่ใกล้นัก แต่ซากศพ ลืมตาดู

---

[๑] ฉ. ปี-สทฺโท น ทิสฺสติ.

คณฺหิตพฺพํ. "อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลํ อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลนฺ"ติ สตกฺขตฺตุํ สหสฺสกฺขตฺตุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตพฺพํ, นิมฺมีเลตฺวา อาวชฺชิตพฺพํ. เอวํ ปุนปฺปุนํ กโรนฺตสฺส อุคฺคหนิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ โหติ. กทา สุคฺคหิตํ โหติ ? ยทา อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกนฺตสฺส นิมฺมีเลตฺวา อาวชฺชนฺตสฺส จ เอกสทิสํ หุตฺวา อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตทา สุคฺคหิตํ นาม โหติ.

ถือเอานิมิตเถิด. พึงลืมตาดู พึงหลับตานึกถึง ไปสิ้นร้อยครั้ง พันครั้ง (พร้อมทั้ง) มนสิการไปว่า "อสุภขึ้นพอง เป็นปฏิกูล อสุภขึ้นพอง เป็นปฏิกูล" ดังนี้เถิด, เมื่อกระทำ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่อย่างนี้ อุคคหนิมิตก็จะเป็นอันเธอถือเอาได้ดี. ถามว่า ในกาลไหนเล่า ชื่อว่าเป็นอันถือเอาได้ดีแล้ว ? ตอบว่า ในเวลาใด เมื่อเธอลืมตาดู และหลับตานึกถึงอยู่ นิมิตก็มาสู่คลอง (มโนทวาร) เหมือนเป็นอันเดียวกัน, ในเวลานั้น ชื่อว่า เป็นอันเธอถือเอาได้ดีแล้ว.

โส ตํ นิมิตฺตํ เอวํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปตฺวา สเจ ตตฺเถว ภาวนาปริโยสานํ ปตฺตุํ น สกฺโกติ, อถาเนน อาคมนกาเล วุตฺตนเยเนว เอกเกน อทุติเยน ตเทว กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺเตน สูปฏฺฐิตํ สตึ กตฺวา อนฺโตคเตหิ อินฺทฺริเยหิ อพหิคเตน

พระโยคีนั้น ครั้นกระทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือเอาได้ดีแล้ว ทรงจำไว้ได้ดีแล้ว กำหนดไว้ได้ดีแล้ว อย่างนี้ ถ้าหากว่า ยังไม่อาจบรรลุที่สุดแห่งภาวนา ณ สถานที่นั้นนั่นแหละได้ไซร้, ลำดับนั้นเธอพึงเป็นคนเดียว ไม่มีเพื่อน มนสิการกรรมฐานนั้นนั่นแหละ ทำสติให้เข้าไปตั้งไว้ได้ดี มีอินทรีย์ทั้งหลาย

มานเสน อตฺตโน เสนาสนเมว คนฺตพฺพํ[1]

อยู่แต่ภายในตัว มีใจไม่พล่านไปภายนอก ไปสู่เสนาสนะของตนเลยทีเดียว ตามนัยดัง ได้กล่าวแล้ว ในเวลามานั่นเทียว.

สุสานา นิกฺขมนฺเตเนว จ อาคมนมคฺโค ววตฺถเปตพฺโพ เยน มคฺเคน นิกฺขนฺโตสฺมิ, อยํ มคฺโค ปาจีนทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ, ปจฺฉิมอุตฺตรทกฺขิณทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ, วิทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ. อิมสฺมึ วา[2] ปน ฐาเน วามโต คจฺฉติ, อิมสฺมึ ทกฺขิณโต, อิมสฺมิญฺจสฺส ฐาเน ปาสาโณ, อิมสฺมึ วมฺมิโก, อิมสฺมึ รุกฺโข, อิมสฺมึ คจฺโฉ, อิมสฺมึ ลตาติ, เอวํ อาคมนมคฺคํ ววตฺถเปตฺวา อาคเตน จงฺกมนฺเตนาปิ ตพฺภาคิโยว จงฺกโม

ก็เมื่อจะออกไปจากป่าช้านั่นเทียว พึงกำหนดเส้นทางที่มา ว่า เราออกไปโดยเส้นทางใด, ทางนี้มุ่งหน้าตรงไปทิศตะวัน-ออก, หรือว่ามุ่งหน้าตรงไปทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้, หรือว่า มุ่งหน้าตรงไปทิศเฉียงต่าง ๆ. อนึ่ง ที่ตรงนี้ต้องไปทางซ้าย, ที่ตรงนี้ต้องไปทางขวา, และที่ต้องนี้มีก้อนหิน, ที่ตรงนี้มีจอมปลวก, ที่ตรงนี้มีต้นไม้, ที่ตรงนี้มีกอไม้, ที่ตรงนี้มีไม้เถา ดังนี้, พระโยคีผู้กำหนดเส้นทางที่มาอย่างนี้แล้ว มาถึง (เสนาสนะ) แล้ว แม้เมื่อจะจงกรม ก็พึงอธิษฐานจงกรมให้มีในฝ่ายแห่งอสุภนิมิตนั้นนั่นเทียว, ความว่า พึงจงกรมอยู่ในภูมิประเทศที่หันหน้าตรงทิศ แห่งอสุภนิมิต.

---

[1] สี. เสนาสนเมวาคนฺตพฺพํ.

[2] ฉ. วาติ สทฺโท น ทิสฺสติ.

อธิฏฺฐาตพฺโพ, อสุภนิมิตฺตทิสาภิมุเข ภูมิปฺปเทเส จงฺกมิตพฺพนฺติ อตฺโถ. นิสีทนฺเตน อาสนมฺปิ ตพฺภาคิยเมว ปญฺญเปตพฺพํ. สเจ ปน ตสฺสํ ทิสายํ โสพฺโภ วา ปปาโต วา รุกฺโข วา วติ วา กลลํ วา โหติ, น สกฺกา ตํทิสาภิมุเข ภูมิปฺปเทเส จงฺกมิตุํ, อาสนมฺปิ อโนกาสตฺตา น สกฺกา ปญฺญเปตุํ. ตํ ทิสํ อนวโลเกนฺเตนาปิ[1] โอกาสานุรูเป ฐาเน จงฺกมิตพฺพญฺเจว นิสีทิตพฺพญฺจ. จิตฺตํ ปน ตํทิสาภิมุขํเยว กาตพฺพํ.

เมื่อจะนั่งก็พึงปูลาดแม้อาสนะให้มีในฝ่ายแห่งอสุภนิมิตนั้นนั่นเทียว. แต่ถ้าหากว่า ทางทิศนั้นมีบ่อก็ดี เหวก็ดี ต้นไม้ก็ดี รั้วก็ดี หล่มก็ดี อยู่, พระโยคีไม่อาจที่จะจงกรม, ไม่อาจที่จะปูลาด แม้อาสนะในภูมิประเทศที่หันหน้าตรงนั้นได้ เพราะไม่ได้โอกาส. เธอจะไม่เหลียวแลทิศนั้นเสียก็ได้ พึงจงกรม และพึงนั่ง ในสถานที่อันเหมาะสมแก่โอกาสเถิด. แต่ก็พึงทำจิตให้มุ่งตรงไปทิศนั้น ทีเดียว.

๑๑๔. อิทานิ "สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา กิมตฺถิยา"ติอาทีนํ ปญฺหานํ[2] "อสมฺโมหตฺถา"ติ-อาทิมฺหิ วิสชฺชเน[3] อยมธิปฺปาโย. ยสฺส หิ อเวลายํ อุทฺธุมาตกนิมิตฺตฏฺฐานํ คนฺตฺวา สมนฺตาปิ[4] นิมิตฺตุปลกฺขณํ กตฺวา

๑๑๔. บัดนี้ ต่อไปนี้ จะเป็นคำอธิบายในคำวิสัชนาที่ว่า "การกำหนดนิมิตโดยรอบมีความไม่หลงลืมเป็นผล" เป็นต้น แห่งปัญหาที่ว่า "การกำหนดนิมิตโดยรอบมีอะไรเป็นผล" เป็นต้น. คือว่าเมื่อพระโยคีรูปใด

---

[1] ฉ. อนปโลเกนฺเตนาปิ.
[2] ฉ. ...อาทิปญฺหานํ.
[3] ฉ. ...อาทิวิสฺสชฺชเน.
[4] ฉ. ปี-สทฺโท น ทิสฺสติ.

นิมิตฺตคฺคหณตฺถํ จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกนฺตสฺเสว ตํ สรีรํ[๑] อุฏฺฐหิตฺวา ฐิตํ วิย อชฺโฌตฺถรมานํ วิย อนุพนฺธมานํ วิย จ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, โส ตํ วิภจฺฉํ เภรวารมฺมณํ ทิสฺวา วิกฺขิตฺตจิตฺโต อุมฺมตฺตโก วิย โหติ, ภยํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหํสํ ปาปุณาติ. ปาฬิยํ หิ วิภตฺตอฏฺฐตฺตึสารมฺมเณสุ อญฺญํ เอวรูปํ เภรวารมฺมณํ นาม นตฺถิ. อิมสฺมึ หิ กมฺมฏฺฐาเน ฌานวิพฺภนฺตโก นาม โหติ. กสฺมา ? อติเภรวตฺตา กมฺมฏฺฐานสฺส. ตสฺมา เตน โยคินา สนฺถมฺภิตฺวา สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา "มตสรีรํ อุฏฺฐหิตฺวา อนุพนฺธนกํ นาม นตฺถิ. สเจ หิ โส เอตสฺส สมีเป ฐิโต ปาสาโณ วา ลตา วา อาคจฺเฉยฺย, สรีรมฺปิ อาคจฺเฉยฺย. ยถา ปน โส ปาสาโณ วา ลตา วา นาคจฺฉติ, เอวํ สรีรมฺปิ นาคจฺฉติ. อยํ ปน ตุยฺหํ อุปฏฺฐานากาโร สญฺญโช

ไปสู่สถานที่อันมีอุทธุมาตกนิมิต ในเวลาที่ไม่สมควรแล้ว ทำการกำหนดนิมิต แม้โดยรอบ ลืมตาดู เพื่อจะถือเอานิมิตอยู่นั่นเทียว ร่างนั้น จะปรากฏ เป็นราวกะว่าลุกขึ้นยืน ราวกะว่าจะโถมทับเอา และราวกะว่าจะคอยติดตาม, พระโยคีนั้น เห็นอารมณ์ที่น่ากลัว น่าเกลียดนั้นแล้ว ก็จะเป็นผู้มีจิตพล่านไปเหมือนเป็นบ้า, จะถึงความกลัว ความหวาดหวั่น ขนลุกชันได้. จริงอยู่ ในบรรดาอารมณ์ ๓๘ อย่าง ที่ทรงจำแนกไว้ในพระบาลี ชื่อว่า อารมณ์ที่น่ากลัวเช่นนี้ อย่างอื่น หามีไม่. ด้วยว่า พระโยคีชื่อว่าเป็นผู้เคลื่อนจากฌาน (เสื่อมจากฌาน) ได้ ก็ในเพราะกรรมฐานนี้. เพราะเหตุไร ? เพราะกรรมฐานน่ากลัวนัก. เพราะฉะนั้น พระโยคีนั้นพึงแข็งใจ ทำสติให้เข้าไปตั้งไว้ได้ดี บรรเทาความสะดุ้งกลัว โดยนัยว่า "ขึ้นชื่อว่า ร่างของคนตาย ที่จะลุกขึ้นติดตามใคร

---

[๑] ฉ. มตสรีรํ.

สญฺญาสมฺภโว, กมฺมฏฺฐานนฺเต อชฺช อุปฏฺฐิตํ, มา ภายิ ภิกฺขู"ติ ตาสํ วิโนเทตฺวา หาสํ อุปฺปาเทตฺวา ตสฺมึ นิมิตฺเต จิตฺตํ สญฺจาราเปตพฺพํ. เอวํ วิเสสมธิคจฺฉติ. อิทเมตํ สนฺธาย วุตฺตํ "สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา อสมฺโมหตฺถา"ติ.

ได้ หามีไม่. ก็ถ้าหากว่า ก้อนหิน หรือไม้เถา ซึ่งตั้งอยู่ในที่ใกล้ร่างของคนตายนั้น พึงมาได้ แม้ร่างของคนตาย ก็จะพึงมาได้. แต่ว่า ก้อนหิน หรือว่าไม้เถานั้น มาไม่ได้ฉันใด, แม้ร่างของคนตาย ก็มาไม่ได้ฉันนั้น. ก็นี้ เป็นอาการที่ปรากฏแก่ตัวเจ้า อันเกิดจากสัญญา เป็นเพราะสัญญา, วันนี้กรรมฐานจะปรากฏแก่ตัวเจ้าล่ะ, อย่ากลัวเลยนะภิกษุ" ดังนี้ แล้วทำความบันเทิงให้เกิดขึ้น ทำจิตให้สัญจรไปในนิมิตนั้น. เธอจะบรรลุคุณวิเศษได้ ก็โดยประการอย่างนี้. คำว่า "การกำหนดนิมิตโดยรอบ มีความไม่หลงลืมเป็นผล" นี้ ข้าพเจ้ากล่าวหมายเอาคำอธิบายที่ว่านี้.

เอกาทสวิเธน ปน นิมิตฺตคฺคาหํ สมฺปาเทนฺโต กมฺมฏฺฐานํ อุปนิพนฺธติ. ตสฺส หิ จกฺขูนิ อุมฺมีเลตฺวา โอโลกนปจฺจยา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. ตสฺมึ มานสํ จาเรนฺตสฺส ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. ตตฺถ

ส่วนว่า เมื่อทำการถือเอาซึ่งนิมิตโดยอาการ ๑๑ อย่าง ให้ถึงพร้อมอยู่ ก็ชื่อว่าเข้าไปผูกกรรมฐานไว้. ด้วยว่า อุคคหนิมิตย่อมเกิดขึ้นแก่พระโยคีนั้นได้ เพราะการลืมตาดูเป็นปัจจัย. ปฏิภาคนิมิต ก็ย่อมเกิดขึ้น

มานสํ จาเรนฺโต อปฺปนํ ปาปุณาติ. อปฺปนายํ ฐตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา[1] อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติ. เตน วุตฺตํ "เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห อุปนิพนฺธนตฺโถ"ติ.

แก่เธอผู้ทำใจให้เที่ยวไป ในอุคคหนิมิตนั้น. เธอเมื่อทำใจให้เที่ยวไปในปฏิภาคนิมิตนั้น ก็ย่อมบรรลุอัปปนาได้. ตั้งอยู่ในอัปปนาแล้วเจริญวิปัสสนา ก็ย่อมกระทำพระอรหัตให้แจ้งได้. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "การถือเอานิมิต โดยอาการ ๑๑ อย่าง มีความเข้าไปผูกไว้เป็นผล" ดังนี้.

๑๑๕. คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถาติ เอตฺถ ปน ยา คตมคฺคสฺส จ อาคตมคฺคสฺส จ ปจฺจเวกฺขณา วุตฺตา, สา กมฺมฏฺฐานวีถิยา สมฺปฏิปาทนตฺถาติ อตฺโถ. สเจ หิ อิมํ ภิกฺขุํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺตํ อนฺตรามคฺเค เกจิ อชฺช ภนฺเต กตมีติ[2] ทิวสํ วา ปุจฺฉนฺติ, ปญฺหํ วา ปุจฺฉนฺติ, ปฏิสนฺถารํ วา กโรนฺติ, อหํ กมฺมฏฺฐานิโกติ ตุณฺหีภูเตน คนฺตุํ น วฏฺฏติ. ทิวโส กเถตพฺโพ, ปญฺโห

๑๑๕. ส่วนในคำว่า การพิจารณาเส้นทางที่ไปที่มา มีการยังวิถี (แห่งกรรมฐาน) ให้ดำเนินไปโดยชอบเป็นผล นี้มีความหมายว่า การพิจารณาเส้นทางที่ไปและเส้นทางที่มา ที่ท่านกล่าวไว้ อันใด, การพิจารณานั้น มีการยังวิถีแห่งกรรมฐานให้ดำเนินไปโดยชอบ เป็นผล. จริงอยู่ ถ้าหากว่า คนบางพวก ถามถึงวัน กะภิกษุนี้ผู้ถือเอากรรมฐานเดินกลับมา ในระหว่างทาง ว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า วันนี้เป็นดิถี

---

[1] ฉ. วฑฺเฒนฺโต.
[2] ฉ. กติมีติ.

วิสฺสชฺเชตพฺโพ. สเจ น ชานาติ, น ชานามีติ วตฺตพฺพํ. ธมฺมิโก ปฏิสนฺถาโร กาตพฺโพ. ตสฺเสวํ กโรนฺตสฺส อุคฺคหิตํ ตรุณนิมิตฺตํ นสฺสติ. ตสฺมึ นสฺสนฺเตปิ ทิวสํ ปุฏฺเฐน กเถตพฺพเมว. ปญฺหํ อชานนฺเตน น ชานามีติ วตฺตพฺพํ. ชานนฺเตน เอกเทเสน[๑] กเถตุมฺปิ วฏฺฏติ, ปฏิสนฺถาโรปิ กาตพฺโพ. อาคนฺตุกํ ปน ภิกฺขุํ ทิสฺวา อาคนฺตุกปฏิสนฺถาโร กาตพฺโพว. อวเสสานิปิ เจติยงฺคณวตฺตโพธิยงฺคณวตฺตอุโปสถาคาร-วตฺตโภชนสาลาชนฺตาฆรอาจริยอุปชฺฌาย-อาคนฺตุกคมิกวตฺตาทีนิ สพฺพานิ ขนฺธกวตฺตานิ ปูเรตพฺพาเนว. ตสฺส ตานิ ปูเรนฺตสฺสาปิ ตํ ตรุณนิมิตฺตํ นสฺสติ, ปุน คนฺตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหิสฺสามีติ คนฺตุกามสฺสาปิ อมนุสฺเสหิ วา พาฬมิเคหิ วา อธิฏฺฐิตตฺตา สุสานมฺปิ คนฺตุํ วา น สกฺกา โหติ, นิมิตฺตํ วา อนฺตรธายติ. อุทฺธุมาตกญฺหิ เอกเมว วา เทฺว วา ทิวเส ฐตฺวา วินีลกาทิภาวํ

ที่เท่าไร ดังนี้ ก็ดี, ถามปัญหาก็ดี, ทำปฏิสันถารก็ดี, การที่ภิกษุคิดว่าเราเป็นพระกรรมฐาน ดังนี้แล้ว นิ่งเฉย เดินไป ย่อมไม่ควร. ควรบอกวัน, ควรแก้ปัญหา ถ้าหากว่าไม่รู้ ก็ควรบอกเขาว่าไม่รู้. ควรทำปฏิสันถารที่ประกอบด้วยธรรม. เมื่อเธอมัวทำอยู่อย่างนี้ นิมิตที่ยังอ่อน ที่เรียนเอาไว้ได้แล้ว ก็จะเสื่อมไป. แม้เมื่อนิมิตนั้นจะเสื่อมได้ เธอผู้ถูกถามถึงวัน ก็ควรบอกอยู่นั่นเอง. เมื่อไม่รู้ปัญหา ก็ควรบอกว่าอาตมาไม่รู้. เมื่อรู้ ก็ควรจะตอบไปบ้างสักส่วนหนึ่ง, แม้ปฏิสันถารก็ควรทำ. อนึ่ง พบภิกษุผู้เป็นอาคันตุกะแล้ว ต้องทำอาคันตุก-ปฏิสันถารทีเดียว. แม้วัตรที่เหลือ คือ ขันธกวัตรทั้งหมด มีเจติยังคณวัตร (วัตรที่ควร ณ ลานเจดีย์) โพธิยังคณวัตร (วัตรที่ควรทำ ณ ลานโพธิ์) อุโปสถาคารวัตร (วัตรที่ควรทำ ณ โรงอุโบสถ) โภชนสาลาวัตร (วัตรที่ควรทำ ณ โรงฉัน) ชันตาฆรวัตร

[๑] อิ. ม. เอกํเสน.

คจฺฉติ. สพฺพกมฺมฏฺฐาเนสุ เอเตน สมํ ทุลฺลภํ กมฺมฏฺฐานํ นาม นตฺถิ. ตสฺมา เอวํ นฏฺเฐ นิมิตฺเต เตน ภิกฺขุนา รตฺติฏฺฐาเน วา ทิวาฏฺฐาเน วา นิสีทิตฺวา อหํ อิมินา นาม ทฺวาเรน วิหารา นิกฺขมิตฺวา อสุกทิสาภิมุขํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิตฺวา อสุกสฺมึ นาม ฐาเน วามํ คณฺหึ, อสุกสฺมึ ทกฺขิณํ. ตสฺส อสุกสฺมึ ฐาเน วา[1] ปาสาโณ, อสุกสฺมึ วมฺมิกรุกฺขคจฺฉลตานํ อญฺญตรํ. โสมฺหิ[2] เตน มคฺเคน คนฺตฺวา อสุกสฺมึ นาม ฐาเน อสุภํ อทฺทสํ. ตตฺถ อสุกทิสาภิมุโข ฐตฺวา เอวญฺเจวญฺจ สมนฺตา นิมิตฺตานิ สลฺลกฺเขตฺวา เอวํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคเหตฺวา อสุกทิสาย สุสานโต นิกฺขมิตฺวา เอวรูเปน นาม มคฺเคน อิทญฺจิทญฺจ กโรนฺโต อาคนฺตฺวา อิธ นิสินฺโนติ เอวํ ยาว ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสินฺนฏฺฐานํ, ตาว คตาคตมคฺโค ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ. ตสฺเสวํ ปจฺจเวกฺขโต

(วัตรที่ควรทำ ณ เรือนไฟ) อาจริยวัตร (วัตรที่ควรทำต่ออาจารย์) อุปัชฌายวัตร (วัตรที่ควรทำต่ออุปัชฌาย์) อาคันตุกวัตร (วัตรที่ควรทำ ต่อภิกษุผู้เป็นอาคันตุกะ) คมิกวัตร (วัตรที่ควรทำต่อภิกษุผู้จะไป) เป็นต้น ก็ควรทำให้เต็มเหมือนกัน. แม้เมื่อภิกษุนั้น มัวทำวัตรทั้งหมดให้เต็มอยู่ นิมิตที่ยังอ่อนนั้นย่อมเสื่อมได้, แม้เธอผู้คิดว่า เราจักไปถือเอานิมิต ดังนี้ แล้วใคร่จะไปอีก ก็ไม่อาจจะไปแม้ป่าช้าได้ เพราะถูกอมนุษย์บ้าง สัตว์ร้ายบ้าง ครอบครองเสียแล้ว หรือนิมิต (อุทธุมาตกนิมิต) เลือนหายไป. จริงอยู่ อุทธุมาตกอสุภตั้งอยู่ได้เพียงวันหนึ่งหรือสองวันเท่านั้น ก็ย่อมถึงความเป็นวินีลกอสุภเป็นต้นไป. ในบรรดากรรมฐานทั้งหมด ชื่อว่า กรรมฐานที่หาได้ยาก เสมอด้วยอุทธุมาตกอสุภกรรมฐานนี้ หามีไม่. เพราะเหตุนั้น เมื่อนิมิตเสื่อมไปแล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้น

---

๑ ฉ. วาติ สทฺโท น ทิสฺสติ.
๒ ฉ. โสหํ.

ตํ นิมิตฺตํ ปากฏํ โหติ, ปุรโต นิกฺขิตฺตํ วิย อุปฏฺฐาติ. กมฺมฏฺฐานํ ปุริมากาเรเนว วีถึ ปฏิปชฺชติ. เตน วุตฺตํ "คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถา"ติ.

ก็ควรนั่งในที่พักกลางคืน หรือในที่พักกลางวัน พิจารณาเส้นทางที่ไปที่มา ตลอดจนถึงสถานที่นั่งคู้บัลลังก์ อย่างนี้ว่า เราออกจากวิหารทางประตูชื่อนี้ เดินไปสู่ทางที่มุ่งหน้าตรงไปทิศโน้น ในที่ชื่อโน้น ถือเอาทางซ้าย, ในที่ชื่อโน้น ถือเอาทางขวา. หรือในที่ตรงโน้น แห่งอสุภนั้น มีก้อนหิน, ในที่ตรงโน้น มีจอมปลวก ต้นไม้ กอไม้ ไม้เถาอย่างใดอย่างหนึ่ง. เรานั้นเดินไปตามทางนั้น ได้เห็นอสุภ ในที่ชื่อโน้น. ณ ที่นั้นเรายืนหันหน้าตรงไปทางทิศโน้น แล้วได้สังเกตนิมิตทั้งหลายโดยรอบไว้ อย่างนี้ และอย่างนี้ เรียนเอาอสุภนิมิตได้อย่างนี้แล้ว ก็ออกจากป่าช้าทางทิศโน้น ทำกิจนี้ และกิจนี้ ตามทางชื่อเช่นนี้ มานั่งอยู่ ณ ที่นี้ ดังนี้. เมื่อเธอพิจารณาไปอย่างนี้ นิมิตนั้นก็จะเป็นอันชัดเจน, ปรากฏราวกะว่า วางอยู่ข้างหน้า. กรรมฐาน ก็ย่อมดำเนินสู่วิถีโดยอาการเหมือนอย่างอาการแรกนั่นเทียว. เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า

"การพิจารณาเส้นทางที่ไปที่มา มีการยังวิถี (แห่งกรรมฐาน) ให้ดำเนินไปโดยชอบเป็นผล" ดังนี้.

๑๑๖. อิทานิ อานิสํสทสฺสาวี รตนสญฺญี หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาโน ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ อุปนิพนฺธตีติ เอตฺถ อุทฺธุมาตกปฏิกูเล มานสํ จาเรตฺวา ฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วฑฺเฒนฺเตน "อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามี"ติ เอวํ อานิสํสทสฺสาวินา ภวิตพฺพํ.

๑๑๖. บัดนี้ จะอธิบายในคำว่า เป็นผู้เล็งเห็นอานิสงส์ มีความสำคัญว่าเป็นดั่งแก้ว เข้าไปตั้งความยำเกรงไว้ ประพฤติประหนึ่งว่ารักใคร่อยู่ ผูกจิตไว้มั่นในอารมณ์นั้น เป็นต้นนี้ พระโยคีผู้จะทำจิตให้เที่ยวไปในอุทธุมาตกปฏิกูล ทำฌานให้บังเกิด เจริญวิปัสสนาอันมีฌานเป็นปทัฏฐาน พึงเป็นผู้เล็งเห็นอานิสงส์ อย่างนี้ว่า "เราจักพ้นจากชรามรณะได้ด้วยปฏิปทานี้ เป็นแน่แท้" ดังนี้เถิด.

ยถา ปน ทุคฺคโต ปุริโส มหคฺฆมณิรตนํ ลภิตฺวา ทุลฺลภํ วต เม ลทฺธนฺติ ตสฺมึ รตนสญฺญี หุตฺวา คารวํ ชเนตฺวา วิปุเลน เปเมน สมฺปิยายมาโน ตํ รกฺเขยฺย, เอวเมว "ทุลฺลภํ เม อิทํ กมฺมฏฺฐานํ ลทฺธํ ทุคฺคตสฺส มหคฺฆมณิรตนสทิสํ. จตุธาตุ–

เปรียบเหมือนว่า บุรุษเข็ญใจ ได้แก้วมณีมีค่ามากแล้ว ก็พึงเป็นผู้มีความสำคัญในแก้วมณีนั้นว่า เป็นรัตนะ ทำคารวะ (ความตระหนักใจ) ให้เกิดขึ้นว่า เราได้ของที่หาได้ยากหนอ ดังนี้ ประพฤติประหนึ่งว่า รักใคร่อยู่ รักษาแก้วมณีนั้นไว้ ด้วย

กมฺมฏฺฐานิโก หิ อตฺตโน จตุธาตุ มหาภูเต ปริคฺคณฺหาติ, อานาปานกมฺมฏฺฐานิโก อตฺตโน นาสิกวาตํ ปริคฺคณฺหาติ, กสิณกมฺมฏฺฐานิโก กสิณํ กตฺวา ยถาสุขํ ภาเวติ, เอวํ อิตรานิ กมฺมฏฺฐานานิ สุลภานิ. อิทํ ปน เอกเมว วา เทฺว วา ทิวเส ติฏฺฐติ, ตโต ปรํ วินีลกาทิภาวํ ปาปุณาตีติ นตฺถิ อิโต ทุลฺลภตรนฺ"ติ ตสฺมึ รตนสญฺญินา หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาเนน ตํ นิมิตฺตํ รกฺขิตพฺพํ. รตฺติฏฺฐาเน จ ทิวาฏฺฐาเน จ "อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลํ อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลนฺ"ติ ตตฺถ ปุนปฺปุนํ จิตฺตํ อุปนิพนฺธิตพฺพํ. ปุนปฺปุนํ ตํ นิมิตฺตํ อาวชฺชิตพฺพํ, มนสิกาตพฺพํ. ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กาตพฺพํ.

ความรักเป็นอันมาก ฉันใด, พระโยคี ก็พึงเป็นผู้มีความสำคัญ ในนิมิตนั้นว่าเป็นดั่งแก้ว เข้าไปตั้งความยำเกรงไว้ ว่า "กรรมฐานที่เราได้แล้วนี้ หาได้ยาก เป็นเหมือนแก้วมณีอันมีค่ามากของบุรุษเข็ญใจ. ก็พระโยคีผู้บำเพ็ญจตุธาตุกรรมฐาน ย่อมกำหนดมหาภูต ๔ ของตน, พระโยคีผู้บำเพ็ญอานาปานกรรมฐาน ย่อมกำหนดลมที่จมูกของตน, พระโยคีผู้บำเพ็ญกสิณกรรมฐาน ย่อมทำกสิณขึ้น เจริญไปตามความสะดวก, กรรมฐานนอกนี้ ก็หาได้ง่าย อย่างนี้. แต่ว่าอุทธุมาตกอสุภกรรมฐานนี้ ย่อมตั้งอยู่ได้วันเดียวเท่านั้นบ้าง ๒ วันบ้าง, ต่อจากนั้นไปก็ถึงความเป็นวินีลกอสุภเป็นต้น เพราะเหตุนั้น กรรมฐานที่หาได้ยากยิ่งกว่าอุทธุมาตกอสุภกรรมฐานนี้ หามีไม่" ดังนี้แล้วประพฤติประหนึ่งว่ารักใคร่อยู่ รักษานิมิตนั้นไว้ฉันนั้นเหมือนกัน. พึงผูกจิตให้มั่น ในนิมิตนั้นซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า "อสุภขึ้นพองน่าเกลียด เป็นปฏิกูล อสุภขึ้นพองน่าเกลียด เป็นปฏิกูล"

ดังนี้ ทั้งในสถานที่พักกลางคืน ทั้งในสถานที่พักกลางวัน. พึงนึกถึง, พึงมนสิการ นิมิตนั้นซ้ำ ๆ ซาก ๆ. พึงทำให้เป็นสิ่งที่ความตรึกจดได้ ความตรึกวิเศษจดได้ เถิด.

๑๑๗. ตสฺเสวํ กโรโต ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. ตตฺริทํ นิมิตฺตทฺวยสฺส นานากรณํ, อุคฺคหนิมิตฺตํ วิรูปํ วิภจฺฉํ เภรวทสฺสนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา นิปนฺโน ถูลงฺคปจฺจงฺคปุริโส วิย. ตสฺส ปฏิภาคนิมิตฺตปฏิลาภสมกาลเมว พหิทฺธา กามานํ อมนสิการา วิกฺขมฺภนวเสน กามจฺฉนฺโท ปหิยฺยติ[๑] อนุนยปฺปหาเนนเว จสฺส โลหิตปฺปหาเนน ปุพฺโพ วิย พฺยาปาโท ปหิยฺยติ[๑] ตถา อารทฺธวีริยตาย ถีนมิทฺธํ, อวิปฺปฏิสารกรสนฺตธมฺมานุโยควเสน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, อธิคตวิเสสสฺส ปจฺจกฺขตาย ปฏิปตฺติเทสเก สตฺถริ ปฏิปตฺติยํ ปฏิปตฺติผเล

๑๑๗. เมื่อพระโยคีนั้น กระทำอยู่อย่างนี้ ปฏิภาคนิมิตก็ย่อมเกิดขึ้น. ก็นิมิตทั้งสองในอุทธุมาตกอสุภนั้น มีข้อที่ทำความต่างกันข้อนี้อยู่, คือ อุคคหนิมิต ยังปรากฏเป็นร่างที่น่าเกลียด น่าขยะแขยง แสดงความน่ากลัว. ส่วนปฏิภาคนิมิต ปรากฏเป็นดุจบุรุษผู้มีอวัยวะใหญ่น้อยอ้วนพี บริโภคเท่าที่ต้องการแล้วนอนอยู่ ฉะนั้น. นิวรณ์ ๕ ถูกพระโยคีนั้นละไป สิ้นกาลพร้อมกันกับการได้มาซึ่งปฏิภาคนิมิต นั่นแล อย่างนี้ คือ เพราะไม่มนสิการกามทั้งหลาย ภายนอก กามฉันท์จึงถูกละไป ด้วยสามารถวิกขัมภนปหาน. และเพราะละความยินดีเสียได้

[๑] ฉ. ปหียติ.

[๑]จ วิจิกิจฺฉา ปหิยฺยตีติ[๑] ปญฺจ นีวรณานิ ปหิยฺยนฺติ[๒] ตสฺมึเยว จ นิมิตฺเต เจตโส อภินิโรปนลกฺขโณ วิตกฺโก, นิมิตฺตานุมชฺชนกิจฺจํ สาธยมาโน วิจาโร, ปฏิลทฺธวิเสสาธิคมปจฺจยา ปีติ, ปีติมนสฺส ปสฺสทฺธิสมฺภวโต ปสฺสทฺธินิมิตฺตํ สุขํ[๓], สุขิตสฺส จิตฺตสมาธิสมฺภวโต สุขนิมิตฺตา เอกคฺคตา จาติ ฌานงฺคานิ ปาตุภวนฺติ. เอวมสฺส ปฐมชฺฌานปฏิพิมฺพภูตํ อุปจารชฺฌานมฺปิ ตํขณํเยว นิพฺพตฺตติ. อิโต ปรํ ยาว ปฐมชฺฌานสฺส อปฺปนา เจว วสิปฺปตฺติ จ, ตาว สพฺพํ ปฐวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ.

นั่นแหละ พยาบาทจึงถูกพระโยคีนั้นละไป ดุจหนองที่ถูกละไป เพราะการละโลหิตได้ฉะนั้น. เพราะความที่ได้ปรารภความเพียรโดยประการนั้นแล้ว ถีนมิทธะ จึงถูกละไป, อุทธัจจกุกกุจจะก็ถูกละไป ด้วยอำนาจแห่งการประกอบเนือง ๆ ซึ่งธรรมอันสงบ ซึ่งสร้างแต่อวิปฏิสาร (ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความเดือดร้อนใจ), วิจิกิจฉาในพระศาสดาผู้ทรงแสดงข้อปฏิบัติในการปฏิบัติ และในผลของการปฏิบัติ ก็ถูกละไป เพราะภาวะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งคุณวิเศษที่ได้บรรลุแล้ว ดังนี้. อนึ่ง องค์ฌานทั้งหลายอย่างนี้คือ วิตกซึ่งมีการยกจิตไว้ในนิมิตนั้นนั่นแหละ เป็นลักษณะ, วิจารซึ่งให้สำเร็จกิจ คือการตามเคล้านิมิต, ปีติ ซึ่งมีอธิคมวิเศษอันได้มาแล้วเป็นปัจจัย, สุขซึ่งมีปัสสัทธิเป็นเหตุ เพราะพระโยคีผู้มีใจปีติ เกิดปัสสัทธิ, และเอกัคตา ซึ่งมีสุข

๑-๑ สี. อิ. วิจิกิจฺฉาติ.
๒ ฉ. ปหียติ, ปหียนฺติ.
๓ ฉ. ปสฺสทฺธิ, ตนฺนิมิตฺตํ สุขํ.

เป็นเหตุ เพราะพระโยคีผู้มีสุข เกิดสมาธิแห่งจิต ดังนี้ ย่อมปรากฎ. แม้อุปจารฌานอันเป็นรูปเปรียบของปฐมฌาน ก็ย่อมบังเกิดแก่พระโยคีนั้น ในขณะนั้นนั่นแหละ อย่างนี้เหมือนกัน. คำพูดทั้งหมดต่อจากนี้ไป จนถึงอัปปนา และการถึงวสีแห่งปฐมฌาน พึงทราบตามนัย ที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในปฐวีกสิณนั่นเทียว.

วินีลกาทิกมฺมฏฺฐาน

๑๑๘. อิโต ปเรสุ ปน วินีลกาทีสุปิ ยนฺตํ "อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺโต เอโก อทุติโย คจฺฉติ อุปฏฺฐิตาย สติยา"ติ-อาทินา นเยน คมนํ อาทึ กตฺวา ลกฺขณํ วุตฺตํ, ตํ สพฺพํ "วินีลกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺโต, วิปุพฺพกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺโต"ติ เอวํ ตสฺส ตสฺส วเสน ตตฺถ

กรรมฐานมีวินีลกอสุภกรรมฐานเป็นต้น

๑๑๘. ส่วนว่าแม้ในกรรมฐานอื่นจากอุทธุมาตกอสุภกรรมฐานนี้ มีวินีลกอสุภ-กรรมฐานเป็นต้น ลักษณะ (ข้อกำหนด) ที่ท่านกล่าวไว้ จับตั้งแต่การไป เป็นต้นไป โดยนัยว่า "พระโยคีเมื่อจะเรียนเอาอสุภนิมิต คือ อุทธุมาตกะ ย่อมไปคนเดียว ไม่มีเพื่อนไปด้วย เข้าไปตั้งสติไว้" ดังนี้

ตตฺถ อุทฺธุมาตกปทมตฺตํ ปริวตฺเตตฺวา วุตฺตนเยเนว สวินิจฺฉยาธิปฺปายํ เวทิตพฺพํ.

เป็นต้น นั้นใด, พึงทราบลักษณะทั้งหมดนั้น พร้อมทั้งคำวินิจฉัย และคำอธิบาย ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นแหละ เปลี่ยนแต่บทว่า อุทธุมาตกะ ในที่นั้น ๆ โดยเกี่ยวกับเป็นอสุภนั้น ๆ อย่างนี้ว่า "พระโยคี เมื่อจะเรียนเอาอสุภนิมิต คือ วินีลกะ, พระโยคีเมื่อจะเรียนเอาอสุภนิมิตคือ วิปุพพกะ" ดังนี้เท่านั้น.

อยํ ปน วิเสโส : <u>วินีลเก</u> "วินีลกํ ปฏิกูลํ วินีลกํ ปฏิกูลนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. อุคฺคหนิมิตฺตญฺเจตฺถ กวรกวรวณฺณํ[๑] หุตฺวา อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน อุสฺสทวเสน อุปฏฺฐาติ.

ส่วนต่อไปนี้ เป็นข้อที่แปลกไป : คือ <u>ในวินีลกอสุภ</u> พึงทำมนสิการให้เป็นไปว่า "อสุภมีสีเขียวปะปนด้วยสีต่าง ๆ น่าเกลียด เป็นปฏิกูล อสุภมีสีเขียวปะปนด้วยสีต่าง ๆ น่าเกลียด เป็นปฏิกูล" ดังนี้เถิด ก็อุคคหนิมิตในวินีลกอสุภนี้ ปรากฏเป็นสีต่าง ๆ. ส่วนปฏิภาคนิมิต ปรากฏด้วยอำนาจแห่งสีที่มีหนาแน่น.

<u>วิปุพฺพเก</u> "วิปุพฺพกํ ปฏิกูลํ วิปุพฺพกํ ปฏิกูลนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ.

<u>ในวิปุพพกอสุภ</u> พึงทำมนสิการให้เป็นไปว่า "อสุภมีหนองไหลออกน่าเกลียด

---

[๑] ฉ. กพรกพรวณฺณํ.

อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ ปคฺฆรนฺตมิว อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ นิจฺจลํ สนฺนิสินฺนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ.

เป็นปฏิกูล อสุภมีหนองไหลออกน่าเกลียด เป็นปฏิกูล" ดังนี้เถิด. ก็อุคคหนิมิตในวิปุพพกอสุภนี้ ปรากฏเหมือนมีหนองไหลออกอยู่. ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นร่างที่ไม่สั่นไหว สงบนิ่ง.

<u>วิจฺฉิทฺทกํ</u> ยุทฺธมณฺฑเล วา โจราฏวิยํ วา สุสาเน วา ยตฺถ ราชาโน โจเร ฉินฺทาเปนฺติ. อรญฺเญ วา ปน สีหพฺยคฺเฆหิ ฉินฺนปุริสฏฺฐาเน สพฺภติ. ตสฺมา ตถารูปิ ฐานํ คนฺตฺวา สเจ นานาทิสายํ ปติตมฺปิ เอกาวชฺชเนน อาปาถํ อาคจฺฉติ อิจฺเจตํ กุสลํ. โน เจ อาคจฺฉติ, สยํ หตฺเถน น ปรามสิตพฺพํ. ปรามสนฺโต หิ วิสฺสาสํ อาปชฺชติ. ตสฺมา อารามิเกน วา สมณุทฺเทเสน วา อญฺเญน วา เกนจิ เอกฏฺฐาเน กาเรตพฺพํ. อลภนฺเตน กตฺตรยฏฺฐิยา วา ทณฺฑเกน วา เอกงฺคุลนฺตรํ กตฺวา อุปนาเมตพฺพํ. เอวํ อุปนาเมตฺวา "วิจฺฉิทฺทกํ ปฏิกูลํ วิจฺฉิทฺทกํ ปฏิกูลนฺ"ติ

<u>วิจฉิททกอสุภ</u> ย่อมหาได้ในสนามรบบ้าง ในดงโจรบ้าง ในป่าช้าบ้าง ในสถานที่ที่พระราชารับสั่งให้บั่นพวกโจรบ้าง. หรือว่าในป่าตรงที่คนถูกสีหะหรือเสือโคร่งกัดตัวขาดบ้าง. เพราะฉะนั้น พระโยคีไปสู่สถานที่ที่เป็นเช่นนั้นแล้ว ถ้าหากว่าร่างที่ขาด แม้ที่ตกไปทางทิศต่าง ๆ กัน มาสู่คลอง (ทวารตา) โดยอาวัชชนะเดียวกันได้ไซร้ อย่างนี้ นี่เป็นการดี. ถ้าหากว่ามาสู่คลองโดยอาวัชชนะเดียวกันไม่ได้, ก็อย่าใช้มือแตะต้องเสียเอง. เพราะว่าเมื่อแตะต้องเข้า ก็จะถึงความคุ้นเคยไป. เพราะฉะนั้นควรใช้คนวัดหรือสมณุเทศ หรือใครคนใดคนหนึ่ง ให้รวมไว้ในที่เดียวกัน. เมื่อหาใคร

มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ มชฺเฌ ฉิทฺทํ[๑] วิย อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ปริปุณฺณํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ.

ไม่ได้ ก็ควรใช้ไม้เท้า หรือไม้ถือ จัดให้เข้าไปหากัน ทำให้มีช่องห่างกันสัก ๑ องคุลี. ครั้นจัดให้เข้าไปหากันอย่างนี้แล้ว ก็พึงทำมนสิการให้เป็นไปว่า "อสุภขาดกลางน่าเกลียด เป็นปฏิกูล อสุภขาดกลางน่าเกลียด เป็นปฏิกูล" ดังนี้เถิด. อุคคหนิมิตในวิจฉิททกอสุภนั้น ปรากฏเหมือนเป็นร่างที่ขาดกลาง. ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นร่างเต็ม.

<u>วิกฺขายิตเก</u> วิกฺขายิตกํ ปฏิกูลํ[๒] วิกฺขายิตกํ ปฏิกูลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ ตหึ ตหึ ขายิตสทิสเมว อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปริปุณฺณเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติ.

<u>ในวิกขายิตกอสุภ</u> พึงทำมนสิการให้เป็นไปว่า อสุภ ถูกสัตว์กัดกินโดยอาการต่าง ๆ น่าเกลียด เป็นปฏิกูล อสุภถูกสัตว์กัดกินโดยอาการต่าง ๆ น่าเกลียด เป็นปฏิกูล ดังนี้เถิด. ก็อุคคหนิมิตในวิกขายิตกอสุภนี้ ปรากฏเหมือนร่างที่ถูกกัดกินที่ตรงนี้ตรงนั้น นั่นแหละ. ปฏิภาคนิมิต ปรากฏเป็นร่างเต็ม (ไม่เว้า ๆ แหว่ง ๆ).

---

๑ สี. ฉินฺนํ.
๒ ฉ. ปฏิกฺกูลํ.

วิกฺขิตฺตกมฺปิ วิจฺฉิทฺทเก วุตฺตนเยเนว องฺคุลงฺคุลนฺตรํ กาเรตฺวา วา กตฺวา วา "วิกฺขิตฺตกํ ปฏิกูลํ[๑] วิกฺขิตฺตกํ ปฏิกูลนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. เอตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปากฏนฺตรํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ปริปุณฺณเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติ.

แม้วิกขิตตกอสุภ พระโยคี ก็พึงใช้ให้เขาทำหรือทำเอง ให้มีช่องห่างกันส่วนละ ๑ องคุลี ตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว ในวิจฉิททก-อสุภนั่นแหละ แล้วทำมนสิการให้เป็นไปว่า "อสุภถูกทิ้งไว้มีประการต่าง ๆ น่าเกลียดเป็นปฏิกูล อสุภถูกทิ้งไว้มีประการต่าง ๆ น่าเกลียดเป็นปฏิกูล" ดังนี้เถิด. อุคคหนิมิตในวิกขิตตกอสุภนี้ ปรากฏเป็นร่างที่มีช่องห่างปรากฏ. ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นร่างเต็ม (ไม่มีช่องห่างปรากฏ) ทีเดียว.

หตวิกฺขิตฺตกมฺปิ วิจฺฉิทฺทเก วุตฺตปฺปกาเรสุเยว ฐาเนสุ ลพฺภติ. ตสฺมา ตตฺถ คนฺตฺวา วุตฺตนเยเนว องฺคุลงฺคุลนฺตรํ กาเรตฺวา วา กตฺวา วา "หตวิกฺขิตฺตกํ ปฏิกูลํ หตวิกฺขิตฺตกํ ปฏิกูลนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ ปญฺญายมานํ ปหารมุขํ[๒] วิย โหติ.

แม้หตวิกขิตตกอสุภ ก็ย่อมหาได้ในสถานที่ทั้งหลาย อันมีประการดังได้กล่าวแล้วในวิจฉิททกอสุภนั่นเทียว. เพราะฉะนั้น พระโยคีไปในสถานที่นั้นแล้ว ก็พึงใช้ให้เขาทำหรือทำเอง ให้มีช่องห่างกันส่วนละ ๑ องคุลี ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นแหละ แล้วทำมนสิการให้เป็นไปว่า "อสุภ ถูกประหาร

---

[๑] ฉ. ปฏิกฺกูลํ.
[๒] สี. ปญฺญายมานปหารมุขํ.

ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปริปุณฺณเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติ.

ทิ้งไว้ มีประการต่าง ๆ น่าเกลียด เป็นปฏิกูล อสุภถูกประหารทิ้งไว้มีประการต่าง ๆ น่าเกลียด เป็นปฏิกูล'' ดังนี้เถิด. ก็อุคคหนิมิตในหตวิกขิตตกอสุภนี้ ย่อมเป็นเหมือนร่างที่มีปากแผล เพราะถูกประหารปรากฏอยู่. ปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นร่างเต็มทีเดียว.

<u>โลหิตกํ</u> ยุทฺธมณฺฑลาทีสุ ลทฺธปฺปหารานํ หตฺถปาทาทีสุ วา ฉินฺเนสุ ภินฺนคณฺฑปีฬกาทีนํ วา มุขโต ปคฺฆรมานกาเล ลพฺภติ. ตสฺมา ตํ ทิสฺวา ''โลหิตกํ ปฏิกูลํ โลหิตกํ ปฏิกูลนฺ''ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. เอตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ วาตปฺปหฏา วิย รตฺตปฏากา จลมานาการํ อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน สนฺนิสินฺนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ.

<u>โลหิตกอสุภ</u> ย่อมหาได้ในเวลาที่มันหลั่งไหลออกมาทางปากแผล ที่อวัยวะมีมือเท้าเป็นต้น ของร่างที่ได้รับการประหาร ณ สถานที่มีสนามรบเป็นต้น หรือของร่างที่มีฝีต่อมเป็นต้นแตกแล้ว. เพราะฉะนั้น พระโยคีเห็นโลหิตกอสุภนั้นแล้ว ก็พึงทำมนสิการให้เป็นไป ว่า ''อสุภมีโลหิตหลั่งไหลแปดเปื้อน น่าเกลียด เป็นปฏิกูล อสุภมีโลหิตหลั่งไหลแปดเปื้อนน่าเกลียด เป็นปฏิกูล'' ดังนี้เถิด. อุคคหนิมิต ในโลหิตกอสุภนี้ ปรากฏเป็นร่างที่มีอาการไหว เหมือนธงผืนแดงที่ถูกลมตี ฉะนั้น. ส่วนปฏิภาคนิมิต ปรากฏเป็นร่างสงบนิ่ง.

คุณจิรศักดิ์-คุณทองรักษ์ สวัสดี
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณยายอิน และคุณพ่อคุณแม่

ปุฬุวกํ ทฺวีหตีหจฺจเยน กุณปสฺส นวหิ วณมุเขหิ กิมิราสิปคฺฆรณกาเล โหติ. อปิจ ตํ โสณสิคาลมนุสฺสโคมหิสหตฺถิ-อสฺสอชครานํ สรีรปฺปมาณเมว หุตฺวา สาลิภตฺตราสิ วิย ติฏฺฐติ. เตสุ ยตฺถ กตฺถจิ "ปุฬุวกํ ปฏิกูลํ ปุฬุวกํ ปฏิกูลนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. จูฬปิณฺฑปาติกติสฺสตฺเถรสฺส หิ กาฬทีฆวาปิยา อนฺโต หตฺถิกุณเป นิมิตฺตํ อุปฏฺฐาติ. อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ จลมานํ วิย อุปฏฺฐาติ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ สาลิภตฺตปิณฺโฑ วิย สนฺนิสินฺนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ.

ปุฬุวกอสุภ ย่อมมีในเวลาที่มีหมู่หนอนหลั่งไหลออกทางปากแผล (ทวาร) ทั้ง ๙ แห่งของซากศพ เมื่อเวลาล่วงไป ๒-๓ วัน. อนึ่ง ปุฬุวกอสุภนั้น ย่อมตั้งอยู่เหมือนกองข้าวสาลี ที่มีขนาดเท่าร่างของสุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก มนุษย์ โค กระบือ ช้าง ม้า งูเหลือมเป็นต้นนั่นเอง. พึงทำมนสิการให้เป็นไปในร่างของสุนัขบ้านเป็นต้น เหล่านั้นร่างใดร่างหนึ่ง ว่า "อสุภมีหนอน น่าเกลียด เป็นปฏิกูล อสุภมีหนอน น่าเกลียด เป็นปฏิกูล" ดังนี้เถิด. จริงอยู่ นิมิตในศพช้างซึ่งอยู่ในบึงชื่อ กาฬทีฆวาปี ได้ปรากฏแก่พระจูฬปิณฑปาติกติสสเถระ. ก็อุคคหนิมิตในปุฬุวกอสุภนี้ ปรากฏเหมือนเป็นร่างที่ไหวอยู่. ปฏิภาคนิมิต ปรากฏเป็นร่างสงบนิ่งเหมือนกองข้าวสาลี.

อฏฺฐิกํ "โส[1] ปสฺเสยฺย สรีรํ สิวฏฺฐิกาย ฉฑฺฑิตํ อฏฺฐิกสงฺขลิกํ สมํสโลหิตํ

อัฏฐิกอสุภ ตรัสไว้โดยประการต่าง ๆ โดยนัยว่า "ภิกษุนั้น พบซากศพที่เขาทิ้งไว้

[1] ฉ. เสยฺยถาปิ.

นุหารุสมฺพนฺธนฺ"ติอาทินา[๑] นเยน นานปฺปการโต วุตฺตํ. ตสฺมา[๒] ยตฺถ ตํ นิกฺขิตฺตํ โหติ, ตตฺถ ปุริมนเยเนว คนฺตฺวา สมนฺตา ปาสาณาทีนํ วเสน สนิมิตฺตํ สารมฺมณํ กตฺวา อิทํ อฏฺฐิกนฺติ สภาวภาวโต อุปลกฺเขตฺวา วณฺณาทิวเสน เอกาทสหากาเรหิ นิมิตฺตํ อุคฺคเหตพฺพํ.

ในป่าช้า เป็นร่างกระดูก มีเนื้อและโลหิต มีเส้นเอ็นรัดรึง" ดังนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น อัฏฐิกอสุภนั้นถูกเขาทิ้งไว้ ณ ที่ใด, เธอควรไป ณ ที่นั้น กระทำเกี่ยวกับก้อนหินเป็นต้นโดยรอบ ให้เป็นนิมิตร่วมกัน ให้เป็นอารมณ์ร่วมกัน ตามนัยก่อนนั่นแหละ กำหนดไปตามความเป็นสภาวะ ว่า นี้ กระดูก ถือเอานิมิตโดยอาการ ๑๑ อย่าง โดยเกี่ยวกับสีเป็นต้น เถิด.

๑๑๙. ตํ ปน วณฺณโต เสตนฺติ โอโลเกนฺตสฺส น อุปฏฺฐาติ, โอทาตกสิณสมฺเภโท โหติ. ตสฺมา อฏฺฐิกนฺติ ปฏิกูลวเสเนว โอโลเกตพฺพํ. ลิงฺคนฺติ อิธ หตฺถาทีนํ นามํ. ตสฺมา หตฺถปาทสีสอุรพาหุกฏิอูรุชงฺฆานํ วเสน ลิงฺคโต ววฏฺเปตพฺพํ. ทีฆรสฺสวฏฺฏจตุรสฺสขุทฺทกมหนฺตวเสน ปน สณฺฐานโต ววฏฺเปตพฺพํ. ทิโสกาสา วุตฺตนยาเยว. ตสฺส ตสฺส

๑๑๙. แต่ว่า อัฏฐิกอสุภนั้น จะไม่ปรากฏแก่เธอผู้แลดูอยู่โดยสี ว่า มีสีขาว, จะมีการปะปนกับโอทาตกสิณไป. เพราะฉะนั้น พึงแลดูโดยเกี่ยวกับเป็นสิ่งปฏิกูลว่า กระดูก เท่านั้น เถิด. คำว่า เพศ ในอัฏฐิกอสุภนี้ เป็นชื่อของอวัยวะมีมือเป็นต้น. เพราะฉะนั้น พึงกำหนดโดยเพศ โดยเกี่ยวกับมือ เท้า ศีรษะ อก แขน สะเอว ขา แข้ง เถิด. ส่วนโดยสัณฐาน พึงกำหนด

---

[๑] ม. อุ. ๑๔/๒๐๗, ที. สี. ๙/๓๑๒.
[๒] ฉ. ตตฺถ.

คุณจิรศักดิ์-คุณทองรักษ์ สวัสดี
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณยายอิน และคุณพ่อคุณแม่

อฏฺฐิโน ปริยนฺตวเสน ปน[๑] ปริจฺเฉทโต ววฏฺฐเปตฺวา ยเทเวตฺถ ปากฏํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, ตํ คเหตฺวา อปฺปนา ปาปุณิตพฺพา. ตสฺส ตสฺส อฏฺฐิโน นินฺนฏฺฐานถลฏฺฐานวเสน ปน นินฺนโต จ ถลโต จ ววฏฺฐเปตพฺพํ. ปเทสวเสนาปิ อหํ นินฺเน ฐิโต, อฏฺฐิ ถเล, อหํ วา ถเล, อฏฺฐิ นินฺเนติปิ ววฏฺฐเปตพฺพํ. ทฺวินฺนํ ปน อฏฺฐิกานํ ฆฏิตฆฏิตฏฺฐานวเสน สนฺธิโต ววฏฺฐเปตพฺพํ. อฏฺฐิกานํเยว อนฺตรวเสน วิวรโต ววฏฺฐเปตพฺพํ. สพฺพตฺเถว ปน ญาณํ จาเรตฺวา อิมสฺมึ ฐาเน อิทมฏฺฐีติ[๒] สมนฺตโต ววฏฺฐเปตพฺพํ. เอวมฺปิ นิมิตฺเต อนุปฏฺฐหนฺเต นลาฏฏฺฐิมฺหิ จิตฺตํ สณฺฐเปตพฺพํ.

โดยเกี่ยวกับเป็นกระดูกที่ยาว สั้น กลม สี่เหลี่ยม เล็ก ใหญ่ เถิด. ทิศและโอกาส มีนัยอันได้กล่าวแล้วนั่นเทียว. ส่วน โดยตัดตอน พึงกำหนดโดยเกี่ยวกับเป็นส่วนที่สุดรอบแห่งกระดูกชิ้นนั้น ๆ ในกระดูกเหล่านี้ กระดูกชิ้นใดปรากฏชัดเจน, ก็ถือเอากระดูกชิ้นนั้น (เจริญไปจน) บรรลุอัปปนา เถิด. ส่วน โดยที่เว้า และ โดยที่นูน พึงกำหนดโดยเกี่ยวกับกระดูกชิ้นนั้น ๆ มีส่วนที่เว้าและส่วนที่นูนเถิด. พึงกำหนด แม้โดยเกี่ยวกับภูมิประเทศว่า เรายืนอยู่บนที่ลุ่ม, กระดูกตั้งอยู่บนที่ดอน, หรือเรายืนอยู่บนที่ดอน, กระดูกตั้งอยู่บนที่ลุ่ม ดังนี้. อนึ่ง พึงกำหนด โดยที่ต่อ โดยเกี่ยวกับเป็นที่ที่กระดูก ๒ ชิ้นต่อกัน. พึงกำหนดโดยช่อง โดยเกี่ยวกับที่ระหว่างแห่งกระดูกทั้งหลายนั่นเทียว. อนึ่ง พระโยคี พึงทำญาณให้เที่ยวไป ในกระดูกทั้งหมดนั่นแหละ แล้วกำหนดโดยรอบตัวว่า

---

๑ ฉ. ปนสทฺโท น ทิสฺสติ.
๒ อิ. ม. อิทมตฺถีติ.

ณ ที่ตรงนี้ เป็นกระดูกนี้ ดังนี้. เมื่อนิมิตไม่ปรากฏแม้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็พึงตั้งจิตไว้ที่กระดูกหน้าผากเถิด.

๑๒๐. ยถา เจตฺถ, เอวํ อิทํ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคหณํ อิโต ปุริเมสุ ปุฬุวกาทีสุปิ ยุชฺชมานวเสน สลฺลกฺเขตพฺพํ. อิทญฺจ ปน กมฺมฏฺฐานํ สกลายปิ อฏฺฐิกสงฺขลิกาย เอกสฺมิมฺปิ อฏฺฐิเก สมฺปชฺชติ. ตสฺมา เตสุ ยตฺถ กตฺถจิ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตํ อุคฺคเหตฺวา "อฏฺฐิกํ ปฏิกูลํ อฏฺฐิกํ ปฏิกูลนฺ"ติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ. อิธ อุคฺคหนิมิตฺตมฺปิ ปฏิภาคนิมิตฺตมฺปิ เอกสทิสเมว โหตีติ วุตฺตํ, ตํ เอกสฺมึ อฏฺฐิเก ยุตฺตํ. อฏฺฐิกสงฺขลิกาย ปน อุคฺคหนิมิตฺเต ปญฺญายมานวิวรตา[1] ปฏิภาคนิมิตฺเต ปริปุณฺณภาโว ยุชฺชติ. เอกฏฺฐิเกปิ จ อุคฺคหนิมิตฺเต[2] วิภจฺเฉน

๑๒๐. ก็แม้ในปุฬุวกอสุภเป็นต้น ก่อนแต่นี้ ก็พึงสังเกตการถือเอานิมิตนี้ โดยอาการ ๑๑ อย่าง โดยเกี่ยวกับการถือเอาในอวัยวะส่วนที่เหมาะ เหมือนอย่างในอัฏฐิกอสุภนี้. ก็แต่ว่ากรรมฐานนี้ ย่อมสำเร็จในร่างกระดูกทั้งสิ้นก็ได้ ในกระดูกชิ้นเดียวก็ได้. เพราะฉะนั้น พระโยคีพึงถือเอานิมิตโดยอาการ ๑๑ อย่าง ในกระดูกเหล่านั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง (คือกระดูกทั้งร่าง หรือกระดูกชิ้นเดียว) แล้วทำมนสิการให้เป็นไปว่า "กระดูกน่าเกลียด เป็นปฏิกูล กระดูกน่าเกลียด เป็นปฏิกูล" ดังนี้เถิด. มีคำกล่าวไว้ว่า ทั้งอุคคหนิมิต ทั้งปฏิภาคนิมิต ในเอกัฏฐิกอสุภนี้ เป็นเช่นเดียวกันทีเดียว ดังนี้,

[1] ฉ. ปญฺญายมาเน วิวรตา.
[2] ฉ. อุคฺคหนิมิตฺเตน.

ภยานเกน ภวิตพฺพํ. ปฏิภาคนิมิตฺเตน ปีติโสมนสฺสชนเกน, อุปจาราวหตฺตา.

คำนั้น ใช้ได้ในกระดูกชิ้นเดียว. แต่ว่าในกระดูกทั้งร่าง ความเป็นร่างที่ยังมีช่องปรากฏ ย่อมควรในอุคคหนิมิต. ความเป็นร่างเต็มบริบูรณ์ ย่อมควรในปฏิภาคนิมิต. อนึ่ง แม้ในกระดูกชิ้นเดียวกันอุคคหนิมิตเป็นนิมิตที่น่าขยะแขยง น่ากลัว. ปฏิภาคนิมิตเป็นนิมิตที่ให้เกิดปีติโสมนัสได้, เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งอุปจาระ.

อิมสฺมิญฺหิ โอกาเส ยํ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ, ตํ ทฺวารํ ทตฺวาว วุตฺตํ. ตถา หิ ตตฺถ "จตูสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ ทสสุ จ อสุเภสุ ปฏิภาคนิมิตฺตํ นตฺถิ. พฺรหฺมวิหาเรสุ หิ สีมสมฺเภโทเยว นิมิตฺตํ. ทสสุ จ อสุเภสุ นิพฺพิกปฺปํ กตฺวา ปฏิกูลภาเวเยว ทิฏฺเฐ นิมิตฺตํ นาม โหตี"ติ วตฺวาปิ ปุน อนนฺตรเมว "ทุวิธํ อิธ นิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ. อุคฺคหนิมิตฺตํ วิรูปํ วิภจฺฉํ[๑] เภรวารมฺมณํ ภยานกํ หุตฺวา อุปฏฺฐาตี"ติอาทิ

ก็ในโอกาสนี้ คำที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาอันใด, คำนั้น ท่านกล่าวให้ช่องไว้แล้วทีเดียว. จริงอย่างนั้น ในอรรถกถานั้นพระอรรถกถาจารย์ แม้กล่าวไว้ว่า "ในพรหมวิหาร ๔ และในอสุภ ๑๐ ไม่มีปฏิภาค-นิมิต. ก็การรวมแดน (คือ แผ่เมตตาเป็นต้นได้เสมอหน้ากันในสัตว์ทุกผู้) เป็นนิมิตในพรหมวิหารทั้งหลาย. ส่วนในอสุภ ๑๐ ชื่อว่านิมิต ย่อมมี เมื่อได้เห็นความเป็นปฏิกูลเพราะกระทำให้หมดวิกัปได้แล้วนั่นเอง"ดังนี้

---

[๑] ฉ. พีภจฺฉํ.

วุตฺตํ. ตสฺมา ยํ วิจาเรตฺวา อโวจุมฺหา, อิทเมเวตฺถ ยุตฺตํ.

แล้ว ก็ยังกล่าวต่อไปอีกทีเดียว ว่า "นิมิตในอสุภนี้ มี ๒ อย่าง คือ อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต. อุคคหนิมิตปรากฏเป็นนิมิตที่น่าเกลียด น่าขยะแขยง เป็นอารมณ์ที่น่าหวาดหวั่น น่ากลัว" ดังนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น เราได้กล่าววิจารณ์คำใดไว้, คำนี้แหละชอบแล้วในที่นี้.

อปิจ มหาติสฺสตฺเถรสฺส ทนฺตฏฺฐิกมตฺโตโลกเนน[๑] สกลิตฺถิสรีรสฺส อฏฺฐิสงฺฆาฏภาเวน อุปฏฺฐานาทีนิ เจตฺถ นิทสฺสนานีติ.

อนึ่ง โดยการที่พระมหาติสสเถระเห็นเพียงกระดูกฟันเท่านั้น ร่างของหญิงทั้งสิ้น ก็มีความปรากฏเป็นโครงกระดูกไปเป็นต้น จัดเป็นอุทาหรณ์ในกรรมฐานนี้ได้ด้วยแล.

อิติ อสุภานิ สุภคุโณ
ทส สตโลจเนน ถุตกิตฺติ
ยานิ อโวจ ทสพโล
เอเกกชฺฌานเหตูนิ.

พระทศพล ผู้มีพระคุณอันงดงาม มีพระเกียรติ อันท้าวสหัสนัยน์ทรงสรรเสริญ ได้ตรัสอสุภ ๑๐ เหล่าใด อันเป็นเหตุแห่งฌานแต่ละข้อไว้ ตามประการที่กล่าวมานี้.

---

[๑] ฉ. ทนฺตฏฺฐิกมตฺตาวโลกเนน.

คุณจิรศักดิ์-คุณทองรักษ์ สวัสดี
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณยายอิน และคุณพ่อคุณแม่

เอวํ ตานิ เจเตสญฺจ
ภาวนานยมิมํ วิทิตฺวาน
เตเสฺวว อยํ ภิยฺโย
ปกิณฺณกกถาปิ วิญฺเญยฺยา.

บัณฑิตทราบอสุภเหล่านั้น และนัยการเจริญอสุภเหล่านี้ อย่างนี้แล้ว ก็ควรทราบแม้ปกิณกกถาต่อไปนี้ ในอสุภเหล่านั้นนั่นแหละ อีกหน่อยหนึ่งเถิด.

ปกิณฺณกกถา

๑๒๑. เอเตสุ หิ ยตฺถ กตฺถจิ อธิคตชฺฌาโน สุวิกฺขมฺภิตราคตฺตา วีตราโค วิย นิลฺโลลุปฺปจาโร โหติ. เอวํ สนฺเตปิ ยฺวายํ อสุภปฺปเภโท วุตฺโต, โส สรีรสภาวปฺปตฺติวเสน จ ราคจริตเภทวเสน จาติ เวทิตพฺโพ. ฉวสรีรญฺหิ ปฏิกูลภาวํ อาปชฺชมานํ อุทฺธุมาตกสภาวปฺปตฺตํ วา สิยา, วินีลกาทีนํ วา อญฺญตรสภาวปฺปตฺตํ. อิติ ยาทิสํ ยาทิสํ สกฺกา โหติ ลทฺธุํ, ตาทิเส ตาทิเส อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลํ วินีลกํ ปฏิกูลนฺติ เอวํ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพเมวาติ

ปกิณกกถา

๑๒๑. เป็นความจริงว่า พระโยคีผู้บรรลุฌานในอสุภเหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมเป็นผู้ไม่มีความประพฤติละโมบ ดุจพระขีณาสพ ผู้ปราศจากราคะแล้วฉะนั้น เพราะความที่เธอ ข่มราคะได้เป็นอย่างดี. แม้ว่าเป็นอย่างนี้ ประเภทแห่งอสุภที่ตรัสไว้นี้ใด, ประเภทแห่งอสุภนั้น พึงทราบว่าตรัสไว้ เกี่ยวกับการถึงสภาพแห่งร่างกาย และเกี่ยวกับความต่างกันแห่งบุคคลราคจริต. จริงอยู่ ซากศพเมื่อจะถึงความเป็นปฏิกูล ก็ต้องเป็นซากที่ถึงสภาพขึ้นพองบ้าง, เป็น

สรีรสภาวปฺปตฺติวเสน ทสธา อสุภปฺปเภโท วุตฺโตติ เวทิตพฺโพ.

วิเสสโต เจตฺถ อุทฺธุมาตกํ สรีรสณฺฐานวิปตฺติปฺปกาสนโต สณฺฐานราคิโน สปฺปายํ. วินีลกํ ฉวิราควิปตฺติปฺปกาสนโต สรีรวณฺณราคิโน สปฺปายํ. วิปุพฺพกํ กายวณฺณปฏิพทฺธสฺส[๑] ทุคฺคนฺธภาวสฺส ปกาสนโต มาลาคนฺธาทิวเสน สมุฏฺฐาปิต- สรีรคนฺธราคิโน สปฺปายํ. วิจฺฉิทฺทกํ

ซากที่ถึงสภาพขึ้นเขียวเป็นต้นอย่างใดอย่าง- หนึ่งบ้าง. โดยเหตุนี้ พระโยคีอาจที่จะได้ ซากศพที่เป็นเช่นใด เช่นใด, ก็พึงถือเอา นิมิตในซากศพที่เป็นเช่นนั้น เช่นนั้น นั่นแหละ อย่างนี้ว่า อสุภขึ้นพองน่าเกลียด เป็นปฏิกูล อสุภมีสีเขียว ปะปนด้วยสีต่าง ๆ น่าเกลียด เป็นปฏิกูล ดังนี้เถิด ตามประการที่กล่าวมานี้ ประเภทแห่งอสุภ พึงทราบว่า ตรัสไว้เป็น ๑๐ อย่าง โดยเกี่ยวกับการถึงสภาพแห่ง ร่างกาย.

ส่วนว่า โดยแปลกกัน ในอสุภ ๑๐ นี้ ประเภทแห่งอสุภ พึงทราบว่า ตรัสไว้เป็น ๑๐ อย่าง แม้โดยเกี่ยวกับความต่างกันแห่ง บุคคลราคจริต อย่างนี้ คือ อุทธุมาตกอสุภ เป็นสัปปายะสำหรับบุคคลผู้มักกำหนัดในความ ถึงพร้อมแห่งทรวดทรง เพราะประกาศความ วิบัติ แห่งทรวดทรงของร่างกาย. วินีลกอสุภ

---

[๑] ฉ. กายวณฺณปฏิพทฺธสฺส.

อนุโตสุสิรภาวปฺปกาสนโต สรีเร ฆนภาวราคิโน สปฺปายํ. วิกฺขายิตกํ มํสุปจยสมฺปตฺติวินาสปฺปกาสนโต ถนาทีสุ สรีรปฺปเทเสสุ มํสุปจยราคิโน สปฺปายํ. วิกฺขิตฺตกํ องฺคปจฺจงฺคานํ วิกฺเขปปฺปกาสนโต องฺคปจฺจงฺคลีลาราคิโน สปฺปายํ. หตวิกฺขิตฺตกํ สรีรสงฺฆาฏเภทวิการปฺปกาสนโต สรีร-สงฺฆาฏสมฺปตฺติราคิโน สปฺปายํ. โลหิตกํ โลหิตมกฺขิตปฏิกูลภาวปฺปกาสนโต อลงฺการ-ชนิตโสภราคิโน สปฺปายํ. ปุฬุวกํ[๑] กายสฺส อเนกกิมิกุลสาธารณภาวปฺปกาสนโต กาเย มมตฺตราคิโน สปฺปายํ. อฏฺฐิกํ สรีรฏฺฐีนํ ปฏิกูลภาวปฺปกาสนโต ทนฺตสมฺปตฺติราคิโน สปฺปายนฺติ เอวํ ราคจริตเภทวเสนาปิ ทสธา อสุภปฺปเภโท วุตฺโตติ เวทิตพฺโพ.

เป็นสัปปายะสำหรับบุคคล ผู้มักกำหนัดในสีผิวแห่งร่างกาย เพราะประกาศความวิบัติแห่งสีที่ฉาบผิว. วิปุพพกอสุภ เป็นสัปปายะสำหรับบุคคลผู้มักกำหนัดในกลิ่นตัว ที่เขาแต่งขึ้นด้วยอำนาจเครื่องอบกลิ่น มีดอกไม้ของหอมเป็นต้น เพราะประกาศถึงความที่สิ่งอันเนื่องในกายมีกลิ่นเหม็น. วิจฉิททกอสุภ เป็นสัปปายะสำหรับบุคคลผู้มักกำหนัดในความทึบ-ตันในร่างกาย เพราะประกาศถึงความเป็นโพรงอยู่ข้างใน. วิกขายิตกอสุภ เป็นสัปปายะสำหรับบุคคล ผู้มักกำหนัดในความอวบอูมของเนื้อ ที่ส่วนของร่างกายมีนมเป็นต้น เพราะประกาศความพินาศแห่งสมบัติ คือ ความอวบอูมของเนื้อ. วิกขิตตกอสุภ เป็นสัปปายะ สำหรับบุคคลผู้มักกำหนัดในลีลา (ท่าทางเยื้องกราย) แห่งอวัยวะใหญ่น้อย เพราะประกาศความกระจัดกระจาย แห่งอวัยวะใหญ่น้อย. หตวิกขิตตกอสุภ เป็น

[๑] ฉ. ปุฬวกํ.

สัปปายะสำหรับบุคคลผู้มักกำหนัดในสมบัติ คือความติดกันอยู่แห่งร่างกาย เพราะประกาศความพิการ คือความแตกแยกกันแห่งร่างกายที่ติดกันอยู่. โลหิตกอสุภ เป็นสัปปายะสำหรับบุคคลผู้มักกำหนัดในความงามที่เครื่องประดับทำให้เกิด เพราะประกาศความเป็นปฏิกูลด้วยเป็นร่างกายที่มีโลหิตเปื้อน. ปุฬุวกอสุภ เป็นสัปปายะ สำหรับบุคคลผู้มักกำหนัดในความเป็นของเราในกาย เพราะประกาศความที่กายเป็นของสาธารณะแก่หมู่หนอนเป็นอันมาก. อัฏฐิกอสุภ เป็นสัปปายะ สำหรับบุคคลผู้มักกำหนัดในสมบัติแห่งฟัน เพราะประกาศภาวะที่กระดูกทั้งหลาย ในร่างกายเป็นของปฏิกูล ดังนี้.

ยสฺมา ปน ทสวิเธปิ เอตสฺมึ อสุเภ เสยฺยถาปิ นาม อปริสณฺฐิตชลาย สีฆโสตาย นทิยา อริตฺตพเลเนว นาวา ติฏฺฐติ, วินา อริตฺเตน น สกฺกา ฐเปตุํ, เอวเมว ทุพฺพลตฺตา อารมฺมณสฺส

อนึ่ง เพราะเหตุที่ในอสุภทั้ง ๑๐ อย่างนี้ จิตย่อมตั้งอยู่ เป็นเอกัคคะ (มีอารมณ์เดียว) ได้ ก็ด้วยกำลังของวิตกเท่านั้น เพราะอารมณ์มีกำลังทราม เว้นวิตกเสีย ก็ไม่อาจจะตั้งอยู่ได้ เหมือนอย่างในแม่น้ำ

วิตกฺกพเลเนว จิตฺตํ เอกคฺคํ หุตฺวา ติฏฺฐติ, วินา วิตกฺเกน น สกฺกา ธเปตุํ, ตสฺมา ปฐมชฺฌานเมเวตฺถ โหติ, น ทุติยาทีนิ.

ที่มีน้ำไหลไม่หยุดนิ่ง มีกระแสเชี่ยว เรือย่อมหยุดนิ่งได้ด้วยกำลังของไม้ถ่อเท่านั้น เว้นไม้ถ่อเสียก็ไม่อาจจะหยุดนิ่งได้ ฉะนั้น, เพราะฉะนั้น ในอสุภนี้ จึงมีปฐมฌานเท่านั้น ไม่มีทุติยฌานเป็นต้น.

ปฏิกูเลปิ เจตสฺมึ อารมฺมเณ "อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามี"ติ เอวํ อานิสํสทสฺสาวิตาย เจว นีวรณสนฺตาปปฺปหาเนน จ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, "พหุํทานิ เวตฺตนํ ลภิสฺสามี"ติ อานิสํสทสฺสาวิโน ปุปฺผจฺฉฑฺฑกสฺส คูถราสิมฺหิ วิย, อุสฺสนฺนพฺยาธิทุกฺขสฺส โรคิโน วมนวิเรจนปฺปวตฺติยํ วิย จ.

ก็ในอารมณ์ แม้ที่เป็นปฏิกูลนี้ ย่อมเกิดปีติและโสมนัสได้ เพราะความเป็นผู้เล็งเห็นอานิสงส์อย่างนี้ ว่า "เราจักหลุดพ้นจากชรามรณะได้ ด้วยปฏิปทานี้ เป็นแน่แท้" ดังนี้ และเพราะละความเร่าร้อนคือนิวรณ์ได้ ดุจคนเทขยะ ผู้เล็งเห็นอานิสงส์ ว่า "เดี๋ยวเราก็จักได้รับค่าจ้างมาก ๆ ละ" ดังนี้ เกิดปีติและโสมนัสในเพราะกองคูถได้ ฉะนั้น, และดุจคนขี้โรค ผู้มีพยาธิทุกข์หนัก เกิดปีติและโสมนัสในเพราะการอาเจียนการขับถ่ายเป็นไป ฉะนั้น.

๑๒๒. ทสวิธมฺปิ เจตํ อสุภํ ลกฺขณโต[๑] เอกเมว โหติ. ทสวิธสฺสาปิ เหตสฺส

๑๒๒. อนึ่ง อสุภทั้ง ๑๐ อย่างนี้นั้น ย่อมมีอย่างเดียวเท่านั้น โดยลักษณะ. คือ

[๑] สี. อสุภลกฺขณโต.

อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกูลภาโวเยว ลกฺขณํ. ตเทตํ อิมินา ลกฺขเณน น เกวลํ มตสรีเร, ทนฺตฏฺฐิกทสฺสาวิโน ปน เจติยปพฺพตวาสิมหาติสฺสตฺเถรสฺส วิย, หตฺถิกฺขนฺธคตํ ราชานํ โอโลเกนฺตสฺส สงฺฆรกฺขิตตฺเถรุปฏฺฐากสามเณรสฺส วิย จ ชีวมานกสรีเรปิ อุปฏฺฐาติ. ยเถว หิ มตสรีรํ, เอวํ ชีวมานกมฺปิ อสุภเมว. อสุภลกฺขณํ ปเนตฺถ อาคนฺตุเกน อลงฺกาเรน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา น ปญฺญายติ. ปกติยา ปน อิทํ สรีรํ นาม อติเรกติสตอฏฺฐิกสมุสฺสยํ อสีติสตสนฺธิสงฺฆฏิตํ นวนฺหารุสตนิพนฺธํ[1] นวมํสเปสิสตานุลิตฺตํ อลฺลจมฺมปริโยนทฺธํ[2] ฉวิยา ปฏิจฺฉนฺนํ ฉิทฺทาวฉิทฺทํ เมทกถาลิกา วิย นิจฺจุคฺฆริตปคฺฆริตํ กิมิสงฺฆนิเสวิตํ โรคานํ อายตนํ ทุกฺขธมฺมานํ วตฺถุ ปริภินฺนปุราณคณฺโฑ วิย นวหิ วณมุเขหิ สตตํ วิสฺสนฺทนํ.[3]

อสุภทั้ง ๑๐ อย่างนี้ มีความเป็นของสกปรก มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด และเป็นปฏิกูลนั่นเอง เป็นลักษณะ. ด้วยลักษณะนี้ อสุภนั้น จะปรากฏแต่ในร่างของคนตาย อย่างเดียว ก็หาไม่, หว่ายังปรากฏได้ แม้ในร่างที่ยังเป็น ๆ อยู่ เหมือนอย่างที่ปรากฏแก่พระมหาติสสเถระผู้อยู่ ณ เจติยบรรพตวิหาร ซึ่งได้เห็นกระดูกฟัน (ของหญิง), และเหมือนอย่างที่ปรากฏแก่สามเณร ผู้อุปัฏฐากพระสังฆรักขิตเถระ ผู้กำลังมองดูพระราชา ผู้ประทับอยู่บนคอช้าง ฉะนั้น. เป็นความจริงว่า ร่างของคนตายเป็นอสุภได้ฉันใด, แม้ร่างที่ยังเป็น ๆ อยู่ ก็เป็นอสุภได้ฉันนั้นเหมือนกันเทียว. แต่ว่าลักษณะที่เป็นอสุภ ในร่างที่ยังเป็น ๆ อยู่นี้ ไม่ปรากฏเพราะถูกเครื่องแต่งตัว อันเป็นของจรมาปิดบังไว้. ก็ ขึ้นชื่อว่า ร่างกายนี้

[1] สี. ...นิพทฺธํ, ฉ. ...นิพนฺธนํ.
[2] ฉ. อลฺลจมฺมปริโยนทฺธํ.
[3] ฉ. สตตวิสฺสนฺทนํ.

ยสฺส อุโภหิ อกฺขีหิ อกฺขิคูถโก ปคฺฆรติ, กณฺณวิเลหิ กณฺณคูถโก, นาสาปุเฏหิ สิงฺฆาณิกา, มุขโต อาหารปิตฺตเสมฺหรุหิรานิ, อโธทฺวาเรหิ อุจฺจารปสฺสาโว, นวนฺวุติยา โลมกูปสหสฺเสหิ อสุจิเสทยูโส ปคฺฆรติ. นีลมกฺขิกาทโย สมฺปริวาเรนฺติ. ยํ ทนฺตกฏฺฐมุขโธวนสีสมกฺขนนฺหานนิวาสน-ปารุปนาทีหิ[๑] อปฺปฏิชคฺคิตฺวา ยถาชาโตว ผรุสวิปฺปกิณฺณเกโส หุตฺวา คาเมน คามํ วิจรนฺโต ราชาปิ ปุปฺผจฺฉฑฺฑกจณฺฑาลาทีสุ อญฺญตโรปิ สมสรีรปฏิกูลตาย นิพฺพิเสโส โหติ, เอวํ อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกูลตาย รญฺโญ วา จณฺฑาลสฺส วา สรีเร เวมตฺตํ[๒] นาม นตฺถิ. ทนฺตกฏฺฐมุขโธวนาทีหิ ปเนตฺถ ทนฺตมลาทีนิ ปริมชฺชิตฺวา[๓] นานาวตฺเถหิ หิริโกปินํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา นานาวณฺเณน สุรภิวิเลปเนน วิลิมฺปิตฺวา ปุปฺผาภรณาทีหิ

โดยปกติ เป็นที่สุมแห่งกระดูก ๓๐๐ กว่าชิ้น อยู่ติดกันด้วยข้อต่อ ๑๘๐ ข้อ รัดรึงไว้ด้วยเส้นเอ็น ๙๐๐ เส้น ฉาบไว้ด้วยเนื้อ ๙๐๐ ชิ้น หุ้มด้วยหนังสดบาง ๆ ปิดไว้ด้วยผิว มีช่องใหญ่ช่องน้อย มีมันหลั่งไหลทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง ตลอดกาลเป็นนิตย์ เหมือนโถใส่มันข้น มีหมู่หนอนเข้าไปเสพอยู่ เป็นบ่อ-เกิดแห่งโรคทั้งหลาย เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งทุกขธรรม มีสิ่งหลั่งไหลจากบาดแผลทั้ง ๙ เป็นประจำ เหมือนฝีสุกที่แตก. คือเป็นร่างกายที่มีขี้ตาหลั่งออกจากตาทั้งสอง, มีขี้หูหลั่งออกจากหูทั้งสอง, มีน้ำมูกหลั่งออกทางช่องจมูก, มีอาหาร ดี เสมหะ และเลือดหลั่งออกจากปาก, มีอุจจาระและปัสสาวะหลั่งออกทางทวารทั้งสองเบื้องต่ำ, มีหยาด-เหงื่อสกปรก หลั่งออกจากขุมขน ๙ หมื่น ๙ พันขุม. มีแมลงวันหัวเขียวเป็นต้น บินตอม

---

๑ สี. ...ปาปุรณาทีหิ.
๒ อิ. สรีรเวมตฺตํ.
๓ ฉ. ปมชฺชิตฺวา.

อลงฺกริตฺวา "อหนฺ"ติ "มมนฺ"ติ[๑] คเหตพฺพา-การปฺปตฺตํ กโรนฺติ. ตโต อิมินา อาคนฺตุเกน อลงฺกาเรน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา ตทสฺส ยาถาวสรสํ อสุภลกฺขณํ อสญฺชานนฺตา ปุริสา อิตฺถีสุ, อิตฺถิโย จ ปุริเสสุ รตึ กโรนฺติ. ปรมตฺถโต ปเนตฺถ รชิตพฺพกยุตฺตฏฺฐานํ นาม อณุมตฺตมฺปิ นตฺถิ. ตถา หิ เกสโลมนขทนฺตเขฬสิงฺฆาณิก-อุจฺจารปสฺสาวาทีสุ เอกโกฏฺฐาสมฺปิ สรีรโต พหิ ปติตํ สตฺตา หตฺเถน ฉุปิตุมฺปิ[๒] น อิจฺฉนฺติ, อฏฺฏียนฺติ หรายนฺติ ชิคุจฺฉนฺติ. ยํ ยํ ปเนตฺถ อวเสสํ โหติ, ตํ ตํ เอวํ ปฏิกูลมฺปิ สมานํ อวิชฺชนฺธการปริโยนทฺธา อตฺตสิเนหราครตฺตา "อิฏฺฐํ กนฺตํ นิจฺจํ สุขํ อตฺตา"ติ คณฺหนฺติ. เต เอวํ คณฺหนฺตา อฏวิยํ กึสุกรุกฺขํ ทิสฺวา รุกฺขโต อปติตปุปฺผํ "อยํ มํสเปสิ อยํ มํสเปสี"ติ[๓] วิหญฺญมาเนน

ห้อมล้อมไป. เป็นร่างกายที่บุคคลไม่ปรนนิบัติด้วยกิจ มีสีฟัน ล้างหน้า สระหัว อาบน้ำ นุ่งห่มเป็นต้น ปล่อยผมยุ่งหยาบ ตามที่มันเกิดนั่นแหละ แล้วเที่ยวไปจากบ้านสู่บ้าน แม้ว่าเป็นพระราชา แม้ว่าเป็นคนทิ้งขยะ คนจัณฑาลเป็นต้น คนใดคนหนึ่ง ก็ไม่แปลกกัน เพราะความที่มีร่างกายเป็นปฏิกูลเสมอกัน, เพราะความที่ร่างกายเป็นของสกปรก มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียด และเป็นปฏิกูลอย่างนี้ ในร่างกายของพระราชาก็ตาม ของคนจัณฑาลก็ตาม จึงชื่อว่า ไม่มีความต่างกัน. ก็ในร่างกายนี้ บุคคลขัดถูมูลฟันเป็นต้น ด้วยกิจมีสีฟันล้างหน้าเป็นต้น ใช้ผ้าต่าง ๆ ปกปิดอวัยวะอันจะยังความละอายให้กำเริบไว้ ลูบไล้ด้วยเครื่องลูบไล้กลิ่นหอมมีสีต่าง ๆ ประดับด้วยเครื่องประดับ มีดอกไม้ เครื่องอาภรณ์

---

๑ ฉ. อหํ มมนฺติ.
๒ สี. ผุสิตุมฺปิ.
๓ ฉ. "อยํ มํสเปสี"ติ.

ด.ญ.วริษา โสมสุภางค์ศรี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชรสิกาเสน สมานตํเยว[๑] อาปชฺชนฺติ. ตสฺมา :

เป็นต้นแล้ว ก็ย่อมกระทำให้ถึงซึ่งอาการอันจะพึงถือเอาได้ว่า "เรา" ว่า "ของเรา". จากนั้นไป เพราะอาศัยเครื่องแต่งตัวอันเป็นของจรมานี้ปกปิดไว้ เมื่อไม่รู้อยู่ ซึ่งลักษณะแห่งอสุภอันมีรส (สภาวะ) ของตน ตามความเป็นจริงนั้น แห่งร่างกายนั้น ชายก็ย่อมทำความยินดีในหญิง และหญิงก็ย่อมทำความยินดีในชาย. แต่ว่า โดยปรมัตถ์แล้ว ชื่อว่าฐานะที่ควรแก่ความเป็นสิ่งน่ายินดีในร่างกายนี้ แม้เพียงอณูก็หามีไม่. จริงอย่างนั้น ในบรรดาโกฏฐาสทั้งหลาย มีผม ขน เล็บ ฟัน น้ำลาย น้ำมูก อุจจาระ ปัสสาวะเป็นต้น สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่ปรารถนาแม้จะใช้มือแตะต้อง แม้เพียงโกฏฐาสเดียว ที่ตกไปนอกร่างกายแล้ว, ย่อมอึดอัด รังเกียจ ชิงชังอยู่. ส่วนพวกที่ถูกความมืด คืออวิชชาห่อหุ้มกำหนัดแล้วด้วยเสน่หาราคะในตน ย่อมถือเอาทุก ๆ โกฏฐาสที่มีเหลืออยู่ในร่างกาย

---

[๑] ฉ. เอว สทฺโท น ทิสฺสติ.

นี้ แม้ว่าเป็นของปฏิกูลอย่างนี้ว่า "น่าปรารถนา น่าพอใจ เที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา" ดังนี้. สัตว์เหล่านั้น เมื่อถือเอาอย่างนี้ ก็ย่อมถึงความเสมอเหมือนกับสุนัขจิ้งจอกแก่ที่เห็นต้นทองกวาวในดงแล้ว ก็เดือดร้อนอยู่กะดอก (ทองกวาว) ที่ยังไม่ตกจากต้นว่า "นี้ชิ้นเนื้อ นี้ชิ้นเนื้อ" ดังนี้ ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น :

ยถาปิ[๑] ปุปฺผิตํ ทิสฺวา
　　สิคาโล กึสุกํ วเน
มํสรุกฺโข มยา ลทฺโธ
　　อิติ คนฺตฺวาน เวคสา.
ปติตํ ปติตํ ปุปฺผํ
　　ฑํสิตฺวา อติโลลุโป
นยิทํ มํสํ อทุํ มํสํ
　　ยํ รุกฺขสฺมินฺติ คณฺหติ.

ท่านผู้รู้ไม่ถือเอาแต่โกฏฐาส ที่ตกไปเท่านั้น ว่าไม่งาม เหมือนอย่างสุนัขจิ้งจอกเห็นต้นทองกวาว มีดอกบานอยู่ในป่า สำคัญว่า เราได้ต้นเนื้อดังนี้แล้ว จึงวิ่งไปโดยเร็ว มีความละโมบจัด งับเอาดอกที่ตก ๆ อยู่แล้วถือว่า นี้ไม่ใช่เนื้อ ที่อยู่บนต้นโน่นเป็นเนื้อ ดังนี้ ฉะนั้น แล้วก็พึงถือเอา

---

๑ สี. ยถา หิ.

โกฏฺฐาสึ ปติฏฺฐิเยว อสุภนฺติ ตถา พุโธ อคฺคเหตฺวาน คณฺเหยฺย สรีรฏฺฐมฺปิ นํ ตถา.	โกฏฐาส แม้ที่ตั้งอยู่ในร่างกายนั้น ว่าไม่งามอย่างนั้น.
อิมญฺหิ สุภโต กายํ คเหตฺวา ตตฺถ มุจฺฉิตา พาลา กโรนฺตา ปาปานิ ทุกฺขา น ปริมุจฺจเร.	ด้วยว่า พวกคนพาลถือเอากายนี้ ว่างามแล้วสยบอยู่ในกายนั้น กระทำบาปทั้งหลายกันอยู่ จึงหลุดพ้นไปจากทุกข์ไม่ได้.
ตสฺมา ปสฺเสยฺย เมธาวี ชีวโต วา มตสฺส วา สภาวํ ปูติกายสฺส สุภภาเวน วชฺชิตํ.	เพราะฉะนั้น ท่านผู้มีปัญญา พึงเห็นสภาพแห่งกายเน่า ของคนผู้ยังเป็นอยู่บ้าง ตายแล้วบ้าง ว่าเป็นสิ่งอันเว้นจากความงามเถิด.

วุตฺตเญหตํ : ข้อนี้ สมจริงตามคำที่ท่านโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า :

ทุคฺคนฺโธ อสุจิ กาโย กุณโป อุกฺกรูปโม	ขึ้นชื่อว่า กาย เป็นของมีกลิ่นเหม็นสกปรก มีอุปมาดั่งซากศพหรือหลุมคูถ

นินฺทิโต จกฺขุภูเตหิ
กาโย พาลาภินนฺทิโต.

ขึ้นชื่อว่ากาย เป็นของที่ท่านผู้มีจักษุ (มีตาดี)ทั้งหลาย ติเตียนกัน แต่คนพาลกลับชื่นชอบกัน.

อลฺลจมฺมปฏิจฺฉนฺโน
นวทฺวาโร มหาวโณ
สมนฺตโต ปคฺฆรติ
อสุจิ ปูติคนฺธิโย.

(กายนี้)ปกปิดไว้ด้วยหนังสด มีทวารทั้ง ๙ เป็นแผลใหญ่ ของสกปรกอันมีกลิ่นเน่าเหม็นหลั่งไหลออกโดยรอบ.

สเจ อิมสฺส กายสฺส
อนฺโต พาหิรโต[๑] สิยา
ทณฺฑํ นูน คเหตฺวาน
กากโสเณ นิวารเยติ[๒]

ถ้าหากข้างในแห่งกายนี้ พึง(กลับมา) มีอยู่ข้างนอก ไซร้ บุคคลพึงถือท่อนไม้คอยป้องกันกา และสุนัขเป็นแน่ ดังนี้.

ตสฺมา ทพฺพชาติเกน ภิกฺขุนา ชีวมานสรีรํ วา โหตุ มตสรีรํ วา ยตฺถ ยตฺถ อสุภากาโร ปญฺญายติ, ตตฺถ ตตฺเถว นิมิตฺตํ คเหตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อปฺปนํ ปาเปตพฺพนฺติ.

เพราะฉะนั้น จะเป็นร่างของคนผู้ยังเป็นอยู่ก็ตาม เป็นร่างของคนตายแล้วก็ตาม อาการที่ไม่งาม ปรากฏในร่างใด ๆ ภิกษุผู้เป็นทัพพชาติ ก็พึงถือเอานิมิตในร่างนั้น ๆ นั่นแหละ ยังกรรมฐานให้บรรลุถึงอัปปนาเถิด ฉะนี้แล.

---

[๑] ฉ. พาหิรโก.
[๒] สี. กาเก โสเณ จ วารเย.

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค
สมาธิภาวนาธิกาเร อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส
นาม ฉฏฺโฐ ปริจฺเฉโท.

ปริเฉทที่ ๖ ชื่อว่า อสุภกัมมัฏฐานนิเทศ
ในอธิการแห่งสมาธิภาวนา ในวิสุทธิมรรค
อันข้าพเจ้าแต่งเพื่อประโยชน์แก่ความบันเทิง
แห่งสาธุชน ก็มีโดยประการฉะนี้.

ด.ช. เจตพล โสมสุภางค์ศรี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๗. ฉอนุสฺสตินิทฺเทส

๑. พุทฺธานุสฺสติกถา

๑๒๓. อสุภานนฺตรํ อุทฺทิฏฺฐาสุ ปน ทสสุ อนุสฺสตีสุ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สติเยว อนุสฺสติ, ปวตฺติตพฺพฏฺฐานมฺหิเยว (๑) ปวตฺตตฺตา สทฺธาปพฺพชิตสฺส กุลปุตฺตสฺส อนุรูปา สตีติปิ อนุสฺสติ, พุทฺธํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ พุทฺธานุสฺสติ, พุทฺธคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ. ธมฺมํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ, สฺวากฺขาตตาทิธมฺมคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ. สงฺฆํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ สงฺฆานุสฺสติ, สุปฏิปนฺนตาทิสงฺฆคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ. สีลํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ สีลานุสฺสติ, อขณฺฑตาทิสีล-คุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ. จาคํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ จาคานุสฺสติ, มุตฺตจาคตาทิจาคคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ

๗. ฉอนุสตินิเทศ

๑. กถาว่าด้วยพุทธานุสติ

๑๒๓. ส่วนในบรรดาอนุสติ ๑๐ ที่ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดง ในลำดับแห่งอสุภ-กรรมฐาน มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ สตินั่นเอง ชื่อว่า อนุสติ เพราะเกิดขึ้นบ่อย ๆ, ชื่อว่า อนุสติ เพราะอรรถว่า เป็นสติที่สมควรแก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา เพราะความที่เป็นไป ในฐานะที่ควรทำให้เป็นไปนั่นเอง ดังนี้ ก็ได้, อนุสติที่เกิดขึ้นปรารภพระพุทธ ชื่อว่าพุทธานุสติ, คำว่า พุทธานุสตินี้ เป็นชื่อของสติที่มีพระพุทธคุณเป็นอารมณ์. อนุสติที่เกิดขึ้นปรารภพระธรรม ชื่อว่าธัมมานุสติ, คำว่า ธัมมานุสตินี้ เป็นชื่อของสติที่มีพระธรรมคุณ มีความเป็นสวากขาตะ (ความเป็นธรรมที่ตรัสไว้ดีแล้ว) เป็นต้น เป็นอารมณ์. อนุสติที่เกิดขึ้นปรารภพระสงฆ์ ชื่อว่าสังฆานุสติ, คำว่า สังฆานุสตินี้ เป็นชื่อ

---

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร วาติ ทิสฺสติ.

อธิวจนํ. เทวตา อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ เทวตานุสฺสติ, เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ. มรณํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ มรณานุสฺสติ[๑] ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ. เกสาทิเภทํ รูปกายํ คตา, กาเย วา คตาติ กายคตา, กายคตา จ สา สติ จาติ กายคตสฺสตีติ วตฺตพฺเพ รสฺสํ อกตฺวา กายคตาสตีติ วุตฺตา, เกสาทิกายโกฏฺฐาสนิมิตฺตารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ. อานาปาเน อารพฺภ อุปฺปนฺนา สติ อานาปานสฺสติ, อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ. อุปสมํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ อุปสมานุสฺสติ, สพฺพทุกฺขูปสมารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ.

ของสติที่มีพระสังฆคุณ มีความเป็นสุปฏิปันนะ (ความเป็นผู้ปฏิบัติดี) เป็นต้นเป็นอารมณ์. อนุสติที่เกิดขึ้นปรารภศีล ชื่อว่า สีลานุสติ, คำว่า สีลานุสตินี้ เป็นชื่อของสติที่มีสีลคุณ มีความเป็นศีลที่ไม่ขาดเป็นต้น เป็นอารมณ์. อนุสติที่เกิดขึ้นปรารภความสละ ชื่อว่า จาคานุสติ, คำว่า จาคานุสตินี้ เป็นชื่อของสติที่มีจาคคุณ มีความเป็นผู้สละได้พ้น เป็นต้นเป็นอารมณ์. อนุสติที่เกิดขึ้นปรารภเทวดา ชื่อว่าเทวตานุสติ, คำว่า เทวตานุสตินี้ เป็นชื่อของสติที่มีคุณ มีศรัทธาเป็นต้นของตนเป็นอารมณ์ โดยตั้งเทวดาไว้ในฐานะแห่งพยาน. อนุสติที่เกิดขึ้นปรารภความตาย ชื่อว่ามรณานุสติ, คำว่า มรณานุสตินี้ เป็นชื่อของสติที่มีความตัดขาดแห่งชีวิตินทรีย์ เป็นอารมณ์. ชื่อว่ากายคตา เพราะอรรถว่าไปสู่รูปกายอันต่างด้วยโกฏฐาส มีผมเป็นต้น, หรือเพราะอรรถว่าไปในกาย, เมื่อควรจะ

---

[๑] สี. อุปฺปนฺนา สติ มรณสติ.
องฺ. เอก. ๒๐/๔๔.

กล่าวว่า สตินั้นด้วยไปสู่กายหรือไปในกายด้วย เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่ากายคตาสติ ดังนี้ (แต่) เพราะไม่ได้ทำให้เป็นรัสสะ(เสียงสั้น) จึงกล่าวเสียว่า กายคตาสติ, คำว่า กายคตาสติ นี้ เป็นชื่อของสติที่มีนิมิตในโกฏฐาสแห่งกาย มีผมเป็นต้นเป็นอารมณ์. สติที่เกิดขึ้นปรารภลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ชื่อว่า อานาปานสติ, คำว่า อานาปานสตินี้ เป็นชื่อของสติที่มีนิมิตในลมหายใจเข้า และลมหายใจออกเป็นอารมณ์. อนุสติที่เกิดขึ้นปรารภอุปสมธรรม ชื่อว่า อุปสมานุสติ, คำว่า อุปสมานุสตินี้ เป็นชื่อของสติที่มีธรรม อันเป็นที่เข้าไปสงบทุกข์ทั้งปวงเป็นอารมณ์.

๑๒๔. อิติ อิมาสุ ทสสุ อนุสฺสตีสุ พุทฺธานุสฺสตึ ตาว ภาเวตุกาเมน อเวจฺจปฺปสาทสมนฺนาคเตน โยคินา ปฏิรูเป เสนาสเน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน "อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร

๑๒๔. ในบรรดาอนุสติ ๑๐ เหล่านี้ ดังกล่าวมานี้ พระโยคีผู้ถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสไม่คลอนแคลน ผู้ใคร่เจริญพุทธานุสติก่อน พึงเป็นผู้หลีกเร้นไปในที่ลับ ในเสนาสนะที่เหมาะสม ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณทั้งหลาย ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าตามนัย

ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควา"ติ[๑] เอวํ พุทฺธสฺส ภควโต คุณา อนุสฺสริตพฺพา.

ที่มาแล้วในพระบาลีนี้ว่า "อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควา" ดังนี้ เถิด.

ตตฺรายํ อนุสฺสรณนโย : โส ภควา อิติปิ อรหํ, ฯเปฯ โส ภควา อิติปิ ภควาติ อนุสฺสรติ. อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหติ.

ต่อไปนี้เป็นนัยการระลึกเนือง ๆ ในคุณเหล่านั้น : พระโยคีย่อมระลึกเนือง ๆ ว่า โส ภควา อิติปิ อรหํ, ฯเปฯ โส ภควา อิติปิ ภควา (พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงเป็นพระอรหันต์ แม้เพราะเหตุนี้, ฯลฯ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นพระภควาแม้เพราะเหตุนี้). เป็นอันกล่าวอธิบายได้ว่า เพราะเหตุนี้ และเพราะเหตุนี้ ดังนี้.

๑๒๕. ตตฺถ อารกตฺตา อรีนํ อรานญฺจ หตตฺตา ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา ปาปกรเณ รหาภาวาติ อิเมหิ ตาว การเณหิ

๑๒๕. ในบทเหล่านั้น พระโยคีย่อมระลึกเนือง ๆ ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ เพราะเหตุเหล่านี้

---

[๑] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๗.

โส ภควา อรหนฺติ อนุสฺสรติ. อารกา หิ โส สพฺพกิเลเสหิ สุวิทูรวิทูเร ฐิโต มคฺเคน สวาสนานํ กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตาติ อารกตฺตา อรหํ.

ก่อน คือ เพราะความเป็นผู้ไกลจากกิเลส เพราะทรงกำจัดอริ(ข้าศึก) และเพราะทรงทำลายอระ(ซี่กำ)ได้ เพราะทรงเป็นผู้ควรต่อทักขิณาวัตถุทั้งหลายมีปัจจัยเป็นต้น เพราะไม่ทรงมีที่ลับในอันกระทำบาป ดังนี้. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า ทรงเป็นผู้ไกล คือทรงดำรงอยู่ในที่ไกลแสนไกลจากสรรพกิเลส เพราะพระองค์ทรงย่ำยีกิเลสทั้งหลาย พร้อมทั้งวาสนาได้แล้วด้วยมรรค เพราะเหตุนั้น จึงทรงเป็นพระอรหันต์เพราะความเป็นผู้ไกล.

โส ตโต อารกา นาม
ยสฺส เยนาสมงฺคิตา
อสมงฺคี จ โทเสหิ
นาโถ เตนารหํ มโตติ.

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ทรงหาความเป็นผู้มีปกติพร้อมเพรียง ด้วยกิเลสใดมิได้ และไม่ทรงเป็นผู้มีปกติพร้อมเพรียง ด้วยสิ่งอันเป็นโทษทั้งหลาย ชื่อว่าทรงเป็นผู้ไกลจากกิเลสและสิ่งที่เป็นโทษนั้น เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคผู้เป็นนาถะพระองค์นั้น ว่าพระอรหันต์ดังนี้.

๑๒๖. เต จาเนน กิเลสารโย มคฺเคน หตาติ อรีนํ หตตฺตาปิ อรหํ.

๑๒๖. อนึ่ง อริ(ข้าศึก)คือกิเลสทั้งหลายเหล่านั้น ถูกพระผู้มีพระภาคนี้ทรงกำจัดเสียได้แล้วด้วยมรรค เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคนั้น จึงทรงเป็นพระอรหันต์แม้เพราะทรงกำจัดอริได้.

ยสฺมา ราคาทิสงฺขาตา
สพฺเพปิ อรโย หตา
ปญฺญาสตฺเถน นาเถน
ตสฺมาปิ อรหํ มโตติ.

เพราะเหตุที่อริ กล่าวคือกิเลสมีราคะเป็นต้น แม้ทั้งปวงถูกพระผู้เป็นนาถะทรงกำจัดได้แล้ว ด้วยศัสตราคือพระปัญญา แม้เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงกล่าวถึงพระองค์ว่า ทรงเป็นพระอรหันต์ ฉะนี้แล.

๑๒๗. ยญฺเจตํ อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภิ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารารํ ชรามรณเนมิ สาสวสมุทยมเยน อกฺเขน วิชฺฌิตฺวา ติภวรเถ สมาโยชิตํ อนาทิกาลปฺปวตฺตํ สํสารจกฺกํ, ตสฺสาเนน โพธิมณฺเฑ วีริยปาเทหิ สีลปฐวิยํ ปติฏฺฐาย สทฺธาหตฺเถน กมฺมกฺขยกรญาณผรสุํ คเหตฺวา สพฺเพ อรา หตาติ อรานํ หตตฺตาปิ อรหํ.

๑๒๗. อนึ่ง สังสารจักร (ล้อคือสังสารวัฏ) อันมีดุมที่ทำด้วยอวิชชาและภวตัณหา มีอภิสังขาร มีปุญญาภิสังขารเป็นต้นเป็นซี่กำ มีชรามรณะเป็นกง ที่ใช้เพลาอันทำด้วยอาสวสมุทัย สอดเข้าแล้วประกอบไว้ที่รถคือภพทั้ง ๓ เป็นไปตลอดกาลอันเว้นเบื้องต้นนี้ใด, พระผู้มีพระภาคนี้ทรงใช้พระบาทคือวิริยะ ยืนบนพื้นดินคือศีล แล้วทรงใช้พระหัตถ์

คือศรัทธา จับขวานคือพระญาณอันกระทำความสิ้นไปแห่งกรรม ทำลายซี่กำทั้งหมดแห่งสังสารจักรนั้นเสียได้แล้ว ณ แดนตรัสรู้ เพราะเหตุนั้น จึงทรงเป็นพระอรหันต์แม้เพราะทรงทำลายซี่กำได้.

๑๒๘. อถวา สํสารจกฺกนฺติ อนมตคฺคํ สํสารวฏฺฏํ วุจฺจติ. ตสฺส จ อวิชฺชา นาภิ, มูลตฺตา. ชรามรณํ เนมิ, ปริโยสานตฺตา. เสสา ทส ธมฺมา อรา, อวิชฺชามูลกตฺตา ชรามรณปริยนฺตตฺตา จ, ตตฺถ ทุกฺขาทีสุ อญฺญาณํ อวิชฺชา. กามภเว จ อวิชฺชา กามภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ, รูปภเว อวิชฺชา รูปภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ, อรูปภเว อวิชฺชา อรูปภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ. กามภเว สงฺขารา กามภเว ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปจฺจยา โหนฺติ, เอส นโย อิตเรสุ. กามภเว ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ กามภเว นามรูปสฺส ปจฺจโย โหติ, ตถา รูปภเว. อรูปภเว นามสฺเสว ปจฺจโย

๑๒๘. อีกนัยหนึ่ง สังสารวัฏอันมีที่สุดที่บุคคลรู้ไม่ได้ เรียกว่าสังสารจักร. ก็อวิชชา จัดเป็นดุมแห่งสังสารจักรนั้น, เพราะเป็นมูล (เป็นรากเหง้า). ชรา–มรณะจัดเป็นกง, เพราะเป็นที่สุดรอบ. ธรรม ๑๐ ที่เหลือจัดเป็นซี่กำ, เพราะมีอวิชชาเป็นมูล และเพราะมีชรามรณะเป็นที่สุดรอบ, ในธรรมเหล่านั้น ความไม่รู้ในสัจจะ ๔ มีทุกข์เป็นต้น ชื่อว่าอวิชชา. ก็อวิชชาในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่สังขารทั้งหลายในกามภพ, อวิชชาในรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัย แก่สังขารทั้งหลายในรูปภพ, อวิชชาในอรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่สังขารทั้งหลายในอรูปภพ. สังขารทั้งหลายใน

โหติ. กามภเว นามรูปํ กามภเว สฬายตนสฺส ปจฺจโย โหติ, รูปภเว นามรูปํ รูปภเว ติณฺณํ อายตนานํ ปจฺจโย โหติ, อรูปภเว นามํ อรูปภเว เอกสฺสายตนสฺส ปจฺจโย โหติ. กามภเว สฬายตนํ กามภเว ฉพฺพิธสฺส ผสฺสสฺส ปจฺจโย โหติ, รูปภเว ตีณิ อายตนานิ รูปภเว ติณฺณํ ผสฺสานํ ปจฺจยา โหนฺติ, อรูปภเว เอกมายตนํ อรูปภเว เอกสฺส ผสฺสสฺส ปจฺจโย โหติ. กามภเว ฉ ผสฺสา กามภเว ฉนฺนํ เวทนานํ ปจฺจยา โหนฺติ, รูปภเว ตโย[๑] ตตฺเถว ติสฺสนฺนํ, อรูปภเว เอโก ตตฺเถว เอกิสฺสา เวทนาย ปจฺจโย โหติ. กามภเว ฉ เวทนา กามภเว ฉนฺนํ ตณฺหากายานํ ปจฺจยา โหนฺติ, รูปภเว ติสฺโส ตตฺเถว ติณฺณํ, อรูปภเว เอกา เวทนา อรูปภเว เอกสฺส ตณฺหากายสฺส ปจฺจโย โหติ. ตตฺถ ตตฺถ สา สา ตณฺหา ตสฺส ตสฺส อุปาทานสฺส, อุปาทานาทโย ภวาทีนํ.

กามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธิวิญญาณในกามภพ, ในภพที่เหลือก็มีนัยนี้. ปฏิสนธิวิญญาณในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่นามรูปในกามภพ, ในรูปภพก็อย่างนั้นเหมือนกัน. ปฏิสนธิวิญญาณในอรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่นามอย่างเดียว. นามรูปในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่อายตนะ ๖ ในกามภพ, นามรูปในรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่อายตนะ ๓ ในรูปภพ, นามในอรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่อายตนะเดียวในอรูปภพ. อายตนะ ๖ ในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ผัสสะ ๖ ในกามภพ, อายตนะ ๓ ในรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ผัสสะ ๓ ในรูปภพ, อายตนะเดียวในอรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ผัสสะเดียวในอรูปภพ. ผัสสะ ๖ ในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่เวทนา ๖ ในกามภพ, ผัสสะ ๓ ในรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่เวทนา ๓ ในรูปภพนั้นนั่นแหละ, ผัสสะเดียวในอรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่เวทนาเดียว ในอรูปภพนั้น

[๑] ฉ. ตโย ผสฺสา.

นั่นแหละ. เวทนา ๖ ในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่กองตัณหา ๖ ในกามภพ, เวทนา ๓ ในรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่กองตัณหา ๓ ในรูปภพนั้นนั่นแหละ, เวทนาเดียวในอรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่กองตัณหาเดียว ในอรูปภพ. ตัณหานั้น ๆ ในภพนั้น ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแก่อุปาทานนั้น ๆ, อุปาทานเป็นต้น ก็ย่อมเป็นปัจจัยแก่ภพเป็นต้น.

กถํ ? อิเธกจฺโจ กาเม ปริภุญฺชิสฺสามีติ กามุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรติ, วาจาย ทุจฺจริตํ จรติ, มนสา ทุจฺจริตํ จรติ, ทุจฺจริตปาริปูริยา อปาเย อุปฺปชฺชติ[๑] ตตฺถสฺส อุปปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว, กมฺมนิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโว, ขนฺธานํ นิพฺพตฺติ ชาติ, ปริปาโก ชรา, เภโท มรณํ.

คืออย่างไร ? คือว่าบางคนในโลกนี้ คิดว่า เราจักบริโภคกาม ดังนี้ เพราะกามุปาทานเป็นปัจจัย จึงประพฤติทุจริตด้วยกาย, ประพฤติทุจริตด้วยวาจา, ประพฤติทุจริตด้วยใจ, เพราะความบริบูรณ์แห่งทุจริต เขาจึงเกิดขึ้นในอบาย. กรรมอันเป็นเหตุเข้าถึงอบายนั้น ของเขา ชื่อว่ากรรมภพ, ขันธ์ที่บังเกิดเพราะกรรม ชื่อว่าอุปปัตติภพ, ความบังเกิดแห่งขันธ์ทั้งหลาย ชื่อว่าชาติ, ความแก่หง่อม ชื่อว่าชรา, ความแตกทำลาย ชื่อว่ามรณะ.

---

[๑] ฉ. อุปปชฺชติ.

อปโร สคฺคสมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติ ตเถว สุจริตํ จรติ, สุจริตปาริปูริยา สคฺเค อุปฺปชฺชติ๑ ตตฺถสฺส อุปปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโวติ โสเยว นโย.

อีกคนหนึ่งคิดว่า เราจักเสวยสวรรค์สมบัติดังนี้ จึงประพฤติสุจริตโดยประการ (ที่มีกามุปาทานเป็นปัจจัย)นั้นนั่นแหละ, เพราะความบริบูรณ์แห่งสุจริต เขาจึงเกิดขึ้นในสวรรค์. ก็มีนัยนั้นนั่นแหละว่า กรรมอันเป็นเหตุเข้าถึงสวรรค์นั้น ของเขา ชื่อว่ากรรมภพเป็นต้น.

อปโร ปน พฺรหฺมโลกสมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติ กามุปาทานปจฺจยา เอว เมตฺตํ ภาเวติ, กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺขํ ภาเวติ, ภาวนาปาริปูริยา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติ. ตตฺถสฺส นิพฺพตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโวติ โสเยว นโย.

ส่วนอีกคนหนึ่งคิดว่า เราจักเสวยสมบัติในพรหมโลกดังนี้ เพราะกามุปาทานเป็นปัจจัยนั่นเอง จึงเจริญเมตตา, เจริญกรุณา มุทิตา อุเบกขา, เพราะความบริบูรณ์แห่งภาวนา จึงบังเกิดในพรหมโลก. ก็มีนัยนั้นนั่นแหละว่า กรรมอันเป็นเหตุบังเกิดในพรหมโลกนั้นของเขา ชื่อว่ากรรมภพเป็นต้น.

อปโร อรูปภเว สมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติ ตเถว อากาสานญฺจายตนาทิสมาปตฺติโย

อีกคนหนึ่งคิดว่า เราจักเสวยสมบัติในอรูปภพ ดังนี้ จึงเจริญสมาบัติมี

---

๑ ฉ. อุปปชฺชติ.

ภาเวติ, ภาวนาปาริปูริยา ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺตติ. ตตฺถสฺส นิพฺพตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว, กมฺมนิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโว, ขนฺธานํ นิพฺพตฺติ ชาติ, ปริปาโก ชรา, เภโท มรณนฺติ. เอเสว นโย เสสุปาทานมูลิกาสุปิ โยชนาสุ.

อากาสานัญจายตนะเป็นต้น โดยประการ (ที่มีกามุปาทานเป็นปัจจัย)นั้นนั่นแหละ, เพราะความบริบูรณ์แห่งภาวนา จึงบังเกิดในอรูปภพนั้น ๆ. กรรมอันเป็นเหตุบังเกิดในอรูปภพนั้นของเขา ชื่อว่ากรรมภพ, ขันธ์ที่บังเกิดเพราะกรรม ชื่อว่าอุปปัตติภพ, ความบังเกิดแห่งขันธ์ทั้งหลาย ชื่อว่าชาติ, ความแก่หง่อมชื่อว่าชรา, ความแตกทำลาย ชื่อว่ามรณะ ฉะนี้แล. ในคำประกอบความแม้ที่มีอุปาทานที่เหลือเป็นมูล ก็มีนัยนี้แหละ.

เอวมยํ อวิชฺชา เหตุ, สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ. อตีตมฺปิ อทฺธานํ อนาคตมฺปิ อทฺธานํ อวิชฺชา เหตุ, สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ[๑] เอเตน[๒] นเยน สพฺพปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานิ.

พึงขยายบททั้งปวงให้พิสดาร โดยนัยนี้ว่า ปัญญาในอันกำหนดถือเอาปัจจัยว่าอวิชชาเป็นเหตุ, สังขารทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะเหตุ, ธรรมทั้ง ๒ นี้เกิดขึ้นเพราะเหตุดังนี้ นี้ชื่อว่าธรรมฐิติญาณ. ปัญญาในอันกำหนดถือเอาปัจจัยว่า แม้ในกาลอดีต แม้ในกาลอนาคต อวิชชาเป็นเหตุ สังขารทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะเหตุ, ธรรมทั้ง ๒ นี้เกิดขึ้น

---

[๑] ขุ. ป. ๓๑/๗๓.
[๒] ฉ. เอเตเนว.

เพราะเหตุ ดังนี้ ชื่อว่าธรรมฐิติญาณ ดังนี้ อย่างนี้เถิด.

ตตฺถ อวิชฺชาสงฺขารา เอโก สงฺเขโป, วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนา เอโก, ตณฺหูปาทานภวา เอโก, ชาติชรามรณํ เอโก. ปุริมสงฺเขโป เจตฺถ อตีโต อทฺธา, เทฺว มชฺฌิมา ปจฺจุปฺปนฺโน, ชาติชรามรณํ อนาคโต. อวิชฺชาสงฺขารคฺคหเณน เจตฺถ ตณฺหูปาทานภวา คหิตาว โหนฺตีติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อตีเต กมฺมวฏฺฏํ, วิญฺญาณาทโย ปญฺจ เอตรหิ วิปากวฏฺฏํ, ตณฺหูปาทานภวคฺคหเณน อวิชฺชาสงฺขารา คหิตาว โหนฺตีติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา เอตรหิ กมฺมวฏฺฏํ, ชาติชรามรณาปเทเสน วิญฺญาณาทีนํ นิทฺทิฏฺฐตฺตา อิเม ปญฺจ ธมฺมา อายตึ วิปากวฏฺฏํ. เต[๑] อาการโต วีสติวิธา โหนฺติ. สงฺขารวิญฺญาณานญฺเจตฺถ อนฺตรา เอโก สนฺธิ, เวทนาตณฺหานํ อนฺตรา

ในธรรมเหล่านั้น อวิชชาและสังขาร จัดเป็นสังเขป ๑, วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนาจัดเป็นสังเขป ๑, ตัณหา อุปาทาน และภพจัดเป็นสังเขป ๑, ชาติชราและมรณะจัดเป็นสังเขป ๑. อนึ่งในสังเขป ๔ นี้ สังเขปแรกจัดเป็นอดีตอัทธา(อดีตกาล), ๒ สังเขปกลางจัดเป็นปัจจุบันอัทธา (ปัจจุบันกาล), ชาติชราและมรณะ จัดเป็นอนาคตอัทธา (อนาคตกาล). อนึ่งในธรรมเหล่านี้ ด้วยศัพท์ว่าอวิชชา สังขาร ย่อมเป็นอันถือเอาตัณหาอุปาทานและภพแล้วทีเดียว เพราะเหตุนั้น ธรรม ๕ เหล่านี้ จึงจัดเป็นกรรมวัฏในอดีต, ธรรม ๕ มีวิญญาณเป็นต้นจัดเป็นวิปากวัฏในปัจจุบัน, ด้วยศัพท์ว่าตัณหา อุปาทาน ภพ ย่อมเป็นอันถือเอา

---

[๑] เย (สมนฺตปาสาทิกา. ๑/๑๑๘).

เอโก, ภวชาตีนมนฺตรา เอโกติ,[๑] อิติ ภควา เอตํ จตุสงฺเขปํ ติยทฺธํ วีสตาการํ ติสนฺธึ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ สพฺพาการโต ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ. อิมินา ธมฺมฏฺฐิติญาเณน ภควา เต ธมฺเม ยถาภูตํ ญตฺวา เตสุ นิพฺพินฺทนฺโต วิรชฺชนฺโต วิมุจฺจนฺโต วุตฺตปฺปการสฺส อิมสฺส สํสารจกฺกสฺส อเร หนิ วิหนิ วิทฺธํเสสิ. เอวมฺปิ อรานํ หตตฺตา อรหํ.

อวิชชาและสังขารแล้วทีเดียว เพราะเหตุนั้น ธรรม ๕ เหล่านี้ จึงจัดเป็นกรรมวัฏในปัจจุบัน, เพราะธรรม ๕ มีวิญญาณเป็นต้น ทรงแสดงไขไว้แล้ว โดยทรงบ่งชี้ถึงชาติชราและมรณะ ธรรม ๕ เหล่านี้ จึงจัดเป็นวิปากวัฏในอนาคต. ธรรมเหล่านั้นจึงมี ๒๐ อย่างโดยอาการ. อนึ่งในธรรมเหล่านี้ ระหว่างสังขารกับวิญญาณ จัดเป็นสนธิ(ที่เชื่อมต่อ) ๑, ระหว่างเวทนากับตัณหา จัดเป็นสนธิ ๑, ระหว่างภพกับชาติ จัดเป็นสนธิ ๑ ฉะนี้แล, พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็น ทรงทราบ ทรงแทงตลอด โดยอาการทั้งปวง ซึ่งปฏิจจสมุปบาทอันมีสังเขป ๔ อัทธา ๓ อาการ ๒๐ สนธิ ๓ นี้ โดยประการที่กล่าวแล้วนี้. ความรู้นั้นชื่อว่าญาณ โดยความหมายว่ารู้, ชื่อว่าปัญญา โดยความหมายว่ารู้โดยประการทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในอันกำหนด

---

[๑] เอโก (สมนฺตปาสาทิกา. ๑/๑๑๘).

ถือเอาซึ่งปัจจัย ชื่อว่าธรรมฐิติญาณดังนี้. พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงทราบธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริง ด้วยธรรมฐิติญาณนี้แล้ว เมื่อทรงเบื่อหน่ายคลายกำหนัดในธรรมเหล่านั้น หลุดพ้นอยู่ ก็ชื่อว่าทรงกำจัดคือทำลายย่ำยี ซี่กำแห่งสังสารจักร อันมีประการดังกล่าวแล้วนี้ได้. ชื่อว่าทรงเป็นพระอรหันต์แม้เพราะทำลายอระ(ซี่กำ) ตามประการที่กล่าวมานี้.

อรา สํสารจกฺกสฺส
หตา ญาณาสินา ยโต
โลกนาเถน เตเนส
อรหนฺติ ปวุจฺจติ.

เพราะเหตุที่พระผู้เป็นที่พึ่ง ของชาวโลก ทรงทำลายซี่กำแห่งสังสารจักรได้แล้ว ด้วยพระแสงดาบคือพระญาณฉะนั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า พระองค์นี้ทรงเป็นพระอรหันต์.

๑๒๙. อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตา จ จีวราทิปจฺจเย อรหติ ปูชาวิเสสญฺจ. เตเนว จ อุปฺปนฺเน ตถาคเต เย เกจิ มเหสกฺขา เทวมนุสฺสา, น เต อญฺญตฺถ ปูชํ กโรนฺติ. ตถา หิ พฺรหฺมา สหมฺปติ สิเนรุมตฺเตน

๑๒๙. อนึ่ง เพราะความที่ทรงเป็นอัครทักขิไณยบุคคล พระองค์จึงทรงควรซึ่งปัจจัยทั้งหลายมีจีวรเป็นต้น และการบูชาวิเศษ. ก็เพราะเหตุนั้นนั่นเอง เมื่อพระตถาคตทรงอุบัติแล้ว พวกเทวดาและ

รตนทาเมน ตถาคตํ ปูเชสิ. ยถาพลญฺจ อญฺเญ เทวา มนุสฺสา จ พิมฺพิสาร-โกสลราชาทโย. ปรินิพฺพุตมฺปิ จ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ฉนฺนวุติโกฏิธนํ วิสฺสชฺเชตฺวา อโสกมหาราชา สกลชมฺพุทีเป จตุราสีติ-วิหารสหสฺสานิ ปติฏฺฐาเปสิ. โก ปน วาโท อญฺเญสํ ปูชาวิเสสานนฺติ ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตาปิ อรหํ.

มนุษย์ทั้งหลาย ผู้มีศักดิ์ใหญ่เหล่าใดเหล่า-หนึ่ง, พวกเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น จะไม่กระทำการบูชาในบุคคลอื่น. จริงอย่างนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมได้บูชาแล้ว ซึ่งพระตถาคตด้วยช่อรัตนะใหญ่ขนาดเขาสิเนรุ. อนึ่งพวกเทวดาและมนุษย์เหล่าอื่น มีพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าโกศลเป็นต้น ก็ได้บูชาแล้วตามกำลัง. ส่วนพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงสละทรัพย์ ๙๖ โกฏิ รับสั่งให้สร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่งทั่วชมพูทวีป อุทิศพระผู้มีพระภาค แม้ว่าเสด็จปรินิพพานแล้ว. จะป่วยกล่าวไปไยถึงการบูชาวิเศษอื่น ๆ เล่า เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าทรงเป็นพระอรหันต์แม้เพราะ ทรงเป็นผู้ควรแก่ทักขิณาวัตถุทั้ง-หลายมีปัจจัยเป็นต้น.

ปูชาวิเสสํ สห ปจฺจเยหิ
ยสฺมา อยํ อรหติ โลกนาโถ
อตฺถานุรูปํ อรหนฺติ โลเก
ตสฺมา ชิโน อรหติ นามเมตํ.

เพราะเหตุที่ พระผู้เป็นที่พึ่งของชาว-โลกนี้ ทรงควรซึ่งการบูชาวิเศษพร้อมทั้งปัจจัยทั้งหลาย ฉะนั้น พระชินเจ้าจึงทรงควรซึ่งพระนาม อัน

เหมาะสมต่อความหมายนี้ ว่า อรหันต์ในโลก.

๑๓๐. ยถา จ โลเก เย เกจิ ปณฺฑิตมานิโน พาลา อสิโลกภเยน รโห ปาปํ กโรนฺติ, เอวเมส น กทาจิ กโรตีติ ปาปกรเณ รหาภาวโตปิ อรหํ.

๑๓๐. เหมือนอย่างว่า คนพาลผู้ถือตัวว่าเป็นบัณฑิตเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลก ย่อมกระทำบาปในที่ลับ เพราะกลัวเสียชื่อเสียงฉันใด, พระผู้มีพระภาคนี้ จะทรงกระทำบาป (ในที่ลับ)บ้างเป็นบางครั้ง ฉันนั้นก็หาไม่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าทรงเป็นพระอรหันต์แม้เพราะไม่ทรงมีที่ลับในอันกระทำบาป.

ยสฺมา นตฺถิ รโห นาม
ปาปกมฺเมสุ ตาทิโน
รหาภาเวน เตเนส
อรหํ อิติ วิสฺสุโต.

เพราะเหตุที่ ชื่อว่าที่ลับในการกระทำบาปทั้งหลาย ไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้คงที่ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคนี้ จึงทรงปรากฏพระนามว่า อรหันต์ เพราะไม่มีที่ลับ.

เอวํ สพฺพถาปิ :

อารกตฺตา หตตฺตา จ
กิเลสารีน โส มุนิ

พระมหามุนีเจ้านั้น เพราะทรงเป็นผู้ไกล และเพราะทรงกำจัดอริคือกิเลส

หตสํสารจกฺกาโร
ปจฺจยาทีนมารโห[๑]
น รโห กโรติ ปาปานิ
อรหํ เตน วุจฺจตีติ. (๑)

ทรงเป็นผู้ทำลายซี่กำ แห่งสังสารจักร ทรงเป็นผู้ควรแก่ทักขิณาวัตถุ มีปัจจัยเป็นต้น และไม่ทรงกระทำบาปทั้งหลาย ในที่ลับ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า ทรงเป็นพระอรหันต์ ดังนี้ แม้โดยประการทั้งปวง ตามนัยที่ได้กล่าวมานี้แล.

๑๓๑. สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ปน สมฺมาสมฺพุทฺโธ. ตถาเหส สพฺพธมฺเม สมฺมา สามญฺจ พุทฺโธ,[๒] อภิญฺเญยฺเย ธมฺเม อภิญฺเญยฺยโต พุทฺโธ, ปริญฺเญยฺเย ธมฺเม ปริญฺเญยฺยโต, ปหาตพฺเพ ธมฺเม ปหาตพฺพโต, สจฺฉิกาตพฺเพ ธมฺเม สจฺฉิกาตพฺพโต, ภาเวตพฺเพ ธมฺเม ภาเวตพฺพโต. เตเนว จาห :

๑๓๑. ส่วนที่ทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ เพราะความที่ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและโดยพระองค์เอง. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคนี้ ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบ และโดยพระองค์เอง, คือตรัสรู้อภิญไญยธรรม (ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง) ทั้งหลาย โดยความเป็นอภิญไญยธรรม, ตรัสรู้ปริญไญยธรรม (ธรรมที่ควรกำหนดรู้) ทั้งหลาย โดยความเป็นปริญไญยธรรม, ตรัสรู้ปหาตัพพธรรม (ธรรมที่ควรละ)ทั้ง-

---

[๑] ฉ. ปจฺจยาทีน จารโห.

[๒] สี. สพฺพธมฺเม สมฺมา สมฺพุทฺโธ.

หลาย โดยความเป็นปหาตัพพธรรม, ตรัสรู้สัจฉิกาตัพพธรรม (ธรรมที่ควรกระทำให้แจ้ง)ทั้งหลาย โดยความเป็นสัจฉิกาตัพพ-ธรรม, ตรัสรู้ภาเวตัพพธรรม (ธรรมที่ควรเจริญ)ทั้งหลาย โดยความเป็นภาเวตัพพ-ธรรม. ก็เพราะเหตุนั้นนั่นแหละจึงตรัสไว้ว่า :

อภิญฺเญยฺยํ อภิญฺญาตํ
ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ
ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม
ตสฺมา พุทฺโธสฺมิ พฺราหฺมณาติ[๑]

ดูกรพราหมณ์ สิ่งที่ควรรู้ยิ่ง เราก็ได้รู้ยิ่งแล้ว สิ่งที่ควรเจริญ เราก็ได้เจริญแล้ว และสิ่งที่ควรละ เราก็ได้ละแล้ว เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นพุทธะ ดังนี้.

๑๓๒. อปิจ จกฺขุํ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺส มูลการณภาเวน สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ เอเกกปทุทฺธาเรนาปิ สพฺพธมฺเม สมฺมา

๑๓๒. อีกนัยหนึ่ง พึงทราบว่า พระองค์ตรัสรู้ธรรมทั้งปวง โดยชอบ และโดยพระองค์เอง แม้โดยการยกขึ้นทีละบทอย่างนี้คือ จักขุเป็นทุกขสัจ, ตัณหาเก่าที่ทำจักขุนั้นให้ตั้งขึ้น โดยความเป็นมูลเหตุ เป็น

[๑] ขุ. สุ. ๒๕/๔๔๔, ม. ม. ๑๓/๕๕๔.

สามญฺจ พุทฺโธ, เอส นโย โสตฆานชิวฺหา-กายมเนสุ. เอเตเนว นเยน รูปาทีนิ ฉ อายตนานิ, จกฺขุวิญฺญาณาทโย ฉ วิญฺญาณ-กายา, จกฺขุสมฺผสฺสาทโย ฉ ผสฺสา, จกฺขุสมฺผสฺสชาเวทนาทโย ฉ เวทนา, รูปสญฺญาทโย ฉ สญฺญา, รูปสญฺเจตนาทโย ฉ เจตนา, รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายา, รูปวิตกฺกาทโย ฉ วิตกฺกา, รูปวิจาราทโย ฉ วิจารา, รูปกฺขนฺธาทโย ปญฺจกฺขนฺธา, ทส กสิณานิ, ทส อนุสฺสติโย, อุทฺธุมาตก-สญฺญาทิวเสน ทส สญฺญา, เกสาทโย ทฺวตฺตึสาการา, ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, กามภวาทโย นว ภวา, ปฐมาทีนิ จตฺตาริ ฌานานิ, เมตฺตาภาวนาทโย จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย, จตสฺโส อรูปสมาปตฺติโย, ปฏิโลมโต ชรามรณาทีนิ, อนุโลมโต อวิชฺชาทีนิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานิ จ โยเชตพฺพานิ.

สมุทัยสัจ, ความไม่เป็นไปแห่งธรรมทั้ง ๒ เป็นนิโรธสัจ, ปฏิปทาอันเป็นเครื่องรู้ชัดซึ่งนิโรธ เป็นมรรคสัจ, ในโสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมนะ ก็มีนัยนี้. อายตนะ ๖ มีรูปายตนะเป็นต้น, กองวิญญาณ ๖ มีจักขุ-วิญญาณเป็นต้น, ผัสสะ ๖ มีจักขุสัมผัสสะเป็นต้น, เวทนา ๖ มีจักขุสัมผัสสชาเวทนาเป็นต้น, สัญญา ๖ มีรูปสัญญาเป็นต้น, เจตนา ๖ มีรูปสัญเจตนาเป็นต้น, กองตัณหา ๖ มีรูปตัณหาเป็นต้น, วิตก ๖ มีรูปวิตกเป็นต้น, วิจาร ๖ มีรูปวิจารเป็นต้น, ขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้น, กสิณ ๑๐, อนุสติ ๑๐, สัญญา ๑๐ มีอุทธุมาตกสัญญาเป็นต้น, อาการ ๓๒ มีผมเป็นต้น, อายตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘, ภพ ๙ มีกามภพเป็นต้น, ฌาน ๔ มีปฐมฌานเป็นต้น, อัปปมัญญา ๔ มีเมตตาภาวนาเป็นต้น, อรูปสมาบัติ ๔, และองค์ปฏิจจสมุปบาท โดยปฏิโลม มีชรามรณะเป็นต้น โดยอนุโลม มีอวิชชาเป็นต้น ก็พึงประกอบโดยนัยนี้แหละ.

ตตฺรายํ เอกปทโยชนา, ชรามรณํ ทุกฺขสจฺจํ. ชาติ สมุทยสจฺจํ. อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ. นิโรธปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ เอเกกปทุทฺธาเรน สพฺพธมฺเม สมฺมา สามญฺจ พุทฺโธ อนุพุทฺโธ ปฏิพุทฺโธ. เตน วุตฺตํ "สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ปน สมฺมาสมฺพุทฺโธ"ติ. (๒)

ต่อไปนี้ เป็นคำประกอบความแห่งบทหนึ่งในธรรมเหล่านั้น, ความว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้ ตรัสรู้ตามสมควร ตรัสรู้เฉพาะ ซึ่งธรรมทั้งปวงโดยชอบ และโดยพระองค์เอง โดยการยกขึ้นทีละบท อย่างนี้คือ ชรามรณะเป็นทุกขสัจ. ชาติเป็นสมุทัยสัจ. ความสลัดออกไปซึ่งธรรมทั้ง ๒ เป็นนิโรธสัจ. ปฏิปทาอันเป็นเครื่องรู้ชัดซึ่งนิโรธเป็นมรรคสัจ. เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า "ส่วนที่ทรงพระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ เพราะความที่ตรัสรู้ธรรมทั้งหลายทั้งปวงโดยชอบ และโดยพระองค์เอง" ดังนี้. (๒)

๑๓๓. วิชฺชาหิ ปน จรเณน จ สมฺปนฺนตฺตา <u>วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน</u>. ตตฺถ <u>วิชฺชาติ</u> ติสฺโสปิ วิชฺชา อฏฺฐปิ วิชฺชา. ติสฺโส วิชฺชา ภยเภรวสุตฺเต[๑] วุตฺตนเยเนว

๑๓๓. ส่วนที่ทรงพระนามว่า <u>วิชชาจรณสัมปันนะ</u> เพราะความที่ทรงถึงพร้อมด้วยวิชชาทั้งหลายและด้วยจรณะ. ในคำว่าวิชชาจรณสัมปันนะนั้น คำว่า <u>วิชชา</u> ได้แก่

---

[๑] ม. มู. ๑๒/๓๖.

เวทิตพฺพา, อฏฺฐ อมฺพฏฺฐสุตฺเต.[๑] ตตฺร หิ วิปสฺสนาญาเณน มโนมยิทฺธิยา จ สห ฉ อภิญฺญา ปริคฺคเหตฺวา อฏฺฐ วิชฺชา วุตฺตา. จรณนฺติ สีลสํวโร, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, ชาคริยานุโยโค, สตฺต สทฺธมฺมา, จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานีติ อิเมเยว ปณฺณรส ธมฺมา เวทิตพฺพา. อิเมเยว หิ ปณฺณรส ธมฺมา ยสฺมา เอเตหิ จรติ อริยสาวโก คจฺฉติ อมตํ ทิสํ, ตสฺมา จรณนฺติ วุตฺตา. ยถาห "อิธ มหานาม อริยสาวโก สีลวา โหตี"ติ[๒] สพฺพํ มชฺฌิมปณฺณาสเก[๓] วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ. ภควา อิมาหิ วิชฺชาหิ อิมินา จ จรเณน สมนฺนาคโต. เตน วุจฺจติ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโนติ.

วิชชา ๓ ก็ได้ วิชชา ๘ ก็ได้. พึงทราบวิชชา ๓ ตามนัยที่ได้ตรัสไว้ในภยเภรวสูตรนั่นเทียว, พึงทราบวิชชา ๘ ตามนัยที่ได้ตรัสไว้ในอัมพัฏฐสูตร. จริงอยู่ ในอัมพัฏฐสูตรนั้นทรงกำหนดถือเอาอภิญญา ๖ พร้อมกับวิปัสสนาญาณและมโนมยิทธิ ตรัสวิชชาไว้เป็น ๘. ธรรม ๑๕ อย่างเหล่านี้นั่นเอง คือ ความสำรวมในศีล ๑, ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ๑, ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ๑, การประกอบเนือง ๆ ซึ่งความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่เสมอ (คือไม่มักมากในการนอนหลับ) ๑, พระสัทธรรม ๗, รูปาวจรฌาน ๔ บัณฑิตพึงทราบว่า จรณะ ดังนี้. จริงอยู่ เพราะเหตุที่พระอริยสาวกย่อมเที่ยวไป คือไปสู่ทิศอมตะได้ด้วยธรรม ๑๕ เหล่านี้

[๑] ที. สี. ๙/๑๓๑.
[๒] ม. ม. ๑๓/๒๖.
[๓] ม. ม. ๑๓/๒๖.

ฉะนั้นท่านจึงเรียกธรรม ๑๕ อย่างเหล่านี้เท่านั้นว่า จรณะ. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า "ดูกรมหานาม อริยสาวกในพระศาสนานี้ย่อมเป็นผู้มีศีล" ดังนี้เป็นต้น. พึงทราบคำทั้งหมด ตามนัยที่ได้ตรัสไว้ในมัชฌิมปัณณาสก์นั่นเทียว. พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยวิชชาเหล่านี้ และด้วยจรณะนี้. เพราะเหตุนั้น จึงขนานพระนามพระองค์ว่า วิชชาจรณสัมปันนะ (ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ) ดังนี้.

ตตฺถ วิชฺชาสมฺปทา ภควโต สพฺพญฺญุตํ ปูเรตฺวา ฐิตา. จรณสมฺปทา มหาการุณิกตํ. โส สพฺพญฺญุตาย สพฺพสตฺตานํ อตฺถานตฺถํ ญตฺวา มหาการุณิกตาย อนตฺถํ ปริวชฺเชตฺวา อตฺเถ นิโยเชติ, ยถาตํ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน. เตนสฺส สาวกา สุปฏิปนฺนา โหนฺติ, โน ทุปฺปฏิปนฺนา วิชฺชาจรณวิปนฺนานํ[๑] สาวกา อตฺตนฺตปาทโย วิย. (๓)

ในความถึงพร้อม ๒ อย่างนั้น ความถึงพร้อมด้วยวิชชา ทำความเป็นพระสัพพัญญูแห่งพระผู้มีพระภาคให้เต็มเปี่ยมตั้งอยู่. ความถึงพร้อมด้วยจรณะทำความเป็นผู้มีพระมหากรุณาให้เต็มเปี่ยมตั้งอยู่. พระผู้มีพระภาคนั้น ครั้นทรงทราบสิ่งที่เป็นประโยชน์และที่เป็นความฉิบหายแห่งสัตว์ทั้งปวง ด้วยความเป็นพระสัพพัญญูแล้ว ก็ทรงชักจูงให้

[๑] สี. ...วิปนฺนานํ หิ.

หลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นความฉิบหาย แล้วประกอบในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ด้วยความเป็นผู้มีพระมหากรุณาเยี่ยมอย่างท่านผู้ถึงพร้อมด้วย-วิชชาและจรณะ. เพราะเหตุนั้น สาวกทั้งหลายของพระองค์ จึงเป็นผู้ปฏิบัติดี, ไม่ใช่ปฏิบัติชั่ว เหมือนอย่างสาวกทั้งหลายของพวกเดียรถีย์ผู้มีวิชชาและจรณะวิบัติ ที่ทำตนให้เดือดร้อนเป็นต้น ฉะนั้น. (๓)

๑๓๔. โสภนคมนตฺตา, สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา, สมฺมา คตตฺตา, สมฺมา จ คทตฺตา สุคโต. คมนมฺปิ หิ คตนฺติ วุจฺจติ. ตญฺจ ภควโต โสภนํ ปริสุทฺธมนวชฺชํ. กึ ปน ตนฺติ ? อริยมคฺโค. เตน เหส คมเนน เขมํ ทิสํ อสชฺชมาโน คโตติ โสภนคมนตฺตา สุคโต. สุนฺทรํ เจส ฐานํ คโต อมตํ นิพฺพานนฺติ สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตาปิ สุคโต. สมฺมา จ คโต เตน เตน มคฺเคน ปหีเน กิเลเส ปุน อปจฺจาคจฺฉนฺโต. วุตฺตเญฺหตํ "โสตาปตฺติมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา,

๑๓๔. พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า สุคตะ เพราะทรงมีทางเสด็จไปงดงาม, เพราะเสด็จไปสู่สถานที่ดีงาม, เพราะเสด็จไปโดยชอบ และเพราะตรัสโดยชอบ. จริงอยู่ แม้ทางไปท่านก็เรียกว่า คตะ ได้. ก็ทางเสด็จไปของพระผู้มีพระภาคนั้น งดงาม คือ บริสุทธิ์หาโทษมิได้. ก็ทางไปนั้นคืออะไร ? คือพระอริยมรรค. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคนี้ เสด็จไปสู่ทิศเกษมได้ไม่ขัดข้องโดยทางไปนั้น เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า สุคตะ เพราะทรงมีทางเสด็จไป

เต กิเลเส น ปุเนติ น ปจฺเจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปจฺเจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต"ติ, สมฺมา วา คโต ทีปงฺกรปาทมูลโต ปฏฺฐาย ยาว โพธิมณฺฑา ตาว สมตึสปารมีปูริตาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว กโรนฺโต สสฺสตํ, อุจฺเฉทํ, กามสุขํ, อตฺตกิลมถนฺติ อิเม จ อนฺเต อนุปคจฺฉนฺโต คโตติ สมฺมา คตตฺตาปิ สุคโต. สมฺมา เจส คทติ ยุตฺตฏฺฐาเน ยุตฺตเมว วาจํ ภาสตีติ สมฺมา คทตฺตาปิ สุคโต. ตตฺริทํ สาธกสุตฺตํ "ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, น ตถาคโต ตํ วาจํ ภาสติ. ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติ.

งดงาม. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคนี้เสด็จไปสู่สถานที่ดีงาม คือพระนิพพานอันเป็นอมตะ เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่าสุคตะ แม้เพราะเสด็จไปสู่สถานที่ดีงาม. อนึ่ง พระองค์เสด็จไปโดยชอบ คือไม่ทรงหวนกลับมาสู่กิเลสทั้งหลายที่ทรงละได้แล้วด้วยมรรคนั้น ๆ อีก. ข้อนี้สมจริงตามที่ท่านพระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า "กิเลสเหล่าใดที่ทรงละได้แล้วด้วยพระโสดาปัตติมรรค, พระองค์ไม่ทรงคืน ไม่ทรงกลับ ไม่ทรงหวนกลับมาสู่กิเลสเหล่านั้นอีก เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่าสุคตะ ฯลฯ กิเลสเหล่าใดที่ทรงละได้แล้วด้วยพระอรหัตมรรค พระองค์ไม่ทรงคืน ไม่ทรงกลับ ไม่ทรงหวนกลับมาสู่กิเลสเหล่านั้นอีก เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่าสุคตะ" ดังนี้, อีกอย่างหนึ่ง พระองค์เสด็จไปโดยชอบ คือทรงกระทำแต่ประโยชน์สุขแก่ชาวโลกทั้งปวง ด้วยพระสัมมาปฏิบัติ โดย

---

[๑] ขุ. มหา. ๒๙/๑๓๗.

ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณาย. ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, น ตถาคโต ตํ วาจํ ภาสติ. ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติ. ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณายา"ติ[1] เอวํ สมฺมา คทตฺตาปิ สุคโตติ เวทิตพฺโพ. (๔)

ความที่ทรงเป็นผู้กระทำพระบารมี ๓๐ ถ้วน ให้เต็มเปี่ยมแล้ว เริ่มตั้งแต่แทบพระบาทของพระทีปังกรพุทธเจ้า จนถึงคราวตรัสรู้ และเสด็จไปไม่เข้าใกล้ส่วนสุดเหล่านี้ คือสัสสตะ (ความยั่งยืน), อุจเฉทะ (ความขาดสูญ), กามสุข, การทำตนให้ลำบาก เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่าสุคตะ แม้เพราะเสด็จไปโดยชอบ. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคนี้ตรัสโดยชอบ คือ ตรัสพระวาจาที่สมควรในฐานะที่สมควรเท่านั้น เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่าสุคตะ แม้เพราะตรัสโดยชอบ. ต่อไปนี้เป็นพระสูตรสาธก ในการตรัสพระวาจาที่สมควรนั้น คือพึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าสุคตะ แม้เพราะตรัสโดยชอบ โดยประการที่กล่าวไว้ อย่างนี้ว่า "ตถาคตรู้วาจาใดว่าไม่จริง ไม่แท้ ประกอบด้วยอนัตถะ (สิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประโยชน์, ความฉิบหาย), และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก

[1] ม. ม. ๑๓/๙๒.

ไม่เป็นที่ชอบใจของคนเหล่าอื่น, ตถาคตย่อมไม่กล่าววาจานั้น. ตถาคตรู้วาจาแม้ใดว่าจริงแท้(แต่)ประกอบด้วยอนัตถะ, และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนเหล่าอื่น, ตถาคตย่อมไม่กล่าววาจาแม้นั้น. ก็แลตถาคตรู้วาจาใดว่า จริง แท้ ประกอบด้วยประโยชน์, และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนเหล่าอื่น, ในข้อนั้น ตถาคตย่อมเป็นผู้รู้จักกาล ในอันที่จะเอ่ยกล่าววาจานั้น. ตถาคตรู้วาจาใดว่า ไม่จริง ไม่แท้ ประกอบด้วยอนัตถะ และวาจานั้น เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเหล่าอื่น ตถาคตย่อมไม่กล่าววาจานั้น. ตถาคตรู้วาจาแม้ใดว่า จริง แท้ (แต่)ประกอบด้วยอนัตถะ และวาจานั้น เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเหล่าอื่น ตถาคตย่อมไม่กล่าววาจานั้น. ก็แลตถาคตรู้วาจาใด ว่าจริง แท้ ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนเหล่าอื่น ในข้อนั้น ตถาคตย่อมเป็น

ผู้รู้จักกาล ในอันที่จะเอ่ยกล่าววาจานั้น" ดังนี้. (๔)

๑๓๕. สพฺพถาปิ วิทิตโลกตฺตา ปน โลกวิทู. โส หิ ภควา สภาวโต สมุทยโต นิโรธโต นิโรธุปายโตติ สพฺพถา โลกํ อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิ. ยถาห ยตฺถ โข อาวุโส น ชายติ น ชิยฺยติ[๑] น มิยฺยติ[๒] น จวติ น อุปปชฺชติ, นาหํ ตํ คมเนน โลกสฺสนฺตํ ญาเตยฺยํ ทฏฺเฐยฺยํ ปตฺเตยฺยนฺติ วทามิ, น จาหํ อาวุโส อปฺปตฺวาว โลกสฺสนฺตํ ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ วทามิ. อปิจาหํ อาวุโส อิมสฺมึเยว พฺยามมตฺเต กเลวเร[๓] สสญฺญมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ โลกสมุทยญฺจ โลกนิโรธญฺจ โลกนิโรธคามินิญฺจ ปฏิปทํ.

๑๓๕. ส่วนที่ทรงพระนามว่าโลกวิทู ก็เพราะความที่ทรงรู้จักโลก แม้โดยประการทั้งปวง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงได้รู้ ได้ทราบ ได้แทงตลอดซึ่งโลกแล้วโดยประการทั้งปวง คือ โดยสภาวะ โดยสมุทัย โดยนิโรธ โดยอุบายบรรลุนิโรธ. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ ในที่ใดแล สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ, เราไม่ขอกล่าวถึงที่นั้นอันเป็นที่สุดแห่งโลก ว่าบุคคลพึงรู้ พึงเห็น พึงถึงได้โดยการไป และเราไม่ขอกล่าวว่ายังไม่(ต้อง)ถึงที่สุดแห่งโลกเลย ก็กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. ดูกรท่านผู้มีอายุ ก็แต่ว่าในกเลวระยาวประมาณ ๑ วา พร้อมทั้งสัญญา พร้อมทั้งใจนี้นั่นเทียว เราบัญญัติ

---

[๑] ฉ. ชียติ.
[๒] ฉ. มียติ.
[๓] ฉ. กเฬวเร.

ทั้งโลก ทั้งโลกสมุทัย(เหตุเกิดขึ้นแห่งโลก) ทั้งโลกนิโรธ(ความดับโลก) ทั้งโลกนิโรธ-คามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้ถึงความดับโลก).

คมเนน น ปตฺตพฺโพ
โลกสฺสนฺโต กุทาจนํ
น จ อปฺปตฺวา โลกนฺตํ
ทุกฺขา อตฺถิ ปโมจนํ.
ตสฺมา หเว โลกวิทู สุเมโธ
โลกนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย
โลกสฺส อนฺตํ สมิตาวิ ญตฺวา
นาสีสตี โลกมิมํ ปรญฺจาติ[๑]

ในกาลไหน ๆ บุคคลจะพึงถึงที่สุดแห่งโลกได้โดยการไปก็หาไม่ แต่ยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว จะมีการพ้นจากทุกข์ได้ก็หาไม่. ก็เพราะเหตุนั้นแล ท่านผู้รู้จักโลก มีปัญญาดี ถึงที่สุดแห่งโลก อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว สงบแล้ว ทราบที่สุดแห่งโลกแล้ว จึงไม่หวังทั้งโลกนี้ ทั้งโลกอื่น ดังนี้.

๑๓๖. อปิจ ตโย โลกา สงฺขารโลโก สตฺตโลโก โอกาสโลโกติ. ตตฺถ เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาติ[๒] อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตพฺโพ. สสฺสโต โลโกติ วา อสสฺสโต โลโกติ

๑๓๖. อีกนัยหนึ่ง โลกมี ๓ คือ สังขารโลก สัตวโลก โอกาสโลก. ในโลก ๓ นั้น พึงทราบสังขารโลกในหลักฐานที่มาว่า โลก ๑ คือ สัตว์ทั้งปวง มีความตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร ดังนี้เป็นต้น. พึงทราบ

๑ องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๖๔, สํ. ส. ๑๕/๘๙.
๒ ขุ. ป. ๓๑/๑๗๙.

วาติ[๑] อาคตฏฺฐาเน สตฺตโลโก.

สัตวโลกในหลักฐานที่มาว่า (ถ้าหากว่าพระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงพยากรณ์) โลกยั่งยืนก็ดี ว่าโลกไม่ยั่งยืนก็ดี ดังนี้. พึงทราบโอกาสโลกในหลักฐานที่มาว่า

ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ
ทิสา ภนฺติ วิโรจนา[๒]
ตาว สหสฺสธา โลโก
เอตฺถ เต วตฺตเต[๓] วโสติ[๔]

พระจันทร์และพระอาทิตย์ โคจรไปรอบในที่มีประมาณเพียงใด ทิศทั้ง-หลายก็สว่างรุ่งเรือง ตลอดที่ประมาณเท่านั้น มีโลกอยู่ ๑,๐๐๐ ส่วน อำนาจของท่าน ย่อมเป็นไปในโลก ๑,๐๐๐ ส่วนเหล่านี้ ดังนี้.

อาคตฏฺฐาเน โอกาสโลโก. ตมฺปิ ภควา สพฺพถา อเวทิ. ตถา หิสฺส "เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา. เทฺว โลกา นามญฺจ รูปญฺจ. ตโย โลกา ติสฺโส เวทนา. จตฺตาโร โลกา จตฺตาโร

พระผู้มีพระภาค ทรงได้รู้จักโลกทั้ง ๓ แม้นั้นโดยประการทั้งปวง. จริงอย่างนั้น แม้สังขารโลกนี้คือ "โลก ๑ คือ สัตว์ทั้งปวงมีความตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร. โลก ๒ คือนามและรูป. โลก ๓ คือเวทนา ๓. โลก ๔

๑ ม. ม. ๑๓/๑๔๓.
๒ ฉ. วิโรจมานา.
๓ ฉ. วตฺตตี.
๔ ม. มู. ๑๒/๕๙๔.

อาหารา. ปญฺจ โลกา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา. ฉ โลกา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ. สตฺต โลกา สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย. อฏฺฐ โลกา อฏฺฐ โลกธมฺมา. นว โลกา นว สตฺตาวาสา. ทส โลกา ทสายตนานิ. ทฺวาทส โลกา ทฺวาทสายตนานิ. อฏฺฐารส โลกา อฏฺฐารส ธาตุโย"ติ[1] อยํ สงฺขารโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต.

คืออาหาร ๔. โลก ๕ คืออุปาทานขันธ์ ๕. โลก ๖ คืออายตนะภายใน ๖. โลก ๗ คือวิญญาณฐิติ ๗. โลก ๘ คือโลกธรรม ๘. โลก ๙ คือสัตตาวาส ๙. โลก ๑๐ คืออายตนะ ๑๐. โลก ๑๒ คืออายตนะ ๑๒. โลก ๑๘ คือธาตุ ๑๘" พระผู้มีพระภาคนั้นก็ทรงได้รู้จักแล้วโดยประการทั้งปวง.

ยสฺมา ปเนส สพฺเพสมฺปิ สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ, อนุสยํ ชานาติ, จริตํ ชานาติ, อธิมุตฺตึ ชานาติ, อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข, ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย, สฺวากาเร ทฺวากาเร, สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย, ภพฺเพ อภพฺเพ สตฺเต ชานาติ. ตสฺมาสฺส สตฺตโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต.

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคนี้ทรงรู้อาศัย, ทรงรู้อนุสัย, ทรงรู้จริต, ทรงรู้อธิมุตติของสัตว์แม้ทั้งปวง, ทรงรู้จักสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสเป็นดุจธุลีในดวงตาน้อย ผู้มีกิเลสเป็นดุจธุลีในดวงตามาก, ผู้มีอินทรีย์กล้าแข็ง ผู้มีอินทรีย์อ่อน, ผู้มีอาการดี ผู้มีอาการไม่ดี, ผู้จะทรงโปรดให้รู้ได้ง่าย ผู้จะทรงโปรดให้รู้ได้ยาก, ผู้ควร ผู้ไม่ควร. ฉะนั้น แม้สัตวโลกก็เป็นอันพระองค์ทรงรู้จักแล้วโดยประการทั้งปวง.

---

[1] ขุ. ป. ๓๑/๑๗๙.

๑๓๗. ยถา จ สตฺตโลโก, เอวํ โอกาสโลโกปิ. ตถา เหส เอกจกฺกวาฬํ อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทสสตสหสฺสานิ จตุตฺตึสสตานิ จ ปญฺญาสญฺจ โยชนานิ.

ปริกฺเขปโต ปน :

สพฺพํ สตสหสฺสานิ
ฉตฺตึส ปริมณฺฑลํ.
ทสญฺเจว[1] สหสฺสานิ
อฑฺฒุฑฺฒานิ สตานิ จ.

ตตฺถ :

ทุเว สตสหสฺสานิ
จตฺตาริ นหุตานิ จ
เอตฺตกํ พหลตฺเตน
สงฺขาตายํ วสุนฺธรา.

๑๓๗. อนึ่ง ทรงรู้จักแม้โอกาสโลกเหมือนอย่างที่ทรงรู้จักสัตวโลก. จริงอย่างนั้น จักรวาลหนึ่ง นับตามยาวและตามกว้างก็ประมาณ ๑,๒๐๓,๔๕๐ (หนึ่งล้านสองแสนสามพันสี่ร้อยห้าสิบ) โยชน์.

ส่วนโดยรอบ :

มีปริมณฑลทั้งสิ้น ๓,๖๑๐,๓๕๐ (สามล้านหกแสนหนึ่งหมื่นสามร้อยห้าสิบ) โยชน์.

ในจักรวาลนั้น :

พื้นแผ่นดินนี้ กล่าวโดยความหนาก็มีประมาณเท่านี้ คือ ๒๔๐,๐๐๐ (สองแสนสี่หมื่น) โยชน์.

---

[1] ฉ. ทส เจว.

ตสฺสาเยว สนฺธารกํ :

จตฺตาริ สตสหสฺสานิ
อฏฺเฐว นหุตานิ จ
เอตฺตกํ พหลตฺเตน
ชลํ วาเต ปติฏฺฐิตํ.

น้ำอันทรงแผ่นดินนั้นนั่นแหละไว้ได้แก่: น้ำอันตั้งอยู่บนลม มีความหนาประมาณเท่านี้ คือ ๔๘๐,๐๐๐ (สี่แสนแปดหมื่น) โยชน์.

ตสฺสาปิ สนฺธารโก :

นว สตสหสฺสานิ
มาลุโต นภมุคฺคโต
สฏฺฐิญฺเจว สหสฺสานิ
เอสา โลกสฺส สณฺฐิติ.

ลมที่ทรงแม้น้ำนั้นไว้ได้แก่ : ลมที่พัดขึ้นฟ้าประมาณ ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ นี้เป็นความตั้งมั่นอยู่ได้ แห่งโลก.

เอวํ สณฺฐิเต เจตฺถ โยชนานํ :

จตุราสีติ สหสฺสานิ
อชฺโฌคาโฬฺห มหณฺณเว
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว
สิเนรุ ปพฺพตุตฺตโม.
ตโต อุปฑฺฒุปฑฺเฒน
ปมาเณน ยถากฺกมํ

อนึ่ง ในจักรวาลที่ตั้งมั่นอยู่อย่างนี้ นี้: มีภูเขาสิเนรุอันเป็นภูเขาสูงสุด หยั่งลงไปในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงก็เท่านั้นเหมือนกัน. ภูเขาใหญ่ทั้งหลาย คือภูเขายุคันธร ภูเขาอิสินธร ภูเขากรวีกะ ภูเขาสุทัสสนะ ภูเขาเนมินธระ ภูเขาวินตกะ ภูเขา

คุณอินทุประภา นิโครธวนิช
อุทิศส่วนกุศลให้ แม่ทรัพย์ นิโครธวนิช

อชฺโฌคาฬฺหุคฺคตา ทิพฺพา
นานารตนจิตฺตกา.[๑]
ยุคนฺธโร อิสินฺธโร
กรวีโก สุทสฺสโน
เนมินฺธโร วินตโก
อสฺสกณฺโณ คิริพฺรหา.
เอเต สตฺต มหาเสลา
สิเนรุสฺส สมนฺตโต
มหาราชานมาวาสา
เทวยกฺขนิเสวิตา.
โยชนานํ สตานูจฺโจ
หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต
โยชนานํ สหสฺสานิ
ตีณิ อายตวิตฺถโต.
จตุราสีติสหสฺเสหิ
กูเฏหิ ปฏิมณฺฑิโต
ติปญฺจโยชนกฺขนฺธ-
ปริกฺเขปา นควฺหยา.

อัสสกัณณะ อันวิจิตรด้วยนานารัตนะ ปานประหนึ่งภูเขาทิพย์ หยั่งลงไป (ในมหาสมุทร) และสูงขึ้นไป(บนฟ้า) โดยประมาณครึ่งหนึ่ง ครึ่งหนึ่ง นับแต่ขนาดภูเขาสิเนรุนั้น ไปตามลำดับ. ภูเขาใหญ่ทั้ง ๗ เหล่านี้ (ตั้งอยู่)โดยรอบภูเขาสิเนรุ เป็นที่อยู่ของเทวดาชั้นจาตุมหาราช เป็นที่ที่เทวดาและยักษ์เข้าอาศัย. มีภูเขาหิมพานต์ สูง ๕๐๐ โยชน์ นับตามยาวและกว้างได้ ๓,๐๐๐ โยชน์. ประดับด้วยยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด มีต้นหว้าชื่อว่า นคะ ขนาดโดยรอบวัดได้ ๑๕ โยชน์. ลำต้นสูง ๕๐ โยชน์ ความยาวกิ่งก็ ๕๐ โยชน์ แผ่ออกโดยรอบ ๑๐๐ โยชน์ และสูงขึ้นไปก็เท่านั้นเหมือนกัน ซึ่งเป็นต้นหว้าที่มีอานุภาพ เป็นเหตุให้ประกาศชมพูทวีป.

---

[๑] ฉ. นานารตนจิตฺติตา.

คุณอินทุประภา นิโครธวนิช
อุทิศส่วนกุศลให้ แม่ทรัพย์ นิโครธวนิช

ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธ-
　　สาขายามา สมนฺตโต
สตโยชนวิตฺถิณฺณา
　　ตาวเทว จ อุคฺคตา
ชมฺพู ยสฺสานุภาเวน
　　ชมฺพุทีโป ปกาสิโต.

ยญฺเจตํ ชมฺพุยา ปมาณํ, เอตเทว อสุรานํ จิตฺรปาฏลิยา, ครุฬานํ สิมฺพลิรุกฺขสฺส, อมรโคยาเน กทมฺพสฺส, อุตฺตรกุรูสุ กปฺปรุกฺขสฺส, ปุพฺพวิเทเห สิรีสสฺส, ตาวตึเสสุ ปาริจฺฉตฺตกสฺสาติ. เตนาหุ โปราณา :

อนึ่ง ขนาดของต้นหว้านี้ใด, ต้นจิตรปาฏลี(แคฝอย)ของพวกอสูร, ต้นสิมพลี(งิ้ว)ของพวกครุฑ, ต้นกทัมพะ (กระทุ่ม)ในอมรโยคานทวีป, ต้นกัปปะในอุตตรกุรุทวีป, ต้นสิรีสะ(ซึก)ในปุพพวิเทหทวีป, ต้นปาริฉัตตกะในชั้นดาวดึงส์ ก็มีขนาดนี้เหมือนกันแล. เพราะเหตุนั้นท่านโบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า :

"ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู
　　เทวานํ ปาริฉตฺตโก

"ต้นไม้ทั้งหลาย (ประจำภพและทวีป) คือต้นปาฏลี ต้นสิมพลี ต้นชมพู

กทมฺโพ กปฺปรุกฺโข จ
สิรีโส เจติ[๑] สตฺตมนฺติ.

ต้นปาริฉัตตกะของพวกเทวดา ต้นกัทัมพะ ต้นกัปปะ และต้นที่ ๗ คือต้นสิรีสะ.

เทว อสีติสหสฺสานิ
อชฺโฌคาโฬฺห มหณฺณเว
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว
จกฺกวาฬสิลุจฺจโย
ปริกฺขิปิตฺวา ตํ สพฺพํ
โลกธาตุมยํ ฐิโต"[๒]

ภูเขาจักรวาล หยั่งลึกลงไปในมหาสมุทร ๘๒,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไปก็เท่านั้นเหมือนกัน ภูเขาจักรวาลนี้ตั้งอยู่โอบล้อมโลกธาตุทั้งปวงนั้นไว้".

ตตฺถ จนฺทมณฺฑลํ เอกูนปณฺณาสโยชนํ. สุริยมณฺฑลํ ปณฺณาสโยชนํ. ตาวตึสภวนํ ทสสหสฺสโยชนํ. ตถา อสุรภวนํ อวีจิมหานิรโย ชมฺพุทีโป จ. อมรโคยานํ[๓] สตฺตสหสฺสโยชนํ. ตถา ปุพฺพวิเทหํ. อุตฺตรกุรุ อฏฺฐสหสฺสโยชนํ. เอกเมโก เจตฺถ มหาทีโป ปญฺจสตปญฺจสตปริตฺตทีป-

ในโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ขนาด ๔๙ โยชน์(เส้นผ่าศูนย์กลาง?). ดวงอาทิตย์ขนาด ๕๐ โยชน์. ที่อยู่ชั้นดาวดึงส์ ๑๐,๐๐๐ โยชน์. ที่อยู่ของพวกอสูร อเวจีมหานรก และชมพูทวีป ก็อย่างนั้นเหมือนกัน. อมรโคยานทวีปขนาด ๗,๐๐๐ โยชน์. ปุพพวิเทหทวีปก็อย่างนั้นเหมือนกัน. อุตตรกุรุทวีปขนาด

---

[๑] ฉ. สิรีเสน ภวติ.
[๒] ฉ. ฐิโตติ.
[๓] ฉ. อปรโคยานํ, เอวมุปริ.

ปริวาโร. ตํ สพฺพมฺปิ เอกจกฺกวาฬํ เอกา โลกธาตุ. ตทนฺตเรสุ โลกนฺตริยนิรยา[๑]

๘,๐๐๐ โยชน์. และในโลกธาตุนี้ ทวีปใหญ่แต่ละทวีป มีทวีปน้อยเป็นบริวารทวีปละ ๕๐๐. สิ่งแม้ทั้งหมดนั้นเป็นจักรวาลหนึ่ง ชื่อว่าโลกธาตุหนึ่ง. มีโลกันตริยนรกอยู่ในระหว่างจักรวาลเหล่านั้น.

เอวํ อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ อนนฺตา โลกธาตุโย ภควา อนนฺเตน พุทฺธญาเณน อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิ. เอวมสฺส โอกาสโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต. เอวมฺปิ <u>สพฺพถา</u> <u>วิทิตโลกตฺตา</u> <u>โลกวิทู</u>. (๕)

พระผู้มีพระภาค ทรงได้รู้จัก ทรงทราบ ทรงแทงตลอดแล้ว ซึ่งจักรวาลอันหาที่สุดมิได้ คือโลกธาตุอันหาที่สุดมิได้ ตามประการที่กล่าวมาแล้วนี้ ด้วยพระพุทธญาณอันหาที่สุดมิได้. พระองค์ทรงรู้จักแม้โอกาสโลกโดยประการทั้งปวง ตามประการที่กล่าวมานี้. พระองค์ทรงพระนามว่า<u>โลกวิทู</u> <u>เพราะทรงรู้จักโลกแล้ว โดยประการทั้งปวง</u> แม้ตามนัยที่ได้กล่าวมานี้. (๕)

๑๓๘. อตฺตนา ปน คุเณหิ วิสิฏฺฐตรสฺส กสฺสจิ อภาวโต นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ

๑๓๘. ส่วนที่ทรงพระนามว่า<u>อนุตตระ</u> เพราะอรรถว่าทรงไม่มีผู้ที่ยิ่งกว่า เพราะ

---

[๑] ฉ. โลกนฺตริกนิรยา.

อนุตฺตโร. ตถา เหส สีลคุเณนาปิ สพฺพํ โลกมภิภวติ, สมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณ-ทสฺสนคุเณนาปิ. สีลคุเณนาปิ อสโม อสมสโม อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโล ฯเปฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนคุเณนาปิ. ยถาห "น โข ปนาหํ ภิกฺขเว[๑] สมนุปสฺสามิ สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก ฯเปฯ สเทวมนุสฺสาย ปชาย อตฺตนา สีลสมฺปนฺนตรนฺ"ติ[๒] วิตฺถาโร. เอวํ อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนิ[๓] "น เม อาจริโย อตฺถี"ติอาทิกา[๔] คาถาโย จ วิตฺถาเรตพฺพา. (๖)

ใคร ๆ ที่วิเศษยิ่งกว่าพระองค์เอง ด้วยคุณทั้งหลายหามีไม่. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคนั้นทรงครอบงำโลกทั้งปวง แม้ด้วยศีลคุณ แม้ด้วยสมาธิคุณ ปัญญาคุณ วิมุตติคุณ วิมุตติญาณทัสสนคุณ. ทรงเป็นผู้ที่หาผู้เสมอมิได้ ทรงเป็นผู้ที่เสมอด้วยผู้ที่หาผู้เสมอมิได้ ทรงหาผู้เปรียบมิได้ ทรงหาผู้มีส่วนเปรียบมิได้ ทรงเป็นบุคคลที่หาใคร ๆ เปรียบเทียบมิได้ แม้ด้วยพระศีลคุณ ฯลฯ แม้ด้วยพระวิมุตติญาณทัสสนคุณ. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็แลเราไม่เล็งเห็นใครในโลก พร้อมทั้งเทวดา พร้อมทั้งมาร พร้อมทั้งพรหม ฯลฯ ในหมู่ประชาพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ที่ถึงพร้อมด้วยศีลยิ่งกว่าตน" ดังนี้ บัณฑิตควรทราบความพิสดาร. ด้วยประการอย่างนี้ บัณฑิตพึงขยาย

---

[๑] ฉ. ภิกฺขเวติ อยํ น ทิสฺสติ.
[๒] สํ. ส. ๑๕/๒๐๔, องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๖.
[๓] องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๔๔, ขุ. อิติ. ๒๕/๒๙๘.
[๔] ม. มู. ๑๒/๓๒๙, วิ. มหา. ๔/๑๔.

อัคคปสาทสูตรเป็นต้น และพระคาถาที่ว่า "เราไม่มีอาจารย์หรอก" ดังนี้เป็นต้น ให้พิสดารเถิด. (๖)

๑๓๙. ปุริสทมฺเม สาเรตีติ ปุริสทมฺมสารถิ. ทเมติ วิเนตีติ วุตฺตํ โหติ. ตตฺถ ปุริสทมฺมาติ อทนฺตา ทเมตุํ ยุตฺตา ติรจฺฉานปุริสาปิ มนุสฺสปุริสาปิ อมนุสฺสปุริสาปิ. ตถา หิ ภควตา ติรจฺฉานปุริสาปิ อปลาโล นาคราชา, จูโฬทโร, มโหทโร, อคฺคิสิโข, ธูมสิโข, อาลวาโฬ[1] นาคราชา, ธนปาลโก หตฺถีติ เอวมาทโย ทมิตา นิพฺพิสา กตา สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปิตา, มนุสฺสปุริสาปิ สจฺจกนิคณฺฐปุตฺตอมฺพฏฺฐมาณวโปกฺขรสาติโสณทณฺฑกูฏทนฺตาทโย, อมนุสฺสปุริสาปิ อาฬวกสูจิโลมขรโลมยกฺขสกฺกเทวราชาทโย ทมิตา วินีตา วิจิตฺเรหิ วินยุปาเยหิ[2] "อหํ โข

๑๓๙. ทรงพระนามว่า<u>ปุริสทัมมสารถิ</u> เพราะอรรถว่า ทรงขับ มีอรรถาธิบายว่า ทรงทรมาน คือทรงฝึกหัดบุรุษผู้ควรฝึก. ในคำว่าปุริสทัมมสารถินั้น บุรุษผู้ที่ยังไม่ได้ฝึก (แต่)ควรจะฝึกได้ เป็นเดรัจฉานบุรุษก็ตาม เป็นมนุษยบุรุษก็ตาม เป็นอมนุษยบุรุษก็ตาม ชื่อว่า<u>ปุริสทัมมะ</u> (บุรุษผู้ควรฝึก). จริงอย่างนั้น แม้เดรัจฉานบุรุษมีอย่างนี้คือ อปลาลนาคราช, จูโฬทรนาคราช, มโหทรนาคราช, อัคคิสิขนาคราช, ธูมสิขนาคราช, อาลวาฬนาคราช, ช้างธนปาลกะ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงทรมานแล้ว คือทรงกระทำให้หมดพิษสง ให้ตั้งอยู่ในสรณะและในศีลได้, แม้มนุษยบุรุษมีสัจจกนิคัณฐบุตร

---

[1] ฉ. อรวาโฬ.

[2] ฉ. วินยนูปาเยหิ.

เกสิ ปุริสทมฺเม สณฺเหนปิ วิเนมิ, ผรุเสนปิ วิเนมิ, สณฺหผรุเสนปิ วิเนมี"[๑]ติ อิทเมตฺถ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํ.

อัมพัฏฐมานพ โปกขรสาติพราหมณ์ โสณทัณฑ-พราหมณ์ กูฏทันตพราหมณ์ เป็นต้น, แม้อมนุษยบุรุษมีอาฬวกยักษ์ สูจิโลมยักษ์ ขรโลมยักษ์ ท้าวสักกเทวราช เป็นต้น พระองค์ก็ทรงทรมานแล้ว คือทรงฝึกหัด ด้วยอุบายฝึกหัดอันวิจิตรหลายหลาก. ก็ในเรื่องนี้ควรขยายพระสูตรนี้ ว่า "ดูกรเกสี เราแล ย่อมฝึกบุรุษผู้ที่ควรฝึก ด้วยวิธีการที่อ่อนโยนบ้าง, ย่อมฝึกหัดด้วยวิธีการที่หยาบกระด้างบ้าง, ย่อมฝึกหัดด้วยวิธีการที่อ่อนโยนและหยาบกระด้างบ้าง" ดังนี้เป็นต้น โดยพิสดารเถิด.

อปิจ ภควา วิสุทฺธสีลาทีนํ ปฐมชฺฌานาทีนิ โสตาปนฺนาทีนญฺจ อุตฺตริ มคฺคปฏิปทํ อาจิกฺขนฺโต ทนฺเตปิ ทเมติเยว.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาค เมื่อตรัสบอกคุณวิเศษมีปฐมฌานเป็นต้น แก่กัลยาณปุถุชนผู้มีศีลหมดจดเป็นต้น และเมื่อตรัสบอกมรรคปฏิปทาที่สูงขึ้นไป แก่พระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น ก็ชื่อว่าทรงฝึกบุคคลแม้ที่เป็นผู้ฝึกแล้วทีเดียว.

---

๑ องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๕๑.

อถวา อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถีติ เอกเมวิทํ อตฺถปทํ. ภควา หิ ตถา ปุริสทมฺเม สาเรติ, ยถา เอกปลฺลงฺเกเนว นิสินฺนา อฏฺฐ ทิสา อสชฺชมานา ธาวนฺติ. ตสฺมา อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถีติ วุจฺจติ. "หตฺถิทมเกน ภิกฺขเว หตฺถิทมฺโม สาริโต เอกํเยว ทิสํ ธาวตี"ติ[๑] อิทญฺเจตฺถ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํ. (๗)

อีกนัยหนึ่ง คำว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ นี้ เป็นอรรถบทอันเดียวเท่านั้น. ก็พระผู้มีพระภาค ทรงขับ(คือทรงฝึก)ซึ่งบุรุษผู้ควรฝึก โดยประการที่บุรุษผู้ควรฝึกทั้งหลาย นั่งโดยบัลลังก์เดียวเท่านั้น ก็แล่นไปสู่ทิศทั้ง ๘ ได้ไม่ขัดข้อง. เพราะฉะนั้นจึงขนานพระนามพระองค์ว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ (นายสารถีผู้ขับบุรุษผู้ควรฝึกผู้ยอดเยี่ยม). ก็ในเรื่องนี้ บัณฑิตพึงขยายพระสูตรนี้ ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ช้างที่ควรฝึก ถูกนายควาญช้างขับแล้ว ย่อมแล่นไปสู่ทิศหนึ่งได้ทีเดียว" ดังนี้เป็นต้น ให้พิสดารเถิด. (๗)

๑๔๐. ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ สตฺถา. อปิจ สตฺถาติ[๒] ภควา สตฺถวาโห. ยถา สตฺถวาโห สตฺเต กนฺตารํ ตาเรติ โจรกนฺตารํ ตาเรติ

๑๔๐. พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า สัตถา (พระศาสดา) เพราะอรรถว่าทรงอนุศาสน์(พร่ำสอน) ด้วยทิฐธัมมิกประโยชน์ สัมปรายิกประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์

---

[๑] ม. อุ. ๑๔/๔๐๙.

[๒] ฉ. สตฺถา วิยาติ สตฺถา.

วาฬกนฺตารํ ตาเรติ ทุพฺภิกฺขกนฺตารํ ตาเรติ นิรุทกกนฺตารํ ตาเรติ อุตฺตาเรติ นิตฺตาเรติ ปตฺตาเรติ[1] เขมนฺตภูมึ สมฺปาเปติ, เอวเมว ภควา สตฺถา สตฺถวาโห สตฺเต [2]ภวกนฺตารํ ตาเรติ, ชาติกนฺตารํ ตาเรตีติอาทินา[3] นิทฺเทสนเยนเปตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ. เทวมนุสฺสานนฺติ เทวานญฺจ มนุสฺสานญฺจ. อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสน ภพฺพปุคฺคลปริจฺเฉทวเสน เจตํ วุตฺตํ. ภควา ปน ติรจฺฉานคตานมฺปิ อนุสาสนิปฺปทาเนน สตฺถาเยว. เตปิ หิ ภควโต ธมฺมสฺสวเนน อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ ปตฺวา ตาย เอว อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ทุติเย วา ตติเย วา อตฺตภาเว มคฺคผลภาคิโน โหนฺติ. มณฺฑูกเทวปุตฺตาทโย เจตฺถ นิทสฺสนํ.

ตามสมควร. อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า สัตถา (นายหมู่) คือทรงเป็นผู้นำหมู่. บัณฑิตพึงทราบความหมายในคำว่า สัตถานี้ แม้ตามนัยในคัมภีร์นิเทศว่า ชื่อว่านายหมู่ ย่อมยังหมู่ชนให้ข้ามที่กันดาร คือให้ข้ามที่กันดารอันพวกโจรครอบครองอยู่ ให้ข้ามที่กันดารอันสัตว์ร้ายครอบครองอยู่ ให้ข้ามที่กันดารซึ่งหาอาหารได้ยาก ให้ข้ามที่กันดารซึ่งปราศจากน้ำ คือให้ข้ามขึ้นเสียได้ ให้ข้ามออกไปเสียได้ จับให้ข้ามไปเสียได้ ให้ถึงภูมิประเทศที่เกษมฉันใด, พระผู้มีพระภาคก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทรงเป็นนายหมู่ คือทรงเป็นผู้นำหมู่ ทรงยังสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามภพกันดาร ให้ข้ามชาติกันดาร ดังนี้เป็นต้นเถิด. บทว่า เทวมนุสฺสานํ แปลว่าของเหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ก็คำว่า เทวมนุสฺสานํ นี้ กล่าวไว้เกี่ยวกับ การกำหนดถึงภัพพบุคคล

---

[1] ฉ. ปตาเรติ.
[2] ฉ. สตฺเต กนฺตารํ.
[3] ขุ. จูฬ. ๓๐/๓๑๓, ขุ. มหา. ๒๙/๕๕๑.

(แปลว่า บุคคลผู้ควรบรรลุโลกุตรธรรมได้) ด้วยอำนาจการกำหนดเอาสัตว์ชั้นสูง. แต่ว่าพระผู้มีพระภาคทรงเป็นพระศาสดา แม้ของสัตว์เดรัจฉาน โดยการที่ทรงมอบอนุศาสนีให้. ฝ่ายสัตว์เดรัจฉานแม้เหล่านั้น ถึงอุปนิสัยสมบัติ ด้วยการฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งมรรคและผลในอัตภาพที่ ๒ หรือที่ ๓ เพราะอุปนิสัยสมบัตินั้นนั่นเทียว. ก็บุคคลทั้งหลายมีมัณฑูกเทพบุตร เป็นต้น เป็นอุทาหรณ์ในเรื่องนี้.

ภควติ กิร คคฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเร จมฺปานครวาสีนํ ธมฺมํ เทสยมาเน[๑] เอโก มณฺฑูโก ภควโต สเร นิมิตฺตํ อคฺคเหสิ, ตํ เอโก วจฺฉปาลโก ทณฺฑโมลุพฺภ ติฏฺฐนฺโต สีเส สนฺนิรุมฺภิตฺวา อฏฺฐาสิ. โส ตาวเทว กาลํ กตฺวา ตาวตึสภวเน ทฺวาทสโยชนิเก กนกวิมาเน นิพฺพตฺติ.

มีเรื่องว่า เมื่อพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมแก่ชาวนครจัมปา อยู่ที่ขอบสระโบกขรณี ชื่อคัคครา กบตัวหนึ่ง (ซึ่งอยู่ในสระนั้น) ได้ถือเอานิมิตในพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาค, คนเลี้ยงลูกโคคนหนึ่ง เมื่อจะยืน ก็ได้หย่อนไม้พลองยืนกดเอากบตัวนั้นที่ศีรษะ. กบนั้นตายไปในเวลานั้นทันที

---

[๑] ฉ. เทสิยมาเน.

สุตฺตปฺปพุทฺโธ วิย[๑] ตตฺถ อจฺฉราสงฺฆปริวุตํ อตฺตานํ ทิสฺวา "อเร อหมฺปิ นาม อิธ นิพฺพตฺโต, กินฺนุ โข กมฺมํ อกาสินฺ"ติ อาวชฺเชนฺโต น อญฺญํ กิญฺจิ อทฺทส อญฺญตฺร ภควโต สเร นิมิตฺตคฺคาหา. โส ตาวเทว สห วิมาเนน อาคนฺตฺวา ภควโต ปาเท วนฺทิ. ภควา ชานนฺโตว ปุจฺฉิ :

ทีเดียว แล้วบังเกิด ในกนกวิมานสูง ๑๒ โยชน์ ณ ภพดาวดึงส์. ปานประหนึ่งหลับแล้วตื่นขึ้น เห็นตนเองซึ่งหมู่นางฟ้าแวดล้อมอยู่ ณ ที่นั้นแล้ว ก็นึกว่า "เอ๊ะ ชื่อว่าแม้แต่เรา ก็บังเกิดในที่นี้ได้ เราได้กระทำกรรมอะไรไว้หนอแล" ดังนี้ มองไม่เห็นกรรมอะไรอย่างอื่น นอกจากการถือเอานิมิต ในพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาค. เทพบุตรตนนั้นจึงมาพร้อมกับวิมานในขณะนั้นนั่นแหละ ถวายบังคมพระบาทยุคลของพระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงทราบอยู่นั่นเทียว ก็ยังตรัสถามว่า :

"โก เม วนฺทติ ปาทานิ
อิทฺธิยา ยสสา ชลํ
อภิกฺกนฺเตน วณฺเณน
สพฺพา โอภาสยํ ทิสา"ติ.

"ใคร (หนอ) รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ ด้วยยศ มีผิวกายงดงาม ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว (มา) ไหว้เท้าของเรา อยู่" ดังนี้.

(เทพบุตรทูลตอบว่า)

๑ ฉ. วิย จ.

มณฺฑูโกหํ ปุเร อาสึ
อุทเก วาริโคจโร
ตว ธมฺมํ สุณนฺตสฺส
อวธิ วจฺฉปาลโกติ.

ในชาติก่อน ข้าพระองค์เป็นกบอยู่ในน้ำ มีน้ำเป็นโคจร(ที่หากิน) เมื่อฟังธรรมของพระองค์อยู่ คนเลี้ยงลูกโค ก็ฆ่าเอา ดังนี้.

ภควา ตสฺส ธมฺมํ เทเสสิ. จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ. เทวปุตฺโตปิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย สิตํ กตฺวา ปกฺกามีติ. (๘)

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่เทพบุตรนั้น. สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้มีการตรัสรู้ธรรม. แม้เทพบุตรก็ได้ตั้งอยู่ในพระ-โสดาปัตติผล กระทำความยิ้มแย้ม หลีกไปแล.

๑๔๑. ยํ ปน กิญฺจิ อตฺถิ เญยฺยํ นาม, สพฺพสฺเสว พุทฺธตฺตา วิโมกฺขนฺติกญาณวเสน พุทฺโธ. ยสฺมา วา จตฺตาริ สจฺจานิ อตฺตนาปิ พุชฺฌิ, อญฺเญปิ สตฺเต โพเธสิ, ตสฺมา เอวมาทีหิปิ การเณหิ พุทฺโธ. อิมสฺส จ ปนตฺถสฺส วิญฺญาปนตฺถํ "พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ. โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ"ติ[๑] เอวํ ปวตฺโต สพฺโพปิ

๑๔๑. ก็ขึ้นชื่อว่า สิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งควรรู้ มีอยู่, พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าพุทธะ เพราะความที่ตรัสรู้สิ่งซึ่งควรรู้ทั้งหมดนั่นเทียว ด้วยอำนาจแห่งพระญาณอันมีในที่สุดแห่งวิโมกข์. อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่พระองค์ตรัสรู้สัจจะ ๔ แม้ด้วยพระองค์เองแล้ว ก็ทรงโปรดสัตว์แม้เหล่าอื่นให้ตรัสรู้ได้อีก, ฉะนั้น จึงทรงพระนามว่าพุทธะ

---

[๑] ขุ. จู. ๓๐/๒๗๑, ขุ. มหา. ๒๙/๕๖๐.

นิทฺเทสนโย วา ปฏิสมฺภิทานโย[๑] วา วิตฺถาเรตพฺโพ. (๙)

แม้เพราะเหตุตามที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นต้น. ก็แต่ว่าเพื่อจะให้ทราบชัดถึงความข้อนี้ บัณฑิตพึงขยายนัยแห่งคัมภีร์นิเทศ หรือนัยแห่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค แม้ทั้งปวง อันเป็นไปอย่างนี้ว่า "ทรงพระนามว่าพุทธะ เพราะอรรถว่าทรงเป็นผู้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย. ทรงพระนามว่าพุทธะ เพราะอรรถว่าทรงเป็นผู้โปรดหมู่สัตว์ให้ตรัสรู้" ดังนี้ ให้พิสดารเถิด. (๙)

๑๔๒. ภควาติ อิทํ ปนสฺส คุณวิสิฏฺฐ-สพฺพสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนํ. เตนาหุ โปราณา :

๑๔๒. ส่วนคำว่า ภควา นี้ เป็นคำร้องเรียกพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้วิเศษด้วยคุณ (ทั้งหลาย) ผู้เป็นครูที่สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง ด้วยอำนาจความเคารพ. เพราะเหตุนั้น ท่านโบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า :

"ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ
ภควาติ วจนมุตฺตมํ

"คำว่า ภควา เป็นคำประเสริฐ
คำว่า ภควา เป็นคำสูงสุด พระผู้มี

---

๑ ขุ. ป. ๓๑/๒๖๑.

ครุคารวยุตฺโต โส ภควา เตน วุจฺจตี''ติ.

พระภาคนั้น ทรงเป็นครู ประกอบด้วยคุณธรรมของครู เพราะเหตุนั้น ท่านจึงขนานพระนามพระองค์ว่า ภควา'' ดังนี้.

จตุพฺพิธํ วา นามํ อาวตฺถิกํ ลิงฺคิกํ เนมิตฺติกํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ. อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ นาม โลกิยโวหาเรน ยทิจฺฉกนฺติ วุตฺตํ โหติ. ตตฺถ วจฺโฉ ทมฺโม พลิพทฺโทติ เอวมาทิ อาวตฺถิกํ. ทณฺฑี ฉตฺตี สิขี กรีติ เอวมาทิ ลิงฺคิกํ. เตวิชฺโช ฉฬภิญฺโญติ เอวมาทิ เนมิตฺติกํ. สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโกติ เอวมาทิ วจนตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ปวตฺตํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ. อิทํ ปน ภควาติ นามํ เนมิตฺติกํ, น มหามายาย, น สุทฺโธทน-มหาราเชน, น อสีติยา ญาติสหสฺเสหิ กตํ, น สกฺกสนฺตุสิตาทีหิ เทวตาวิเสเสหิ. วุตฺตมฺปิ เจตํ ธมฺมเสนาปตินา ''ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ ฯเปฯ วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา

อีกอย่างหนึ่ง นาม(ชื่อ) มี ๔ อย่าง คือ อาวัตถิกนาม ลิงคิกนาม เนมิตติกนาม อธิจจสมุปปันนนาม. มีอธิบายว่า ชื่อว่า อธิจจสมุปปันนนาม ได้แก่นามที่เขาตั้งตามความปรารถนาโดยโวหารทางโลก. ในนาม ๔ อย่างเหล่านั้น นามมีอย่างนี้ว่า วจฺโฉ (ลูกโค) ทมฺโม (โคฝึก) พลิพทฺโท(โคงาน) เป็นต้น ชื่อว่าอาวัตถิกนาม. นามมีอย่างนี้ว่า ทณฺฑี (ผู้มีไม้เท้า หมายถึงคนแก่) ฉตฺตี (ผู้มีฉัตร) สิขี (ผู้มีหงอน หมายถึงนกยูง) กรี (ผู้มีมือ หมายถึงช้าง) เป็นต้น ชื่อว่าลิงคิกนาม. นามมีอย่างนี้ว่า เตวิชฺโช (ท่านผู้ได้วิชชา ๓) ฉฬภิญฺโญ (ท่านผู้ได้อภิญญา ๖) เป็นต้น ชื่อว่าเนมิตติกนาม. นามที่เป็นไปไม่สนใจถึงความหมายของคำ มี

มูเล สห สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกาปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควา''ติ๑

อย่างนี้ว่า ผู้เจริญด้วยสิริ ผู้เจริญด้วยทรัพย์ เป็นต้น ชื่อว่า อธิจจสมุปปันนนาม. ส่วนพระนามว่า ภควา นี้ เป็นเนมิตติกนาม, ไม่ใช่พระนาม ที่พระนางมหามายาทรงตั้ง, ไม่ใช่พระนาม ที่พระเจ้าสุทโธทนทรงตั้ง, ไม่ใช่พระนามที่พระญาติ ๘๐,๐๐๐ ตั้ง, ไม่ใช่พระนามที่เทวดาวิเศษทั้งหลายมีท้าวสักกะท้าวสันดุสิตเป็นต้น ทรงตั้ง. ข้อนี้สมจริงแม้ตามที่ท่านพระธรรมเสนาบดี กล่าวไว้ว่า ''พระนามว่าภควานี้ ไม่ใช่พระนามที่พระชนนีทรงตั้ง ฯลฯ (แต่) พระนามนี้ คือ ภควา มีในที่สุดแห่งวิโมกข์ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ (มีขึ้น)พร้อมกับการได้มาซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ ที่โคนโพธิพฤกษ์ แห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย'' ดังนี้.

๑๔๓. ยํ คุณเนมิตฺติกํ เจตํ นามํ, เตสํ คุณานํ ปกาสนตฺถํ อิมํ คาถํ วทนฺติ :

๑๔๓. ก็พระนามนี้ มีพระคุณอันใดเป็นเหตุ, เพื่อประกาศคุณเหล่านั้น พระสังคีติกาจารย์ จึงกล่าวคาถานี้ไว้ว่า :

---

๑ ขุ. จู. ๓๐/๑๑, ขุ. มหา. ๒๙/๒๕๓.

''ภคี ภชี ภาคี วิภตฺตวา อิติ
อกาสิ ภคฺคนฺติ ครูติ ภาคฺยวา
พหูหิ ญาเยหิ สุภาวิตตฺตโน
ภวนฺตโค โส ภควาติ วุจฺจตี''ติ.

''บัณฑิตทั้งหลาย ขนานพระนามพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นว่า ภควา เพราะอรรถว่าทรงเป็นภคี (ผู้มีภคธรรม) เป็นภชี (ผู้เสพเสนาสนะที่สงัด) เป็นภาคี (ผู้มีส่วนแห่งปัจจัย ๔ หรือมีส่วนแห่งธรรม) เป็นวิภัตตวา (ผู้จำแนกธรรม) เพราะอรรถว่า ทรงได้กระทำภัคคะ (ทำกิเลสให้หัก) เพราะอรรถว่าทรงเป็นครู เป็นภาคยวา (ผู้มีภาคยะคือพระบารมี) เป็นสุภาวิตัตตะ (ผู้อบรมตนเองดีแล้ว) โดยญายธรรมทั้งหลาย เป็นอันมาก เป็นภวันตคะ (ผู้ถึงที่สุดแห่งภพ)'' ดังนี้.

นิทฺเทเส[๑] วุตฺตนเยเนว เจตฺถ เตสํ เตสํ ปทานํ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ.

ก็ความหมายของบทเหล่านั้น ๆ ในคาถาเหล่านี้ บัณฑิตพึงเห็นตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นิเทศนั้นเทียวเถิด.

๑๔๔. อยํ ปน อปโร นโย.

๑๔๔. ส่วนต่อไปนี้เป็นอีกนัยหนึ่ง.

---

[๑] ขุ. มหา. ๒๙/๒๕๓.

ภาคฺยวา ภคฺควา ยุตฺโต
ภเคหิ จ วิภตฺตวา
ภตฺตวา วนฺตคมโน
ภเวสุ <u>ภควา</u> ตโตติ.

พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นผู้มีภาคยะ (กุศลอันถึงความเป็นพระบารมี) ทรงเป็นภัคควา (ผู้หักทำลาย) ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยภคธรรมทั้งหลาย ทรงเป็นวิภัตตวา (ผู้จำแนกธรรม) ทรงเป็นภัตตวา (ผู้คบหา) และทรงเป็นผู้สำรอกเหตุ ที่จะนำไป ในภพทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า <u>ภควา</u> ดังนี้.

ตตฺถ วณฺณาคโม วณฺณวิปริยาโยติอาทิกํ นิรุตฺติลกฺขณํ คเหตฺวา สทฺทนเยน วา ปิโสทราทิปกฺเขปลกฺขณํ คเหตฺวา ยสฺมา โลกิยโลกุตฺตรสุขาภินิพฺพตฺตกํ ทานสีลาทิ-ปารปฺปตฺตํ ภาคฺยมสฺส อตฺถิ, ตสฺมา ภาคฺยวาติ วตฺตพฺเพ <u>ภควาติ</u> วุจฺจตีติ ญาตพฺพํ.

ในบทเหล่านั้น พึงทราบว่าท่านถือเอานิรุตติลักษณะ (สูตรของคำพูด) มีลักษณะว่า การลงอักษรใหม่ การย้ายอักษร เป็นต้น หรือถือเอาลักษณะที่รวมไว้ในคณะศัพท์ มีปิโสทรศัพท์เป็นต้น โดยนัยแห่งสัททศาสตร์ เพราะเหตุที่ทรงมีภาคยะ อันถึงความเป็น-บารมีที่สูงสุดอย่างยิ่ง มีทานศีลเป็นต้น อันทำโลกิยะสุขและโลกุตรสุขให้บังเกิด, ฉะนั้น เมื่อควรจะขนานพระนามว่า พระภาคยวา ท่านก็กลับขนานพระนามว่า<u>พระภควา</u> ดังนี้.

ยสฺมา ปน โลภโทสโมหวิปรีต-
มนสิการอหิริกาโนตฺตปฺปโกธุปนาหมกฺขปลาส-
อิสฺสามจฺฉริยมายาสาเถยฺยถมฺภสารมฺภมานาติ-
มานมทปฺปมาทตณฺหาอวิชฺชาติวิธากุสลมูล-
ทุจฺจริตสงฺกิเลสมลวิสมสญฺญาวิตกฺกปปญฺจ-
จตุพฺพิธวิปริเยสอาสวคณฺฐโอฆโยคอคติตณฺหู-
ปาทานปญฺจเจโตขีลวินิพนฺธนีวรณาภินนฺทน-[1]
ฉวิวาทมูลตณฺหากายสตฺตานุสยอฏฺฐมิจฺฉตฺตนว-
ตณฺหามูลกทสากุสลกมฺมปถทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคต-
อฏฺฐสตตณฺหาวิปรีตปฺปเภทสพฺพทรถปริฬาห-
กิเลสสตสหสฺสานิ สงฺเขปโต วา
ปญฺจกิเลสกฺขนฺธาภิสงฺขารเทวปุตฺตมจฺจุมาเร
อภญฺชิ. ตสฺมา ภคฺคตฺตา เอเตสํ ปริสฺสยานํ
ภคฺควาติ วตฺตพฺเพ ภควาติ วุจฺจติ.
อาห เจตฺถ :

อนึ่ง เพราะเหตุที่ได้ทรงหักทำลายกิเลสทั้งปวง อันสร้างความกระวนกระวายและความเร่าร้อนแสนประเภท มีประเภทโลภะ ประเภทโทสะ ประเภทโมหะ ประเภทวิปรีตมนสิการ (การทำไว้ในใจโดยอุบายผิด ๆ) ประเภทอหิริกะ (ความไม่ละอายบาปทุจริต) และอโนตตัปปะ (ความไม่เกรงกลัวบาปทุจริต) ประเภทโกธะ (ความโกรธ) และอุปนาหะ(ความผูกโกรธ) ประเภทมักขะ (ความลบลู่) และปลาสะ (ความตีเสมอ) ประเภทอิสสา(ความริษยา) และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) ประเภทมายา (ความหลอกลวง) และสาไถย (ความโอ้อวด) ประเภทถัมภะ (ความดื้อดึง) และสารัมภะ (ความแข่งดี) ประเภทมานะ (ความถือตัว) และอติมานะ (ความถือตัวทับถมผู้อื่น) ประเภทมทะ (ความมัวเมา) และปมาทะ (ความประมาท) ประเภทตัณหา

[1] ก...ตณฺหุปาทุปาทานิ...

และอวิชชา ประเภทอกุศลมูล ๓ อย่าง ประเภททุจริต ๓ อย่าง ประเภทสังกิเลส ๓ อย่าง ประเภทมลทิน ๓ อย่าง ประเภทวิสมะ (ความไม่สงบ) ๓ อย่าง ประเภทสัญญา ๓ อย่าง ประเภทวิตก ๓ อย่าง ประเภทปปัญจะ (ธรรมเครื่องเนิ่นช้า) ๓ อย่าง ประเภทวิปริเยสะ (การแสวงหาผิด ๆ) ๔ อย่าง ประเภทอาสวะ ๔ อย่าง ประเภทคัณฐะ (เครื่องผูก) ๔ อย่าง ประเภทโอฆะ ๔ อย่าง ประเภทโยคะ ๔ อย่าง ประเภทอคติ ๔ อย่าง ประเภทตัณหุปาทานะ (ที่เกิดแห่งตัณหา) ๔ อย่าง ประเภทเจโตขีล (ภาวะที่แข็งกระด้างแห่งจิต) ๕ อย่าง ประเภทวินิพันธะ(เครื่องผูกมัด) ๕ อย่าง ประเภทนิวรณ์ ๕ อย่าง ประเภทอภินันทนา (ความเพลิดเพลิน) ๕ อย่าง ประเภทวิวาทมูล ๖ อย่าง ประเภทตัณหากายะ (กองตัณหา) ๖ อย่าง ประเภทอนุสัย ๗ อย่าง ประเภทมิจฉัตตะ ๘ อย่าง ประเภทธรรมมีตัณหาเป็นมูล ๙ อย่าง

ประเภทอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่าง ประเภททิฐิ ๖๒ อย่าง ประเภทตัณหาวิปริต (ความเป็นไปต่าง ๆ แห่งตัณหา) ๑๐๘ อย่าง, หรือว่าโดยสังเขปทรงได้หักทำลายมาร ๕ คือกิเลสมาร ขันธมาร อภิสังขารมาร เทวบุตรมาร และมัจจุมาร. ฉะนั้น เมื่อควรจะขนานพระนามว่า พระภัคควา เพราะความที่ทรงหักทำลาย อันตรายเหล่านี้ได้ ท่านก็กลับกล่าวเสียว่า พระภควา. ก็ในอรรถนี้ ท่านโบราณาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า :

"ภคฺคราโค ภคฺคโทโส
ภคฺคโมโห อนาสโว
ภคฺคสฺส ปาปกา ธมฺมา
ภควา เตน วุจฺจตี"ติ.

'พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นผู้หักทำลายราคะ หักทำลายโทสะ หักทำลายโมหะ หาอาสวะมิได้ บาปธรรมทั้งหลาย ถูกพระองค์ทรงหักทำลายเสียได้แล้ว เพราะเหตุนั้นบัณฑิตจึงขนานพระนามพระองค์ว่า ภควา".

ภาคฺยวตาย จสฺส สตปุญฺญลกฺขณธรสฺส รูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติ. ภคฺคโทสตาย ธมฺมกายสมฺปตฺติ. ตถา โลกิยปริกฺขกานํ

ก็ด้วยความเป็นผู้มีพระภาคยะ เป็นอันแสดงพระรูปกายสมบัติ แห่งพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงไว้ซึ่งพระลักษณะอันบังเกิดเพราะบุญนับ

พหุมตภาโว, คหฏฺฐปพฺพชิเตหิ อภิคมนียตา, อภิคตานญฺจ เนสํ กายจิตฺตทุกฺขาปนยเน ปฏิพลภาโว, อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการิตา, โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ จ สํโยชนสมตฺถตา ทีปิตา โหติ.

เป็นร้อยนั้น. ด้วยความเป็นผู้หักทำลายโทษเป็นอันแสดงพระธรรมกายสมบัติ. ด้วยประการทั้ง ๒ นั้น เป็นอันแสดงความเป็นผู้ที่โลกียชน และคนใกล้เคียงนับถือเป็นอันมาก, แสดงความเป็นผู้ที่คฤหัสถ์ และบรรพชิตควรคบหา, และแสดงความสามารถในอันขจัดทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ แก่บุคคลผู้ที่คบหาพระองค์เหล่านั้น, แสดงความเป็นผู้ทำอุปการะด้วยอามิสทานและธรรมทาน, และเป็นอันแสดงความสามารถ ในอันทำให้พวกเขาประกอบพร้อมไปด้วยโลกียสุข และโลกุตตรสุข.

ยสฺมา จ โลเก อิสฺสริยธมฺมยสสิริกามปฺปยตฺเตสุ ฉสุ ธมฺเมสุ ภคสทฺโท วตฺตติ[1] ปรมญฺจสฺส สกจิตฺเต อิสฺสริยํ, อณิมาลงฺฆิมาทิกํ วา โลกิยสมฺมตํ สพฺพาการปริปูรํ อตฺถิ. ตถา โลกุตฺตโร ธมฺโม. โลกตฺตยพฺยาปโก ยถาภุจฺจคุณาธิคโต อติวิย

อนึ่ง เพราะเหตุที่ในทางโลก ภคศัพท์ ย่อมเป็นไปในธรรม ๖ อย่างคือ อิสสริยะ (ความเป็นใหญ่) ธรรม ยศ สิริ กาม และปยัตตะ (ความพยายาม), ก็พระผู้มีพระภาคนี้ ทรงมีพระอิสสริยะที่ยอดเยี่ยมในพระจิตของพระองค์, อีกอย่างหนึ่ง

[1] ฉ. ปวตฺตติ.

ปริสุทฺโธ ยโส. รูปกายทสฺสนพฺยาวฏชน-นยนปฺปสาทชนนสมตฺถา สพฺพาการปริปูรา สพฺพงฺคปจฺจงฺคสิรี. ยํ ยํ เอเตน อิจฺฉิตํ ปฏฺฐิตํ อตฺตหิตํ วา ปรหิตํ วา, ตสฺส ตสฺส ตเถวาภินิปฺผนฺนตฺตา อิจฺฉิตตฺถ-นิปฺผตฺติสญฺญิโต กาโม. สพฺพโลกครุ-ภาวปฺปตฺติเหตุภูโต สมฺมาวายามสงฺขาโต ปยตฺโต จ อตฺถิ. ตสฺมา อิเมหิ ภเคหิ ยุตฺตตฺตาปิ ภคา อสฺส สนฺตีติ อิมินา อตฺเถน ภควาติ วุจฺจติ.

ทรงมีพระอิสสริยะที่ชาวโลกเขานับถือกัน มี อณิมา (ทำร่างกายให้เล็ก) ลังฆิมา (ทำร่างกายให้เบา) เป็นต้น อันบริบูรณ์โดยอาการทั้งปวง. อย่างนั้นเหมือนกัน ทรงมีธรรมอันเป็นโลกุตระ. ทรงมีพระยศอันแผ่ไปในโลกทั้ง ๓ ที่ทรงบรรลุด้วยพระคุณตามความเป็นจริง บริสุทธิ์เกินจะเปรียบได้. ทรงมีพระสิริ (ความงดงาม)แห่งพระอวัยวะใหญ่น้อยทั้งปวง อันบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง สามารถยังความรื่นรมย์ตา เบิกบานใจ ให้เกิดแก่ชนผู้ขวนขวาย ในการเฝ้าชมพระรูป-กาย. ทรงมีพระกามอันหมายถึงความสำเร็จประโยชน์ที่ทรงประสงค์ เพราะความที่ประโยชน์ตนก็ดี ประโยชน์ผู้อื่นก็ดี ที่ทรงประสงค์แล้ว ที่ทรงปรารถนาแล้ว แต่ละอย่างสำเร็จตามที่ทรงประสงค์นั้นเทียว. และทรงมีพระปยัตตะ กล่าวคือความพยายามชอบ อันเป็นเหตุอุบัติแห่งความเป็นครูของโลกทั้งปวง. ฉะนั้น แม้เพราะความที่ทรงประกอบด้วยภคธรรมเหล่านี้ บัณฑิตจึงขนานพระนามว่า

ยสฺมา ปน กุสลาทีหิ เภเทหิ สพฺพธมฺเม, ขนฺธายตนธาตุสจฺจอินฺทฺริย-ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีหิ วา กุสลาทิธมฺเม, ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามฏฺเฐน วา ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, อายูหนนิทานสํโยคปลิโพธฏฺเฐน สมุทยํ, นิสฺสรณวิเวกาสงฺขตอมตฏฺเฐน นิโรธํ, นิยฺยานิกเหตุทสฺสนาธิปเตยฺยฏฺเฐน มคฺคํ วิภตฺตวา, วิภชิตฺวา วิวริตฺวา เทสิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ. ตสฺมา วิภตฺตวาติ วตฺตพฺเพ ภควาติ วุจฺจติ.

ภควา เพราะอรรถว่าทรงมีพระภคธรรมทั้งหลายนั้น.

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้จำแนก, อธิบายว่าทรงแจก ทรงเปิดเผย ทรงแสดงซึ่งธรรมทั้งปวง โดยประเภททั้งหลายมีกุศลเป็นต้น, หรือว่าซึ่งธรรมมีกุศลเป็นต้น โดยประเภทมีขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะ อินทรีย์ ปฏิจจสมุปบาทเป็นต้น, หรือว่าซึ่งทุกขอริยสัจ โดยสภาวะที่บีบคั้น สภาวะที่เป็นสังขตะ สภาวะที่ทำให้เดือดร้อน และสภาวะที่แปรปรวน, ซึ่งสมุทย-อริยสัจ โดยสภาวะที่ประมวลมา สภาวะที่มอบให้ สภาวะที่ประกอบไว้ และสภาวะที่เป็นเครื่องพัวพัน, ซึ่งนิโรธอริยสัจ โดยสภาวะที่แล่นออกไป สภาวะที่สงัด สภาวะที่เป็นอสังขตะ และสภาวะที่เป็นอมตะ, ซึ่งมรรค-อริยสัจ โดยสภาวะที่นำออกไป สภาวะที่เป็นเหตุ สภาวะที่เห็น และสภาวะที่เป็นใหญ่. ฉะนั้น เมื่อควรจะขนานพระนามว่า วิภัตตวา ท่านก็กลับขนานพระนามว่า ภควา ดังนี้.

ยสฺมา เจส ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเร กายจิตฺตอุปธิวิเวเก สุญฺญตปฺปณิหิตานิมิตฺตวิโมกฺเข อญฺเญ จ โลกิยโลกุตฺตเร อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม ภชิ เสวิ พหุลมกาสิ, ตสฺมา ภตฺตวาติ วตฺตพฺเพ ภควาติ วุจฺจติ.

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคนี้ทรงคบหา คือทรงเสพ ทรงกระทำให้มาก ซึ่งทิพยวิหาร พรหมวิหาร และอริยวิหาร ซึ่งกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก ซึ่งสุญญตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์ และอนิมิตวิโมกข์ และซึ่งอุตริมนุสธรรมอันเป็นโลกิยะและโลกุตระอื่น ๆ, ฉะนั้น เมื่อควรจะขนานพระนามพระองค์ว่า ภัตตวา ท่านก็กลับขนานพระนามว่า ภควา.

ยสฺมา จ[๑] ปน ตีสุ ภเวสุ ตณฺหาสงฺขาตํ คมนํ อเนน วนฺตํ, ตสฺมา ภเวสุ วนฺตคมโนติ วตฺตพฺเพ ภวสทฺทโต ภการํ คมนสทฺทโต คการํ วนฺตสทฺทโต วการญฺจ ทีฆํ กตฺวา อาทาย ภควาติ วุจฺจติ ยถา จ[๑] โลเก เมหนสฺส ขสฺส มาลาติ วตฺตพฺเพ เมขลาติ วุจฺจติ. (๑๐)

ส่วนอีกประการหนึ่ง เพราะเหตุที่การไป กล่าวคือตัณหาในภพ ๓ พระผู้มีพระภาคนี้ทรงสำรอกเสียได้แล้ว, ฉะนั้น เมื่อควรจะขนานพระนามว่า ผู้สำรอกการไปในภพทั้งหลาย ก็กลับถือเอา ภ อักษร จาก ภวศัพท์ ค อักษร จาก คมนศัพท์ และ ว อักษร จาก วนฺตศัพท์ ทำให้เป็นทีฆะ แล้วขนานพระนามเสียว่า ภควา เหมือนอย่าง

---

๑ ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

ในทางโลก เมื่อควรจะเรียกว่า พวงดอกไม้แห่งท้องฟ้าอันเป็นที่ลับ ก็กลับ (ถือเอา เม แต่ เมหนสฺส ข แต่ ขสฺส ลา แต่มาลา) เรียกเสียว่าเมขลา ฉะนั้น. (๑๐)

๑๔๕. ตสฺเสวํ อิมินา จ อิมินา จ การเณน โส ภควา อรหํ ฯเปฯ อิมินา จ อิมินา จ การเณน โส ภควา ภควาติ พุทฺธคุเณ อนุสฺสรโต เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฏฺฐิตํ, น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภ.[๑] อิจฺจสฺส เอวํ ราคาทิปริยุฏฺฐานาภาเวน วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส กมฺมฏฺฐานาภิมุขตาย อุชุคตจิตฺตสฺส พุทฺธคุณโปณา วิตกฺกวิจารา ปวตฺตนฺติ. พุทฺธคุเณ อนุวิตกฺกยโต อนุวิจารยโต ปีติ อุปฺปชฺชติ. ปีติมนสฺส ปีติปทฏฺฐานาย ปสฺสทฺธิยา กายจิตฺตทรถา

๑๔๕. เมื่อพระโยคีนั้นระลึกเนือง ๆ ถึงพระพุทธคุณทั้งหลายว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ เพราะเหตุนี้ และเพราะเหตุนี้ ฯลฯ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นพระภควา เพราะเหตุนี้ และเพราะเหตุนี้ อยู่อย่างนี้ ในสมัยนั้นจิตของพระโยคีนั้น ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกราคะกลุ้มรุม, ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกโทสะกลุ้มรุม, ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกโมหะกลุ้มรุม, ในสมัยนั้นจิตของพระโยคีนั้น ย่อมเป็นจิตที่ดำเนินไปตรงแน่ว ปรารภพระตถาคต. องค์ฌานทั้งหลายย่อมเกิดขึ้น ในขณะเดียวกันตามลำดับอย่างนี้ คือ สำหรับเธอผู้ข่มนิวรณ์

---

[๑] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๗.

ปฏิปสฺสมฺภนฺติ. ปสฺสทฺธทรถสฺส กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ สุขํ อุปฺปชฺชติ. สุขิโน พุทฺธคุณารมฺมณํ หุตฺวา จิตฺตํ สมาธิยตีติ อนุกฺกเมน เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ. พุทฺธคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการ-คุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ. ตเทตํ พุทฺธคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา พุทฺธานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ.

ได้แล้ว เพราะไม่มีความกลุ้มรุมแห่งราคะเป็นต้น ผู้มีจิตตรงไปโดยภาวะที่บ่ายหน้าเฉพาะต่อกรรมฐาน ตามนัยที่กล่าวแล้วนี้ วิตกและวิจารที่น้อมไปในพระพุทธคุณ ย่อมเป็นไป. เมื่อเธอคอยตรึกถึง(วิตก) คอยตรองถึง(วิจาร) ซึ่งพระพุทธคุณทั้งหลายอยู่ ปีติก็ย่อมเกิดขึ้น. ความกระวนกระวายแห่งกายและจิตของเธอผู้มีใจปีติ ย่อมระงับไป เพราะปัสสัทธิอันมีปีติเป็นปทัฏฐาน. สุขทั้งทางกาย ทั้งทางใจ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอผู้มีความกระวนกระวายอันระงับแล้ว. จิตของเธอผู้มีสุขย่อมตั้งมั่นเสมอ เป็นธรรมชาติที่มีพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ ดังนี้. แต่เพราะความที่พระพุทธคุณทั้งหลาย เป็นธรรมชาติลึกซึ้ง หรือเพราะความที่จิตน้อมไปด้วยความระลึกเนือง ๆ ถึงพระคุณอันมีนานาประการ ฌานจึงเกิดขึ้นไม่ถึงอัปปนา ถึงเพียงอุปจาระเท่านั้น. ฌานนั้นนั้น ย่อมถึงความนับว่าเป็นพุทธานุสติทีเดียว เพราะเกิดขึ้นด้วยอำนาจความระลึกเนือง ๆ ถึงพระพุทธคุณ.

คุณสุวรรณ-คุณสมฤ บุญญาภัศร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิมญฺจ ปน พุทฺธานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ สตฺถริ สคารโว โหติ สปฺปติสฺโส, สทฺธาเวปุลฺลํ สติเวปุลฺลํ ปญฺญาเวปุลฺลํ ปุญฺญเวปุลฺลญฺจ อธิคจฺฉติ, ปีติปาโมชฺชพหุโล โหติ, ภยเภรวสโห ทุกฺขาธิวาสนสมตฺโถ, สตฺถารา สํวาสสญฺญํ ปฏิลภติ. พุทฺธ-คุณานุสฺสติยา อชฺฌาวุฏฺฐญฺจสฺส สรีรมฺปิ เจติยฆรมิว ปูชารหํ โหติ. พุทฺธภูมิยํ จิตฺตํ นมติ. วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสมาโยเค จสฺส สมฺมุขา สตฺถารํ ปสฺสโต วิย หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐาติ. อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ.

ก็แลภิกษุผู้ตามประกอบพุทธานุสตินี้ ย่อมเป็นผู้มีความเคารพ มีความยำเกรงในพระศาสดา, ย่อมได้รับความไพบูลย์แห่งศรัทธา ความไพบูลย์แห่งสติ ความไพบูลย์แห่งปัญญา และความไพบูลย์แห่งบุญ, ย่อมเป็นผู้มากด้วยปีติและปราโมทย์, อดทนต่อความกลัวและอารมณ์ที่น่ากลัวได้ สามารถอดกลั้นทุกข์ได้, ได้ความสำคัญว่าอยู่ร่วมกันกับพระศาสดา. และแม้ร่างกายของเธออันพุทธคุณานุสติครอบครองแล้ว ย่อมเป็นของควรซึ่งการบูชาดุจเรือนเจดีย์. จิตย่อมน้อมไปในพุทธภูมิ. อนึ่ง เมื่อประจวบเข้ากับวัตถุที่จะพึงล่วงละเมิด หิริและโอตตัปปะก็จะปรากฏแก่เธอ ดุจเห็นพระศาสดาอยู่ตรงหน้า. ก็เธอเมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษที่ยิ่งขึ้นไป ย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปเบื้องหน้า.

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ
กยิราถ สุเมธโส

เพราะฉะนั้นแล ท่านผู้มีปัญญาดี พึงทำความไม่ประมาทในพุทธานุสติ อันมี

เอวํ มหานุภาวาย พุทฺธานุสฺสติยา สทาติ.

อานุภาพมากอย่างนี้ ทุกเมื่อเถิด.

อิทํ ตาว พุทฺธานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ.

นี้เป็นกถามุขโดยพิสดาร ในพุทธานุสติก่อน.

๒. ธมฺมานุสฺสติกถา

๒. กถาว่าด้วยธัมมานุสติ

๑๔๖. ธมฺมานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมนาปิ รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน "สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก[๑] ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหี"ติ[๒] เอวํ ปริยตฺติธมฺมสฺส เจว นววิธสฺส จ โลกุตฺตรธมฺมสฺส คุณา อนุสฺสริตพฺพา.

๑๔๖. พระโยคีผู้แม้ใคร่เจริญธัมมานุสติ พึงเป็นผู้หลีกเร้นไปในที่ลับ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณทั้งหลายของพระปริยัติธรรม และของพระโลกุตรธรรม ๙ อย่าง อย่างนี้ว่า "สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ" ดังนี้เถิด.

---

[๑] ฉ. โอปเนยฺยิโก.

[๒] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๘.

๑๔๗. สฺวากฺขาโตติ อิมสฺมิญฺหิ ปเท ปริยตฺติธมฺโมปิ สงฺคหํ คจฺฉติ, อิตเรสุ โลกุตฺตรธมฺโมว. ตตฺถ ปริยตฺติธมฺโม ตาว สฺวากฺขาโต อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตฺตา สาตฺถสพฺยญฺชนเกวลปริปุณฺณปริสุทฺธพฺรหฺมจริยปฺปกาสนตฺตา จ. ยญฺหิ ภควา เอกํ คาถมฺปิ เทเสติ, สา สมนฺตภทฺทกตฺตา ธมฺมสฺส ปฐมปาเทน อาทิกลฺยาณา, ทุติยตติยปาเทหิ มชฺเฌกลฺยาณา, ปจฺฉิมปาเทน ปริโยสานกลฺยาณา. เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ นิทาเนน อาทิกลฺยาณํ, นิคเมน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสน มชฺเฌกลฺยาณํ. นานานุสนฺธิกํ สุตฺตํ ปฐมานุสนฺธินา อาทิกลฺยาณํ, ปจฺฉิเมน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสหิ มชฺเฌกลฺยาณํ. อปิจ สนิทานสอุปฺปตฺติกตฺตา อาทิกลฺยาณํ, เวเนยฺยานํ อนุรูปโต อตฺถสฺส อวิปรีตตาย จ เหตุทาหรณยุตฺตโต จ มชฺเฌกลฺยาณํ, โสตูนํ สทฺธาปฏิลาภชนเนน นิคเมน จ ปริโยสานกลฺยาณํ.

๑๔๗. จริงอยู่ แม้พระปริยัติธรรมก็ถึงความรวมเข้า ในบทว่า สฺวากฺขาโต นี้, พระโลกุตรธรรมเท่านั้น ถึงความรวมเข้าในบทนอกนี้. ในพระธรรมทั้ง ๒ นั้น ก่อนอื่น พระปริยัติธรรม ชื่อว่าสวากขาตะ เพราะความเป็นธรรมที่งาม ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด และเพราะความเป็นธรรมประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์สิ้นเชิง และบริสุทธิ์. เป็นความจริงว่า พระคาถาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง แม้เพียงคาถาเดียว ชื่อว่างามในเบื้องต้นด้วยบาทแรก, ชื่อว่างามในท่ามกลางด้วยบาทที่ ๒ และที่ ๓, ชื่อว่างามในที่สุดด้วยบาทสุดท้าย เพราะความที่พระธรรมมีความดีงาม โดยรอบด้าน. พระสูตรที่มีอนุสนธิเดียว ชื่อว่างามในเบื้องต้นด้วยคำนิทาน, ชื่อว่างามในที่สุดด้วยคำนิคม ชื่อว่างามในท่ามกลางด้วยคำที่เหลือ. พระสูตรที่มีอนุสนธิต่าง ๆ ชื่อว่างามในเบื้องต้นด้วยอนุสนธิแรก, ชื่อว่างาม

ในที่สุดด้วยอนุสนธิสุดท้าย, ชื่อว่างามในท่ามกลางด้วยอนุสนธิที่เหลือ. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่างามในเบื้องต้น เพราะความเป็นธรรมที่มีทั้งคำนิทาน มีทั้งเหตุอุบัติ, ชื่อว่างามในท่ามกลาง เพราะความที่อรรถไม่วิปริต และเพราะประกอบด้วยเหตุและอุทาหรณ์ ตามสมควรแก่เวไนยสัตว์, ชื่อว่างามในที่สุดด้วยคำนิคมอันทำให้เกิดการได้มาซึ่งศรัทธา แก่สาธุชนทั้งหลาย.

สกโลปิ สาสนธมฺโม อตฺตโน อตฺถภูเตน สีเลน อาทิกลฺยาโณ, สมถวิปสฺสนามคฺคผเลหิ มชฺเฌกลฺยาโณ, นิพฺพาเนนปิ ปริโยสานกลฺยาโณ. สีลสมาธีหิ วา อาทิกลฺยาโณ, วิปสฺสนามคฺเคหิ มชฺเฌกลฺยาโณ, ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณ. พุทฺธสุโพธิตาย วา อาทิกลฺยาโณ, ธมฺมสุธมฺมตาย มชฺเฌกลฺยาโณ, สํฆสุปฏิปตฺติยา ปริโยสานกลฺยาโณ. ตํ สุตฺวา ตถตฺตาย ปฏิปนฺเนน อธิคนฺตพฺพาย อภิสมฺโพธิยา วา อาทิกลฺยาโณ,

ศาสนธรรมแม้ทั้งสิ้น ชื่อว่างามในเบื้องต้น ด้วยศีลอันเป็นอรรถ (รากฐาน) ของตน, ชื่อว่างามในท่ามกลาง ด้วยสมถะวิปัสสนา มรรค และผล, ชื่อว่างามในที่สุดแม้ด้วยพระนิพพาน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่างามในเบื้องต้นด้วยศีลและสมาธิ, ชื่อว่างามในท่ามกลางด้วยวิปัสสนาและมรรค, ชื่อว่างามในที่สุดด้วยผลและพระนิพพาน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่างามในเบื้องต้น ด้วยพุทธสุโพธิตา (ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า), ชื่อว่างามในท่ามกลาง ด้วย

ปจฺเจกสมฺโพธิยา มชฺเฌกลฺยาโณ, สาวกโพธิยา ปริโยสานกลฺยาโณ.

ธัมมสุธัมมตา (ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม), ชื่อว่างามในที่สุดด้วยสังฆสุปฏิปัตติ (การปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์). อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่างามในเบื้องต้นด้วยอภิสัมโพธิ, ชื่อว่างามในท่ามกลางด้วยปัจเจกสัมโพธิ, ชื่อว่างามในที่สุดด้วยสาวกโพธิ ที่บุคคลผู้ฟังพระธรรมนั้น แล้วปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น จะพึงบรรลุได้.

สุยฺยมาโน เจส นีวรณวิกฺขมฺภนโต สวเนนปิ กลฺยาณเมวาวหตีติ อาทิกลฺยาโณ, ปฏิปชฺชิยมาโน สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโต ปฏิปตฺติยาปิ กลฺยาณํ อาวหตีติ มชฺเฌกลฺยาโณ, ตถา ปฏิปนฺโน จ ปฏิปตฺติผเล นิฏฺฐิเต ตาทิภาวาวหนโต ปฏิปตฺติผเลนปิ กลฺยาณํ อาวหตีติ ปริโยสานกลฺยาโณติ เอวํ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตฺตา สฺวากฺขาโต.

อนึ่ง ศาสนธรรมนี้ เมื่อบุคคลฟังย่อมนำมาซึ่งความงามโดยแท้ แม้ด้วยการฟังโดยการข่มนิวรณ์ได้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่างามในเบื้องต้น, เมื่อปฏิบัติ ย่อมนำมาซึ่งความงาม แม้ด้วยการปฏิบัติโดยการนำมาซึ่งสุขในสมถะและสุขในวิปัสสนา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่างามในท่ามกลาง, และที่ปฏิบัติแล้วโดยประการนั้น เมื่อสำเร็จผลแห่งการปฏิบัติ ก็ย่อมนำมาซึ่งความงาม แม้ด้วยผลแห่งการปฏิบัติ โดยการนำมาซึ่งความเป็นผู้คงที่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่างามในที่สุด

และ พระปริยัติธรรม ชื่อว่าสวากขาตะ เพราะความที่งามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ตามประการดังกล่าวมานี้.

ยํ ปเนส ภควา ธมฺมํ เทเสนฺโต สาสนพฺรหฺมจริยญฺจ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ ปกาเสติ นานานเยหิ ทีเปติ, ตํ ยถานุรูปํ อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ, พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํ. สงฺกาสนปฺปกาสนวิวรณวิภชน-อุตฺตานีกรณปญฺญตฺติอตฺถปทสมาโยคโต สาตฺถํ, อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิทฺเทสสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํ. อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธคมฺภีรตาหิ สาตฺถํ, ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ สพฺยญฺชนํ. อตฺถปฏิภาณปฏิสมฺภิทาวิสยโต สาตฺถํ, ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยญฺชนํ. ปณฺฑิตเวทนียโต ปริกฺขก-[๑]ชนปฺปสาทกนฺติ สาตฺถํ, สทฺเธยฺยโต โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยญฺชนํ. คมฺภีราธิปฺปายโต สาตฺถํ, อุตฺตานปทโต

อนึ่ง ศาสนพรหมจรรย์ และมรรคพรหมจรรย์ ที่พระผู้มีพระภาคนั้นเมื่อจะทรงแสดงธรรม ย่อมทรงประกาศ คือทรงแสดงไว้โดยนัยต่าง ๆ ชื่อว่าสาตถะ เพราะความถึงพร้อมแห่งอรรถ, ชื่อว่าสพยัญชนะ เพราะความถึงพร้อมแห่งพยัญชนะตามสมควร. ชื่อว่าสาตถะ เพราะประกอบพร้อมด้วยอรรถบท (บทแสดงเนื้อความ) คือ สังกาสนะ ปกาสนะ วิวรณะ วิภชนะ อุตตานีกรณะ และบัญญัติ, ชื่อว่าสพยัญชนะ เพราะความถึงพร้อมแห่งอักขระ บท พยัญชนะ อาการ นิรุตติ และนิเทศ. ชื่อว่าสาตถะ เพราะมีความลึกซึ้งแห่งอรรถ และความลึกซึ้งแห่งปฏิเวธ, ชื่อว่าสพยัญชนะ เพราะมีความลึกซึ้งแห่งธรรม และความลึกซึ้งแห่ง

---

[๑] อิ. ม. สปริกฺขก...

สพฺยญฺชนํ. อุปเนตพฺพสฺส อภาวโต สกลปริปุณฺณภาเวน เกวลปริปุณฺณํ. อปเนตพฺพสฺส อภาวโต นิทฺโทสภาเวน ปริสุทฺธํ.

เทศนา. ชื่อว่าสาตถะ เพราะเป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมภิทา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา, ชื่อว่าสพยัญชนะ เพราะเป็นอารมณ์ของธรรมปฏิสัมภิทาและนิรุตติปฏิสัมภิทา. ชื่อว่าสาตถะ เพราะอรรถว่า เป็นคุณชาติทำชนผู้มีปัญญาสอบสวนให้เลื่อมใส โดยเป็นสิ่งที่บัณฑิตจะพึงรู้, ชื่อว่าสพยัญชนะ เพราะอรรถว่า เป็นคุณชาติทำโลกียชนให้เลื่อมใส โดยเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา. ชื่อว่าสาตถะ เพราะมีคำอธิบายลึกซึ้ง, ชื่อว่าสพยัญชนะ เพราะมีบทตื้น. ชื่อว่าเกวลปริปุณณะ เพราะภาวะที่บริบูรณ์สิ้นเชิง โดยไม่มีธรรมที่พึงนำเข้าไปเพิ่ม. ชื่อว่าปริสุทธะ เพราะภาวะที่ปราศจากโทษ โดยไม่มีธรรมที่พึงขจัดออกไป.

อปิจ ปฏิปตฺติยา อธิคมพฺยตฺติโต สาตฺถํ, ปริยตฺติยา อาคมพฺยตฺติโต สพฺยญฺชนํ, สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธยุตฺตโต เกวลปริปุณฺณํ,

อีกนัยหนึ่ง พรหมจรรย์ชื่อว่าสาตถะ เพราะการปฏิบัติก็มีความแจ่มแจ้ง ในอธิคม, ชื่อว่าสพยัญชนะ เพราะปริยัติก็มีความ

นิรุปกฺกิเลสโต นิตฺถรณตฺถาย ปวตฺติโต โลกามิสนิรเปกฺขโต จ ปริสุทฺธนฺติ เอวํ สาตฺถสพฺยญฺชนเกวลปริปุณฺณปริสุทฺธพฺรหฺมจริยปฺปกาสนตฺตา[1] สฺวากฺขาโต.

แจ่มแจ้งในอาคม, ชื่อว่าเกวลปริปุณณะ เพราะประกอบด้วยพระธรรมขันธ์ ๕ มีศีลขันธ์เป็นต้น, ชื่อว่าปริสุทธะ เพราะปราศจากอุปกิเลส เพราะเป็นไปเพื่อถอนออก และเพราะไม่มีการเพ่งถึงโลกามิสแล พระธรรมชื่อว่าสวากขาตะ เพราะความที่ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์สิ้นเชิงและบริสุทธิ์ ตามประการที่กล่าวมานี้.

อตฺถวิปลฺลาสาภาวโต วา สุฏฺฐุ อกฺขาโตติ สฺวากฺขาโต. ยถา หิ อญฺญติตฺถิยานํ ธมฺมสฺส อตฺโถ วิปลฺลาสํ อาปชฺชติ, อนฺตรายิกาติ วุตฺตธมฺมานํ อนฺตรายิกตฺตาภาวโต, นิยฺยานิกาติ จ วุตฺตธมฺมานํ นิยฺยานิกตฺตาภาวโต. เตน เต ทุรกฺขาตธมฺมาเยว โหนฺติ, น ตถา ภควโต ธมฺมสฺส อตฺโถ วิปลฺลาสํ อาปชฺชติ. อิเม ธมฺมา อนฺตรายิกา, อิเม

อีกอย่างหนึ่ง พระธรรม ชื่อว่าสวากขาตะ เพราะอรรถว่าตรัสไว้ด้วยดี โดยไม่มีความคลาดเคลื่อน แห่งอรรถ. เหมือนอย่างว่า อรรถแห่งธรรมของพวกอัญเดียรถีย์ ชื่อว่าถึงความคลาดเคลื่อน เพราะธรรมที่เขากล่าวไว้ว่า มีอันตราย ก็หามีความเป็นธรรมที่มีอันตรายไม่, และเพราะธรรมที่เขากล่าวว่า นำออก (จากทุกข์) ก็หามีความเป็นธรรมที่นำออก

---

[1] ฉ. ...ปกาสนโต.

ธมฺมา นิยฺยานิกาติ เอวํ วุตฺตธมฺมานํ ตถาภาวานติกฺกมนโตติ. เอวํ ตาว ปริยตฺติธมฺโม สฺวากฺขาโต.

ไม่. เพราะเหตุนั้น คนเหล่านั้นจึงชื่อว่าเป็นผู้มีธรรมที่กล่าวไว้ไม่ดีนั่นเทียว ฉันใด, อรรถแห่งธรรมของพระผู้มีพระภาค จะถึงความคลาดเคลื่อนฉันนั้น หามิได้. เพราะธรรมที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านี้มีอันตราย, ธรรมเหล่านี้นำออก ดังนี้ หาพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ไม่ ฉะนี้แล. พระ-ปริยัติธรรม ชื่อว่าสวากขาตะ ตามประการที่กล่าวมานี้ก่อน.

โลกุตฺตรธมฺโม ปน นิพฺพานานุรูปาย ปฏิปตฺติยา ปฏิปทานุรูปสฺส จ นิพฺพานสฺส อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาโต. ยถาห "สุปญฺญตฺตา โข ปน เตน ภควตา สาวกานํ นิพฺพานคามินี ปฏิปทา สํสนฺทติ นิพฺพานญฺจ ปฏิปทา จ. เสยฺยถาปิ นาม คงฺโคทกํ ยมุโนทเกน สํสนฺทติ สเมติ, เอวเมว สุปญฺญตฺตา โข ปน[๑] เตน ภควตา สาวกานํ นิพฺพานคามินี ปฏิปทา สํสนฺทติ นิพฺพานญฺจ

ส่วนโลกุตรธรรม ชื่อว่าสวากขาตะ เพราะตรัสถึงข้อปฏิบัติอันสมควร แก่พระ-นิพพาน และเพราะตรัสถึงพระนิพพานอันสมควรแก่ข้อปฏิบัติ. เหมือนอย่างที่ท่านท้าวสักกะจอมเทพกล่าวไว้ว่า "ก็แล ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ) อันให้ถึงซึ่งพระนิพพาน พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้ดีแล้ว แก่สาวกทั้งหลาย พระนิพพาน และปฏิปทา ย่อมเทียบเคียงกันได้. เปรียบเหมือนว่าน้ำใน

[๑] ฉ. โข ปนาติ อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.

ปฏิปทา จา"ติ? อริยมคฺโค เจตฺถ อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม มชฺฌิมาปฏิปทาภูโตว "มชฺฌิมาปฏิปทา"ติ อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาโต. สามญฺญผลานิ ปฏิปสฺสทฺธกิเลสาเนว "ปฏิปสฺสทฺธกิเลสานี"ติ อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาตานิ. นิพฺพานํ สสฺสตามตตาณเลณาทิสภาวเมว สสฺสตาทิสภาววเสน อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาตนฺติ เอวํ โลกุตฺตรธมฺโมปิ สฺวากฺขาโต. (๑)

แม่น้ำคงคาย่อมเทียบเคียงกันได้ ย่อมเข้ากันได้กับน้ำในแม่น้ำยมุนาฉันใด, ก็แลปฏิปทาอันให้ถึงพระนิพพาน พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้ดีแล้ว แก่สาวกทั้งหลาย พระนิพพานและปฏิปทา ย่อมเทียบเคียงกันได้ ฉันนั้นเหมือนกัน" ดังนี้. อนึ่ง ในบรรดาโลกุตรธรรมเหล่านี้ พระอริยมรรคอันเป็นปฏิปทาสายกลาง ไม่ข้องแวะส่วนสุดทั้ง ๒ ชื่อว่าสวากขาตะ เพราะตรัสไว้ว่า "มัชฌิมาปฏิปทา". สามัญผลทั้งหลายซึ่งมีกิเลสอันระงับแล้วก็ชื่อว่าสวากขาตะ เพราะตรัสไว้ว่า "ปฏิปัสสัทธกิเลส (มีกิเลสอันระงับแล้ว)". พระนิพพานซึ่งมีสภาวะเป็นของยั่งยืน เป็นอมตะ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่หลีกเร้น เป็นต้นนั่นเทียว ชื่อว่าสวากขาตะ เพราะได้ตรัสไว้โดยเกี่ยวกับมีสภาวะที่ยั่งยืนเป็นต้นแล แม้โลกุตรธรรมก็ชื่อว่าสาวกขาตะตามประการที่กล่าวมานี้.

---

[๑] ที. มหา. ๑๐/๒๕๕.

๑๔๘. สนฺทิฏฺฐิโกติ เอตฺถ ปน อริยมคฺโค ตาว อตฺตโน สนฺตาเน ราคาทีนํ อภาวํ กโรนฺเตน อริยปุคฺคเลน สามํ ทฏฺฐพฺโพติ สนฺทิฏฺฐิโก. ยถาห "รตฺโต โข พฺราหฺมณ ราเคน อภิภูโต ปริยาทินฺน-จิตฺโต อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ, ปรพฺยาพาธายปิ เจเตติ, อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตติ. เจตสิกมฺปิ ทุกฺขโทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติ. ราเค ปหีเน เนว อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ, น ปรพฺยาพาธายปิ เจเตติ, น อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตติ, น เจตสิกํ ทุกฺขโทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติ. เอวมฺปิ โข พฺราหฺมณ สนฺทิฏฺฐิโก ธมฺโม โหตี"ติ[๑]

๑๔๘. ส่วนในบทว่า สนฺทิฏฺฐิโก นี้ มีวินิจฉัยว่า ก่อนอื่น พระอริยมรรค ชื่อว่า สันทิฏฐิกะ เพราะอรรถว่า พระอริยบุคคลผู้กระทำความไม่มีแห่งกิเลส มีราคะเป็นต้นไว้ในสันดานของตน พึงเห็นเอง. เหมือน-อย่างที่ตรัสไว้ว่า "ดูกรพราหมณ์ บุคคลผู้กำหนัด ถูกราคะครอบงำ มีจิตอันราคะยึดไว้แล้ว ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง, ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง, ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง. ย่อมเสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้าง. เมื่อเขาละราคะได้แล้วนั่นเทียว ก็ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง, ย่อมไม่เสวยทุกขโทมนัสทางใจ. ดูกรพราหมณ์ สันทิฏฐิกธรรม ย่อมมีแม้ตามประการที่กล่าวมานี้แล" ดังนี้.

---

[๑] องฺ. ติก. ๒๐/๑๙๙.

อปิจ นววิโธปิ โลกุตฺตรธมฺโม เยน เยน อธิคโต โหติ, เตน เตน ปรสทฺธาย คนฺตพฺพตํ หิตฺวา ปจฺจเวกฺขณญาเณน สยํ ทฏฺฐพฺโพติ สนฺทิฏฺฐิโก. อถวา ปสตฺถา ทิฏฺฐิ สนฺทิฏฺฐิ, สนฺทิฏฺฐิยา ชยตีติ สนฺทิฏฺฐิโก. ตถา เหตฺถ อริยมคฺโค สมฺปยุตฺตาย[๑] อริยผลํ การณภูตาย,[๒] นิพฺพานํ วิสยีภูตาย[๓] สนฺทิฏฺฐิยา กิเลเส ชยติ. ตสฺมา ยถา รเถน ชยตีติ รถิโก, เอวํ นววิโธปิ โลกุตฺตรธมฺโม สนฺทิฏฺฐิยา ชยตีติ สนฺทิฏฺฐิโก.

อนึ่ง โลกุตรธรรมแม้ทั้ง ๙ อย่าง ชื่อว่าสันทิฏฐิกะ เพราะอรรถว่าเป็นธรรมอัน บุคคลใด ๆ บรรลุแล้ว บุคคลนั้น ๆ ละภาวะที่พึงถึง โดยการเชื่อผู้อื่นแล้วพึงเห็นเองด้วยปัจจเวกขณญาณ. อีกนัยหนึ่ง ทิฐิที่พระ–อริยบุคคลสรรเสริญ ชื่อว่าสันทิฏฐิ, โลกุตรธรรมทั้ง ๙ อย่าง ชื่อว่าสันทิฏฐิกะ เพราะอรรถว่าชนะด้วยสันทิฏฐิ. จริง–อย่างนั้น ในโลกุตรธรรมเหล่านี้ พระ–อริยมรรคย่อมชนะกิเลส ด้วยสันทิฏฐิอันสัมปยุตกัน, พระอริยผลย่อมชนะกิเลสด้วยสันทิฏฐิอันเป็นเหตุ, พระนิพพานย่อมชนะกิเลสด้วยสันทิฏฐิอันเป็นอารมณ์ (อารมณ์ของตน). เพราะฉะนั้นโลกุตรธรรมแม้ทั้ง ๙ อย่าง ชื่อว่าสันทิฏฐิกะ เพราะอรรถว่าชนะด้วยสันทิฏฐิ เหมือนอย่างบุคคลชื่อว่ารถิกะ เพราะอรรถว่าชนะด้วยรถ ฉะนั้น.

---

[๑] ก. อริยมคฺคสมฺปยุตฺตาย.

[๒] ก. อริยผลการณภูตาย.

[๓] ก. นิพฺพานวิสยีภูตาย.

คุณประพิณ ภิรมย์ไชธี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อถวา ทิฏฺฐนฺติ ทสฺสนํ วุจฺจติ. ทิฏฺฐเมว สนฺทิฏฺฐํ, ทสฺสนนฺติ อตฺโถ. สนฺทิฏฺฐํ อรหตีติ สนฺทิฏฺฐิโก. โลกุตฺตรธมฺโม หิ ภาวนาภิสมยวเสน สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน จ ทิสฺสมาโนเยว วฏฺฏภยํ นิวตฺเตติ. ตสฺมา ยถา วตฺถมรหตีติ วตฺถิโก, เอวํ สนฺทิฏฺฐํ อรหตีติ สนฺทิฏฺฐิโก. (๒)

อีกนัยหนึ่ง การเห็นท่านเรียกว่าทิฐะ. ทิฐะนั่นเองเป็นสันทิฏฐะ, ความว่าการเห็น. โลกุตรธรรมชื่อว่าสันทิฏฐิกะ เพราะอรรถว่าย่อมควรซึ่งสันทิฏฐะ. จริงอยู่ โลกุตรธรรม ที่พระอริยบุคคลเห็นอยู่ ด้วยอำนาจการตรัสรู้คือเจริญ และด้วยอำนาจการตรัสรู้คือกระทำให้แจ้งนั่นเทียว ย่อมหยุดยั้งภัยในวัฏฏะได้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสันทิฏฐิกะ เพราะอรรถว่าควรซึ่งสันทิฏฐะ เหมือนอย่างบุคคลชื่อว่าวัตถิกะ เพราะอรรถว่าควรซึ่งผ้า ฉะนั้น. (๒)

๑๔๙. อตฺตโน ผลทานํ สนฺธาย นาสฺส กาโลติ อกาโล. อกาโลเยว อกาลิโก. น ปญฺจาหสตฺตาหาทิเภทํ กาลํ เขเปตฺวา ผลํ ททาติ[๑] อตฺตโน ปน ปวตฺติสมนนฺตรเมว ผลํ เทตีติ วุตฺตํ โหติ. อถวา อตฺตโน ผลทาเน ปกฏฺโฐ กาโล ปตฺโต อสฺสาติ กาลิโก. โก โส. โลกิโย กุสลธมฺโม.

๑๔๙. โลกุตรธรรม ชื่อว่าอกาละ เพราะอรรถว่าไม่มีกาล เล็งถึงการให้ผลของตน. อกาละนั่นเอง เป็นอกาลิกะ. เป็นอันกล่าวอรรถาธิบายได้ว่า ไม่ใช่ทำกาลอันต่างกันมี ๕ วัน ๗ วัน เป็นต้นให้สิ้นไป แล้วจึงให้ผล, แต่ทว่าย่อมให้ผลในลำดับถัดไปแต่ความเป็นไป ของตนทีเดียว.

---

[๑] ฉ. เทติ.

อยํ ปน สมนนฺตรผลตฺตา น กาลิโกติ อกาลิโก. อิทํ มคฺคเมว สนฺธาย วุตฺตํ. (๓)

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่ากาลิกะ เพราะอรรถว่า ในการมอบผลของตน ยังมี กาลนานไกล ที่จะถึงได้. ถามว่าธรรมอะไร ชื่อว่ากาลิกะนั้น. ตอบว่าได้แก่โลกิยกุศลธรรม. แต่ว่าโลกุตรธรรมนี้ ชื่อว่าอกาลิกะ เพราะอรรถว่าไม่ใช่กาลิกธรรม เพราะมีผลในลำดับถัดไป. บทว่า อกาลิโก นี้ ตรัสหมายเอามรรคเท่านั้น. (๓)

๑๕๐. "เอหิ ปสฺส อิมํ ธมฺมนฺ"ติ เอวํ ปวตฺตํ เอหิปสฺสวิธึ อรหตีติ <u>เอหิปสฺสิโก</u>. กสฺมา ปเนส ตํ วิธึ อรหตีติ ? วิชฺชมานตฺตา จ ปริสุทฺธตฺตา จ. ริตฺตมุฏฺฐิยญฺหิ หิรญฺญํ วา สุวณฺณํ วา อตฺถีติ วตฺวาปิ "เอหิ ปสฺส อิมนฺ"ติ น สกฺกา วตฺตุํ. กสฺมา ? อวิชฺชมานตฺตา. วิชฺชมานมฺปิ จ คูถํ วา มุตฺตํ วา มนุญฺญภาวปฺปกาสเนน จิตฺตสมฺปหํสนตฺถํ "เอหิ ปสฺส อิมนฺ"ติ น สกฺกา วตฺตุํ. อปิจ โข ปน ติเณหิ วา ปณฺเณหิ วา

๑๕๐. โลกุตรธรรม ชื่อว่า<u>เอหิปัสสิกะ</u> เพราะอรรถว่าควรซึ่งเอหิปัสสวิธี อันเป็นไปอย่างนี้ว่า "ขอท่านจงมาดูพระธรรมนี้เถิด" ดังนี้. ถามว่า ก็เพราะเหตุไรโลกุตรธรรมนี้ จึงควรซึ่งวิธีนั้นเล่า ? ตอบว่า เพราะมีอยู่จริง และเพราะบริสุทธิ์. จริงอยู่ในกำมือที่ว่างเปล่า บุคคลแม้พูดว่า มีเงินอยู่ หรือมีทองอยู่ ก็ไม่อาจที่จะกล่าวได้ว่า "ขอท่านจงมาดูสิ่งนี้เถิด" ดังนี้. เพราะเหตุไร ? เพราะไม่มีอยู่จริง. อนึ่ง คูถหรือมูตร แม้ว่ามีอยู่จริง ก็ไม่อาจที่จะกล่าวว่า "ขอท่าน

ปฏิจฺฉาเทตพฺพเมว โหติ. กสฺมา ? อปริสุทฺธตฺตา. อยํ ปน นววิโธปิ โลกุตฺตรธมฺโม สภาวโต จ[๑] วิชฺชมาโน วิคตวลาหเก จ[๒] อากาเส สมฺปุณฺณจนฺทมณฺฑลํ วิย ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิตฺตชาติมณิ วิย จ ปริสุทฺโธ. ตสฺมา วิชฺชมานตฺตา ปริสุทฺธตฺตา จ เอหิปสฺสวิธิมรหตีติ เอหิปสฺสิโก. (๔)

จงมาดูสิ่งนี้เถอะ" ดังนี้ เพื่อทำจิตให้บันเทิงโดยประกาศภาวะที่น่าชื่นใจได้. แต่ทว่าเป็นอันต้องใช้หญ้า หรือใบไม้ปกปิดกันทีเดียวแล. เพราะเหตุไร ? เพราะไม่บริสุทธิ์(ไม่สะอาด). ส่วนโลกุตรธรรมแม้ทั้ง ๙ อย่างนี้ มีอยู่โดยสภาวะด้วย บริสุทธิ์ดุจพระจันทร์เต็มดวงบนอากาศที่ปราศจากเมฆหมอก และดุจแก้วมณีแท้ ที่เขาวางไว้บนผ้ากัมพลเหลืองด้วย. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเอหิปัสสิกะ เพราะอรรถว่าควรซึ่งเอหิปัสสวิธี เพราะมีอยู่จริง และเพราะบริสุทธิ์. (๔)

๑๕๑. อุปเนตพฺโพติ <u>โอปนยิโก</u>[๓] อยํ ปเนตฺถ วินิจฺฉโย, อุปนยนํ อุปนโย, อาทิตฺตํ เจลํ วา สีสํ วา อชฺฌุเปกฺขิตฺวาปิ ภาวนาวเสน อตฺตโน อตฺตโน[๔] จิตฺเต

๑๕๑. โลกุตรธรรมทั้ง ๙ อย่าง ชื่อว่า<u>โอปนยิกะ</u> เพราะอรรถว่าควรนำเข้าไป. ส่วนต่อไปนี้เป็นวินิจฉัยในบทว่า โอปนยิกะนี้, การนำเข้าไปชื่ออุปนยะ,

---

[๑] ฉ. ว.

[๒] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

[๓] ฉ. โอปเนยฺยิโก.

[๔] ฉ. อตฺตโนติ เอโกเยว สทฺโท ทิสฺสติ.

อุปนยนํ อรหตีติ อุปนยิโก.[๑] อุปนยิโกว โอปนยิโก.[๒] อิทํ สงฺขเต โลกุตฺตรธมฺเม ยุชฺชติ. อสงฺขเต ปน อตฺตโน จิตฺเตน อุปนยนํ อรหตีติ โอปนยิโก.[๒] สจฺฉิกิริยาวเสน อลฺลียนํ อรหตีติ อตฺโถ.

โลกุตรธรรมชื่อว่าอุปนยิกะ เพราะอรรถว่าควรซึ่งการนำเข้าไปในจิตของตน ของตนด้วยอำนาจการเจริญ แม้ว่าผ้าโพกหรือศีรษะถูกไฟไหม้ก็วางเฉยได้. อุปนยิกะนั่นเองเป็นโอปนยิกะ. คำอธิบายที่ว่านี้ ควรในโลกุตรธรรมที่เป็นสังขตะ. ส่วนในโลกุตรธรรมที่เป็นอสังขตะ ชื่อว่าโอปนยิกะ เพราะอรรถว่าควรซึ่งการนำเข้าไปด้วยจิตของตน. ความว่า ควรซึ่งการแนบชิดด้วยอำนาจการกระทำให้แจ้ง.

อถวา นิพฺพานํ อุปเนตีติ อริยมคฺโค อุปเนยฺโย. สจฺฉิกาตพฺพตํ อุปเนตพฺโพติ ผลนิพฺพานธมฺโม อุปเนยฺโย. อุปเนยฺโย เอว โอปนยิโก.[๓] (๕)

อีกนัยหนึ่ง พระอริยมรรค ชื่อว่าอุปเนยยะ เพราะอรรถว่านำเข้าไปสู่พระนิพพาน. ผลธรรมและนิพพานธรรม ชื่อว่าอุปเนยยะ เพราะอรรถว่าควรนำเข้าไปสู่ความเป็นธรรม ที่พึงกระทำให้แจ้ง. อุปเนยยะนั่นเอง เป็นโอปนยิกะ. (๕)

---

๑ ม. โอปเนยิโก, ฉ. โอปนยิโก.
๒ ฉ. (โอปนยิโกว โอปเนยฺยิโก).
๓ ฉ. โอปเนยฺยิโก.

๑๕๒. ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ สพฺเพหิปิ อุคฺฆฏิตญฺญอาทีหิ วิญฺญูหิ อตฺตนิ อตฺตนิ เวทิตพฺโพ "ภาวิโต เม มคฺโค, อธิคตํ ผลํ, สจฺฉิกโต นิโรโธ"ติ. น หิ อุปชฺฌาเยน ภาวิเตน มคฺเคน[๑] สทฺธิวิหาริกสฺส กิเลสา ปหิยฺยนฺติ,[๒] น โส ตสฺส ผลสมาปตฺติยา ผาสุ[๓] วิหรติ, น เตน สจฺฉิกตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ. ตสฺมา เนส ปรสฺส สีเส อาภรณํ วิย ทฏฺฐพฺโพ, อตฺตโน ปน จิตฺเตเยว ทฏฺฐพฺโพ, อนุภวิตพฺโพ วิญฺญูหีติ วุตฺตํ โหติ. พาลานํ ปน อวิสโยเวส. (๖)

๑๕๒. ข้อว่า ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ ความว่า อันวิญญูชนทั้งหลาย มีอุคฆฏิตัญญูบุคคลเป็นต้น แม้ทุกคน พึงรู้ในตน ในตน ว่า "มรรค เราได้เจริญแล้ว, ผลเราได้บรรลุแล้ว, นิโรธเราได้กระทำให้แจ้งแล้ว" ดังนี้. เป็นความจริงว่า กิเลสทั้งหลายของสัทธิวิหาริก จะถูกละไปด้วยมรรคที่พระอุปัชฌาย์เจริญก็หาไม่, สัทธิวิหาริกนั้น จะอยู่ผาสุกด้วยผลสมาบัติของพระอุปัชฌาย์นั้น ก็หาไม่, จะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานที่พระอุปัชฌาย์นั้นกระทำให้แจ้งก็หาไม่. เพราะฉะนั้น พระธรรมนี้ บุคคลไม่พึงเห็น ดุจเครื่องประดับบนศีรษะของคนอื่น, แต่ว่าพึงเห็นในจิตของตนนั่นเทียว, เป็นอันกล่าวอธิบายได้ว่า อันวิญญูชนทั้งหลายพึงเสวย. ก็พระธรรมนี้ไม่ใช่วิสัยของพวกคนพาลเลยเทียว. (๖)

---

[๑] สี. อิ. ภาวิเต มคฺเค.
[๒] ฉ. ปหียนฺติ.
[๓] ผาสุนฺติ ยุตฺตตรํ.

อปิจ โข[๑] สฺวากฺขาโต อยํ ธมฺโม. กสฺมา ? สนฺทิฏฺฐิกตฺตา. สนฺทิฏฺฐิโก, อกาลิกตฺตา. อกาลิโก, เอหิปสฺสิกตฺตา. โย จ เอหิปสฺสิโก นาม, โส[๒] โอปนยิโก โหตีติ.

อีกนัยหนึ่งแล พระธรรมนี้ ชื่อว่าสวากขาตะ. เพราะเหตุไร ? เพราะความเป็นสันทิฏฐิกะ. ชื่อว่าสันทิฏฐิกะ เพราะความเป็นอกาลิกะ. ชื่อว่าอกาลิกะ เพราะความเป็นเอหิปัสสิกะ. ก็ธรรมใดชื่อว่าเอหิปัสสิกะ, ธรรมนั้น ชื่อว่าเป็นโอปนยิกะแล.

๑๕๓. ตสฺเสวํ สฺวากฺขาตตาทิเภเท[๓] ธมฺมคุเณ อนุสฺสรโต เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. น โทส ฯเปฯ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ธมฺมํ อารพฺภาติ[๔] ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ. ธมฺมคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ

๑๕๓. เมื่อพระโยคีนั้นระลึกเนือง ๆ ถึงพระธรรมคุณทั้งหลาย อันต่างด้วยสวากขาตะธรรมเป็นต้น อยู่อย่างนี้ ในสมัยนั้น จิตของพระโยคีนั้น ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกราคะกลุ้มรุม. ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกโทสะกลุ้มรุม ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกโมหะกลุ้มรุม. ในสมัยนั้น จิตของพระโยคีนั้น ย่อมเป็นจิตที่ดำเนินไปตรงแน่ว ปรารภพระธรรมแล องค์ฌานทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในขณะเดียวกันแก่เธอ

---

๑ ฉ. โขติ สทฺโท น ทิสฺสติ.
๒ ฉ. โส นาม.
๓ ฉ. สฺวากฺขาตตาทิเภเท.
๔ องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๘.

โหติ. ตเทตํ ธมฺมคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา ธมฺมานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ.

ผู้ข่มนิวรณ์ได้ ตามนัยก่อนนั่นเทียว. แต่เพราะความที่พระธรรมคุณทั้งหลาย เป็นธรรมชาติลึกซึ้ง หรือเพราะความที่จิตน้อมไปในการระลึกเนือง ๆ ถึงพระคุณอันมีนานาประการ ฌานจึงเกิดขึ้นไม่ถึงอัปปนา ถึงเพียงอุปจาระเท่านั้น. ฌานนั้น ย่อมถึงซึ่งความนับว่าเป็นธัมมานุสติทีเดียว เพราะเกิดขึ้นด้วยอำนาจความระลึกเนือง ๆ ถึงพระธรรมคุณทั้งหลาย.

อิมญฺจ ปน ธมฺมานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ เอวํ โอปนยิกสฺส ธมฺมสฺส เทเสตารํ อิมินาปงฺเคน สมนฺนาคตํ สตฺถารํ เนว อตีตํเส สมนุปสฺสามิ, น ปเนตรหิ อญฺญตฺร เตน ภควตาติ[๑] เอวํ ธมฺมคุณานุสฺสรเณเนว[๒] สตฺถริ สคารโว โหติ สปฺปติสฺโส. ธมฺเม ครุจิตฺตีกาโร สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ, ปีติปาโมชฺชพหุโล โหติ, ภยเภรวสโห,

ก็ภิกษุผู้ประกอบเนือง ๆ ซึ่งธัมมานุสตินี้ ย่อมเป็นผู้มีความเคารพ มีความยำเกรงในพระศาสดา เพราะประกอบเนือง ๆ ถึงพระธรรมคุณนั่นเทียวอย่างนี้ว่า เราไม่เล็งเห็นศาสดา ซึ่งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยองค์แม้นี้ ผู้แสดงธรรมอันเป็นโอปนยิกะได้อย่างนี้เลย ในกาลส่วนอดีต, ส่วนในกาลบัดนี้ เราก็ไม่เล็งเห็น เว้นไว้แต่พระผู้มีพระภาค

๑ ที. มหา. ๑๐/๒๖๑.
๒ ฉ. ธมฺมคุณสฺสเนเนว.

ทุกฺขาธิวาสนสมตฺโถ, ธมฺเมน สํวาสสญฺญํ ปฏิลภติ, ธมฺมคุณานุสฺสติยา อชฺฌาวุฏฺฐญฺจสฺส สรีรมฺปิ เจติยฆรมิว ปูชารหํ โหติ, อนุตฺตรธมฺมาธิคมาย จิตฺตํ นมติ, วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสมาโยเค จสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ สมนุสฺสรโต หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐาติ. อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ.

พระองค์นั้น ดังนี้. ย่อมเป็นผู้กระทำให้มีจิตหนักแน่นในพระธรรม, ย่อมถึงซึ่งความไพบูลย์ด้วยศรัทธาเป็นต้น เป็นผู้มากด้วยปีติและปราโมทย์, ทนความกลัวและอารมณ์ที่น่ากลัวได้, สามารถอดกลั้นทุกข์ได้, ได้ความสำคัญว่าอยู่ร่วมกันกับพระธรรม, ก็แม้ร่างกายของเธอที่การระลึกเนือง ๆ ถึงพระธรรมคุณทั้งหลายครอบครองอยู่ ย่อมเป็นของควรบูชาดุจเรือนเจดีย์, จิตย่อมน้อมไปเพื่อการบรรลุอนุตรธรรม, อนึ่ง ในเมื่อมีการประจวบเข้ากับวัตถุอันอาจล่วงละเมิดได้ หิริและโอตตัปปะ ก็จะปรากฏแก่เธอผู้กำลังระลึกถึงความเป็นธรรมดี แห่งพระธรรม. ก็เธอ เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษที่ยิ่งขึ้นไป ก็ย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปเบื้องหน้า.

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ
กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย
ธมฺมานุสฺสติยา สทาติ.

เพราะฉะนั้นแล ท่านผู้มีปัญญาดี พึงทำความไม่ประมาท ในธัมมานุสติอันมีอานุภาพมากอย่างนี้ ทุกเมื่อเถิด.

อิทํ ธมฺมานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ.

นี้เป็นกถามุขโดยพิสดารในธัมมานุสติ.

คุณอ่อนจันทร์ ไทยสมาน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๓. สํฆานุสฺสติกถา

๑๕๔. สํฆานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมนาปิ รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน "สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา, เอส ภควโต สาวกสํโฆ อาหุเนยฺโย, ปาหุเนยฺโย, ทกฺขิเณยฺโย, อญฺชลิกรณีโย, อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสา"ติ[๑] เอวํ อริยสํฆคุณา อนุสฺสริตพฺพา.

๑๕๕. ตตฺถ สุปฏิปนฺโนติ สุฏฺฐุ ปฏิปนฺโน, สมฺมาปฏิปทํ อนิวตฺติปฏิปทํ อนุโลมปฏิปทํ อปจฺจนีกปฏิปทํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปทํ ปฏิปนฺโนติ วุตฺตํ โหติ. ภควโต โอวาทานุสาสนึ สกฺกจฺจํ สุณนฺตีติ สาวกา.

๓. กถาว่าด้วยสังฆานุสติ

๑๕๔. แม้พระโยคีผู้ใคร่เจริญสังฆานุสติ พึงเป็นผู้หลีกเร้นไปในที่ลับ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของพระอริยสงฆ์ อย่างนี้ว่า "สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา, เอส ภควโต สาวกสํโฆ อาหุเนยฺโย, ปาหุเนยฺโย, ทกฺขิเณยฺโย, อญฺชลิกรณีโย, อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส" ดังนี้เถิด.

๑๕๕. ในบทเหล่านี้ บทว่า สุปฏิปนฺนะ แปลว่า ผู้ปฏิบัติดี, มีอันกล่าวอรรถาธิบายได้ว่า ปฏิบัติสัมมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติชอบ) ปฏิบัติอนิวัตติปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ไม่หวนกลับ) ปฏิบัติอนุโลมปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอัน

---

[๑] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๘.

สาวกานํ สํโฆ สาวกสํโฆ, สีลทิฏฺฐิสามญฺญตาย สํฆาฏภาวํ อาปนฺโน สาวกสมูโหติ อตฺโถ. ยสฺมา ปน สา สมฺมาปฏิปทา อุชุ อวงฺกา อกุฏิลา อชิมฺหา, อริโย จ ญาโยติปิ วุจฺจติ, อนุจฺฉวิกตฺตา จ สามีจีติปิ สงฺขํ คตา[๑] ตสฺมา ตํ ปฏิปนฺโน อริยสํโฆ อุชุปฏิปนฺโน ญายปฏิปนฺโน สามีจิปฏิปนฺโนติปิ วุตฺโต.

อนุโลม) ปฏิบัติอปัจจนิกปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันไม่เป็นข้าศึก) ปฏิบัติธัมมานุธัมมปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ อันเป็นธรรมที่สมควรแก่ธรรม). ชื่อว่าสาวก เพราะอรรถว่าฟังอย่างเคารพ ซึ่งพระโอวาท และพระอนุสาสนีของพระผู้มีพระภาค. หมู่แห่งสาวก ชื่อว่าสาวกสังโฆ, ความว่า หมู่แห่งสาวกผู้ถึงความรวมกันได้ เพราะความเสมอกันด้วยศีลและทิฐิ. แต่เพราะเหตุที่สัมมาปฏิปทานั้นตรง คือไม่คด ไม่โค้ง ไม่งอ, อนึ่ง ปฏิปทานั้น ท่านเรียกว่า อริยญายะบ้าง, และถึงซึ่งความนับว่าสามีจิ เพราะความเป็นปฏิปทาที่สมควรบ้าง. ฉะนั้น พระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติสัมมาปฏิปทานั้น จึงเรียกว่า อุชุปฏิปันนะ (ผู้ปฏิบัติปฏิปทาตรง) ก็ได้ ญายปฏิปันนะ (ผู้ปฏิบัติปฏิปทาที่ควรรู้) ก็ได้ สามีจิปฏิปันนะ (ผู้ปฏิบัติปฏิปทาที่สมควร) ก็ได้.

---

[๑] ม. อิ. คโต.

เอตฺถ จ เย มคฺคฏฺฐา, เต สมฺมาปฏิปตฺติสมงฺคิตาย สุปฏิปนฺนา. เย ผลฏฺฐา, เต สมฺมาปฏิปทาย อธิคนฺตพฺพสฺส อธิคตตฺตา อตีตํ ปฏิปทํ อุปาทาย[๑] สุปฏิปนฺนาติ เวทิตพฺพาติ.[๒]

ก็ในบรรดาพระอริยสงฆ์เหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบว่า พระอริยสงฆ์เหล่าใดเป็นผู้ตั้งอยู่ในมรรค, พระอริยสงฆ์เหล่านั้น ชื่อว่าสุปฏิปันนะ เพราะความเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยข้อปฏิบัติชอบ. พระอริยสงฆ์เหล่าใดเป็นผู้ตั้งอยู่ในผล, พระอริยสงฆ์เหล่านั้นอาศัยข้อปฏิบัติที่ล่วงไปแล้ว ก็ชื่อว่าสุปฏิปันนะ เพราะท่านได้บรรลุธรรมที่พึงบรรลุ ด้วยข้อปฏิบัติชอบแล้ว ฉะนี้แล.

อปิจ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปนฺนตฺตาปิ อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปนฺนตฺตาปิ <u>สุปฏิปนฺโน</u>. (๑)

อีกนัยหนึ่ง พระอริยสงฆ์ ชื่อว่า <u>สุปฏิปันนะ</u> แม้เพราะปฏิบัติได้ตามที่ทรงอนุศาสน์ไว้ แม้เพราะปฏิบัติอปัณณกปฏิปทาในธรรมและวินัยที่ตรัสไว้ดีแล้ว. (๑)

มชฺฌิมาย ปฏิปทาย อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม ปฏิปนฺนตฺตา กายวจีมโน-

ชื่อว่า<u>อุชุปฏิปันนะ</u> เพราะปฏิบัติมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ข้องแวะส่วนสุดทั้ง ๒ และ

---

[๑] ฉ. สนฺธาย.

[๒] ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสติ.

วงฺกกุฏิลชิมฺหโทสปฺปหานาย ปฏิปนฺนตฺตา จ (๑) อุชุปฏิปนฺโน. (๒)

เพราะปฏิบัติ เพื่อการละเสียซึ่งโทษคือความคด ความโค้ง ความงอแห่งกาย วาจา และใจ. (๒)

ญาโย วุจฺจติ นิพฺพานํ. ตทตฺถาย ปฏิปนฺนตฺตา ญายปฏิปนฺโน. (๓)

พระนิพพาน ท่านเรียกว่าญายะ. พระอริยสงฆ์ ชื่อว่าญายปฏิปันนะ เพราะปฏิบัติเพื่อประโยชน์ คือพระนิพพานนั้น. (๓)

ยถา ปฏิปนฺนา สามีจิกมฺมารหา โหนฺติ, ตถา ปฏิปนฺนตฺตา สามีจิปฏิปนฺโน. (๔)

บุคคลทั้งหลาย ปฏิบัติโดยประการใดแล้วควรซึ่งสามีจิกรรม(การกระทำที่สมควร) พระอริยสงฆ์ ชื่อว่าสามีจิปฏิปันนะ เพราะได้ปฏิบัติแล้วโดยประการนั้น. (๔)

๑๕๖. ยทิทนฺติ ยานิ อิมานิ. จตฺตาริ ปุริสยุคานีติ ยุคลวเสน ปฐมมคฺคฏฺโฐ ผลฏฺโฐติ อิทเมกํ ยุคลนฺติ เอวํ จตฺตาริ ปุริสยุคลานิ โหนฺติ. อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลาติ ปุริสปุคฺคลวเสน เอโก ปฐมมคฺคฏฺโฐ เอโก ผลฏฺโฐติ อิมินา นเยน อฏฺเฐว ปุริสปุคฺคลา

๑๕๖. บทว่า ยทิทํ แยกเป็น ยานิ อิมานิ (แปลว่า เหล่านี้ใด). ข้อว่า จตฺตาริ ปุริสยุคานิ (แปลว่าเป็นคู่แห่งบุรุษ ๔ คู่) ความว่า โดยเกี่ยวกับ(การนับ)เป็นคู่ ก็เป็นคู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ อย่างนี้ คือ ท่านผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค ท่านผู้ตั้งอยู่ใน

---

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร อุชุปฏิปนฺนตฺตา จาติ ปาโฐ ทิสฺสติ.

โหนฺติ. เอตฺถ จ ปุริโสติ วา ปุคฺคโลติ วา เอกฏฺฐาเนตานิ ปทานิ. เวเนยฺยวเสน ปเนตํ วุตฺตํ. <u>เอส ภควโต สาวกสํโฆติ</u> ยานิ อิมานิ ยุคลวเสน จตฺตาริ ปุริสยุคานิ, ปาฏิเยกฺกโต[1] อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสํโฆ, อาหุเนยฺโยติอาทีสุ อาเนตฺวา หุนิตพฺพนฺติ อาหุนํ, ทูรโตปิ อาเนตฺวา สีลวนฺเตสุ ทาตพฺพนฺติ อตฺโถ. จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตํ อธิวจนํ. ตํ อาหุนํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺโต ตสฺส มหปฺผลกรณโตติ <u>อาหุเนยฺโย.</u> อถวา ทูรโตปิ อาคนฺตฺวา สพฺพํ สาปเตยฺยมฺปิ เอตฺถ หุนิตพฺพนฺติ อาหวนีโย. สกฺกาทีนมฺปิ วา อาหวนํ อรหตีติ <u>อาหวนีโย.</u> โย จายํ พฺราหฺมณานํ อาหวนีโย นาม อคฺคิ, ยตฺถ หุตํ มหปฺผลนฺติ เตสํ ลทฺธิ. สเจ หุตสฺส มหปฺผลตาย อาหวนีโย, สํโฆว อาหวนีโย. สํเฆ หุตญฺหิ มหปฺผลํ โหติ. ยถาห :

(ปฐม)ผล นี้จัดเป็นคู่หนึ่ง ดังนี้เป็นต้น. ข้อว่า <u>อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา</u> ความว่า โดยเกี่ยวกับ(การนับ)เป็นบุรุษบุคคล ก็เป็นบุรุษบุคคล ๘ นั่นเทียว โดยนัยนี้คือ ท่านผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค ๑ ท่านผู้ตั้งอยู่ใน(ปฐม)ผล ๑ ดังนี้เป็นต้น. ก็ในบทว่า อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา นี้ บทว่า บุรุษ ก็ดี บทว่า บุคคล ก็ดี นี้ มีอรรถเป็นอันเดียวกัน. ด้วยว่า บทว่า ปุริสปุคฺคลา นี้ ตรัสไว้ด้วยอำนาจแห่ง(อัธยาศัยของ)เวไนยสัตว์. ข้อว่า <u>เอส ภควโต สาวกสํโฆ</u> (แปลว่า นี้คือพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค) ความว่า คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ โดยเกี่ยวกับ(การนับ)เป็นคู่, บุรุษบุคคล ๘ โดย(การนับ)เป็นแต่ละคน เหล่านี้ใด, นี้คือพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค, ในบทว่า อาหุเนยฺย เป็นต้น มีวินิจฉัยว่า วัตถุ ชื่อว่า อาหุนะ เพราะอรรถว่า อันเขาพึงนำมาบูชา, ความว่า พึงนำมาแม้จากที่ไกล แล้วถวายในท่านผู้มีศีลทั้งหลาย. คำว่า อาหุนะ นี้

---

[1] ฉ. ปาฏิเอกฺกโต.

เป็นชื่อของปัจจัย ๔. พระสงฆ์ ชื่อว่า อาหุเนยยะ เพราะอรรถว่าเป็นผู้ควรที่จะรับเอาซึ่งอาหุนวัตถุนั้น เพราะกระทำวัตถุนั้นให้มีผลมากได้. อีกนัยหนึ่ง แม้สมบัติทั้งหมดก็ควรนำมาแม้จากที่ไกล แล้วบูชาในพระสงฆ์นี้ เพราะเหตุนั้น พระสงฆ์นี้ จึงชื่อว่าอาหวนียะ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อาหวนียะ เพราะอรรถว่าควรซึ่งวัตถุที่แม้เทวดาทั้งหลาย มีท้าวสักกะเป็นต้น นำมาบูชา. อนึ่ง ไฟที่ชื่อว่าอาหวนียะ ของพวกพราหมณ์ ซึ่งพวกเขามีความเชื่อ ว่า บูชาแล้วมีผลมาก. ถ้าหากว่าไฟ จะชื่อว่าอาหวนียะ เพราะวัตถุที่เขาบูชามีผลมากไซร้ พระสงฆ์นั่นเทียว ก็ชื่อว่าอาหวนียะได้. เพราะว่าวัตถุที่เขาบูชาในพระสงฆ์มีผลมาก. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า :

"โย จ วสฺสสตํ ชนฺตุ
อคฺคึ ปริจเร วเน

"ก็ชนใดพึงบูชาไฟอยู่ในป่าตลอดร้อยปี
ส่วนชนใดพึงบูชา ท่านผู้ที่อบรมตนแล้ว

เอกญฺจ ภาวิตตฺตานํ
มุหุตฺตมฺปิ ปูชเย
สา เยว ปูชนา เสยฺโย
ยญฺเจ วสฺสสตํ หุตนฺ''ติ.[1]

ผู้เดียว แม้ครู่หนึ่ง การบูชานั้นนั่นแหละ ประเสริฐกว่า การบูชาไฟร้อยปีจะประเสริฐอะไร" ดังนี้.

ตเทตํ นิกายนฺตเร อาหวนีโยติ ปทํ อิธ อาหุเนยฺโยติ อิมินา ปเทน อตฺถโต เอกํ. พฺยญฺชนโต ปเนตฺถ กิญฺจิมตฺตเมว นานํ. อิติ อาหุเนยฺโย. (๕)

บทว่า อาหวนียะ นั้น มีในนิกายอื่น เป็นอันเดียวกันโดยอรรถกับบทว่า อาหุเนยยะนี้ ในนิกายนี้. แต่ในบททั้ง ๒ นี้ ต่างกันโดยพยัญชนะ ก็เพียงนิดหน่อยเท่านั้น. พระสงฆ์ชื่อว่าอาหุเนยยะ ตามประการดังกล่าวมานี้. (๕)

ปาหุเนยฺโยติ เอตฺถ ปน ปาหุนํ วุจฺจติ ทิสาวิทิสโต อาคตานํ ปิยมนาปานํ ญาติมิตฺตานํ อตฺถาย สกฺกาเรน ปฏิยตฺตํ อาคนฺตุกทานํ. ตมฺปิ ฐเปตฺวา เต ตถารูเป จ ปาหุนเก สํฆสฺเสว ทาตุํ ยุตฺตํ, สํโฆว ตํ[2] ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺโต. สํฆสทิโส หิ ปาหุนโก นตฺถิ. ตถา เหส เอกพุทฺธนฺตเร

ส่วนในบทว่า ปาหุเนยยะ นี้ มีวินิจฉัยว่า อาคันตุกทาน (ทานสำหรับผู้จะมาหา) ที่เขาตระเตรียมไว้ โดยทำไว้อย่างดี เพื่อประโยชน์แก่พวกญาติมิตร ที่น่ารักน่าชอบใจ ผู้มาจากทิศใหญ่ทิศน้อย เรียกว่า ปาหุนะ. อาคันตุกทานแม้นั้น ยกเว้นพวกญาติมิตรเหล่านั้น และแขกเหรื่อที่เป็นเช่นนั้นแล้ว

---

[1] ขุ. ธ. ๒๕/๒๙.
[2] อิ. ม. ปาหุนญฺจ, สงฺโฆ จ ตํ (?).

จ ทิสฺสติ, อพฺโพกิณฺณญฺจ ปิยมนาปตฺตกเรหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโตติ. เอวํ ปาหุนมสฺส ทาตุํ ยุตฺตํ ปาหุนญฺจ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺโตติ ปาหุเนยฺโย. เยสํ ปน ปาหวนีโยติ ปาฬิ, เตสํ ยสฺมา สํโฆ ปุพฺพการํ อรหติ, ตสฺมา สพฺพปฐมํ อาเนตฺวา เอตฺถ หุนิตพฺพนฺติ ปาหวนีโย. สพฺพปฺปกาเรน วา อาหวนํ อรหตีติ ปาหวนีโย. สฺวายมิธ เตเนว อตฺเถน ปาหุเนยฺโยติ วุจฺจติ. (๖)

ก็ควรที่จะถวายแก่พระสงฆ์นั่นเทียว, พระสงฆ์เท่านั้น ควรที่จะรับเอาซึ่งอาคันตุกทานนั้น. เพราะว่า ผู้เป็นแขกเหรือเหมือนอย่างพระสงฆ์หามีไม่. จริงอย่างนั้น พระสงฆ์นี้จะปรากฏก็ต่อเมื่อพุทธันดรหนึ่ง ล่วงไปแล้ว, ท่านก็เป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยธรรมทั้งหลาย ที่สร้างความเป็นคนน่ารักน่าชอบใจล้วน ๆ ด้วยแล. ตามประการดังกล่าวมานี้ อาคันตุกทานที่ชื่อว่าปาหุนะ จึงควรที่จะถวายแก่พระสงฆ์นั้น และท่านก็เป็นผู้ควรที่จะรับเอาอาคันตุกทานที่ชื่อว่าปาหุนะ เพราะเหตุนั้น พระสงฆ์นั้น จึงชื่อว่าปาหุเนยยะ. ส่วนอาจารย์เหล่าใด มีบาลีว่า ปาหวนียะ, สำหรับอาจารย์เหล่านั้น ก็มีอรรถาธิบายว่า เพราะเหตุที่พระสงฆ์ย่อมควร ซึ่งการกระทำให้ก่อนฉะนั้น บุคคลก็ควรนำวัตถุทานมาบูชาในพระสงฆ์นี้ก่อนคนทั้งปวง เพราะเหตุนั้น พระสงฆ์นี้ จึงชื่อว่าปาหวนียะ. อีกอย่างหนึ่ง พระสงฆ์ชื่อว่าปาหวนียะ เพราะอรรถว่า

ควรซึ่งวัตถุทานที่เขานำมาบูชา โดยประการทั้งปวง. ศัพท์ว่าปาหวนียะนั้น เรียกเสียในที่นี้ว่า ปาหุเนยยะ โดยความหมายนั้นนั่นแหละ. (๖)

ทกฺขิณาติ ปน ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพทานํ วุจฺจติ. ตํ ทกฺขิณํ อรหติ, ทกฺขิณาย วา หิโต ยสฺมา นํ มหปฺผลกรณตาย วิโสเธตีติ ทกฺขิเณยฺโย. (๗)

ก็ทานที่บุคคลพึงให้ เพราะเชื่อปรโลก (เชื่อว่ามีโลกหน้า) เรียกว่าทักขิณา. พระสงฆ์ชื่อว่าทักขิเณยยะ เพราะอรรถว่าควรซึ่งทักขิณานั้น, หรือเป็นผู้เกื้อกูลแก่ทักขิณา เพราะเหตุที่ชำระทักขิณานั้นให้หมดจด เพื่อกระทำให้มีผลมาก. (๗)

อุโภ หตฺเถ สิรสิ[๑] ปติฏฺฐาเปตฺวา สพฺพโลเกน กริยมานํ อญฺชลิกมฺมํ อรหตีติ อญฺชลิกรณีโย. (๘)

พระสงฆ์ ชื่อว่าอัญชลีกรณียะ เพราะอรรถว่าควรซึ่งอัญชลีกรรม (กรรมคือการนบไหว้) ที่ชาวโลกทั้งปวงใช้หัตถ์ทั้ง ๒ นบไว้เหนือเศียร กระทำอยู่. (๘)

อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ สพฺพโลกสฺส อสทิสํ ปุญฺญวิรูหนฏฺฐานํ. ยถา หิ รญฺโญ วา อมจฺจสฺส วา สาลีนํ

ข้อว่า อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส ความว่า เป็นสถานที่เพาะปลูกบุญ อันหาสถานที่อื่นเสมอเหมือนมิได้ ของชาวโลกทั้ง-

[๑] ฉ. สิรสฺมึ.

วา ยวานํ วา วิรูหณฏฺฐานํ[๑] รญฺโญ สาลิกฺเขตฺตํ รญฺโญ ยวกฺเขตฺตนฺติ วุจฺจติ, เอวํ สํโฆ สพฺพโลกสฺส ปุญฺญานํ วิรูหณฏฺฐานํ. สํฆํ นิสฺสาย หิ โลกสฺส นานปฺปการหิตสุขสํวตฺตนิกานิ ปุญฺญานิ วิรูหนฺติ. ตสฺมา สํโฆ อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ. (๙)

ปวง. เปรียบเหมือนว่าสถานที่เพาะปลูกข้าวสาลีก็ดี ข้าวเหนียวก็ดี ของพระราชาก็ดี ของอำมาตย์ก็ดี เขาเรียกกันว่า นาข้าวสาลีของพระราชา นาข้าวเหนียวของพระราชาเป็นต้นฉันใด, พระสงฆ์ก็เป็นสถานที่เพาะปลูกบุญของชาวโลกทั้งปวงฉันนั้น. เพราะว่าบุญที่เป็นไปพร้อม เพื่อประโยชน์สุขนานาประการของชาวโลก ย่อมงอกงามได้เพราะอาศัยพระสงฆ์. เพราะฉะนั้นพระสงฆ์จึงชื่อว่าเป็นนาบุญที่หานาบุญอื่นยิ่งกว่ามิได้ ของชาวโลกแล. (๙)

๑๕๗. เอวํ สุปฏิปนฺนตาทิเภเท สํฆคุเณ อนุสฺสรโต เนว ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทส ฯเปฯ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ สํฆํ อารพฺภาติ[๒] ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ

๑๕๗. เมื่อพระโยคีนั้นระลึกเนือง ๆ ถึงพระสังฆคุณทั้งหลาย อันต่างกันด้วยความเป็นสุปฏิปันนะเป็นต้นอยู่อย่างนี้ ในสมัยนั้นจิตย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกราคะกลุ้มรุม. ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกโทสะ ฯลฯ ถูกโมหะกลุ้มรุม. ในสมัยนั้น จิตของพระโยคีนั้น ย่อมเป็นจิต

---

[๑] ฉ. วิรูหนฏฺฐานํ.
[๒] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๙.

ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ. สงฺฆคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ. ตเทตํ สงฺฆคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา สงฺฆานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ.

ที่ดำเนินไปตรงแน่ว ปรารภพระสงฆ์แล องค์ฌานทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน แก่เธอผู้ข่มนิวรณ์ได้ ตามนัยก่อนนั่นเทียว. แต่เพราะความที่พระสังฆคุณทั้งหลาย เป็นธรรมชาติลึกซึ้ง หรือเพราะความที่จิตน้อมไปในการระลึกเนือง ๆ ถึงพระคุณอันมีนานาประการ ฌานจึงเกิดขึ้นไม่ถึงอัปปนา ถึงเพียงอุปจาระเท่านั้น. ฌานนั้นนั่นย่อมถึงซึ่งความนับว่าเป็นสังฆานุสติทีเดียว เพราะเกิดขึ้นด้วยอำนาจความระลึกเนือง ๆ ถึงพระสังฆคุณ.

อิมญฺจ ปน สงฺฆานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ สงฺเฆ สคารโว โหติ สปฺปติสฺโส. สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ, ปีติปามุชฺชพหุโล โหติ, ภยเภรวสโห, ทุกฺขาธิวาสนสมตฺโถ, สงฺเฆน สํวาสสญฺญํ ปฏิลภติ. สงฺฆคุณานุสฺสติยา อชฺฌาวุฏฺฐญฺจสฺส สรีรมฺปิ[๑] สนฺนิปติตสงฺฆมิว อุโปสถาคารํ ปูชารหํ โหติ, สงฺฆคุณาธิคมาย

ก็แลภิกษุผู้ตามประกอบสังฆานุสตินี้ ย่อมเป็นผู้มีความเคารพ มีความยำเกรงในพระสงฆ์. ย่อมได้รับความไพบูลย์ด้วยศรัทธาเป็นต้น, ย่อมเป็นผู้มากด้วยปีติและปราโมทย์, ทนความกลัว และอารมณ์ที่น่ากลัวได้, สามารถอดกลั้นทุกข์ได้, ได้ความสำคัญว่าอยู่ร่วมกันกับพระสงฆ์. แม้

---

๑ ฉ. ปิสฺส ฏฺโท น ทิสฺสติ.

จิตฺตํ นมติ, วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสมาโยเค จสฺส สมฺมุขา สํฆํ ปสฺสโต วิย หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐาติ. อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ.

ร่างกายของเธอ อันสังฆานุสติครอบครองอยู่ ย่อมควรซึ่งการบูชาดุจเรือนอุโบสถที่พระสงฆ์ชุมนุมกันอยู่, จิตย่อมน้อมไปเพื่อการบรรลุพระสังฆคุณ, อนึ่ง เมื่อมีการประจวบกับวัตถุอันจะพึงล่วงละเมิดได้ หิริและโอตตัปปะก็จะปรากฏแก่เธอ ดุจเห็นพระสงฆ์อยู่ตรงหน้า. ก็เธอเมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษที่ยิ่งขึ้นไป ก็ย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ
กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย
สํฆานุสฺสติยา สทาติ.

เพราะฉะนั้นแล ท่านผู้มีปัญญาดี พึงกระทำความไม่ประมาท ในสังฆานุสติอันมีอานุภาพมากอย่างนี้ ทุกเมื่อเถิด.

อิทํ สํฆานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ.

นี้เป็นกถามุขโดยพิสดาร ในสังฆานุสติ.

๔. สีลานุสฺสติกถา

๔. กถาว่าด้วยสีลานุสติ

๑๕๘. สีลานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมน ปน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน "อโห วต เม สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานี"ติ[๑] เอวํ อขณฺฑตาทิคุณวเสน อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสริตพฺพานิ. ตานิ จ คหฏฺเฐน คหฏฺฐสีลานิ, ปพฺพชิเตน ปพฺพชิตสีลานิ.

๑๕๘. ส่วนพระโยคีผู้ใคร่เจริญสีลานุสติ พึงเป็นผู้หลีกเร้นไปในที่ลับ ระลึกเนือง ๆ ถึงศีลของตน ด้วยอำนาจแห่งคุณมีความเป็นศีลที่ไม่ขาดเป็นต้น อย่างนี้ว่า "โอ หนอ ศีลของเราไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทย ผู้รู้สรรเสริญแล้ว ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดถือ อันทำสมาธิให้เป็นไปพร้อม" ดังนี้เถิด. ก็คฤหัสถ์พึงระลึกเนือง ๆ ถึงศีลของคฤหัสถ์ บรรพชิตพึงระลึกเนือง ๆ ถึงศีลของบรรพชิตเหล่านั้นเถิด.

คหฏฺฐสีลานิ วา โหนฺตุ ปพฺพชิตสีลานิ วา, เยสํ อาทิมฺหิ วา อนฺเต วา เอกมฺปิ น ภินฺนํ, ตานิ ปริยนฺตฉินฺนสาฏโก วิย น ขณฺฑานีติ อขณฺฑานิ. เยสํ เวมชฺเฌ

จะเป็นศีลของคฤหัสถ์ก็ตาม จะเป็นศีลของบรรพชิตก็ตาม, ในเบื้องต้น หรือในที่สุด ของศีลเหล่าใด ไม่แตกทำลายไปแม้สิกขาบทเดียว, ศีลเหล่านั้น ชื่อว่าอขัณฑะ

---

[๑] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๙.

เอกมฺปิ น ภินฺนํ, ตานิ มชฺเฌ วินิวิทฺธสาฏโก วิย น ฉิทฺทานีติ <u>อจฺฉิทฺทานิ</u>. เยสํ ปฏิปาฏิยา เทฺว วา ตีณิ วา น ภินฺนานิ, ตานิ ปิฏฺฐิยา วา กุจฺฉิยา วา อุฏฺฐิเตน ทีฆวฏฺฏาทิสณฺฐาเนน วิสภาควณฺเณน กาฬรตฺตาทีนํ อญฺญตรสรีรวณฺณา คาวี วิย น สพลานีติ <u>อสพลานิ</u>. ยานิ อนฺตรนฺตรา น ภินฺนานิ, ตานิ วิสภาคพินฺทุวิจิตฺรา คาวี วิย น กมฺมาสานีติ <u>อกมฺมาสานิ</u>. อวิเสเสน วา สพฺพานิปิ สตฺตวิเธน เมถุนสํโยเคน โกธุปนาหาทีหิ จ ปาปธมฺเมหิ อนุปหตตฺตา อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ. ตานิเยว ตณฺหาทาสพฺยโต โมเจตฺวา ภุชิสฺสภาวกรเณน <u>ภุชิสฺสานิ</u>. พุทฺธาทีหิ วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา <u>วิญฺญุปสตฺถานิ</u>. ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตาย เกนจิ วา อยนฺเต สีเลสุ โทโสติ เอวํ ปรามฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตาย <u>อปรามฏฺฐานิ</u>. อุปจารสมาธึ วา อปฺปนาสมาธึ วา, อถวา ปน มคฺคสมาธึ

(ไม่ขาด) เพราะไม่ขาด เหมือนอย่างผ้าที่ชายขาด. ในท่ามกลางแห่งศีลเหล่าใด ไม่แตกทำลายไป แม้สิกขาบทเดียว, ศีลเหล่านั้น ชื่อว่า <u>อัจฉิททะ</u> (ไม่ทะลุ) เพราะไม่ทะลุ เหมือนอย่างผ้าที่ทะลุกลางผืน. สิกขาบท ๒ หรือ ๓ ข้อโดยลำดับของศีลเหล่าใด ไม่แตก-ทำลาย, ศีลเหล่านั้น ชื่อว่า<u>อสพละ</u> (ไม่ด่าง) เพราะไม่ด่าง เหมือนอย่างแม่โค ที่มีสีตัวดำหรือแดงเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง มีสี(อื่น) ที่ผิดแปลกกับสีตัว ตั้งอยู่ที่หลังบ้าง ที่ท้องบ้าง เป็นรูปยาว ๆ กลม ๆ เป็นต้น. ศีลเหล่าใด ไม่แตกทำลายในระหว่าง ๆ, ศีลเหล่านั้น ชื่อว่า<u>อกัมมาสะ</u> (ไม่พร้อย) เพราะไม่พร้อย เหมือนอย่างแม่โคที่วิจิตรด้วยจุดสีอันผิดแปลกกัน. อีกอย่างหนึ่ง โดยไม่แปลกกัน ศีลแม้ทั้งหมด ชื่อว่าไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เพราะไม่ถูกเมถุนสังโยค ๗ อย่าง และบาปธรรมทั้งหลาย มีโกธะ(ความโกรธ) อุปนาหะ (ความผูกโกรธ) เป็นต้นเข้าไป

ผลสมาธิญจาปิ สํวตฺเตนฺตีติ สมาธิสํวตฺตนิกานิ.

ทำลาย. ศีลเหล่านั้นนั่นแหละ ชื่อว่าภุชิสสะ (เป็นไท) เพราะทำให้พ้นจากความเป็นทาสของตัณหา สร้างความเป็นไท. ชื่อว่า วิญญุปสัตถะ (ผู้รู้สรรเสริญ) เพราะท่านผู้รู้ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญ. ชื่อว่า อปรามัฏฐะ (ไม่ถูกยึดถือหรือดูหมิ่น) เพราะความที่ไม่ถูกตัณหาและทิฐิยึดถือ หรือเพราะความที่ใคร ๆ ไม่อาจที่จะดูหมิ่นอย่างนี้ว่า นี้เป็นข้อเสียในศีลของท่าน ดังนี้ก็ได้. ชื่อว่า สมาธิสังวัตตนิกะ (ทำสมาธิให้เป็นไปพร้อม) เพราะทำอุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิให้เป็นไปพร้อม. ก็หรืออีกนัยหนึ่ง ทำมรรคสมาธิ และแม้ผลสมาธิให้เป็นไปพร้อม.

๑๕๙. เอวํ อขณฺฑตาทิคุณวเสน อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสรโต เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. น โทส ฯเปฯ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ

๑๕๙. เมื่อพระโยคีระลึกเนือง ๆ ถึงศีลของตน ด้วยอำนาจแห่งคุณ มีความเป็นศีลที่ไม่ขาดเป็นต้น อยู่อย่างนี้ ในสมัยนั้นจิตของพระโยคีนี้ ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกราคะกลุ้มรุม. ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกโทสะ ฯลฯ ถูกโมหะ

สีลํ อารพฺภาติ[๑] ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ. สีลคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ. ตเทตํ สีลคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา สีลานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ.

กลุ้มรุม. ในสมัยนั้นจิตของพระโยคีนี้ ย่อมเป็นจิตที่ดำเนินไปตรงแน่ว ปรารภศีล แล องค์ฌานทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน แก่เธอผู้ข่มนิวรณ์ได้แล้ว ตามนัยก่อนนั่นเทียว. แต่เพราะความที่ศีลคุณทั้งหลายเป็นธรรมชาติลึกซึ้ง หรือเพราะความที่จิตน้อมไปในการระลึกเนือง ๆ ถึงคุณนานาประการ ฌานจึงเกิดขึ้นไม่ถึงอัปปนา ถึงเพียงอุปจาระเท่านั้น. ฌานนั้นนั้น ย่อมถึงซึ่งความนับว่าเป็นสีลานุสติทีเดียว เพราะเกิดขึ้นด้วยอำนาจความระลึกเนือง ๆ ถึงศีลคุณ.

อิมญฺจ ปน สีลานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ สิกฺขาย สคารโว โหติ สภาควุตฺติ, ปฏิสนฺถาเร อปฺปมตฺโต, อตฺตานุวาทาทิภยวิรหิโต, อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี, สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ, ปีติปามุชฺชพหุโล

ก็แลภิกษุผู้ตามประกอบสีลานุสตินี้ ย่อมเป็นผู้มีความเคารพในสิกขา มีความประพฤติเหมาะสม, ไม่ประมาทในปฏิสันถาร, ปราศจากภัย มีภัยคือการติเตียนตนเองได้เป็นต้น, มีปกติเล็งเห็นภัยในโทษทั้งหลาย

---

๑ องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๙.

โหติ. อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ.

มาตรว่าเล็กน้อย, ย่อมได้รับความไพบูลย์ด้วยศรัทธาเป็นต้น, เป็นผู้มากด้วยปีติและปราโมทย์. ก็เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษที่ยิ่งขึ้นไป ย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ
กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย
สีลานุสฺสติยา สทาติ.

เพราะฉะนั้นแล ท่านผู้มีปัญญาดี พึงทำความไม่ประมาทในสีลานุสติ อันมีอานุภาพมากอย่างนี้ ทุกเมื่อเถิด.

อิทํ สีลานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ.

นี้เป็นกถามุขโดยพิสดาร ในสีลานุสติ.

๕. จาคานุสฺสติกถา

๑๖๐. จาคานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมน ปน ปกติยา จาคาธิมุตฺเตน นิจฺจปฺปวตฺตทาน-สํวิภาเคน ภวิตพฺพํ. อถวา ปน ภาวนํ อารภนฺเตน อิโตทานิ ปภูติ สติ ปฏิคฺคาหเก อนฺตมโส เอกาโลปมตฺตมฺปิ ทานํ อทตฺวา น ภุญฺชิสฺสามีติ สมาทานํ กตฺวา ตํทิวสํ คุณวิสิฏฺเฐสุ ปฏิคฺคาหเกสุ ยถาสตฺติ ยถาพลํ[๑] ทานํ ทตฺวา ตตฺถ นิมิตฺตํ คณฺหิตฺวา รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน "ลาภา วต เม สุลทฺธํ วต เม, โยหํ มจฺเฉรมลปริยุฏฺฐิตาย ปชาย วิคตมลมจฺเฉเรน เจตสา วิหรามิ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโต"ติ เอวํ วิคตมลมจฺเฉรตาทิ-คุณวเสน อตฺตโน จาโค อนุสฺสริตพฺโพ.

๕. กถาว่าด้วยจาคานุสติ

๑๖๐. ส่วนพระโยคี ผู้ใคร่เจริญจาคานุสติ ควรเป็นผู้มีใจน้อมไปในการสละตามปกติ มีการให้และการแบ่งปันเป็นไปเป็นนิตย์. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อจะเริ่มเจริญ ควรทำการสมาทานว่า บัดนี้ ตั้งแต่วันนี้ไป เมื่อปฏิคาหก(ผู้รับ)มีอยู่ เราไม่ได้ให้ทานโดยที่สุดแม้ข้าวเพียงคำเดียว จักไม่บริโภค ดังนี้ แล้วในวันนั้นก็ให้ทานตามความสามารถ ตามกำลังในปฏิคาหกทั้งหลาย ผู้วิเศษด้วยคุณ ถือเอานิมิตในการให้นั้น แล้วหลีกเร้นไปในที่ลับ ระลึกเนือง ๆ ถึงการสละของตน โดยเกี่ยวกับคุณ มีความเป็นผู้ปราศจากมัจฉริยะ(ความตระหนี่) อันเป็นมลทินเป็นต้นอย่างนี้ว่า "เป็นลาภของเราหนอ อันเราได้ดีแล้วหนอ ซึ่งเมื่อหมู่ประชาถูกมลทินคือความตระหนี่กลุ้มรุมอยู่ เรากลับเป็นผู้มีจิตปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน สละ

---

๑ ม. อิ. ยถาพลํ สํวิภาเคน.

ได้พ้น มีฝ่ามือสะอาด ยินดีในการเสียสละ ควรในการขอ ยินดีในการให้และการแบ่งปันอยู่" ดังนี้เถิด.

ตตฺถ ลาภา วต เมติ มยฺหํ วต ลาภา.[๑] เย อิเม "อายุํ โข ปน ทตฺวา อายุสฺส ภาคี โหติ ทิพฺพสฺส วา มานุสฺสสฺส วา" อิติ[๒] จ "ททํ ปิโย โหติ ภชนฺติ นํ พหู ชนา" อิติ[๓] จ "ททมาโน ปิโย โหติ, สตํ ธมฺมมนุกฺกมํ" อิติ[๔] เอวมาทีหิ นเยหิ ภควตา ทายกสฺส ลาภา สํวณฺณิตา, เต มยฺหํ อวสฺสํ ภาคิโนติ[๕] อธิปฺปาโย. สุลทฺธํ วต เมติ ยํ มยา อิทํ สาสนํ มนุสฺสตฺตํ วา ลทฺธํ, ตํ สุลทฺธํ วต เม. กสฺมา ?

ในคำเหล่านั้น ข้อว่า ลาภา วต เม เท่ากับ มยฺหํ วต ลาภา (เป็นลาภของเราหนอ). อธิบายว่า ลาภของทายก(ผู้ให้) ที่พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญโดยนัยอย่างนี้ว่า "ก็แล ผู้เป็นทายก ครั้นให้อายุแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งอายุที่เป็นทิพย์บ้าง ที่เป็นของมนุษย์บ้าง" ดังนี้ก็ดี ว่า "ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก ชนเป็นอันมากย่อมคบเขา" ดังนี้ก็ดี ว่า "ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก ชื่อว่าดำเนินตามธรรมของสัตบุรุษ" ดังนี้ก็ดี เป็นต้น เหล่านี้ใด,

---

๑ ม. อิ. ลาภา วรํ.

๒ องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๔-๔๕.

๓ องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๓, ปาฬิยมฺปน ชนาติ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

๔ องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๔.

๕ สี. ภาวิโน.

โยหํ มจฺเฉรมลปริยุฏฺฐิตาย ฯเปฯ ทานสํวิภาครโตติ.

ลาภเหล่านั้น เป็นส่วน(ได้)ของเราแน่แท้ดังนี้. ข้อว่า สุลทฺธํ วต เม (อันเราได้ดีแล้วหนอ) ความว่า พระศาสนา หรือความเป็นมนุษย์นี้ใดอันเราได้แล้ว, พระ-ศาสนาหรือความเป็นมนุษย์นั้น อันเราได้ดีแล้วหนอ. เพราะเหตุไร ? เพราะว่าเมื่อหมู่ประชาถูกมลทิน คือความตระหนี่กลุ้มรุมอยู่ เรากลับเป็น ฯลฯ ยินดีในการให้และการแบ่งปัน ดังนี้.

ตตฺถ มจฺเฉรมลปริยุฏฺฐิตายาติ มจฺเฉรเมน อภิภูตาย. ปชายาติ ปชายนวเสน สตฺตา วุจฺจนฺติ. ตสฺมา อตฺตโน สมฺปตฺตีนํ ปเรสํ สาธารณภาวํ[๑] อสหนลกฺขเณน จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวทูสนานํ[๒] กณฺหธมฺมานํ อญฺญตเรน มจฺเฉรมเลน อภิภูเตสุ สตฺเตสูติ อยเมตฺถ อตฺโถ. วิคตมลมจฺเฉเรนาติ อญฺเญสมฺปิ ราคโทสาทิ-

ในคำเหล่านั้น คำว่า ถูกมลทินคือความตระหนี่กลุ้มรุมอยู่ ได้แก่ถูกมลทินคือความตระหนี่ครอบงำ. บทว่า ปชาย ความว่า ท่านเรียกสัตว์ทั้งหลาย (ว่าประชา) ด้วยอำนาจแห่งความเกิดโดยประการต่าง ๆ. เพราะฉะนั้น ในข้อนี้จึงมีความหมายนี้ว่า เมื่อหมู่สัตว์ถูกมลทินคือความตระหนี่อันมีความทนไม่ได้ซึ่งภาวะที่สมบัติของตน เป็นของ

---

[๑] ฉ. ปรสาธารณภาว...
[๒] ฉ. ...ทูสกานํ.

มลานิญฺเจว มจฺเฉรสฺส จ วิคตตฺตา วิคตมลมจฺเฉเรน. เจตสา วิหรามีติ ยถาวุตฺตปฺปการจิตฺโต หุตฺวา วสามีติ อตฺโถ. สุตฺเต[๑] ปน มหานามสฺส สกฺกสฺส โสตาปนฺนสฺส สโต นิสฺสยวิหารํ ปุจฺฉโต นิสฺสยวิหารวเสเนว เทสิตตฺตา อคารํ อชฺฌาวสามีติ[๒] วุตฺตํ. ตตฺถ อภิภวิตฺวา วสามีติ[๓] อตฺโถ.

สาธารณะแก่คนอื่นเป็นลักษณะ อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาธรรมฝ่ายดำ ที่ประทุษร้ายความผ่องใสแห่งจิต ครอบงำเอา ดังนี้. บทว่า วิคตมลมจฺเฉเรน (ปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน) คือปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน เพราะมลทินแม้อย่างอื่นมีราคะโทสะเป็นต้น และความตระหนี่ไปปราศแล้ว. สองบทว่า เจตสา วิหรามิ (เป็นผู้มีจิต...อยู่) ความว่า เป็นผู้มีจิตตามประการที่กล่าวแล้วอยู่. ส่วนในพระสูตรตรัสแก่เจ้ามหานามศากยะผู้เป็นพระโสดาบัน ซึ่งทูลถามถึงนิสยวิหารว่า อคารํ อชฺฌาวสามิ ดังนี้ เพราะทรงแสดงไว้ โดยเกี่ยวกับเป็นนิสยวิหารนั่นเอง. ในคำว่า อคารํ อชฺฌาวสามิ นั้น มีความหมายว่า อภิภวิตฺวา วสามิ (เราอยู่ครอบครองเรือน).

---

๑ ฉ. สุตฺเตสุ.
๒ องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๒๐.
๓ ก. อาวสามีติ.

มุตฺตจาโคติ วิสฺสฏฺฐจาโค. ปยตปาณีติ ปริสุทฺธหตฺโถ. สกฺกจฺจํ สหตฺถา เทยฺยธมฺมํ ทาตุํ สทา โธตหตฺโถเยวาติ วุตฺตํ โหติ. โวสฺสคฺครโตติ โวสฺสชฺชนํ โวสฺสคฺโค, ปริจฺจาโคติ อตฺโถ. ตสฺมึ โวสฺสคฺเค สตตาภิโยควเสน รโตติ โวสฺสคฺครโต. ยาจโยโคติ ยํ ยํ ปเร ยาจนฺติ, ตสฺส ตสฺส ทานโต ยาจนโยโคติ อตฺโถ. ยาชโยโคติปิ ปาโฐ. ยชนสงฺขาเตน ยาเชน ยุตฺโตติ อตฺโถ. ทานสํวิภาครโตติ ทาเน จ สํวิภาเค จ รโต. อหญฺหิ ทานญฺจ เทมิ, อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพโตปิ จ สํวิภาคํ กโรมิ, เอตฺเถว จสฺมิ อุภเย รโตติ เอวํ อนุสฺสรตีติ อตฺโถ.

บทว่า มุตฺตจาโค (สละได้พ้น) คือ สละได้ไม่ติดขัด. บทว่า ปยตปาณี แปลว่า มีฝ่ามือสะอาด. เป็นอันกล่าวอธิบายได้ว่า ล้างมือไว้ทุกเมื่อ เพื่อจะให้ไทยธรรมด้วยมือของตนอย่างเคารพ. บทว่า โวสฺสคฺครโต (ยินดีในการเสียสละ) ความว่า การเสียสละชื่อว่าโวสัคคะ, หมายความว่า การบริจาค. บุคคลชื่อว่าโวสฺสคฺครโต เพราะอรรถว่า ยินดีด้วยอำนาจการประกอบยิ่งเป็นประจำในโวสัคคะนั้น. บทว่า ยาจโยโค (ควรในการขอ) ความว่า ชื่อว่าควรในการขอ เพราะคนอื่นขอสิ่งใด ๆ ก็ให้สิ่งนั้น ๆ. ปาฐะว่า ยาชโยโค ดังนี้ก็มี. มีความหมายว่า ประกอบด้วยยาชะ กล่าวคือการบูชา. บทว่า ทานสํวิภาครโต คือยินดีในการให้ และในการแบ่งปัน. ความว่า พระโยคีย่อมระลึกเนือง ๆ อย่างนี้ว่า ก็เราจะให้ทานด้วย, จะกระทำการแบ่งจากของแม้ที่เราเองพึงใช้สอย (แล้วให้ไป)ด้วย,

เราจะเป็นผู้ยินดีในการกระทำทั้ง ๒ อย่างนี้ ทีเดียวด้วย ดังนี้.

๑๖๑. ตสฺเสวํ วิคตมลมจฺเฉรตาทิคุณวเสน อตฺตโน จาคํ อนุสฺสรโต เนว ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. น โทส ฯเปฯ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ จาคํ อารพฺภาติ[1] ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ. จาคคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการจาคคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ. ตเทตํ จาคคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา จาคานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ.

๑๖๑. เมื่อพระโยคีนั้นระลึกเนือง ๆ ถึงการสละของตน โดยเกี่ยวกับคุณ มีความเป็นผู้ปราศจากความตระหนี่ อันเป็นมลทินเป็นต้น อยู่อย่างนี้ ในสมัยนั้น จิต ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกราคะกลุ้มรุม. ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกโทสะ ฯลฯ ถูกโมหะ กลุ้มรุม. ในสมัยนั้น จิตของพระโยคีนี้ ย่อมเป็นจิตที่ดำเนินไปตรงแน่ว ปรารภจาคะแล องค์ฌานทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในขณะเดียวกันแก่เธอผู้ข่มนิวรณ์ได้แล้ว ตามนัยก่อนนั่นเทียว. แต่เพราะความที่จาคคุณทั้งหลาย เป็นธรรมชาติลึกซึ้ง หรือเพราะความที่จิตน้อมไปในการระลึกเนือง ๆ ถึงจาคคุณนานาประการ ฌานจึงเกิดขึ้นไม่ถึงอัปปนา ถึงเพียงอุปจาระเท่านั้น. ฌานนั้นนั้น ถึงความนับว่าเป็น

---

[1] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๒๐.

จาคานุสตินั่นเทียว เพราะเกิดขึ้นด้วยอำนาจความระลึกเนือง ๆ ถึงจาคคุณ

อิมญฺจ ปน จาคานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ ภิยฺโยโส มตฺตาย จาคาธิมุตฺโต โหติ, อโลภชฺฌาสโย, เมตฺตาย อนุโลมการี, วิสารโท, ปีติปามุชฺชพหุโล, อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ.

ก็แลภิกษุ ผู้ตามประกอบจาคานุสตินี้ ย่อมเป็นผู้มีใจน้อมไปในการสละ โดยประมาณยิ่ง, มีอัธยาศัยไม่โลภ, มีปกติกระทำอนุโลมต่อเมตตา, เป็นคนแกล้วกล้า, มากด้วยปีติและปราโมทย์, ก็เธอเมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษที่ยิ่งขึ้นไป ก็ย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ
กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย
จาคานุสฺสติยา สทาติ.

เพราะฉะนั้นแล ท่านผู้มีปัญญาดี พึงทำความไม่ประมาท ในจาคานุสติอันมีอานุภาพมากอย่างนี้ ทุกเมื่อเถิด.

อิทํ จาคานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ.

นี้เป็นกถามุขโดยพิสดารในจาคานุสติ.

คุณสำอางค์ ลอองสิงห์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๖. เทวตานุสฺสติกถา

๑๖๒. เทวตานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมน ปน อริยมคฺควเสน สมฺทาคเตหิ สทฺธาทีหิ คุเณหิ สมนฺนาคเตน ภวิตพฺพํ. ตโต รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน "สนฺติ เทวา จาตุมฺมหาราชิกา,[๑] สนฺติ เทวา ตาวตึสา, ยามา, ตุสิตา, นิมฺมานรติโน, ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน, สนฺติ เทวา พฺรหฺมกายิกา, สนฺติ เทวา ตทุตฺตริ,[๒] ยถารูปาย สทฺธาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา,[๓] มยฺหมฺปิ ตถารูปา สทฺธา สํวิชฺชติ. ยถารูเปน สีเลน. ยถารูเปน สุเตน. ยถารูเปน จาเคน. ยถารูปาย ปญฺญาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา, มยฺหมฺปิ ตถารูปา ปญฺญา สํวิชฺชตี"ติ[๔]

๖. กถาว่าด้วยเทวตานุสติ

๑๖๒. ส่วนพระโยคี ผู้ใคร่เจริญเทวตานุสติ พึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณมีศรัทธาเป็นต้น ที่ตั้งขึ้นด้วยอำนาจแห่งพระอริยมรรค. ต่อจากนั้นก็พึงเป็นผู้หลีกเร้นไปในที่ลับ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณมีศรัทธาเป็นต้นของตน ตั้งเทวดาไว้ในฐานะแห่งพยานอย่างนี้ว่า "เทวดาพวกจาตุมหาราชิกาก็มีอยู่, เทวดาพวกดาวดึงส์, พวกยามา, พวกดุสิต, พวกนิมมานรดี, พวกปรนิมมิตวสวัตดี, เทวดาพวกพรหมกาย ก็มีอยู่, เทวดาพวกที่สูงยิ่งกว่าพวกพรหมกายนั้น ก็มีอยู่, เทวดาเหล่านั้น ถึงพร้อมด้วยศรัทธาเห็นปานใด จึงได้เคลื่อนจากภพนี้ แล้วเกิดขึ้นในภพนั้น, แม้เราก็มีศรัทธาเห็นปานนั้น. เทวดาเหล่านั้นถึงพร้อมด้วยศีลเห็นปานใด. ด้วย

---

[๑] ฉ. จาตุมหาราชิกา.
[๒] สี. อิ. ตตุตฺตรึ.
[๓] ฉ. อุปปนฺนา.
[๔] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๒๑.

เอวํ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุณา อนุสฺสริตพฺพา.

สุตฺเต ปน ยสฺมึ มหานาม สมเย อริยสาวโก อตฺตโน จ ตาสญฺจ เทวตานํ สทฺธญฺจ สีลญฺจ สุตญฺจ จาคญฺจ ปญฺญญฺจ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหตีติ[๑] วุตฺตํ. กิญฺจาปิ วุตฺตํ. อถ โข ตํ สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตพฺพํ[๒] เทวตานํ อตฺตโน สทฺธาทีหิ สมานคุณทีปนตฺถํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. อฏฺฐกถายญฺหิ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน คุเณ อนุสฺสรตีติ ทฬฺหํ กตฺวา วุตฺตํ.

สุตะเห็นปานใด. ด้วยจาคะเห็นปานใด. ด้วยปัญญาเห็นปานใด จึงได้เคลื่อนจากภพนี้แล้วเกิดขึ้นในภพนั้น, แม้เราก็มี(ศีลเห็นปานนั้น. สุตะเห็นปานนั้น. จาคะเห็นปานนั้น.) ปัญญาเห็นปานนั้น" ดังนี้.

ส่วนในพระสูตรตรัสไว้ว่า ดูกรมหานาม ในสมัยใด พระอริยสาวกระลึกเนือง ๆ ถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาของตน และของเทวดาเหล่านั้น, ในสมัยนั้น จิตของเธอย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกราคะกลุ้มรุม ดังนี้เป็นต้น. ตรัสไว้อย่างนั้นก็จริงอยู่. ถึงกระนั้นก็พึงทราบว่า คำนั้นเป็นคำที่พึงตั้งไว้ในฐานะแห่งพยาน ตรัสไว้เพื่อแสดงคุณของเทวดาทั้งหลาย อันเสมอกับคุณมีศรัทธาเป็นต้น ของตน. จริงอยู่ ในอรรถกถาท่านกล่าวไว้เป็นมั่นเหมาะแล้ว ว่า

---

๑ องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๒๐.

๒ ฉ. ฐเปตพฺพเทวตานํ.

ย่อมระลึกเนือง ๆ ถึงคุณทั้งหลายของตน ตั้งเทวดาไว้ในฐานะแห่งพยานดังนี้.

๑๖๓. ตสฺมา ปุพฺพภาเค เทวตานํ คุเณ อนุสฺสริตฺวาปิ อปรภาเค อตฺตโน สํวิชฺชมาเน สทฺธาทิคุเณ อนุสฺสรโต จสฺส เนว ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. น โทส ฯเปฯ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ เทวตา อารพฺภาติ[๑] ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ. สทฺธาทิคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ. ตเทตํ เทวตานํ คุณสทิสสทฺธาทิคุณานุสฺสรณวเสน เทวตานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ.

๑๖๓. เพราะฉะนั้น เมื่อพระโยคีแม้ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของเทวดาทั้งหลายในตอนต้นแล้ว และระลึกเนือง ๆ ถึงคุณมีศรัทธาเป็นต้นที่มีอยู่ของตนในตอนหลังอยู่ ในสมัยนั้น จิตของเธอย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกราคะกลุ้มรุม. ย่อมไม่เป็นจิตที่ถูกโทสะ ฯลฯ ถูกโมหะกลุ้มรุม, ในสมัยนั้น จิตของเธอย่อมเป็นจิตที่ดำเนินไปตรงแน่ว ปรารภเทวดาแลองค์ฌานทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในขณะเดียวกันแก่เธอผู้ข่มนิวรณ์ได้แล้ว โดยนัยก่อนนั่นเอง. แต่เพราะความที่คุณทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นต้นเป็นธรรมชาติที่ลึกซึ้ง หรือเพราะความที่จิตน้อมไปในการระลึกเนือง ๆ ถึงคุณอันมีนานาประการ ฌานจึงเกิดขึ้นไม่ถึงอัปปนาถึงเพียงอุปจาระเท่านั้น. ฌานนั้นนั้น ย่อมถึงความนับว่าเป็นเทวตานุสติทีเดียว ด้วย

[๑] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๒๑.

อำนาจความระลึกเนือง ๆ ถึงคุณ มีศรัทธาเป็นต้น อันเหมือนกันกับคุณของเทวดาทั้ง-หลาย.

อิมญฺจ ปน เทวตานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ เทวตานํ ปิโย โหติ มนาโป, ภิยฺโยโส มตฺตาย สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ, ปีติปามุชฺชพหุโล วิหรติ. อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ.

ก็แลภิกษุ ผู้ตามประกอบเทวตานุสตินี้ ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจ ของเทวดาทั้งหลาย, ย่อมได้รับความไพบูลย์ด้วยศรัทธาเป็นต้นโดยประมาณยิ่ง, เป็นผู้มากด้วยปีติและปราโมทย์อยู่. ก็เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษที่ยิ่งขึ้นไป ย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ
กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย
เทวานุสฺสติยา สทาติ.

เพราะฉะนั้น ท่านผู้มีปัญญาดี พึงทำความไม่ประมาท ในเทวตานุสติอันมีอานุภาพมากอย่างนี้ ทุกเมื่อเถิดแล.

อิทํ เทวตานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ.

นี้เป็นกถามุขโดยพิสดารในเทวตานุสติ.

ปกิณฺณกกถา

๑๖๔. ยํ ปน เอตาสํ วิตฺถารเทสนายํ "อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภา"ติอาทีนิ วตฺวา "อุชุคตจิตฺโต โข ปน มหานาม อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสญฺหิตํ ปามุชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี"ติ[๑] วุตฺตํ, ตตฺถ อิติปิ โส ภควา"ติอาทีนํ อตฺถํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐึ สนฺธาย ลภติ อตฺถเวทนฺติ วุตฺตํ. ปาฬึ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐึ สนฺธาย ลภติ ธมฺมเวทนฺติ วุตฺตํ[๒] อุภยวเสน ลภติ ธมฺมูปสญฺหิตํ ปามุชฺชนฺติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

ปกิณกกถา

๑๖๔. ส่วนในพระเทศนาอนุสติเหล่านั้นโดยพิสดาร ตรัสว่า "ในสมัยนั้น เธอมีจิตดำเนินไปตรงแน่ว ปรารภพระตถาคต" ดังนี้เป็นต้น แล้วตรัสคำใดไว้ว่า "ดูกรมหานาม ก็แล พระอริยสาวกผู้มีจิตดำเนินไปตรงแล้ว ย่อมได้อรรถเวท, ย่อมได้ธรรมเวท, ย่อมได้ความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม, เธอผู้มีใจปราโมทย์ย่อมเกิดปีติ" ดังนี้, ในคำเหล่านั้น พึงทราบว่า คำว่า ย่อมได้อรรถเวท ตรัสหมายเอาความยินดีที่อาศัยอรรถ (ความหมาย)แห่งพระบาลีมี บทว่า อิติปิ โส ภควา เป็นต้นเกิดขึ้น. คำว่า ย่อมได้ธรรมเวท ตรัสหมายเอาความยินดี ที่อาศัยตัวพระบาลีเกิดขึ้น. คำว่า ย่อมได้ความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม ตรัสไว้โดยเกี่ยวกับความยินดีทั้งสอง.

---

[๑] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๘.

[๒] ฉ. ...อิติ วุตฺตนฺติ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ยญฺจ เทวตานุสฺสติยํ เทวตา อารพฺภาติ วุตฺตํ, ตํ ปุพฺพภาเค วา[๑] เทวตา อารพฺภ ปวตฺตจิตฺตวเสน เทวตาคุณ-สทิเส วา เทวตาภาวนิปฺผาทเก คุเณ อารพฺภ ปวตฺตจิตฺตวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

อนึ่ง คำใดที่ตรัสไว้ในเทวตานุสติว่า ปรารภเทวดา ดังนี้, คำนั้นพึงทราบว่า ตรัสไว้ด้วยอำนาจแห่งจิต ที่เป็นไปปรารภเทวดาในตอนต้น หรือด้วยอำนาจแห่งจิตที่เป็นไปปรารภเอาคุณทั้งหลาย อันยังความเป็นเทวดาให้สำเร็จ ซึ่งเหมือนกันกับคุณของเทวดา.

๑๖๕. อิมา ปน ฉ อนุสฺสติโย อริยสาวกานํเยว อิชฺฌนฺติ. เตสญฺหิ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณา ปากฏา โหนฺติ. เต จ อขณฺฑตาทิคุเณหิ สีเลหิ, วิคตมลมจฺเฉเรน จาเคน, มหานุภาวานํ เทวตานํ คุณสทิเสหิ สทฺธาทีหิ คุเณหิ จ[๒] สมนฺนาคตา. มหานามสุตฺเต[๓] จ โสตาปนฺนสฺส นิสฺสยวิหารํ ปุฏฺเฐน ภควตา โสตาปนฺนสฺส นิสฺสยวิหาร-ทสฺสนตฺถเมเวตา วิตฺถารโต กถิตา.

๑๖๕. อนึ่ง อนุสติ ๖ เหล่านี้ สำเร็จแก่พระอริยสาวกทั้งหลายแน่เทียว. เพราะว่าท่านเหล่านั้นมีพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณปรากฏแล้ว. และท่านเหล่านั้นก็เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลที่มีคุณ มีความเป็นศีลที่ไม่ขาดเป็นต้น, ด้วยจาคะที่ปราศ-จากความตระหนี่อันเป็นมลทิน, และด้วยคุณทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น อันเหมือนกันกับคุณของเทวดาทั้งหลายผู้มีอานุภาพมาก. ก็ในมหานามสูตร พระผู้มีพระภาคผู้อัน

[๑] ฉ. วา-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๒] ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๓] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๗.

เจ้ามหานามศากยะทูลถามถึงนิสยวิหาร ของพระโสดาบันแล้ว ก็ได้ตรัสอนุสติ ๖ เหล่านี้ไว้โดยพิสดาร เพื่อแสดงนิสยวิหารของพระโสดาบันนั่นเอง.

เคธสุตฺเตปิ "อิธ ภิกฺขเว อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ อิติปิ โส ภควา ฯเปฯ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ นิกฺขนฺตํ มุตฺตํ วุฏฺฐิตํ เคธมฺหา. เคโธติ โข ภิกฺขเว ปญฺจนฺเนตํ กามคุณานํ อธิวจนํ. อิทมฺปิ โข ภิกฺขเว อารมฺมณํ กริตฺวา เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา วิสุชฺฌนฺตี"ติ[๑] เอวํ อริยสาวกสฺส อนุสฺสติวเสน จิตฺตํ วิโสเธตฺวา อุตฺตรึ ปรมตฺถวิสุทฺธิอธิคมตฺถาย กถิตา.

แม้ในเคธสูตร ก็ได้ตรัสไว้เพื่อประโยชน์แก่การชำระจิตให้หมดจด ด้วยอำนาจแห่งอนุสติ แล้วได้บรรลุปรมัตถวิสุทธิยิ่งขึ้นไป แห่งพระอริยสาวกอย่างนี้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกในพระศาสนานี้ ย่อมระลึกเนือง ๆ ถึงพระตถาคตว่า อิติปิ โส ภควา ฯเปฯ ในสมัยนั้น เธอมีจิตที่ดำเนินไปตรงแน่ว ก้าวออกไป พ้นไป ไปปราศแล้วจากเคธะ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำว่า เคธะนี้แล เป็นชื่อของกามคุณ ๕. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ ทำอนุสติฌานแม้ข้อนี้แล ให้เป็นอารมณ์แล้ว ย่อมหมดจดได้อย่างนี้" ดังนี้.

---

[๑] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๔๘.

อายสฺมตา มหากจฺจาเนน เทสิเต สมฺพาโธกาสสุตฺเตปิ "อจฺฉริยํ อาวุโส อพฺภุตํ อาวุโส ยาวญฺจิทํ เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน สมฺพาเธ โอกาสาธิคโม อนุพุทฺโธ สตฺตานํ วิสุทฺธิยา ฯเปฯ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ยทิทํ ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ. กตมานิ ฉ. อิธาวุโส อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ ฯเปฯ เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา วิสุทฺธิธมฺมา ภวนฺตี"ติ[๑] เอวํ อริยสาวกสฺเสว ปรมตฺถวิสุทฺธิธมฺมตาย โอกาสาธิคมวเสน กถิตา.

แม้ในสัมพาโธกาสสูตร ที่ท่านมหา-กัจจานะผู้มีอายุแสดงไว้ ก็ได้กล่าวถึงอนุสติ ๖ ไว้โดยเกี่ยวกับโอกาสที่พึงได้(ในที่คับแคบ) เพื่อความเป็นผู้มีปรมัตถวิสุทธิ เป็นธรรมดาแห่งพระอริยสาวกนั้นแหละ อย่างนี้ว่า "นี่แน่ะท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนี้น่าอัศจรรย์ ยังไม่เคยมีนะท่านผู้มีอายุทั้งหลาย คือข้อที่พระผู้มีพระภาคผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมา-สัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ได้ตรัสรู้โอกาสที่พึงได้ในที่คับแคบ เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง โอกาสที่พึงได้ในที่คับแคบนี้คือสิ่งใดเล่า. คืออนุสติฐาน ๖. อนุสติฐาน ๖ เป็นไฉน. ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระอริยสาวกในพระศาสนานี้ ย่อมระลึกเนือง ๆ ถึงพระ-ตถาคต สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้มีวิสุทธิเป็นธรรมดา อย่างนี้แล" ดังนี้.

---

[๑] องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๕๑.

คุณทองล้วน-คุณบุญล้อม กิจเมฆ
อุทิศส่วนกุศลให้ พ่อชิด-แม่รัด กิจเมฆ

อุโปสถสุตฺเตปิ "กถญฺจ วิสาเข อริยุโปสโถ โหติ. อุปกฺกิลิฏฺฐสฺส วิสาเข จิตฺตสฺส อุปกฺกเมน ปริโยทปนา โหติ. กถญฺจ วิสาเข อุปกฺกิลิฏฺฐสฺส จิตฺตสฺส อุปกฺกเมน ปริโยทปนา โหติ. อิธ วิสาเข อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรตี"ติ[๑] เอวํ อริยสาวกสฺเสว อุโปสถํ อุปวสโต จิตฺตวิโสธนกมฺมฏฺฐานวเสน อุโปสถสฺส มหปฺผลภาวทสฺสนตฺถํ กถิตา.

แม้ในอุโปสถสูตร ก็ได้ตรัสไว้เพื่อแสดงความมีผลมากแห่งอุโบสถ โดยเกี่ยวกับเป็นกรรมฐานเครื่องชำระจิตให้หมดจด แห่งพระอริยสาวกผู้อยู่จำอุโบสถนั่นเอง อย่างนี้ว่า "ดูกรวิสาขา ก็อริยอุโบสถเป็นอย่างไร. ดูกรวิสาขา การชำระจิตที่เศร้าหมองให้หมดจด ย่อมมีได้ด้วยความพยายาม. ดูกรวิสาขา การชำระจิตที่เศร้าหมองให้หมดจดมีได้ด้วยความพยายามอย่างไร. ดูกรวิสาขา พระอริยสาวกในพระศาสนานี้ ย่อมระลึกเนือง ๆ ถึงพระตถาคต" ดังนี้เป็นต้น.

เอกาทสนิปาเตปิ "สทฺโธ โข มหานาม อาราธโก โหติ, โน อสฺสทฺโธ. อารทฺธวีริโย, อุปฏฺฐิตสฺสติ, สมาหิโต, ปญฺญวา มหานาม อาราธโก โหติ, โน ทุปฺปญฺโญ. อิเมสุ โข ตฺวํ มหานาม ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ปติฏฺฐาย ฉ ธมฺเม อุตฺตรึ ภาเวยฺยาสิ. อิธ ตฺวํ มหานาม ตถาคตํ

แม้ในเอกาทสกนิบาต เมื่อเจ้ามหานามศากยะทูลถามอยู่ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพวกข้าพระองค์จะอยู่วิหารธรรมต่าง ๆ กัน ข้าพระองค์นี้จะพึงอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไรพระเจ้าข้า" ดังนี้ ก็ตรัสอนุสติ ๖ เพื่อแสดงวิหารธรรมของพระอริยสาวกนั้นแหละอย่างนี้ว่า "ดูกรมหานาม

---

๑ องฺ. ทิก. ๒๐/๒๖๕.

อนุสฺสเรยฺยาสิ อิติปิ โส ภควา"ติ[๑] เอวํ อริยสาวกสฺเสว "เตสํ โน ภนฺเต นานาวิหาเร วิหรตํ เกนสฺส วิหาเรน วิหริตพฺพนฺ"ติ[๑] ปุจฺฉโต วิหารทสฺสนตฺถํ กถิตา.

ผู้มีศรัทธาแลเป็นผู้ทำให้สำเร็จได้, ผู้ไม่มีศรัทธาหาเป็นผู้ทำให้สำเร็จได้ไม่. ผู้ปรารภความเพียร, ผู้มีสติเข้าไปตั้งไว้, ผู้มีจิตตั้งมั่น, ผู้มีปัญญา เป็นผู้ทำให้สำเร็จได้ (ผู้เกียจคร้าน, ผู้มีสติหลงลืม, ผู้ไม่มีจิตตั้งมั่น,) ผู้ทรามปัญญา หาเป็นผู้ทำให้สำเร็จได้ไม่. ดูกรมหานาม ตัวท่านแลพึงตั้งอยู่ในธรรม ๕ เหล่านี้ แล้วเจริญธรรม ๖ ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด. ดูกรมหานาม ณ ที่นี้ตัวท่านพึงระลึกเนือง ๆ ถึงพระตถาคตว่า อิติปิ โส ภควา" ดังนี้เป็นต้น.

๑๖๖. เอวํ สนฺเตปิ ปริสุทฺธสีลาทิคุณสมนฺนาคเตน ปุถุชฺชเนนาปิ มนสิกาตพฺพา. อนุสฺสรณวเสนาปิ[๒] หิ พุทฺธาทีนํ คุเณ อนุสฺสรโต จิตฺตํ ปสีทติเยว. ยสฺสานุภาเวน นีวรณานิ วิกฺขมฺเภตฺวา อุฬารปามุชฺโช

๑๖๖. แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ แม้ผู้เป็นปุถุชนที่ถึงพร้อมด้วยคุณ มีศีลเป็นต้นอันบริสุทธิ์ ก็พึงมนสิการอนุสติ ๖ ได้. เพราะว่าเมื่อระลึกเนือง ๆ ถึงคุณทั้งหลายของพระพุทธเจ้าเป็นต้นอยู่ จิตก็ย่อมเลื่อมใส แม้ด้วย

---

๑ องฺ. เอกาทสก. ๒๔/๓๕๕.
๒ ฉ. อนุสฺสววเสนาปิ.

วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํเยว สจฺฉิกเรยฺย กฏฺฐอนฺธการวาสิปุสฺสเทวตฺเถโร[๑] วิย.

อำนาจแห่งการระลึกเนือง ๆ ได้ทีเดียว. ที่พระโยคีพึงใช้อานุภาพ ข่มนิวรณ์ทั้งหลายแล้ว ก็มีความปราโมทย์มากมาย ปรารภวิปัสสนาแล้ว ก็กระทำพระอรหัตนั่นเทียวให้แจ้งได้ เหมือนอย่าง พระปุสสเทวเถระ ผู้อยู่ ณ กัฏฐอันธการวิหาร ฉะนั้น.

โส กิรายสฺมา มาเรน นิมฺมิตํ พุทฺธรูปํ ทิสฺวา "อยํ ตาว สราคโทสโมโหเยว โสภติ, กถํ นุโข ภควา โสภิตฺถ[๒], สพฺพโส วีตราคโทสโมโห"ติ พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ ปฏิลภิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณีติ.

มีเรื่องว่า ท่านผู้มีอายุนั้น เห็นพระรูปของพระพุทธเจ้าที่มารเนรมิตแล้ว ก็คิดว่า "มารนี้ยังมีราคะ โทสะ และโมหะอยู่เทียวก็ยัง (เนรมิตเป็นพระพุทธเจ้า) งดงามได้ปานนั้น, พระผู้มีพระภาคซึ่งเป็นผู้ปราศจากราคะ โทสะ และโมหะแล้วโดยประการทั้งปวง จะทรงงดงามได้สักปานไหนกันหนอ" ดังนี้แล้ว ได้ปีติอันมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ เจริญวิปัสสนาไปก็ได้บรรลุพระอรหัตแล.

---

๑ ม. กฏฺฐอนฺธการ..., สี. กฏฺฐนฺทร..., อิ. กฏฺฐนฺธการ...

๒ ฉ. น โสภติ, โส หิ...

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค สมาธิภาวนาธิกาเร ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส นาม สตฺตโม ปริจฺเฉโท.

ปริเฉทที่ ๗ ชื่อว่าฉอนุสตินิเทศ ในอธิการแห่งสมาธิภาวนา ในวิสุทธิมรรค ที่ข้าพเจ้าแต่งเพื่อประโยชน์แก่ความบันเทิงของสาธุชนมีโดยประการฉะนี้.

คุณเขมชาติ ยังรอต

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ใบแจ้ง

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ขอเรียนให้ทราบว่า

1. ท่านที่ได้รับพระคัมภีร์ ฉบับ "ภูมิพโลภิกขุ" แล้วปรากฏว่า พบข้อบกพร่องในเนื้อหาพระคัมภีร์ เป็นต้นว่า

- หน้าหนังสือขาดหายไป
- เลขหน้าหนังสือไม่เรียงตามลำดับ
- ข้อความพิมพ์เลอะเลือน อ่านไม่ชัด

ฯลฯ

โปรดส่งพระคัมภีร์คืนไปยัง มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ในบริเวณวัดสระเกศ ฯ
ถนนจักรพรรดิพงษ์ กรุงเทพฯ 10100
โทร.223-0316, 221-8001

มูลนิธิ ฯ ยินดีส่งพระคัมภีร์เล่มใหม่ชดเชยให้ท่าน ทางไปรษณีย์ทันที และจะออกค่าใช้จ่ายในการส่งหนังสือคืนให้ท่านด้วย

2. ถ้าหากท่านพบคำผิด กรุณาแจ้งมาด้วย เพื่อแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป

ด้วยความขอบพระคุณอย่างยิ่ง.

Bhumibalo Bhikkhu Foundation
Notice

1. In case of your "Bhumibalo Bhikkhu" CANON contains the following deficiencies :

    - Page(s) missing
    - Page number(s) not in order
    - Printing(s) unclear/unreadable

    Please return such defect CANON to

    Bhumibalo Bhikkhu Foundation Wat Srakesa Compound
    Chakrabardibong Road
    BANGKOK 10100
    Tel.2230316, 2218001

    The Foundation will immediately replace you with a new copy and will also refund you the return postage.

2. If you found any error(s) in your CANON copy, please let us know so that the correction(s) can be done accordingly.

Thank you very much for your kind cooperation.